D. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI, DE CIUITATE DEI...

Aurelius santo Augustinus (santo), Juan Luis Vives

Allacinus Lib. a Rodalembius
Ano 1634.

D. AVRELII. AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI, De Ciuitate DEI

LIBRI XXII.

Veterum exemplarium collatione nunc demum castigatissimi facti, eruditissimisque doctissimi LODOVICI VIVIS Commentariis illustrati. Quorum XII. priores, hac omnium illius Operum Tomi quinti Parte prima continentur:

Cum Indice, hac postrema editione castigatissimo ditissimoque facto.

EXCVDEBAT
IACOBVS STOER,
M. DCX.

IOANNES LODOVICVS VIVES INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII. ANGLIÆ REGI, HYBERNIÆ Domino,&c.

S. D.

ITa comparatum est natura humanorum ingeniorum, clarissime rex, vt illos demũ verè & ex animo admiremur, quos in ea præstare videmus arte, qua maximè nobis inter omnes placet, ac probatur. Alij aliis deditisũt studiis ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, vt hac varietate speciosius ac mirabilis consistat mundus: & tamen, vt inquit ille suum cuique pulchrum. Iam olim opibus & imperio tã latè patenti non armis & sanguine quæsito, sed à parentibus per manus tradito, & robore animi corporisque, & virtute bellica tum charus eras omnibus, tum etiam suspiciendus. Nunc verò postquam etiam quantum ingenij viribus studiisque sapientia valeres documẽta dedisti, maior literatis omnibus cœpisti esse ac admirabilior: non quin te antea permagni æstimarent, præsertim quũ regno cuius potestas maiestasque est in terris secundũ Deũ maxima, animi clementiã probitatẽq; adiũxeris, quò verior fieres expressiorq; naturæ principis imago: qui vt maximus, ita est & optimus, ac prius quidẽ optimus, quã maximus. Sed qui studiis deditĩ non perinde vel diuitias suspiciũt, vel potentiã, quod esses quidẽ bonus, id in te cõplectabãtur, & amore prosequebantur ingenti: quòd rex esses, nõ ita admirãdũ ducebãt, quũ & scelesti homines sæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus insignes. Vbi verò tua

sacramentorum assertio prodiit, qua nihil vel elegantius fieri potest, vel purius, vel sanctius, & vno vti verbo dicā, Christianius, opinio probitatis animi tui cōfirmatior reddita est, si modò id fieri poterat: nam certissima firmissimáque in omnium animis erat multis exemplis velut clauis infixa, & admiratio iā apud omnes suborta. Nempe apud illos, qui amplius augustiúsque nihil putāt potestate regia, & eos qui diuitias supra res vniuersas constituūt: & qui corporis muneribus, forma, lacertis, agilitati plurimū tribuunt: & qui belli artium sunt studiosi, velut omnipotentis ac rerum domini: quo fit vt certatim principes omnes amicitiam tecū quibuscunque possint rationibus viísque, ambiant: omnes tibi siue fœdere, siue quod optatius est, sanguine iungi affectātes. Nec priuatorum tibi studia desunt, quæ ipse fulgore tuarum virtutum facis: alios liberalitate seu magnificentia potius alliciens, alios humanitate ac suauitate morum, cunctos prudentia atque iustitia, duabus verè regiis virtutibus: qui quum talis sis, profectò impudentiam meam fateor, sapientissimo tibi innotescere affectaui: quoniam hæc est mea sententia, laus non mediocris tibi vel notū esse. Et quū aliàs semper defuerit occasio, nunc seipsa sponte obtulit, paratis à me in Augustini libros De ciuitate Dei commentariis, quos quum dispicerem cui dicare sic possem, vt tum aliquam ipse laboris mei gratiam inirem, non omnino contemnendam: tū cui dicarentur, non perinde literas dari existimaret, ac stipulas, & libros, ac sarcinas capsarum molestas: tum etiam, ceu ad censorem grauissimum mitterem, qui vnus, si approbasset, suffragiis omnium probati commendatíque viderentur, ipse multis nominibus rationibúsque occurristi. Primùm, quòd ea es virtute ac doctrina, vt tibi etiā dicassem, si priuatus esses. Deinde quòd viam hanc expeditissimam cernebā, qua voti facilè compos fierem iāpridem concepti & nuncupati. Accedit huc, quòd quemadmodū experti narrāt, obuius es ac expositus huiusmodi muneribus, quibus gratiora vix tibi vlla possunt contingere. Nam, aurū, argentū, gēmas, vestes, equos, arma tibi qui offerat, planè mari (vt aiunt) aquam, aut saltibus ligna. Et profectò vt aliis in rebus omnibus, ita in hoc quoque prudentissimè agis, qui dignam virtute ac meritis tuis apud posteros gloriam libris doctorum hominū parari cogites: si nō meis, aut mei similiū, certè facilē te & perhumanū literatis exhibendo, in aliquē incides, cuius stylo ceu penicillo quodam eruditiss. effigies istius præstantissimi atque optimi animi depicta & formata immortalitati commendetur: nec vllo obli-

uionis

uionis operiatur situ, aut vetustatis iniuria corrumpatur, & memoratu digna non taceat posteritas virtutum testis incorrupta, simul in gloriam tui iam olim cœlo redditi, quamuis leue hoc & negligendum, simul quod magnum in primis est, & optandum in exemplum eorum, qui tunc viuent. Præter hæc omnia congruit siue ingenio, siue studiis tuis hoc opus, in quod Augustinus optimã eorum partem, quæ apud veteres, legerat autores tãquam in thesauros coniecit: nempe cum hominibus acutissimis summa præditis & eloquentia & doctrina disputaturus. Quo factum est, vt aliud agẽs magis optimarum rerum seruarit reliquias, domiciliis earum & quasi sedibus, vnde prius peti solebãt, euersis: Itaque pro Varrone, pro Salustio, pro Liuio, pro Cicerone in libris De rep. magni posterioris ætatis viri hisce Augustini scriptis sunt adiuti: vt Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus, quatu omnia non ita leges, vt noua tibi & inaudita, sed vt vetera recognosces. Adde quod Augustini tuúmque scribendi institutum eodem propemodum videantur pertinuisse. Nam vt tu contra Babyloniam pro meliore illa scripsisti Roma, ita & Augustinus contra Babyloniã illam veterem Romam Christianam & sanctiorem defendit. Congruit & magnitudini tuæ nõ opus meũ, sed Augustini, sub quo ipse delitesco, siue autor spectetur, siue materia operis. Autor est Augustinus, vir Deũ immortalẽ quã sanctus, quã doctus, quale specimẽ columẽnq; reip. Christianæ quo vno multis ritib., multis statutis, moribus, ceremoniis piis ac venerãdis est illa innixa, nec iniuria. Fuit enim in viro illo studium vberrimum, cognitio sacrarum scripturarum exactissima, iudicium acre & extersum, ingenium ad miraculum acutum. Fuit ipse synceri oris pietatis diligentissimus propugnator, moribus mansuetissimis & ad charitatem euangelicam effictis, atque expressis, vitaque integritate sanctitatẽque insignis & adorandus: quæ omnia persequi ne volumine quidem iusto possis, nedum epistola. Bene quod de scriptore agimus omnibus noto, tibi etiam familiari. Iam opus non est de filijs Niobes, quod aiunt, aut de portis Thebarum non de sarciendis vestibus, aut parandis voluptatibus, non de agro colendo: quæ aliquis argumenta magnis sunt quoque regibus dedicata, sed de vtraque ciuitate mundi & Dei, quibus angeli, dæmones, hominésque vniuersi cõtinentur: vt natæ, vt educatæ sint: vt adoleuerint, quò tendant, & quid vbi ad metam percurrerint, factura. Quæ vt explicet, nihil neque prophanæ prætermisit eruditionis, neque sacræ, quod non attingat & exponat. Romanorum res gestas, deos, sacra,

& ceremonias, philosophorum placita, cælorum terræque, tum angelorum, dæmonum, hominum originẽ. Hinc quibus initiis populus Dei creuerit, & quomodo vsque ad Christum Dominum deductus est: tum duæ ciuitates comparantur, Dei & mundi: regnáq; adducuntur Assyriũ, Sicyoniũ, Argiuũ, Atticũ, Latinũ, Persicum. Post hæc quid de Christo vates, & Ethnici & Iudæi prædixerint. Iam dicturus de vera fœlicitate, opiniones veterum philosophorũ de illa confutat & refellit. Deinceps vt venturus sit Christus de bonis malísque pronunciaturus iudex viuorum & mortuorum. Ad hæc de sceleratorum suppliciis. Postremò de gaudiis piorum & æterna fœlicitate. Atq; hæc omnia miro ingenio, maximo acumine eruditione excultissima, stylo mũdo & exterso, qualis autorẽ per omne disciplinarũ scriptorumq; genus versatum exercitúmque, & res illas magnas & præstantissimas, & eos quibus cum disputabatur, decebat. Leges itaq; clarissime & optime rex iis horis, quas tu immensis regni negotiis atq; occupationibus suffuraris, vt literis & ingenij cultui impendas. simul nostros commentarios degustabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ouidius de suis Fastorum libris dixit, cùm eos Germanico Cæsari mitteret:

> Pagina iudicium docti subitura mouetur
> Principis, vt Clario missa legenda Deo.

Quos si tibi non displicuisse sensero, nihil verebor, ne parum aliis probentur. Quis enim adeo impudẽs sit, vt à tam exacto iudicio dissentire non erubescat? Quòd si quis audeat, tua tamen vel tacita mihi patrocinabitur autoritas. Vale optime rex, & Viuem tibi addictissimum quouis loco numera, modò inter tuos.

Louanij, Nonis Iulijs.

M. D. XXII.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SVOS COMMENTARIOS ad libros de ciuitate Dei D. Aurelij Augustini, Præfatio.

QVando de Augustino, déque eius opere, quantum quidem videbatur, sumus locuti, nunc cum lectore ipso aliquãto familiariùs de hisce meis cõmentariis libet paulisper commentari. Erasmus Roterodamus vir adeò laudatus à plurimis, vt ad eum gloriæ cumulum nihil sit mea de illo prędicatio aut perparum additura, cùm post Hieronymum & Cyprianum recognitos, Augustinum quoque eundem in modum perpurgare decreuisset, nec vni ip si vacaret tantum operum librorúmque obire, aliis quoque magnis & præstantibus rebus occupato, alios sibi adiunxit siue operis socios, siue ministros, inter quos me etiam asciuit: cúmque aliis, quòd eorum esset & amplior eruditio, & ingeniũ fœlicius, & diligentia dexterior: grauiora mandasset atque maiora, mihi libros attribuit De ciuitate Dei duos & viginti: quod opus bona ex parte tum rerum gestarum fabularúmque narrationibus, tũ disputationibus philosophicis consumeretur: quibus rebus bonam ętatis partem videbamur impendisse, magno quidẽ conatu ac voto, vtinam pari successu. Theologica tametsi multa inerant, tamen non ita forsan, vt aliis libris crebra, quanquã ab hac etiam sacrosancta disciplina numquam alieni fuimus, quantum per ætatem nostram, & aliarum artium, quæ nos mirificè ceperũt studia, licuit. Neq; verò sic sum ad hoc ipse munus electus, tanquam optimè rem executurus, sed ne prorsus null⁹ esset qui hoc ageret, reliquis Erasmi amicis aliis in alias res intentis. Ac, vt verum fatear, arripui opus ab Erasmo oblatum auidissimè, pollicitus me postremam commẽtariis impositurum manum ante secundum mensem aut tertium. Nam memineram me olim aliquot eius operis volumina legisse, quę mihi nec admodũ erãt visa men-

dosa,& satis facilia: ac eiusmodi, in quæ non parũ eius notitiæ antiquitatis, quã iugi paraueram lectione, possem effundere, vt eodem labore simul exercerẽ stylum, atq; ingeniũ meum: simul aliis mea studia nonnihil afferrent fructus, simul aliquã ingenij atq; eruditionis gratiã pararem. Et fuit illa profectò iuuenilis quædam cogitatio, quæ lõgè aliter experiendo processit, quàm ipse mecum eram ratiocinatus, nam opus prĉterquam quod est longissimũ, habet in se miram rerum omniũ varietatem, historias, fabulas, naturalia, rhetorica, mathematica, geographica, moralia, theologica: & horum nihil propè, vel tenuiter, vel mediocriter. Iam libri erant supra quàm dici possit mendosi, qui totã Augustini sententiam praua scriptura aliò auertebant. Hic iam non exiguus in castigando ex veteribus libris, tum etiam in diuinando labor: nam & diuinandum sæpenumero fuit, & coniecturis vera restituenda lectio: orsus nihilominus sum scribere circiter Calendas Ianuarias, anni superioris, id est M.D.XXI. & cõfecto ad finem mensis primo libro, affertur de Gulielmi Croij Cardinalis patroni mei morte, qui Vormaciæ naturæ cõcesserat. Facilè intelligere quisq; potest, vt ea res studiorum meorũ quietem concusserit, sublato eo, qui mihi vnus otia faciebat, quãta cupiebã. Hinc vt nulla vnquã calamitas venit sola, in morbũ incidi nõ simplicem, ita ad curam valetudinis coactus sum me Brugas conferre ad meos Hispanos, inter quos æger more ac modo meo cõmodius tractarer, conualui mense Iunio. Et quoniã dicebãtur eodem Carolus Cæsar, & Britãnus Cardinalis venturi, ea me res ibi aliquot mensibus tenuit, vt Erasmum & Morum conuenirem, viderémq; Tonstallũ, & Monioium, & doctos alios, tum amicos plerosque meos, qui eodẽ venturi dicebãtur. Eo loco scribere non licebat, quòd bibliothecã, qualem optabam, nõ haberẽ, vnde quæ scribẽda forẽt suppeditarentur. Tantùm libros aliquot ad vetusta exẽplaria contuli, quorum vnum dederat mihi Marcus Laurinus decanus sancti Donatiani Brugensis: alterũ Carmelitæ Brugenses: tertium Erasmus missum ad se Colonia Agrippina, scriptũ, vt ferũt, manu diui Lutgeri episcopi. Mira dictu res quanta in codicibus varietas, vt vnusquisque describentium putaret sibi licere verba arbitratu suo ponere, modò cõstaret sensus, quasi interpretatio esset nõ exscriptio, ita in hoc libro legas arbitror, in illo puto: in hoc significatum, in illo figuratum: hic præsens, alibi iste: hic habet

ergo,

ergo, ille igitur: hic æternus, ille immortalis: hic flexisse, ille deflexisse, alius inflexisse. Sed hæc fortassis tolerabilia. Quid illa detracta, quid addita, inuersa? Iã quoties erratũ, quòd versionem LXX. interpretũ quam vbique Augustinus adducit, voluerunt ad hãc nostrã detorquere, & ex duabus malè cohærẽtibus vnam facere, nec aliud æquè fuit molestum mihi, vt variam lectionẽ expẽdere, examinare, excutere in vnoquoq; capite non semel. Quæ erant difficiliora in cõmentariis annotaui, quæ verò apertiora & promptiora in margine. Id accuratiùs feci in locis sanctarum literarum, propter earũ mysteriũ. In plerisq; veriorem indicaui lectionẽ, & quid sentirem, aperui. In cęteris adiecisse quid legerint alij cõtentus, nihil lectori præiudicãs, liberam illi atque integram censuram reliqui. Fruetur per me suo quisq; siue ingenio siue iudicio. Post Cæsaris & Cardinalis digressum redij Louaniũ sub finẽ Septembris: hic cõpositis rebus, & digesta bibliotheca, cœpi totus in scriptionem incũbere: ita mihi ea hyeme vsque ad quintumdecimũ librum est progressum. Extremo vere, quòd salutandi erant amici, parantes in Hispaniam proficisci cum Cæsare, intermisi opus. Erasmo subinde stimulante & instãte, vt perficerem, vt mitterem: redij Louanium, & quanta maximè potui diligentia mense vno quatuor postremos libros absolui, cũ bona parte decimi octaui: veníque ad has præfationes scribendas adeò fessus, & labore tanto támque vario fractus, vt literas omnes librósq; nescio quemadmodũ animus auersaretur, velut crudus stomachus ac redũdãs cibos omnes: liberari tandem ea molestia miserè cupiens, & vniuersis atque vnicis votis exoptans: ita vt cùm ad calcem perueni, nec pecuniam, nec gratiã studiosorum vllam, nec aliud quicquã existimarim æquè esse pretium operæ, ac solutum tandẽ liberatúmq; esse me labore tã sinuoso, & plerunq; inamœno. Narrãdæ fuerunt fabulæ & historiæ: describendę regiones & vrbes: tum consulendi Platonici penè omnes, & reliquæ philosophorũ nationes, & theologica tractãda, in quibus parcior quàm in profanis aliquot de causis fui. Primùm, quòd non decebat, profanũ hominem, nec natu grandem timere de sanctissimis rebus vel definire, vel disputare. Deinde quòd historia sacrarum literarum notior solet esse lecturis Augustinum, & huiusmodi autores, quàm vt opus sit eam per me reperi, quæ indicatis locis ex sacris libris fusiùs & apertiùs cognosci potest, quàm vt à

me hîc plurib. videretur explicanda. Iam dicta ex arcanis nostrę religionis literis, ab Augustino adducta nonnulla enarrauimus: alia præteriuimus, quòd videré non hūc esse illorū explicādorū locū. Autores profanos crebros ad cōfirmāda Augustini dicta velut testes induximus, quòd fides dictorū penes illos esset, præsertim in profanis rebus, quas ab illis est Augustinus mutuatus. Nam in rebus nostrę pietatis neque Ethnicis quicquam est negotij, & scriptoribus nostris nō perinde multis sum vsus, ne parum firma Augustini autoritas existimaretur, nisi illis velut tibicinibus suffulta. Satis enim videbatur esse dixisse Augustinū, Hieronymū frequētius aduocaui, præcipuè vbi de linguarum significationibus, aut interpretationibus agebatur: quoniā is vt Græci atq; Hebræi sermonis peritia, ita & cognitione sanctarū scripturarū omnes nostrę religionis scriptores lōgè antecellit. Nec putaui fore interpretis aut cōtrouersias illas mouere, quas nostri theologi in scholis magnis animis agitāt: quanquā iis prima ætate fuimus imbuti, quæ ab instituto, à mēte rationéque Augustini plurimū dissident: aspernatúsq; fuisset illas, atque indignatus operi suo admistas, velut tritico loliū, quacūque cęli parte pur[a] ille ac sanctissimus animus res hominū despectat. Itaque nec disputandum mihi censui vel cū hoc hominū genere, vel cū antiquioribus quicūque alieni à sententia Augustini essent: nā hoc iam non esset interpretis, sed defensoris ac patroni: cùm nō modò mea, sed nec vllius defensione aut patrocinio ille indigeat. Feci igitur quod Hieronymus in cōmentariis epistolæ ad Galatas præfatur se fecisse, vt magna ex parte aliorū sentētias tantū referret: sic & nos quid alij dixissent sensisséntque contēti lectoris explicuisse, sententiam nostram continuimus, veterē Academiæ morē imitati: tum quod id magis ad enarratorem alieni operis existimaui pertinere, tum etiam quod cūctari & sententiam suā non prodere, & consectari magis aliena quàm sua proferre atque ostētare ante canos decere potius arbitrabar, qui censuris ac iudiciis non parum autoritatis addūt, nec immeritò. Multa nunc mihi vera, certa, explorata videntur, quæ, si diutius contingat viuere, non modò ambigua per ætatem videbūtur, sed forsan etiam falsissima. Idcirco plerisque in locis delectare magis lectorem placuit, quàm docere. Et si quid docerem non tam seuerè imperando volui persuadere, quàm blādè rogādo monēdóque. Adducti sumus nonnunquā

ea causa

ea causa, quoniã Augustinus fusus est plerũque, ac ipse interpres sui: ideo labore docendi adépto ludere libuit, & lectorẽ in digressus aliquos interim non prorsus inamœnos ducere. simul vt mei laboris quãdoque partẽ leuarem, etsi non onere deposito, certè frigida suffusa, & per viam aliquã io munitiorem, & inter sata cultáq; spectatu iucunda cõmodiorem. Nã hæc omnia quæ dixi, & si habent suas animi ceu reparationes refectionésque, habent nihilominus suas salebras, suos accliues colliculos, per quos nõ sine sudore agas onus: suos quoq; descensus, per quos non sine lapsus periculo facias iter, ne fasce pressus in pronum ferare. Illic verò non stratã vllam viã inuenias, nec quod recreet oculos, nec quò vel momẽtum diuertas, ac ne vbi sedeas quidem fessus, cùm conferenda sunt tempora, cùm diuersitas inter autores atque adeò aduersitas ostendenda, cùm sæpenumero tollenda, cùm quærendum, & euoluendum, & diuinandum vbi sit locus, quem Augustinus affert ex scriptore aliquo: quem locum inuenire multum ac diu quæsitum casus est sæpius quàm eruditionis. Nam in eũ incidat frequenter imperitissimus, quem doctus inuestigare non potuit diu vestigatum. Et hoc mihi tanto fuit difficilius, ac plus temporis extraxit, quòd & imparatus ad hoc opus accessi, cùm antea quatuor aut quinq; tantùm in eo volumina legissem, nec indices vllos mihi ex lectione confeci: vel in hunc, vel in similem aliquem vsum: quos qui habent, næ hi fœlices in literis sunt, quibus haud exigua laboris demitur pars. His angustiis & difficultatibus inopia Græcorum voluminum accessit, quæ est in hac regione mira, nam cùm passim doctis fias obuius, si Aristotelem Græcũ, aut Demosthenem, aut Vetus testamentum, aut Pausaniam, aut Isocratem, aut Iulium Pollucem, aut Eustathium vtendum petas, negãt se habere, nec apud bibliopolas venales inuenias. Cùm hîc adesset Erasmus, eius bibliotheca adiuuabar: & illinc aliud agens, aliquot mihi deceipseram loca, quæ ceu præsagiebat animus vsui mihi aliquando futura. Nam ea in hæc commentaria intuli. Græcum Platonem habui in octauum, nonum, & decimum librum scribens: Strabonem plerunque Pausaniã nonnunquàm, sed præcipuè cùm in decimumoctauum commentarer, & aliquot alios, quibus nõ perinde atque istis indigebam. Non quidem quòd Augustinus ad se enarrandum magnam Græcorum autorũ copiam desideret, qui Latinos tan-

tum est secutus, quos solos penè legerat, aut versos è Græcis. Sed certè si adiutus maiore Græcorũ suppellectile fuissẽ, potuisset opus paulò exire ornatius ac locupletius. Itaque nonnulla sunt à nobis prætermissa, quæ partim ex nullo potuerunt autore peti: eorum duntaxat qui extant, partim ex recõditis Græcorum literis fuerunt eruenda, aliàs bibliothecam nacti Græcorum codicum ampliorem, per occasionẽ ea lectori sarciemus. Quãquàm sedulò illud ante alia est à nobis aduigilatũ, curatúmque, ne multa sint quæ in hoc opere studiosi homines cordatíq; possent desiderare. Quæ omnia præstare aliis vel cognitione rerum ampliore, vel ingenio maiore, vel fœliciori memoria leue & facile fuisset. Nobis certè haud sanè credat quisquã, quàm tædiosum fuerit ac fastidiorum plenũ: quo fit, vt prima illa, quæ me in opus stimulabat, perficiẽdi facilitas planè perierit. At vtilitas quãta sit futura, pronunciare non est meum; quod nec in opere suo quisquã vel incorruptus est iudex, vel non suspectus: & euentum rei situm in fortunæ manu potestatéque prędicere nemo potest, nec ego promittere. Viuet, & legetur, & placebit, & proderit opus, si fauerit genius: sin aduersetur, concidet ac interibit. Multa grata sunt & vtilia tantũm ea causa, quòd sic libuit fortunæ. Illud modò peccari possum si quid optando proficitur, tam vtile vt sentiant opus legentes, quàm mihi graue & molestum fuit scribenti. Itaque primum illud amisimus, secundum incertum est, tertium nõ profectò certius de gratia, vnde nomẽ gloriáque ad scriptorem redit. Primùm non ignoro quantum famæ admirationísque operi etiã optimo detrahatur, quum in alium scribitur, id est, ædificatur in aliena superficie, & velut scribendi argumẽtum ab alio est suppeditatum: nisi forsan in sacras literas aliquid commẽteris propter sanctam maiestatem earũ, aut in Aristotelem, propter receptam scholis omnibus autoritatem. Accedit huc, quòd multi quibus omnia quæ negligunt, aut non capiunt, in grammaticam vertuntur, quamlibet in hoc libro sacra & philosophica & recondita tractauerimus, grammaticam dicent, ideo præcipuè, quòd historias narrauimus, & fabulas, idem de ipso Augustini opere dicturi, nisi pudor impediret, & reuerentia nominis tam omnibus sacri & admirandi. Alij hoc totum nec visum, nec iudicatum qualicunque censeatur nomine, reiicient, & damnabunt, vt proximè quidam theologiæ licentiatus, quum audisset

audisset me in libros De ciuitate Dei scribere, magno fastidio operã meam tanquam inutilẽ prorsus vanámq; aspernatus est. Et quid, inquit, opus est libris illis illustratore plus satis ex se perspicuis & claris? O te fœlicẽ quisquis es, cui tam aperti facilésq; sunt hi De ciuitate Dei libri. Cæterùm mirari qui audiebant, vel ingenium hominis, vel eruditionem, vel certè impudentiã. Nam imperitissimè loquebatur, & rerum omnium veterum erat omnino expers & rudis, rogauítq; ex his qui audierant vnus cur sic censeret, quũ essent tot historiæ, tot fabulæ, tot philosophica, tot geographica, tot mathetica. Quid, inquit, illa ad theologum? Deinde sint a vel b, non sum sollicitus. Hoc illud est, istis nec Cicero, nec Vergilius, nec Plinius, nec alij similes interprete indigent: quum eorum nihil intersit, quis fuerit Scipio, quis Cæsar, quis Pompeius, quis Cato: quæ aut vbi Carthago, Babylonia: herba ne an saxum: malua, aut beta: lapis, an lignum: magnes, vel adamas: animal, an metallum: tigris, vel miluus: Sítne qui ardeat mons Ætna, an Alpes: ardeat ne sulphure accẽso, an harena. Quid dixerit, quid senserit Plato, quid atomi Democriti conficiant: quid similares partes sint Anaxagoræ, aut dissimilares: quid Pythagoræ transanimatio. Isti ad hæc omnia linea sunt alba, sicut dici solet, in lapide albo. Tantùm illa curanda & expendenda ducunt: an Deus possit suppositare hanc pennam qua scribo: an iubere possit odium sui: possítne dispensare põtifex super voto professionis Romanæ, aut Hierosolymitanæ: an pecuniã sacerdotij pensionẽ redimere sit simonia. Verùm enimuero isti censeant quomodo voluerint cũq; de opere. Nec eis scribo, nec eos curo mea legere: nec eorũ iudicium censurámque naucifacio, nec eis placere studeo, & doctius putabo me scripsisse, si displicuero. At illud magnopere dolendum est, insistere sæpenumero ingeniis doctorum quidẽ, sed non perinde bonorũ hominum perniciosum inuidẽtiæ virus, quo bona opera incessant, lacerent, proscindant, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucẽ obscurare. Hinc odium, & ex odio rabiosa maledicentia, & impotentis animi verba & rixæ, & iurgia, & calumniæ. Hinc sæpe desperatio & despon sio meliorum ingeniorum, quum pertæsa rem sic amaram & inamabilem ab omni scribendi & iuuãdæ posteritatis ratione auertuntur, plerunque & ab studiis etiam: quod tantum abest, vt inuidia ingenia fieri doleant, vt se

hoc fructum capere singularem existimét, ac laboris sui præmium: finem verò quem destinatã, si consequãtur, vt cessent omnes, nemo benefaciat. Quod Terentius, vt alios vitæ humanæ mores, sic & istum prudéter expressit, quum maleuolum & inuidentem poëtam omnibus contendisse viribus ait, ab scribendo vti deterreret, & in otium trãsderet. Neque verò id ego dixerim, quod ægrè ferã, me vel admoneri, vel etiã reprehendi: dij meliorem mentem: imò debere me multum profitebor potiora suggerenti, & reprehendenti doctè. Nam & meipsum non pigebit mutare sententiam, si vel studium, vel ætas alia docuerit meliora. Cæterùm permolestũ est, atque intolerandum pronunciari semel de toto opere, damnaríque ceu imperitum aut futile, cùm nec legeris, nec forsan si legeris inueneris vsque adeò multa, quæ conuellas: vel ipse si tantundem prçstare tentes, vel nõ valeas, vel sudes satis. Aut si vnum, aut ad summum alterum deprehẽdas erratum, propter illa opus tantum támque varium reiicias vniuersum, & contemnas: velut si egregio inspersos reprehendas corpore neuos, vt Horatius inquit. In summa, quandoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, & liberas decet in liberis studiis, non deprecor quo minus sentiat, loquaturq; de opere quisque pro libito. Si enim malũ est opus, irasci ob veritatem non debeo: sin bonum, eos qui maledixerint, sua inuidentia exedet tanquam venenum in quo vno iustissima est inuidia ipsa, cæteris in rebus iniquissima. Hoc solùm etiam atq; etiam rogo, & obsecro: vt si quis à me dissenserit, voluerítque id scriptis testari, meminerit modestiæ, & sine cõuitiis asperísque morsibus me, quod ignorauerim doceat. Nam vt conuitia & grauem fortassis obiurgationem mereatur liber, non meretur institutũ & conatus animi mei: ita eadem opera fiet, vt ego cum aliis fructum eruditionis illius percipiam, agnoscámque per magnũ beneficium, atque habeam gratiam immortalem: & ipse melior magister tum se profuisse intelligat, tum doctrinæ suæ nulla immodestia, quæ peior est quàm inscitia, corruptæ & inquinatæ laudem amplissimam auferat. Neque absit ab studiis humanitatis humanitas, seruetúrque illa tranquillitas animorum, qua super res omnes alias Musæ gaudent. Et incipiamus morem hũc tollere, quem inuidæ omnibus furiæ in præstantia studia immiserunt, impetendi & lacerandi eum, quem coniunctissimum nobis charissimúmque

ſimúmque debebat reddidiſſe communio ſtudiorum, ac earundem Muſarum cultura, vt prætercam baptiſmum & charitatem Chriſti: quandoquidem hæc iam olim ſurdis auribus inania ſunt nomina, & ægris oculis vanæ ſine corporibus vmbræ: colamúſq; literas vt nos delectent, vt iuuent, non vt in certamẽ accerbum cõmittant, & tela vel eruditionis, vel ſtyli ſubminiſtrent, quibus prauos affectus noſtros explẽtes feriamus ſauciemúſque inimicum. Sed de his rebus erit tempus, quum locum inueniam dicendi aptiorem. Nunc mihi, vt ad quod cœperam reuertar, tota ſpes in iis eſt, qui candido, qui integro pectore ad lectionem horum librorum accedẽt, ſiue docti ſint, ſiue indocti. Denique ita me cõſolor, ſi ab hominibus nulla redeat ad nos gratia, non deerunt, quibus adductus impulſúſq; hãc me operam nauaſſe nũquam pœniteat. Nam & obſecutum eſſe Eraſmo meo, tam me iuuat, quàm nefas fuiſſet, quod imponeret onus recuſare, qui in me & hominis arcta mecum amicitia coniunctiſſimi & præceptoris optimè meriti ius ac poteſtatem habet. Tum interea dum hæc ſum meditatus honeſtiſſimo me exercitamento occupaſſe, & animum mentémq; crebris cogitatis honeſtate ac ſanctitate refertiſſimis imbuiſſe, quæ promptiorem me atque expeditiorem ad bene & Chriſtianæ viuẽdum reddant. Hæc vna, ſi cætera deſint vniuerſa, abundè ampla & magnifica merces eſt. Poſtremò vt aliud nihil reputem, niſi me voluiſſe Auguſtino, & proinde Chriſto aliquid ſtudiorum meorum ſacrare, præclarè mecum actum exiſtimare debeo. Quippe qui etiam frigidæ poculum propter ſe ſuúmq; nomen præbitum irremuneratũ ſe non prætériturum pollicitus eſt: huic quoque meæ voluntati quam vnam ille curat, gratiam referet: præſertim cùm ipſe labores omnes meos ita demum ratos mihi eſſe velim, ſi Chriſto eiúſque caſtiſſimæ & integerrimæ ſponſæ eccleſiæ approbentur.

DE VETERIBVS INTERPRETIBVS HVIVS OPERIS.

* *
*

NArrauit hodie mihi amicus quidam meus, inter colloquēdum cum nonnullis fratribus Dominicani ordinis atque instituti, incidisse se in sermonem de his meis commētariis illos respondisse, inanem me operam atque industriam ludere, ac potuisse huius temporis compēdium facere, quum in libros Augustini De ciuitate Dei scripserint Prædicatorij quidam fratres ad miraculum eruditè, dextrè, exactè, fœliciter, nihil suprà. Quæ si sic habent, nimis profectò confidens fui qui me hac ingenij & eruditionis tenuitate scripta vsque adeò miranda superare posse sperarim: & demens, qui tãtam lucem mea facula obscurari posse crediderim: & stultus, vt nō illis sim vsus potius, sicut Valerij Probi, Seruij, aut Donati commentariis: & malè feriatus, vt vltro tanti temporis fecerim iacturam actum agendo, quod aiunt: & Erasmus ipse imprudens, qui nouos commentarios mandarit scribendos, vbi tales essent veteres: & doctissimus quisque ineptissimus huic nostræ operæ votis fauendo, scilicet, vt illi fratres putant, superuacaneæ. Quos ego fratres deierare ausim, ne literã quidem in illis commentariis legisse, titulos vidisse solummodo: aut si legerunt, & probãt, planè similes sunt ipsi cōmentatorum. Vt nūquam fuit animus refellere tam apertam inscitiam, tam insipidas expositorum ineptias, non collegi locos aliquot in primis ridiculos & imperitos, ex quibus de opere toto qui non legissent, possent iudicium facere, nec profectò fuit necesse. Nam in seculo iam tot literis disciplinisque excultissimo rarissimi sunt, qui quemcunque in illis commentariis legerint locum, non statim qualis sit tota massa ex

quamlibet

quamlibet paruo exemplo possint iudicare. Itaque ad doctos homines magna sanè ac iniucunda sum molestia liberatus stultitiis illis patefaciẽdis. Nihil enim est neque grauius, neq; insuauius, quàm stulta refutare prudenter. Quę si tantũ indices, pro stultis reiicientur: sin operã in eorũ natura declaranda insumas, non tam contemnẽda reddas, quàm minus apud quosdam facias stulta. Nec desunt ex hominibus eiusdẽ ordinis, qui censere possint: & haud dubiè censent quàm vilia, & despiciẽda sint scripta illa nõ modo Augustino, sed nec Theodolo, vel Faceto, vel Floreto digna: tamen quia id nõ illi solũ, qui totam meam operã ceu inanẽ dãnarunt: sed alij permulti nõ credunt, tantũ quia illi fratres prædicatores nũcupantur, volo istis rationẽ approbare laboris mei, si modò approbari sinant, aut approbationẽ intelligãt: quorũ ego aliquos credo tales esse, vt illis nihil inter dictionẽ Ciceronis & Catholicõtis intersit: aut inter historiã Liuij & Vincẽtij, vel inter cognitionẽ rerũ Plinij & Bartholomæi Anglici, aut Hieronymi & Hugonis Carrẽsis. qui poterit, cũ nec Latinè sciant, nec vllos bonos vnquã attigerint scriptores, innutriti semper & ad ambas aures immersi sermonarijs Parati, Discipuli, aut Dormisecure? Ego verò si apud illos nõ mea, sed eorũ culpa nõ profecero, proficiam apud alios & ingenio saniore, & eruditione meliore, quales habẽt in ordine suo quosdã etiam mihi amicissimos, qui beneficio meliorum literarum cõmunem popularium suorũ & agnoscunt errorẽ & dolent, & quatenus licet, & vitant. Faciam igitur inuitus quod à principio non statueram, vt homines vita functos & extra inuidiã omnẽ iam positos, in iudiũ censurámq; reuocem: præsertim cùm illi homines, quantũ mea fert opinio probi, quod potuere pręstiterint: tametsi hoc imperitum atq; ineptũ, vt ferè illo erant seculo. Profitentur ergo se in hoc opus scribere Thomas Valois, & Nicolaus Triuet, & Iacobus de Passanãt. Et veritates colligit Franciscus de Maronis minorita, ne solum regnum prædicatores teneant. Primũ Thomas Valois arbitratus credo ingẽs esse opus, & vnius viribus maius, non omnia solus est obire ausus, sed socium sibi sumpsit, ac velut succedaneũ sodalem suum Nicolaum Triuet, tam similem sibi, quàm opũ quo: cui ipse lampada, quod aiunt, traderet fessus: nescio quo volumine: nam etsi legi, non tamen annotaui. Neq; verò aliud susceperunt explicandum, quàm fabulas aut historias, sacrilegium

credo rati sacra contrectare:in quo certè modestiā hominū non mediocriter laudo : quibus satis visum est prophana cōtaminare,à sacris abstinuerūt. Ita ab vndecimo ad decimumoctauum,& à decimonono ad vigesimūsecundum nihil ferè scripserunt. Quod promptum est vnicuiq; videre:nam libri sunt in manibus. Octauo verò, & nono & decimo libris, quibus Augustinus aduersus Platonicos disputat, quid dixissent misellì qui non modò Platonem,aut Platonicū vllum,sed ne vmbrā quidem Philosophi viderāt?Itaq; ne quod agāt,desit, toti sunt in contextu partiendo & distribuēdo. Hîc Augustinus tractat de hoc,aut illo,& facit duo.Primū est,quod reprobat Platonē,ibi secundum,quod dicit hoc aut illud, ibi & dicit,Tum quæ Augustinus purè ac Latinè dixerat,ipsi vt chartas impleant,ad suū cœnum , suámq; obscenitatem trahunt, ceu non aliter posteris intellecturis.Iam in quinque libris,& parte decimioctaui fabulæ & historiæ tractantur. Hîc putant se esse in sua harena,& vagātur iactántque se, vt equus , quod dicitur,in cāpo.In quibus omitto sermonis sordes ac spurcitiam,fatuásq; & insulsas narrationes:quas tamē ipsi interdum ex facundissimis desumebāt scriptoribus,quas nullus sit tam impatiens stomachus,qui vnam ex eis aut alterā possit deuorare,nisi quibus fortè salubria sunt noxia. Sed ad res ipsas veniam. Sunt certè commētarij vtiles iis qui nihil verè rectéq. scire volūt;qualia sunt ingenia quædam,quæ ne historiā quidem audire possint verè & vti gesta res est , narratam : nefas credo existimantes aliquid remanere synceri ac incorrupti, Falluntur igitur infinitis locis,& fallūt, si quis sequatur:tum propter confusam incertámq; eorum,quæ scribebāt.notitiā: tum etiam quod ignoratione Latini sermonis in ipsis rebus passim labebātur. Ad hæc afferunt commentitia pleráque,& nunquam ab autoribus vel somniata:partim ex gestis Romanorum moralizatis , partim quæ fando narrari audierāt inter compotādum in hospitali cœnaculo sodalitatis. Colligā quæ prima erūt ad manum paucula quædam,velut exempla. Primo libro,capite quinto, cū Cæsar apud Salustiū referat quæ soleāt in bellis fieri,rapi virgines, pueros diuelli à complexu parentum:etiam commentator hæc iam esse à Catilina facta Cæsarē significare dicit : verus scilicet cōmentator quasi cōmentor. Tum capite vigesimoquarto. Portiū Latronem declamatorem Catonem fuisse dicit , ibi egregiè disputat , an

iste

iste sit qui Catunculũ puerorũ cõposuerit. Et libro secũdo, capite quarto, Atym dicit oblatum matri deûm in eius templo, vt voueret castitatẽ. Quod credo eũ didicisse ab aliquo ex Gallis matris deûm. Et post paulũ: Symphoniaci, inquit, sunt canentes tubis, vel alio modo sonitum magnum faciẽtes. Ex dulci cõcentu magnos facit sonos, atq; tubas. Et paucis verbis post. Vocat, inquit, hîc Augustinus Symphoniacos, qui in honorẽ deæ pudicitiæ quædã turpia faciebãt: nõ melius dixisset, si illa ætate vixisset, & paucis interiectis verbis, Palladẽ dicit lauari cum matre deûm in Almone amne. Credas Varronem hoc dicere: tantùm quoniam Augustinus virginẽ cælestis illic meminit, ceu non esset alia dea virgo, quàm Pallas. Et mox: Fuit, inquit, scena propriè domuncula in medio theatri, quales sũt domunculæ tabernariorum vel mercatorũ in nundinis, secundùm Huguitionem. O miseræ Scauri & Curionis, & Pompeij scenæ latissimæ, & auro argẽtóque ornatæ, quomodo ad domunculas mercatorũ in nũdinis recidistis? Sed hoc tolerabilius. & addit: in scena pulpitus erat, quem ascendebant illi, qui fabulas recitabãt & quot erant carmina, tot reputabant apposuisse fercula. Hæc est argutissima interpretatio ferculi Pergit verò: Infrà etiam latebant laruati histriones, & mimi, qui subitò exeuntes coram populo motibus corporis expresserunt historias, seu fabulas recitatas: & isti propriè fuerũt appellati scenici. Scena etiam quandoq; ponitur pro ipso toto theatro, quãdoq; pro fabula, quandoq; pro recitatione fabulę. Hæc oĩa quis neget esse admirabilia, cùm antea nullus vnquã audierit? Quis vnquã, vel theatrũ dixit scenam vel fabulam, vel fabulæ recitationem? Tum addit Valeriũ Maximum dicere, antequã imago matris deûm translata esset ex Pessimunte, imperatores Romanos sæpe ad Pessimũtem iuisse, vt vota soluerent. Vbi hoc vnquam somniauit Valerius? ita nõ satis est te fingere, nisi & aliis mendacia assignes. Narrat quidem iuisse illuc Romanos imperatores libro primo, sed non ante matrem deûm trãslatam. quo tempore nullus vnquã Romanus eò est profectus. Adiicit his Pantheon templum à Domitiano magnæ matri deûm extructum fuisse, cùm Pantheon extruxerit ante Domitianũ Agrippa Ioui Victori, deinde cæteris diis, & hæc omnia in eodẽ verè aureo & copioso capitulo 4. lib. 2. quod licèt Cornucopiæ appelles. In sexto verò capite versiculi sũt

Persij, quos ipse festiuissimè explicat:

Discite ô miseri & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, & quid nam victuri gignimur,
Ordo quis datus?

Sic, inquit, ordinata est humana natura, quod est super bruta animalia. Putabam esse infra. *aut metæ quàm mollis flexus.* Metæ, inquit, id est, mortis. Atqui ex hac nullus est flexus. *Quid asper vtile, nummus habet* hic cũ ignoraret, cur asper nũmus diceretur: non defuit moralizatio. Asper, inquit, id est, quantũ habeat asperitatis, propter curas magnas, quas ingerit, propter quod & spinis cõparantur diuitiæ. Nõ sic Persius sua tã acutè intellexit, nec tã sãctè. Et capite octauo de poëtis annotatio digna quę ad verbũ edificatur. Poëtarũ, inquit, duo sunt genera, veteres, & noui. Veteres omnia quæ canebant, conuertebãt ad risum: vnde de meretriciis & stupris, & his quæ poterant, prouocare risum tractabant: sicut Plautus & Terentius. Noui verò reprehẽdebant vitia hominum nominatim, vndéque homines lacessebãt, eorum vitia carpentẽs vera & ficta: & pingebãtur nudi, quia vitia denudabãt. Tales poëtę comici Satyrici appellãtur: sicut Horatius, Persius, Ieuenalis, & huiusmodi. Et paulò pòst: Possunt autem poëtę Tragici sicut & Comici diuidi in duas partes. Primi puri Tragici: secundi verò Elegi, tractãtes de elegia, id est, de miseria. Sic ille, ex Aristotele credo, aut si quis hoc quoq. doctiꝰ de poëtis scripsit, & tamẽ qui nihil vnquã de iis poëtarũ generibus audiuit: nõ intelliget quàm friuola hæc & imperita sint, nedũ stulta atq; ridicula. Si audiuit, huic perinde ista erũt, cũ de nouis & veteribus loquitur poëtis, ac si quis dicat, architectorũ officium est calceos suere, cerdonũ verò ædificare: & cùm nouos comicos vocat Satyricos, ceu qui dicat fartores esse textores, cùm Comicos dixit Elegiacos, velut aliquis agasones dicat nautas, aut tonsores carbonarios. Iam cũ explicat elegia, id est, miseria: non secus quàm si interpreteris: scrinium, id est, liber. & cap. IX. cùm de Plauto ageret, iste scripsit, inquit, comœdiam. quæ appellata Aulularia, quasi non aliã. At philosophari quoque voluit lib. VII Nam cùm dixisset Augustin. Menam deam, quæ menstruis præest, conferre fluores menstruos, ad eius, quòd conceptũ est, incrementum, ignarus fluorem menstruum dici etiam muliebrem sanguinem, qui fluxurus erat in mense, nisi vel fœtu

vel

vel alia causa detineretur: incipit destinguere sanguiné menstruum: vno modo pro eo quod est purgamentum naturæ, & singulis mensibus eiicitur. Alio modo accipitur pro sanguine, qui per eiectionem purgatur, & post fluor menstruus nô confert ad incrementũ fœtus, nisi per accidens, scilicet per suam absentiam. Confert enim pro tanto, quia cùm ipse expellitur, sanguis ille vnde fœtus augetur, efficitur mundior, & ad augẽdũ melior. Sed beatus August. extensiuè loquens, vocat illum sanguiné, qui deputatur, fluorem menstruum, Hæc ille. Primum quis vnquam sanguinem illum, qui purior remanet in corpore mulieris post eiectum menstruum vocauit fluorem menstruum? Deinde quomodo isto augẽtur fœtus in locis? qui si mẽstruus ille defluat, fiunt imbecilliores: & si largius, & vt alio solet tempore effluat, abit cum eo fœtus, nec augeri nec ali potest. Sed libet explicationes audire vocabulorũ? Exclamat August lib 11 O animos germane Romanos. Germane, inquit, id est altè, vel immaniter: nam Germani habent immania & alta corpora. Et in eodem loquẽs Aug. de lino aut lanula flaminum, quo vinciebãt caput, quẽ apicem nominabant, quasi summitatem. Apex, inquit, nomẽ est cuiusdam historiographi, vt iam mirandũ non sit fecisse Deum homines ex limo, cùm iste faciat ex lino. Et cũ libro quarto posuisset August. inter prodigia fœminas, & gallinas & homines versas in masculũ sexũ. Credo, inquit, literã esse falsam, quã tamen multi libri habent, deberet autem litera sic esse, in homines & masculũ sexum Vult enim sic dicere, quod fœminæ cõuersæ sunt in homines, id est, in viros, & gallinæ in masculum sexũ. O tenebras illius ætatis miserãdas. & tamẽ illis oculi assuefacti illatam iam lucem spectare non sustinent. Claudite istis fenestras omnes & rimulas, ne qua lux penetrare queat, & fruãtur liberè sua nocte, tenuẽ quoq; & languidulam in tenebroso cubiculo meridie ipso accendite lucernam. Illud in eodem miror interprete, quòd cùm grauiss. haberet autores ex quibus nonnulla solitus est desumere, posséq; ex eisdem alia quædã afferre, maluit ab Isidoro petere, aut hoc peioribus Huguitione, & Vincentio historiali: quod suspicari me cogit ipsum vel aliena esse vsũ in citandis autoribus opera, vel citatos, aut inuenisse in aliquo Vade mecum, aut rapiamus totũ, aut de aliquo audiuisse. Nã definitionẽ Dei, quam ex Ciceronis primo Tusc. quæst, citat,

Auguſt.colligi dicit ex his quæ in 3.De nat deo.ſparſim tra-
ctat:&cõſolationẽ de morte filię,neſcire ſe dicit,an ſit li.12.
Orationũ,cũ Cicero ipſe in Acad.& Tuſc.quæſt. & Lactan-
tius & Plinius eius libri meminerint.Valerij Sorani nihil re
cordatur ſe legiſſe:cùm eius ſit mentio apud Pliniũ,Solinũ,
Lactantiũ, Plutarchũ, Seruium, Macrobium.Iam ex multis
Diogenibus vnũ,& ex multis Æſchinibus vnũ,& ex Socrate
& Iſocrate eundẽ cõglutinare & conferruminare inuitos &
malè cohærentes,nõ rarũ:vt nec alia omnia,quæ ſi perſequi
ſigillatim tentẽ,rem in infinitũ extendero.Hæc quæ adduxi
tantũ velut ſpecimina poſui,quæ prima profectò voluẽti li-
brũ occurrerũt.Sũt enim vſqueadeò frequentia,& denſa, vt
periculũ non ſit,ne lateant, ſi non indicẽtur:extant nimirũ
& offerũt ſe , atq; adeò ingerunt oculis omniũ volentiũ in-
tueri,quæ nec in opere ipſo ſum conſectatus.Tũ ne faſtidio
lectori eſſem tanta prolixitate, tũ quod ineptiora ſunt, quã
vt in eis refellendis aliquid collocari operæ debuerit.Quiſ-
quis mihi fidẽ non habet, legat ipſe,& vel iudicet, ſi eſt do-
ctus,vel à doctioribus ſententiã exquirat,illíſq; aſſentiatur.
Quod ſi quis eſt,qui hæc vnicè forſan ac tenerè cõplectitur,
& amat:habet non ſolùm hos commentarios,ſed etiam Hu-
guitionem,Papiã,Græciſtam,Ioan. de Garlandia, Catholi-
con,illis ſe omnibus oblectet,quòd ſit ei bonũ proſperũq;,
& in eorũ complexu hæreat. At Thomæ Valois & Nicolao
Triuet prodiit velut ſuccenturiatus Iacobus Paſſauantius,
quem nomen ipſum indicat fuiſſe ſcurram aliquem feſtiuũ,
qui ſodalitium totum oblectabat:cui, vt credo, per iocũ lu-
ſúmq; nomẽ Paſſauant eſt à reliquis fratribus inditum. Lo-
quendum eſt de Tertuliano,nihil mihi occurrit,reſeruetur
cũ aliis:de Valerio Sorano,nihil mihi modò occurrit,reſer-
uetur cũ aliis:de Xenophane & Anaxagora, de Lactantio,re
ſeruetur cum aliis.Quid malũ ſunt iſta alia? vbi reſeruas? in
quẽ vſum?quid quòd nec legerat expoſitores ipſos , quibus
dicit ſe ſua addere,vt lib.3.ca.12 ſic ſcribit:In hoc ca.12 facit
Aug.mẽtionẽ de dea Febre,de qua dicit expoſitor,quòd fuit
mater Æſculapij,quòd eſt dea inferni, & quòd Numa rex ſa
crauit deæ Febri mẽſem Februarium.Atqui nũquã id expo-
ſitor ſcripſit,niſi forſan res tã ſtulta ex codicibus ſit ab aliis
fratribus, qui eam deprehẽderant,eraſa,ſed videlicet ſuper
cœnã frater aliquis Paſſauantio narrauerat id expoſitorem
dicere.

dicere. Cæterũ quo reprobet modo, audiamus. Quod non videtur bene dictum, inquit, salua sui gratia. Nam sicut infrà dicetur, Æsculapius fingitur fuisse filius Phœbi & Coronidis: sicut vult Ouidius secundo Met. Nec vnquã legitur, quod Phœbus cũ Febre conuenerit, vel quod ex ea filiũ genuerit. Tum incipit philosophari, & cõiecturas quęrere. Nec cõuenienter, inquit, fingitur Æsculapius filius Febris cùm ipse postmodũ sit habitus deus medicinæ quæ habet febrem expellere. Iam ne omnino desit, quod alij possint pro se respõdere, addit: nisi dicatur ita crudelis filius, q̃ matrem persequatur vbiq; & omni sede expellat. Ioculares sunt additiones istæ ad risum fratribus mouendũ paratæ. Istis omnib. accedit Frãciscus de Maronis, nõ quiuis doctor, sed illuminatus, & veritates colligit, quasi cætera essent falsa. Sed hic non magis ad hoc opus spectat, quàm ad cætera August. ex quîs omnibus ita videtur veritates selegisse, ac seposuisse, vt Vergilius gẽmas stercoribus Ennij. Quod si alieni à nostra religione Augustini opera sumant in manibus, illius scilicet illuminatis veritatibus? illuminata, quid eis veniet in mẽtẽ de huiusmodi veritatib. quid suspicabuntur? quid credent? Nimirũ esse cętera vel parũ vera, vel ecclesiæ suspecta: illa tantũmodo teneri & asseri à nobis ceu firma & indubitata, vt quæ illuminatus doctor indicarit. in quibus tamen rixosa multa, alia ambigua, etiam falsa complura inueniat. Nã si omnia Augustini sunt æquè vera, quid mihi cũ tuis veritatibus, in quarum plerisque nihil Augustini dictis addis, cùm verò addis, sophisticaris: & non tu Augustini veritatem sequeris, sed illum cũ veritate obtorto collo, quò ipse vis, torques, nempe ad factionem Stoicam, vt contra Thomam locutus videatur: & conaris ipsum putari dicere, quæ ne cogitauit quidem vllus ætatis illius? Iam non minus ex historia & fabulis veritates, quàm ex rebus theologicis colligis. Quæ glacies est, cùm Augustinus narrat Ninum Assyriis imperasse primũ, te illico ceu veritatũ plastem cũ formulis tuis ad fingendam ex hoc veritatem accurrere, ceu nõ aliter futura veritate? Veritas, inquis. Ninus fuit rex Assyriorum primus, cur quod paulò antè legitur non est etiam veritas? cur non quod paulò pòst? Et vnũ exẽplũ adduxi pro multis millibus. Iam quale est te figulum veritatũ, modò aliis incerta, & in primis cõtrouersia admiscere: vt cùm contra Aquinatæos disputas, quo nihil facis nec libentius, nec proinde crebrius: mo-

do etiam tibi incerta, vt verbi gratia, cùm Holofernem illum ex libro Iudith dicis fuisse Cyrum Assueri & Hester filium: de quo veritatibus aliquot post eam ambigis: modò etiã vel pueris falsã, vt de hoc ipso quod Darius sit fili⁹ Assueri & Hester, tum quod tertij libri Esdræ Augustinus non meminerit, cùm citet ex eo quæstioné illam de re, quæ fortitudine cæteris ante staret etiã eodem capite, quo tu id dicis libro decimooctauo, ita veritates tuas non ex vna simplici veritate videris effingere, sed partim ex veris, partim ex incertis, partim litigiosis, partim falsis: vt statua illa, quam per quietem Nabocodrosorus vidit, ex auro argento, calybe, ferro, & argilla erat conflata. Sed sint sanè veritates istæ, quantum aliis libuerit, nihil impedio, & legantur ab his, qui eiusmodi amãt. Ego verò quæ ipse ad verbum ex Augustino refert, Augustini esse puto: cętera quæ de suo addit, non peculiarius ad Augustinum pertinere quàm quæ à summulariis aut sententiariis autoribus de similibus conscribuntur rebus propè infinita. Hæc paucula de interpretibus huius operis dixisse me lassum & festinantem ad alia sit satis, tantum ad bona ingenia commonefacienda non me omnino in his libris actum egisse.

Quinam hominum fuerint Gothi, & quomodo Romam ceperint.

CVm Augustinus ex Romana captiuitate occasionem sumpserit scribendi De ciuitate Dei, vt iis respondere, qui eam cladem Christianæ religioni imputabãt, operæpretium erit altius narratione repetita explicare, quinam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam venerint, vrbémque ceperint. Primum omnium ferè video constare, quos posterior ætas Gothos, priorem Getas nuncupasse: vt illa pauca ex priscis vocabulis non corrupit. Sic Rutilus & Claudianus poëtæ, cùm de Gothis loquũtur. Getas eos semper nominant, Orosius itidem in histori is: Getæ, inquit, qui & nunc Gothi, quos Alexãder euitandos pronunciauit, Pyrrhus exhorruit, Cæsar autem declinauit, relictis vacuéque factis sedibus, ac totis viribus tuti Romanas ingressi prouincias, Hieronymus in Genesim, Gothos ab eruditis antiquis Getas nominatos esse testatur. Getæ verò sunt, qui circa Istrum Fluuium habitant, vt autores sunt Strabo, Mela, Plinius, & alij: latéque regionem possidét incultam magna parte, & rigoribus immitem: tenéntq; vlteriora Istri ad Scythiã, & citeriora ad Thraciam, vbi Tomus Ouidij vatis exilio clara, qui se

Gothorum sedes.

apud

apud Getas agere non semel in Tristibus & Ponto scribit: tũ & Mediterranea occupãt Germaniam versus & Istri fontem: quos Strabo lib. septimo Dacos & olim Dauos nominatos esse ait, cùm viciniores. Põto dicerẽtur à Græcis Getæ: eundémque vtrisque populis sermonem esse. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos videtur significare discrimen esse, quã quòd Getæ Græcis sunt, qui Romanis Daci. Sed nos Strabonem hoc sequemur loco. Getę barbara & fera gẽs est, viribus atque animo immani mortísq; contẽptore, quod persuasum habeant redire animas: sicut Mela scribit: aut si non redeant, non tamen extingui, & in meliores sedes immigrare: quod si neutrum contingat, præstare certè vitæ mortem. Fama est posterioribus deinde temporibus Getas Ostrogothos esse dictos, Dacos verò Visogothos patriis nominib., quòd hi ad Occidentem, ad Orientem illi magis spectarent. Confunduntur tamẽ plerunq; hæ cognominationes à rerũ scriptoribus: non modò recentioribus, sed etiam antiquis. Hanc gentem tradunt iam olim florente cum plurimum Romana re, impetum in prouinciam populi Romani Mithridatico fecisse bello: quos L. Lucullus, qui in Asia magno cũ exercitu imperator res gerebat. è Mysia cum clade exegit. Post verò Bœrebista duce, cùm ab eo ad labores militarémq; disciplinã essent assuefacti, egressos regionem suã multas sibi gentes subegisse. Istróque cum maxima traiecto manu Thraciam, Macedoniam, & Illyrium latè depopulatos, ingentem fecisse Romanis terrorem. Interímq; dum in eos Romanorũ arma expediuntur, Bœrebista fato concessit. Augustus legiones ferè decẽ in illos misit, eorúmq; opes vsque adeò attriuit, vt ex ducentis millibus militum ad quadraginta millia copias eorum redegerit: ac parum abfuerit, quin gentem totam imperio subderet Romano. Aliquot annos pòst fines Romanos ingressi, Oppium Sabinum consularem virum cum exercitu ceciderunt, qui à Cornelio Fusco, Domitiano principe post varia prælia tandem compressi sunt. Traianus imperator multum cum eis magnáq; cum gloria belligerauit. Antonius Caracalla per occasionem nihil tale suspicantes vehementer afflixit. Gordiani verò temporibus in Romanos fines frequentissimè se effundebant, quos mitior Gordianus facili opera excedere prouincia coegit. Ferox & inquieta gens suísque sedibus male contenta, subinde causas alienas inuadendi quęrebat. Itaque

Gothorum bella.

Philippo Vostrēsi imperatore, qui primus ex Romanis principibus Christianam pietatem est professus, multis cædibus populationibúsque æditis amplius trecenta ferè virorū millia in proximas sibi Thraciam Mysiámque irruerūt. Ad quos expellendos missus Decius, rem parū plerunque prospere tētatam & ipse infectam reliquit, quam succedens Philippo in principatu dissimulauit. Gallus deinde pater & Volusianus filius certis conditionibus sibi iniquis pacem cum illis fecerunt: quam Gothi non admodum diuturnam seruarunt, ignauia & socordia Galieni principis freti. Non iam Thraciam Mysiámque, sed Asiam ipsam minorem sunt tētare adorti. Bithyniam vexatam spoliauerunt, reuersique in Europā, Thraciam, Macedoniámq; peruastarūt. Quibus in Achaiā venientibus Macrinus se obiecit, eósque vicit, ac fugauit persecutus, quousque illos intra fines suos compulit, quibus tamen se nō diu continuêre, quanquam egressi in strenuiss. principem inciderunt virum nec minoris fœlicitatis quàm virtutis, si vita modò contigisset in principatu diuturnior. Claudius fuit is, qui CCC. millia eorū partim deleuit, partim cepit. Infinitam fuisse gentis huius multitudinem oportuit. Non enim multos post annos Aureliano imperium tenente, ad arma redierunt, primóque prælio sunt ad Danubium superati Fl. Constātinus tanta illos cęde affecit, vt cogeret tandem multos per annos quietos esse. Ita enim isti pugnabant, vt magno hostium malo vincerent, non minore suo vincerentur. Atque hęc quidē gesserunt Gothi quandiu certas ipsi habuerunt sedes. Valente principe Hunni, qui & ipsi sunt Scythæ, sed immitiores rudioré[s]que humani cōmercij, in Ryphæos montes inclinatiores,

Gotthi ab Hūnis sedibus suis pelluntur.

inter Tanaim Massagetásque cōclusi Gothos regione quam incolerent, per vim eiecêre. Quæ tametsi rigoris intemperie parum humanis erat vsibus commoda, tamen Hunni saluberrimam suauissimámque omniū existimabant, homines extra solis vias cursúsque nati & educati. Hic iā Gothi sedibus, domibus, laribus, penatibúsq, exuti, qui vltra alienos erāt soliti fines inuadere, coacti sunt vel mortem fortiter oppetere, vel in alieni soli possessionem, cùm ipsi nullum iam haberēt, hærere. Sunt qui non Getas illos, quos Ostrogothos diximus, venisse in agrum populi Romani perhibeant, sed Visogothos fortuna sociorum conterritos deliberasse de mutandis sedibus, veritos ne eadem essent passuri, quæ Ostrogothi, extendentibus

dentibus se velut marino æstu Hunnicis armis, vicinásq; regiones delētibus. Hæc res Visogothos in eam sententiā impulit, vt legatos ad Valentem Romanū imperatorē mitterent, qui gentis nomine Mysiam citra Danubiū flumen sibi incolendā peterent, spondentes cōmuni nomine, se omnes Christianā pietatē accepturos, futurósq; bonos, fideléssque Romanorū stipendiarios, armis suis opibúsq; fines illos populi Romani ab incursibus reliquorum Scytharū sedulò defensuros. Quibus conditionibus adductus Valens, Lupicinū & Maximū velut duûmviros agris diuidundis ad eos misit, qui sedes Visogothis distribuerēt. Hi cū auarè crudelitérq; haberent gentem, primum ferre Gothi, & dissimulare iniuriam, ne primo statim alienæ regionis ingressu res nouarēt, existimantes, cùm exatiati suis opibus duces essent, facturos sæuiendi & rapiendi finem. Sed illi dū malignè commeatus partiuntur, & curant, famem intolerabilē effecerunt, quæ & ipsis ducibus & Rom. principi exitio fuit. Gothi enim cū fame iam se velut beluas viderent peti, correptis tumultuosissimè armis Romanos duces cum præsidiis atrociter cædūt, & ita armati totam Mysiam peruagantur, ínq; proximā transcendunt Thraciam quā sibi vectigalē reddiderunt. Hîc illis occurrit Valens, pugnatúmq; est acriter fusis fugatísque Romanis, magna in eis facta strage. Saucius Imp. in hostium potestatē viuus venit, quem illi efferatiores post tātum exhaustū sanguinem viuū cremauerunt, rectáque Byzantium petunt: & nullis obuiam factis armis, vrbem corona cingūt, quæ aliquādiu opera & consilio Dominicæ Valentis coniugis obsidionem suis opibus tulit, confirmatis in fidē principis ciuiū animis magna Dominicæ largitione. Post Valētiniani Valentis fratris virtute soluta obsidione, retro abierunt. Valentinianus Theodosium Hispanum virum accitum ex Hispania adoptauit, participémq; fecit imperij. Hic Gothos multis præliis fregit contuditque, & supplices pacem coegit petere: quam cùm dedisset, réxque eorum Athalaricus Byzātium ad Theodosium ægrum visendū venisset, rex in morbum lapsus aliquot postea mēsibus moritur. Gothi toto imperij Theodosij tēpore sub Romano imperatore militarūt: nec regē habuerūt alium, nec ducem, nisi quem Romanus dedisset Imp. Inter hæc Theodosius, Mediolani princeps, sine cōtrouersia & bello & pace optimus moritur, Basso & Phi-

Valens imperator viuus crematur à Gothis.

lippo coss. relictis Archadio & Honorio filiis, & Placidia filia. Archadium Byzantio & illi orientali præfecit imperio, Honoriũ occidẽtali Romanæq; vrbi. Et quia iuuenes admodum erant, tutores educatoresq; testamento assignauit: illi Ruffinũ, huic Stiliconẽ vafrum vtrunq; & sceleratũ hominem, cuiusmodi ingenia facillimè in intimas se solent aulas insinuare. Hi principũ ætate iniuriæ obnoxia ad suas ambo augendas opes magnámq; sibi & immodicam parandam potentiã abutentes non iam de priuata aliqua magnitudine cogitare, sed ad principale ipsum fastigiũ animos nefariis cogitationibus adiecerãt. Ruffinus sibi, Stilico filio imperiũ affectabat. Cũ hæc vterq; cõsilia agitaret, bello opus erat ad eas res perficiendas, vt tẽpestate turbatis rebus, cùm minus eorum desideria deprehẽderẽtur, tum verò perficerẽtur facilius, perculsis principũ animis bellorũ terroribus, nihil nõ concedentibus proximis sibi viris, & qui rerũ omniũ administrationibus præessent. Nã in pace velut sereno & trãquillo cælo & cognosci tenebras suorũ animorũ, & puniri consulẽtibus per ocium principibus posse non ignorabãt. Quocirca Gothos gentẽ ad res nouas tumultúsq; bellicos exciẽdos aptissimã spem ingẽtis prædæ vterq; solicitat, vt suo principi bellũ faciat Gothi occasionẽ adesse rati, vel rei alicuius bene gerendæ, vel certè intentato bello domũ cũ haud parua redeundi præda, arma induunt, regéq; de suo corpore ex Balthorũ illustri familia Halarico creato, fines suos magno vicinorũ terrore egrediũtur. Huic se paulò post Rhadagasus cum ducentorum Gothorũ milibus coniungit: cúmq; nulla satis terra multitudini alẽdæ esset, castra duces diuidunt: diuersísq; profecti viis per Pannoniã, Illyricũ, Noricúmq; incensis vastatísq, obuiis rebus omnibus in Italiã veniunt. Ruffinus cùm imprudẽtius cogitata exequeretur, ad Thessalonicã à militibus occisus est. Stilico astutius consilia celabat. & Rhadagasus quidẽ per Etruriam ad vrbẽ cum agmine veniebat, longè latéq; quacunq; iret fugã terroremque ostendẽs Trepida Romana ciuitas mercenarios duces veniẽti opponit. Rhadagasus inconsultius exercitu castrísq; dispositis, in loca se iniqua præcipitauit. Cõmeatibus adẽptis multitudinẽ suã fame cõfecit. Ipse cõploratis rebus dũ fugã per occulta cum paucis tentat, à Rom. militibus interceptus necatúsq; est, Gothorũ multitudine vilissimis preciis diuendita.

Balthorũ familia

Secun-

Secundùm hãc Gathorum cladẽ Halaricus in Italiam venit, maioribus adhuc miscens omnia terroribus, quàm fecerat Rhadagasus. Ad cuius rei nuncium, Stilico qui Byzantij erat, præmissa copiarũ parte, quæ extremũ Gothorum agmen carpendo ab strage aliqua magna agrorúmq; vastatione hostem deterreret. Ipse per oram superi maris cum viribus peditatus equitatúsq; ad hostes peruenit, vterq; exercitus castra propè Rauennam contulit: Gothi Pollentiam viam obtinebant, numero quidem potiores, sed arte & disciplina militari nequaquàm cum exercitu Romano comparãdi. Stilico bellico astu plerunque Gothos superauit, compulítq; in arctum quẽdam locum, vbi sedens conficere poterat bellũ, si voluisset: verùm cum exercitu esse decreuerat, quousq; populares sui Vandali in galliã venissent. Pro indubio enim habebat eã fore certam occasionem imperij Eucherio filio parandi. Ita leuibus aliquot certaminibus hostem lacessendo tempus trahebat, quod Halaricus cùm per occultos meatus olfecisset, ad Honorium detulit. Eóq; velut munere cum placatiore sibi Honorio se vsurum existimaret, per eosdem legatos quos ad detegendum Honorio scelus Stiliconis miserat, Galliæ partem suæ multitudini petiit: Victuros se legibus Romanis, nec paruo futuros vsui imperio, bellísq; Romanis, nullísque prouincialibus vel fide vel obsequio erga Romanos cessuros. Imperator ancipiti malo concussus in partem ditionis Gothos recipere, quàm Stiliconis perfidia sibi suísq; exitium parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Hilaricus, quòd Stilico coqueret scelus. Nec tamen tutũ putabat quouis tempore virum tollere ex duabus vxoribus sibi socerum, & opibus supra priuatum fastigium pollentem potẽtémque. Simul igitur cum legatis Gothorum literas ad Stiliconẽ mittit, vt primo quoq; tempore Gothos in Galliam venire permittat. Nuncius hic fuit Stiliconi asper & importunus: quippe & se fraudari tanta spe videbat, & sua consulta palàm fieri suspicabatur. Hæsit aliquandiu acer & ferox animus; tandem quod tutius erat secutus, pariturum se iussis principis sui respondit. Sed ne res in totum è manibus laberetur, Saulum quendam cum Iudaicis copiis subornat, qui Gothorũ vestigiis proximè insistens, cæsis per occasionem aliquot milibus, irritabilem populum ad fœdus rumpendum impellat. Saulus dominico die, quo ex vetere nostræ religionis instituto

feriamur, cùm toti rebus sacris intenti Gothi essent, impetum in eos facit, primóq; tumultu aliquot ex eis sternit. Territi Gothi subitò quantum in trepidatione rerum fieri poterat, num ad arma concurrendum esset, consultant. Venerat enim in religionem festo seruatoris die arma tractare, humanum sanguinem fundere: cædes hominũ facere. Sed cùm Iudæi modum occidendi trucidandíq; nõ ponerent, sibi quisq; consilium cepit non expectato communi, vt arma sui tuendi gratia indueret. Cúmq; iam frequentes armati conuenissent, Helaricus pro tẽpore instructa acie imbelle genus hominum facilè sistit. Hinc connixi aliquantum Gothi Iudæos fundũt, fugántq;: Et questi coactos se à violatoribus humani iuris diuinum ius polluere ac contaminare, Christum ipsum inuocantes, per cuius iuratum numen fœdus esset vtrinque sancitum, cuiúsque ferias contra suam voluntatẽ cruore, cædibus, strage fœdassent, ira incensi, per mediam Italiam ad vrbem ferre signa pergunt. Dimiserat Stilico nonnullos milites tanquam sine bello inutiles, quos ad præsentem terrorẽ coactus est ab imperatore repetere, simul cũ supplemento copiarũ, vt maximis viribus Gothorum conatibus obuiam iretur. Honorius patefactis Stiliconis consiliis, magnam militum manum ad eum mittit, dato ducibus occultè negocio, vt opportuno rei agendæ tempore captato, Stiliconẽ cũ filio obtruncent. Illi communicato inter se consilio diéq; destinato, quo imperata principis strenuè peragerent, diuersi Stiliconem ac filium adorti, & eos ipsos, & ex necessariis aliquot, qui vim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt. Imprudens tamẽ & ignauus princeps, duce sublato, in eius locum neminẽ surrogauit, credo ne vllus parem nactus potentiam, similia moliretur. Ita exercitus sine præcipuo aliquo duce miserè à Gothis fusus, per multas clades terrorẽ Gothici nominis ingentem imbibit. Gothi superiores facti, ad vrbem Romam signa infesta ducũt, eámque obsidione diu pressam, capiũt, diripiũt maiori tumultu atque expilatione rerum, quàm cædibus aut stupris, aliísque tetris ac fœdis facinoribus, quæ vrbibus expugnatis committi per insolentiam militum solent. Halaricus enim vrbẽ ingressurus, duo in castris edicta proposuerat. Alterũ, vt à cæde & violatione hominũ abstinerẽt, sibi eiusmodi res displicituras. Alterũ, vt capitale esset, si quis eum qui ad templa principum Apostolorum cõfugisset læderet, aut ipsa templa

Stilico interficitur

Halarici edicta

templa violaret. Capta est à Gothis Roma anno post eãdem conditam M. C. L X I I I I I. Calend. April. Flauio & Varrone coss. Quo pacto sit capta, parum explicant rerum scriptores. Baptista Egnatius se modum eius rei dicit ex Principio Græco afferre, miraríq; interpretem vel eum locum sciẽtem prudentémq; transiliisse: vel si in mutilum incidit codicẽ, parum animaduertisse, quid deesset. Procopium Græcum nondum vidi: fides erit penes Egnatium, hominem diligẽtem ac bene doctum, quantũ ex scriptis iudicare possum. Scribit ergo: Obsederat Romam Halaricus iam biennium, nec Honorius qui Rauennæ desidebat, aut ferre suppetias poterat, aut audebat. Nã cùm nihil minus quàm de vrbis salute solicitus esset. Stilicone interfecto, ducem exercitui minimè præfecerat, qui rem aduersus Gothos administraret. Vnde Gothis obsidendæ vrbis cogitatio, Romano milite aut dilapso, aut segniter rem agente. Verùm eam frustrà obsessam, cùm expugnare vi non possent, ad dolum hostis barbarus vertitur. Profectionem in patriam simulat, trecẽtósque iuuenes corporis & animi vi præstantes deligit, quos Romanis principibus dono det, instructos prius vt omni obsequio dominos suos promereri studeant: & ad certam diem circa meridiem, cùm Romani principes somno vel ocio vacarent, ad Asinariam portam aduolẽt: interfectísq; improuiso insultu custodibus, portam sibi præsto futuris aperiant. Interea Gothi cùm reditum alia atq; alia deesse sibi simulantes differrẽt, trecẽti illi iuuenes occasione egregiè vsi, portam stato die suis aperiunt, & intromissus Gothus maiore ignominia, quàm damno vrbem omnem populatur. Sunt qui Probæ illustris fœminæ & opulentissimæ opera patefactam Gothis portam existiment, cùm plebem Romanam passim fame & morbis pecudũ more cadentem miseraretur: duo sunt cognitu non indigna, vnum edictum ab Halarico fuisse, vt quicunque in templa diuorum confugerent, præcipuè Petri & Pauli, his nulla vis inferretur. quod & summa fide seruatum. Alterum, quòd cùm nunciatum Honorio esset Rauennę, Romam perditam, credidit ille de pugnaci Gallo, cui nomen erat Romæ, significatũ esse, admiratúmque vehementer tam subitò periisse eum, qui cùm paulò antè festiuissimè luserat. Hæc Egnatius. Has omnes clades maledicentissima & impia gens religioni Christianæ imputabat, negans futurum, vt capta vnquam esset Roma, si

Roma capta

deorũ religiones à maioribus cultas traditásque posteris tenuissent. quasi verò non eandẽ ob causam, quia violatum est ius humanum, Galli olim vigentibus, vt aiunt, maximè impiis illis insaniis, vrbem ceperint, & diruerint: ceu non multi imperatores Christiani optimè rem gesserint. & tanquam nõ hæc inclinatio imperij & manifestus ad ruinam casus ceperit sub imperatoribus gentilibus, & non per eandem socordiam ignauiámq; Honorius amiserit Romam, per quàm Galienus Ægyptum, Asiam & Galliam, ad quarũ perditarum rumores dictis luserit facetis. Aduersus hos igitur homines sanctæ religionis, etiam si nulla contigisset calamitas, inimicos, & infensos, libros conscripsit Augustinus duos & viginti, Ciuitatem Dei, hoc est, Christianam religionem aduersus rabiosas atque impias eorum querelas defendens.

DIVI-

DIVI

AVRELII AVGVSTINI IN LIBROS DE CIVITATE DEI EX IPSIVS AVTORIS RETRACTATIONUM LIBRO SECVNDO

ARGVMENTVM.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis euersa est: cuius euersionem deorum falsorum, mutorúmque cultores, quos vsitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solitò acerbiùs, & amariùs, Deum verum blasphemare cœperũt. Vnde ego exardescens zelo domus Dei, aduersus eorum blasphemias, vel errores, libros De ciuitate Dei scribere institui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eò quòd alia multa intercurrebãt, quæ differre non oporteret: & me prius ad soluendum occupabant. Hoc autem De ciuitate Dei grande opus, tandem vigintiduobus libris est terminatum; quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, vt ad hoc

multorum deorum cultum, quos Pagani colere conſueuerunt, neceſſarium eſſe arbitrentur: & quia prohibentur, mala iſta exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque aduerſus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuiſſe vnquam, nec defutura mortalibus: & ea nunc magna, nunc parua, locis, temporibus, perſoníſque variari: ſed deorum multorum cultum, quo eis ſacrificatur, propter vitam poſt mortem futuram, eſſe vtilem diſputant. His ergo decem libris, duæ iſtæ vanæ opiniones Chriſtianæ religioni aduerſariæ refelluntur. Sed ne quiſquam nos aliena tantùm redarguiſſe, non autem noſtra aſſeruiſſe, reprehenderet, id agit pars altera, operis huius, quæ duodecim libris continetur. Quanquam, vbi opus eſt, & in prioribus decem, quæ noſtra ſunt, aſſeramus, & in duodecim poſterioribus redarguamus aduerſa. Duodecim ergo librorum ſequentium, primi quatuor continent exortum duarum ciuitatum: quarum eſt vna Dei, altera huius mundi. Secundi quatuor, excurſum earum, ſiue procurſum. Tertij verò, qui & poſtremi: debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri, cùm ſint de vtraque ciuitate conſcripti, titulum tamen à meliore acceperunt, vt De ciuitate Dei potius vocarentur. In quorum decimo libro, non debuit pro miraculo poni in Abrahæ ſacrificio, flammam cælitus factam inter diuiſas victimas cucurriſſe: quoniam hoc illi in viſione monſtratum eſt. In decimoſeptimo libro quod dictum eſt de Samuele, non erat de filiis Aaron: dicendum potius fuit, non erat filius ſacerdotis. Filios quippe ſacerdotum,

dotum,

dotum, defunctis sacerdotibus, succedere magis legitimi moris fuit. Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit: nec ita in filiis, vt eum ipse genuerit Aaron: sed sicut omnes illius populi dicuntur filij Israël. Hoc opus sic incipit, Gloriosissimam ciuitatem Dei, &c.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI,

LIBRVM PRIMVM.

12 De

Capitum.

IN LIBRVM SECVNDVM.

morata

IN LIBRVM TERTIVM.

22 De Mithri-

IN LIBRVM QVARTVM.

An ad

IN LIBRVM QVINTVM.

IN LIBRVM SEXTVM.

IN LIBRVM SEPTIMVM.

IN LIBRVM OCTAVVM.

IN LIBRVM NONVM.

Capitum.

IN LIBRVM DECIMVM.

male quærendo non reperit,& quam sola gratia Christiana referauit.

IN LIBRVM XI.

quod quidam aquas existimant non creatas.

IN LIBRVM XII.

Finis Elenchi capitum.

DIVI

AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI AD MARCELLInum de ciuitate Dei contra Paganos.

LIBER PRIMVS.

De aduersariis nominis Christi, quibus in vastatione Vrbis propter Christum barbaris pepercerunt victis.

CAP. I.

GLORIOSISSIMAM ciuitatem Dei, siue in hoc temporum cursu, cùm inter impios peregrinatur [a] ex fide viuens, siue in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, quoadusque [b] iustitia conuertatur in iudicium, deinceps adeptura per excellentiam victoria vltima & pace perfecta, hoc opere ad te instituto, & mea promissione debito, defendere aduersus eos, qui conditori eius deos suos præferunt, fili charissime [c] Marcelline, suscepi. Magnum opus, & arduum, sed Deus adiutor noster est. Nam scio, quibus viribus opus sit, vt persuadeatur superbis, quanta sit virtus humilitatis, qua fit vt omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano vsurpata fastu, sed diuina gratia donata celsitudo transcendat. Rex enim Deus & conditor ciuitatis huius, de qua loqui instituimus, in scriptura populi sui sententiam diuinæ legis aperuit, qua dictum est: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.[d] Hoc verò quod Dei est, superbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat, amátque sibi in laudibus dici: *Iacobi 4.*

[e] *Parcere subiectis, & debellare superbos.* *Aeneid.6*

Vnde etiam de terrena ciuitate, quæ cũ dominari appetit, &

seruos Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata superbia atque impiissima insania, eius nomini resistunt corde peruerso, vt sempiternis tenebris puniantur, ad quod nomen ore vel sub dolo confugerunt, vt temporali luce fruerentur.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN PRIMVM LIBRVM DE CIuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

EX fide viuens. } *Habacuc secundo: Iustus ex fide viuet. Idē sæpenumero Paulus. Hoc est enim vitæ huius viaticum. Apud Prophetam variè legitur, tum ex fide mea, tum ex fide sua viuet. Sic verterunt Septuaginta. τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσει.*

b Iustitia conuertatur in iudicium. } *Psalmo nonagesimotertio. Hebraica veritas habet: Quoniam in iustitiam conuertetur iudiciū. De consummatione seculi intelligitur, de quo est id quod sequitur: Victoria vltima. Pugnat hic ecclesia quotidie, & vincit quotidie. Sed finis vnius belli gradus est alterius. Tunc erit ei vltima: & perfecta victoria, quum tota in cælos translata in regno erit pacis pacifici regis Christi Iesu.*

c Marcelline. } *Extant inter epistolas Augustini aliquot ad Marcellinum, & huius vicissim ad Augustinum. Familiaritas eorum videtur conciliata in Africa. Sic enim Orosius scribit de Marcellino: In his diebus præcipiente Honorio & adiuuante Constantino, pax & vnitas per vniuersam Africam ecclesiæ catholicæ reddita est, & corpus Christi, quod nos sumus, grata discessione sanatum est, imposita executione sancti præcepti Marcellino tribuno viro in primis prudenti & industrio, omniumque bonorum studiorum appetentissimo.*

d Hoc verò quod Dei est. } *Vel quod illi superbia sua sibi attribuerent, quod esset Dei: resistere videlicet superbis. Vel quòd tam inuisa est superbia etiam superbis, vt superbissima Romana gens gaudeat inter laudes suas illud poni: quòd superbos debellet. Superbos fuisse Romanos, & aliis superbis superbiæ eorum gratia succensuisse, declarāt Catonis Censorij verba, ex oratione quam pro Rhodiensibus in senatu ha-*

Ro. superba.

buit Rhodienses, inquit, superbos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi de liberis meis dici nolim. Sunt sanè superbi, Quid ad nos attinet? Idne irascimini, si quis superbior est quàm nos? Addit his verbis Gellius libro septimo: Nihil prorsus hac compellatione dici potest neque grauius, neque minutius aduersus homines superbissimos facta, qui superbiam in sese amarent, in aliis reprehenderent.

e Parcere } *Vergilius in sexto Aeneidos, cùm laudes aliarũ gentiũ, quibus Romanos antecellunt, percensuisset ad Rom. conuersus, inquit:*

Tu regere imperio populos Romane memento.
Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Paci imponere morem, eadem forma dicitur, qua morem gerere & morem pati.

f Ipsa ei dominandi libido. } *Vetus est, Tyranno seruire subiectos, ipsum tyrannum suis libidinibus & voluptatibus. Sic de Persarum rege dicebat Diogenes Cynicus. Sic Cicero in Paradoxis de Cæsare.*

g Suos. } *Christianos.*

h Alienos. } *Qui Christi pietatem non colunt, quos ipse Augustinus vocat paganos.*

Pagani.

i Bellis emendare } *Hoc planè conspicuum est in Romanis, qui meliores erant bellorum temporibus, quàm altissima in pace.*

k Pœnas ignis æterni. } *Non has temporales solùm & planè momentaneas.*

Quòd nulla vnquam bella ita gesta sunt, vt victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

CAP. II.

Legant qui bella gesta conscripta sunt, vel ante conditam Romam, vel ab eius exortu & imperio, legãt, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse ciuitatem, vt hostes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant: aut aliquem ducem barbarum præcepisse, vt irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel in illo templo fuisset inuentus. [a] Nónne vidit Aeneas. *Priamum per aras*

Sanguine fœdantem [b] quos ipse sacrauerat ignes?

[c] Nónne Diomedes & Vlysses, *cæsis summæ custodibus arcis, Corripuere sacram effigiem, manibúsque cruentis*

[d] *Virgineas ausi diuæ contingere vittas?*

[e] Nec tamen quod sequitur verum est,

Ex illo

Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm.

Postea quippe vicerunt, postea Troiam ferro ignibúsque delerunt, postea confugientem ad aras Priamũ obtruncauerũt. Nec ideo Troia periit, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerua perdiderat, vt periret? An fortè custodes suos? Hoc sanè verum est, illis quippe interemptis potuit auferri. Neq; enim homines à simulachro, sed simulachrum ab hominibus seruabatur. [f] Quomodo ergo colebatur, vt patriã custodiret & ciues, quæ suos non valuit custodire custodes?

L. VIVES.

[a] NOnne vidit Æneas. } *Secundo Aeneidos: Vidi Hecubam, centúmque nurus Priamúmq; per aras, &c. Id contigit nocte qua Troia est à Græcis capta & incensa, cùm Neoptolemus Pyrrhus, Achillis filius Priamum ad aras occidit.*

[b] Quos ipse. } *Qua in re maior est indignitas, quasi nec illi dij profuerint ei quos idem ipse constituerat & illo in loco dicauerat. Credo de Vesta intelligi, in cuius æde perpetuus seruabatur ignis. Commentatores Vergilij parum id explicant. Liberum sit vnicuique existimare.*

[e] Nónne Diomedes. } *Et hoc ex Vergilio eodem libro verbis Sinonis, De Palladio intelligendum, quod Diomedes & Vlysses bello Troiano rapuerunt ex Mineruæ templo. Nec sunt sacrilegium veriti cui cædem adiunxerunt, & nihilominus Troianos Græci vicere. Palladium simulachrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, vt ineptum ducam persequi longius eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionysio Halicarnasseo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysas Pallantis filia, quum Dardano nuberet pro dote secum attulit Palladium, & magnorum deorum simulachra. Quibus templa Dardanus in Samothracia cõstruxit: quæ postea sacra in Ilium sunt nepotum tempore trãsuecta, accepto oraculo mansuram vrbem, quandiu & in ea Palladiũ illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, effficto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cúmque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio, inexpugnabilem esse Troianam vrbem, saluo in ea Palladio, cognouisset, idque principibus Græcorum renuntiasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primùm ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladium illud imaginariũ surripuerunt. Alterum capta iam vrbe, Sytas Aeneæ tradidit cum magnis diis, quos penates Troianos vocant. Aeneas in Italiam illa omnia secũ aduexit. Hinc ex Alba longa, siue vt Varro putat, ex Lauinia*

Palladiũ.

Romam Palladium translatum est, statutúmq; in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pont. Max. Palladium medio ex incendio sustulit, amissis luminibus. Palladium vulgò conspectum est Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias.

d Virgineas. } *Nam Pallas virgo semper fuit.*

e Nec tamen quod sequitur verum est } *Nimirum, nam à mendace Sinone dicitur, quanquam verum esse potest, spem Danaum esse tunc fractam. Sed nihilominus Troiam ceperunt.*

f Quomodo ergo colebatur. } *Argumentum à minore, qui poterit seruare ciues & patriam, cùm ne custodes quidem potuerit seruare, quod erat minus, & certè natura ipsa prius?*

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Troiam custodire non potuerunt, sibi crediderunt profuturos.

CAP. III.

Ecce quibus diis vrbem Romani seruandam se commendasse gaudebant. O nimium miserabilem errorem! Et nobis succensent cùm de diis eorum talia dicimus, nec succensent autoribus suis, quos vt ediscerent, mercedem dederūt: doctoréſque ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe apud Vergilium, quem propterea paruuli legunt, vt videlicet Poëta magnus omniúmque præclarissimus atque optimus, teneris ebibitus annis, non facilè obliuione possit aboleri, secundum illud Horatij:

[a] *Quo semel est imbuta recens seruabit odorem*
Testa diu.

Apud hunc ergo, Vergilium nempe, Iuno inducitur infesta Troianis, Æolo ventorum regi aduersus eos irritando dicere:

[b] *Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,*
Ilium in Italiam portans, victósque penates.

[c] Itáne istis penatibus victis, Romam ne vinceretur, prudentes commēdare debuerunt? [d] Sed hæc Iuno dicebat velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse [e] pius toties appellatus, nónne ita narrat?

[f] *Panthus Otriades, arcis Phœbique sacerdos,*
Sacra manu, victósque deos, paruúmque nepotem
Ipse trahit, cursúque amens ad limina tendit?

Nónne deos ipsos, quos victos nō dubitat dicere, sibi potius quàm

quàm se illis perhibet commendatos, cùm ei dicitur:

Sacra suósque tibi commendat Troia penates?[g]

Si igitur Vergilius tales deos, & victos dicit, &, vt vel victi quoquo modo euaderent homini commendatos, quæ deméntia est existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse commissam, & nisi eos amisisset, non potuisse vastari? Imò verò victos deos tanquã præsides ac defensores colere, quid est aliud quàm tenere non numina bona, sed [h] dæmonia mala? Quanto enim sapientius creditur, Romam ad istam cladem non fuisse venturam, nisi prius illi perissent, sed illos potius olim fuisse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma seruasset? Nã quis nõ cùm aduerterit, videat, quãta sit vanitate præsumptum, non posse vinci, sub defensoribus victis, & ideo perisse, quia [i] custodes perdidit deos suos: cùm vel sola potuerit esse causa pereundi custodes habere voluisse perituros? Nõ itaq; cùm de diis victis illa conscriberẽtur, atque canerẽtur, poëtis libebat mẽtiri, sed cordatos homines cogebat veritas confiteri. Verùm ista opportunius alio loco diligẽter copioséq; tractanda sunt. Nunc quod institueram, de ĩgratis hominibus dicere, parũper explicẽ, vt possum: qui ea mala quæ pro suorum morũ peruersitate merito patiuntur blasphemãtes, Christo imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Christũ parcitur, nec dignanter attendere: & eas linguas aduersus eius nomen demẽtia sacrilegæ proteruitatis exercent, quibus linguis vsurpauerunt mendaciter ipsum nomẽ vt viuerẽt: vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, vt illic tuti atque muniti essent, & vbi propter eum illæsi ab hostibus fuerant, inde in eum maledictis hostilibus prosilirent.

L. VIVES.

a QVo semel. } *Horatius epist. ij. Citatur passim in argumentis virium assuefactionis in animis teneris: quale est illud eiusdẽ, Neque amissos colores Lana refert medicata fuco.*

b Gens inimica } *Primo Aen. Erat Iuno Troianis inimica: Primùm quòd genus ducebãt à Dardano Iouis & Electræ filio, quæ fuit Iunonis pellex. Secundùm, quia raptus Ganymedes Trois filius, Hebæ ipsius Iunonis filiæ erat ministerio prælatus. Tertiùm, quòd Antigone Laomedontis filia Iunonis formam spreuit, idcirco versa in ciconiam. Postremò, quòd in iudicio de forma, victa discesserat, iudice Paride Priami filio.*

c Iãue istis pen. } *De pe. maior est & intricatior disputatio, quàm*

de Palladio. Penates quasi penites existimo dici, quòd penitissimi sunt dij, & proprij. Macrobio illorum placet sententia, qui deos penates dixerunt esse, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationē animi possidemus. Itaque penates sunt praesides & custodes dij. Penates totius generis humani putarunt, Palladā summum aethera, Iouem mediū aethera, Iunonem infimum. Sūt & caelo penates sui, vt Martianus Capella in nuptiis ludit. In terra sunt & sui cuique ciuitati, sui cuique domui penates. Nā vnaquaeq; domus, parua quedam est ciuitas, seu potius vnaquaque ciuitas, magna quadam domus. Et vt singulae ciuitates domúsque penates habent suos: ita & focū quoque. Quin & curiae singulae singulas habent Vestas à Romulo cōstitutas, vt scribit Dionysius Halicarnasseus, quibus Numa qui Romulo successit, Vestam cōmunem superinduxit, hoc est focum vrbis, vt interpretatur secundo De legibus Cicero. Iam qui fuerint dij penates, quos Aeneas in Italiam portauit, nō conuenit. Macrobius ex variis varia colligit. Sunt qui Neptunū & Apollinem velint, quos legimus muros Troianos extruxisse. Alij Vestam dicūt. Nam Vergilius cùm dixisset:

> Sacra, suósque tibi commendat Troia penates, mox addit,
> Sic ait, & manibus vittas, Vestámque potentem
> Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Vestam non tam puto ex penatibus fuisse, quàm penatibus additum focum. Ideò dictator, caeterique magistratus Romani quo die dignitatem inibant, Vestae & penatibus sacra faciebant. De Vesta & penatibus, sic scribit secundo De nat. deorum Cicero. Nam Vestae nomē à Graecis. Ea est enim quae ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea quae est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio externa est. Nec longè absunt ab hac vidij penates, siue à penu ducto nomine: est enim omne quo vescuntur homines penus: siue ab eo quo penitus insident, ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Tātum ille. Sed hoc loco nō vacat prolixè disputare de his rebus. Dionysius lib. 1 in tēplo obscuro & humili, quod est haud procul foro, duas deorum Troianorū imagines se vidisse perhibet, duorum iuuenum sedentium, piláque habentium in manibus vetera artis huius opera, quibus sit inscriptio D. penates. similésque vetustis plerísque in templis conspici iuuenes militari habitu cultúque. Nō dubito quin isti sint Castor & Pollux: nam aliis locis penates po. Ro. nominantur, quod Prudentius significat aduersus Symmachum: Gemini quoque fratres, corrupta de matre nothi Ledeia proles, Nocturniq; equites celsae duo numina Romae Impendent, retinente solo magnique triumphi Nuncia suffuso figunt vestigia plumbo. Isti tamen penates

Penus.

Troiani

Troiani non fuerunt, qui sub ipsum Troianũ bellum vita concesserãt. rapta iã Helena. Ideo illa ignara eorũ mortis requirit eos inter Græcos proceres de muris Troianis spectans apud Homerum Iliad. γ. Sed neque hi sunt dij magni Varro iij De lingua Latina. Terra enim & celum, vt Samothracum initia docent, sunt Dij magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque quas Samothracea antea portas statuit duas viriles species Aeneas, dij magni: neque vt vulgus putat ij Samothraces dij qui Castor & Pollux. hæc ille. Penates Troiani erant magni dij, θεοὶ μεγάλοι, qui Vrbi & Latio præsidebant. Inter quos erant Palladium, & ignis sempiternus. hinc Vergilius:

Magni dij

Vestáque mater,
Quæ Tuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.

Quanquam peculiarem illum vrbis tutelarem Deum nominare nefas existimant, nec putatur Vesta. Illúmq; quòd Valerius Soranus ausus esset prodere, neci deditus est. Sed hac de re iam nimio plura.

d Sed hæc Iuno } *Nam Seruius & Donatus propter a victos penates Iunonem dixisse aiunt, vt contemnendos faceret, ne religioni esset Aeolo, quòd aduersum deos aliquid esset facturus.*

e Pius. } *Pius in deos. pius in patrẽ, pius in filium, quos omnes ex incendio eripuit. Est enim pietas officiosus erga deos, patriam, parentes, sanguine coniunctos cultus, denique gratitudo iis quibus debemus.*

Pietas

f Panthus. } *Secundo Aeneidos.*

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, &c.

g Sacra sacrósque } *Verba sunt Hectoris per quietem ab Aenea visi.*

Romam ad istam cladem. } *Argumentũ ab euentu vnius rei ad euentum alterius similis. Sensus est deprauatus. Sic est legendum Non Romam ad istam cladem: vt sit, sapientius multò existimaretur, si nõ illud putaretur Romam ad hanc cladem non fuisse venturam, nisi illi periissent, sed illud putaretur potius illos olim, &c.*

h Sed dæmonia mala. } *Nam malos & ignauos fuisse aliquos dæmonas fatebantur veteres. Genius enim alius alio præstabat & virtute, & sapientia, & viribus. Erat enim alacrior & celsior genius Augusti genio Marci Antonij, vt magnus ille Aegyptius dixit apud Plutarchũ in vita M. Antonij. Nec Christiana religio negat inter angelos, inter que dæmonas alios aliis esse natura & viribus excellentioribus.*

i Custodes. } *Tales quales Plato dicit in sua Politia esse magistratus ebriosos & voluptuarios, qui custodibus ipsi indigeant.*

De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à barbaris defenderunt.

CAP. IIII.

Ipsa, vt dixi, Troia,[a] mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit ciues suos ab ignib. ferróq; Græcorum eosdem ipsos deos colentium: quin etiam [b] Iunonis asylo,

Custodes lecti Phœnix, & dirus Vlysses,
Prædam asseruabant: huc vndique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Cratерésque auro solidi, captiuáque Vestis
Congeritur. Pueri & pauidæ longo ordine matres.
Stant circùm.

Electus est videlicet locus tantæ deæ sacratus, nō vnde captiuos non liceret educere, sed vbi captiuos liberet includere. Compara nunc asylum illud non cuiuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed Iouis ipsius sororis & coniugis, & reginæ omnium deorum, cum memoriis nostrorum Apostolorum. Illud incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non reddēda victis, sed diuidēda victoribus: huc autem, & [d] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore & obsequio religiosissimo reportatū est. Ibi amissa, hîc seruata libertas: ibi clausa, hîc interdicta captiuitas: ibi possidēdi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur. Postremò illud Iunonis templum sibi elegerat auaritia & superbia [e] leuium Græcorum: istas Christi Basilicas misericordia & humilitas [f] etiam immaniū barbarorum. Nisi fortè Græci quidam, in illa sua victoria, tēplis deorum [g] communium pepercerunt: atque illò confugiētes miseros victósque Troianos ferire, vel captiuare non ausi sunt. Sed Vergilius poëtarum more illa mentitus est. [h] Imò verò morem hostium ciuitates euertentium ille descripsit.

L. VIVES.

a Mater Romani pop. } *Nam à Troianis, qui sub Aenea in Italiam venerunt, conditum est Lauinium, à Lauinianis Alba longa, ab Albanis Romani. Salustius vrbem Romam condidisse atque habuisse initio Troianos narrat, qui Aenea duce sedibus vagabantur incertis.*

b Iunonis asylo.} *Verba sunt Aeneæ secundo Aeneidos.*

c Phœnix.} *Amintoris filius, Achillis fuit magister, qui docebat Pl. enim eum & benefacere & benedicere, vt Homerus ait Iliad. γ.*

d Quod aurum.} *Magna vis auri est è Vaticano subrepta, & iussu Halarici reddita, vt Orosius scribit libro septimo.*

e Leuium Græcorum.} *Hæc est Græcorum apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant. Et sunt quidam Augustini codices qui habent Græculorum. Cicero pro Flacco: Quo loco etiam, atque etiam facite vt recordemini, quæ sit temeritas multitudinis, quæ leuitas propria Græcorum. Idem significat Lucianus in Mercede seruientibus, & Iamblichus Græcos suos ingenio leues nominat.*

f Etiam immanium.} *Ad pondus comparationis hoc facit: nam barbari Græcis opponuntur, & non quilibet barbari, sed immanes, in quo videri volunt à se profectam humanitatem Cicero ad Q. Fratrem, qui Asiæ minori, quæ Græca est, præerat: Quum verò ei generi hominum præsimus, nō modò in quo ipsa sit, sed etiam à quo ad alios permisse putetur humanitas, certè iis etiam eam potissimum tribuere debemus, à quibus accepimus.*

g Communium.} *Nam eosdem deos colebant Græci & Troiani.*

h Imò verò morem.} *Ne magis similis crudelitatis reprehensio ad Græcos quàm ad cæteras videatur gentes pertinere, quum in vrbes hostiliter irrumpunt.*

Hoc caput iungatur superiori.

De generali consuetudine hostium victas ciuitates euertentium quid Cæsar senserit.

CAP. V.

[a] Qvem morem etiam Cęsar, sicut scribit Salustius, nobilitatæ veritatis historicus, sententia sua, quam de coniuratis in senatu habuit, commemorare nō prætermittit: Rapi virgines, pueros diuelli libero parentū complexu, matres familiarum pati quæ victoribus collibuisset, fana atque domos spoliari, cædem & incendia fieri. Postremò armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Hic si fana tacuisset, deorum sedibus solere hostes parcere putaremus, & hæc non ab alienigenis hostibus, sed à [b] Catilina & sociis eius nobilissimis senatoribus, & Romanis ciuibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

L. VIVES.

a QVem morem etiam Cæsar.} *C. Cæsar tum prætor, qui postcà fuit dictator, deprehensa coniuratione Catilinæ, rogatus à Cicerone consule quid de coniuratis censeret faciundum, ea dixit, quæ Salustius literis mandauit. Nec solùm illo ciuili, de quo tunc agebatur bello, ea futura dicit mala, sed eiusmodi ait esse belli sæuitiam, ea solere victis accidere. Cicero in Verrem. Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamiliâs violatas, quæ tum vrbe capta cõmissa nõ sunt, neque odio hostili, neq; licẽtia militari, neq; more belli, neq; iure victoriæ. Sic ille.*

b Catilina.} *Nota est historia ex Salustio, & ipse de ea alio in loco nonnulla dicam.*

Quòd nec Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.

CAP. VI.

QVid ergo per multas gentes, qui inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum suorum sedibus pepercerunt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus, ipsos inquam recolamus: respiciamúsque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est,

Parcere subiectis & debellare superbos.

a & quod accepta iniuria ignoscere malebant quàm persequi: quando tot tantásque vrbes, vt latè dominarentur, expugnatas, captásque euerterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, vt ad ea quisquis confugisset, liberaretur. An illi faciebant, & scriptores earundem rerũ gestarum ista reticebãt? Itáne verò, qui ea quæ laudarẽt, maximè requirebãt, ista præclarissima secundùm ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis b Marcus Marcellus, qui c Syracusas vrbem ornatissimam cepit, refertur eam prius fleuisse ruituram, & ante eius sanguinem d suas illi lachrymas effudisse. e Gessit & curã pudicitiæ, etiam in hoste seruandæ. Nã priusquam oppidum victor iussisset inuadi, constituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Euersa est tamen ciuitas more bellorum, nec vspiam legitur ab Imperatore tam casto atque clemẽti fuisse præceptum, vt quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod vtique nullo modo præteriretur, quãdo nec eius fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violãda potuit taceri. f Fabius Tarẽtinæ euersor vrbis, à simulachrorum deprædatione se abstinuisse laudatur,

tur.[f] Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum quæ multa capta fuerant fieri iuberet, continẽtiam suam etiã iocando condiuit. Quæsiuit enim cuiusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, verumetiam renunciarentur armata: Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec huius risum, nec illius castam misericordiam, nec huius facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerunt, quando prætermitterent si aliquibus hominibus in honorẽ cuiuspiam deorum suorum sic pepercissent, vt in quoquam templo cædem vel captiuitatem fieri prohiberent?

L. VIVES.

a ET quod accepta iniuria. } *Salustius in Catilinario bello, de veteribus Romanorum moribus loquens, de quibus eisdem est illud elogium:* Ignoscendo creuisse.

Ignoscẽdo creuisse.

b Marcus Marcellus. } *Claudiæ gentes duæ fuerant: altera patritia, quæ originem sumpsit ab Appio illo Claudio; qui sub recentem illam regum expulsionem, ex Regillo Sabinorum Romam commigrauit, & in senatum, intérque patritias gentes lecta est. Altera fuit plebeia quidem, sed non potentia minor, vt Suetonius inquit in Tiberio, nec dignitate. Ex hac primus, qui Marcellus cognominatus est, fuit hic, de quo Augustinus meminit, vt Plutarchus ex Posidonio scribit. Tanta in re miror falli scriptorem historiæ, & rerum Romanarum peritissimum, quum centum annis antea fuerint Claudij Marcelli. Fuit verò hic de quo loquimur quater consul, nã secundùm creatus consul, sed quia vitio, eum magistratum non gessit. Si quis nunc numeret, quinque consulatus erunt. Primùm consul fuit bello Gallico cum Cn. Cornelio Scipione, quo bello spolia opima de Viridomaro Gallorũ rege retulit: eáque fuere tertia & vltima inter tot bella à populo Romano cum tot gentibus tam diuersis sub ducibus gesta. Post secundum consulatum Syracusas expugnauit. Quartum consul cũ Q. Crispino in insidias temerè à semet præcipitatus, magnus dux, manúque prõptus, & cõsilio optimus, occisus est, anno vndecimo Punici belli secundi, qui vndequadragies collatis signis dimicauerat, vt scribit Plinius libro septimo.*

Claudij.

Marcellus

c Syracusas vrbem ornatissimam. } *Syracusæ ciuitas est in Sicilia vetusta fama, & opibus ingentibus. Hanc obsedit per triennium Marcellus, tandem expugnauit, tantúmque ex ea præda egestũ est, quantum vix capta Carthagine, quæ tum maximè florebat, paribúsque cum populo Romano viribus contendebat, fuisset.*

Syracusæ

d Suas illi lachrymas.} *Liuius libro vigesimoquinto: Marcellus vt mœnia ingressus ex superioribus locis, vrbem fermè omniũ illa tẽpestate pulcherrimam subiectam oculis vidit, illachrymasse partim gaudio dicitur tãtæ rei perpetratæ, partim vetusta gloria vrbis: Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant, tum bella tot gesta, & opulentissimi tyranni; eáque momento horæ arsura omnia. Eandem sententiam Valerius habet, De humanitate.*

e Gessit & curam.} *Liuius ibidem: Marcellus ex omnium sententia militibus edixit, ne quis liberum corpus violaret, cætera præda futura; quod edictum ad cædes, vulnera, & pudicitiam spectabat.*

Fabius.

Q. Fabius Maximus.

f Fabius Tarentinæ euersor vrbis} *Secundo bello Punico Tarẽtũ nobilissima Calabriæ vrbs à Romanis ad Annibalem & Carthaginienses defecit, præsidium tamen Romanum, cuius erat dux Liuius Salinator, in arcem se recepit. Q. Fabius Maximus eam ciuitatem recuperauit, militibúsque diripiendam tradidit. Hic Fabius est ille, qui afflictis secundo bello Punico ab Annibale Romanis rebus, sapientia sua opem tulit, trahendóq; tempus impetum illum violentissimum Annibalis retardauit, & de quo verè Ennius dixit:*

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non vacat, ac ne libet quidem mihi insectari ea, in quibus commẽtator huius libri fassus est: longum nimis hoc esset, & molestum admodũ. Sed quia hoc loco cũ aliis nonnullis errat, qui & aliena opinione sunt istis in rebus docti, & sua doctissimi, nec sunt reuera indocti, ideo cõtinere me non potui, quin lectorem admonerem, non hunc primum Fabium dictũ esse Maximum, sed eius auum, qui Consul quinquies fuit, nactus id cognomen, quod censor cum P. Decio Mure forensem omnẽ turbã in quatuor tribus coniecit, quas vrbanas vocauit, tametsi haud negauerim fuisse hunc Quintum Fabium, de quo hic loquitur Augustinus, dignum eo cognomine, etiamsi nouum ab eo inciperet.

g Nam cum ei scriba.} *De hoc Liuius libro vigesimo septimo.*

Quòd in euersione Vrbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli: quæ verò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi.

CAP. VII.

QVicquid igitur vastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, fecit hoc consuetudo bellorum. Quòd autem more nouo factum est,

est, quòd inusitata rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, vt amplissimæ basilicæ implēdæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, vbi nemo feriretur, vnde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur, vnde captiuandi nulli nec à crudelibus hostibus abducerentur: hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendū, quisquis non videt, cæcus: quisquis videt, nec laudat, ingratus: quisquis laudāti reluctatur, insanus est. Absit, vt prudens quisquam hoc feritati imputet barbarorum. Truculentissimas & suauissimas mentes ille terruit, ille frænauit, ille mirabiliter temperauit, qui per Prophetam tantò antè prædixit: [b]Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meā non dispergam ab eis.

L. VIVES.

a Fecit hoc consuetudo bellorum.} *Quintilianus quæ fieri captis soleant vrbibus octauo libro scribit ad hunc modū: Effusæ per domos ac templa flammæ & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus vnus quidam sonus. Aliorum fuga incerta. Alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fæminarúmque ploratus, & malo vsque in illū diem seruati fato senes: tum illa profanorum sacrorúmque direptio, efferentium prædas, repetentiúmque discursus, & acti ante suū quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi maius est lucrū, pugna inter victores. Hactenus ille. Hæc verò interim fiunt, quia vt sunt milites genus hominum insolentissimū, sine modo, sine modestia vlla, temperare victoriæ cupiditati, & libidini, & iræ suæ nequeunt: interim quia vi capto oppido nisi illa ad terrorem facerent, periculum esset ne ipsis essent patienda.*

Descriptio captiuitatis vrbium.

b Visitabo.} *De filiis Dauid dicitur Psalmo octogesimooctauo: Si boni non fuerint.*

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerunque communia sunt.

CAP. VIII.

Dicet aliquis: Cur ergo ista diuina misericordia etiam ad impios ingratósque peruenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos? Quamuis enim quidam eorum ista cogitantes, pœnitendo ab impietate se corrigant: quidam verò, sicut Apostolus dicit, diuitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnētes,

tes, secundum duritiam cordis sui & cor impœnitens [b] thesaurizent sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui [c] reddet vnicuique secundum opera eius: Tamen patientia Dei ad pœnitentiam inuitat malos, sicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itémque misericordia Dei fouēdos amplectitur bonos, sicut seueritas Dei puniēdos corripit malos. Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti: & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Ista verò temporalia bona & mala vtriusque voluit esse communia, vt nec bona cupidius appetātur, quæ mali quoque habere cernūtur, nec mala turpiter euitentur, quibus & boni plerunque afficiuntur. Interest autem plurimum [d] qualis sit vsus, vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ [e] dicuntur aduersæ. Nam his bonis tēporalibus nec bonus extollitur, nec malus frāgitur, malus autem ideò huiuscemodi infœlicitate punitur, quia fœlicitatē corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis euidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteretur pœna, nihil vltimo iudicio reseruari putaretur. Rursus si nullum peccatum nunc puniret apertè diuinitas, nulla esse prouidētia diuina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petētibus euidentissima largitate concederet, non ad eū ista pertinere diceremus. Itémque si omnibus eas petentibus daret, nonnisi propter talia præmia seruiendum illi esse arbitraremur: nec pios nos faceret talis seruitus, sed potius cupidos & auaros. Hæc quum ita sint, quicunque boni malíque pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est, quod vtrique perpessi sunt. Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum, & licet sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub vno igne aurum rutilat, palea fumat, & sub eodem [i] tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem præli pondere exprimitur: ita vna eadémque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat: malos damnat, vastat, exterminat. Vnde in eadem afflictione, mali Deum detestantur, atque blasphemant; boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & suauiter fragrat vnguentum.

L. V I-

L. VIVES.

a Dicet aliquis.} *Quum illa verba sint de filiis David, hoc est, de piis dicta, quomodo ad impios quoque misericordia domini extenditur?*

b Thesaurizent.} *Congregent. Nam thesaurus congregatio est tam bonarum rerum quàm malarum. Hinc apud Græcos, θησαυρὸς κακῶν, & apud Plautum, thesaurus stupri.* Thesaurus

c Reddet } *Vulgò habetur reddit. Augustinus melius: nam de futuro seculo loquitur Apostolus, & Græcè est, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ.*

d Qualis sit vsus.} *Terentius in ἑαυτὸν τιμωρουμένῳ. Quæ quidem in homine dicuntur bona parentes, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, diuitias. Atque hæc perinde sunt vt illius animus qui ea possidet. Qui vti scit, ei bona: ei qui non vtitur rectè, mala. Hæc Terentius ex Platone multis in locis.* Bona in humanis.

e Dicuntur. } *A populo veras rerum naturas ignorante.*

f Tribula } *Tribulū ponit Vergilius inter instrumenta rustica primo Georgicôn. Plinius libro decimooctauo: Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equorum gressibus exteritur, alibi perticis flagellatur. Est ergo instrumentum, quo fruges maturæ in area teruntur. Id quomodo fiat, docet Varro libro De rebus rusticis primo.* Tribulum.

g Eliquat.} *Liquidos facit. pertinet ad similitudinem auri. Si quis velit paulò longius philosophari, eliquantur charitate boni, vt in Cāticis: Anima mea liquefacta est, vt dilectus loquutus est. Sed hæc persequi si quis hîc voluerit, nullus erit finis. In sacris libris commodius ista.*

De causis corruptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

CAP. IX.

QVid igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod eis non magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? Primò, quòd ipsa peccata quibus Deus indignatus impleuit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamuis longè absint à facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non vsque adeò se a delictis deputant alienos, vt nec temporalia pro eis mala perpeti se iudicent indignos. Excepto enim quòd vnusquisque quamlibet laudabiliter viuens,[a] cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, & si non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tantò crebriora quantò minora. Hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur,

qui eosdē ipsos, propter quorum horrendam superbiam, luxuriam & auaritiam, atque execrabiles iniquitates & impietates, Deus, sicut [b] minando prædixit, côterit terras, sic habeat, vt habendi sunt: sic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum est? Plerunque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis, & corripiendis malè dissimulatur: vel cùm laboris piget, vel os eorū verecundamur offendere: vel cùm eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in istis tēporalibus rebus: siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittere formidat infirmitas: ita vt (quamuis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illā damnationem, quæ post hanc vitā talibus præparatur: tamen quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licet leuibus & venialibus metuunt) iure cū eis temporaliter flagellentur, quāuis in æternum minimè puniantur. Iure istam vitā quando diuinitus affliguntur cū eis, amarā sentiunt, cuius amādo dulcedinē peccantibus eis amari esse noluerunt. nam si propterea quisq; obiurgandis & corripiēdis malè agentibus parcit, quia opportunius tēpus inquirit, vel eisdē ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiantur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant infirmos alios, & premant atq; auertāt à fide, non videtur esse cupiditatis occasio, sed consiliū charitatis. [c] Illud est culpabile, quòd hi, qui dissimiliter viuunt, & à malorum factis abhorrēt, parcunt tamē peccatis alienis, quæ dedocere & obiurgare deberent, dum eorum offensiones cauēt, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque nocentes vtuntur: sed cupidius quàm oportebat eos, qui in hoc mundo peregrināturi, & spem supernæ patriæ [d] præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores vitam ducentes coniugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias possidentes: quos Apostolus in ecclesia alloquitur docens, & monens quemadmodum viuere debeant & vxores cum maritis, & mariti cum vxoribus: & filij cum parentibus, & parentes cum filiis: & serui cum dominis, & domini cum seruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & molestè amittunt: propter quæ non audent offendere homines, quorū sibi vita contaminatissima & côscelleratissima displicet: verumetiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenent, nec coniugalibus vinculis irretiti sunt, & victu paruo ac tegumēto vtūtur, plerunq; suæ famæ ac saluti

consulentes, dum insidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quanuis non in tantum eos metuant, vt ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerunque corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere: ne si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiúmque perueniant. Hoc non ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam vtilitati erudiendorum hominum, sed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens[e] & humanus dies: & reformidatur vulgi iudicium, & carnis excruciatio, vel peremptio: hoc est, propter quædã cupiditatis vincula, non propter officia charitatis. Non mihi itaque videtur hæc parua esse causa, quare cum malis flagellentur & boni, quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul non quia simul agunt malã vitam, sed quia simul amant temporalem vitam: non quidem æqualiter, sed tamen simul, quam boni contemnere deberent, vt illi correpti atq; correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socij,[f] ferrentur & diligerentur inimici: quia donec viuunt, semper incertum est, vtrum volũtatem sint in melius mutaturi. Qua in re non vtique parem, sed longè grauiorem habent causam, quibus[g] per Prophetam dicitur. Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinẽ autẽ eius de manu speculatoris requirã.[h] Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum præpositi cõstituti sunt in ecclesiis,[i] vt nõ parcãt obiurgando peccata. Nec ideo tamen ab huiuscemodi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ huius necessitate cõiungitur, multa monẽda, vel arguẽda nouit, & negligit, deuitans eorũ offensiones, propter illa quibus in hac vita nõ indebitis vtitur, sed plus quàm debuit delectatur. Deinde habent aliã causam boni, quare tẽporalibus affligãtur malis: qualẽ habuit[k] Iob: vt sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat. Quibus rectè consideratis atque perspectis, attende vtrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonũ verteretur: nisi fortè putandum est Apostolicam illam vacare sententiam, vbi ait:[l] Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.

L. VIVES.

a CEdit in quibusdam.} *Tam penitißimè visceribus nostris hæret Venereæ rei cupiditas, tam ingenitus est à natura nobis ille appetitus, quem subtilißimè magna illa artifex omnium animantiū pectoribus indidit, quo vel aliud agentes stirpem propagaremus, ut ne cogitare quidem de explenda cupiditate illa poßimus, quin voluptate nescio qua occulta tangamur, quam plerique nimium veniale peccatum esse volunt.*

b Minando prædixit.} *Sæpe per prophetas, vt Esaiā & Hieremiā.*

c Illud est culpabile.} *Cicero in Officiis: Sunt enim qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.*

d Præ se gerunt.} *Velut ducem itineris.*

e Et humanus dies.} *Paulus 1. Cor. 4. Mihi autem pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die. Est humanum iudiciū quo quis ab hominibus bene vel malè audit: cui contrarius est dies domini, qui intima cordis scrutatur & iudicat.*

f Ferrentur & diligerentur.} *Non ferēdi solùm sunt mali, sed etiā diligendi, præcipiente domino, vt inimicos quoq; diligamus. Matth. 5.*

g Per prophetam.} *Ezechielis 33 Quòd si speculator viderit gladium venientem & non insonuerit buccina, & populus se non custodierit, veneritque gladius & tulerit de eis animam, ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram.*

h Ad hoc enim speculatores.} *Est ἐπίσκοπος speculator, & obseruator, & custos, & præfectus. Cicero ad Atticū lib. vij. Vult enim me Pompeius esse, quem tota hæc Campania & maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus, & negotij summa referatur. Andromache apud Homerum Iliad. ω. Hectorem appellat Troiæ ἐπίσκοπον. Atheniēses quos ad stipēdiarias subditásq; ciuitates mitterent, vt quid in quaque ageretur diligenter inspicerent, obseruarentq;, episcopos dixerunt, & φύλακας, quos Lacedæmonij ἁρμοστάς. Præfectos annonæ iureconsultus Archadius episcopos nominauit. Sunt qui ἐπὶ in eo nomine redundare arbitrentur: de quorum numero est Eustathius Homeri interpres: & σκοπὸν & ἐπίσκοπον idem esse.*

i Vt non parcant.} *Sic Paulus ad Titum, vt faciunt hoc tempore nostri episcopi, quos non sine ingenti dolore paßim videmus ad martyrium agi, quòd nimis amaram dicant veritatem, & vitia insectentur contemptu episcopatuum annuis prouentibus, ita seruet eos Christus.*

k Iob.} *Nota est historia, de quo Hieronymus super eundem: Sed hæc*

hec Iob contigerunt, vt appareat foris hominibus, quod intrinsecus erat ante Deum.

I Scimus quoniam. } *Ad Rom. 8. Et aduersa & prospera meritum bonis augent: nihilque est, quod non ipsi in incrementa suarum virtutum conuertant.*

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

CAP. X.

AMiserunt omnia quæ habebãt. Nunquid fidem? nunquid pietatem? nunquid [a] interioris hominis bona, qui est ante Deũ diues? Hę sunt opes Christianorum, quibus opulentus dicebat Apostolus: Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre quid possumus: habentes auté victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorum [b] auaritia, quam quidam appetentes à fide pererrauerunt, & inseruerunt se [c] doloribus multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa vastatione perierunt, si eas sic habebant quemadmodum [d] ab isto foris paupere, intus diuite audierant: id est, si mundo vtebantur tanquam non vtentes, potuerunt dicere, quòd ille grauiter tentatus, & minimè superatus. [e] Nudus exij de vtero matris meæ, nudus in terram reuertar. Dominus dedit, dominus abstulit: sicut domino placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictum. Vt bonus seruus magnas facultates haberet ipsam sui domini voluntatem, cui pedissequus mente ditesceret, nec contristaretur eis rebus viuens relictis, quas fuerat citò moriens relicturus. Illi autem infirmiores qui terrenis his bonis, quanuis ea non proponerent Christo, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccauerint, perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt, quantum se doloribus inseruerunt: sicut Apostolum dixisse suprà commemoraui. Oportebat enim vt eis adderetur etiam experimentorum disciplina, quibus fuerat tam diu neglecta verborum. nam cùm dixit Apostolus, Qui volunt diuites fieri, in tentationem incidunt, &c. profectò in diuitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem, [f] qui præcepit alibi dicens, Præcipe diuitibus huius mundi, non su-

perbè ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum ſuarum, ſed in deo viuo, qui præſtat nobis omnia abundanter, ad fruendũ: bene faciant, [g] diuites ſint in operibus bonis, facilè tribuant, cõmunicent, theſaurizent ſibi fundamentum bonũ in futurũ, vt apprehendant verã vitam. Hæc qui de ſuis faciebant diuitiis, magnis ſunt lucris leuia dãna ſolati; plúſque lætati ex his quæ facilè tribuendo [h] tutius ſeruauerunt, quàm contriſtati ex his quæ timidè retinendo facilius amiſerũt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt conſiliũ domini ſui dicentis: Nolite condere vobis in terra theſauros, vbi tinea & rubigo exterminant, & vbi fures effodiunt & furãtur, ſed theſaurizate vobis in cælo theſauros, quò fur non accedit, neq; tinea corrũpit: vbi enim eſt theſaurus tuus, & ibi erit & cor tuũ: tribulationis tempore probauerũt quàm rectè ſapuerint, non contemnẽdo veraciſſimũ præceptorem, & theſauri ſui fideliſſimum inuictiſſimúmq; cuſtodem. Nam ſi multi ſunt gauiſi, ibi ſe habuiſſe diuitias ſuas, quò contigit vt hoſtis non accederet, quanto certius & ſecurius gaudere potuerũt qui monitu Dei ſui illuc migrauerant, quò accedi omnino nõ poſſet? [i] Vnde Paulinus noſter, Nolẽſis epiſcopus, ex opulentiſſimo diuite, volũtate pauperrimus, & copioſiſsimè ſanctus, quãdo & ipſam Nolã barbari vaſtauerunt, cùm ab eis teneretur, ſic in corde ſuo, vt ab eo poſtea cognouimus, precabatur: Domine, nõ excrucier propter aurũ & argentum: vbi enim ſint omnia mea, tu ſcis. Ibi enim habebat omnia ſua, vbi eũ condere, & theſaurizare ille monuerat, qui hæc mala mũdo ventura prædixerat. Ac per hoc qui domino ſuo monẽti obedierãt, vbi & quomodo theſaurizare deberẽt, nec ipſas terrenas diuitias barbaris incurſantibus amiſerunt. Quos autẽ nõ obediſſe pœnituit, quid de talibus rebus faciẽdum eſſet, ſi nõ præcedẽte ſapientia, certè conſequente experientia didicerũt. At enim quidam boni etiam Chriſtiani tormẽtis excruciati ſunt, vt bona ſua hoſtibus proderẽt. Illi verò nec prodere, nec perdere potuerũt bonũ, [k] quo ipſi boni erant. Si aũt torqueri, quàm [l] mãmona iniquitatis prodere maluerũt, boni nõ erant. Admonẽdi autẽ fuerãt, qui tãta patiebãtur pro auro, quanta eſſent ſuſtinẽda pro Chriſto: vt eum potius diligere diſcerent, qui pro ſe paſſos æterna fœlicitate ditaret, nõ aurũ & argentũ, pro quo pati miſerrimum fuit, ſeu mentiendo occultaretur, ſeu verũ dicẽdo proderetur. Nãq; inter tormẽta

Paulinus Nolenſis epiſcopus.

nemo

nemo Christum confitendo amisit, nemo aurum nisi negãdo seruauit. Quocirca vtiliora erant fortasse tormenta, quæ bonu incorruptibile amandũ docebant, quàm illa bona quæ sine vllo vtili fructu dominos sui amore, torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum habere creduntur, torti sunt. Et hi fortè habere cupiebant, nec sancta voluntate pauperes erant: quibus administrandum fuit, nec facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si verò melioris vitæ proposito reconditum aurum argentúmque non habebant, nescio quidem vtrum cuiquam talium acciderit, vt dum habere creditur, torqueretur. Veruntamen etiam si accidit, profectò qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur, Christum confitebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

L. VIVES.

a Interioris hominis. } *Mentis: sic sæpe apud Paulum.*

b Est auaritia. } *Vulgò est cupiditas, sed melius Augustinus. φιλαργυρία enim est Græcè.*

c Doloribus multis. } *Hactenus verba Pauli.*

d Ab isto. } *A Paulo.*

e Nudus exij. } *Verba sunt Iob consolantis se super amissis opibus & liberis.*

f Qui præcipit alibi. } *Paulò pòst eodem cap. 6. 1. ad Timoth.*

g Diuites sint in operibus bonis. } *Istis rebus erunt diuites.*

h Tutius seruauerunt. } *Qui thesaurizarũt sibi sempiternum in cælo thesaurum, ex eo quòd benignè pauperibus impertiti sunt: quod declarat illud quod sequitur ex Matth. 6. cap. & sunt Christi verba.*

i Vnde Paulinus noster. } *Gothi post direptam vrbem Romam per Latium, Volscos, Capaniam, Calabros, Salentinos, Apulos, Brutios longè & latè sparsi vagantes, & velut ingens quædam calamitas vastantes vniuersa, Consentiam venerunt: post quadraginta annos Gensericus cum Vandalis & Mauris, capta Roma totum Campaniæ tractum populatus est, Nolámq; miserabili ruina diruit. Hoc tempore, vt Paulus Diaconus refert, Paulinus Episcopus Nolanæ ecclesiæ, vir sanctißimus, & sicut Gregorius scribit, eloquentißimus profanáque eruditione in primis doctus, nec prophetici spiritus expers, quum redimendis Christianis captiuis censum omnem consumpsisset, videretque viduam captiuum filium afflictim lugentem & lamentantem, eámque immodicas lachrymas pietati*

admixtas, multò magis pius ipse ferre non posset, cum vidua in Aphricam vbi captiuus erat filius traiecit, ibi vicarius manibus redemptis filium matri reddidit. Paulinus verò quum eius sanctitas etiam barbarissimis esset hominibus venerabilis, iussus est in patriam cum suis omnibus ciuibus dono acceptis redire. De qua re fusius Gregorius Romanus pontifex lib. Dialog iij. Sed credo Augustinum non de his loqui temporibus quibus ipse ad celestem illam vitam commigrarat, sed de primis illis Gotthorum.

k Quo ipsi boni } *Virtutem quam nemo eripere potest, & hæc sola est bonũ, quæ possidentes bonos facit. Nam si opes sunt bona, vt inquit in Paradoxis Cicero, cur non reddunt possidentes bonos?*

Mãmona. l Mammona iniquitatis. } *Mammona vox est Syr. vt Hieronymus inquit, quæ apud eos opes significat, quod apud Græcos πλοῦτος: Augustinus in sermone De verbis domini, & in quæstionibus Euangelij, Mammon Punicè lucrum esse dicit, multisque in verbis vicinas esse linguas, Hebræam & Afram.*

De fine temporalis vitæ, siue longioris, siue breuioris.

CAP. XI.

Fames bona. MVltos, inquiunt, etiam Christianos fames diuturna vastauit. Hoc quoque in vsus suos boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim fames necauit, malis vitæ huius sicut corporis morbus eripuit: quos autem non necauit, docuit parcius viuere, docuit productius ieiunare. Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium fœda varietate consumpti. Hoc si ægrè ferendum est, omnibus qui in hanc vitam procreati sunt vtique commune est. Hoc tamen scio, neminem fuisse mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam longam quàm breuem vitam hoc idem facit. Neque enim aliud melius & aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius est, quod iam pariter non est. Quid autem interest, quo mortis genere vita ista finiatur, quãdo ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cùm autem vnicuiq; mortaliũ sub quotidianis vitæ huius casibus, innumerabiles mortes quodammodo cõminentur, quandiu incertũ est, quænã earũ vétura sit: quæro vtrum satius est, [a] vnam perpeti moriendo, an omnes timere viuendo? Nec ignoro quàm inertius eligatur, diu viuere sub timore tot mortiũ, quàm semel moriendo nullã deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pauidus

dum refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata cõtinet. Mala mors putanda non est, quam bona vita præcesserit. Neq; enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaque multum curandum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid accidat vt moriantur, sed moriendo, quò ire cogantur. Cùm igitur Christiani nouerint longè meliorem fuisse [b] religiosi pauperis mortẽ inter lingentium canum linguas, quàm impij diuitis in purpura & [c] bysso, horrẽda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerũt?

L. VIVES.

a Vnam perpeti. } *Sic Cæsar malle se mortem semel obire quàm toties timere dixit.*

b Religiosi pauperis. } *Nota est historia ex Luca 16. de Lazaro mendico, & locuplete luxurioso.*

c Bysso } *Byssus genus est lini delicatissimi. Plinius xix.*

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

CAP. XII.

At enim in tanta strage cadauerum, nec sepeliri potuerunt. Neque istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec absumentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nec vllo modo diceret Veritas: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere, si quicquam obesset futuræ vitæ, quicquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi fortè quispiam sic absurdus est, vt contendat eos qui corpus occidunt non debere timeri ante mortem ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergo quod ait Christus, qui corpus occidunt, & postea non habeant quid faciant: si habent tanta, quæ de cadaueribus faciant? Absit, vt falsum sit quod Veritas dixit. Dictũ est enim aliquid eos facere cùm occidũt, quia in corpore sensus est occidendo: postea verò nihil habere quod faciãt, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorũ terra non texit, sed nullũ eorum quisquã à cælo & terra separauit, quam totã implet præsentia sui, qui nouit vnde resuscitet quod creauit. Dicitur quidem in Psalmo: Posuerunt [a] mortalia seruorum tuorum escam volatilibus cæli, carnes sancto-

Ps. 78.

rum tuorum bestiis terræ. Effuderũt sanguinem eorum sicut aquam in circuitu Hierusalem, & nõ erat qui sepeliret, sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt, non ad eorũ infœlicitatem qui ista perpessi sunt. Quamuis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed preciosa in conspectu domini mors sanctorum eius. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturæ, põpæ exequiarum magis sunt viuorum solatia, quàm subsidia mortuorum. [b] Si aliquid prodest impio sepultura preciosa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exequias in cõspectu hominum exhibuit [c] purpurato illi diuiti turba famulorum, sed multò clariores in conspectu domini hulceroso illi pauperi ministerium præbuit angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahæ gremium sustulerunt. [d] Rident hæc illi, contra quos defendendam suscepimus ciuitatem Dei. Veruntamen sepulturæ curam etiam [e] eorum philosophi contempserunt: & [f] sæpe vniuersi exercitus dum pro terrena patria morerentur, vbi postea iacerent, vel quibus bestiis esca fierent, non curauerunt. Licuítque de hac re [g] poetis plausibiliter dicere:

Cælo tegitur qui non habet vrnam.

Quantò minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis, quibus & ipsius carnis & mẽbrorum omniũ reformatio nõ solùm ex terra, verumetiã ex aliorum elementorum secretissimo sinu, quò dilapsa cadauera recesserunt, [h] in temporis puncto reddenda, & redintegranda promittitur?

L. VIVES.

a MOrtalia.} *Cadauera morticina* θνησιμαῖα.

b Si aliquid prodest impio.} *Lucanus lib.9.*

Et æternos animam collegit in orbes.

Sepulchra *Non illuc auro positi, nec thure sepulti Perueniunt.*

c Purpurato illi diuiti.} *De quo superiore cap.*

d Ridẽt.} *Sepulturæ magna cura apud Romanos: hinc multa de religione sepulchrorum, & pœna legibus addita, qui hoc vel illud commiserit, insepultus abijciatur: sicut illud apud declamatores: qui parentes in calamitatibus deseruerit, insepultus abijciatur: qui causas mortis in senatu non reddiderit, insepultus abijciatur: homicida insepultus abijciatur. Sic ad popularem sensum pro Milone loquitur Cicero, quum infælicius dicit cadauer Publij Clodij fuisse, quòd honore illo & consueta funeris pompa caruerit.*

Philoso-

e Philosophi} *Gentilium philosophi, vt Diogenes Cynicus, qui se canibus auibúsq; exponi mortuum iussit: quúmq; amici admonerēt de laniatione cadaueris, apponite, inquit, mihi baculū, quo aues & canes abigam. Atqui nihil senties, inquiunt illi. Si nihil sentiam, respondit Diogenes, quid mihi oberit laniatio? Idem fecit Menippus, & penè fuit istud Cynicis omnibus commune. Theodorum Cyrenæum Cicero in Tusculanis scribit Lysimacho crucem minanti respondisse: Terribilis sit hæc purpuratis tuis. mea nihil interest, humi ne an sublime putrescam. Eadem est Socratis sententia in Phædone Platonis.*

f Sæpe vniuersi exercitus } *Loquitur forsan de his legionibus, quas scribit in originibus Cato Maior, sæpe in eum alacres profectas locū, vnde se nunquam redituras scirent. Quid quòd ante Herculem occisos in bello humare non fuit mos? Eos enim sepelire primus instituit Hercules, vt Aelianus in varia historia autor est.*

g Poëtis plausibiliter. } *Cum approbatione & plausu populi. Lucanus in vij. de occisis Pharsalica pugna loquens, quos Cæsar comburi aut humari vetuit, multas & graues sententias, vt solet, de ea re dicit: inter cæteras verò illas ad Cæsarem conuersus:*

Nil agis hac ira, tabésne cadauera soluat,
An rogus, haud refert: placido natura receptat.
Cuncta sinu. *& pòst:*
Capit omnia tellus
Quæ genuit: cælo tegitur qui non habet vrnam.

Idem declamator ille apud Senecam: Omnibus natura sepulturā dedit. Naufragorum idem fluctus, qui expulit: suffixorū corpora crucibus in sepulturam suam defluunt: eos qui viui vruntur, pœna funerat. Et Vergilius, qui pœnas apud inferos insepultis statuit, tamen verbis Anchisæ facilē sepulchri iacturā esse dicit: Versiculus ille Mecœnatis.

Nec tumulum curo, sepelit natura relictos:

In primis laudatur à veteribus. Porrò vrna vas erat, in quo reliquiæ cadaueris combusti seruabantur.

h In temporis puncto. } *Primæ Corinth. 15.*

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

CAP. XIII.

NEc ideo tamen contemnenda & abiicienda sunt corpora defunctorum, maximéque iustorum atque fidelium, quibus tanquam organis & vasis ad omnia bona opera sanctus vsus est Spiritus. Si enim paterna vestis & annulus, ac si quid huiusmodi, tantò charius est posteris, quantò erga parentes maior affectus: nullo modo ipsa

spernenda sunt corpora, quæ vtique multò familiarius atque cōiunctius, quàm quælibet indumenta gestamus. Hæc enim [a] non ad ornamētum vel adiutorium quod adhibetur extrinsecus, sed ad ipsam naturam hominis pertinent. Vnde & antiquorū iustorum funera officiosa pietate curata sunt, & exequiæ celebratæ, & sepultura prouisa: ipsíque dum viuerēt, de sepeliendis vel etiam transferendis suis corporibus filiis mādauerunt, [b] & Tobias sepeliendo mortuos, Deum promeruisse, teste angelo commendatur. Ipse quoque dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris [c] bonum opus prædicat, prædicandúmque commendat, quod vnguentum preciosum super mēbra eius effūderit, atq; hoc ad eum sepelien dū fecerit. Et laudabiliter commemorantur [d] in Euangelio qui corpus eius de cruce acceptū diligenter atque honorificè tegendū sepeliendúmque curarunt. Verùm istæ autoritates nō hoc admonent, quòd insit vllus cadaueribus sensus: sed ad Dei prouidentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorū pertinere significant, propter fidem resurrectionis astruendam. Vbi & illud salubriter dicitur, quanta possit esse remuneratio pro eleemosynis, quas viuentibus & sentientibus exhibemus, [e] si neque hoc apud Deum perit, quod ex animis hominum membris officij diligētiæque persoluitur. Sunt quidem & alia, [f] quæ sancti patriarchæ de corporibus suis vel condendis vel transferendis prophetico spiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus est, vt ea pertractemus, quū sufficiant ista quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis viuentibus sunt necessaria, sicut victus & amictus, quanuis cū graui afflictione desint, non frangunt in bonis perferendi tolerandíque virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, sed exercitatam faciunt fœcundiorem: quantó magis quum desunt ea quæ curandis funeribus cōdendísque corporibus defunctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorū sedibus iam quietos? Ac per hoc quando ista cadaueribus Christianorum in illa magnæ vrbis, vel etiā aliorum oppidorum vastatione defuerunt, nec viuorum culpa est, qui non potuerunt ista prębere, nec pœna mortuorum, qui non possunt ista sentire.

L. VIVES.

a NOn ad ornamentum. } *Platonici solum animum dicebant esse hominem, corpus animo tanquam indumentum circundatum,*

latum, vel carcerem potius. August. tamen ex veriore opinione corpus partem hominis esse dicit.

b Et Tobias. } *Tobiæ 2. & 12.*

c Bonum opus. } *Matthæi 26. de Maria Magdalena.*

d In Euangelio. } *Ioannis 19 Ioseph & Nicodemus.*

e Si neque hic apud Deum perit. } *Nec haustus aquæ frigidæ nomine Dei datus caret præmio. Matth. 10.*

f Quæ sancti patriarchæ. } *Iacob moriens iniunxit Ioseph filio, vt in monumentum maiorum suorum inferretur, nec relinqueretur in Ægypto. Gen. 47. Ipse quoq; Ioseph fratribus mandauit, vt & ipsi meminissent, & ita posteris traderent, cùm migrarent in terram illã patribus à Deo promissam, ossa sua in eam vti transferrent Genesis vltimo.*

De captiuitate sanctorum, quibus nunquam diuina solatia defuerunt.

CAP. XIIII.

SED multi, inquiunt, Christiani etiam captiui ducti sunt. Hoc sane miserrimum est, si aliquò duci potuerunt, vbi Deum suum non inuenerunt. Sunt in scripturis sanctis huius etiam cladis magna solatia. [a] Fuerunt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt [b] alij prophetæ, nec Deus defuit consolator. Sic ergo nõ deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui prophetam non deseruit nec [c] in visceribus beluæ. Hæc quoque illi cum quibus agimus malunt irridere, quàm credere. qui tamen in suis literis credunt [d] Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cùm esset eiectus de naui, exceptũ Delphini dorso, & ad terras peruectum. Verùm illud nostrum de Iona incredibilius est. Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius, quia potentius.

L. VIVES.

a FVerunt in captiuitate } *Danielis primo: Ananias, Misael, & Azarias cum Daniele captiui fuerunt Nabuchodonosoris*

b Alij prophetæ. } *Vt Hieremias, Ezechiel, & alij,*

c In visceribus beluæ. } *Ionam intellige, qui triduum fuit in vētre ceti, imago hæc est Christi seruatoris resurgentis è morte ad vitam.*

d Arionem Methymnæum. } *Arionis fabula & Delphini vulgata est apud scriptores, Herodotus eam primus scripsit, libro Musarum primo, hinc Ouidius in Fastis, & Plinius libro nono, & Gellius lib. xvi. & Ælianus De animalibus, & alij permulti. Fuit Arion citharœdus ex Methymna Lesbi insulæ oppido, temporibus, septẽ Græ-*

cia ſapientum, nam Periandro fuit chariſsimus. Sunt qui putent eũ tragici carminis fuiſſe inuentorem, chorúmq; inſtituiſſe, & cecinisſe carmen dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quæſtu domum rediret, viderétque pecuniæ gratiâ coniurare in ſuam perniciẽ nautas, rogauit vt ſibi cæteris captis, vitam ſolam relinquerent: cúmque id non impetraſſet. blãditiis exorauit, vt fidibus pauliſper liceret canere, quò mortem ſuam cantu illo conſolaretur. Ad ſuauitatẽ ſonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot, ipſúmque Ariona non ignarum naturæ illius animalis, antequã inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu deſiliiſſe in dorſum vnius ex illis, qui eum placidè ad Tænarum deuexit: ibique viſitur, ſimulachrum delphini vehentis & hominis inſidentis. Plinius aſſerit eſſe delphinum amicum homini animal, idque multis exemplis confirmat.

c Quia mirabilius } *Intra viſcera ſeruatum eſſe tam diu.*

De Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam ſponte tolerandæ extat exemplum, quod tamen illi Deos colenti prodeſſe non potuit.

CAP. XV.

HAbent tamen iſti de captiuitate religionis cauſa etiã ſponte toleranda, & in ſuis præclaris viris nobiliſsimum exemplum. [a] Marcus Attilius Regulus Imperator populi Romani captiuus apud Carthaginienſes fuit. Qui cùm ſibi mallent à Romanis ſuos reddi, quam eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam iuſtum præcipuè Regulum cum legatis ſuis Romam miſerunt, prius iuratione conſtrictum, ſi quod volebant minimè peregiſſet, rediturum eſſe Carthaginẽ. Perrexit ille, atque in ſenatu contraria perſuaſit: quoniam non arbitrabatur vtile eſſe Romanæ reip. mutare captiuos. Nec poſt hanc perſuaſionem à ſuis ad hoſtes redire cõpulſus eſt: ſed quod iurauerat, id ſponte impleuit. At illi eum excogitatis atq; horrẽdis cruciatibus necauerunt. [b] Incluſum quippe anguſto ligno vbi ſtare cogeretur, clauíſque acutiſsimis vndiq; confixo, vt ſe in nullã eius partẽ ſine pœnis atrociſsimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem, tam magna infœlicitate maiorem. [c] Et per deos ille iurauerat, quorum pro cultu prohibito, has generi humano clades iſti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, vt iſtam vitam proſperam redderent, ſi verum iuranti has irrogari pœnas ſeu voluere, ſeu permiſere, quid periuro grauius irati facere potuerunt?

Sed

[d] Sed cur ratiocinationem meam nō potius ad vtrunque cōcludam? Deos certè si ille coluit, vt propter iurisiurandi fidē, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret: hoc si huic vitæ vtile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil Deos ad istam temporalem fœlicitatem suis prodesse cultoribus, quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captiuus abductus est: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiúmque horribili supplicij genere cruciatus extinctus est. si autem cultus deorum post hāc vitam velut mercedē reddit fœlicitatem, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicentes Vrbi accidisse, illā calamitatē, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiam illos diligentissimè colens tam infœlix fieri, quā ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem, tanta quisquam dementia miræ cæcitatis obnititur, vt cōtendere audeat vniuersam ciuitatē deos colentem infœlicē esse non posse, vnum verò hominē posse: quòd videlicet potentia deorum suorum multos potius sit idonea cōseruare, quàm singulos, [e] cū multitudo constet ex singulis? Si autem dicūt M. Regulum etiam in illa captiuitate, illísq; cruciatibus corporis, animi [f] virtute beatum esse potuisse, virtus potius vera quæratur, qua beata possit esse & ciuitas. Neq; enim aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cùm aliud ciuitas nō sit, quàm concors hominū multitudo. Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nūc quòd isto nobilissimo exēplo coguntur fateri, nō propter corporis bona, vel earū rerum quæ extrinsecus homini accidunt, colendos Deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quos iurauit, offendere. Sed quid facimus hominibus qui gloriātur talem se habuisse ciuem, qualem timent habere ciuitatem? Quòd si non timent, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus nō calumnientur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiā captiui ducti sunt: hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd attentissimus cultor illorum, dum eis iurisiurandi fidem seruaret, patria caruit, dum

aliā non haberet, captiuúsq; apud hostes longa morte & supplicio nouæ crudelitatis occisus est, multò minus nomen criminandum est Christianum, in captiuitate sacratorum suorum, qui supernam patriam veraci fide expectantes, etiam e in suis sedibus peregrinos se esse nouerunt.

L. VIVES.

Attilius Regulus.

Marcus Attilius Regulus. } *Historia hæc est etiam celebris: scribunt eam plurimi M. Attilius Regulus primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone factus est: vtrique consuli Africum bellum est mandatum: quod solum ea tempestate gerebat po Ro. Attilius primus omnium Romanorum exercitum in Africam transportauit ibiq; victos aliquot prælijs Carthaginienses implorare aliena auxilia coegit. Accitus est è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatißimus: cuius virtute reparatum est bellum, & commissa pugna, in qua Ro. exercitus est cæsus, & ipse Imperator Attilius in potestatē hostium viuus venit. Qui cùm per aliquot annos esset inter alios captiuos Carthagine seruatus anno belli quarto decimo, à condita Roma quingentesimo tertio, ad senatum legatus de commutandis captiuis missus est, fide data rediturū se, si non impetrasset, cuius gratia mittebatur. Romam cùm venisset, senatúsq; illi datus esset, sententiam est à consule consulari rogatus loco, quam dicere primùm recusauit. Deinde iussus à senatu dicere, dissuasit quod Carthaginienses petebāt, quòd captiui Carthaginienses qui Romæ erant, iuuenes essent, & bello boni: Romani verò, qui essent Carthagine, senes, bello iam inutiles, nec cōsilijs magnopere necessarij. Itaq; ei cunctus senatus assensus est. Cúmq; à liberis, consanguineis, gentilibus, propinquis, necessariis, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidē hosti datam liberare prorsus voluit, nō ignarus infecta re, & quidem se dissuadente infensißimos sibi Afros habiturum, moriendúmq; sibi per exquisitißima supplicia esse. Ita Carthaginem reuersus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamenta interiit.*

b Inclusum. } *Alij alio dicunt eū mortis genere periisse: in perpetua vigilia consentiunt omnes. Valerius libro nono de machina in qua vndiq; præacuti stimuli eminebant, meminit, quem Augustinus sequitur.*

c Et per Deos. } *Significantius fuisset, si addidisset quod emphasim haberet: Et per illos Deos ille iurauerat, quorum, &c.*

d Sed cur ratiocinationem meam. } *Dilemma. si præmium bene cultæ religionis illorum Deorum est in hac vita, cur sic obiit Attilius eius obseruantißimus? si est post hanc vitam, cur prosperitatem huius tanquam mercedem expetunt?*

Cùm

e Cùm multitudo constet ex singulis. } *Si sint ergo singuli miseri, qui poterit esse multitudo fœlix?*

f Virtute beatum. } *Sic Cicero sentit multis in locis, sic Seneca, sic docti & sapientes omnes, qui de Regulo loquuntur.*

g In suis sedibus. } *Terrestribus.*

An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, sine voluntatis assensu.

CAP. XVI.

Magnum sanè crimen se putant obiicere Christianis cùm eorum exaggerantes captiuitatem, addunt etiam stupra commissa, non solùm in aliena matrimonia virginésque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hic verò, non fides, non pietas, non ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio [a] inter pudorem atque rationem quibusdam coarctatur angustiis. [b] Nec tantùm curamus hic alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè viuitur [c] ab animi sede membris corporis imperare, sanctúmque corpus vsu fieri sanctæ voluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanente, quicquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, [d] quod sine peccato proprio non valeat euitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quòd ad dolorem, verumtiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratum fuerit, & si retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit: ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit. Ac per hoc & quæ se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

L. VIVES.

a Inter pudorem atque rationem. } *Pudor enim prohibet etiam corporis violationem non vocari malam, ratio id iubet.*

b Nec tantùm. } *Erunt hæc quæ dicentur nostris Christianis mulieribus, quarum corpora violata sunt, vice cuiusdam cõsolationis.*

c Ab animi sede. } *Sic Platonici in capite, tanquam in arce, ratiõ*

nem cum virtute statuunt, mandatricem operum prospecturámque labori, vt Claudianus inquit.

d Quod sine peccato.} *Nam alio modo si sine peccato nostro vitare possimus, anniti pro viribus debemus, vt vitetur.*

De morte voluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris.

CAP. XVII.

NAm vtique si non licet priuata potestate alicui hominem occidere vel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui seipsum occidit, homicida est. Et tantò fit nocentior cùm se occiderit, quantò innocẽtior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit. [a] Nam si Iudæ factum meritò detestantur, [b] cúmque veritas iudicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse commissum, quoniam Dei misericordiam desperando [c] exitiabiliter pœnitens, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat non habet? Iudas enim cùm se occidit, scelerum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, verumetiam suæ mortis reus finiuit hanc vitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere suo occisus est.

L. VIVES.

a NAm si Iudæ factum.} *Hoc notum est omnibus ex Euangelio.*

b Cúmque veritas iudicat.} *Actuum primo Petrus, & quòd dominum prodiderit, & quòd se suspenderit, impiè & nefariè fecisse pronunciat.*

c Exitiabiliter.} *Ita enim pœnituit eum, vt non satis se posse pœnitere tanti sceleris desperarit.*

De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur. CAP. XVIII.

CVr autem homo qui mali nihil fecit, sibi malefacit, & seipsum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem: atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne vel aliena polluat libido metuitur. Non polluet si aliena erit. Si autem polluet aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus sit animi, [a] comitémque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernat, [b] Nullus autem magnanimus & pudicus in potestate

habeat,

habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, vel renuat: Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiam, si fortè in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit: nec pertinebit [c] ad ea bona quibus bene viuitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, vires, pulchritudo, sana integráque valetudo, ac si quid huiuscemodi est, [d] quæ bona, etiam si minuantur, bonã iustámque vitam omnino nõ minuunt. [e] Quòd si tale aliquid est pudicitia, vt quid pro illa ne amittatur, etiã cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum est, [f] etiam oppresso corpore non amittitur. Quinetiam sanctæ cõtinentiæ bonum est, cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcussa intentione persistit, [g] nec de ipso corpore perit castitas, quia eo sanctè vtendi perseuerat voluntas, & quantum in ipso est etiam facultas. Neque enim eo corpus sanctum est, quòd eius membra sunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur attactu, cùm possint diuersis etiã casibus, vulnerata vim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. [h] Obstetrix virginis cuiusdam integritatem manu velut explorans, siue maleuolentia, siue inscitia, siue casu dum inspicit, perdidit. Non opinor quenquam tam stultè sapere, vt huic periisse aliquid existimet, etiã de ipsius corporis sanctitate, quamuis membri illius integritate iam perdita. Quocirca proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, [i] nec ipsi corporis aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quàm seruat perseuerantia continentiæ suæ. An verò aliqua fœmina mente corrupta, violatóque proposito, quòd Deo vouerat, pergat vitianda ad deceptorem suum, adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabatur amissa atque destructa? absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita nõ amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quam obrem quia non habet quod in se morte spontanea puniat fœmina, sine vlla consensione sua violenter oppressa, & alieno compressa peccato: quantò minus

antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cùm ipsum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertum? An forte huic perspicuæ rationis, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis vlla in malum consensione mutato, illius tantùm esse flagitiũ qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit, contra dicere audebunt hi contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum, nõ tantùm mentes, verùm etiam corpora defendimus?

L. VIVES.

a Comitémque habeat fortitudinem.} *Connexa nãque sunt virtutes omnes, & inter sese complexa, vt philosophi docẽt. Sed est nonnullis maior inter se cognatio & coniũctio, quã cũ aliis.*

b Nullus autem magnanimus.} *Hic Plutarchus, nisi memoria fallor, ex Menandro dicit, non esse boni ac fortis viri dicere: Hoc non patiar, esse verò eius dicere: Hoc non faciam.*

Bona triplicia.

c Ad ea bona.} *Ad virtutes: nam triplex genus bonorum fecerũt Platonici & Peripatetici, quos populus secutus est: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ siue externorum.*

d Quæ bona etiamsi.} Hoc *non modò ex sententia Stoicorum, sed etiam Platonis & Peripateticorum: qui externa & corporis bona, tametsi ad beatitudinem nonnihil, ad bonam tamen sanctámque vitam nihil dicebant pertinere.*

e Quòd si tale aliquid} *Si ex bonis est corporis, non est tanti, vt corporis iactura fiat propter eam: præstantius enim debet censeri corpus quàm ipsa.*

f Etiam oppresso corpore.} *Sic ægrã animi Brutus & Colatinus Lucretiam consolabãtur, de qua proximo loquetur capite, auertẽdo noxam à coacta in autorẽ delicti, vt inquit Liuius, mẽtem peccare, non corpus: Et vnde consilium abfuerit culpam abesse: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicã facere, non casus solet.*

g Nec de ipso.} *Castitas corporis ex illa manat, quæ in mente est.*

h Obstetrix virginis cuiusdam.} *Videtur rem factam narrare, quoniam cuiusdam dicit.*

i Nec ipsi corpori.} *Quàm ad vulgarem sensum illud dictũ est, siue à Bruto siue à Liuio, homine vtroque ingenij & prudentia non vulgaris, de sanguine Lucretiæ iam occisæ loquente: Per hunc castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro. quasi verò post regiã iniuriam nõ etiam fuerit castissimus, si libido omnis ab animo abfuerit, vt abfuisse putant.*

De

De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.

CAP. XIX.

[a] LVcretiam certè matronam nobilem veterémque Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus Huius corpore cùm violenter oppresso. Tarquinij regis filius libidinosè potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicauit, eósque [b] ad vindictam cōstrinxit. Deinde fœdi in se commissi sceleris ægra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicanda est? quis in hac controuersia laborandum putauerit? Egregiè quidam ex hoc veraciterque declamans ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Splendidè atque verissimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione, vnius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem & non quid coniunctione membrorum, sed quid animorum diuersitate ageretur, attendens, Duo, inquit, fuerunt, & adulterium vnus admisit. Sed quid est hoc, quod in eam grauius vindicatur, quæ adulteriū non admisit? [d] Ille patria etiam cum patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua inuita comprimitur, non est hæc iustitia, qua casta punitur. Vos appello leges iudicésq; Romani. Nempe post patrata facinora, nec quenquam [e] scelestū & indemnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrum iudiciū quisquam deferret hoc crimen, vobísque probaretur: non solùm indemnatam, verùm etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem: nónne eum qui id fecisset, seueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam, vim perpessam [f] Lucretiam insuper interemit. Proferre sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non astat, quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiam tales, quales poëtarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, [g] constitutā scilicet inter illos,

Qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucémque perosi,
Proiecere animas.

Cui ad superna redire cupienti.

Fata obstant, tristique palus innabilis vnda. *Alligat.*

An fortè ideo ibi non est, quia non insonté, sed malè sibi conſciam se peremit? Quid si enim [h] quod ipsa tantumodo noſſe poterat, quamuis iuueni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit? Idque in se puniens ita doluit, vt morte putaret expiandum? quanquam ne sic quidem occidere se debuit si fructuosam posset apud deos falsos agere pœnitentiam. Veruntamen si fortè ita est, falsúmque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium vnus admisit, sed potius ambo adulterium cõmiserunt, vnus manifesta inuasione, altera latente consensione, non se occidit insontem, [i] & ideo potest à literatis eius defensoribus dici non esse apud inferos inter illos qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc causa ex vtroque latere coarctatur, vt si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur: si purgatur adulterium, homicidium cumuletur. [k] Nec omnino inuenitur exitus, vbi dicitur: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Nobis tamen in hoc tã nobili fœminæ huius exemplo, ad istos refutandos, qui Christianis fœminis in captiuitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant: sufficit quod in præclaris eius laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quæ se nullo adulterino potuerit maculare consensu. Quòd ergo seipsam quoniam adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non est pudicitiæ charitas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in se cõmissæ, [l] etiam si nõ secum: [m] & Romana mulier laudis auida nimium verita est, ne putaretur quod violenter est passa cùm viueret, libenter passa, [n] si viueret. Vnde ad oculos hominũ mentis suæ testem illã pœnã adhibendam putauit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fœminæ Christianæ fecerunt, quæ passæ similia viuũt. Tamẽ nec in se vltæ sunt crimen alienum, ne aliorũ sceleribus adderent sua, si quoniam hostes in eis concupiscendo stupra cõmiserant, illæ in seipsis homicidia erubescenda committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, [o] testimonium conscientiæ: habent autem coram oculis Dei sui, nec requirunt amplius: vbi quid rectè faciant, non amplius habent, ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cùm malè deuitant offensionem suspicionis humanæ.

L. VIVES.

a LVcretiam certè. } *Hac Lucretia historia vulgaris est quamuis eam Dionysius paulum aliter, quàm Liuius tradat, sed in summa rei consentiunt.*

b Ad vindictam cõstrinxit. } *Liuius verbis Lucretia, Sed date dextras fidémque haud impunè adultero fore: dāt ordine omnes fidem.*

c Egregiè quidam. } *Nondum quis hic fuerit legi. Scholiastes noster Vergilium dicit esse, ac se à magno quodam viro, qui historias multas legerat, scriptum inuenisse. Quasi verò qui multas legit historias, possit ex se nouā de rebus antiquis confingere. Sed nec Vergilius declamauit vnquam, nec causam egisse nisi vnam, idque semel traditur, ac forsan in illa vna, qua nunquam extitit, magnus ille historiarum lector diuinauit hoc dictum esse. Cuius rei affirmādæ licentiam habebat, quia multas legerat historias, & eò materem, si vel licentiatus erat, vel doctor.*

Vergilius egit causam vnā.

d Ille patria. } *Expulsus Tarquinius rex cum regia stirpe. de hoc libro tertio.*

e Scelestum & indemnatum. } *Cicero scribit de capite eius Romani legibus esse cautum, ne iudicium ferretur, nisi à toto populo magnis comitiis qua dicuntur Centuriata. Modū & ordinem iudicij ponit in oratione Pro domo sua, & Plutarchus in Gracchis.*

De capite ciuis Ro. qualiter iudicabatur.

f Lucretiam insuper. } *Hoc enim auget rem, Lucretiam fuisse: hoc est, patritiam & primatiam ciuitatis fœminam.*

g Constitutam scilicet inter illos. } *Vergilius in sexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorum tertio dicit.*

Inferorum nouem circuli.

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum,
Insontes peperere manu lucémque perosi,
Proiecere animas: quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obstant, tristíque palus innabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.

h Quod ipsa tantummodo. } *Neque enim alius scire potest, an & ipsa voluptate aliqua delinita tacitè consenserit.*

i Et ideo potest non literatis eius defensoribus. } *Melius sic: Ideo potest à literatis eius defensoribus, vel non à literatis eius defensoribus.*

k Nec omnino inuenitur exitus. } *Dilemma est hoc: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Hoc genus argumenti veteres, qui de rhetorica præceperunt arte, vel insinuatione alterius partis Antistrophi dicunt, vel conuersione, quam ἀντιστροφὴν vocant. Exempla. phe.*

Dilemma.

sunt apud Ciceronem in Rhet. Neutrum inueniri posse huic conclusioni exitum Augustinus dicit.

l Etiã si non secũ.} *Nam aliena ipsa fuit à consensu turpitudinis.*

m Et Rom. mulier.} *Romana enim gens auidissima fuit laudis, de qua dictum est:*

Romani laudis auidi.

Vincet amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Quin & ipsa Lucretia. Vt Ouid. de ea inquit in Fastis.

Succubuit famæ victa puella metu.

n Si uiueret.} *Post adulterium in se perpetratum.*

o Testimonium conscientiæ.} *Paulus 2. ad Corinth. 1. Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Idem Stoici & cuncti ex gentibus sapientes dixerunt.*

Nullam esse autoritatem, quæ Christianis in qualibet causa ius voluntariæ necis attribuat. CAP. XX.

NEque enim frustrà in sanctis canonicis libris nusquam nobis diuinitus præceptum permissúmve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel illius carendi cauendíve mali causa, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendum est, vbi lex ait: Non occides: præsertim: quia non addidit, proximum tuum: sicut falsum testimonium cùm vetaret: Falsum, inquit, testimonium non dices aduersus proximum tuum. Nec ideo tamẽ si aduersus seipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putauerit alienum, quoniam regulam diligendi proximum à semetipso dilector accepit: quandoquidẽ scriptum est: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Porrò si falsi testimonij non minus reus est, qui de seipso falsum fatetur, quàm si aduersus proximum hoc faceret: cùm in eo præcepto, quo falsum testimonium prohibetur, aduersus proximum prohibeatur, possitque non rectè intelligentibus videri non esse prohibitum, vt aduersus seipsum quisquam falsus testis assistat, quantò magis intelligendum est, non licere homini seipsum occidere, cùm in eo quod scriptũ est: Non occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipse vtique cui præcipitur, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, vt ex hoc nullum etiam eorum liceat occidere. Cur non ergo & herbas, & quicquid homo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quamuis non sentiat, dicitur tamen viuere: ac per hoc potest & mori: proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi, Vnde & Apostolus

lus cùm de huiuſcemodi ſeminibus loqueretur: Tu, inquit, quod ſeminas non viuificatur, niſi prius moriatur. Et in Pſalmo ſcriptum eſt: Occidit vites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus: Non occides, virgultum vellere nefas dicimus, & Manichæorum errori inſaniſſimè acquieſcimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, Non occides: ſi propterea non accipimus hoc dictum eſſe de frutetis, quia nullus eſt eis ſenſus: nec de animantibus irrationalibus, volatilibus: natatilibus, ambulatilibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione ſociantur, quam non eis datum eſt nobiſcum habere communem: vnde iuſtiſſima ordinatione creatoris & vita & mors eorum noſtris vſibus ſubditur: reſtat ergo vt de hominibus intelligamus, quod dictum eſt. Non occides: non alterum, ergo nec te. Neque enim qui ſe occidit, aliud quàm hominem occidit.

Pſ. 77.

L. VIVES.

a QVamuis non ſentiat, dicitur viuere.} *Ariſtoteles animatos dicit ſtirpes, & viuentes, inſenſibiles tamen. Plato ex Empedoclis ſententia animales illos ait, & ſentientes. Vtrumcunque ſit, mori poſſunt, quia viuunt.*

Stirpes animati.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiuntur.

CAP. XXI.

QVaſdam verò exceptiones eadem ipſa diuina fecit autoritas, vt nó liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos Deus occidi iubet, ſiue data lege, ſiue ad perſonam pro tempore expreſſa iuſſione. Non autem ipſe occidit, qui miniſterium debet iubenti, ſicut adminiculum gladius eſt vtenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt. quo dictum eſt, Non occides: [a] qui Deo autore bella geſſerunt, aut perſonam gerentes publicæ poteſtatis ſecundùm eius leges, hoc eſt, iuſtiſſimæ rationis imperium, ſceleratos morte punierunt. Et Abraham non ſolùm non eſt culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus eſt nomine pietatis, quòd voluit filium nequaquam ſceleratè, ſed obedienter occidere. Et meritò quæritur vtrum pro iuſſu Dei ſit habendum, quod [b] Iepte filiam quæ patri occurrit, occidit, cùm ſe immolaturum Deo id vouiſſet, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurriſſet. [c] Nec Sampſon aliter excuſatur: quod ſeipſum cum hoſtibus ruina domus oppreſſit: niſi quia ſpiritus latenter hoc iuſſerat, qui per

Abraham.

Iepte.

Sampſon.

cia sapientum, nam Periandro fuit charissimus. Sunt qui putent eũ tragici carminis fuisse inuentorem, chorúmq; instituisse, & cecinisse carmen dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quæstu domum rediret, viderétque pecuniæ gratiâ coniurare in suam perniciẽ nautas, rogauit vt sibi cæteris captis, vitam solam relinquerent: cúmque id non impetrasset, blãditiis exorauit, vt fidibus paulisper liceret canere, quò mortem suam cantu illo consolaretur. Ad suauitatẽ sonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot, ipsúmque Ariona non ignarum naturæ illius animalis, antequã inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu desiliisse in dorsum vnius ex illis, qui eum placidè ad Tænarum deuexit: ibíque visitur, simulachrum delphini vehentis, & hominis insidentis. Plinius asserit esse delphinum amicum homini animal, idque multis exemplis confirmat.

c Quia mirabilius } *Intra viscera seruatum esse tam diu.*

De Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam sponte tolerandæ extat exemplum, quod tamen illi Deos colenti prodesse non potuit.

CAP. XV.

HAbent tamen isti de captiuitate religionis causa etiã sponte toleranda, & in suis præclaris viris nobilissimum exemplum. [a] Marcus Attilius Regulus Imperator populi Romani captiuus apud Carthaginienses fuit. Qui cùm sibi mallent à Romanis suos reddi, quam eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam iustum præcipuè Regulum cum legatis suis Romam miserunt, prius iuratione constrictum, si quod volebant minimè peregisset, rediturum esse Carthaginẽ. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitrabatur vtile esse Romanæ reip. mutare captiuos. Nec post hanc persuasionem à suis ad hostes redire cõpulsus est: sed quod iurauerat, id sponte impleuit. At illi eum excogitatis atq; horrẽdis cruciatibus necauerunt. [b] Inclusum quippe angusto ligno vbi stare cogeretur, clauísque acutissimis vndiq; confixo, vt se in nullã eius partẽ sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem, tam magna infœlicitate maiorem. [c] Et per deos ille iurauerat, quorum pro cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, vt istam vitam prosperam redderent, si verum iuranti has irrogari pœnas seu voluere, seu permisere, quid periuro grauius irati facere potuerunt?

Sed

[d] Sed cur ratiocinationem meam nõ potius ad vtrunque cõcludam? Deos certè si ille coluit, vt propter iurisiurandi fidẽ, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret: hoc si huic vitæ vtile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil Deos ad istam temporalem fœlicitatem suis prodesse cultoribus, quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captiuus abductus est: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiúmque horribili supplicij genere cruciatus extinctus est. si autem cultus deorum post hãc vitam velut mercedẽ reddit fœlicitatem, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicentes Vrbi accidisse illã calamitatẽ, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiam illos diligentissimè colens tam infœlix fieri, quã ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem, tanta quisquam dementia miræ cæcitatis obnititur, vt cõtendere audeat vniuersam ciuitatẽ deos colentem infœlicẽ esse non posse, vnum verò hominẽ posse: quòd videlicet potentia deorum suorum multos potius sit idonea cõseruare, quàm singulos, [e] cũ multitudo constet ex singulis? Si autem dicũt M. Regulum etiam in illa captiuitate, illisq; cruciatibus corporis, animi [f] virtute beatum esse potuisse, virtus potius vera quæratur, qua beata possit esse & ciuitas. Neq; enim aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cùm aliud ciuitas nõ sit, quàm concors hominũ multitudo. Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nũc quòd isto nobilissimo exẽplo coguntur fateri, nõ propter corporis bona, vel earũ rerum quæ extrinsecus homini accidunt, colendos Deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quos iurauit, offendere. Sed quid faciemus hominibus qui gloriãtur talem se habuisse ciuem, qualem timent habere ciuitatem? Quòd si non timent, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus nõ calumnientur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiã captiui ducti sunt: hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd attentissimus cultor illorum, dum eis iurisiurandi fidem seruaret, patria caruit, dum

aliā non haberet, captiuúsq; apud hostes longa morte & supplicio nouæ crudelitatis occisus est, multò minus nomen criminandum est Christianum, in captiuitate sacratorum suorum, qui supernam patriam veraci fide expectantes, etiam in suis sedibus peregrinos se esse nouerunt.

L. VIVES.

Attilius Regulus.

MArcus Attilius Regulus. } *Historia hæc est etiam celebris: scribunt eam plurimi M. Attilius Regulus primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone factus est: vtrique consuli Africum bellum est mandatum: quod solum ea tempestate gerebat po Ro. Attilius primus omnium Romanorum exercitum in Africam transportauit ibiq; victos aliquot præliis Carthaginienses implorare aliena auxilia coegit. Accitus est è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatissimus: cuius virtute reparatum est bellum, & commissa pugna, in qua Ro. exercitus est cæsus, & ipse Imperator Attilius in potestatē hostium viuus venit. Qui cùm per aliquot annos esset inter alios captiuos Carthagine seruatus anno belli quarto decimo, à condita Roma quingentesimo tertio, ad senatum legatus de commutandis captiuis missus est, fide data rediturū se, si non impetrasset, cuius gratia mittebatur. Romam cùm venisset, senatúsq; illi datus esset, sententiam est à consule consulari rogatus loco, quam dicere primùm recusauit. Deinde iussus à senatu dicere, dissuasit quod Carthaginienses petebāt, quòd captiui Carthaginienses qui Romæ erant, iuuenes essent, & bello boni: Romani verò, qui essent Carthagine, senes, bello iam inutiles, nec cōsiliis magnopere necessarij. Itaq; ei cunctus senatus assensus est. Cúmq; à liberis, consanguineis, gentilibus, propinquis, necessariis, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidē hosti datam liberare prorsus voluit, nō ignarus infecta re, & quidem se dissuadente infensissimos sibi Afros habiturum, moriendúmq; sibi per exquisitissima supplicia esse. Ita Carthaginem reuersus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamenta interiit.*

b Inclusum. } *Alij alio dicunt eū mortis genere periisse: in perpetua vigilia consentiunt omnes. Valerius libro nono de machina in qua vndiq; præacuti stimuli eminebant, meminit, quem Augustinus sequitur.*

c Et per Deos. } *Significantius fuisset, si addidisset quod emphasim haberet: Et per illos Deos ille iurauerat, quorum, &c.*

d Sed cur ratiocinationem meam. } *Dilemma, si præmium bene cultæ religionis illorum Deorum est in hac vita, cur sic obiit Attilius eius obseruantissimus? si est post hanc vitam, cur prosperitatem huius tanquam mercedem expetunt?*

Cùm

e Cùm multitudo constet ex singulis. } *Si sint ergo singuli miseri, qui poterit esse multitudo fœlix?*

f Virtute beatum. } *Sic Cicero sentit multis in locis, sic Seneca, sic docti & sapientes omnes, qui de Regulo loquuntur.*

g In suis sedibus. } *Terrestribus.*

An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, sine voluntatis assensu.

CAP. XVI.

MAgnum sanè crimen se putant obiicere Christianis cùm eorum exaggerantes captiuitatem, addunt etiam stupra commissa, non solùm in aliena matrimonia virginésque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hic verò, non fides, non pietas, non ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio [a] inter pudorem atque rationem quibusdam coarctatur angustiis. [b] Nec tantùm curamus hìc alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè viuitur [c] ab animi sede membris corporis imperare, sanctúmque corpus vsu fieri sanctæ voluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanente, quicquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, [d] quod sine peccato proprio non valeat euitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quòd ad dolorem, verumtiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratum fuerit, & si retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit: ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit. Ac per hoc & quæ se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

L. VIVES.

a INter pudorem atque rationem. } *Pudor enim prohibet etiam corporis violationem non vocari malam, ratio id iubet.*

b Nec tantùm. } *Erunt hæc quæ dicentur nostris Christianis mulieribus, quarum corpora violata sunt, vice cuiusdam cõsolationis.*

c Ab animi sede. } *Sic Platonici in capite, tanquam in arce, ratio*

nem cum virtute statuunt, mandatricem operum prospecturámque laboris, vt Claudianus inquit.

d Quod sine peccato. } *Nam alio modo si sine peccato nostro vitare possimus, anniti pro viribus debemus, vt vitetur.*

De morte voluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris.

CAP. XVII.

NAm vtique si non licet priuata potestate alicui hominem occidere vel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui seipsum occidit, homicida est. Et tantò fit nocentior cùm se occiderit, quantò innocentior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit. [a] Nam si Iudæ factum meritò detestantur, [b] cúmque veritas iudicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse commissum, quoniam Dei misericordiam desperando [c] exitiabiliter pœnitens, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat non habet? Iudas enim cùm se occidit, scelerum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, verumetiam suæ mortis reus finiuit hanc vitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere suo occisus est.

L. VIVES.

a NAm si Iudæ factum. } *Hoc notum est omnibus ex Euangelio.*

b Cúmque veritas iudicat. } *Actuum primo Petrus, & quòd dominum prodiderit, & quòd se suspenderit, impiè & nefariè fecisse pronunciat.*

c Exitiabiliter. } *Ita enim pœnituit eum, vt non satis se posse pœnitere tanti sceleris desperarit.*

De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur. CAP. XVIII.

CVr autem homo qui mali nihil fecit, sibi malefacit, & seipsum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem: atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne vel aliena polluat libido metuitur. Non polluet si aliena erit. Si autem polluet aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus sit animi, [a] comitémque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernat, [b] Nullus autem magnanimus & pudicus in potestate habeat,

habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, vel renuat: Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiam, si fortè in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit: nec pertinebit[c] ad ea bona quibus bene viuitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, vires, pulchritudo, sana integráque valetudo, ac si quid huiuscemodi est, [d] quæ bona, etiam si minuantur, bonã iustámque vitam omnino nõ minuunt. [e] Quòd si tale aliquid est pudicitia, vt quid pro illa ne amittatur, etiã cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum est, [f] etiam oppresso corpore non amittitur. Quinetiam sanctæ cõtinentiæ bonum est, cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcussa intentione persistit, [g] nec de ipso corpore perit castitas, quia eo sanctè vtendi perseuerat voluntas, & quantum in ipso est etiam facultas. Neque enim eo corpus sanctum est, quòd eius membra sunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur attactu, cùm possint diuersis etiã casibus, vulnerata vim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. [h] Obstetrix virginis cuiusdam integritatem manu velut explorans, siue maleuolentia, siue inscitia, siue casu dum inspicit, perdidit. Non opinor quenquam tam stultè sapere, vt huic periisse aliquid existimet, etiã de ipsius corporis sanctitate, quamuis membri illius integritate iam perdita. Quocirca proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, [i] nec ipsi corporis aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quàm seruat perseuerantia continentiæ suæ. An verò aliqua fœmina mente corrupta, violatóque proposito, quòd Deo vouerat, pergat vitianda ad deceptorem suum, adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabatur amissa atque destructa? absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita nõ amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quam obrem quia non habet quod in se morte spontanea puniat fœmina, sine vlla consensione sua violenter oppressa, & alieno compressa peccato: quantò minus

antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cùm ipsum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertum? An fortè huic perspicuæ rationis, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis vlla in malum consensione mutato, illius tantùm esse flagitiũ qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit, contra dicere audebunt hi contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum, nõ tantùm mentes, verùm etiam corpora defendimus?

L. VIVES.

a COmitémque habeat fortitudinem.} *Connexæ nãque sunt virtutes omnes, & inter sese complexæ, vt philosophi docẽt. Sed est nonnullis maior inter se cognatio & coniunctio, quã cũ aliis.*

b Nullus autem magnanimus.} *Hic Plutarchus, nisi memoria fallor, ex Menandro dicit, non esse boni ac fortis viri dicere: Hoc non patiar, esse verò eius dicere: Hoc non faciam.*

Bona triplicia.

c Ad ea bona.} *Ad virtutes: nam triplex genus bonorum fecerũt Platonici & Peripatetici, quos populus secutus est: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ siue externorum.*

d Quæ bona etiamsi.} Hoc *non modo ex sententia Stoicorum, sed etiam Platonis & Peripateticorum: qui externa & corporis bona, tametsi ad beatitudinem nonnihil, ad bonam tamen sanctámque vitam nihil dicebant pertinere.*

e Quòd si tale aliquid} *Si ex bonis est corporis, non est tanti, vt corporis iactura fiat propter eam: præstantius enim debet censeri corpus quàm ipsa.*

f Etiam oppresso corpore.} *Sic ægrã animi Brutus & Colatinus Lucretiam consolabãtur, de qua proximo loquetur capite, auertẽdo noxam à coacta in autorẽ delicti, vt inquit Liuius, mẽtem peccare, non corpus: Et vnde consilium abfuerit culpam abesse: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicã facere, non casus solet.*

g Nec de ipso.} *Castitas corporis ex illa manat, quæ in mente est.*

h Obstetrix virginis cuiusdam.} *Videtur rem factam narrare, quoniam cuiusdam dicit.*

i Nec ipsi corpori.} *Quàm ad vulgarem sensum illud dictũ est, siue à Bruto, siue à Liuio, homine vtroque ingenij & prudentiæ non vulgaris, de sanguine Lucretiæ iam occisæ loquente: Per hunc castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro. quasi verò post regiã iniuriam nõ etiam fuerit castissimus, si libido omnis ab animo abfuerit, vt abfuisse putant.*

De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.

CAP. XIX.

[a] LVcretiam certè matronam nobilem veterémque Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus Huius corpore cùm violenter oppresso. Tarquinij regis filius libidinosè potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicauit, eósque [b] ad vindictam cōstrinxit. Deinde fœdi in se commissi sceleris ægra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicanda est? quis in hac controuersia laborandum putauerit? Egregiè quidam ex hoc veraciterque declamans ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium vnus admisit. Splendidè atque verissimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione, vnius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem & non quid coniunctione membrorum, sed quid animorum diuersitate ageretur, attendens, Duo, inquit, fuerunt, & adulterium vnus admisit. Sed quid est hoc, quod in eam grauius vindicatur, quæ adulteriū non admisit? [d] Ille patria etiam cum patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua inuita comprimitur, non est hæc iustitia, qua casta punitur. Vos appello leges iudicésq; Romani. Nempe post patrata facinora, nec quenquam [e] scelestū & indemnatum impunè voluistis occidi. Si ergo ad vestrum iudiciū quisquam deferret hoc crimen, vobísque probaretur: non solùm indemnatam, verùm etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem: nónne eum qui id fecisset, seueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam, vim perpessam [f] Lucretiam insuper interemit. Proferre sententiam. Quòd si propterea non potestis, quia non astat, quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiam tales, quales poëtarum vestrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, [g] constitutā scilicet inter illos.

Qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucémque perosi,
Proiecere animas.

Cui ad superna redire cupienti.

Fata obstant, tristique palus innabilis vnda. *Alligat.*

An fortè ideo ibi non est, quia non insonté, sed malè sibi conſciam se peremit? Quid si enim [h] quod ipsa tantumodo noſſe poterat, quamuis iuueni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit? Idque in se puniens ita doluit, vt morte putaret expiandum? quanquam ne sic quidem occidere se debuit si fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pœnitentiam Veruntamen si fortè ita est, falſúmque est illud, quòd duo fuerunt, & adulterium vnus admisit, sed potius ambo adulterium cōmiſerunt, vnus manifeſta inuaſione, altera latente conſenſione, non se occidit insontem, [i] & ideo poteſt à literatis eius defenſoribus dici non eſſe apud inferos inter illos qui sibi letum insontes peperere manu. Sed ita hæc cauſa ex vtroque latere coarctatur, vt si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur: si purgatur adulterium, homicidium cumuletur. [k] Nec omnino inuenitur exitus, vbi dicitur: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occiſa? Nobis tamen in hoc tā nobili fœminæ huius exemplo, ad iſtos refutandos, qui Chriſtianis fœminis in captiuitate compreſſis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant: ſufficit quod in præclaris eius laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium vnus admiſit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita eſt, quæ se nullo adulterino potuerit maculare conſenſu. Quòd ergo ſeipſam quoniam adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non eſt pudicitiæ charitas, sed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in se cōmiſſæ, [l] etiam si nō ſecum: [m] & Romana mulier laudis auida nimium verita eſt, ne putaretur quod violenter eſt paſſa cùm viueret, libenter paſſa, [n] si viueret. Vnde ad oculos hominū mentis ſuæ teſtem illā pœnā adhibendam putauit, quibus conſcientiam demonſtrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patienter. Non hoc fœminæ Chriſtianæ fecerunt, quæ paſſæ ſimilia viuūt. Tamē nec in se vltæ sunt crimen alienum, ne aliorū ſceleribus adderent ſua, si quoniam hoſtes in eis concupiſcendo ſtupra cōmiſerant, illæ in ſeipſis homicidia erubeſcenda committerent. Habent quippe intus gloriam caſtitatis, [o] teſtimonium conſcientiæ: habent autem coram oculis Dei ſui, nec requirunt amplius: vbi quid rectè faciant, non amplius habent, ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cùm malè deuitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

L. VIVES.

a LVcretiam certè. } *Hac Lucretiæ historia vulgaris est quamuis eam Dionysius paulum aliter, quàm Liuius tradat, sed in summa rei consentiunt.*

b Ad vindictam cõstrinxit. } *Liuius verbis Lucretiæ, Sed date dextras fidémque haud impunè adultero fore: dãt ordine omnes fidem.*

c Egregiè quidam. } *Nondum quis hic fuerit legi. Scholiastes noster Vergilium dicit esse, ac se à magno quodam viro, qui historias multas legerat, scriptum inuenisse. Quasi verò qui multas legit historias, possit ex se nouã de rebus antiquis confingere. Sed nec Vergilius declamauit vnquam, nec causam egisse nisi vnam, idque semel traditur, ac forsan in illa vna, quæ nunquam extitit, magnus ille historiarum lector diuinauit hoc dictum esse. Cuius rei affirmãdæ licentiam habebat, quia multas legerat historias, & eò maiorem, si vel licentiatus erat, vel doctor.*

Vergilius egit causam vnã.

d Ille patria. } *Expulsus Tarquinius rex cum regia stirpe. de hoc libro tertio.*

e Scelestum & indemnatum. } *Cicero scribit de capite eius Romani legibus esse cautum, ne iudicium ferretur, nisi à toto populo magnis comitiis quæ dicuntur Centuriata. Modũ & ordinem iudicij ponit in oratione Pro domo sua, & Plutarchus in Gracchis.*

De capite ciuis Ro. qualiter iudicabatur.

f Lucretiam insuper. } *Hoc enim auget rem, Lucretiam fuisse: hoc est, patritiam & primatiam ciuitatis fœminam.*

g Constitutam scilicet inter illos. } *Vergilius in sexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorum tertio dicit.*

Inferorum nouem circuli.

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum,
Insontes peperere manu lucémque perosi,
Proiecere animas: quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obstant, tristíque palus innabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.

h Quod ipsa tantummodo. } *Neque enim alius scire potest, an & ipsa voluptate aliqua delinita tacitè consenserit.*

i Et ideo potest non literatis eius defensoribus. } *Melius sic: Ideo potest à literatis eius defensoribus, vel non à literatis eius defensoribus.*

k Nec omnino inuenitur exitus. } *Dilemma est hoc: Si adultera, cur laudata? si pudica, cur occisa? Hoc genus argumenti veteres. qui de rhetorica præceperunt arte, vel infirmatione alterius partis Antistrophon dicunt, vel conuersione, quam ἀντιστροφὴν vocant. Exempla. phe,*

Dilemma.

Antistrophon.

sunt apud Ciceronem in Rhet. Neutrum inueniri posse huic conclusioni exitum Augustinus dicit.

l Etiã si non secũ.} *Nam aliena ipsa fuit à consensu turpitudinis.*

m Et Rom. mulier.} *Romana enim gens auidissima fuit laudis, de qua dictum est:*

Romani laudis auidi.

Vincet amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Quin & ipsa Lucretia. Vt Ouid. de ea inquit in Fastis,

Succubuit famæ victa puella metu.

n Si viueret.} *Post adulterium in se perpetratum.*

o Testimonium conscientiæ.} *Paulus 2. ad Corinth. 1. Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Idem Stoici & cuncti ex gentibus sapientes dixerunt.*

Nullam esse autoritatem, quæ Christianis in qualibet causa ius voluntariæ necis attribuat. CAP. XX.

NEque enim frustrà in sanctis canonicis libris nusquam nobis diuinitus præceptum permissúmve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel vllius carendi cauendíve mali causa, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendum est, vbi lex ait: Non occides: præsertim: quia non addidit, proximum tuum: sicut falsum testimonium cùm vetaret: Falsum, inquit, testimonium non dices aduersus proximum tuum. Nec ideo tamẽ si aduersus seipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putauerit alienum, quoniam regulam diligendi proximum à semetipso dilector accepit: quandoquidẽ scriptum est: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Porrò si falsi testimonij non minus reus est, qui de seipso falsum fatetur, quàm si aduersus proximum hoc faceret: cùm in eo præcepto, quo falsum testimonium prohibetur, aduersus proximum prohibeatur, possitque non rectè intelligentibus videri non esse prohibitum, vt aduersus seipsum quisquam falsus testis assistat, quantò magis intelligendum est, non licere homini seipsum occidere, cùm in eo quod scriptũ est: Non occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipse vtique cui præcipitur, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, vt ex hoc nullum etiam eorum liceat occidere. Cur non ergo & herbas, & quicquid homo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quamuis non sentiat, dicitur tamen viuere: ac per hoc potest & mori: proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi, Vnde & Apostolus

lus cùm de huiuscemodi seminibus loqueretur: Tu, inquit, quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur. Et in Psal- *Ps. 77.* mo scriptum est: Occidit vites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus: Non occides, virgultum vellere nefas dicimus, & Manichæorum errori insanissimè acquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, Non occides: si propterea non accipimus hoc dictum esse de frutetis, quia nullus est eis sensus: nec de animantibus irrationalibus, volatilibus: natatilibus, ambulatilibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere communem: vnde iustissima ordinatione creatoris & vita & mors eorum nostris vsibus subditur: restat ergo vt de hominibus intelligamus, quod dictum est. Non occides: non alterum, ergo nec te. Neque enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit.

L. VIVES.

a Quamuis non sentiat, dicitur viuere.} *Aristoteles animatos dicit stirpes, & viuentes, insensibiles tamen. Plato ex Empedoclis sententia animales illos ait, & sentientes. Vtrumcunque sit, mori possunt, quia viuunt.* *Stirpes animati.*

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiuntur.

CAP. XXI.

Quasdam verò exceptiones eadem ipsa diuina fecit autoritas, vt nó liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos Deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personam pro tempore expressa iussione. Non autem ipse occidit, qui ministerium debet iubenti, sicut adminiculum gladius est vtenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt. quo dictum est, Non occides: a qui Deo autore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundùm eius leges, hoc est, iustissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non *Abraham.* est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur vtrum pro iussu Dei sit habendum, quod b Iepte filiam quæ patri occurrit, *Iepte.* occidit, cùm se immolaturum Deo id vouisset, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurrisset. c Nec Sam- *Sampson.* pson aliter excusatur: quod seipsum cum hostibus ruina domus oppressit: nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per

illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter occidi iubet, quisquis hominem vel seipsum vel quemlibet occiderit, homicidij crimine inuectitur.

L. VIVES.

a QVi Deo autore.} *Vt Iudæi, qui gesserũt quidẽ bella, sed iubente disertis verbis Deo. Quòd si illi pij sunt habiti, quòd vt Deo parerent contra humanitatẽ omnem bellum & cædem hostibus attulerũt, profectò non possumus nos non esse omniũ maximè impij, qui tã multa millia etiã Christianorũ vetante Deo contrucidemus.*

b Iepte. } *Iud. 11. cuius factum simile videtur ei quod de Agamemnone scribunt Tragici qui in Aulide filiam Iphigeniam immolauit Dianæ. Iepte sacrificium multi reprobant: nam votum de his rebus, quæ solent immolari cum bona Dei gratia, erat interpretandum, vt illud quoque Agamemnonis.*

c Nec Sampson.} *Iudicum decimosexto.*

Quòd nunquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

CAP. XXII.

ET quicunque hoc in seipsis perpetrauerunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quanquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo rectè nominantur, vbi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipsum interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel duram sui corporis seruitutem, vel stultam vulgi opinionem. Maiórque animus meritò dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere, & humanum iudicium maximè vulgare, [a] quod plerunque caligine erroris inuoluitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potius [b] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quem ferunt lecto Platonis libro, vbi de immortalitate animæ disputauit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim vrgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum quod non valendo ferre se auferret, sed ad capessendam mortem, atque ad huius vitæ suauia vincula rumpenda sola affuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potius factum esset

quàm

quàm bene, testis ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimúmque fecisset, vel etiam fieri præcepisset, nisi ea mente qui immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, [c] quinetiam prohibendum esse iudicasset.

L. VIVES.

a QVod plerunque caligine erroris.} *Populum sapientes olim magnum erroris magistrum soliti sunt appellare.*

b Theobrotus.} *Legendum Cleombrotus. Hic fuit Ambraciota, qui lecto Platonis Phadone de immortalitate anima, vt ex hac vita, qua est velut mors quadam, ad immortalitatē migraret, è muro se in mare dedit præcipitem, cùm nihil ei mali contigisset. Cicero est autor in 1. Tusc. quæst. In eū extat epigrāma Callimachi Græcum. Latinum memini me legere:*

Vita vale, muro præceps delapsus ab alto
Dixisti moriens Ambraciota puer:
Nullum in morte malum credens: sed scripta Platonis,
Non ita erant animo percipienda tuo.

Fuit & alius Cleombrotus Lacedæmoniorum rex, quem Epaminundas Thebanus vicit.

c Quinetiam prohibendum.} *Et quidem in eodem Phadone in principio, nefas esse dicit hominem sibimet manus afferre: nec aliter irasci Deum si id fiat, quàm dominum, si quod se mancipiorū occiderit: aliisque multis in locis ait migrare ex hac vita nulli hominum licere iniussu Dei. Sumus enim hic omnes velut in acie, loco vnicuique suo ab imperatore Deo assignato: maiorique supplicio afficiendum desertorem vitæ, quàm desertorem militia.*

Quale exemplum sit Catonis, qui victoriam Cæsaris non ferens, se interemit.

CAP. XXIII.

AT enim multi se interemerunt, ne in manus hostium peruenirent. Non modò quærimus vtrum sic factum, sed vtrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant: sed illa quæ tantò digniora sunt imitatione, quantò excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse dominus Christus, quando eos si persequutionem paterentur, fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere vt sibi manus inferrent, ne in manus persequentium peruenirent. Porrò si hoc ille non

iussit, aut monuit, vt hoc modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deũ, manifestum est hoc non licere colentibus vnum verum Deũ. Sed tamẽ illi etiã præter Lucretiã, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cuius autoritate præscribant,[a] nisi illum Catonem, qui se Vticæ occidit:[b] non quia solus id fecit, sed quia [c] vir doctus [d] & probus habebatur, vt meritò putaretur rectè etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quòd amici eius etiam [e] docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse sensuerunt? quo demonstraretur non honestas turpia præcauens, sed infirmitas aduersa non sustinens.[f] Hoc & ipse Cato in suo charissimo filio indicauit. Nam si turpe erat sub victoria Cæsaris viuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coegit ad mortem?[g] Nam si eum filiũ qui contra imperium in hostẽ pugnauerat etiã victorẽ, laudabiliter Torquatus occidit, cur victus victo filio pepercit Cato, qui nõ pepercit sibi? An turpius erat intra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse iudicauit sub victore Cæsare viuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filiũ liberaret. Quid est ergo nisi quòd filiũ quantum amauit, cui parci à Cæsare & sperauit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris,[h] ne ab illo etiam sibi parceretur,[i] vt ipse Cæsar dixisse fertur, inuidit: aut vt aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

L. VIVES.

Catones. a NIsi illum Catonem.} *Catones sunt ex gente Porcia è Tusculo Latinorum oppido oriunda. Primus qui in ea gente Cato, hoc est cautus & prudens est dictus, fuit M. Porcius homo nouus, sed maximos honores assequutus, consulatum, censurã, triumphũ. Huius pronepos fuit M. Portius Cato, vterque maximus & innocẽtissimus vir. Ille Maior, hic Minor appellatus est. Minor prætorius adhuc bello ciuili Pompeiano, Pompeij, hoc est ipsius reip. & libertatis partes aduersus C. Cæsaris tyrannidem secutus est: victo ad Pharsaliam à Cæsare Pompeio, & in Africa Scipione Metello Pompei socero, ipse fracta fortuna partium, cùm omnia superata esse à Cæsare videret, Vtica, quæ ciuitas est in Africa,*

Africa, perlecto prius bis eadem ipsa nocte Platonis Phædone De animæ immortalitate, gladio se transfixit.

b Non quia solus. } *Nam alij aliis bellis permulti se occiderant, ne potestatem sui hostibus facerent. Et in eodem ciuili Scipio, Metellus, & Afranius & Iuba rex se interemerunt.*

c Vir doctus } *Stoicus & Græcæ sapientiæ callentissimus.*

d Et probus. } *Catonis vtriusq; & innocentia & sapientia etiam in prouerbium abierunt. Vnde & illud apud Iuuenalem:* Catonum sanctitas.

Tertius è cælo cecidit Cato.

Hunc Catonem sic ad Vinicium describit Velleius Paterculus: Hic genitus proauo M. Catone principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, & per omnia ingenio diis quàm hominibus propior: qui nunquā rectè fecit, vt facere videretur, sed quia aliter facere nō poterat, cuiq; id solū visum est rationē habere, quod haberet iustitiā: omnibus humanis vitiis immunis, semper fortunā in sua potestate habuit. Hæc Velleius, vt & Seneca, & Lucani, & Ciceronis, & Salustij, aliorúmq; amplissima de Catone testimonia prætermittam.

e Docti quidam. } *Vtica cum Catone dicuntur fuisse Apollonides Stoicus, & Demetrius Peripateticus, & Cleāthes Medicus. Nam Cato Græcos philosophos multum in comitatu habebat, quantúmque oderat eos proauus, tantum dilexit pronepos. Et nocte qua se occidit, Plutarchus refert, disputationem super cænam ortam de his rebus, quæ ad veram hominis libertatem pertinerent: in qua Demetrius multa dixisset aduersus ea quæ constantissimè affirmabat Cato, de laude eorum qui se occiderent, adeò vt suspicionem aliis faceret, eum sua se manu statuisse tollere.*

f Hoc & ipse. } *Plutarchus scribit, cùm Cæsar Vticam accessisset, Catonem eos, quos secum habebat nauigio dimisisse, suasisséque vehementer filio, vt & ipse cum aliis nauigaret, qui nunquam adduci potuit, vt patrem relinqueret. Huic filio iuueni Cæsar, vt Liuius lib. cxiiij. & Cæsar ipse in bello Africo scribunt, ignouit: fuitq; in Venere intēperans. vt Plutarchus in vita patris tradit: Sed pro patria in acie Philippensi in partib. M. Bruti consobrini sui fortiter pugnās interijt, nec excedere ex acie voluit fugientibus iam primoribus.* Catonis filius.

g Nam si eum filium. } *T. Manlius Torquatus consul, filium, quòd contra edictum pugnauerat, tametsi prosperè, securi percuti iussit: de hoc alibi.* Manlius Torquatus.

h Ne ab illo. } *Catonem tradit Plutarchus, nec voluisse quicquā à Cæsare petere, nec pro se peti permisisse.*

i Vt ipse Cæsar. } *Nota est illa Cæsaris vox ad nuntium mortis*

Catonis: Inuideo Cato gloria tua, nam & tu inuidisti mea: ne inter cætera mea preclarè facta numeraretur & illud, me Catonem seruasse. Libros scripsit Cæsar Anticatones duos contra Catonem, vt Cicero ipse & Suetonius meminerunt. Ea volumina vir clarissimus Cardinalis Leodiensis confirmauit se in antiqua quadam bibliotheca Leodij vidisse, & curaturum vt ad me mitterentur. Quod si fecerit, non inuidebo studiosis hominibus lectionem eorum.

Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multò magis emineant Christiani. CAP. XXIIII.

NOlunt autem isti contra quos agimus, vt sanctum virum Iob, qui tam horrenda mala [a] in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus carere cruciatibus: vel alios sanctos ex nostris literis summa autoritate celsissimis, fidéque dignissimis, qui captiuitatem dominationémque hostium ferre, quàm sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex literis eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim nunquam Cæsarem vicerat, cui victus dedignatus est subiici, & ne subiiceretur, à seipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos iam vicerat, imperióque Romano Romanus imperator non ex ciuibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportauerat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre seruiendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde seruauit & sub Carthaginiensium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam: nec victum auferens corpus ab hostibus, nec iniustum animum à ciuibus. Nec quòd se occidere noluit, vitæ huius amore fecit. Hoc probauit, cùm causa promissi iurísque iurandi ad eosdem hostes, quos grauius in senatu verbis, quàm in bello armis offenderat, sine vlla dubitatione remeauit. Tantus itaque vitæ huius contemptor, cum sæuientibus hostibus, per quaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si homo se interimat, proculdubio iudicauit. Inter omnes suos laudabiles, & virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque fœlicitas corruperit, nam in tanta victoria [b] pauperrimus permansit, nec infœlicitas fregerit: nam ad tanta exitia reuertit intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorúmque licet falsorum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam iuratores, qui hostes victos

ctos more ac iure belli ferire potuerunt, hi ab hostibus victi seipsos ferire noluerunt. & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerunt: quantò magis Christiani verum Deum colentes, & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos diuina dipositio vel probandos, vel emendandos ad tempus hostibus subiugauerit, quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus: [c] præsertim quos nullius militaris potestatis, vel talis militiæ iura constringunt, ipsum hostem ferire superatum?

L. VIVES.

a IN sua carne. *Vlcere enim pessimo est afflictus.*

b Pauperrimus.} *Liuius libro 18. & Valerius in Exemplis de paupertate. Cùm Attilius prorogatum in proximum annum imperium cognouisset, consulibus de successore sibi mittendo scripsit. Inter causas cur prouincia vellet decedere illam attullit præcipuam, quòd agellus suus septem iugerum, quem solum habebat, à mercenario vastaretur, quòd si ita pergeret facere, non fore vnde vxor & liberi sui alerentur: senatus dato ædilibus negotio, patrimonio Attilij prospexit.*

c Præsertim quos.} *Alienam facit hanc pugnandi rationem à Christiana pietate, id est, inhumanitatem sæuissimam à mansuetissima humanitate.*

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

CAP. XXV.

QVis ergo tam malus error obrepit, vt homo se occidat, vel quia in eum peccauit, vel ne in eum peccet inimicus, cùm vel peccatorem vel peccaturum ipsum occidere non audeat inimicum? At enim timendũ est & cauẽdum, ne libidini hostili subditum corpus illecebrosissima voluptate animũ alliciat cõsentire peccato. Proinde, inquiunt, non iam propter alienũ, sed propter suum peccatũ, antequam hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidẽ hoc faciat animus, vt consentiat libidini carnis suæ, aliena libidine concitatæ. qui Deo potius eiúsque sapientiæ, quàm corporis concupiscentiæ subiectus est. Veruntamen si detestabile facinus & damnabile scelus est etiam seipsum hominem occidere, sicut veritas manifesta proclamat, quis ita desipiat, vt dicat: Iam nunc peccemus, ne postea fortè peccemus: iam

nunc perpetremus homicidium, ne fortè postea incidamus in adulterium? Nónne si tantum dominatur iniquitas, vt non innocentia, sed potius peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nónne satis est flagitium committere, quod pœnitendo sanetur, quàm tale facinus vbi locus salubris talis pœnitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ non alieni, sed proprij peccati deuitandi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatæ, suæ fortè consentiant, vim sibi qua moriantur inferendam putant. Cæterùm absit à mente Christiana, quæ in deo suo fidit, in eóque spe posita, eius adiutorio nititur: absit, inquam, vt mens talis quibuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. [a]Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris [b]moribundis habitat, præter nostræ voluntatis legem quasi lege sua mouetur: quanto magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

L. VIVES.

a QVòd si illa concupiscentialis. } *Mouetur enim ex se libido corporis etiam voluntate resistente ac repugnãte. hinc victa voluntate à carne, nascitur pudor: vt alias dicetur fusius.*

b Moribundis. } *Membra hæc nostra morti subdita quotidie moriuntur, & tamen vitam quandam videntur per se habere aliam à vita animi: quantò magis absque culpa est, si motus illi libidinis inter dormiẽdũ excitantur sine culpa, quia natura illos agitat absq; assensu voluntatis, quantò minus erunt sine culpa, vbi non solùm quiescit volũtas, sicut in somno, verũetiam aduersatur, & obsistit?*

De his quæ fieri non licet, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint CAP. XXVI.

SEd quædam, inquiunt, sanctæ fœminæ tempore persecutionis, vt insectatores suæ pudicitiæ deuitarent, in rapturum atque necaturum se flumen proiecerunt: eóque modo defunctæ sunt, earúmque martyria in catholica ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temerè audeo iudicare. Vtrum enim ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, vt earum memoriam sic honoret, diuina persuaserit autoritas, nescio, & fieri potest vt ita sit. Quid si enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed diuinitus iussæ: nec errantes, sed obedientes: sicut de Sampsone aliud nobis fas non est credere?

Cùm

Cùm autem Deus iubet, séq; iubere sine vllis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed non ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filium decreuerit, quia hoc Abrahã etiam laudabiliter fecit. Nam & miles cùm obediens potestati sub qua legitimè constitutus est hominem occidit, nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidij: imò nisi fecerit, reus est imperij deserti atque contempti. Quòd si sua sponte atque autoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque vnde punitur si fecerit iniussus, inde punietur nisi fecerit iussus. Quòd si ita est iubente imperatore, quantò magis iubente creatore? Qui ergo audit non licere se occidere, faciat si iussit, cuius non licet iussa contemnere. Tantummodo videat, vtrum diuina iussio nullo nutet incerto.[b] Nos per aurem conscientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non vsurpamus. Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est. Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac vita opus est, vt possint pœnitendo sanari. Neminem velut desiderio vitæ melioris, quæ post mortem speratur: quia reos suæ mortis, melior post mortem vita non suscipit.

L. VIVES.

a Sed quædam inquiunt.} *Pelagiam scribit Ambrosius lib. iij. de Virginibus, cum matre & sororibus præcipitem se dedisse in flumen, ne à persequenti milite violaretur: eam tamen, vt idem inquit, martyrum numero ecclesia ascripsit. Item Sophroniam, quæ se occidit, ne vim à Maxentio Cæsare pateretur: vt Eusebius in Ecclesiastica historia perhibet.* *Pelagia.* *Sophronia.*

b Nos per aurem.} *Ab exterioribus iudicium de interioribus facimus: in occulta enim acies nostra non penetrat.*

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit.

CAP. XXVII.

Restat vna causa, de qua dicere cœperam, qua vtile putatur vt se quisquam occidat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæuiente. Quam causam si voluerimus admittere, eò vsque progressa

perueniet, vt ortandi ſint homines tunc ſe potius interimere, cùm lauacro ſanctæ regenerationis abluti, vniuerſorum remiſſionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus eſt cauendi omnia futura peccata, cùm omnia ſunt deleta præterita, quòd ſi morte ſpontanea rectè fit, cur non tunc potiſſimum fit? Cur baptizatus ſibi quiſque parcit? Cur liberatum caput tot rurſus vitæ huius periculis inſerit, cùm ſit facillimæ poteſtatis illata ſibi nece omnia deuitare, ſcriptúmque ſit. Qui amat periculum incidit in illud? Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiam ſi non amantur, ſuſcipiuntur? Cur manet in hac vita, cui abſcedere licitum eſt? An verò tam inſulſa peruerſitas cor euertit, & à conſideratione veritatis auertit: vt ſi ſe quiſquam interimere debeat, ne vnius captiuantis dominatu corruat in peccatum, viuendum ſibi exiſtimet. vt ipſum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus qualis ſub vno domino formidatur, & innumerabilibus cæteris, ſine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur cauſæ eſt, cur in eis exhortationibus tempora cõſumamus: [a] quibus baptizatos alloquendo ſtudeamus accendere, [b] ſiue ad virginalem integritatem, ſiue ad continentiam vidualem, ſiue ad ipſam thori coniugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, vt quibuſcunque poſt remiſſionem recentiſſimam peccatorum, ad arripiendam mortem, ſibíque ingerendam perſuadere potuerimus, eos ad dominum ſaniores purioréſque mittamus? Porrò ſi quiſquis hoc aggrediendum atque perſuadendum putat, non dico deſipit, ſed inſanit, qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adiicias grauius, dum viuis ſub domino barbaris moribus impudico, qui non poteſt niſi ſceleratiſſimè dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus abſolutis, ne rurſus talia vel etiam peiora committas, dum viuis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroſo, tot nefandis crudelitatibus furioſo, [c] tot erroribus & terrobus inimico? Hoc quia nefas eſt dicere, nefas eſt profectò ſe occidere. [d] Nam ſi hoc ſponte faciendi vlla cauſa iuſta eſſe poſſet: Quia verò nec iſta eſt, ergo nulla eſt. Non itaque vobis, ô fideles Chriſti, ſit tædio vita veſtra, ſi ludibrio fuit hoſtibus caſtitas veſtra. Habetis magnam verámque conſolationem, ſi fidam conſcientiam retinetis, non vos conſenſiſſe peccatis eorum, qui in vos peccare permiſſi ſunt.

L. VI.

L. VIVES.

a QVibus baptizatos alloquendo. } *Ne quis fallatur hoc loco, nemo olim sacro admouebatur baptisterio, nisi adulta iam ætate, & cũ idē ipse & sciret quid sibi mistica illa vellet aqua, & se ablui illa peteret, nec semel peteret. Cuius rei imaginem adhuc in nostris infantium baptismis videmus. Nam rogatur etiã, num infans eo die natus, vel pridie, velit ne baptizari, idque ter: pro quo susceptores respondent, velle. Audio in quibusdam Italia vrbibus morē veterem magna ex parte adhuc conseruari hac dicta sunt mihi tantum, vt Augustini sensus fiat apertior.*

b Siue ad virginalē. } *Tangit tres status bene viuent. ĩi ecclesia.*

c Tot erroribus & terroribus. } *Septimi casus.*

d Nam si hoc sponte. } *Clausulis accommodus arguendi modus per repugnantiam, cum sublato annexo, & id quoq; ẽ cui annexum est, necesse est auferri, meminit in Topicis Cicero.*

Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

CAP XXVIII.

QVod si fortè cur permissi sint quæritis, alta quidem est prouidentia creatoris mundi atque rectoris, & inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Veruntamen interrogate fideliter animas vestras, ne fortè de isto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatius extulistis, & humanis laudibus delectatæ, in hoc etiam aliquibus inuidistis? Non accuso quod nescio, nec audio quod vobis interrogata corda vestra respondent. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari [b] hoc vos amisisse, vnde hominibus [c] placere gestiistis: illud vobis remansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus non consensistis diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinum accessit auxilium humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In vtroque consolamini pusillanimes: illinc probatæ, hinc castigatæ: illinc iustificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata respondent, nunquam se de bono virginitatis vel viduitatis vel coniugalis pudicitiæ superbisse, [d] sed humilibus consentiendo, de dono dei [e] cum tremore exultasse, nec inuidisse cuiquam paris excellentiam sanctitatis & castitatis: sed humana laude postposita: quæ tantò maior deferri solet, quantò est bonum rarius, quod exigit laudem, optasse potius, vt earum amplior numerus esset,

quàm vt ipsæ in paucitate amplius eminerent. Nec istæ, quæ tales sunt, si earum quoque aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse [f] causentur: nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quædam enim velut pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens diuinum iudicium relaxantur, & quædam manifesto vltimo reseruantur. Fortasis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ, non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, [g] si hanc humilitatem in vastatione illa euasissent, extolli. [h] Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorum, ita [i] quidam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Vtrisque igitur quæ de carne sua, quòd turpem nullius essent perpessæ contactum, vel iam superbiebant, vel superbire, si nec hostium violentia contrectatæ essent, forsitan poterant: non ablata est castitas, sed humilitas persuasa. Illarum tumori occursum est [k] immanenti, istarum occursum est imminenti. Quanquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, si nullius libidine corpus attrectaretur: non autem esse positum in solo adiuto diuinitus robore voluntatis, vt sit sanctum & corpus & spiritus: nec tale bonum esse, quod inuito animo non possit auferri. Qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitant qua conscientia Deo seruierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt, quòd ita sibi seruientes, cúmque ita inuocantes deserere vllo modo potuerit, quantúmque illi castitas placeat, dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, vt hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit & diligit in eis.

L. VIVES.

a ET inuestigabiles.} *Sic enim vulgò legitur ad Romanos vndecimo pro contrario, id est, minimè inuestigabiles. Inuestigabilia enim sunt ea, quæ vestigando inueniuntur: viæ autē domini humanæ menti inuestigari non possunt. Græcè ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.*

b Hoc vos amisisse.} *Famam & integram nomen amisisse, pudicitiam retinuisse.*

c Placere gestiistis.} *Hoc est, placere cupiistis.*

Sed

d Sed humilibus cõsentiendo. } *Ad Rom. 12. Non altum sapientes sed humilibus consentientes. ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι.*
e Cum tremore exultasse. } *Psal. 2. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.*
f Causentur. } *Non in eo significatu quo nunc philosophi, in scholis, id est, causa sint, sed causam afferant: vt apud Vergil.*
Causando nostros in longum ducis amores.
g Si hanc humilitatem. } *Puto hîc accipi pro humiliatione, qua quis deiicitur calamitate aliqua, nisi quis malit legere: Quæ posset in superbiæ fastum si hanc humilitatẽ in vastatione illa cuasissent, extollere.*
h Sicut ergo quidam. } *Verba sunt Sapientiæ quarto, de Enoch: sed hîc non de illo intelligendum: nam is viuens ad dominum trãslatus est de aliis, qui mortui sunt, & ad dominum è vita traducti eadem causa, qua ille viuens assumptus.*
i Quidam. } *Vetat pudor dicere, quid illud sit.*
k Immanenti. } *Non vt philosophi, id est, per aliquod tempus manenti, sed iam intus manenti: quod verbum posuit Augustinus, figuram agnominationis captans in illis duobus: immanens & imminens, quod in aliis multis facit.* *Agnominatio.*

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus cum exprobrant, quòd eam in furore hostium non liberauerit Christus.

CAP. XXIX.

Habet itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium constitutam, vitámque etiã ipsam temporalem minimè pœnitendam, in qua erúditur ad æternã bonísque terrenis tanquam peregrina vtitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui probitati eius insultant, eíque dicunt, cum fortè in aliqua temporalia mala deuenerit: [a] vbi est Deus tuus? Ipsi dicant: Vbi sint dij eorum, quum talia patiuntur? pro quibus euitandis eos vel colũt, vel colendos esse contendunt? Nam ista respondet: Deus meus vbique præsens est, vbique totus, nusquam inclusus: qui possit adesse secretus, abesse non motus. Ille cùm aduersis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedémq. mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus seruat. Vos autem qui estis, quibus loqui dignum sit, saltem de diis vestris, quantò minus de Deo meo, qui [b] terribilis est super omnes

deos? quoniam omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.

L. VIVES.

a VBi est Deus tuus.} *Psal. 41. Fuerũt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dũ dicitur mihi quotidie: Vbi est Deus tuus?*

b Qui terribilis.} *Psalmo nonagesimoquinto.*

Quòd pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur.

CAP. XXX.

a SI Nasica ille Scipio vester quondam pontifex viueret, quem sub terrore belli Punici in suscipiendis Phrygiis sacris, cùm vir optimus quæreretur, vniuersus senatus elegit, cuius os fortasse non auderetis aspicere, ipse vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduersis de temporibus querimini Christianis, nisi quia vestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarum asperitate diffluere. Neque enim propterea cupitis habere pacem, & omni genere copiarum abundare, vt his bonis honestè vtamini, hoc est modestè, sobriè, temperanter, piè, sed vt infinita varietas voluptatum insanis effusionibus exquiratur, secundisque rebus ea mala oriantur in moribus, sed sæuientibus peiora sint hostibus. [b] At ille Scipio pontifex maximus vester, ille iudicio totius senatus vir optimus, istam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperij Romani Carthaginem dirui, & decernenti, vt dirueretur contradicebat Catoni, timens infirmis animis hostem, securitatem. [c] & tanquam pupillus ciuibus idoneum tutorem, necessarium videns esse terrorem. Nec eum sententia fefellit, re ipsa probatum est, quam verum diceret. [d] Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanæ reipublicæ depulso & extincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuò subsecuta sunt, vt erupta diruptáque concordia, prius sæuis [e] cruentisque seditionibus, deinde mox [f] malarum connexione causarum, bellis etiam ciuilibus tantæ strages æderentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferueret immanitas, vt Romani illi qui vita integriore mala metuebant ab hostibus, perdita integritate vitæ, crudeliora paterentur à ciuibus, eáque ipsa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani immoderatior inerat vniuerso populo Romano,

Romano posteaquam in paucis potentioribus vicit obtritos, fatigatósque cæteros etiam iugo seruitutis oppressit.

L. VIVES.

a SI Nasica.} *Filius fuit hic Gnei Cornelij Scipionis, qui cum P. fratre in Hispania ab Afris interemptus est, bello Punico secũdo, eius belli anno xiij. cùm à decem viris librorum Sibyllinorum carmen esset inter Sibyllina inuentum, fore vt hostes ex Italia pellerentur, si mater deum ex Pesinunte ciuitate Phrygia Romam afferretur, legati sunt ad Attalum missi, qui tum ibi regnabat, vt senatus & pop. nomine matrem deum ab eo peterent. In via Delphicum Apollinem legati conuenère, sciscitantes ecquid spei possent de impetrãda matre deum ab Attalo habere. Oraculo bonum sunt animum habere iussi, impetraturos ab Attalo quod peterent: cæterùm curarent, ne ab optimo totius ciuitatis viro Roma exciperetur. Cùm iam ergo Ostiam appulisset nauis, cum simulachro deæ, à iuratis patribus de optimo ciuitatis viro sententias dicere P. Cornelius Scipio Nasica adolescens, nec dum quæstura primo dignitatis gradu functus, vir optimus iudicatus est, qui & sacra ex S.C. excepit. Liuius lib. xxix. & alij permulti.*

Scipio Nasica.

b At ille Scipio.} *Anno ab Vrbe condita D.C. cùm legati Rom. qui Carthaginem iuerant, renunciassent ingentem se naualis materiæ vim Carthagine inuenisse, consultatum est in senatu de bello Carthagini ex suspicione inferendo M. Porcius Cato censorius, vt securus aliquando tandem viueret pop. Ro. non modò bellum Chartagini faciendum esse censebat, sed omnino excidendum terrorem. Nasica de quo sum locutus, nolebat nimio otio po. Rom. luxuriare, & diffluere: volebat aliquid esse, quod velut frænum esset effusæ multitum virorum libidini, ideo non modò non esse delendam Carthaginem, sed ne bellum quidem sine legitima & magna causa inferendum ducebat, Liuius & alij.*

Belli Punici origo.

c Et tanquam pupillus ciuibus.} *Appium Claudium dicere solitum scribit Valerius, melius popul. Rom. negotium quàm otium commendari: quòd is po. nimia quiete in desidiam resolueretur, & negotium nomen horridum ciuitatis Roman. mores in suo statu continuit, blanda appellationis quies plurimis vitiis infecit.*

Negotium nequàm otium.

d Deleta quippe Carthagine.} *Salustius in bello Iugur. nam ante Carthaginẽ deletã pop. & senatus Ro. placidè modestéq; remp. inter se tractabãt: neque gloriæ certamẽ, neque dominationis inter ciues erat metus hostis in bonis artibus ciuitatẽ continebat, sed vbi illa for-*

Rom. melius.

mido à mentibus discessit. scilicet ea quae res secundæ amant, lasciuia atque superbia incessere.

e Cruentísque seditionibus.} *Tiberij Gracchi, deinde C. fratris, in quibus primùm vsque ad sanguinem ciuilem ventum est, quorum prior fuit decem annis post deletam Carthaginem.*

f Malarum connexione causarum.} *Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Liuij Drusi, quem patres equitibus, qui ex lege Gracchi iudicabant, opposuerunt. Ex hoc bellum sociale, quod promissa à Liuio Druso ciuitas non præstaretur: ex hoc Mithridaticū, cùm Mithridates rex Ponti confisus discordiæ Italiæ multa ciuium millia, quæ in suo regno negotiabantur iussit interfici. Ex hoc bella ciuilia Mariana, cùm Marius prouinciam & bellum Mithridaticum L. Sylla vellet eripere. Et huius seminibus Sertorianum, Lepidanum, coniuratio Catilinæ, postremò Pompeianum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso bella ciuilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassij: Siculum Sexti Pompeij, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est.*

Bella ciuilia.

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi

CAP. XXXI.

Nam quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perueniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio præualeret. Minimè autem præualeret ambitio, nisi in populo auaritia luxuriáque corrupto. Auarus verò luxuriosúsque populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille prouidentissimè cauendas esse cēsebat, quando ciuitatem hostium maximam, fortissimam, opulentissimámque nolebat auferri: vt timore libido premeretur: libido pressa non luxuriaretur, luxuriáque cohibita nec auaritia grassaretur. Quibus vitiis obseratis: ciuitati vtilis virtus floreret & cresceret, eiq; virtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentissima patriæ charitate veniebat, quod idē ipse vester pótifex maximus à senatu temporis illius, quod sæpe dicendum est electus, sine vlla sententiarum discrepātia vir optimus [a] caueam theatri senatum cōstruere molientem, ab hac dispositione & cupiditate compescuit: persuasítque oratione grauissima ne [b] Græcam luxuriā virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & ad virtutem labefactandum eneruandámq; Romanam peregrinæ consentire nequitiæ: tantúmque autoritate valuit, vt eius verbis commota senatoria prouidentia etiam subsellia quibus [c] ad ho-

tam congestis in ludorum spectaculo iam vti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab vrbe Roma [d] ludos ipsos scenicos abstulisset, si autoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet, quos esse noxios dæmones non intelligebat: aut si intelligebat, placandos etiam ipse potius, quã cõtẽnendos deos existimabat. Nõdũ enim fuerat declarata gẽtibus superna doctrina, quæ fide cor mundans ad cælestia vel supercęlestia capessenda, humili pietate humanũ mutaret affectũ, & à dominatu superborum dæmonum liberaret.

L. VIVES.

[1] *Caueam theatri.* } *Liuius lib. xlviij. & Valerius De instit. antiquus Vale. Messala & Cassius censores theatrum faciendum locauerant, in quo populus Ro. sedens spectaret ludos. Nasica id ne fieret in senatu obtinuit, tanquam publicis moribus nociturum. Ita S.C. totus ille theatricus apparatus destructus est, cautumque eodem S.C. ne quis in vrbe aut propius mille passus subsellia imponeret, sedénsve ludos spectaret. Paulò ante Punicum bellum tertium pop. Ro. per aliquot annos spectauit stans vsque ad deletam Corinthum, quo tempore L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit theatrum erexit, sed temporarium. Primum mansurum theatrum Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, autore Corn. Tacito lib. xiiij. ad exemplum illius quod Mitylenis viderat bello Mithridatico.*

Theatrum Romæ.

a Cauea. } *Alibi alia, in theatro locum medium significat, in quo postea fuerũt equitum sedes per cuneos distincta: interdum etiam pro consessu totius pop. accipitur, vt Seruius viij. Æneid. ait.*

Cauea Theatri.

b Græcam luxuriam. } *Græci multis seculis antè Romanos theatra habuerant, & nomen ipsum Græcum rem ex Græcia deductam ostendit. Dicitur enim à θεᾶσθαι, quod est spectare.*

c Ad horam. } *Ad tempus nam theatra Romæ antè fuerunt temporaria quàm mansura, & sicut Tacitus inquit, subitariis gradibus, & scena in tempus structa.*

d Ludos ipsos scenicos. } *Qui in scena exhibebantur: de quibus proximo libro.*

De scenicorum institutione ludorum. CAP. XXXII.

VEruntamen scitote qui ista nescitis: & qui vos ista scire dissimulatis aduertite, qui aduersus liberatorem à talibus dominis liberati murmuratis: ludi scenici, [a] spectacula turpitudinum, & licentia vanitatum, non ho-

minum vitiis, sed eorum vestrorum iussis Romæ instituti sunt. [b] Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni quàm deos eiusmodi coleretis. Neque enim erant illi dij suo pontifice meliores. Ecce attēdite, si mens tam diu potatis erroribus ebria, vos aliquid sanum considerare permittit: Dij propter sedandam corporum pestilētiam ludos sibi scenicos exhiberi iubebant, pontifex autem vester propter animorum cauendam pestilentiam, ipsam scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mētis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. [c] Neque enim & illa corporum pestilentia, ideo conquieuit, quia populo bellicoso, & [d] solis antea ludis Circensibus assueto, ludorum scenicorum delicata subintrauit insania: sed astutia spirituum nefandorum præuidens illam pestilētiam iam fine debito cessaturam, aliam lōgè grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curauit immittere: quæ animos miserorum tantis obcæcauit tenebris, tanta deformitate fœdauit, vt etiam modo, quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audietur Romana vrbe vastata quos pestilentia ista possedit, atque inde fugientes, Carthaginem peruenire potuerunt, in theatris quotidie certatim [e] pro histrionibus insanirent.

L. VIVES.

a Spectacula turpitudinum.} *Nam fœdissima & visu fiebant, & auditu dicebantur.*

Viri præstantes.

b Tolerabilius diuinos honores.} *Tertullianus in Apologetico dicit satius fuisse deos fieri, sapientia Socratem, iustitiâ Aristidem, militiæ Themistoclem, eloquentiæ Ciceronem, fœlicitatis Syllam, opū Crassum, sublimitatis Pompeium, grauitatis Catonem. hi enim dijs ipsis præstabant hisce rebus. Non dissimularūt multi veterum bonos viros meliores diis suis esse. Sic Seneca libro De tranquillitate vitæ secundo: Catonem Vticensem certius viri sapientis fuisse exēplum, quàm Herculem, aut Vlyssem affirmat. Eundem Lucanus verum patriæ parentem nominat, dignissimum aris Romanis.*

c Neque enim & illa corporum.} *Liuius lib. vij. Neque tamen ludorum primum initium procurandis religionibus institutum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit.*

Circenses ludi.

d Solis antea ludis Circensibus assueto.} *Circenses ludos primus Romæ fecit Romulus, 4. mense ab Vrbe condita, vt scribit Fabius Pictor, quo die Sabinas rapuit. Lōgius tēpus alij tradunt, quod magis crediderim. Circenses dictos scribit Seruius, quòd ensibus circundaren-*

tandaretur. Nã cùm rudis vetustas non loca huiusmodi ludis apta ædificasset, inter enses & flumina eos agebant, vt ignauis vtrinque præsens esset periculum. Postea Tarquinio Prisco rege locus est designatus Circo, qui postmodum Maximus est dictus vt Liuius refert singulis annis isti ludi sunt celebrati, & Magni, ac Romani, & Circenses variè dicti. Equi & pugiles certabant. Sacri fuerunt Cõso, quẽ Græci ἱπποποσειδῶνα vocant, id est Neptunum equestrẽ, cuius templum Dionysius ait ab Euandro in Latio erectum, à quo festũ statutum, quem illi ἱπποκρατία, Latini Consualia nominant: quo cessabant ab operibus equi & muli, seriisque coronabantur.

d Solis antea ludis. } *Valer. De instit. & Liu. lib. 7. autores.*

e Pro histrionibus. } *Non se pro histrionibus gerebant, nec sic intelligendus Augustinus; quod non admonerem, nisi quidam sic existimarent, sed quòd studio spectandi histriones insaniebant.*

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit euersio.

CAP. XXXIII.

O Mentes amentes, quis est hic tantus non error, sed furor, vt exitium vestrum, sicut audiuimus, plangentibus Orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotissimis terris, publicum luctum mœroremque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multò insaniora quàm fuerant antea faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis euersionẽ vobis Scipio ille metuebat, quando constitui theatra prohibebat: quando rebus prosperis vos facilè corrumpi atque euerti posse cernebat: quando vos ab hostili terrore securos esse nolebat. neque enim censebat ille fœlicẽ esse remp. stãtibus mœnibus, ruentibus moribus: sed in vobis plus valuit quod dæmones impij seduxerũt, quàm quod homines prouidi præcauerunt. Hinc est quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis: mala verò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neq; enim in vestra securitate pacatã rempub. sed luxuriam quæritis impunitã, qui deprauati rebus prosperis, nec corrigi potuistis aduersis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriã flueretis, [a] vos nec cõtriti ab hoste luxuriam repressistis. [b] perdidistis vtilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis. Et tamen quòd viuitis Dei est, qui vobis parcendo admonet, vt corrigamini pœnitendo: qui vobis etiam ingratis præstitit, vt vel sub nomine seruorũ eius, vel in locis martyrum eius hostilẽs manus euaderetis.

L. VIVES.

a Vos nec contriti.} *Quia Carthagine effusissimo studio ludos spectabatis.*

b Perdidistis vtilitatem calamitatis.} *Qua homines emendantur, & isti sapiunt, & pro merito eis deputatur, cùm patienter aduersa tolerant. Plato in Gorgia calamitates ac supplicia, & ipsis qui perferunt, & spectatoribus vtilia esse ait: vtrique enim redduntur meliores, illi dolore, hi exemplo.*

De clementia Dei, quæ Vrbis excidium temperauit.

CAP. XXXIIII.

Romulus & Remus [a] asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandum in honorem Christi præcessit exemplum. Hoc constituerunt euersores Vrbis, quod instituerant antea conditores. Quid autem magnum si hoc fecerunt illi, vt ciuium suorum numerus suppleretur, quod fecerũt isti, vt suorum hostium numerositas seruaretur? Hæc & talia, si qua vberius & cõmodius potuerit, respondeat inimicis suis redempta familia domini nostri Iesu Christi, & peregrina ciuitas regis Christi.

L. VIVES.

a Asylum.} *Locus est sacer, vnde fas non erat quenquam rapere. nam inde habet nomẽ. συλᾶν namque est rapio, & ἄλφα στερητικὸν, id est priuatiuum. Hinc per lambdacismum factum est asylum pro asyrũ, Seruius lib. 8. Æneid. Tametsi συλᾶν est etiã ἀφαιρεῖσθαι, hoc est, tollere, auferre: vt apud Homer. ἔσυλα τεύχεα καλά: abstulit pulchra arma. Postquàm Hercules migrauit è terris, nepotes eius timentes insidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis sibi primum asylum, hoc est, templum misericordiæ collocarunt: vnde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit: Herculeos fama est fundasse nepotes. Asylum Romulus & Remus struxerunt inter arcẽ & Capitolium, loco Intermontio nominato, vt multitudo facinorosorũ spe impunitatis eò conflueret, ad nouam vrbem incolendam. Cui diuo diuæve templum sit pro asylo erectum, non constat, & Dionysius ignorare se dicit. Sunt qui Veiouí tradãt: celebrabatur tamen asyli locus 4. Nonas Feb. Ouid. 2. Fastorum. In Græcia & Asia multa fuerunt asyla. Tiberius Cæsar pertæsus nimiam illorum licentiam, iura omnibus ferè illis ademit, vt Suetonius & Tacitus perhibent.*

De lat

De latentibus inter impios ecclesiæ filiis, & de falsis intra ecclesiam Christianis.

CAP. XXXV.

MEminerit sanè in ipsis inimicis suis latere ciues futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quòd [a] donec perueniat ad confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam Dei ciuitas habet secum, quandiu peregrinatur in mundo, connexos communione sacramentorum, [b] nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt. Qui etiam cum ipsis inimicis aduersus Deum, cuius sacramentum gerunt, murmurare non dubitabant: modò cum illis theatra, modò ecclesias nobiscum replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multò minus est desperandum, si apud apertissimos aduersarios prædestinati amici latitant, adhuc ignorati etiam sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ ciuitates in hoc seculo, inuicémque permixtæ, [c] donec vltimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor, expediam propter gloriam ciuitatis Dei, [d] quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

L. VIVES.

a Donec perueniat ad confessos.} *Ad declarationem vltimam, quid quisque confiteatur, quod tunc demum fiet, cum aperti erunt conscientiarum libri: id est, in futura vita.*

b Nec secum futuros.} *Iuxta illud domini: Multi vocati, pauci electi.*

c Donec vltimo.} *Sic in Euangelio: Angeli separabunt malos de medio iustorum in consummatione seculi.*

d Quæ alienis à contrario.} *Sic Aristoteles: Contraria inter se collata liquidius dignoscuntur.*

De quibus causis sequenti disputatione sit disserendum.

CAP. XXXVI.

SEd adhuc quædam mihi dicenda sunt aduersum eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt: quia diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium pertinentes prouinciæ, antequàm

eorum ſacrificia prohibita fuiſſent, quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, ſi iam vel illis clareret noſtra religio, vel ita eo à ſacris ſacrilegis prohiberet. Deinde monſtrandum eſt, quos eorum mores, & quam ob cauſam verus Deus ad augendum imperium adiuuare dignatus eſt, [a] in cuius poteſtate ſunt regna omnia: quámque nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Poſtremò aduerſus eos dicetur, qui manifeſtiſſimis documentis confutari atque conuicti conantur aſſerere, non propter vitæ præſentis vtilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, colendos eſſe deos. Quę niſi fallor, quæſtio multò erit [b] operoſior, & ſublimiori diſputatione dignior, vt & contra philoſophos in ea diſſeratur: [c] non quoſlibet, ſed qui apud illos excellentiſſima gloria clari ſunt, & nobiſcum multa ſentiunt: ſcilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua vniuerſum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipſi in illis quæ contra nos ſentiunt, refellendi ſunt, deeſſe huic officio non debemus: vt refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, aſſeramus ciuitatem Dei, verámque pietatem, & Dei cultum, in quo vno veraciter ſempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus ſit huius voluminis, vt deinceps diſpoſita ab alio ſumamus exordio.

L. VIVES.

a IN cuius poteſtate ſunt regna omnia. } *Sic Matth. 28. Christus loquitur: Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra.*

b Operoſior. } *Difficilior, maioris operæ.*

c Non quoſlibet } *Non vulgares aut extremæ notæ, id eſt enim quilibet interdum, vt apud Græcos ὁ τυχὼν frequens. Hoc capite Auguſtinus quid hactenus fecerit, quidque facturus poſthac ſit, breuiter exponit.*

DIVI-

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER SECVNDVS.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

CAP. I.

SI rationi perspicuæ veritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suum tãquam medicinæ subderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad conuincẽdum quẽlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè sentiũt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille est maior & tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos etiam post rationem plenè redditam, quãta homini ab homine debetur, siue nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, siue obstinatissima peruicacia, qua & ea quæ cernuntur, nõ feruntur, tanquam ipsam rationem veritatémq; defendunt,[a] fit necessitas copiosius dicendi plerunque res claras, velut eas non spectantibus intuendas, sed quodammodo tangendas, palpantibus & conniuentibus offeramus. Et tamen quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendũ esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel nõ possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt aduersitate mẽtis, vt etiã si intellexerint, nõ obediãt, respõdent vt scriptũ est, & loquũtur iniquitatẽ atq; infatigabiliter vani sunt. Quorum dicta cõtraria si toties velimus refellere, quoties obnixa fronte statuerunt nõ curare quid dicant, dum quocunq; modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & ærũnosum & infructuosum vides. Quamobrem nec teipsum mi fili Mar-

celline, nec alios quibus hic labor noſter in Chriſti charitate vtiliter ac liberaliter ſeruit, tales meorum ſcriptorum velim iudices, qui reſponſionem ſemper deſiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici, ne fiant ſimiles earum mulierculárum, quas commemorat Apoſtolus: Semper diſcentes, & ad veritatis ſcientiam nunquam peruenientes.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SECVNDVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a FIt neceſſitas.} *Figura Græca καὶ τοῦτο τί συμβαίνει ἀνάγκη apud Demoſthenem, quod eſt apud illos frequẽtiſſimum: tametſi apud Latinos ſit hæc loquendi forma. Neceſſitas eſt vt labores, ſicut apud Quintilianum.*

De his quæ primo volumine expedita ſunt.

CAP. II.

SVperiore itaque libro, cùm de ciuitate Dei dicere inſtituiſſem, vnde hoc vniuerſum opus illo adiuuante in manus ſumptum eſt, occurrit mihi reſpondendum eſſe primitus eis, qui hæc bella, quibus mũdus iſte conteritur, maximéque Romanæ vrbis recentem à barbaris vaſtationem Chriſtianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis ſacrificiis ſeruire dæmonibus: cùm potius hoc deberent tribuere Chriſto, quod propter eius nomen contra inſtitutum moremq; bellorum eis quò confugerent, religioſa & ampliſſima loca barbari libera præbuerunt, atq; in multis famulatum debitum Chriſto: non ſolùm verum, ſed etiam timore confictum ſic honorauerunt, vt quod in eos belli iure fieri licuiſſet, illicitum ſibi eſſe iudicarent. Inde incidit quæſtio, cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratóſq; peruenerint? & cur illa itidẽ dura, quæ hoſtiliter facta ſunt, pios cum impiis pariter afflixerint? Quam quæſtionem per multa diffuſam, in huius æui quotidianis, vel Dei muneribus, vel hominum cladibus: quæ quoniã vtraq; bene, vel malè viuentibus permixtè atque indiſcretè ſæpe accidũt, ſolẽt multos mouere: vt pro ſuſcepti operis neceſſitate diſſoluerem: aliquãtum immoratus ſum, maximè

maximè ad consolandas sanctas fœminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecundiæ dolorem, & si non abstulit pudicitiæ firmitatem, ne pœniteat eas vitæ, apud quas non est vnde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos aduersis illis rebus affectos, & præcipuè pudorem humiliatarum fœminarum, quamuis castarum atque sanctarum, proteruitate impudentissima exagitant, cùm sint nequissimi & irreuerentissimi, & longè ab eis ipsis Romanis degeneres: quorum præclara multa laudantur, & literarum memoria celebrantur, imò illorũ gloriæ vehementer aduersi. [b] Romã quippe cura partã veterũ auctámq; laboribus, fœdiorem stantem fecerant quàm ruentem: quandoquidẽ in ruina eius lapides & ligna, in istorum autem vita omnia, non murorum, sed morum munimẽta atq; ornamenta ceciderunt, cùm funestioribus eorum corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius vrbis arderent. Quibus dictis, primum terminaui librum: deinceps itaque dicere institui, quanta mala ciuitas illa perpessa sit ab origine sua: siue apud seipsam, siue in prouinciis iam sibi subiectis, quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si iam tunc Euangelica doctrina aduersus falsos & fallaces eorũm deos testificatione liberrima personaret.

L. VIVES.

a Qvam quæstionem.} *Illa erat præcipua quæstio eorum philosophorum qui Dei prouidentia mundum negabant regi, vt Plutarchus scribit libro De placitis philosophorum primo.*

b Romam quippe.} *In vetusto exemplari, quod mihi vir & literarum & literatorum amantissimus M. Laurinus sancti Donatiani Brugensis decanus accommodauit, sic scribebatur: Romam quippe partam veterum auctámq; laboribus, alibi paratam.* Marc. Laurinus

De assumenda historia, quæ ostenditur, quæ mala acciderint Romanis cùm deos colerent, antequam religio Christiana cresceret. CAP. III.

Ementò autem me ista commemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare prouerbium: [a] Pluuia defecit, causa Christiani nominis. Sunt nãque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillimè ista nouerunt. Sed vt nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant se nosse dissimulant, atque hoc apud vulgus affirmare nituntur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus hu-

manũ [b]oportet affligi, cauſa accidere nominis Chriſtiani, quod contra Deos ſuos ingenti fama & præclariſſima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiſcum, antequam Chriſtus veniſſet in carne: antequam eius nomen ea cui fruſtrà inuident, gloria populis innoteſceret: quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter variéq; contritæ ſunt, & in his defendãt: ſi poſſunt deos ſuos ſi propterea coluntur, ne iſta mala patiantur cultores eorum, quorũ ſi quid nunc paſſi fuerint nobis imputanda eſſe contendunt. Cur enim ea quæ dicturus ſum permiſerunt accidere cultoribus ſuis, antequam eos declaratum Chriſti nomen offenderet, eorúmq; ſacrificia prohiberet?

L. VIVES.

Chriſtianũ nomen quã olim Rom. exoſum.

a PLuuia defecit.} *Significat ita dictum illud fuiſſe ab impiis hominibus iactatum, vt quicquid mali accideret, imputandum eſſe Chriſtianis iudicarent. Tertullianus: Prætexentes ſanè ad odij defenſionem illam quoque vanitatem, quòd exiſtiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Chriſtianos eſſe cauſam. Si Tiberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in arua, ſi caſum ſtetit. ſi terra mouit. ſi fames. ſi lues. ſtatim Chriſtianus ad leonem acclamatur. Cyprianus contra Demetrianum: Sed enim cùm dicas plurimos conqueri, quòd bella crebrius ſurgant, quòd lues, quòd fames ſæuiant, quòd imbres, quòd pluuias ſerena longa ſuſpendant nobis imputari, vltra tacere non oportet.*

b Oportet affligi.} *Ita ferente ſorte rerum humanarum mirè viciſsitudinaria, & fato illo, quæ ipſa eſt omnipotentis Dei voluntas.*

Quòd cultores deorum nulla vnquam à diis ſuis præcepta probitatis acceperint. & in ſacris eorum turpia quæque celebrauerint.

CAP. IIII.

PRimò ipſos mores ne peſſimos haberent, quare dij eorum curare noluerunt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: Dij autem illi, à quorum cultu ſe prohiberi homines ingratiſſimi conqueruntur, cultores ſuos ad bene viuendum quare nullis legibus adiuuerunt? Vtique dignum erat, vt quomodo iſti illorum ſacra, ita illi iſtorum curarent facta. Sed reſpondetur, quòd voluntate propria quiſque malus eſt. Quis hoc negauerit? Veruntamen pertinebat ad conſultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus ſuis, ſed clara prædicatione præbere: per vates etiam conuenire atque arguere peccãtes, palàm minari

minari pœnas malè agentibus, præmia rectè viuentibus polliceri. Quid vnquam tale in deorum illorum téplis, prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus nos etiam aliquãdo adolescentes ad spectacula [a] ludibriáq; sacrilegiorum: spectabamus [b] arreptitios, audiebamus [c] symphoniacos, ludis turpissimis, qui diis deabúsque exhibebantur, [d] oblectabamur. Cælesti virgini, & Berecynthiæ matri deorum omnium ante eius lecticam [e] die solenni lauationis eius, talia per publicum cantitabantur [f] à nequissimis scenicis, qualia non dico matré deorum, sed matrem qualiumcunque senatorum, vel quorumlibet honestorum virorum, imò verò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam enim turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suæ [g] proludendi causa coram matribus suis agere puderet, quàm per publicum agebant, coram deorum omnium matre, spectante & audiente vtriúsq; sexus frequentissima multitudine. Quæ si illecta curiositate adesse potuit circunfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa erant sacra? aut quæ inquinatio, si illa lauatio? [h] Et hæc fercula appellabantur, quasi celebraretur conuiuium, quo velut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cuiusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur: nisi vel nesciens vtrum omnino sint vlli immundi spiritus deorum nomine decipientes: vel talem agens vitam, in qua istos potius quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Berecynthia deûm mater.

L. VIVES.

a LVdibria sacrilegiorum.} *Inuertit illud, sacra ludorum, vel ludos sacros.*

b Spectabamus arreptitios.} *Locus hic postulat, vt de matre deũ nonnulla dicã. Diodorus Siculus libro suæ Bibliotheces quarto, de deûm matre deũ nõ vnomodo narrat fabulam. Primùm enim scribit, Cælum ex Titæa coniuge liberos suscepisse quinque & quadraginta, muliebris sexus duos, Reginam, & Opẽ: quarum Reginã ætate & prudentia præstantiorẽ, in gratiam matris fratres omnes educasse, ideo dictã matrem deum, nupsisséq; Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cùm scelere auunculorũ interissent, ipsam in furorem versam, cum tympanis cymbalísq; terram suæ ditionis peragrasse, moréque eiusmodi mansisse post eius fatum. Addit*

Mater deûm.

Diodorus aliam fabulam: Menoem vetustissimum Phrygiæ regem, ex vxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in mõte Cybelio, infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinẽ: inuentamque à muliere pastoria educatam pro sua, dictámq; à mõte in quo esset exposita Cybelẽ, multas artes ingenij acumine & inuenisse & edocuisse mortales: sicut cantũ tibiæ, lusus choreas, cymbalorũ tympanorúmque sonitus, artem præterea veterinariam, & infantũ morbis lenimẽta: quibus quòd multi curarẽtur pueri, idcirco eam magnã matrẽ nominatã esse. Quæ cùm adolevisset, iuuenem amarit terra illius, nomine Artym, ex eóque grauidã esse, à Menoe patre, qui famam de virtute factísque eius acceperat reuocatã pro virgine, cuius flagitio cognito, Atym & nutrices iussu regis affectos esse supplicio: Cybelẽ amore incensam ex desiderio Atys insaniisse, domoque paterna egressam solã cũ fistula & tympano, passis crinibus totã regionem peragrasse dementatam, venisséq; in Nysam ad Dionysium: aliquot verò annis post eam iam mortuã, cũ & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo iussi sint Phryges Atym & Cybelem venerari: hinc sacra ceremoniásq. magnæ matris deũ ortas: Hæc ex Diodoro, haud dubiè quin originẽ res attulerit. Sed hãc alij Iouis, Iunonis, Neptuni, & Plutonis matrẽ fuisse autumãt, ideo Rheã & Latinè Opem dictam: eãdem esse Cybelem & Vestam. Nec dubito quin hæc res gesta cõfundatur, vt nusquam ferè nõ sit in deorũ fabulis, virginémque haberi, nẽpe Vestã, eámque ob causam excisum esse. Atym iuuenẽ formosissimũ, quẽ cùm illa adamasset, præcepissétq; ne cũ muliere se vlla vnquã commisceret, illéque præcepto deæ neglecto, nympham Sangaritidẽ adamasset, à Cybele virilitate diminutus est, idcirco & sacerdotibus gaudet in eum modum defotmatis. Et quoniam hanc Phrygij plurimum in monte Ida coluerunt, hinc nomen Idææ matris inuenit, & Berecynthia, à monte etiã eiusdẽ Phrygiæ. Sacerdotes Gallos nuncupatunt à Gallo amne Phrygiæ, cuius aqua phanaticos potantes reddit. Ipsi quoque Galli insani caput per furorem rotant, cultrísque faciẽ & musculos corporis totius dissecant, morsibus quoque seipsos impetunt, cùm maiore se correptos furore, vel simulãt, vel reuera sentiũt. Deã istã, hoc est, ingens in Ida saxum, quam incolæ deûm matrem vocabãt, Romã legati aduexerũt. pridie Idus Apríleis, eóq. die feriæ eius celebrantur & ludi, quæ Megalesia dixerũt. Liuius lib. xxix sic de matre Idæa loquens, inquit: In ædẽ Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere deã pridie Idus Aprileis. isq; dies festus fuit. Populus frequẽs dona deæ in Palatiũ tulit, lectisterniũq; & ludi fuere Megalesia

Cybele quas artes inuenerit.

Atys

Galli sacerdotes.

Megalesia

galesia appellata & lib. xxxvi. Per idem ferè tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est, quã deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui postea Africano fuit cognomen, P. Licinio Coss. in Palatiũ à mari detulerat, locauerant ædem faciendam M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. tertiodecimo anno postquã locata erat, dedicauit eã M. Iunius Brutus ludiq; ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Antias Valerius est autor, Megalesia appellatos, Hæc Liuius, cum quibus Varro consentit lib. De lingua Latina. 3.

b Abreptitios.} *Lymphatos, furore correptos, quales erant Galli Berecynthiæ, hos atreptitios Augustin. super Gen. atreptos spiritu nominat.*

c Symphoniacos.} *Modulatores, ἀπὸ τῆς συμφωνίας, id est concentu & modulatione. In festo Cybeles multi adebantur sonitus cõpositi, & ad numerum: vt tibiis & tympanis. Ouid. lib. 4. Fastorum,*

> *Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu*
> *Flabit, & Idæa festa parentis erunt.*
> *Ibunt semimares, & inania tympana tundent,*
> *Aeráque tinnitus, ære repulsa dabunt. Et pòst.*
> *Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.*

Et tibiam Diodorus inuentum dicit esse Cybeles, à qua doctus est Marsyas, qui cum Apolline certauit.

d Oblectabantur.} *Locus non videtur carere mendo: sic, vt puto legendus. Ludis turpissimis oblectabãtur, qui diis deabúsque exhibebantur, celestíque Virgini Berecynthiæ matri deorum omnium. Hanc enim tametsi prolibus abundantem, tamen virginem dicebant esse, vt quæ esset etiam Vesta, tum quòd talis voluit à patre Menoe videri & credi.*

e Die solenni lauationis eius.} P*ridie Idus Aprilis, mater deum magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, qui nõ procul ab Vrbe Tiberi miscetur, ibique ad confluentẽ duorum amniũ abluebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est aducta à sacerdote lota est, isque mos postea per singulos annos est seruatus. Lucan. in primo:*

Matris deum ablutio.

> *Et lotam paruo reuocant Almone Cybelem.*

Apertius Ouidius in quarto:

> *Est locus in Tiberim quo lubricus influit Almon,*
> *Et nomen magno perdit in amne minor.*
> *Illic purpurea canus cum veste sacerdos,*
> *Almonis dominam sacráque lauit aquis.*

Prudentius in martyrio Romani:

Nudare plantas atque carpentum scio
Lapis nigellus euehendus essedo.
Quem ad lauacrum praeundo ducitis,
Almonis vsque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idaeae sacris,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Pedes remotis atterentes calceis.

f A nequissimis scenicis.} *Primi anni singulis ludi scenici erant Megalesia in quibus histriones ad nouũ opus egredietes, mira lasciuia spurcissima & turpissima quaq. in matrẽ deũ, & Atym dictitabãt: tũ & alij per id tẽpor.s etiã honestiss. Romanorũ cultu dissimulato, vt nosci nõ possent, licentiosissimè per vrbem vagabãtur, nullis verbis factisq; fœdis parcentes, vt autor est Herodianus in Commodo.*

g Proludendi.} *Exercendi sui gratia, & meditandi artem.*

Fercula. h Et hæc Fercula.} *A ferendo, quòd in solenni, siue sacrorum, siue triumphi ferrentur, ac gestarentur reuerenter, vt in sacrificiis ludisque deorum simulachra, clarorum virorum statua: in triumphis imagines vrbium deuictarũ, arma hostibus detracta, pecunia captiua, & reliqua spolia, Sic Cicero, & Suetonius, & cateri. At qua sacris mense apponuntur, quoniam lancibus feruntur solicitè, & quasi reuerenter, fercula nominantur.*

De obscœnitatibus, quibus mater deorum à cultoribus suis honorabantur. CAP. V

NEquaquam istos, qui flagitiosissimè consuetudinis vitiis oblectari magis quàm obluctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus à senatu electus est, cuius manibus eiusdem dæmonis simulachrum susceptum est, in vrbémque peruectum, habere de hac re iudicem vellem. Diceret nobis vtrum matrem suam tam optimè de rep. vellet mereri, vt ei diuini honores decernerentur: sicut & Græcos & Romanos aliásque gentes constat quibusdam decreuisse mortalibus, quorum erga se beneficia magni penderant, eósque immortales factos, atque in deorum numerum receptos esse crediderant: Profectò ille tantam fœlicitatem suæ matri, si fieri posset optaret. Porrò si ab illo deinde quæreremus, vtrum inter eius diuinos honores vellet illa turpia celebrari: nónne se malle clamaret vt sua mater sine vllo sensu mortua iaceret, quàm ad hoc dea viueret, vt illa

vt illa libenter audiret? Absit vt senator populi Romani ea mente prædıtus, qua theatrum ædificari in vrbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, vt talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec vllo modo crederet verecundiam laudabilis fœminæ, ita incōtrarium diuinitate mutari, vt honoribus eam talibus aduocarent cultores sui: qualibus cōuitiis in quempiam iaculatis, cùm inter homines viueret, nisi aures clauderet, seséque subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupatura mētes quæsiuit optimum virum, non quem monendo & adiuuando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis [a] de qua scriptum est: Mulier autem virorum preciosas animas captat, vt ille magnæ indolis animus hoc velut diuino testimonio sublimatus, & verè se optimum existimans, veram pietatem religionémque non quæreret, sine qua omne quanuis laudabile ingenium superbia vanescit & decidit. Quomodo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conuiuiis?

L. VIVES.

a De qua scriptum est.} *Prouer. sexto, nos Capit legimus: Augustinus Capiat, iuxta Septuaginta, ἀγρεύει, quasi Venatur.*

Deos paganorum nunquam bene viuendi sanxisse doctrinam.

CAP. VI.

Hinc est, quòd de vita & moribus ciuitatū atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, vt tàm horrendis & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod mēti subditur, sed in ipsa mēte, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine vlla sua terribili prohibitione permitterēt. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos, & arcana velut religione traditos iactant, quibus vitæ probitas castitásque discatur: sed demonstrentur atque commemorentur loca talibus aliquādo conuenticulis consecrata: non vbi ludi agerentur obscœnis vocibus & motibus histrionum, [a] nec vbi Fugalia celebrarentur, effusa omni licentia turpitudinum, & verè Fugalia, sed pudoris

& honeſtatis, ſed vbi populi audirent quid dij præciperent de cohibenda auaritia, ambitione frangenda, luxuria refrænanda: vbi diſcerent miſeri, quod diſcendum [b] Perſius increpat, dicẽs:

Diſciteque ô miſeri, & cauſas cognoſcite rerum,
Quid ſumus, aut quidnam victuri gignimur: ordo
Quis datus, [c] aut metæ quàm mollis flexus, & vnde:
[d] Quis modus argenti, [e] quid fas optare, [f] quid aſper
Vtile nummus habet: patriæ chariſque propinquis,
Quantum elargiri deceat, [g] quem te Deus eſſe
Iuſsit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum ſolebant pręcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, ſicut nos oſtẽdimus ad hoc eccleſias inſtitutas, quaquauerſum religio Chriſtiana diffunditur.

L. VIVES.

Fugalia. [a] NEc vbi Fugalia.} *De Fugalibus nihil me apud alios memini legere. Nec dubitarem aliquid ex coniectura admonere, & lectori permittere, vt aliud pro eo verbum ſubſtitueret, niſi idem Auguſtinus adderet: & verè Fugalia, ſcilicet pudoris & honeſtatis. Et quanquam non ignoro coniecturas veritate occulta bonas, eadem patefacta ridiculas plerunque eſſe, tamen tentabo, ſi hac quoque parte prodeſſe ſtudijs poſsim ſi non afferendo verum, certè excitando, vt quæratur. Primùm Varro lib. De lingua Latina quinto ſic ſcribit: Iunio mẽſe populi Fugia videtur nominatus, quòd eo die repẽte tumultu fugerit populus. Non multo enim poſt hic dies fuit, quàm Gallorum deceſſus ex Vrbe. Et qui tunc ſub Vrbe populi, vt Ficulneates ac Fidenates, & finitimi alij contra nos coniurauerũt, aliquot huius diei veſtigia fugæ in ſacris apparent. De quibus rebus antiquitatum libri plura referunt. Hactenus Varronis* *Fugia dea* *verba hoc eſt Fugiæ dea fiſtum, quæ eſt lætitia dea, à fugatis hoſtibus nominata. Nam poſtridie eius diei vicini populi ſunt deuicti à Romano, magnaque celebritate & lætitia omniũ agi ferias illas, quòd periculum fuerit ne a finitimis gentibus reliquiæ Romani nominis, quæ Gallicæ cladi ſuperfuerant, tollerentur. Quam deã Hyllus libro de dijs Vitulam vocat.* *Vitula dea.* *Piſo Vitulam victoriam dici ſcribit, ſicut Macrobius teſtatur in Saturnalibus. Erant ergo Fugalia, vel Fugialia poſtridie Nonas Iunias Lætitia deæ lætiſsimus dies. In quo credibile eſt populum in omnem licentiam ſolutiſsimum, atque effuſiſsimum fuiſſe. Hæc nolim cuiquam eſſe præiudicij loco, ſed ſolùm dicta, vt alij acutius & diligentius rem veſtigent, ſi modò tanti eſti-*

stimabunt.

b Persius.} *Satyra tertia ex præcepto vetere, quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones scripsere, Nosce teipsum, hæc Persius dicit.*

c Aut metæ quàm mollis flexus.} *Metæ erant in Circo septem. Domitianus ludis quibusdam, ne curreretur nisi vsq; ad quintã induxit, vt citius peragi possent ludi apparatiss. quos adebat. Suetoni[*] in eius vita Septies ille omnes attingebãtur meta. Atq; erat & industria non parua in equis rotisque flectẽdis ad finem metarum ne posterior dexteritate flectendi priorem anteuerteret. Propertius:*

Meta Circi.

Aut prius infecto deposcit præmia cursu,
Septima quàm metam triuerit ante rota.
Huc spectat illud Horatij principij Odarum.
Sunt quos curriculo puluerem Olympicum
Collegisse iuuat, metáque feruidis Euitata rotis.

Erant & cursores quidam in Græcia certaminibus, quibus non satis erat ex lege certaminis peruenisse ad metã: nisi recurrerẽt vnde venerãt, & circumactu celerrimo vbi metã pertigerant, διαυλοδρόμους vocãt. nam δίαυλος est spatij circuitio, vt scribit Vitruuius lib. 5. qui sexies spatiũ circuibãt δολιχοδρόμοι sunt dicti. Hic est proprius significatus flexus & meta. Persius aut rectè sentit esse mollem flexum à virtute ad vitium: aut obliquè non esse facilem à vitio ad virtutem, vbi illud assuetudine in humana mente inualuerit, tyrannidémque occuparit. Idcirco ne vitio assuescamus monet, quoniam non sit in manu nostra iugum eius semel admissum excutere, quoties & quãdo velimus. Aut de flexu ætatis intelligit, cùm ab adolescentia in virilem ætatẽ transimus, quo tempore mores mutari decet. Sicut ille apud Terentium ait: aut à virili & actuosa ætate ad seniorem & quietiorem. De quo flexu Cicero in primo De oratore: Si infinitus forensium rerũ labor, & ambitionis occupatio, de cursu honorũ etiam ætatis flexu contigisset. Sed apertius pro M. Cælio & per eandem metaphoram: In hoc flexu quasi ætatis, nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra, fama adolescentis paulum hæsit ad metas notitia muliebri & infælici vicinitate. Et Seneca lib. De tranquill. vitæ primo: Non in cursu tantùm Circique certamine, sed in spatiis vitæ interius flectendum est.

διαυλοδρόμοι.

e Et vndæ.} *Genitiuus est ab vnda, simili genere metaphoræ. In naumachia sunt metæ constitutæ, ad quas subitò nauis esset conuertenda. Vergil. in quinto*

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam

Constituit signum nautis pater vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.

In vetusto exemplari legebatur: Qua mollis flexus, & vnde, quod non est vsque adeò absurdũ. Sic legit Antonius Nebrissensis noster grammaticus diligentiss.

d Quis modus argenti.} *Ex Platone, ex quo Persius omnia quæ de moribus disserit, In Phædro Socrates sic precatur: O amice Pan, & cæteri dij date obsecro, vt intrinsecus pulcher efficiar, quæq; mihi extrinsecus addita sunt, internorum sint amica, solùm sapientem diuitem existimem: huius verò auri tantum elargimini, quantum, nec sustinere, nec gestare alius, quàm vir temperãs queat. Hæc ille. Sunt enim faciles opes magis optandæ, quàm immodicæ.*

e Quid fas optare.} *Et hoc ex Alcibiade secundo Platonis De voto: in quo Plato docet quid optandum à diis. Eandem Socratis sententiam ponit Valerius in septimo. Iuuenalis de votis:*

Orandum est, vt sit mens sana in corpore sano.

Nisi intelligatur, quid fas optare in argento. nam & prius est de ea re, & quod sequitur: Quid asper vtile numus habet.

Asper numus.

f Asper.} *Numus expresso signo & extãti asper est tactu, vsu tritus fit leuis. Sic vasa argentea cælata in quibus aliquid eminet, Plinius aspera nominat. Suetonius, numum asperum dixit in Nerone: Aurum obryzum & numum asperum ingenti fastigio exegit. An pro nouiter percusso, an quia meliores erãt asperi, quàm qui plana erant nota, quales fuerint ne olim, non satscio. Inæqualem numum dici asperum ostendit asperitatis definitio in Timæo Platonis: Asperitas, inquit, est durities inæqualitati permixta.*

Asperitas.

g Quem te Deus esse iussit, & humo.} *Etiã ex Platone qui Deũ facit Imperatorem generis humani, assignantem suum vnicuique in statione hac & veluti militia locũ, à quo non licet discedere iniussu illius. Facit hoc ad rectum officium vitæ, vt quisq; sciat, quæ pars sit generis humani, vt iuxta illam viuat, satisfaciátque muneri suo, sit ne agricola an vrbanus, seruus an liber, tum certo, sartor, philosophus, sacerdos, miles, princeps, magistratus, priuatus.*

Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, vbi quenquã ad vitia pronum magis mouet, quod dij fecerint, quàm quòd homines disputauerint. CAP. VII.

AN nobis fortè philosophorum scholas disputationésque memorabunt? Primò hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea iam Romana, quia & Græcia facta est Romana prouincia, non deorum præcepta sunt,

sunt, sed hominum inuenta, qui vtcunque conati sunt ingeniis acutissimis præditi ratiocinando vestigare,[a] quid in rerum natura latitaret:[b] quid in moribus appetendum esset, atque fugiendum:[c] quid in ipsis ratiocinãdi regulis certa connexione traheretur, aut quid non esset cõsequẽs, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna quantum diuinitus adiuti sunt, inuenerunt: quantum autem humanitus impediti sunt, errauerunt: maximè[d] cùm eorum superbiæ iustè prouidentia diuina resisteret, vt viam pietatis ab humilitate in superna surgentem, etiam istorum comparatione monstraret. vnde postea nobis erit in Dei veri & domini volũtate disquirẽdi ac disserẽdi locus. Veruntamen si philosophi aliquid inuenerunt, quod agendæ bonæ vitæ beátæque adipiscendæ satis esse possit: quantò iustius talibus diuini honores decernuntur? Quantò melius & honestius in Platonis templo libri eius legerentur, quam in tẽplis dæmonũ Galli absciderẽtur,[e] molles cõsecrarentur, insani secarẽtur, & quicquid aliud, vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in sacris taliũ deorũ celebrari solet? Quantò satius erat ad erudiendam ad iustitiã iuuentutem publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque instituta maiorum?[f] Omnes enim cultores talium deorum, mox vt eos libido perpulerit,[g] feruenti, vt ait Persius, tincta veneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel censuerit Cato.[h] Hinc apud Terẽtium flagitiosus adolescens spectat tabulam quandam pictam in pariete, vbi inerat pictura hęc, Iouem quo pacto Danaë misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini suæ, cùm in ea se iactat imitari Deum. At quem Deum? inquit: Qui templa cæli summo sonitu concutit, ego homuncio id non facerem? Ego verò illud feci ac lubens.

L. VIVES.

a Qvid in rerum natura.} *Triplicem philosophia partem attingit, hic naturalem.*

b Quid in moribus.} *Moralem.*

c Quid in ipsis} *Rationalem seu dialecticam: de quibus alibi.*

d Cum eorum superbiæ.} *Quòd suis ingeniis, quæcunque inuenirent, referebant accepta, nihil beneficio Dei tribuentes. De qua re fusè disputat Lactantius.*

e Molles consecrarentur.} *Erant omnes isti Galli pathici homi-*

us, spurcißimis flagitiis obruti. De quibus Apuleius multa narrat nefanda lib. 8. & 9. sui Asini. Itē Lucianus, unde Apuleius sumpsit argumentum.

f Omnes enim cultores talium deorū.} *Eorum quos colimus exēplis plurimū mouemur. Similes enim illis euadere studemus, siue homines sint, siue dij. Populus principis similis eße affectat: discipuli praeceptoris, quem colunt: & mortales, eorum quos pro immortalibus venerantur. Hinc nobis & Christi & sanctorū nostrae religionis proposita ad imitationē exēpla. Plato lib. De repu. 2. eā causam inter caeteras affert, cur poëtas nolit in sua ciuitate, quod quae de diis sint cōmenti peßimum sint legentibus exemplū: sicut bella, rapinas, seditiones, adulteria furta & similia. Ex quo loco sumpta sunt illa verba, quib⁹ loquentē Menippū Lucian⁹ facit ἐν νεκυομαντείᾳ: Ego igitur, inquit, cùm puer adhuc essem audirémq; Homerū & Hesiodū seditiones ac bella canentes, non semideorū modò, sed ipsorū etiā deorū adulteria quoque, violentias, rapinas, supplicia, patrū expulsiones, & fratrū & sororum nuptias. Haec me hercle omnia bona pulchráque putabā, & studiosè erga ea afficiebar. Neque enim deos vnquā putaui moechaturos, aut seditiones inuicē fuisse motuios, nisi de his rebus perinde ac bonis iudicassent. Haec ille. Quae nos maluimus Thomae Mori verbis dicere, quā nostris: cuius laudes obiter atq; aliud agentem attingere penè sit nefas. Grandibus enim voluminibus vix adhuc tota queant explicari. Quis enim de illius ingenij acumine, de iudicij acrimonia, de varietate eruditionis atque praestantia, de facunda lingua eloquentia, de suauitate morū ac probitate: in prouidendis rebus consilio, in exequendis dexteritate, in omnibus moderatione, integritate, aequitate, fide, satis pro dignitate dixerit? nisi vno verbo summa, perfecta, vndique absoluta, suis omnibus consummata numeris dixerit: nisi id quod res est, exemplaria, specimina, sui quódque generis affirmarit? Magna loquor, & mirabuntur qui Morum non norunt: sed sciunt vera me loqui, qui norunt, qui libros legerint, qui actus vel viderint, vel audierint, fidem facillimè habebunt. Caeterùm in huius viri laudibus velut in latissimo pelago erit aliud tempus, quo liceat vela pandere, & nos totos prosperrimae aurae committere, scribere que tum multa, tum maxima, idque secundis lectoribus.*

Thomas Morus.

g Feruenti tincta veneno.} *Persius Satyra tertia:*

Cùm dira libido.

Mouerit ingenium feruenti tincta veneno.

De omni bili intelligitur, quod est feruēs venenum: sed hic pro semine gen-

ne genitali posuit Augustinus, sicut Virtus apud alios.

h Hinc apud Terentium. } *In Eunucho, Chærea qui pro Eunucho ad Thaidem à Parmenone erat deductus, flagrans amore Virginis Thaidi dono à Thrasone milite data, de stupro, quod ipse Virgini obtulerat, Antiphoni socio narrans sic inquit: Dū apparatur, Virgo in conclaui sedet suspectans tabulam pictam, Vbi inerat pictura hæc, Ioue quo pacto Danae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureū. Egomet quoq; id spectare cœpi. & quia consimilem luserat iam olim ille ludū, impendio magis animus gaudebat mihi, Deū sese in hominē cōuertisse. atq; per alienas tegulas venisse clanculū per impluuiū, fucum factū mulieri. At quē Deum? qui tēpla cœli summa sonitu cōcutit. Ego homuncio hoc non facerē? ego illud verò ita feci, ac lubens. Hactenus verba illius. Danae formosa Virgo à patre Acrisio seruabatur in turri, nec villi virorū ad eam erat accessus quā Iupiter cū adamaret, aurea pluuia per impluuiū turri illapsus vitiauit: hoc est muneribus aureis, quibus nihil est satis occlusum, atq; obsepeum, & ipsius Virginis & custodū animos corrupit.* Danae.

De ludis scenicis, in quibus dij non offenduntur editione suarum turpitudinum, sed placatur.

CAP. VIII.

AT enim non traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poëtarum. Nolo dicere illa mystica quā ista theatrica esse turpiora. Hoc dico quod negātes conuincit historia, eosdē illos ludos in quibus regnant figmenta poëtarū, non per imperitu obsequium sacris deorū suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, vt sibi solenniter æderentur, & honori suo cōsecrarentur acerbè imperando, & quodāmodo extorquendo fecisse. Quod in primo libro breui cōmemoratione perstrinxit. [a]Nā ingrauescente pestilentia ludi scenici autoritate pont. Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in agenda vita nō ea sibi potius sectanda arbitraretur, quæ actitantur ludis autoritate diuina institutis, quàm ea quę scriptitātur legibus humano cōsilio promulgatis? Adulterum Iouem si poëtæ fallaciter prodiderunt, dij hi vtriq; quia casti quibus tantum nefas per humanos ludos confictum est, nō quia neglectum est irasci ac vindicare debuerunt. [b] Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet, & tragœdiæ, hoc est fabulæ poëtarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed nulla saltem sicut alia multa verborum obscœnitate compositæ: quas etiam inter studia quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri le-

gere & discere coguntur à senibus.

L. VIVES.

a NAm ingrauescéte.} *Quoniam & hoc libro, & alijs sequentibus August. ludis scenicis plerumq; meminit, locus postulare videtur, vt de illis nonnulla dicam: & quæ sparsim multis capitibus essent dicenda, hic omnia vna serie contexam, quo melius intelligantur. Et primùm de eorum origine apud Græcos, postmodum apud Romanos.*

Fabularũ theatri origo.

Nam imitatio ex Græcia manauit in Italiam. Veteres igitur in Græcia agricolæ, cùm sacrum Libero pro anni prouentu facerent incensis altaribus primùm aliquid vice precum cantillabant: deinde quò propitiorem sibi redderent Liberum, eius gesta, victorias, subactósque reges, illius triumphos, & regum calamitates concinnebant. Cœpit præmium industriæ proponi caper, vel capri sacrificati corium vini plenum. Et ingenia tum præmio non paruo apud rusticos homines & tenues pretij, tum ostentandi sui gratia carmina confixerunt, incondita primùm paucaque: deinde, vt fit, plura & elimatiora: cúmque in deuictis à Libero regibus, parum esset in singulos annos materia, ad reliquos reges illis calamitatibus similes itum est, déque ipsis multa sunt cantata. Atque hæc est nuncupata tragœdia, vel ἀπὸ τοῦ τράγου hoc est hirco quem accipiebat victor in certamine: vel à fæcibus vindemiarum, quibus ora perungebantur, quas Græci τρύγας vocant.

Tragœdia

Comœdia

Comœdiam, sunt qui eisdem cœptam sacris velint: alij sacris Apollinis Nomij, hoc est pastorũ vicorúmq; præsidis: quidam per idem tempus vtriq; deo sacrificari tradunt. Dicam quod est vulgatius: Atheniensibus per pagos adhuc dispersis, necdum coactis in vrbem à Theseo, agricolæ peractis sacris, tum eos qui in sacrificio fuerant, tum etiam viatores falsis dictis impetebant, risúmque excitabant spectatoribus. Vrbe constructa, solenni & stato tẽpore, vetere more in vrbem agricolæ plaustris vecti veniebant, faceta dicacitate modò, rusticos modò etiam plerosque de vrbanis incessentes, præcipuè si à quoquam erant iniuria affecti. Et hæc quidem comœdia est Dicta, vel ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, à vicis pagisque in quibus agebatur, vel ἐπὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐκώμαζον, quòd in viis lasciuirent, & dictis petulantioribus luderent. Nam eo tempore nondum villas & vicos Athenienses κώμας dicebant, sed δήμους. Placuit hic mos vrbano populo & eos qui dicendo valebant, ad eruditius scribendum de eo argumenti genere carmen sunt adhortati. Ita sensim rustici sunt exclusi, qui simplicitate sua, siue odio, siue inuidia momorderunt quidem, sed non cruento morsu. Poëtæ vrbani primùm acrius cùm taxassent ciuium facta, profuerunt nonnihil, quòd à sceleribus multos metu

retrahe-

retrahebant: cæterùm affectibus vel suis, vel amicorum seruire, simultates asperè exercere, stylis pro telis abutentes, principes viros interdum nihil commeritos in scena proscindere, idque nominatim. Quod cùm esset passus Alcibiades ab Eupolide in Baptis fabula, illum corripi iussit, ac mergi in mare. nam tum fortè Alcibiades imperator erat, classémque habebat in Piræo: cúmque mergeretur poeta, illud subinde Alcibiades ingerebat: Tu me in scena sæpe mersisti Eupoli, ego te in mari. Huius exemplo satis territis poëtis successit lex opera Alcibiadis lata, ne quem liceret nominatim in scena taxare: ita genus illud comœdiæ abolitum est, dictáque est vetus comœdia, hoc est ἀρχαία. Successit media, qua obliquis dictis perstringebantur multi tacitis nominibus: & eo in suspicionem venit nobilitati, tanquam sua facta notarentur. Ita in totum est sublata, repertáque est noua, quæ de mediocribus personis lusit confictis nominibus, & argumento tam alieno ab iis quæ faciebat nobilitas, vt manifestum esset, quosuis potius quàm nobiles perstringi: deinde affectibus tam moderatis, vt nemo de se dici etiam nominatim ægrè admodum tulisset. Huius princeps fuit Menander, qui cũ Alexandro Macedone vixit paulò minor eo. Vetus bellis Peloponnesiacis viguit, in quo Aristophani plurimi deferunt palmã quamuis in media quoque multum eum voluisse dicant. Sed haud dubiè Antiphanes Larissæus fuit in hoc genere facilè primus. Atque hæc quidem in Græcia. Romæ verò cum anno ab Vrbe condita circiter quadringẽtesimũ, T. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone Coss. & superiore anno pestilentia laboratum esset, & eodem laboraretur, ex libris Sibyllinis ludi scenici sunt voti: noua res in populo bellicoso. Ludiones sunt ex Hetruria asciti, qui gentis nomine histriones nuncupantur, hique ad tibicinis cantum taciti saltarunt, motibus non omnino, vt illa ætate, inconcinnis, neque versum dixere vllum. Rustici in Italia vetusto Græciæ more peractis sacris, post messem, gratulatique deis de bono anni prouentu, hilariores, opere perfecto, rusticana quædam dicta in se inuicem iactabant ad risum mouendum: interim spurcis verbis non abstinentes: interim paulò mordacius attingentes idq; alternis versibus, qui dicebantur Fescenini, à Fescenina ciuitate Hetruriæ. Hos cœperunt Romani histriones imitari, sed parcẽtes nominibus. nam id iam antea Duodecim tabulis erat cautũ ne fieret. Fescenini sensim ex scena abierunt, relicti nuptiis & triumphis, fabulæq; cœptæ sunt introduci, quæ delectarent sine cuiusquã offensione. quod Horatius epistola ad Augustũ attingit. Ita cùm nominatim lædi quẽquam in scena nõ liceret, ex Græco

Eupolis

Comœdia vetus, media, & noua

Fescenini

ritualia fabularum genera sunt Romam adducta, noua scilicet comœdia, & Satyra: non illa quæ vno carminis genere in vitia inuehebatur, qualem scripsere Horatius, Persius & Iuuenalis: nam huic initium dedit Lucilius, qui sub Scipione Æmiliano meruit bello Numantino: sed in quam introducebantur Satyri contumeliosi & spurci, tunicis villosis: motu graui, inconditoq; & rusticano. Scena erat floribus, frondibus, herbis virentibus instructa, in faciem montium syluarum & speluncarum, sicut scena tragœdiarum regalem magnificentiam imitantur, & comica mediocrium ac plebeiorum ædificiorum rationem, vt Vitruuius libro quinto scribit. Ab istis Satyris primam fabulam iustam Græco modo Latinis versibus fecit Liuius Andronicus Salinatoris libertus, anno à condita Roma quingentesimo decimoquarto, Appio Claudio Caci filio, Sempronio Tuditano consulibus, bello Punico primo, aliquot annis antè perfecto ex digestione temporum Attici. Secuti sunt hunc Næuius, Plautus, Ennius, Terentius, & alij permulti, qui comœdias scripsere. Reliqua de ludis scenicis suis locis dicentur.

Satyra

Scenarum ornatus

Fabula prima Romæ

b Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora } *In ludis interim fabulæ iusto argumento exhibebantur populo: interim histriones motus dabant impudicos silentio, nonnunquam quædā dicebant in rationē festi conficta. E fabulis sunt nonnullæ palliatæ, quarū argumentum est Græcum, histrionésq; pallio more Græco vtuntur: quales sunt omnes Terentianæ, & Plautinæ, aliæ togatæ, quarum argumentum ex Romanis rebus petitur, ludionésq; toga Romano indumento amiciuntur: quales sunt Afranij. Et ex togatis, aliæ sunt prætextatæ, cū res imperatorum & principū Romanorum aguntur, necesséq; est esse prætextam in scena, vestimentū magistratuum Romanorum: à quibus non multum crediderim argumēto abfuisse trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecænatis libertus inuenit. Ac nescio an fuerint eædē, quæ in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quib. de rebus vulgi agitur. Sunt tragœdiæ, sunt comœdiæ, sunt Satyræ. Sunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd nec socco vtuntur, nec cothurno, sed planis pedibus exeunt in proscenium, quamuis Satyras & Mimos sub comœdia video cōprehendi, Quin & tragœdiam speciem esse comœdiæ quidam affirmāt. Tragœdia magna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia scelera, minimum turpitudinis. Comœdia amores, nequitias, flagitia tractat, quæ in fabulā induxit Menāder, vt Macedonib. eiusmodi reb. deditis, placeret. Satyra lasciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis & salibus agrestibus delectabāt: interim admixtis lachrymis, sed vt erāt dij immūdi & illoti,*

Palliata fabula

Togata

Prætextata

Trabeata

Mimi

illotißpurciora iactabant & fœdiora dictu auditúque. In Mimis licentia maxima nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabiliora erant præ aliis rebus, quæ in Bacchanalibus agebantur, quæ propter incredibilem turpitudinem ex Italia senatusconsulto sunt eiecta: Vel in Saturnalibus, Vel in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditißimorum hominum genera celebrabant. Quorum Floralium actores cùm deam ipsam non reuererentur, Vnum hominem Catonem sunt reueriti quo præsente agere recusarunt.

Floralia

Quid Romani veteres de cohibenda poëtica licentia senserint, quam Græci deorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.

CAP. IX.

QVid autem hîc senserint Romani veteres, [a] Cicero testatur in libris, quos de Republica scripsit, [b] vbi Scipio disputans ait: Nunquam comœdiæ nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidam antiquiores vitiosæ suæ opinionis quãdam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, [c] vt quod vellet comœdia nominatim, vel de quo vellet, diceret Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potius quem non vexauit, cui pepercit? Esto: populares homines improbos, in repub. seditiosos, [d] Cleonem, [e] Cleophontem, [f] Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit, & si huiusmodi ciues, à [g] censore melius est quàm à poëta notari: [h] sed Periclem cùm iam suæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena non plus decuit, [i] quàm si Plautus, inquit, noster voluisset, aut Næuius, [k] Publio & Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco Catoni maledicere. Deinde paulò post nostræ, inquit, contrà duodecim tabulæ [n] cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt, si quis [o] actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri. Præclarè. Iudiciis enim ac magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto De republica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermissis, vel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinent quam molior explicare, si potero. Dicit deinde

ritualia fabularum genera sunt Romam adducta, noua scilicet comœdia, & Satyra: non illa quæ vno carminis genere in vitia inuehebatur, qualem scripsere Horatius, Persius, & Iuuenalis: nam huic initium dedit Lucilius, qui sub Scipione Æmiliano meruit bello Numantino: sed in quam introducebantur Satyri contumeliosi & spurci, tunicis villosis: motu graui, inconditóq; & rusticano. Scena erat floribus, frondibus, herbis virentibus instructa, in faciem montium syluarum & speluncarum, sicut scena tragœdiarum regalem magnificentiam imitantur, & comica mediocrium ac plebeiorum ædificiorum rationem, vt Vitruuius libro quinto scribit. Ab istis Satyris primam fabulam iustam Græco modo Latinis versibus fecit Liuius Andronicus Salinatoris libertus, anno à condita Roma quingentesimo decimoquarto, Appio Claudio Caci filio, Sempronio Tuditano consulibus, bello Punico primo, aliquot annis antè perfecto ex digestione temporum Attici. Secuti sunt hunc Næuius, Plautus, Ennius, Terentius, & alij permulti, qui comœdias scripsere. Reliqua de ludis scenicis suis locis dicentur.

Satyra — *Scenarum ornatus* — *Fabula prima Romæ*

b Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora } In ludis interim fabulæ iusto argumento exhibebantur populo: interim histriones motus dabant impudicos silentio, nonnunquam quædā dicebant in ratione festi conficta. E fabulis sunt nonnullæ palliatæ, quarū argumentum est Græcum, histrionésq; pallio more Græco vtuntur: quales sunt omnes Terentianæ, & Plautinæ, aliæ togatæ, quarum argumentum ex Romanis rebus petitur, ludionésq; toga Romano indumento amiciuntur: quales sunt Afranij. Et ex togatis, aliæ sunt prætextatæ, cū res imperatorum & principū Romanorum aguntur, necesséq; est esse prætextam in scena, vestimentū magistratuum Romanorum: à quibus non multum crediderim argumēto abfuisse trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecœnatis libertus inuenit. Ac nescio an fuerint eædē, quæ in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quib. de rebus vulgi agitur. Sunt tragœdiæ, sunt comœdiæ, sunt Satyræ, sunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd nec socco vtuntur, nec cothurno, sed planis pedibus exeunt in proscenium, quamuis Satyras & Mimos sub comœdia video cōprehendi, Quin & tragœdiam speciem esse comœdiæ quidam affirmāt. Tragœdia magna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia scelera, minimum turpitudinis. Comœdia amores, nequitias, flagitia tractat, quæ in fabulā induxit Menāder, vt Macedonib. eiusmodi reb. deditis, placeret. Satyra lasciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis & salibus agrestibus delectabāt: interim admixtis lubricis, sed vt erāt dij immūdi & illoti,

Palliata fabula — *Togata* — *Prætextata* — *Trabeata* — *Mimi*

illotiis spurciora iactabant & fœdiora dictu audituque. In Mimis licentia maxima nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabiliora erant præ aliis rebus, quæ in Bacchanalibus agebantur, quæ propter incredibilem turpitudinem ex Italia senatusconsulto sunt eiecta: vel in Saturnalibus, vel in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditissimorum hominum genera celebrabant. Quorum Floralium actores cùm deam ipsam non reuererentur, vnum hominem Catonem sunt reueriti quo præsente agere recusarunt.

Floralia

Quid Romani veteres de cohibenda poëtica licentia senserint, quam Græci deorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.

CAP. IX.

QVid autem hîc senserint Romani veteres, [a] Cicero testatur in libris, quos de Republica scripsit, [b] vbi Scipio disputans ait: Nunquam comœdiæ nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidam antiquiores vitiosæ suæ opinionis quandam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, [c] vt quod vellet comœdia nominatim, vel de quo vellet, diceret. Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potius quem non vexauit, cui pepercit? Esto: populares homines improbos, in repub. seditiosos, [d] Cleonem, [e] Cleophontem, [f] Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit, & si huiusmodi ciues, à [g] censore melius est quàm à poëta notari: [h] sed Periclem cùm iam suæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena non plus decuit, [i] quàm si Plautus, inquit, noster voluisset, aut Næuius, [k] Publio & Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco Catoni maledicere. Deinde paulò post nostræ, inquit, contrà duodecim tabulæ [n] cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt, si quis [o] actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri. Præclarè. Iudiciis enim ac magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto De republica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermissis, vel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinent quam molior explicare, si potero. Dicit deinde

alia,& sic concludit hunc locũ, vt ostẽdat veteribus displicuisse Romanis, vel laudari quenquam in scena viuum hominem, vel vituperari. Sed vt dixi hoc Græci quanquam inuerecundius, tamen conuenientius licere noluerunt, cùm viderent diis suis accepta & grata esse opprobria, non tantùm hominum, verùm & ipsorum deorum in scenicis fabulis: siue a poëtis essent illa conficta: siue flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus vtinam solo risu ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit famæ parcere principum ciuitatis & ciuium, vbi suæ famæ parci numina noluerunt. nam quod affertur pro defensione, non illa vera in deos dici, sed falsa atque cõficta: idipsum est scelestius, si pietatem consulas religionis: si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atque callidius? Cùm enim probrum iacitur in principem patriæ bonum atque vtilem, nónne tantò est indignius, quantò à veritate remotius, & à vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cùm deo fit ista, tam nefaria, tam insignis iniuria?

L. VIVES.

Ciceronis libri De republica

a Cicero testatur in libro quarto De rep. } *Si quos antiquorum libros ex iis, qui vel omnino amissi sunt, vel certè nõ extant, vellẽ extare, sunt isti sex Ciceronis De republica: neque enim dubito quin opus fuerit admirabile: facio ex his fragmentũ quæ vidi coniecturam. Audio apud quosdam tanquam aurea mala asseruari, interim dum non prodeunt, coniectura ex aliis ipsius Ciceronis locis collectæ nos docent.*

Scipiones

b Vbi Scipio. } *Gens Cornelia inter cætera cognomina, & illud Scipionum sumpsit, ab eo qui patri cæco & senecta infirmo vice Scipionis erat. Clari ex hac familia fuerunt complures, de quibus dicã suo loco. Hic, quẽ in libris De repub. loquentem facit Cicero, fuit L. Æmilij Pauli, qui Perseum Macedoniæ regem vicit, filius: quẽ Scipio Africani Maioris filius adoptauit, ideo à gente in qua est natus Æmilianus cognominatur. Carthaginem & Numantiam deleuit.*

Veteres comœdia Nebula Aristophanis

c Vt quod vellet comœdia. } *ἀρχαία, hoc est vetus: dixi iã de hac re, fiebat, vt ciues metu, ne in scena traducerentur, vel pergerẽt bene viuere, si sic instituerãt, vel à scelerũ via retraherẽtur. Socrates expedire dicebat seipsũ de industria comicis offerre. Nã si meritò quidẽ reprehenderint emẽdabimus: sin falsò tũ illa nihil ad nos attinebunt. Et ipse Socrates innocẽtissimus & sanctissimus vir, irrisus erat ab Aristophane in Nebulis, fabula nebulonica, quam poëta*

in

in hoc solum ediderat. Quod fuit vel maximum argumentum, scriptores veteris comœdiæ linguam iam tum habuisse venalem, vel perturbationibus animi transuersos agi.

d Cleonem. } *Cleon Brysopola homo seditiosus, Niciæ, Demostheni, & bonis ferè omnibus inimicus fuit: bello tamē non malus, vt Thucydides & Plutarchus scribūt, In hunc scripsit Aristophanes fabulā, quam innēis nominauit, hoc est, equites: cuius quū peculatū & tyrannicas opes vellet populo patefacere, opifex personam Cleonis se facturū negauit, veritus illius potentiā. Poeta facibus histriones vnxit, qui quū in scenam prodire reformidarent, Aristophanes ipse personam Cleonis solus sustinuit, tanta rabie in illū erat accensus. Propter quod falsō accusatus à Cleone, talentis quinque multatus est, vt ipse in Acharnensibus comœdia queritur, hoc est, venomuit quātū hauserat. Nam fortasse pretio à Nicia & Demosthene accepto ad scribendā fabulam erat adductus; vt in Nephelis fecit pecunia ab Anito & Melito Socratis inimicis accepta. Homo qui per ebrietatē multa conscripsit. Cleonis meminit etiam Plutarchus in Politica.*

Cleon

Equites Aristophanis

e Cleophontem. } *Hunc etiam Plutarchus similem Cleonis fuisse dicit.*

Cleophon

f Hyperbolum. } *Et huius tāquā improbi ciuis meminit Thucydides, & Plutarchus & Lucianus ἐν μισανθρώπῳ. ostracismo, quod genus erat suffragiorū, ex vrbe est eiectus, non metu pœnitentiæ vel dignitatis, vt alij, sed tanquā publicū ciuitatis dedecus & opprobriū. Cicero in Bruto de Glaucia loquens. Homo, inquit, simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatē veteres Atticorum comœdiæ notarūt. ab Eupolide Hyperbolum notatum subsignificat Quintilianus in primo Institutionum de musica loquēs. De hoc scripsit caput Cælius in farragine Antiquarum lect. libro nono.*

Hyperbolus

g A censore. } *Quinto quoque anno duo creabantur, qui censui, hoc est, æstimationi opum faciendæ, & iudicio de moribus, déque existimatione vniuscuiusque ciuis præessent. Censores sunt dicti à censu. Nam, vt Festus inquit, tanti quisque sua bona faciebat, quanti illi æstimassent, & magistri morum. Sic Cicero ad Appium Pulchrum.*

Censor

h Sed Periclem. } *Hic eloquētia & magnis ciuilibus artibus populum Atheniensem ita sibi conciliauit, vt princeps in ea republica per multos annos fuerit: domi & foris consilio bonus, & fœlicitate par. In huius labiis sessit asse πειθώ, hoc est, persuadendi deā, & vt Cicero in tertio De oratore interpretatur, leporem: vt Ennius Suadā, Horatius diminutiuū huius Suadelam dixit, Eupolis antiqua comœdia*

Periclei πειθώ

autor scripsit. Eorum versuum sententia est apud Ciceronem sæpe & Quintilianum, Græci aliquot versus: nam Eupolis comœdia, ut alia permulta intercidére: sunt apud Plinium Cæcilium libro Epistolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius istorum meminisse Politianum in capite Centuriæ suæ, ubi de hoc agit, miror. Sed versus ipsos petit ab interprete quodam Aristidis Græci, eóque innominato: tametsi non negarim plures illic esse, quàm vel apud Suidam, vel Plinium. Aristophanes etiam comœdiæ veteris scriptor fulgura Periclem ore misisse & tonitrua dicit, miscuisseque totam Græciam. Et hoc quidem Aristophanes, & Eupolis aicebant, quũ illi conuiciarentur, ac malè dicerent: sicut Cicero libro de oratore tertio, & de perfecto Oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Incessebatur quoque Pericles à comicis, quòd capite esset oblongo, idcirco galeatus semper depingebatur.

Plautus i Quàm si Plautus inquit, noster.} *Primus poëta Latinus fuit Liuius, ut dixi, hunc secutus est Næuius: qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè æqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quo poëta nemo magis & suæ & proximæ ætatis hominibus placuit. Scipio nostrum appellat, quem nunquam viderat, sed quia Latinus fuit, nam de Græcis erat loquutus antea.*

Scipionis fratres k P.& C.Scipioni.} *Fratres hi fuerunt, & si Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum superiorem, C. Nasicam virum optimum, de quo diximus. Vterque in Hispania occubuit à Pœnis occisus secundo Punico bello, quod cœptum est P. Cos. Hos duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo, duo fulmina imperij appellat. Sũt qui putent de eisdem intelligi illud Vergilij in sexto: Duo fulmina belli Scipiades, ex Lucretio mutuatum: Scipiades, belli fulmen, Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poëtæ vixerunt.*

Cæcilius l Aut Cæcilius.} *Cæcilius Statius bello Macedonico & Asiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmam ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil superest, sermonem non admodum videtur Cicero probare.*

Cato senior m M.Catoni.} *Seni, qui primus ex familia Porcia gessit honores, is Tusculi natus est, & usque ad consulatum, triumphum & censuram peruenit. Homo nouus, toti nobilitati inuidiosus, maximæ fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cæcilio.*

n Cùm perpaucas res capite sanxissent.} *Paucissima fuerãt apud Rom. veteres crimina, quorũ pœna esset capitalis, multò adhuc pauciora apud sequentes: nã lex Porcia vetabat condẽnatis ciuibus*

vitam

vitam adimi, sed exiliũ permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen malũ scripsissent, incredibiliter exhorruisse infamiã Romanos significat. Sed videat lector, an de capitis diminutione lex ista intelligatur, de qua inquit Festus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus est: qui liber alteri mancipio datus est, cui aqua & igni interdictũ est, quæ à iureconsultis maxima capitis diminutio nominatur. Nã capitis diminutio est illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonendi gratia dixerim, non interposita sententia mea. Horatius in epistola ad Augustũ: Quinetiã lex pœnaq; dicta, malo quæ nollet carmine quenquã Describi, vertêre modũ formidine fustis. Porphyrio fustuariũ dicit suppliciũ esse constitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram vertit dictum.

Capitis diminutio

o Actitauisset } *Codex vetustus occentauisset, credo melius Festus: Occentassent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quod id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod turpe habetur.*

Occentare

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari. CAP. X.

SEd maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia, quæ non admiserunt, de se dici volunt; dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi volunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam se colendos mille nocendi fallendíque artibus interponunt: siue etiam nullorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, vt ad scelesta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terra, satis idonea videatur autoritas. Cùm igitur Græci talium numinum seruos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poëtis nullo modo putauerunt: vel diis suis etiam sic consimilari appetentes: vel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo: illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam [a] scenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque De republica libro commemoratur, [b] Æschines Atheniensis, [c] vir eloquentissimus, cùm adolescens,

tragœdias actitauisset, rem publicam capessiuit: & Aristodemum [d] tragicum item actorẽ maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm easdem artes, eosdémque scenicos ludos, etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES.

a SCenicos actores earundem fabularum.} *Aemilius Probus de Græcis loquens, In scenam verò prodire, & populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honestate remota ponuntur.*

Aeschines

b Æschines.} *Atheniensis orator, Demosthenis inimicus, tragœdias egit in scena. Ideo Demosthenes in oratione De corona,* τριταγωνιστὴν *eũ vocat. Quintilianus hypocritam eũ fuisse dicit: id est, histrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuisse eum tragœdias scribit. Idem Philostratus in Sophistis, qui eũ non coactũ vertiss. solũ exilij gratia scribit, sed quũ iudicio de Ctesiphonte victus esset, ad Alexandrum contendisse, qui tũc Asiæ imperabat: vbi verò de eius morte in itinere intellexit, flexisse cursum Rhodum, captúmque insulæ amœnitate studiis apta, resedisse in eo loco. Aeschines ipse epistola quadam ad populum Atheniensem videtur affirmare histricam se artem desiisse, antequam ad rempublicam accederet.*

c Vir eloquentissimus.} *Eloquentissimũ fuisse satis constat, & quidẽ ampla & decora voce, nec desunt qui proximum ei post Demosthenẽ locum assignent, natura magis valuit, quàm arte. Quidam illum nullius fuisse discipulum tradũt, sed repentè è scriba factũ oratorem, dixisséque primùm aduersus Philippum Macedoniæ regem: hinc famam popularem gratiámque auspicatum, ideo & missum ad eundem regem legatum. Alij magistros ei dant Platonem & Isocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium inter Asianum & Atticum medium Aeschines Rhodi in secessu instituit, cùm ibi aperuisset scholam.*

Aristodemus

d Aristodemum.} *Hic, vt Demosthenes scribit, legatus ad Philippum profectus est cum Demosthene ipso & Aeschine. Hic est Aristodemus, quem cùm rogasset Demosthenes, quid mercedis accepisset, vt ageret, illéque talentum respondisset: At ego, inquit Demosthenes, plus accepi vt tacerem. Autor Gellius.*

De

De scenicis apud Græcos in reipub. administrationem receptis, eo quòd placatores deorum iustè ab hominibus spernerētur.

CAP. XI.

HÆc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter,[a] qui nec vitam ciuium lacerandam linguis poëtarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerant, non solùm minimè spernendos in ciuitate, verùm etiam maximè honorandos putauerunt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent: quia per eos victimas diis acceptabiles offerebant, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem siue honorem diis exhiberi petentibus, & nisi fieret irascentibus, eorum admonitione didicerant: cùm præsertim [b] Labeo, quem huiuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis, ista etiam cultus diuersitate distinguat: [c] vt malos Deos propiciari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque iucundis: qualia sunt, vt ipse ait, ludi, conuiuia, [d] lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus iuuerit, diligentius differemus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, siue diis omnibus omnia tãquam bonis permixtè tribuantur: neq; enim esse decet deos malos, cùm potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissimè Græci vtrosque honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos victimæ ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne vel omnibus diis suis, etsi ludi omnibus grati sunt, vel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam.

L. VIVES.

a QVi nec vitam ciuium. } *Sisithem cùm populo comœdiã exhiberet, qua Cleantem Stoicum cõuiciis proscindebat, cæteris indignantibus ferunt philosophum dixisse, iniquum esse, cùm Hercules & Dionysius maledictis histrionum passim incessantur, nec irascantur, homines irasci.*

b Labeo. } *Labeones fuerunt tres, maxima iuris ciuilis sciẽtia præditi: sed vnus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare*

Labeones.

Augusto vixit. Trebatij Testa discipulus: non iuris modò, sed totius quoque antiquitatis omniúmque artiũ peritissimus, & planè polyhistor: vt refert Gellius, Augusto non admodum charus propter magnam ingenij linguaque libertatem. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica disciplina videtur manasse, quamuis nonnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas verò, & heroas quosdam bonos, quosdam malos. Porphyrius in sacrificiis ait, verum & pium cultorem nunquam sacrificaturum aliquod animal diis sed dæmonibus. Idem in libro De via intelligibiliũ fusius explicat, qui boni dæmones, qui mali, sed de hoc alibi.

Sacrificia tristitia. c Vt malos Deos.} *Quo peiores dij sunt, & inferiores, eo tristiore genere supplicationũ volũt propitiari, vt dij inferi, Pluto, Proserpina, & alij Lucanus verbis Erictus ad inferna numina.*

Si vos satis ore nefando
Pollutóque voco: si nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: si pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido prosecta cerebro.
Si quis, qui vestris caput extáque lancibus infans.
Imposuit, victurus erat.

d Lectisternia.} *De his libro tertio.*

Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, melius de se, quàm de diis suis senserunt.

CAP. XII.

AT Romani sicut in illa de repub. disputatione gloriatur Scipio, probris & iniuriis poëtarum subiectam vitam famámque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidam satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè. Quos cùm scirent non solùm patienter, sed etiam libenter poëtarum probris maledictisque lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniuriis indignos esse duxerũt, séque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. Itáne tandem Scipio laudas hinc poëtis Romanis negatam esse licentiam, vt cuiquam opprobrium infligerent Romanorum cum videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Itáne pluris tibi habenda est existimatio vestræ a curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ vnius quàm cæli totius: vt linguam maledicam in ciues tuos exercere poëtæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos securi, tanta conuitia nullo senatore, nullo cēsore, nullo principe,

cipe, nullo pontifice prohibente iacularentur? Indignum videlicet fuit vt Plautus, aut Næuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret: & dignum fuit vt [b] Terentius vester flagitio Iouis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret.

L. VIVES.

a CVriæ vestræ quàm Capitolij.} *Curia locus in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur: Capitolium pro ipsis diis.*

b Terētius vester.} *Nō familiarissimus Scipioni & Lælio dicitur Terentius fuisse, quin & adiutari ab illis in scribendis fabulis poētā putauerunt multi: quod Terentius ipse in prologo Adelphorū subsignificat. De Scipione Memmius opinatur, in Oratione pro se ipso, Et Quintilianus meminit in x. Instit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epistola quadam ad Atticum, licet ex aliorum sententia.*

Debuisse intelligere Romanos quòd dij eorum qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino

CAP. XIII.

SEd responderet mihi fortasse si viueret: Quomodo nos ista impunita esse nolemus, quæ ipsi dij sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos vbi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus inuexerunt, & suis honoribus dicari exhiberíque iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse Dei veri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret miniméque oporteret, si ludos expeterent agēdos cōuitiis Romanorū, quomodo quæso dij colendi putati sunt, quomodo non detestādi spiritus intellecti, qui cupiditate fallēdi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itémque Romani, quāuis iam superstitione noxia premerentur, vt illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: [a] Cùm autem ludicram scenámque totam probro ducerent, genus id hominū non modò honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri [b] notatione censoria voluerunt. Præclara sanè, & Romanis laudibus annumeranda prudentia. Sed vellem seipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim rectè quisquis ciuium Romano-

rum esse scenicus elegisset non solùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verumetiam censoris nota tribũ tenere propriã minimè sinebatur. O animum ciuitatis laudis auidum [c] germanéque Romanum. Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore pelluntur, & ludi scenici deorũ honoribus admiscentur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non nouerat, quæ etsi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, & vitio morũ irreperent humanorum, dij eas sibi exhiberi petiuerũt? Quomodo ergo abiicitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac cõtrouersia Græci Romaníq; concertant. Græci putãt rectè se honorare homines scenicos, cùm colant ludorum scenicorum flagitatores deos. Romani verò hominibus scenicis nec [e] plebeiam tribum, quantò minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione huiuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit; [f] Proponunt Græci: Si dij tales colẽdi sunt, profectò etiam tales honorandi sunt. Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorãdi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

L. VIVES.

Histrionũ infamia. a CVm artem ludicram.} *Necesse erat histriones perditissimus fuisse moribus, & deplorata nequitia, cùm in ea ciuitate pro ciuibus non haberentur, cuius erant tam multa milia hominum flagitiosorum & facinorosorum ciues. Moueri tribu, & stipendia non facere histriones, autores sunt Liuius & Valer. nisi potestas roget. Nam tum videtur cogere, quod decimo Laberio cõtigit, rogante Cæsare, vt mimum suum ageret in scena, qui nihilhominus fuit post histricam artẽ eques Romanus: nam qui inuitus cõmittit in legẽ, non videtur committere. Excipiuntur ab ea lege actores Attellanarum, quæ sunt fabulæ seueriores, locis Italicam priscam disciplinam redolentibus condita. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in scena personam, aut alij histriones. Festus.*

Attellanæ. b Notatione cen.} *Quæ de moribus & fortunis vniuscuiusque fiebat quinto quoque anno.*

Germani. c Germanéq; Rom.} *Germanũ, inquit Thomas Valois, id est immane; nã Germani immania habẽt corpora. ô hominẽ germanè nugatorem: quid enim aliud possim dicere? Mihi nequaquã potuit illud declarari: quo pacto librũ quis intelligat, quacũque de re sit ille cõpositus, qui linguã qua scriptus est, ignoret. Sæpe hac de re cũ hominib[us]*

meo

meo iudicio nō imperitū, suo peritissimis, disputauī: me nō intelligere dicebā, quemadmodū Scotus, Occā, & similes sacros scriptores intelligere atque enarrare potuerint. Accur. Bar. & Bal. iura, cū Latinè nesciuerint: quo sermone & hæc & illa tradita essēt. Repugnabant illi mihi, & fieri posse contendebāt, ac si intelligere aiebāt quæ me ipse negarē. Cedo illis, & quod nō capiā stupori mei ingenij imputo: quā, quā hîc velim me doceāt, nū mysteriū aliquod prædicatores isti occuluerint, cùm germanū exponūt, id est, immane: & Romanū, id est, aliū. Quòd si sic est, clamabo insidias nobis simplicibus à callidis hominibus fieri. Nec esse rē ferendā, maiore commentatore indigere cōmentatorē, quàm eū quem enarret, nisi fortè sensus hic aliquis est eruendus anagogicus vel tropologicus, relicto literali. Nos homines crassi germanū pro vero, natiuo, expresso, genuino accipi in Latina lingua scimus. Sic Cicero, vt vnum exemplū pro multis mihi afferā, Act. in Verrē 5. Tū multa, sub hic nemini me dicere, facilè esse perspicuum, quantū inter hunc, & illū Numidicū verū ac germanum Metellū interesset. Ita germanè Romanum, id est, verè Romanū: Romanus verè Augustinus pro generoso, & in omne honestum erecto dixit. Acutiores isti homines & solidioris eruditionis, verbis relictis, res ipsas & corpora apprehendunt, nec quæuis corpora, sed humana, & eadem immania. Eiusdē farinæ, sicut dicunt, est illud, quod tertio pòst capite, Apicem quem flamem in capite gestat, historiographum quendam esse dicit, quasi verò parum esset, hominē repentè ex lino fecisse, maiore artificio quàm Prometheus ex luto finxerit, nisi etiam historicus crearetur mira & plus quàm diuina artificis dexteritate, qui suam fœturam eruditam perduxerit, cùm Deus nos rerum omnium rudes edat.

Germanū.

d Diu virtus Romana.} *Quadringentos ferè per annos.*

e Plebeiam.} *Ordines Romæ erant tres, senatorius, equester, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi Plebeiam dixit tribū, non quòd vlla esset tribus plebeia, sed in vnaquaque essent homines plebei & de fæce vulgi.*

Romæ ordines

f Proponunt Græci.} *Dialectici & eos sicuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumentationis, qui Græcè dicitur syllogismus, Latinè ratiocinatio. Prima, quæ exponitur summa argumentationis, hæc est expositio, siue propositio. Altera, cum propositione assumpta rē continet specialius, de qua aliquid volumus colligere: hæc assumptio. Tertia, quæ ratiocinationē claudit, complexio. Nec refert quibus hæc distincta sint locis. Interim complexio est prima, sæpe assumptio secunda, vel vltima. Pseudodialectici hæc omnia cōfundūt, vt sunt bonarum omnium artium expertes, & locum existimāt natu-*

Syllogismi partes

tas mutare rerum, ex seipsis omnia metiētes, qui cùm in scholis plus sint quàm viri, extra scholas in vita communi minus quā infantes.

Meliorem fuisse Platonem, qui poëtis locum in bene morata vrbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari. CAP. XIIII.

DEinde quærimus, ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui Duodecim tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probrosa in deos cōuitia iaculantes, cur non vt scenici habeantur inhonesti? Et qua ratione rectum est, vt poëticorum figmentorum & ignominiosorū deorum [a] infamentur actores, honorentur autores? [b] An fortè Platoni Græco potius palma danda est, qui cum ratione formaret, qualis esse ciuitas debeat, tanquam aduersarios ciuitatis poëta censuit vrbe pellendos. Iste verò & deorum iniurias indignè tulit, & fucari corrumpíque figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc [c] Platonis humanitatem à ciuibus decipiendis poëtas vrbe pellentem, cum deorum diuinitate honori suo ludos scenicos expetēte. Ille, ne talia vel scriberentur, [d] etsi non persuasit, disputando tamen suasit leuitati lasciuiæq; Græcorū. Isti vt talia etiam agerentur iubendo extorserūt grauitati & modestiæ Romanorum. Nec tantùm hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi solenniter exhiberi. Cui tandem honestius diuinos honores decerneret ciuitas, vtrū Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit? [e] Hūc Platonem Labeo inter semideos commemorandū putauit: sicut Herculē, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit, [f] sed vtrosq; inter numina collocat. Verūtamē istum quem appellat semideum, non heroibus tantùm, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquant autem Romanorū leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poëtica figmenta condemnat, isti autem poëtis adimunt saltem in homines maledicendi licētiam: [g] illic poëtas ab vrbis ipsius habitatione repellit, isti saltem actores poëticarum fabularū remouent à societate ciuitatis: & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, fortè vndiq; remouerēt. Nequaquam igitur leges ad instituendos bonos, aut corrigendos mores malos à diis suis possent accipere, siue sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque cōuincunt. Illi enim honori suo deposcunt

ludos

ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi iubent figmentis poëticis opprobria deorum, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poëtarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, [h] & ab indole Romanorum quid perficiendum esset, ostendit: qui poetas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris, quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta viuere noluit. Nos quidem Platonē, nec deū, nec semideum perhibemus: nec vlli sancto angelo summi Dei, nec veridico prophetæ, nec apostolo alicui, nec cuilibet Christi martyri, nec cuiquam Christiano homini comparamus, cuius nostræ sententiæ ratio Deo prosperante suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi: [i] quamuis iustum nec occidisse fratrem, [k] nec aliquod perpetrasse flagitium [l] quisquam historicorum [m] vel poëtarum [n] dixit, aut [o] finxit: [p] certè vel Priapo, vel alicui [q] cynocephalo, postremò vel [r] Febri, quæ Romani numina [s] partim peregrina receperunt, [t] partim sua propria sacrauerunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus, vel imminentia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dij tales: qui etiam seminanda & augenda flagitia curauerunt, talia vel sua, vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes: vt tanquam autoritate diuina sua sponte nequissima libido accenderetur humana: frustrà hoc exclamante Cicerone, [u] qui cùm de poëtis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit: Clamor & approbatio populi, quasi magni cuiusdam & sapientis magistri. quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates?

L. VIVES.

a INfamentur actores.} *Actores ab agendo, histriones qui agunt fabulam in scena. Autores, qui eam scribunt poëtæ: quamuis autor latissimè pateat, quæ sunt literarij ludi.*

Actor
Autor

b An fortè Platoni,} *Plato lib. De rep. 2. Poëtas ex ea ciuitate, quam optimã instituit, expellit, propter flagitia & scelera, quæ diu rep. expugnarunt. Et in decimo volumine eiusdē operis, cùm multa dixisset in lib. eos Socrates, locū totum claudit, vt sentiat expellēdam poësim, quæ poëtas nō affectus inducit parum viriles: illam verò retinendã, quæ mascula est & casta. Itaq; non omnem poëticam ille damnat; nam poëtas Plato*

Poëtas Plato è

interdũ diuinũ genus vocat, cùm scilicet sacros concinũt hymnos. Quòd si cecinerint poëtæ virũ bonũ, tametsi pauperem, fœlicem esse: contrà malum & diuitem & infœlicẽ: si non nimis corrũpantur licẽtia, nec rabie percellãtur, nec impellãtur assentatione, neq; ea canant, quæ bonos mores corrũpant, vtiles sunt reipublicæ Platonicæ.

Humanitas c Platonis humanitatem.} *Hic humanitas non accipitur vel pro ingenita quadam animi mãsuetudine, hominũmq; beneuolentia, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditione in artes bonas, quæ παιδεία, sed pro hominis natura, qua homines sumus: sicut bonitas, qua boni. Ostendit id quod sequitur. nam diuinitati comparatur, in hoc significatu est etiam reperire apud alios, vt apud Cicer. 1. De Orat.*

Suadere. Persuadere d Etsi non persuasit.} *Miror vel ex hoc loco non admonitos esse nostros philosophos & theologos, quid inter persuadere & suadere interesset. Sed illi quod à miraculo non procul abest, Latina sine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidem sciant Græcè. Apud hanc enim gentem πείθω vtrunque est, & suadere, & persuadere.*

e Hunc Platonem Labeo.} *Ordines deorum ex Varrone, deinde ex Platonicis aliis libris ponam. Romani quosdam deos summos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quasi terrestres, ab ἔρα, quam veteres terram dicebãt: vt Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cœlum vocarunt, vt scribit Cicero in Leg. hoc est semideos, velut hybridas quosdam ex mortali & immortali progenitos: vt Romulum, Herculem, Æsculapium, Tyndaridas. & similes.* *Heroes* *Heroes sunt ex vtroque mortali parente nati, qui meritis fœliciorem quandam nacti sunt sortem, quàm vulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco.*

f Sed vtrosque inter numina.} *Eos qui sanctè vixissent, & ex hac vita migrassent, in deorum numero veteres Romani esse censuerũt, eorúmque festa Necia sunt appellata. Cicer. 2. De leg.* *Necia*

g Ille poëtas ab vrbis.} *In vetustis codicibus, Brugensi & Coloniensi sic legitur: Ille poëtas ab vrbis ipsius habitatione, isti saltem actores talium fabularum remouent à societate ciuitatis, & si contra deos.*

Indoles h Et ab indole Romanorum.} *Ab inchoata virtute, ab initiis. ab specimine, quanuis & plenã virtutem interdũ significat. sed hîc, id quod dixi, declarat quod sequitur, quid perficiendũ esset, ostẽdit.*

i Quanuis istum nec occidisse fratrem.} *Quod fecit Romulus, qui occidit Remum.*

k Nec aliquod perpetrasse.} *Vt Herculem, qui stupris, libidinibus, rapinis,*

rapinis, latrociniis, homicidiis totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo existimabant.

l Quisquam historicorum.} *Vt de Romulo faciunt.*

m Vel poëtarum.} *Vt de Hercule.*

n Dixit.} *Historicus.*

o Finxit.} *Poeta.*

p Certè vel Priapo.} *Diodorus initium colendi Priapi hoc tradit: Priapus Cùm Osiris Ægyptiorum rex à Typhone fratre impio & facinoroso homine esset cæsus, corpus eius inter conscios coniurationis est diuisum: Virilia cùm nemo vellet recipere, in Nilum flumen sunt abiecta Typhone ab Iside Osiridis coniuge deuicto, cætera Osiridis partes sunt inuenta præter pudenda, quæ Isis sacrauit, colique multis ceremoniis instituit, eique qui in Ægypto initiabantur, prima sacra faciebant: nominatúsque est Priapus: occulto nomine, quòd veteres honestiore vocabulo sic nominarent inhonesta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella lib. XI.* Ityphallus

Sed truncum forte dolatum.
Arboris antiqua numen venerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui semper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorum custos. Diodorus Typhonem quoque nominatum eum perhibet. Idem autor est filium hunc fuisse Veneris & Dionysi, natum, vt inquit Seruius & Valerius Flac. Lampsaci, quæ ciuitas est Hellesponti, ideo Lampsacenus est dictus, & Hellespontiacus, Verg. 4. Geor.

Et custos furum atque auium, cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Et in opere obscæno loquitur Priapus

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace Gallus ero.

Alij in Priapo vrbe natum putant, haud procul à Lampsaco propter vineta. esse ad Hellespontum sacra Priapi orta Strabo putat. Recens est hic deus, & ab Hesiodo ignoratus: quem Fulgentius inter Sremones collocat, & cœlo receptum nondum esse perhibet, propter tenuitatem meritorum.

q Cynocephalo.} *Ad verbum canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano vocéque dicit esse, caninis capitibus, fera animalia atque indomita, multósque in insulis Nili. Osiris Anubin habuit filium, qui patrem in peregrinatione secutus, canis imagine pro insignibus vsus est: idcirco & huius animalis forma in Ægypto est cultus, & latrator à Verg. dicitur lib. 8. tum etiam quòd significabatur custos corporis Osiridis & Isidis. Sunt qui putent hunc esse Mercurium, à sagacitate sic dictum.* Cynocephalus Anubis

autor scripsit. Eorum versuum sententia est apud Ciceronem sape & Quintilianum, Graci aliquot versus: nam Eupolis comœdia, vt alia permulta intercidêre: sunt apud Plinium Cacilium libro Epistolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius istorum meminisse Politianum in capite Centuria sua, vbi de hoc agit, miror. Sed versus ipsos petit ab interprete quodam Aristidis Graci, eóque innominato: tametsi non negarim plures illic esse, quàm vel apud Suidam, vel Plinium. Aristophanes etiam comœdia veteris scriptor fulgura Periclem ore misisse & tonitrua dicit, miscuisseque totam Graciam. Et hoc quidem Aristophanes, & Eupolis aiebant, quũ illi conuiciarentur, ac malè dicerent: sicut Cicero libro de oratore tertio, & de perfecto Oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Incessabatur quoque Pericles à comicis, quòd capite esset oblongo, idcirco galeatus semper depingebatur.

Plautus i Quàm si Plautus inquit, noster. } *Primus poëta Latinus fuit Liuius, vt dixi, hunc secutus est Næuius: qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè aqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quò poëta nemo magis & sua & proxima atatis hominibus placuit. Scipio nostrum appellat, quem nunquam viderat, sed quia Latinus fuit, nam de Gracis erat loquutus antea.*

Scipionis fratres k P.& C.Scipieni. } *Fratres hi fuerunt, & si Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum superiorem, C. Nasicam virum optimum, de quo diximus. Vterque in Hispania occubuit à Pœnis occisus secundo Punico bello, quod cœptum est P. Cos. Hos duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo, duo fulmina imperij appellat. Sũt qui putent de eisdem intelligi illud Vergilij in sexto: Duo fulmina belli Scipiades, ex Lucretio mutuatum: Scipiades, belli fulmen, Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poëta vixerunt.*

Cacilius l Aut Cæcilius. } *Cacilius Statius bello Macedonico & Asiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmam ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil superest, sermonem non admodum videtur Cicero probare.*

Cato senior m M.Catoni. } *Seni, qui primus ex familia Porcia gessit honores, is Tusculi natus est, & vsque ad consulatum, triumphum & censuram peruenit. Homo nouus, toti nobilitati inuidiosus, maxima fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cacilio.*

n Cùm perpaucas res capite sanxissent. } *Paucissima fuerãt apud Rom. veteres crimina, quorũ pœna esset capitalis, multò adhuc pauciora apud sequentes: nã lex Porcia vetabat condẽnatis ciuibus*

vitam

vitam adimi, sed exiliũ permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen in aliũ scripsissent, incredibiliter exhorruisse infamiã Romanos significat. Sed videat lector, an de capitis diminutione lex ista intelligatur, de qua inquit Festus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus est: qui liber alteri mancipio datus est, cui aqua & igni interdictũ est, quæ à iureconsultis maxima capitis diminutio nominatur. Nã capitis diminutio est illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonendi gratia dixerim, non interposita sententia mea. Horatius in epistola ad Augustũ: Quinetiã lex pœnaq; dicta, malo quæ nollet carmine quenquã Describi, vertere modũ formidine fustis. Porphyrio fustuariũ dicit suppliciũ esse constitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram vertit dictum. Capitis diminutio

o Actitauisset } *Codex vetustus occentauisset, credo melius Festus: Occentassent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quod id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod turpe habetur.* Occentare

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari. CAP. X.

SEd maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia, quæ non admiserunt, de se dici volunt; dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi volunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam se colendos mille nocendi fallendíque artibus interponunt: siue etiam nullorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, vt ad scelesta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terra, satis idonea videatur autoritas. Cùm igitur Græci talium numinum seruos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poëtis nullo modo putauerunt: vel diis suis etiam sic consimilari appetentes: vel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo: illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam [a]scenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque De republica libro commemoratur, [b]Æschines Atheniensis, [c]vir eloquentissimus, cùm adolescens,

tragœdias actitauisset, rem publicam capessiuit: & Aristodemum [d] tragicum item actorē maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm easdem artes, eosdémque scenicos ludos, etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES.

a Scenicos actores earundem fabularum.} *Aemilius Probus de Græcis loquens, In scenam verò prodire, & populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honestate remota ponuntur.*

Aeschines — b Æschines.} *Atheniensis orator, Demosthenis inimic⁹, tragœdias egit in scena. Ideo Demosthenes in oratione De corona, τριταγωνιστὴν eū vocat. Quintilianus hypocritam eū fuisse dicit: id est, histrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuisse eum tragœdias scribit. Idem Philostratus in Sophistis, qui eū non coactū vertisse solū exilij gratia scribit, sed quū iudicio de Ctesiphonte victus esset, ad Alexandrum contendisse, qui tūc Asia imperabat: vbi verò de eius morte in itinere intellexit, flexisse cursum Rhodum, captúmque insulæ amœnitate studiis apta, resedisse in eo loco. Aeschines ipse epistola quadam ad populum Atheniensem videtur affirmare histricam se artem desiisse, antequam ad rempublicam accederet.*

c Vir eloquentissimus.} *Eloquentissimū fuisse satis constat, & quidē ampla & decora voce, nec desunt qui proximum ei post Demosthenē locum assignent, natura magis valuit, quàm arte. Quidam illum nullius fuisse discipulum tradūt, sed repentè è scriba factū oratorem, dixisséque primùm aduersus Philippum Macedoniæ regem: hinc famam popularem gratiámque auspicatum, ideo & missum ad eundem regem legatum. Alij magistros ei dant Platonem & Isocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium inter Asianum & Atticum medium Aeschines Rhodi in secessu instituit, cùm ibi aperuisset scholam.*

Aristodemus — d Aristodemum.} *Hic, vt Demosthenes scribit, legatus ad Philippum profectus est cum Demosthene ipso & Aeschine. Hic est Aristodemus, quem cùm rogasset Demosthenes, quid mercedis accepisset, vt ageret, illéque talentum respondisset: At ego, inquit Demosthenes, plus accepi vt tacerem. Autor Critolaus.*

De

De scenicis apud Græcos in reipub. administrationem receptis, eo quòd placatores deorum iustè ab hominibus sperneretur.

CAP. XI.

HÆc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter,[a] qui nec vitam ciuium lacerandam linguis poëtarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerant, non solùm minimè spernendos in ciuitate, verùm etiam maximè honorandos putauerunt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent: quia per eos victimas diis acceptabiles offerebant, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem siue honorem diis exhiberi petentibus, & nisi fieret irascentibus, eorum admonitione didicerant: cùm præsertim [b] Labeo, quem huiuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis, ista etiam cultus diuersitate distinguat: [c] vt malos Deos propitiari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque iucundis: qualia sunt, vt ipse ait, ludi, conuiuia, [d] lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus iuuerit, diligentius differemus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, siue diis omnibus omnia tãquam bonis permixtè tribuantur: neq; enim esse decet deos malos, cùm potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissimè Græci vtrosque honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos victimæ ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne vel omnibus diis suis, etsi ludi omnibus grati sunt, vel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam.

L. VIVES.

a QVi nec vitam ciuium.} *Sisithem cùm populo comœdiã exhiberet, qua Cleantem Stoicum cõuiciis proscindebat, cæteris indignantibus ferunt philosophum dixisse, iniquum esse, cùm Hercules & Dionysius maledictis histrionum passim incessantur, nec irascantur, homines irasci.*

b Labeo.} *Labeones fuerunt tres, maxima iuris ciuilis sciẽtia præditi: sed vnus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare* Labeones.

Augusto vixit. Trebatij Testæ discipulus: non iuris modò, sed totius quoque antiquitatis omniúmque artiũ peritissimus, & planè polyhistor: vt refert Gellius, Augusto non admodum charus propter magnam ingenij linguæque libertatem. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica disciplina videtur manasse, quamuis nonnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas verò, & heroas quosdam bonos, quosdam malos. Porphyrius in sacrificiis ait, verum & pium cultorem nunquam sacrificaturum aliquod animal diis sed dæmonibus. Idem in libro De via intelligibiliũ fusius explicat, qui boni dæmones, qui mali, sed de hoc alibi.

Sacrificia tristitia. c Vt malos Deos.} *Quo peiores dij sunt, & inferiores, eo tristiore genere supplicationũ volũt propitiari, vt dij inferi, Pluto, Proserpina, & alij. Lucanus verbis Erictus ad inferna numina.*

Si vos satis ore nefando
Pollutóque voco: si nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: si pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido prosecta cerebro.
Si quis, qui vestris caput extáque lancibus infans.
Imposuit, victurus erat.

d Lectisternia.} *De his libro tertio.*

Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, melius de se, quàm de diis suis senserunt.

CAP. XII.

AT Romani sicut in illa de repub. disputatione gloriatur Scipio, probris & iniuriis poëtarum subiectam vitam famámque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidam satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè. Quos cùm scirent non solùm patienter, sed etiam libenter poëtarum probris maledictísque lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniuriis indignos esse duxerũt, séque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. Itáne tandem Scipio laudas hinc poëtis Romanis negatam esse licentiam, vt cuiquam opprobrium infligerent Romanorum cum videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Itáne pluris tibi habenda est existimatio vestræ a curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ vnius quàm cæli totius: vt linguam maledicam in ciues tuos exercere poëtæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos securi, tanta conuitia nullo senatore, nullo cẽsore, nullo principe,

cipe, nullo pontifice prohibente iacularentur? Indignum videlicet fuit vt Plautus, aut Næuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret: & dignum fuit vt [b] Terentius vester flagitio Iouis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret.

L. VIVES.

a CVriæ vestræ quàm Capitolij. } *Curia locus in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur: Capitolium pro ipsis diis.*

b Terētius vester. } *Nō familiarissimus Scipioni & Lælio dicitur Terentius fuisse, quin & adiutari ab illis in scribendis fabulis poëtā putauerunt multi: quod Terentius ipse in prologo Adel. horū subsignificat. De Scipione Memmius opinatur, in Oratione pro se ipso, Et Quintilianus meminit in x. Instit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epistola quadam ad Atticum, licet ex aliorum sententia.*

Debuisse intelligere Romanos, quòd dij eorum qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino

CAP. XIII.

SEd responderet mihi fortasse si viueret: Quomodo nos ista impunita esse nolemus, quæ ipsi dij sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos vbi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus inuexerunt, & suis honoribus dicari exhiberique iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse Dei veri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret miniméque oporteret, si ludos expeterent agēdos cōuitiis Romanorū quomodo quæso dij colendi putati sunt, quomodo non detestādi spiritus intellecti, qui cupiditate fallēdi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itémque Romani, quāuis iam superstitione noxia premerentur, vt illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: [a] Cùm autem ludicram scenámque totam probro ducerent, genus id hominū non modò honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri [b] notatione censoria voluerunt. Præclara sanè, & Romanis laudibus annumeranda prudentia: Sed vellem seipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim rectè quisquis ciuium Romano-

rum esse scenicus elegisset non solùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verumetiam censoris nota tribũ tenere propriã minimè sinebatur. O animum ciuitatis laudis auidum [c] germanéque Romanum. Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore pelluntur, & ludi scenici deorũ honoribus admiscentur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non nouerat, quæ etsi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, & vitio morũ irreperent humanorum, dij eas sibi exhiberi petiuerũt? Quomodo ergo abiicitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac cõtrouersia Græci Romaníq; concertant. Græci putãt rectè se honorare homines scenicos, cùm colant ludorum scenicorum flagitatores deos. Romani verò hominibus scenicis nec [e] plebeiam tribum, quantò minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione huiuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit; [f] Proponunt Græci: Si dij tales colẽdi sunt, profectò etiam tales honorandi sunt. Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorãdi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

L. VIVES.

Histrionũ infamia. a CVm artem ludicram.} *Necesse erat histriones perditissimis fuisse moribus, & deplorata nequitia, cùm in ea ciuitate pro ciuibus non haberentur, cuius erant tam multa milia hominum flagitiosorum & facinorosorum ciues. Moueri tribu, & stipendia non facere histriones, autores sunt Liuius & Valer. nisi potestas roget. Nam tum videtur cogere, quod decimo Laberio cõtigit, rogante Cæsare, vt mimum suum ageret in scena, qui nihilhominus fuit post histricam artẽ eques Romanus: nam qui inuitus cõmittit in legẽ, non videtur committere. Excipiuntur ab ea lege actores Attellanarum, quæ sunt fabulæ seueriores, locis Italicam priscam disciplinam redolentibus condita. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in scena personam, aut alij histriones. Festus.*

Attellanæ. b Notatione cen.} *Quæ de moribus & fortunis vniuscuiusque fiebat quinto quoque anno.*

Germani. c Germanéq; Rom.} *Germanũ, inquit Thomas Valois, id est immane; nã Germani immania habẽt corpora ô hominẽ germanè nugatorem: quid enim aliud possim dicere? Mihi nequaquã potuit illud declarari: quo pacto librũ quis intelligat, quacũque de re sit ille cõpositus, qui linguã qua scriptus est, ignoret. Sæpe hac de re cũ hominib⁹*

meo

meo iudicio nō imperitū, suo peritissimis, disputaui: me nō intelligere dicebā, quemadmodū Scotus, Occā, & similes sacros scriptores intelligere atque enarrare potuerint. Accur. Bar. & Bal. iura, cū Latinè nescierint: quo sermone & hac & illa tradita essēt. Repugnabant illi mihi, & fieri posse contendebāt, ac si intelligere aiebāt quæ me ipse negarē. Cedo illis, & quod nō capiā stupori mei ingenij imputo, quā quā hic velim me doceāt, nū mysteriū aliquod prædicatores isti occuluerint, cùm germanū exponūt, id est, immane: & Romanū, id est, aliū. Quòd si sic est, clamabo insidias nobis simplicibus à callidis hominibus fieri. Nec esse rē ferendā, maiore commentatore indigere cōmentatorē, quàm eū quem enarret, nisi fortè sensus hic aliquis est eruendus anagogicus vel tropologicus, relicto literali. Nos homines crassi germanū pro vero, natiuo, expresso, genuino accipi in Latina lingua scimus. Sic Cicero, vt vnum exemplū pro multis milibus afferā, Act. in Verrē 5. Tū multa, tūb ic nemini me dicere, facilè esse perspicuum, quantū inter hunc, & illū Numidicū verū ac germanum Metellū interesset. Ita germanè Romanum, id est, verè Romanū: Romanus verè Augustinus pro generoso, & in omne honestum erecto dixit. Acutiores isti homines & solidioris eruditionis, verbis relictis, res ipsas & corpora apprehendunt, nec quæuis corpora, sed humana, & eadem immania. Eiusdē farinæ, sicut dicunt, est illud, quod tertio pòst capite, Apicem quem flamen in capite gestat, historiographum quendam esse dicit, quasi verò parum esset, hominē repentè ex lino fecisse, maiore artificio quam Prometheus ex luto finxerit, nisi etiam historicus crearetur mira & plus quam diuina artificis dexteritate, qui suam fœturam eruditam perduxerit, cùm Deus nos rerum omnium rudes edat.

Germanus

d Diu virtus Romana.} *Quadringentos ferè per annos.*

e Plebeiam.} *Ordines Romæ erant tres, senatorius, equester, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi Plebeiam dixit tribū, non quòd vlla esset tribus plebeia, sed in vnaquaque essent homines plebei & de fæce vulgi.*

Romæ ordines

f Proponunt Græci.} *Dialectici & eos sicuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumentationis, qui Græcè dicitur syllogismus, Latinè ratiocinatio. Prima, quæ exponitur summa argumentationis hæc est expositio, siue propositio. Altera, cum propositione assumpta rē continet specialius, de qua aliquid volumus colligere: hæc assumptio. Tertia, quæ ratiocinationē claudit, complexio. Nec refert quibus hæc distincta sint locis. Interim complexio est prima, sæpe assumptio secunda, vel vltima. Pseudodialectici hæc omnia cōfundūt, vt sunt bonarum omnium artium experties, & locum existimāt natu-*

Syllogismi partes

tas muta e rerum, ex seipsis omnia metiẽtes, qui cùm in scholis plus sint quàm viri, extra scholas in vita communi minus quã infantes.

Meliorem fuisse Platonem, qui poëtis locum in bene morata vrbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari. CAP. XIIII.

Deinde quærimus, ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui Duodecim tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probrosa in deos cõuitia iaculantes, cur non vt scenici habeantur inhonesti? Et qua ratione rectum est, vt poëticorum figmentorum & ignominiosorũ deorum [a] infamentur actores, honorentur autores? [b] An fortè Platoni Græco potius palma danda est, qui cum ratione formaret, qualis esse ciuitas debeat, tanquam aduersarios ciuitatis poëta censuit vrbe pellendos. Iste verò & deorum iniurias indignè tulit, & fucari corrumpíque figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc [c] Platonis humanitatem à ciuibus decipiendis poëtas vrbe pellentem, cum deorum diuinitate honori suo ludos scenicos expetẽte. Ille, ne talia vel scriberentur, [d] etsi non persuasit, disputando tamen suasit leuitati lasciuiæq; Græcorũ. Isti vt talia etiam agerentur iubendo extorserũt grauitati & modestiæ Romanorum. Nec tantùm hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi solenniter exhiberi. Cui tandem honestius diuinos honores decerneret ciuitas, vtrũ Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit? [e] Hũc Platonem Labeo inter semideos commemorandũ putauit: sicut Herculẽ, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit, [f] sed vtrosq; inter numina collocat. Verũtamẽ istum quem appellat semideum, non heroibus tantùm, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquant autem Romanorũ leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poëtica figmenta condemnat, isti autem poëtis adimunt saltem in homines maledicendi licẽtiam: [g] illic poëtas ab vrbis ipsius habitatione repellit, isti saltem actores poëticarum fabularũ remouent à societate ciuitatis: & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, fortè vndiq; remouerẽt. Nequaquam igitur leges ad instituendos bonos, aut corrigendos mores malos à diis suis possent accipere, siue sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque cõuincunt. Illi enim honori suo deposcunt

ludos

ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi iubent figmentis poëticis opprobria deorum, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poëtarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, [h] & ab indole Romanorum quid perficiendum esset, ostendit: qui poetas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris, quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta viuere noluit. Nos quidem Platonē, nec deū, nec semideum perhibemus: nec vlli sancto angelo summi Dei, nec veridico prophetæ, nec apostolo alicui, nec cuilibet Christi martyri, nec cuiquam Christiano homini comparamus, cuius nostræ sententiæ ratio Deo prosperante suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi: [i] quamuis iustum nec occidisse fratrem, [k] nec aliquod perpetrasse flagitium [l] quisquam historicorum [m] vel poëtarum [n] dixit, aut [o] finxit: [p] certè vel Priapo, vel alicui [q] cynocephalo, postremò vel [r] Febri, quæ Romani numina [s] partim peregrina receperunt, [t] partim sua propria sacrauerunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus, vel imminentia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dij tales: qui etiam seminanda & augenda flagitia curauerunt, talia vel sua, vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes: vt tanquam autoritate diuina sua sponte nequissima libido accenderetur humana: frustrà hoc exclamante Cicerone, [u] qui cùm de poëtis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit: Clamor & approbatio populi, quasi magni cuiusdam & sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates?

L. VIVES.

a INfamentur actores.} *Actores ab agendo, histriones qui agunt fabulam in scena. Autores, qui eam scribunt poëtæ: quamuis autor latißimè pateat, quæ sunt literarij ludi.* *Actor* *Autor* *Poëtas*

b An fortè Platoni.} *Plato lib. De rep. 2. Poëtas ex ea ciuitate, quam optimā instituit, expellit, propter flagitia & scelera, quæ diis rep. expucanunt. Et in decimo volumine eiusdē operis, cùm multa dixisset in lit. Quos eos Socrates, locū totum claudit, vt sentiat expellēdam poësim, quæ poëtas nō affectus inducit parum viriles: illam verò retinendā, quæ mascula est & casta. Itaq; non omnem poëticam ille damnat: nam poëtas* *Plato* *expellit*

interdũ diuinũ genus vocat, cùm scilicet sacros concinũt hymnos. Quòd si cecinerint poëtæ virũ bonũ, tametsi pauperem, fælicem esse: contrà malum & diuitem & infælicẽ: si non nimis corrũpantur licẽtia, nec rabie percellãtur, nec impellãtur assentatione, neq; ea canant, quæ bonos mores corrũpant, vtiles sunt reipublicæ Platonicæ.

Humanitas c Platonis humanitatem } *Hic humanitas non accipitur vel pro ingenita quadam animi mãsuetudine, hominũmq; beneuolentia, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditione in artes bonas, quæ παιδεία, sed pro hominis natura, quæ homines sumus: sicut bonitas, quæ boni. Ostendit id quod sequitur. nam diuinitati comparatur, in hoc significatu est etiam reperire apud alios, vt apud Cicer 1. De Orat.*

Suadere. Persuadere d Etsi non persuasit. } *Miror vel ex hoc loco non admonitos esse nostros philosophos & theologos, quid inter persuadere & suadere interesset. Sed illi quod à miraculo non procul abest, Latina sine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidem sciant Græcè. Apud hanc enim gentem πείθω vtrunque est, & suadere, & persuadere.*

e Hunc Platonem Labeo. } *Ordines deorum ex Varrone, deinde ex Platonicis aliis libris ponam. Romani quosdam deos summos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quasi terrestres, ab ἔρα, quam veteres terram dicebãt: vt Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cælum vocarunt, vt scribit Cicero in Leg. hoc est semideos, velut hybridas quosdam ex mortali & immortali progenitos: vt Romulum, Herculem, Æsculapium, Tyndaridas, & similes. Heroes sunt ex vtroque mortali parente nati, qui meritis fæliciorem quandam nacti sunt sortem, quàm vulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco.*

Heroes

f Sed vtrosque inter numina. } *Eos qui sanctè vixissent, & ex hac vita migrassent, in deorum numero veteres Romani esse censuerũt, eorúmque festa Necia sunt appellata. Cicer. 2. De leg.*

Necia

g Ille poëtas ab vrbis. } *In vetustis codicibus, Brugensi & Coloniensi sic legitur: Ille poëtas ab vrbis ipsius habitatione isti saltem actores talium fabularum remouent à societate ciuitatis, & si contra deos.*

Indoles h Et ab indole Romanorum. } *Ab inchoata virtute, ab initiis, ab specimine, quamuis & plenã virtutem interdũ significat. sed hîc, id quod dixi, declarat quod sequitur, quid perficiendũ esset, ostẽdit.*

i Quamuis istum nec occidisse fratrem. } *Quod fecit Romulus, qui occidit Remum.*

k Nec aliquod perpetrasset. } *Vt Herculem, qui stupris, libidinibus, rapinis,*

rapinis, latrocinijs, homicidijs totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo existimabant.

l Quisquam historicorum.} *Vt de Romulo faciunt.*

m Vel poëtarum.} *Vt de Hercule.*

n Dixit.} *Historicus.*

o Finxit.} *Poëta.*

p Certè vel Priapo.} *Diodorus initium colendi Priapi hoc tradit: Priapus* (Priapus) *Cùm Osiris Ægyptiorum rex à Typhone fratre impio & facinoroso homine esset cæsus, corpus eius inter conscios coniurationis est diuisum: virilia cùm nemo vellet recipere, in Nilum flumen sunt abiecta Typhone ab Iside Osiridis coniuge deuicto, cætera Osiridis partes sunt inuenta præter pudenda, quæ Isis sacrauit, colique multis ceremonijs instituit, eique qui in Ægypto initiabantur, prima sacra faciebant: nominatúsque est Priapus: occulto nomine, quòd veteres honestiore vocabulo sic nominarent inhonesta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella lib. X.* (Ityphallus)

Sed truncum forte dolatum.
Arboris antiquæ numen venerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui semper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorũ custos. Diodorus Typhonem quoque nominatũ eũ perhibet. Idẽ autor est filiũ hunc fuisse Veneris & Dionysij natũ, vt inquit Seruius & Valerius Flac. Lãpsaci, quæ ciuitas est Hellespõti: ideo Lampsacenus est dictus, & Helespontiacus, Verg. 4. Geor.

Et custos furum atque auium, cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Et in opere obscœno loquitur Priapus

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace Gallus ero.

Alij in Priapo vrbe natũ putãt, haud pcul à Lãpsaco pp̃ter vineta. esse ad Hellespõtũ sacra Priapi orta Strabo putat. Recẽs est hic deus, & ab Hesiodo ignoratus: quẽ Fulgẽtius inter Sremones collocat, & cælo receptũ nondum esse perhibet, propter tenuitatem meritorum.

q Cynocephalo.} *Ad verbum canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano vocéque dicit esse, caninis capitib⁹, fera animalia atque indomita, multósque in insulis Nili. Osiris Anubin habuit filiũ, q patrẽ in peregrinatione secutus, canis imagine pro insignib. vsus est: idcirco & huius animalis forma in Ægypto est cult⁹, & latrator à Verg. dicitur lib. 8. tũ etiã q significabatur custos corporis Osiridis & Isidis. Sũt qui putẽt hũc esse Mercuriũ, à sagacitate sic dictũ.* (Cynocephalus) (Anubis)

Febris dea

r Febri.} *Romani aras multas Febri erexerunt. Veteris cuiusdam in Palatio meminit Cicero 2. De leg. eiusdem Valerius in Antiquis instit. & Plin. lib. 2. tum & alterius in a ea Mariano orum monumentorum, tertia quoque in summa parte Vici longi.*

s Partim peregrina.} *Lucanus ad Ægyptum.*

Nos in templa tuam Romana accepimus Isin,
Semicanésque deos, & sistra mouentia luctum.

t Partim sua propria.} *Vt Febrim.*

u Qui cùm de poëticis agens.} *In antiquis codicibus sic legitur: Qui cùm de poëtis ageret, ad quos cùm accessisset, inquit, clamor, &c. Puto hæc esse ex libris De repub. In tertio Tuscu. sic ait de causis, quæ virtutis semina à natura nobis indita corrumpunt, loquēs: Accedunt etiam poëtæ, qui cùm magnam speciem doctrinæ sapientiæq; præ se tulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. Cùm verò accedit eodem maximus quidam magister, populus atque omnis vndique ad vitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum prauitate, à naturaq; ipsa desciscimus. Similia lib. 2. & 4. plurima, quæ velut digito indicasse sat fuerit, ne verbositate librum & lectorem oneremus.*

Quod Romani quosdam sibi deos non ratione, sed adulatione instituerunt. CAP. XV.

QVæ autem illis eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est? quando istum Platonem, quem semideum volũt, tantis disputationibus laborantem, [a] ne in animis malis, quæ præcipuè cauenda sunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula dignum putarunt, & Romulum suum diis multis prætulerunt [b] quamuis & ipsum semideum potius quàm Deum, velut secretior eorum doctrina commendet? [c] Nam etiam flaminem illum instituerunt, [d] quod sacerdotij genus adeò in Romanis sacris [e] testante apice excelluit, [f] vt tres solos flamines haberent tribus nominibus institutos: Dialem, Ioui: Martialem, Marti: Quirinalem, Romulo. [g] Nam beneuolentia ciuium velut receptus in cælum Quirinus est postea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Iouis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est: vt pro magno sacerdotium quod Ioui tribuerant, huic etiam hoc tribuerent, & Marti tanquam patri eius, forsitan propter ipsum.

L. VIVES.

a NE in animis malis.} *Sunt qui legant: Ne in animi malis alij*

ſu, alij: *Ne à malis, optimè omnium, Ne anima malis.*

b Quamuis & ipſum ſemideum potius. } *Cicero in Leg. Diuos & eos qui cœleſtes ſemper ſunt habiti, colunto. Illos quos in cœlum merita vocarunt, Herculem, Liberum, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum.*

c Nam etiam flaminē. } *De flamine quæ dicā, eruunt ex Varrone, Dionyſio, Feſto, Plutarcho, Gellio, Seruio. Inter ſacerdotū ordines Numa Pompilius quoſdā fecit, dixitq; flamines, quorum inſigne erat galerus, vt pontificibus, ſed filū in eo inerat lanæ albæ, hinc filamines appellatos, quaſi pilamines. Sunt qui dicant à pileo, quod non procedit: nā & pontifices pileos habebant. Alij quaſi filamines à filo, tum etiam quòd per æſtatē, cùm propter calorē galerum geſtare non poſſent, limo filo caput amiciebant. Nam nudo eſſe capitib. ſub dio religio erat, feſtis tamē diebus inter ſacra pileo eos vti erat neceſſe. Appianus Alexandrinus flaminē Dialē ſemper velo & galero feſtis profeſtiſq; diebus vti ſolere, ſcribit. Sūt qui à flammeo, quod genus eſt tegminis capitis, quāuis mulierum potius quàm virorum hoc genus. Sacerdotes primū Numa tres creauit: Ioui vnū qui dicitur Dialis à Διος, quod eſt Iouis: Marti vnū, qui Martialis: Quirino vnum, qui Quirinalis. Pluribus diis eundē eſſe flaminem, vel eidem deo plures non licebat. Auctus eſt ſenſim hic numerus, & xv. tandē fuerunt ſine ijs qui conſecratis Cæſaribus per adulationē ſunt dati, vt C. Cæſari dictatori lege Antoniana quod Cicero 2. Philipp. indignatur, & Auguſto, & aliis permultis. Verū præcipui ſemper fuere, quos Numa inſtituit, inter quos maximus fuit Dialis, qui Iouis ſacra faciebat: galeróq; ſolus vtebatur albo, maximæq; dignationis eſt dictus. Cuius ceremonias & leges ſcribunt, cū Plutarchus in Problematis, tū Gellius lib. x. ex Fabio Pictore: Maſſurio Sabino, Varrone, & alijs. Minimus inter omnes flamines erat Pomonalis, quod leuiſſima eſſet Pomona dea, quæ pomis præeſt. Alij erāt mediocris maieſtatis, vt Volcanalis Vulcani, Furinalis Furidea, Falacer Falacris patris, Palatualis dea, in cuius tutela erat Palatium, Floralis Floræ matris.*

Flamen

Pomona dea

d Quod ſacerdotij genus adeò in Ro. ſacris. } *Flamines tametſi maximæ autoritatis, tamen pontificis maxim. dicto audientes erant. Sic populus iuſsit primo bello Punico, cùm L. Metellus, pont. max. Poſthumium flaminem, Martialem conſulem non eſt paſſus à ſacris diſcedere. Sic bello Aſiatico primo, cùm P. Licinius pont. itidem max. iter in Sardiniam Q. Fabij Pictoris prætoris flaminis Quirinalis impediuit.*

e Teſtante apice. } *Apex faſtigiū, & ſummū aliquid alicui ad-*

ditũ rei. In flamine est id, quod in capite gestat, pileus scilicet, vel fila lanea. Lucanus lib. 1. Et tollens apicem generoso vertice flamẽ. Valer. lib. 1. At Sulpitio inter sacrificandum apex prolapsus eidem sacerdotium abstulit. Apicẽ nõ dabant Romani nisi principib. sacerdotibus, ut nunc mitras, Seruius lib. 8. Æneid. Et vocabãt apicẽ ab apendo, quod est vincire: vnde aptus. & apiculũ filũ, quo flamines velatũ apicẽ gerũt. Festus de his apicibus loquitur Vergil. in 8.

Hinc exultantes Salios, nudósque Lupercos
Lanigerósque apices.

f Vt tres solos } *Præcipuos & veros flamines, quique prisca illa erant flaminum autoritate.*

Romulus deus g Nam beneuolentia ciuium. } *Mortuo Romulo senatus in suspicionem populo venit, tanquam illum in consilio lacerassent. Lenita est multitudo testimonio Iulij Proculi, qui iurauit se Romulum vidisse euntem in cœlum. Liuius lib. 1. Ennius his verbis inducit populum Romanum lamentantem:*

O Romule Romule dic,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt.
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater ô genitor patria, ô sanguine dijs oriunde.

Quirinus h Quirinus est postea. } *Multis mutata nomina post deificationem, vt augustiores videantur relicto humano nomine. sic quæ mulier Leda, Nemesis dicta est dea: quæ Circe, Maria: quæ prius Ino, post factam deam Matuta: qui Æneas postea Iupiter indiges Quirinus nominatus est in gratiã Sabinorũ, propter quos Romani homines Quirites appellati à Curib. Sabinis siue, vt Ouidius inquit:*

Quòd hasta quiris priscis est dicta Sabinis,
Bellicus à telo venit in astra Deus.
Siue suo regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Quòd si diis vlla esset cura iustitiæ, ab eis Romani accipere debuerunt præcepta viuendi potius quàm leges ab aliis hominibus mutuari.

CAP. XVI.

SI autem à diis suis Romanè viuendi leges accipere potuissent, non aliquot annos post Romam conditam [a] ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen vt non acceperunt, tenuerunt, sed meliores & emendatiores facere conati sunt: [b] quamuis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis autoritate se instituisse cõfinxerit. Quod prudenter

denter Romani credere noluerunt [c], propterea non inde acceperunt. [d] Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum quasdam leges, [e] quæ quidem regendæ ciuitati nequaquam sufficerent condidisse fertur. Qui eis etiam multa sacra constituit: [f] non tamen perhibetur easdem leges à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum: quæ ita magna sunt, [g] vt his doctissimi eorum viri etiam stantibus vrbibus respublicas perire contirment? dij eorum ne suis cultoribus acciderent minimè curarunt, imò verò vt augerentur, sicut suprà disputatum est, omnino curauerunt.

L. VIVES.

a AB Atheniensibus mutuarentur leges } *Anno ccc. ab Vrbe condita, post multas inter plebem, & patres dissensiones, tres legati missi sunt in Græciã, iussi leges Solonis describere, & mores atq; instituta reliqua Græ[c]iæ cognoscere: vt componi status ciuitatis Romanæ exemplo Græcorum posset. Athenis Charephanes erat Archon, Olympiade lxxxij. Grauiter negotium est à legatis transactũ, & proximo anno redierunt, creatiq; sunt decemuiri legũ ferẽdarũ, qui primũ decẽ tabulas iuris ciuilis Ro. scripserunt deinde addiderũt duas approbataq; sunt omnes comitiis centuriatis: atq; hæ sunt nobilissimæ leges Duodecim tabularũ Liu. li. 3. & Dionys. 10. & alij.*

Leges xij. tabularũ

b Quamuis Lycurgus. } *Inclytæ sunt Lycurgi leges quas ille Lacedæmoniis dedit, ex Apollinis Delphici, vt finxit, oraculo, Pleni sũt Græcorũ & Latinorũ libri Lycurgi huius legũq; prædurarũ, quas Sparta tulit. Est & liber à X nophõte de illis ipsis legibus editus, multa etiã à Plutarcho de iis cõscripta: ideo in re nota nõ ero lectori fastidio.*

Lycurgi leges quales

c Propterea non inde. } *Adde quod magis ad ciuilem vitam & mansuetudinem faciebant Solonis, quàm Lycurgi leges agrestes & sanguinariæ, vt Plato & Arist. notarunt. Finis enim earum non erat alius, quàm vt optimos bellatores facerent Spartanos.*

d Numa Pompil. } *Curibus Sabinis natus est vir suæ ætatis optimus. De hoc Liu. lib. 1. & Dionys. & Plutarch. in eius vita, & alij quamplurimi.*

e Quæ quidem regendæ ciuitati. } *Hoc satis notum est: nam leges aliundè petierunt.*

f Non tamen perhibetur. } *At Aegeriæ congressus simulauit, sed nympha potius q[u]àm dea, & fabulam esse constabat. De hoc aliàs.*

g Vt his doctissimi eorum viri. } *Facere non possum quin festiuissimum quoddam Plauti dictũ ex Persa huc adducam; rogat virginem Sagaristio seruus, vt munitũ tibi visum est oppidũ: respõdet*

Plauti dictum ex Persa

illa: Si incolæ bene sunt morati, pulchrè munitum arbitror: perfidia & peculatus ex Vrbe & auaritia si exulant. quarta inuidia, quinta ambitio, sexta obtrectatio, septima periuriū, octaua indiligentia, nona iniuria, decima, quod pessimum aggressu, scelus. Hæc nisi vnde aberunt, centuplex murus rebus seruandis paru'st.

De raptu Sabinarum, alijsque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana etiam laudatis viguere temporibus

CAP. XVII.

AN fortè populo Rom. propterea leges non sunt à numinibus constitutæ,[a] quia, sicut Salustius ait, Ius bonúmque apud eos, non legibus magis quàm natura valebat?[b] Ex hoc iure ac bono credo[c] raptas esse Sabinas. Quid enim iustius & melius, quàm filias alienas fraude spectaculi inductas, nō à parentibus accipi, sed vi vt quisque poterat auferri? Nam si iniquè Sabini facerent negare postulatas, quantò fuit iniquius rapere non datas? Iustius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, vbi Mars filium suum pugnantem iuuaret, vt coniugiorum negatorum armis vlcisceretur iniuriam, & eo modo ad fœminas quas voluerat, perueniret. Aliquo enim fortasse iure belli iniustè negatas, iustè victor auferret. Nullo autem iure pacis non datas rapuit, & iniustum bellum cum earum parentibus iustè succensentibus gessit.[d] Hoc sanè vtilius fœliciúsque successit.[e] Quod etsi ad memoriā fraudis illius Circensium spectaculum mansit, facinoris tamen in illa ciuitate & imperio non placuit exéplum: faciliúsque Romani in hoc errauerunt, vt post illam iniquitatē deum sibi Romulum consecrarent, quàm vt in fœminis rapiendis factum eius imitandū, lege vlla vel more permitterent. Ex hoc iure ac bono[f] post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cuius filius Lucretiam stupro violenter oppresserat, Iunius Brutus consul,[g] Lucium Tarquinium Collatinum maritum eiusdem Lucretiæ collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomē & propinquitatem Tarquiniorū coegit magistratu se abdicare, nec viuere in ciuitate permisit. Quod scelus fauēte vel patiente populo fecit, à quo populo cō sulatum idē Collatinus, sicut etiā ipse Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono[h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Veientes, grauissimos hostes populi Rom. post decennale bellum,

bellum quo Romanus exercitus toties malè pugnãdo grauiter afflictus est, iã ipsa Roma de salute dubitãte atq; trepidãte, facillimè superauit, eorúmque vrbem opulentissimã cepit, inuidia obtrectatorũ virtutis suæ, & insolentia tribunorum plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberauerat ciuitatem, vt de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet: [i] & decem milibus æris absens etiam damnaretur: [k] mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare iam piget fœda & iniusta, quibus agitabatur illa ciuitas: [l] cùm potẽtes plebẽ sibi subdere conarentur, plebsq; illis subdi recusaret, & vtriusq; partis defensores magis studiis agerent amore vincendi, quàm æquum & bonum quicquam cogitarent.

L. VIVES.

[a] QVia sicut Salustius } *In bello Catilinario de veteribus Romanis loquens: Ius est ciuilis æquitas vel scriptis legib⁹ scripta, vel institutis aut moribus recepta. Bonũ est iuris ipsius origo & tẽperatio atq; emendatio, quæ fit ex prudẽtia iudicis accõmodãtis se rationi causæ: & flectẽtis legẽ ad causam, nõ causã ad legẽ, vt in hoc proposito Aristoteles de Lesbia norma dicit quinto Ethicorũ. Hoc bonũ solet etiã bonũ & æquũ nominari, vt apud eũdem Salustiũ in Iugurt. Fit reus Bomilchar magis ex æquo & bono, quã ex iure gentiũ Cic. in Bruto: Ita enim Crassus multa tũ contra scriptũ pro æquo & bono dixit. Dicitur etiã æquũ, siue æquitas. Cicero pro Cecinna: Istũ locũ fugis, & reformidas, & me ex hoc, vt ita dicã, cãpo æquitatis, ad istas verborũ angustias, & ad omnes literarũ angulos reuocas. Quintil. in 4. Quo loco tamen iudicis natura noscenda est, iuri magis an æquo sit opposita. Idẽ in 6. Iure pugnandũ an æquo? De his nos quædã in nostra Legũ æde diximus: plura & exactissima Gulielmus Badæus in Annot. Pandect. explicans illud à iure consultis non satis intellectũ: Ius est ars æqui & boni. Quo viro Gallia acutiore ingenio, acriore iudicio, exactiore diligẽtia, maiore eruditione nullũ vnquã produxit: hac verò ætate nec Italia quidẽ. Nihil est vsquã vel Græcorũ, vel Latinorũ scriptorũ, quod ille non euoluerit, legerit, excusserit. Græca & Latina iuxtà & summè callet. Tã facilè vtraq; lingua loquitur, quã Gallica, quæ est ei vernacula, haud scio an etiã facilius. De libro Græco quæ sunt scripta, leget Latinè: de Latino Græcè. Hæc quæ videamus tã elaboratè, tã excultè ab eo cõscripta, ex tẽporali sunt ei facultate parta. Facilius tũ Græcè scribit, tũ Latinè, quàm etiã earũ linguarũ peritissimi intelligant. Nihil est tã reconditũ, tã abstrusum in his linguis, quod non peruestigarit, adierit,*

Ius

Bonum

Bonum

Aequum

Gulielmus Budæus laus

inspexerit, & velut Cerberũ è tenebris produxerit in lucẽ. Infinitæ sũt seu vocũ significationes, seu loquẽdi figuræ ac proprietates, quas vnius Budæi opera sciũt homines studiosi priorib seculis ignoratas. Et hæc quidẽ omnia tanta & tã admirabilia ipse per se sine magistro vllo perdidicit. Fœlix ac fœcundũ ingenium, quod in se vno invenit & doctorẽ, & discipulũ, & docendi viã, rationémque. Et cuius decimã partem alij sub magnis magistris vix discunt, ipse id totũ à se magistro edoctus est. Nihil dixi de scientia iuris, quæ per ipsum instaurari collapsa iam cœpit, nihil de philosophia, cuius ipse in libris De asse id specimen edidit, quod edere non quiuisset nisi homo, qui in omniũ philosophorũ libris assiduò versatus esset, maximósque in eis progressus haberet. Accedit his omnibus, quòd haud dubiè cæteras res vniuersas antecellit, probitas tanta doctrinæ congrua decénsque tã rara, tamq; admirabilis. Vt sine cæteris ingenij dotibus monumentisque miraculũ posset videri: vt eruditione, ita & probitate superiorẽ non habet. Qui in omni vita actibúsque tam variis primas semper religioni partes attribuit. Qui vir coniugatus liberorũ plenus, nunquã commodis illis & rei familiaris incrementis transuersus est actus, semper seque suamq; fortunã rexit, & moderatus ist: nec à fortuna quãtũuis magna spe proposita, abripi sese permisit, sẽper seipsũ habuit in sua potestate. Homo versatus in legationibus, in aula, inter principes viros nihil vnquã gratiæ dedit, nulli assẽtari in animũ induxit, patrimoniũ nũquã auxit, quòd à recto vel pilũ latũ deflectere nõ sustinuit, in seipsum acrior quàm in alios iudex: muneribus inuidiosissimis functus, nõ inuenit à quo labecula spargeretur vlla, vel suspicione criminis qualibet perstringeretur etiã in libera gẽte, nec omnino muta, & satis suspicaci. Sentio me modũ destinatæ breuitatis egressũ, dum me loquendi de amico lõgè optimo dulcedo tenuit. Nũc ad institutũ reuertar. Est ergo Salustij sens⁹, æquitatẽ illã tũ ciuilẽ, quã ius appellãs, tũ etiã naturalẽ, quæ ingenita est à natura animi bene sẽtiẽtiũ & iudicãtiũ quæ nihil cũ sit melius, idcirco bonũ nominatur, nõ magis valuisse apud Romanos latis legibus, quã naturalibus iudiciis hominũ sapientiũ.

b Ex hoc iure ac bono. *Acerba ironia.*

c Raptas esse Sabinas. *Cùm fœminas ad coniugium non posset à vicinis populis impetrare Romulus, ex cõsilio Numitoris aui & senatus, ludos se facturũ simulauit Neptuno equestri: ita euocatis fœminis vicinarũ gẽtiũ, eas omnes potissimũ Sabinas medio spectaculo Ro. rapuerũt. Sic enim inter Romulũ & suos cõuenerat, quarto mẽse post conditã Romã, vt Dionysius perhibet ex Fabio Pictore. Plutarchus xiiij. Cal. Septemb. dicit. Conuenit numerus: nã Roma xij. Cal.*

Sabinæ raptæ

Maias est cœpta ædificari, Paliliũ die. Tametsi Gellius, non Aulus ille Nocturnus, sed antiquus quidã scriptor, quarto anno id scribit cõtigisse, quod est vero similius. Et raptæ sunt, vt Dionysius tradit, sexcentæ & octoginta, quod magis credo, quàm quod de triginta scribunt alij, vnde manarit Curiarum numerus. Iuba tres addit ad numerum. Dionys. Antias Valerius quingentas viginti septẽ prodit. Sunt qui velint Thalassum non fuisse vitum, sed signum, quod Romulus militibus direptioni dedit. Festus ex Varrone signum Talassionis fuisse ait, ceu quis dicat quasillum, vel calathum.

d Hoc sanè vtilius. } *Et hi populi, qui raptas amiserant, & alij, Vicinorum quos vel isti suis lachrymis, vel exemplum ad multos pertinens mouit, contra Romanos ceperunt arma Sabini, Ceninenses, Crustumerij, Attenates. Romulus cùm tantum in se parari bellum videret, ad Ethruscorum opes, qua tunc plurimum valebant, confugit. Cælius quidam Vibennus Ethruscus princeps suppetias tulit Romulo, a quo Cælius mons in Vrbe est dictus. Auus quoque subsidium nepoti misit. Ceninẽses, Crustumerios, & Attenates Romulus non magnis nec difficilibus prælijs superauit, cum Sabinis, cùm vario & periculoso pugnaretur Marte, repente raptarum precibus fœdus & amicitia coijt.*

bellũ cum Romulo.

e Quod etsi ad memoriam. } *Ludi quotannis Neptuno equestri celebrabãtur: variè nominati: Circẽses, Magni, Romani, apud priscos Consualia, cui deo sacrificabatur, quẽ præesse consilio existimabant, à quo opem consiliúmque Romulus in difficultate coniugiorũ petierat. Eius ara sub terra est defossa quoniam consilium non sacra modò res est vt ait Plato, sed occulta quoque esse debet.*

Cõsus deus

f Post expulsum. } *Rursum ironia.*

g Lucium Tarquinium. } *Expulsis regibus comitijs cẽturiatis, vt Seruius Tullius populũ descripserat, cõsules creãtur L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus Lucretiæ maritus, Ægerij fratris Tarquinij Prisci filius, vt dicit Liuius: nepos verò, vt Dionysius. Brutus cùm non modò regem, sed ne regium quidẽ nomẽ vellet in Vrbe superesse, magistratũ collegæ abrogauit, quod Tarquinius vocaretur, isq; bonis suis sumptis vltrò Collatiam habitatũ migrauit. Hoc factum Cicero tertio officiorum subindicat non admodum fuisse coniunctum cũ honestate, sed quia vtilissimum fuit patriæ, idcirco honestũ etiam videri. Obseruatum esse ait Iulius Obsequens, neminem qui magistratum collegæ abrogasset, annum vixisse: quorum primus fuit Brutus, deinde T. Gracchus, & P. Tarquinius.*

Consules primi.

h Marcus Camillus. } *Hic Veios opulentissimam Ethruriæ vr-*

Camillus.

bē cepit, qui decēnali obsidione erāt oppugnati, Tunc enim primùm populus Ro. cœpit in castris sub pellibus hybernare odio illius gētis, ne illinc discederent, quousque bellum esset confectū. Iam inde enim à Romulo rege per trecentos annos propè continenter cum Veientibus bellū gesserant. Liuius lib. 5. & Plutarch. in Vita Camilli: huic Camillo quod mala fide prædam Veientanam populo dicebatur diuisisse L. Apuleius trib. pleb. diem ad populum dixit: Camillus vitandæ inuidiæ gratia, tametsi falsò accusabatur, Ardeam exulatum iuit duobus annis ante Romam à Gallis captam.

i Et decem milibus. } *Liuius quindecim milibus æris grauis mulctatum dicit Camillum absentem. Plutarchus quindecim milibus assium. asses & æra grauia idem fuisse ostendit Budæus meus.*

As & æs graue idē.

k Mox iterum à Gallis. } *Capta à Gallis Roma, Camillus coacto ex his qui Alliensi cladi superfuerant, exercitu, solutus exilio & comitiis curiatis dictator creatus ab iis, qui in Capitolio obsidebātur, Gallos primùm ex Vrbe leui prælio exegit: deinde via Gabina ad octauum lapidem ingenti affecit cæde. Liu. lib. 5. Maluit ergo hic tantus vir afflictæ patriæ, quàm suæ iniuriæ memor esse, ideo alter Romulus appellatus est.*

l Cum potentes. } *Hoc malum post expulsos reges penè per annos quingentos durauit, vt plebes & nobiles dissentionibus etiam ædilis inter se certarent. vtrisque volentibus alteris imperare: quæ studia factionum per paucos seditiosos tribunos plebis ex parte plebis, & senatores ex nobilitate accendebantur. Hinc Lucan. Et cum consulib. turbantes iura tribuni.*

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut seueritate resolutis Salust. probat historia. CAP. XVIII.

ITaque habebo modū, & ipsum Salustium testē potius adhibebo, cùm in laude Romanorū dixisset, vnde nobis iste sermo ortus est. Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura valebat, prædicans illud tēpus, quo expulsis regibus incredibiliter breui ætatis spatio ciuitas plurimum creuit. [a]Idem tamen in primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc cùm ad consules à regibus esset trāslata respublica: [b]post paruum interuallū, iniurias validiorū, & ob eas [c]discessionem plebis à patribus, aliásque in vrbe dissensiones fuisse. Nam cū optimis moribus & maxima cōcordia populum Romanum [d]inter secundum & postremū bellum Carthaginense commemorasset egisse: causámque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pa-

cis

cis in fide fuisse dixisset, vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandósq; istos mores optimos, vt metu vitia cohiberétur, Carthaginem nolebat euerti, continuò subiecit idē Salustius, & ait: [c] At discordia, & auaritia, atq; ambitio, & cætera secūdis reb. oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maximè aucta sunt: vt intelligeremus etiam antea & oriri solere & augeri. Vnde subnectens cur hæc dixerit: Nam iniuriæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq; dissensiones domi fuere: iam inde à principio, neq; amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & [f] bellum graue cū Ethruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quēadmodum illo etiam breui tēpore vt regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur, metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque vrbe pulsus, Ethruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaq; quid deinde cōtexat: Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, [g] de vita atq; tergo regio more cōsulere, [h] agro pellere, & cæteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitiis & maximè fœnoris onere oppressa plebs cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata [i] montē Sacrum atque Auētinum insedit. Túmque tribunos plebis, & alia sibi iura parauit, discordiarū & certaminis vtrinque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tēpore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: Ius bonúmq; apud eos non legib. magis quàm natura valebat. Porrò si illa tēpora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana Respublica: quid iam de consequenti ætate dicēdum aut cogitandum arbitramur, cùm paulatim mutata, vt eiusdem historici verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Salustius, quemadmodum breuiter recolat, & describat: in eius historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt [k] vsque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore vt ait, maiorum mores non paulatim vt antea, sed torrētis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atq; auaritia corrupta est, vt meritò dicatur genitos esse, qui [l] neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Salustius de *Syllæ* vitiis, cæteráque fœditate reipublicæ: & alij scriptores

in hæc consentiunt, quamuis [m] eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facillimè perspicit colluuiem morum pessimorum, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentũ. Hæc enim gesta sunt non solùm antequam Christus in carne præsens docere cœpisset, verùm etiam antequam de virgine natus esset. Cùm igitur tot & tãta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post euersam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus vnde talia vitia [n] syluescerent, maligna astutia inserẽtibus, cur mala presentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosásque cupiditates diuina autoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo vbique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis gloriosissimam ciuitatem?

L. VIVES.

a IDem tamen in primo historiæ.} *Et hos libros historiarum Salustij de bellis ciuilibus amisimus. Pauca quædam restant orationes.*

b Post paruum interuallum.} *Post quindecim annos. Liuius libro secundo: Ap. Claudius deinde, & P. Seruilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs, sed patribus nimis luxuriosa fuit lætitia. Plebi, cui ad eam diem inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ.*

Tarquinij Superbi mors.

c Discessionem.} *Discessit plebs à patribus primùm propter fœnus decimo septimo anno à parta libertate. Iterum propter tyrannidem decemuirorum legibus ferẽdis anno ccciij. Tertiò propter æs alienum & longa inter tribunos plebis & patres certamina, aliquot annis ante bellum Pyrrhi.*

Discessiones plebis à patribus

d Inter secundum.} *Tria fuerunt bella inter Romanos & Carthaginienses gesta. Primum per xxij. annos in Sicilia, post in Africa: cœptum anno ab Vrbe condita cccclxc. App. Claudio Caudace & Q. Fuluio Flacco Coss. tot anni sũt in Plinio libr. xxxiij. in cuius codice pro quingentesimo octogesimoquinto, legendũ, quadringẽtesimo octogesimoquinto. Liuius & Eutropius huic summæ tredecim annos adimunt. Alterum post xxiij annos. Cœptum P. Scipione, T. Sempronio Coss. in*

Punica bella.

Locus in Plinio emendatur

Coss in Hispania, Sicilia, Italia, in Africa gestum & ibi perfectū à Scipione Africano maiore decimo septimo postquam cœperat. Tertium post vndequinquaginta annos Manilio & Marcio Censorino Coss. Tertio anno perfectum à Scipione Africano Minore, totum in Africa ipsa gestum: cuius finis excidium fuit Vrbis Carthaginiensis. De his bellis fusius alias.

e At discordia.} *Idem in Iugurthino.*

f Bellum graue cum Ethruria.} *Cum Porsenna rege Ethruscorum potentissimo, qui volebat Tarquinios in regnum restitui, & obsidione ingenti premebat Romanos, & expugnasset eos, ni territus esset à Q. Mutio Scæuola. Liuius lib. 1.*

Porsenna bellum.

g De vita atque tergo.} *De verberibus. Cædebatur virgis morti addictus apud Romanos, deinde necabatur. Interim cùm facinus noxiorum non erat graue, satis habebant virgis cædere. Tum etiam qui creditoribus propter debita à iudicibus addicebātur, multa turpia & miseranda patiebantur nexi apud creditores, multáq; seruili more in tergo plagas. huic malo subuenere leges Porcia & Sempronia, qua liberū corpus Romani ciuis virgis aut aliis verberibus cædi vetāt.*

Supplicia Romana. Leges Porcia & Sempronia.

h Agro pellere.} *Nā diuites quos agros populi Romani manu ceperant, primùm tanquam precio reipub. nomine à senatu colendos accipiebant: deinde aliis ad aliorum facinora conniuentibus dominos se faciebant exclusa plebe. Hinc leges agrariæ de agris populo diuidundis toties tentatæ magna indignatione nobilitatis, nec vnquam sine tumultibus agitatæ.*

Leges agraria.

i Mōtem sacrum.} *Prima secessio fuit in Sacro monte, qui est trās Anienem amnem: vel, vt Piso scribit in Auentino, quia pars est vrbis. Ibi tribuni plebis primū sūt plebi dati velut tutores eius, qui pro cōmodis excubarent intercederéntque patriciorum in ipsam iniuriis: essentque sacrosancti quos qui violasset, eius caput Ioui sacrum esset, bis bona & familia ad Cereris venderentur. Secunda secessio fuit primùm in Auētinum: deinde quò maior solitudo, & exinde terror esset in Vrbe, in Sacrum montem est itum. Rursus compositis cum senatu rebus in Auentinum ibique tribunos recuperauit: ex Auentino ventum esse in Capitolium, ibi à Pont. Max. comitia habente creatos esse trib. pleb. Cicero pro Cornelio De maiestate.*

Secessio plebis prima. Trib. ple. Secessio altera.

k Vsque ad bella ciuilia.} *Inter patres & Gracchos, Tiberium primum, deinde Caium ad bella ciuilia, inter Marium & Syllam.*

l Qui neque ipsi.} *Cùm luxu perditissimi essent, & quæcunque rapere poterant, subitò prodigerent, ita ad explendam effusionem hāc in aliorum bona impetū facere eos erat necesse, dolúmque per*

terebratum implere laborabant.

Salustij phrasis. m Eloquio. } *Placuit omnibus ætatibus astricta illa, & tamen culta viuidáque Salustij dictio, eúmque Thucididi scriptori Græco nostris visum est opponere: sicut Quintil. lib. 10.*

Sylvescerent. n Sylvescerent. } *In modũ syluæ diffunderẽtur & propagarẽtur. Sic apud scriptores rerum rusticarũ, Catonẽ, & Columellã. Græci ὑλομανεῖν vocãt, quasi, luxuriare arbores, quod est in herbis ἐξυβρίζειν.*

De corruptione Romanæ reipub. prius quàm cultum deorum Christus auferret. CAP. XIX.

ECce Romana respublica: quod non ego primus dico, sed autores eorum vnde hæc mercede didicimus, tãtò antè dixerunt ante Christi aduentum, paulatim mutata, & ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi aduentum, post deletam Carthaginem, maiorũ mores non paulatim vt antea, sed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atque auaritia corrupta est. Legant nobis contra luxũ & auaritiam præcepta deorum suorũ pop. Rom. data. Cui vtinam tantum casta & modesta reticerent, ac non etiam ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent, quibus per falsam diuinitatem perniciosam conciliarent autoritatem. Legant nostra, & per Prophetas, & per sanctum Euangelium, & per apostolicos Actus, & per Epistolas, tã multa contra auaritiam atque luxuriam, vbique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm diuinè, non tanquam ex philosophorũ cõcertationibus strepere, sed tanquam ex oraculis & Dei nubibus intonare: & tamen luxu atque auaritia, sæuísque ac turpibus moribus ante aduentum Christi rẽpub. pessimã ac flagitiosissimam factã, non imputant diis suis: afflictionem verò eius quamcunque isto tempore superbia deliciæq; eorũ perpessæ fuerint, religioni increpitant Christianæ. Cuius præcepta de iustis probísque moribus, si simul audirent atque curarent reges terræ, & omnes populi, principes & omnes iudices terræ, iuuenes & virgines, senes cum iunioribus, ætas omnis capax, & vterque sexus, & quos Baptista Ioannes alloquitur [a] exactores ipsi atque milites: & terras vitę præsentis ornaret sua fœlicitate respublica, & vitæ æternæ culmẽ beatissimè regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque [b] vitiis malè blandientibus, quàm vtili virtutum asperitati sunt amiciores, tolerare Christi famuli iubentur: siue sint reges, siue principes, siue iudices, siue milites, siue

siue prouinciales, siue diuites, siue pauperes, siue liberi, siue serui vtriuslibet sexus: pessimam etiam, si ita necesse est, flagitiosissimámq; rempub. & in illa angelorum quadã sanctissima atque [c] augustissima curia, cælestíq; repub. vbi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam illa tolerantia comparare.

L. VIVES.

a Exactores.} *Lucæ 3 sic vulgò legitur: Venerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magister quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis facite. Pro facite est Græcè πράσσετε, quod primus annotauit Erasmus vertendum exigite. Hinc Augustinus rectè exactores nominat, qui dicuntur τελῶναι.* Exactores

b Vitiis malè blandient.} *Alludit ad duas illas vitij & virtutis vias, quas Hesiodus finxit: quem Vergilius imitatus est in litera Pythagoræ: seu, vt alij volunt, Ausonius.* Carmen de litera Pythagoræ [illegible]

c Augustissima.} *Certum est ita debere legi: & non angustissima. Sed prætermittendum non est quod annotauit frater, penè nomen mihi ore excidit, angustam hîc dici cælestem curiam, quòd via sit ad illam arcta, & pauci eam ingrediantur, iuxta dictum Christi seruatoris. Et quo rem possent auditores melius memoriæ mandare, versiculo sanè quàm festiuo signauit:*

Arcta est via verè quæ ducit ad gaudia vitæ.

De ratione metri solicitũ se magnopere esse negabat, vt bene tinniret.

Quali velint fœlicitate gaudere, & quibus moribus viuere, qui tempora Christianæ religionis incusant.

CAP. XX.

VErùm tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam esse rempublicam. Tantùm stet, inquiunt, tantùm floreat copiis referta, victoriis gloriosa, vel quod est fœlicius, pace secura sit. Et quid ad nos? imò ad nos magis pertinet, si diuitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur diuitibus pauperiores causa saturitatis, atque vt eorum patrociniis quieta inertia perfruantur. diuites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant non consultoribus vtilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non iubeantur dura, non prohibeantur impura: reges non curent quàm bo-

nis, sed quàm subditis regnent: prouinciæ regibus non tanquam rectoribus morum, sed tanquam rerum dominatoribus, & deliciarum suarum prouisoribus seruiant, eósq; non synceriter honorent, sed nequiter ac seruiliter timeant. Quid alienæ vineæ potius, quàm quid suæ vitæ quisq; noceat, legibus aduertatur. Nullus ducatur ad iudices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, sed cuiquam inuitò fuerit importunus, aut noxius. Cæterùm de suis, vel cum suis, vel cum quibuscunque volentibus faciat quisque quodlibet. Abundét publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maximè, qui priuata habere non possunt. Extruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara conuiuia frequententur, vbi cuique libuerit, & potuerit die noctúque ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur. [a] Saltationes vndique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus, atque omni genere siue crudelissimæ, siue turpissimæ voluptatis exæstuent. Et ille sit publicus inimicus, cui hæc fœlicitas displicet. Quisquis eam mutare vel auferre tentauerit, eum libera multitudo auertat ab auribus, euertat è sedibus, auferat à viuentibus. Illi habeãtur dij veri, qui hanc adipiscendam populis procurauerunt, adeptámque seruauerunt. Colantur vt voluerint, ludos exposcant quales voluerint, quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus; tãtum efficiant vt huic fœlicitati nihil ab hoste nihil à peste, nihil ab vlla clade timeatur. Quis hanc remp. sanus, non dicam Romano imperio, sed [b] domui Sardanapali comparauerit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, vt in sepulchro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido eius etiam cùm viueret, hauriendo consumpserat: quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam vlla seueritate aduersantem, huic libentius, quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

L. VIVES.

Salutationes Romæ

a Saltationes vndique. } *In codice Brugensi est, Salutationes, in Coloniensi erat, Salutationes, sed abrasum est u. Studium certè salutandi magnum erat Romæ, & inter magnos honores erat salutari, inter præcipua verò officia salutare. Vtraq; res erat mirè plausibilis, & popularis, multúmque faciebat ad potentiam. Salustius in Iugurt. Certè quibus magna industria videtur salutare plebem. De salutationibus pleni sunt omnium Latinorum libri.*

Sardanapalus.

b Domui Sardanapali. } *Thonos concoleros, Græci Sardanapa-*

lum

lum nuncupatunt, rex fuit Assyriorum vltimus ad omne volupta-tum genus abiectissimus: qui cùm ab Arbace Medo parari aduersum se bellum cognouit, prælio fortunam rei tentare statuit: sed victus muliebris homo & imbellis in aulam refugit, quam secum & cũ omni gaza regia incendit, multò antea cũ voluptatib. demẽtatus insaniret. suo in sepulchro tale vt incideretur epitaphiũ iussit:

Καὶ ἔχω ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον. τὰ δὲ πολλὰ, καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Quos Cicero in 5. Tuscul. sic vertit:

Hæc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido
Hausit. at illa iacent multa & præclara relicta.

Addit idem Cicero: Quid aliud inquit Aristoteles, in bouis non in regis sepulchro inscriberes? hæc habere se mortuum, dicit quæ ne viuus quidem diutius habebat, quàm fruebatur. Chrysippus ad suam Stoicitatem conuertit illos versus. Plura Athenæus lib. 5.

Quæ sententia fuit Ciceronis de Rom. rep. CAP. XXI.

SEd si contemnitur, qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti, quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo vt consistat & maneat, audiant eam, non vt Salustius narrat pessimam ac flagitiosissimã factam, sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem extinxerat, de republica disputantem, [a] quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Salustius, iam iámque peritura. [b] Eo quippe tempore disputabatur, quo iam vnus Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus, concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum ac discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, ísque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis, & mediis, & infimis interiectis ordinibus vt sonis, moderata ratione ciuitatem cõsensu dissimillimorum cõcinere: & quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in ciuitate concordiam: arctissimũ atq; optimum omni in republica vinculũ incolumitatis, eámq; sine iustitia nullo pacto esse posse: ac deinde cùm aliquantò latius & vberius disse-

ruisset, quantum prodesset iustitia ciuitati, quantúmque obesset si abfuisset, suscepit [c] deinde Pilus vnus eorum qui disputationi aderant, & poposcit vt hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur, propter illud, quod iam vulgò ferebatur, [d] Rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: respondítque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud sine iniuria non posse: sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rempublicam regi non posse. Cuius quęstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset in tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam, purgans se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egítque sedulò pro iniustitia contrà iustitiam, vt hanc esse vtilem reipublicæ, illam verò inutilem verisimilibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. [e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus, asseruit quantum potuit nihil tam inimicum quàm iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolítque suam atque commẽdat breuem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu & vtilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde [f] quanta sit in disputando definitionis vtilitas, atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac iustè geritur, [g] siue ab vno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab vniuerso populo. Cùm verò iniustus est rex, [h] quem tyrannum more Græco appellauit: aut iniusti optimates, quorum consensum [i] dixit esse factionem: aut iniustus ipse populus, cui nomen vsitatum non reperit, nisi vt etiam ipsum tyrannum vocaret, non iam vitiosam sicut pridie fuerat disputatum, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cùm tyrannus eam factione capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniã nõ esset multitudo, iuris consensu & vtilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. Quando ergo

respub.

respub. Romana talis erat, qualem illam descripsit Salustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quam disputatio de rep. [k] inter magnos eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstrauit, commemorato prius [l] Ennij poëtæ versu, quo dixerat:

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

Quem quidē ille versum, inquit, vel breuitate vel veritate tanquam ex oraculo mihi quodā esse [m] effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tā diu tenere potuissent tantam & tam iustè latéque imperantem remp. Itaq; ante nostrā memoriam, & mos ipse patrius præstātes viros adhibebat, & veterum morē ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cū remp. sicut picturā accepisset egregiam, sed euanescentem vetustate, non modò eam coloribus iisdem quibus fuerat renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formam saltem eius & [n] extrema tanquam lineamēta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanā, quos ita obliuione obsoletos videmus, vt non modò non colantur, sed etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt [o] virorum penuria, cuius tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo remp. verbo retinemus, re ipsa verò iam pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur [p] longè quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de repub. disputare, adhuc tamen [q] ante aduētū Christi. Quæ si [r] diffamata & præualescente religione Christiana sentirentur atque dicerentur, quis nō illorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dij eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa resp. quā Cicero longè antequam Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, vtrum in ea viguerit vera iustitia: an fortè nec tunc fuerit viua moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cùm eā præferret, expressit: sed aliàs, si Deus voluerit, hæc videbimus. Enitar enim suo loco, vt ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, &

quid sit populus, loquente Scipione breuiter posuit, attestantibus etiam multis, siue ipsius, siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, nunquam illam fuisse rempublicam, quia nunquam in ea fuit vera iustitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, & pro suo modo quædam respublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quàm à posterioribus administrata est. Vera autem iustitia non est, nisi in ea republica, cuius conditor rectórque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse negare non possumus. [f] Si autem hoc nomen, quod alibi aliter vulgatum est, ab vsu nostræ locutionis est fortè remotius, in ea certè ciuitate est vera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas Dei.

L. VIVES.

a QVando præsciebatur.} *Hunc locũ sic lego: Quando præsentiebat ea corruptione, quã describit Salustius, tãtã perituram.*

Tiberius Gracchus

b Eo quippe tempore.} *Cùm Tiberius Gracchus aduersa & perculsa nobilitate legem agrariam trib. pleb. tulisset, vellétque sibi tribunatum continuari, quo & tutior ab iniuria diuitum esset, & cœpta perficeret, ne quis plura quàm quingena agri iugera possideret, à Scipione Nasica sequente senatu fustib. occisus est, corpúsque eius in Tiberim proiectum, Scipione Africano, de quo hîc loquitur, bellum ad Numãtiam gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis suis cũ Lælio & Furio disputans de repub. paucis diebus antequam mortem obiret: occisus vt creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Sempronia Gracchorum sororis, quam Scipio habebat vxorem.*

Scipionis Æmiliani mors

Legati Athenienses tres doctissimi.

c Deinde Pilus.} *Cùm inter secundum & tertium Punicũ bellũ Athenienses Romam legatos misissent Carneadẽ Academicũ, & Critolaum Peripateticum, & Diogenem Stoicum, tres nobiliss. illius ætatis philosophos, Carneades vel exercendi sui, vel ostẽtandi ingenij gratia, pro iustitia elegantem & acutã habuit orationẽ, Catone prisco, Galba & aliis plerisque principib. viris præsentib: postridie pro iniustitia orauit eisdẽ audientibus: diluitque omnia pridiana argumenta aliaque attulit pro iniustitia fortiora, quod fecit ex more sectæ, cuius institutũ est nihil ipsos affirmare, tãtũ cõfutare aliena ex hac posteriore disputatione decerpsit suã L. Furius Pilus, homo perbene Latinè loqui putabatur, literatiúsque quã cæteri, aggressúsque est accuratiss. oratione iustitiã vituperare, vt eloquentiã Lælij excitaret ad laudes illius virtutis: eadẽ mẽte qua Glauco lib. De repub. Platonis 2. iniustitiam laudat, vt Socratẽ de iustitia differentẽ audiret.*

L. Furius Pilus

d Remp.

d Remp. regi sine iniuria non posse.} *Vetus est illud: Sine iustitia ne Iouem quidẽ posse principẽ agere, vt Plutarchus docet in libro de Doc. principũ cúmq; respublica ad se suámque libertatem tuẽdam sæpe cogeretur cũ ciuibus agere iniquè, tum ad augendã potentiã multa contra ius ac bonũ patrarit, quæ prosperè deinde succedebant. Romani homines antiquũ illud dictũ inuerterant, dixerúntque sine iniuria regi rempublicã nõ posse. Istud idẽ attingebat Carneades, vt Lactantius refert, & Romanis quoq; ipsis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti velint esse, hoc est, si aliena restituãt, ad casas esse redeũdũ, & in necessitate ac miseriis iacẽdũ.*

Remp. sine iniuria regi nõ posse.

e Tum Lælius.} *Huius concertationis meminit Cicero in Lælio.*

f Quanta sit in disput. d. vtil.} *Plato, Aristoteles: & omnes veteres philosophi in omni disputatione à definitione incipiẽdũ esse cẽsuerunt, & ita tradiderũt. Neque enim facilè de re quapiã disseras, nisi prius quid ea sit posueris Rodolphus Agricola in 2. libr. De dialectica inuentione. Vtilis est, inquit, hæc definiẽdi ratio, cũ propter rerũ cognitionẽ, quæ definitione explicata, verũ est quo pacto velut certũ quoddã signũ destinandarũ cogitationum proponat animo: tum quod parit autoritatẽ disserenti: neque enim illẽ melius noscere videtur, quã qui quid ea sit, breuiter & aptè possit explicare. Hac Agricola, quẽ hominẽ laudauit in prouerbiis Erasmus meritissimo: & qui vnus exemplo potest esse fortunã in omni re dominari sicut Salustius inquit, eámq. res omnes ex libidine magis celebrare obscuraréq; quã ex vero. Vix & hac nostra, & patrũ memoria fuit vnus atque alter dignior, qui multũ legeretur, multúmq. in manib. haberetur, quã Rodolphus Agricola Phrysius. Tantũ est in eius operib. ingenij, artis, iudicij. grauitatis, dulcedinis, eloquẽtiæ, eruditionis: at is paucissimis noscitur, vir nõ minus qui vt ab omnib. cognosceretur dignus quã Politianus, vel Hermolaus Barbarus, quos mea quidẽ sententia, & maiestate & suauitate dictionis nõ æquat modò, sed etiã vincit.*

Definitionis vtilitas

Rodolphus Agricola

g Siue ab vno rege } *Triplicem speciem tangit administrandæ reip. Nam vel resp. à populo ipso regitur: hanc Græci δημοκρατίαν, dicunt, id est, populi imperium siue à paucis, hac ὀλιγαρχία, id est, principatus paucorum, quæ sub se habet ἀριστοκρατίαν. id est optimatũ administrationem. Optimates nobiles appellant: sed re vera quicũq. dignitate & opibus plurimum in repub. possunt, ij sunt optimates. Idcirco ὀλιγαρχία non multum videtur ab ἀριστοκρατία differre: quod & Cicero significat, cùm secundam partem dicit paucorum optimatum. Tametsi paulò diuersius idem de optimatibus pro Sextio, causæ videlicet inseruiens, vt solet. Regitur ciuitas interdum*

Regimen ciuitatis triplex

Optimates.

ab uno, ea est μοναρχία principatus unius.

Tyrannus. h Quem tyrannum.} *Olim veteres reges omnes principésque etiā iustißimos tyrannos appellabant, ut apud Verg. & Horatiū. nā & ipsum nomen quod Græcorū est, principatū tantummodo significat. Plato qui unus rectè administrat ciuitatem, vocatur τύραννος ἢ βασιλεύς, tyrannus & rex. Festus lib. 18. tyrānos dictos putat à Tarrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quòd introducto ab Atheniensibus populari administratione, & eos multis postea ciuitatibus æmulatis cœpit tyranni nomen in odium adduci. Et tyranni vocati sunt, qui suis commodis imperarent, non publicis: tū & à Romanis istud profectum, apud quos ingens fuit odium regis regníque, sed & in Græcia quisquis in ciuitate dominabatur, quæ solet esse libera, tyrannus dicebatur non rex.*

i Dixit esse factionem } *Memmius de optimatibus loquens apud Salustium: Metum à scelere suo ad ignauiam vestram transtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.*

Amicitia Factio. k Inter magnos eius principes.} *Finguntur sermoni illi interfuisse Scipio Africanus, C. Lælius qui cognominatus est Sapiens. L. Furius, tres per idem tempus, ut ait Porcius, qui agitabant nobiles: tum etiam, iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero ex clarißimis familiis.*

Ennius. l Ennij poetæ } *Huius præter fragmenta quædam, quæ ex variis antiquis scriptoribus colligere, & in unum velut corpus dispersa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudiis natus est, ut Mela & Silius sunt autores, quæ urbs est Salentinorum. Tarenti primùm, dehinc Romæ familiariter vixit cum Catone, Galba, Flaminio, & aliis principibus, donatus ciuitate ab eodem Flaminio.*

m Effatus.} *Aptißimo usus est verbo religionum.*

n Extrema tanquam lineamenta. } *Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis solis describunt, quæ dicitur monogramma: deinde colorem addunt, & velut spiritum ac vitam corpori mortuo tribuunt.*

o Virorum penuria } *Idem Salustius in Catilina dicit, remp. tanquam effœtam iam olim, nullum clarum virum producere.*

p Longè quidem.} *Annos circiter septuaginta.*

q Ante aduentum Christi.} *Annos sexaginta: tot enim sunt à Cicerone Cos. quo anno ipse libros De repub. scripsit, ad quadragesimum secundum annum imperij, Augusti, quo natus est Christus.*

Diffamari. r Diffamata.} *Fama extēsa, diuulgata. In hoc sēsu & alij utūtur.*

Apuleius

Apuleius 4. Asini: Et salutis communis admonẽs diffamat incẽdio repẽtino domum suã possideri. Illud est lepidum, quod Remigius interpres Epistolarũ Pauli, in Epistola priore ad Thessal. vbi interpres verterat: A vobis diffamatus est sermo domini dicit pro manifesto & diuulgato Paulũ parum de verborũ proprietate solicitum diffamatũ dixisse. Quid facias principibus istis scholarum, qui nondum sciunt Paulum non Latinè sed Græcè scripsisse? Tũ etiam nimis est arrogans homines ignorantissimos huius rationis loquendi, toties de significatibus vocabulorum ineptè disputare & ineptius definire: quod passim in dialectica & philosophia faciunt, cùm nihil minus videri velint quàm grammatici, & indignissimè ferant, si quis paulò literatior de vocabulis in hisce artibus vel meminerit.

s Si autem hoc nomen. } *An hoc dicit quia respub. popularis est ciuitas, vbi populus imperat, regnum Christi vnius est?*

Quòd diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus respub. deperisset. CAP. XXII.

SEd quod pertinet ad presentem quæstionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse, vel esse remp. secundum eorum doctissimos autores, iam longè ante Christi aduentum pessima ac flagitiosissima facta erat: imò verò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus: vt ergo non periret, dij custodes eius populo cultori suo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot tẽplis, tot sacerdotibus, & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis solennitatibus, tot tantorúmque ludorum celebritatibus colebantur, vbi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt: non curantes quemadmodum illi viuerent, imò curantes vt etiam perditè viuerent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, & legatur, quas deorum leges illi ciuitati datas cõtempserint [a] Gracchi, vt seditionibus cuncta turbarent: quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Cato vt in bella etiã progrederentur ciuilia,[e] causis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta, crudeliúsque finita:[f] quas denique Sylla ipse, cuiús vitã, mores, facta describentem Salustio, aliisque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam remp. [g] non tunc perisse fateatur? An fortè propter huiuscemodi ciuiũ mores Vergilianam illam sententiam, sicut solent pro defensione suorũ deorum opponere audebunt?

h Discessere omnes adytis: arisque relictis

Dij quibus imperium hoc steterat.

Primũ si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quòd hac offensi eos dij sui deseruerint, quoniam quidem maiores eorũ iam pridem moribus suis ab vrbis altaribus tam multos ac minutos deos, tanquam muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba vbi erat, cùm lõgè antequam mores corrumperentur antiqui [i] à Gallis Roma capta & incensa est? An præsentes fortè dormiebant? Tunc enim tota vrbe in hostiũ potestate redacta, solus collis Capitolinus remanserat: qui etiam ipse caperetur, [k] nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Vnde penè [l] in superstitionem Ægyptiorum bestias auésque colentium. Roma deciderat, [m] cùm anseri solennia celebrarent. Verùm de his aduentitiis, & corporis potius quàm animi malis: quæ vel ab hostibus, vel alia clade accidunt nondum interim disputo. Nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quamuis integris tectis mœnibúsque facta est ruina reipublicæ, vt magni autores eorum eam tunc amissam nõ dubitent dicere. Rectè autem abscesserant vt amitterentur omnes adytis, arísque relictis dij, si eorum de bona vita atque iustitia ciuitas præcepta cõtemplerat. Nunc verò quales quæso dij fuerũt, si noluerunt cum populo cultore suo viuere, quem malè viuentem non docuerunt bene viuere?

L. VIVES.

Gracchi a GRacchi.} *T. Gracchoqui bis Coss. bus triumphalis, censor & augur fuit, ex Cornelia minore Africani superioris filia geniti, maxima & admirabili indole iuuenes: quorũ vterque cũ legẽ agrariã tueretur de agris diuidũdis, ab irritata nobilitate, in tribunatu casus est, Tiberius à Nasica priuato. Caius à L. Opinio consule nouẽ annis post: ille fustibus, hic tam ferro: quod fuit primũ ciuile bellum in quo ad ferrum: usque ventum est, anno à Roma cõdita* DCXXVII.

Marius b Marius.} *Hic Arpinas fuit, nouus homo, ad septimum consulatũ euectus: Iugurthã primùm, deinde Cymbros & Teutonas vicit, de q; his omnibus triumphauit: ad extremũ inuidia & odio L. Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipsius fuerat, bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipse Marius est victus, & in Africam fugit.*

Cinna c Cinna.} *Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur, C. Corneliũ Cinnam, & Octauiũ Coss. in vrbe reliquit. Cinna studio rerũ nouarũ à collega dissensit, pulsúsque est ab eo, & à factione bonorũ ex vrbe, quã iniuriã cũ omni genere crudelitatis*

Cinna vindicare statuisset, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quam cum magnis copiis ingressus, multosque mortales trucidauit, & se secundum Marium vero septimum consulem sine populi suffragiis creauit: quo in magistratu Marius decessit post multa fœdè & crudeliter perpetrata.

d Carbo.} *Carbones, vt Cicero ad Papyriũ Patũ scribit, multi fuerũt ex Papyria gẽte, sed non illa patritia. Hic, de quo Aug. loquitur, Cneus Papyrius Carbo fuit: partium Marianarũ, qui victus à Sylla, in Siciliam fugit, ibique à Pompeio magno interfectus est Lilybæi.* Carbo.

e Causis iniquissimis.} *L. Sylla, & Q. Pompeio Coss. Asia prouincia & bellũ Mithridaticũ Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cum Sylla simultates, iam inde à bello Iugurthino: itaque per P. Sulpitiũ tribunum pleb. seditiosissimũ & sceleratissimum hominem, efficere conatus est, vt populus Mithridaticum bellũ sibi mandaret. Populus tametsi ingenti tumultu trib. ferente sciuit tandem, ac iussit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à suo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiendas legiones Capuã iuerãt, violauit, infestásque legiones ad vrbẽ admonuit, vim & fraudem inimicorum vlturus. Hinc semina bellorum omnium ciuiliũ. Nam Marius cum sua factione in vrbe ad Esquilias occurrit, & iusta acie decertatum atrociter est.* Belli ciuilis Mariani origo.

f Quas denique Sylla.} *Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cùm qs strenuã operam bello sociali nauasset reip. Cos. factus est. In eo magistratu bello ciuili profligato, victóque deinde Mithridate, & superatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio, Scipione, & alijs Marianis, dictaturam perpetuam lege Valeria inuasit, in qua multa millia ciuium Rom. crudelissimè proscripsit, homo immanissimus, & in omnes voluptates proiectissimæ libidinis.* Sylla.

g Non tunc periisse.} *Lucanus verbis Catonis.*

Olim vera fides Sylla Marióque receptis Libertatis abit.

h Discessere omnes adytis.} *Carmen est Vergilij 2. Æneid. quod Seruius & Macrobius putãt pertinere ad euocationẽ deorũ. Nam cùm oppugnabãtur ciuitates, erátq; in animo imperatorib. eas demoliri, ne cõtra deos geri bellum videretur, iiq; suis sedib. moueri inuiti, q nefas erat, euocabãtur ex obsessa ciuitate ab imperatore obsidere, vt in vrbẽ victricẽ volentes migrarent. Sicut Veiis fecit Camillus, & Carthagini atque Numantiæ Scipio, & Mummius Corinthi.* Euocationes deorũ.

i A Gallis Roma.} *Galli transalpini sæpe in Italiam migrarunt magna manu: postremi eorũ fuere Senones: hi Clusiũ petierunt, hinc Romam, quã & ceperunt anno ab ea condita CCCLX. sol ine an capta.* Roma à Gallis capta.

teris Gallis cisalpinis adiuncti, incertum.

k Nisi saltem anseres. } *Historia est, & apud historicos, & apud poetas vulgatissima, cùm Galli explorata ad arcem via silentio noctu ad eam ascenderent, obdormissentque vigiles, clangore anserũ, qui in Capitolio seruabãtur Iunoni sacri, proditi, Ita M. Manlius correptis armis quem primum Gallum iam in summo consistentem offendit, vmbone deturbauit, Hic alios secum pondere corporis traxit in ruinam: interea Romani ad tumultum accurrerunt, & Galli magna vi repulsi sunt.*

Anseres Capitolini.

l In superstitionem Ægyptiorum. } *Hi quasdam beluas propter vtilitatem consecrarunt, tanquam deos, vt Cicero in primo De nat. deorum inquit. Et fusè Diodorus lib. sua Biblio. 2. velut canem, felem, ibim, bouem, crocodilum, accipitrem, & alia.*

Ægyptiorum dij beluini.

m Cum ans. } *Propter illud beneficium Romæ quotannis, vt Plutarchus in Fortuna Romanorũ scribit, dicam Latinè Budæi verbis, quibus enim possem elegantius? Canis in crucem sublatus visitur, anserque in eleganti grabatulo, gestariolóve, quàm decentissimè sedẽs. Plinius libro vigesimo nono. Eadem de causa supplicia annua canes pendunt inter ædem Iuuentutis & Summani, viui in furcas sambucea arbore fixi. Quin & Censores primum omnium, quæ pro magistratu faciunt, sacrorum anserum cibos locant.*

Anserũ apud Rom. honor.

Varietates rerum temporalium, non ex fauore, aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendere iudicio.

CAP. XXIII.

QVid quod etiam videntur eorum affuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur non præfuisse refrænandis? [a] Qui enim Marium nouum hominem & ignobilem, cruentissimum autorem bellorum ciuilium, atque gestorem, vt septies consul fieret adiuuerunt, atque vt in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret: cur non etiam iuuerunt, vt à tantorum se compesceret immanitate facinorũ? Si enim ad hęc eum dij eorũ non iuuerunt, non paruum est, quod & fatentur etiam non propitiis diis suis posse accidere homini istam tẽporalem, quã nimis diligunt tantam fœlicitatem, & posse homines sicut fuit Marius, salute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui diis iratis: posse etiã homines, sicut fuit Regulus, captiuitate, seruitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod si ita esse concedunt, [b]compẽdio nihil eos prodesse, & coli superfluo confitentur. Nam si virtuti-

tutibus animi & probitate vitæ, cuius præmia post mortẽ speranda sunt, magis contraria vt populus disceret, instituerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt prosunt, vt quid coluntur, vt quid tanto studio colẽdi requiruntur? Cur quia laboriosis tristibúsq; temporibus tãquam offensi obscesserint murmuratur, & propterea Christiana religio conuitiis indignissimis læditur? Si autem habẽt in his rebus, vel beneficij, vel maleficij potestatem, cur in eis affuerunt pessimo viro Mario, & optimo viro Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelligũtur iniustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putentur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauisse existimantur, [c] Metellus enim Romanorum laudatissimus, [d] qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium fœlix fuit, [e] & Catilina pessimus oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infœlix: & verissima atq; certissima fœlicitate præpollent boni Deum colentes, à quo solo conferri potest. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dij eorum pro dirigendis vel corrigendis egerunt moribus ne periret, imò deprauandis & corrumpendis addiderunt moribus, vt periret. Nec sese bonos fingant, quòd velut offensi ciuium iniquitate discesserint. Prorsus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec subuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. [f] Omitto quod Marius à miserantibus Minturnensibus Maricæ deæ in loco eius commendatus est, vt ei omnia prosperaret, & ex summa reuersus desperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta, quàm inciuilis, hostilísque immanior eius victoria fuerit: eos qui scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, vt dixi, omitto, nec Maricæ nescio cui tribuo Marij sanguineam fœlicitatem, sed occultæ potius prouidẽtiæ Dei ad istorum ora claudenda, eósque ab erroribus liberandos, qui non studiis agunt, sed hæc prudenter aduertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam fœlicitatem, quę sicut Mario malis etiam plerunque conceditur, nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm ea multos etiam bonos ac pios vnius Dei veri cultores, inuitis dæmo-

nibus præpolluisse videamus: nec eosdem immundissimos spiritus, vel propter hæc ipsa bona maláve terrena propiciandos, aut timêdos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia, quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plene iudicia nemo comprehendit, iustè nemo reprehendit.

L. VIVES.

Marij crudelitas. a QVi enim Marium.} *Hic ex Africa reuersus ad pileū seruos euocauit: Colonias, Hostiā, Antium, Lauinium Atitiā crudeliter diripuit atque vastauit: Vrbem ingrediens signum militibus dedit, vt quemcunque non resalutasset occiderent. Dici non potest, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles: Lucanus optimè paucis verbis Marij crudelitatem descripsit:*

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens.

Hic tamen septimùm consul, vt dixi, in lecto suo interiit. Sicut Lucanus inquit:

Fælix, & euersa consul moriturus in Vrbe.

Rediit paulò post Sylla ex Asia. & Marium filium omnésque Marianarum partium duces sustulit.

b Compendio.} *Lusit Augustinus antithetis, compendio & superfluo: vel compendio, id est, breuiter, vel compendio, id est, vtilitatis, cuius contrarium est dispendium.*

Metelli fælicitas. c Metellus.} *Valerius lib. 7 & Plinius itidem 7. Q. Metellus Macedonicus fælicissimus ab omnibus iudicatus est, quod omnibus corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem consul & censor, idem magnum bellum fæliciter gesserit triumpharit, quatuórque filios reliquerit, tres consulares, duos triumphales, vnum censoriū, quartum prætorium & consulatus candidatum, vt scribit Velleius, quem magistratum adeptus est: tres filias clarissimis viris nuptas ex quibus nepotes viderit, & à tanta támque illustri & honorata turba à se progenita, extrema senecta facillimo vita curriculo vsus, rogo sit impositus.*

d Quinque filios consulares.} *Hæc historia ab aliquo sciolo deprauata est, nec credo sic Augustinum eam scripsisse, nisi quis dicat quinq; illos filios fuisse cōsulares, id est, consulatu dignos, quod acutissimè & aspexit meus festiuissimus interpres, & planè nunquam tam acutè vidisset, nisi legisset, dialecticam, ita vt sint consulares, quasi consulabiles, vel consulificabiles, magistraliter loquēdo, hoc est apti nati ad fiendum consules.*

Catilina. e Et Catilina.} *Mores & vita L. Sergij Catilinæ notiores sunt, propterea*

pterea quòd Saluſtius qui de iis ſcripſit, frequens eſt in manibus hominum. Hunc ad coniurationē contra patriam inter cætera inopia rei familiaris ſtimulatum ferunt, cui profuſiſſimo & ſumptuoſiſſimo nihil ſatis erat. Nam ſub Sylla multa rapuerat, multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in aliis permultis, tū in occidendo M. Mario fuerat vſus carnifice.

f Omitto quòd Marius.} *C. Marius cùm ex ciuili pugna prima ſolus fugeret. Minturnas Campaniæ oppidū peruenit. Minturnenſes eum, vt gratum Syllæ victori facerent immiſſo percuſſore tollere decreuerant. Cúmque is aſpectu & increpatione Marij fugiſſet, in religionem oppidanis venit tanquam in numinum protectione Marius eſſet, ita eum ad proximum oppido lucum produxerūt, qui Maricæ ſacer erat, vt inde quà liberet, abiret. Plutar. in Vita Marij. Velleius paludē Maricæ dicit. De Marica Lactātius: Quæ prius, inquit, Circe poſt factam deam Maricam vocatam. Seruius 7. Æneid. & Maricam dicit vxorem fuiſſe Fauni, quæ eſt dea littoris Minturnenſium iuxta Lyrim fluuium. Horatius.*

Marij fuga.

Marica

Innantem Marica
Littoribus tenuiſſe Lyrim.

Quod ſi voluerimus accipere vxorem Fauni, non procedit. Dij enim τοπικοὶ, id eſt, locales, ad alias regiones nunquam tranſeunt. Sed poteſt dictum eſſe per poeticam Licentiam, Laurentino Marica, cùm ſit Minturnenſis. Dicunt alij, per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit ſacellum iuxta Maricam in quo erat ſcriptum, νυὸν τῆς ἀφροδίτης. Sanè Heſiodus Latinum Circes & Vlyſſis filium dicit, quod & Vergilius tangit dicendo:

Solis aui ſpecimen.

Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum eſt. Igitur qui ait Latinos plures fuiſſe: vt intelligamus poetam abuti nominum ſimilitudine. Tantùm Seruius.

De Syllanis actibus, quorum ſe dæmones oſtentauerunt adiutores.

CAP. XXIIII.

SYlla certè ipſe, [a] cuius tempora talia fuerunt vt ſuperiora, quorum vindex eſſe videbatur, illorum comparatione quærerentur, cùm primum ad vrbem contra Marium caſtra mouiſſet, adeò læta exta immolanti fuiſſe ſcribit Liuius, vt cuſtodiri ſe [b] Poſthumius haruſpex voluerit capitis ſupplicium ſubiturus, niſi ea quæ in animo Sylla haberet, diis iuuantibus impleuiſſet. Ecce non diſceſſerant adytis, aríſque relictis dij, quan-

ruisset, quantum prodesset iustitia ciuitati, quantúmque obesset si abfuisset, suscepit [c] deinde Pilus vnus eorum qui disputationi aderant, & poposcit vt hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur, propter illud, quod iam vulgò ferebatur, [d] Rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: respondítque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud sine iniuria non posse: sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rempublicam regi non posse. Cuius quęstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset in tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam, purgans se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egítque sedulò pro iniustitia contrà iustitiam, vt hanc esse vtilem reipublicæ, illam verò inutilem verisimilibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. [e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus, asseruit quantum potuit nihil tam inimicum quàm iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolítque suam atque commẽdat breuem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu & vtilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde [f] quanta sit in disputando definitionis vtilitas, atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac iustè geritur, [g] siue ab vno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab vniuerso populo. Cùm verò iniustus est rex, [h] quem tyrannum more Græco appellauit: aut iniusti optimates, quorum consensum [i] dixit esse factionem: aut iniustus ipse populus, cui nomen vsitatum non reperit, nisi vt etiam ipsum tyrannum vocaret, non iam vitiosam sicut pridie fuerat disputatum, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cùm tyrannus eam factione capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniã nõ esset multitudo, iuris consensu & vtilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. Quando ergo

respub.

respub. Romana talis erat, qualem illam descripsit Salustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: secundum istam rationem quam disputatio de rep. [k] inter magnos eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstrauit, commemorato prius [l] Ennij poëtæ versu, quo dixerat:

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

Quem quidē ille versum, inquit, vel breuitate vel veritate tanquam ex oraculo mihi quodā esse [m] effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tā diu tenere potuissent tantam & tam iuste latéque imperantem remp. Itaq; ante nostrā memoriam, & mos ipse patrius præstātes viros adhibebat, & veterum morē ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cū remp. sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem vetustate, non modò eam coloribus iisdem quibus fuerat renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formam saltem eius & [n] extrema tanquam lineamēta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanā, quos ita obliuione obsoletos videmus, vt non modò non colantur, sed etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt [o] virorum penuria, cuius tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo remp. verbo retinemus, re ipsa verò iam pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur [p] longè quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de repub. disputare, adhuc tamen [q] ante aduētū Christi. Quæ si [r] diffamata & præualescente religione Christiana sentirentur atque dicerentur, quis nō istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dij eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa resp quā Cicero longè antequam Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, vtrum in ea viguerit vera iustitia: an fortè nec tunc fuerit viua moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cùm eā præferret, expressit: sed aliàs, si Deus voluerit, hæc videbimus. Enitar enim suo loco, vt ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, &

quid sit populus, loquente Scipione breuiter posuit, attestantibus etiam multis, siue ipsius, siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, nunquam illam fuisse rempublicam, quia nunquam in ea fuit vera iustitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, & pro suo modo quædam respublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quàm à posterioribus administrata est. Vera autem iustitia non est, nisi in ea republica, cuius conditor rectórque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse negare non possumus. [f] Si autem hoc nomen, quod alibi aliter vulgatum est, ab vsu nostræ locutionis est fortè remotius, in ea certè ciuitate est vera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas Dei.

L. VIVES.

a QVando præsciebatur. } *Hunc locũ sic lego: Quando præsentiebat ea corruptione, quã describit Salustius, tãtã perituram.*

Tiberius Gracchus

b Eo quippe tempore. } *Cùm Tiberius Gracchus aduersa & perculsa nobilitate legem agrariam trib. pleb. tulisset, vellétque sibi tribunatum continuari, quo & tutior ab iniuria diutius esset, & cœpta perficeret, ne quis plura quàm quingena agri iugera possideret, à Scipione Nasica sequente senatu fustib. occisus est, corpúsque eius in Tiberim proiectum, Scipione Africano, de quo hîc loquitur, bellum ad Numãtiam gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis suis cũ Lælio & Furio disputans de repub. paucis diebus antequam mortem obiret: occisus vt creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Sempronia Gracchorum sororis, quam Scipio habebat vxorem.*

Scipionis Æmiliani mors

Legati Athenienses tres doctissimi.

c Deinde Pilus. } *Cùm inter secundum & tertium Punicũ bellũ Athenienses Romam legatos misissent Carneadẽ Academicũ, & Critolaum Peripateticum, & Diogenem Stoicum, tres nobiliss. illius ætatis philosophos, Carneades vel exercendi sui, vel ostẽtandi ingenij gratia, pro iustitia elegantem & acutã habuit orationẽ, Catone prisco, Galba & aliis plerisque principib. viris præsentib: postridie pro iniustitia orauit eisdẽ audientibus: diluítque omnia pridiana argumenta aliáque attulit pro iniustitia fortiora, quod fecit ex more sectæ, cuius institutũ est nihil ipsos affirmare, tãtũ cõfutare aliena ex hac posteriore disputatione decerpsit suã L. Furi⁹ Pil⁹, homo perbene Latinè loqui putabatur, literatiúsque quã cæteri, aggressúsque est accuratiss. oratione iustitiã vituperare, vt eloquentiã Lælij excitaret ad laudes illius virtutis: eadẽ mẽte qua Glauco lib. De repub. Platonis 2. iniustitiam laudat, vt Socratẽ de iustitia dissserentẽ audiret.*

L. Furius Pilus

d Remp.

d Remp. regi sine iniuria non posse.} *Vetus est illud: Sine iustitia ne Iouem quidē posse principē agere, vt Plutarchus docet in libro de Doc. principū cúmq; respublica ad se suámque libertatem tutandā sæpe cogeretur cū ciuibus agere iniquè, tum ad agendā potentiā multa contra ius ac bonū patrarit, quæ prosperè deinde succedebant. Romani homines antiquū illud dictū inuerterunt, dixerúntque sine iniuria regi rempublicā nō posse. Istud idē attingebat Carneades, vt Lactantius refert, & Romanis quoq; ipsis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti velint esse, hoc est, si aliena restituāt, ad casas esse redeūdū, & in necessitate ac miseriis iacēdū.*

Remp. sine iniuria regi nō posse.

e Tum Lælius.} *Huius concertationis meminit Cicero in Lælio.*

f Quanta sit in disput. d. vtil.} *Plato, Aristoteles: & omnes veteres philosophi in omni disputatione à definitione incipiēdū esse cēsuerunt, & ita tradiderūt. Neque enim facilè de re quapiā disseras, nisi prius quid ea sit posueris. Rodolphus Agricola in 1. libr. De dialectica inuentione. Vtilis est, inquit, hæc definiēdi ratio, cū propter rerū cognitionē, quæ definitione explicata, mirū est quo pacto velut certū quoddā signū destinādarū cogitationum proponat animo: tum quod parit autoritatē disserenti: neque enim rē melius noscere videtur, quā qui quid ea sit, breuiter & aptè possit explicare. Hac Agricola, quē hominē laudauit in prouerbiis Erasmus meritissimo: & qui vnus exemplo potest esse fortunā in omni re dominari sicut Salustius inquit, eámq. res omnes ex libidine magis celebrare obscuraréq; quā ex vero. Vix & hac nostra, & patrū memoria fuit vnus atque alter dignior, qui multū legeretur, multúmq. in manib. haberetur, quā Rodolphus Agricola Phrysius. Tantū est in eius operib. ingenij, artis, iudicij, grauitatis, dulcedinis, eloquētia, eruditionis: at is paucissimis noscitur, vir nō min⁹ qui vt ab omnib. cognosceretur dign⁹ quā Politian⁹, vel Hermola⁹ Barbar⁹, quos mea quidē sententia, & maiestate & suauitate dictionis nō æquat modò, sed etiā vincit.*

Definitionis vtilitas

Rodolphus Agricola

g Siue ab vno rege} *Triplicem speciem tangit administrandæ reip. Nam vel resp. à populo ipso regitur: hanc Græci δημοκρατίαν, dicunt, id est populi imperium siue à paucis, hac ὀλιγαρχία, id est principatus paucorum, quæ sub se habet ἀριστοκρατίαν. id est optimatū administrationem. Optimates nobiles appellant: sed re vera quicūq. dignitate & opibus plurimum in repub. possunt, ij sunt optimates. Idcirco ὀλιγαρχία non multum videtur ab ἀριστοκρατία differre: quod & Cicero significat, cùm secundam partem dicit paucorum optimatum. Tametsi paulò diuersius idem de optimatibus pro Sestio, causa videlicet inseruiens, vt solet. Regitur ciuitas interdum*

Regimen ciuitatis triplex

Optimates.

ab vno, ea est μοναρχία principatus vnius.

Tyrannus.

h Quem tyrannum.} *Olim veteres reges omnes principésque etiã iustissimos tyrannos appellabant, vt apud Verg. & Horatiũ. nã & ipsum nomen quod Græcorũ est, principatũ tantummodo significat. Plato qui vnus rectè administrat ciuitatem, vocatur τύραννος ἢ βασιλεύς, tyrannus & rex. Festus lib. 18. tyrãnos dictos putat à Tarrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quòd introducto ab Atheniensibus populari administratione, & eos multis postea ciuitatibus æmulatis cœpit tyranni nomen in odium adduci. Et tyranni vocati sunt, qui suis commodis imperarent, non publicis: tũ & à Romanis istud profectum, apud quos ingens fuit odium regis regnique, sed & in Græcia quisquis in ciuitate dominabatur, quæ solet esse libera, tyrannus dicebatur, non rex.*

i Dixit esse factionem.} *Memmius de optimatibus loquens apud Salustium: Metum à scelere suo ad ignauiam vestram transtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.*

Amicitia Factio

k Inter magnos eius principes.} *Finguntur sermoni illi interfuisse Scipio Africanus, C. Lælius qui cognominatus est Sapiens. L. Furius, tres per idem tempus, vt ait Porcius, qui agitabant nobiles: tum etiam, iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero ex clarissimis familiis.*

Ennius

l Ennij poëtæ.} *Huius præter fragmenta quædam, quæ ex variis antiquis scriptoribus colligere, & in vnum velut corpus dispersa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudiis natus est, vt Mela & Silius sunt autores, quæ vrbs est Salentinorum. Tarenti primùm, dehinc Romæ familiariter vixit cum Catone, Galba, Flaminio, & aliis principibus, donatus ciuitate ab eodem Flaminio.*

m Effatus.} *Aptissimo vsus est verbo religionum.*

n Extrema tanquam lineamenta.} *Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis solis describunt, quæ dicitur monogramma: deinde colorem addunt, & velut spiritum ac vitam corpori mortuo tribuunt.*

o Virorum penuria} *Idem Salustius in Catilina dicit, temp. tanquam effœtam iam olim, nullum clarum virum producere.*

p Longè quidem.} *Annos circiter septuaginta.*

q Ante aduentum Christi.} *Annos sexaginta: tot enim sunt à Cicerone Cos. quo anno ipse libros De repub. scripsit, ad quadragesimum secundum annum imperij, Augusti, quo natus est Christus.*

Diffamari.

r Diffamata.} *Fama extẽsa, diuulgata. In hoc sẽsu & alij vtũtur.*

Apuleius

Apuleius 4. Asini: Et salutis communis admonens diffamat incendio repentino domum suam possideri. Illud est lepidum, quod Remigius interpres Epistolarum Pauli, in Epistola priore ad Thessal. vbi interpres verterat: A vobis diffamatus est sermo domini dicit pro manifesto & diuulgato Paulum parum de verborum proprietate solicitum diffamatum dixisse. Quid facias principibus istis scholarum, qui nondum sciunt Paulum non Latinè sed Græcè scripsisse? Tum etiam nimis est arrogans homines ignorantissimos huius rationis loquendi, toties de significatibus vocabulorum inepte disputare & ineptius definire: quod passim in dialectica & philosophia faciunt, cùm nihil minus videri velint quàm grammatici, & indignissimè ferant, si quis paulò literatior de vocabulis in hisce artibus vel meminerit. i Si autem hoc nomen.] *An hoc dicit quia respub. popularis est ciuitas, vbi populus imperat, regnum Christi vnius est?*

Quòd diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus respub. deperisset. CAP. XXII.

SEd quod pertinet ad presentem quæstionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse, vel esse remp. secundum eorum doctissimos autores, iam longè ante Christi aduentum pessima ac flagitiosissima facta erat: imò verò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus: vt ergo non periret, dij custodes eius populo cultori suo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot sacerdotibus, & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis solennitatibus, tot tantorúmque ludorum celebritatibus colebantur, vbi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt: non curantes quemadmodum illi viuerent, imò curantes vt etiam perditè viuerent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, & legatur, quas deorum leges illi ciuitati datas contempserint [a] Gracchi, vt seditionibus cuncta turbarent: quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Cato vt in bella etiam progrederentur ciuilia, [e] causis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta, crudeliúsque finita: [f] quas denique Sylla ipse, cuius vitam, mores, facta describentem Salustio, aliisque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam remp. [g] non tunc perisse fateatur? An fortè propter huiuscemodi ciuium mores Vergilianam illam sententiam, sicut solent pro defensione suorum deorum opponere audebunt?

h *Discessere omnes adytis: arisque relictis*

Dij quibus imperium hoc steterat.

Primũ si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quòd hac offensi eos dij sui deseruerint, quoniam quidem maiores eorũ iam pridem moribus suis ab vrbis altaribus tam multos ac minutos deos, tanquam muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba vbi erat, cùm lõgè ante quam mores corrumperentur antiqui [i] à Gallis Roma capta & incensa est? An præsentes fortè dormiebant? Tunc enim tota vrbe in hostiũ potestate redacta, solus collis Capitolinus remanserat: qui etiam ipse caperetur, [k] nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Vnde penè [l] in superstitionem Ægyptiorum bestias auésque colentium Roma ceciderat, [m] cùm anseri solennia celebrarent. Verùm de his aduentitiis, & corporis potius quàm animi malis: quæ vel ab hostibus, vel alia clade accidunt nondum interim disputo. Nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quanuis integris tectis mœnibúsque facta est ruina reipublicæ, vt magni autores eorum eam tunc amissam nõ dubitent dicere. Rectè autem abscesserant vt amitterentur omnes adytis, arísque relictis dij, si eorum de bona vita atque iustitia ciuitas præcepta cõtempserat. Nunc verò quales quæso dij fuerũt, si noluerunt cum populo cultore suo viuere, quem malè viuentem non docuerunt bene viuere?

L. VIVES.

Gracchi — a GRacchi.} *T. Gracchi qui bis Coss. bus triumphalis, censor & augur fuit, ex Cornelia minore Africani superioris filia geniti, maxima & admirabili indole iuuenes: quorũ vterque cũ legẽ agrariã tueretur de agris diuidũdis, ab irritata nobilitate, in tribunatu cæsus est, Tiberius à Nasica priuato. Caius à L. Opinio consule nouẽ annis post: ille fustibus, hic tam ferro: quod fuit primũ ciuile bellum in quo ad ferrum vsque ventum est, anno à Roma cõdita* DCXXVII.

Marius — b Marius.} *Hic Arpinas fuit, nouus homo, ad septimum consulatũ euectus: Iugurthã primùm, deinde Cymbros & Teutonas vicit, deq; his omnibus triumphauit: ad extremũ inuidia & odio L. Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipsius fuerat, bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipse Marius est victus, & in Africam fugit.*

Cinna — c Cinna.} *Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur, C. Corneliũ Cinnam, & Octauiũ Coss. in vrbe reliquit. Cinna studio rerũ nouarũ à collega dissensit, pulsúsque est ab eo, & à factione bonorũ ex vrbe, quã iniuriã cũ omni genere crudelitatis*

Cinna vindicare statuisset, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quam cum magnis copiis ingressus, multósque mortalest rucidauit, & se secundùm Marium verò septimum consulem sine populi suffragiis creauit: quo in magistratu Marius decessit post multa fœdè & crudeliter perpetrata.

d Carbo.} *Carbones vt Cicero ad Papyriũ Pætũ scribit, multi fuerũt ex Papyria gẽte, sed non illa patritia. Hic, de quo Aug. loquitur, Cneus Papyrius Carbo fuit partium Marianarũ, qui victus à Sylla, in Siciliam fugit, ibique à Pompeio magno interfectus est Lilybæi.*

Carbo.

e Causis iniquissimis.} *L. Sylla, & Q. Pompeio Coss. Asia prouincia & bellũ Mithridaticũ Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cum Sylla simultates, iam inde à bello Iugurthino: itaque per P. Sulpitiũ tribunum pleb. sediosissimũ & sceleratissimum hominem, efficere conatus est, vt populus Mithridaticum bellũ sibi mandaret. Populus tametsi ingenti tumultu trib. ferente sciuit tandem, ac iussit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à suo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiendas legiones Capuã ierãt, violauit, infestásque legiones ad vrbẽ admouit, vim & fraudem inimicorum vlturus. Hinc semina bellorum omnium ciuiliũ. Nam Marius cum sua factione in vrbe ad Esquilias occurrit, & iusta acie decertatum atrociter est.*

Bellici ciuilis Mariani origo.

f Quas denique Sylla.} *Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cúm q; strenuã operam bello sociali nauasset reip. Cos. factus est. In eo magistratu bello ciuili profligato, victóque deinde Mithridate, & superatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio, Scipione. & aliis Marianis, dictaturam perpetuam lege Valeria inuasit, in qua multa milia ciuium Rom. crudelissimè proscripsit, homo immanissimus, & in omnes voluptates proiectissimæ libidinis.*

Sylla.

g Non tunc periisse.} *Lucanus verbis Catonis.*

Olim vera fides Sylla Marióque receptis Libertatis abit.

h Discessere omnes adytis.} *Carmen est Vergilij 2. Æneid. quod Seruius & Macrobius putãt pertinere ad euocationẽ deorũ. Nam cùm oppugnabãtur ciuitates, erátq; in animo imperatorib. eas demoliri, ne cõtra deos geri bellum videretur, iis; suis sedib. moueri inuiti, q; nefas erat, euocabãtur ex obsessa ciuitate ab imperatore obsidere, vt in vrbẽ victricẽ volentes migrarent. Sicut Veiis fecit Camillus, & Carthagini atque Numantiæ Scipio, & Mummius Corinthi.*

Euocationes deorũ.

i A Gallis Roma.} *Galli transalpini sæpe in Italiam migrarunt magna manu: postremi eorũ fuere Senones: hi Clusiũ petierunt, hinc Romam, quã & ceperunt anno ab ea condita CCCLX. soline an*

Roma à Gallis capta.

teris Gallis cisalpinis adiuncti, incertum.

k Nisi saltem anseres. } *Historia est, & apud historicos, & apud poetas vulgatissima, cùm Galli explorata ad arcem via silentio nocti ad eam ascenderent, obdormissentque vigiles, clangore anserũ, qui in Capitolio seruabãtur Iunoni sacri, proditi, Ita M. Manlius correptis armis quem primum Gallum iam in summo consistentem offendit, vmbone deturbauit, His alios secum pondere corporis traxit in ruinam: interea Romani ad tumultum accurrerunt, & Galli magna vi repulsi sunt.*

Anseres Capitolini.

l In superstitionem Ægyptiorum. } *Hi quasdam beluas propter vtilitatem consecrarunt, tanquam deos, vt Cicero in primo De nat. deorum inquit. Et fusè Diodorus lib. sua Biblio. 2. velut canem, felem, ibim, bouem, crocodilum, accipitrem, & alia.*

Ægyptiorum dij beluini.

m Cum ans. } *Propter illud beneficium Romæ quotannis, vt Plutarchus in Fortuna Romanorũ scribit, dicam Latinè Budæi verbis, quibus enim possem elegantius? Canis in crucem sublatus visitur, anserque in eleganti grabatulo, gestatoriolóve, quàm decentissimè sedēs. Plinius libro vigesimo nono. Eadem de causa supplicia annua canes pendunt inter ædem Iuuentutis & Summani, viui in furcas sambucea arbore fixi. Quin & Censores primum omnium, quæ pro magistratu faciunt, sacrorum anserum cibos locant.*

Anserũ apud Rom. honor.

Varietates rerum temporalium, non ex fauore, aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendere iudicio.

CAP. XXIII.

QVid quod etiam videntur eorum affuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur non præfuisse refrænandis? [a] Qui enim Marium nouum hominem & ignobilem, cruentissimum autorem bellorum ciuilium, atque gestorem, vt septies consul fieret adiuuerunt, atque vt in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret: cur non etiam iuuerunt, vt à tantorum se compesceret immanitate facinorũ? Si enim ad hęc eum dij eorũ non iuuerunt, non paruum est, quod & fatentur etiam non propitiis diis suis posse accidere homini illam tēporalem, quã nimis diligunt tantam fœlicitatem, & posse homines sicut fuit Marius, salute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui diis iratis: posse etiã homines, sicut fuit Regulus, captiuitate, seruitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod si ita esse concedunt, [b] compēdio nihil eos prodesse, & coli superfluo confitentur. Nam si vir-

tuti-

tutibus animi & probitate vitæ, cuius præmia post mortē speranda sunt, magis contraria vt populus disceret, instituerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt prosunt, vt quid coluntur, vt quid tanto studio colēdi requiruntur? Cur quia laboriosis tristibúsq; temporibus tãquam offensi obscesserint murmuratur, & propterea Christiana religio conuitiis indignissimis læditur? Si autem habēt in his rebus, vel beneficij, vel maleficij potestatem, cur in eis affuerunt pessimo viro Mario, & optimo viro Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelligũtur iniustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putentur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauisse existimantur, [c] Metellus enim Romanorum laudatissimus, [d] qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium fœlix fuit, [e] & Catilina pessimus oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infœlix: & verissima atq; certissima fœlicitate præpollent boni Deum colentes, à quo solo conferri potest. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dij eorum pro dirigendis vel corrigendis egerunt moribus ne periret, imò deprauandis & corrumpendis addiderunt moribus, vt periret. Nec sese bonos fingant, quòd velut offensi ciuium iniquitate discesserint. Prorsus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec subuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. [f] Omitto quod Marius à miserantibus Minturnensibus Maricæ deæ in loco eius commendatus est, vt ei omnia prosperaret, & ex summa reuersus desperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta, quàm inciuilis, hostilísque immanior eius victoria fuerit: eos qui scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, vt dixi, omitto, nec Maricæ nescio cui tribuo Marij sanguineam fœlicitatem, sed occultæ potius prouidētiæ Dei ad istorum ora claudenda, eósque ab erroribus liberandos, qui non studiis agunt, sed hæc prudenter aduertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam fœlicitatem, quę sicut Mario malis etiam plerunque conceditur, nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm ea multos etiam bonos ac pios vnius Dei veri cultores, inuitis dæmo-

nibus præpolluisse videamus: nec eosdem immundissimos spiritus, vel propter hæc ipsa bona maláve terrena propiciandos, aut timédos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia, quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plene iudicia nemo comprehendit, iustè nemo reprehendit.

L. VIVES.

Marij crudelitas.

a QVi enim Marium.} *Hic ex Africa reuersus ad pileũ seruos euocauit: Colonias, Hostiã, Antium, Lauinium Aritiã crudeliter diripuit atque vastauit: vrbem ingrediens signum militibus dedit, vt quemcunque non resalutasset occiderent. Dici non potest, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles: Lucanus optimè paucis verbis Marij crudelitatem descripsit:*

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens.

Hic tamen septimùm consul, vt dixi, in lecto suo interiit. Sicut Lucanus inquit:

Fælix, & euersa consul moriturus in vrbe.

Rediit paulò pòst Sylla ex Asia. & Marium filium omnésque Marianarum partium duces sustulit.

b Compendio.} *Lusit Augustinus antithetis, compendio & superfluo: vel compendio, id est, breuiter, vel compendio, id est, vtilitati, cuius contrarium est dispendium.*

Metelli fælicitas.

c Metellus.} *Valerius lib. 7. & Plinius itidem 7. Q. Metellus Macedonicus fælicissimus ab omnibus indicatus est, quod omnibus corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem consul & censor, idem magnum bellum fæliciter gesserit triumpharit, quatuórque filios reliquerit, tres consulares, duos triumphales, vnum censoriũ, quartum prætorium & consulatus candidatum, vt scribit Velleius, quem magistratum adeptus est: tres filias clarissimis viris nuptas ex quibus nepotes viderit. & à tanta tamque illustri & honorata turba à se progenita, extrema senecta facillimo vita curriculo vsus, rogo sit impositus.*

d Quinque filios consulares.} *Hæc historia ab aliquo sciolo deprauata est, nec credo sic Augustinum eam scripsisse, nisi quis dicat quinq; illos filios fuisse cõsulares, id est, consulatu dignos, quod acutissimè & aspexit meus festiuissimus interpres, & planè nunquam tam acutè vidisset, nisi legisset, dialecticam, ita vt sint consulares, quasi consulabiles, vel consulificabiles, magistraliter loquẽdo, hoc est apti nati ad fiendum consules.*

Catilina.

e Et Catilina.} *Mores & vita L. Sergij Catilinæ notiores sunt, propterea*

pterea quòd Salustius qui de iis scripsit, frequens est in manibus hominum. Hunc ad coniuratione contra patriam inter cætera inopia rei familiaris stimulatum ferunt, cui profusissimo & sumptuosissimo nihil satis erat. Nam sub Sylla multa rapuerat, multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in aliis permultis, tū in occidendo M. Mario fuerat vsus carnifice.

{Omitto quòd Marius.} *C. Marius cùm ex ciuili pugna prima solus fugeret. Minturnas Campaniæ oppidū peruenit. Minturnenses eum, vt gratum Syllæ victori facerent, immisso percussore tollere decreuerant. Cùmque is aspectu & increpatione Marij fugisset, in religionem oppidanis venit tanquam in numinum protectione Marius esset, ita eum ad proximum oppido lucum produxerūt, qui Maricæ sacer erat, vt inde quà liberet, abiret. Plutar. in Vita Marij. Velleius palude Marica dicit. De Marica Lactātius: Quæ prius, inquit, Circe post facta dea Maricam vocatam. Seruius 7. Aeneid. & Maricam dicit vxorem fuisse Fauni, quæ est dea littoris Minturnensium iuxta Lyrim fluuium. Horatius.*

Marij fuga.

Marica

Innantem Marica
Littoribus tenuisse Lyrim.

Quod si voluerimus accipere vxorem Fauni, non procedit. Dij enim ennui, id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam Licentiam, Laurentino Marica, cùm sit Minturnensis. Dicunt alij, per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit sacellum iuxta Maricam in quo erat scriptum, ... Sanè Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit, quod & Vergilius tangit dicendo:

Solis aui specimen.

Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est. Igitur qui ait Latinos plures fuisse: vt intelligamus poetam abuti nominum similitudine. Tantùm Seruius.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentauerunt adiutores.

CAP. XXIIII.

SYlla certè ipse, [a] cuius tempora talia fuerunt vt superiora, quorum vindex esse videbatur, illorum comparatione quærerentur, cùm primum ad vrbem contra Marium castra mouisset, adeò læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, vt custodiri se [b] Posthumius haruspex voluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, diis iuuantibus impleuisset. Ecce non discesserant adytis, arísque relictis dij, quan-

do de rerum euentu prædicebant, nihilq; de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebāt præsagiendo fœlicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titiū ei mandatum est à Ioue, quòd esset [c] Mithridatem superaturas: & factū est. Ac postea molienti redire in vrbem, & suas amicorúmque subortas iniurias ciuili sanguine vlcisci, iterum mandatum est ab eodem Ioue per militem quendam legionis sextæ, prius se de Mithridate prænunciasse victoriam, & tunc promittere daturum se potestatē, qua recuperaret ab inimicis rempublicā non sine multo sanguine. Tum percōtatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit, cùm ille indicasset eam, recordatus eius est quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest quare dij curauerint velut fœlicia ista nūciare, & nullus eorū curauerit Syllam monēdo corrigere, tanta mala facturū scelestis armis ciuilibus, qualia non solùm fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nēpe intelliguntur dæmones, sicut sæpe iam dixi. Notúmque nobis est in literis sacris, résque ipsæ satis indicant negotium suum agere, vt pro diis habeantur, vt colantur, vt ea illis exhibeantur, quibus ij qui exhibent sociati, vnā pessimam causam cum eis habeant in iudicio Dei. Deinde cùm venisset Tarentū Sylla, atque ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini iecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Posthumius haruspex ille respondit præclarā ei victoriam significari, iussitque vt extis illis solus vesceretur. Postea paruo interuallo [d] seruus cuiusdam Lucij Pontij, vaticinando clamauit: A Bellona nūcius venio, victoria tua est Sylla. Deinde adiecit, arsurū esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, continuo egressus è castris, postera die concitatior reuersus est, & Capitoliū arsisse clamauit. Arserat autē reuera Capitolium. Quod quidem dæmoni & præuidere facilè fuit, & celerrimè nuntiare. Illud sanè attende, quod ad causam maximè pertinet, sub qualibus diis cupiant esse, qui blasphemant Saluatorem, volūtates fidelium à dominatu dæmonū liberantem. Clamauit homo vaticinando, victoria tua est Sylla, atque vt id diuino spiritu clamasse crederetur nunciauit etiam aliquid, & propè futurū, & mox factū, vnde longè aberat per quem ille spiritus loquebatur, non tamen ille clamauit, ab sceleribus parce Sylla, quæ ille victor tam horrenda commisit, cui corona aurea

re ipsius victoriæ illustrissimum signum in vetulino iecore apparuit. Qualia signa si dij iusti dare solerent, ac non dæmones impij, profectò illis extis, nefaria potius atque ipsi Syllæ grauiter noxia mala futura monstrarent. Neque enim eius dignitati tantum profuit illa victoria, quantum nocuit cupiditati. Qua factum est, vt immoderatis inhians, & secundis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dij verè tristia veréque lugenda, non extis, non auguriis, non cuiusquam somnio vel vaticinio prænunciabant. Magis enim timebant, ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Imò verò [e] satis agebant vt victor ciuium gloriosus, victus atque captiuus nefandis vitiis: & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictius obsideretur.

L. VIVES.

a Sylla certè ipse.} *Cùm tam sæuè atq; impotenter Mariani in republica dominarentur, Sylla omniũ votis desiderijsq; ad vindictam expectabatur: tum ipse ex bonis initiis in tantam crudelitatẽ euasit, vt munitissimus tunc sit visus Marius præ illo, Lucanus:*

Sylla crudelitas.

Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor,
Ille, quod exiguum restabat sanguinis vrbis
Hausit. Et pòst:
Tunc data libertas odiis, resolutáque legum
Frenis ira ruit, non vni cuncta dabantur.
Sed fecit sibi quisque nefas semel omnia victor
Iusserat.

b Posthumius.} *Cicero lib. 1. De diuinatione, hunc haruspicem etiam bello sociali significat fuisse cum Sylla: quo bello Cicero ipse militauit. Idem Valer. lib. 1. De prodigiis.*

Posthumius.

c Mithridatem.} *Hic fuit fortissimus rex Ponti, cui bellum est à pop. Rom. indictum quòd Necomedem è Bithynia expulisset: at bellum exarsit supra modum postea quàm rex quicquid ciuium Romanorum in suo regno negotiabatur, vno die iussit occidi. Huius opes luxauit Sylla: fregit L. Lucullus: extinxit Cn. Pompeius, qui totum eius regnũ in potestatẽ Romanorũ redegit, ipso occiso. Plutar. in Vitis, & Appianus Alexan. in Mithridatico Florus & alij.*

Mithridates

d Seruus cuiusdam.} *Idem Plutar. in Sylla: Capitolium à Tarquinio Superbo rege est extructum in rupe Tarpeia, templum Ioui omnium pulcherrimũ ab Horatio Puluillo Coss. dedicatum, primo libertatis anno. Arsit bello ciuili Mariano, Cn. Carbone, & L. Scipione Coss. anno ab Vrbe condita dclxxi, restitutum à Sylla: refectũ*

verò & dicatum à Q. Catulo: hoc solum fælicitati Syllæ negatum: vt ipse idem dicebat. Sunt qui putent opera Syllæ incensum Capitolium, alij Carbonis Coss. Appianus in bello ciuili fortuitam fuisse deflagrationem, & causam latere scribit.

e Satis agebant.} *Diligenter & anxiè curabant, quod & satagitare dicitur.*

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines cùm in committendis sceleribus quasi diuinam exempli sui interponunt autoritatem. CAP. XXV.

ILlinc verò, quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis eligit, quàm diuina gratia ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut diuinam autoritatem præbere sceleribus? Quin etiam[a] in quadam Campaniæ lata planicie, vbi non multò post ciuiles acies nefario prælio conflixerunt, inter se prius pugnare visi sunt. Namque ibi auditi sunt primum ingentes fragores, móxque multi se vidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna vbi destitit, vestigia quoque velut hominũ & æquorum, quãta de illa conflictione exprimi poterant, inuenerunt. Si ergo veraciter inter se numina pugnarunt, iam bella ciuilia excusentur humana: consideretur tamen quę sit talium deorum vel malitia, vel miseria. Si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi vt sibi Romani bellando ciuiliter, tanquã deorum exemplum nullũ nefas admittere viderentur? Iam enim cœperant bella ciuilia, & aliqua nefandorum præliorum strages execranda præcesserat.[b] Iam multos mouerat,[c] quod miles quidam dum occiso spolia detraheret, fratrem nudato cadauere agnouit, ac detestatus bella ciuilia, & seipsum ibi perimens fraterno corpori adiunxit. Vt ergo tanti huius mali minimè tæderet, sed armorum scelestorum magis magísque ardor increresceret, mox hi dæmones, quos illi deos putabant, & colendos esse ac venerandos arbitrantur, inter se pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, sed potius humanum scelus diuino excusaretur exemplo. Hac astutia maligni spiritus etiam ludos, vnde multa iam dixi: scenicos sibi dicari sacraríque iusserunt, vbi deorum tanta flagitia theatricis canticis atque fabularum actionibus celebrata sunt, vt quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libentissimè sibi talia velle exhiberi cerneret, securus imita-

imitaretur. Ne quis itaque existimaret in deos conuitia potius quàm eis dignum aliquid scriptitasse, [d] vbicunque illos inter se pugnasse poëtę commemorarunt, ipsi ad decipiendos homines poëtarum carmina firmauerunt, pugnas videlicet suas non solùm per scenicos in theatro, verumetiam per seipsos in cāpo humanis oculis exhibentes. Hæc dicere compulsi sumus, quoniam pessimis moribus ciuium, Romanā remp. iam antea perditam fuisse, nullámque remansisse ante aduentum domini nostri Iesu Christi, autores eorum dicere, & scribere minimè dubitauerunt. Quam perditionem diis suis non imputāt, qui mala transitoria quibus boni, seu viuant, seu moriantur, perire nō possunt, Christo nostro non imputant: cùm Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores: dij verò ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa repub. ne periret, imò eosdem mores velut suis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerunt potius vt periret. Quam non ideo, vt arbitror, tunc periisse quisquam iam dicere audebit, quia

Discessere omnes adytis, arisque relictis

Dij: veluti amici virtutibus cum vitiis hominum offenderentur, quia tot signis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus se tanquàm præscios futurorum auditorésque præliorum iactare & commendare gestiebāt, conuincuntur fuisse præsentes: qui si verè abscessissent, mitius Romani in bella ciuilia suis cupiditatibus, quàm illorum instigationibus exarsissent.

L. VIVES.

a IN quadam Campaniæ lata planiçie.} *Iulius Obsequens: Lucio Scipione, C. Norbano Coss. inter Capuam & Vulturnum ingens signorum sonus, armorumque horrendo clamore auditus, ita vt se viderentur duæ acies concurrere per plures dies. Rei miraculo intus considerantibus vestigia equorum, hominum, & recens protrita herba, & virgulta visa molem ingentis belli portendere. Hæc ille. Porrò Scipio & Norbanus fuerunt primi consules, cum quibus Sylla reuersus in Italiam confixit. nam Marianarum erāt partium.* *Acies audita inter se concurrentes.*

b Iā multos mouerat.} *Cùm enim in diuersa acie propinqui sese conspiciunt, tunc demū bellū esse ciuile intelligunt. sic Lucanus in 4.*

Postquam spatio languentia nullo
Mutua conspicuos habuerunt lumina vultus,
Et fratres natósque suos videre patrésque,
Deprehensum est ciuile nefas.

c Quod miles quidam,&c.} *Liuius lib.79. Hoc contigit cùm Cinna & Marius infesta signa ad Vrbem duxerunt, quibus occurrit Fratres C. Pompeius Magni pater. Valer. lib.5. dicit militem Pompeianum inter se occidisse fratrē, qui erat in exercitu Sertorij. Liuius pro Sertorio Cin-concur nam habet. Fieri vtrunque potest. nam exercitus omnes ferè erāt rentes Cinnæ, qui tamen in quatuor partes erant diuisi, quarum vnam Cinna ipse, alteram Marius ductabat, tertiam Quintus Sertorius, quartam Cn. Carbo. & Orosius concurrisse cum Sertorio Pompeium scribit, qua pugna contigisse hoc de duobus fratribus refert.*

d Vbicunque illos inter se pugnasse.} *Homerus bello Troiano deos inter se facit pugnantes, Martem, Venerem, & Apollinem, contra Palladem, Iunonem, & Neptunum.*

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur.

CAP. XXVI.

QVæ cùm ita sint, cùm palàm apertéque turpitudines crudelitatibus mixtæ, & opprobria numinum & crimina, siue prodita, siue conficta ipsis exposcentibus, & nisi fierent irascentibus, etiam certis & statis solennitatibus consecrata illis, & dicata claruerint, atque ad omnium oculos vt imitanda proponerentur spectanda processerint, [a] quid est quod iidem ipsi dæmones, qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, qui suis flagitiis & facinoribus, siue indicatis, siue simulatis, corúmque sibi celebratione expetita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores se vitæ scelestæ immundæq; testantur: perhibentur tamen in adytis suis secretísque dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdam velut electis sacratis suis? Quod si ita est, hoc ipso callidior aduertenda est, & conuincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim vis est probitatis & castitatis, vt omnis vel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec vsque adeò sit turpitudine vitiosa, vt totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodum scriptum in nostris literis nouimus, transfiguret in angelum lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populus celeberrimo strepitu impietas impura circumsonat, & intus paucis castitas simulata vix sonat. Præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis. Decus latet, & dedecus patet, quod malum geritur, omnes conuocat spectatores: quod bonum dicitur, vix aliquos inuenit auditores:

tores: tãquam honesta erubescenda sint, & inhonesta gloriãda: Sed vbi hoc nisi in dæmonũ tẽplis? vbi nisi in fallaciæ diuersoriis? Illud enim fit, vt honestiores, qui pauci sunt, capiantur, hoc autem ne plures qui sunt turpissimi, corrigantur. Vbi & quando sacrati cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus, [b] ante ipsum tamen delubrũ, vbi simulachrum illud locatũ conspiciebamus, vniuersi vndiq; confluentes, & vbi quisq; poterat stantes, ludos qui agebãtur intentissimi spectabamus, intuẽtes alternãte cõspectu, hinc meretriciam põpam [c] illinc virginẽ deam, illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Non ibi pudibundos minus, nullam verecundiorem scenicã vidimus: cũcta obscœnitatis implebãtur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domum matrona doctior reportaret. Nonnullæ prudentiores auertebant faciẽ ab impuris motibus scenicorum, & artem flagitij videre erubescentes, furtiua intentione discebant. Hominibus namq; verecundabantur, ne auderent impudicos gestus ore libero cernere, sed multò minus audebãt sacra eius, quã venerabantur casto corde, damnare. Hoc tamen palàm discendũ præbebatur in tẽplo, ad quod perpetrandum saltẽ secretũ quærebatur in domo. Mirum nimium si vllus ibi erat pudor mortalium, quo humana flagitia non liberè homines cõmitterent, quæ apud deos etiã religiosè discerẽt iratos habituri nisi etiã exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitat mentes, & instat faciendis adulteriis, & pascitur factis, nisi qui etiã sacris talib. oblectatur, constituẽs in tẽplis simulachra dæmonũ, amãs in ludis simulachra vitiorum, susurrans in occulto verba iustitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequẽtans in aperto inuitamenta nequitiæ, ad possidendos innumerabiles malos?

L. VIVES.

a QVid est quod idem ipsi.} *Locus deprauatus, sic esset sensus apertior. quid est cùm idem ipsi dæmones qui se huiuscemodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, & pòst: autores se vitæ scelestæ immundæq; testentur.*

b Ante ipsum tamen delubrũ vbi simulachrũ. } *De Floræ deæ ludis sentit, qui à meretricibus turpissimis & impudẽtissimis celebrabantur, vt Plutarchus, & Ouidius, & alij scribunt: quippe cùm fuerit & Flora ipsa meretrix. Lactantius lib. I. Celebrantur Floræ ludi eum omni lascinia, conuenientes memoriæ meretricis. Nã præter verba*

Flora dea.

horum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ nunc mimorum funguntur officio, & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

c Illinc virginem deam, illam suppliciter adorari. } *Vestam. Pridie Calendas Maias festum erat Floræ, & Vestæ, & Apollinis, & Augusti in palatio, Ouidius quarto Fastorum.*

Exit & in Maias festum Florale Calendas,
Tunc repetam, nunc me grandius vrget opus.
Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine; sic iusti constituere patres.
Phœbus habet partem, Vestæ pars altera cessit,
Quod superest illis tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextáque quercus
Stet, domus æternos tres habet vna deos.

Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis sacrauerint obscœna ludorum. CAP. XXVII.

VIR grauis & philosophus Tertullius ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera sui magistratus officia sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam:[b] qui ludi tantò deuotius, quantò turpius celebrari solent.[c] Dicit in alio loco iam consul in extremis periculis ciuitatis, & ludos per decem dies factos: neque rem vllam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam, quasi non satius erat tales deos irritare tẽperantia, quàm placare luxuria: & eos honestate ad inimicitias prouocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerant quamlibet crudelissima immanitate nocituri[d] homines, propter quos placabantur, quàm nocebãt ipsi cum vitiositate fœdissima placarentur. Quãdoquidem vt auerteretur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dij cõciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus, qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cuius actores laudãda Romanæ virtutis indoles honore priuauit,[e] tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames: hanc inquam pudendam veræque religioni aduersandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc

igno-

ignominiosa deorũ facta sceleratè turpitérque conficta, vel sceleratius turpiúsq; cómissa, oculis & auribus publicis ciuitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat, & ideo non solùm illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat: non illud nescio quid vel bonum vel honestum, quod tam paucis, & tam occultè dicebatur, si tamen dicebatur, vt magis ne innotesceret quàm ne non fieret, timeretur.

L. VIVES.

a Vir grauis & philosophus Tertullius. *Legendum esse Tullium certum est. Nam ea quæ hîc ex eo adducit Augustinus. sunt in eius Orationibus Dicendum ergo, vel: Vir grauis & philosophaster Tullius: vt irrideat Augustinus eius philosophiam, quæ à tam stultis religionibus nequiuerit ipsum liberare: vel, Vir grauis & philosophus Tertullius, vt nõ solùm vulgus, sed principes deditos esse huiusmodi spurcitiis ostendat: nec quosuis principes, sed graues, & eosdem philosophos, nec infimæ notæ, sed præcipuos: vt ter ad augendã significationẽ eius philosophiæ faciat, sicut ter maximus. Cicero ergo Actione in Verrẽ 6. Nunc sum designatus ædilis, habeo rationẽ quid à populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendo, mihi Floram matrem populo, plebiq; Romanæ ludorum celebritate placandam*

Aedilis curulis officium.

b Qui ludi.} *Tales erant vt præsente Catone Minore actores agere noluerint, Seneca, Valerius, Plutarchus, Martialis.*

c Dicit in alio loco iam consul.} *Actione in Catilinam 3.*

d Homines propter quos.} *Catilina cum suis coniuratis.*

e Tributa amouit.} *In antiquis est, Tribu monit: melius.*

De Christianæ religionis salubritate.

CAP. XXVIII.

Ab istarum ergo immundissimarum potestatum Tartareo iugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri quæruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu, altius obstrictiúsque oppressi, quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta vtriusque sexus discretione: vbi audiant, quàm bene hic ad tempus viuere debeant, vt post hanc vitam beatè sempérq; viuere mereantur. Vbi sancta scriptura iustitiæque doctrina, de superiore loco in cõspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium, & qui nõ fa-

ciunt, audiant ad iudicium. Quò etsi veniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandúmque proponitur, vbi veri Dei, aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

De abiiciendo cultu Deorum cohortatio ad Romanos.

CAP. XXIX.

HÆc potius concupisce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum, [a] Fabritiorum: hæc potius concupisce, hæc ab illa turpissima vanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. [b] Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non nisi vera pietate purgatur atque perficitur, impietate autem dispergitur, & punitur. Nunc iam elige quid sequaris, vt non in te, sed in Deo vero sine vllo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, sed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ vera religio, quam eligeres, defuit. Expergiscere, [c] dies est, [d] sicut experrecta es in quibusdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam passionibus gloriamur, qui vsquequaque aduersus potestates inimicissimas cõfligentes, easque fortiter moriendo vincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te inuitamus & exhortamur, vt eius adiiciaris numero ciuium, cuius quodammodo asylum est vera remissio peccatorum. Nõ audias degeneres tuos Christo Christianísve detrahentes, & accusantes velut tempora mala, cùm quærant tempora in quibus non sit quieta vita, sed potius secura nequitia. Hæc tibi nunquam, nec pro terrena patria placuerunt. Nunc iam cælestem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter sempérq; regnabis. Illic enim tibi non Vestalis focus, [e] non lapis Capitolinus, sed Deus vnus & verus, [f] qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit. Noli deos falsos fallacésque requirere, abiice potius, atque contemne in veram emicans libertatem. Non sunt dij, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua fœlicitas pœna est. [g] Nõ tam Iuno Troianis à quibus carnalem originem ducis, arces videtur inuidisse Romanas, quàm isti dæmones, quos adhuc deos putas,

omni

omni generi hominum sedes inuident sempiternas? Et tu ipsa non parua ex parte de talibus spiritibus iudicasti, quãdo ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam aduersus immundos spiritus, qui tuis ceruicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiam suam. Autores criminum diuinorum remouisti ab honoribus tuis, supplica Deo vero, vt a te remoueat illos deos qui delectantur criminibus suis, siue veris, quod ignominiosissimum est, siue falsis, quod maliciosissimum est. Bene quod tua sponte histrionibus & scenicis societatẽ ciuitatis patere noluisti, euigila plenius, nullo modo his artibus placatur diuina maiestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectãtur obsequiis, haberi putas in omni numero sanctarum cælestium potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcunque ciuium Romanorum? Incomparabiliter superna est ciuitas clarior: vbi victoria, veritas: vbi dignitas, sanctitas. vbi pax, fœlicitas: vbi vita, æternitas, Multò minus habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam peruenire desideras ciuitatem, deuita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur: sic isti à tua societate remoueantur purgatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoria. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus quæ sola perpeti nolunt: quod neque in his habeant, quam putãtur habere isti dæmones potestatem, quanquam si haberent, deberemus potius etiam ista contemnere, quàm propter ista eos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis inuident peruenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt: deinceps videbimus vt hic sit huius voluminis modus.

L. VIVES.

a Fabritiorum.} *Fabritius consul fuit bello Pyrrhi, quo tempore maximè viguit Romana virtus, vir fortißimus, pauper continens, ab omni vel opum, vel voluptatum, vel honoris cupiditate alienus.* *Fabritius.*

b Si quid in te laudabile.} *Semina in nobis esse virtutum, Stoici dicebant à natura indita, aliis maiora, aliis minora, ea excoli, augeri* *Semina virtutum.*

perfici disciplina, educatione, exercitatione.

Dies. c Dies est. } *Ad illud Pauli ad Romanos 13. Nox præcessit, dies appropinquauit. Dies est clara notitia bonorũ in cuius potestate est sol, sicut ait Psalmista, Nox obscura & tenebrosa.*

d Sicut experrecta es in quibusdam. } *Romanos aliquot ad Christum conuersos esse.*

e Non lapis Capitolinus. } *Iouis simulachrum in Capitolio erat lapideum: hinc per Iouem lapidem sanctissimum Romanis iusiurandum, vt etiam in prouerbium cesserit.*

f Qui nec metas. } *Verba sunt Iouis apud Vergilium 1. Æneid. promittentis imperium Romanis æternum. Quantò Salustius sapientius in Oratione ad C. Cæsarem senem futurum aliquando populi Romani excidium ait: & Africanus minor cùm incendium Carthaginis spectaret, lachrymabundus Homeri versu significauit arsuram quoque aliquando suam Romam.*

g Non tam Iuno. } *Eodem primo Æneidos.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei.

LIBER TERTIVS.

De aduersitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus dum deos coleret.

CAP. I.

IAm satis dictum esse arbitror de morum malis, & animorum, quæ præcipuè cauenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, subuenire curasse, sed potius, vt maximè premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captiuitas, trucidatio, & si qua similia, iam in primo libro commemorauimus. Hæc enim mali sola deputant mala, quæ non faciunt malos: nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant: magísque stomachantur: [a] si villam malam habeãt, quàm si vitam. Quasi hoc sit hominis maximum bonum habere bona omnia præter seipsum: sed neq; talia mala, quæ isti sola formidant, dij eorum quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent obstiterunt. Cùm enim variis per diuersa loca temporibus ante aduẽtum Redemptoris nostri, innumerabilibus nõnullísque etiam incredibilibus cladibus genus contereretur humanum, quos alios quàm istos deos mundus colebat, excepto vno populo Hebræo, [b] & quibusdam extra ipsum

populum, vbicunque gratià diuina digni occultissimo atque iustissimo Dei iudicio fuerunt? Verùm ne nimium longum faciam, tacebo aliarum vsquequaque gentium mala grauissima, quod ad Romam pertinet, Romanúmque imperium tantùm loquar, id est, ad ipsam propriè ciuitatem, & quæcunque illi terrarum, vel societate coniunctæ, vel conditione subiectæ sunt, quæ sint perpessę ante aduentum Christi, cùm iam ad eius quasi corpus reipublicæ pertinerent.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN TERTIVM LIBRVM DE CIuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

CAP. I.

a SI illa mala.} *In vetustis codicibus: Siuillam malam quod est acutius dictum per denominationem.*

b Et quibusdam extra ipsum populum.} *Vt Iob, & quidam inter gentiles alij ad naturæ legem vitam suam dirigentes: de quibus alibi.*

An dij, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excidere.

CAP. II.

PRimùm ipsa Troia vel Ilium, vnde origo est populi Romani, neque enim prætereundum, aut dissimulandũ est, quod & in primo libro attigi, eosdem habens deos, & colens, cur à Græcis victum, captum, atque deletum est? [a] Priamo, inquiunt, sunt reddita Laomedontea paterna periuria. [b] Ergo verum est quod Apollo atq; Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus seruierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsúmque iurasse perhibetur. Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tanto opificio laborasse, nescientem quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. Quanquam nec ipsum Neptunum patruum eius, fratrem Iouis, regem maris decuit ignarum esse futurorum. [c] Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cuius posteris condita

dita

dita Roma est,[d] cùm ante illam vrbem conditam idem poëta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nube rapuit, vt dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo,[e] quod apud Vergilium confitetur:

Structa suis manibus periura mœnia Troiæ. Nescientes igitur tanti dij Neptunus & Apollo Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt. Videant ne grauius sit tales deos credere, quàm diis talibus peierare. Hoc enim nec ipse Homerus facilè credidit[f] qui Neptunum quidem contra Troianos, Apollinem autem pro Troianis pugnantem facit, cùm illo periurio ambos fabula narrat offensos. Si igitur fabulis credunt: erubescant talia colere numina, si fabulis non credunt, non obtendant Troiana periuria, aut mirentur deos periuria puniisse Troiana, amasse Romana. Vnde enim coniuratio Catilinæ in tanta támque corrupta ciuitate, habuit etiam eorũ grandem copiã, quos manus atque lingua periurio, aut sanguine ciuili alebat? [g] Quid enim aliud toties senatores corrupti in iudiciis, [h] toties populus in suffragiis, vel in quibusque causis, quæ apud eum concionibus agebantur,[i] nisi etiã peierando peccabant? Nam corruptissimis moribus ad hoc mos iurandi seruabatur antiquus, non vt à sceleribus metu religionis prohiberentur, sed vt periuria quoque sceleribus cæteris adderentur.

L. VIVES.

a PRiamo, inquiunt. } *Verg. primo Georgicôn:*

Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.

b Ergo verum est, quod Apollo. *Apollo & Neptunus cùm Laomedontem Phrygiæ regem mœnibus Troiam circundare viderent, opúsque esse ingens, operam suam regi locauerunt magna auri mercede, quam perfecto opere Laomedon est inficiatus.*

c Nam hunc Homer. } *Cùm Aeneas quondam prælio cum Achille manum conseruisset, superaretúrque ab eo, ac parum abesset, quo minus à fortiore Achille occideretur, Neptunus sic loquitur apud Homerum Iliados γ*

Vaticiniũ Neptuni.

ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν ὑπ' ἐκ θανάτου ἀγάγωμεν
μή πως καὶ κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν ἀχιλλεὺς
τόνδε κατακτείνῃ. μόρσιμον δ' οἵ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται
δαρδάνου, ὃν κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,

οἱ ἐξ ἐκγεγάονται γυναικῶν τε θνητάων
ἤδη γὰρ πριάμου γενεὴν ἤχθηρε κρονίων.
νῦν δὲ δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει,
καὶ παῖδες παίδων τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Quos versus sic vtcunque Latinos fecimus, solùm vt intelligi à Latinis possint:

Funere nos istum iam nunc reuocemus acerbo,
Irarum sæuos ne æstus Saturnius heros
Colligat, hunc leto proles Pellæia forte
Si dederit, tristi licet hunc subducere fato:
Ne stirps tota cadat, cæcisque oppressa tenebris
Intereat gens illa, fuit charus, cui Dardanus autor.
Quem pater omnipotens reliquis plus omnibus vnum
Fœmina quos ipsi genuit, complexus amore est.
At postquam priami gentem iam Iuppiter odit,
Viribus Aeneas & maiestate verendus
Iura dabit Phrygiis: natique & cuncta propago
Aeternum accipiet regnum, illa in gente vetustum.

Propter hos Homeri versus Dionysius Halicarnasseus scribit prodidisse multos Aeneam relictis in Italia sociis ad Phrygiam rediisse, ibique instaurata Troia regnasse, ac regnum per manus filio tradidisse. Verum Homerus de regno & Troia Italica loquebatur, quæ Troia illa Phrygia manauerat, id est de Lauiniis & Albanis, quorum origo fuit à Troianis Aeneæ sociis.

d Cùm ante illam vrbem conditam.} Nec de tempore vrbis conditæ, neque de Homeri vatis ætate satis inter scriptores conuenit: tametsi de Roma minor ambiguitas. Plutarchus in Romulo fundamēta vrbis Romæ à Romulo & Remo iacta scribit. anno tertio sextæ olympiadis, quo die fuit lunæ defectus. Dionysius & Eusebius primo anno septimæ olympiadis conditam volunt, post dirutum Ilium anno quatercentesimotrigesimosecundo, Solinus in Polyhistore. Cincio Romam xij. olympiade placet conditam: Pictori octaua: Nepoti & Luctatio opiniones Eratosthenis, & Apollodori cōprobātibus olympiadis vij. anno ij. Pomponio Attico & M. Tullio olympiadis vij. anno iij. Collatis igitur nostris Græcorum temporibus incipiente olympiade vij Romā conditam post Ilium captum ccccxxxiij. anno. De Homeri temporib. & de patria & parētibus maxima contentio ex Græcis autoribus. Quidam Homerum interfuisse Troiano bello scribunt. Certè ipse in primo Od. li. Phemiū præceptorem suum psallentē in procorum conuiuio inducit: nisi hoc ambitiose nimis fecerit in gratiam magistri parū seruata ratione temporum

Homeri tempora. Phemius Homeri preceptor.

temporũ. Alij centum annis post confectum Troianum bellum affirmãt vixisse. Non desunt qui huic numero quinquaginta annos adiiciant, Aristarchus eo tẽpore vixisse Homerum est autor, quo in Ioniã colonia est deducta, post Heraclidarum descensum annis lx. à bello Troiano cxxx. Crates nondum lxxx. annos putat interesse inter dirutum Ilium & natum Homerum quidam eum scribunt Telemacho Vlyssis filio, & Polycasta Nestoris filia genitum. In libris verò chronicis Eusebij Cæsariensis pontificis sic scribitur: In Latina historia reperimus, Agrippa apud Latinos regnante Homerus in Græcia claruit, vt testatur Apollodorus grammaticus: & Euphorbus historicus, ante vrbem conditam annis cxxiiij. & vt ait Corn. Nepos, ante olympiadem primam annis centum. Quancunque igitur rationem temporum sequi liceat, Homerus erit vrbe Roma antiquior. Quod & Cic. testatur in Tusc. quæst.

e Quod apud Verg.} *5. Æneid.*

Pelidæ tunc ego forti.
Congressum Ænean, nec diis nec viribus æquis
Nube caua eripui: cuperem cùm vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.

e Gratis & ingratis.} *Prius aduerbium est, posterius nomen.*

f Qui Neptunum.} *Postquàm mercede iusta fraudatus est Neptunus, Troianis infensus semper fuit. Apollo facilior & clementior nihilo eis minus fauit quàm antea. Verg. in sexto:*

Apollo Troianis fauit.

Phœbe graues Troiæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxit tela, manúsque
Corpus in Æacidæ.

g Quid enim aliud toties seruatores.} *Lege Sempronia quã tulit C. Gracchus, equester ordo iudicauit per xx. annos sine infamia. Lege deinde Plautia ex singulis tribubus quini deni sunt creati comitiis populi, qui eo anno iudicarent. Id factum est altero anno Italici belli Cn. Pompeio Sexti filio & L. Catone Coss. Postea lege Cornelia, quam tulit L. Sylla, iudicia translata sunt ad senatũ: iudicarunt x. annos turpissimè & corruptissimè. Cic. in Verrẽ: Cùm adhuc amplissimus ordo iudicaret, de corruptis iudiciis multum queritur. Postremò lege Aurelia, quam tulit M. Aurelius Cotta prætor, vterque ordo iudicauit.*

Lex Sempronia de iudiciis. Lex Plautia. Lex Cornelia. Lex Aurelia.

h Toties populus.} *Lucanus in primo:*

Hinc rapti fasces pretio, sectórque fauoris
Ipse sui populus, letalísque ambitus vrbi
Annua venali referens certamina campo.

i Nisi etiam peierando.} *Nam iudices iurati iudicabant, & populus cùm in suffragium mittebatur, tacito iureiurando astringeba-*

tur perfectis modo sacris, nec pretium, nec gratiam antiquius salute reipublicæ habiturum.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.

CAP. III.

NVlla itaque causa est, quare dij, quibus, vt dicunt, stetérat illud imperium, cùm a Græcis præualentibus probentur victi, Troianis pereuntibus fingantur irati. [a] Nec adulterio Paridis, vt rursus à quibusdam defenduntur, vt Troiam desererent succensuerunt. Autores enim doctorésque peccatorum esse assolent, nō vltores. [b] Vrbem Romam, inquit Salustius, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani: qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in Troianis, aut etiam in Romanis puniendum fuit, [c] quia Æneæ mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in sua socia Venere non oderant, vt alia omittam, quod cum Anchise commiserat, ex quo [d] Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente [e] Vulcano? Dij enim credo non zelant coniuges suas, vsque adeò vt eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor: nec grauiter agere tanti ponderis causam. Non ergo credamus, si placet, Æneam fuisse Veneris filium. Ecce concedo, [f] si nec Romulum Martis. [g] Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus fœminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potius nō credenda conditio, [h] quod en iure Veneris in cōcubitu Marti licuit, hoc in iure suo ipsi Veneri non licere. At vtrunque firmatum est autoritate Romana. Neque enim minus credidit recentior [i] Cæsar [k] auiam Venerem, quàm patrem [l] antiquior Romulus Martem.

L. VIVES.

a ADulterio Paridis.} *Hoc opinor omnibus & lippis notum & tonsoribus esse, vt inquit ille, Nemo nescit bellum Troianum natum esse, quòd Alexāder Paris Helenā Menelai vxorem rapuerit.*
b Vrbem Romam.} *Quo tempore & à quibus condita fuerit Roma, Dionysius, Solinus, Plutarchus, & alij permulti, multa & longè diuersissima referunt, Ab eis petat, qui latius voluerit cognoscere.*

c Quia

c Quia Æneę mater.} *Veneris lenocinio vsus est Paris in Helena rapienda. Hoc enim munere Venus in iudicio dearum de forma Paridem iudicem corrupit.*

d Æneam.} *Anchisæ & Veneris fuit filius. Vergilius:*

Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisa
Alma Venus Phrygias genuit Simoentis ad vndas?

Et Lucretius:

Aeneadum genitrix hominum, diuûmque voluptas
Alma Venus.

e Vulcano.} *Qui maritus erat Veneris.*

f Si nec Romulum Martis.} *Diony. Halicarnass. ad Martis lucum cùm Ilia Vestalis virgo isset aquæ puræ hauriendæ gratia, in tēplo compressa est. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, alij ab Amulio ipso patruo dicunt armato, alij à genio loci. hæc ille. Ego verò & Romulum militis cuiuspiā fuisse filium credo, & Aeneam alicuius scorti. Et quia milites sub Marte esse sunt existimati, & scorta sub Venere, idcirco Romuli pater Mars, Aeneæ mater Venus est dicta. Quæ fuerit Aeneæ mater vera, hæc est vna ex ineptis illis & stultis grammaticorum quæstiunculis, de quibus disputari in illis quatuor milibus Didymi voluminibus Seneca scribit.*

Romuli pater.

Aeneæ mater.

g Si autem illud, cur non & illud?} *Pro hoc & illud, Græco more, vel etiam Latino, sed poeticè magis quàm oratoriè.*

h Quod ex iure Veneris.} *Occulta derisio, sed faceta. Mars Venerem adulteratus est. hoc licuit Marti in iure Veneris, hoc est, in ratione cōcubitus & libidinis, quæ sunt sub Venere: cur non idē in libidine ipsa & luxuria licebit ipsi Veneri, quæ est earū domina? quod licet alienis beneficio Veneris, cur Veneri nō permitteretur in suo libidinoso regno tam liberè versari, quàm aliis id quod est Veneris permittitur, & quidem à Venere ipsa?*

i Cæsar.} *Hic gentis erat Iuliæ, quæ in Iulum Aeneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Iulia gens ex Alba longa in vrbem à Tullo rege traducta est, & inter patritias allecta. Idcirco Cæsar dictator templū Veneri struxit, quod Veneris genitricis appellauit. Idem Cæsar ipse apud Tranquillum: Amitæ, inquit, meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus cōiunctum est. nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra.*

Cæsaris genus.

k Auiam.} *Pro quauis progenitrice posuit, vt fit sæpe.*

l Antiquior.} *Antiquior Romulus, & recentior Cæsar, propter tempora quibus vixerunt: inter quos DC anni & plures interfluxere.*

De sententia Varronis, qua vtile esse dixerit, vt se homines ex diis genitos mentiantur. CAP. IIII.

DIxerit aliquis: Itáne tu ista credis? Ego verò ista non credo. nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamuis non audenter, neque fidenter, penè tamen fatetur. Sed [a] vtile esse ciuitatibus dicit, vt se viri fortes, etiam si falsum sit, ex diis genitos esse credant: vt eo modo animus humanus velut diuinæ stirpis fiduciam gerẽs, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate fœlicius. Quæ Varronis sententia expressa vt potui meis verbis, cernis quàm latum locũ aperiat falsitati: vbi intelligamus plura iam sacra & quasi religiosa potuisse confingi: vbi putata sunt ciuibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia. Sed vtrũ potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, vel Mars ex Syluiæ concubitu [b] filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de scripturis nostris oboritur, qua quæritur, vtrum præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint: vnde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa,

L. VIVES.

Vtile existimari diuino semine satum.

a VTile esse ciuitatibus. } *Ipsis etiam qui fingunt vtilius, quo populis vtantur secundioribus. Sic Scipio nunquam eleuari illam hominum existimationem voluit, quòd diuino semine ortus esset: & apud Lucianum Alexander vtile sibi ad res gerendas dicit fuisse, quòd filius Iouis Ammonis sit habitus. Timebatur enim, nec aliquis ipsi repugnare audebat, nempe quem crederet Deum,* οἱ βάρβαροι, *inquit,* κατεπεπλήγεσάν με, καὶ οὐδεὶς ἔτι ἀνθίστατο, οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι. ὥστε ῥᾷον ἐκεχείρουν αὐτῶν.

Numitor & eius liberi.

b Filiæ Numitoris. } *Numitor Procæ Albanorum regis filius fuit, Amulij frater. Et quidem natu maior, sed iniuria fratris priuatus vixit, Amulio regnum per vim & dolum occupante. Numitor filium habuit Lausum, & filiam Rheam, siue Iliam Syluiam. Puer est occisus, puella Vestalibus ab Amulio præfecta est, vt obtentu religionis prole perpetuò careret, quæ tamen gemellos, vt dixi, Romulum & Remum ex incerto patre edidit.*

Non probati, quod dij adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti sunt. CAP. V.

PRoinde ad vtrunq; interim modò nostra disputatio eferatur. Si enim vera sunt quæ apud illos de matre

tre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominum, quæ in ipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur, vt hoc quoque de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur. Fuit autem sacerdos Syluia Vestalis, & ideo dij magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quàm in Troianos Paridis adulterium vindicare debuerunt. [a] Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestales sacerdotes, viuas etiam defodiebant: [b] adulteras autem fœminas, quamuis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: vsque adeò grauius quæ putabant adyta diuina, quàm humana cubilia vindicabant.

L. VIVES.

a NAm & ipsi Romani } *Si qua Vestalis leuiter deliquerat, verberibus à pont. Max. cædebatur: sin parum pudicè castitatem habuerat, stuprique conuicta erat, Sandapila ad portam Collatinam efferebatur tanquam mortua, cum luctu propinquorum & necessariorum, sequentibus pontificibus aliisque sacerdotibus in mœsto silẽtio. Iuxta portam locus est subterraneus, ad quem scalis descenditur, in quẽ virgo demittebatur sola, tollebanturq; scalæ, & occludebatur locus vndique, vbi ne fame videretur enecta, panis, lactis & olei aliquãtulum ponebatur, simul & ardens lucerna: quibus perfectis discedebant sacerdotes, atque eo die iustitium erat in vrbe, & mæror pauórque nõ exiguus, præsertim quòd magnum aliquod malum supplicium Vestalis virginis ciuitati atque imperio portendere arbitrabantur. Qualis esse Vestalis virgo, & quid facere debeat, cùm alij, tum Gellius recenset suè libro Noctium Atticarum primo.*

Vestalis virginis suppliciũ.

b Adulteras autem fœminas. } *Ante Cæsarem Augustum nihil legibus in adulteros est cautum. Nemo enim, quod equidem sciam, causam de adulterio dixit. Nam Clodius de pollutis sacris Bonæ deæ, non de adulterio est postulatus: non prætermissuris id crimen inimicis, si lege esset aliquid de eo constitutum. Primus Augustus legem tulit de adulteriis Iuliam, sed in viros, & de pudicitia in fœminas, sed non ita graui adiecta pœna: quanquam postea in vtrumque sexum data est actio adulterij grauiore pœna addita, vt videre est ex responsis Cæsarum in Codice Iustiniani, & quadragesimo septimo Pãdectarum. Dionysius in Antiquitatibus scribit legem contra adul-*

Adulteriorum lex nulla ante Cæsarem.

teros iam initio vrbis ab ipso Romulo fuisse latam: quod credo dictum esse ab eo vt in historia ἰδιωτισμὸν, vt alia non pauca.

De parricidio Romuli, quod dij non vindicarunt.

CAP. VI.

ALiud adiicio, quia si eò vsque peccata hominum illis numinibus displicerent, vt offensi Paridis facto desertam Troiam ferro ignique domarent, magis eos contra Romanos moueret Romuli frater occisus, quàm contra Troianos Græcus maritus illusus: magis irritaret [a] parricidium nascentis, quàm regnantis adulterium ciuitatis. Nec ad causam quam nunc agimus interest, [b] vtrum hoc fieri Romulus iusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentius requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur. Romuli fratrem palàm constat occisum: non ab hostibus, non ab alienis. Si autem perpetrauit aut imperauit hoc Romulus, magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris Troianorum caput. Cur igitur Troianis iram deorum prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & [c] eorundem deorum tutelam Romanis inuitauit iste sui fratris extinctor? Si autem illud scelus à facto imperióque Romuli alienum est, quoniam debuit vtique vindicari, tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota consensit: & non iam fratrem, sed patrem, quod peius est, occidit. Vterque enim fuit conditor, vbi alter scelere ablatus non permissus est esse regnator. Non est, vt arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, vt eam dij desererent, quo posset extingui: & quid boni Roma, vt eam dij inhabitarent, quo posset augeri, nisi quòd victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt? Imò verò & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent, & hic easdem artes fallaciæ suæ, magis etiam exercendo, maioribus honoribus gloriati sunt.

L. VIVES.

Parricidium.

a PArricidium.} *Non patris solùm mors, sed paris quoq; nisi quis velit dicere, quasi patratio cædis. Lex est Numæ antiquissima: Si quis liberum hominem morti sciens duit, parricida esto.*

Remi mors.

b Vtrum hoc fieri.} *Sunt qui tradant Remum in contentione de regno, cùm vtraq; pars suum ducem regē consalutasset, ventúmq; esset ad manus, esse in pugna occisum, à Romulo an à quoquam altero, parū constat.*

constat. Alij, & quidē plures, à Fabio tribuno sceleratum Romuli casum aiunt, quod noua & humilia Vrbis mœnia etiam cum irrisione transilisset: peractamq; eadem Romulo imperante. Quod factum Cicero impium & inhumanum fuisse indicat. Sic enim tertio off. inquit: Atq; in eo rege, qui Vrbem condidit, ita non est. Species enim Vtilitatis pepulit animum eius, cui cùm visum esset Vtilius se solum, quàm cū altero regnare, fratrē interemit. Omisit hîc & pietatē, & humanitatē: Vt quod vtile videbatur, neq; erat, assequi posset: & tamē muri causā apposuit speciē honestatis, nec probabilē, nec satis idoneā. Peccauit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.
c Eorundem deorum. } *Quia à Troia Lauinium primùm per Æneam, hinc Albam per Ascanium sunt translati. Ex Alba Romanis per Romulum consensu Numitoris communicati: hinc per Tulium omnino traducti Romam.*

De euersione Ilij quod dux Marij Fimbria excidit.

CAP. VII.

a Certè enim b ciuilibus iam bellis scatentibus, quid miserum commiserat Ilium, vt c à Fimbria d Marianarum partium homine pessimo euerteretur, multò e ferocius atque crudelius, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captiuati saltem in seruitute vixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur: atque vrbem totam cunctósque in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis, quos sua irritauerat iniquitate, sed à Romanis, quos sua calamitate propagauerat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil iuuantibus: siue, quod verum est, nihil valentibus. Nunquid & tunc abscessere omnes adytis arisque relictis dij, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinásque reparatum? Si autem abscesserant, causam requiro: & oppidanorum quidem quantò inuenio meliorem, tantò deteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, vt Syllæ seruarent integram ciuitatem: hic eos iratus incendit, vel potiùs penitus extinxit. Adhuc autem meliorum partium ciuilium Sylla dux fuit, adhuc armis remp. recuperare moliebatur. Horum bonorum initiorū nondum malos euētus habuit. Quid ergo melius ciues illius vrbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quàm meliori causæ Romanorum ciuitatem seruare, &

contra parricidam Romanæ reipub. portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defenſores deorum. Deſeruerint dij adulteros, Iliúmque flammis Græcorum reliquerint, vt ex eius cineribus Roma caſtior naſceretur: cur & poſtea deſeruerunt eandem ciuitatem Romanis cognatam, non rebellantem aduerſus Romam nobilem filiam, ſed iuſtioribus eius partibus fidem conſtantiſſimam piiſſimámque ſeruantem, eámque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, ſed viro ſpurciſſimo Romanorũ? Aut ſi diſplicebat diis cauſa partium Syllanarum, cui ſeruantes vrbem miſeri portas clauſerant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænunciabant? An & hinc agnoſcuntur adulatores fœlicium, potiùs quàm infœlicium defenſores? Non ergo Ilium etiã tunc ab eis, cùm deſereretur euerſum eſt. Nam dæmones ad decipiendũ ſemper vigilantiſſimi, quod potuerunt, fecerunt. [g] Euerſis quippe & incenſis omnibus cum oppido ſimulachris, ſolum Mineruæ ſimulachrum ſub tanta ruina templi illius, vt ſcribit Liuius, integrum ſtetiſſe perhibetur. Non vt diceretur:

Dij patrij, quorum ſemper ſub numine Troia

Eſt, Ad eorum laudem: ſed ne diceretur: Exceſſere omnes adytis aríſque relictis dij, ad eorum defenſionem. Illud enim poſſe permiſſi ſunt, non vnde probarentur potentes, ſed vnde præſentes conuincerentur.

L. VIVES.

a CErtè enim.} *Mortuo Caio Mario in ſeptimo ſuo conſulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum ſibi collegam ſubrogauit, cui & Aſiam Prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mãdauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum alijs vitijs militibus inuiſus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus eſt Imperiúmq; ipſe Fimbria conſenſu militari occupauit, bellúmq; cum Mithridate geſſit ſatu fœliciter, ac parum abfuit, quo minus obſeſſum Pergami caperet: cúmq; in Phrygia ductaret exercitum, cognouiſſétque Ilienſes Syllæ partes ſequi, per dolum in vrbem admiſſus, vt Appianus ſcribit, ſeu vt capta vrbe, vt Liuius, ciues & vrbem totam crudeliter perdidit, nullis neque ſacris, neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta poſteaquam à Græcis erat deleta.*

b Ciuilibus iam bellis.} *Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret & partes omnino deleret.*

c A Fimbria.} *Fuit hic perditiſſima audacia homo, & ad quod vis facinus*

facinus designandum accommodatissimus, qui Crassum interemit, quique in funere C. Marij Q. Scæuolam virum ornatissimũ & sanctissimum vulnerandum curauit. Et vbi ferrum non altè in corpus descendisse accepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis, quòd pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accusaret, & tamen expectantibus, dixit se illum accusare, quòd non totũ telũ corpore excepisset. Cicero est autor pro Roscio Amerino.

d Marianarum } *Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Sylla aduersa dicta est Mariana.*

e Ferocius. } *Appianus scribit in Mithridatico, postridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipsum suis oculis omnia diligẽter esse scrutatum, nunquid superesset integrum, vt illud quoque diruerit & incenderet. Ita nullum Iliense domicilium, nullum templum, ac ne statua quidem vlla superfuit.*

f Adhuc autem meliorum partium. } *Sallustius in Catilinario Nostra memoria victor Sylla, cùm Damasippum, & alios huiuscemodi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iussit, quis nõ factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicã exagitauerant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magna initiũ cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initiis malos euentus habuit. Quod dictum Augustinus tangit.*

g Euersis quippe. } *Appianus etiam & Iulius Obsequens scribũt, Palladiũ inuentũ esse illæsum post incendiũ. Seruius in secũdo Aeneid. ostensum dicit à Fimbria, & Romã aduectũ. Equidem demiror si istud idẽ est Palladiũ illud vetus Troianũ, quod ab Aenea in Italiã portatũ esse dicũt cũ magnis diis, & post Albã delatã collocatũ ab Hostilio rege in æde Vestæ, quæ cũ deflagraret Metellꝰ põtifex maximus Palladiũ ex incẽdio rapuit: ob quod factũ magni sunt illi postea honores habiti, idq; sub recentẽ Rom. & Carthaginẽ pacẽ, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriã plus cẽtũ & quinquaginta annis. Non desunt qui putent Aeneã relicto sociis Latinorum regno in Phrygiã rediisse cũ Palladio: quorũ opinio reiecta est à nobis alio loco. Verũ Lacedæmonij quoq. credebant se Palladiũ illud Troianum prope Leucippidarũ templum habere: quod Temon quidam decepto Ergiao vno ex prosapia Diomedis, Argis furtipuit detulitq; Lacedæmonẽ ad quod seruandũ Lacedæmones oraculo admoniti, Vlyssi heroũ erexerũt. Sed id Palladiũ est, quod diximus ab Vlyss. & Diomede raptũ bello Troiano. Seruiꝰ multa Palladia similia esse à Mamurrio fabro facta, ne illud verũ cognosceretur. Qua in re lapsũ memoria Seruium non dubium est, & pro ancylibus posuisse Palladia.*

contra parricidam Romanæ reipub. portas claudere? At hoc cis in quantum exitium verterit, attendant defensores deorum. Deseruerint dij adulteros, Iliúmque flammis Græcorum reliquerint, vt ex eius cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerunt eandem ciuitatem Romanis cognatam, non rebellantem aduersus Romam nobilem filiam, sed iustioribus eius partibus fidem constantissimam piissimámque seruantem, eámque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, sed viro spurcissimo Romanorũ? Aut si displicebat diis causa partium Syllanarum, cui seruantes vrbem miseri portas clauserant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænunciabant? An & hinc agnoscuntur adulatores fœlicium, potiùs quàm infœlicium defensores? Non ergo Ilium etiã tunc ab eis, cùm desereretur euersum est. Nam dæmones ad decipiendũ semper vigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. [g] Euersis quippe & incensis omnibus cum oppido simulachris, solum Mineruæ simulachrum sub tanta ruina templi illius, vt scribit Liuius, integrum stetisse perhibetur. Non vt diceretur:

Dij patrij, quorum semper sub numine Troia

Est, Ad eorum laudem: sed ne diceretur: Excessere omnes adytis aríſque relictis dij, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non vnde probarentur potentes, sed vnde præsentes conuincerentur.

L. VIVES.

a Certè enim. } *Mortuo Caio Mario in septimo suo consulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum sibi collegam subrogauit, cui & Asiam Prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mãdauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum alijs vitijs militibus inuisus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus est Imperiúmq; ipse Fimbria consensu militari occupauit, bellúmq; cum Mithridate gessit satis fœliciter, ac parum abfuit, quo minus obsessum Pergami caperet: cúmq; in Phrygia ductaret exercitum, cognouissétque Ilienses Syllæ partes sequi, per dolum in vrbem admissus, vt Appianus scribit, seu vt capta vrbe, vt Liuius, ciues & vrbem totam crudeliter perdidit, nullis neque sacris, neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta posteaquam à Græcis erat deleta.*

b Ciuilibus iam bellis. } *Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret & partes omnino deleret.*

c A Fimbria. } *Fuit hic perditissima audacia homo, & ad quod vis facinus*

facinus designandum accommodatissimus, qui Crassum interemit, quique in funere C. Marij Q. Scæuolam virum ornatissimũ & sanctissimum vulnerandum curauit. Et vbi ferrum non altè in corpus descendisse accepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis, quòd pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accusaret, & crimen expectantibus, dixit se illum accusare, quòd non totũ telũ corpore excepisset. Cicero est autor pro Roscio Amerino.

d Marianarum } *Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Syllæ aduersa dicta est Mariana.*

e Ferocius. } *Appianus scribit in Mithridatico, postridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipsum suis oculis omnia diligẽter esse scrutatum, numquid superesset integrum, vt illud quoque dirueret & incenderet. Ita nullum Iliense domicilium, nullum templum, ac ne statua quidem vlla superfuit.*

f Adhuc autem meliorum partium. } *Sallustius in Catilinario. Nostra memoria victor Sylla, cùm Damasippum, & alios huiuscemodi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iussit, quis nõ factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicã exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magna initiũ cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initiis malos euentus habuit. Quod dictum Augustinus tangit.*

g Eruersis quippe. } *Appianus etiam & Iulius Obsequens scribũt, Palladiũ inuentũ esse illæsum post incendiũ. Seruius in secũdo Aeneid. ostensum dicit à Fimbria, & Romã aduectũ. Equidem demiror si illud idẽ est Palladiũ illud vetus Troianũ, quod ab Aenea in Italiã portatũ esse dicũt cũ magnis diis, & post Albã delatã collocatũ ab Hostilio rege in æde Vestæ, quæ cũ deflagraret Metellus põtifex maximus Palladiũ ex incẽdio rapuit: ob quod factũ magni sunt illi postea honores habiti, idq; sub recentẽ Rom. & Carthaginẽ pacẽ, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriã plus cẽtũ & quinquaginta annis. Non desunt qui putent Aeneã relicto sociis Latinorum regno in Phrygiã redisse cũ Palladio: quorũ opinio reiecta est à nobis alio loco. Verũ Lacedæmonij quoq. credebant se Palladiũ illud Troianum prope Leucippidarũ templum habere: quod Temon quidam decepto Ergiao vno ex prosapia Diomedis, Argis surripuit detulitq; Lacedæmonẽ ad quod seruandũ Lacedæmones oraculo admoniti, Vlyssi heroũ erexerũt. Sed id Palladiũ est, quod diximus ab Vlysse & Diomede raptũ bello Troiano. Seruius multa Palladia similia esse à Mamurrio fabro facta, ne illud verũ cognosceretur. Qua in re lapsũ memoria Seruium non dubium est, & pro ancylibus posuisse Palladia.*

An debuerit diis Iliacis Roma Committi. CAP. VIII.

DIis itaque Iliacis post Troiæ ipsius documentum, qua tandem prudentia Roma custodienda commissa est? Dixerit quispiam, iam eos Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo stetit Mineruæ simulachrum? Deinde si apud Romam erant, quando Fimbria deleuit Ilium, fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incensa est. Sed vt sunt auditu acutissimi motúque celerrimi, ad vocem anseris citò redierunt, vt saltem Capitolium collem qui remanserat tuerentur. Cæterùm alia defendenda serius sunt redire commoniti.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.

CAP. IX.

HI etiam Numam Pompilium successorem Romuli adiuuisse creduntur, vt toto regni sui tempore pacem haberet, [a] & Iani portas quæ bellis patere assolent clauderet: eo merito scilicet, quia Romanis multa sacra constituit. Illi verò homini pro tanto ocio gratulandum fuit, si modò id rebus salubribus scisset impendere, & perniciosissima securitate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dij contulerũt illud ocium, sed eum minus fortasse decepissent, si ociosum minimè reperissent. Quantò enim minus eum occupatum inuenerunt, tantò magis ipsi occupauerunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales, sibi, vel ciuitati consociare potuerit, Varro prodit. Quòd si Domino placuerit, suo diligentiùs disseretur loco. Modò autem quia de beneficiis eorum quæstio est, magnum beneficium est pax, sed [b] Dei veri beneficium est plerunque etiam sicut sol, sicut pluuia, vitæque alia subsidia super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dij illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora laudabilia id nunquam postea præstiterunt? An vtiliora erant sacra cùm instituerentur, quàm cùm instituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed vt essent addebantur: postea verò iam erant, quæ vt prodessent, custodiebantur. Quid ergo est, quod illi quadraginta tres: vel vt alij volunt, triginta nouem anni in tanta pace transacti sunt regnante Numa: & postea sacris institutis, diísque ipsis qui eisdem sacris fuerant inuitati iam præsidibus atque tutoribus,

bus, vix post tam multos annos ab Vrbe condita vsque Augustum [c] vnus pro magno miraculo. commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt?

L. VIVES.

a ET Iani portas.} *Iani cuius aperta porta belli erat signũ, clausa pacis vndiq; cum populo Romano. Hanc ad infimũ Argiletum Numa Pompilius constituit monumentum pugnæ cum Sabinis, in qua magna vis aquæ per eã portã erumpens Romanis accedentibus auxiliata est. Ideo statutum, vt velut ad opem ferẽdã reseratus esset bello Ianus. Macrobius primo Saturnal. Eã portam primus ipse qui ædificarat clausit. Secundò Manlius post primum Punicum bellum. Tertiò Octauius Augustus. Liuius lib. I.*

b Dei veri beneficium est.} *Ideo Christus seruator noster eam pacem suis discipulis impartitur, quam mundus dare non potest.*

c Vnus pro magno miraculo.} *T. Manlio Torquato, & C. Attilio Coss. si Eutropio creditur historico nõ malo. Hi cõsules postquã de Sardis triumpharunt, pace vndique terra & mari parta. Ianum Quirinum clauserunt, quod post menses aliquot est rursum reseratum, A. L. Posthumio Albino, & Cn. Fuluio Centumalo, vel vt alij, Sp. Carbilio. Coss. bello Illyrico.*

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuit & tutum. CAP. X.

AN respondent, quòd nisi assiduis sibíque cõtinuò succedentibus bellis Romanum imperium tam longè latéque non posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea verò causa, vt magnum esset imperium. cur esse deberet inquietum? Nónne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus peruenire? nec cùm perueneris requiescere, sed quantò grandioribus mẽbris, tantò maioribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Salustius, vbi ait: Igitur initio reges,[a] nam in terris nomen imperij id primum fuit, diuersi: pars ingenium, alij corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua quique satis placebant? Aut vt tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Vergilius detestatur, dicens:

[b] *Deterior donec paulatim ac decolor ætas.*
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tãtis bellis susceptis & gestis iusta defensio Romanorum est: quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere cogebat, non auiditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam postquam res eorũ, sicut scribit ipse Salustius, legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satísque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populíque finitimi bello eos tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi longè à periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius aliũ hortari, hostibus obuiã ire: libertatem, patriam, parentésque armis tegere. Pòst vbi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magísque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Numa, vt tam longa pax esset, vtrum irruebant improbi, bellóque tentabant, an nihil eorum fiebat, vt posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacessebatur, ac armis arma obuia ferebantur: quibus modis agebatur, vt nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici: his modis semper ageretur, vt semper Roma clausis Iani portis pacata regnaret. Quòd si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit, quandiu dij eorum, sed quandiu homines finitimi circumquaque voluerunt: qui eam nullo bello prouocauerunt:[c] nisi fortè dij tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit siue noluit. Interest quidem iam vitio proprio malas mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel excitare. Sed si semper hoc possent, nec alia secretiore potestate cõtra eorum conatũ sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent pacem bellicásque victorias, quæ semper ferè per humanorum animorum motus accidunt.

L. VIVES.

Rex primus

[a] NAm in terris nomen imperij.} *Sic etiam Iustinus in primo. Herodotus & Plinius. Hoc institutum in Aegypto primũ repertum: apud quos Menes primus rex fuerit, referunt. Quanquam ante hunc regnasse Osiridem & Horum, & alios nonnullos deos Diodorus perhibet, Nostræ sacræ literæ Nembroth filium Chusi, primum*

primum regem fuisse perhibent, & Babylone imperasse.

b Deterior donec } *Quinque hominũ ætates Hesiodus finxit in opere, cui titulus ἔργα καὶ ἡμέραι, quem locum in hunc modum orditur.*

θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι.
χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ἐπὶ κρόνου ἦσαν.

Hunc secuti sunt Vergilius, Ouidius, & reliqui poetæ. Primã ætatẽ aiunt fuisse aureã sub Saturno, sine bellis, magna concordia generis humani, sine litibus, sine querelis: quæ Saturnia tẽpora nominãtur. Altera est argentea, sub Ioue: cùm bella pullulascerent, & curæ, & fraudes & odia. Tertia est ænea, cùm genus mortalium totũ vndique bellis cõcuteretur. cruentáque essent omnia. Quarta heroũ semideorum, quorũ animi iustitiæ quidem erant dediti, sed insano amore belligerandi flagrabãt. Quinta est ferrea in qua nullus malorum est modus, cunctis sese velut effractu carceribus in genus humanum simul effuderunt, apertæ fraudes, aperta odia & bella capitalia cædes, rapinæ, incendia, vastationes.

Hominum quinque ætates.

c Nisi fortè dij tales vendere. } *Nisi fortè tam mali ac impudentes sint illi dij, vt pro beneficio id vendant hominibus, quod ex voluntate cuiusquam est profectum. & pro eo tanquam à se dato gratiã reposcant: cùm sit potius muneris alieni. Interpres noster, quia figuram illam loquendi non intellexit, effutiit quod ipsi primùm venit in mentem, & super illo velut saxeo fundamẽto construxit mirum de vẽdendo ædificiũ, & de potestate dæmonum, & de affectibus humanis: ex similibus initiis maxima pars eorum quæ philosophi & theologi in scholis nugantur est orta. Commenti sunt videlicet mira somnia super his locis vel Aristotelis, vel sacrorum scriptorum, quæ non intelligebant, fælices architecti, quorum structura ad cælum vsque erecta elegantissima & fortissima creditur, cuius est fumus pro fundamento.*

De simulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

CAP. XI.

QVas tamen plerunque cõtra eorũ fieri volũtatẽ, nõ solùm fabulæ multa mentientes, & vix veri aliquid vel indicãtes, vel significãtes, sed etiã ipsa Romana confitetur historia, [a]Neque enim aliũde Apollo ille Cuman⁹, cũ aduersus Achæos [b] regémque Aristonicũ à Romanis bellaretur.

quatriduo fleuisse nunciatus est. quo prodigio haruspices territi, cùm id simulachrum in mare putauissent esse proiiciẽdum, Cumani senes intercesserunt atq; retulerunt tale prodigiũ, [c] & Antiochi, [d] & Persidis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis fœliciter prouenisset, ex senatusconsulto eidem Apollini sua dona esse missa testati sunt. Tunc verò peritiores acciti haruspices responderũt, simulachri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam [e] Cumæ colonia Græca esset, suísque terris vnde accitus esset, id est ipsi Græciæ luctum & cladem Apollinem significasse plorãtem. Deinde mox regem Aristonicũ victum & captum esse nunciatum est, quem vinci vtique Apollo nolebat & dolebat: & hoc sui lapidis etiã lachrimis indicabat: Vnde non vsquequaque incongruè, quanuis fabulosis tamen veritatis similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poëtarum. Nam Camillam Diana doluit apud Vergilium & Pallantem moriturum Hercules fleuit Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abundans. sed quo donante nesciens, nec requirens: cùm cogitaret ociosus, quibusnam diis tuendam Romanam salutem regnúmque committeret: nec verum illum atque omnipotentem summũ Deum curare opinaretur ista terrena: atque recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat: neq; Troianum: neq; Lauiniẽse ab ipso Ænea conditum regnum diu conseruare potuisse, alios prouidẽdos existimauit, quos illis prioribus, siue qui cum Romulo iam Romam transierant, siue quandoque Alba euersa fuerant transituri vel tanquam fugitiuis custos adhiberet, vel tanquam inualidis adiutores.

L. VIVES.

a NEque enim aliunde Apollo ille Cumanus. *Attalus Asiæ rex testamento populum Romanum heredem fecerat regni. Id Aristonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus præoccupauit: hinc bellum est ei indictum: missus eò Licinius Crassus Coss. & pont. max. victus est ab Aristonico. M. Perpenna consul insequentis anni, audita Crassi fortuna, magnis itineribus in Asiam venit, victúmque acie Aristonicum domitum, in deditionem Stratonica, quò post prælium confugerat, cœpit, Romámque misit. Romanis Nicomedes Bithynia, Mithridates Ponti, Ariarathes Gappadocia. Pylemanes Paphlagonia, reges fauebant. Aristonico Achaia.*

b Regémque Aristonicũ. } *Hæc Apollinis lachrymatio contingit*

Appio

Appio Claudio. M. Perpenna Coss. Vt Iulius Obsequens narrat in fragmento libri De prodigiis inquit enim: Ap. Claudio, M. Perpenna Coss. Publius Crassus aduersus Aristonicũ dimicãs occisus. Apollinis simulachrũ lachrymauit per quatriduum. Vates portenderũt Graciæ fore exitium, vnde deductũ esset sacrificatum eum à Romanis, donaque in templo posita. Hæc ille. Fletus simulachrorum malũ aliquod prænunciabãt his quibus fauerent, vt fletus Iunonis Sospitæ Lauinij L. Æmilio Paulo, Cn. Bebio Pamphilo Coss. ingens pestilentia secuta. Sic Lucanus in Prodigiis bellorum ciuilium:

Crassus occisus.

Sudantes dij.

Indigetes fleuisse deos, vrbísque laborem
Testatos sudore lares.

c Et Antiochi. } *Syriæ regis, quem L. Cornelius Scipio Africani frater vicit. Liuius fusè Decad. quarta.*

Antiochus

d Et Persidis bello. } *Alij Xerxis, melius Persæ Philippi filij Macedonum regis, quem intra paucas horas deuicit L. Æmilius Paulus, bello Macedonico secundo. Plutarch. in Vita Æmilij Pauli, & alij.*

e Quoniam Cumana Colonia. } *Vel Cumæ colonia: Chalcidienses & Cumai, vt est apud Strabonem lib. 5. populi Græciæ magnæ olim classe in Italiam nauigarunt appulsique littori Campano, vrbem ibi condidere: duces erant Cumæorum Hippocles, Chalcidiensium Megasthenes: ij pacti sunt inter se, vt alteri coloniam possiderent gentis: alteri nomen darent. Ita factum est: Cumæ dicuntur, & colonia est Chalcidiá. Verg. in sexto de Cumis:*

Cumæ.

Chalcidicáque leuis tandem superastitit arce.

Hanc vrbem Strabo affirmat cunctas & Italiæ & Siciliæ vrbes vetustate antecedere.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numerositas nihil iuuerit.

CAP. XII.

NEc his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum nondum habebat Iouis. [a] Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit. [b] Æsculapius autem ab Epidauro abiuit Romam, [c] vt peritissimus medicus in vrbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiam deûm [d] nescio vnde à [e] Pessimunte. Indignum enim erat, vt cùm eius filius iam colli Capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non est secuta solùm Romam quosdam

filios suos, verùm & alios præcessit etiam secuturos. Miro[e] sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, [f] qui longè pòstea venit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, [h] viderit Æsculapius [i] pronepos eius. Sed vndecunque nata sit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & vt Varro dicit certos atque [l] incertos, in omnibúsque generibus deorum sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo. agitari affligíque debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo suo, [n] tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia: sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui vni hæc ritè gesta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cum paucioribus vixit: Sed quantò maior facta est, sicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit, credo desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus excepto Numa Pompilio, de quo iam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a Rex quippe Tarquinius.} *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Æsculapius.

b Æsculapius.} *Bello Samnitico ex Epidauro Romā est aduectus à Quinto Ogolnio legato anguis mansueti specie: transnauitque in insulā Tiberis, vbi et templum est extructum, & feriæ Calend. Ianuariis datæ. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt scribit Strabo oppidum est in Achaia supra Corinthum Orientali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Æsculapij templo, quod suo in agro habet, quinque passuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritissimus medicus.} *Æsculapij tres fuerūt Ciceroni Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, secundi Mercurij, Valētis & Pheronidis filij frater, is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoe, qui primus purgationē alui dētisque euulsionē, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia, non longè à Lusio flumine sepulchrū, & lucus ostenditur. Æsculapium*

piũ illũ nobilem medicũ Tarquinius de Illustribus Viris disserẽs, sicut est apud Lactãtiũ, ait incertis parẽtibus à arũ expositũ & à Venatoribus inuentũ, canino lacte nutritũ, Chironi traditum, didicisse medicinam, fuisse autem Messenium. sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen est, scripsisse illum refert, Vt nos in philosophiæ initiis diximus. Cor. Celsus in deorũ numerum receptũ tradit, cũ medicinã adhuc rudẽ paulò subtilius excoluisset.

d Nescio vnde nata. } *Ignobile erat eius genus Vt Saturni, fratris, Nam Opem hanc dicunt fuisse, sicut & filij Cœli sunt habiti quod eorũ ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominũ essent. Eos Verò qui sunt tales, de cœlo descendisse Vulgus ferũt.*

e Prædestinum montem. } *Locus hic est in omnibus exemplaribus, quæ quidem Videre mihi contigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiã deũm nescio Vnde à Pessimunte monte. sed satius erit pro Prænestinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata est magna deũ mater à mari aducta Romã, Liu. li. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè postea. } *Sacra Aegyptia Romam esse introducta tẽporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, centum amplius annis postquàm mater deũ est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius Coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent tametsi hoc sequentibus temporibus est abolitum. Tertullianus in Apologetico.*

g Virum etiam dea Febris. } *Alibi, Vtrum etiam deus Februus ex illa natus sit: quod non congruit, cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendum esse Febrim ostendit, quod ilico additur, Viderit Aesculapius, & alia quæ sequuntur.*

h Viderit Æsculapius. } *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos. } *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam. } *Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos. } *Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. Verbis Iouis:*

Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni.
Et nymphæ, Satyrique, & monticolæ Syluani.
Quos quoniam nondum cœli dignamur honore.
Quas dedimus certè terras habitare sinamus.

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Attys, & Sabbazius quos Lucianus in ὑπὲρ ἠλεκτρίδων μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους Vocat.

filios suos, verùm & alios præcessit etiam secuturos. Miro[f] sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, [f] qui longè pôstea venit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, [h] viderit Æsculapius [i] pronepos eius. Sed vndecunque nata sit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & vt Varro dicit certos atque [l] incertos, in omnibúsque generibus deorum sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligíque debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo suo, [n] tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia: sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui vni hæc ritè gesta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cum paucioribus vixit: Sed quantò maior facta est, sicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit, credo desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus excepto Numa Pompilio, de quo iam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a REx quippe Tarquinius.} *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Æsculapius.

b Æsculapius.} *Bello Samnitico ex Epidauro Romā est aduectus à Quinto Ogulnio legato anguis mansueti specie: transnauitque in insulā Tiberis, vbi et templum est extructum, & feriæ Calend. Ianuariis data. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt scribit Strabo oppidum est in Achaia supra Corinthum Orientali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Æsculapij templo, quod suo in agro habet, quinque passuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritissimus medicus.} *Æsculapij tres fuerūt Ciceroni Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, secundi Mercurij, Valētis & Pheronidis filij frater, is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoe, qui primus purgationē aluí detisque euulsionē, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia, non longè à Lusio flumine sepulchrū, & lucus ostenditur. Æsculapium*

piũ illũ nobilem medicũ Tarquinius de Illustribus Viris disserẽs, sicut est apud Lactãtiũ, ait incertis parẽtibus natũ expositũ & à Venatoribus inuentũ, canino lacte nutritũ, Chironi traditum, didicisse medicinam, fuisse autem Messenium. sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen est, scripsisse illum refert, ut nos in philosophia inter iis diximus. Cor. Celsus in deorũ numerum receptũ tradit, cũ medicinã adhuc rudẽ paulò subtilius excoluisset.

d Nescio vnde nata.} *Ignobile erat eius genus & Saturni, fratris, Nam Opem hanc dicunt fuisse, sicut & filij Cæli sunt habiti quòd eorũ ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominũ essent. Eos verò qui sunt tales, de cælo descendisse vulgus ferũt.*

e Prænestinum montem.} *Locus hic est in omnibus exemplaribus, quæ quidem videre mihi contigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiã deum nescio vnde à Pessimunte monte. sed satius erit pro Prænestinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata est magna deũ mater à mari aducta Romã, Liu. il. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè postea.} *Sacra Aegyptia Romam esse introducta tẽporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, centum amplius annis postquàm mater deũ est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius Coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent tametsi hoc sequentibus temporibus est abolitum. Tertullianus in Apologetico.*

g Vtrum etiam dea Febris.} *Alibi, Vtrum etiam deus Februus ex illa natus sit: quod non congruit, cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendum esse Febrim ostendit, quod illico additur, viderit Aesculapius, & alia quæ sequuntur.*

h Viderit Æsculapius.} *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos.} *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam.} *Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos.} *Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. verbis Iouis:*

> *Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni.*
> *Et nymphæ, Satyrique, & monticolæ Syluani.*
> *Quos quoniam nondum cæli dignamur honore.*
> *Quas dedimus certè terras habitare sinamus.*

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Attys, & Sabbazius quos Lucianus in ἐπιγραφίῳ μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους vocat.

id est, inquilinos deos, & ambiguos.

m Grandi fumo suo.} *Sacrificiorum, vel vanitate, vt ad allegoriā, fumi alludat. nam fumus pro re vana atque inani solet accipi: vnde illud fumos vendere.*

n Tanquam signo dato.} *Bellicis aut suspectis temporibus in editis speculis fasces lignorum prætenuium, perque sicorum ponunt speculatores, vt si quis vel subitus hostium aduentus emineat, vel terror aliquis existat, possint quàm primum fascibus incensis, & suos & vicinos certiores facere. φρυκτοὺς Græci id genus fascium vocant, quibus interdum ad centesimum lapidem intra semihorulam significatur, vt amici ad propellendum periculum possint in tempore accurrere: potest etiam intelligi hoc signum quod Augustinus dicit, de signo quod in prælio solet dari.*

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.

CAP. XIII.

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos gentémque togatam, nec Venus ipsa Æneadas suos potuit adiuuare: vt bono, & æquo more coniugia mererentur, cladésque tanta irruit huius inopiæ, vt ea dolo raperent, móxque compellerétur pugnare cum soceris: & miseræ fœminę nondum ex iniuria maritis conciliatæ, iam parentum sanguine dotarentur. At enim vicerunt in hac conflictatione Romani vicinos suos. Quantis & quàm multis vtrinque vulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm confinium istæ victorię constiterunt?[a] Propter vnum Cæsarem socerum, & vnum generum eius Pompeium: iam mortua Cęsaris filia vxore Pompeij, quanto & quàm iusto doloris instinctu, Lucanus exclamat:

Bella [b] per Emathios plus quàm ciuilia campos.

Iúsque datum sceleri canimus. Vicerunt ergo Romani, vt strage socerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus [c] pro quibus facerent vota, nesciebant. Talibus nuptiis populum Romanū non Venus, sed Bellona dotauit: [d] aut fortassis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cum eius precibus contra Æneā fuerat excitata. [e] Andromache fœlicius captiuata est

quàm

quàm illa coniugia Romana nupserunt: licet seruiles, tamen post eius amplexus nullum Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebant in prælijs, quorũ iam filias amplexabãtur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantùm suorum mortem potuit, non timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nã propter interitum ciuium, propinquorũ fratrũ, parentũ, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur, victorijs maritorum. Huc accedebat quod vt sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliæq; vtrorúmq; ferro & parentes & viros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidẽ ad obsidionẽ quoq; peruẽtum est ciuitatis, clausísq; portis se tuebantur. [f] Quibus dolo apertis, admissísq; hostibus intra mœnia, [g] in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerósq; pugna cõmissa est. Et raptores illi etiam superabantur, & crebrò fugientes intra domos suas, [h] grauius fœdabant pristinas, quanuis & ipsas pudendas lugendásq; victorias. Hic enim Romulus de suorum iam virtute desperans, [i] Iouem rogauit vt starent, [k] atq; ille hac occasione nomen Statoris inuenit. [l] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parentibus iram eorum iustissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, socium regni Romolus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: [m] sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminúmque non pertulit? Vnde & ipso interfecto, vt maior deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremò sub tot dijs tutoribus [n] vita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

L. VIVES.

a PRopter vnum Cæsarem.} *Iulia vnica C. Cæsaris filia, Cn. Pompeio Magno nupsit. hæc grauida è partu obijt, patre bellum in Gallia gerente. Deinde socer & gener gesserunt bellum ciuile.*

b Per Emathios.} *Emathiã antea, quæ postea Macedonia fuit, dictã esse, author est Plin. lib. 4. In hac Põpeius & Cæsar cõcurrerunt.*

c Pro quibus facerent vota.} *Ouidius 3. Fastorum de Sabinis, cũ in procinctu essẽt acies Romanorũ & Sabinorũ, Mars loquitur:*

Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea sic est nurus ausa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non vltra lentæ possumus esse piæ.
Stant acies, sed vltra dij sunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet.
Quærendum est, viduæ fieri malitis, an orbæ?

d Aut fortassis Alecto.} *Tres furiæ, Alecto, Tisiphone, & Megæra Acherontis & Noctis fuisse filiæ dicuntur. Alecto iras, odia, turbas, seditiones, rixas, bella, cædes in genere humano excitat,*

Alecto

Quæ possit vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odijs versare domos.

Hanc aduersus Troianos Iuno stimulat Æneid. 7.

e Andromache.} *Hectoris coniunx Tetionis Thebarum Ciliciæ regis filia. Hanc post euersum Ilium vxorem duxit Pyrrhus Achillis filius.*

Tarpeia Virgo

f Quibus dolo apertis.} *Arci Romanæ præerat Sp. Tarpeius: huius filiam Tarpeiam virginem magnis promissis corrupit Tatius rex Sabinorum: vt quum petitum aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipsa se facturam promisit, si quod in læuis omnes gestarent, sibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam essent, virginem scutis obrutam interemerunt. Hæc enim in læuis gestabant, quum de aureis armillis sensisset, quas in sinistris brachijs habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigisse scribit, ex Aristide Milesio. Sed ego Latinis scriptoribus Liuio, Fabio, Pisoni, Cincio, etiam Dionysio Græco magis accedo.*

g In ipso foro.} *Inter colles Capitolinum & Palatinum est pugnatum.*

g Grauius fœdabant pristinas.} *Non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus, Crustuminis & Antennatibus.*

i Iouem rogarent vt starent.} *Liuius lib. 1. verbis Romuli, suis fugientibus: At tu pater deûm hominúmque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugámque fœdam siste. Hîc ego tibi templum Statori Ioui, quòd monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse voueo. Hæc ille.*

k Atque ille occasione Statoris} *Assistendo, nisi fortè abstãdo, id est, erigendo: quoniã conciderant Romanorũ animi. Cicero Iouem hunc custodem imperij Romani frequenter nominat. Credo, quia eius templum erat suæ domui vicinum. Diuus Hieronymus Iouem Statorem stare dicit, non quòd ideo dictum Statorem putet, quòd recta*

stus stet. sed quòd Iupiter tonans, sicut annotauit Hermolaus Barbarus, sedẽs singatur in antiquis monetis ac simulacbris: stator vero stans tãquam erectus ad ferendam opem Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit causam cur Stator dicatur: Non, inquit, quem admodum historici tradiderunt, ex eo quòd post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed quòd stant beneficio eius omnia, stator stabilitorq; est. Cicero nõ dissimiliter. Atq; etiam Iouem cùm opt. Max. dicimus, cúmque eundem salutarem, hospitalem, statorem, hoc intelligi volumus, salutem omnium in eius esse tutela, verùm vterque Stoico more. Nam apud Ciceronem ea verba quæ citaui, loquitur Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de dijs reuocabant.

l Nec finis esset tanti mali. } *Media pugna raptæ passis crinibus inter duas acies se coniecerunt. Et hinc viros, inde parentes ad concordiã precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermisso prælio fœdus est ictũ, Sabini in ciuitatẽ admissi, & Tatius in partẽ regni.*

m Sed quãdo & ictũ. } *Laurentes Titum Tatiũ Lauini interfecerunt 5. anno postquam cœpisset regnare cum Romulo, quòd ab eius propinquis legati sui essent pulsati. Romulus eam relatus accepit.*

n Iura ciuitatis. } *In vetustis exemplaribus, in altero est vita, in altero vita ciuitatis, vtrúnque argutius quàm iura.*

De impietate belli, quòd Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

CAP. XIIII.

QVid deinde post Numam sub alijs regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat, quàm crebræ strages Romani Albaníque exercitus fuerunt, & vtriusque comminutio ciuitatis. [a] Alba nanque illa, quam filius Æneæ creauit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quàm Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta est & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum [b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij processerunt: à Curiatiis tribus duo Horatij, ab vno autem Horatio tres Curiatij superati & extincti sunt. Ita Roma extitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, vt de sex viuis vnus rediret domum. Cui damnum in vtrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanij

poſteris, niſi proli Veneris, niſi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus quàm ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. [c] Acceſſit aliud huic Tergeminorum pugnæ vltimæ atrox atq; horrendum malum. Nam vt erant ambo populi prius amici, vicini quippe atque cognati, vni Curiatiorum deſponſata fuerat Horatiorum ſoror: hæc poſtea quàm ſponſi ſpolia in victore fratre conſpexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occiſa eſt. Humanior huius vnius fœminæ, quàm vniuerſi populi Romani mihi videtur fuiſſe affectus. Illa quem virum iam fide media retinebat, aut fortè etiam ipſum fratrem dolens, qui eum occiderat, cui ſororem promiſerat, puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium [d] pius Æneas laudabiliter dolet, hoſtem etiam ſua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracuſanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam ſub manus ſuas ſubitò concidiſſe, communem cogitans conditionem flendo miſeratus eſt. Quæſo ab humano impetremus affectu, vt fœmina ſponſum ſuum à fratre ſuo peremptum ſine crimine fleuerit, ſi viri hoſtes à ſe victos etiam cum laude fleuerunt. Ergo ſponſo à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat, tunc ſe contra matrem ciuitatem tanta ſtrage bellaſſe, & tanta hinc & inde cognati cruoris effuſione viciſſe Roma gaudebat. Quid mihi obtenditur nomen laudis, noméque victoriæ? Remotis obſtaculis inſanæ opinionis, facinora nuda cernantur, nuda penſentur, nuda iudicentur. Cauſa dicatur Albæ, ſicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla ſimilis inuenitur. Tantum vt deſides moueret Tullus in arma viros, & iam deſueta triumphis Agmina. Illo itaque vitio tantum ſcelus perpetratum eſt ſocialis belli atque cognati. Quod vitium Saluſtius magnum tranſeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemoraſſet tempora, quando vita hominum ſine cupiditate agitebatur, & ſua cuique ſatis placebant. Poſtea verò, inquit, quàm [e] in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienſes, cœpere vrbes atque nationes ſubigere, libidinem dominandi cauſam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipſe inſtituerat dicere. Mihi hucuſque ſatis ſit eius verba poſuiſſe. Libido iſta dominandi magnis malis agitat & conterit genus humanum. Hac libidine Roma tunc victa Albam ſe viciſſe triumphabat, & ſui

ſceleris

sceleris laudem gloriam nominabat. Quoniam laudatur, inquit scriptura nostra, peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, vt syncero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnauit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: [f] habet præmia laudis, & illa crudelitas. Sed puto esse satius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorum gloriam quærere. Et tamen si in arenam procederent pugnaturi inter se gladitores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius ciuitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diuersum fuit, quòd arena villa non fuit, & latiores cāpi non duorū gladiatorum, sed in duobus populis multorum funeribus implebātur: [g] nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed vniuerso orbe, & tunc viuis & posteris quousque ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebātur? Vim tamen patiebantur studij sui dij illi præsides imperij Romani, & talium certaminum tāquam theatrici spectatores, donec Horatiorum soror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortium etiam Roma quæ vicerat. [h] Deinde ad fructum victoriæ Alba subuersa est. Vbi post Ilium, quod Græci euerterunt, & post Lauinium, vbi rex Latinus Æneam regē peregrinum atq; fugitiuū constituerat, tertio loco habitauerant numina illa Troiana, sed more suo etiam inde iam fortasse migrauerāt, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisq; relictis dij, quibus imperium illud steterat. Discesserāt sane ecce iam tertio, vt eis quarta Roma prouidentissime crederetur. Displicuerat & Alba, vbi Amulius expulso fratre, & Roma placuerat, vbi Romulus occiso fratre regnauerat. Sed antequam Alba dirueretur, transfusus est: inquiunt, populus eius in Romam, vt ex vtraque vna ciuitas fieret. Esto, ita factum sit, vrbs tamen illa Ascanij regnum, & tertium domicilium Troianorum deorum, ab vrbe filia mater euersa est. Vt autem belli reliquiæ è duobus populis vnum facerent miserabile coagulum, multus antè fusus vtriusque sanguinis fuit. Quid iam singulatim dicam sub cæteris regibus toties eadem bella renouata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum atque iterum confecta,

iterũ iterúmq; post fœdus & pacem inter generos & soceros, & eorum stirpem posterósq; repetita? Non paruum indicium calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clausit illorum, nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnauit.

L. VIVES.

Alba a ALba namq;. *Albæ sunt multæ. Est enim Alba in Hispania, quæ & Virgo dicitur. Plin. lib. 3. Est in Gallia Narbonensi Heluorum oppidum. Est in Italia ad locum Fucinum: vnde Albenses. Est in Gallia citeriore, quæ cognominatur Pompeia. Est in Latio in dorso montis Albani, quæ Alba longa. Roma verò, non illa modò quã Romulus condidit, colonia est huius Albæ, quam deduxerunt Romulus & Remus, sed etiam veterem, illã quæ ante hanc fuit, sunt qui arbitrantur à Romulo Æneæ filio conditam. Deinde cùm ob cælum pestilens, tum & incursiones hostium desereretur, ab Albanis miserantibus esse restitutam missis eò de suis ciuibus, qui lapsa repararent, & frequentem facerent vrbem solitariam.*

b Belli de Tergeminis } *Liuius lib. 1. Res est vulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc consilium & sibi cepit, & Tullo dedit Romanorum regi, ne strage vtriusque populi res decideretur, sed transigeretur per paucos. Ita fœdere icto commissum est fortunæ sex virorum, vter populus alteri imperaret. Bini Tergemini erant in illis exercitibus, illi commissi sunt, vt cuius populi ciues vicissent, penes eum esset imperium.*

c Accessit aliud. } *Satis fusè Augustinus id narrat vt intelligi possit.*

d Pius Æneas. } *Lausum Mezentij filium in decimo Æneid.*

Cyri e In Asia Cyrus. } *Cyri duo fuerunt, Maior de quo hîc loquitur, qui Asiam, Scythiam, totumq; Oriẽtem domuit, eo tempore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Crœsum Lydorum opulentiss. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus est, capite in cacabum humani sanguinis plenum coniecto, vt sanguine se humano saturaret, quem tantopere sitierat: Plutarchus, Strabo, Trogus: Herodotus, & alij quàm plurimi Græci. Herodotus hunc μεγάλον βασιλῆα vocat. Vnde & cæteri Persarum reges sic vocari voluerunt. Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Persiam scripsit Xenophon.* *Magnus rex.*

Theatrũ f Habet præmia laudis. } *Coronas lemniscatas.*

amphitheatrum g Nec amphitheatro } *Theatrum est in modum semicirculi, amphitheatrum in modum circuli. harena sternabatur, & in eo munus gladiatorium edebatur.*

h Deinde

h Deinde ad fructum victoriæ.} *Liuius primo bello Veienti. Cùm Metius Albanus cum exercitu medium se gessisset, nec Tullo Romano regi pugnãti ex fœdere affuisset, Tullus Metiũ quadrigis discerpi, Albam verò dirui iussit, Albanósq; Romam migrare.*

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

CAP. XV.

IPsorum auté regum qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, [a] qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, [b] subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui eum sibi apparuisse diceret, eúmq; per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur, eóque modo populum qui contra senatum intumescere cœperat repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectã [c] imperita nesciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non [d] magis Deo credi deberet occisus, ipsúmque scelus auersione, etiam diurni luminis indicatum: sicut reuera factum est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Iudæorum. [e] Quam solis obscurationem non ex canonico syderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tunc erat pascha Iudæorum: nam plena luna solenniter agitur. [f] Regularis autem solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis significat esse quàm factã quando & laudans eũ in libris De rep. Scipionísq; sermone. Tantũ est, inquit, consecutus, vt cùm subito sole obscurato non cõparuisset deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionẽ nemo vnquàm mortalis assequi potuit, sine eximia virtutis gloria. Quod autẽ dicit eũ subitò nõ comparuisse profectò ibi intelligitur, aut violentia tẽpestatis, aut cædis facinorísque secretum. Nam & alij scriptores eorum, defectioni solis [g] addunt etiam subitam tempestatem, quæ profectò aut occasionẽ sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit. [h] De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea & istũ non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatũ, id est persuasum, [i] Romani vulgare noluerunt, id est, vilefacere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in inuectiuis: Illum qui

hanc vrbem cōdidit Romulum, ad deos immortales beneuolentia famáque sustulimus: vt non verè factū, sed propter merita virtutis eius beneuolētia iactatum diffamatúmque monstraret. [k] In Hortensio vero dialogo cū de solis canonicis defectionibus loqueretur: Vt easdem, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuratione solis est factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autem reges populi Romani, excepto Numa Pompilio & Anco Marcio, qui morbo interierūt, quàm horrēdos exitus habuerunt? Tullus, vt dixi, Hostilius victor & euersor Albæ, cū tota domo sua fulmine concrematus est. [l] Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interemptus est. Seruius Tullius generis sui Tarquinij Superbi, qui ei successit in regnū, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arísque relictis dij, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt vt hoc miseræ Troiæ facerent, eámque Græcis diruendam exurendámque relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se socero, Tarquinius ipse successit. Hunc illi dij nefarium parricidam soceri interfectione regnantem, insuper multis bellis victoriísque gloriantem, & de bellorum manubiis Capitolium fabricantem, non abscedentes, sed præsentes manentésq. viderūt, & regem suum Iouem in illo altissimo templo, hoc est in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens [m] Capitolium struxit, & postea malis meritis vrbe pulsus est, sed ad ipsum regnum in quo Capitolium fabricaret immanissimi sceleris perpetratione peruenit. [n] Quod verò eum Romani regno postea depulerunt ac secluserunt mœnibus ciuitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filij peccatum fuit, illo non solùm nesciēte, sed etiam absente commissum. Ardeam ciuitatem tunc oppugnabat, & pro pop. Rom. bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad eius notitiam flagitium filij deferretur. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium & recepto exercitu, à quo deseri iussus est, clausis deinde portis non sunt passi intrare redeuntem. At ille post bella grauissima, quibus eosdem Rom. concitatis finitimis attriuit, posteaquā desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, [o] in oppido Tusculo Romæ vicino, quatuordecim, vt fertur, annos priuatam vitam quietus

habuit,

habuit,& cum vxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quã socer eius generi sui facinore,[p] nec ignorante filia, sicut perhibetur, extinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem, aut sceleratum, sed superbum appellauerunt,[q] fortassis regios eius fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui vsque adeò contempserunt, vt eum regem suum facerent: vbi miror si non scelere grauiore mercedem tantam tãto sceleri reddiderũt, nec discessere adytis arísq; relictis dii. Nisi fortè quispiã sic defendat istos deos, vt dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Rom. magis punire suppliciis quàm beneficiis adiuuare, seducentes eos vanis victoriis, & bellis grauissimis conterentes. Hæc fuit Romanorũ vita sub regibus laudabili tẽpore illius reip. vsq; ad expulsionẽ Tarquinij Superbi per ducentos (fermè) quadraginta & tres annos, cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus, vix illud imperium [r] intra viginti ab vrbe miliaria dilatauerint: quantum spatium absit vt saltem ad alicuius [s] Getulæ ciuitatis nunc territorium comparetur.

L. VIVES.

a QVi eum propter ferocitatem.} *Dionysius lib 2. refert patres discerpsisse Romulum: ac vnumquẽque frustũ aliquod corporis sub toga occuluisse, ne quid vsquam compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine esse ignoratum.* *Romuli mors*

b Subordinatum nescio quem.} *Legendum subornatum: nescio quem addit, vel propter obscuritatem autoris, vel propter vtilitatẽ mendacij & periurij.*

c Imperitia nesciens multitudo.} *Antequam ostensa esset vulgo à philosophis ratio defectuum solis & lunæ, homines cùm illa sydera deficere viderent, aut scelus aliquod ingens, aut mortem eorum metuebant. Hic pauor non in rudi solùm erat plebe, sed in eruditis quoque, velut Stesichoro & Pindaro lyricis vatibus.*

d Magis ideo credi deberet.} *Tota sententia est inuersa defectu negationis. Dicendum enim, non magis ideo.*

e Quam solis obscurationem.} *Interuentu lunæ inter solẽ & nos auferũtur nobis solis radij, idq; defectus solis dicitur. Interiecta verò terra inter solem & lunam, illiusq; vmbra in lunã ingruẽte, fit lunæ deliquiũ: idcirco nec deficere sol potest nisi luna silente cũ ei subiicitur: hoc est, in coitu ipsorũ syderum: nec luna ipsa, nisi cùm est plena, cùm maximè videlicet à sole distat: tum demum enim terra solis*

splendorem auferre ei potest.

f Regularis.} *Idem est regularis quod canonicus, à canone Græco: hinc quidam monachi diui Augustini ne non semel putentur regulares, bis hoc vocari gaudent.*

g Addunt etiam subitam tempestatem.} *Liuius: Subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribúsque.*

Tullus Hostilius

h De Tullo.} *Hunc quidam fulmine cum tota domo conflagrasse scribunt. Alij incensam eius domum ab Anco Martio, qui postea regnauit, affirmant.*

i Romani vulgare noluerunt, id est, vilificare.} *Quod Augustinus scripserat vilefacere parum erat scitè & doctrinaliter dictum. Ideo vilificare fuit pro eo substituendum, præsertim si Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam conuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, asinificare.*

k In hortensio.} *Hortensium amisimus. Nam quem quidam Hortensium esse putant, quartus est Academicarum quæstionum. Marcellus est testis in plerisque locis.*

Priscus Tarquinius

l Priscus Tarquinius.} *Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à pastoribus, quos filij Anci Martij subornarũt, occisus est. Huic successit Seruius Tullius gener, vir magnus & pace & bello, qui multis præclaris & vtilißimis institutis vrbem ornauit, atque adiuuit. Opera Tarquinij Superbi generi est occisus. Tarquinius in suos ciues asper & immitis, bello strenuus.*

Capitoliũ

m Capitolium} *In Saturnio colle, qui postea Tarpeius est dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit.*

n Quod verò eum.} *Septimus hic rex & vltimus fuit expulsus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valesio, Horatio, & alijs, cùm ob multas acceptas antea iniurias, tum ob recens Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperium abrogauit: ipse cùm in vrbem veniret, exercitu etiam spoliatus est à Bruto, qui alia via ad castra properauerat.*

o In oppido Tusculo} *Vulgatior opinio est, eũ Cumis diẽ obijsse, natum annos ferè nonaginta apud Aristodemũ tyrannum: tametsi haud negauerim aliquot annos eũ Tusculi mansisse apud Octauiũ Mamiliũ generum: quousq; nobili illa ad lacum Regillum pugna, Mamilius à T. Herminio, legato occisus est. Quæ res forsan fecit, vt Augustinus memoria laberetur in re videlicet exigua & qua non multum intererat, sic aut secus narrari.*

p Nec ignorante filia.} *Imò, vt scribunt, stimulante virum, vt id facinus tantum faceret.*

q Fortassis,

q Fortassis regios eius fastus.} *Festiuum dictum, & aceti plenũ.*
r Intra viginti ab Vrbe. } *Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, vsque ad Ostiam ab Anco rege in portu positam, Eutropius non nisi sedecim.*
ſ Getulæ ciuitatis.} *Getulia pars est Africæ prope tractum inhospitalem & inhabitabilem, sicut Mela Pomp. describit. De Getulis sic Salust. in Iugurth. Africam habuere initio Getuli asperi incultique quibus cibus erat caro ferina, atque pabulum vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cuiusquam regebantur, vagi palantes, quò nox coegerat sedes habebant. Hæc & alia nonnulla idem Salustius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicémque esse scribit.* **Getulia.**

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria depulit, móxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit. CAP. XVI.

HVic tempori adiiciamus etiam tempus illud, quousq; dicit Salustius, æquo & modesto iure agitatum: dum metus à Tarquinio & graue bellum cum Etruria positum est. Quandiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestam rempub. metu premente, nõ persuadente iustitia. In quo breuissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate. Annum quippe suum non compleuerunt. Nam Iunius Brutus ex honorum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit, [a] mutuis cũ hoste vulnerib. [b] occisis à seipso primit[9] filiis suis & vxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio cõiurasse cognouerat. Quod factum Vergilius postea quàm laudabiliter cõmemorauit, cõtinuò clemẽter exhorruit. Cùm enim dixisset,

Natósque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,

Mox deinde exclamauit & ait:

Infælix, vtcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est præferant & extollant, qui filios occidit, infœlix est. Et tanquam ad consolandum infœlicem, subiunxit.

Vicit amor patriæ laudúmque immensa cupido.

Nonne doc in Bruto, qui & filios occidit, [c] & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit,

eíque potius ipſe Tarquinius ſuperuixit, [d] Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulſo paſſus eſt, quòd tyrannus ipſe Tarquinius? Nam & idem Brutus conſanguineus Tarquinij fuiſſe perhibetur. Sed Collatinum videlicet ſimilitudo nominis preſſit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur. [f] Poſtremò in eius nomine hoc vocabulum minus eſſet, ſi L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amiſit quod ſine vllo detrimento poſſet amittere, vt & honore primus conſul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiamne iſta eſt gloria Iunij Bruti deteſtanda iniquitas & nihilo vtilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetrandam,

Vicit amor patriæ, laudúmque immenſa Cupido?

Iam expulſo vtique Tarquinio tyranno, cõſul cum Bruto creatus eſt maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus: quàm iuſtè populus mores in ciue, non nomen attendit, quàm iniuſtè Brutus collegam primæ ac nouæ illius poteſtatis, quem poſſet, ſi hoc offendebatur, nomine tantùm priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta ſunt, hæc aduerſa acciderunt, quando in illa rep. æquo & modeſto iure agitatum eſt. [g] Lucretius quoque qui in locũ Bruti fuerat ſurrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, abſumptus eſt. Ita P. Valerius qui ſucceſſerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio ſuffectus fuerat, annũ illum funereũ atq; Tartareũ, qui conſules quinque habuit, cõpleuerunt. Quo anno conſulatus ipſius nouũ honorem ac poteſtatẽ auſpicata eſt Ro. reſp. tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella conquieuerãt, ſed quia non tam graui pondere vrgebant. Finito ſcilicet tempore, quo æquo & modeſto iure agitatum eſt, ſecuta ſunt quæ idẽ Saluſtius breuiter ſic explicat. Deinde ſeruili imperio patres plebẽ exercere, de vita atque tergo regio more conſulere, agro pellere, & cæteris expertibus ſoli in imperio agere. Quibus agitata ſæuitiis, & maximè fœnore oppreſſa plebs, cùm aſſiduis bellis tributum & militiam ſimul toleraret, armata montem Sacrum atque Auẽtinum inſedit. Túncque tribunos plebis & alia ſibi iura parauit, diſcordiarum & certaminis vtriuſque finis fuit ſecundum bellum Punicum.

L. VIVES.

a MVtuis cum hoſte vulneribus. } *Cum Arunte Tarquinii regis filio, mortuum matronæ annum luxerunt: collega Valerius*

lerius laudauit, eáque fuit prima funebris oratio Romæ.

b Occisis à seipso. } *De reducendis clàm Tarquiniis Vitellij fratres vxoris Bruti, cum legatis regiis agebant, & asciuerant in cōsilium T. & Tib. Iunios Brutos, consulis filios. Brutus re detecta, de filijs & vxoris fratribus supplicium sumpsit.*

c Et à se percusso hoste & filio Tarquinij. } *Sic legitur in vetustis libris, & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus.*

d Collatini collegæ. } *Dixi obseruatum esse, qui collega magistratum abrogarit, annum non vixisse.*

e Nam & idem Brutus. } *Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis sororis filius.*

f Postremò si in eius nomine. } *Melius si coniunctio, si aliò transferretur sic: Postremò in eius nomine hoc vocabulum minus esset, si Lucius Collatinus.*

g Lucretius. } *Primus annus consularis quinque habuit consules, Brutum & Collatinum primū. Collatino abrogato magistratu suffectus est Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretium Lucretiæ patrem substituit: huic morbo absumpto, successit M. Horatius Puluillus:*

Post initia consularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebant.

CAP. XVII.

QVid ita ego tantas moras vel scribens patiar, vel lectoris afferam? Quàm misera fuerit illa resp. tam lōga ætate per tot annos vsque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecus inquietare non desistentibus, & intus discordiis seditionibúsque ciuilibus à Salustio breuiter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentésque succenseant: quanquam de hac re nec petendi sint nec monendi, quādo eos minimè succensuros esse certissimum est. Neque enim grauius vel grauiora dicimus autoribus eorū, & stylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerē, quod Salustius ait? Plurimæ turbæ seditiones & ad postremum bella ciuilia orta sunt, [a] dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant sub honesto patrum aut plebis nomine do-

minationes affectabãt: boníque & mali ciues appellati, non ob merita[b] in remp. omnibus pariter corruptis, ſed vti quiſque locupletiſſimus & iniuria validior, quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò ſi illi ſcriptores hiſtoriæ ad honeſtam libertatem pertinere arbitrati ſunt mala ciuitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulſi ſunt, cùm aliam veriorem quo ciues æterni legendi ſunt non haberent: quid nos facere conuenit, quorũ ſpes quãtò in Deo melior, & certior, tãtò maior debet eſſe libertas cum mala præſentia Chriſto noſtro imputant, vt infirmiores imperitioréſque mẽtes alienentur ab ea ciuitate, in qua ſola iugiter fœlicitérque viuendũ eſt? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quàm eorum identidem autores quos legunt & prædicant: quandoquidem & ex ipſis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta ſufficimus. [c]Vbi erant ergo illi dij, qui propter exiguã fallacémque huius mũdi fœlicitatem colendi exiſtimantur, cum Ro. quibus ſe colendos mendaciſſima aſtutia venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Vbi erant quando Valerius cõſul & ab exulib. & ſeruis [d] incenſum Capitoliũ cũ defenſaret, occiſus eſt? Faciliúſq; ipſe prodeſſe potuit ædi Iouis, quam illi turba tot numinũ cum ſuo maximo atque optimo rege, cuius templũ liberauerat, ſubuenire. Vbi erant quando denſiſſimis fatigata ciuitas ſeditionum malis, cum legatos Athenas miſſos ad leges mutuandas paululum quieta operiretur, graui fame peſtilentiáque vaſtata eſt? Vbi erant quando rurſus populus cum fame laboraret præfectum annonæ primum creauit, atque illa fame inualeſcente, [e] Sp. Æmilius, qui eſurienti multitudini frumenta largitus eſt, regni affectati crimen incurrit, & eiuſdem præfecti inſtantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitũ, à Q. Seruilio magiſtro equitũ, cum maximo & periculoſiſſimo tumultu ciuitatis occiſus eſt? Vbi erant quando peſtilentia maxima exorta, diis inutilibus ſine remedio populus diu multũque fatigatus, noua [f] lectiſternia, quod nunquã antea fecerat, exhibenda arbitratus eſt? Lecti autẽ ſternebantur in honorem deorũ, vnde hoc ſacrum vel potius ſacrilegium nomen accepit. Vbi erant quando per decẽ continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Rom. acceperat, niſi per Furium Camillum tandem ſubueniretur, quem poſtea ciuitas ingrata dãnauit? Vbi erant quando Galli Romam ceperunt,

runt, spoliauerunt, incenderunt, cædibus impleuerunt? Vbi erant cùm illa insignis pestilentia tā ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui remp. ingratam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicauit? Inde in hac pestilentia scenicos ludos aliam nouā pestem non corporibus Ro. sed, quod est multò perniciosius, moribus intulerunt. Vbi erant quādo alia pestilentia grauis[g] de venenis matronarum exorta credita est, quarū supra fidem multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia grauiores? Vel quando in Caudinas furcas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules fœdus cū eis fœdum facere coacti sunt: ita vt equitibus Ro. sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis aliisque spoliati priuatiq; tegminibus, sub iugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur? Vel quando graui pestilentia cæteris laborantibus, multi etiā in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidē alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicum Deum Romā aduocare atque adhibere cōpulsa est: quoniam regem omnium Iouē, qui iam diu in Capitolio sedebat, multa stupra quibus adolescens vacauerat, non permiserāt fortasse discere medicinam? Vel cum conspirantibus vno tempore hostibus Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Etruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis legati perempti sunt: deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus, & militū tredecim milibus? Vel quando post graues & longas Ro. seditiones quibus ad vltimum plebs in Ianiculum hostili diremptione secesserat: cuius mali tam dira calamitas erat, vt eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, & dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodem magistratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, quod illis diis iam præsente Æsculapio grauius crimen fuit.[h] Tum verò tam multa bella vbique crebruerūt, vt inopia militum proletarij illi, qui eo quod proli gignendæ vacabant, ob egestatē militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis[i] Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus Ro. hostis effectus est,[k] Cui sanè de rerum futuro euentu consulenti, satis vrbanè Apollo sic ambiguum oraculum ædidit, vt è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberetur. Ait enim: Dico te Pyrrhe vincere posse Ro. atque ita siue Pyrrhus à Ro. siue Romani à Pyrrho vin-

cerentur securus fatidicus vtrunlibet expectaret euentū. Quæ tunc & quàm horrenda vtrisque exercitus clades, [l] in qua tamen superior Pyrrhus extitit, vt iam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare diuinum: nisi proximè alio prælio Ro. abscederent superiores: [m] atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia grauis exorta est mulierum. Nam priusquàm maturos partus ederent, grauidæ moriebātur. Vbi se credo Æsculapius excusabat, quod [n] ἀρχίατρον se, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita vt iam defecturum genus animalium crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæuiens, vt niuibus horrenda altitudine etiam in foro per dies XL. manentibus. Tiberis quoque glacie duraretur? Si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? [o] Quid illa itidem ingens pestilentia, quandiu sæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum aliū multò grauius tenderetur, frustrà præsente Æsculapio aditum est ad libros Sybillinos. [p] In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libro De diuinatione commemorat, magis interpretibus vt possunt siue volunt dubia coniectantibus credi solet. tunc ergo dictū est eam esse causam pestilentiæ, [q] quòd plurimas ædes sacras multi occupatas priuatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Vnde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustrà fuerat supplicatum, atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, vt tanquam vacua sine vllius offensione possent humanis saltem vsibus vendicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque vsurpata latitarent, nō vtique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorū excusatio procurata est.

L. VIVES.

a DVm pauci potentes.] *Homines de plebe, qui vel odio nobilitatis, vel captādæ popularis auræ gratia remp. turbabant, vt eo pacto res suæ meliores & potentiores essent: illud tamē actionibus suis prætendebāt, se iura populi & communem libertatē defendere: patriū vero contrà niti, & multum de cōmodis vulgi detrahere, vt id sibi suisque apponerent, illo prætextu, quòd dignitatem senatus tue-*

tui tuerentur, quàm esse quàm ampliss. è rep. foret: sed re vera pro sua potentia quisque certare atque contendere.

b In remp. incesserant.} *In codice Coloniensi nō habetur incesserant: & haud dubiè sublata ea voce sensus est integrior.*

c Vbi erant ergo illi dij.} *Hæc omnia quæ August. recenset sunt ex Liuio, quæ si cui usus erit vbi apud eum inueniri possint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori simus & fastidio.*

d Incensum.} *Nō ab incēdo, sed ab inscēdo, quod est ascēdo. Neque enim incenderant, sed ascenderant: ideo alibi scribitur inscensum.*

e Sp. Æmilius.} *Certum est legendum esse Melius, ex historia.*

f Lectisternia.} *Lectis olim cubantes epulabantur. At quoties in templo aliquo publico placādæ Deū ira causa conuiuium exhibebatur, aut nocturnū erat sacrū, diisque tanquàm epulaturis aut cubituris lecti sternebantur, id lectisterniū vocabāt. Liu. lib 5. Laborāte pestilentia ciuitate, paucis annis ante Romam à Gallis captam, ex libris Sybillinis, primū lectisternium in vrbe factum per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectisternium illud fuisse primū, nescio qui constet, cùm ludis secularibus quos primus P. Valer. Publicola, qui cum Bruto cōsul fuit, fecit, lectisternium per trinoctium fuerit, vt apud Valerium legitur lib 2. & Censorinum de die Natali.* Lectisternium

g De venenis matronarum.} *Liuius lib 8. Cl. Marcello, T. Valer. Coss. prima tunc de veneficijs quæstio habita, cùm multi principes venenis mulierum interiissent.*

h Tū verò tā multa.} *In Gallos Tarentinos, Sānites, Lucanos, Brutios, Hetruscos: postremò his omnib. additus est Pyrrhus Epirotarum rex. De proletarijs nōnulla dicā, Seruius Tullius sextus Ro. rex. po. Ro. in sex classes diuisit: prima classis erat eorūqui cētū milia æris in censu haberent, aut plura, tametsi illo rege cēsus maximus fuit CXM. vt tradit Plin. lib. 33. Secūda, qui censum intra centū & 75. grauis æris milia essent professi. Tertia, eorum qui 50. Quarta, qui 5. & 20. milia. Quinta qui 11. milia. Hic vna centuria fuit immunis militia tenuium hominum proletariorum & capite censorum. Proletarij erāt qui mille & quingentos asses in censum deferebāt, plus minus: qui solùm in ciuitate sufficienda proli nulli alteri viderentur vacare publico muneri. vnde à prole proletarij nūcupati. Capite censi tenuiores erant, qui CCCLXXV. asses haberent in censu, qui quoniam pecunia non viderentur censi, capite suo censebantur, numerū ciuium augentes. Hæc duo hominum genera immunia fecit militia Seruius Tullius, nō quòd arma ipsis tutè non cōmitterentur,* Proletarij Capite censi

exundante nimis, vltra morem fluuio Tiberino, penè omnia vrbis plana ſubuerſa ſunt: aliis impetu quaſi torrentis impulſis: aliis velut ſtagno diuturno madefactis atque ſublapſis. * Iſtam deinde peſtem ignis pernicioſior ſubſecutus eſt, qui correptis circa forum quibúſq; celſioribus,[f] etiam templo Veſtæ ſuo familiariſſimo non pepercit, vbi ei velut vitam perpetuam diligentiſſima ſubſtitutione lignorum, non tam[g] honoratæ quàm damnatæ virgines donare conſueuerant. Tunc verò illic ignis non tantùm viuebat, ſed etiam ſæuiebat. Cuius impetu exterritæ virgines, ſacra illa fatalia[h] quæ iam tres in quibus fuerant preſſerant ciuitates, cùm ab illo incendio liberare non poſſent,[i] Metellus pontifex, ſuæ quodammodò ſalutis oblitus, irruens ea ſemiuſtulatus abripuit.[k] Neque enim vel ipſum ignis agnouit. Aut verò erat ibi numen, quod non etiam ſi fuiſſet, fugiſſet. Homo igitur potius ſacris Veſtæ, quàm illa homini prodeſſe potuerunt. Si autem à ſemetipſis ignem non repellebant: ciuitatem, cuius tueri ſalutē putabantur, quid contra illas aquas flammáſq; poterant adiuuare, ſicut etiam res ipſa nihil prorſus potuiſſe, patefecit? Hæc iſtis nequaquam obiicerentur à nobis, ſi illa ſacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus inſtituta, ſed ſignificandis æternis: & ideo cùm ea quæ corporalia viſibiliáque eſſent perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant inſtituta, & poſſe ad eoſdem vſus denuò reparari. Nunc verò cæcitate miſerabili, eis ſacris quæ perire poſſent fieri potuiſſe exiſtimant, vt ſalus terrena, & temporalis fœlicitas ciuitatis perire non poſſet. Proinde cùm illis etiam manentibus ſacris, vel ſalutis contritio, vel infœlicitas irruiſſe monſtratur, mutare ſententiam, quam defendere nequeunt, erubeſcunt.

L. VIVES.

Ludi ſeculares

a INſtaurati ſunt.} *Puto nō futurū ingratū ſtudioſis antiquitatis ſi de ludis ſecularib. nōnulla dixero, altius repetitis principijs. Valeſius Sabinus homo & illo tēpore et aetate optimi quoq; ruſticus, agrotantib. trib. liberis, ac propemodū moribūdis, inter vota & cōprecationes vocē audiuit, filios fore ſaluos, ſi per pronū Tiberim Terentū portaſſet, ibiq; ex Ditis patris & Proſerpinæ petita aqua calida, quā illi deſideraſſēt, recreaſſet. Valeſius de Tarento vrbe ratus oraculū intelligendū, tametſi procul ea vrbs aberat, nec vllus erat ad Tarentū Tiberis, tamen naue conducta, & in ea impoſitis pueris ſecūdo flumine Oſtiam contendit, ad campum Martium prope Romam.*

cùm

cũ pueros in siccũ exponeret, vt tædiũ nauigationis leuaret, vellétque ignẽ accẽdere, consuluit gubernatorem, vnde ignis peti posset. Ille è proximo Terẽto respondit, nã pastoritiũ ignẽ videbat ibi lucere, locus ille Terentum dicebatur, quod Tiberis amniũ more ripã mollẽ tereret, vel quòd ara Ditis eo loco sub terra occuleretur. Valesius nomine audito lætus illuc nauem appelli iubet, existimãs de illo loco se esse diuina voce admonitũ: ac interim dum ipse in vrbẽ ad arã emendã curriculo properat, iubet seruos altè fodere, vbi collocaretur, 20. pedes altũ fodere, & aram veterẽ ibi inuenerunt cum inscriptione Diti & Proserpinæ, quã Rom. olim condiderãt post peractum diis inferis sacrũ, cum pugnaturi cum Albanis in acie iamiam cõcursuri starent, iussi à dæmone id facere, prius quã manum consererent. Rediit ex vrbe pater, & ad inuentã arã furuas hostias Diti & Proserpinæ sacrificauit: & tres noctes, tot enim erant filij ægroti, diu ibi facto lectisternio, exegit, cũ cantib. & choreis, liberis iã morbo liberatis. Eundẽ morẽ in vrbẽ induxit vnus ex posteris Valesij illius. P. Vale. Publicola. 1. libertatis anno à maioribus suis acceptũ. Triduũ & trinoctium sacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quib. mactabatur candidus taurus, & huic canebatur carmen à pueris ac puellis matrimis patrimísque. Deinde Iunonis, cui iuuenca itidẽ candida, & hæc quidẽ interdiu, noctu verò Dianæ, Proserpinæ, Terræ, & Parcarũ quib. furuæ hostiæ, luminaque accendebantur. Exhibebantur eo tẽpore ludi scenici in honorẽ Apollinis & Dianæ, & circenses, hique ludi tam celebres & magnifici seculares dicebãtur, quòd semel singulis agerentur seculis. Seculũ porrò spatiũ est vitæ humanæ longissimũ, varij vario annorum numero describunt, vt est apud Censorinum. Romani centũ annis idque interuallũ inter ludos seculares, vt Valerius Antias & Varro & Liuius lib. 136. Sed ex cõmentariis xv. virorũ, & edicto Cæsaris Augusti, carminéque Horatij seculari decẽ anni huic numero adduntur, vt 100. quoque & 10. anno fiant. Tametsi carmen illud Horatij, quo maximè Censorinus & alij nituntur, Certus vndenos decies per annos: non video cur legi non possit. Certus vt denos decies per annos: & sic nonnulli legunt. Sed aliud carmẽ à Zosimo citatur Græcũ, quod & ipse Sibyllinũ esse dicit, in quo est, ἐς ἑκατὸν δέκα κύκλον ὀδῶν sine apicib. & notis pronunciationis. Porrò præco cùm ad hos ludos conuocabat, ad eos vti ludos venirẽt dicebat, quos nemo ipsorũ antea spectasset, nemo esset postmodũ spectaturus. hinc illa Vitellij assẽtatio Claudio ludos seculares exhibẽti, Sæpe facias. Primus hos ludos Pu Sæpe fablicola, vt dixi, fecit anno ab Vrbe cond. ccxliiij. secundi facti sunt circ.

Seculum

splendorem auferre ei potest.

f Regularis.} *Idem est regularis qu d canonicus, à canone Græco: hinc quidam monachi diui Augustini ne non semel putentur regulares, bis hoc vocari gaudent.*

g Addunt etiam subitam tempestatem.} *Liuius: Subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribúsque.*

h De Tullo.} *Hunc quidam fulmine cum tota domo conflagrasse scribunt. Alij incensam eius domum ab Anco Martio, qui postea regnauit, affirmant.*

Tullus Hostilius

i Romani vulgare noluerunt, id est, vilificare.} *Quod Augustinus scripserat vilefacere parum erat scitè & doctrinaliter dictum. Ideo vilifacere fuit pro eo substituendum, præsertim si Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam conuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, asinificare.*

k In hortensio.} *Hortensium amisimus. Nam quem quidam Hortensium esse putant, quartus est Academicarum quæstionum. Marcellus est testis in plerisque locis.*

l Priscus Tarquinius.} *Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à pastoribus, quos filij Anci Martij subornarũt, occisus est. Huic successit Seruius Tullius gener, vir magnus & pace & bello, qui multis præclaris & vtilissimis institutis vrbem ornauit, atque adiuuit. Opera Tarquinij Superbi generi est occisus. Tarquinius in suos ciues asper & immitis, bello strenuus.*

Priscus Tarquinius

m Capitolium} *In Saturnio colle, qui postea Tarpeius est dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit.*

Capitoliũ

n Quod verò eum.} *Septimus hic rex & vltimus fuit expulsus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valesio, Horatio, & alijs, cùm ob multas acceptas antea iniurias, tum ob recens Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperium abrogauit: ipse cùm in vrbem veniret, exercitu etiam spoliatus est à Bruto, qui alia via ad castra properauerat.*

o In oppido Tusculo} *Vulgatior opinio est, eũ Cumis diẽ obijsse, natum annos ferè nonaginta apud Aristodemũ tyrannum: tametsi haud negauerim aliquot annos eũ Tusculi mansisse apud Octauiũ Mamiliũ generum: quousq; nobilis illa ad lacum Regillum pugna. Mamilius à T. Hermenio, legato occisus est. Quæ res forsan fecit, vt Augustinus memoria laberetur in re videlicet exigua, & qua non multum intererat, sic aut secus narrari.*

p Nec ignorante filia.} *Imò, vt scribunt, stimulante virum, vt id facinus tantum faceret.*

q Fortassis,

q Fortassis regios eius fastus. } *Festiuum dictum, & aceti plenũ.*
r Intra viginti ab Vrbe. } *Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, vsque ad Ostiam ab Anco rege in portu positam, Eutropius non nisi sedecim.*
ſ Getulæ ciuitatis. } *Getulia pars est Africæ prope tractum inhospitalem & inhabitabilem, sicut Mela Pomp. describit. De Getulis sic Saluſt. in Iugurth. Africam habuere initio Getuli asperi incultique quibus cibus erat caro ferina, atque pabulum vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cuiusquam regebantur, vagi palantes, quò nox coegerat sedes habebant. Hæc & alia nonnulla idem Saluſtius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicémque esse scribit.* Getulia.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria depulit, móxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit. CAP. XVI.

HVic tempori adiiciamus etiam tempus illud, quousq; dicit Saluſtius, æquo & modesto iure agitatum: dum metus à Tarquinio & graue bellum cum Etruria positum est. Quandiu enim Etruſci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestam rempub. metu premente, nõ persuadente iustitia. In quo breuissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate. Annum quippe suum non compleuerunt. Nam Iunius Brutus ex honorum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit, [a] mutuis cũ hoste vulnerib. [b] occisis à seipso primit9 filiis suis & vxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio cõiurasse cognouerat. Quod factum Vergilius postea quàm laudabiliter cõmemorauit, cõtinuò clemẽter exhorruit. Cùm enim dixisset.

Natósque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,

Mox deinde exclamauit & ait:

Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est præferant & extollant, qui filios occidit, infœlix est. Et tanquam ad consolandum infœlicem, subiunxit.

Vicit amor patriæ laudúmque immensa cupido.

Nónne doc in Bruto, qui & filios occidit, [c] & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit,

eique potius ipse Tarquinius superuixit, [d] Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulso passus est, quòd tyrannus ipse Tarquinius? Nam & idem Brutus consanguineus Tarquinij fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur. [f] Postremò in eius nomine hoc vocabulum minus esset, si L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine vllo detrimento posset amittere, vt & honore primus consul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiamne ista est gloria Iunij Bruti detestanda iniquitas & nihilo vtilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetrandam,

Vicit amor patriæ, laudúmque immensa Cupido?

Iam expulso vtique Tarquinio tyranno, cōsul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus: quàm iustè populus mores in ciue, non nomen attendit, quàm iniustè Brutus collegam primæ ac nouæ illius potestatis, quem posset, si hoc offendebatur, nomine tantùm priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta sunt, hæc aduersa acciderunt, quando in illa rep. æquo & modesto iure agitatum est. [g] Lucretius quoque qui in locū Bruti fuerat surrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, absumptus est. Ita P. Valerius qui successerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annū illum funereū atq; Tartareū, qui consules quinque habuit, cōpleuerunt. Quo anno consulatus ipsius nouū honorem ac potestatē auspicata est Ro. resp. tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella conquieuerāt, sed quia non tam graui pondere vrgebant. Finito scilicet tempore, quo æquo & modesto iure agitatum est, secuta sunt quæ idē Salustius breuiter sic explicat. Deinde seruili imperio patres plebē exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, & cæteris expertibus soli in imperio agere. Quibus agitata sæuitiis, & maximè fœnore oppressa plebs, cùm assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Auētinum insedit. Túncque tribunos plebis & alia sibi iura parauit, discordiarum & certaminis vtriusque finis fuit secundum bellum Punicum.

L. VIVES.

a MVtuis cum hoste vulneribus. } *Cum Arunte Tarquinio regis filio, mortuum matronæ annum luxerunt: collega Valerius*

lerius laudauit, eáque fuit prima funebris oratio Romæ.

b Occisis à seipso. } *De reducendis clàm Tarquiniis Vitellij fratres Vxoris Bruti, cum legatis regiis agebant, & asciuerant in cõsilium T. & Tib. Iunios Brutos, consulis filios. Brutus re detecta, de filijs & Vxoris fratribus supplicium sumpsit.*

c Et à se percusso hoste & filio Tarquinij. } *Sic legitur in Vetustis libris, & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus.*

d Collatini collegæ. } *Dixi obseruatum esse, qui collega magistratum abrogarit, annum non Vixisse.*

e Nam & idem Brutus. } *Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis sororis filius.*

f Postremò si in eius nomine. } *Melius si coniunctio, si aliò transferretur sic: Postremò in eius nomine hoc Vocabulum minus esset, si Lucius Collatinus.*

g Lucretius. } *Primus annus consularis quinque habuit consules. Brutum & Collatinum primũ. Collatino abrogato magistratu suffectus est Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretium Lucretiæ patrem substituit: huic morbo absumpto, successit M. Horatius Puluillus:*

Post initia consularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebant.

CAP. XVII.

QVid ita ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa resp. tam lõga ætate per tot annos vsque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecus inquietare non desistentibus, & intus discordiis seditionibúsque ciuilibus à Salustio breuiter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentésque succenseant: quanquam de hac re nec petendi sint nec monendi, quãdo eos minimè succensuros esse certissimum est. Neque enim grauius vel grauiora dicimus autoribus eorũ, & stylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerẽ, quod Salustius ait? Plurimæ turbæ seditiones & ad postremum bella ciuilia orta sunt, [a] dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant sub honesto patrum aut plebis nomine do-

minationes affectabāt: boníque & mali ciues appellati, non ob merita[b] in remp. omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissimus & iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt mala ciuitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, cùm aliam veriorem quo ciues æterni legendi sunt non haberent: quid nos facere conuenit, quorū spes quātò in Deo melior, & certior, tātò maior debet esse libertas cum mala præsentia Christo nostro imputant, vt infirmiores imperitiorésque mētes alienentur ab ea ciuitate, in qua sola iugiter fœlicitérque viuendū est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quàm eorum identidem autores quos legunt & prædicant: quandoquidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta sufficimus. [c]Vbi erant ergo illi dij, qui propter exiguā fallacémque huius mūdi fœlicitatem colendi existimantur, cum Ro. quibus se colendos mendacissima astutia venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Vbi erant quando Valerius cōsul & ab exulib. & seruis [d] incensum Capitoliū cū defensaret, occisus est? Faciliúsq; ipse prodesse potuit ædi Iouis, quam illi turba tot numinū cum suo maximo atque optimo rege, cuius templū liberauerat, subuenire. Vbi erant quando densissimis fatigata ciuitas seditionum malis, cum legatos Athenas missos ad leges mutuandas paululum quieta operiretur, graui fame pestilentiáque vastata est? Vbi erant quando rursus populus cum fame laboraret præfectum annonæ primum creauit, atque illa fame inualescente, [e] Sp. Æmilius, qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & eiusdem præfecti instantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitū, à Q. Seruilio magistro equitū, cum maximo & periculosissimo tumultu ciuitatis occisus est? Vbi erant quando pestilentia maxima exorta, diis inutilibus sine remedio populus diu multūque fatigatus, noua [f] lectisternia, quod nunquā antea fecerat, exhibenda arbitratus est? Lecti autē sternebantur in honorem deorū, vnde hoc sacrum vel potius sacrilegium nomen accepit. Vbi erant quando per decē continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Rom. acceperat, nisi per Furium Camillum tandem subueniretur, quem postea ciuitas ingrata damnauit? Vbi erant quando Galli Romam ceperunt,

runt, spoliauerunt, incenderunt, cædibus impleuerunt? Vbi erant cùm illa insignis pestilentia tã ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui remp. ingratam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicauit? Inde in hac pestilentia scenicos ludos aliam nouã pestem non corporibus Ro. sed, quod est multò perniciosius, moribus intulerunt. Vbi erant quãdo alia pestilentia grauis g de venenis matronarum exorta credita est, quarũ supra fidem multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia grauiores? Vel quando in Caudinas furcas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules fœdus cũ eis fœdum facere coacti sunt: ita vt equitibus Ro. sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis aliísque spoliati priuatíq; tegminibus, sub iugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur? Vel quando graui pestilentia cæteris laborantibus, multi etiã in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidẽ alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicum Deum Romã aduocare atque adhibere cõpulsa est: quoniam regem omnium Ioue, qui iam diu in Capitolio sedebat, multa stupra quibus adolescens vacauerat, non permiserãt fortasse discere medicinam? Vel cum conspirantibus vno tempore hostibus Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Etruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis legati perempti sunt: deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus, & militũ tredecim milibus? Vel quando post graues & longas Ro. seditiones quibus ad vltimum plebs in Ianiculum hostili diremptione secesserat: cuius mali tam dira calamitas erat, vt eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, & dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodem magistratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, quod illis diis iam præsente Æsculapio grauius crimen fuit.[h] Tum verò tam multa bella vbique crebruerũt, vt inopia militum proletarij illi, qui eo quod proli gignendæ vacabant, ob egestatẽ militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis[i] Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus Ro. hostis effectus est,[k] Cui sanè de rerum futuro euentu consulenti, satis vrbanè Apollo sic ambiguum oraculum ædidit, vt è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberetur. Ait enim: Dico te Pyrrhe vincere posse Ro. atque ita siue Pyrrhus à Ro. siue Romani à Pyrrho vin-

cerentur securus fatidicus vtrunlibet expectaret euentũ. Quæ tunc & quàm horrenda vtrisque exercitus clades, [l] in qua tamen superior Pyrrhus extitit, vt iam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare diuinum: nisi proximè alio prælio Ro. abscederent superiores: [m] atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia grauis exorta est mulierum. Nam priusquàm maturos partus ederêt, grauidæ moriebãtur. Vbi se credo Æsculapius excusabat, quòd [n] ἀρχίατρον se, nõn obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita vt iam defecturum genus animalium crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæuiens, vt niuibus horrenda altitudinè etiam in foro per dies XL. manentibus, Tiberis quoque glacie duraretur? Si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? [o] Quid illa itidem ingens pestilentia, quandiu sæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum aliũ multò grauius tenderetur, frustrà præsente Æsculapio aditum est ad libros Sybillinos. [p] In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libro De diuinatione commemorat, magis interpretibus vt possunt siue volunt dubia coniectantibus credi solet. tunc ergo dictũ est eam esse causam pestilentiæ, [q] quòd plurimas ædes sacras multi occupatas priuatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Vnde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustrà fuerat supplicatum, atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, vt tanquam vacua sine vllius offensione possent humanis saltem vsibus vendicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque vsurpata latitarent, nõ vtique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorũ excusatio procurata est.

L. VIVES.

a DVm pauci potentes.] *Homines de plebe, qui vel odio nobilitatis, vel captãda popularis auræ gratia remp. turbabant, vt eo pacto res suæ meliores & potentiores essent: illud tamẽ actionibus suis prætendebãt, se iura populi & communem libertatẽ defendere: patriciũ verò contrà niti, & multum de cõmodis vulgi detrahere, vt id sibi suísque apponerent, illo prætextu, quòd dignitatem senatus tue-*

tui tuerentur, quàm esse quàm ampliss. è rep. foret: sed re vera pro sua potentia quisque certare atque contendere.

b In remp. incesserant.} *In codice Coloniensi nõ habetur incesserant: & haud dubiè sublata ea voce sensus est integrior.*

c Vbi erant ergo illi dij.} *Hæc omnia quæ August. recenset sunt ex Liuio, quæ satius erit vbi apud eum inueniri possint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori simus & fastidio.*

d Incensum.} *Nõ ab incẽdo, sed ab inscẽdo, quod est ascẽdo. Neq; enim incenderant, sed ascenderant: ideo alibi scribitur inscensum.*

e Sp. Æmilius.} *Certum est legendum esse Melius, ex historia.*

f Lectisternia.} *Lectis olim cubantes epulabantur. At quoties in templo aliquo publico placãdæ Deû iræ causa conuiuium exhibebatur, aut nocturnũ erat sacrũ, dijsq; tanquàm epulaturis aut cubituris lecti sternebantur, id lectisterniũ vocabãt. Liu lib 5. Laborãte pestilentia ciuitate, paucis annis ante Romam à Gallis captam, ex libris Sybillinis, primũ lectisternium in vrbe factum per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectisternium illud fuisse primũ, nescio qui constet, cùm ludis secularibus quos primus P. Valer. Publicola, qui cum Bruto cõsul fuit, fecit, lectisternium per trinoctium fuerit, vt apud Valerium legitur lib 2. & Censorinum de die Natali.* Lectisternium

g De venenis matronarum.} *Liuius lib 8. Cl. Marcello, T. Valer. Coss. prima tunc de veneficijs quæstio habita, cùm multi principes venenis mulierum interissent.*

h Tũ verò tã multa.} *In Gallos Tarentinos, Sãnites, Lucanos, Brutios, Hetruscos: postremò his omnib. additus est Pyrrhus Epirotarum rex. De proletarijs nõnulla dicã, Seruius Tullius sextus Ro. rex. po. Ro. in sex classes diuisit: prima classis erat eorũ qui cẽtũ milia assiũ in censu haberent, aut plura, tametsi illo rege cẽsus maximus fuit* CXM. *vt tradit Plin lib. 33. Secũda, qui censum intra centũ & 75. grauis aris milia essent professi. Tertia, eorum qui 50. Quarta, qui 5. & 20. milia. Quinta qui 11. milia. Hic vna centuria fuit immunis militia tenuium hominum proletariorum & capite censorum. Proletarij erãt qui mille & quingentos asses in censum deferebãt, plus minus: qui solùm in ciuitate sufficienda proli nulli alteri viderentur vacare publico muneri. vnde à prole proletarij nũcupati. Capite censi tenuiores erant, qui* CCCLXXV. *asses haberent in censu, qui quoniam pecunia non viderentur censi, capite suo censebantur, numerũ ciuium augentes. Hæc duo hominum genera immunia fecit militia Seruius Tullius, nõ quòd arma ipsis tutò non cõmitterentur,* Proletarij Capite censi

aut quod nullum haberent velut obsidem in patria, qui pro eorum forti opera spenderet, qualē putabant vel præcipuā pecuniam, sed quia bellicos sumptus ferre non possent. Illis enim tēporibus milites de suo se alebant. Fieri potest, vt post tributū institutū vetus mos remanserit & causa cur illi homines non militarent, talis sint pop. Rom. visa, qui omnia pecunia metiebatur. Nam eas Valerius & A. Gellius reddunt. Proletarij iam aliis temporibus militarunt, capite censis primus arma dedit C. Marius bello Iugurthino, autores Salust. & Valer. Idem Quintilianus tangit in milite Mariano. hinc ipse Marius imperator capite census nuncupatus est.

Pyrrhus i Pyrrhus.} *Materno genere ab Achille, paterno ab Hercule progenitus, vtroque à Ioue. Hic cùm orbis imperium animo agitaret, à Tarentinis ad ferendam sibi contra Rom. opem aduocatus auidus accurrit, occasionem sibi oblatam ratus. Italiam totúmque orbem superandi, vt Alexander paulò antea fecerat.*

k Cui sanè de rerū f.c.} *Cic. 2. De diuin. versum scribit esse Ennij. Aio te Æacida Romanos vincere posse. Quod poëta oraculum dicit ab Apolline Pyrrho datum roganti de belli euentu. idcirco Cic. sic scribit: Sed iam ad te venio ô sancte Apollo, qui vmbilicum terrarum certum obsides, vnde superstitiosa primum sana euasit vox fera. Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen impleuit, partim falsis, vt ego opinor, partim casu veris, vt fit in omni oratione sæpissimè: partim flexiloquis & obscuris, vt interpres egeat interprete, & sors ipsa referēda sit ad sortes: partim ambiguis, & quæ ad dialecticū referēda sint. Hæc ille, qui versū ab Ennio fictū videtur asserere. Æacides est Pyrrh⁹ quonoiā Achilles Pelei filius, hic Æaci Verg. in 6. Eruet ille Argos Agamemnoniásque Mycenas: Ipsúmque Æacidem genus armipotentis Achilli. Pyrrhum significans.*

Heraclia victoria l In qua tamen sup.} *Vicit Pyrrhus P. Valerium consulem ad Heracleam, sed magna suorum cæde. vnde prouerbium. Heraclia victoria. deinde superatus est à P. Sulpitio, & P. Decio Coss. postremò victus fugatus est à Curio Dentato, & ex Italia pulsus.*

m Atq; in t.s.b.} *Hæc quæ narrat, sunt ex P. Orosio accepta li. 4. quæ scribit cōtigisse Fabio Gurgite iterū, & C. Genutio Coss. bello Pyrrhi.*

ἀρχίατροι n ἀρχίατροι.} *Principē medicum. ἰατρὸς enim medicus est: obstetrix quæ parturientibus adest perita infantis excipiendi. Fuerunt & ἀρχίατροι medici principū, vt in Codice Iusti. De comitib⁹ & ἀρχιάτροις, q. primi medici. qui hodie ptomedici nominātur ab Hispanis.*

o Quid illa itidem ingens.} *Orosius lib. 4. sub primum bellum Carthaginiensium.*

p In

p In quo genere oraculorum. } *Cic. 2. De diuin. De Sibyllinis lib. & Sibyllis alio loco fusè.*

q Quod plurimas ædes sacras. } *Idem responderunt aruspices, Cic. tempore, cum prodigia, quæ per eos dies contigerant procurarentur. Cic. in Orat. de aruspicum responsis.*

Quantæ clades Rom. sub bellis Punicis triuerint, frustrà deorum præsidiis expetitis. CAP. XVIII.

IAm verò Punicis bellis cùm inter vtrunque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo præualidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ vrbes amplæ nobilésque deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates? quàm longè latéque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum consumptum est, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis nauium marinis etiam prælijs oppressa, & diuersarum tempestatum varietate submersa est, si narrare vel commemore conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata Rom. ciuitas, ad remedia vana & ridenda currebat.[a] Instaurati sunt ex autoritate librorum Sibyllinorum ludi seculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, fœlicioribúsque temporibus memoria negligente perierat.[b] Renouarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renouati sunt, tanta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella, & cruentas animositates funereásque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum, & opimas epulas inferorũ. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quàm quod ita Rom. victi sunt, vt etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionẽ fecimus, vir planè magnus & victor antea domitórque Pœnorum, qui etiam ipsum primum bellum Punicum cũ fecisset, nisi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones quàm ferre possent fessis Carthaginiensibus imperasset. Illius viri & captiuitas inopinatissima, & seruitus indignissima, & iuratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos non cogit erubescere,[c] verum est quòd ærei sunt, & non habẽt sanguinem. Nec mala illo tempore grauissima intra mœnia defuerant[d] nam

exundante nimis, vltra morem fluuio Tiberino, penè omnia vrbis plana subuersa sunt: aliis impetu quasi torrentis impulsis: aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. [f] Istam deinde pestem ignis perniciosior subsecutus est, qui correptis circa forum quibúsq; celsioribus, [f] etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, vbi ei velut vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam [g] honoratæ quàm damnatæ virgines donare consueuerant. Tunc verò illic ignis non tantùm viuebat, sed etiam sæuiebat. Cuius impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia [h] quæ iam tres in quibus fuerant presserant ciuitates, cùm ab illo incendio liberare non possent, [i] Metellus pontifex, suæ quodammodo salutis oblitus, irruens ea semiustulatus abripuit. [k] Neque enim vel ipsum ignis agnouit. Aut verò erat ibi numen, quod non etiam si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestæ, quàm illa homini prodesse potuerunt. Si autem à semetipsis ignem non repellebant: ciuitatem, cuius tueri salutẽ putabantur, quid contra illas aquas flammásq; poterant adiuuare, sicut etiam res ipsa nihil prorsus potuisse, patefecit? Hæc istis nequaquam obiicerentur à nobis, si illa sacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus instituta, sed significandis æternis: & ideo cùm ea quæ corporalia visibiliáque essent perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant instituta, & posse ad eosdem vsus denuò reparari. Nunc verò cæcitate miserabili, eis sacris quæ perire possent fieri potuisse existimant, vt salus terrena, & temporalis fœlicitas ciuitatis perire non posset. Proinde cùm illis etiam manentibus sacris, vel salutis contritio, vel infœlicitas irruisse monstratur, mutare sententiam, quam defendere nequeunt, erubescunt.

L. VIVES.

Ludi seculares

a INstaurati sunt.} *Puto nõ futurũ ingratũ studiosis antiquitatis si de ludis secularib. nõnulla dixero, altius repetitis principijs. Valesius Sabinus homo & illo tẽpore et arte optimus quoq; rusticus, agrotantib. trib. liberis, ac propemodũ moribũdis, inter vota & cõprecationes vocẽ audiuit, filios fore saluos, si per pronũ Tiberim Terentũ portasset, ibiq; ex Ditis patris & Proserpinæ petita aqua calida, quã illi desiderassent, recreasset. Valesius de Tarento vrbe ratus oraculũ intelligendũ, tametsi procul ea vrbs aberat, nec vllus erat ad Tarentũ Tiberis, tamen naue conducta, & in ea impositis pueris secũdo flumine Ostiam contendit, ad campum Martium prope Romam,*

cùm

eũ pueros in siccũ exponeret, & tadiũ nauigationis leuaret, velléto; ignẽ accẽdere, consuluit gubernatorem, vnde ignis peti posset. Ille è proximo Terẽto respondit, nã pastoritiũ ignẽ videbat ibi lucere, locus ille Terentum dicebatur, quod Tiberis amniũ more ripã mollẽ tereret, vel quod ara Ditis eo loco sub terra occuleretur. Valesius nomine audito latus illuc nauem appelli iubet, existimãs de illo loco se esse diuina voce admonitũ: ac interim dum ipse in vrbẽ ad arã emendã curriculo properat, iubet seruos altè fodere, vbi collocaretur, 20. pedes altũ fodẽre, & aram veterẽ ibi inuenerunt cum inscriptione Diti & Proserpinæ quã Romani olim condiderãt post peractum diis inferis sacrũ, cum pugnaturi cum Albanis in acie iamiàm cõcursuri starent, iussi a dæmone id facere, prius quã manum consererent. Rediji ex vrbe pater, & ad inuentã arã furuas hostias Diti & Proserpinæ sacrificauit: & tres noctes, tot enim erant filij ægroti, diu ibi facto lectisternio, exegit, cũ cantib. & choreis, liberis iã morbo liberatis. Eundẽ morẽ in vrbẽ induxit vnus ex posteris Valesii illius. P. Vale. Publicola, 1. libertatis anno à maioribus suis acceptũ. Triduũ & trinoxium sacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quib. mactabatur candidus taurus. & huic canebatur carmen à pueris ac puellis matrimus patrimisque. Deinde Iunonis, cui iuuenca itidẽ candida, & hac quidẽ interdiu, noctu verò Dianæ, Proserpinæ, Terræ, & Parcarũ quib. furua hostia, luminaq; accendebantur. Exhibebantur eo tẽpore ludi scenici in honorẽ Apollinis & Dianæ, & circenses, hiq; ludi tam celebres & magnifici seculares dicebãtur, quod semel singulis agerentur seculis. Seculũ porrò spatiũ est vitæ humanæ longissimũ, varij vario annorum numero describunt, vt est apud Censorinum. Romani centũ annis idq; interuallũ inter ludos seculares, vt Valerius Antias & Varro & Liuius lib. 136. Sed ex cõmentariis xv. virorũ, & edicto Cæsaris Augusti, carminéq; Horatij seculari decẽ anni huic numero adduntur, vt 100. quoque & 10. anno fiant. Tametsi carmen illud Horatij, quo maximè Censorinus & alij nituntur, Certus vndenos decies per annos: non video cur legi non possit. Certus vt denos decies per annos: & sic nonnulli legunt. Sed aliud carmẽ à Zosimo citatur Græcũ, quod & ipse Sibyllinũ esse dicit, in quo est, ὡς ἑκατὸν δέκα ἐτῶν ὁδὸν sine apicib. & notis pronunciationis. Porrò præco cùm ad hos ludos conuocabat, ad eos vti ludos venirẽt dicebat, quos nemo ipsorũ antea spectasset, nemo esset postmodũ spectaturus. hinc illa Vitellij assẽtatio Claudio ludos seculares exhibẽti, Sæpe facias. Primus hos ludos P. Valerius Publicola, vt dixi, fecit anno ab Vrbe cond. ccxlv. secundi facti sunt circa

Seculum

Sæpe facias.

ex libris Sybillinis anno ab Vrbe condita 500. & altero, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Bruto Coss. II. anno primi belli Punici. Tertij primo anno tertij belli Punici. M. Manlio, Martio Censorio Coss. quarti non expectato iusto tempore, L. Æmilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. Quintos Augustus & Agrippa fecerunt, Furnio & Syllano Coss. reductos ad aequum tempus. Sextos Cl. Caesar anticipatos se iiij. & L. Vitellio principis patre iij. Coss. Septimos Domitianus veriore computatione, se xiiij & L. Minutio Ruffo Coss. Octauos iusto tempore Septimius Seuerus, Chilone & Libone Coss. Nonos Philippus Vostrensis anno ab Vrbe cond. M. Æmilio & Aquilino Coss. tradit Cassiodorus. Haec de ludis secularibus ex Varrone, Vale. Hor. L. Floro, Festo, Zosimo, Herodiano, Suet. Censori. Cassiodoro, Porphyrione, Acrone, Angelo Politiano. Nunc ad caetera pergamus.

b Renouarunt etiam Pontifices.} *Alios videtur ville esse ludos Ditis & Proserpinae, atque seculares, cùm omnes eosdem esse dicant, nisi diuidat fortè Augustinus ludos & sacrificia deorum inferorũ, à ludis & sacris aliorum deorum, quae per illos dies fiebant, & profectò ludi Deorum inferorum aliam videntur habuisse originem quàm seculares. Festus enim ad hunc modum scribit: Tauri appellabantur ludi in honorem deorum inferorum facti: instituti autem videntur hac de causa: Regnante Tarquinio Superbo cùm magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas quae fuerat facta ex carne diu vendita populo taurorum, ludi ob hoc diis inferis instituti & Tauri vocati. haec Festus. Adde quòd seculares ludi Apollini interdiu, & Dianae fiebant noctu, Tauri verò diis inferis.*

Tauri ludi

c Verùm est quòd aerei sunt,} *Alibi aërij, & congruentius opinioni Augustini: nam Platonici daemonas aereos esse dicebant, cùm quibus Augustinus videtur aliquot locis consentire, vt pòst disputabimus porrò in pudore sanguis rubore exornat faciem.*

Tiberis exũdatio, Roma conflagratio

d Nam exundante.} *Orosius lib. 4.*

e Ignis.} *Ibidem, & Lib. 19 & Ouid. lib. 6. Fast. Declamatores apud Senecam ficto se exercent argumento, priuandus ne sit Metellus sacerdotio, quòd sit caecus, posita lege, vt sacerdos integer sit.*

f Etiam templo Vestae suo familiariss.} *Quoniam in eo ignis colebatur quod mox August. declarat.*

g Honoratae.} *Nam honos earum maximus apud omnes homines ordinésque erat sacerdoti Vestae etiam magistratus via cedebat.*

h Quae iam tres.} *Ilium, Lauinium, Albam.*

Metellus

i Metellus pontifex.} *L. Caecilius Metellus pontifex. max. bis cõsul, dictator, magister equitũ x. vir agris diuidũdis. qui primus elephantos*

phantos primo Punico bello in triumpho duxit, de quo Q. Metellus filius in ea oratione quam in funere ipsius habuit, scriptũ reliquit, decem maximas res optimásque in quibus quærendis sapientes ætatem exigerent, consũmmasse: eũ ait voluisse primariũ bellatorem esse, optimum oratorem, fortissimum imperatorem, auspicio suo maximas res geri, maximo honore vti summa sapientia esse, summum senatorem haberi, pecuniam magnam bono modo inuenire, multos liberos relinquere, & clarissimum in ciuitate esse. Plin. lib. 7. ca. 43.

k Neque enim vel ipsum.} *Locus mendosus & qui variè legitur, alibi pro vero, verũ, vt referatur ad numẽ: alibi, quod nõ etiã si fugisset, effugisset: quasi nõ effugisset numen, etiã si fugisset Metellus.*

De afflictione belli Punici secundi, qua vires vtriusque partis consumptæ sunt.

CAP. XIX.

SEcundo autem bello Punico nimis longum est commemorare clades duorum populorum, tam longè secum latéque pugnantium, ita vt his quoque fatentibus qui non tam narrare bella Romana quàm Romanum imperium laudare instituerunt, similior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hispania surgente, & Pyreneis montibus superatis, Gallia transcursa, Alpibúsque diruptis, tam longo circumitu auctis viribus, cuncta vastando aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta bella gesta sunt, quàm multa prælia: quoties Ro. superati, quã multa ad hostem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppressa, quàm diræ pugnæ, & toties Hannibali Rom. clade gloriosæ? [b] De Cannensi autem mirabiliter horrendo malo quid dicam, vbi Hannibal cùm esset crudelissimus, tamẽ tanta inimicorum atrocissimorum cæde satiatus, [c] parci iussisse perhibetur? [d] Vnde tres modios annulorum aureorũ Carthaginem misit: quo intelligerent tantam in illo prælio dignitatem cecidisse Romanam, vt facilius eam caperet mensura quàm numerus: atq; hinc strages turbæ cæteræ, tantò vtiq; numerosioris, quantò infirmioris, quæ sine annulis iacebat coniicienda potius quàm nuncianda putaretur. Denique tanta militũ inopia secuta est, [e] vt Ro. reos facinorum proposita impunitate colligerent, [f] seruitia libertate donarent, atque ex illis pudendus, non tam suppleretur [g] quàm instrueretur exercitus. Seruis itaque, [h] imò ne faciamus iniuriam, iam libertis, pro Rom. rep. pugnaturis arma defuerunt. Detracta sunt templis, tanquam Romani diis suis di-

cerent: Ponite quæ tam diu inaniter habuistis, si fortè aliquid vtile inde facere possunt nostra mancipia, vnde vos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiam stipendiis sufficiendis cùm defecisset ærarium, in vsus publicos opes venere priuatæ, adeò vnoquoque id quod habuit conferente, vt præter singulos annulos aureos, singulásque bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quantò magis cæteri ordines [i] tribúsque relinquerent. Quis ferret istos si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

L. VIVES.

a VT iis quoque fatentibus.} *Liuius in proœmio tertiæ Decadis, & Silius Italicus libro primo: Propiúsque fuere periclo. Queis superare datum. Qui duo scriptores, ille oratione soluta hic numeris astricta bellum hoc Punicum, multis libris persecuti sunt: alij quoque permulti, idcirco historia narranda supersedebo.*

Cannensis clades

b de Canenosi.} *Ad Cannas Hannibal nobili clade Romanos affecit, tertio anno belli Punici, L. Aemilio Paulo & P. Terentio Varrone Coss. Liuius libro duodecimo Cannæ, vt Sabellicus in Annotationibus sentit, non est Cannusium oppidum sed vicus in Apulia prope Aufidum amnem, qui nunc vulgari sermone Cannella nominatur.*

c Parci iussisse perhibetur.} *An hic Augustinus vocem illam subsignificat Hannibalis, qua Maharbali præfecto equitũ suadenti vt militẽ à pugna recentẽ & cruentum adhuc Romã duceret, respondisse fertur, præcedãt hostes lætares est, nos postea sequemur. nã Hannibalem in ipso prælio, vel post prælium confectũ militibus Romanis qui aderãt pepercisse nondũ legi. Nisi sit illud, quòd Liuius quoque narrat, post Cannensem pugnam, quòd nunquã aliàs contigerit, vocatos esse ab Hannibale Romanos, quos mitis satis sermone sit alloqutus: Nõ internecione ciuium sibi esse cum Ro. bellũ de dignitate atque imperio certare, itaque redimendi se captiuis copiã facere pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos numos, triecenos pediti, seruo centum.*

d Vnde tres modios.} *Alij huic mensura dimidium addunt modium, alij vnicum dicunt fuisse modium, & hanc famam veriorem esse affirmat Liuius. Annul⁹ insigne erat equestris ordinis, quo à plebe distinguebatur: vtebãtur tamẽ eo senat⁹ & nobilitas, Plin. li. 33.*

pro-

promiscuum eius vsum fuisse bello secundo Punico scribit, Nā alioqui, inquit, non potuissent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Hannibale mitti. Porrò modius cuiusmodi sit mensura, declarat Budæus in Asse suo: vbi alia mensurarum genera. Res est longa, illinc petat, qui desiderat.

e Vt Ro. reos facino.} Orosius lib. hoc à Iunio Bubulco dictatore factum dicit, ad exemplum Romuli qui scelestis, & facinorosis hominibus Asylū aperuit. Liuius idem libro 23. M. inquit, Iunius descendit equo, dixitque qui capitalem fraudem ausi quique pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierint: eos noxa pecuniáque se exolui iussurum.

f Seruitia } Octo milia serui donati sunt libertate & militarunt Volones nominati, quòd cùm singuli rogarentur, velle se militare responderunt. Liuius. Volones

g Quàm instrueretur exercitus.} Octo milia enim erant seruorū & sex milia facinorosorum, quæ armauit spoliis Gallicis triū, ho C. Flaminij translatis.

h Imò ne faciamus.} Tametsi non fuerūt liberi, antequam Hannonē ad Beneuentum vicerūt, donatique sunt libertate à T. Graccho imperatore, sub quo fortè in militia operam nauarant.

i Tribúsque.} Hoc verbum, an sit additum ab aliquo, nescio. Certè senatores ipsi erāt ex tribubus, quas primū ex tota sua multitudine Romulus tres fecit: precedente deinde tempore aucta, ad quinque & triginta peruenerunt. Senatores, equites, & plebes in has erant diuisi, neque erat quisquā ciuis Rom. qui non esset alicuius tribus. Cicero Antoniana sexta ad pop. Ro. Num quisnam est vestrûm, qui tribum non habet? atqui certè nemo. Illum quinque & triginta tribus patronum adoptarūt. Quid ergo sibi vult, cæteri ordines tribúsque, quasi ita essent distincta tribus à senatu, vt reliqui ordines, equester & plebeius: an fortaße hoc eodem dicitur modo, quo illud, Senatus populúsque Rom. seu senatus populus plebsq. Romana: cū in populo & Senatus intelligatur & plebs hoc potius crediderim. Tribus

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt.

CAP. XX.

SEd in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querela dignius, quàm a exitium Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hispaniæ ciuitas amicissima populo Romano dum eidem populo fidem seruat, euersa est. Hinc enim Hannibal fracto fœdere

Romanorum causas quæsiuit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obsidebat. Quod vbi Romæ auditum est, missi sunt legati, ad Hannibalem, vt ab eius obsidione discederet. Contempti: Carthaginem pergunt, querimoniamq; reponunt fœderis rupti, infectóque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, misera illa ciuiuitas opulentissima, suæ reip. Romanæque charissima, octauo vel nono à Pœnis mense deleta est. Cuius interitum legere, quantò magis scribere horroris est. Breuiter tamen eum commemorabo ad rem quippe quę agitur multum pertinet. Primò fame contabuit, nam etiam suorum cadaueribus à nonnullis pasta perhibetur. Deinde fessa omniū rerum, ne saltem captiua in manus Hannibalis perueniret, ingentem rogum publicę struxit, in quem ardentem, ferro etiam trucidatos omnes se suósque miserunt. [b] Hic aliquid agerent dij helluones atque nebulones sacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium diuinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent vt ciuitati populi Ro. amicissimæ subuenirent, & fidei conseruatione pereūtem perire non sinerent. Ipsi vtique medij præfuerunt, cū Romanæ reip. interiecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito iunxerat, fide vinxerat, iuratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, cōsumpta est. [c] Si dij ipsi tempestate atque fulminibus, Hannibalem postea Ro. proximum mœnibus terruerunt, longéque miserunt, tunc primum tale aliquid facerent: audeo quippe dicere, honestius illos pro amicis Romanorum ideo periclitantibus, de Romanis frāgerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant atque aduersus Hannibalem opulenti erant potuisse tempestate sæuire. Si ergo tutores essent Roma. fœlicitatis & gloriæ, tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterent. Nunc verò quàm stultę creditur diis illis defensoribus Romam victore Hannibale non perisse, qui Sagūtinæ vrbi non potuerūt, ne pro eius periret amicitia subuenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & huiusmodi aliquid pro fide Euangelica pateretur, quanquam seipse, nec ferro, nec ignibus corrupisset, sed tamen si pro fide Euangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non vt mercede breuissimi temporis, sed æternitatis interminæ potiretur. Pro istis autem diis, qui propterea coli perhibentur, propterea colendi requiruntur,

runtur, vt harum labentium atque transeuntium rerum fœlicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi quòd de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest, quòd ille vnus homo, hæc tota ciuitas, vtriusque tamen interitus causa, conseruatio fidei fuit. Propter hãc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conseruata ergo prouocat deorũ iram fides? An possunt & diis propitiis perire, non solùm quique homines, verumetiam ingratæ ciuitates? Vtrum volunt eligant. Si enim fidei seruatæ irascuntur illi dij, quærant perfidos à quibus colantur. Si autem etiam illis propitiis multis grauibúsq; cruciatibus afflicti, interire homines ciuitatésque possunt, nullo fructu fœlicitatis huius coluntur. Desinant igitur succensere qui sacris deorum suorum perditis, se infœlices factos esse putant. Possent enim illis non solùm manentibus, verumetiã fauentibus non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

L. VIVES.

Saguntus.

a EXitium Saguntinorum.} *Liuius lib.21. Saguntus Vrbs est Hispaniæ Vlterioris, mille passibus distans à mari nostro, à Zacynthiis & Ardeatibus, inquit Silius, condita & possessa: qua gentes in Hispaniam ante captum Ilium venere: fide in Romanos & clade sua nobilis veteris amplitudinis & magnificentiæ spectantur adhuc vestigia ædificiis antiquitate venerandis, & monumentũ maiorum inscriptionibúsque antiquissimis, quæ passim est videre. Murum veterem patria lingua nunc vocant, agri iurísq; Valentini. Superest imago quædã pristina arcis in monte. qui magnam Hispaniæ partem diuidit sita. Eam ciuitatem Polybius libro Historiarum tertio, scribis cæteris Hispaniæ ciuitatibus & terrestriũ frugum copia, & numero ciuium, & fortitudine peritiáque rei militaris antecelluisse. Hanc & oderat Hãnibal, quòd societate Romanorum freta, multis Carthaginensium in Hispania sociis graues iniurias intulisset: & bello impetiit, tum vt illas vlcisceretur, tum etiam vt occasionẽ inueniret belli molem in Romanos cõuertendi: quare nullam ardentius iam inde à nono ætatis suæ anno concupierat.*

b Hic aliquid agerent helluones.} *Deest dij, vt sit dij helluones, q. voraces. In re honesta vsus est Cicero, Nam Catonem Iuniorem librorũ helluonem nominauit tertio De fin. quomodo belluones sint, & nebulones declarat quod statim sequitur.*

c Si ipsi dij. } *Liuius lib. xxvj. Cùm ante mœnia Romana staret Hanibal. iam cùm Ro. commissurus prœliū, cuius præmium erat futura Romana Vrbs, maxima secuta est tempestas, quæ duas acies diremeret. Reuersis Carthaginien. in castra Romanis in Vrbem, mira tranquillitas cum serenitate est secuta. Idem contigit postridie cùm instructi ad pugnam ambo exercitus consisterent signum expectantes: quæ res in religionem Hannibali venit, tanquàm à diis arceretur ab Vrbe Roma, ita moueri inde castra iussit.*

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Salustius optimam fuisse describit.

CAP. XXI.

Porrò inter secundum & postremum bellum Carthaginiense, quando Salustius optimis moribus & maxima concordia dicit egisse Romanos, multa enim prætereo suscepti operis modum cogitans. Eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordiæ [a] Scipio ille Romæ Italiæque imperator; eiusdémque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam periculosi præclarus mirabilisque confector, victor Hannibalis, domitórque Carthaginis: cuius ab adolescentia vita describitur [b] diis dedita, templísque nutrita [c] inimicorum accusationibus cessit, caténsque patria, quam sua virtute saluam & liberam reddidit. [d] in oppido Linternensi egit, reliquam compleuítque vitam, post insignem suum triumphum, nullo illius vrbis captus desiderio, [e] ita vt iussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. [f] Deinde tunc primùm per Cn Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem, [g] Asiatica luxuria Romam omni hoste peior irrepsit. Tunc enim primùm lecti ærati, & preciosa stragula visa perhibentur. Tunc inductę in conuiuia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt, dicere institui. Vnde illud magis quod de Scipione commemoraui, quòd cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis auertit Hannibalem, non reddiderunt vicē, quæ propter istam tātummodo coluntur fœlicitatem. Sed quia Salustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propter hoc de Asiana luxuria commemorandum putaui, vt intelligatur etiam illud à

Salustio

Salustio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus peiores vtique in grauissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est, inter secundum & postremum bellum Carthaginense, [h] lata est etiam illa lex Voconia, ne quis hæredem fœminam faceret, [i] nec vnicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit ignoro. Veruntamen toto illo interuallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infœlicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, sed victoriis consolabatur. Domi autem nullæ, sicut aliis, discordiæ sæuiebant. Sed vltimo bello Punico vno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse Africani cognomen inuenit, æmula imperij Romani ab stirpe deleta est. Ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana respublica, vt prosperitate ac securitate rerum, vnde nimium corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur, tam citò euersa, quàm prius nocuerat tandiu aduersa Carthago. Hoc toto tẽpore vsque ad Cæsarem Augustum, qui videtur non adhuc vel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosam & exitiosam, & planè iam eneruem ac languidam libertatem omnimodo extorsisse Romanis, & ad regale arbitrium cuncta reuocasse, & quasi morbida vetustate collapsam, veluti instaurasse ac renouasse rempublicam. Toto ergo isto tempore, omitto ex aliis atque aliis causis etiam atque etiam bellicas clades, [k] & Numantinum fœdus horrenda ignominia maculosum: [l] volauerant enim pulli de cauea, & Mancino consuli, vt aiunt, augurium malum fecerant, quasi per tot annos, quibus illa [m] exigua ciuitas Romanorum circũsessa exercitũ afflixerat, ipsique Rom. reip. [n] terrori esse iam cœperat, alij contra eam malo augurio processerint.

L. VIVES.

a Scipio ille.} *P. Cornelius Scipio Africanus, qui transitu suo in Africam Hannibalem ex Italia tandem post sextumdecimum annum quàm erat ingressus, euellit, & eum in Africa vicit, fugauitque, ac periculosissimo bello finem imposuit.*

b Diis dedita.} *Liuius lib. xxvj. de Scipione. Ad hac iam inde ab initio praparans animo, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius vllam publicam priuatamque rem egit, quàm in Capitolium iret ingressúsque adem consideret, & plerunque tempus solus ibi tereret. Hic mos per totam vitam seruabatur.*

c Inimicorum accusationibus.} *Liuius lib. xxxviij. & Plutarchus in vita eius.*

d In oppido Linternensi.} *In Campania est, seu potius in villa Cinternensi.*

e Ita vt iussisse perhibeatur.} *Liuius varias scribentium opiniones de loco mortis Africani recenset. Non enim inter eos satis conuenit, num obierit Romæ.*

Gallogræci. f Deinde tūc primum.} *Liuius lib. xxxix. Gallogræci populi sunt in Asia minore, qui Græca lingua dicuntur Galatæ, ex Gallis, qui sub Brenno in Græciam transiuere, & Græcis commisti.*

g Asiatica} *asiæ minoris, de qua alibi.*

Lex Voconia. h Lata est etiam illa lex Voconia.} *Tulit eam Q. Voconius Saxa tribunus plebis. Suasit M. Cato senior, paulò ante bellum Macedonicum Persæ. Liuius libro quadragesimoprimo, quo in loco pro Voconio legitur Volumnius.*

i Nec vnicam filiam.} *Etiam si solam vnam haberet filiam, nec plures liberos.*

k Et Numantinum fœdus.} *Hostilij Mancini consulis, qui cùm triginta milia militum sub signis haberet, à quatuor Numantinorum milibus victus, fœdus cum illis icere coactus est sibi & reipublicæ, ignominiosum.*

Pulli in auspicio. l Volauerant.} *Solebāt Romani in bellis ferre secum pullos, in cauea qui eos custodiebat, pullarius dicebatur. Si pascebantur pulli auidè bonum erat signum: si tam auidè, vt ex offa aliquid in terrā decideret, optimum. Id enim erat tripudium solistimum, olim terripauium dicebatur, quod terram pauiret, hoc est, feriret id quod ex* *Solistimū.* *ore pullorum caderet post tripudium. Solistimum verò quod in solum caderet. Sic enim scribebatur in libris auguralibus: tripudium fieri, si quid ex offa pullorum in solum cecidexit. Ominosum & triste si pulli non pascerentur: sicut P. Claudio Cæci filio. Peius multò, si ex cauea fugerent. Augures, vt Festus docet, quinque signorum genera solebant obseruare, ex cælo, ex auibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris.*

m Exigua ciuitas.} *Sine muris, sine turribus, vix quatuor bellatorum milia ad bellum emittebat. Origo belli fuit, quòd Sedigenses consanguineos suos hostes populi Romani victos ad se refugientes vrbe & tectis excepissent.*

n Terrori.} *Cicero Numantiam & Carthaginem duos terrores imperij Romani appellat pro Murena.*

De

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Asiam inuenirentur, iussit occidi. CAP. XXII.

SEd hæc inquam omitto, quamuis illud nequaquam tacuerim, [a] quòd Mithridates rex Asiæ, vbique in Asia peregrinantes ciues Romanos, atque innumerabili copia suis negotiis intentos, vno die occidi iussit: & factum est. Quàm illa miserabilis rerum facies erat, subito quoque vbicunque fuisset inuentus in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in conuiuio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lachrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm videndi nefarias illas cædes domi suæ, verumetiam perpetrandi ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis vultibus ad hostile negotium in pace peragendum, mutuis, vt ita dicam omnino vulneribus; cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriretur? Num & isti omnes auguria contempserant? Num deos domesticos & publicos cùm de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas duntaxat leges nemine perhibente talia licuerunt.

L. VIVES.

a QVòd Mithridatis.} *Primus Mithridates ex genere fuit septē illustrū Persarum, qui Magis imperium abstulere. huic tes quot fuit inimicus fuit Antigonus rex Syriæ, expulitque eum in Cappadociā, vbi postea regnauit: regnúmque per manus filiis tradidit, illíq; à se genitis cōtinua serie vsq; ad sextum nepotē. Sextus fuit Mithridates, qui bellum cum Romanis gessit. Vir ingenti corporis robore, nec minus animo atque ingenio potens. Sexiuges equos regebat, viginti duas diuersarum gentium sonabat linguas. Magnúsq; est cognominatus. Hic primùm amicus fuit Romanis, nā contra Aristonicum auxilia Crasso Coss. misit: deinde suscepto cū Nicomede rege Bithyniæ bello, alienatus est ab eis, ita ut Phrygiam prouinciam Rom. inuasit, pulso Aquilio legato, mox Q. Oppium proconsulem & eundem Aquilium legatum in vincula coniecit: literásque per totam Asiā suis præfectis misit, vt certo quodā die, quicquid ciuium Romanorū in sua ditione esset, trucidaretur: nec cuiquam vel dignitas, vel*

ætas, vel sexus, vel locus, ad quem confugisset, prodesset: quod illis ita, vt rex imperauerat, executi sunt.

De interioribus malis, quibus Romana resp. exagitata est, præcedente prodigio, quód in rabie omnium animalium, quæ hominibus seruiunt, fuit.

CAP. XXIII.

SEd iam illa mala breuiter quantum possumus commemoremus: quæ quantò interiora, tantò miseriora extiterunt: discordiæ ciuiles, vel potius inciuiles: nec iam seditiones, sed etiam ipsa bella vrbana, vbi tantus sanguis effusus est: vbi partium studia, non contentionum dissentionibus,[a] variísque vocibus in alterutrum sed planè iam ferrò armísque sæuiebant: bella socialia, bella seruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderūt, quantam Italiæ vastationem desertionémque fecerunt? nam antea quàm se aduersus Romam [b] sociale Latium commoueret, [c] cuncta animalia humanis vsibus subdita, canes, equi, asini, boues, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt subito efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, libera vagabantur: & omnem non solùm aliorum, verùm etiam dominorum auersabantur accessum, non sine exitio, vel periculo audentis, si quis de proximo vrgeret.[d] Quod quanti mali signum fuit? Quòd si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cuius hoc signum fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia pateremur.

L. VIVES.

Sociale bellum.

a VAriisque vocibus. *Nam antea conuitiis, iurgiis, rixis, verborum velitatione res agebatur, manibus abstinebatur.*

b Sociale Latium.} *Cùm aduersus potentiā æquitū, qui iudiciis præerāt lege C. Gracchi, senatus M. Liuium Drusum tribunū plebis curasset creandū. Liuius quo maioribus viribus causam optimatium tueretur, socios & Italicos populos vt secum consentirēt, spe ciuitatis solicitauit. Hanc spem cùm altè imbibissent Italici omnes, nec Liuio repētè mortuo fides exolueretur, primū Picētes ceperūt arma. Hos secuti sunt Vestini, Marsi, Latini, Peligni. Marucini, Lucani, Samnites, consulibus Sex. Iulio Cæsare, L. Martio Philippo, ab V.C. DCLXII. ann. variè gestum, varia fortuna partium. Tandem Italici populi subacti sunt à diuersis imperatoribus. Historia est à multis conscripta, Liuio, Floro, Plutarcho, Orosio, Velleio, Appiano,*

b Social

b Sociale Latium.} *A Latinis cœpit initium motus, qui fetiis Latinis in monte Albano Cæsarem & Philippum Coss. Rom. decreuerant obtruncare.*

c Cuncta animalia humanis vsibus.} *Orosius lib. 5. Iulius Obsequens in Prodigiis de hoc tempore: Armenta in tantam rabiem concitata sunt, vt vastando suos hostile imaginarentur bellum, lachrymantésque multis affectibus calamitatem præsagirent suis.*

d Quod quanti mali signum.} *In antiquis codicibus sic habetur: De proximo vrgeret, quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum: si etiam signum non fuit. Puto & hic legendum etiam si signum non fuit: vt significet Augustinus, necesse esse illud malum fuisse atrox & perniciosissimum, cuius signum erat tale, vt ipsum per se etiam si alterius mali prænuncium non esset, maximum & cùm primis horrendum erat. Lectio codicis impressi mihi non improbatur, tametsi sensus manet vtrobique idem.*

De discordia ciuili, quam Gracchiæ seditiones excitauerunt.

CAP. XXIIII.

INitium autem ciuilium bellorum fuit, seditiones [a] Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed eis tam vetustam iniquitatem audere conuellere periculosissimũ, imò verò vt ipsa res docuit, perniciosissimũ fuit. Quæ funera facta sunt, cùm prior Gracchus occisus est: quæ etiam cùm alius frater eius non longo interposito tempore. Neque enim legibus & ordine potestatum, sed turbis animorúmque conflictibus nobiles ignobilésque necabantur. Post Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui aduersus eum intra vrbem arma commouerat, eóque cum sociis oppresso & extincto, ingentem ciuium stragem fecerat, cùm quæstionem haberet iam iudiciaria inquisitione cæteros persequens, tria milia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantam multitudinem mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit iudiciorum velut examinata cognitio.[b] Percussor Gracchi ipsius caput quantum graue erat, tanto auri pondere consuli vendidit. Hæc enim pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis [c] Marcus Fuluius consularis.

L. VIVES.

a GRacchorum.} *De his alibi dixi, maior fuit Tiberius, minor Caius. Tiberius nouẽ annis ante Caiũ est cæsus, res est nota.*

nullus scriptor non meminit, Plutarchus, Appianus, Valerius, Cicero, Orosius, Salustius, Florus, & alij.

Caius Gracchus b Percussor Gracchi. } *C. Gracchus cùm videret suam manum à consule & senatu loco pelli, in lucum Furina confugit. L. Opimius consul se Gracchi caput auro repensurum per præconem iussit pronunciari. Ita Septimuleius Anagninus familiaris Gracchi ho cùm placidè in lucum venisset, multa prius familiariter, vt solebat, collocutus cum Graccho ipsum nihil suspicantem confodit, caputque abscidit, & quo esset grauius, pro cerebro, quod eruerat, plumbum infudit. Porrò L. Opimius consul fuit cum Q. Fabio Maximo Pauli nepote Gracchi propinquo.*

c Marcus Fuluius consularis. } *Quinto antè anno consul fuerat cum M. Plautio.*

De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita. CAP. XXV.

Eleganti sanè senatusconsulto [a] eo ipso loco vbi funereus tumultus ille commissus est, vbi tot ciues ordinis cuiusque ceciderunt, [b] ædes Concordiæ facta est, vt Gracchorum pœnæ testis [c] concionantium oculos feriret, memoriámque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irrisio deorum? Illi deæ templum constituere, quæ si esset in ciuitate, non tantis dissentionibus dilacerata corrueret? Nisi fortè sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium, meruit in illa æde tanquàm in carcere includi. Cur enim si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Discordiæ fabricauerunt? An vlla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit: vt secundum Labeonis distinctionem bona sit ista, illa verò mala? Nec ipse aliud secutus videtur, quàm quòd aduertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti templum constitutum. Eo igitur modo, non tantùm Concordiæ, verumetiam Discordiæ constitui debuit. Periculosè itaq; Romani tam mala dea irata viuere voluerunt, [d] nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offensione sumpsisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali suppositione commentata est. Vnde rixa numinum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troia deleta est. Quapropter si fortè indignata, quòd inter deos in vrbe nullum templum habere meruit, ideò iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem, quantò atrocius potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis ad

tis aduersariæ suæ constitutam ædem esse videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti sapientésque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorúmque cultores de hac quæstione Concordiæ Discordiæque non exeunt, siue prætermiserint harum dearum cultum, eísque Febrem Bellonámque prętulerint, quibus antiqua fana fecerunt: siue & istas coluerint, cùm sic eos discedente Concordia, Discordia sæuiens vsque ad ciuilia bella perduxerit.

L. VIVES.

a EO ipso loco.} *Appianus in foro dicit. Idem Varro, & P. Victor de Regionibus Vrbis, octaua regione ponit: id est, in foro Romano, cùm pugna sit commissa in Auentino, tametsi incepta ad Capitolium.*

b Ædes Concordiæ:} *Ædes Concordiæ Romæ fuerunt plures, Vetustissima quam propter secessionem militarem vouit extruxítque M. Furius Camillus: de qua Ouidius primo Fastorum. Nescio an eadem sit, quam Flauius ædilis in Area Vulcani maxima nobilitatis inuidia dicauit, P. Sulpitio, P. Sempronio Coss. Liuius libro 9. Credo non esse eandem. Altera est, quam vouit L. Manlius prætor etiam propter seditionem militarē in Gallia. Facienda est locata à duumuiris, Gn. Puppio Casone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à prætore vrbis, dicata in arce à M. & Gn. Attilijs. Liuius libro vigesimo secūdo & vigesimotertio. Tertia est in foro Romano, prope Græcostasim ædificata à L. Opimio consule, deletis Gracchanis partib. vbi est etiā basilica Opimia. Varro libro 3. De lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cùm construeretur inscriptum est: Opus Vecordiæ. Quarta ædes Concordiæ posita est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quàm fecerat Camillus, reparata à Liuia, quòd vetustate laberetur: de qua Ouidius primo Fastorū. Feria huius xvij. Calend. Februarias.*

Ædes Cōcordiæ plures.

c Concionantium.} *Tribunorum, & eorum qui cum populo agebant: ne quid apud populum de senatu parum honorificè auderent dicere, exemplo Gracchi, cuius facinoris illud esset monumentum, deterriti.*

d Nec Troianum excidium.} *Cùm ad nuptias Pelei & Tethidis Discordia sola inuitata non esset, indignata aureum in conuiuium malum immisit, sic inscriptum, ἡ καλὴ λαβέτω, id est, pulchra accipiat. Hinc de forma inter Venerem, Mineruam, & Iunonem orta Belli contentio. Itúmq; est ad Paridem iudicem, ex quo iudicio natum est illud malorum pelagus belli Troiani.*

Troiani belli origo.

e

De diuersis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

CAP. XXVI.

PRæclarum verò seditionibus obstaculum, ædem Cócordiæ testem cædis suppliciíque Gracchorum concionantibus opponendam putarũt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta peiora. Laborarunt enim deinceps concionatores nõ exemplum deuitare Gracchorum, sed superare propositum. L.[a] Saturninus trib. plebis, [b] & C. Cæsar, Seruilius prætor. [c] & multò pòst [d] Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò iam tunc grauissimæ, deinde socialia bella exarserunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vastitatem miserabilem desertionémque perducta est. [e] Bellum deinde seruile successit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia commissa sint, quid sanguinis fusum, vt omnes ferè Italiæ gentes quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tanquam sæua barbaries domarentur. Iam ex paucissimis, hoc est, minus quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum seruile contractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocémque peruenerit: quos ille numerus Imperatores populi Romani superauerit, quas & quomodo ciuitates regionésque vastauerit, vix qui historiam scripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum, sed & Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt, deinde Siciliam orámque maritimam. Quanta etiam & quam horrenda commiserint primò latrocinia, deinde valida bella piratæ, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

L. VIVES.

a SAturninus } *Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm rẽpub. legib. agrarijs turbaret, à C. Mario sextũ, & L. Valerio Flacco Coss. quib. senatus dederat negotiũ, vt videret, ne q̃d respub. detrimẽti caperet, occisus est: cũ tamẽ legẽ ferret, vt Mario gratificaretur.*

b Et C. Cæsar. } *Cæsar est additũ, nec est in veteribus libris, sed solùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditiosorum post Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquentissimus visus est. Magis ipse tum & motu atque ipso amictu capiebat homines, quã aut dicendi copia, aut mediocritate prudentia. Longè autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia sed peracutus, & callidus, cum primisq; ridiculus. is cùm ex summis & fortuna & vita sordib. in prætura cõsul factus esset,* (margin: Glaucia Saturninus)

si ra-

sitationem eius haberi liceret iudicatū esset. Nam & plebem tenebat, & equestrē ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coss. publicè est interfectus. Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæsarem legi vellet, non erraret omnino. Sed tempora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæsaris concionibus suis populum Rom. mouit, eiusq; nimia cum Sulpicio trib. pleb. contentio causa fuit belli ciuilis Mariani, vt Pedianus memoriæ mandauit. hunc Cæsarem Cicero in Bruto scribit, ædilem curulem quotidie conciones habuisse.

c Et multò post. } *Legendum, non multò post, nempe septem annis: tot enim sunt à Saturnino tribuno ad Liuium tribunum, id est, à Mario & Flacco Coss. ad Flaccum & Herennium Coss.*

d M. Drusus. } *M. Liuius Drusus, de quo antè dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus superbissimus omnium Rom. qui cùm à senatu vocaretur, senatum potius ad se venire iussit, & senatus paruit. Huius patrem senatus patronum appellauit.* Marc. Drusus

e Bellum deinde seruile. } *In Sicilia bellum seruile est excitatum ante sociale ab Euno Syro quodam, se furore magnæ matris deûm correptum simulauit, sexaginta milia hominum sunt ab eo coacta, & prætores quatuor victi, castráque ab eis capta. Perpenna fugitiuos tandem obsessos vicit. Paulò post Cleon Cilix alterū bellum seruile in eadem insula excitauit, ingentes conflatæ copiæ, & prætores sicut antea victi, & castris exuti, bellum M. Aquilius confecit. In Italia bellum seruile à Spartaco & Chryso motum, qui cum quatuor & septuaginta gladiatorib. eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ, profugerunt, quib. se ingens seruorū manus adiunxit. P. Varenum prætorē, & Claudium Pulchrum legatū, qui primi ipsis armati occurrere, vicerunt. Deinde Chrysus cum suis copiis à Q. Vario prætore cæsus est. Spartacus, qui superfuit, cum consule Lentulo primùm, deinde cum L. Gellio, & Q. Arrio prætore: post cum Cassio proconsule, & Gn. Manlio prætore prosperè conflixit. Ad postremum M. Crassus prætor ipsum superauit, exercitúmq; eius deleuit.* Bellum seruile

f Quanta etiam &c. latrocinia. } *Cilices piratæ mare infestum cùm redderent, missus est aduersus eos P. Seruilius proconsul, qui Isauros, & aliquot alias eorum vrbes expugnauit: quo digresso ipsi validiores insurrexerunt, & ad Caietam vsque Missenum & Ostiam cùm magno Romanorum terrore & dedecore prædabundi peruenere. Gn. Pompeius lege Gabinia imperator aduersus eos creatus, toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius libro 99 & Cicero pro lege Manilia, L. Florus, & alij.* Bellum piraticum

De diuersis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

CAP. XXVI.

PRæclarum verò seditionibus obstaculum, ædem Cõcordiæ testem cædis suppliciique Gracchorum concionantibus opponendam putarũt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta peiora. Laborarunt enim deinceps concionatores nõ exemplum deuitare Gracchorum, sed superare popositum. L.[a] Saturninus trib. plebis, [b] & C. Cæsar, Seruilius prætor. [c] & multò pòst [d] Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò iam tunc grauissimæ, deinde socialia bella exarserunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vastitatem miserabilem desertionémque perducta est. [e] Bellum deinde seruile successit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia commissa sint, quid sanguinis fusum, vt omnes ferè Italiæ gentes quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tanquam sæua barbaries domarentur. Iam ex paucissimis, hoc est, minus quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum seruile contractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocémque peruenerit: quos ille numerus Imperatores populi Romani superauerit, quas & quomodo ciuitates regionésque vastauerit, vix qui historiam scripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum, sed & Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt, deinde Siciliam orámque maritimam. Quanta etiam & quam horrenda commiserint primò latrocinia, deinde valida bella piratæ quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

L. VIVES.

a SAturninus } *Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm rẽpub. legib. agrarijs turbaret, à C. Mario sextũ, & L. Valerio Flacco Coss. quib. senatus dederat negotiũ, vt videret, ne qd respub. detrimẽti caperet, occisus est: cũ tamẽ legẽ ferret, vt Mario gratificaretur.*

b Et C. Cæsar. } *Cæsar est additũ, nec est in veteribus libris, sed solùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditiosorum post Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquentissimus visus est. Magis ipse tum & motu atque ipso amictu capiebat homines, quã aut dicendi copia, aut mediocritate prudentia. Longè autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia sed peracutus, & callidus, cum primisq; ridiculus. is cùm ex summis & fortuna & vita sordib. in prætura cõsul factus esset,*

Glaucia Saturninus

sira-

sitationem eius haberi liceret iudicatū esset. Nam & plebem tenebat, & equestrē ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coss. publicè est interfectus. Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæsarem legi vellet, non erraret omnino. Sed tempora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæsaris concionibus suis populum Rom. mouit, eiusq; nimia cum Sulpitio trib. pleb. contentio causa fuit belli ciuilis Mariani, ut Pædianus memoriæ mandauit. hunc Cæsarem Cicero in Bruto scribit, ædilem curulem quotidie conciones habuisse.

c Et multò post. } *Legendum, non multò post, nempe septem annis: tot enim sunt à Saturnino tribuno ad Liuium tribunum, id est, à Mario & Flacco Coss. ad Flaccum & Herennium Coss.*

d M. Drusus. } *M. Liuius Drusus, de quo antè dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus superbissimus omnium Rom. qui cùm à senatu vocaretur, senatum potius ad se venire iussit, & senatus paruit. Huius patrem senatus patronum appellauit.* Marc. Drusus

e Bellum deinde seruile. } *In Sicilia bellum seruile est excitatum ante sociale ab Euno Syro quodam, se furore magnæ matris deûm correptum simulauit, sexaginta milia hominum sunt ab eo coacta, & prætores quatuor victi, castráque ab eis capta. Perpenna fugitiuos tandem obsessos vicit. Paulò post Cleon Cilix alterū bellum seruile in eadem insula excitauit, ingentes conflatæ copiæ, & prætores sicut antea victi, & castris exuti, bellum M. Aquilius confecit. In Italia bellum seruile à Spartaco & Chryso motum, qui cum quatuor & septuaginta gladiatorib. eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ, profugerunt, quib. se ingens seruorū manus adiunxit. P. Varenum prætorē, & Claudium Pulchrum legatū, qui primi ipsis armati occurrère, vicerunt. Deinde Chrysus cum suis copiis à Q. Vario prætore cæsus est. Spartacus, qui superfuit, cum consule Lentulo primùm, deinde cum L. Gellio, & Q. Atio prætore: post cum Cassio proconsule, & Gn. Manlio prætore prosperè conflixit. Ad postremum M. Crassus prætor ipsum superauit, exercitúmq; eius deleuit.* Bellum seruile

f Quanta etiam &c. latrocinii. } *Cilices piratæ mare infestum cùm redderent, missus est aduersus eos P. Seruilius proconsul, qui Isauros, & aliquot alias eorum vrbes expugnauit: quo digresso ipsi validiores insurrexerunt, & ad Caietam vsque Missenum & Ostiam cum magno Romanorum terrore & dedecore prædabundi peruenere. Gn. Pompeius lege Gabinia imperator aduersus eos creatus, toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius libro 99 & Cicero pro lege Manilia, L. Florus, & alij.* Bellum piraticum

De bello ciuili, Mariano atque Syllano. CAP. XXVII.

CVm verò Marius ciuili ſanguine iam cruentus, multis aduerſarum ſibi partium peremptis, victus vrbe profugiſſet, vix paululum reſpirante ciuitate, [a] & vt verbis Tullianis vtar, ſuperauit poſtea Cinna cum Mario. Tum verò clariſſimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. [b] Vltus eſt huius victoriæ crudelitatem poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quanta diminutione ciuium, & calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta quæ pernicioſior fuit quàm ſi ſcelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, [c] ait & Lucanus:

Exceſsit medicina modum, nimiúmque ſecuta eſt
Quà morbi duxere manus: periere nocentes.
Sed cùm iam ſoli poſſent ſupereſſe nocentes,
Tunc data libertas odiis, reſolutáque legum
Frænis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipſa quoque vrbe cadaueribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa ſunt: vt difficilè iudicaretur, quando victores plus funerum ædiderint, vtrum prius vt vincerent, an poſtea quia viciſſent. Cùm primum victoria Mariana, quando de exilio ſe ipſe reſtituit, exceptis paſſim quaqua verſum cædibus factis, caput Octauij conſulis poneretur in roſtris: Cæſar, & [d] Fimbria in domibus trucidarentur ſuis: [e] duo Craſſi pater & filius in conſpectu mutuo mactarentur: [f] Bebius & Numitorius vnco tracti ſparſis viſceribus interirent: [g] Catulus hauſto veneno, ſe manibus inimicorum ſubtraheret: [h] Merula flamen Dialis præciſis venis Ioui etiam ſuo ſanguine litaret. In ipſius autem Marij oculis continuò feriebantur, [i] quibus ſalutantibus dexteram porrigere noluiſſet.

L. VIVES.

a VT verbis Tullianis vtar. } *Hæc quæ ſequuntur. Superauit poſtea Cinna cum Mario. Tum verè clariſsimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. Verba ſunt Ciceronis tertia Inuectiua in Catil. Quos interfecerint Cinna & Marius nos prolixè in tertia Syllana perſecuti ſumus: hi fuere duo fratres C. & L. Iulij Caſares, Attilius Seranus. P. Lentulus, L. Craſſus, M. Antonius orator, Cn. Octauius, L. Cornelius, Merula flamen Dialis Coſs. L. Catulus, C. Arcatius, M. Bebius, Numitorius, Sex. Licinius.*

Interfecti à Mario & Cinna

b Vltus

b Vltus est huius.} *Verba sunt adhuc Ciceronis eodem loco.*

c Ait & Lucanus.} *Libro secundo:*

Sylla quoque immensis accessit cladibus vltor:
Ille quod exiguum restabat sanguinis Vrbi,
Hausit, dúmque nimis iam putrida membra recidit.
Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est
Quà morbi duxere manus.

d Fimbria.} *Fuit C. quidam Fimbria, quem Velleius Flauium nominat: hic partiũ fuit Marianarũ, qui Troam deleuit. Fuit alter C. Fimbria, sed Licinius qui vixit cum Gracchis, perueníq; ad bella ciuilia, in quibus est occisus intra penates suæ domus: quemadmodum & Cæsar; autor Florus. Huius Fimbriæ meminit in Claris oratoribus Cicero quem ego puto fuisse illum qui iudex in contẽtione de viro bono pronunciare noluit. Cuius rei autor est Cicero in 3. Offic. & Valerius libro 7.*

C. Fimbria. Licinius

e Duo Crassi.} *Filius ab equitibus Fimbriæ satellitis Cinnæ est occisus. Pater ne in potestatem hostium veniret, manum sibi intulit.*

f Bebius.} *Hic ferarum ritu inter manus carnificum, sine ferro discerptus est. Lucanus libro secundo:*

Bebius

Vix te sparsum per viscera Bebi.
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Discerpsisse manus.

g Catulus hausto veneno } *L. Luctatius Catulus collega fuerat Marij in quarto eius consulatu bello Cymbrico, amboq; de Cymbris triumpharant. Pro hoc cùm apud Mariũ totus senatus supplex deprecaretur, Marius nihil aliud quàm moriẽdũ esse respondit, Itaq; Catulus vbi hoc Mariũ dixisse resciisset, accensis carbonibus se suffocauit. Dubium an haustis prunis, vt Portia Bruti coniunx: an fumo in cubiculo vbique occluso & recens gypso incrustato. Nam ea res letalis est, nisi certa remedia adhibeantur. Sunt qui hausisse illum venenum putent, vt hic Augustinus.*

Luctatius Catulus

h Merula flamen Dialis.} *Hic sibi in cella Iouis venas præcidit.*

i Quibus salutantibus.} *Illud erat signum, quod Marius militibus dederat.*

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

CAP. XXVII.

SYllana verò victoria secuta huius videlicet vindex crudelitatis, post tantum sanguinem ciuiũ quo fuso comparata fuerat, finito iam bello inimicitiis viuentibus crudelius in pace grassata est. Iam

etiam post Marij maioris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerant aliæ grauiores [a] à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui Sylla imminente non solùm victoriam, verùm etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alienísque cædibus impleuerunt. Nam præter stragem latè per diuersa diffusam, obsesso etiam senatu, de ipsa curia tanquam de carcere producebantur ad gladium. [b] Mutius Scæuola pontifex quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est [c] ignémque illum qui perpetua cura virginum semper ardebat, suo penè sanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla victor intrauit: [d] qui in villa publica, non iam bello, sed ipsa pace sæuiente septem milia peditum vndecunque inermia, non pugnando sed iubendo prostrauerat. In vrbe autem tota quem vellet Syllanus quisque feriebat. Vnde tot funera numerari omnino non poterant, [e] donec Syllæ suggereretur sinendos esse aliquos viuere, vt essent quibus possunt imperare qui vicerant. Tunc iam cohibita quæ hac atque hac passim furibunda ferebatur licentia iugulandi, [f] tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quę hominum ex vtroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo milia continebat: contristabat numerus, sed consolabatur modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quantum lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiam licet ipsa crudelis cæterorum securitas, genera mortium exquisita congemuit. [g] Quēdam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt: immanius homines hominem viuum, quàm bestiæ solent discerpere cadauer abiectum, [h] Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis, in tantis cruciatibus diu viuere: vel potius diu mori coactus est. [i] Subhastatæ sunt etiam tanquam villę quædā nobiles ciuitates. Vna verò velut vnus reus occidi iuberetur, sic: tota iussa est ciuitas trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, non vt acceleraretur, obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit, & vicit. Illud enim prostrauit armatos, ista nudatos. Bellum erat vt qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem vt qui euaserat, viueret, sed vt moriens non repugnaret.

L. VI.

L. VIVES.

a A Mario iuuene.} *Hic fuit Marij senioris filius, qui consul cũ Gn. Carbone fuit ante annos viginti quinq; per vim factus, qui vna significatione literarum Damasippum pratorem satellitẽ suum iussit quicquid erat in vrbe patritiorum interficere, bonúsque & diligens satelles iussa domini sedulò executus est: nam specie consulendi contracto senatu, patritios omnes interemit.*

Marij filius

b Mutius Scæuola.} *Liuius lib. 87. Lucanus verò lib. 2. à Mario seniore videtur scribere Scæuolam interfectum. Historici à Mario iuuene tradunt.*

Scæuola

c Ignémque illum.} *Imitatio Lucani:*

Ante ipsum penetrale deæ sempérque calentes.
Mactauere focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit iugulo, flammísque pepercit.

d Quin villa publica.} *Apud Liuium & Florum est, in via publica, & Liuius octo milia ponit. Apud autorem libelli De viris illustribus est, in villa publica: & numerus est nouem milium.*

e Donec Syllæ.} *Hoc Syllæ à Q. Catulo dictum putant Eutropius & Orosius. Alij à C. Metello iuuene freto affinitate, & ex calore ætatis audaci. Sunt qui, vt Plutarchus refert, à Fusidio assentatore Syllæ. Idem Florus, etsi apud Plutarchum Offidius pro Fusidio legatur, sed menda eiusmodi apud illum autorem, vel ipsius, vel interpretum, vel librariorum culpa sanè non pauca. Apud Florum & Orosium Fursidius. Huius Fusidij meminit Salustius in oratione Lepidi consulis.*

f Tabula.} *Tabula proscriptionis, vt certus numerus occidendorum designaretur, vt sciret quisque victurus ne an moriturus esset. Proscriptos licebat occidere, eorum bona diuidebantur, & pars cedebat Syllæ, pars percussori. Filij priuati hæreditate etiam petere honores lege Syllæ prohibebantur. Tunc primùm tabula proscriptionis est Romæ visa.*

g Quendam enim sine ferro Bebium.} *Hic fuit Bebius Marianus: alter, de quo modò diximus, fuit Syllanus. Eodem genere fati ambo perierunt. Nam Syllani vt se de Marianis eadem ratione crudelitatis, qua illi vsi fuerant, vindicarent: idem Mariano Bebio fecerunt, quod suo erat factum à Marianis. Vtriusque Bebij meminit Florus.*

Bebij discerpti

h Alius oculis.} *M. Marius Gratidianus C. Marij propinquus. Hanc crudelitatem exercuit L. Catilina ad bustum L. Catuli in ni more*

Marij Gratidia

Mario homi ie gratiosissimo, qui tribunus plebis & bis prætor fuerat, vt Q. Cicero in Paranesi ad fratrem M. scribit. Primum enim brachia illi & crura fregit, aures deinde, linguam & nasum præsecuit, oculos defodit, postremò capite truncauit.

Subhastare i Subuastatæ sunt etiã. } *In codice Lautini legitur, subhastata, haud dubiè congruentius historiæ. Florus: Municipia Italiæ splẽdidissima sub hasta venierunt, Spoletũ, Interamna, Praeneste, Fluentia. Nam Sulmonem vetus oppidum socium atque amicum. facinus indignũ nõdum expugnatum, vt obsides iure belli, & modo morte damnati duci iubentur: sic damnatam ciuitatem iussit Sylla deleri. Hac apud* Florum *libro tertio. Liuius lib. 88. Prænestinos omnes inermes iussos esse à Sylla interimi scribit. Porrò subhastare vocabulum fuit ætatis Augustini, quo vtuntur Cæsares illorum temporum Theodosius & Archadius. C. De rescind. vend.*

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt.

CAP. XXIX.

QVæ rabies exterarum gentium, quæ sæuitia barbarorum, huic de ciuibus victoriæ ciuium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariúsque vidit? Vtrum olim Gallorũ, & paulò ante Gothorum irruptionem, an Marij & Syllæ, aliorúmque in eorum partibus virorum clarissimorum, tanquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidauerunt senatum, quicquid eius in vrbe tota præter arcem Capitolinam, quæ sola vtcunque defensa est, reperire potuerunt. Sed in illo colle constitutis, auro vitam saltem vendiderunt, quam & ipsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere. Gothi verò tam multis senatoribus pepercerunt, vt magis mirũ sit, quòd aliquos peremerunt. [a] At verò Sylla viuo adhuc Mario ipsum Capitolium quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor insedit. Et cum fuga Marius esset elapsus ferocior cruentiórq; rediturus, iste in Capitolio per senatus etiam consultum, tam multos vita rebúsque priuauit. Marianis autem partibus Sylla absente quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mutio ciui, senatori, pontifici, aram ipsam vbi erant, vt aiunt, fata Romana miseris ambienti amplexibus non pepercerunt: [b] Syllana porrò tabula illa postrema, vt omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit senatores quàm Gothi vel expoliare potuerunt.

L. VI-

L. VIVES.

a At verò Sylla.} *In prima victoria de Mario cùm per senatusconsultum Sulpitium, Marios, & alios inimicos suos hostes reipublicæ curauit declarari.*

b Syllana porrò tabula.} *Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diuersas tabulas proposuisse scribit.*

De connexione bellorum, quæ aduentum Christi plurima & grauissima præcesserunt.

CAP. XXX.

QVa igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua insipientia, vel potius amētia, illa vel diis suis non imputāt, & hęc nostro imputāt Christo? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hostilibus, autoribus etiam eorum fatentibus amariora: quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino iudicata est, longè ante aduentum Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione causarum à bello Mariano atque Syllano [a] ad bella Sertorij [b] & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille proscriptus, ille nutritus: [c] inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana rescindere, alter defendere cupiebat. [d] inde ad Pompeij & Cæsaris, quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, eiúsque potentiam vel æquauerat, vel iam etiam superauerat. [e] Cæsar autem Pompeij potentiam non ferebat, sed quia nō habebat, quam tamen illo victo interfectóq; trāscendit. [f] Hinc ad aliū Cæsarem, qui pòst Augustus appellatus est, peruenerunt, quo imperāte natus est Christus. Nam & ipse Augustus cū multis gessit bella ciuilia, & in eis etiam [g] multi clarissimi viri perierūt, inter quos [h] & Cicero disertus ille artifex regēdæ reipublicæ, Pōpeij quippe victorem Caium Cæsarem, qui victoriā ciuilem clementer exercuit, suísque aduersariis vitam dignitatémq; donauit? tanquā regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio senatorū velut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidauit. [k] Huius deinde potētiā multū moribus dispar, vitiis omnibus inquinatus atq; corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehemēter pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero resistebat. [l] Tūc emerserat mirabilis indolis adolescēs ille alius Cæsar, illius Caij Cęsaris filius adoptiuus: qui, vt dixi, postea appellatus est August. Huic adolescēti Cæsari, vt eius potētia contra Antoniū nutriretur, Cicero fauebat: sperās eum depulsa & oppressa Antonij dominatione instauraturū reipublicæ libertatem, [m] vsq; adeò

cæcus atque improuidus futurorum, vt ille ipse iuuenis, cuius dignitatem ac potestatem fouebat; & eundem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi concordiæ pactione permitteret, & ipsam libertatem reipublicæ: pro qua multum ille clamauerat, ditioni propriæ subiugaret.

L. VIVES.

Sertorius. a AD bella Sertorij. } *Q. Sertorius Mirsinius, Marianis rebus per ignauiam ducum ruentibus cum exercitu, quem ductabat, per loca aspera ac difficilia in Hispaniam se recepit, vbi bellū aduersus duces Syllanos strenuè gessit. Ad vltimum fractus à Pompeio Magno proditione suorum M. Perpenna, Antonij, & aliorum cœnans confossus est, magnus dux, & cuilibet veterum, si materia melior clariórque affuisset, comparandus.*

Catilina. b Et Catilinæ. } *Catilina partium fuit Syllanarum, quo vsus est Sylla in multis occidendis carnifice. Hic postea cum plerisque patritiis coniurauit aduersus patriam: à Cicerone & C. Antonio Coss. oppressus est.*

Lepidus Catulus c Inde ad Lepidi & Cat. } *M. Æmilio Lepido, Q. Luctatio Catulo Coss. Sylla decessit, sepultúsque est in campo Martio. In eius funere de componenda repub. & actis Syllæ rescindendis inter duos consules vsque ad iurgia est progressum. Inde Lepido volente vt proscripti à Sylla reducerentur, iísque sua redderentur bona, Catulus contradicebat cum senatu, non quod iniquum hoc esset, sed quod videbāt initium esse tumultus, qui nullo tempore esset futurus grauior, quàm tunc, cùm afflicta respublica recreari & respirare videretur. Ita ex dissensione ad arma ventum est. Gn. Pompeius & Q. Catulus armato exercitu cum Lepido conseruerunt manus, cúmque leui prælio superatum copiis omnibus exuerunt, reditúmque est in vrbem sine tumultu, & iis quæ bellum sequi solent. Victoria fuit moderatissima, armáque statim posita.*

Gn. Pompeius. d Inde ad Pompeij & Cæsaris. } *Gn. Pompeius magnus Gn. Pōpeij Strabonis filius, Syllæ ex Asia venienti cū tribus legionibus, quas in agro Piceno collegerat, occurrit magnóq; vsui & momēto ad victoriā Syllæ fuit. Idcirco eū Sylla inter præcipuos habere amicos, illi res maximas commendare, reliquias belli ciuilis in Sicilia, Africa, Italia, & Hispania confecit. Triūphauit bis eques Romanus, antequam esset senator. Piratas ingēti fœlicitate & celeritate domuit. Mithridatem & totum Orientem vicit, de quis gentibus tertium triumphum duxit speciosissimum, maximásque opes est nactus, & summā in republica autoritatē, potētiámque, sed ciuilem, quæ omnia*

nia

nia fusius in Pompeio fugiente persecutus sum. Ad extremum bellum ciuile à Cæsare motum gessit pro republica, in quo victus ad opes Ptolemæi pueri pupilli sui confugit, in cuius regno à ministris regiis occisus est, vt victori Cæsari gratificarentur.

e Cæsar autem Pompeij. } *C. Iulius Cæsar, Lucij filius fuit, cuius amita Iulia C. Mario nupsit, huic consuli senatus opera Pōpeij Galliam prouinciam in quinquennium decreuit: quo transacto alterū quinquennium ei est additū, autoribus Pompeio & Crasso consulibus: quo decennio totam Galliam Cæsar subegit: cúmque Pompeiū plus in republica posse indignaretur, nactus alias causas belli, arma in patriam induit. Lucanus in primo:*

Iulius Cæsar.

Nec quenquam iam ferre potest, Cæsárve priorem,
Pompeiúsve parem.

Suetonius in Cæsare caput scribit De causis belli ciuilis Pompeiani. Verùm Pompeio mortuo dictaturam perpetuam Cæsar inuasit: omniaque in republica arbitratu suo disposuit regio more. De hoc ciuili bello scripsere Cæsar ipse in Commentariis, Plutarchus in Vitis diuersorum, Appianus in bellis ciuilibus, L. Florus, Orosius, Eutropius, & Cicero multis locis & explicatius, quippe qui bello interfuit non postrema & ipse pars.

h Hinc ad alium Cæsarem. } *C. Octauius filius fuit Gn. Octauij prætorij viri & Actiæ: Actia filia Actij Balbi & Iulia Cæsaris sororis. Hunc C. Octauium Cæsar heredem posteriore testamēto scripsit ex dodrante: vt Suetonius narrat, quē & ferre nomen iussit. Ad eū post Cæsarem interfectum multi veterani propter nomen auunculi conuenere, quibus, Cicerone autore, partes senatus contra M. Antoniū defendit adhuc adolescens: quem & vicit, & compulit in Galliā vlteriorem ad M. Lepidū fugere, cum quo rediens triumuiratum ex fœdere constauit, hoc est, internecionē reipublicæ. Triumuiri fuerunt M. Antonius, M. Lepidus, C. Octauius Cæsar. Inter conuenta erat, vt M. Antonius sineret auunculum suum Sextum Iulium Cæsarem proscribi: M. Lepidus fratrem suum Lucium: Octauius Ciceronem, quem patris colebat loco. Idque postulatum est ab Antonio, quòd orationibus illius hostis esset à senatu iudicatus. Ex illis trib. præcipuis viris solus Cicero ab Antonij satellitibus est occisus, alij euaserunt. Bellauit deinde Octauius cum Cassio & Bruto, adiuuante collega M. Antonio, illósque opera Antonij in Philippicis cāpis vicit: deinde cum L. Antonio triumuiri fratre, quem ad deditionem Perusiæ compulit. Hinc cum Sex. Pompeio Magni filio, quem priuauit classe, cum M. Lepido triumuiro, quem triumuiratu exuit.*

C. Octauius.

Triumuiratus.

Postremò cum Marco Antonio triumuiro ad Actium, quem & vicit: solúsque superfuit Imperator populi Romani ciuilibus omnibus confectis bellis, Augustúsque à Valerio Messala oratore nomine senatus & pop.Rom.salutatus est Imperijbus anno quadragesimoquarto à condita Roma dcclj. fessa vndique terra marique parta pace, quietis tranquillisque vniuerso genere rebus, in Bethleem Iuda natus est Iesus Christus, natura princeps, & conditor, rex regum, & dominus dominantium.

g Multi clarissimi.} *Triumuiri longè plures omnis sexus & ordinis proscripserunt, quàm Sylla. hos tres Iuuenalis Satyrico naso Syllæ discipulos appellat, magistrúmque proscribendi arte vicisse significat.*

Ciceronis mors. h Et Cicero disertus ille artifex.} *Tres & sexaginta natus annos interijt, vt Liuius & Aufidius Bassus computant. De cuius morte si quis variorum videre sententias desiderat, habet apud Senecã libro primo Suasoriarum. Disertum artificem appellat Augustinus, quòd lingua velut clauo nauem respublica moderaretur, & ageret quò vellet. Vnde & ille versiculus ab eo suorum factorum consrio vsurpatus, qui inimicos malè momordit: Cedant arma togæ cõcedant laurea linguæ. Plinius senior eum salutans: Salue: inquit, primus in toga triumphum, linguaq; lauream merite.*

C.Cæsar. i C.Cæsarem.} *M. & D.Brutus, C.Cassius, & alij ad lx.senatores in eum conspirauerunt, ac Idibus Martiis in curia Pompeiana pugionibus confoderant.*

Marc.Antonius. k Huius deinde potentiam.} *Consul tunc erat M.Antonius cum P.Cornelio Dolabella. Antonius exercitibus occupatis summum in republica imperium & dominatum affectabat, quem repulit primum suis orationibus Cicero: deinde triumuir est factus, vt dixi. Historiam belli Antoniani nemo historicus melius potest persequi quàm Cicero in Philippicis fecit.*

l Tunc emerserat.} *Cicero authoritate & eloquentia sua Cæsarẽ Octauium adolescentem. Hircium & Pansam consules in Antonium armauit.*

Brutus. m Vsque adeò cæcus.} *Satis erat Cicero à M.Bruto admonit⁹, ne nimiũ potentiã Octauij aleret, neve plus æquo puerili fideret ingenio, quamlibet bono: posse immodica fortuna mutari, & insolescere. Grauissima duæ epistolæ Bruti, altera ad Ciceronem ipsum, altera ad Atticũ de ea ipsa re adhuc exstant, quæ planè virile illud & prudentia plenum M.Bruti pectus indicant, & ferè aperiunt. Tametsi Ciceronem non adeò stupidum crediderim, quin vt alia permulta occul-*

occultiora, ita & in hoc animo & cogitatione prauiderit. Quòd & significauit sæpenumero amicis verbo illo toties ab ipso vsurpato: Cæsarem Octauium laudandum, ornandum, tollendum. Cuius meminit Velleius, & D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem.

Quòd impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur extiterint. CAP. XXXI.

DEos suos accusent de tantis malis, qui nostro Christo ingrati sunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum,[a] Sabæo thure sertisque recentibus halabant: clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis: quando passim tantus ciuium sanguis à ciuibus, non modò in cæteris locis, verùm inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. [b] Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia frustrà elegerat Mutius. Hi verò qui multò indignius insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos vt viuerent etiam ipsi barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium iudicat, facillimè agnoscit: vt omittam cætera, quæ multa commemoraui, & alia multò plura, quæ commemorare longum putaui, si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta vastitatio, quanta illis bellis Europam Africámque contriuit: nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni illa mala tribueret. Multò autem minus eorum voces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianæ religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis, igniúmque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa ciuilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ vsque adeò incredibilia acciderunt, vt inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea nisi Christianis hominibus tanquàm crimina obiicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, [c] boues locutos, infantes nondum natos de vteris matrum quædam verba clamasse, [d] volasse serpentes, [e] fœminas & gallinas, & homines in masculinum sexum fuisse conuersas: & cætera huiusmodi quæ in eorum libris, non fabulosis, sed historicis seu vera seu falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem, [f] Sed & cùm

pluit terra, [g] cùm pluit creta, [h] cùm lapidibus, non vt grando appellari solet hoc nomine, [i] sed omnino lapidibus. Hæc profectò etiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos [k] Ætneis ignibus ab ipso montis vertice vsque ad littus proximum decurrentibus ita feruisse mare, vt rupes exurerentur, & pices nauium soluerentur. Hoc vtique non leuiter noxium fuit, quanuis incredibiliter mirum. [l] Eodem rursus æstu igniũ tanta vi fauillæ scripserunt oppletam esse Siciliam, vt [m] Catinensis vrbis tecta obruta & oppressa diruerint, qua calamitate permoti misericorditer [n] eiusdem anni tributum ei relaxauere Romani [o]. Locustarum etiam in Africa multitudinem prodigij similem fuisse, cùm iam esset populi Romani prouincia, literis mandauerunt: consumptis enim fructibus foliísque lignorum, ingenti atque inæstimabili nube in mare dicunt esse deiectam. Quæ mortua reditáque littoribus atque hinc aëre corrupto, tantam ortam pestilentiam dicunt, vt [p] in solo regno Masinissæ [q] octingenta hominum millia perisse referantur, & [r] multò amplius in terris littoribus proximis: tunc Vticæ [s] ex triginta milibus iuniorum quæ ibi erant, decem remansisse confirmant. Talis itaque vanitas qualem patimur eíque respondere compellimur: quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis videret? Et tamen diis suis nõ ista tribuunt: [t] quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora patiuntur, cùm ea maiora pertulerint à quibus antea colebantur.

L. VIVES.

Sabæi

a Sabæo.} *Sabæi populi sunt iuxta Syriam & Arabiam, apud quos nascitur thus. Vergilius:*

India mittit ebur molles sua thura Sabæi.

Seruius Sabæos nominatos ait à σέβεσθαι, quod est colere: quia thure quod apud eos nascitur, deos placamus.

b Non elegit templum. *Obijt in Formiano suo, cùm tentata nauigatione trans mare ad Brutum, tempestate repulsus esset.*

Boues locuti.

c Boues locutos.} *Frequentissimè in Prodigiis apud historicos, vt bello Punico secundo Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Marcello iij. Coss. quo eodem anno Spoleti ex muliere vir est factus, & Marucciæ infans in vtero iò triumphe clamauit. Autor Liuius lib. 24. Locuta & bos bello Antiocheno, Roma caue tibi, & bello ciuili Antoniano, bos vrgenti se in opere dixit, non defuturum frumentum, sed homines qui illud ederent, & aliàs sæpissimè.*

d Vo-

d Volasse serpentes.} *In Libyæ solitudinibus serpentes sunt plurima volucres: quæ Affrico vento in agrum Ægyptium cum magna indigenarũ pernicie se effundunt. Idcirco Cicero. Idem ab illis cultum hominibus scribit, quòd hoc animal eam pestem ab Ægypto auertat. Idem Herodotus in Euterpe.* Volantes serpentes.

e Fœminas & gallinas & homines.} *Sexus mutatos, ex fœminis hominibus viros factos, ex gallinis gallos & gallinaceos. Mendum nullum est in scriptura. admoneo, quandoquidē vim coniunctionis noster interpres parum intelligens, parum rectè sic legi putat: Fœminas & gallinas, & homines: tum etiam quòd fœminam non posse ad alia animalia pertinere existimat, quàm ad homines: & homines esse tantũmodo virilis sexus: ideo sic explicat fœminas conuersas in homines: id est, in viros, inquit. En quales homines vgenerabatur, seculum prius: quinam sumebant sibi veteres autores enarrandos, cùm nondum scirent homines etiam ad mulieres pertinere, & fœminas de brutis quoque animalibus dici? Et miramur tam corruptas nos artes omnes à patrib. accepisse? Miremur potius cùm tale hominũ genus in illas inuaserit, nos aliquas omnino accepisse. Porrò hanc sexus mutationē. Plin. lib. 7. non esse fabulosam dicit: & aliquot testimonia affert, suámq; fidem interponit, quòd testificari se quæ viderit, aiat. Et profectò consideranti mihi rationē sexuũ, difficile videtur ex mare fieri fœminam. Contrà fieri, non item. nam retrahere naturā virile membrum intrinsecus: faceréq; ex eo locos fœmineos difficillimum est: expellere verò locos foras, penisq; in modũ deformare, & si rarũ fieri tamen potest, facilius quā credatur.* Fœminas de brutis dici.

f Sed & cum pluit.} *Terra pluisse, idque non semel aut iterum rerum scriptores tradunt. Liuius, & Iulius Obsequens, & alij.*

g Cùm pluit creta.} *Obsequens in prodigiis, Q. Metello, Tullio Didio Coss. creta candida pluit.*

h Cùm pluit lapides.} *Neque hoc rarum. Primùm post conditam Romam, Tullo hostilio rege contigit, quod vix credibile videbatur: postea toties, vt nulli mirum iam esset ociosum sit in re creberrima exempla afferre.*

i Sed omnino vel terræ. } *Antiqui libri sic habent: Sed omnino lapidibus: hac profectò, &c.*

k Ætneis ignibus. } *Ætna mons est in Sicilia Vulcano Sacer, qui per noctem flammas euomuit per hiatum stadiorum xx. quem craterem vocant: quos duos esse vult Solinus in Polyhistore. dictus sic vel ab Ætna filio Briarei Cyclopis, vel ab Ætna filia Cæli & Terræ, quam alij Thaliam vocant, quemadmodum Seruius dicit.* Ætna mõs.

Hunc montem Vergilius descripsit longo carmine. Ouidio sunt qui attribuant. Seneca Ouidium à describendo Ætna deterritum refert, quòd illum à Vergilio iam sciret cantatum. Cornelij Seueri putant esse nonnulli. Exundat sæpe incendiis vicinis agris gentibúsque noxiis. Sic Gn. Seruilio Cæpione, & C. Lælio Coss. Tum Seruio Flacco & Q. Calphurnio Coss. hoc quod August. hic narrat contigit, M. Æmilio, L. Aurelio Coss. Obsequens: Ætna mons terræ motu ignes super verticem latè diffudit, & ad insulam Lyparas mare efferbuit, & quibusdam adustis nauibus vapore plerosque naualeis exanimauit. Piscium vim magnam exanimem dispersit, quos Liparenses auidius epulis appetentes contaminatione ventris consumpti sunt: ita vt noua pestilentia vastarentur insula. Hactenus verba sunt Iulij. Accidit istud paulò ante seditionem C. Gracchi, Orosius addit multos mortales incendio absumptos, coactósque esse desertis suis quàm longissimè aufugere

l Eodem rursus affectu. } *Orosius lib. 5. capite 12.*

Catina m Catinensis vrbis. } *Alibi Catanensis, idem est. illa enim ciuitas & Catana & Catina dicitur, etsi Catana sit etiam in Hispania, & in Arcadia. Plin. lib. 3. Mons Ætna nocturnis mirus incendiis, crater eius patet ambitu stadiorum xx fauilla Tauromininum & Catanem vsque peruenit feruens.*

n Eiusdem anni. } *Orosius decem annorum tributum à senatu eis remissum est autor.*

o Locustarum etiam in Africa. } *Liuius lib. 9. Orosius, Eutropius, Iulius Obsequens, contigit etiam ante seditionem C. Gracchi, P. Plautio Hispæo, M. Fuluio Flacco Coss.*

p In solo regno Masinissæ. } *An potius Micipsa filij eius. nam Masinissa iam obierat. Sed dici potest Masinissæ regnum, quòd illud ei pro maximis meritis populus Romanus dedit.*

q Octingēta hominum milia. } *Sic Orosius, qui & regnum Micipsæ nominat. Obsequēs dcccc. hominum milia in vniuersum scribit fato decessisse. Eutropius tametsi non bonus admodum computator, sic inquit: Qua pestilentia in Numidia dccc. milia hominū, circa Carthaginem verò cc. M. Romanorum verò militum, qui ibi ad præsidium erant xxx. M. extincta sunt. eadem penè Orosius, nisi quòd pro nongentis octingenta ponit.*

r Multò amplius in terris. } *Diuersum scribunt historici quos legimus, nisi Augustinus alios autores sit secutus, vel oratorio modo inflexerit historiam ad suam vtilitatem. Quod licere fieri Cicero sub persona Attici docet in Bruto: & ab ipso Cicerone nonnunquā esse factum*

factum, & nos interdum in eius orationibus deprehendimus, & Asconius Padianus annotauit.

{ Ex triginta milibus virorum. } *Veteres libri habent, iuniorum: certè de militibus est intelligendum, qui Vticæ relicti erant præsidium Africæ.*

t Quorum ideo cultum. } *Legendum, quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER QVARTVS.

De his quæ primo volumine disputata sunt.

CAP. I.

De ciuitate Dei dicere exorsus, prius respondendum putaui eius inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebúsque fugacibus inhiantes, quicquid in eis triste, misericordia potius admonentis Dei quam punientis seueritate patiuntur, religioni increpitant Christianæ, quæ vna est salubris & vera religio. Et quoniam cùm sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum autoritate in odium nostrum grauius irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retro tempora accidere non solere. Eorúmque opinionem, etiam iis qui eam falsam esse nouerunt, vt aduersum non iusta murmura habere videantur, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus: de libris quos autores eorum ad cognoscendam præteritorum temporum historiam memoriæ mandauerunt,

longè aliter esse quàm putant, demonstrandum fuit: & simul docendum, deos falsos quos vel palàm colebant, vel occultè adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos dæmones: vsque adeò vt aut veris, aut fictis etiam suis tamen criminibus delectentur, quæ sibi celebrari per sua festa voluerunt: vt à perpetrandis damnabilibus factis humana reuocari non possit infirmitas, dum ad hæc imitanda velut diuina præbetur autoritas. Hæc non ex nostra conjectura probauimus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi: partim ex literis eorum qui non tanquàm in contumeliam, sed tanquàm in honorem deorum suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita vt vir doctissimus apud eos Varro, & grauissimæ autoritatis, cùm rerum humanarum atq; diuinarum dispartitos faceret libros, alios humanis, alios diuinis pro sua cuiusque rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus diuinis poneret ludos scenicos: cùm vtique si tantummodo boni & honesti homines in ciuitate essent, nec in rebus humanis ludi scenesci esse debuissent. Quod profectò non autoritate sua fecit, sed quoniam eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVARTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Augustini Commentaria.

NVnc ex rebus gestis po. Rom. ad religionē eius sacra, ceremoniasq; transeundū. Superioribus libris nullam præfati sumus veniam, quòd acta illius populi, si non ad plenum ex aliquo, quoniam perijt magna pars T. Liuij scriptoris rerum copiosissimi, certè ex multis quoquo modo colligi potuerūt, quatuor libris sequētibus, sed in primis hoc quarto ignosci nobis petimus, si quo in loco vel diligentiam nostram lector desiderarit, vel ingenium. Nullus de his reb. autor ad hāc memoriā peruenit, qui quidē extet. Interciderūt enim, vt alia eiusdē viri quāplurima: sic & Antiquitates M. Varronis, quas vnas si haberemus, satisfacere potuissemus Augustino, vnde illi sunt ferè quæ dicit desūpta. Itaq; emēdicāda nobis

Antiquitates M. Varronis

nobis è variis fuerunt, quæ huc afferremus, ne nudi omnino & inopes, omniq; non modò cultu ac ornatu, sed instrumẽto quoque domestico egeni videremur: quæ si nõ magnificè cõstructa & parata sunt, contẽti erimus hoc solo, nõ prorsus videri pudẽdã nostrã mẽdicitatẽ, quod nõ assecutis etiã venia danda: præsertim nulla conatus & diligẽtiæ culpa, in re cuius cum maximè maximo generis malo vigeret: plurimi erãt & quidem doctißimi, vt de vulgo taceam, qui non paruam sanè partem ignorabant. Sicut ipse testatur Varro. Profectò Iuuenalis in Satyra prima nesciisse videtur Pecuniam pro dea Romanis cultam, cùm ait.

Et si funesta pecunia templo

Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Quã tamen cum Aerino & Argentino. Varro inter deos numerat. Quis ergo miretur, si rem ope & benignitate Christi ex hominũ vita iam olim pulsam, nos adeò nõ teneamus exactè, vt vel quiuis ex illo populo, vel etiã, si dijs placet, Varro ipse, qui Romanis põtificibus opprobrare nec falso ausus est, esse in suis diis ac religionibus complura, quæ illos laterent, quæ omnia ipse aperuit & declarauit vir totius veteris æui cõsultißimus? Istis omnibus accedit nullã fore, aut rebus humanis, aut eruditioni iacturam, si quemadmodum de vsu vitáque, sic etiã de memoria impietas eiusmodi abiret. Quid enim cõfert eruditioni flagitia Iouis aut Veneris nosse? quibus diis quæ sacra fiant? quæ ostẽta, quibus hostiis sacrisq; procurãda? quæ auguria prodigiáq;, à quibus mittãtur? quomodo expientur? si quibus hæc placent, contendãt nos per ea fieri peritiores. Ego verò qui non pauciora ex illis deliramentis noui, quàm quiuis eorum, contendo futurum vtilius vitæ moribúsq; in totũ nesciri: quæ res minus me reddit solicitũ, si cuius diui diuæq; diuinitatẽ, genus templa, aras, festa, ceremonias, sacra horum omnium rationẽ & modum haud quaquam copiosè persecutus sum: tametsi adhibita nobis est opera, ne lector harum rerum studiosus, vacuus earum à lectione nostrorum commentariorum discedat.

De his quæ libro secundo & tertio continentur. CAP. I.

ET quoniam in fine primi libri quæ deinceps dicenda essent, breuiter posuimus, & ex his quędam in duobus consequentibus diximus, expectationi legentium quę restant reddenda cognoscimus. Promiseramus ergo quædam nos esse dicturos, aduersus eos, qui Romanæ reip. clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quæcunque & quantacunque occurrere potuissent, vel satis esse viderentur, mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium prouinciæ pertinentes, antequam eorum sacrificia

prohibita fuissent: quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam vel illis nostra clareret religio, vel ita eos à sacrilegiis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libris satis, quantum existimo absoluimus: in secundo agentes de malis morum, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt. In tertio autem libro de his quæ stulti sola perpeti exhorrent, [a] corporis videlicet, externarúmque rerum, quæ plerunque patiuntur & boni. Illa verò mala nō dico patienter. sed libenter habēt, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola illa ciuitate, atque eius imperio, nec inde omnia vsque ad Cæsarem Augustum. Quòd si ita commemorare voluissem, & exaggerare illa mala quæ non sibi inuicem homines faciunt, sicut sunt vastationes, euersionésque bellantium: sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus, [b] quæ vno loco Apuleius breuiter stringit in eo libro quem De mundo scripsit: terrena omnia dicens mutationes. [c] conuersiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, vt verbis eius vtar, dissiluisse humum & interceptas vrbes cum populis dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hospitibus atque aduenis fluctibus insulatas, aliásque desidia maris pedestri accessu peruias factas: ventis ac procellis euersas esse ciuitates: incendia de nubibus emicuisse, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt: & in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluuiones easdem strages dedisse. Sic ex Aetnæ verticibus quondam effusis crateribus, per decliuia, incendio diuino, torrentis vica flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque huiusmodi, quæ habet historia, vnde possem colligere voluissem, quando finissem, quæ illis temporibus euenerunt, antequam Christi nomen illa istorum vana & veræ saluti perniciosa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum, quos eorum mores, & quam ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia, quámque eos nihil adiuuerint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: vnde nunc mihi video dicendum, & magis de incrementis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in secundo maximè libro non pauca iam dicta sunt. Per omnes autem absolu-

tos

tos tres libros vbi opportunum visum est, commemorauimus etiam in ipsis bellicis malis, quantum solatiorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris barbari detulerunt, præter bellorum morem bonis malisque contulerit; qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & plüit super iustos & iniustos.

L. VIVES.

a Corporis videlicet externarúmq; rerum.} *Vt est triplex bonorum genus, ita & malorum triplex illis contrarium.*

b Quæ vno loco Apuleius } *Alibi in eo libro, L. Apuleius Madaurensis philosophus fuit Platonicus, antiquæ dictionis amator & æmulus. Librũ Metamorphoseos ex Luciano vertit ac multis additis suũ fecit: De mũdo siue Cosmographia ex Aristotele ad verbũ dissimulato, quod vehementer miror, autore, tametsi Aristotelem, & Theophrastũ sequi se in eo opere profiteatur, inaudita ciuili loquendi formula: nam surripere appellat sequi, quod ciuilius etiam est quàm fuga, credẽdi non mihi videre: credo quòd sequi vocaret præcurrere, ac viam monstrare: & planè istæ sunt innouatæ vocũ significationes, quo gratior fiat oratio atque lepidior. Libellũ De mundo vt recentiores transeam, veteres, de quorũ numero sunt Iustinus philosophus ac martyr, & Themistius Euphradæ, Aristotelis esse dicũt: quãquã phrasis parũ id indicare videatur, floretior & cõcinnior quàm solet esse Aristotelica: Sed de hoc nõ est nunc disputãdi locus. Certè vel ab Aristotele, vel à Theophrasto, vel aliquo illorum temporum Aristotelicæ doctrinæ sectatore conscriptũ esse res ostẽdit, compendiũ, sicut Iustinus inquit, Peripateticæ philosophiæ illius quæ ad naturam spectat. Verba hæc quæ ab Augustino citantur, desunt in exemplari Apuleij Florentino: quod mihi Petrus Ægidius Antuerpianus, homo apprimè eruditus, & amicus omniũ quos norim candidissimus atq; integerrimus, accõmodauit. Desunt & in Veneto antiquiore, quod vidimus apud egregium virũ Petrũ Apostoliũ, & in nostro recẽtiore quod excusit Asulanus Aldi socer. Sic enim in eis omnibus habetur. Terrena omnia mutationes & cõuersiones, postremò interitus habẽt. Postremò quod est in triremi gubernator, & tamẽ scripsisse hæc Apuleium, quæ Augustinus adducit, apparet, tum ex filo formaq; orationis planè Apuleiana tũ etiã quod in Aristotelis libro leguntur. Ad hũc enim modum dicit, si quis fortè requirit Græca verba:* Μόνα τε τὰ οὐράνια, διὰ τοῦτο ἀεὶ τὴν αὐτὴν σώζοντα τάξιν διακεκόσμηται. καὶ οὔποτε ἀλλοιωθέντα μετεκινήθη, καθάπερ τὰ ἐπὶ γῆς εὔτρεπτα ὄντα πολλὰς ἑτεροιώσεις, καὶ πάθη ἀναδέδεκται. σεισμοί τε γὰρ βίαιοι πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἀνέρρηξαν. ὄμβροι τε κατέκλυσαν ἐξαί-

Apuleius

Liber De mundo an Aristot.

σεισμοὶ καταρραγέντες, ἐφορμαί τε κυμάτων καὶ ἀναχωρήσεις πολλάκις, καὶ ἠπείρους ἐθαλάττωσαν· καὶ θαλάττας ἠπείρωσαν· βίαι τε πνευμάτων καὶ τυφώνων εἰσίν, ὅτε πόλεις ὅλας ἀνέτρεψαν. πυρκαϊαί τε, καὶ φλόγες. αἱ μὲν ἐξ οὐρανοῦ γενόμεναι πρότερον, ὥσπερ φασίν, ἐπὶ φαέθοντος τὰ πρὸς ἕω μέρη κατέφλεξαν· αἱ δὲ πρὸς ἑσπέραν ἐκ γῆς ἀναβλύσασαι, καὶ ἐκφυσήσασαι, καθάπερ τῶν ἐν αἴτνῃ κρατήρων ἀναρραγέντων, καὶ ἀνὰ τὴν γῆν φερομένων χειμάρρου δίκην. *Hactenus Aristoteles. Quæ verba Latina Apuleius reddit, vbi Orientis regiones conflagrasse dicit. Phaëthontis incēdium Aristoteles disertè explicat, illius quē solis filium fuisse perhibet, & aurigandi ignorantia cælum & terras incendisse, hæc verò Aetnæ cōflagratio prima est eruptio ignis ex eo mōte quæ secundo anno octaua & octogesimæ Olympiadis, tribus ante natum Platonem annis cōtigit: si modò Eusebio Cæsariensi benè sunt tempora digesta quod non temerè contingit, haud dubiè librariorum potius vitio, quàm autoris. In cōflagratione seruatos esse pios homines miraculo quodam ne ab igne læderentur. & hoc De mundo libro attingit Aristoteles, & fusius in Mirabilibus naturæ auditionibus explicat, quem etiam librum nondum certum habeo num sit Aristotelicus.*

Aetnæ cōflagratio.

c Conuersiones, & intensiones, & remissiones, atque i. h. } *Periisset nugator ille, nisi aliud admiscuisset Augustino de intentione & remissione formarū, super qua re maior est inter eos digladiatio, quàm vnquam inter Græcos & Troianos fuit super formosa Helena: nimirum illas suas formas nihilum formæ huius debere cedere existimāt: In antiquis Augustini libris non leguntur illa duo verba, intentiones & remissiones, nec in Græco Aristotelis codice, sed solùm* ἐπιστροφαί, καὶ πάθη, *quasi conuersiones & interitus, ideo nec euersiones dicendum, sed conuersiones.*

An latitudo imperij, quæ nonnisi bellis acquiritur, in bono habenda sit siue fœlicium siue sapientium.

CAP. III.

IAm itaque videamus quale sit, quod tantam latitudinem ac diuturnitatem imperij Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obsequia, & per turpium hominum ministeria se honestè coluisse contendunt. Quanquam prius vellem paululum inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominum fœlicitatem non possis ostēdere, semper in bellicis cladibus, & in sanguine ciuili vel hostili, tamē humano, cū tenebroso timore, & cruenta cupiditate versantiū: vt vitro lætitia eorū comparetur fragiliter splēdida: cui timeatur horribilius ne repētè frangatur: de

imperij magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc vt faciliùs diiudicetur: non vanescamus inani ventositate iactati, atque obtundamus intentionis aciem altisonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, prouincias, sed duo constituamus homines. Nam singulus quisq; homo, vt in sermone vna litera, ita quasi elementum est ciuitatis & regni, quãtalibet terrarum occupatione latissimi. Quorũ duorum hominem, pauperem vnum, vel potius mediocrem, alterũ prædiuitem cogitemus: sed diuitem timoribus anxium, mœroribus tabescentem, cupiditate flagrantem, nunquam securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem sanè his miseriis patrimonium suum in immensum modum, atque illis augmentis cura quoque amarissimas aggerantem: mediocrem verò illum re familiari parua atque succincta sibi sufficientem, carissimum suis cognatis, vicinis, amicis, dulcissima pace gaudẽtem, pietate religiosum, benignum mente, sanum corpore, vita parcum, moribus castum, conscientia securum. Nescio vtrum quisquã ita desipiat, vt audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis. Qua vigilanter adhibita, si nostra intentio corrigatur, facillimè videbimus vbi habitet vanitas, & vbi fœlicitas. Quapropter si verus Deus colatur, eíque sacris veracibus & bonis moribus seruiatur, vtile est, vt boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipsis, quàm illis vtile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei sunt, sufficit eis ad veram fœlicitatẽ, qua & ista vita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui suos animos vastant scelerum maiore licentia: his autem qui eis seruiendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nã iustis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, nõ est pœna criminis, sed virtutis examen. [a] Proinde bonus etiam si seruiat, liber est: malus autem etiam si regnet, seruus est: nec vnius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quot vitiorum, De quibus vitiis cùm ageret scriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus est, huic & seruus addictus est.

L. VIVES.

Stoici Christianis proximi.

a PRoinde bonus etiam si seruiat. } *Stoicum paradoxum, cuius meminit Cicero in Paradoxis, & pro Murena: idcirco Hieronymus Stoicam sectam simillimam censet Christianæ religionis.*

Quàm similia sint latrociniis regna absque iustitia.

CAP. IIII.

REmota itaque iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia. [a] quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna? Manus etenim ipsa hominum cum imperio principis regitur, pacto societatis astringitur, placiti lege præda diuiditur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum accessibus crescit, vt & loca teneat, sedes constituat, ciuitates occupet, populos subiuget, euidentius regni nomen assumit, quod ei iam in manifesto confert non adempta cupiditas, sed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno [b] quidam comprehensus pirata respondit. Nam cùm idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, vt mare haberet infestum? ille libera contumacia, quid tibi, inquit, vt orbem terrarum? Sed quia id exiguo nauigio facio, latro vocor: quia tu magna classe, Imperator.

L. VIVES.

a QVia & ipsa latrocinia. } *Hoc idem elegantissimè Cyprianus ad Donatũ: Madet, inquit, orbis mutuo sanguine: & homicidiũ, cùm admittũt singuli, crimen est: virtus vocatur, cùm publicè geritur. Impunitatẽ sceleribus acquirit, nõ innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Et profectò non modò non est bonorum hominum belliare, sed ne latronum, ac ne hominum quidem belluarũ est iste furor, vnde bellũ nomẽ accepit. vt in Officiis subsignificat Cicero, & Festus apertè testatur.*

Pirata cuiusdam libere dictũ

b Quidam comprehensus pirata. } *Ex Cicer. lib. De rep. 3 vt est apud Nonium Marcellũ. Nam cùm quæreretur, inquit, ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum vno myoparone, eodẽ, inquit, quo tu orbem terræ. Porrò myoparo nauicula solebat esse piratica. Lucanus in x. Alexandrum fælicem terrarum prædonem vocat: &,*

Terrarum fatale malum, fulménque quòd omnes
Percuteret populos, pariterque, & sydus iniquum Gentibus.

De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati. CAP. V.

PRoinde omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniam multum eis consultum est, vt ex illa vita dato sibi consortio ciuitatis, pœnas debitas cogitare

cogitare desisterent: quatum metus eos in maiora facinora propellebat, vt deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanũ imperium iam magnũ multis gentibus subiugatis, cæterisque terribile, acerbè sensit, grauiter timuit, non paruo negotio deuitandæ ingentis cladis oppressum: quãdo paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt: [a] tres duces habuerunt: Italiam latissimè & crudelissimè vastauerunt, Dicant quis istos Deus adiuuerit, vt ex paruo & contemptibili latrocinio peruenirent ad regnum, tantis iam Romanis viribus arcibúsque metuendum? [b] An quia non diu fuerunt, ideo diuinitus negabũtur adiuti? Quasi verò ipsa cuiuslibet hominis vita diuturna sit. Isto ergo pacto neminem dij adiuuant ad regnandum, quoniam singuli quique citò moriuntur. Nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in vnoquoque homine, ac per hoc sigillatim vtique in omnibus vice vaporis euanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quòd post eorum mortem Romanum tantum creuit imperium, cùm illi apud inferos causas suas agant? Vtrum bonas an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium quamuis decedentibus succedentibúsque mortalibus in longa spatia protendatur, paucis diebus vitæ suæ cursum raptímque transierunt, actuum suorum sarcinas baiulantes. Sin verò etiam ipsa breuissimi temporis beneficia deorum adiutorio tribuenda sunt, non parum adiuti sunt illi gladiatores, qui seruilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, euaserunt, exercitum magnum & fortissimũ collegerunt, obedientes regum suorum cõsiliis & iussis: multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis Imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt victoriis plurimis, vsi voluptatibus quibus voluerunt: quod suggessit libido, fecerunt: postremò donec vincerentur, quod difficillimè est factum, sublimes regnantésque vixerunt. Sed ad maiora veniamus.

L. VIVES.

[a] TRes duces,} *Sparthacum, Chrysum, & Oenomaum. Memorabile est quod Plinius lib. iij. & xxx. refert, interdixisse castris suis Sparthacum auro & argento: vnde non miror tantum* *Duces fugitiuorum.*

eius opes potentiámque creuisse. Et lex illa melior erat in castris fugitiuorum, quàm sunt aliæ Midicæ in vrbibus potentium regum.

b An quia non diu fuerunt. } *Tertio anno postquam fugerant deleti sunt à M. Licinio Crasso.*

De cupiditate Nini regis, qui, vt latius dominaretur, primus intulit bella finitimis. CAP. VI.

a IVstinus qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latinè tantùm sicut ille, verùm etiam breuiter scripsit historiam, opus librorum suorum sic incipit: [b] Principio rerum, gentium nationúmque imperium penes reges erat, quos ad fastigium huius maiestatis, non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio prouehebat. Populi nullis legibus tenebantur: [c] arbitria principum pro legibus erant. Fines imperij tueri magis quàm proferre mos erat. Intra suam cuique patriam regna finiebantur. [d] Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi auitum gentibus morem noua imperij cupiditate mutauit. [e] Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos, ad terminos vsque Libyæ perdomuit. Et paulò pòst: Ninus, inquit, magnitudinem quæsitæ dominationis cõtinua possessione firmauit. Domitis igitur proximis, cùm accessione virium fortior ad alios trãsiret, & proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Oriẽtis populos subegit. [f] Qualibet autem fide rerum, vel iste, vel Trogus scripserit: nam quædam illos fuisse mẽtitos, aliæ fideliores literæ ostendunt, cõstat tamẽ & inter alios scriptores regnum Assyriorum à Nino rege fuisse longè latéque porrectum. Tam diu autem perseuerauit, [g] vt Romanum nõdum sit eius ætatis. Nam sicut scribunt qui chronicam historiam persecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit permansit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cætera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

L. VIVES.

a IVstinus qui Græcam. } *Trogus Pompeius ab initio gentium res populorum omnium complexus ad sua tempora perduxit. Iustinus magnum opus in breuiarium contraxit, quam Epitomen nominauit, vt Florus fecit in Liuio, quanquam paulò fusius. Vtinã Florus*

non

non tã breuis cõpreßúsq; esse studuisset: nũc pro Trogo Iustinus legitur. Sunt qui historiã Trogi vidisse se in Italia affirment, per quietẽ puto.

b Principio rerum gentium. } *Principio singulæ familiæ singulos reges habuerunt, vel natu maximos, vel consilio, prudentia, æquitate præstantißimos, aliquantum pòst multis familiis cœpit idem rex imperare, interdum eidem plures reges, quos populus duces sibi rectorésque & velut speculatores publici commodi eligebat, nõ qualem sors dedisset cogebatur accipere, nec nobilitas valebat, nec ambitus: sua vnicuiq; vtilitas cum communi coniuncta satis chara, satísque commendata erat, ne eligeret nisi optimum.*

Reges primi.

c Arbitria principum. } *Cùm princeps est bonus, satius est ab eo regi, quàm à bona lege: sicut Aristoteles docet in lib. De repub.*

d Primus omnium Ninus. } *Hic fuit Beli filius, de quo alibi.*

e Hic primus intulit bella finitimis. *Ante Ninum constat bellatum esse inter mortales. iam enim Afri & Aegyptij inter se pugnarant sudibus, quas vocarunt phalangas, & belli autores Plinius in quinto Phœnices esse dicit. Iustinus Veporem Aegypti & Tanaim Scythiæ reges nominat, qui bella cum longinquis populis nominis & gloriæ causa gesserint. Ninus verò primus finitimis cupidine augendæ ditionis bellum fecit.*

Ninus rex

Primum bellum.

f Qua libet antẽ fide rerũ. } *Græci scriptores siue luxuria styli, siue quo res patriæ essent admirabiliores, siue quo magis operib. suis lectorẽ oblectarent, tenerént que, siue gẽtis vitio, multa sunt in historia mẽtiti. Latini qui res Græcas tractarunt, cùm necesse haberent eos sequi, etiã multa falsa pro veris asseruerunt, vt Trogus & Curtius Ruffus.*

g Vt Rom. nondum sit eius ætatis, } *Quantum durarit imperium Assyriorum non inter omnes conuenit. Eusebius* MCC. & XL. *annos numerat. Diodorus Siculus* MCCC. & LX. *Ex Ethesiæ supputatione, quo plurimum vtitur in rebus Asiæ narrandis. Iustinus ex hoc numero sexaginta adimit: nec de numero regum constat. Diodorus* xxx. *reges fuisse Assyriorũ scribit. Eusebius sex & triginta. Velleius Paterculus tres & triginta à Nino ad Sardanapalum, ita vt semper successor regni fuerit demortui filius. Porrò Augustinus libros De ciuitate Dei scripsit principatu Honorij & Theodosij iunioris circiter annum ab Vrbe condita* MCLXX.

Imperium Assyriorũ.

An regna terrena inter profectus suos atque defectus deorum vel iuuentur vel deserantur auxilio. CAP. VIII.

SI nullo deorum adiutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum, locis impium temporibúsq;

diuturnũ? Quæcunq; enim causa est illa, eadem etiam est ista. Si autem & illud deorũ adiutorio tribuendũ esse contẽdunt, quæro quorum? Non enim aliæ gẽtes, quas Ninus domuit & subegit, alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrij, quasi peritiores fabros imperij cõstruendi atque seruandi, numquid nam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt? Aut mercede non sibi reddita, vel alia promissa maiore, [a] ad Medos transire maluerunt, atque [b] inde rursus ad Persas Cyro inuitante & aliquid commodius pollicente? [c] Quæ gens non angustis Orientis finibus post Alexãdri Macedonis regnum magnum locis, sed breuissimum tempore, in suo regno adhuc vsq; perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dij sunt qui suos deserunt, & ad hostes transeunt. Quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator aduersissimæ ciuitatis, Romam cui vicerat sensit ingratam, quam tamen postea oblitus iniuriæ, memor patriæ à Gallis iterum liberauit. Aut non ita fortes sunt, vt deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cùm inter se belligerant, non dij ab hominibus, sed dij ab aliis diis fortè vincuntur, qui sunt quarúmque proprij ciuitatum. Habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisque parte suscipiunt. Non itaque deos suos debuit colere ciuitas magis quàm alios à quibus adiuuarentur sui. Postremò quoque modo se habeat deorũ iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque illis terrarũ partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atq; trãslata sunt. [d] Nã si post mille ducentos & quadraginta annos, quando regnum Assyriis ablatum est, iam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorũ falsorum cultus sacrilegos inhiberet: quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conseruatum est, nulla alia causa nisi suis religionibus desertis, & illa recepta perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, & isti attendant speculum suum, & similia conqueri, si vllus in eis pudor est, erubescant. [e] Quanquam Romanum imperium afflictum est potius, quàm mutatum, quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit, & ab illa afflictione recreatum, quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re nouit voluntatem Dei?

L. VIVES.

a AD Medos transire.} *Per Arbacem præfectum Mediæ, qui Sardanapalum vicit, indignatus quòd effœminato homini tam multa milia virorum parerent. Iustinus, Orosius, Plutarchus, Eusebius, Diod. Siculus, & alij.*

b Atque inde rursus ad Persas.} *Regnatum est à Medis in Asia ab Arbace ad Cyrum Cambysis filium annos cccl. Astiages vltimus rex fuit, ex cuius filia Mandane, quæ Cambysi nupsit, Cyrus est natus, quem auus somnio admonitus exponi iusserat, infans fato est seruatus. Cúmque adoleuisset, ingressus Persepolim expedire populum secures iussit, proximámque syluam cædere: postridie instructissimo cõuiuio multitudinem exceptam rogauit, num vitam eius diei pridianæ non præferrent? cúmque omnes præferre se clamassent, quandiu ergo, inquit, Medis parebitis vita erit vt hesterna, si vos imperetis, vt hodierna: Ita coacto ingenti exercitu, aui opes fregit, imperiúmque ad Persas transtulit.*

Astiages

c Quæ gens non angustis.} *Regnum Persarum à Cyro ad Alexandrum Philippi filium per ccxxx. annos stetit. Alexander imperauit toti Asiæ sex annos, successores eius Macedoni gente vsq; Seleucum & Antiochum fratres. id est ab Olympiade cxiiij. ad Olymp. cxxxiij. quo tempore Arsases ignobili gente vir sed impiger & acer, discordia fratrum regum fretus, regnum vi sibi suisque asseruit. Vnde Parthorum regnum exortum, quod mansit vsque ad Alexandrum Seuerum Cæsarem: quo imperante Xerxes Persa regnum Parthis ademit, & Persico nomini restituit idque regnum etiam ætate Augustini durabat: de quo Herodianus in Alexandro Antonino.*

Persarum regnum

d Nam si post mille ducentos & quadraginta.} *Si sic legamus sequitur Augustinus Eusebium: sed in veteribus libris scribitur, non, quadraginta, sed quod excurrit. vt in varietate illa computãtium sententiam suam August. non interponat, solum plures quàm mille & cc. annos esse significet, incertum quot, pauciores certè centum.*

e Quanquam Rom. Imperium.} *Manet adhuc nomen illius imperij cum exiguis quidem viribus, sed prima dignitate.*

Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctum atque seruatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderunt. CAP. VIII.

DEinde quæramus, si placet, ex tãta deorum turba quã Ro. colebant, quem potissimũ vel quos deos credebãt illud imperiũ dilatasse atq. seruasse. Neque. n. in hoc tã præclaro opere & tantæ plenissi-

mo dignitatis,[a] audent aliquas partes, sub nomine deorũ, vel dearũ deæ Cloacinæ tribuere, aut[b] Volupiæ, quæ à voluptate appellata est:[c] aut Libẽtinæ, cui nomẽ à libidine, aut[d] Vaticano, qui infantũ vagitib9 præsidet:[e] aut Cuninæ, quæ cunas eorũ administrat. Quando autẽ possint vno loco libri huius cõmemorari omnia nomina deorũ, aut dearũ, quæ illi grãdibus voluminibus vix cõprehẽdere potuerunt, singulis rebus propria dispertientes officia numinũ? Nec agrorũ munus vni alicui deo committendum arbitrati sunt, sed rura, deæ Rusinæ: iuga montium, deo iugatino: collibus, deam Collatinam: vallibus, Valloniam præfecerunt. Nec saltem potuerunt [f] vnam Segetiam talem inuenire cui semel segetes cõmendarẽt: sed sata frumenta quandiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere deam Seiam: cùm verò iam super terram essent & segetem facerent, deam Segetiam: frumentis verò collectis atque reconditis vt tutò seruarentur,[g] deam Tutilinam præposuerunt: cui non sufficere videretur illa Segetia, quandiu seges ab initiis herbidis vsque ad aristas aridas perueniret. Nõ tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, vt anima misera dæmoniorũ turbæ prostitueretur, vnius Dei veri castum dedignata complexum. [h] Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus: [i] geniculis nodisque culmorum, deum Nodotum: inuolumentis folliculorum, deã Volutinam: cùm folliculi patescunt, vt spica exeat, deam Patelenam: cùm segetes nouis aristis æquantur, [k] quia veteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam: florentibus frumẽtis,[l] deam Floram:[m] lactescẽtibus, deam Lacturtiam: maturescẽtibus,[n] deam Maturam: cùm runcantur, id est, à terra auferuntur, [o] deam Runcinam. Nec omnia cõmemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, vt intelligeretur nullo modo eos dicere audere, ista numina imperium constituisse, auxisse, conseruasse Romanum, quæ ita suis quæquæ adhibebantur officiis, vt nihil vniuersum vni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantùm ad nodum geniculi pertinebat? [p] Vnusquisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est, omnino sufficit.

Tres

Tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, & Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores & cardinem liménque seruare.

L. VIVES.

a Audent aliquas partes sub nomine.} *Vetera volumina habent: Aliquas partes deæ Cluacinæ tribuere: alibi, Audent aliquas partes numina deorum ac dearum Lauacinæ tribuere: sed legẽdum est Cloacinæ, cuius simulachrum inuentũ est à Tito Tatio, qui cũ Romulo regnauit, in magna quadam cloaca Romana: cúmque ignoraretur cuius esset effigies, ex loco illi nomen impositũ est, & Cloacina est dicta: autor Lactantius. Cyprianus Cluacinam vocat, sed puto mendũ esse. Est & Venus Cluacina, quasi pugnatrix. Est enim cluere pugnare, cuius simulachrum Rom. eo loco, quo pax facta est inter Sabinos & Romanos, cùm propter raptas pugnarent. Plin. lib. 15.*

Cloacina.

Venus Cluacina.

b Volupiæ.} *Huius sacellum erat ad Naualia propè portã Romanulam, vt scribit Varro lib. De lingua Lat. 3. Macrobius in Saturnal. xij. Calend. Ianuarias feriæ sunt diuæ Angeroniæ, cui pontifices in sacello Volupiæ sacrum faciunt: quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quòd angores ac animorum solicitudines propiciata depellat. Masurius adijcit simulachrum eius deæ ore obligato atq; signato in ara Volupiæ propterea collocatum, quòd qui suos dolores anxietatésque dissimulant, perueniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem.*

Volupia Angeronia

c Aut Libentinæ.} *Varro li. 3. De ling. Lat. à libendo libido, libidinosus, ac Venus Libentina, & Libitina. Libithina longè aliud est quàm Libentina.*

Libentina

d Vagitano.} *Vaticanum scribendum. Sic appellat hunc Gel. li. 16. ex Varrone: Sicut, inquit, penes quem deum sint humanæ vocis initia, quoniam pueri cum primum parti sunt, eam primam vocem edũt, quæ est prima syllaba in nomine Vaticani, vnde etiam vagire nascitur, & in antiquis codicibus hoc loco non Vagitano, sed Vaticano habetur.*

Vaticanus

e Aut Cuninæ.} *Hæc infantes in cunis tuetur, & fascinum submouet. Lactantius lib. 1.*

Cunina.

f Vnam segetiam.} *At Segestam Plin. libr. 18. Hos enim tunc deos maximè nouerant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant, quarum simulachra in circo videmus.*

g Deam Tutilinam.} *Tutanus & Tutilina dij, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus. Hunc Varro in periculosis & subitis rebus inuocari morem esse dicit, vt Herculem malorum depulsorem, quem vocabant ἀλεξίκακον. Tutilinam inauspicato nominari nefas erat,*

Tutanus Tutilina.

h Præfecerunt ergo Proserpinam.} *Hæc fuit filia Cereris & Iouis, quam Pluto patruus rapuit. Cic. lib. 2. De nat. deorum: Proserpina ea est, quæ Persephone Græcè nominatur, quam frugum semen esse, absconditámque quæri à matre volunt. Varro Proserpinam esse lunam perhibet ex sententia Ennij & Epicarmi.*

Proserpina.

i Geniculis nodísque.} *Plin. lib. 18 frumenta quædā in genu tertio spicam incipiunt concipere, quædam in quarto; sed etiamnum occultam. genicula antē sunt tritico quaterna, fratri sena hordeo octona, sed non ante supradictum geniculorum numerum conceptus est spicæ. Varro lib. 1. rerum rusticarum: Spicæ inuolucrum priusquam prodeat vaginam nominat. In ipsa spica est granum: est & gluma grani folliculus est arista velut acus quædam tactu aspera erecta, quæ prius quàm in spica arididitate diriguit spica vocatur mutica.*

Hostire

k Quia veteres æquare hostire.} *Est hostire, vt ait Nonius, cōprimere & recedere: hinc hostis: est & ferire, autore Festo: est quoque æquum reddere, tum compensare, & æquū beneficium rependere: vnde redostire & hostimētum. Plautus, Quin promitto, inquam, hostire cōtra, vt merueris. i. æqua reddere, vt exponit Marcellus: Idem Plautus in Asinaria, Par pari hostimentum datum est opera pro pecunia.*

Flora

l Deam Floram.} *Hanc existimant quidam fuisse Accam Larentinam meretricem, alij Melibœam Niobes filiam, quæ Apollinis & Dianæ metu colorem mutasset, Chloris est dicta. Hinc à Romanis Flora, quàm cum Amycla sorore ex omnibus liberis Niobes Latona propitiata iam seruarit, eámque ex Neleo Neptuni filio genuisse Nestora, qui bello Troiano interfuerit: Homerus canit in 11. Odyssea, qui & hanc quoque cum cæteris fratribus interiisse perhibet. Ouibus huic deæ, quòd præsit floribus Zephyrum ventum dat maritum.*

Chloris

Lacturcia

m Lactescentibus, deam Lacturciam.} *Alij Lacticiniam legunt. Seruius primo Georgicôn, Lactantem deum esse ait, quia lac infundit segetibus & eas facit lactescere.*

Matuta

n Deam Maturam.} *Alij libri Matutam, quæ fuit Cadmi filia, Athamātis vxor, quæ postquàm se de saxo in mare dedit præcipitem, mutato nomine ex Ino facta est λευκόθεα, id est, Alba dea, Latinis Matuta mater, quam eandem auroram esse perhibent, vnde matutinum tempus filium habuit Melicertam deum marinū, qui etiam mutato nomine Palæmon nuncupatus est, Cic. Ouid. Lactant. Seruius, & alij: templum eius fuit in octaua vrbis regione.*

Runcare

o Deam Runcinam.} *Meminit huius Varro in lib. De ling. Lat. Runcare est euellere, hinc auerruncare, & auerrūcassere apud veteres, i. auferre, amoliri, & Auerruncus deus, qui mala aliò auerteret.*

p Vnus-

p Vnusquisq;. } *Legendū Vnū quisq; domi suæ ponit ostiariū: & q a homo est, omnino sufficit, quasi homo vn⁹ sufficiat, nō sufficiāt tres dij.*

q Cardeam. } *Carnam potius: hæc olim Crane est dicta, quæ compressa est ab Iano, eiq; ius cardinis dedit deus. Præest vitalibus humanis, feriæ sunt Calendis Iunijs. Ouid. 5. Fast. Iunius Brutus pulso Tarquinio rege huic deæ sacrum fecit, Calend. Iunij in Cælio monte, pulte fabatia, & larido. Macrobius primo Saturnalium.* Crde deā

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerit ascribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

CAP. IX.

OMissa igitur turba ista minutorum deorum, vel aliquantum intermissa, officium maiorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna est facta, vt tam diu tot gentibus imperaret. Nimirū ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim deorū omnium dearúmq; regem esse volūt: hoc eius indicat sceptrum, hoc [a] in alto colle Capitoliū. De isto deo quamuis à poëta dictum cōuenientissimè prædicant: [b] Iouis omnia plena. [c] Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui vnum Deum solum sine simulachro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam malè tractatus est Romę, sicut quidam & in cæteris gentibus, vt ei fieret simulachrum? quod ipsi etiam Varroni ita displicet, vt cum tantæ ciuitatis peruersa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quòd hi qui populis instituerunt simulachra, & metum dempserunt, & errorem addiderunt.

L. VIVES.

a IN alto colle } *Tarpeio.*

b Iouis omnia plena. } *Vergil. in Palæmone ex Arato:* Μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ μεστὴ δὲ θάλασσα, Καὶ λιμένες. *Lucanus simile in viij.*

Estq; dei sedes, vbi terra, & pontus & aër,
Et cælum, & virtus: superos quid quærimus vltra?
Iupiter est quodcunque vides, quodcunque moueris.

c Hunc Varro. } *Græci Iouem* ζῶνα, *&* δία *nominarunt, vtrunque à viuendo, quòd vitā cunctis præberet, animas inspiraret. Sicut etiam Orphens interpretatur in Cratere. Plato in Cratylo vtrunq; nomē cōiungit* δία καὶ ζῶνα, *quasi* δι' αὐτὸν ζῆν: *quòd per ipsum sit viuere. Ro. à iuuando Iouem. Plutar. docet priscos philosophos Iouē apellasse, mētem rerum omnium creatricē & vitam: ideo hic cultus est tāquam deus à sapiētibus viris qui nullum mortalē pro deo habebāt, sed prin-*

cipem naturæ, immortalem, omnipotentẽ, variisque nominibus insignitus, alio apud Græcos, alio apud Persas, alio apud Phœnices, alio apud Aegyptios. Lactantius Saturni filium Cretæ regẽ propterea Ζῆνα dictum arbitratur, quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Quæ opinione secuti sunt qui diuersos deos diuersis mundi partibus præfecerunt. CAP. X.

CVr illi etiam Iuno vxor adiungitur, quæ dicitur soror & coniunx? [a]Quia Iouem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Iunonem. Et hæc duo elementa coniuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictũ est, Iouis omnia plena: si aliquam partem implet & Iuno. An vterque vtrunque implet, & ambo isti coniuges, & in duobus istis elemẽtis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur Ioui, aër Iunoni? Postremò si ipsi duo satis essent, [b] quid est quòd mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine coniugibus remanerent, additur [c] Neptuno Salacia, [d] Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cæli partem, id est aërem, inquiunt, Iuno tenet: ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quærunt quemadmodum sarciant fabulas, nec inueniunt. Si enim hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, [e] non quatuor eorũ veteres proderent, vt singula deorum coniugia singulis diuiderentur elementis. Nunc verò omnimodo affirmauerũt [f] aliud esseætherẽ, aliud aërẽ, aliud terrã. Aqua verò siue superior siue inferior, vtiq; aqua est, puto quia dissimilis, nunquid intãtum vt aqua non sit? Et inferior terra quid aliud potest esse quàm terra, quantalibet diuersitate distincta? deinde ecce iam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeis completus est mundus, [g] Minerua vbi erit? Quid tenebit? Quid implebit? [h] Simul enim cũ his in Capitolio cõstituta est, cùm ista filia non sit amborum. Aut si ætheris partem superiorem Mineruam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas, quòd de Iouis capite nata sit, cur nõ ergò ipsa potius deorũ regina deputatur, quòd sit Ioue superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur nõ de Ioue ipso erga Saturnum iustitia ista seruata est? an quia victus est? Ergo pugnarunt? Absit, inquiunt, Fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis sentiantur meliora. Cur ergo non data est patri Iouis: etsi nõ sublimior, æqualis certè sedes honoris? [i] Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est.

Tempus

Tempus igitur colunt, qui Saturnum colũt, & rex deorum Iupiter insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille, & illa terra, cùm facta sint vtique cęlum & terra? [k] Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes. Neque de figmentis poëticis, sed de philosophorum libris à Vergilio dictum est:

Tum pater omnipotens fæcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit,

Id est, in gremium telluris aut terræ: quia etiam hîc aliquas differentias volunt esse, [l] atq; in ipsa terra aliud terram, aliud tellurem, aliud tellumonem putant. Et omnes hos deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrisq; veneratos. [m] Eandẽ terram etiam matrẽ deorũ vocant: vt iã Poëtæ tolerabiliora cõfingant, si secundũ istorũ non poëticos, sed sacrorũ libros, nõ solũ Iuno soror & coniunx, [n] sed etiã mater est Iouis. [o] Eandẽ terram Cererem, eandem etiã Vestam colunt, [p] cùm tamen sæpius Vestã nõ nisi ignẽ esse perhibeant pertinentẽ ad focos sine quibus ciuitas esse non potest: & ideo illi virgines solere seruire. quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totã aboleri vanitatẽ, & extingui vtiq; ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat quòd cùm tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescunt [q] etiam Venerẽ dicere, vt vanescat in ancillis eius honorata virginitas? Si enim Vesta Venus esset, [r] quomodo ei ritè virgines à Venereis operibus abstinendo seruirent? [s] An Veneres duæ sunt, vna virgo, altera mulier? An potius tres, vna virginum, quæ etiam Vesta est, alia coniugatarum, alia meretricum? [t] Cui etiam Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, antequam iungerent eas viris. Quæ illarũ matrona est Vulcani? Non vtique virgo, quoniam habet maritum. Absit autem vt meretrix, [u] ne filio Iunonis, & [x] cooperario Mineruæ facere iniuriam videamur. Ergo hæc ad coniugatas intelligitur pertinere, sed eam nolumus imitentur in eo, quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista iustitia est, nobis succensere quòd talia dicimus de diis eorum, & sibi nõ succensere, qui hæc in theatris libentissimè spectãt crimina deorũ suorũ? & quod esset incredibile, nisi cõtestatissimè probaretur, hæc ipsa theatrica crimina deorum suorum in honorem instituta esse eorundem deorum,

L. VIVES.

a QVia Iouem, inquiunt. } *Cicero ſecundo de nat. deorum Cælum ex dictis Ennij, & Euripidis, tam augurum autoritate, conſenſúque generis humani Iouem eſſe tradit. Aërem autem, ſicut Stoici diſputant, inter cælum & mare interiectum Iunonem, quæ eſt ſoror & coniunx Iouis, quod & ſimilitudo eſt ætheris, & cum eo ſumma coniunctio. Effœminarunt autem eum Iunonique tribuerunt, quòd nihil eo mollius. Hæc Cicero.*

Saturni filius b Quid eſt quod mare Neptuno. } *Tres filij Saturni, Iupiter, Neptunus, & Pluto, ita ſibi ſunt mundum partiti, vt Ioui cælum cederet, Neptuno Maria, Plutoni terra. Iuno nupſit Ioui, & aëri eſt præfecta. Commēto huic veritas huiuſmodi præbuit occaſionem, quòd in diuiſione paterni regni imperium Orientis Ioui ceſſerit, quod cæleſte videtur, in quo & Olympus mons, qui ſimilitudine nominis fabulam confirmauit. Imperium maritimum, & claſsis Neptunus accepit: partem quæ ad Occidentē ſolem vergeret. Dis ſiue Pluto, vnde in inferis dominari eſt dictus. Nam & Saturnum ad inferos relegatum fabulantur, quòd ex Oriente in Italiam fugerit, quæ eſt Occidentalis in orbe terra.*

Salacia c Neptuno Salacia. } *Salaciam à ſalo dictam vult Varro. Feſtus ſcribit à veteribus aquam dictam ſalaciam, quam putarent ſalum ciere, hoc eſt mare, pro aqua ipſa ponitur à poëtis. Pacuuius: Hinc ſæuitiam ſalaciæ fugimus. Neptunum Diodorus Siculus perhibet nauigandi arte inuenta claſſem inſtituiſſe, eique præfectum à Ioue, ideo pro deo maris habitum cultúmque à poſteris.*

Proſerpina d Plutoni Proſerpina. } *Hanc Cereris & Iouis filiam Pluto in Sicilia rapuit, quam mater diu quæſitam tandem apud inferos eſſe comperit, impetrauitque à Ioue vt Proſerpina medium annum eſſet cū marito, medium ſecū apud ſuperos. Epicarmus Ennij à proſerpendo nominatā eſſe dicit, quòd modò ad dextram, modò ad ſiniſtram ſerpat, eſſéque lunam eandem & terram, Varro. Raptus Proſerpinæ pleni ſunt & Græcorum & Latinorum libri.*

e Non quatuor. } *Veteres philoſophi quatuor eſſe elementa dixerunt, ignem ſupremum, hinc aëra, tertiū aquam, poſtremò terrā.*

f Aliud eſſe æthere. } *Calū ipſū & ſuperiorē aëris partē dixere æthera, inferiorē aëra, tametſi hunc quoq; æthera, ſicut apud poëtas.*

Mineruа g Minerua vbi erit. } *Euhemerus in ſacra hiſtoria Mineruam ſcribit filiā fuiſſe Iouis & Themidos. Cicero 3. De nat. deorū Mineruas quinq; facit, ſed poëtico more omnes iſta confunduntur. Et vna dicitur Minerua, quam è cerebro Iouis natam volunt præſidem totius*

ſapientiæ

sapientia. Nam ideo & nata est è cerebro summi dei, & virgo est. Et residere putatur in altissimo cæli loco. Martianus lib. Nuptiarũ 6.

Virgo armata decens rerum sapientia Pallas,
Aetherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra tonantis
Ardor d. & ficus, nostraque industria sortis.
Quæ facis arbitrium sapientis præuia cura
Aerati nis apex, diuûmque hominúmque sacer vňe
Vltra terga means rapidi ac splendentis Olympi
Celsior vna Ioue flammantis circulus æthra.

h Simul enim cum his in Capitolio. } *Cicero ad equites de exilio Nunc ego te Iupiter opt. max. cuius nutu ac ditione sola terrarum gubernantur, téque particeps connubij socia regina Iuno, téque Tritonia armipotens Gorgona, Pallas, Minerua, cæterique dij deæq; immortales, qui excellenti tumulo, ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolis constitutã. Dionysius tradit Priscum Tarquiniũ bello Sabino vouisse těplũ Ioui, Iunoni, & Mineruæ, exæquasséq. Tarpeium collem in maxũ area ad id exigendum, sed nec fundamenta eũ iecisse ereptũ subita nece. Receptum est opus, ac prope absolutum à Tarquinio Superbo, & ab humano capite in fundamentis reperto dictum est Capitolium. Erat verò iam ante conditum Capitolium in cliuo Floralis sacellum Ioui, Iunoni & Mineruæ sacrum.* Capitoliũ.

i Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est } *Saturnum Hesiodus, Euhemerus, & Diodorus cæli & terræ filium fuisse narrãt, hominẽ impientissimũ, sed relatam ei gratiã à filio Ioue. Nã pulsus est ab eo, vt ipse patrẽ expulerat, & verum effecit mimum. Ab altero expecte s, alteri quod feceris: hinc deus těporis est fict⁹, ideo dict⁹ κρόνος, quasi χρόνος. Cic de nat. deorũ: Saturnũ autem esse voluerũt, qui cursum & conuersionẽ spatiorũ ac temporũ cõtineret, qui deus Græcè idipsum nomen habet. χρόνος enim dicitur, qui est idẽ spatium temporis. Saturnus autẽ est appellatus, quòd saturaretur annis: ex se enim natos comedisse fingitur, quia consumit ætas tẽporũ spatia, annisq; præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autẽ à Ioue ne immoderatos cursus haberet, atque vt eum syderũ vinculis alligaret.* Saturnus. χρόνος

k Nam hoc quoque. } *Videlicet ꝙ Iuno sit terra. Hoc Varro libro 3. de lingua Latina. Vbi Iunonẽ terrã & tellurẽ esse dicit, Plutarch⁹ quoque, sicut est in Præparatione Euangelica Eusebij Iunonẽ terrã, & nuptialem viri ac fœminæ coniunctionem interpretatur. Seruius Iouem ait, pro æthere & pro aere poni, Iunonem pro terra & aqua.*

Terra *Tellus*

l Atque in ipsa terra aliud terrã.} *Terra est ipsum elemẽtum Tellus diminutiuũ esse putant à terra: ca; ideo pro dea quæ terræ præest. ideo ædes Telluris semper dicitur, non terræ, tametsi tellus quoq; pro terra capitur præsertim à poëtis. Tellus etiam dicta est Proserpina, & Tellumo Pluto. sicut etiam Altor & Rusor, cui terrena omnis vis atq; natura dedicata est, quemadmodũ placet Ciceroni. ideo nõnulli Cereris filium Plutonem faciũt, sicut Diodorus refert libro 6. Eusebius in Præparatione Euangelica terræ partem vberẽ feracémq; dicit à Porphyrio in mystica theologia Cererem vocari: lapidosam verò, montosam, & parum fertilem Rheam, siue Opem: & alia de virtutum semine terræque permulta Eusebius eodem lib. 3.*

m Eandem terram etiam.} *Nempe Rheam.*

n Sed eã mater.} *Nã & Iuno est soror & coniux, & Ops mater.*

Ceres vnde dicta

o Eandem terrã Cererem.} *Varro & Tullius ex Chrysippo Stoico Cererẽ terrã esse docent à gerendo, quòd fruges gerat: nisi quis malit ab antiquo verbo Cerco, quod est creo Varroni. Est enim terra omniparẽs. Plato in Cratylo, διδοῦσα ὡς μήτηρ δημήτηρ κέκληται. Filia fuit Saturni & Opis, soror Vestæ & Iunonis. Has omnes fœminas, & sorores, & matrẽ terrã fuisse volũt. Sic etiã Vestã Ouid. 6. Fastorum:*

Vesta eadem est, & terra subest, subit ignis vtrique,
Significat sedem terra focúsque suam. *Et post:*
Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Hæc ex Orpheo, qui ait, γῆ μήτηρ πάντων, δημήτηρ πλουτοδότειρα. Quod congruit cum etymo Platonis, qui & ἑστίαν, quæ est Vesta, quasi οὐσίαν interpretatur.

p Cùm tamen sæpius Vestã nõ nisi ignẽ.} *Cic. De nat. deorum. Nam Vestæ nomen à Græcis: ea est enim quæ ab illis Hestia dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet: & in 2. De leg. Vestam quasi focum vrbis, vt Græco nomine est appellata. quod nos propè idẽ Græcum interpretatum nomen tenemus. Ouid. 6. Fastorum:*

Nec tu aliud Vestam, quàm viuam intellige flammam,
Natáque de flamma corpora nulla vides.

Cúmq; sit ignis, & dicatur virgo, ex vtraq; causa virgines sunt eius ministerio adhibitæ, & omnis virginitas sacra erat illi. Primũ quoniã virgini virgines conuenientißimè cõgruerent: deinde φ ignis nihil ex se gignat, vt neq; virgines: seruãdiq; ignẽ perpetuũ cælesti similẽ mos est ab Ægyptiis natus, sicut Diodorus scribit, qui ad alias manauit gẽtes, Græcas & Barbaras, vt Athenis & Delphis Plutarcho & Straboni. In Prytaneo. n. Athenis ignis seruabatur sempiternᵘˢ: ex Ilio in Latium sunt trãslata sacra Vestæ, hinc Romã per Romulum:

lum idcirco Iliaca Vestæ toties ab scriptoribus nominatur. Vergilius:

Sic ait, & manibus vittas, Vestámque potentem,
Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Et fuerunt quidem Vestæ totidem tunc, quot curiæ sicut Dionysius sentit: sed templum Vestæ publicæ Numa rex construxit anno ab Vrbe condita XL. vt Ouidius computat.

q Etiã Venerẽ dicere.} *Istud ex physica ratione. Physici namq; sicut Macrobius testatur, terra superius hemisphariũ quod nos incolimus, Venerẽ dixere, inferius verò Proserpinã: atqui & hanc nostrã terram Vestã nominant. Plotinus terræ virtutẽ animãque, quæ est ex Venere, Vestã appellat. Accedit huc quod cùm Vesta sit mundi ignis & fomentũ à Venere, nihil videtur abesse à flamma grata & prolifica vniuersi: ideo & colitur Vesta publicè & priuatim, non tanquã sterilis, sed Venerea & auctifica: vt per eam tũ domus, tum etiã ciuitates populiq; nouis subinde fœturis æternum concelebrẽtur.*

r Quomodò ei ritè virgines } *Grandis pœna, si qua Vestalis parum castè pudicitiam habuisset, sed post annos triginta exire licebat: & nubere.* Vestalis

s An Veneres duæ sunt } *Plato in Conuiuio geminã ponit Venerẽ Calestẽ, qua optimos sanctissimósque excitaret amores: alterã inferiorẽ popularẽ, qua in libidinẽ impellimur: illã sine matre antiquã cali filiã hãc Iouis & Dionis multò iuniorẽ & πανδημον, quasi vulgarẽ, & Venerẽ sanctã veteres omnis castitatis existimarũt, suadentẽ, impulsricémq. Hinc apud Romanos cũ mulieres multa in flagitiũ libidinis irruerent penè furentes, ex libris Sibyllinis simulachrũ Veneris Verticordia est cõsecratũ, quò facilius virginũ mulierúmq. corda à libidine ad pudicitiã verterentur. Valer. lib. 8. & Ouid. 4. Fastorũ.* Veneres duæ. Venus Verticordias

t Cui etiã Phœnices. } *Hoc de Cypriis narrat Iustin. lib. 22. Mos, Cypri virginum mos. inquit, erat Cypriis virgines ante nuptias statutis diebus dotalẽ pecuniã quæsituras in quæstũ ad littus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamẽta Veneri soluturas: credo ꝙ ex instituto Veneris, qua vt Lactãtius ex sacra historia refert, autor meretricia vita fuit, docuitq; Cyprias fœminas quæstũ vulgato corpore facere. Armeniis similẽ ferè morẽ fuisse narrat Strabo. Idẽ scribit Herodot. de Lydis, qui Babylonicos plebeios refert cũ rei familiaris angustia premuntur, solitos quæstus gratia filias suas populo prostituere. Phœnices multũ coluisse Venerẽ traduntur propter Adonẽ, qui ibi est natus, sacráq. Veneris cũ luctu celebrasse, vbi ipsa dea lugẽs inducitur, vt refert Macrobius. Simulachrũq. eius in mõte Libano fingitur capite obnupto specie tristi, faciẽ manu laua intra amiculũ sustinens. Lachryma*

visione conspicientiũ manare creduntur, apud Eusebiũ quoq; in Euãgel. præpar. ad hũc modũ legitur. Quod verò maligni ad ista dæmones humanũ genus intruserunt, quamuis per seipsum pateat, tamẽ inde quoq; apertius videbis, si adulteria & fornicationes gẽtiliũ, quæ vsque ad hunc diẽ in Heliopoli Phœnice multisque aliis in locis peraguntur, in mentẽ tibi veniant: quasi enim primitias quasdã diis debitas turpissimas huiusmodi operationes in templis offerunt. Hæc de Latino Eusebio, & exẽplari mendosissimo nequis mihi fraudi oportere esse putet, si quando minus rectè Eusebij sententiã explicuero. Prostituendi fœminas vulgò etiã fuit mos Augilarũ in Africa, nocte qua nuberent. Herodotus. Solinus, Mela. Sica in eadẽ terra templo Veneris matronæ dotem quærebant vulgato corpore. Valerius. Locrenses Iustinus scribit bello pressos vouisse suas se filias festo Veneris prostituturos si victores forent.

Mars v Ne filio Iunonis. } An Marti, qui cum Venere concubuit, vnde natus est Harmonias. Mars verò Iunonis fuit filius, incerto patre, sine patre fingunt eum natũ. Quod possit de Marte intelligi illud facit quod addit cooperatio Mineruæ: vterque enim deus est belli, sed

Vulcanus potius de Vulcano intellexerim Iouis & Iunonis filio: tametsi Iunonis solius filius dici soleat, ideo ἀπάτωρ nominatus: vt apud Theocritũ, qui artem fabrilem in Lemno instituit, cuius vxor fuit Ven⁹, quæ cum Marte rem habuit. Esset ergo Vulcani nempe mariti iniuria, si vxor diceretur meretrix. Curruca enim nõ paruũ est vitiũ.

Minerua c Cooperatio Mineruæ. } Vulcanus enim & Minerua curant fulmen Iouis, ideo & interdum id iaculantur.

Vergilius de Minerua.

Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem.

Quo loco Seruius grãmaticus ait tria solum esse numina possidẽtia fulminũ iactus, Iouem, Vulcanũ, & Mineruam: tametsi aliter Plinius libro secundo, de disciplina Etbrusca & Romana. Curat verò Minerua ægidem Iouis: quòd si quis altius vult philosophari, Iouis amictũ inueniet, & sapientia Minerua, & igne follibúsque Vulcani fabrefactũ: tegmen nãque capitis Iouis cùm igneũ sit, tamẽ præsul operis Pallas ipsa texuit. Martianus in Nuptiis. An cooperatur dicitur Minerua, quòd ex ea genuerit Apollinem illũ, in cuius tutela historici antiqui Athenas esse voluerũt Cic. 3. De nat. deorum. Verùm illud simplicius, & ad sensum Augustini, vt puto, accommodatius, Vulcanum idcirco dici cooperariũ Mineruæ, quòd hæc sit dea artium, etiã earum in quibus vsus est manuum, quas Græci χειρουργικὰς vocant. Ille verò deus instrumentorũ, sine quibus hæ ar-

tes

tes non exercentur. Plutarchus de vtilitate inimici. Ignis artium omnium instrumentum est, si quis norit vti. Adde quòd Vulcanus quoque ipse artibus praeesse existimatus est. Eusebius enim inquit, ex artibus alias Mineruæ, vt bellicas, alias Vulcano, vt omnes quæ per ignem fiunt assignari solitas Theodoritus in Græcis affectionibus Vulcanum à Græcis pro artibus vsurpatum scribit, quòd ignis adminiculo pleraque omnes vtantur. Phurnutus artes omnes in potestate esse Mineruæ & Vulcani dicit, quòd illa sapientia est & acumen. Igne verò pleraque artes sua exercent opera. Ideo & Homerus de artifice ait, ὃν ἥφαιστος δέδαεν καὶ παλλὰς ἀθήνη: & quem Vulcanus docuit, quem casta Minerua.

De multis diis, quos doctores paganorum vnum eundémque Iouem esse defendunt.

CAP. XI.

QVotquot libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant: modò sit Iupiter [a] corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & mouet: modò inde suas partes sorori & fratribus cedat: modò sit æther vt aërem Iunonem subterfusam desuper amplectatur: modò totum simul cum aëre sit ipse cælum, terram verò tanquam coniugē eandémque matrem: [b] quia hoc in diuinis turpe non est, fœcundis imbribus & seminibus fœtet: modò autem ne sit necesse per cuncta discurrere, deus vnus de quo multi à poëta nobilissimo dictum putant:

[c] *Deum namque ire per omnes*
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.

[d] Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aëre Iuno, ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in syderibus sol, luna & stellæ: [e] in diuinantibus Apollo, [f] in merce Mercurius, [g] in Iano [h] initiator: in termino terminator, Saturnus in tempore, Mars & [i] Bellona in bellis, Liber in vineis. Ceres in frumentis, [k] Diana in syluis, Minerua in ingeniis. Ipse sit postremò etiam illa turba quasi plebeiorum deorum. Ipse præsit [l] nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipse sit [m] Diespiter, qui partum perducat ad diem. Ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. [n] Ipse Lucina, quæ à parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus, excipiens

eos sinu terræ, & vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat, & vocetur deus [o]Vagitanus. Ipse leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascẽtibus canũt, & vocãtur[p] Carmentes. Præsit fortuitis vocetúrque Fortuna. [q] In diua Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. [r]In diua Potina potionem ministret. In diua [s]Edulica escam præbeat. De pauore infantum Pauentia nũcupetur: de spe quæ venit[t] Venilia, de voluptate Volupia: de actu Agenoria: de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea sit, strenuum faciendo. Numeria quæ numerare doceat? [u]Camœna, quæ canere. [x]Ipse sit & deus Consus, præbendo cõsilia, & dea[y] Sẽtia, sententias inspirando. [z] Ipse dea Iuuentas, quæ [a]post prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipse sit Fortuna barbata[b] quæ adultos barba induit, quos honorare voluerit: vt hoc qualecũque numen saltem masculum deum, vel à barba barbatum, sicut à nodis Nodotum, vel certè non Fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominaret. Ipse in Iugatino deo cõiuges iũgat, & cùm virgini vxori zona soluitur, ipse inuocetur, & dea Virginẽsis vocetur. [c]Ipse sit Mutinus, qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunq; non dixi, non enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes dij deæque sit vnus Iupiter: siue sint, vt quidam volunt, omnia ista partes eius, siue virtutes eius, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum, quæ sententia velut magnorum multorúmque doctorum est. Hæc si ita sint, quod quale sit, nondum interim quæro, quid perderent, si vnum deum colerent prudentiore compendio? Quid enim eius contemneretur, cùm ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermissæ siue neglectæ partes eius irascerẽtur: non ergo vt volunt, [d]velut vnius animantis hæc tota vita est, quæ omnes simul continet deos, quasi suas virtutes, vel membra, vel partes: sed suã quæque pars habet vitam à cæteris separatam, si præter alteram irasci altera potest: & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totum ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius non etiam singillatim minutatímque colerentur, stultè dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cùm ipse vnus qui haberet omnia, coleretur. Nam vt alia omittam, quæ sunt innumerabilia, cùm dicunt omnia sydera partes Iouis esse, &

omnia

omnia viuere atque rationales animas habere, & ideo sine cõtrouersia deos esse, non videt, quàm multos non colant, quàm multis ædes non construãt, aras non statuãt: quas tamẽ paucissimis syderum statuendas esse putauerunt, & singillatim sacrificandum. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato viuere. Si autem stellas omnes ideo colunt, quia in Ioue sunt, quem colunt, isto compendio possent in illo vno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cùm in illo vno omnibus supplicaretur, nemo contemneretur, potius quàm cultis quibusdam iusta irascendi causa illis, qui prætermissi essent, multo numerosioribus præberetur, presertim cùm eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

L. VIVES.

a Corporei huius mũdi animus.} *Hoc Thales Milesius & Democritus. Stoici verò cum Platone Deum quidem mentẽ esse dicunt, sed non ventem mundo pro corpore, mundũ ipsum deũ esse, haberéque & mentẽ & animũ, sed alium quàm ipse sit Deus. Veterem plerique Solẽ mundi animum mentémque nominarũt: velut Cicero & Plinius, Homerum secuti. Phurnutus inquit, quemadmodũ nos ab anima administremur ac regamur, ita mundum animam habere se continentem, qui Iupiter dicatur.* **Iupiter.**

b Quia hoc in diuinis turpe non est.} *Hesiodus in Theogonia scribit, Terram peperisse cælum, hinc concubuisse cum Cælo ipso, & ex eo genuisse liberos vndecim, inter quos fuit Saturnus.*

c Deum namque ire per omnes.} *Multi veterum existimabant deum esse vim per vniuersum fusam.*

d Ipse in æthere.} *Deum vnũ esse, qui melius ex gẽtibus sapiebat, arbitrabãtur: eúmq; pro variis virtutibus rationibúsque variè nũcupari. Sic Aristoteles in libello de mundo, Orpheum citans: sic Plutarchus in Dogmatis philosophorum. Macrobius deos omnes vult esse vnum Solem: idque fusè connititur ostendere Saturnalibus.*

e In diuinantibus Apollo.} *Cùm putarent hunc esse Solem: id est mundi oculum, facilè eum & videre & nosse omnia, quæ iam essent, quæque fuissent, & quæ futura essent, credebant. Idcirco passim consulebatur, responsitabátque, cum multis aliis in locis, tùm præcipuè in Delphis Phocicis, Diodoro autore in vita Philippi, cuius originem talem fuisse refert: Eo in loco, quo templi adytum Delphis fuit, specus erat recessu magno & obscuro: ad quem capra cùm pascens ascendisset, afflata est subterraneo illo spiritu, exultatéque* **Apollo.**

modo insueto cœpit. Quod admiratus pastor, cùm & ipse ad ostium specus venisset, correptus est furore, cœpitque quædam futura prædicere. Hoc & alij tentarunt, affectique sunt eodem modo. Res huc est progressa, vt qui futura vellet cognoscere, adduceret qui capite in antrum immisso, vaticinaretur. Quod cùm nec sine periculo fieret, nec etiam sine exitio multorum, Delphici templum ibi erexerunt Deo vati Apollini, statuerúntque virginem, quæ in machina consistens, tuto posset afflari diuino illo spiritu, responsaque consulentibus reddere: quam machinam, de tribus fulcris tripodem nominarunt, quasi trium pedum, eadem forma qua postea anei tripodes. Sacerdos Pythia dicebatur, quæ initio virgo fuit, Dianæ similis. Postea violata Pythia quadam ab Echecrate, Delphici mulierem non minorem natu annis quinquaginta Pythiam statuerunt, reiectis in perpetuum virginibus: modo illa virginali vteretur cultu, ne in totum mos vetus interiret. Hæc ex illo penè ad verbum.

Pythia.

Mercurius.

f In merce Mercurius} *Hic preesse sermoni est creditus, deus est factus omnium cõuentionum cõtractuúmque nostrorum: quoniam hæc omnia per sermonem transiguntur. Maiis Idibus mercatorum erat festum, quòd eo die Mercurij ædes esset dedicata. A Græcis eã ob causam ἀγοραῖος dicitur, hoc est forensis: statuáque illi in foro multis ciuitatibus erigitur. Plautus in principio Amphitrionis hæc duo eius officia verbis aliquot explicat & nos de hoc alibi.*

Ianus.

g In Iano.} *Quod vetustissimus hic esset omniũ deorum, ideo initiis præesse creditus est. Regnauit enim in Latio Saturni tẽpore. Antiquissimũ chaos sunt qui putẽt eũ esse sicut Ouidius & Festus, qui inde Ianum dictũ autumat inuersis literis. Cicero ab eundo, 2. De nat. deorum, vnde etiam ianua. Cornificius scribit à Cicerone, nõ Ianum, sed Eanum esse nominatũ: vnde & Ianiculus mons Rom. siue, vt quidam dicũt, quòd ibi sit sepultus Ianus: siue, vt alij, quòd per eum populus Rom. transiret in agrum Hetruscum. Bifrons pingitur, quòd non solùm initiis, sed extremis esset præfectus. De hoc Macrobius primo Satur. & Ouidius primo Fastorum, multa & nos alibi.*

h Initiator.} *Non ab initiando, id est, sacris imbuendo, sed incipiendo. Ideo in aliis melius legitur, ianitor.*

Bellona.

i Bellona.} *A bellis, ideo olim Duellona, sicut duella bella. Pallas putatur esse, quæ bellis præest. Græci hanc ἐνυὼ vocant, ἔστι ἡ πλασὸν πεὸ τὰ πτωὸς φόβος καὶ ἔρις καὶ κυδοιμὸς, vt inquit Hesychius. Homerus hanc πτολίπορθον nominat, vt Martem: & recentes poetæ matrem Martis esse dicunt. Ideo ἐνυάλιον vocant à matre, ἐνυὼ dicitur, quòd*

ἐνυῶσα

ἐνοῦσα θυμὸν καὶ ἀλκὴν τοῖς μαχομένοις ἢ κατ' ἀφαιρεσμόν, ἀπὸ τοῦ ἥκιστα ἐπιεικὴς εἶναι). Vel à furore immittendo bellantibus, vel quod minimè sit mitis. Huius templũ in noua regione vrbis. & ante hoc columna, vnde hasta mittitur signum belli inferendi. Ouid.

k Diana in sylvis.} *Luna pleraq; nomina habebat: dicebatur enim Lucina, & Proserpina, & Hecate, & Diana: hac erat qua in syluis configendis feris intenta virgo fingebatur, cum arcu & pharetra. Ideo Aeneas cùm matrem vidisset venatricis cultu, Phœbi sororem esse existimauit 1. Aeneid. Memini me, nescio apud quem, distichũ hoc legere, non absurdum de Luna:* — Diana

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,
Ima, superna, feras, sceptro, fulgore, sagitta.

Prudentium libro priore contra Symmachum:

Térque suas eadem variare figuras.
Denique cùm luna est, sublustris splendet amictu.
Cùm succincta iacit calamos, Latonia virgo est.
Cùm subnixa sedet solio, Plutonea coniunx,
Imperitat Furiis, & dictat iura Megera.

l Nomine Liberi virorum seminibus.} *Cic. 2. De nat. deorum, Cerere natos Liberum & Liberam dicit esse. Fratres coniugésque, Solem & Lunam putant esse multi: in quorum potestate sint vires generandi, sub Libero virorum, ideo illi & salaces Satyri sunt comites & in eius templo fertisque colitur Priapus: sub Libera vis fœminarum luce Luna fœminea.*

m Diespiter.} *Quasi dios pater. nã dis est Iupiter, vel diei pater, vt Varro interpretatur.* — Diespiter

n Ipsa Lucina.} *Hanc Lunam esse siue Dianam & Iunonem scribit Cicero. Terentius in Andria, Glycerium parturientem inuocare Iunonis Lucinæ opẽ facit: Iuno, inquit, Lucina fer opẽ, serua me obsecro. Sic & Iuno Opigena, quòd ferre opẽ in partu laborantibus crederetur, est culta Roma à matronis. Festus. Timæus historicus propterea, qua nocte Alexander Macedo est natus, deflagrasse Dianæ Ephesiæ templũ tradit, quòd Diana parturienti Olympiadi deesse noluerit. ideo à templo suo aberat procul Pellam profecta. Ilythiam quoq; colebant Romani in hunc vsum. Pausanias Parcam esse dicit Ilythiam, fuisseq; qua ex Hyperboreis Delũ venerit, sitque parienti Latone obstetricata. Ideo in Attica terra inter deas γενετυλλίδας collocaretur, qua Genesi praeessent. Simulachrum ante illas poni solebat poplitibus flexis, quòd sic enixa esset filia Nauplij, ex quo more facti sunt illi Nixidi tres in Capitolio ante cellam Mineruæ, quos M.* — Lucina — Ilythia

Attilius Glabrio victo Antiocho Romam transtulit, quibus matronæ supplicabant, velut præsidentibus patientium nixibus. Erant enim simulachra genibus innixa.

o Vagitanus.} *Vaticanus potius.*

Carmētes

p Carmentes.} *Hanc primus Nicostratam esse dictam ferūt Ionij Archadum regis filiā, quæ ex Mercurio Euandrum genuit, quæque furore concitata fata mortalibus caneret: ideo Græcè Thespiodon dictam, Latinè Carmentem, vt Dionysius ex Romanis originibus scribit. Ouid. I. Fast. de ea:*

Ipsa mone quæ nomen habes de carmine dictum. *Et post:*
Quæ simul æthereos animo conceperat ignes,
Ore dabat pleno carmine vera dei.

Erat & porta Carmētalis Romæ, quæ postea Scelerata dicta est, & propè eam ara in Capitolio, vbi ipsa habitauit. Erant & Carmenæ, quæ prima scirent hominē natū apud Varronē, canerentque illi ventura: vnde illa Nicostrata putatur Carmenta nominata. Sunt Casmenæ quoque nuncupatæ, & elisis, & Camenæ: & qui eas colerent, vates ab earum vaticiniis appellati. Erant & Faunus & Fauna fratres, quorum ille canebat fata viris, hæc fœminis.

Rumina

q In diua Rumina} *Rumina dea mammarum: quoniam Rumen mamma antiquo verbo. Plinius & Festus. Vnde ficus Ruminalis, quòd sub ea arbore lupa mammam dedit Romulo & Remo. Huic deæ lac libabatur, lacte aspergebantur hostiæ.*

Educa.
Poëtica

r In diua Potina.} *Donatus Educam & Poticam has deas nominat. Sic enim in Phormionem Terentij ait: Apud Varronem legitur initiari pueros Educæ & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi, & cubandi, vt primū à lacte & à cunis transferūtur. Quod Verg.*

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Hoc annotauit Probus, hæc Donatus.

s Edulica.} *Lego Educa, & sic est in antiquis codicibus.*

Venilia

t Venilia.} *Verg. Veniliam matrē esse dicit Turni, sororem Amatæ Latini regis vxoris. Varro Veniliam dictam esse ait à veniendo, & vento secundo, qualem qui nactus est in mari, gaudet, sicut inquit Plautus.*

Camœna

Musæ

v Camœna.} *Seruius Camenas musas esse dicit à cantu. Festus ait sic dictas, quòd tacitæ mentis sint præsides. Aedes Camœnarum Romæ fuit ad portam Capenam, in prima regione Camœna, Latinè idem est quod Musa Græcè. Nec solùm cantibus præsunt, sed humanitati omni & doctrinæ: sicut Cic. interpretatur. 5. Tusc. quæst. Plato Craty. τὰς δὲ μούσας τε καὶ ὅλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι, ὡς ἔοικε, καὶ*

τῆς

τῆς ζητήσεώς τε καὶ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπωνόμασι. ab inquirendo dicuntur Musa, & à Philosophia.

x Ipse sit & Deus Consus. } *Hunc Liuius, Dionys. & Plut. Neptunum equestrem esse dicunt, cui sit templum ædificatum ab Arcadibus ante Romulum & Remum, præesseq; consiliis. Idcirco velut rem arcanam eius aram toto anno sub terra occultari in Circo maximo. Consualibus solis proferri. eius dei consilio vsum ferunt Romulum in rapiendis Sabinis. Græci ἱππικὸν Ποσειδῶνα vocant, quod è terra tridenti percussa eduxerit equum. Fabulosè id quidem, sed re vera quod equos domare instituerit, & conuertere in hominum vsus.* Consus

y Sentia. } *Fauna Fauni regis soror & vxor, Pici filia, Senta est dicta, & Fatua: hoc à fando, quod eius ope farentur infantes. Forsan & Senta est nominata, quod quæ sentiret quis, ea fateretur. Sed nos rem hanc, vt alias hoc libro permultas, in medio reliquimus: coniectura enim parum nobis placent.*

z Ipsa dea Iuuentas } *De hac paulum post.*

a Post prætextam } *Prætexta vestis erat dignitatis magistratusque, quæ ab Hetruscis Romam manauit: nec pueri solebant ea vti ante filium Tarquinij Prisci regis, qui cùm puerili ætate fortiter fecisset in bello, bulla aurea & prætexta est publicè à parente donatus. Prætexta deinceps mansit ingenuis pueris: bulla quoque iis, quorum patres curulem magistratum gessissent. Macrobius: Deponebant pueri quartodecimo anno prætextam, & sumebant togam virilem. Latum clauum quoque senatorum filij, quum induisse tunc Augustum Tranquillus est autor. Latus clauus autem, non toga est, sed tunica purpurea.* Prætexta. Latus clauus

b Quæ adultos barba induit. } *Veteres Apollini sacrabant suarum barbarum primitias, cùm primum ex Ephebis tonderentur. Sic Theseus Delum est profectus, vt id faceret. Plutarchus.* Mutinus

c Ipse sit Motunus vel Tutinus. } *Locus non videtur carere mendo. In veteribus est: Mutunus vel Tutunus. & puto alterum scripsisse Augustinum, non vtrunque, Motunum & Tutunum: sed adiectum alterum à librario, & ex libris inde exscriptis inolesse hanc lectionem. Certè ipse libro 6. vbi de diis, qui ituris ad thorum nuptialem coniugibus aderant, pro his duobus vnum Priapum nominat. Non dubito quin sit legendum Mutinus, vt est apud Lactantium: tametsi non desunt codices Lactantiani, qui Futinus habeãt. Sed Mutinus videtur dictus, quod efficiat vt maritus magis, & virgo minus moueatur.*

d Velut vnius animantis. } *Sic Plato, Cicero, & Stoici mun-*

dum animal vnum esse dicunt: & vnam vitam viuere, vt hominem vnum.

De opinione eorum, qui deum animam mundi, & mundum corpus dei esse putauerunt.

CAP. XII.

QVid illud? Nónne debet mouere acutos homines, vel qualescunque homines? Non enim ad hoc ingenij opus est excellentia, vt deposito studio contentionis attendat: si mundi animus deus est, eique animo mundus vt corpus est, vt sit vnum animal constans ex animo & corpore: atque iste Deus est sinus [a] quidam naturæ, in seipso continens omnia: [b] vt ex ipsius anima, qua viuificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viuentium [c] pro cuiusque nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanere posse, quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis non videat quanta impietas & irreligiositas consequatur: vt quod calcauerit quisque, partem Dei calcet: & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus dici autem sine verecundia non possunt.

L. VIVES.

a Sinus quidam naturæ.} *Alibi: Sinu quodam natura. Sic Lucanus:*

Placido natura receptat
Cuncta sinu.

b Vt ex ipsius anima qua viuificatur.} *Sententia Pythagorica, quam expressit Verg. 6. Æneidos:*

Principio cœlum & terras campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit: totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore Pontus.
Igneus est illis vigor, & cœlestis origo.

Et in quarto Georgicôn:

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem diuinæ mentis, & haustus
Æthereos dixere. deúm nanque ire per omnes
Terrásque, tractúsque maris, cœlúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quemque sibi tenues nascentem arescere vitas,

Scilicet

Scilicet huc reddi, deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viua volare
Syderis in numerum, atque alto succedere cælo.

c Pro cuiusque nascentis sorte.} *Alia plus, alia minus. Vt quodque enim proximum illi est, ita plurimum recipit: vt longissimum, ita minimum. Hoc & alij plerique aiunt, & Aristoteles libro De mundo.*

De his qui sola rationalia animantia partes esse vnius Dei asserunt. CAP. XIII.

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt: non video quidem si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab eius partibus separent? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est homine, quid infelicius credi potest, quàm Dei partem vapulare, cum puer vapulat? Iam verò partes Dei fieri lasciuas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorsus insaniat? Postremò quid irascitur eis, à quibus non colitur, cùm à suis partibus non colatur? Restat ergo vt dicant omnes deos suas habere vitas, sibi quenque viuere: nullum eorum esse partem cuiusquam, sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt: quia tam multi sunt, vt omnes non possint. Quorum Iupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum, vel constituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse non fecit, quem alium deũ opus tam magnum potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officiis & operibus propriis, ne alter irruat in alterius: A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri?

Augmenta regnorum Ioui incongruenter ascribi, cùm si, vt volunt, dea est victoria, ipsa huic negotio sola sufficeret.

CAP. XIIII.

HIc primùm quæro, cur non etiam ipsum regnum Deus aliquis est? Cur enim non etiam ita sit, si a Victoria dea est? Aut quid ipso Ioue in hac causa opus est, si Victoria faueat, sitque propitia: & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea fauente & propitia, etiam Ioue vacante, vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? b An fortè displicet bonis iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullámque iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello

spontaneo prouocare? Planè si ita sentiunt, approbo & laudo.

L. VIVES.

Victoria a Victoria dea } *Erat adicula Victoria ad forum Romæ à Catone seniore dicata. Erat & Victoria ædes prope adiculam, quam adẽ M. Posthumius Megellus ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciundã curarat. Consul cum M. Attilio Regulo bello Samnitico dedicauit: huic L. Sylla bellis ciuilibus victor ludos instituit, Asconius Padianus. Meminit & Cicero prima Act. in Verrem. Victoriam Hesiodus filiam dicit Stygis & Pallantis. Fratres Victoria sunt Zelus, Potentia, Vis, quæ semper Iouis regi assident, nec sine illis imperium est vel Ioui, vel cuiquam principi vllum.*

b An fortè non displicet. } *Legendum sine negatione: An fortè displicet: hoc exigit sensus, & sic habent antiqui libri.*

An congruat bonis latius velle regnare. CAP. XV.

Videant ergo ne fortè non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum, cum quibus iusta bella gesta sunt, regnum adiuuit, vt cresceret: quod vtique paruum esset, si quies & iustitia finitimorum contra se bellum geri nulla prouocaret iniuria ac fœlicioribus sic rebus humanis omnia regna parua essent concordi vicinitate lætantia. Et ita essent in mundo regna plurima gentium, vt sunt in vrbe domus plurimæ ciuium. Proinde belligerare, & perdomitis gentibus dilatare regnum, malis videtur fœlicitas, bonis necessitas. Sed quia peius esset, vt iniuriosi iustioribus dominarentur, ideo non incongruè dicitur etiam ista fœlicitas. Sed proculdubio fœlicitas maior est vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum subiugare bellantem. Mala vota sunt, optare habere quem oderis, vel quum timeas, vt possit esse quem vincas. Si ergo iusta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, nunquid tanquam aliqua dea colenda est eis iniquitas aliena? Multum enim ad istam latitudinem imperij eam cooperatam videmus, quæ faciebat iniuriosos, vt essent, cum quibus iusta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, vel externarum gentium, si Pauor, & Pallor, & Febris dij Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est, aliena iniquitate, & dea Victoria dum bellorum causas iniquitas excitat, Victoria eadem bella fœliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hîc partes Iupiter

Iupiter haberet, cùm ea, quæ possent beneficia eius putari, dij habentur, dij vocantur, dij coluntur: ipsi pro suis partibus inuocantur? Haberet hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa victoria. [a] Aut si regnum munus est Iouis, cur non & victoria munus eius habeatur? Quod profectò haberetur, si non lapis in Capitolio, sed verus rex regum & dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

L. VIVES.

a AVt si regnum munus est Iouis. } *Sic Homerus frequenter.*

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

CAP. XVI.

MIror autem plurimum, quòd cùm deos singulos singulis rebus, & pene singulis motibus attribuerent, vocauerunt deam Ageroniam, quæ ad agendum excitaret: [a] deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum stimularet: [b] deam Murciam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem, [c] vt ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum: deam Strenuam, quæ faceret strenuum: his omnibus diis & deabus publica sacra facere susceperunt. [d] Quietem verò appellantes, quæ faceret quietem, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illã suscipere noluerunt. Vtrum iudicium fuit animi inquieti, an potius ita significatum est, quòd qui illam turbam colere perseuerarer: non planè deorum, sed dæmoniorum eum Quietem habere non posse: ad quam vocat verus medicus, dicens: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris.

L. VIVES.

a DEam Stimulam. } *An hæc est Horta, quæ in humanis cùm esset, Hersilia dicta est, vxor Romuli, quam ab hortando & incitãdo nominatam ait Labeo: cuius ædes nunquam claudebatur, quòd semper aliquid præclari fieri hortaretur, nec cessandum suaderet, quæ postea vocata est. Hera prouidentiæ dea, quæ negligentes socordésq; esse non pateretur: nominatámque Labeo existimat etiam hac appellatione ab hortando & incitando, Græca voce παρορμᾶν. Plutarchus. Meminerunt huius deæ Ouidius, Gellius, & alij.*

Stimula.

b Deam Murciam. } *Non pigebit Hermolai Barbari verba subijcere ex Annotationibus in Pliniũ libro decimoquinto. Plinius eo loco sic inquit: Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ quam nunc Myrtiam vocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrtea, quam nunc Murciam vocant ex Festo, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De viris illustribus. Nam Murcea dea socordiæ est, vt Strenua, Agenorea, Stimula industriæ. Pomponius & Augustinus autores. Nam cùm metas Murcias, Apuleius libro sexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinum ideo Murciũ vocari tradunt, quòd è lapidibus velut muro cõstructus: non à dea Murcia, nec à Figlinis. Ammianus quosdam solitos in Italia vitandæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos vernacula voce nominatos: Plautus: Murcide, inquit, homo, pro inerti & languido: Tantum Hermolaus autor nostræ ætatis diligentißimus. Ergo in Festo cùm dicit Murceæ deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antè Murcus vocabatur: emendatius legetur, Murciæ deæ, Liuius lib. 1. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitate acceptis, quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ data sedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modò Murciam Venerem, olim Myrtiam vocabant.*

Murcia.

c Vt ait Pomponius. } *Hermolaus, Beroald, & alij complures hunc Pomp. de hac ipsa re testem adducũt. Nec sat explicant, quis Pomp. sit, cùm fuerint multi, etiam qui scripserint, an Atticus, an L. Pomp. Atelanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicer. an qui post Cicer. fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus cuius Quintilianus meminit: an iuris consultus.*

d Quietem verò appellantes. } *Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse. Quietalis enim dictus est ab antiquis Orchus, ideo extra vrbem Quies est culta Fanum Quietis erat via Labicana. Liuius libro quarto.*

An si Iouis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit existimari. CAP. XVII.

AN fortè dicũt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atque illi tanquam regi deorũ obtemperãs, ad quos iusserit veniat, & in eorum parte considat? Hoc verè dicitur, non de illo Ioue, quem deorum regem pro sua opinione confingunt, sed de illo vero rege seculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suum, & faciat vincere quem voluerit, cuius consilium occultum esse potest, iniquum esse non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est, & triumphus, & victoriæ iungitur vel

vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poëtæ fingerent, atque à nobis [a] exagitarẽtur: responderent isti, ridenda esse figmenta poëtarum, non veris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poëtas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei vni tantummodo supplicarent. [b] Non enim si quò misisset victoriam, si ea dea sub illo rege est, possit vel audeat ei resistere, & suam potius facere voluntatem.

L. VIVES.

a Exaggerarentur. } *Legendum exagitarentur.*

b Non enim se misisset victoria. } *Sic in veteribus: Nõ enim quò misisset victoriã, si dea est, & sub illo rege est, posit ei audere resistere, & suam potius facere voluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem scribit fingi solitum sceptrũ tenentem laua, dextra verò modò Aquilã, modò Victoriam. Illud quoniã cæterorum deorum dominus, vt auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi vniuersa subiecta sunt. Vel, vt Phurnutus interpretatur, quoniam nihil est à quo posit vinci.*

Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.

CAP. XVIII.

Quid quod & Fœlicitas dea est? ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur? Vbi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est fœlicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: fœlicitas autem si mala fuerit, fœlicitas non erit. Certè omnes deos vtriusque sexus, si & sexus habent, non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellentes reipub. populorúmque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An fortè quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem repente conuertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alij plurimi simul, hoc est, vno tempore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo fœlicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & hoc ferendũ est. Solet enim & vna res diuersis nominibus appellari. [b] Quid diuersæ ædes, quid

diuersæ aræ, diuersa sacra? Et causa, inquiunt, quia Fœlicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna verò quæ dicitur bona, [c] sine vllo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, vnde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine vllo iudicio venit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, [d] quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, vt suos cultores plerunq; prætereat, & suis contemptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, vt ab illa videantur, & amentur: iam merita sequitur, non fortuitu venit. Vbi est ergo definitio illa fortunæ? Vbi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem, suos cultores discernit vt prosit, fortuna non est. [e] An & ipsam, quò voluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò voluerit, mittenti fortuna resistere. Aut certè ipsam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Fœlicitas inuitari.

L. VIVES.

a QVid quod & Fœlicitas dea.} *Ædis huiusce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archesilao plastæ locatum est à L. Lucullo sestertiis lx. Plinius lib. 35.*

b Quid diuersæ ædes.} *Ædes malæ Fortunæ & detestatæ in Exquilijs. Ædes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equestris iuxta theatrum. Erat & templū Fortunæ paruæ, & aliud Virginis Fortunæ, aliud Primigeniæ, aliud Obsequentis ad Capenam, & Priuatæ, & Viscatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertentis in Palatio, & Bene sperantis, & Auertētis, & Blādæ & Dubiæ in Auentino, & Mammosæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnib. principiū dedit Seruius Tullius, quòd ab ea ex seruo in regnū esset euectus, tum etiam prospiciens eā occasionibus rerū plurimū habere in vtranq; partem momenti: sicut Plutarchus inquit in Problematis, omnique in re humana dominari.*

Fortuna multa

c Sine vllo examine.} *Saltem nobis cognito: ideo causas non habere dicitur, quod eæ à nobis ignorantur: sicut Aristoteles, & Platonici. Speusippus motum ab occulto in occultū fortunā esse finit. De hac plura Aristoteles secundo libro Physicæ auscultationis, & libello De bona fortuna, qui pars est moralium voluminum.*

d Quæ ita cæca est.} *Aristophanes hoc salse in Pluto qui est opum deus: quod argumentum transtulit Lucianus in suū μισάνθρωπον.*

e An & ipsam quo voluerit.} *Sic Aristophanes, qui dicit Plutū, cùm*

cũ mittitur à Ioue ad bonos, claudũ esse: cùm ad malos, celerrimũ.

De Fortuna muliebri. CAP. XIX.

TAntum sanè huic, velut numini tribuunt, quam fortunam vocant, [a] vt simulachrum eius quod à matronis dedicatũ est & appellatũ Fortuna muliebris, etiam locutum esse memoriæ cõmendarint, atq; dixisse non semel, sed iterũ: [b] quòd eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã sic difficile est fallere, quorum artes atq; versutias hinc potius isti aduertere debuerunt, quod illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim fortuna loquax, & muta fœlicitas, & ad quid aliud, nisi vt homines rectè viuere non curarent, conciliata sibi fortuna, quę illos sine vllis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si fortuna loquitur, non saltem muliebris, [c] sed virilis potius loqueretur, [d] vt non ipsæ, quia simulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

L. VIVES.

a VT simulachrum eius quod à matronis. } *Anno post libertatem partã decimo octauo, Cùm Martius Coriolanus exul bellũ intulisset patriæ, nec armis repelli posset, nec precib. flecti, lachrymis mulierum flexus est, templúmq; exstructũ Fortunæ muliebri, via Latina ad quartũ miliariũ ab vrbe, quod cùm dicaretur, bis locuta est imago. Prius sic Ritè me matronæ vidistis, ritéq; dedicastis Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius verò lib. 2. Fortunã muliebrem denunciasse periculum scribit, hoc est, haud dubiè, quod posterius locuta est. Huius fortunæ signum nefas est attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit. Festus.*

Fortuna muliebris

b Propter quod eam ritè. } *Propter, superfluit, ideo expungendũ.*

c Sed virilis potius. } *Cuius templum in ripa Tiberina, festum Calen. April Ouidius quarto Fastorum.*

d Vt non ipsæ quæ simulachrum. } *Maior enim viris fides habetur, quàm mulieribus.*

De virtute & fide, quas pagani templis & sacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis diuinitas tribuebatur. CAP. XX.

VIrtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia deo non est, sed donum Dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescit.

Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primum & maximum officium est, vt in verum credatur Deũ? Sed cur non suffecerat Virtus? Nonne ibi est & Fides?[b] Quãdoquidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent, [c] in partibus iustitiæ fides est: maximúmque locum apud nos habet, quicunq; scimus quid sit, quòd iustus ex fide viuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tã multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cùm eius nomine [d] nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur denique Fortitudo dea non est,[e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas: [f] quæ affuit Curtio, cùm se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit: [g] quæ affuit Decio patri,[h] & Decio filio, cum pro exercitu se vouerunt? [i] Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo: vnde modò non agitur? Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & vnus Deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa vna virtute & fides est, [k] & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt. Has deas non veritas, sed vanitas fecit.

L. VIVES.

a VIrtutem quoque deam.] *Virtuti ædem vouerat M. Marcellus in Gallia primo suo consulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam, Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exstruxit Virtutis & Honoris submissiorem aliis, ne si fortè publicis auspiciis officeret, augures eam demoliri iuberent, Cicero ij. De leg. Colunto illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit, Plinius lib. xxxv. & Cicer. iij Offic. vicinam eam Ioui in Capitolio, iusiurandúmque eius dici esse ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorum Fidem ab Attilio Calatino consecratam scribit: Festus verò ante Romulum & Remum consecratam ab Ænea in Palatio Fidem refert ex Agathocle, nisi sit mendum in loco Ciceronis. Sic enim legitur: Vt fides, vt mens, quas in Capitolio*

Fides

tolio dedicatas videmus: proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. At Liuius libro 23. Interea duumuiri creati sunt, Q. Fabius Maximus & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est canali vno discreta. Ita fieri potest, vt Ciceronis verba sint intelligenda ad hunc modum: Mentem esse cõsecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio consecrata. Dionysius & Plutarchus Fidem à Numa esse sacratam referunt, statuitúmque maximum iusiurandum.

Mens dea

b Quandoquidem virtutem in quatuor species.} *Plato, Aristoteles, Cicero & alij.*

c In partibus iustitiæ fides est.} *Cicero primo Offic. fundamentum iustitiæ fidem vocat. Idem primo De nat. Deo. iustitiam erga deos pietatem esse dicit, cuius fides est pars. Speusippus pietatem eodem modo finit.*

d Nonnulli Romani principes.} *Possunt huc afferri ex Valerio exempla de animi moderatione: de ijs, qui ex inimicis iuncti sunt amicitia, & necessitudine, de abstinentia & continẽtia, de verecundia. Hæc enim omnia, sicut Cicero primo Officiorum ostendit, sub temperantia continentur.*

e Quæ affuit Mutio.} *C. Mutius, cùm Porsenna obsideret vrbem, ingressus eius castra dissimulato cultu, ferro sub veste tecto scribã regis obtruncauit, ratus se regem occidere. Cúmque iuberet eum captum torqueri rex, ipse in ignem sacrificij, qui fortè haud procul erat, manũ iniecit, eámque tenuit immotam, quo vsque & admirationem & pauorem sui regi incuteret.*

C. Mutius

f Quæ affuit Curtio.} *Lacum dicunt fuisse in foro Romano, qui postea siccatus est, solúmque effectum, lacui Curtio fuit ad posteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putent: qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum transnarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui se in illum coniecit, quòd oraculum iusserat immitti in illum id quo plurimum populus Romanus posset. Hæc Liuius libro primo & septimo ab Vrbe condita. Varro tamen libro De lingua Latina tertio sic inquit: Cornelius & Luctatius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex senatusconsulto septum esse, idq; factum esse à Curtio Cos. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.*

M. Curtius

g Quæ affuit Decio patri.} *Hic fuit homo de plebe, sed magna gloria militari & insigni in patriam charitate, Cos. cum T. Manlio Torquato bello Latino cùm vterque Coss. per quietem vidisset ex altera acie Imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitum, pacti in-*

Decius

ter se, vt ab vtra parte exercitus pop. Ro. inciperet cedere, huius partis Imperator se deuoueret pro patria: quod cùm laeuo cornu contigisset, cui Decius praeerat, is se solenni carmine diis manibus pro legionibus Ro. deuouit, in mediósque hostes citato equo, immisit. Liuius lib. 8.

h Et Decio filio.} *Hic fuit Cos. iiij. cum Q. Fabio. v qui primus ex ea gente dictus est maximus bello Gallico, cúmq; ex cornu sinistro, in quo erat Decius Imperator, terror & fuga fieri inciperet. Decius exemplum patris secutus, pro exercitu patriæ se deuouit. Liuius lib. x.*

i Si tamen his omnibus.} *Laurentius Valla in 2. De volup. person. Epicurei declamans, eleuare nititur hæc Romanorum præclara facta: multásque affert rationes, non minus interdum veras, quàm argutas: qui scire cupierit petat ex eo. Liber est vulgaris, tametsi variè à variis editus. Credo Vallam ipsum fuisse in causa, qui diuersa reliquerit autographa.*

Pudicitiæ sacella

k Et pudicitia.} *Erat sacellum Pudicitiæ patritiæ in foro boario ad ædem rotundam Herculis. Liuius lib. x. Quidam simulachrum hoc Fortunæ putãt esse. Festus. Erat & plebeiæ pudicitiæ ædicula à Virginia structa in vico longo, sed quæ postremò in obliuionem venerit. Liuius.*

Quòd vnum non intelligentes Deum, virtute saltem & fœlicitate debuerunt esse contenti.

CAP. XXI.

HÆc enim veri Dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Veruntamen vbi est virtus & fœlicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui virtus fœlicitásque nõ sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda fœlicitas. Si Iupiter, vt hæc daret, ideo colebatur: quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet fœlicitatem, cur non intellectũ est, dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tãta deorũ turba non quæreretur. Consideratis enim officiis deorum dearúmque omniũ, quæ sicut voluerũt pro sua opinatione finxerunt: inueniãt si possunt aliquid, quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutẽ, habenti fœlicitatem. Quid doctrinæ, [b] vel à Mercurio, vel à Minerua petendũ esset, cùm virtus omnia secum haberet? [c] Ars quippe ipsa benè, rectéque viuẽdi virtus à veter. definita est. [d] Vnde ab eo quod Græcè ἀρετὴ dicitur virtus, nomẽ artis Latinos traduxisse putauerunt. [e] Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, [f] quid opus erat deo Catio patre, qui cautos, id est acutos facere, cùm hoc posset cõferre fœlicitas? Ingeniosum, quippe nasci,

sci.fœlicitatis est. Vnde etiam si non potuit à nondũ nato coli dea Fœlicitas, vt hoc ei cõciliata donaret, conferret hoc parẽtib. eius cultoribus suis, vt eis ingeniosi filij nascerentur. Quid opus erat parturiẽtibus inuocare Lucinã, cùm si adesset Fœlicitas, nõ solùm bene parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat, Opi deę cõmendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ iacẽtes, deæ Ruminæ sugẽtes, deo Statilino[f] stãtes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes.[g] deæ Menti vt bonam haberent mentem, deo Volumno & deæ Volumnæ vt bona vellent:[h] diis nuptialib. vt bene cõiugarentur: diis agrestib. vt fructus vberrimos caperent,[i] & maximè ipsi diuę Fructeseæ: Marti & Bellonæ vt bene belligerarent: deæ Victoriæ vt vincerẽt: deo Honorino vt honorarẽtur;[k] deæ Pecuniæ vt pecuniosi essent: deo Æsculano & filio eius Argentino, vt habeant æream argenteámq; pecuniam?[l] Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt,[m] quia prius ærea pecunia in vsu esse cœpit, pòst argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deũ isti si haberent, sicut Saturno Iouem, ita & patri Argentino, & auo Æsculano, Aurinum præponerẽt. Quid ergo erat necesse propter hęc bona, vel animi, vel corporis, vel externa, tãtam deorum turbam colere & inuocare: quos neque omnes commemoraui, nec si potuerũt omnibus humanis bonis minutatim singillatímq; digestis, & deos minutos & singulos prouidere: cùm posset magno facilíq; cõpendio vna dea Fœlicitas cũcta conferre: nec solũ ad bona capienda quisquam alius, sed neq; ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset inuocãda propter fessos diua Fessonia, propter hostes depellẽdos diua Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculũ? Nec deus Spiniensis, vt spinas ex agris eradicaret:[n] nec dea Rubigo, vt nõ accederet, rogaretur: vna Fœlicitate præsente & tuẽte, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Postremò. quoniã de duabus istis deab. Virtute & Fœlicitate tractamus, si fœlicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donum est. Si autem dea est, cur non dicatur, & virtutem ipsa conferre quandoquidem virtutem consequi fœlicitas magna est?

L. VIVES.

a Omnia obtinenda. } *Legendum Optanda, ex veteribus libris.*
b Vel à Mercurio, vel à Minerua. } *Mercurius præest elo-*

rum etiam dicit; quid ad quenque pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit, homines alicuius medici nomen formámque nosse, & quid sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire deum esse Æsculapium, si nescias eum valetudini opitulari: atq; ita ignores cur ei debeas supplicare, hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens: Non modò bene viuere, sed viuere omnino neminē posse, si ignoret quisnam sit faber, quis pictor, quis tector, à quo quid vtensile petere possit, quem adiutorem assumere, quem ducem, quem doctorem. Eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse vtilem cogitationem deorum, si sciatur, quam quisque Deus vim & facultatem aut potestatem cuiusq; rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cuiusq; rei causa Deum aduocare atq; inuocare debeamus, ne faciamus [a] vt mimi solent, & optemus à Libero aquam, [b] à Lymphis vinū. Magna sanè vtilitas. Quis non huic gratias ageret, si vera monstraret: & si vnum verum Deum à quo essent omnia bona, hominibus colendum doceret?

L. VIVES.

Nympharū genera.

a VT mimi solent.} *Mouendi risus gratia.*

b A Lymphis vinum.} *Lympha est omnis humor. Nymphæ præsunt omni generi humorū: sunt enim maris, quæ Nereides dicuntur, filiæ Nerei: fontiū, quæ Naiades: humoris herbarū, & florum, quæ Napææ: humoris arborū quæ Dryades, & Hamadryades: humoris montium quæ Oreades. Nymphæ, Tethidis & Oceani filiæ sunt ter mille: Hesiodus in Theogonia.*

De Fœlicitate, quàm Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus sola sufficeret.

CAP. XXIII.

SEd vnde nunc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Fœlicitas dea est, cur non ipsa vna quæ coleretur constituta est, quæ posset vniuersa conferre & compendio facere fœlicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm vt fœlix fiat? Cur denique [a] tam serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes [b] Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus fœlicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potissimum struxit, nec propter aliquid diis cæteris supplicauit, quando nihil deesset, si hæc adesset? Nam & ipse nec prius rex, nec, vt putant, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Vt quid ergo Romulus constituit Romanis deos, Ianum, Iouem, Martem, [c] Picum, [d] Faunum,

num,[e] Tiberinum, Herculem: & si quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, [f] Lucem & quoscunque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam Fœlicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos, & tot deas sine ista? An eã fortè in tanta turba videre non potuit? [g] Hostilius certè rex deos & ipse nouos Pauorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset & coleret. Præsente quippe Fœlicitate, omnis pauor & pallor non propitiatus abscederet, sed pulsus aufugeret. Deinde quid est hoc, quòd iam Romanum imperium longè latéque crescebat, & adhuc nemo Fœlicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quàm fœlicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera fœlicitas, vbi vera non erat pietas? [h] Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea iam in deorum numerum Fœlicitate suscepta, magna bellorum ciuilium infœlicitas subsecuta est. An fortè iustè est indignata Fœlicitas, quòd & tam serò & non ad honorem, sed ad contumeliam potius inuitata est, vt cùm ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pauor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium? Ad extremum, si cùm turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustrius cæteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neque [i] inter deos Consentes, quos dicunt in consilium Iouis adhiberi, nec inter deos, quos selectos vocant, Fœlicitas constituta est: vt templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præemineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Ioui? Nam neq; etiam Ioui regnum nisi Fœlicitas dedit? si tamē cùm regnaret fœlix fuit, & potior est Fœlicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inueniri hominem, qui timeat se fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui se nolit esse fœlicem. Ipsi ergo dij, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, vtrum vellent Fœlicitati loco cedere: si fortè aliorum ædibus vel altaribus iam fuisset locus occupatus, vbi ædes maior atque sublimior Fœlicitati construeretur: etiam ipse Iupiter cederet, vt ipsum verticem collis Capitolini Fœlicitas potius obtineret. Non enim quispiam resisteret Fœlicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infœlix. Nullo modo omnino si consuleretur faceret Iupiter, [i] quod ei fecerunt tres dij. [k] Mars, [l] Terminus, [m] & Iuuentas,

Murcia.

b Deam Murciam.} *Non pigebit Hermolai Barbari verba subijcere ex Annotationibus in Pliniũ libro decimoquinto. Plinius eo loco sic inquit: Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ quam nunc Myrtiam vocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrteæ, quam nunc Murciam vocant ex Festo, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De viris illustribus. Nam Murcea dea socordiæ est, vt Strenua, Agenorea, Stimula industriæ. Pomponius & Augustinus autores. Nam cùm metas Murcias, Apuleius libro sexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinum ideo Murciũ vocari tradunt, quòd è lapidibus velut muro cõstructus: non à dea Murcia, nec à Figlinis. Ammianus quosdam solitos in Italia vitandæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos vernacula voce nominatos: Plautus: Murcide, inquit, homo, pro inerti & languido: Tantum Hermolaus autor nostræ ætatis diligentissimus. Ergo in Festo cùm dicit Murceæ deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antè Murcus vocabatur: emendatius legetur, Murcia deæ, Liuius lib. 1. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitate acceptis, quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ data sedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modò Murciam Venerem, olim Myrtiam vocabant.*

c Vt ait Pomponius.} *Hermolaus, Beroald. & alij complures hunc Pomp. de hac ipsa re testem adducũt. Nec sat explicant, quis Pomp. sit, cùm fuerint multi, etiam qui scripserint, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicer. an qui post Cicer. fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus cuius Quintilianus meminit: an iuris consultus.*

d Quietem verò appellantes.} *Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse. Quietalis enim dictus est ab antiquis Orchus, ideo extra vrbem Quies est culta. Fanum Quietis erat via Labicana. Liuius libro quarto.*

An si Iouis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit existimari. CAP. XVII.

AN fortè dicũt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atque illi tanquam regi deorũ obtemperãs, ad quos iusserit veniat, & in eorum parte considat? Hoc verè dicitur, non de illo Ioue, quem deorum regem pro sua opinione confingunt, sed de illo vero rege seculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suum, & faciat vincere quem voluerit, cuius consilium occultum esse potest, iniquum esse non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est, & triumphus, & victoriæ iungitur vel

vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poëtæ fingerent, atque à nobis [a] exagitarētur: responderent isti, ridenda esse figmenta poëtarum, non veris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poëtas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei vni tantummodo supplicarent. [b] Non enim si quò misisset victoriam, si ea dea sub illo rege est, possit vel audeat ei resistere, & suam potius facere voluntatem.

L. VIVES.

a Exaggerarentur.} *Legendum exagitarentur.*

b Non enim se misisset victoria.} *Sic in veteribus: Nō enim quò misisset victoriā, si dea est, & sub illo rege est, possit ei audere resistere, & suam potius facere voluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem scribit fingi solitum sceptrū tenentem laua, dextra verò modò Aquilā, modò Victoriam. Illud quoniā cæterorum deorum dominus, vt auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi vniuersa subiecta sunt. Vel, vt Phurnutus interpretatur, quoniam nihil est à quo possit vinci.*

Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.

CAP. XVIII.

QVid quod & Fœlicitas dea est? ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur? Vbi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est fœlicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: fœlicitas autem si mala fuerit, fœlicitas non erit. Certè omnes deos vtriusque sexus, si & sexus habent, non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellentes reipub. populorúmque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An fortè quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem repente conuertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alij plurimi simul, hoc est, vno tempore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo fœlicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & hoc ferendū est. Solet enim & vna [a] res diuersis nominibus appellari. [b] Quid diuersæ ædes, quid

diuersæ aræ, diuersa sacra? Et causa, inquiunt, quia Fœlicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna verò quæ dicitur bona, [c] sine vllo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, vnde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine vllo iudicio venit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, [d] quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, vt suos cultores plerunq; prætereat, & suis contemptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, vt ab illa videantur, & amentur: iam merita sequitur, non fortuitu venit. Vbi est ergo definitio illa fortunæ? Vbi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem, suos cultores discernit vt prosit, fortuna non est. [e] An & ipsam, quò voluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò voluerit, mittenti fortuna resistere. Aut certè ipsam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Fœlicitas inuitari.

L. VIVES.

a QVid quod & Fœlicitas dea.} *Ædis huiusce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archesilao plasta locatum est à L. Lucullo sestertiis lx. Plinius lib. 35.*

Fortuna multa

b Quid diuersæ ædes.} *Ædes malæ Fortunæ & detestatæ in Exquilijs. Ædes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equestris iuxta theatrum. Erat & templū Fortunæ paruæ, & aliud Virginis Fortunæ, aliud Primigeniæ, aliud Obsequentis ad Capenam, & Priuatæ, & Viscatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertentis in Palatio, & Bene sperantis, & Auertētis, & Blādæ & Dubiæ in Auentino, & Mammosæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnib. principiū dedit Seruius Tullius, quòd ab ea ex seruo in regnū esset euectus, tum etiam prospiciens eā occasionibus rerū plurimū habere in vtranq; partem momenti: sicut Plutarchus inquit in Problematis, omnique in re humana dominari.*

c Sine vllo examine.} *Saltem nobis cognito: ideo causas non habere dicitur, quod eæ à nobis ignorantur: sicut Aristoteles, & Platonici, Speusippus motum ab occulto in occultū fortunā esse finit. De hac plura Aristoteles secundo libro Physicæ auscultationis, & libello De bona fortuna, qui pars est moralium voluminum.*

d Quæ ita cæca est.} *Aristophanes hoc salse in Pluto qui est opum deus: quod argumentum transtulit Lucianus in suū μισάνθρωπον.*

e An & ipsam quo voluerit.} *Sic Aristophanes, qui dicit Plutū,*

cùm

cũ mittitur à Ioue ad bonos, claudũ esse: cùm ad malos, celerrimũ.

De Fortuna muliebri. CAP. XIX.

TAntum sanè huic, velut numini tribuunt, quam fortunam vocant, [a] vt simulachrum eius quod à matronis dedicatũ est & appellatũ Fortuna muliebris, etiam locutum esse memoriæ cõmendarint, atq; dixisse non semel, sed iterũ: [b] quòd eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã sic difficile est fallere, quorum artes atq; versutias hinc potius isti aduertere debuerunt, quod illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim fortuna loquax, & muta fœlicitas, & ad quid aliud, nisi vt homines rectè viuere non curarent, conciliata sibi fortuna, quę illos sine vllis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si fortuna loquitur, non saltem muliebris, [c] sed virilis potius loqueretur, [d] vt non ipsæ, quia simulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

L. VIVES.

a VT simulachrum eius quod à matronis.} *Anno post libertatem partã decimo octauo, Cùm Martius Coriolanus exul bellũ intulisset patria, nec armis repelli posset, nec precib. flecti, lachrymis mulierum flexus est, templúmq; exstructũ Fortunæ muliebri, via Latina ad quartũ miliariũ ab vrbe, quod cùm dicaretur, bis locuta est imago. Prius sic Ritè me matronæ vidistis, ritéq; dedicastis Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius verò lib. 2. Fortunã muliebrem denunciasse periculum scribit, hoc est, haud dubiè, quod posterius locuta est. Huius fortunæ signum nefas est attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit. Festus.*

Fortuna muliebris

b Propter quod eam ritè.} *Propter, superfluit, ideo expungendũ.*

c Sed virilis potius.} *Cuius templum in ripa Tiberina, festum Calen. April Ouidius quarto Fastorum.*

d Vt non ipsæ quæ simulachrum.} *Maior enim viris fides habetur, quàm mulieribus.*

De virtute & fide, quas pagani templis & sacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis diuinitas tribuebatur. CAP. XX.

VIrtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescit.

Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primum & maximum officium est, vt in verum credatur Deũ? Sed cur non suffecerat Virtus? Nonne ibi est & Fides?[b] Quãdoquidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent, [c] in partibus iustitiæ fides est: maximúmque locum apud nos habet, quicunq; scimus quid sit, quòd iustus ex fide viuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tã multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cùm eius nomine [d] nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur denique Fortitudo dea non est, [e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas: [f] quæ affuit Curtio, cùm se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit: [g] quæ affuit Decio patri, [h] & Decio filio, cum pro exercitu se vouerunt? [i] Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo: vnde modò non agitur? Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & vnus Deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa vna virtute & fides est, [k] & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt. Has deas non veritas, sed vanitas fecit.

L. VIVES.

a Virtutem quoque deam. } *Virtuti ædem vouerat M. Marcellus in Gallia primo suo consulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam, Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exstruxit Virtutis & Honoris submissiorem aliјs, ne si fortè publicis auspiciis officeret, augures eam demoliri iuberent, Cicero ij. De leg. Colunto illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit, Plinius lib. xxxv. & Cicer. iij Offic. vicinam eam Ioui in Capitolio, iusiurandúmque eius dici esse ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorum Fidem ab Attilio Calatino consecratam scribit: Festus verò ante Romulum & Remum consecratam ab Ænea in Palatio Fidem refert ex Agathocle, nisi sit mendum in loco Ciceronis. Sic enim legitur: Vt fides, vt mens, quas in Capitolio*

Fides

tolio dedicatas videmus: proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. At Liuius libro 23. Interea duumuiri creati sunt, Q. Fabius Maximus & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est canali vno discreta. Ita fieri potest, vt Ciceronis verba sint intelligenda ad hunc modum: Mentem esse cōsecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio consecrata. Dionysius & Plutarchus Fidem à Numa esse sacratam referunt, statuúmque maximum iusiurandum.

Mens dea

b Quandoquidem virtutem in quatuor species.} *Plato, Aristoteles, Cicero & alij.*

c In partibus iustitiæ fides est.} *Cicero primo Offic. fundamentum iustitiæ fidem vocat. Idem primo De nat. Deo. iustitiam erga deos pietatem esse dicit, cuius fides est pars. Speusippus pietatem eodem modo finit.*

d Nonnulli Romani principes.} *Possunt huc afferri ex Valerio exempla de animi moderatione: de ijs, qui ex inimicis iuncti sunt amicitia, & necessitudine, de abstinentia & continētia, de verecundia. Hæc enim omnia, sicut Cicero primo Officiorum ostendit, sub temperantia continentur.*

e Quæ affuit Mutio.} *C. Mutius, cùm Porsenna obsideret vrbem, ingressus eius castra dissimulato cultu, ferro sub veste tecto scribā regis obtruncauit, ratus se regem occidere. Cùmque iuberet eum captum torqueri rex, ipse in ignem sacrificij, qui fortè haud procul erat, manū iniecit, eámque tenuit immotam, quo vsque & admirationem & pauorem sui regi incuteret.*

C. Mutius

f Quæ affuit Curtio.} *Lacum dicunt fuisse in foro Romano, qui postea siccatus est. solúmque effectum, lacui Curtio fuit ad posteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putent: qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum transnarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui se in illum coniecit, quòd oraculum iusserat immitti in illum id quo plurimum populus Romanus posset. Hæc Liuius libro primo & septimo ab Vrbe condita. Varro tamen libro De lingua Latina tertio sic inquit: Cornelius & Luctatius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex senatusconsulto septum esse, idq; factum esse à Curtio Cos. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.*

M. Curtius

g Quæ affuit Decio patri.} *Hic fuit homo de plebe, sed magna gloria militari & insigni in patriam charitate, Cos. cum T. Manlio Torquato bello Latino cùm vterque Coss. per quietem vidisset ex altera acie Imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitum, pacti in-*

Decius

ter se, vt ab vtra parte exercitus pop. Ro. inciperet cedere, huius partis Imperator se deuoueret pro patria: quod cùm laeuo cornu contigisset, cui Decius praeerat, is se solenni carmine diis manibus pro legionibus Ro. deuouit, in mediósque hostes citato equo, immisit. Liuius lib. 8.

h Et Decio filio. } *Hic fuit Cos. iiij. cum Q. Fabio. v qui primus ex ea gente dictus est maximus bello Gallico, cúmq; ex cornu sinistro, in quo erat Decius Imperator, terror & fuga fieri inciperet. Decius exemplum patris secutus, pro exercitu patriae se deuouit. Liuius lib. x.*

i Si tamen his omnibus. } *Laurentius Valla in 2. De volup. person. Epicurei declamans, eleuare nititur haec Romanorum praeclara facta: multásque affert rationes, non minus interdum veras, quàm argutas: qui scire cupierit petat ex eo. Liber est vulgaris, tametsi variè à variis editus. Credo Vallam ipsum fuisse in causa, qui diuersa reliquerit autographa.*

Pudicitiae sacella

k Et pudicitia. } *Erat sacellum Pudicitiae patritiae in foro boario ad aedem rotundam Herculis. Liuius lib. x. Quidam simulachrum hoc Fortunae putãt esse. Festus. Erat & plebeiae pudicitiae aedicula à Virginia structa in vico longo, sed quae postremò in obliuionem venerit. Liuius.*

Quòd vnum non intelligentes Deum, virtute saltem & foelicitate debuerunt esse contenti.

CAP. XXI.

HAEc enim veri Dei munera sunt, non ipsae sunt deae. Veruntamen vbi est virtus & foelicitas, quid aliud quaeritur? Quid ei sufficit, cui virtus foelicitásque nõ sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda foelicitas. Si Iupiter, vt haec daret, ideo colebatur: quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet foelicitatem, cur non intellectũ est, dona Dei esse, non deas? Si autem putatae sunt deae, saltem alia tãta deorũ turba non quaereretur. Consideratis enim officiis deorum dearúmque omniũ, quae sicut voluerũt pro sua opinatione finxerunt: inueniãt si possunt aliquid, quod ab aliquo deo praestari possit homini habenti virtutẽ, habenti foelicitatem. Quid doctrinae,[b] vel à Mercurio, vel à Minerua petendũ esset, cùm virtus omnia secum haberet? [c] Ars quippe ipsa bene, rectéque viuẽdi virtus à veter. definita est. [d] Vnde ab eo quod Graecè ἀρετὴ dicitur virtus, nomẽ artis Latinos traduxisse putauerunt. [e] Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, [f] quid opus erat deo Catio patre, qui cautos, id est acutos faceret, cùm hoc posset cõferre foelicitas? Ingeniosum, quippe nasci,

sci.fœlicitatis est. Vnde etiam si non potuit à nondũ nato coli dea Fœlicitas, vt hoc ei cõciliata donaret, conferret hoc parẽtib. eius cultoribus suis, vt eis ingeniosi filij nascerentur. Quid opus erat parturiẽtibus inuocare Lucinã, cùm si adesset Fœlicitas, nõ solùm bene parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat, Opi deę cõmendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ iacẽtes, deæ Ruminæ sugẽtes, deo Statilino[f] stãtes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes.[g] deæ Menti vt bonam haberent mentem, deo Volumno & deæ Volumnæ vt bona vellent:[h] diis nuptialib. vt bene cõiugarentur: diis agrestib. vt fructus vberrimos caperent,[i] & maximè ipsi diuę Fructeseæ: Marti & Bellonæ vt benę belligerarent: deæ Victoriæ vt vincerẽt: deo Honorino vt honorarẽtur:[k] deæ Pecuniæ vt pecuniosi essent: deo Æsculano & filio eius Argentino, vt habeant æream argenteámq; pecuniam?[l] Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt,[m] quia prius ærea pecunia in vsu esse cœpit, pòst argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deũ isti si haberent, sicut Saturno Iouem, ita & patri Argentino, & auo Æsculano, Aurinum præponerẽt. Quid ergo erat necesse propter hęc bona, vel animi, vel corporis, vel externa, tãtam deorum turbam colere & inuocare: quos neque omnes commemoraui, nec si potuerũt omnibus humanis bonis minutatim singillatímq; digestis, & deos minutos & singulos prouidere: cùm posset magno facilíq; cõpendio vna dea Fœlicitas cũcta conferre: nec solũ ad bona capienda quisquam alius, sed neq; ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset inuocãda propter fessos diua Fessonia, propter hostes depellẽdos diua Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculũ? Nec deus Spiniensis, vt spinas ex agris eradicaret:[n] nec dea Rubigo, vt nõ accederet, rogaretur: vna Fœlicitate præsente & tuẽte, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Postremò, quoniã de duabus istis deab. Virtute & Fœlicitate tractamus, si fœlicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donum est. Si autem dea est, cur non dicatur, & virtutem ipsa conferre quandoquidem virtutem consequi fœlicitas magna est?

L. VIVES.

a Omnia obtinenda. } *Legendum Optanda, ex veteribus libris.*
b Vel à Mercurio, vel à Minerua. } *Mercurius præest elo-*

quentia, Minerua artibus & ingeniis.

Virtus

c Ars quippe ipsa bene } *Antiqui omnes virtutes appellarũt artes atq; sciẽtias bene agẽdi: tum etiã quod idem est, prudẽtias, vt in Mẽnone Plato: nec minus est ars habitus, quo rectè & benè viuendo sumus imbuti, & rectè benéq; viuimus, quàm quo vel fidibus canimus, vel palaestram exercemus, vel gladium fabricamur, aut vestem suimus. Verùm isti nihil intelligunt, nisi vocabulu illis dicatur, quibus in schola assueuerunt. Quod si aliis dicas, eti amsi idem valentibus: iã ibi haerent, nihil intelligunt, omnia absurda, parúmque rectè possunt esse dicta.*

d Vnde ab eo quod Graecè. } *Donatus in Andriam Terentij, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, per syncopen vult esse artem deriuatam.*

Ars

e Sed si virtus non nisi ad ingeniosum. } *Equidem crasso ingenio hominem non negauerim bonum esse posse, & sunt profectò tales non pauci: sed illa eximia & ex perfectissima nota virtus, non temerè, nisi in ingenioso inuenitur. Tardis mentibus, inquit in Tusc. Cicero, virtus non facilè committitur.*

f Quid opus erat deo Cautio. } *In antiquis libris scribitur, deo Catio patre, qui Catos, id est, acutos faceret. Veteres catos vocabãt prudentes, ingeniosos, industrios, quasi cautos. hinc Portius ille sapientissimus homo Cato cognominatus.*

g Deae menti. } *Aedes Menti vota est post pugnam ad lacũ Thrasimenum. Liuius li. 23. dicata tribus annis post ab Attilio duumuiro in id creato. In Capitolio fuit aedes Veneri Erycinae coniuncta, vt antè iam dixi. Sacrata est etiam à M. Aemilio Scauro bello Cymbrico. Festum eius septimo Idus Iunij. Ouidius.*

Dij nuptiales

h Diis nuptialibus. } *Plutarc. in Problematis, quinque deos precari illos qui matrimonio coniunguntur scribit: Iouem adultum, Iunonem adultam, Venerẽ, Leporem, & in primis Dianam: ideò quinque cereos nuptiis accendi morem esse, nec pauciores, nec plures. Non est autem Lepos epitheton Veneris, vt de Suadela putauit Acron, sed est potius dea per se πειθώ, quam vocat Quintilianus persuadendi deam. Porrò est & Hymenaeus praecipuus, qui in nuptiis identidem inuocabatur, sicut apud Catullum. Hunc Seruius primo Aeneid. scribit virum fuisse Atheniensem, qui inter bella saeuissima virgines liberauit: propterea nomen eius in nuptiis inuocatur, quasi liberatoris virginitatis. Martianus hunc Bacchi & Calliopeiae filium dicit.*

Hymenaeus.

i Et maximè ipsi diuae fruges. } *In libris manuscriptis: Ipsi diuae Fructesea.*

k Deae pecuniae. } *Iuuenalis Satyra prima significat huic deae nec templum esse erectum, nec aram, ait enim:*

Etsi

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas nullas nummorum ereximus aras.
Nisi fortè ignorauit poëta eam esse deam: nam Varro scripsit etiã doctis multos deos sacra & ceremonias esse occultas.

l Nam ideo patrem. } *Alibi sic: Nam deum Æsculanum ideo Argentino præposuerunt.*

m Quia prius ærea pecunia. } *Plin. lib. 33. Argentum signatum est anno Vrbis cõdita quingẽtesimo octogesimoquinto, Q. Fabio Cos. quinq; annis ante primũ bellum Punicũ: Vbi pro quingentesimo legendum est quadringentesimo. Primum enim Punicũ bellũ cœpit Appio Claudio Caci fratre, & Q. Fuluio Coss. anno V. C. quadringentesimo nonagesimo. Eutropius in ipso bello Punico percussũ dicit, sed digerendis temporibus fallitur, vt sæpe. Verùm de hac ratione temporũ iã sum superiore locutus libro. Nota argenti fuerũt bigæ & quadrigæ, vnde bigati & quadrigati. nã victoriati percussi sunt paulum ante bellum sociale ære admisto. Aureus nummus bello Punico secundo percussus lxij. annis postquàm argenteus.*

n Nec dea Rubigo. } *Rubigo est ros putrefactus, fruges teneras corrumpens & frians. Ad aurorã solet id vitium segetib. accidere, siente calo sicut ait Plinius, serenisq; noctib., nullo sentiẽte, nisi cũ factũ est, in conuallib. & locis, perflatũ nõ habentibus. Nã vẽtosa & celsa huic incõmodo nõ sunt ita obnoxia. Idẽ: Rubigalia Numa constituit anno regni sui vndecimo, quæ nũc aguntur ad septimũ Cal. Maij: quoniã tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tẽpus Varro determinat sole tauri partẽ decimã obtinente, sicut tunc ferebat ratio: sed vera causa est, quod post dies vndeuiginti ab æquinoctio verno per id quatriduũ varia gẽtiũ obseruatione in iiij. Cal. Maij canis occidit, sydus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculã necesse sit. Hæc ille. Porrò canis Rubigini mactabatur. Ouid. 4. Fast. Varro in lib. Rerũ rusticarũ deum facit Robigum, quem cum dea Flora coniungit, in illis sex decorũ dearúmq; paribus, quos initio inuocat. Et Robigum dicit vetere more: nam quasi rodigus vocatur, à rodendo. Rubigo propriè genus est vitij obscœnæ libidinis, quod hulcus dicitur. Est & in ferro rubigo ex situ & nimia quiete, vnde etiam in segetibus gignitur.*

Rubigo

Robigus

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis. CAP. XXII.

QVid ergo est quod pro ingenti beneficio Varro iactat præstare se ciuibus suis: quia non solùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: ve-

rum etiam dicit; quid ad quenque pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit, homines alicuius medici nomen formámque nosse, & quid sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire deum esse Æsculapium, si nescias eum valetudini opitulari: atq; ita ignores cur ei debeas supplicare. hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens: Non modò bene viuere, sed viuere omnino neminé posse, si ignoret quísnam sit faber, quis pictor, quis tector, à quo quid vtensile petere possit, quem adiutorem assumere, quem ducem, quem doctorem. Eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse vtilem cogitationem deorum, si sciatur, quam quisque Deus vim & facultatem aut potestatem cuiusq; rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cuiusq; rei causa Deum aduocare atq; inuocare debeamus, ne faciamus [a] vt mimi solent, & optemus à Libero aquam, [b] à Lymphis vinũ. Magna sanè vtilitas. Quis non huic gratias ageret, si vera monstraret: & si vnum verum Deum à quo essent omnia bona, hominibus colendum doceret?

L. VIVES.

Nympharũ genera.

a VT mimi solent.} *Mouendi risus gratia.*

b A Lymphis vinum.} *Lympha est omnis humor. Nymphæ præsunt omni generi humorũ: sunt enim maris, quæ Nereides dicuntur, filiæ Nerei: fontiũ, quæ Naiades: humoris herbarũ, & florum, quæ Napeæ: humoris arborũ quæ Dryades, & Hamadryades: humoris montium quæ Oreades. Nymphæ, Tethidis & Oceani filiæ sunt ter mille: Hesiodus in Theogonia.*

De Fœlicitate, quàm Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus sola sufficeret.

CAP. XXIII.

SEd vnde nunc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Fœlicitas dea est, cur non ipsa vna quæ coleretur constituta est, quæ posset vniuersa conferre & compendio facere fœlicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm vt fœlix fiat? Cur denique [a] tam serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes [b] Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus fœlicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potissimum struxit, nec propter aliquid diis cæteris supplicauit, quando nihil deesset, si hæc adesset? Nam & ipse nec prius rex, nec, vt putant, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Vt quid ergo Romulus constituit Romanis deos, Ianum, Iouem, Martem, [c] Picum, [d] Faunum,

num,[c] Tiberinum,Herculem: & si quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, [f] Lucem & quoscunque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam Fœlicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos, & tot deas sine ista? An eã fortè in tanta turba videre non potuit? [g] Hostilius certè rex deos & ipse nouos Pauorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset & coleret. Præsente quippe Fœlicitate, omnis pauor & pallor non propitiatus absceederet, sed pulsus aufugeret. Deinde quid est hoc, quòd iam Romanum imperium longè latéque crescebat, & adhuc nemo Fœlicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quàm fœlicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera fœlicitas, vbi vera non erat pietas? [h] Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea iam in deorum numerum Fœlicitate suscepta, magna bellorum ciuilium infœlicitas subsecuta est. An fortè iustè est indignata Fœlicitas, quòd & tam serò & non ad honorem, sed ad contumeliam potius inuitata est, vt cùm ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pauor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium? Ad extremum, si cùm turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustrius cæteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neque [i] inter deos Consentes, quos dicunt in consilium Iouis adhiberi, nec inter deos, quos selectos vocant, Fœlicitas constituta est: vt templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præmineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Ioui? Nam neq; etiam Ioui regnum nisi Fœlicitas dedit? si tamẽ cùm regnaret fœlix fuit, & potior est Fœlicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inueniri hominem, qui timeat se fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui se nolit esse fœlicem. Ipsi ergo dij, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, vtrum vellent Fœlicitati loco cedere: si fortè aliorum ædibus vel altaribus iam fuisset locus occupatus, vbi ædes maior atque sublimior Fœlicitati construeretur: etiam ipse Iupiter cederet, vt ipsum verticem collis Capitolini Fœlicitas potius obtineret. Non enim quispiam resisteret Fœlicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infœlix. Nullo modo omnino si consuleretur faceret Iupiter, quod ei fecerunt tres dij. [k] Mars, [l] Terminus, [m] & Iuuentas,

qui maiori & regi suo nullo modo cedere voluerunt. Nam sicut habent eorum literæ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eúmque locum qui ei dignior aptiórque videbatur, à diis alienis cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium, & credens eos tanto numini suóque principi voluntate cessuros; quia multi erant illic vbi Capitolium constitutum est: per augurium quæsiuit, vtrũ concedere locum vellent Ioui: atque ipsi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoraui, Martem, Terminum, Iuuentatem: atque ideo Capitolium ita constructum est, vt etiam isti tres essent tam obscuris signis, vt hoc vix homines doctissimi scirent. Nullo modo igitur Fœlicitatem Iupiter ipse contemneret, sicut à Termino. Marte, Iuuentate contemptus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Ioui, profectò cederẽt Fœlicitati, quæ illis regem fecerat Iouem. Aut si non cederent, non id contemptu eius facerent, sed quòd in domo Fœlicitatis, vel obscuri esse mallent, quàm sine illa in locis propriis eminere. Ita dea Fœlicitate in loco amplissimo & celsissimo constituta discerent ciues omnes, vnde boni voti petendum esset auxilium. Ac sic ipsa suadente natura, aliorum deorum superflua multitudine derelicta coleretur vna Fœlicitas: vni supplicaretur: vnius templum frequentaretur à ciuibus, qui fœlices esse vellent, quorum esset nemo, qui nollet: atque ita ipsa à seipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi fœlicitatem velit accipere, vel quod ad fœlicitatem existimat pertinere? Proinde, si Fœlicitas habet in potestate, cum quo homine sit (habet autem si dea est) quæ tandem stultitia est, ab aliquo eam deo petere, quam possit à seipsa impetrare? Hanc ergo deam super deos cæteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipsos legitur: Romani veteres [n] nescio quem Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quàm Iouem, ad quem diurna fulmina pertinebant: Sed postquàm Ioui templum insigne ac sublime constructum est, propter ædis dignitatem, sic ad eum multitudo confluxit. [o] vt vix inueniatur qui Summani nomen, quod audire iam non potest, se saltem legisse meminerit. Si autem Fœlicitas dea non est, quoniam, quod verũ est, munus est dei: ille deus quæratur, qui eam dare possit, & deorum falsorum multitudo noxia relinquatur, quàm stultorum hominum multitudo vana se-

na se-

na sectatur, dona dei deos sibi faciens, & ipsum cuius ea dona sunt, obstinatione superbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non potest infœlicitate, qui tanquàm deam Fœlicitatem colit, & deum datorem fœlicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

L. VIVES.

a TAm serò.} *L. Licinius Lucullus consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno ab Vrbe condita dclxvj.*

b Lucullus.} *L. Licinius Lucullus, qui bellum aduersus Mithridatem gessit, cui Gn. Pompeius successor est missus aduersa nobilitate: hic quòd fœliciter bellum contra Mithridatem & Tigranem reges administrasset, templum huic deæ constituit.* **Lucullus**

c Picum.} *Filius hic fuit Saturni, vt ait Vergilius in septimo. Regnauit in Latio Aboriginum tempore, quem Circe vxor in auem sui nominis mutauit, quòd Pomonam deam adamasset: ideo ea auis Romanis est sacra.* **Picus**

d Faunum.} *Filius hic fuit Pici apud eundem Vergil. pater Faunorum & Satyrorum, & reliquorũ agrestium numinum. Plutarchus in Parallelis Mercurij filium fuisse scribit. In Latio regnauit tempore Aboriginum, ciuésque suos ritu ferarum viuentes, mitiorẽ vitam docuit: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit à quo & fana sunt dicta. Oraculum eius fuit in Albunea Laurentinorum sylua. Huic alij annum sacrum, alij menstruum celebrant. Valer. Probus in primo Georg. Festum huius erat Romæ Nonis Decembribus, vt canit Horatius tertio Carminum.* **Faunus**

e Tyberinum.} *Hic Capeti filius fuit, Albanorum rex, latro insignis, qui traiectu Tyberis fluuij submersus, nomen dedit fluuio, cùm prius Albula diceretur.* **Tyberinus**

f Lucem.} *Romani Iouem colebant Luceium, vt est in carminibus Saliorum, quẽ præesse credebant luci, eiúsque caussam esse. Festus. Varro lib. 4. De ling. Latina ait, Tit. Tatium Romæ deos statuisse Opem, Florámve, Dijouem, Saturnúmque, Solem, Lunam, Vulcanum, & Summanum: itémque Larundam, & Terminum, Curinum, Vortundum, Lares, Dianámque, Lucinámque.*

g Hostilius certè rex.} *Cùm commisso inter Romanos & Veientes prælio nunciatum esset Tullo Hostilio Rom. regi Albanos desciscere, pallerçque & pauere. Rom. ob eam rem videret, ipse in re trepida templum vouit Pallori & Pauori.* **Palloris & Pauoris templum**

h Pietas enim.} *Pietas est, vt inquit Cic. 1. De nat. deorum, iustitia aduersus Deos. Est & pietas cultus erga maiores, aut sanguine coniunctos, qui cùm est erga deos, religio nominatur. Erat & Romæ sacellum Pietatis ab Acilio dicatum, vbi mulier habitauit illa, quæ vberibus suis aluit patrem custodiæ traditum. Festus. Ibique imago factum hoc exprimens visebatur, vt Valer. subindicat lib. 5. Aedis Pietatis in Circo Flaminio meminit Obsequens in Prodigiis.*

Dij Consentes.

i Inter deos Consentes.} *Duodecim sunt dij Consentes, sex mares, & sex fœminæ: quorum imagines auratæ stabant apud forum, vt refert Varro lib. 1. Rerum rustic. Hos Ennius disticho est complexus: Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo, Consentes appellant, quasi consentientes in eo quod est gerendum. His enim vtitur velut consiliarijs Iupiter in maximis rebus agendis, vt hic Augustinus: sed apertius Seneca tradit ex disciplina Ethrusca lib. Nat. quæst. 2. Ferunt in antiquis monumentis Pomponium Lætum, eiusmodi rerum diligentissimum inquisitorem, & admiratorem obseruasse, atque ita ad Medicen Laurentium scripsisse, singulis illorum deorum suum mensem esse sacrum: Ianuarium Iunoni, Februarium Neptuno, Martium Mineruæ, Aprilem Veneri, Maium Apollini, Iunium Mercurio, Quintilem Ioui, Sextilem Cereri, Septembrem Vulcano, Octobrem Marti, Nouembrem Dianæ, Decembrem Vestæ. Diodorus lib. iij. Chaldæos scribit triginta astra dixisse deos consultores, & duodecim signiferi signa: quorum vnumquodque suo mensi præest, deos principantes nominasse. Erant & Aegyptiis sui duodecim dei præcipui, sed non idem ac Romanis.*

Terminus

i Quod ei fecerunt tres dij.} *Numa Pompilius rex Romanus cùm & publicum agrum populi Romani, & priuatum vniuscuiusque certis limitibus terminisque definisset, sacellum erexit Termino in collo Tarpeio deo cui nihil animatum sacrificaretur, sed solùm liba, pultes, & primitiæ frugum: tametsi hoc postea, vt alia complura, in dissuetudinem abiit: Saxumque erat hic deus, & saxa reliqui omnes agrorum, & publici, & priuatorum termini. Quos qui statuto dimouisset loco, eum hominem liceret sine fraude neci dedere. At cùm rex Tarquinius Priscus templum vouisset in Tarpeia rupe Ioui, Iunoni, & Mineruæ augustissimum, velletque tanti operis iacere fundamenta, inuenit eo loci multorum deorum aras, & à Tito Tatio & cæteris regibus sacratas: quas omnes exaugurare cùm vellet, vt liberum esset templum suis tribus diis, consilio Nauij Accij auguris vsus, vnumquenque illorum deorum consuluit, attributis ei auibus, num patri Ioui cederet: aues omnium tales fuerunt, vt cedere se significarent: aues Termini & Iuuentæ non pati deos*

deos illos moueri se portenderunt. Ita postea ædificato à filio vel nepote eius regis Superbo Capitolio aræ sunt eodem relictæ loco, quo prius fuerant. Lætum esse auguriũ respondit Accius, quo significabatur terminos populi Rom. fore immobiles, & iuuentutem inuictam. Hæc ex Plutarcho & Dionysio. Liuius & Florus exaugurationem illam rege Tarquinio Superbo factam videntur narrare, tametsi eorum verba sic intelligi possunt, vt ab his quæ attulimus non dissentiant. Quòd si dissentiant, Liuio & Floro citius hoc loco fidem habuero, quàm aliis Græcis hominibus.

k Mars.} *De Termino & Iuuentate legi apud autores, quos modò recensui, & alios permultos: de Marte non legi.*

l Terminus.} *Cùm & fœdus inter Saturnum, Titanúmque eius fratrem sub hac conditione esset initum, ne Saturnus prolem aliquam masculam tolleret, deinde oraculo esset Saturnus præmonitus, se à filio suo regno pellendum: liberos omnes virilis sexus statuit deuorare: nato verò Ioue, ingens patri saxum pro filio est suppositum: cúmq; ope illius esset Iupiter seruatus, cùm iam rerũ potiretur, iussit illud sub Parnasso monte statui, Hesiodus. Græci βαίτυλον appellant, vt Hesychius docet. Vnde in voraces fertur illud Græcorum: Καὶ βαίτυλον κατέπινες: id est Bætylum deglutieris. Eusebius in Phœnicum theologia ex Sanchoniatone, Bætylum Cæli & Rheæ filium perhibet. Saturni fratrem. Porrò Bætylus postea dictus est τέρμων, Latinè Terminus, qui Ioui maximo noluit cedere. ea fortasse fiducia, quemadmodum Lactantius inquit, quod eum è paternis faucibus liberasset, Sub dio semper Romæ colebatur, & libero fruebatur cælo. Festus, & Lactantius.* Bætylus

m Et Iuuentas.} *Iuuentus, & Iuuentas, & Iuuenta dicitur, sed Iuuentas ipsum numen, inquit Acron. Horatius:* Iuuentas

Et parum comis sine te Iuuentas, Mercuriúsque.

Quanquam est & ætas ipsa apud eundem Horatium:

Olim iuuentas & Patrius Vigor.

Et in Epodis:

Fugit Iuuentas & verecundus color.

Verùm dea hæc Græcè Hebe, Iunonis solius filia sine patre, vt Mars: tametsi Græci Iouem ei dant parentem, vxor fuit Herculis, Ioui poculum ministrabat, cui Ganymedes successit. Est ἥβη propriè robur ætatis vigórq; nam ab ἡβάω deducitur. Fuit & Iuuentatis ædes in Circo maximo, quam dedicauit C. Licinius Lucullus duũmuir. Vouerat eam sedecim annis antè M. Liuius Cos. quo die Asdrubalem exercitúmque eius cecidit. Idem censor eam faciendam locauit M. Cornelio, T.

Sempronio Coss. Huius quoque dedicandæ ergo ludi facti. Liuius libro xxxvj. Erat & Iuuentæ ædicula in foro.

sũmanus

n Nescio quem Summanum.] *Capella hunc Plutonem esse dicit, quasi summum manium. Aedes huius erat prope fanum Iuuentatis, vt Plinius videtur significare. Summanalia liba erant farinacea in modũ rotæ facta. Festus. Fulmina nocturna ei tribuebãtur, vt diurna Ioui, quæ ideo dicebantur Dia. Erant etiam quædã ambigua, quæ noctu, an die facta esse ignorabantur, quæ dicebantur Prouersa. ideo vtrique sacrum fiebat, cum procurarentur. Ita Romani solos hos duos deos seruarunt, in quorum potestate essent fulmina. Thusci nouem deos posuerunt, & fulmina esse vndecim generum sicut Plinius inquit li. 2 Festus & vulgaris disciplina augurum Rom. tria genera fulgurũ tradebat. Postularia, quæ aliquod sacrum fieri postularent: Pestifera, quæ exitium portenderent: Perentalia superiorum fulgurum approbari expiationẽ significantia Manubias. hoc est iactus fulminum, totidem ostendit. Seneca. Prima est Iouis vnius quæ moneat: secũda, ex decreto Consentiũ, quæ prosit, sed nõ impunè: tertia, ex decreto superiorum deorum perniciosa prorsus. Hæc & alia plurima de generibus fulminum ex Cecinna, Volaterrano & Acaldo. Seneca libro Naturalium quæstionum secundo. Plinius quoque nonnulla, sed in transcursu, vt reliqua.*

Fulgurum tria genera

o Vt vix inueniatur qui Summanum.] *Hic deus præterquam quòd ignobilis erat admodum, etiam non satis sciebatur quis esset nõ ignorabant vnum esse ex diis qui præessent nocti, sed nomen eius proprium in obscuro erat Ouidius sexto Fast.*

Reddita, quisquis is es, Summano templa feruntur.
Tunc cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Eius feriæ xiij. Calend. Iulias. Erat Summani ædes prope circum maximum, & sacellum in Capitolio.

Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colant ipsa dona diuina.

CAP. XXIIII.

Libet autem eorum cõsiderare rationes. Vsque adeóne, inquiunt, maiores nostros insipientes fuisse credendum est, vt hæc nescirent munera diuina esse non deos? sed quoniam sciebant nemini talia, nisi aliquo deo largiente concedi: quorum deorum nomina non inueniebant, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: sicut à bello Bellonam nuncupauerunt, non bellum: sicut à cunis Cuninam, non Cunam: sicut à segetibus Segetiam, non segetem

sicut

ſicut à pomis Pomonam, non pomum: ſicut à bobus Bubonam, non bouem: aut certè nulla vocabuli declinatione, ſicut res ipſæ nominantur: vt Pecunia dicta eſt dea, quæ dat pecuniam, non omnino pecunia dea ipſa putata eſt. Ita Virtus, quæ dat virtutem:[a] Honor, qui honorem: Concordia quæ corcordiã: Victoria, quæ victoriam dat. Ita inquiunt, cùm fœlicitas dea dicitur, non ipſa quæ datur, ſed numen illud attenditur à quo fœlicitas datur. Iſta nobis reddita ratione, multò facilius eis quorum cor nõ nimis obduruit, perſuadebimus fortaſſe quod volumus.

L. VIVES.

a Honor, qui honorem.} *Cic. 2. De nat. deorum: Vides templum Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Erat Romæ idem templum Virtutis & Honoris C. Marij, diuersis tamen cellis. nam eadem fieri non poſſe iam M. Marcello V. Cos. reſponderat collegiũ Pont. Honori veteres nudis capitib. ſacra faciebãt, cùm alijs dijs tecti operarentur. Autor in Problematis Plutarchi.*

Honoris templum.

De vno tantùm colendo Deo, qui licèt nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator eſſe ſentitur. CAP. XXV.

SI enim iam humana infirmitas ſenſit non niſi ab aliquo deo dari poſſe fœlicitatem: & hoc ſenſerunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipſum eorum regem Iouem, quia nomen eius à quo daretur fœlicitas ignorabant, & ideo ipſius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt. Satis ergo indicant nec ab ipſo Ioue dari poſſe fœlicitatem, quem iam colebant, ſed vtique ab illo, quem nomine ipſius fœlicitatis colendum eſſe cenſebant. Confirmo prorſus à quodam deo, quem neſciebant, eos crediaiſſe dari fœlicitatem. Ipſe ergo quæratur, ipſe colatur, & ſufficit. Repudietur ſtrepitus innumerabilium dæmoniorum. Illi non ſufficiat hic deus, cui non ſufficit munus eius. Illi, inquam, non ſufficiat ad colendum deus dator fœlicitatis, cui non ſufficit ad accipiendum ipſa fœlicitas. Cui autẽ ſufficit: nõ enim habet homo, quid amplius optare debeat: ſeruiat vni deo datori fœlicitatis. Nõ eſt ipſe, quẽ nominant Iouem. Nam ſi eum datorem fœlicitatis agnoſcerent, non vtique alium, vel aliam, à quo daretur fœlicitas, nomine ipſius fœlicitatis inquirerent: neq; ipſum Iouẽ cum tantis iniuriis colendum putarent. Iſte alienarum dicitur[a] adulterator

vxorum. [b] Iste pueri pulchri impudicus amator & raptor.

L. VIVES.

a Adulterator.} *Alibi adulter. Iouis turpissima adulteria sunt apud poëtas decantatissima: ut cum Alcmena, cum Leda, & alijs.*

b Iste pueri pulchri.} *Ganymedis Phrygij, de h c alibi.*

De ludis scenicis, quos sibi dij celebrari à suis cultoribus exegerunt.

CAP. XXVI.

Sed fingebat hæc Homerus, ait Tullius & humana ad deos transferebat, diuina mallem ad nos. Meritò displicuit viro graui diuinorum criminum poëta con fictor. Cur ergo ludi scenici, vbi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibentur, inter res diuinas à doctissimis conscribuntur? Hîc exclamet Cicero non contra figmenta poëtarum, sed contra instituta maiorum. An non exclamarent & illi, quid nos fecimus? Ipsi dij ista suis honoribus exhibenda flagitauerunt, atrociter imperarunt: cladem nisi fieret, prænunciarunt: quia neglectum est aliquid, seuerissimè vindicarunt: quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes, & miranda facta, quod dicam. [b] Tito Latino rustico Romano patrifamiliâs dictum est in somnis, in senatu nunciaret, vt ludi Romani instaurarentur, quod primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci iussus est, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus triste displicuisset imperium. Cùm ergo ille qui somnio commonitus erat postera die iussa facere non ausus esset, secunda nocte hoc idem rursus seuerius imperatum est. Amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quòd maior ei pœna, si non faceret, immineret. Cùm etiam sic nō auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum sententia, ad magistratus rem detulit: atque in lectica allatus est in senatum. Expositóque somnio, recepta continuo valetudine, pedibus suis sanus abscessit. Tanto stupefactus miraculo senatus, quadruplicata pecunia, ludos censuit instaurari. Quis non videat, qui sanum sapit, subditos homines malignis dæmonibus, [c] à quorum dominatione non liberat, nisi gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum, vi compulsos esse, exhibere talibus diis, quę recto consilio poterant turpia iudicari? In illis certè ludis poëtica numinum crimi-

crimina frequentantur: qui ludi cogentibus numinibus, iussu senatus instaurabãtur. In illis ludis corruptorẽ pudicitiæ Iouẽ turpissimi histriones cãtabãt, agebãt, placabãt: si illud fingebatur, ille irasceretur: si autẽ suis criminib. etiã fictis delectabatur, quãdo coleretur, nisi diabolo seruiretur? Itáne iste Romanũ cõderet, dilataret, cõseruaret imperiũ, quouis Romano cui displicebãt talia, homine abiectior? Iste daret fœlicitatẽ, qui infœliciter colebatur: & nisi ita coleretur, infœlicius irascebatur?

L. VIVES.

a Sed fingebat hæc Homerus, ait Tullius.} *Primo Tusc. quæst. Nec Homerũ audio, qui Ganymedẽ a diis raptum ait propter formã, ut Ioui pocula administraret: nõ iusta causa cur Laomedõtis tanta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: diuina mallẽ ad nos: quæ autẽ diuina? Vigere, sapere, inuenire, meminisse. Grauissima sententia: qua notatur vel superstitio vel impietas eorũ, qui Deũ mensura nostra fragilitatis & nostrorum affectuũ metiuntur, ut talem eum putent, quales nos sumus, morosi, difficiles, queruli, saui, inuidi, superbi, arrogantes, leues, deniq; flagitiosi & scelerati: quantò esset satius attollere nos ad æmulationem illius diuinæ virtutis ac probitatis?*

b Tito Latino.} *Hæc historia est frequens apud scriptores. Meminerunt eius Cicero primo De diuin. ex Fabio, Gellio, & Cælio. Liuius lib. 2. Valerius Maximus lib. 1. & post hos Au. Gellius, Macrobius, Lactantius. Contigit M. Minutio, A. Sempronio Coss. anno ab Vrbe condita cclij. fusè ab Augustino explicatur. Sunt tamẽ, qui hunc T. Latinum nominent. Lactantius Tyberium Atinum appellat.*

T. Latini historia

c A quorum dominatione.} *Alludit ad exclamationem quæ est apud Paulum ad Rom. 7. Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Iesum Christum.*

De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex disputauit. CAP. XXVII.

Relatum est in literis, [a] doctissimum pontificem Scæuolam disputasse tria genera tradita deorum: vnum à poëtis, alterum à philosophis, tertium à principibus ciuitatis. [b] Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de diis fingantur indigna: secundum, non cõgruere ciuitatibus, quòd habeat aliqua superuacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est. Solet enim & à viris peritis dici: superflua non nocent. Quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc,

inquit, non esse deos, Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quàm quòd eorum qui sint dij non habeant ciuitates vera simulachra: quòd verus Deus nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra? Hæc pontifex nosse populos non vult, nam falsa esse non putat. Expedire igitur existimat falli in religione ciuitates: quod dicere etiam in libris Rerum diuinarum ipse Varro non dubitat. Præclara religio quò confugiat liberandus infirmus: & cùm veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire, quod fallitur. Poëticum sanè deorum genus cur Scæuola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic videlicet deos deformant, vt nec bonis hominibus comparentur, cum [c] alium faciunt furari, alium adulterare. Sic item aliquid aliter turpiter atque ineptè dicere ac facere: [d] tres inter se deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere Troiam euertisse: Iouem ipsum [e] conuerti in bouem [f] aut cygnum, vt cum aliqua concumbat: [g] deam homini nubere: Saturnum filios deuorare. Nihil denique posse confingi miraculorum atq; vitiorum, quod non ibi reperiatur, quæ à deorum natura longè absint. O Scæuola pontifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferãt, vbi crimina deorum libeat mirari, & quę fieri possunt, placeat imitari. Si autem tibi responderit populus: vos nobis importastis ista pontifices, deos ipsos roga, quibus instigantibus ista iussistis, ne talia sibi iubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorum maiestate credenda, maior est deorum iniuria, de quibus impunè finguntur. Sed non te audiunt, dæmones sunt, praua docent, turpibus gaudent: non solùm non deputant iniuriam si de illis ista fingantur, sed eam prorsus iniuriam ferre non possunt, si per eorum solennia non agantur. Iam verò si aduersus eos Iouem interpelles, maximè ob eam causam, [h] quia eius plura crimina ludis scenicis actitantur, nónne etiam si deum Iouem nuncuparis, à quo regitur totus atque administratur hic mundus: eo illi fit à vobis maxima iniuria, quòd eum cum istis colendum putatis, eorúmque regem esse perhibetis?

L. VIVES.

a Doctissimum pontificem Scæuolam.} *Mutij Scæuolæ fuerunt multi. Põtifex hic fuit temporibus belli ciuilis Mariani*

riani à Mario iuniore casus: ad quem Cicero itasse se dicit discendi gratia, posteaquam Scæuola augur interierat.

b Primum genus nugatorium.} *Dionysius Halycarnasseus libro Veterum rerum secundo, scribit Romanos eiecisse cõmenta illa poetarum, quibus dij inter se pugnantes, dissidentes, adulterantes, & eiusmodi finguntur, quæ non modò de diis, sed ne de viris quidẽ bonis vti dicerentur digna essent: Romulúmque assuefecisse Quirites suos, vt & bene sentirẽt, & bene loquerẽtur de diis. Hæc & alia ibi cõplura, quorũ etiam in Euangelica præparatione meminit Cæsariensis Eusebius.*

c Alium faciunt furari.} *Mercurium, qui & Tiresiæ subripuit boues, Marti gladium, Vulcano forcipem, Neptuno tridentem, Apollini arcum & sagittas, Veneri cestum, Ioui sceptrum.* Mercurius

d Tres inter se deas.} *Hæc pueris quoque sunt nota.*

e Conuerti in bouem.} *Cùm rapuit Europam.*

f Aut cygnum} *Cùm concubuit cum Leda. De his conuersionibus Iouis Ouidius lib. sexto Transformationum.*

g Deam homini nubere.} *Cererem Iasio, Harmoniã Cadmo, Callirhoen, Chrysaori, Auroram Tithono, Tethyn Peleo, Venerem Anchisæ, Circen Vlyssi, eidem Calypson, & alias quas Hesiodus in Theogonia recenset.*

h Quia ei⁹ plura crimina.} *Adulteria, sæuitates, impietates, stupra.*

An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

CAP. XXVIII.

NVllo igitur modo dij tales, qui talibus placantur, vel potius accusantur honoribus, vt maius sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere, & conseruare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potius donum tam grãde cõferrent, qui eos in eiusmodi rebus diuinis, hoc est, ludis scenicis honorabilius dignius que coluerunt, quando & à morsibus poëtarum, quibus deos dilacerari videbant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines, quos liberet, & ipsos scenicos non turpes iudicauerunt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamuis deum Aurinum non colerent, sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec eius patrem colerent Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem Deo vero nullo modo habere possent,

diis verò istis falsis & multis ignoratis siue contemptis, atque vno illo cognito & fide syncera ac moribus culto, & melius hîc regnum haberent quantumcunque haberent, & post hoc acciperent sempiternũ, siue hîc haberent, siue non haberent.

De falsitate auspicij quo Rom. regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.

CAP. XXIX.

NAm illud quale est quod commemoraui paulò antè, pulcherrimum auspicium fuisse dixerunt, Martem, & Terminum, & Iuuentatem, nec Ioui regi deorum loco cedere voluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est, [a] Martiam gentem, id est, Romanam, nemini locum, quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuentutem etiam Romanam propter deam Iuuentatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habebant istum regem deorum suorum, & datorem regni sui, vt ei auspicia ista pro aduersario ponerent, cui non cedere pulchrum esset: quanquam hæc si vera sunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confessuri sunt, quòd dij cesserint Christo, qui Ioui cedere noluerunt. Salus quippe imperij finibus, Christo cedere potuerunt, & de sedibus locorum, & maximè de corde credentium. Sed antequam Christus veniret in carne, antequã ista denique scriberentur, quæ de libris eorum proferimus: sed tamen postea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquoties Romanus exercitus fusus est, hoc est, versus in fugam, falsũmque ostendit auspicium, quod Iuuenta illa non cesserit Ioui: & gens Martia superantibus atque irrumpentibus Gallis in ipsa vrbe contrita est, & termini imperij, deficientibus multis, ad Hannibalem ciuitatibus, in angustum fuerant coarctati. Ita euacuata est pulchritudo auspiciorum, remansit contra Iouem contumacia nõ deorum, sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse, aliud vnde cesseras redisse. Quanquam enim postea in Orientalibus partibus [b] Hadriani voluntate mutati sunt termini imperij Romani. Ille nanque tres prouincias nobiles Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, vt deus ille Terminus, qui Romanos terminos secundùm istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Ioui,

Ioui, plus Hadrianũ regem hominum, quàm regem deorum timuisse videatur.[c] Receptis quoque alio tempore prouinciis memoratis, nostra pene memoria retrorsus terminus cessit, [d] quando Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naues iussit incendi, quibus alimonia portabatur, qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili vulnere extinctus in tantam est redactus inopiam, vt inde nullus euaderet, vndique hostibus incursantibus, milite Imperatoris morte turbato, nisi placito placis illic imperij fines constituerentur: vbi hodiéque persistunt, non quidem tanto detrimento, quantum concesserat Hadrianus, [e] sed media tamen compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Ioui, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Iuliani temeritati, [f] & Iouiani necessitati. Viderunt hæc intelligentiores grauioresque Romani, sed contra consuetudinem ciuitatis, quæ dæmonicis ritibus fuerat obligata, parum valebant, quia & ipsi etiam si illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub vnius veri Dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui Deo debetur, exhibendum putabãt: seruientes, vt ait Apostolus, creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus in secula. Huius veri Dei erat auxilium necessarium à quo mitterentur sancti viri & veraciter pij, qui pro vera religione morerentur, vt falsa à viuentibus tolleretur.

L. VIVES.

a MArtiam gentem. } *Romanam, quoniam & bellicosam, & à filio Martis conditam. Sic plerunque Martij animi Romanorum ab autoribus dicuntur.*

b Hadriani voluntati. } *Hic fuit decimusquartus Ro. princeps adoptatus à Traiano, cui & successit. Sed cùm, vt aliis multis, ita & gloriam patri inuideret, Armeniam, Mesopotamiam, & Assyriam Persis reddidit, quas Romano imperio Traianus adiunxerat, reuocauítq; exercitus, ac finem imperij esse voluit Euphratem amnem: Eutropius lib. 8. cuius ego rei hanc potissimum fuisse causam suspicor, quòd antiquis vatum responsis ferebatur infaustum fore ac infœlix Imperatori po. Ro. qui exercitus armatos trans Euphratem amnem vrbémq; Ctesiphontem promouisset: exitium hoc fuisse M. Licinio Crasso, ipsúmque Traianum proximè in Italiam cum Parthica victoria non rediisse.*

Hadrianus

c Receptis quoque. } *Ex eodem Eutropio Assyria recuperata est per Pios fratres, Mesopotamia auspiciis Galieni, ductu Odenati: Armenia verò auspiciis Diocletiani, ductu Galerij.*

Iulianus d Quando Iulianus,} *Hic iniјt principatum Mamertino & Neuitta Coss. anno Vrbis conditæ M.cxvi. Orosius: Christianæ pietatis inimicus victus à Parthis ad Ctesiphontem copias & rempub. afflixit morte sua.*

e Sed media tamen compositione.} *Ita vt termini illi nō vi manúque quæsiti sint, sed conditionibus pacis ab hostibus accepti.*

Iouianus f Et Iouiani necessitati.} *Hic Pannonius homo ab exercitu in summo discrimine creatus, pacem cum Persis fecit ignominiosam quidem, sed necessariam. Nisibidem oppidum & partem superioris Mesopotamiæ Parthis concessit, ita termini imperij sunt mutati.*

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.

CAP. XXX.

aCicero augur irridet auguria, [b] & reprehendit homines corui & corniculæ vocibus vitæ consilia moderantes. [c] Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat vllam in his rebus autoritatem. Disputat apud eum [d] Q. Lucilius Balbus in secundo De deorum natura libro: & cùm ipse superstitiones ex natura rerum velut physicas & philosophicas inserat, indignatur tamen institutioni simulachrorum & opinionibus fabulosis, ita loquens: Videtis ne igitur, vt à physicis rebus bene atque vtiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatúsque noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniáque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ: nam & perturbatis animis inducuntur. Accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec verò, vt fabulæ ferunt, dij bellis præliisque caruerunt. Nec solùm, vt apud Homerum, cùm [e] duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, sed etiam vt [f] cum Titanis, aut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt vanitatis [g] summæque leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hæc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quam ipse secundùm Stoicos videtur docere. Non enim philosophi solùm, inquit, verumetiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt. [h] Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, vt sibi sui liberi

super

superstites essent, superstitiosi sunt appellati. Quis non intelligat eum conari, [i] dum consuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eámque à superstitione velle seiungere, sed quomodo id possit non inuenire? Si enim à maioribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui instituerunt, quod iste reprehendit, deorum simulachra diuersa ætate, & veste distincta, deorum genera, coniugia, cognationes? Hæc vtique cùm tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa maiores talium simulachrorum institutores atque cultores: implicat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem nitatur euoluere, necesse habebat ista venerari: nec quod in hac disputatione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani domino Deo nostro gratias, [k] non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cælum & terram, qui has superstitiones quas iste balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altissimã Christi humilitatẽ, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium, & cum veritate viuentium, non solùm in cordibus religiosis, verumetiam in ædibus superstitiosis libera suorum seruitute subuertit.

L. VIVES.

a Cicero augur.} *Fuit ex collegio augurum Cicero, inauguratus à Q. Hortensio oratore.*

b Et reprehendit homines.} *Hac de re disputat Cicero 2. De diuinatione.*

c Sed iste Academicus.} *Mos istius sectæ erat nihil affirmare, sed ab alijs posita & asserta conari refellere, atq; conuellere, quem morem in suis Dialogis multum seruauit Cicero, patrociniúmq; Academicæ philosophiæ à se esse susceptum profitetur in primo De natura deorum.* *Academicus.*

d Q. Lucilius Balbus.} *Stoicæ disciplinæ callentißimus.*

e Duos exercitus contrarios.} *Græcos tuentur Iuno, Pallas, Neptunus, Troianos verò Apollo, Venus, Mars.*

f Cum Titanis.} *Titani filij erãt Terræ & Titanis Saturni fratris, qui ex fœdere inter Saturnum & Titanem pacto regnum à Ioue repetebant. Primò res est iurgijs & conuitijs acta: deinde ventum est ad arma. Bellum hoc fuit graue, victi sunt tamẽ Titani: grauius multò, quòd qui superfuerant Titanorum reparatis copiis nouisq; domo supplementis accitis, Iouẽ & reliquos ex eius partib⁹* *Titanes*

in Ægyptum vsq; pepulerunt. Illud prius dictum est bellum Titanorum, hoc posterius Gigantum.

Religiosus g Summæque leuitatis.} *Hactenus verba sunt Ciceronis.*

h Nam qui totos dies.} *Hoc etymon superstitiosi & religiosi parum probatur Lactantio lib. 4. qui religiosos vocatos dicit à religando, quòd Deo astricti religatiq; sint: superstitiosos verò, qui falsam religionem colerent superstitémq; defunctorum memoriam. De religioso Gellius ca. 9. li. 4. Verùm Cicero non solùm eos dicit superstitiosos, qui ita precarentur: nam addit id nomen postea patuisse latius, id est, alijs permultis esse accommodatum.*

i Dum consuetudinem } *Ex libris de natura deorum, & De diuinatione satis apparet Ciceronem non ausum pronunciare liberè quid sentiret de dijs propter morem in ciuitate à maioribus traditum acceptúmque.*

k Non cælo & terræ.} *Quos Cicero ex sententia Stoicorum, tanquam principes deos ponit.*

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licèt ad notitiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen Deum colendum esse censuerit. CAP. XXXI.

QVid ipse Varro, quem dolemus in rebus diuinis ludos scenicos, quanuis non iudicio proprio posuisse, ùm ad deos colendos multis locis velut religiosus hortetur, nónne ita confitetur: non se illa iudicio suo sequi, quę ciuitatem Romanam instituisse commemorat: vt si eam ciuitatem nouam constitueret, ex naturæ potius formula deos nomináque deorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed iam quoniam in vetere populo esset accepta, ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere vt tradita est debere se dicit, & ad eum finem illam scribere ac perscrutari, vt potius eos magis colere, quàm despicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantùm contemptui essent, sed etiam ipsi vulgo despicienda viderentur, nisi tacerentur. Ego ista coniicere putari debui, nisi euidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse vera, quæ non modò vulgo scire non sit vtile, sed etiam tametsi falsa sint aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos [a] Teletas [b] ac mysteria taciturnitate parietibúsque clausisse. Hic certè totum consilium prodidit velut sapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis mali-

maligni dæmones delectantur: qui & deceptores & deceptos pariter possident, à quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Dicit etiam idem autor acutissimus atque doctissimus, quòd hi soli ei videantur animaduertisse, quid esset Deus qui crediderunt eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem: ac per hoc etsi nondum tenebat quod veritas habet: Deus enim verus non anima, sed animæ quoque est affector & conditor: tamen si contra præiudicia consuetudinis liber esse posset, vnum Deum colendum fateretur, atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem, vt ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quòd eum diceret esse animam, non potius animæ creatorem. [c] Dicit etiā antiquos Romanos plus quàm annos centum & septuaginta deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dij obseruarentur. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat: qui primi simulachra deorum populis posuerunt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse: prudenter existimans deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni. Quod verò non ait errorem tradiderunt, sed addiderunt, iam vtique fuisse etiam sine simulachris intelligi vult errorem. Quapropter cùm solos dicit animaduertisse, quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem: castiúsque existimat sine simulachris obseruari religionem, quis non videat quantum propinquauerit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profectò & vnum Deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulachro colendum esse censeret: atque in tam proximo inuentus facilè fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, vt naturam potius incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cùm ita sint, quæcunque tales viri in suis literis multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt aduertere de quanta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum spiritus impertiti.

L. VIVES.

Teleta.

a TEletas.} *Suidas ait, τελετὴν esse mysteriosum sacrificiũ maximũ & sumptuosissimum, sic nominatũ, quòd in eo multa consumerentur. Est enim τελεῖν insumere, tametsi est quoq; perficere: & ideo esse quibus hinc potius Teletas esse dictas placeat, ceu sint absoluta quadã sacrificia, & quibus nihil desit. Talia erant sacra solis ut & lunæ, ut scribit Porphyrius, & Bacchi, & quadã expiationes, quæ libris Orphei, & Musæi continebantur sicut Plato docet libro De republica secundo, quibus scelera nõ priuatorũ modò, sed publicè quoq; ciuitatum, & pro uiuentibus, & pro uita iam functis expurgarentur per sacrificia ludósq;, & omne genus oblectamentorum, quæ sacra Teleta dicerentur. & si Plato eo loci Teletas ad solos mortuos pertinere dicit, & inde dictas: nempe à τελευτῶσι, quæ nos malis, quæ apud inferos sunt, liberent αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς.*

b Ac mysteria.} *Qualia Cereris.*

c Dicit etiam antiquos Romanos.} *Plutarchus in Vita Numæ. Hic autem Romanos prohibuit existimare imaginem Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formã. Nec fuit apud eos neque picta, neq; ficta Dei prius species, sed in prioribus centum & septuaginta annis templa quidem ædificabant, sacráq; tuguria erigebant, simulachrum uero nullum corporeum dicabant. Perinde atq; nefas esset deterioribus meliora assimilare, neq; aliter atque intelligentia deus percipi possit. Hæc ibi eadem apud Clementem, ut Eusebius Cæsariensis refert, & Dionysium Halicarnasseum, qui ait, templa esse à Numa diis erecta, negat tamen simulachra in his fuisse ulla, quòd Deum nulla specie formáue effingi posse crederet. Tarquinius Priscus uanitate & stultitia Græcarum religionum, Ethruscarúmq; domi imbutus Romanos edocuit simulachra dijs ponere, quòd Tertullianus subsignificat, inquiens, Age iam rebus religio profecerit. Nam & si à Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamẽ aut simulachris aut templis res diuina apud Romanos constabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, sed temeraria de cespite altaria, & uasa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum atque Thuscorum fingendis simulachris urbem inundauerant.*

Ad quam speciem utilitatis principes gentium apud subiectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.

CAP.

CAP. XXXII.

Dicit etiam de generationibus deorum magis ad poëtas, quàm ad physicos fuisse populos inclinatos: & ideo & sexum & generationes maiores suos, id est, veteres credidisse Romanos, & eorum constituisse coniugia. Quod vtique non aliam ob causam factum videtur, nisi quia hominum velut prudentium & sapientium negotium fuit, populum in religionibus fallere: & in eo ipso non solùm colere, sed imitari etiam dæmones quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint, possidere non possunt: sic & homines principes non sanè iusti, sed dæmonum similes, ea quæ vana esse nouerant, religionis nomine populis tanquam vera suadebant, hoc modo eos ciuili societati velut arctius alligantes, quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus euaderet simul fallaces, & principes ciuitatis, & dæmones?

Quòd iudicio & potestate veri Dei omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.

CAP. XXXIII.

Deus igitur ille fœlicitatis autor, & dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temerè & quasi fortuitu, quia Deus est, non fortuna, sed pro rerum ordine ac tempore occulto nobis, notissimo sibi: cui tamen ordini temporum non subditus seruit, sed eum ipse tanquam dominus regit, moderatórque disponit: fœlicitatem verò non dat nisi bonis.[a] Hanc enim possunt habere & non habere seruientes: possunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit vbi iam [b] nemo seruiet vlli. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis: ne eius cultores adhuc in prouectu animi paruuli, hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum veteris testamenti, vbi occultum erat nouum,[c] quòd illic promissa & dona terrena sunt intelligentibus, & tunc spiritalibus quanuis nondum in manifestatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus significaretur æternitas, & in quibus Dei donis esset vera fœlicitas.

L. VIVES.

a Hanc enim possunt habere. } *Idem Stoici, qui sapientem suum, etiam si seruitutem seruiat, liberum, dominum & fœlicem esse aiunt: Stultos verò, etiam si reges sint, seruire, & esse miseros.*

b Nemo seruiet. } *In quibusdā codicibus duo versus qui sequuntur non sunt ascripti, hi scilicet: (Et ideo regna mundi huius Deus bonis & malis communiter præstat, ne boni ea tanquàm Dei magna munera concupiscant.) Et verisimile est esse suppositios.*

c Quòd illic promissa & dona terrena. } *In vetere lege omnia quæ Deus promittebat seruatoribus legis erant temporalia & terrena, sed illa erant æternorum & cælestium imagines.*

De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo institutum atque seruatum est, donec in vera religione manserunt.

CAP. XXXIIII.

ITaque vt cognoscerentur etiam illa terrena bona, quibus solis inhiant, qui meliora cogitare non possunt, in ipsius vnius Dei esse posita potestate, non in multorū falsorum, quos colēdos Romani antea crediderunt, populum suum in Ægypto [a] de paucissimis multiplicauit, & cum inde signis mirabilibus liberauit. nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus vt miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, [b] ab Ægyptiorum persequentium, & infantes omnes necare volentium manibus ipse liberauit, ipse seruauit. Sine dea Rumina suxerunt: sine Cunina in cunis fuerunt: sine Educa & Potica escam potúmque sumpserunt: sine tot diis puerilibus educati sunt: sine diis coniugalibus coniugati, sine cultu Priapi coniugibus mixti: sine inuocatione Neptuni mare transeuntibus diuisum patuit, & sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. Nec consecrauerunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna sumpserunt: nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, Nymphas lymphásque coluerunt. Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt. & sine Victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, sed Dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes, sine Bobonā boues, mella sine Mellona, poma sine Pomona. Et prorsus omnia pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putauerunt, ab

ab vno verò Deo multò fœlicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tanquam magicis artibus seducti ad alienos deos & idola defluendo, & postremò Christum occidendo, in eodem regno, & si non spatiosiore tamen fœliciore mansissent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentésque dispersi sunt, illius vnius veri Dei prouidẽtia est: vt quod deorum falsorum vsquequaque simulachra, aræ, luci, templa euertuntur, & sacrificia prohibentur de codicibus eorũ probetur, quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetatum. ne fortè cùm legeretur, in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Iam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hic dandus huius prolixitatis modus.

L. VIVES.

a De paucissimis.} *Filij Israel qui Aegyptum ingreßi sunt cum eo septuaginta. Gen. 46.*

b Ab Ægyptiorum.} *Alibi sic, ab Aegyptiis persequentibus & infantes omnes necare volentibus ipse seruauit: sed sensus est idem: idcirco alia permulta, in quibus sententia non variatur, supersedeo annotare.*

DIVI
AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER QVINTVS.

Causam Romani imperij, omniúmque regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere,

CAP. I.

QVoniam constat omnium rerum exoptandarum plenitudinem esse fœlicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei, & ideo nullum Deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere fœlices. Vnde si illa dea esset, sola colenda meritò diceretur. Iam consequenter videamus, qua causa Deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam nô boni, ac per hoc etiam non fœlices, Romanum imperium tam magnum támq; diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa iam diximus, & vbi visum fuerit opportunũ esse, dicemus. Causa ergo magnitudinis imperij Romani, [a] nec fortuita est, nec fatalis, secundùm eorũ sententiã siue opinionẽ, qui ea dicunt esse fortuita, quæ vel nullas causas habent, vel nô ex aliquo rationabili ordine venientes: & ea fatalia, quæ præter Dei & hominũ voluntatem cuiusdam ordinis necessitate contingũt. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquã fato tribuit, [b] quia ipsam Dei voluntatẽ vel potestatẽ fati nomine appellat, sententiam teneat: linguã corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quisquam quæsierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, vsitata loquendi consuetudine, non intelligunt [c] nisi vim positionis syderum, qualis est quando quis nascitur,

nascitur, siue concipitur:[d] quod aliqui alienant à Dei volūtate aliqui ex illa etiã hoc pendere cōfirmant. Sed illi, qui sine Dei voluntate decernere opinantur sydera, quid agamus, vel quid bonorũ habeamus, malorúmve patiamur, ab auribus omnium repellendi sunt: nō solùm eorũ qui verã religionem tenent, sed qui deorũ qualiũcunq; licèt falsorũ, volunt esse cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, nisi vt nullus omnino colatur, aut rogetur Deus? Contra quos modò nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum, quos deos putát, Christianæ religioni aduersantur. Illi verò qui positionem stellarũ quodammodo decernentiũ qualis quisque sit, & quid ei proueniat boni, quídve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdem stellas putant habere hanc potestatẽ traditã sibi à summa illius potestate, vt volentes ista decernant, magnam deo faciunt iniuriam: in cuius velut clarissimo senatu, ac splendidissima curia opinantur scelera faciẽda decerni: qualia si aliqua terrena ciuitas decreuisset, genere humano decernente fuerat euertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cùm dominus ille sit & syderum & hominum? Aut si non dicunt stellas accepta quidẽ potestate à summo Deo arbitrio suo ista decernere: sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino iussa compleri: itáne de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire?[e] Quòd si dicuntur stellæ significare potius ista, quàm facere: vt quasi locutio quędam sit illa positio, prædicens futura, non agens: non enim mediocriter doctorũ hominum fuit ista sententia: non quidem ita solent loqui mathematici, vt verbi gratia dicant, [f] Mars ita positus homicidã significat: sed homicidam facit.[g] Veruntamen vt cōcedamus non eos vt debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænunciãda, quę in syderum positione se reperire putant quî fit, quòd nihil vnquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in euentis, in professionibus, artibus, honoribus, cæterísque rebus ad humanam vitam pertinẽtibus, atque in ipsa morte fit plerunque tanta diuersitas, vt similiores eis sint, quantum ad hæc attinet, multi extranei: quã ipsi inter se gemini, per exiguum temporis interuallum in nascendo separati, in conceptu autem per vnum concubitum vno etiam momento seminati?

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVINTVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a NEc fortuita est, nec fatalis.} *Quoniã de fato multa disserit hoc loco Augustinus, repetã paulò altius opiniones aliquot veterũ ea de re, quò melius omnia faciliúsq; intelligãtur. Plato vnũ posuit Deũ principẽ parentémq; cæterorũ, cuius nutu legibusq; dij omnes ac ipse mundus tenerentur, ministrósq; esse reliquos deos virtutésq; cælestes illius cõditoris huius vniuersitatis: & ab ipsis mundũ certis munijs atq; officiis administrari maximi Dei iussa legésq; esse ineuitabiles, necessitatẽ appellari. Nulla vi, nulla ratione, aut arte effici posse, quo minus illa, vt cõ-*

Fatũ quid

stituta sunt, perficiãtur: vnde est illud ab ipso vsurpatũ: Necessitati ne deos quidẽ resistere, quæ verò ab astris gerũtur talia interdũ esse, vt euitari sapientia, industria labore queãt, in quo sita est fortuna: quæ verò certis causis progrederẽtur, ac permanerent fixa, ad dici fatũ, q tamẽ necessitatẽ nõ afferat electionis. Est enim multũ in nostra manu situ, qd optemus, qd inceptemus, sed vbi incepimus, reliqua sunt fati: vt integrũ fuit Laio, quẽadmodũ Euripides dicit, gignere filiũ. At vbi genuit, patienda illi fuerũt, q erãt ab Apolline prædicta. Hæc inuolucris, vt alia pleraq;, significat Plato in postremo De rep. tres enim Parcas Necessitatis filias in cælo

Parca

ponit. Lachesis præconis hoc esse ad animas in vitã venturas scribit, vt nõ sic dæmõ eas sortiturus, sed cõtra illas potius dæmonẽ electuras. Eligẽtis vero fore culpã omnẽ, si quid acciderit, Deũ prorsus inculpatũ futurũ, ita spargisse Lachesim sortes. Epicurus hæc omnia ridet, omniáq; casu fortuito sine vllis causis cõtingere arbitratur: aut si sunt, vlla causa nõ esse præter declinationẽ atomi. Fortunã

Fortuna

Platonici statuũt in causis tũ ambiguis, & quæ aliter cõtingere possũt, tũ etiã obscuris incertísq; de quib. reddi nequit ratio, cur sic potius actũ est quicquã quã secus: ita nõ habet nullas fortuna causas, sed vel mutatis facies, vel ignotas. Arist. explicatius 2. lib. De naturali auditione, & cæteri Peripatetici, inter quos Alexãder Aphrodisiensis: Fortuita sunt, inquit, quorũ finis nõ est ab agẽte actioni præstitutus: vt si quis fodiẽs, quo pinguescat humus, reperit thesau-

thesaurū, fortuna est: quòd non hoc ille agebat, vt aurū inueniret, si etiā terra vberior redditur, cū fortuito consequitur, & quòd non est fortuitū. Itaq; in non fortuitis exitus est, quē agens intendebat, in fortuitis praeter spē ac opinionē. Vulgus Fortunā vocat caecā, temerariā sine causa vlla, incertam, insanā, brutā, vt inquit Pacuuius: & fatum cum necessitate coniunctū statuunt, ac tale, vt non modò in caeteros deos, sed ipsū quoq; principem omnium & fataliū legū conditorē Iouem, ius ac potestatē habeat. Quod indicat versiculus ille, Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouē. Poëtae id confirmant. Nā apud eorum principem Homerū lamentatur Iupiter, quòd charum sibi filium Sarpedona, quem fata cogerent mori, eripere à morte non posset: & Neptunus quòd reditū Vlyssis in patriam impedire non posset, vt Cyclopem filium vlcisceretur: quoniam fatis decretum erat illum in Ithacam rediturum: & apud Ouidium idem Iupiter:

> Tu sola insuperabile fatum
> Nata mouere putas. Et pòst:
> Quae neque concursum caeli, nec fulminis iram,
> Nec metuunt vllas tuta atque aeterna ruinas.

Fuere qui nihil fortuitum vellent, sed omnia certa, fixa, immutabilia: vt Democritus, Empedocles, Heraclitus, & hos plerique de multitudine sunt secuti, sicut Epicurum plurimi. Vtrámque opinionem Lucanus explicuit libro 2.

> Siue parens rerum primum informia regna,
> Materiámque rudem flamma cedente recepit;
> Finxit in aeternum causas, qua cuncta coërcet,
> Se quoque lege tenens & secula iussa ferentem,
> Fatorum immota diuisit limite mundum:
> Siue nihil positum est, sed sors incerta vagatur,
> Fértque refértque vices, & habent mortalia casum.

Fortuna saepe pro fato ipso sortéque rerum vtuntur: quae cùm ex animi sententia procedit, nominatur faelicitas: cùm secus, infaelicitas. Haec nunc aliis suis locis.

b Quia ipsam Dei voluntatem.} *De hoc post paulùm.*

c Nisi vim positionis syderum.} *Ibi esse fata, Plato, Stoici, & caeteri propè philosophi existimarunt, Chaldaeos ac Ægyptios secuti, quibus omnis mathematicorum manus suffragata est.*

d Quod aliqui alienant.} *Alij dicunt diuersam esse syderum cōstitutionē à voluntate Dei, vt qui volūt omnia regi ab astris, Deū non prospicere rebus nostris. Et qui etiā si curent dij humana, tamē*

astra suum quoque exercere in nos regnum, vt Manilius, & Firmicus, & poeta sæpe. Alij dicunt hos cursus astrorum subditos esse Deo præpotenti, & principi naturæ, vt Plato & Stoici, nihilque esse aliud eorum efficientiam quàm leges Dei.

e Quòd si dicuntur stellæ significare potius.} *Origenes in Commentarijs super Genesin illo loco, Sint luminaria cœli in signa, significare dicit sydera, non causas esse. Sunt enim, inquit, velut aperti quidā liber omnia, futura in se scripta continens. Quod vel ex eo argui potest, quòd sydera plerunq; significant, quæ præterierunt, at qui horum causa nequirent esse, cæterùm liber hic legi ab humanis ingenijs nulla vi potest. Origenem Plotinus est secutus: qui astra negat facere, sed significare. Seneca de astris loquens, Effectus rerum omnium, aut mouent, aut notant, sed siue quod euenit faciunt, quid immutabilis rei notitia proficiet? siue significant, quid refert prouidere, quod euitare non possis: Sic ille.*

Mars sydus

f Mars ita positus.} *Mars sydus est ardens, violentum, cruentū. Firmicus libro tertio, Martem in septimo ab horoscopo loco partiliter constitutum, id est, in occasu, maxima mala & immensa pericula scribit decernere, facere scilicet homines homicidas, sceleratos, facinorosos.*

g Veruntamen vt concedamus.} *Alludit ad id quod in libello De fato dicit de Chrysippo Cicero, qui volebat mathematicos docere, quemadmodum in arte sua essent locuturi.*

De geminorum simili dissimilique valetudine. CAP. II.

Cicero dicit Hippocratē nobilissimum medicū scriptū a reliquisse, quosdā fratres cùm simul ægrotare cœpissent: & eorū morbus eodē tēpore ingrauesceret, eodē leuaretur, geminos suspicatū. h Quos Possidonius Stoicus multū astrologiæ deditus, eadē cōstitutione astrorū natos, c eadémq; conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimā temperiē valetudinis: hoc philosophus astrologus ad vim cōstitutionémq; syderū, quæ fuerat quo tempore concepti natíq; sunt In hac causa multò est acceptabilior, & de proximo credibilior cōiectura medicinalis: quoniam parentes vt erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt vt consecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis nascerentur: deinde in vna domo eisdem alimentis nutriri, vbi aërem, loci positionem, & vim aquarum, plurimum valere ad corpus, vel bene vel male accipiendum medicina

cina testatur: eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererent, vt etiam ad ægrotãdum vno tempore eisdémque causis similiter mouerentur. Constitutionem verò cæli ac syderum, quæ fuit quando cõcepti siue nati sunt, vel trahere ad istam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diuersissimi generis diuersissimorum affectuum, & euentuum eodem tempore in vnius regionis terra eidẽ cælo subdita, potuerunt concipi & nasci: nescio cuius sit insolentiæ. [d] Nos autem nouimus geminos non solùm actus & peregrinationes habere diuersas, verumetiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, [e] diuersis alimentis & exercitationibus, quæ nõ de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Porrò autem Possidonius vel quilibet fatalium syderũ assertor, mirum si potest hic inuenire quid dicat, si nolit imperitorum mentibus in eis quas nesciũt, rebus illudere. Quod enim conantur efficere de interuallo exigui temporis, quod inter se gemini dum nascerẽtur, habuerunt propter cæli particulam, vbi ponitur horæ notatio, [f] quam horoscopum vocant, aut non tantũ valet, quanta inuenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibúsque diuersitas: aut plus etiã valet, quàm est geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas: cuius maximam diuersitatem non nisi in hora qua quisque nascitur, ponũt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, vt eadẽ pars horoscopi maneat: cuncta paria quæro, [g] quæ in nullis possunt geminis inueniri. Si autem sequentis tarditas horoscopum mutat, [h] parentes diuersos quæro, quos gemini habere non possunt.

L. VIVES.

a Cicero dicit Hippocratem.} *Vbi hoc dicat Cicero non memini me legisse, & tamen suspicor fuisse in libello De fato: quem qui attentius inspexerit, inueniet mutilum lacerúmq;, & plenum mendarum ad ætatem nostram peruenisse.*

b Quos Possidonius Stoicus.} *Rhodius fuit, ibique docuit, Romam quoque venit, discipulus & successor Panætij. Cicero.* *Possidonius.*

c Eadémque conceptos.} *Non enim minoris refert, qua sit quis conceptus hora, quàm qua natus.*

d Nos autem nouimus geminos.} *Quales etiam fuerant Procles & Cyresteus Lacedæmoniorum reges. Cicero secundo De diuinatione.*

e Diuersis alimentis & exercitationibus.} *Hanc esse dicit Ptolemæus primo τῶν ἀποτελεσμάτων, vnam ex caussis cur indicare nequeat de partu astrologus.*

Horoscopus

f Quam horoscopum.} *Est ὁ ὡροσκόπος horæ inspectio, estq; ea pars signiferi, quæ supra nostrum hemisphærium ascendit, cùm quid contingit. Vertitur enim perpetuò zodiacus ille circulus, sempérque aliqua eius portio nobis oritur, contraria occidit: aliæ alias cæli plagas regionésque obtinent.*

g Quæ in nullis possunt ge.} *Quintilianus in Geminis languentibus: Nihil in rebus humanis voluit esse natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert an ex eisdē prima illa deorum corporum animorúmque compago seminibus oriatur? sibi quisque firmatur, sibi quisque componitur, & duo pluresúe fratres nascuntur fato singulorum.*

h Parentes diuersos.} *Cur non sint riui idem, cùm sit fons idem.*

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumpsit in quæstione geminorum.

CAP. III.

Frustrà itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, [a] quod respondisse ferunt Nigidium hac quæstione turbatum, [b] vnde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tanquam vno eius loco summa celeritate percusit: deinde inuenta sunt signa, quæ fixerat desistente motu, non paruo interuallo in rotæ illius extremitate distantia. [c] Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiam si alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussi, in cæli spatio plurimum est. Hîc sunt, inquit, quæcunque dissimillima perhibentur in moribus, casibúsque geminorum. [d] Hoc figmentum fragilius est quàm vasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendi non potest, vt alteri geminorum hereditas obueniat, alteri non obueniat: cur audent cæteri, qui gemini non sunt, cùm inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehēdere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora spatia temporum pertinent: momenta verò illa partium minutarū

quæ

quæ inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus mathematici non solēt consuli. Quis enim consulat, quādo sedeat, quando deambulet, quando, vel quid prandeat? Nunquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibúsque geminorum plurima, plurimúmque diuersa monstramus?

L. VIVES.

a QVod respondisse ferunt Nigidium.} *P. Nigidius Figulus honestiss. familia natus, ad præturam vsq; peruenit, summo vir ingenio, cum aliarum disciplinarum callentissimus fuit, ita vt cum M. Varrone, cuius propemodum æqualis erat, cōferretur, tum verò maximè matheseos. In philosophia Pythagoricos æmulabatur. Meminit eius plerunque Cicero. Suetonius in Augusto narrat Nigidium comperta hora genituræ Octauij prænunciasse dominum terrarum orbi genitum. Lucanus libro primo:*

Nigidius Figulus

At Figulus cui cura deos secretáque cæli.
Nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis
Aequaret visu, numerisque mouentibus astra.

b Vnde & Figulus appellatus est.} *Hic fuit Figulus gente Nigidiorum: nam fuerunt & alij Figuli honoratiore gente, nempe Martia, quorum vnus fuit Cos. cum L. Iulio Cæsare, duobus annis ante Ciceronem consulem. Fuit & alius Cos. cum Nasica, sed abrogatus magistratu, quia creatus aduersis auspiciis.*

c Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate.} *Quintilianus in Geminis languentibus: Quantum putas interfuisse temporis, dum primum vteri pondus egeritur, dum parum per exonerata vitalia altero rursus homine laxantur. Breue fortasse exiguúmque videatur mortalibus oculis, sed si mente perspicere velis orbis huius vastitatem, scies multum esse, quod inter duas transcurrit animas.*

d Hoc figmentum fragilius est.} *Hoc vnicum Nigidij responsum, quod mathematicis omnibus subtilissimum est visum, omnia Genethliacorum scita, placita, promissa euertit. Si enim tam breui temporis momento mutantur omnia, vt non diuersa modò, sed aduersa quoque fiant, quis vnquam de nato puero poterit aliquid prædicere, cùm momentum illud, vel quo conceptus, vel quo natus est, nemini possit esse certum. Itaque etiam si detur multum in nos virium potestatísque habere sydera, tamen illud quicquid esset, hominibus incomprehensibile esset: cùm momenta, in quibus astrorum positus necesse*

necesse est collocare, certo deprehendi non poßint, & syderum incitatissimus cursus tarditatem nostræ considerationis anteuertat. Hoc argumentum cùm contra se suámq; artem Iulius Firmicus proposuisset, homo nugatoriæ loquacitatis pollicitus se soluturũ, postquam satis in locis se communibus iactasset, solo silentio dissoluisse sibi visus est, arbitratus suffusum ob oculos mentémque lectorũ tornata sua dictione puluerem, inductámque aduersarij argumenti obliuionem, sed nec ipse, nec quisquam Chaldæorum ab eo sese explicabit. Irretit se diuus Thomas similibus minutiis, & temporis, & loci: opusculo namque quod De fato inscripsit, propterea esse gemini varia ingenia dicit, quod in locis matrnis non eodem momento totum semen recipitur. Tum etiam centrũ cordium amborum geminorum, cùm non sit idem, sed varia variisq; in locis esse quoque orizontes varios necessum est. Primũ quantula est illa mora partium seminis? quantulum illud interstitiũ cordium? vt ea res totam naturam hominum mutet. Ergo non satis erit ad mathematicum attulisse natum esse aliquem Valentiæ, vel Lutetiæ: sed in quo vico, in quo cubiculo, in qua cubiculi parte. Verũ hisce de rebus alio in opere disputabo fusius: docebóque homines nihil spei, nihil fidei vanis istis & superstitiosis adhibere rebus, sed totos ab vno Deo seruatoréq; nostro Christo Iesu pendere: in illo solo sita esse fata omniũ, ab illo solo petẽda.

Iulius Firmicus.

De Esau & Iacob geminis, multum inter se morum & actionum qualitate disparibus.

CAP. IIII.

a NAti sunt duo gemini antiqua patrum memoria, vt de insignibus loquar, sic alter post alterum, vt posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribúsque diuersa, tanta in actibus disparilitas tanta in parentum amore dissimilitudo, vt etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Nunquid hoc dicitur, quia vno ambulante, alius sedebat: & alio dormiente, alius vigilabat, alio loquente, alius tacebat: quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionẽ syderum, qua quisque nascitur, scribunt, vnde mathematici consulantur? b Vnus duxit mercenariam seruitutem, alius non seruiuit: vnus à matre diligebatur, alius non diligebatur: vnus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, altera adeptus est. Quid de vxoribus, quid de filiis, quid de rebús, quanta diuersitas?

L. VI.

L. VIVES.

a Nati sunt duo.} *Esau & Iacob ex Isaac & Rebecca. Ge. 25.*
b Vnus duxit.} *Iacob Luban socero seruiuit propter Rachel. Erat & Rebecca matri charissimus, praripuitque fratri Esau benedictionem, qua nihil erat vel honorificentius eo tempore, vel vtilius.*

Quibus modis conuincantur mathematici vanam scientiam profiteri. CAP. V.

SI ergo hæc ad illas pertinent minutias temporũ, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non ascribuntur, quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ obseruari notaríque possunt: quid hic agit tota illa luti figuli, nisi vt homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia conuincantur? Quid denique idem ipsi, quorum morbum eodem tempore grauior leuiórque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est? Nónne satis istos redarguunt, qui volunt syderibus dare, quod de corporum simili temperatione veniebat? Cur enim similiter eodémque tempore non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant: quia vtique simul nasci ambo non poterant? aut si nihil momenti attulit, vt diuersis temporibus ægrotarent, quòd diuersis temporibus nati sunt: quare tempus in nascendo diuersum ad aliarum rerum diuersitates valere contendunt? Cur potuerũt diuersis temporibus peregrinari, diuersis temporibus ducere vxores, diuersis temporibus filios procreare: & multa alia, propterea quia diuersis temporibus nati sunt, & non potuerũt eadem causa diuersis etiam temporibus ægrotare? Si enim dispar nascendi mora mutauit horoscopum, & disparilitatem intulit cæteris rebus, cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum verò rerum in ortu esse dicuntur, nõ deberent inspectis nataliũ constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur? Si autem ideo prænunciant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo: quia indicant eas momenta nascentiũ, quomodo dicerent cuilibet eorũ geminorum ex natiuitatis hora, quando ægrotaturus esset, cùm & alter qui

nõ habebat eandem horam natiuitatis necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in natiuitate geminorum, vt per hanc oporteat eis constellationes fieri diuersas, propter diuersum horoscopum: [a] & ob hoc diuersos omnes cardines, vbi tanta vis ponitur, vt hinc etiam diuersa sint fata: vnde hoc accidere potuit, cùm eorum conceptus diuersum tempus habere non possit? Aut si duorum vno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum vno momento temporis natorum possint esse ad viuendum atque moriendũ fata disparia? Nam si vnum momentũ quo ambo concepti sunt nõ impediuit, vt alter prior, alter posterior nasceretur: cur vno momento si duo nascuntur, impediat aliquid, vt alter prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti vnius diuersos casus in vtero geminos habere permittit: cur natiuitas momenti vnius non etiam quoslibet duos in terra diuersos casus habere permittat? Ac vt omnia huius artis vel potius vanitatis commenta tollantur, quid est hoc quod vno tempore, vno momento, sub vna eadémque cæli positione cõcepti diuersa habent fata, quæ illos perducant ad diuersarum horarũ natiuitatem: & vno momento temporis, sub vna eadémque cæli positione, de duabus matribus duo pariter nati, diuersa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diuersam viuendi vel moriendi necessitatem? An concepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non potuerunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inueniatur, multa ab istis dici posse diuinitus? Vnde etiam illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam sapiens horam elegit, qua cum vxore concumberet, vnde filium mirabilem gigneret. Vnde postremò & hoc est, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Possidonius magnus astrologus, idémque philosophus respondebat: ideo fieri, quòd eodem tempore fuissent nati, eodémque concepti. Nam vtique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos: vt hoc quod similiter simúlque ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eandem quoque valetudinis parilitatem sydereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis est ad æqualitatem fatorum, non debuerunt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur fata geminorum

norum

norum, quia temporibus diuersis nascuntur, cur non potius intelligamus iam fuisse mutata, vt diuersis temporibus nascerentur. Itáne non mutat fata natiuitatis voluntas viuentium, cùm mutet fata conceptionis ordo nascentium?

L. VIVES.

a ET ob hoc diuersos omnes cardines.} *Cardines astrologi ponunt in genituris præcipuos quatuor. Horoscopum, quod est Oriens signũ, aduersum huic Occidens, quòd ab horoscopo distat partibus seu gradibus clxxx. per diametrum: Mesuranium: siue medium cæli inter horoscopum & occasum: Medium huic aduersum imum cælum, Græcè sic: ἀνατολή, δύσις, μεσουρανία, ὑπόγειον. Adduntur & quatuor alij cardines in 2.6.8 12. ab horoscopo signis, qui cardines significant deum, deam, bonam fortunam, & bonum dæmonem, Græcè θεὸν, θεὰν, ἀγαθὴν τύχην, ἀγαθοδαίμονα. Cardines nihil aliud sunt, quàm cælestia signa quæ ad iudicandum spectantur, quorum primus est horoscopus: ab illo cæteri numerantur. Cardo horoscopi est vita, secundus pecuniæ vel spei, tertius fratrum, quartus parentum, quintus filiorum, sextus valetudinis, septimus coniugis, octauus mortis. Hæc ex nugis Materni, Manilius lib. 2. diuersa tradit. Sed quantum ad rem attinet, de cardinibus satis dictum est.*

De geminis disparis sexus. CAP. VI.

QVanquam & in ipsis geminorum conceptibus, vbi certè amborum eadem momenta sunt temporum, sæpe fit, vt sub eadem constellatione fatali alter cõcipiatur masculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuersi sexus: ambo adhuc viuunt, ambo ætate vigent adhuc. Quorum cùm sint inter se similes corporum species, quantum in diuerso sexu potest: instituto tamen & proposito vitæ ita sunt dispares, vt præter actus quos necesse est à virilibus distare fœmineos, ille [a] in officio comitis militat, & à sua domo penè semper peregrinatur: illa de solo patrio, & de rure proprio non recedit. Insuper quod est incredibilius, si astralia fata credantur: non autem mirum si voluntates hominum, & Dei munera cogitentur. Ille coniugatus, illa virgo sacra est: ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum vis horoscopi valet. Hoc quàm nihil sit, iam satis disserui. Sed qualecunque sit, in ortu valere dicunt. Nunquid & in conceptu, vbi & vnum concubitum esse manifestum est? [b] Et tanta naturæ vis est, vt cùm conceperit fœmina, deinde

alterum concipere omnino non poſſit. Vnde neceſſe eſt, eadẽ eſſe in geminis momenta cõceptus. An fortè quia diuerſo horoſcopo nati ſunt, aut ille in maſculum dum naſcerentur aut illa in fœminam commutata eſt? Cùm igitur non vſquequaq; abſurdè dici poſſit ad ſolas corporũ differentias afflatus quoſdã valere ſydereos, ſicut in ſolaribus acceſſibus & deceſſibus videmus etiam ipſius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum: ſicut echinos, & conchas,[c] & mirabiles æſtus Oceani: non autem & animi voluntates poſitionibus ſyderum ſubdi: nunc iſti cùm etiam noſtros actus inde religare conantur, admonent vt quæramus, vnde nec in ipſis quidem corporibus eis poſſit ratio iſta conſtare.[d] Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis ſexus? Et tamen ſub eadem poſitione ſyderum diuerſi ſexus gemini concipi potuerunt. Vnde quid inſipientius dici aut credi poteſt, quàm ſyderum poſitionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuiſſe, vt cum quo habebat eandem conſtellationem, ſexum diuerſum à fratre non haberet: & poſitionem ſyderum, quæ fuit ad horam naſcentium facere potuiſſe, vt ab eo tam multũ virginali ſanctitate diſtaret?

L. VIVES.

Comes

a IN officio comitis.} *Comitis nomen, quæ eſt dignitas, inauditũ eſt priſcis, à recentibus inuentum. Marcellinus Ammianus meminit lib. 14. Nebridij comitis Orientis, & Gerontij comitis Magnentianæ partis, & lib. 16. Vrſuli comitis largitionum, & lib. 21. Philagrij comitis Orientis. Haud facilè dixerim, an iſti comites ſint, quos Græci dicunt ἀκολούθους, qui hærebant perpetuò in comitatu principis.*

Animalia ſuperfœtantia

b Et tanta naturæ vis eſt.} *Ex animalibus lepus & daſypus ſoli ſuperfœtant, vt Ariſtoteles & Plinius perhibent, ita vt concepto vno fœtu, & in vtero adhuc exiſtente alter concipiatur. In muliere inquit Ariſtoteles lib. Hiſtor. animalium ſeptimo, rarò contingit vt ſuperfœtet: ſed contigit tamẽ, & vitales naſcuntur, cũ paululum temporis inter duos conceptus interceſſit, quomodo Herculẽ & Iphiclẽ procreatos eſſe fabulantur. Fuit & adultera, quæ alterum marito, alterum adultero ſimilem eodẽ partu ædiderit. Hæc & alia ibidem Ariſt. & Plin. lib. 7. quæ ſunt rara exempla. Et ſi quis vellet cõtendere, cogi nõ poſſet, vt ſuperfœtatione confiteretur illos*

fœtus

fatus esse generatos, tametsi nō ignoro Erasistratum nobilem arte medica dicere, geminos omnes superfœtatione gigni, multos geminos eodē modo quidā Stoicorum sunt autores. Hippon verò & Empedocles vno coitu multitudine seminis prouenire geminos existimant. Asclepiades seminis non abundantiæ, sed vi ac virtuti id tribuit.

c Et mirabiles æstus Oceani.} *Bene mirabiles, quorū nemo adhuc verā causam ad liquidū deprehēdit siue gemini diurni incremēti, siue gemini mēstrui, quas nautæ aquas viuas vocāt plena luna & in coitu.*

Oceani æstus.

d Quid enim tam ad corpus pertinēs. *Reliqua enim in omni genere animaliū vir & fœmina congruunt, præterquàm ratione illa generādi, in qua est sexus: vt vir sit, qui in alio possit ex se generare: fœmina verò, quæ ex alio in se: ideo versas in viros fœminas produnt multi.*

De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur aut seritur.

CAP. VII.

Nam [a] illud quis ferat, quòd in eligendis diebus noua quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille natus, vt haberet admirabilem filium, sed ita potius, vt contemptibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur vxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipsius fato cœpit esse fatale, quod in eius natiuitate non fuerat. O stultitiam singularem, eligitur dies vt ducatur vxor. Credo propterea quia potest in diem non bonum, nisi eligatur incurri, & infœliciter duci. [b] Vbi est ergo quod nascenti iam sydera decreuerunt? An potest homo quod ei iam constitutum est diei electione mutare: & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt constellationibus subiacent, [c] cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus, vel arboribus, vel segetibus: alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fœtentur armēta, & cætera huiusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, siue animantibus, siue non animantibus, secundùm diuersitates tēporalium momentorum, & syderum positio dominatur: considerent quàm innumerabilia sub vno temporis puncto, vel nascantur, vel oriantur vel inchoëntur: & tam diuersos exitus habeant, vt istas obseruationes cuiuis puero ridēdas esse per-

ſuadeant. Quis enim eſt tam excors, vt audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes beſtias, ſerpentes, aues, piſces, vermiculos, momẽta naſcẽdi, ſigillatim habere diuerſa? Solent tamen homines ad tentãdam peritiam mathematicorum afferre ad eos conſtellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi ſuæ diligenter obſeruant, eóſque mathematicos præferunt cæteris, qui cõſtellationibus inſpectis dicunt non eſſe hominem natum, ſed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, vtrum aptum lanicio, an vectationi, an aratro, an cuſtodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cùm magnis admirantium clamoribus iſta reſpondent. Sic deſipiunt homines, vt exiſtiment cùm homo naſcitur, cæteros rerum ortus ita inhiberi, vt cum illo ſub eadem cæli plaga nec muſca naſcatur. Nam ſi hanc admiſerint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim acceſſibus modicis eos à muſcis ad camelos elephantóſque perducat. Nec illud volunt aduertere, quòd electo ad ſeminãdum agrum die, tam multa grana in terram ſimul veniunt, ſimul germinant, exorta ſegete ſimul herbeſcunt, pubeſcunt, flaueſcunt, & tamen inde ſpicas cæteris coæuas, atque, vt ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias aues depopulantur, alias homines auellunt? Quomodo iſtis alias conſtellationes fuiſſe dicturi ſunt, quas tam diuerſos exitus habere conſpiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, eáſque ad cæleſte negabunt pertinere decretum, & ſolos ſyderibus ſubdent homines, quibus ſolis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus conſideratis, non immerito creditur, [d] cùm aſtrologi mirabiliter multa vera reſpondent, [e] occulto inſtinctu fieri ſpirituum non bonorum, quorum cura eſt has falſas & noxias opiniones de aſtralibus fatis inſerere humanis mentibus atque firmare, non horoſcopi notati & inſpecti aliqua arte quæ nulla eſt.

L. VIVES.

a IAm illud quis ferat.} *Scribunt De electionibus aſtrologi, ſicut Haly, Abenragel, & Meſſalach libro in id dicato. Haly interpres Ptolemæi, vt ſcribit Ioannes Picus, friuolam eſſe atque inefficacem hanc partem aſtrologiæ aſſerit.*

b Vbi eſt ergò quod naſcenti.} *Si ad id quod aggrederis aduerſam habes natalem conſtitutionem, nihil proderit auſpicatio, ex ſententia Ptolemæi. Picus aduerſus aſtrologos lib. 4. de hac re paulò plura, tametſi*

tametsi summam argumentorum August. hîc attingit.

c Cur alios eligunt dies. } *Vetustiss. omnium Hesiodus ἐν ἡμέραις, dies lunæ anniq; operibus rusticis faciendis distinxit. Hunc secuti sunt Græci & Latini barbariq; scriptores agricolationum: Democritus & hunc æmulatus Vergilius, Cato senior, Varro, Columella, Palladius, Plinius.*

Hesiodus Res rusticæ scriptores.

d Cùm astrologi mirabiliter multa. } *Necesse est aliquando colli met, qui frequenter iaculatur: falsa mathematicorum responsa pauci recordantur, vera celebrantur pro admirabilibus.*

e Et occulto instinctu. } *Idem Augustinus 2 super Genesin, ad literam, & 2. De doctrina Christiana: Sunt, inquit, hæc astrorum indicia ex pactis cum dæmonibus, & instinctu eorum occultissimo, quē nesciētes humanæ mentes patiuntur. Illéq; est fortunatior in prædicendo qui fauentiorem habet dæmonem, magísque propicium.*

De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

CAP. VIII.

QVi verò non astrorum cōstitutionem, sicuti est cùm quidque concipitur vel nascitur, vel inchoatur, [a] sed omnium connexionem seriémque causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: nō multum cum eis de verbi controuersia laborandum atque certandū est: quandoquidem ipsum causarum ordinem & quandam cōnexionem Dei summi tribuunt voluntati & potestati, qui optimè & veracissimè creditur, & cuncta scire antequam fiant, & nihil inordinatum relinquere: à quo sunt omnes potestates, quāuis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipuè Dei summi voluntatem, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur, [b] Annei Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Duc me summe pater, alti dominator Olympi,
Quocunque placuerit, nulla parendi mora est.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens:
Malúsque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nēpe euidentissimè hoc vltimo versu ea fata appellauit, quā suprà dixerat summi patris voluntatem; cui se paratū obedire dicit, vt volēs ducatur, ne nolēs trahatur: quoniam scilicet ducunt volentē fata, nolentē trahunt. [c] Illi quoq; versus Homerici huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinū vertit:

Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse
Iupiter auctiferas lustrauit lumine terras.

Nec in hac quæstione autoritatem haberet poëtica sententia. Sed quoniã Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere vsurpare, nõ de illius poëtæ, sed de istorũ philosophorũ opinione tractatur, cùm per istos versus quos disputationi adhibẽt, quam de fato habẽt, quid sentiãt esse fatũ, apertissimè declaratur, quoniã Iouem appellant, quem summum Deum putant, à quo connexionem dicunt pendêre fatorum.

L. VIVES.

Fatũ quid Stoicis

a Sed omnium connexionem, seriémq; causarum } *Cicero I. De diuinat. ex sententia Stoicorum: fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autẽ id appello, quòd Græci* εἱμαρμένην, *id est, ordinem seriémque causarum, cũ causa causam ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluens veritas sempiterna. Chrysippus apud Gell. fatũ dicit esse* φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ ἀμεταβόλου μενούσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς. *id est: Naturalem compositionem rerum omnium iam inde ab æternitate aliarum ex aliis nascentium, eßéque immutabilium eiusmodi complicationem.*

b Annei Senecæ. } *Libro Epistolarum decimooctauo, versus sunt ex Cleanthe Stoico, Latini facti à Seneca: senarij omnes, sed primus parum correctè legitur vulgò. Ratio versus melius constaret, si sic diceretur:*

Duc me parens, celsique dominator poli.

In exemplari Coloniensi est: Duc summe pater, altique dominator poli. Non omnino malè. In duobus paribus locis primis sunt tribrachi: quos recipit hoc genus carminis etiam exactius; nedum illud licẽtiosum comicũ aut tragicum. Idem Seneca libro tertio De beneficiis, de Deo loquens: Hunc eundem & fatum si dixeris non errabis. Namque fatum nihil aliud est, quàm series implexa causarum. Ille est prima omnium causa, ex qua cætera pendent. Eadem est communis omnium Stoicorũ sententia, vt vnum Deum esse dicerent, ipsúmque & mentem, & fatum, & Iouem nominari, aliísque nominibus permultis. Ita de fato quatuor sunt veterũ sententiæ, quas Ioan. Picus recenset lib. Contra astrologos 4. Vt alij fatum esse naturã dicant, vt quæ electionis sint, vel casus, extra fatum sint, quemadmodũ Verg. ait, Didonem quæ se occideret non mori fato. Et Cic. I. Antoniana: Si quid mihi humanitus accidisset, multa enim impendere videbantur præter naturam, etiam præterq; fatum. Hæc opinio est physica, eámque Alexander est secutus

Aristote-

Aristotelis interpres. Altera ponit æternam seriem causarum necessario nexarum: vt diximus. Tertia sydera facit fata. Quarta diuini consilij executionem fatum vocat.

c Illi quoque versus Homeri } *Odissea*, τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. *Verba sunt Vlyßis ad Phemium affirmantis mentes hominum mutari subinde, nec ipsas constare sibi, esséque singulis diebus, quales eo ipso die vult illas esse Iupiter deorum atque hominum parens. Latinus versus posterior non expreßit Homeri sensum, nisi sit mendum, quod suspicor.*

De præscientia Dei, & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

CAP. IX.

HOs Cicero ita redarguere conatur, vt non existimet aliquid se aduersus eos valere, nisi auferat diuinationem. Quam sic conatur auferre, vt neget esse scientiam futurorum, eámque omnibus viribus nullam esse omnino contendat,[a] vel in Deo vel in homine, nullámq; rerum prædictionem. Ita & Dei præscientiã negat, & omnem prophetiã luce clariorem conatur euertere, vanis argumentationibus, & opponendo sibi quædam oracula, quæ facilè possunt refelli: quæ tamen nec ipse conuincit. In his autem mathematicorũ coniecturis refutandis eius regnat oratio, quia verè tales sunt, vt seipsę destruant & refellant. Multò sunt autem tolerabiliores,[b] qui vel syderea fata constituunt, quàm iste, qui tollit pręscientiam futurorum. Nam & confiteri esse Deum, & negare præscium futurorũ, apertissima insania est. Quod & ipse cùm videret, etiam illud tentauit asserere, quod scriptum est, Dixit insipiens in corde suo, non est Deus: sed non ex sua persona. Vidit enim quàm esset inuidiosum & molestum, ideóque Cottã fecit disputantẽ de hac re aduersum Stoicos in libris De deorum natura,[c] & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defẽdendas dedit, maluit ferre sententiam, quàm pro Cotta, qui nullã naturam diuinam esse cõtendit. In libris verò De diuin.[d] ex seipso apertissimè oppugnat præscientiã futurorum. Hoc autẽ totũ facere videtur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, vt negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ cõcertationes & disputationes philosophorum: nos vt confitemur summũ & ve-

rum Deum, ita voluntatem summámq; potestatẽ ac præscientiam eius, confitemur. Nec timemus ne ideo voluntate non faciamus, quod volũtate facimus: quia id nos facturos ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, vt oppugnaret præscientiam: [c] & Stoici, vt non omnia necessitate fieri dicerent, quamuis omnia fato fieri contenderent. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum, vt eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita sunt omnia futura, hoc ordine veniẽt, quo ventura esse præscita sunt. Et si hoc ordine venient, certus est ordo rerum præscienti Deo: & si certus est ordo rerum, certus est ordo causarum. Non enim aliquid fieri potest quod nõ aliqua efficiens causa præcesserit. Si autẽ certus est ordo causarum, quo fit omne quod fit: fato inquit, fiunt omnia quæ fiũt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nullúmq; est arbitrium voluntatis. Quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subuertitur: frustrà leges dantur: frustrà obiurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur: neq; vlla iustitia bonis prẹmia, & malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna, & absurda, & perniciosa rebus humanis, non vult esse præscientiã futurorũ: atq; in has angustias Cicero coarctat animum religiosum, vt vnum eligat è duobus: aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum: quoniam vtrunq; arbitratur esse non posse: sed si alterum confirmatur, alterum tolli: si elegerimus præscientiam futurorũ, tolli voluntatis arbitrium: si elegerimus voluntatis arbitrium, tolli prẹscientiã futurorum. Ipse itaq; vt vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimum ac peritissimè cõsulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitriũ. Quod vt confirmaretur, negauit præscientiam futurorum: atque ita dum vult facere liberos, facit sacrilegos. Religiosus autem animus vtrunq; elegit, vtrunq; confitetur, & fide pietatis vtrunque confirmat. Quomodo, inquit: Nam si est præscientia futurorum, sequuntur illa omnia, quæ connexa sunt, donec eò perueniatur, vt nihil sit in nostra voluntate. Porrò si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eò peruenitur, vt non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur. Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omnium certus ordo causarum. Si certus causarum ordo non est, nec rerum certus

est

est ordo præscienti Deo,quæ fieri non possunt,nisi præcedentibus & efficientibus causis.Si rerum ordo præscienti Deo certus nō est,non omnia sic veniūt,vt ea ventura præsciuit. Porrò si non omnia sic eueniunt,vt ab illo ventura præscita sunt: nō est,inquit,in Deo præscientia omniū futurorum. Nos aduersus istos sacrilegos ausus atq; impios,& Deum dicimus omnia scire,antequam fiant:& voluntate nos facere,quicquid à nobis non nisi volentibus fieri sentimus & nouimus. Omnia verò fato fieri non dicimus,imò nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomē vbi solet à loquentibus poni,id est, in constitutione syderum,qua quisque conceptus aut natus est:quoniā res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus. Ordinem autem causarum,vbi voluntas Dei plurimum potest, neq; negamus, neq; fati vocabulo nuncupamus, [f] nisi fortè vt fatum à fando dictū intelligamus,id est,à loquendo: non enim abnuere possumus esse scriptum in literis sanctis: Semel locutus est Deus, duo hæc audiui: quoniam potestas est Dei,& tibi Domine misericordia,quia tu reddes vnicuiq; secūdùm opera eius. Quod enim dictum est,semel locutus est, intelligitur immobiliter, hoc est incommutabiliter est locutus, sicut nouit incommutabiliter omnia quæ futura sunt, & quæ ipse facturus est. Hac itaq; ratione possemus à fando fatum appellare, nisi hoc nomen iam in alia re soleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non est autem consequens, vt si Deo certus est omnium ordo causarum,ideo nihil sit in nostræ voluntatis arbitrio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, eiúsque præscientia continetur, quoniā & humanæ voluntates humanorū operum causę sunt. Atq; ita qui omnes rerū causas præsciuit, profectò in eis causis etiam nostras voluntates ignorare nō potuit, quas nostrorum operum causas esse præsciuit. [g] Nam & illud quod idem Cicero concedit,nihil fieri,si causa efficiens non præcedat,satis est ad eum in hac quæstione redarguendum. Quid enim eū adiuuat,quod dicit: Nihil quidem fieri sine causa,sed non omnem causam esse fatalem:quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit quia omne quod fit non nisi causa præcedente fieri confitetur. Nos enim eas causas quæ dicuntur fortuitæ,vnde etiam fortuna nomen accepit,non esse dicimus nullas,sed latentes,eásque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: [h] ipsásque naturales nequa-

quam ab illius voluntate seiungimus, qui est autor omnis conditórque naturæ. Iam verò causæ voluntariæ, aut Dei sunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorunque animalium: i si tamen appellandæ sunt voluntates animalium rationes expertium, motus illi quibus aliqua faciunt secundùm naturam suam, cùm quid boni malíve appetunt, vel euitant. Angelorum autem voluntates dico, siue bonorum, quos Angelos Dei dicimus: siue malorum, quos angelos diaboli, vel etiam dæmones appellamus. Sic & hominum bonorum scilicet, & malorum: ac per hoc colligitur non esse causas efficientes omnium quæ fiunt, nisi voluntarias illius naturæ, scilicet quæ spiritus vitæ est. Nam & aër iste siue ventus dicitur spiritus: sed quoniam corpus est, non est spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui viuificat omnia, creatórque est omnis corporis & omnis creati spiritus, ipse est Deus vtique spiritus non creatus. In eius voluntate summa potestas est, qui creatorem spirituum voluntates bonas adiuuat, malas iudicat, omnes ordinat, & quibusdam tribuit potestatem, quibusdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator est, ita omnium potestatum dator nõ voluntatũ. Malæ quippe voluntates ab illo non sunt, quoniam contra naturã sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subiacent voluntatibus: quædam nostris, id est, omniũ animantium mortalium, & magis hominũ quàm bestiarum: quædam verò angelorum: sed omnia maximè Dei voluntati subdita sunt. Cui etiam voluntates omnes subiiciuntur: quia non habent potestatem nisi quam ille concedit. Causa itaque rerum quæ facit, nec fit, Deus est. Aliæ verò causæ, & faciunt, & fiunt: sicut sunt omnes creati spiritus, & maximè rationales. Corporales autem causæ quæ magis, fiunt quàm faciunt, non sunt inter causas efficientes annumerandæ, quoniam hoc possunt, quòd ex ipsis faciunt spirituum voluntates. Quomodo igitur ordo causarum qui præscienti certus est Deo, id efficit, vt nihil sit in nostra voluntate, cùm in ipso causarũ ordine magnum habeant locum nostræ voluntates? [k] Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc causarum ordinem dicunt esse fatalem, vel potius ipsum fati nomine appellant, quod nos abhorremus: præcipuè propter vocabulum, quod nõ in re vera consueuit intelligi. Quòd verò negat ordinem omnium causarum esse certissimum, & Dei præscientiæ notissimum, plus eum quàm Stoici detestamur. Aut enim Deũ esse negat, quod quidem

quidem inducta alterius persona in libris De deorum natura facere molitus est: aut si esse cõfitetur Deũ quem negat præscium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud, quàm quod ille dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Qui enim non est præscius omnium futurorum, non est vtique Deus.[l] Quapropter & voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præsciuit: & ideo quicquid valent: certissimè valent: & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia valituras atque facturas ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quapropter [m] si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntaté qui eum habet in potestate, quàm illo causarum ordine, quem non vsitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

L. VIVES.

a Vel in Deo, vel in homine. } *Libro De diuinat. 2. vbi cum Q. fratre disputans diuinationem omnem conatur tollere. quam Q. superiore libro asseruerat. Ait enim: Nihil est enim tam contrarium rationi & constantiæ, quàm fortuna, vt mihi ne in Deum quidem cadere videatur, vt sciat quid casu & fortuitu futurum sit. Si enim scit, certè illud eueniet: sin certè eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerũ igitur fortuitarum nulla præsensio: hæc ibi, & alia quæ ad intelligendum hoc caput faciunt, nos locum ceu digito indicasse fuerit satis.*

b Qui syderea fata. } *Omnes illi ponunt syderea fata: sed alij tanquã prima, & quæ suis legibus trahunt omnia, nulli Deo pareant.*

c Et pro Lucilio Balbo. } *Sic enim in fine vltimi libri pronunciat: Hæc cùm essent dicta ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.*

d Ex seipso. } *Nam lib. secundo seipsum facit loquentem, confutantémque quæ frater dixerat de diuinatione.*

e Et Stoici. } *De hoc proximo capite.*

f Nisi fortè vt fatum à fando. } *Varro lib. De lingua Latina 5. Quod Parcæ constituerant nascenti à fando fatum dictum. Lucanus in nono:*

Non vocibus vllis
Numen eget, dixitque semel nascentibus autor,
Quicquid scire licet.

Quod videtur mutuatus ex illo dicto Psalmi, quod Augustinus hic

citat, vel ex illo Iob. 33. Semel locutus est Deus, & secũdo id ipsum nõ repetit. Vtroque loco unica illa Dei locutione stabilitas definitæ eius scientiæ significatur, vt vulgò interpretãtur: illud verò in Psalmo: Duo hæc audiui: sunt qui referãt ad hæc duo quæ sequuntur: Quia potestas Dei est: &, Tibi domine misericordia. Alij de duobus testamẽtis intelligunt. Targum Chaldæum cum his videtur nonnihil sentire, in quo sic est, legem vnam locutus est Deus, & bis illam audiuimus de ore Mosis scribæ magni, quoniam virtus coram Deo nostro: tu verò Deus: vt benefacias iustis.

g Nam & illud quod idem concedit.} *Alibi contendit. In libello De fato ex sententia Carneadis in tres species partitur causas: in naturales, quæ ex rerum naturis proficiscuntur, vt descendere lapidẽ, calfacere ignem. Voluntarias, quæ sitæ sunt in liberis hominũ voluntatibus, quarum non necesse est esse causas externas & antecedentes, satis est libere. Et fortuitas, quæ obscuræ sunt, & ignorata nonnullæ: qua in re consentit cum omnibus physicis, quibus nihil fieri placet sine causa.*

h Ipsásq; naturales.} *Non est alia natura ignis cur caleat, aut saxi cur descendat, aut hominis cur ratiocinetur, & viuat, & generet ex se sibi similem, & aliarum rerum, quàm quòd ita iussit parens naturæ: si contrarium iussisset: & frigeret ignis, & ascenderet lapis, & brutum stupidum esset homo nec viueret, nec gigneret.*

i Si tamen appellandæ voluntates sunt.} *Aristoteles libro De anima tertio, voluntatem solis rationalibus inesse dicit: appetitum esse in beluis, qui est instinctus à natura datus aliquid persequendi aut fugiendi. Voluntas in rationalibus ducem habet rationem, comitem electionem, siue est electio ipsa.*

Deus quomodo videt futura

k Contendat ergo Cicero.} *Disputet sanè Cicero cum Stoicis.*

l Quapropter & voluntates nostræ tantum valent.} *Creauit Deus voluntates nostras liberas: quæ ideo liberæ sunt, quia ille voluit, & vtrumlibet possunt facere ex contrariis, aliud tamen facturæ non sunt, quàm quod Deus præsciuit, quia aliud haud dubiè nunquam facient, tametsi possunt. Certum est enim fieri pleraque posse, quæ nunquam fient: ita non res futuræ ex scientia Dei manant: sed scientia potius Dei ex illis, quæ tamen futuræ non sunt Deo, in quo est error multorum, sed præsentes. Quocirca non rectè dicitur præscire, nisi relatiũ ad actiones nostras dicendus est scire, videre, cernere. Quod si indignum videtur à fluxa caducáque rerum natura sempiternam scientiam generari, dicamus à prouidentia voluntatéque Dei cognitionem eius proficisci, voluntatem statuere quid futurum scit: scientiam, quid*

voluntas

voluntas statuerit, nosse. Origenes super Genesin: Quod futurum est, ait causam esse cur id euenturum praeuiderit Deus. Itaq; non id fieri, quia praescitur: potius contrà praesciri, quia futurum est.

h Si mihi fati nomen.} *Sic saepe autores Latinae linguae, velut poetae & historici, & oratores, Fata dicunt hominum, & voluntatem deorum. Boetius tale discrimen facit inter fatum & prouidentiam, quale hic August. inter fatum & voluntatem. Apuleius in Dogmate Platonis: Prouidentiam esse diuinam sententiam conseruatricem prosperitatis eius, cuius causa tale suscipit officium. Diuinam legem esse fatum, per quod ineuitabiles cogitationes Dei atque incepta complentur. Vnde si quid prouidentia agitur, id agitur etiam fato: & quod fato terminatur, prouidentia debet susceptum videri. Sed esse aliquid in nobis, & in fortuna nonnihil, & fortunae improuidos casus ignorari à nobis fatetur: instabile enim & incurrens intercedere, ea solere, quae consilio fuerunt & meditatione suscepta, quae non patiantur meditata ad finem venire: & tunc quidem cùm impedimentum illud vtiliter prouenit, res illa faelicitas nominatur. At vbi repugnationes ista nociua erunt, infaelicitas dicitur. Sic ille.*

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

CAP. X.

a VNde nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laborauerunt: causas rerum ita distinguere, vt quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his, quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberae, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quae non est in potestate, sed etiã si nolumus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis: manifestum est voluntates nostras, quibus rectè, vel perperam viuitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quae si nollemus, non vtiq; faceremus. Quò primitus pertinet ipsum velle: nam si volumus est: si nolumus, nõ est. Non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundùm quam dicimus necesse esse, vt sit aliquid, vel ita fiat, nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis.[b] Neque enim & vitã Dei & praescientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus, necesse esse Deum semper viuere, & cuncta praescire: sicut nec potestas eius minuitur cùm dicitur, mori fallique nõ posse. Sic enim hoc non potest, vt potius si posset, minoris esset vtiq; potestatis. Rectè quippe omnipo-

tens dicitur: qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod nõ vult. Quod si ei accideret, nequaquã esset omnipotens. Vnde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sicut etiam cùm dicimus, necesse est esse, vt cùm volumus, libero velimus arbitrio: & verum proculdubio dicimus: & nõ ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subiicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quicquid volendo facimus, quod non fieret si nollemus. Quicquid autẽ aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiã sic voluntas valet: etsi nõ illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei est. Nam si volũtas tantũ esset, nec posset quod vellet, potentiore volũtate impediretur. Nec sic tamen volũtas, nisi volũtas esset, nec alterius, sed eius esset, qui vellet: etsi nõ posset implere quod vellet. Vnde quicquid præter suã voluntatẽ patitur homo, non debet retribuere humanis, vel angelicis, vel cuiusquam creati spiritus voluntatibus, sed eius potius qui dat potestatem volentibus.[c] Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præsciuit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præsciuit: nihil præsciuit. Porrò si ille qui præsciuit, quid futurum esset in nostra voluntate, non vtique nihil, sed aliquid præsciuit: profectò & illo præsciente, est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur: aut retenta præscientia Dei, tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio, Deum, quod nefas est, negare præscium futurorum, sed vtrunque amplectimur, vtrunque fideliter & veraciter confitemur. Illud, vt bene credamus: hoc, vt bene viuamus. Malè autem viuitur, si de Deo non bene creditur. Vnde absit à nobis eius negare præscientiam, vt liberi esse velimus, quo adiuuante sumus liberi, vel erimus.[d] Proinde non frustrà sunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & vituperationes: quia & ipsas futuras esse præsciuit, & valent plurimum quantum eas valituras esse præsciuit: & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præsciuit: & iusta præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. [e] Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum præsciuit: imò ideo non dubitatur ipsum peccare, cùm peccat: quia ille, cuius præscientia falli non potest, nõ fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse

præsci-

præſciuit, qui ſi nolit omnino, non peccat: ſed ſi peccare noluerit, etiam hoc ille præſciuit.

L. VIVES.

a VNde nec illa neceſſitas. } *Cicero libello De fato: At mihi quidem videtur, cùm duæ ſententiæ fuiſſent veterum philoſophorũ, vna eorũ qui cenſerẽt omnia ita fato fieri, vt id fatũ vim neceßitatis afferret. In qua ſententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Ariſtoteles fuit. Altera eorũ quibus viderentur ſine vllo fato eſſe animorũ motus voluntarij. Chryſippus tanquam arbiter honorarius medium feri voluiſſet: ſed applicat ſe ad eos potius, qui neceßitate motus animi liberatos volũt. Hæc & alia Cicero. Idcirco Oenomaus Cynicus Democritũ dixit ſeruos feciſſe animos noſtros Chryſippũ verò ſemiſeruos, vt eſt apud Euſeb. lib. 6. Euang. præpar. Quo loco diſputãt de fato quamplurima. Itaq; fato cùm ſubdant animos Stoici, nõ tamẽ neceßitatẽ illis cõcedunt, nec ſinunt, vt cogere nos poßint. Fato enim fiunt omnia cauſis antecedẽtib. & proximis, ſed nõ principalib. & perfectis, quarũ illæ priores iuuãt tantũ quæ in noſtra poteſtate nõ ſunt: hæ verò efficiũt quæ ſunt in manu noſtra. Plut. in Placitis philoſophorũ ſententiã Stoicorum referens dicit, apud illos variè euentus rerũ proficiſci, alios ex neceßitate illa prima, & maxima: alios ex fato, alios ex libertate animorũ, alios ex fortuna, alios caſu quodã. Stoici, vt ſumma dicã, in tractanda ratione fati Platoni ſunt ferè ſuffragati. Quòd cùm Plutarchus teſtatur, tum verò res ipſa indicat. At cum fato fieri omnia, & in fato ineſſe neceßitatem aiunt, de mente illa & prouidentia Dei loquuntur. Nam & Iouẽ ex eorũ placitis diximus fatum eſſe, & ipſi rationem pronœámq; illam, id eſt prouidẽtiam, à qua adminiſtrantur omnia, fatum nominant.*

b Neque enim vitam Dei & præſcientiam. } *Platonici aiunt neceſſe eſſe deos ita ſe habere, vt ſunt, nõ neceßitate extrinſecus illata, ſed naturali optimáq; ipſis, ideoq; maximè voluntaria, cùm & nollent vnquam optione propoſita aliter ſe habere. Quo magis miror Pliniũ Secundũ hominẽ & ingenio & eruditione tantũm, ſic contra omnipotentiam Dei cauillari, ne Deum quidem poſſe omnia. Namq; nec ſibi mortem conſciſcere, ſi velit, quod homini dedit. Optimum in tantis vitæ pœnis exiſtimauit, ita deos calamitatibus miſerijſq; premi, vt homines optare aliquos mortem, nec conſequi poſſe. Deceperant videlicet eum fabulæ quæ Plutonem dilata morte mærere faciunt, ſicut Lucanus inquit:*

Et rector terræ, quem longa in ſecula torquet

Mors dilata Deum.

c Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate. } *Ardua quæstio, & variè à multis tractata, An præscientia Dei necessitatē aliquā afferat rebus. Attigi superiore capite hac de re nonnulla, multi de schola recentiore obligationū arte accedūt ad disputationē muniti, vt si aliquid tibi sumpseris, ipsis quod sibi retineāt non desit, vt si hoc ceperis, contrariū sit tibi relinquendū: atq; adeò, vt magis irretita magisque inuiscata tota re discedatur, quàm cùm accederetur: ponis Deū scire me cursurū cras, aufer ergo me nō cursurū, ponis hoc, aufer illud. Quid erat inicu illis & verborū laqueis opus, nisi simpliciter loqui, vt hîc Aug. non ideo peccare hominē, quòd Deus præsciuit eū peccaturū, qui si nolit, potest omnino nō peccare, idq; si fiat, hoc præsciuit Deus: vel vt dicit Chrysostomus super Epistola Pauli ad Corinthios: Enimuero Christ⁹ inquit, necesse est vt veniant scandala, nō ideo arbitrij libertatē corrumpens, aut vita vim, & necessitatē imponens, sed prædicens id quod ex mala hominū voluntate omnino futurū est: quod sanè futurū est, non quia id Deus præuiderit, sed hominū voluntas immedicabilis fuerit. Non enim quia prædixit Deus, hæc facta sunt, sed quia omnino ex mala hominū voluntate ventura erāt, ipse prædixit. Hæc Chrysostomus interprete homine docto Hieronymo Donato. Ac profectò nō plus addit necessitatē rebus venturis præscientia Dei, quàm præsentibus spectator cùm fiunt: ita cùm video te scribere, potes ipse quidē non scribere: quod si non scribas, iam te nō videbo scribentem. Porrò Deo futura tam præsentia sunt, atque adeò magis, quàm nobis quæ vocamus præsentia. Nā quò capacior est mens, hoc illi tempus præsens est latius: Deo verò infinitæ capacitatis infinitum tempus est præsens: tota ergo æternitas quæ sola est infinita. Hæc res difficiliorem efficit hanc disputationem, quòd sic imaginantur quidam futura esse Deo, vt nobis.*

d Proinde non frustrà sunt leges. } *Hoc obijciebatur ijs, qui necessario fato dicebant omnia fieri. Quod cùm necesse esset hunc esse malum, illum bonum, cur malus supplicium, bonus præmium merebatur, cùm necessaria nec vitio dentur, nec laudi: tum etiā nec exhortari ad virtutem, caperéq; vitia prodesset: cùm fieri aliter non posset, quin malus esset, quem fatum esset esse malum. Manilius hoc quoque ex fato esse concludit. Sic enim ait:*

Hominum menti tanto sit gloria maior:
Quod cælo gaudente venit, rursúsque nocentis
Oderimus magis in culpam pœnásque creatos.

Nec

Nec refert scelus vnde cadat, scelus esse fatendum est.
Hoc quoque fatale est, sic ipsum expendere fatum.
Nos vero, & bonis paratum præmium, parata merito est laus, malis vituperium, pœnáque quòd libera voluntate & ille bene fecit, & hic malè, idque spectante Deo non cogente.

e Neque enim ideo peccat homo.} *A præscientia Dei non proficiscitur peccatum huius, sed nostra potius de peccato huius scientia. Nam sicut à voluntate Dei nostra voluntas, ita & à scientia Dei nostra scientia demanat. Hæc de fato expositis aliorum sententijs, quo facilius intelligeretur Augustini mens.*

De vniuersali prouidentia Dei, cuius legibus omnia continentur. CAP. XI.

DEus itaque summus & verus cum verbo suo, & spiritu sancto, quæ tria vnum sunt, Deus vnus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cuius sunt participatione fœlices quicunque sunt veritate, [a] non vanitate fœlices, qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore: qui eum peccantem nec impunitũ esse permisit, nec sine misericordia dereliquit: qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit, à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: à quo est mensura, numerus, pondus: à quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunque generis est, cuiuscunque æstimationis est: à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque formarum. Qui dedit & carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fœcunditatem, membrorum dispositionem, salutem, concordiam: qui & animæ irrationali dedit memoriã, sensum, appetitum, rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solùm cælum & terram, nec solùm angelum & hominem, sed nec exigui & contemptibilis animantis viscera, nec auis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium conuenientia, & quadam veluti pace dereliquit, nullo modo est credendus regna hominum eorúmque dominationes & seruitutes, à suæ prouidentiæ legibus alienas esse voluisse.

L. VIVES.

a NOn vanitates fœlices,} *Sic legitur in omnibus codicibus, mihi tamen aptius videtur legi fideles.*

Quibus moribus antiqui Romani metuerunt vt Deus verus, quamuis non eum colerent, eorum augeret imperium.

CAP. XII.

PRoinde videamus quos Romanorum mores, & quam ob causam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quòd vt absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum scripsimus, quòd in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt, & præsentis voluminis partes superiores, quas hucusque perduximus, de fati quæstione tollenda, ne quisquam cui iam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque seruatum, nescio cui fato potius id tribueret, quàm Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primíque Romani, quantum eorum docet & commendat historia, quanuis vt aliæ gentes, excepta vna populi Hebræorum deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent, tamen laudis auidi pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, diuitias honestas volebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc viuere voluerunt, pro hac & mori non dubitauerunt. Cæteras cupiditates huius vnius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam seruire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quòd regalem dominationem non ferentes, annua imperia binósque imperatores sibi fecerunt,[a] qui consules appellati sunt à consulendo, non reges, aut domini à regnando atque dominando, cùm & reges vtique à regendo dicti melius videantur, vt regnum à regibus, reges autem, vt dictum est, à regendo: sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel beneuolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est,[b] quod idem autor in Romanorum laudibus posuit, quòd ciuitas incredibile memoratu adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ, multa illa miranda fecit laudabilia, scilicet atque gloriosa secundùm hominum existimationem. Laudat idem Salustius temporibus suis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem, & Caium

Caium Cæsarem, dicens quòd diu illa respublica non habuit quenquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diuersis moribus. In laudibus autem Cæsaris posuit, quòd sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset: ita fidebat in votis virorum virtute magnorum, vt excitaret in bellum miseras gentes & flagello agitaret Bellonam sanguineo, vt esset vbi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profectò laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, pòst etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis vtriusque rei testimonium etiam poëta insignis eorum. Inde quippe ait:

Necnon Tarquinium eiectum Porsenna, iubebat
Accipere, ingentíque vrbem obsidione premebat
Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos viuere. Sed cùm esset adepta libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, vt parum esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur, quod velut loquente Ioue idem poëta dicit:

Quin aspera Iuno,
Quæ mare nunc, terrásque metu, cælúmque fatigat,
Consilia in melius referet, mecúmque fouebit
Romanos rerum dominos [c] gentémque togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus ætas,
Cùm [d] domus Assaraci [e] Phthiam clarásque Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Vergilius Iouem inducens tanquā futura prædicentem, ipse iam facta recolebat, cernebátq; præsentia. Verùm propterea commemorare illa volui, vt ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, vt in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud eiusdem poëtæ: quòd cùm aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi, & subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alij spirantia mollius æra:
[f] Credo equidem viuos ducent de marmore vultus:
Orabunt causas melius, cælique meatus
Describent radio, & surgentia sydera dicent:
Tu regere imperio populos Romane memento,

Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem:
Parcere subiectis & debellare superbos.

Has artes illi tantò peritius exercebant, quantò minus se voluptatibus dabant, & eneruatione animi & corporis in concupiscendis & augendis diuitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris ciuibus, largiendo scenicis turpibus. Vnde cùm tales iam morum labes superabant, atque abundabant, quando scribebat ista Salustius, canebátq; Vergilius, non illis artibus honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Vnde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm auaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitiũ propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Hæ sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, nó per fallacem ambitionem ad honorem, & gloriam, & imperium peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æquè sibi exoptant. Sed ille, id est bonus, vera via nititur. Via virtus est, qua nititur tanquã ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos etiam deorum apud illos ædes indicant,[g] quas coniunctissimas cõstituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habẽtes, quæ dantur à Deo. Vnde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quò eam referebant, qui boni erant, ad honorem scilicet. nam mali nec habebant eam, quanuis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis. Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait: Quò minus petebat gloriam, eò magis illum sequebatur. Quandoquidem gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant,[h] iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus quæ humano iudicio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Vnde dicit Apostolus: Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Et alio loco: Opus autem suum probet vnusquisque, & tunc in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero. Gloriam ergo & honorem & imperium quæ sibi exoptabant: & quo bonis artibus peruenire nitebantur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, vbi est bonum hominis, quo melius non est. Vnde & honores quos petiuit Cato,[i] petere non debuit, sed eos

ciuitas

ciuitas ob eius virtutem non petenti dare. Sed cùm illa memoria duo Romani essent, virtute magni, Cæsar & Cato, longè virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quàm Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore ciuitas, & antea qualis fuisset, videamus in [k] ipsa sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis Rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita esset, multò pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque ciuium præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque libidine neque delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publicè egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum, omnia virtutis pręmia ambitio possidet. Neque mirum vbi vos separatim sibi quisque consilia capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ seruitutis. Eo fit vt impetus fiat in vacuam remp. [l] Qui audit hæc Catonis verba siue Salustij, putat quales laudantur Rom. veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est, alioquin vera non essent quæ ipse idem scribit, ea quæ commemoraui in secundo lib. huius operis, vbi dicit: Iniurias validiorum & ob eas discessionem plebis à patribus, aliásque dissensiones domi fuisse, iam inde à principio, neque ampliùs æquo & modesto iure actum, quàm expulsis regibus, quandiu metus à Tarquinio fuit, donec bellum graue quod propter ipsum cum Hetruria susceptum fuerat, finiretur. Postea verò seruili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse & cæteris expertibus solos egisse in imperio. Quarum discordiarum dum illi dominari vellent, isti seruire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus grauis metus cœpit vrgere, atque ab illis perturbationibus alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam reuocare ciuilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erāt, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorū bonorum prouidentia res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legēti, & audiēti, quæ po. Ro. domi militiæq; mari atq; terra præclara facinora fecerit, se libuisse attendere, quæ res maximè tāta negotia sustinuisset: quoniam sciebat sæpenumero parua

manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe Ro. cognouerat paruis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ſibique multa agitanti conſtare dixit, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauiſſe, eóque factū vt diuitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia, inquit, ciuitas corrupta eſt, rurſus reſp. magnitudine ſui imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id eſt virtute ipſa nitentium etiam à Catone laudata eſt. Hinc erat domi induſtria: quam commemorauit Cato: vt ærarium eſſet opulentum, tenues res priuatæ. [m] Vnde corruptis moribus vitiū eſſe cōtrarium poſuit, publicè egeſtatem, priuatim opulentiam. Quamobrem cùm diu fu ſſent regna Orientis illuſtria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tēpore eſſet poſterius, ſed imperij latitudine & magnitudine illuſtrius. Idq; talibus potiſſimum conceſſit hominibus ad domanda grauia mala multarum gentium, qui cauſa honoris, laudis & gloriæ cōſulerent patriæ, in qua ipſam gloriam requirebant, ſalutémque eius ſaluti ſuæ præponere nō dubitarent, pro iſto vno vitio, id eſt, amore laudis, pecuniæ cupiditatem, & multa alia vitia comprimentes.

L. VIVES.

a QVi conſules appellati ſunt à conſulendo.} *A conſulendo dictos eſſe conſules ſatis inter omnes conſtat: ſed cùm cōſulere ſignificet multa, dubium eſt à qua mēte ſit dictus conſul. Quintilianus li.1. Sitne conſul à conſulēdo, an à iudicando. nam & hoc cōſulere veteres vocauere: vnde adhuc remanet illud, rogat boni cōſulas, id eſt, bonum iudices. Quin & Liu. conſulem olim iudicem eſſe dictū tradit. Sed ego cum Varrone nomē miniſterij puto eſſe cōſul: vt admoneretur nihil eum habere in repub. virium poteſtatiſq;, ſed admonitorem ſolum poſitū ſenatus & po. vt eos quid fieri placeret conſuleret. Nihil enim in ſenatu antiquitus fieri ſolebat, niſi conſulente & referente cōſule. vnde illa tam crebra apud rerum ſcriptores: petiit à cōſ. vt de hoc aut illo referret. Cæſar 1. Comment. belli ciuilis Pompeiani: Literis à Fabio C. Cæſaris conſulibus redditis ægrè ab illis impetratum eſt, ſumma trib. pleb. contentione vt in ſenatu recitarentur: vt verò ex literis ad ſenatū referretur, impetrari nō potuit. Quibus verbis ſatis apparet non dici ſententias à ſenatoribus, niſi à conſ. referretur, quod maximè priſcis temporibus ſeruabatur. Nam poſteris ius quoque aliis nõnullis*

magi-

magistratibus fuit & cogere senatum, & ad eum referre, si quid vellent. Porrò Varronis verba, si quis requirit, hæc sunt ex lib. De Lingua Lat. 4. Consul nominatus, quòd consuleret po. & senatum, nisi illinc potius unde Accius ait in Bruto, qui rectè consulat, consul fiat.

b Quod idem autor. } *Salust. in bello Catil.*

c Gentémque togatam. } *Bene, inquit Seruius, togatam, quoniam omnis sexus & conditio toga vtebatur.*

d Domus Assaraci. } *Rom. Assaracus auus fuit Anchisæ, Capys pater, à quo Æneas. Porrò ab Ænea Iulus, ab hoc reges Albani, & hinc Ro. profecti*

Assaracus.

e Phthiam claráſque Mycenas. } *Hoc spectat ad vindictã incensionis Ilij, quod patriæ eorũ qui Troianos vicerant essent à nepotibus Troianorum subigendæ. Sic in 6. Æneid. Eruet ille Argos, Agamemnoniasq; Mycenas: Ipsúmq; Aeacidem genus armipotentis Achilli Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ Phthia verò patria est Achillis in Phthiade regione Macedoniæ, educatus tamen est Achilles Larissæ Thessaliæ, ideo Larissæus dicitur, quãquam & Phthia & Larissa sunt in Achaia: Nam arx Argiua dicta est Larissa, vt alias declarabo. Phthiam Macedoniæ L. Aemilius Paulus Ro subdit, victo Perseo. Mycenæ in Argolide sunt, teste Mela, ad quas ab Argis est regnum translatum. Eas cum reliqua Achaia cepit L. Mumius, Argi sunt prope Mycenas. Mela. Argis ab Inacho ad Pelopem regnatũ est annos d. lxiiij Eusebius Iulius Higinus erratum dicebat esse à Vergilio his versibus in historia. nam nõ idem eruit Argos, & vicit Pyrrhum: ideo eximendum versum illum censebat, ipsúmq; Æacidem. Sed Seruius illéque suis audiendum esse ait: vt de Curio intelligatur.*

Phthia.

Mycenæ
Argi.

f Credo equidem } *Antiqua exemplaria Augustini habent, Cedo equidem, sed apud Verg. est Credo.*

g Quas coniunctiss. } *Imò eadem erat ædes Virtutis & Honoris, quam fecit Marius Cimbris deuictis: sed quia canalis erat medius, duæ esse videbantur.*

h Iudicium hominum bene. } *Hæc est in vniuersum gloria, sed de vera gloria Cic. 3. Tusc. quæst. sic inquit: Est gloria solida quædam res & expressa, non adumbrata, ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat tanquam imago.*

i Petere non debuit. } *Cato Vticensis, de quo hic loquitur, petiit trib. pleb. & adeptus est: petiit præturam, factus est prætor, sed passus prius repulsam prælato Vaticinio homine impuriss. diis & hominib. inuiso: petiit consulatum, tulit repulsam. Homo, vt Plutarch. inquit, qui*

pretio comparandus erat ad gerendos magistratus, dignior qui cogeretur accipere honores, quàm qui peteret.

k Ipsa sententia Catonis. } *In oratione quam habuit in senatu trib. pleb. designatus contra coniuratos. Salust. in Catil.*

l Qui audit hæc. } *Semper Romani posteriores priorum virtutes in ore habuerunt, & in cælum tollebant: vel quia perpetuò res vergebat in deterius, vel quod semper præterita tempora videntur meliora.*

m Vitium esse contrarium. } *Antiqui libri. Vitium econtrario posuit.*

De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur: quia per ipsum vitia maiora cohibentur.

CAP. XIII.

Nam sanius videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit, quod nec poëtam fugit Horatium. qui ait.

[a] *Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te*
[b] *Ter purè lecto poterunt recreare libello.*

Idémque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

[c] *Latius regnes auidum domando*
Spiritum, quàm si Lybiam remotis
[d] *Gadibus iungas,*[e] *& vterque Pœnus*
Seruiat vni.

Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato spiritu sancto, & amore intelligibilis pulchritudinis non refrænant, melius saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem iam sancti, sed minus turpes sunt. Etiam Tullius [f] hinc dissimulare non potuit, in iisdem lib. quos De rep. scripsit, vbi loquitur de instituendo principe ciuitatis: quem dicit [g] alendum esse gloria, & consequenter commemorat maiores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solùm non resistebant, verumetiam id excitandum & accendendum esse censebant: putantes hoc vtile esse reip. Quanquã nec in ipsis philosophiæ lib. Tullius [h] ab hac peste dissimulet, vbi eam luce clarius cõfitetur. Cùm enim de studiis talibus loqueretur, quæ vtique sectanda sunt fine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit vniuersalem generalémque sententiam, [i] Honos alit artes, omnésque accenduntur ad studia gloria, iacéntque ea semper quæ apud quosque improbantur.

L. VIVES.

a Laudis amore tumes. } *Ad Mecœnatem 1.lib. Epist.*
b Ter pure lecto. } *Legendi sunt philosophorum lib. De moribus purè, non aduersis animis, sed secundis, ita vt prodesse nobis cupiamus quæ dicunt. nam tunc demum prosunt. Porphyrio interpres Horatij ait, velut ad sacrificandum castè ac lotis manibus accedendum putat.*
c Latius regnes. } *Carminum libro 2. ad Salust.*
d Gadibus. } *Hæc insula est Hispaniæ nobilis peregrinatione Herculis.*
e Et vterque Pœnus. } *Acron & Porphyrion per alterum Pœnũ intelligunt Afros in Lybia, per alterum Gaditanos, qui à Pœnis sunt conditi, vt intelligat poeta cõiunctionem regni per terras mari distinctas, quod antea in eodem carmine dixerat.*
f Inde silere non potuit. } *Antiqua volumina dißimulare pro silere habent, & hinc pro inde.*
g Alendum esse gloria. } *Sic plerique Stoicorum sapientem suum animal esse gloriæ dicunt. Simonides poeta inductus à Xenophonte in Hierone hominem à cæteris animantibus hoc potißimum seiungit, quòd honore ac gloria tangatur.*
h Ab hac peste. } *Melius legeretur, hanc pestem.*
i Honos alit artes. } *In proœmio Tuscul. quæstionum.*

De resecando amore laudis humanæ, quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.

CAP. XIIII.

Hvic igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione,[a] quàm ceditur. Tantò enim quisq; est Deo similior, quantò ab hac immunditia mũdior. Quæ in hac vita, etsi nõ funditus eradicatur ex corde, quia etiã bene proficientes animos tentare non cessat, saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione iustitiæ. Vt si alicubi iacent,[b] quæ apud quosque improbantur: si bona, si recta sunt, etiam amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicum piæ fidei, si maior in corde sit cupiditas gloriæ, quàm Dei timor vel amor, vt dominus diceret: Quomodo potestis credere gloriam ab inuicem expectantes, & gloriam quæ à solo Deo est, non quærentes? item de quibusdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Euangelista: Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei. Quod sancti Apostoli non fecerunt. Qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, vbi nõ solùm impro-

babatur: sicut ille ait, iacéntque ea semper, quæ apud quosque improbantur: verumetiam summæ detestationis habebatur, tenentes quod audierant à bono magistro, eodémque medico mentium. Si quis me negauerit coram hominibus, negabo eum[c] coram patre meo, qui in cælis est.[d] & corā angelis Dei: inter maledicta & opprobria, inter grauissimas persecutiones crudelésque pœnas, non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos diuina facientes atque dicentes, diuinéque viuentes debellatis quodammodo cordibus duris, atque introducta pace iustitiæ ingens in ecclesia Christi gloria consecuta est: non in ea tanquam in suæ virtutis fine quieuerunt, sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cuius gratia tales erant. Isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius à quo & ipsi tales fierent accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos magister illorum: dicens: Cauete facere iustitiam vestram coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cælis est. Sed rursus ne hoc peruersè intelligentes hominibus placere metuerent, minúsque prodessent latendo, quòd boni sunt: demonstrans quo fine innotescere deberent. Luceant, inquit, opera vestra coram hominibus, vt videant bona facta vestra, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. Non ergo vt videamini ab eis, id est, hac intentione vt eos ad vos conuerti velitis, quia non per vos aliquid estis; sed vt glorificent patrem vestrum qui in cælis est, ad quem conuersi, fiant quod estis. Hos secuti sunt martyres, qui Scæuolas, & Curtios, & Decios non sibi inferendo pœnas, sed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate & innumera multitudine superarent. Sed cùm illi essent in ciuitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas eius, & regnum non in cælo, sed in terra: non in vita æterna, sed in decessione morientium, & successione moriturorum: quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam post mortem[e] tanquam viuere in ore laudantium?

L. VIVES.

a QVàm ceditur.} *Legendum cùm ceditur, & sic exposcit sensus. Resistendum est enim gloriæ cupidini, non cedendum.*

b Vbi non solùm improbantur.} *Sic arbitror legendum, Vbi non solùm*

solùm improbabantur, iacéntque illa semper, sicut ille ait, quæ apud quosque etiam, &c.

c Coram patre meo. } *Sic Matth.10.*

d Et coram angelis Dei. } *Sic Lucæ 12.*

e Tanquam viuere. } *Ennius: Viuus volito per ora virum.*

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum. CAP. XV.

QVibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis angelis suis in ciuitate sua cælesti, ad cuius societatem pietas vera perducit, quæ non exhibet seruitutem religionis, [a] quam latriam Græci vocant: nisi vni vero Deo, si neque hanc eius terrenam gloriam excellentissimi imperij concederet, nō redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tātam gloriam peruenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, vt glorificentur ab hominibus: etiam dominus ait: Amen dico vobis, perceperunt mercedē suam. Sic & isti priuatas res suas pro re communi, hoc est republica, & pro eius ærario contempserunt, auaritiæ restiterunt: consuluerunt patriæ consilio libero: neq; delicto secundùm suas leges, neq; libidini obnoxij: his omnibus artibus tanquam vera via nisi sunt ad honores, imperium, gloriam honorati sunt in omnibus ferè gentibus: imperij sui leges imposuerūt multis gentibus: hodiéque literis & historia gloriosi sunt penè in omnibus gentibus. Nō est, quod de summi & veri Dei iustitia conquerantur: perceperunt mercedem suam.

L. VIVES.

a QVam λατρείαν. } *A λατρεύω, quod est colo, seruio.*

De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus vtilia sunt Romanarum exempla virtutum.

CAP. XVI.

MErces autem sanctorum longè alia est etiam hic opprobria sustinentium pro ciuitate Dei, quæ mundi huius dilectoribus odiosa est. Illa ciuitas sempiterna est. [a] Vbi nullus oritur, quia nullus moritur. Vbi est vera & plena fœlicitas, non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accipimus, quandiu peregrinantes eius pulchritudini suspiramus. Ibi non oritur Sol super bonos & malos, sed

sol iustitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria ditare ærarium publicum priuatis rebus angustis, vbi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solùm vt talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est, verumetiam vt ciues æternæ illius ciuitatis, quandiu hîc peregrinantur, diligenter & sobriè illa intueantur exempla, & videant quâta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam æternam, si tantùm à suis ciuibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

L. VIVES.

a VBi nullus oritur.] *Hoc est, nullus nouus accrescit: vt neq; ex ascitis decrescat vllus, cùm omnes numerati & constituti sint, æterna Dei & præscientia & selectione.*

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint. CAP. XVII.

QVantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid interest, sub cuius imperio viuat homo moriturus, si illi qui imperât, ad impia & iniqua non cogant? An verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subiugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non viuebant sub legibus suis, quas cæteris imponebant. a Hoc sufficeret Reipublicæ, nisi Marti & Bellonæ displicebat, vt nec victoria locum haberet, nemine vincente, vbi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cæteris gentibus vna esset eadémque conditio? Præsertim, si mox fieret, quod postea grauissimè atque humanissimè factum est: b vt omnes ad Romanum imperium pertinentes, societatem acciperent ciuitatis, & Romani ciues essent: ac si esset omnium quod erat antè paucorum: tantum, quòd plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viueret: qui pastus eius per bonos administratores reipublicæ gratius à concordibus præstaretur, quàm victis extorqueretur. Nam quid intersit ad incolumitatem, bonósque mores, & ipsas certè hominum dignitates, quod alij vicerunt, alij victi sunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam, qui eius ingenti cupidine arserunt, & ingentia bella gesserunt. Nunquid enim illorum agri tributa

tributa nō soluunt? Nunquid eis licet discere, quod aliis non licet? [c] Nunquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam nec de facie quidem norunt? Tolle iactantiā, & omnes homines quid sunt, nisi homines? Quòd si peruersitas seculi admitteret, vt honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Sed vtamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta cōtempserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tanquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam. vt cùm illa ciuitas in qua nobis regnare, promissum est, tantum ab hac distet, quātum distat cælū à terra, à temporali lętitia vita æterna; ab inanibus laudibus solida gloria, à societate mortalium, societas angelorum: à lumine solis & lunæ, lumen eius qui fecit solem & lunam: nihil sibi magnum fecisse videantur tantæ patriæ ciues, si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua sustinuerint: cùm illi pro hac terrena iam adepta tanta fecerint, tanta perpessi sint: præsertim, quia remissio peccatorum, quæ ciues ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per vmbram quandam simile fuit asylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa ciuitas conderetur, quorumlibet delictorum congregauit impunitas.

L. VIVES.

[a] HOc sufficeret reip.} *In veteribus codicibus habetur sic: Hoc si fieret sine Marte & Bellona, vt nec victoria locum haberet, &c.*

b Vt omnes ad Rom. imperium pertinentes.} *Olim populi Latij solebant in ciuitatem asscisci. Hinc ventum ad alios Italiæ populos, & trans Padum itum, & trans Alpes, & trans mare. Claudius Cæsar multas barbaras gentes donauit ciuitate Romana, dicens nihil magis fuisse Lacedæmoniis & Atheniensibus exitio, quàm quòd in societatem ciuitatis nunquam recepissent quos vicissent armis. Mox sub Hispanis & Afris & Thracibus & aliarum nationum Cæsaribus paulatim integræ prouinciæ, & totum denique imperium donatum est iure ciuitatis Romanæ. Et cùm initio reliqui omnes præter Græcos dicerentur Barbari, etiam Romani ipsi iam domini, post Latini & Itali ea sunt nota exempti, donatis prouinciis omnibus ciuitate, illi soli nomine barbarei sunt notati, qui sub Romano imperio non*

Barbaræ gentes quæ

essent: & hic est sensus Herodiani, Spartani, Eutropij, & recentiorum historicorum, cum de Barbaris loquuntur. Ita Rhenus duas dicebatur habere ripas hãc citeriorem Romanam, illam vlteriorem, Barbaram. Claudian.

O quoties doluit Rhenus qua barbarus ibat,
Quòd te non geminis frueretur iudice ripis.

c Nunquid non multi senatores.} *Donatis ciuitate multis gentibus, etiam in senatum ex illis complures sunt ascripti, fueruntq; senatores, tametsi Romam nunquam venissent, vt ciues alij, qui Romam nunquam viderunt.*

Quàm alieni à iactantia debeant esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria, & ciuitate terrena.

CAP. XVIII.

QVid ergo magnum est pro illa æterna cælestiq; patria, cuncta seculi huius quamlibet iucunda blãdimenta contemnere, si pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius est filios interimere, quàm quod pro ista faciendum est, ea quæ filiis congreganda videbantur, atque seruanda, vel donare pauperibus, vel si existat tentatio, quæ id pro fide atque iustitia fieri compellat, amittere. Fœlices enim vel nos vel filios nostros, non diuitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viuentibus amittẽdæ, aut nobis mortuis à quibus nescimus, vel fortè à quibus nolumus possidẽdæ. Sed Deus fœlices facit, qui est mentium vera opulentia. Bruto autem quia filios occidit, infœlicitatis perhibet testimonium etiam poëta laudator, Ait enim:

Natósque pater noua bella mouentes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Sed versu sequenti consolatus est infœlicem:

Vicit amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta compulere miranda Rom. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filij à patre potuerũt, quid magnum est si pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudũ, sed charitate liberandorum hominum: non à Tarquinio rege, sed à

dæmonibus & dæmonum principe: non filij occiduntur, sed Christi pauperes inter filios cõputantur? Si alius etiam Rom. princeps cognomine Torquatus filiũ, nõ quia cõtra patriam, sed etiam pro patria, tamen quia contra imperiũ suum, id est cõtra quod imperauerat pater imperator, ab hoste prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet vicisset, occidit: ne plus mali esset in exemplo imperij contẽpti, quàm boni in gloria hostis occisi: vt quid se iactant, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multò minus quàm filij diliguntur, bona terrena contẽnunt? Si Furius Camillus etiã ingratam patriã, à cuius ceruicibus acerrimorũ hostium Veientium iugum depulerat, damnatúsq; ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit, quia non habebat potiorem vbi posset viuere gloriosius: cur extollatur velut grãde aliquid fecerit, qui fortè in ecclesia ab inimicis carnalibus grauissimã exhonorationis passus iniuriam, non se ad eius hostes hæreticos trãstulit, aut aliquã contra illã ipse hæresim condidit, sed eam potius quantũ valuit ab hæreticorũ perniciosissima prauitate defendit: * cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria, sed vbi vita acquiratur æterna? Si Mutius vt cũ Porsenna rege pax fieret, qui grauissimo bello Romanos premebat, quia Porsennam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos eius dexteram extendit, dicens, multos tales, qualem illum videret, in eius exitium coniurasse: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhorrescens, sine vlla dilatione se ab illo bello facta pace compescuit. Quis regno cælorũ imputaturus est merita sua, si pro illo non vnam manum neque hoc sibi vltro faciens, sed persequente aliquo patiens totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptũ hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis seruiens, qui iusserant, vt illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur: nec aliud intelligere potuerint, quàm viris armísque se excellere, vnde videlicet oportebat, vt deorum iussis in illum interitum vir præcipitaretur armatus. Quid se magnum pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se vltrò in talem mortem mittens, sed ab alio missus obierit, quandoquidem à domino suo eodémque rege patriæ suæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt

occidere. Si se occidendo certis verbis quodammodo consecrantes Decij deuouerunt, vt illis cadētibus & iram deorum sanguine suo placantibus, Rom. liberaretur exercitus, nullo modo superbiant sancti martyres, tanquam dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, vbi æterna est & vera fœlicitas, si vsque ad sui sanguinis effusionem non solùm suos fratres pro quibus fundebatur, verùm & ipsos inimicos, à quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt? [b] Si Marcus Puluillus dedicans ædem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò[c] sibi ab inuidis, morte filij nunciata, vt illo nuncio perturbatus abscederet atque ita dedicationis gloriam collega eius consequeretur, ita contempsit,[d] vt eum etiam proiici insepultum iuberet: & sic in eius corde orbitatis dolorem, gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum se pro Euangelij sancti prædicatione, qua ciues supernæ patriæ de diuersis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est, cui dominus de sepultura patris sui solicito ait, Sequere me, & [e] sine mortuos sepelire mortuos suos? Si M. Regulus ne crudelissimos hostes iurando falleret, ad eos ab ipsa Roma reuersus est, quoniam sicut Romanis eum tenere volentibus respondisse fertur, posteaquàm Afris seruierat, dignitatem illic honesti ciuis habere non posset: eúmque Carthaginienses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, grauissimis suppliciis necauerunt, qui cruciatus non sunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cuius beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur, talia fuerit homo passus, qualia pro fide, quam perniciosissimis inimicis debebat, passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus,[f] vt in huius vitæ peregrinatione expeditior ambulet viã, quæ perducit ad patriam, vbi veræ diuitiæ ipse Deus est, cùm audiat [g] vel legat L. Valerium, qui in suo defunctus est cõsulatu, vsque adeò fuisse pauperem, vt nummis à populo collatis, eius sepultura curaretur? Audiat vel legat [h] Q. Cincinnatum, cùm quatuor iugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse abductum vt dictator fieret: [i] maior vtique honore quàm consul: [k] victísque hostibus, ingentem gloriam consecutum, in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, qui nullo præmio mundi huius

fuerit

fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cum [l] Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarũ, promissa etiam quarta parte regni à Rom. ciuitate non potuisse diuelli: ibíque in sua paupertate priuatum manere voluisse? Nam illud quod remp. id est rem populi, rem patriæ, rem cõmunem cùm haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, [m] vt quidam eorum qui iam bis consul fuisset: [n] ex illo senatu pauperum hominum pelleretur notatione censoria, quòd decem pondo argenti in vasis habere compertus est: si ita iidem ipsi pauperes erant, quorũ triumphis publicum ditabatur ærarium, nónne omnes Christiani, qui excellentiore proposito diuitias suas communes faciunt, secundum id quod scriptum est in Actib. Apostolorum, Vt distribuatur vnicuiq;, sicut cuique opus est: & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia: intelligunt se nulla ob hoc ventilari oportere iactantia: id faciendo pro obtinenda societate angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conseruanda gloria Romanorum? Hæc & alia, si qua huiusmodi reperiuntur in literis eorum, quando sic innotescerent, quando tanta fama prædicarentur, nisi Rom. imperium longè latéque porrectũ, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum támque diuturnum, virorúmque tantorum virtutibus præclarum atque gloriosum. & illorũ intentioni merces, quam quærebant, est reddita, & nobis proposita necessariæ cõmonitionis exempla: vt si virtutes, quarum istæ vtcunque sunt similes, quas isti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima ciuitate nõ tenuerimus, pudore pungamur: si tenuerimus, superbia non extollamur. Quoniam sicut dicit Apostolus, Indignæ sunt passiones huius tẽporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Ad humanã verò gloriam præsentísque tẽporis satis digna vita existimabatur illorum. Vnde etiam Iudæi qui Christum occiderunt, reuelante testamento nouo, quod in veteri velatum fuit, vt non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ diuina prouidentia permixtè bonis malísque concedit, sed pro æterna vita muneribúsque perpetuis & ipsius supernæ ciuitatis societate colatur Deus vnus, & verus: rectissimè istorum gloriæ donati sunt: vt hi qui qualibuscunque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & acquisierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ

gloriæ & ciuitatis æternæ occiderunt, atque respuerunt.

L. VIVES.

a CVm alia non sit vbi viuatur.} *Deest vna negatio. sic legendum, Cùm alia non sit, non vbi viuatur in hominum gloria.*

b Si M.Pululllus.} *Liuius li.2. & Valer.lib 5. Plutar. in Publicola, Dionysius, & alij. Templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ votum est à Tarquinio Prisco, extructum à Superbo: quo expulso, dedicatio ad cõsules spectabat, sortito dedicatio Capitolij obtigit M.Horatio Puluillo, cui contigit quod Augustinus narrat.*

c Sibi ab inuidis.} *A M.Val. P.Valerij cõsulis fratre, qui ægrè ferebat nõ ab homine suæ familiæ dicari tã magnificum tẽplũ, nũciauit ergo filium obiisse, vt funesta familia Horat. à dedicatione absisteret.*

d Vt eum etiam proiici insepultum.} *Sic Plutar. nam Liuius efferri eum iussisse scribit.*

e Sine mortuos.} *Sine homines mundo viuos, sed reuera mortuos, quia Deo mortuos, sepelire eos, quos ipsi mortuos arbitrantur.*

f Vt in huius vitæ pereg.} *Prorsus vt in via, sic in vita, vt quisq; est expeditissimus, minimisq; onerib. grauatus ita facillimè iter cõficit.*

g Vel legat Lucium Valerium.} *Valerium Publicolam scribunt Liu. Valer Plutarch. Dionys. Eutropius, & alij ob tenuitatem census funere publico esse elatum. Plutar. collatam ab vnoquoque scribit certã summam ad expensam funeris. Apuleius in Apologia de magia, sextantes dicit collatos. Sed August. hic vt aliud agens historiam summo tenus attigit, ita nec prænomen, nec annum mortis exactè attendit. dicebatur enim P non L. & non in suo quarto consulatu obiit, sed anno pòst, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulsos reges. Liu. & Dionys.*

Dictatura.

h Quintium Cincinnatum} *Liuius lib 3. & Valer. lib. 4.*

i Maior vtiq; honore quàm consul.} *Dictatura magistratus erat regius, à quo non erat prouocatio, cui consules cæteriq; magistratus dicto audientes erant. sex mẽsibus lege finiebatur, & in solis periculis reip. creabatur à consule, in terra Italia, silentio noctis populi magister nominabatur, sibique magistrum equitum asciscebat. Anno Vrbis con. eclij. hic magistratus in vrbem est inductus, post Cæsaris mortem lege M. Antonij consulis propter inuidiam Cæsaris perpetui dictatoris, in perpetuum sublatus.*

k Victisque hostibus} *Equis, de quibus triumphauit.*

Fabritius.

l Fabricium.} *Hic pauper fuit & diuitiarum contemptor, insectatorq; missus legatus de captiuis redimendis ad Pyrrhum regem Epirotarum, rogatus est ab eo vt in Epirum secum iret, daturũ illi se quar-*

tam

iam regni sui partem: cui Fabritius respondit, hoc regi non expedire: Epirotas enim Fabritium si viderent & nossent, libentius ipsi paritu-ros, quàm Pyrrho. quod Pyrrhus non ægrè tulit, sed simplicem magna-nimitatem Fabritij admiratus est. Pecuniã etiam ab eodem rege obla-tam amicitiæ nomine, repudiauit.

m Vt quid in eorum qui iam bis consul. } *Valer. lib 2 de Cor-nelio Ruffino istud narrat, qui motus est senatu ab hoc ipso Fabritio cẽ-sore, quòd decẽ pondo argenti facti haberet. Idẽ Liuius li. 14. & Gell. li. 4. qui eum dictatorem quoque fuisse narrat. Hic est Cornelius, qui Sibylla prius, deinde Sylla primus Corneliorum est dictus. Macrobius. Priorem cõsulatum gessit cum Man. Curio Dentato: posteriorem xiij. anno pòst cum C. Iunio.*

Corn. Sylla

n Ex illo senatu pauperũ hominum. } *Nulla ætas feracior fuit continentium & sanctorum hominum Romæ, quàm illa belli Pyrrhi.*

Quomodo inter se differãt cupiditas gloriç & cupiditas dominationis.

CAP. XIX.

INterest sanè inter cupiditatẽ humanç gloriæ, & cu-piditatem dominationis. Nã licet procliue sit, vt qui humana gloria nimium delectatur, etiam dominari ardẽter affectet, tamen qui verã licet humanarũ laudum glo-riam concupiscunt, dant operã bene iudicantibus non displi-cere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: quamuis ea multi non habeant, & per ea bona mo-rum nituntur ad gloriam, & imperium, vel dominationem, de quibus ait Salustius: Sed ille vera via nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene iudicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiã per aper-tissima scelera quærit plerũq; obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam cõcupiscit, aut vera via nititur, aut certè dolis at-que fallaciis contendit, volens bonus videri, quod non est. Et ideo virtutes habẽti magna virtus est contẽnere gloriam, quia contẽptus eius in conspectu Dei est: iudicio autem nõ aperi-tur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominũ, quo gloriç contemptor appareat, ad maiorem laudem, hoc est, ad maiorẽ gloriam facere si credatur, nõ est, vnde se suspicantiũ sensib. aliter esse, quàm suspicãtur ostẽdat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, contemnit etiã suspicãtium temeritatem, quorum tamen, si verè bonus est, nõ contemnit salutem: quo-niã tantæ iustitiæ est, qui de spiritu Dei virtutes habet, vt etiã ipsos diligat inimicos, & ita diligat, vt susurrones, vel detra-

ctores velit correctos habere cõsortes: non in terrena patria, sed superna. In laudatoribus autẽ suis, quamuis paruipẽdat, quod eum laudant, non tamen paruipendit, quod eum amant: nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes. Ideóq; instat ardenter, vt potius ille laudetur, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudatur. Qui autem contemptor gloriæ dominationis est auidus, bestias superat:[a] siue crudelitate vitæ, siue fluxu luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura existimationis amissa, dominationis cupiditate caruerunt. Multos tales fuisse prodit historia. Sed huius vitij summitatem, & quasi arcem quandam [b] Nero Cęsar primus obtinuit: cuius fuit tanta luxuries, vt nihil ab eo putaretur virile metuendum: tanta crudelitas, vt nihil molle habere crederetur, si nesciretur. Etiam talibus tamen dominãdi potestas non datur, nisi summi Dei prouidentia, quando res humanas iudicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox diuina est, loquente Dei sapientia: Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram. [c] Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed veteri nomine fortes dicti existimentur: vnde ait Vergilius:

[d] *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni:*

Apertissime alio loco de Deo dictũ est: Qui regnare facit hominẽ hypocritam propter peruersitatẽ populi. Quamobrem, quãuis, vt potui, satis exposuerim qua causa Deus vnus verus & iustus, Romanos secundùm quandam formam terrenæ ciuitatis bonos adiuuerit ad tãti imperij gloriam consequendã: potest tamen & alia causa esse latẽtior, propter diuersa merita generis humani, Deo magis nota quàm nobis: dũ illud cõstet inter omnes veraciter pios, neminẽ sine vera pietate, id est, veri Dei vero cultu, verã posse habere virtutem: nec eam verã esse, quando gloriæ seruit humanæ. Eos tamen qui ciues nõ sũt ciuitatis æternæ, quæ in sacris literis nostris dicitur ciuitas Dei, vtiliores esse terrenæ ciuitati, [e] quãdo habẽt virtutẽ, vel ipsam, quàm si nec ipsã. [f] Illi aut qui vera pietate præditi, bene viuũt, si hãc scientiã regẽdi populos cõsectati sunt, nihil est fœlicius rebus humanis, quàm si Deo miserãte habeãt potestatem. Tales aũt homines, virtutes suas, quãtascunq; in hac vita possunt habere, nõ tribuũt nisi gratię Dei: [g] quòd eas volẽtibus, credentibus, petentibúsq; dederit, simúlq; intelligũt, quãtum sibi desit ad perfectionẽ iustitiæ: qualis est in illorum

sanctorum

sanctorum angelorũ societate, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ sine vera pietate seruit hominum gloriæ, nequaquam sanctorum exiguis initiis comparanda est, quorum spes posita est in gratia & misericordia veri Dei.

L. VIVES.

a Siue crudelitate vitæ.} *Alibi, siue crudelitatis vitiis, siue luxuria.*

b Nero Cæsar primus.} *Hic fuit filius Domitij Aenobarbi & Agrippinæ Germanici filiæ, adoptatus à Clau. Cæsare vitrico. vnde & Claudius Nero Cæsar est dictus. Patri successit vltimus principum, domum Cæsarum cognatione attingens: homo incredibilis crudelitatis, & ignauiæ, hisq; vitiis ad posteros nobilitatus. Et erat alioqui, sicut Tranquillus narrat, æternitatis, perpetuæque famæ cupidus. Aprilem mensem Neroneum appellauit. Romam Neropolim nuncupare destinarat.* Nero

c Sed ne tyranni non pessimi.} *Dixi alias de tyranno. Olim nihil inter regem & tyrannum intererat. à τυραννία dicitur, quod est impero. Virg. iiij. Aeneid.* Tyrannus

Te propter Libycæ gentes Numadúmque tyranni
Odêre infensi.

Et Horat. libro iij. Carm.

Princeps & innantem Maricæ littoribus tenuisse Lyrim, late tyrannus.

Acron: Tyrannus alibi pro domino, alibi pro crudeli, alibi pro potenti. Ita Augustinus fortem hîc posuit pro potente: vt apud Græcos δύναμις & potentia est, & fortitudo, quemadmodum apud Homerum sæpe, & Pindarum: vt in Nemeis de Hercule: ἀδὲ γὰ ἐκνόμιον λῦμα τε καὶ δύναμιν γῆς.

d Dextram tetigisse tyranni.} *Aenea, quem Latinus virum bonum esse existimabat.*

e Quando habent virtutem vel.} *Mendosus locus. sensus est, vtiliores esse terrenæ ciuitati: cùm habent gloriæ cupidinem, quàm cùm nec ipsam.*

f Illi autem qui vera pietate.} *Isti sunt illi veri philosophi, qui si dominarentur, vel domini eorum essent similes, beatas fore respub. Plato dixit.*

g Quod eas volentibus.} *Ex Epist catholica Iac. 1. cap. Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus simpliciter, nec improperat: & dabit ei. postulet autem fide, nihil hæsitans.*

Tam turpiter seruire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati. CAP. XX

a Solent philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per seipsam putant appetendã istas propter ipsam, tabulam quandã verbis pingere, vbi voluptas in sella regali quasi delicata quędam regina considat: eique virtutes famulæ subiiciantur, obseruantes eius nutum: vt faciant, quod illa imperauerit. Quæ prudentiæ iubeat: vt vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & salua sit Iustitiæ iubeat, vt præstet beneficia quę potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessarias: nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus voluptas viuere secura nõ possit, Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt per pristinarum deliciarum suarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos. Temperantiæ iubeat, vt tantum capiat alimentorum: & si qua delectãt, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet: & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, grauiter offendatur. Ita virtutes cum tota suæ gloriæ dignitate, tanquã imperiosæ cuidã & inhonestæ mulierculæ seruiẽt voluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius, & deformius, & quod minus bonorum ferre possit aspectus: & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse, picturã, si etiã talis fingatur, vbi virtutes humanæ gloriæ seruiant. Licèt enim ista gloria [b] delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Vnde non ei dignè seruit soliditas quædam firmitásque virtutum, vt nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperãtia moderetur, nisi vnde placeatur hominibus, & ventosæ glorię seruiatur. Nec illi se ab ista defenderint fœditate: qui cùm aliena spernant iudicia velut gloriæ contemptores, sibi sapientes videntur, & sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen vlla est, alio modo quodam humanę subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, [c] homo non est. Qui autem vera pietate in Deum quem diligit credit, & sperat, plus intendit in ea, in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt: quæ non

tam

tam ipsi quàm veritati placent. Neq; id tribuit, vnde iam potest placere, nisi eius misericordiæ, cui metuit displicere. De his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

L. VIVES.

a Solent philosophi. } *Stoici, vt Cleanthes. Cicero secundo De finibus meminit tabellæ huius & picturæ.*

b Delicata mulier non sit. } *Nam sudore & laboribus quæritur.*

c Homo non est. } *Id est, humana, & humanè sapit.*

Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur vniuersa.

CAP. XXI.

QVę cùm ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperij potestatem, nisi Deo vero, [a] qui dat fœlicitatē regnum cælorum solis piis: regnum verò terrenum & piis & impiis: sicut ei placet, cui nihil iniustè placet. Quamuis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit, tamen multum est ad nos, & valde superat vires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita diiudicare regnorum. Ille igitur vnus verus Deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando voluit, & quātum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Assyriis, vel etiam Persis: [b] à quibus solos duos deos coli, vnum bonum, alterum malum continent literæ istorum, vt taceam de populo Hebræo, de quo iam dixi, quantum satis visum est: qui præter vnum Deum non coluit, & quando regnauit. Qui ergo Persis dedit segetes, sine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarum sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulos, vel etiam rebus singulis plures præposuerunt: ipse etiam regnum dedit sine cultu eorum, per quorum cultum se isti regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus, [c] qui Mario, ipse Caio Cæsari: qui Augusto, ipse & Neroni: qui Vespasianis, vel patri, vel filio [d] suauissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo. Et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano, [e] ipse apostatæ Iuliano, cuius egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cuius vanis deditus oraculis erat, quando fretus securitate victoriæ naues quibus victus necessarius portabatur, incendit. Deinde feruidè instans immodicis ausibus & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilibus egenum reliquit exercitum, vt aliter inde non posset euadi, nisi contra illud auspiciū Dei Ter-

mini, de quo superiore libro diximus, Romani imperij termini mouerentur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui nō cesserat Ioui. Hæc planè Deus vnus & verus regit & gubernat, vt placet. Et si occultis causis nunquid iniustis?

L. VIVES.

a QVi dat fœlicitatem in regno cælorum. } *Sunt quædam exemplaria quæ sic habent. Qui dat fœlicitatem regnum cælorum solis pijs. Alia sic: Qui dat fælicitatem in regno cælorum solis pijs. Vtroque modo melius quàm in excusis.*

b A quibus solos duos deos coli. } *Persæ Magi, quorū princeps* Zoroastres *Zoroastres, duo principia ponebant: vnū bonū, alterū malū. Numē bonū cæli, malum verò inferorum deū arbitrantes. Hunc Plutonem & Arimanium dixerunt dæmonē malum, illum verò dæmonē bonum Iouē & Horosmadem. Autores Hermippus, Eudoxus, & Theopompus apud Laërtium Diogenē. Magos videtur secutus Plato lib. 10 Legum, cùm animas ponit in mundo geminas, alteram vnde proficiscantur bona, alterā vnde mala: nisi potius Pythagoræ sententiæ assensus est, qui principiorū vnitatē Deū esse ait mentem, vniúsq; naturā, & bonum: Diada verò infinitā, materialem, circa quā est multitudo, genius, & malum.* Manichæi *Manichæi quoq; hæretici, vt August. lib. De hæresibus scripsit, duo principia ponebant inter se diuersa & aduersa, eadémq; æterna & coæterna: duásq; naturas atq; substantias, boni scilicet & mali, qua opinione antiquos alios hæreticos sunt secuti.*

c Qui Mario, ipse Caio. } *Binos coniungit alterum bonū, alterū malum, crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar: optimus princeps Augustus, pessimus Nero.*

d Suauissimis imperatoribus. } *T. Vespasianus duos habuit filios* Vespasianus *alterum sibi cognominem, alterū Domitianū. Pater fuit vir multorum salium, & iucundissimus. Filius Titus tā humanus, vt amor & delitiæ generis humani sit nominatus. Suetonius. Plinius Secundus in præfatione Naturalis historiæ ad Titū Vespasianū filium: Narrare tibi constitui iucundissime imperator: sit enim hæc tui præfatio verissima, dum maximo consenescit in patre. Domitianus patri & fratri dissimilis, sæuus & inimicus omnium fuit.*

e Ipse apostatæ Iuliano. } *Quasi desertori & transfuga Iuliano,* Iulianus *qui cùm esset prius Christiana pietate imbutus, desciuit ab ea inductus à Libanio sophista, dedidúq; se totum oraculis, sortibus, dictisq; & factis magorum ac diuinaculorū, quorū inanibus fraudulen-*

dulentisq; responsis & promissis praeceps iuit. Vir caetera egregij animi, regendiq; imperij callentissimus.

Tempora exitúsque bellorum ex Dei pendere iudicio.

CAP. XXII.

SIc etiam tempora ipsa bellorum sicut in eius arbitrio est, iustóque iudicio & misericordia vel atterere, vel consolari genus humanum, vt alia citius, alia tardius finiantur: [a] bellum Piratarum à Pompeio, [b] bellum Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate, & temporis breuitate confecta sunt. Bellum quoque fugitiuorum gladiatorũ, [c] quanuis multis Romanis ducibus & duobus consulibus victis, Italiáque horribiliter contrita atque vastata, tertio tamen anno post multa consumpta consummatum est. Picentes, Marsi, & Peligni gentes non exteræ, sed Italicæ post diuturnam & deuotissimam sub Romano iugo seruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt: iam multis nationibus Romano imperio subiugatis, deletáque Carthagine. In quo bello Italico Romanis sæpissimè victis, [d] vbi & duo consules perierunt, & alij nobilissimi senatores. Non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum. Nam quintus ei annus finem dedit, sed bellũ Punicum secundum cũ maximis detrimentis & calamitate reip. per annos decem & octo Romanas vires extenuauit, & penè consumpsit: [e] in duobus præliis fermè septuaginta Romanorum milia ceciderunt. Bellum Punicum primum per viginti & tres annos peractum est: [f] bellum Mithridaticum quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorum fuisse fortiora ad bella citius peragenda, superioribus temporibus multum in omni virtute laudatis, bellum Samniticum [g] annis tractum est fermè quinquaginta, in quo bello ita Romani victi sunt, vt sub iugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebant gloriam propter iustitiam propter gloriam diligere videbantur, [h] pacem factam, fœdúsque ruperunt. Hæc ideo commemoro, quoniam multi preteritarum rerum ignari: quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si temporibus Christianis aliquod bellum paulò diutius trahi vident: ilico in nostram religionem proteruissimè insiliunt, exclamantes: quod si illa non esset, & vetere ritu numina colerentur, iam Romana illa virtute, quæ adiuuante Marte & Bellona, tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerunt quàm diuturna bella, [i] quàm variis euen-

tibus, quàm luctuosis cladibus à veteribus sint gesta Romanis. sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varia talium malorum tempestate iactari: & quod nolunt aliquando fateantur: nec insanis aduersus Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

L. VIVES.

a Bellum Piratarum.} *Intra quadragesimum diem postquam Brūdusio Pōpeius soluit. Florus & Cicero pro lege Manilia.*

b Bellum Punicum tertium.} *Intra tres annos susceptum & confectum.*

c Quàm multis Romanis ducibus. } *Atius prætor & consules duo Gn. Lentulus, & L. Gellius ab Sparthaco sunt victi.*

d Vbi & duo consules perierunt.} *L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius. Liuius.*

e In duobus prælijs.} *Ad Thrasimenum lacum, & ad Cannas.*

f Bellum Mithridaticum quadraginta annis.} *Sic Florus: sed intermissum est pace cum Sylla facta: repetitum à L. Lucullo: perfectum à Gn. Pompeio Magno.*

g Annis fermè quinquaginta } *Eutropius, & Orosius vndequinquaginta annos in hoc bello numerāt, Florus quinquaginta. Appianus octoginta, quod est Liuij cōputationi vicinius, qui li. xxiij. per centū propè annos bellū dicit gestum inter Romanos & Samnites, variante fortuna euentū. Quòd si bellū Samniticū Fabio Gurgite cōsule finitur, nō sunt plures quā anni quinquaginta à M. Valerio Coruino, & à Cornelio Cosso coss. sed iunxerūt se Samnitiū arma etiam cum Pyrrho, & iam antea cum Dentato cōseruerāt manus, post Gurgitē consulē, & ante quàm in Italiam transiret Pyrrhus.*

h Pacem factam fœdúsque.} *Satis hoc obliquè significat Liuius li. 9. quum verbis Pontij Samnitiū ducis eludi fidē, fœdera, sacraq; à Romanis puerilibus interpretamētis dicit, quod re vera ita erat: nā in verbis pueriliter plerunq; cauillabantur ad suum cōmodū.*

Euentus

i Quàm varijs euentibus.} *Alij codices euentis. Non disputo an dici posit euentus plurali numero, quod rarum esse Valla ait: dici tamen posse certum est, & inueniri ille non negat.*

De bello in quo Rhadagaisus rex Gotthorum dæmonum cultor, vno die cum ingentibus copiis suis victus est.

CAP. XXIII.

QVod tamen nostra memoria recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant, sed quantum in ipsis

ipſis eſt, omnium ſi fieri poteſt hominum obliuione ſepelire conantur: quod à nobis ſi tacebitur: ſimiliter erimus ingrati. Cùm[a] Rhadagaiſus rex Gotthorum agmine ingenti, & immani iam in vrbis vicina conſtitutus, Romanis ceruicib. imminerer: vno die tanta celeritate ſic victus eſt, vt ne vno quidem non dicam extincto, ſed nec vulnerato Romanorum, multo amplius quàm centũ milium proſterneretur eius exercitus, atq; ipſe cum filiis mox captus pœna debita necaretur. Nã ſi ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romã fuiſſet ingreſſus, cui pepercíſſet? quibus honorem locis martyrũ detuliſſet? In qua perſona Deum timeret? cuius non ſanguinem effuſum, cuius pudicitiam vellet intactã? Quas autem iſti pro diis ſuis voces haberẽt, quãta inſultatione iactarẽt, quod ideo ille viciſſet, ideo tanta potuiſſet, quia quotidianis ſacrificiis placabat, atq; inuitabat deos, quod Romanos facere Chriſtiana religio non ſinebat. Nam propinquante iam illo his locis, vbi nutu ſummæ maieſtatis oppreſſus eſt, cùm eius fama vbique crebreſceret, nobis apud Carthaginẽ dicebatur: hoc credere, ſpargere, iactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vinci omnino non poſſet ab eis qui talia diis Romanis ſacra nó facerent, nec fieri à quoquã permitterent. Et nó agunt miſeri gratias tantæ miſericordiæ Dei, qui cùm ſtatuiſſet irruptione barbarica grauiore dignos mores hominum caſtigare, indignationem ſuam tanta manſuetudine temperauit, vt illum primo faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos euertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum ſupplicare conſtabat. Deinde cũ ab his barbaris Roma caperetur, qui contra omnem conſuetudinem bellorum antè geſtorum ad loca ſancta cõfugientes, Chriſtianæ religionis reuerentia tuerentur, ipſíſq; dæmonibus atque impiorũ ſacrificiorum ritibus, de quibus ille præſumpſerat, ſic aduerſarẽtur pro nomine Chriſtiano, vt lõgè atrocius bellũ cum eis quàm cum hominibus gerere viderentur: ita verus dominus gubernatórq; rerum & Romanos cum miſericordia flagellauit: & tamen incredibiliter victis ſupplicatoribus dæmonũ, nec ſaluti rerum præſentium neceſſaria eſſe ſacrificia illa monſtrauit, vt ab his qui nõ peruicaciter cõtendunt, ſed prudenter attẽdũt: nec propter præſentes neceſſitates religio vera deſeratur, & magis æternæ vitæ fideliſſima expectatione teneatur.

L. VIVES.

a RHadagaisus rex Gothorum.} *Hoc sub Honorio Cæsare, de quo in præfatione diximus.*

Quæ sit Christianorum Imperatorum, & quàm vera fœlicitas.

CAP. XXIIII.

NEque enim nos Christianos quosdam imperatores, ideo fœlices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipub domuerunt, vel inimicos ciues aduersus se insurgentes, & cauere & opprimere potuerũt. Hæc enim & alia vitæ huius ærumnosæ, vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores dæmonũ accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quò pertinẽt isti. Et hoc ipsius misericordia factum est, ne ab illo ista, qui in eũ crederent, velut summa bona desiderarent. Sed fœlices eos dicimus, si iusti imperant, si inter linguas sublimiter honorantium, & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerũt: si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum, maiestati eius famulam faciũt: si Deum timent, diligunt, colunt: si plus amant illud regnum, [a] vbi non timent habere consortes: si tardius vindicant, facilè ignoscũt: si eandem vindictam pro necessitate regendæ tuendæque reip. non pro saturandis inimicitiarum odiis exerunt: si eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent: si quod asperè coguntur plerunque decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compẽsant: [b] si luxuria tanto eis est castigatior: quãto posset esse liberior: si malunt cupiditatibus prauis, quàm quibuslibet gentibus imperare. Et si hæc omnia faciunt, nõ propter ardorem inanis gloriæ, sed propter charitatem fœlicitatis æternę, si pro suis peccatis humilitatis, & miserationis, & orationis sacrificium Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse fœlices: interim spe, postea re ipsa futuros, cùm id quod expectamus aduenerit.

L. VIVES.

a VBi non timent habere consortes.} *Hic in mundo reges omnes timent habere consortem. Omnis enim potestas impatiens est consortis, sicut inquit Lucanus: at in fœlicitate Dei æterna, cùm plures sunt consortes, non minus est gaudium, imò quodam modo maius.*

b Si lu-

b Si luxuria tanto in eis. } *Iuxta bonum Mimum: Quo plus licet: eo libeat minus.*

De prosperitatibus, quas Constantino Imperatori Christiano Deus contulit.

CAP. XXV.

NAm bonus Deus, ne homines, qui eum crederēt propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarēt posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicaret, quòd hi spiritus[a] in talibus multum valerent:[b] Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. [c] Cui etiam condere ciuitatem [d] Romano imperio sociam, velut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulachróque concessit. Diu imperauit, [f] vniuersum orbem Romanum vnus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit:[g] in tyrannis opprimendis per omnia prosperatus est. Grandæuus ægritudine & senectute defunctus est, [h] filios imperantes reliquit. Sed rursus ne Imperator quisquam ideo Christianus esset, vt fœlicitatem Constantini mereretur, cùm propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus, [i] Iouinianum multò citius quàm Iulianum abstulit:[k] Gratianum ferro tyrannico permisit interimi, longè quidem mitius,[l] quàm Magnū Pompeium, colentem videlicet Romanos deos. Nam ille vindicari à Catone non potuit, quem ciuilis belli quodammodo heredem reliquerat. Iste autem, quamuis piæ animæ: solatia talia non requirant,[m] à Theodosio vindicatus est: quem regni participem fecerat,[n] cùm paruulum haberet & fratrem: auidior fidæ societatis, quàm nimiæ potestatis.

L. VIVES.

a IN talibus multum valerēt. } *Non est potestas, inquit Iob, quæ cùm dæmonica super terram conferatur. Sciunt enim vbi lateant opes: norunt artes, fraudésque, quibus ad imperium possit homo euehi, & hostes vincere.*

b Constantinum imperatorem. } *Hic filius Constantij & Helenæ in Britannia natus, primus post Philippum fuit princeps Romanus Christianus, partibúsque expugnatis solus fœlicissimè obijt, naturali morte Nicomediæ, anno imperij altero & tricesimo.* *Constantinus*

c Cui etiam condere ciuitatem. } *Imitatio Vergiliana.*

O regina nouam cui condere Iuppiter vrbem.

Porrò Constantinus iam bellis omnibus defunctus, solutúsque grauioribus curis, animum ad nouam vrbem condendam, & de suo vocandã nomine adiecit. Primum in Sardico agro Asiæ destinarat, pòst ad Sigæum Troadis fundamenta sunt iacta: tertiò translatæ operæ Chalcedonem, erectique ibi muri: cúmq; fabriles funiculos aues corripuissent, transtulissentq; Byzantium, quæ est vrbs Thraciæ, vbi velut ita iubente Deo condita est vrbs, quæ dicta Constantinopolis: quod nomen adhuc retinet. Byzantium verò etiam dicitur, quòd ibi fuerit id oppidũ à Pausania Spartanorum rege conditum: quod Seuerus imperator propemodum euertit, milites autem Galieni principis funditus deleuere.

Byzantiũ,

d Romano imperio sociam.} *Illuc enim magnam & senatus & totius nobilitatis partem Rom. Constantinus transtulit, principésque ferè omnes Constantinopoli magis quàm Romæ habitarunt: ita opibus & claritate ciuium certauit cum vrbe Rom.*

e Sine aliquo dæmonum templo.} *Diuæ enim Mariæ virgini vrbem Constantinus dicauit.*

Orbis Rõ.

f Vniuersum orbem Rom.} *Sic dicitur orbis Romanus, id quod ex orbe poßidebant Rom. vt orbis Christianus, quod Christiani habemus: orbis Hispanus, quod Hispani, Lucan. orbem Hiberum dixit pro Hispania, & orbem Arctoum pro Gallia & Germania. Et cùm ex Hispania in Italiam, & inde in Græciam transiturus esset Cæsar: inquit: Victrices aquilas alium laturus in orbem. Marcellinus Romani orbis crebrò meminit. Aurelianus, vt autor est Trebellius Pollio, scribens ad Zenobiam sic exorsus est: Aurelianus Imperator Romani orbis. Stultum est affirmare Imperatorem Romanum ius habere in totum orbem terrarum, cuius nunquam fuit dominus: nec in ea quidẽ ius habet, quorum aliquando fuit dominus, & iam amisit: quoniam quo iure quæsierat, eodem perdidit, strage scilicet hominum & bellicis furiis. Accenduntur principes istis fictitiis titulis, qui aliud nihil sunt, quàm faces orbis terrarum, pestísque totius generis humani. In culpa est impia & indocta iurisconsultorum argutatio.*

g In tyrannis opprimendis.} *Maxentio & Licinio.*

h Filios imperantes.} *Constantium, Constantinum, & Constantem: tametsi non satis conuenit, diuiserítne ipse heredibus imperium, an ipsi post eius mortem forte id fecerint.*

Iouinianus

i Iouinianum.} *Septimo mense imperij Dadastanæ in Asia obiit crudelitate stomachi, ipso eodem & Varroniano cos. Christianus fuit, & à Valentiniano in numerum diuorum relatus.*

[G]ratianus

k Gratianum ferro tyrannico.} *Hæc de principibus Rom. apud* Eutro-

Eutropiū, Paulum Diaconum, Orosium, & Pomponium Latum.
Gratianus Valentiniani fuit filius: in hunc Treueris agentem legiones Romanæ coniurarunt electo Maximo quodam duce, qui Gratianum in Italiam iter molientem, dolo circumuentum interfecit: fuit princeps religionis nostræ deditissimus.

l Quàm Magnum Pompeium.} *Quem satellites pueri Ptolemai in cymba cuncto Alexandrino populo spectante obtruncarunt: mórsque illa fuit viro tanto indignissima. Liuius, Florus, Plutar. Lucanus, Appian.*

m A Theodosio vindicatus est.} *Gratianus Theodosium Hispanum magna omnium approbatione consortem imperij apud Syrmium fecerat: virum & virtutibus omnibus, & strenuitate insignem, è Traiano genus ducentem, cui & persimilis ferebatur: ab hoc Maximus Aquileiæ agens captus & interemptus est.* *Theodosius*

n Cùm paruulum haberet & fratrem.} *Valentinianum.*

De fide & pietate Theodosij Augusti. CAP. XXVI.

VNde & ille non solùm viuo seruauit quam debebat fidem, verumetiam post eius mortem pullum ab eius interfectore Maximo, Valentinianum eius paruulum fratrem, in sui partes imperij tanquam Christianus excepit pupillū: paterno custodiuit affectu, quem destitutum omnibus opibus nullo negotio posset auferre, si latius regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi charitate flagraret. Vnde potius eum seruata eius imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratia consolatus est. [a] Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarum suarū non est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas,[b] sed ad Ioannem in Ægypti eremo constitutū: quem Dei seruum prophetandi spiritu præditum fama crebrescente didicerat, misit: atque ab eo nuntium victoriæ certissimum accepit. Mox tyrāni Maximi extinctor,[c] Valentinianum puerum in imperij sui partibus vnde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eóq; siue per insidias, siue quo alio pacto vel casu proximè extincto, alium tyrannum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat surrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, contra cuius robustissimū exercitū magis orando, quàm feriendo pugnauit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcunq; iaculabantur, cùm à Theodosij partibus in aduersarios vehemens ventus iret, & nō solùm quæcunq; in

eos iaciebantur concitatissimè raperet, verumetiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret.[d] Vnde & poëta Claudian* quãuis à Christi nomine alienus, in eius tamen laudibus dixit:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther,

Et coniurati veniunt ad classica venti.

Victor autem sicut crediderat, & prædixerat, Iouis simulachra, quæ aduersus eum fuerant, nescio quibus ritibus, velut consecrata: & in Alpibus constituta, deposuit: eorúmq; fulmina, quòd aurea fuissent iocantibus, quod illa lætitia permittebat,[e] cursoribus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéq; donauit. Inimicorum suorum filios, quos non ipsius iussus, sed belli abstulerat impetus: etiã nondum Christianos ad Ecclesiam confugientes, Christianos hac occasione fieri voluit, & Christiana charitate dilexit: nec priuauit rebus, sed auxit honoribus. In neminem post victoriam priuatas inimicitias valere permisit. Bella ciuilia non sicut Cinna, & Marius, & Sylla, & alij tales,[f] qui nec finita finire voluerunt, sed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperij sui non quieuit iustissimis & misericordissimis legibus aduersus impios laboranti Ecclesiæ subuenire:[g] quam Valens hæreticus fauens Arrianis vehementer afflixerat, cuius Ecclesiæ se membrum esse, magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulachra gentilium vbiq; euertẽda præcepit, satis intelligens nec terrena munera in dæmoniorum, sed in Dei veri esse posita potestate.[h] Quid autẽ fuit eius religiosa humilitate mirabilius, quando in Thessalonicensium grauissimum scelus, cui iam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiam, tumultu quorundam qui ei cohærebant, vindicare compulsus est, & ecclesiastica coërcitus disciplina, sic egit pœnitentiam, vt imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans, magis fleret videndo prostratã, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille secum, & si qua similia, quæ commemorare longum est, bona opera tulit: ex isto temporali vapore cuiuslibet culminis & sublimitatis humanę, quorum operum merces est æterna fœlicitas: cuius dator est Deus, solis veraciter piis. Cætera verò vitæ huius vel fastigia vel subsidia: sicut ipsum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipsiúsque hominis animam, corpus, sensus, mentem, vitam bonis malísque largitur. In quibus est etiam quælibet imperij magnitudo, quã pro temporũ gubernatione dispẽsat.

L. VI-

L. VIVES.

a Deinde cùm Maximum.} *Administrabatur bellum ab Andragatio comite Maximi, homine in bellis exercitato & callidißimo duce: cuius artibus in magnas difficultates Theodosius adducebatur.*

b Sed ad Ioannem in Ægypti eremo.} *Ioannes Anachoreta spiritu vaticinij afflatus, cùm alijs permultis pleráque prædixit, tũ verò Theodosio victoriam Dei verbis est pollicitus. Prosper. Aquitanus, ad hunc in dubijs rebus consilij gratia confugisse Theodosium narrat Diaconus.*

Ioannes Anachoreta

c Valentinianum puerum.} *Gratiani fratrem Occidentis imperio præfecit, quem Arbogastes comes Viennæ dolo peremit, Eugeniúmque creauit tyrannum, & ingentibus barbarorum coactis copiis Alpium transitum obsederunt, vt ab eo Theodosium arcerent. Princeps pientißimus totam noctem, qua pugna diem præceßit, sine cibo potúque precibus ac meditationi sacræ intentus, postridie prælium commisit, cùm exercitu eßet hostibus longè impar, vbi diuina ope palàm adiutus hostium exercitum prostrauit. Eugenius captus & cæsus est, Arbogastes sibi manum intulit.*

d Vnde poëta Claudianus.} *Hunc Ægyptium fuiße vulgatior est opinio, & sic tradit Poßidonius, qui fuit eius familiaris: non Rhodius ille philosophus, sed præsul quidam Afer. Ad carmen natus fuit, quod elegantißimè scripsit, poëtico vir ingenio, & ad superstitionem, propensior: tametsi de Christo extat carmen eius nomine inscriptum, quod credo ab eo in Honorij gratiam compositum, vt fuit aßentator maximus. Hi versus quos Augustinus citat, sunt in Panegyrico de tertio Honorij consulatu, quos in Honorij potius, quàm Theodosii laudem scripsit, & si de hac ipsa Alpina victoria loquens, quam fatis & fælicitati Honorij citius, quàm Theodosii pietati per aßentationem plus quàm scurrilem adscribit. Sic enim ait:*

Claudianus

Victoria velox
Auspiciis effecta tuis: pugnastis vterque.
Tu fatis, genitórque manu: te propter & Alpes
Inuadi faciles: cauto nec profuit hosti
Munitis hæsisse locis: spes irrita valli
Concidit: & scopulis patuerunt claustra reuulsis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutáque tela
Vertit in autores, & turbine reppulit hastas.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Sic in codicibus Claudiani legitur: apud Augustinũ aliter. Fortasse ad eũ tunc ferebantur modũ, quo Augustinus scripsit, qui fuit illorũ temporũ æqualis. Tametsi in vetere lib. Coloniensi sic habetur:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Eodem modo apud Orosium, & Diaconum.

Cursores — e Cursoribus. } *Nomen est officij in aula principali à currẽdo dictum, quòd celeriter aliquò mitterentur. Nõ videntur isti absimiles nostris pueris à pedibus, quos et iã sic vocarunt prisci, vt Cicero: & recentiores. vt Martial. Suet. cursorũ meminit in Nerone: Nunquam, inquit, carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularũ argenteis, canusiatis mulionibus, armillata & phalerata cũ hamaxa: horũ turba atq; cursorum. Et in Tito: Confestim ad alterius matrẽ, quæ procul aberat, cursores suos misit, qui anxiè filium saluũ nunciarẽt. Romani principes cùm se totos in Græciã trãstulissent, Græcis nominibus ministeria omnia nuncuparũt. Itaq; inter hæc legimus δρομεῖς, id est cursores. Veteres quoque cursores habuerunt, vt Alexander Macedo Philonydem, qui mille & ducenta stadia vno die confecit, vt scribit Plinius.*

f Qui nec finita finire voluerunt } *Hoc est, qui etiam finitis bellis nondum finem imponere voluerũt & cùm nulli iam superessent hostes, ipsi sibi, quos iugularent hostes faciebant.*

Valens — g Quam Valens hæreticus. } *Valens princeps secta fuit Arriana, episcopos & monachos verè Christianos miseris modis obtriuit & conculcauit: multos eorum cecidit. Gotthis petentibus Christianam religionem, episcopos misit Arrianos.*

Thessalonicensium clades — h Quid autem fuit eius religiosa humilitate. } *Thessalonica, quæ ciuitas est in Macedonia, cùm tumultu theatrali quidam & ductores ordinum, & in exercitu magistratus essent à ciuib. pulsati, grauiter hoc ferens Theodosius, atrociter in eã ciuitatem iussit animaduerti: precibus tamẽ episcoporũ Thessalonicensibus noxam condonauerat. Sed cũ potentiũ in interiore aula amici iniuria essent affecti, illi Theodosii animũ multa suadendo tundẽdóq;, ad vindictã impulerũt, exercitus à principe in vrbem immissus multa ciuiũ millia obtruncauit. Ob quod facinus Ambrosius Mediolanensis pontifex, imperatorem feriis dominicæ resurrectionis sacris interdixit, quoad indictã publicam pœnam exolueret. Imperator*

ponti-

pontifici dicto audiens fuit, modestéque prostratus atque abiectus more ac instituto veterum pœnitere se commisi professus, veniámq; à Deo & cœlitibus primùm, deinde ab episcopo, postremò à tota ecclesia petijt, ad hunc modum expiatus redditus est ecclesiæ sacrísque.

Contra inuidos inuectio Augustini, qui scripserunt contra editos iam libros.

CAP. XXVII.

PRoinde iam etiam illis respondendum esse video, qui manifestissimis documentis, quibus ostenditur quòd ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorum numerositas prosit, confutati atque conuicti conantur asserere: non propter vitæ præsentis vtilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, esse colendos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi huius volunt vana colere, & non se permitti puerilibus sensibus conqueruntur, his quinque libris satis arbitror esse responsum. Quorum tres priores cùm ædidissem, & in multorum manibus esse cœpissent, audiui quosdam, nescio quam aduersus eos responsionem scribendo præparare. Deinde ad me perlatum est, quod iam scripserint, [a] sed tempus quærát, quo sine periculo possint ędere. Quos admoneo, non optent, quod eis non expedit. [b] Facilè est enim cuiquam videri respondisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? Quæ non ideo potest quod veritas: quia si voluerit etiam, plus potest clamare quàm veritas. Sed considerent omnia diligenter: & si fortè sine studio partium iudicantes talia esse perspexerint, quæ potius exagitari, quàm conuelli possint garrulitate impudentissima, & quasi Satyrica vel mimica leuitate, cohibeant suas nugas: & potius à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus expectant: absit vt eis eueniat quod ait Tullius de quodam, qui peccandi licentia fœlix appellabatur: [c] O miserum cui peccare licebat. Vnde quisquis est, qui maledicendi licentia fœlicem se putat, multò erit fœlicior, si hoc illi omnino non liceat, cùm posit deposita inanitate iactantię etiã isto tempore tanquam studio consulendi quicquid voluerit, contradicere: & quantũ posit ab eis, quos cõsulit amica disputatione, hoc est honestè, grauiter, liberè, quod oportet audire,

L. VIVES.

a Sed tempus quærant, quo sine periculo.} *Multi aduersus alios scribunt, qui occasionem aliquam expectant ædendi, cum sua vtilitate, & inimici damno: qui cùm vt lædant, solùm scribāt: magnopere ad bona doctáq; iudicia tanquam publici omnium hostes execrabiles sunt. Cui enim non sit perfacilè lædere: aut quis est animus ille, qui sibi eruditionem facultatésq; vel mentis vel corporis tributas putat in perniciem aliorum? Quod si prodesse aliis student, tunc demum proferāt scripta sua, cùm & alios plurimum iuuare & aduersarios minimū lædere sese arbitrentur posse. Aedant dum viuit, dum viget, ac valet, dum respondere, ac se tutari potest. Plinius in præfatione Historiæ mundi scribit Asinium Pollionem parasse in Plancum orationes, quas post mortem eius esset aditurus, ne respondere posset. Plancum vero hoc resciffet, cum mortuis non nisi laruas luctari dixisse: quo dicto ita esse orationes illas repercussas, vt apud eruditos nihil impudentius haberetur.*

b Facilè est enim cuiquam videri respondisse.} *Imperitum vulgus, quod non spectatorem modò, sed iudicem quoq; causarum magnorum virorum vltro se facit, etiam spretum ac reiectum incognita causa illum victum pronunciat qui tacet: illum respondisse, qui non tacuerit. Litem esse ambiguam & amplius pronunciat, si vterque ex æquo multa dixerit: vter meliora, nec attendit, ac ne si velit quidem potest, cùm non intelligat: cúmque, vt hîc dicit Augustinus, loquacior sit vanitas veritate, imperiti sæpe, ac vtinam non semper, pro vana loquacitate ferunt sententiam.*

c O miserum cui peccare.} *Cic. 5. Tuscul. de Cinna loquens: Beatúsne igitur, qui hos interfecit? Mihi contrà non solùm eò videtur miser, quòd ea fecit, sed etiam quòd ita se gessit, vt ea facere ei liceret. Et si peccare nemini licet, sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE Ciuitate Dei.

LIBER SEXTVS.

De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.

CAP. I.

Vinque superioribus libris satis mihi aduersus eos videor disputasse, qui multos deos & falsos, quos esse inutilia simulachra, vel immundos spiritus, & perniciosa dæmonia, vel certè creaturas, non creatorem veritas Christiana conuincit, propter vitæ huius mortalis rerúmque terrenarum vtilitatem, eo ritu ac seruitute quæ Græcè latria dicitur, & vni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ vel pertinaciæ, nec istos quinque, nec vllos alios, quanticunque numeri libros satis esse posse, quis nesciat? Quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis, in perniciem vtique eius, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis morbus inuictus est. Hi verò, qui ea, quæ legunt, vel sine vlla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obstinatione intellecta & considerata perpendunt, facilius nos isto numero terminatorum quinque voluminum, plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat, satis fecisse, quàm minus disseruisse iudicabunt. Totámque inuidiam quam Christianæ religioni de huius vitæ cladibus, terrenarúmque cótritione ac mutatione rerum, imperiti sæ-

cere conantur, non solùm dissimulantibus, sed contra suam conscientiam fauentibus etiam doctis, quos impietas vesana possedit, omnino esse inanē rectæ cogitationis atque rationis, plenámque leuissimæ temeritatis, & perniciosissimæ animositatis, dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps, vt promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docēdi sunt: qui non propter istam vitam, sed propter illam quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colēdos esse contendunt: placet à veridico oraculo sancti Psalmi sumere exordium disputationis meæ: [a] Beatus cuius est dominus Deus spes ipsius, & non respexit in vanitates, & insanias mendaces. Veruntamen in omnibus vanitatibus insaniísque mendacibus, longè tolerabilius philosophi audiendi sunt, quibus displicuerunt istæ opiniones erroréſque populorum: qui populi constituerunt simulachra numinibus, multáque de eis quos deos immortales vocāt, falsa atque indigna siue finxerunt, siue ficta crediderunt: & credita eorum cultui, sacrorúmque ritibus miscuerunt. Cum his ergo hominibus, [b] qui etsi non liberè prædicando, saltem vtcunque in disputationibus mussitando, talia se improbare testati sunt, non vsque adeò inconuenienter quæstio ista tractatur: Vtrum non vnū Deum, qui fecit omnem spiritualem corporalémque creaturam, propter vitam, quę post mortem futura est, coli oporteat: sed multos deos, [c] quos ab vno illo factos, & sublimiter collocatos, quidam eorūdem philosophorum cæteris excellentiores nobilioréſque senserunt. Cæterùm quis ferat dici atque contēdi, deos illos, quorum in quarto libro quosdam commemoraui, quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præstare? An verò illi peritissimi & acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse gloriantur: vt sciretur, quare cuique deorum supplicandum esset, quid à quoquam esset petēdum, ne absurditate turpissima, qualis ilocaliter in Mimo fieri solet, peteretur à Libero aqua, à Nymphis vinum: autores erunt cuipiam hominum diis immortalibus supplicanti: vt cùm à Nymphis petierit vinum, eíque responderint: nos aquam habemus, hoc à Libero pete: possit rectè dicere: si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam? Quid hac absurditate monstruosius? Nónne illæ cachinnantes, [d] solent enim esse ad risum faciles, si non affectent fallere vt dæmones,

supplici

supplici respondebunt, O homo, putásne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentissimæ igitur stultitiæ est, vitam æternam à talibus diis petere vel sperare, qui vitæ huius ærumnosissimæ atque breuissimæ, & si qua ad eam pertinent adminiculandã atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asseruntur: vt si id quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit incõueniens & absurdum, vt mimicæ scurrilitati videatur esse simillimum. Quod cùm fit à scientibus mimis, dignè ridentur in theatro, cùm verò à nescientibus stultis, dignius irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, & propter quid supplicaretur, quantũ ad illos deos attinet, quos instituerunt ciuitates: à doctis solerter inuentum, memoriæq; mandatum est: quid à Libero, verbi gratia, quid à Nymphis, quid à Vulcano, ac sic à cæteris, quos partim commemoraui in quarto libro, partim prætereundos putaui. Porrò si à Cerere vinum, à Libero panem, à Vulcano aquam, à Nymphis ignem petere erroris est: quantò maioris deliramenti esse intelligi debet, si cuiquã istorum pro vita supplicetur æterna? Quamobrem si cùm de regno terreno quæreremus, quosnam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre: discussis omnibus, longè alienum à veritate monstratum est, à quoquam istorum multorum numinum atque falsorum saltem regna terrena existimare constitui: nónne insanissimæ impietatis est, si æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis sine vlla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dij tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt: quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam paruum & abiectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare, Sed quantalibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quisque contemnat: illi dij tales apparuerunt vt indignissimi viderentur, quibus danda atque seruanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, sicut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt, nullus Deus ex illa turba, vel quasi plebeiorum, vel quasi procerũ deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minus potest immortales ex mortalibus facere? His accedit, quia si iam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos: iam nec

propter illa saltem quæ deorum talium potestati tanquam dispartita & propria, non ratione veritatis, sed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi sunt: sicut credunt hi, qui cultum eorum vitæ huius mortalis vtilitatibus necessarium esse contendunt: cótra quos iam quinque præcedentibus voluminibus satis, quantum potui, disputaui. Quæ cùm ita sint, si eorum qui colunt deam Iuuentatem, ætas ipsa floreret insignius: contemptores autem eius, vel intra annos occumberent iuuentutis, vel in ea tanquam senili corpore frigescerét: si malas cultorum suorũ speciosius & festiuius Fortuna barbata vestiret: à quibus autem sperneretur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam sic rectißimè diceremus, hucusque istas deas singulas posse suis officiis quodammodo limitari; ac per hoc, nec à Iuuẽtate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam: nec à fortuna barbata boni aliquid post hanc vitam esse sperandũ, cuius in hac vita potestas nulla esset, vt eandem saltem ætatem, quæ barba induitur, ipsa præstaret. Nunc verò cùm earum cultus, nec propter ista ipsa quæ putant eis subdita, sit necessarius: quia & multi colentes Iuuentatem deam, minimè in illa ætate viguerunt: & multi non eam colentem, gaudent robore iuuentutis: itémq; multi Fortunæ barbatæ supplices, ad nullam, vel deformem barbam peruenire potuerunt: & si qui eam pro barba impetranda venerantur, à barbatis eius contemptoribus irridentur. Itáne desipit cor humanum, vt quorum deorum cultũ propter ista temporalia, & citò prætereuntia munera, quibus singulis singuli præesse perhibentur, inanem ludibriosúmque esse cognoscit, propter vitam æternam credat esse fructuosum? Hãc dare illos posse, nec hi dicere ausi sunt, qui eis, vt ab insipientibus populis colerentur, ista opera temporalia, quoniam nimis multos putauerunt, ne quisquam eorum sederet otiosus, minutatim diuisa tribuerunt.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEXTVM LIBRVM DE CIuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Beatus cuius est dominus Deus. } *Septuaginta verterunt: Beatus cuius est nomen domini spes eius. τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ. In Hebraica veritate sic habetur, vt citat Augustinus, nec multum refert, vtrolibet legatur modo.*

b Qui & si non liberè prædicando. } *Timebant enim publica iudicia, vt Athenis Areopagum: quemadmodum Cicero dicit de Epicuro.*

c Quos ab illo vno factos. } *Sic sensit Plato in Timæo.*

d Solent enim esse ad risum faciles. } *Allusit ad Vergilij dictum, in Palæmone:*

Et quo: sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Tametsi non dixit faciles Vergilius quòd riderent facilè, sed quòd essent facilè exorabiles, & placabiles: sicut in quarto Georgicorum:

Faciles venerare Napæas.

Et faciles etiam homines dicuntur eadem mente.

Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera detexit & sacra, vt reuerentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.

CAP. II.

Qvis Marco Varrone curiosius ista quæsiuit? Quis inuenit doctius? Quis considerauit attentius? Quis distinxit acutius? Quis diligentius, pleniúsq; conscripsit? Qui tametsi minus est suauius eloquio, doctrina tamē atque sententiis ita refertus est, vt in omni eruditione, quam nos secularem illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat.[a] Denique & ipse Tullius huic tale testimonium perhibet: vt in libris Academicis dicat eam quæ ibi versatur disputationem, se habuisse cum Marco Varrone: homine, inquit omnium facilè acutissimo,[b] & sine vlla dubitatio-

ne doctissimo.[c] Nō ait eloquētissimo, vel facundissimo: quoniam re vera in hac facultate multum impar est, sed omniū, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, vbi cuncta dubitanda esse contendit, addidit: sine vlla dubitatione doctissimo. Profectò, de hac re sic erat certus, vt auferret dubitationem, quam solet in omnibus adhibere, tanquam de hoc vno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academicum fuisset oblitus. In primo autem libro cùm eiusdem Varronis literaria opera prædicaret: [d] Nos, inquit, in nostra vrbe peregrinantes errantésque tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, vt possemus aliquando qui & vbi essemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu publicam disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium diuinarum humanarúmque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentísque peritiæ, [e] & quod de illo etiam Terentianus elegantissimo versiculo breuiter ait: Vir doctissimus vndecunque Varro: qui tam multa legit, vt aliquid ei scribere vacasse miremur: [f] tam multa scripsit, quàm multa vix quenquam legere potuisse credamus. Iste, inquam, vir tātus ingenio, tantúsque doctrina, si rerum velut diuinarum, de quibus scripsit, oppugnator esset atque destructor: eásque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio vtrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestandáq; conscriberet. Cùm verò deos eosdem ita coluerit, colendósque censuerit, vt in eo ipso opere literarum suarum dicat se timere ne pereant: non in cursu hostili, sed ciuium negligentia: de qua illos velut ruina liberari à se dicit & in memoria bonorum per huiusmodi libros recondi atque seruari vtiliore cura, quàm Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Troiano excidio Penates liberasse prædicatur. Et tamē ea legenda seculis prodit, quæ à superioribus & insipientibus merito abiicienda, & veritati religionis inimicissima iudicentur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimū ac peritissimum, non tamen sancto spiritu liberum, oppressum fuisse suæ ciuitatis consuetudine ac legibus: & tamen ea quibus mouebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

L. VI-

L. VIVES.

a Denique & ipse Tullius.} *Consilium de his, quos esset in Dialogos Academicos inclusurus Cicero, qui vult copiosè cognoscere, habeat libros Epistolarum ad Atticum 13. epistola prima, quæ est primum potius volumen, quàm epistola Cicer. lib. De diuinat. secundò scribit, se quatuor volumina De quæst. Acad. ædidisse. Et quanquã ad Atticum suum scribens quatuor illa volumina ad duo contraxisse scribat, constat tamẽ multa deesse: & ex duobus libris quos modò habemus, posterior tanquã quartus subinde à Nonio Marcello citatur locus qui ab Augustino adducitur, non extat in his libris quos legimus.*

b Et sine vlla dubitatione doctiss.} *Varronem etiam viuentem, cùm multum valet inuidia, doctiß. omnium togatorum appellarunt: viuentíque, quod nemini antea, statua posita est in bibliotheca, quæ prima est impublicata ab Asinio Pollione Romæ.* Varro.

c Non agit eloquentiss.} *Cultum verborum vel non curasse, vel assequi nequiisse, certè non præstitisse Varronem ex residuis eius libris liquet.*

d Nos, inquit, in nostra vrbe.} *Verba sunt Ciceronis ex primo lib. qui adhuc extat. Simile testimonium est de eo 2. Antoniana.*

e Et de illo etiam Terentianus.} *Hic fuit Carthaginiensis, vixitque temporibus Diocletiani: scripsit opus carmine, quod adhuc extat, De literis, syllabis, & metris: cuius autoritate Seruius & Priscianus sæpe vtuntur. Hic versiculus quem Augustinus citat, est in capite De Phaleuciis versibus.* Terentianus.

f Qui tam multa scripsit.} *Gellius li. 3. ex ipsius Varronis primo Hebdomadum libro refert, Varronem anno octogesimoquarto scripsisse quadringentos nonaginta libros, è quibus aliquot cùm proscriptus esset, direptis bibliothecis suis non comparuisse.*

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos De antiquitatibus rerum humanarum diuinarúmque composuit.

CAP. III.

Quadraginta & vnum libros scripsit Antiquitatum: hos in res humanas diuinásq; diuisit, rebus humanis vigintiquinque, diuinis sedecim tribuit: istã secutus in ea partitione rationem, vt rerum humanarum libros senos,[a] quatuor daret partibus. Intendit enim, qui agant, vbi agant, quando agant, quid agant. In sex itaque primis de hominibus scripsit, in secũdis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eosdémque postremos de rebus absoluit.

Quater autem seni, viginti & quatuor fiunt. Sed vnum singularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In diuinis[b] identidem rebus, eadem ab illo diuisionis forma seruata est, quantum attinet ad ea quæ diis exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & tẽporibus sacra. Hæc quatuor, quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de sacris, etiam hic qui exhibeant, vbi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maximè id expectabatur, quibus exhibeant, de ipsis quoq; diis tres cõscripsit extremos, vt quinquies terni quindecim fierẽt. Sunt autem omnes, vt diximus, sedecim, quia & istorum exordio vnum singularem, qui prius de omnibus loqueretur, apposuit: quo absoluto, consequenter ex illa quinq; partita distributione, tres præcedẽtes, qui ad homines pertinent, ita subdiuisit, vt primus sit de pontificibus, secundus[c] de auguribus, tertius[d] de quindecimuiris sacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes: ita, vt in vno eorum de sacellis, altero de sacris ædibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porrò qui istos sequuntur, ad tempora pertinent, id est ad dies festos: ita vt vnũ faceret de feriis, alterum de ludis Circensibus, de scenicis tertium. Quartorum trium, ad sacra pertinentium, vni dedit consecrationes, alteri sacra priuata, vltimo publica. Hanc velut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dij ipsi sequũtur extremi, quibus iste vniuersus cultus impensus est. In primo dij certi, in secundo incerti, in tertio cuncti, nouissimo dij præcipui, atque selecti. In hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis, vitam æternam frustrà quæri, & sperari, impudentissimè vel optari, ex his quæ iam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt, cuiuis hominum, qui corde obstinato sibi non fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim sunt ista instituta, vel dæmonum, non quales vocant illi dæmones bonos: sed, vt loquar apertius, immundorum spiritum, & sine controuersia malignorum, qui noxias opiniones quibus anima humana magis magísque vanescat, & incommutabili æternæque veritati coaptari atque inhærere non possit, inuidẽtia mirabili & occultè inserunt cogitationibus impiorum: & apertè aliquando ingerunt sensibus: & qua possunt, fallaci attestati o-

testatione confirmant. Iste ipse Varro, propterea se prius de rebus humanis, de diuinis autem postea scripsisse testatur, quòd prius extiterint ciuitates, deinde ab eis hæc instituta sint. Vera autem religio non à terrena aliqua ciuitate instituta est: sed planè cælestem ipsa instituit ciuitatem. Eam verò inspirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus suis.

L. VIVES.

a QVatuor daret partibus.} *Hoc est, in quatuor secaret partes, ne quis de partibus aliquarum rerum putet.*

b Identidem rebus.} *Sic etiam in antiquis, sed erratum puto ignoratione librarij. Est enim identidem, crebro idem. Legendum autem itidem, quasi similiter, pari modo.*

c De auguribus.} *Augurum disciplina antiquissima est, ex Asia in Græciam: hinc in Ethruriam allata, & ad Aborigenes Latij, inde Romam. Romulus augur fuit, & tres augures instituit, vt Dionysius perhibet. Idem Liuius, qui vnicuique tribuum suum augurem datum scribit. Additus est quartus procedente tempore. Post quinque adiecti, vt essent nouem. Idem de pontificibus factum M. Valerio, Q. Apuleio Coss.*

Auguros.

d De quindecimuiris.} *Quum libros Sibyllinos emisset Tarquinius Superbus rex, duos viros illis inspiciẽdis præfecit, qui soli eos adirẽt, cùm esset opus, dictique sunt duumuiri sacrorum. Post auctus numerus facti decemuiri sacrorum lege Sextia Licinia in contentione ordinum accepta, duobus annis antequam consulatus cõmunicaretur plebi, multò deinde pòst additi quinque, qui numerus postea mansit.*

Quindecim viri.

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur.

CAP. IIII.

VArronis igitur confitentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de diuinis: quia diuinæ istæ ab hominibus institutæ sunt, hæc ratio est: Sicut prior est, inquit, pictor, quàm tabula picta: prior faber, quàm ædificium: ita priores sunt ciuitates, quàm ea, quæ à ciuitatibus sunt instituta. Dicit autem se prius scripturum fuisse de diis, postea de hominibus, si de omni natura deorum scriberet. quasi hic de aliqua scribat, & nõ de omni: aut verò etiam aliqua, licèt non omnis deorum natura, nõ prior debeat esse, quàm hominum? Quid quod in illis tribus nouissimis libris,

deos certos,& incertos,& selectos diligenter explicans, nullā deorū naturam prætermittere videtur? Quid est ergo,quod ait,si de omni natura deorū & hominum scriberemus, prius diuina absoluissemus,quàm humana attigissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit,aut de aliqua,aut omnino de nulla.Si de omni: præponenda est vtique rebus humanis. Si de aliqua: cur non etiam ipsa res præcedat humanas?An indigna est præferri etiā vniuersæ naturæ hominum pars aliqua deorum?Quòd si multum est,vt aliqua pars diuina præponatur vniuersis rebus humanis, saltem digna est vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet, scripsit. Quos tamen rerum diuinarum libris se dixit scribēdi ordine merito prætulisse: sicut pictorem tabulæ pictæ: sicut fabrum ædificio, apertissimè confitens,quòd etiam istæ res diuinæ,sicut pictura,sicut structura,ab hominibus institutę sint.Restat vt de nulla deorum natura scripsisse intelligatur: neque hoc apertè dicere voluisse,sed intelligentibus reliquisse. [b] Vbi enim dicitur, non omnis, vsitatè quidem intelligitur aliqua. Sed potest intelligi & nulla:quoniā quæ nulla est, nec omnis, nec aliqua est. [c] Nam vt ipse dicit: si omnis esset natura deorum de quā scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset.Vt autem & ipso tacēte veritas clamat, præponenda esset certè rebus Romanis, etiamsi non omnis:sed saltem aliqua esset.Rectè autem postponitur, ergo nulla est.Nō itaque rebus diuinis anteferre voluit res humanas, sed rebus veris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis,secutus est historiam rerum gestarum : quæ autem de his, quas diuinas vocat, quid nisi opiniones rerum vanarum? Hoc est nimirum,quod voluit subtili significatione monstrare:non solùm scribens de his posterius, quàm de illis, sed etiam rationem reddens,cur id fecerit.Quam si tacuisset, aliter hoc factū eius ab aliis fortasse defenderetur.In ea verò ipsa ratione quam reddidit, nec aliis quicquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probauit homines se præposuisse institutis hominum,non naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros Rerum diuinarum non de veritate,quæ pertinet ad naturā,sed de falsitate quæ pertinet ad errorem, scripsisse confessus est.Quod apertius alibi posuit, sicut in quarto lib. commemoraui, ex naturæ formula se scripturū fuisse, si no-

uam

uam ipse conderet ciuitatem: quia verò iam veterem inuenerat, non se potuisse nisi eius consuetudinem sequi.

L. VIVES.

a AVt verò etiam aliqua. } *Nulla est natura deorum, tametsi non omnis ea sit, sed exigua aliqua pars, quæ non toti humano generi præstet.*

b Vbi enim dicitur non omnis } *Mirum est hoc loco nihil attulisse commentatores nostros de æquipollētiis dialecticorum: nullas maximas, nullas dignitates ex Petro Hispano sodale suo: nihil mobilitatum, nihil immobilitatum. Aug. hic ex præceptis dialecticorum est locutus, quibus Non omnis homo disputat, & Aliquis homo non disputat in contrarium recurrunt, non omne verò nihil affirmat: sed siue aliquid sit, modo aliquid non sit, siue nihil, non omne verum efficitur. Nam si nullus homo est, & non omnem esse necesse est, quippe aliquis non est, cùm falsum sit omnem esse: ex rationibus contrariarum contradicentiúmque ista nascuntur. Si enim verum est nullum hominē esse, & falsum est aliquem non esse, verum profectò erit omnem esse, quod est alicuius non repugnans: ita nullus & omnis simul in veritate congruerent, quod fieri nequit. Hæc inquirendi de vero & falso præcepta Aristoteles & eum secuti Græci dialectici docuerunt, ex iis quoque qui Latini nominari possunt, Apuleius περὶ ἑρμηνείας, Martianus Capella, & Boetius Seuerinus.*

c Nam vt ipse dicit, si omnis esset. } *Augustinus sublato connexo, aufert & id cui est connexum: nostri dicunt reiecta conclusione conditionalis, reiici quod præcedit: sic si aliqua esset natura deorum, de qua scribit, ea præponenda esset rebus humanis: at non est præponēda ea natura de qua scribit rebus humanis: non est ergo illa natura vlla diuina. Si enim aliter fieret, consecutio esset mala, cùm fieri posset vt quod antecedit esset verum falsum verò quod sequitur. Repugnans enim consequentis enunciati verum esset cum antecedente. Hæc quæ modò dixi dialectica essent, si verbis dialecticis scriberentur, hoc est scholasticis fætoris & squaloris plenis: sed quia grammaticis, hoc est paulò Latinioribus, etiam si non exactè Latinis, grammatica sunt, non dialectica.*

De tribus generibus theologiæ secundum Varronem, scilicet vno fabuloso, altero naturali, tertio ciuili.

CAP. V.

DEinde illud quale est, quod tria genera theologiæ dicit esse, id est, rationis quæ de diis explicatur, eorúmque vnum mythicon appellari, alterum physicon.

tertium ciuile? Latinè si vsus admitteret, genus quod primum posuit [a] fabulare appellaremus, sed fabulosum dicamus: à fabulis enim mythicon dictum est: quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem, vt naturale dicatur iam & consuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipse Latinè enũciauit, quod ciuile appellatur. Deinde ait: Mythicõ appellãt, quo maximè vtuntur poetæ: physicon, quo philosophi: ciuile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturã immortalium ficta. In hoc enim est, vt Deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus: in hoc vt dij furati sint, vt adulterauerint, vt seruierint homini. Deniq; in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modò in hominem, sed etiam quæ in contemptissimum hominem cadere possunt. Hic certè vbi potuit, vbi ausus est, vbi impunitum putauit, quanta mendacissimis fabulis naturę deorũ fieret iniuria sine caligine vllius ambiguitatis expressit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de ciuili, sed de fabulosa, quam liberè à se putauit esse culpandam. Videamus quid de altera dicat: [b] Secundum genus est, inquit, quod demonstraui, de quo multos libros philosophi reliquerunt. In quibus est: dij qui sint. vbi, quod genus, quale, ex quónam tempore, an à sempiterno fuerint, an ex igne sint, [c] vt credit Heraclitus: [d] an ex numeris, vt Pythagoras: [e] an ex atomis, vt Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in schola, quàm extra in foro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod physicon vocauit, & ad philosophos pertinet: tantùm quod eorum inter se controuersias commemorauit, per quos facta est dissidentium multitudo sectarum. Remouit tamen hoc genus à foro, id est, à populis: scholis verò & parietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum à ciuitatibus non remouit. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas. Quod de diis immortalibus philosophi disputant ferre non possunt: quod verò poëtæ canunt, & histriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt: quia non modò in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possunt, non solùm ferunt, sed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, sed diis quoque ipsis hæc placere: & per hæc eos placandos esse decernunt. Dixerit aliquis hæc duo genera mythicon & physicon, id est, fabulosum atq; naturale, discernamus

namus

namus ab hoc ciuili, de quo nunc agitur: vnde & illa ipse discreuit. Iámq; ipsum ciuile videamus, qualiter explicet. Video quidé, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignū est. Naturale autem à ciuili velle discernere, quid est aliud, quàm etiam ipsum ciuile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, vt excludatur? Si autem hoc quod ciuile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, vt admittatur? Hæc nẽpe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posterius de diuinis: quoniam in diuinis rebus non naturam deorum, sed hominum instituta secutus est. Intueamur sanè & ciuilem theologiam: Tertium genus est, inquit, quod in vrbibus ciues, maximè sacerdotes, nosse, atque administrare debent. In quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quémque par sit. Adhuc quod sequitur attendamus: Prima, inquit, theologia maximè accommodata est ad theatrum: secunda ad mundum: tertia ad vrbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Vtique secundæ, quam suprà dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum, [f]quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas verò illas theologias, primam & tertiam theatri scilicet atque vrbis distinxit ac seiunxit. Videmus enim non continuò quod est vrbis, pertinere posse ad mundum, quamuis vrbes esse videamus in mundo. Fieri enim potest, vt in vrbe secundùm falsas opiniones, ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam. Theatrum verò vbi est, nisi in vrbe? Quis theatrum instituit, nisi ciuitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Vbi sunt ludi scenici, nisi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur?

L. VIVES.

a Fabulare appellaremus. } *Suetonius in Tyberio hac voce est vsus: Maximè inquit, curauit notitiam historiæ fabularis, vsque ad ineptias, & derisum.*

b Secundum genus est. } *Platonici, sed Stoici maximè omnia illa commẽta de diis ad mundi causas naturásque principes retulerunt. vt Plato attigit in Cratylo, & persona hominis Stoici Cic. 2. De natura deorum, Phurnutus, & alij permulti, sed plurima ita coacta & absurda, vt planè ludere eos appareat.*

c Vt credit Heraclitus. } *Heraclitus Ephesius, qui librum scri-* Heraclitus

psit Delio natatore indigentem, ideóq; cognominatus est σκοτεινός. Ex igne cuncta nasci, inque ignem resolui dixit, animarum dæmonúmque referta esse omnia. Huius de igne opinionem secutus est Hippasus Metapontinus.

Pythagoras. d An ex numeris, vt Pythagoras.} *Hic & deum, & animas nostras, & cuncta quæ sunt in mũdo numeris cõstare asseruit, ex eorúmque concẽtu & harmonia vniuersa progigni, quos numeros postea Plato ab Italicis philosophis qui Pythagoreæ præceptorũ sectatores erãt, edoctus, & clariores & apertiores reddidit, tametsi non ita aperuit, quin à maxima eorum parte lectorem excludat. Vnde illud de re obscura apud Ciceronem ad Atticum scribentem, numeri Platonis.*

Epicurus. e An ex atomis, vt Epicurus } *Hic Democritum æmulatus, omnia fieri constaréque dixit ex corpusculis ramentísque minutissimis, & insecabilibus, quas ideo ἀτόμους nominauit, quibus tamen formam, magnitudinem, & pondus non adimebat.*

f Quo isti nihil esse excellentius.} *Nihil enim nouit natura vel maius, vel pulchrius, vt inquit Seneca: idem Plato in Timæo, idem Cic.2. De natura deorum, idem alij omnes philosophi.*

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de ciuili, contra Varronem.

CAP. VI.

O Marce Varro, cùm sis homo omnium acutissimus, & sine vlla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non Deus, nec spiritu Dei ad videnda & annuncianda diuina in veritatem libertatémque subuectus, carnis quidem quam sint res diuinæ ab humanis nugis atq; mendaciis dirimendæ: sed vitiosissimas populorum opiniones, & consuetudines in superstitionibus publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere, vel talium quales in huius mũdi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cùm eas vsquequaque consideras, & omnis vestra literatura circumsonat. Quid hic agit humanum quamuis excellentissimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingẽsq; doctrina in his angustiis suffragatur? Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inuenisti alios fabulosos, in quos liberius quod sentis euomas, [a] vnde & istos ciuiles velis nolísve perfundas. Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrũ, naturales ad mũdum, ciuiles ad vrbem, cùm mundus opus sit diuinum, vrbes verò & theatra opera sint hominum; nec alij dij rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec aliis ludos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis,

latis. Quantò liberius subtiliúsque ista diuideres dicens, alios esse deos naturales, alios ab hominibus institutos? Sed de institutis aliud habere literas poetarum, aliud sacerdotum, vtrasque tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, vt gratæ sint vtræq; dæmonibus, quibus inimica est doctrina veritatis. Sequestrata igitur paululum theologia, quam naturalem vocant, de qua postea disserendum est, placétne tandem vitam æternam peti, aut sperari à diis poëticis, theatricis, ludicris, scenicis? Absit. Imò auertat Deus verus tam immanem sacrilegámque dementiam. Nunquid ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequentantur, vita æterna poscenda est? Nemo vt arbitror, vsque ad tantum præcipitium furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosa igitur, nec ciuili theologia sempiternam quisquam adipiscitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo seminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res diuina falsis criminibus insectatur, hæc eorum criminum ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus personat, hæc ea deorum ipsorum festiuitatibus consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit aut fingit, hæc autem aut attestatur veris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæque damnabiles. Sed illa quæ theatrica est, publicã turpitudinem profitetur: ista quæ vrbana est, illius turpitudine ornatur. Hinccine vita æterna sperabitur, vnde ista breuis temporalísque polluitur? An verò vitam polluit consortium nefariorum hominum, si se inserunt affectionibus & assensionibus nostris, & vitam non polluit societas dæmonum, qui coluntur criminibus suis? Si veris, quàm mali: si falsis, quàm malè? Hæc cùm dicimus, videri fortasse cuipiã nimis harum rerum ignaro potest, ea sola de diis talibus indigna maiestate diuina, & ridicula detestabiliáq; celebrari, quæ poëticis cantantur carminibus, & ludis scenicis actitantur: sacra verò illa, quæ non histriones, sed sacerdotes agunt ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita esset, nunquam theatricas turpitudines in eorum honorem quisquam celebrandas esse censeret, nunquam eas ipsi dij præciperent sibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obsequium deorum talia gerere in theatris, quia similia geruntur in templis. Denique commemoratus autor cùm ciuilem theologiam à fabulosã &

naturali, tertiam quandam sui generis distinguere conaretur, eã magis ex vtraq; temperatã, quàm ab vtraq; separatam intelligi voluit. Ait enim ea quæ scribũt poëtæ minus esse, quàm vt populi sequi debeant. quæ autem philosophi, plus quàm, vt ea vulgum scrutari expediat. Quę sic abhorrent, inquit, vt tamen ex vtroque genere ad ciuiles rationes assumpta sit non pauca. Quare quæ sunt cõmunia cum poëtis, vnà cum ciuilibus scribemus. E quibus maior societas debet esse nobis cum philosophis, quàm cum poëtis: non ergo nulla cum poëtis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poëtas quàm ad physicos fuisse populos inclinatos. Hîc enim dixit, quid fieri debeat, ibi quid fiat. Physicos dixit vtilitatis causa scripsisse, poëtas delectationis. Ac per hoc ea, quæ à poëtis conscripta, populi sequi non debent, crimina sunt deorum, quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim causa, sicut dicit, scribunt poëtæ, non vtilitatis: ea tamen scribunt quæ dij expetant, populi exhibeant.

L. VIVES.

a VNde & istos ciuiles velis nolísve profundas. *In Coloniensi exemplari perfundas legitur, & rectius. Ex iis enim quæ Varro euomit in deos fabulosos, necesse est etiam perfundantur dij ciuiles, qui ex fabulosis manarunt, & sine dubio iidem sunt*

De fabulosæ & ciuilis theologiæ similitudine atque concordia.

CAP. VII.

REuocantur igitur ad theologiam ciuilem, theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ meritò culpanda & respuenda iudicatur, pars huius est, quæ colenda & obseruanda censetur, non sanè pars incõgrua sicut ostendere institui: & quæ ab vniuerso corpore aliena importunè illi cõnexa atque suspensa sit, sed omnino consona, & tanquam eiusdem corporis membrum conuenientissimè copulata. Quid enim aliud ostendunt illa simulachra, formæ, ætates, sexus, habitus deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo Mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? a Num Saturnus senex, Appollo ephebus, ita personæ sunt histrionum, vt non sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præest, & Limentinus qui limini, dij sunt

sunt masculi, atque inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat? Nónne ista in rerum diuinarum libris reperiuntur; quæ graues poëtæ suis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana thetrica [b] portat arma, & vrbana simpliciter virgo est? Nũquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honestiora sunt in cõparatione turpiorum. Quid de ipso Ioue senserũt, qui eius nutricem in Capitolio posuerunt? Nónne attestati sunt [c] Euemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalésque conscripsit? [d] Epulones etiam deos parasitos Iouis ad eius mensam, qui constituerunt, quid aliud quàm [e] mimica sacra esse voluerũt? Nam parasitos Iouis ad eius conuiuium adhibitos, si minus dixisset, risum vtiq; quæsisse videretur. Varro dixit. Nõ cùm irrideret deos, sed cùm commendaret, hoc dixit: diuinarum nõ humanarum rerum libri hoc eum scripsisse testantur. Nec vbi ludos scenicos exponebat, sed vbi Capitolina iura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, sicut forma humana deos fecerũt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidisse. Non enim & maligni spiritus suo negotio defuerunt, vt has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. [f] Vnde etiam illud est, quòd Herculis æditum, otiosus atque feriatus lusit tesseris secum vtraque manu alternante, in vna constituens Herculem, in altera seipsum: sub ea conditione, vt si ipse vicisset, de stipe templi sibi cœnam pararet, amicámque cõduceret: si autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à seipso tanquam ab Hercule victus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem [g] Laurentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormiuisset in templo, vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum, sibíque dixisse, quod inde discedẽs cui primum iuueni obuia fieret, apud illum esset inuentura mercedẽ, quam sibi credere deberet ab Hercule persolutam. Ac sic abeunti cùm primus iuuenis ditissimus Tarutius occurrisset, eámq; dilectam secum diutius habuisset, illa herede relicta, defunctus est. Quæ amplissimam adepta pecuniam, ne diuinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptissimum putauit esse numinibus, populum Romanũ etiam ipsa scripsit heredem: atque illa non comparente inuentum est testamentũ, quibus meritis eam ferunt etiam honores meruisse diuinos. Hæc si

poëtæ fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur procul dubio pertinere; & à ciuilis theologiæ dignitate separanda iudicarentur. Cùm verò hęc dedecora, non poëtarum, sed populorum: non mimorum sed sacrorum: non theatrorum, sed templorum, id est, non fabulosæ, sed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non frustrà histriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta est, turpitudinē, sed planè frustrà sacerdotes velut sacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla est, honestatem. Sacra sunt Iunonis, & hæc [b] in eius dilecta insula Samo celebrantur, vbi nuptum data est Ioui. Sacra sunt Cereris, vbi à Plutone rapta Proserpina quæritur. Sacra sunt Veneris, [i] vbi amatus eius Adonis aprino dente extinctus iuuenis formosissimus plangitur. Sacra sunt matris deûm, vbi Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infœlicitate deploratur. Hæc cùm deformiora sint omni scenica fœditate, quid est, quod fabulosa de diis figmenta poëtarum ad theatrum videlicet pertinentia velut secernere nituntur à ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt: quasi ab honestis & dignis indigna & turpia? Itaque potius est, vnde gratiæ debeantur histrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudauerunt, quæ sacrarum ædium parietibus occulũtur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiuntur, cùm tam sint detestabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certè quid in occulto agãt per abscissos & molles, ipsi viderint. Eosdem tamen homines infœliciter ac turpiter eneruatos atque corruptos minimè occultare potuerũt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines: quos inter sancta sua numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Nouimus autem, quæ agantur in scena, quæ nunquam vel in choro meretricum, quo nemo abscissus aut mollis intrauit, & tamen etiam ipsa turpes & infames agunt, neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra quibus agendis tales elegit sanctitas, quales [k] nec thymelica in se admittit obscœnitas?

L. VIVES.

a NAm Saturnus senex } *Per interrogationem figuratè, non sciscitandi gratia, sed instandi; vt quod negari non potest, ar-*

dentius

dĕtis insigatur: sicut Quintilianus docet libro nono, aut legendũ, num Saturnus. Nam res sic habet, quòd Saturnus senex, & Apollo Ephebus in templis visitur: vnde est ille Dionysii Syracusii iocus, cùm barbam auream Aesculapio ademisset, non decere patrẽ imberbi filium esse barbatum. Apollinis simulachrum Deli dextra manu arcum tenebat, sinistra verò tres Gratias, quarum vna citharam, altera tibias, media fistulam habebat.

b Portat arma.} *Arcum & pharetram.*

c Euemero.} *Hic fuit Sicul⁹, è ciuitate Messana, qui Iouis & cæterorũ deorũ historiã verã scripsit ex titulis & inscriptionib. sacris, quæ in antiquissimis tẽplis habebãtur: quam Græci sacrũ vocãt. Ennius interpretatus est, vt scribit Cicero. Meminerũt huius scriptoris, cùm Græci frequentes, tũ ex Latinis Cicero, Varro, Lactantius, Macrobius, Seruius, & alij permulti. Hunc Euemerum, quòd verã historiã scripsisset de diis, Sextus Empiricus ἄθεον, id est impiũ & sine deo, vocatũ esse ait: cui Theodoricus Cyrenensis suffragatur, illũ inter Diagoras & Theodoros numerãs. Timon in Syllis γέροντα ἀλαζόνα nominat, id est, senem insolentẽ, & qui libros adat iniquiores.*

d Epulones etiam.} *Collegio pont. triũuiri additi sunt, qui sacra cõuiuia, hoc est, qui in deorũ ludis exhibebantur, curarent: dictique sunt triũuiri epulones. Sequẽti tẽpore additi sunt duo: ita fuerũt quinq; viri: postremò per ambitionẽ duo alij adiecti, & hic numerus mansit septem virorũ epulonũ, qui curant publicũ epulũ, ipsis mensa parabatur ante Iouis simulachrũ, ibiq; epulabãtur. Cic. in Arusp. resp. epulones Iouis opt. max. appellat. Parasitos nominauit, quòd horũ mos est, alienas sectari mẽsas, vt nomẽ ipsũ ex Græco ostẽdit. Ita Varro ex naturali significatu, epulones illos parasitos vocauit quasi conuiuas Iouis. Hoc enim est παράσιτος à παρασιτεῖν.*

Epulones

Parasitus

e Inimica sacra.} *Legendum mimica.*

f Vnde etiam illud est.} *Hanc meretricem quidam putant fuisse Floram, alij Accam Larentiam, cuius feriæ Larentinalia: sed de hoc multa Macrobius primo Saturn. Attingit etiam Lactant. sed paucis. Verrius Flaccus Flauam cognominatam esse hanc scribit, Plutarch. quoque de hac ipsa re in Problem.*

g Laurentiam.} *Alibi Larentinam, Larentiam vulgatius nominant: nam Accam Laurentiam, Romuli nutricem ferunt, eiúsq; putant esse festa Laurentalia, huius verò scorti festa esse Floralia.*

h In eius dilecta insula Samo.} *Samos insula est in mari Icario, à summitate & asperitate sic dicta. Lactant. lib. 1. Insulam Samũ scribit Varro prius Parthenia nominatã, quòd ibi Iuno adoleuerit,*

Samos

ibiq; etiã Ioui nupserit. Itaq; nobilißimũ & antiquißimũ templũ eius est Sami: simulachrũ in habitu nubentis figuratum, & sacra eius anniuersaria nuptiarũ ritu celebrabãtur. Hac Lact. Erat chara Samos Iunoni, nempe natale Solum. Sic Verg. 1. Æneid.

Adonis i Vbi amatus eius Adonis. } *Cinara ex Myrrha filia sua astutia nutricis genuit Adonim formosissimũ iuuenẽ, qui Cypri regnauit. Val. Probus in Gallũ Vergilij scribit ex sententia Hesiodi, hunc Phœnicis fuisse filiũ, ex Philostephano verò genitũ à Ioue sine vllius fœminæ accubitu. Hunc Ven⁹ adamauit: cúmq; venãdi esset studiosissim⁹, ab apro ferocissimo dilaniatus est. Fabulãtur aprũ hũc à zelotypo Marte esse immissũ, Venereq; mœstissimã multũ luxisse Adonim, vertisséq; eũ in florẽ sui nominis. Simulachrũ Veneris dicit Macrob. fingi in mõte Libano capite obnupto, specie triste, faciẽ manu læua intra amictũ sustinẽs: lachryma visione cõspiciẽtiũ manare credũtur. Phœnices Adonim γίγγραν nominabãt, vt autor est Pollux li. 4. ideo mœstas illas tibias quibus in luctu Adonis vti solebãt, γίγγρους appellarũt, tãetsi Festus genus putat exiguarũ tibiarũ*

Gingrite *gingrinas de voce anserũ appellatas, qui gingrire dicũtur. Porrò quod Adonis flore iuuenta est subrept⁹, ideo Veneri ortis dicabãtur, qui sine fructu speciẽ quãdã praberẽt florũ foliorúmque: vnde prouerbiũ apud Græcos natũ, ἀδώνιδος κῆποι. quod vt reliqua alia ita & hoc accuratissimè explicat Erasm. noster in Adagijs suis, siue, vt Budæus vocat, in salsino Mercurij & logotheca Mineruæ.*

Thymelici k Nec Thymelica in se admittit obscœnitas. } *Thymelicorũ & Thymeles meminerũt Græci crebrò. Et ex Latinis Vitruuius lib. De architectura quinto, sed obscurè mea sententia: qua ego vel explicabo, vel certè explicãdi causã incitamẽtũq; dabo eruditiorib⁹. In theatro erat scena inter duo theatri cornua extensa, in qua agebãt histriones tragici & comici. Erat & Orchestra senatorẽ loc⁹ inter cuneos & scenã, in qua pulpitũ quinq; pedib. altũ, quod Græci Thymelẽ dicebãt, & Logeũ, in quo & chorus tragœdiarũ saltabat: Comœdiarũ quoq; cũ habebãt comœdia chorũ, modò ad histriones vers⁹, modo ad populũ histrionib. in scena abditis: ibi & citharœdi, & aulœdi, & quotquot personã ex fabula nõ agẽtes, actioni fabula subseruiebãt, numeq; loco in quo saltarẽt, dederũt: nã orchestra est appellata ab ὀρχεῖσθαι, salto: & thymelẽ αὐλητικὴν interpretãtur Græci, & illos omnes artifices musices thymelicos putã Thymelẽ dictã ab aris q̃ ibi erãt extructa Apollini & Baccho, nã & θυμιᾶν p ara ponitur: de quib. Donat⁹ cẽset Terẽtiũ in Andria locutũ, Sume verbenas ex ara. Apuleius in Apologia priore Thymelicum*

Orchestra.

licum choragium posuit pro apparatu histrionum & ornatu illo scena. Fuit & Thymele Latini histrionis, vt quidam putant, vxor, vt alij socia, eiusdémq; artis mimica. Ambobus Domitianum Cæsarem impensè delectatum. Martialis lib. 1. ad Domitianum declarat:

Qua Thymelem spectas, derisorémque Latinum,
Illa fronte precor carmina nostra lege.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

CAP. VIII.

AT enim habent ista physiologicas quasdã sicut aiunt, id est, naturalium rationũ interpretationes. Quasi verò nos in hac disputatione physiologiam quæramus, & non theologiam, id est, rationẽ non naturæ, sed Dei. Quãuis enim qui verus Deus est, nõ opinione, sed natura sit Deus, non tamẽ omnis natura Deus est, quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis vtiq; natura est, quorum nihil est Deus. Si autẽ interpretationis huius, quando agitur de sacris matris deûm, caput est certè, quòd mater deorũ est terra, quid vltra quærimus, quid cætera perscrutamur? Quid euidentius suffragatur eis qui dicunt omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut terra eis mater est. In vera autẽ theologia op⁹ Dei est terra, nõ mater. Verumtamẽ quoquo modo sacra eius interpretentur, & referant ad rerum naturã, [a] viros muliebria pati non est secundùm naturã, sed cõtra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem. Deinde si ista sacra quę scenicis turpitudinibus conuincuntur esse fœdiora, hinc excusantur, atque purgantur quod habent interpretationes suas, quibus ostendantur rerum significare naturam: cur non etiã poëtica similiter excusentur atq; purgentur? Multa enim & ipsi ad eundem modũ interpretati sunt, vsquequadeò, vt quod ab eis immanissimũ & infandissimũ dicitur, Saturnũ filios suos deuorasse, ita nõnulli interpretentur, [b] quod longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quicquid gignit ipsa consumat. Vel sicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad semina, quæ in terrã de qua oriuntur, iterum recidunt. Itémq; alij alio modo, & similiter cætera. Et tamẽ theologia fabulosa dicitur, & cum omnibus huiuscemodi interpretationibus suis reprehenditur.

abiicitur, improbatur: nec solùm à naturali, quæ philosophorũ est, verũ etiã ab ista ciuili, de qua agimus, quæ ad vrbes populósque pertinere asseritur: eo quòd de diis indigna confinxerit, meritò repudianda discernitur. Eo nimirũ consilio, quoniam acutissimi homines atq; doctissimi, à quibus ista conscripta sunt, ambas improbãdas intelligebant, & illã scilicet fabulosam, & istã ciuilẽ. Illã verò audebant improbare, hanc nõ audebant. Illam culpandã proposuerunt, hanc eius similem comparandam exposuerunt, non vt hæc præ illa tenenda eligeretur, sed vt cum illa respuenda intelligeretur: atq; ita sine periculo eorum qui ciuilem theologiam reprehendere metuebãt, vtraq; contempta, ea quam naturalem vocant apud meliores animos inueniret locum. Nam & ciuilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt, ambæq; ciuiles: ambas inueniet fabulosas, qui vanitates & obscœnitates ambarũ prudenter inspexerit, ambas ciuiles, qui ludos scenicos pertinentes ad fabulosam in deorũ ciuilium festiuitatibus, & in vrbium diuinis rebus aduerterit. Quomodo igitur vitæ æternæ danda potestas cuiquam deorum istorum tribuitur: quos sua simulachra & sacra conuincunt, diis fabulosis apertissimè reprobatis, esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, coniugiis, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro vniuscuiusque vita vel morte sacra eis, & solennia constituta, hunc errorem insinuantibus firmantibúsq; dæmonibus, aut certè ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse?

L. VIVES.

a VIros muliebria pati.} *Galli matris deûm, cùm non possent facere quæ viri, patiebantur quæ fœmina.*

b Quod longinquitas tempori.} *Interpretatio Cic. 2. De natura deorum. nam κρόνος est Græcè quasi χρόνος, de hoc alibi.*

De officiis singulorum deorum. CAP. IX.

QVid ipsa numinum officia tam viliter minutatímque concisa, propter quod eis dicunt pro vniuscuiusque proprio munere supplicari oportere? Vnde non quidem omnia, sed multa iam diximus. Nónne scurrilitati mimicæ magis quàm diuinæ consonant dignitati? Si duas quisquam nutrices adhiberet infanti: quarum vna nihil nisi escam, altera nihil nisi potum daret: sicut isti ad hoc duas adhibuerũt deas,

Educam

Educam & Potinam: nempe desipere, & aliquid mimo simile in sua domo agere videretur. Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per eius beneficium emissis seminibus liberētur. Hoc idem in fœminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant,[a] quòd & ipsas perhibeāt semina emittere, & ob hoc Libero eandem virilem corporis partē in templo poni, fœmineam Liberæ.[b] Ad hæc addunt mulieres attributas Libero & vinum, propter libidinem concitādam. Sic Bacchanalia summa celebrātur insania. Vbi Varro ipse cōfitetur à Bacchātibus talia fieri non posse,[c] nisi mente commota.[d] Hæc tamen postea displicuerunt senatui saniori, & ea iussit auferri. Saltem hîc tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus, dum pro diis habentur, in hominum possint mentibus. Hæc certè non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt, quanuis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, simile sit furoris. Quale autem illud est, quod cùm religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, vt à superstitioso dicat timeri deos: à religioso autem tantum vereri vt parentes, non vt hostes timeri, atque omnes ita bonos dicat, vt facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lædere quēquam innocentem? Tamen mulieri fœtæ post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Syluanus deus per noctem ingrediatur & vexet, eorúmque custodum significandorum causa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis, deus Syluanus prohibeatur intrare: quia neq; arbores cæduntur ac putantur sine ferro: neq; far cōficitur sine pilo: neq; fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autē tribus rebus tres nuncupatos deos:[e] Intercidonam à securis intercisione:[f] Pilumnum à pilo: Deuerram à scopis: quibus diis custodibus contra vim dei Syluani, fœta conseruaretur. Ita contra Dei nocentis sæuitiam nō valeret custodia bonorū, nisi plures essent aduersus vnum: eíque aspero, horrendo, inculto, vtpote syluestri signis culturæ tanquam contrariis repugnarent. Istáne est innocentia deorum: ista concordia? Hæccine sunt numina salubria vrbium, magis ridenda quàm ludibria poëtarum & theatrorum? Cùm mas & fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iugatinus. sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur deus Domiducus. Vt in domo sit, adhibetur deus Domitius,

Vt maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid vltra quæritur: Parcatur humanæ verecundiæ, peragat cætera cõcupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum: [h] quando & paranymphi inde discedunt? Et ad hoc impletur: non vt eorum præsentia cogitata maior sit cura pudicitiæ, sed vt fœminæ sexu infirmæ nouitate pauidæ, illis cooperantibus sine vlla difficultate virginitas auferatur. Adest enim dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Partunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Si omnino laborãtem in illo opere virum ab diis adiuuari oportebat: non sufficiebat aliquis vnus, aut aliqua vna. Nunquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd sine eius vi fœmina virgo esse non desinat? Si vlla est frõs in hominibus, quæ non est in numinibus? nónne cùm credunt coniugati tot deos vtriusque sexus esse præsentes, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, vt & ille minus moueatur, & illa plus reluctetur? Et certè si adest [i] Virginensis dea, vt virgini zona soluatur: si adest deus Subigus, vt viro subigatur: si adest dea Prema, vt subacta non se commoueat cùm prematur, dea Partunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus. Valde inhonestum est, vt quod vocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed fortè ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Partundus vocaretur, maius contra eum pro vxoris pudicitia posceret maritus auxilium, quàm Fœta contra Siluanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi sit & [k] Priapus nimis masculus, super cuius [l] immanissimum & turpissimum fascinum sedere noua nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum? Eant adhuc, & ciuilem theologiam à theologia fabulosa, vrbes à theatris, templa à scenis, sacra pontificum à carminibus poëtarum, velut res honestas à turpibus. veraces à fallacibus, graues à leuibus, serias à ludicris, appetendas à respuendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant, qui illam theatricam & fabulosam theologiam ab ista ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poëtarum tanquam de speculo resultare: & ideo ista exposita, quam damnare non audent: illam eius imaginem liberius arguunt & reprehendunt, vt qui agnoscunt quid velint, & hanc ipsam faciem cuius illa imago est,

detestentu-

detestentur, quam tamen ipsi dij tanquam in eodem speculo se intuentes ita diligunt, vt qui qualésque sint in vtraque melius videantur. Vnde etiam cultores suos terribilibus imperiis compulerunt, vt immunditiam Theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis solennitatibus ponerent, in rebus diuinis haberent: atque ita & seipsos immundissimos spiritus manifestius esse docuerunt, & huius vrbanæ Theologiæ velut electæ & probatæ illam theatricam, abiectam, atque reprobatam, membrum partémque fecerunt, vt cùm sit vniuersa turpis & fallax, atque in se contineat commentitios deos, vna pars eius sit in literis sacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Vtrum habeat & alias partes, alia quæstio est. Nunc propter diuisionem Varronis, & vrbanam & theatricam Theologiam ad vnam ciuilem pertinere satis, vt opinor, ostendi. Vnde quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis: absit à viris religiosis, vt siue ab hac, siue ab illa vita speretur æterna. Denique & ipse Varro cõmemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numeros exorsus est à Iano, eámque seriem perduxit vsque ad decrepiti hominis mortem: & deos ad ipsum hominem pertinentes clausit [m] ad Næniam deam quæ in funeribus senum cantatur. Deinde cœpit deos alios ostendere qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunque alia quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendens in omnibus quod sit cuiusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari: in qua vniuersa diligentia nullos demonstrauit vel nominauit deos, à quibus vita æterna poscenda sit, propter quam vnam propriè nos Christiani sumus. Quis ergo vsque adeò tardus sit, vt non intelligat istum hominem ciuilem Theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eámque illi fabulosæ indignæ atque probrosæ similem demonstrando, atq; ipsam fabulosam partem esse huius satis euidenter docendo, non nisi illi naturali, quam dicit ad philosophos pertinere, [n] in animis hominum moliri locum, ea subtilitate vt fabulosam reprehendat, ciuilem verò reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat; atque ita vtraque iudicio rectè intelligentium reprobata, sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adiutorio Dei veri diligentiùs disserendum est.

L. VIVES.

a QVod & ipsam perhibeant.} *Alibi ipsas, quasi fœminas, de quo est magna controuersia inter philosophos. Plato & Aristoteles non semen eas aiunt emittere, sed humorem quendam sudori non dissimilem, qui ad generationem nihil faciat. Pythagoras & Democritus semen contendunt emittere. Epicurus Democritum sequitur, vt solet Hippo. quasi inter hos medius semen esse ait, sed generationi nihil conferre: quippe quod exeat, non maneat in vas. generationis.*

Bacchus

b Ad hæc addunt mulieres.} *Bacchum sequebãtur Satyri & mulieres furentes, quæ bacchæ dicebantur vlulantes. Vnde Eustathius deum Bacchum dictum esse ab incõdito illo clamore quasi à βαχεῖν deinde interposito elemẽto κ dictum Bacchum: nominatæ & Mimallónides à Mimante monte minoris Asiæ, & Bassarides, & Thyiades, à Thyia, quæ prima sacris Liberi patris initiata est. Plutarchus in libello De cupiditate opum, in antiquis Bacchi sacris hanc fuisse pompam dicit, Amphoram vini cum palmite, hinc hircum quẽ trahebat aliquis, pòst cistam nucum & phallum, quæ postea obsoleuerunt, & preciosiora sunt inducta. Erat etiã & vannus, sicut Vergilius inquit: hoc est, cribrũ cereale: vt exponit Seruius. Varro vallum posuit, quod nihilo minus significat, & conus: id est, nux pinea, ad similitudinem thyrsorum, quos ipsæ Bacchæ, quæ in Indiam secutæ sunt Bacchum, gestabãt. Erãt enim thyrsi hastæ præpilatæ pampinis & hederis circunuestitæ. Addebatur hedera, quòd sit quadam eius species, quæ furorẽ concitat, vt Plutarchus in Problem. ait, & ebrios faciat absque vino: & in furorẽ procliues leniat ac mansuefaciat: & ipsa hedera in vniuersum ἀπὸ τοῦ κισσᾶν, quod est, in Venerẽ trahere, deducitur. est etiam thyrsis corona nuptialis: est & lampas, quam in Dionysij honorem præferebant, sed cùm corona est, dicunt in vltima esse acutum tonum, si θυρσός. In his sacris, furor sacrificantibus incutiebatur: vnde Bacchum nominatum ait Valerius Probus. Est enim bacchari idem quod furere: & bacchæ appellatæ, quæ per furorem sacra Liberi patris celebrarẽt. Ideò Mænades quoque dictæ, & Bacchus ipse Mænoles, quasi totus furens, vt scribit Clemens. Eusebio citante.*

Thyrsi
Hedera
Mænades

c Nisi mente cõmota.} *Nam si quieta essent tranquilláque mente, nunquam talia facerent: partim inepta, stultáque, partim abominãdæ fœditatis, partim crudelia atque inhumana. Multæ enim cædes per eiusmodi sacrificiorum furorem cõmittebantur. Sic occisi sunt Pẽtheus, & Ninus Indiæ rex, & Lycurgus Thrax, & Orpheus.*

d Hæc tamen postea displicuerunt senatui. } *De Bacchanalium nefariis sceleribus, eorúmque ab Italia expulsione per senatusconsul-*

consultum. Liuius abunde libro 39.

e Intercidonem.} *Vetera exemplaria Intercidonam habent.*

f Pilumnum à pilo.} *Seruius nono Æneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerũt dij: horum Picumnus stercorandorũ agrorũ inuenit vsum: vnde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus verò, pilẽ di frumentis: vnde à pistoribus colitur, & ab ipso pilũ dictum est. Seruius hæc. Capella li. 2. comminuenda frugis farrisq; fragmenta Pilumno signat Italia. Pilũ verò est & telum Romanũ, pedũ quinque & semis, vt scribit Modestus: ferro trigono, vnciarũ nouẽ: & instrumentũ quo quid in mortario frangitur cõteriturq;. Antiqui Etbruria & Latij populi fruges concidebant pani conficiendo pilis: idq; opus erat manuum. Mola deinde sunt inuenta commodiore rerum vsu, in quibus etiam non deest suum pilum ruido, vt vocat Plin. lib. 18. Marcellus Pilumnum & Picumnum, deos vocat, Præsides auspicijs coniugalibus. Varro De vita pop Rom. li. 2. Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, vt auspicaretur rectus, diisque coniugalibus, Pilumno & Picũno in ædibus lectus sternebatur.*

Pilumnus

Pilum

g Domiducus. } *Capella domiducã Iunonẽ vocat li. 2. his verbis: Interducã & Domiducã Vnxiam, Cinthiam, mortales puellæ debent in nuptias cõuocare, vt earũ & itinera protegas, Iunoni loquitur, & in optatas domos ducas, & cum postes vngent, faustum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis, non relinquas.*

Iuno domiduca

h Quando & paranymphi.} *Paranymphus à Hieronymo dicitur pronubus: auspex quoq; à Latinis nominatur: nã auspicari solebãt, vt scribit Cic. Hi à marito mittebantur ad fœminã: ab hac ad illã pronuba. Tacitus de Nerone: Ipse per licita atq; illicita fœdatus, nil flagitij reliquerat, quo corruptior ageret, nisi paucos post dies vni ex illo contaminatorũ grege, cui nomen Pythagora fuit, in modum solennium coniugiorum de nupsisset. inditum imperatori flammeũ, misit auspices duos. & genialis thorus, & faces nuptiarum.*

Paranymphus

i Virginensis dea, vt virgini zona soluatur.} *Hanc Capella Cinthiam Iunonẽ videtur appellare. Vetustis temporib. puellæ quãdiu erant virgines, fasciam virginalẽ perpetuò gestabant. Cuius meminit Homerus 11. Odyssea: qui mos ad Romanos postea manauit, durauitq; vsq; ad casum imperij. Martialis: Qui Zonam soluit diu ligatam. Vtuntur & in Hispania virgines fascijs.*

k Priapus nimis mascul.} *Hunc Seruius scribit pulsum è Lampsaco, vbi erat natus, propter nimiam virilis membri magnitudinẽ. Lactantius scribit inter Priapũ & Asinum Sileni, qui omnes erãt*

Priapus

in comitatu Bacchi, ortum certamen de membri virilis magnitudine, Priapúmq; ab asino victum, interemisse victorem. Ideoque Columella Priapum vocat deum terribilis membri. Ouidius in Priapeia de pene Priapi plurima, quæ pudoris causa transeo.

l Immanissimum & turpissimum. } *Fascinum Priapi penem esse ostendit Ouidius in poëmate obscœno:*

Priape quòd sis fascino grauis tento.

Et post paulùm:

Soles sacrum reuinctus pampino caput,

Ruber sedere, cum rubente fascino.

Horatius fascinum eandē rem nominat. Causam adducit Porphyrio, quòd fascinandis rebus hæc membri deformitas adderetur. Ego potius ab auertēdo fascino dictū esse puto, quòd in sacris Dionysii ritè propiciato Priapo, & imposita illi corona à matrona honestissima, fascinū à frugibus auerteretur, vt Aug. proximo lib. ex Varrone narrat. Ad fascinū ergo amoliendum iubebatur super id sedere: nā & Pompeius Festus versus fescenninos, qui in nuptijs dicebantur, etiam inde videri posse dictos scribit. quòd fascinum existimarentur arcere. Sicut ergo in agris ita & in nuptijs Priapus, seminū deus, ne fœcunditas fascinatione impediretur, colebatur, nisi fortè illud potius sit, quod Lactantius ait lib. 1. Mutinum esse deum, in cuius sinu pudendo nubentes primùm sedeant, vt illarū pudicitiam prior deus delibasse videatur. Mutinum enim Priapum esse diximus lib. 4. qui præstet, vt in primo concubitu vir ineatur, virgo verò, ne reluctetur: vt hic Aug. significat. Festus idē autor est, nouā nuptam in lanata pelle solitam sedere, vel quòd his vestiebantur veteres, vel quòd lanificium profiteretur, & esset præstatura. Plut. in Problematis *sponsam inducentes, pellem substernunt, ipsa secum colum & fusum domo affert.*

Mutinus

Nænia

m Ad Næniam deam. } *Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam cantabatur à præfica sola cæteris flentibus. cuius inuentorē Horatius Simonidem poëtā fuisse significat. Fuit etiam dea, cuius sacellum extra portam Viminalē: nomen fictum est de voce flentium. Sunt qui eo verbo finem putent significari: alij ab extremi intestini vocabulo vocem deductam. quòd Græci νέτον dicunt, chordarum quoque vltima νήτη vocatur, vnde extremam cantionis vocem næniam nominari placuit. Festus lib. 12.*

n In animis hominum moliri locum. } *An mollius, sed certè sensus est. Varronem clàm & paulatim hoc agere, vt exclusis duabus theologijs sola naturalis in hominum mentibus hæreret.*

De

De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit quàm Varro fabulosam. CAP. X.

LIbertas sanè quæ huic defuit, ne istam vrbanā theologiam theatricæ simillimam apertè sicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quem nōnullis inuiciis inuenimus [a] Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Affuit enim scribenti, viuenti defuit. Nam [b] in eo libro quem contra superstitiones condidit, multò copiosius atque vehementius reprehendit ipse ciuilem istam & vrbanā theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulachris ageret, sacros inquit, immortales inuiolabilésque deos in materia vilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominum ferarúmque & piscium. Quidā verò mixto sensu diuersis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, mōstra haberentur. Deinde aliquanto pòst, cùm theologiam naturalē prædicans, quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cælū & terram deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego ferā aut Platonem, [c] aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit Deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, quid ergo tandem, inquit: veriora tibi videntur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hostilij somnia? Cluacinam T. Tatius dedicauit deam, Picum, Tyberinúmque Romulus: Hostilius pauorem atque pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipsis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat: ille lacertos secat. Vbi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dij autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, vt sic dij placentur, quemadmodum [d] ne homines quidem. Sæuiunt teterrimi [e] & in fabulas traditi crudelitatis Tyranni, lacerauerunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. In [f] regię libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi ne vir esset iubente domino manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiun-

tur, inueniet tam indecora honeſtis, tam indigna liberis, tam diſſimilia ſanis, vt nemo fuerit dubitaturus furere eos. Si cum paucioribus furerent, nunc ſanitatis patrocinium inſanientium turba eſt. Iam illa quæ in ipſo Capitolio fieri ſolere cómemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat niſi ab irridentibus, aut furentibus fieri? Nam cùm in ſacris Ægyptiis [g] Oſirim lugeri perditum mox autem de inuento magnũ fuiſſe gaudium deriſiſſet, cùm perditio eius inuentióque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt, nihilq; inuenerunt, veraciter exprimatur: Huic tamen, inquit, furori certum tempus eſt. Tolerabile eſt ſemel in anno inſanire. In Capitolium perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quòd ſibi vanus furor attribuit officij: alius numina Deo ſubiicit, alius horas Ioui nunciat, alius lictor eſt, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitatur vngentem. Sunt quę Iunoni ac Mineruæ capillos diſponant, longè à templo non tantùm à ſimulachro ſtantes, digitos mouent ornantium modo. Sunt quæ ſpeculum teneant, ſunt quę [h] ad vadimonia ſua deos aduocent. Sunt qui libellos offerant, & illos cauſam ſuam doceant. [i] Doctus archimimus ſenex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quaſi dij libenter ſpectarent, quem homines deſierãt. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus deſidet. Et paulo pòſt: Hi tamen, inquit, etiãſi ſuperuacuum vſum non turpem nec infamem Deo promittunt. Sedent quædam in Capitolio, quæ ſe à Ioue amari putant: [k] nec Iunonis quidem: ſi credere poëtis velis, iracundiſsimæ reſpectu terrentur. Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam theologiam reprehendere auſus eſt, ciuilem non auſus eſt, quam iſte concidit. Sed ſi verum attendamus, deteriora ſunt templa, vbi hæc aguntur, quàm theatra, vbi finguntur. Vnde in his ſacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca ſapienti, vt eas in animi religione non habeat, ſed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia ſapiens ſeruabit tanquam legibus iuſſa non tanquàm diis grata. Et paulo pòſt: Quid quòd & matrimonia, inquit, deorum iungimus, & ne piè quidem fratrum ſcilicet & ſororum? [l] Bellonam Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quoſdam tamen cœlibes relinquimus, [m] quaſi conditio defecerit, præſertim cùm quædam viduæ ſint, vt Populonia, vel Fulgora, & diua Rumina, quibus non miror petitorem defuiſſe. Om-

se. Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo aeuo longa superstitio cōgessit, sic inquit, adorabimus, vt meminerimus cultum eius magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in ciuili theologia id instituerūt, quod diis gratum esset vel ad rem pertineret. Sed iste [n] quem philosophi quasi liberum fecerunt, tamen quia illustris [o] populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat: quod culpabat, adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges ciuium morésque hominum, non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo, eò damnabilius, quòd illa quæ mendaciter agebat, sic ageret, [p] vt eum populus veraciter agere existimaret. Scenicus autem ludendo potius delectaret, quàm fallendo deciperet.

L. VIVES.

a Apostolorum nostrorum claruisse temporibus.} *An fortè indiciis illarum epistolarum, quæ circunferuntur. Pauli ad Senecā, & huius vicißim ad illū, quas non credo ab illis esse scriptas. Sed constat principatu Neronis & Senecam claruisse, consulémq; fuisse, & Petrum ac Paulum Apostolos extremo supplicio pro Christi pietate cohonestatos. Apostoli nanque & Seneca intra duos annos è vita migrarunt, ac nescio an eisdem Silio Nerua & Attico Vestino consulibus.*

b In eo libro quem contra superstitiones.} *Libri Senecæ nonnulli sunt amißi, vt hi De superstitionibus, & De matrimonio, cuius meminit Hieronymus aduersus Iouinianum, disputās de matura morte, cuius Lactantius & de terra motu, cuius idem ipse Seneca. Huius iacturam vt aliorum compluriū veterum scriptorum, deplorauit Ioannes Andreas Straneus ciuis meus, in Annotationibus quas in Senecam ipsum scribit, quarum gustum misit ad me epistola qua mecū amicitiam iniit. Homo qui vt summa eruditioni summam quoq; probitatem adiunxit, ita mirum quàm literas meliores, optimaq; studia adiuuare proueheréque pro virili conetur, & iis qui in hoc incumbunt candide ac toto pectore bene velit, & faueat.*

Ioannes Andreas Straneus

c Aut Peripateticum Stratonem.} *Strato Lampsacenus fuit Archesilai filius, qui Physicus cognominatus, quòd eo studio sit præter cætera oblectatus, auditor Theophrasti, curatórque testamenti, & scholæ successor, Ptolemæi Philadelphi magister. Stratones octo ponit Laertius in Vitis.*

Strato

d Ne quidem homines.} *Volunt interponi semper aliquid grammatici inter ne & quidem, sed coniuncta sine verbo aliquo interiecto sexcenties apud Ciceronem, & Liuium, & Plinium, & alios inuenias, nisi ad illa omnia vnicam dent responsionem librarij erratum esse: non quin putem elegantius interponi, nec aliter ipse loqui velim.*

e Et in fabulas traditi crudelitatis.} *Vt Dionysij, Phalaris, Mezentius, Tarquinius Superbus, Sylla, Cinna, Marius, Tyberius, & Claudius, & Caligula.*

f Regiæ libidinis voluptate.} *Antiqui libri, in regia libidinis voluptatem. Habebant veteres reges præcipuè Persarum suos eunuchos, quibus multùm fidebant.*

Osiris

g Osirim lugeri perditum.} *Cùm Osiris à fratre Typhone esset laceratus, pœnáque de Typhone esset ab Iside & Oro Apolline accepta, magno cum luctu corpus Osiridis quæsitum est: cúmque esset inuentum, etiamsi dispersum, tamen magno gaudio Isis est affecta, idq; postea instituit, vt quotannis certo tempore cum lachrymis, & eiulatu Osiris quæreretur, lætitia magnísque ludis celebraretur productus puer, ceu inuentus. Ideo Lucanus ait:*

Nunquámque satis quæsitus Osiris.

Vadari Vadimonium.

h Ad vadimonia sua.} *Vadari est aliquem ad iudicē certa die aduocare, vadimonium est sponsio ipsa ostendi se in iudicio. Hinc vadimonium obire apud Ciceronem, est se sistere, & non obire contrà, quod est deserere, sicut Plinius ait in præfatione historiæ naturæ, nisi cùm vadimonium est dilatum à prætore. exemplorum pleni sunt autores. Faciebant ergo deos vt homines aduocatos, cùm causam essent dicturi.*

Archimimus

i Doctus Archimimus.} *Mimi à μιμέομαι dicuntur, quasi imitatores, qui in scena gestus actúsque eorum, quos irridere volunt, imitātur: tum etiam mores, qui ethologi nominantur, & ethopæi, vnde ethopœia apud Quintilianum. Pantomimi sunt rerum omnium imitatores. Archimimi præcipui, & ceu Mimorum principes, qualis erat ille Fauo temporibus Vespasiani, quis verò fuerit hic, cuius meminit Seneca non temerè affirmarim.*

Pantomimus

Iuno

k Nec Iunonis quidem.} *Hæc enim zelotypa erat, & vehemens sæuáq; in priuignos omnes & pellices, quæ ne Dædalæ quidē illi ignouit, hoc est, statuæ ligneæ, quam se Iupiter iratus finxit ducere in Bœotia. Nam reconciliata coniugi Ioui statuā cremari iussit, vt Plutarchus narrat. Hinc lex Numæ vetustissima, Pellex aram Iunonis ne tangito: si tanget, Iunoni crinibus dimissis agnum fœminam cædito.*

l Bellonam Marti.} *Alij Bellonam matrem esse volunt, non vxorem. Nerionem verò, seu, vt Varro dixit, Nerienē eius esse cōiugem.*

quod

quod verbum sicut Gellius tradit, Sabinum est, eóque significatur virtus & fortitudo. vnde Nerones dicti à præstāti fortitudine, sed Sabini à Græcis mutuati sunt, qui vincula & firmamenta membrorum νεῦρα nominant, vnde Latini neruos, Plautus in Truculen. Mars peregrè adueniens salutat Nerienem vxorem suam. Gell. lib. x. Noct.

m Quasi conditio defecerit.} *Conditio in fœminis est coniugium: vnde quærere conditionem, & inuenire conditionem, filiæ. Quærendam conditionem filiæ dixit Liuius lib. 4. & Cic. in Philippicis. Hinc apud iurisconsultos in verbis repudij erant & illa Conditione tua non vtar.*

n Quem philosophi quasi liberū.} *Idem Seneca philosophiæ seruiendum esse dicit, si liberi esse velimus, quasi liberum dixit argutè. q. non exactè liber absolutéque fuerit, sed propemodum liber.*

o Populi Ro. senator.} *Exulauit Seneca sub Claudio principe: sed cùm Claudius sublata Messalina Agrippinam duxisset, hæc Senecæ reditum, & senatum, & præturam à Claudio impetrauit, vt Neronem filium institueret. Hinc factus est postea consul cum Trebellio Maximo, quemadmodum Vlpianus inquit lib. xxxvj. Pandect. iuris ciuilis, ingentes & inuidiosissimas opes possedit. Tranquillus & Tacitus. Iuuenalis: Senecæ prædiuitis orti*

p Vt cum populus veraciter.} *Ideo nocebat exemplo, quod ne committeret, Eleazarus maluit mortem obire. 2. Machab. 6. quantum hic sanctius & verius philosophicè.*

Quid de Iudæis Seneca senserit. CAP. XI.

HIc inter alias ciuilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacraméta Iudæorum, & maximè sabbata, inutiliter id eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore vrgentia non agendo lædantur. Christianos tamen iam tunc Iudæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet [a] contra propriam forsitan voluntatem. De illis sanè Iudæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim vsque eò sceleratissimæ gentis consuetudo conualuit, vt per omnes iam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid diuinitus ageretur, ignorans. Subiecit planè sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen causas ritus sui nouerunt, & maior pars po-

puli facit, quod cur faciat, ignorat. Sed de sacramētis Iudæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint autoritate diuina, ac postmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium reuelatum est, tēpore quo oportuit eadem autoritate sublata sint, & aliàs diximus: maximè cùm [b] aduersus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco opportuniore dicendum est.

L. VIVES.

a Contra propriam forsitan voluntatem.} *Incensa à Nerone Roma, cùm rei facinoris multi per impudentissimam calumniam ab emissariis principis subiicerentur, Christiani sunt quæsiti, quorum supplicia nō dubitabat Nero, quin futura essent popularia ob nouum religionis genus, quorū pœnæ tam exquisitæ, omnémq; humanitatem superantes fuere, vt spectanti populo misericordiam mouerent. Seneca à principe petiit, vt in rus aliquod secedere valetudinis causa liceret. quod cùm non impetrasset, domi atque adeò in cubiculo multos menses se continuit. Tacitus ad euitandam inuidiam sacrilegiorū Neronis hoc interpretatur. Ego verò quòd lanienam insontium spectare non sustineret.*

b Aduersus Manichæos.} *Qui vetus instrumentum legémque Iudaicam calumniabantur, vt Augustinus narrat libro De hæreticis, ad Quod vult deum, eásque sanctas scripturas non à Deo, sed ab vno ex principibus tenebrarum dictatas esse affirmabant. Contra hoc genus hominum variis disputat Augustinus.*

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalem.

CAP. XII.

Nunc autem propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, physicen, politicen: Latinè autem dici possunt, fabulosa, naturalis, ciuilis: quod neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorúmque deorum cultores liberrimè reprehenderunt: neque de ciuili, cuius illa pars esse conuincitur, eiúsque & ista simillima vel etiam deterior inuenitur, speranda est æterna vita: si cui satis non sunt, quæ in hoc volumine dicta sunt, adiungat etiam illa, quæ in superioribus libris, & maximè quarto de fœlicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi vni fœlicitati propter æternam vitam consecrandi homines essent, si dea Fœlicitas esset? Quia verò non dea, sed munus est Dei: cui Deo nisi fautori fœlicitatis consecrandi sumus, qui æternam

vitam

vitam vbi vera est,& plena fœlicitas, pia charitate diligimus? Non autem datorem esse fœlicitatis quenquam istorum deorum,qui tanta turpitudine coluntur : & nisi ita colantur,multo turpius irascuntur , atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur: puto ex his quæ dicta sunt,neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat fœlicitatem, vitam quomodo possit dare æternam? Eam quippe vitam æternã dicimus, vbi est sine fine fœlicitas. Nam si anima in pœnis viuit æternis quibus & ipsi spiritus cruciabuntur immundi, mors illa potius æterna dicenda est quàm vita. Nulla quippe maior & peior est mors, quàm vbi non moritur mors, Sed quod animæ natura,per id quod immortalis creata est , sine qualicunque vita esse non potest, summa mors eius est alienatio à vita in æternitate supplicij. Vitam igitur æternam,id est sine vllo fine fœlicem,solus ille dat,qui dat veram fœlicitatem. Quam quoniã illi , quos colit theologia ista ciuilis dare non posse conuicti sunt: non solùm propter ista temporalia atque terrena , quod superioribus quinque libris ostendimus,sed multò magis propter vitam æternam,quæ post mortem futura est:quod isto vno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet,si cui de ista ciuili theologia respuenda atque vitanda parum videor disputasse, in aliud volumen,quod huic,opitulante Deo,subiungendum est,animum intendat.

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei.

LIBER SEPTIMVS.

An cùm in theologia ciuili diuinitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inueniri posse credendum sit.

CAP. I.

DIligentius me prauas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altius & tenatius diuturnus humani generis error infixit, euellere atque extirpare conantem: & illius gratiæ, qui hoc vt verus Deus potest, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis supérque sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare superfluum, quod iam sibi sentiunt non esse necessarium. Multum magna res agitur, cùm vera & verè sancta diuinitas, quamuis ab ea nobis etiã huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur: non tamen propter mortalis vitæ transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, vel, vt sic dixerim, deitatem: a nam & hoc verbo vti iam nostros non piget, vt è Græco expressius transferant, id quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diuinitatem siue deitatem non esse in ea theologia, quam ciuilem vocant, quæ à M. Varrone sedecim voluminibus explicata est, id est, non perueniri ad æternæ vitæ fœlicitatem talium

talium deorum cultu, quales à ciuitatibus qualitérque colendi instituti sunt: cui nondum persuasit sextus liber, quem proximè absoluimus: cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda vlterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, vt saltem deos selectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus est vltimo: de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam. quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico [b] quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm verius, si dij seliguntur vt [c] bulbi, vtique cæteri improbi iudicantur. Non hoc dico, video enim etiam ex electis seligi aliquos ad aliquid maius atque præstantius, sicut in militia cùm tyrones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cùm eliguntur in Ecclesia, qui fiant præpositi, non vtique cæteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui structuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur vuæ ad vescendum, nec reprobamus alias, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm res in aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quod dij ex multis quidem selecti sunt, vel is, qui scripsit, vel eorum cultores, vel dij ipsi vituperandi sunt: sed animaduertendum potius quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN

SEPTIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a NAm & hoc verbo vti iam nostros.} *Hieronymum, Lactantiũ, Fulgentium, Græci olim à θεῖος, hoc est, diuin⁹, substantiuum deriuabant θειότης, diuinitas: quæ vox Christianis hominibus tã latè patere visa est, quàm nomẽ ipsum diuinus. Idcirco cùm propriam illã Dei naturã appositiore vocabulo significare vellent, θεότητα nominarunt, Athanasius, vterque* — *Deitas.*

Gregorius, & alij Græci, quod ipsis magis permittebatur, ut Quintilianus inquit, quàm Latinis. Sed nec Latini deterriti sunt arctiis lingua, rigidísque præceptis, quominus & ipsi deitatem dicerent, naturā illā Dei significantes, quæ Deo propria est, nec ad alia egreditur, ad quæ diuinus & diuinitas. Nā diuinitas dicitur orationis, libri rei gesta, hominis, & aliarū rerū. Deitas nō dicitur, sicut nec illa sūt dij, licèt esse diuina possint. Quocirca Latinos Christianæ pietatis scriptores immeritò mihi Laurētius Val. in Dialectica sua uidetur arguere, quòd deitate utātur nouo quidē uocabulo, sed in re priº nō usu trita. Nā Græcos reprehēdere, q̄ uerba suo sibi fingāt arbitratu, hoc est antiquā Græciæ libertatē opprimere.

Diuinitas.

Tertullianus.

b Quod facetius ait Tertullianus.} *De hoc in scriptoribus ecclesiasticis Hieronymus: Tertullianus presbyter prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginensis, patre Centurione proconsulari, hic acris & uehementis ingenij sub Seuero principe & Antonino Caracalla floruit, multáq; scripsit uolumina, quæ quia nota sunt pluribº, prætermittimus. Cyprianus martyr absque Tertulliani lectione, ne unam quidem diem præterijsset, quem magistrum solitus erat uocare. Delapsus est Tertullianus ad Montani dogma, inuidia & contumelijs Romanæ ecclesiæ clericorum impulsus. Hæc Hieronymus.* Hujus *libri cùm multis ætatibus latuissent, anno quo hæc ædebamus, sunt reperti in Germania, & cura Beati Rhenani Selestadiensis, hominis eruditissimi, apud Frobenium typis ancis cusi.*

Bulbi.

c Bulbi.} *Bulbi in uniuersum dicūtur omnes eæ radices, quæ sunt in modum caparum. Nam & bulbos liliorum dicit Palladius: sed peculiariter sunt bulbi, quos mergarides uocant Arabes, Venerem excitantes. Quod ostenditur disticho Martialis. Plinius lib. 19. nobilissimam inter bulbos ait esse scyllam, quæ est ceu syluestris cæpe, & hanc comprehendere Epimenidiam, quam solam radicem in esum uenire ex scylleis, testatur Theophrastus libro 7 nam aliæ non eduntur.*

Qui sint dij selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti. CAP. II.

HOs certè deos selectos Varro vnius libri contextione commendat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianā, Mineruam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus fermè viginti, duode-

duodecim mares, octo sunt fœminæ. [b] Hæc numina vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur: an quòd populis magis innotuerũt, maiórque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primùm Ianus, cùm puerperium concipitur, vnde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. [c] Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. [d] Ibi Liber, qui matrem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam ipsa emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & [e] dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quanuis Iouis filia tamen ignobilis. [f] Et hanc prouinciam fluorum menstruorum: in libro selectorum deorum ipsi Iunoni idem autor assignat, quæ in diis selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui, obscurissimi, Vitumnus & Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multò plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres & selecti. Nam profectò sine vita & sensu quid est illud totum quod muliebri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimum [g] limo ac pulueri comparandum?

L. VIVES.

a HOs certè deos selectos. } *Duodecim dijs Consentibus, de quibus alibi sumus locuti, adduntur octo velut patricij, sed non senatores, qui etiam magnos in mundi administratione gerunt magistratus, & intersunt certis generibus conciliorum: quod & faciunt interdum reliqui dij. Seneca in Ludicro libello, Ianum dicit sententiam à Ioue rogatum in numero patrum conscriptorum, & quidem consulem pomeridianum: sed ibi ludit, & allegoricè loquitur. Tametsi hæc omnia de diis ludi sunt, & ineptiæ meræ. Itaque hoc modo cõiunguntur, Iupiter & Iuno, Saturnus & Tellus, Mercurius & Minerua, non coniugio, sed communitate artium: sicut Liber pater & Ceres, tum fratres Apollo & Diana: hinc amasij Mars & Venus; tum duo ignes, Vulcanus & Vesta: & duo lumina mundi, Sol ac Luna, Ianus, Neptunus, Genius, & Orcus, sunt sine paribus ob ignobilitatem fœminarum.*

Dij selecti.

b Hæc numina vtrum.} *Figura loquendi in problematis frequens.*

c Ibi est & Saturnus.} *Varro libro quarto De lingua Latina: Saturnus, inquit, à satu dicitur.*

d Ibi Liber, &c. ibi Libera.} *Cicero secundo De natura deorum, alium esse dicit Liberum Bacchum, Semele & Ioue natum, quàm Liberum, quem Romani augustè sanctéque cum Libera & Cerere colerent: qui duo Liber & Libera filij fuerunt Cereris, ideo Liberos dictos. Idem in Verrem actione sexta, Liberam dicit fuisse Proserpinam Cereris filiam. His tribus diis templum erat iuxta Circum maximum ab A. Posthumio dictatore votum, à Tiberio Cæsare renouatum. Tacitus libro secundo.*

Mena.

e Dea Mena.} *Hæc Luna est, quæ Græcè μήνη dicitur, quæ illa mēstrua profluuia temperat, quæ ad eius rationē vel mouentur, vel quiescunt: vt Aristoteles libro De anima scribit, quæ etiam est Iouis & Latonæ filia. ideo priuignam eam Iunonis vocat, ignobilis tamen est illo nomine apud Latinos.*

f Et hanc prouinciam fluorum.} *Iunonem Fluonam mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere dicerent. Festus.*

g Limo ac pulueri.} *Ex principio Geneseos, vbi hominis corpus sumptum de limo scribitur, & abiturum in puluerem.*

Quàm nulla sit ratio, quę de selectione quorundā deorū possit ostēdi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.

CAP. III.

Quæ igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, vbi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Ianus aditum & quasi ianuam semini: confert selectus Saturnus semen ipsum: confert selectus Liber eiusdem seminis emissionem viris: [a] confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est fœminis: confert selecta Iuno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Iouis, fluores menstruos [b] ad eius quod conceptum est incrementum. Et confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam: confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum. Quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsæ res ab his intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profectò potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione vt pecora

cora

cora viuant & sentiunt:ita & illa quæ vita sensúque sunt prædita,his qui nec viuunt nec sentiunt meritò præferuntur. Inter selectos itaq; deos Vitumnus viuificator,& Sentinus sensificator magis haberi debuerũt, quàm Ianus seminis admissor,& Saturnus seminis dator vel sator,& Liber & Libera seminum commotores vel emissores: quæ semina indignũ est cogitare,nisi ad vitam sensúmque peruenerint. Quæ munera selecta nõ dantur à diis selectis, sed à quibusdam incognitis. & præ istorum dignitate neglectis. Quòd si respondetur,omnium initiorum potestatem habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperitur,conceptui non immeritò attribui: & omnium seminum Saturnum,& ideo seminationem quoque hominis non posse ab eius operatione seiungi: & omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent: omnium purgandorum & pariendorum Iunonem, & ideo eam non deesse purgationibus fœminarum,& partubus hominum. Quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, vtrum & ipsos velint habere omniũ quæ viuunt & sentiunt,potestatem. Quod si concedunt, attendant, quàm eos sublimius locaturi sint. Nam seminibus nasci in terra, & ex terra est. viuere autem atque sentire,etiam deos sydereos opinantur. Si autem dicũt Vitumno atque Sentino hæc sola attributa, quæ in carne viuiscunt,& sensibus adminiculantur, cur non Deus ille qui facit omnia viuere atque sentire, etiam carni vitam præbet & sensum, vniuersali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino? quòd si ab illo qui vitæ & sensibus præest vniuersaliter cuncta reguntur, & his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt: itáne sunt illi selecti destituti familia, vt non inuenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno selecta & regina,[c] Iouísque soror & coniunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos isti non ponitur, [d] quasi quicquam maius præstari homini possit. Ponitur autem Iuno quia Iterduca est, & Domiduca,quasi quicquam prosit iter carpere, & domum duci, si mens nõ est bona. Cuius muneris deam selectores isti inter

selecta numina minimè posuerunt. Quæ profectò & Mineruæ fuerat præferenda, [e] cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem. [f] Quidam verò pessimi, memoria sunt mirabili, qui tanto peiores sunt, quanto minus possunt, quod malè cogitant, obliuisci. Et tamen Minerua est inter selectos deos. Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Fœlicitate? de quibus in quarto libro multa iam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, vbi dederunt Marti & Orco: vni effectori mortium, alteri receptori. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos videamus, tanquam senatum cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multò maiora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti vocantur: restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia prouenit eis vt populis magis innotescerent, selectos & præcipuos nuncupatos. Vnde dicit etiam ipse Varro, [g] quòd diis quibusdam patribus, & deabus matribus, sicut hominibus ignobilitas accidisset. Si ergo Fœlicitas ideo fortasse inter selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu peruenerunt saltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non irrationabili dispositione, sed vt temerè acciderit sua cuique dona conferre. Hæc in diis selectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid posset, ostendit: quando eos videmus, non præcipua virtute, non rationabili fœlicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. Nam & vir disertissimus Salustius etiam ipsos deos fortassis attendit, cùm diceret. Sed profectò Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque. Non enim possunt inuenire causam, cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus, cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparãda sint merita. Aut si hæc nobilitari meruit, quòd plures appetũt Venerem, quàm Virtutem, cur celebrata est dea Minerua, & obscurata est dea Pecunia: cùm in omnigenere humano

mano [h] plures alliciat auaritia, quàm peritia? & in eis ipsis qui sunt artificiosi, rarò inuenies hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem: plurísq; pendatur semper propter quod aliquid fit,[i] quàm id propter quod illud fit. Si ergo insipientis iudicio multitudinis facta est deorũ ista selectio, cur dea Pecunia Mineruæ prælata non est, cùm propter pecuniã sint artifices multi? Si autem paucorũ sapientiũ est ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eã longè ratio præferat? Saltem certè, vt dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimũ tribuunt, in omni re dominatur, res cũctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscurátque: si tãtum & in deos valuit, vt temerario iudicio suo quos vellet celebraret, obscurarétq; quos vellet, præcipuũ locum haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tam præcipuæ est potestatis. An vt illic esse non posset, nihil aliud etiam ipsa Fortuna, nisi aduersam putanda est habuisse Fortunam? Sibi ergo aduersata est, quæ alios nobiles faciens, nobilitata non est.

L. VIVES.

a Confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est. } *Liberam sororem Dionysij diximus, Solémq; & Lunã per eos significari, qui seminibus omnis generis præsunt, Lunã & Venerẽ esse ostendemus, & Cererem esse Apuleius lib. 11. Asini significat, & Macrobius lib. 1. Saturnalium, & Valerius Probus, Seruiúsq; primo Georgicôn Vergilij. Porphyrius fructuum generatiuam virtutem in Luna Cererem nominari perhibet. Vergilius Liberum & Cererem coniungit. Varronem secutus, ex quibus datur facilè intelligi Liberam quoque dici Cererem.*

b Ad eius quod conceptum est incrementum. } *De menstruo Plinius libro 7. hæc est generando homini materia, semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante, quod deinde tempore ipso animatur corporatúrque. Ergo quum grauidis fluxit, inualidi aut nõ vitales partus aduntur, aut saniosi: vt autor est Nigidius. Porrò menstruo ipso nihil fieri potest magis vel tetrum, vel spurcũ, vel etiam noxium, vt vel hoc vnum satis sit ad pudefaciendam hominis superbiam.* *Menstruũ*

c Iouisque soror & coniunx. } *Vergilius: Et soror & coniunx. De Iunone frequens hoc est.*

d Quasi quicquam maius. } *Vetus est omnium philosophorum nihil in orbe melius aut maius homine, nec in homine quicquam ipsa mente.*

c Cui per ista minuta opera puerorum.} *Quinquatribus Mineruæ pueri apophoreta magistris ferebant, vacabántq; & illis diebus à discendo, vt Mineruæ operarentur, quæ præest memoriæ, quâ vna continentur omnes disciplinæ, & quæ in pueris ingenij est signum præcipuum, vt Quintilianus ait præest etiam ingenijs, quæ de Iouis capite putatur nata. Ouidius tertio Fastorum:*

Pallas *Pallada nunc pueri, teneræq; ornatæ puellæ:*
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

Et alia de Pallade eodem loco.

f Quidam verò pessimi.} *Plato iracundos homines & contentiosos multum memoria valere scribit in Theæteto: quod haud dubiè ex siccitate & soliditate cerebri colligi potest.*

g Quod diis quibusdam patribus.} *Iupiter clarior est Saturno patre, hic Cælo: huius parentes omnino ignorantur, etsi Phurnutus patrem Cæli Acmonem nominat penitus ignotum. Iuno etiam illustrior Ope, & hac matre sua.*

h Plures alliciat auaritia.} *Quærenda pecunia primum est, Virtus post nummos: hæc Ianus summus ab imo perdocet: hæc recinunt iuuenes dictata, senésq;, vt ait Horatius. Apud Euripidem est quidã qui nihil curat quòd pessimus vocetur, modò etiam ditissimus, addens causam, solitos omnes quærere num quis sit diues? non an bonus? tantíque vnunquenque esse, quantum possideat.*

i Quàm id propter quod illud fit.} *Legendum: quàm id quod propter aliud fit. hoc sensus expostulat, & sic est in veteribus libris. ἀξίωμα est Arist. primo Posteriorum. Propter quod aliquid fit, id magis esse: cùm probat non modò prius, sed magis etiam principia cognosci, quàm quæ ex ijs manant, quanquam hic non tam de causa finali loquitur, quàm efficiente: sed in primo Ethicorum docet ea, quorum gratia alia fiant, esse ijs quæ fiunt præstantiora.*

Melius actum est cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis, quàm selectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur.

CAP. IIII.

GRatularetur autem diis istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, si non eos magis ad iniurias, quàm ad honores selectos videret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidẽ cùm eos videmus figmentis humanarum opinionum partitis inter se operibus distributos, [a] tanquàm minutularios vectigalium conductores, [b] vel tanquàm opifices in vico argentario, vbi v-

num

num vasculum vt perfectum exeat per multos artifices transit, cùm ab vno perfecto perfici posset. Sed aliter non putatum est operantium multitudini consulendum, nisi vt singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte vna tardè & difficilè cogerentur esse perfecti. Veruntamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamem: vix autem selectorum, quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Isti ad istorum humilia opera descenderunt, illi in illorum sublimia crimina non peruenerunt. [c] De Iano quidem non mihi facilè quicquam occurrit quod ad probrum pertineat. Et fortassis talis fuit, vt innocentius vixerit, [d] & à fascinoribus flagitiisque remotius. Saturnum fugientem benignus excepit, cùm hospite partitus est regnum, vt etiam ciuitates singulas conderent: iste Ianiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam minus turpem inuenerunt, eum simulachri monstruosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An fortè voluerunt, vt quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrando [e] amiserant frontem: quantò iste innocentior esset, tantò frontosior appareret.

L. VIVES.

a Tanquàm munuscularios vectigalium cõductores. } *In antiquis libris variè legitur, in alijs munuscularios, in alijs miniculartios. est vbi minutularios, nec omnino malè. Nam significantur tenues quidam publicani, qui nec per se, nec societate magna illa reipublicæ vectigalia redimunt, sed portiunculas exiguas.*

b Vel tanquàm opifices in vico argentario. } *Alius enim celat vas, alius inaurat, alius indit, vel labra, vel ansam, vel nasum: tametsi argentarij nõ sunt, qui argẽtea vasa celant, cõdúntq;, sed mensarij, quos Græci trapezitas vocant, apud quos pecunia deponuntur. & horũ taberna argentaria vocãtur quæ erant circum forum, vt Vitruuius lib. 5. & Liuius lib. 26. significat. hinc est cedere foro Plauto in Persa. vicum tamen argentarium hîc Augustinus posuit pro eo vbi sunt officinæ aurifabrorum.*

Trapezitæ

c De Iano quidem. } *Ianus indigena Italiæ regnauit in ea cum Camese etiam indigena, ita vt regio vocaretur Camesena, vrbs verò Ianiculum: sed illo mortuo, omnia in ditionem Iani concessi-*

Ianus

runt. Hic Saturnũ arma filij ex Creta fugientẽ excepit: quẽ, cùm ab eo edoctus esset artem agri colendi, in partẽ regni accepit, tradito Tarpeio colle. Vbi arx cũ oppidulo Saturnia est dicta, quæ postea cùm Æneopolis esset ab Ænea nuncupata, vetus tamen nomen retinuit, & Saturnia dicta est: cuius aliquod posteris quoq; ætatibus manserũt vestigia. quod Saturni fanũ in faucibus, quod Saturnia porta, quæ postea Pandana, quod in muro scriptura hoc testatur: postea Tarpeia, & condito templo, ac velut Saturno illinc quoq; à filio pulso, Capitolium Iouis Optimi Maximi nominatum est Verg. lib. 8. & Seruius eodẽ loco. Ouidius primo Fastorum. Eutropius, Solinus, Macrobius, Dionysius, Prudentius. Libellus circũfertur nomine Berosi Babylonici, qui Ianũ dicit fuisse Noam, cũ libellũ ego mera somnia narrare puto, digna profectò commentis Amani. De Iano hoc eodem libro paulò pòst plura.

d Et à fascinoribus flagitiisq;.} *Ouidius sexto Fastorum stuprasse Ianum scribit Cranem nympham, quæ postea Carna est dicta, iúsque habet cardinis. Sed Augustinus vel huius facti non meminit, cùm hæc scriberet, vel commentitium prorsus & fabulosum putauit.*

Frons

e Amiserant frontem.} *Os, & facies, & frons, pro pudore capitur. Hinc perfricare faciem apud Plinium, & frontem apud Quintilianum ex Caluo, pro excutere pudorem. Lucanus:*

Nec color imperij, nec frons erit vlla senatus.

Et Persius:

Exclamet Melicerta perisse
Frontem de rebus.

De paganorum secretiore doctrina, physicísque rationibus.

CAP. V.

SEd ipsorum potius interpretationes physicas audiamus, quibus turpitudinem miserrimi erroris, velut altioris doctrinæ specie colorare conantur. Primùm, eas interpretationes sic Varro commendat, vt dicat antiquos simulachra deorum, & insignia, ornatúsque con finxisse, quæ cùm oculis animaduertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria possent animam mundi ac partes eius, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquàm si vasa ponerentur causa notandorum deorum, & in Liberi ædem [a] œnophorum sisteretur, quòd significaret vinum

num per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam habet humanam, significari animam rationalem, eo quòd velut vase natura ista soleat contineri, cuius naturæ Deum volunt esse, vel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, in quæ iste vir doctissimus penetrauerat, vnde in lucem ista proferret. Sed dic homo acutissime, num in istis doctrinæ mysteriis, illam prudentiam perdidisti, qua tibi sobriè visum est, quòd hi qui primi populis simulachra constituerunt, & metum dempserunt ciuibus suis, & errorem addiderunt, castiúsque deos sine simulachris veteres obseruasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt autores, vt hæc contra posteriores Romanos dicere auderes? Nam etsi illi antiquissimi simulachra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulachris non constituendis, interim veri timoris silentio premeres, & in huiuscemodi perniciosis vanísque figmentis mysteria ista doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tamen tua tam docta, & ingeniosa, (vbi te multum dolemus, per hæc mysteria doctrinæ ad Deum summum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est: nec cuius portio, sed cuius conditio est: nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si eius gratiæ non sit ingrata) nullo modo potuit peruenire. Verùm ista mysteria doctrinæ, qualia sint quantíque pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste doctissimus, animam mundi ac partes eius esse veros deos: vnde intelligitur totam eius theologiam eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, vsque ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro, in quo videbimus vtrum per interpretationes physiologicas ad hãc naturalem possit referre ciuilem, quam de diis selectis vltimam scripsit: quòd si potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat ab ea ciuilem tanta cura distinctionis abiungere? Si autem recto discrimine separata est, quando nec ista vera est, quæ illi naturalis placet: peruenit enim vsque ad animam, non vsque ad verum Deum, qui fecit & animam: quanto est & abiectior & falsior ista ciuilis, quæ maximè circa corporum est occupata naturam, sicut ipsæ interpretationes eius, ex quibus quædam necessariò commemorare me oportet, tanta ab his exquisitæ & enucleátæ diligentia demonstrabunt.

L. VIVES.

a OEnophorum sisteretur.} *Quasi οἶνον φόρον, vinum ferens. vas est vinarium. Iuuenalis Satyra sexta vtitur hoc vocabulo. idem Apuleius li. 2. & 8. Asini. & Martialis. Plinius inter opera Praxitelis recenset œnophoron, qui non tam vas, quàm puer esset vinũ ferẽs. Ex hoc loco Beroaldus colligit œnophoron poni solitum in tẽplo Bacchi, non satis acutè: ceu verò hoc fieri solere Augustinus his verbis significet.*

De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum esse animam mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit.

CAP. VI.

DIcit [a] ergo idem Varro adhuc de naturali theologia præloquens, Deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocant κόσμον, [b] & hunc ipsum mundum esse deum. Sed sicut hominem sapientem cùm sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem: ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri vnum Deum, sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cælum & terram: & cælum bifariam in æthera, & aëra: terram verò in aquam & humum. [c] E quibus summum esse æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram. Quas omnes quatuor partes animarum esse plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium: à summo autem circuitu cæli vsque ad circulum lunæ, æthereas animas esse astra ac stellas, eósq; cælestes deos non modò intelligi esse, sed etiam videri. [d] Inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo non oculis videri, & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc est videlicet breuiter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quæ nõ huic tantùm, sed & multis philosophis placuit: de qua tunc diligentius differendum est, cùm de ciuili quantum ad deos selectos attinet, opitulante Deo vero, quod restat impleuero.

L. VIVES.

a DIcit ergo idem Varro.} *Platonici, Stoici, Pythagorici, & his antiquiores Ionici philosophi, mentem dicunt esse Deum, sed non eodem omnes modo. Nam Plato animatũ dicit mundum esse, animámque illam & mundum esse deum: sed alium deum, quem mentem vocat, hoc ipso priorem facit, & animæ mundi parentem. Stoicis ferè*

ferè cum Platone congruit, nisi quòd non omnes idem sentiunt, Thales Milesius, & Democritus non alium putant maiorem Deum anima mundi. Pythagoræ sententiam alibi exposui.

b Et hunc ipsum mundum.} *Platonicè & Stoicè, & ex sententia plurimorum philosophorum.*

c E quibus summum esse æthera.} *Aristoteles supra hunc nostrum aërem ignis elementum locat, hinc cælum. Platonici cælum putant esse igneum etherâque appellant. Tum & eam partem aëris, quam incendit vicinus cælestis ignis, flammam dicunt esse innoxiam & puram, quam multi affirmant Platonis fuisse sententiam. Pythagoram secuti, qui globo vniuersi quatuor addit corpora. Verùm hîc Varro aërem facit cælo proximum, secutus multorum opinionem, maximè Stoicorum: tametsi non multum isti à Platonicis & Peripateticis absunt: si rectè intelligantur: aut certè si disertius ipsi eloquantur sua æther non modò cælũ & ignis, sed aër quoque dicitur, sicut & Latinè cælum: velut apud Vergilium:*

Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.

d Inter lunæ verò gyrum.} *Ea est prima regio aëris, ex Aristotelis diuisione, in libris sublatorum, qui primum aëris tractum esse dicit vsque ad locum in quo nubes, niues, grandines, fulgura, & tonitrus fiunt: secundum vbi hæc fiunt: tertium vsque ad ignis elementum.*

An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina separari. CAP. VII.

IAnus igitur, à quo sumpsit exordium, quæro quisnam sit? [a] Respondetur: Mundus est. Breuis est hæc planè atque aperta responsio. Cur ergo [b] ad eum dicuntur rerum initia pertinere: fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines, duobus istis diis, [c] duos menses perhibent dedicatos, præter illos decem. quibus vsque ad Decembrem caput est Martius: Ianuarium Iano, Februarium Termino. [d] Ideo terminalia eodem mense Februario celebrari dicunt, [e] cùm fit sacrum purgatorium, quod [f] vocant Februum: vnde mensis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, vt alter illis Deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas in opere illi dare potestatem dimidiam in simulachro faciem duplam? [g] Nónne istum bifrontem multò elegantius interpretarentur, si eundem, & Ianum, & Terminum dicerent: atq; initiis vnam

faciem, finibus alteram darent: quoniam qui operatur, vtrumque debet intendere? In omni enim motu actionis suæ, qui non respicit initium, non prospicit finem. Vnde necesse est, vt memoriæ respicienti, prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quòd si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundum perfici, & ideo Iano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem: profectò ei præponerent Terminum, eúmque à dijs selectis non alienarent. Quanquam etiam nunc, cùm in istis duobus dijs initia rerũ temporalium, finésque tractantur. Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: solicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducantur ad finem: quem qui aliquid incipit, maximè appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

L. VIVES.

a RESpondetur, mundus est. } *Macrobius 1. Saturn.*

b Ad eum dicuntur rerum initia pertinere. } *Xenon hanc adducit causam, quòd primus in Italia deos coli docuerit Ianus: idcirco in sacrificijs, initia & præfationem meruisse. Qui plura cupit de hoc legere, habet apud Macrobium autorem satis vulgarem.*

c Duos menses. } *Ante Numam annus Rom. more Albanorum decem erat mensium, à Marcio ad Decembrem. Numa duos menses addidit vltimos anno, Ianuarium & Februarium. Varro & Plutarchus. Ouidius verò 2. Fast. putat Ianuarium, olim initium fuisse anni, Februarium verò finem, cuius vltimæ feriæ essent Termini, postea x. viros in xij. tab. Februarium Ianuario iunxisse.*

d Ideo Terminalia. } *Vltimus festus dies Februarij ante fugam Tarquinij, nam post Terminalia regifugium est celebratum parta libertate. Terminalia verò fuerunt xxiij. die Feb. Beda lib. De nat. rerum.*

e Cùm sit sacrum. } *Non quod Terminalibus fiat expiatio illa sed quòd eo mense.*

f Vocant Februum. } *Ouidius secundo Fastorum.*

Februa Romani dixere piamina patres. Et pòst:
Denique quocunque est, quo corpora nostra piantur.
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.
Mensis ab his dictus.

g Non ne istum bifrontem. } *Cicero secundo De natura deorum, Ianum primis & extremis videtur præficere. Idem Macrobius ex sententia multorum.*

Ob

Ob quam causam cultores Iani, bifrontem imaginem ipsius finxerunt, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

CAP. VIII.

a SEd Iani bifrontis simulachri interpretatio profertur. Duas enim facies ante & retro habere dicitur, quòd hiatus noster cùm os aperimus mundo similis videatur: vnde [b] & palatum Græci οὐρανὸν appellant. Et nonnulli, inquit, poëtæ Latini cælum vocauerunt palatum: à quo hiatu oris, & foras esse aditum ad dentes versus, & introrsus ad fauces. Ecce, quò perductus est mundus propter palati nostri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas saliuas colatur hic Deus, quibus partim glutiendis, partim expuendis sub cælo, palati vtraque panditur ianua. Quid est porrò absurdius, quàm in ipso mundo non inuenire duas ianuas ex aduerso sitas, per quas, vel admittat ad se aliquid intro vel emittat à se foras: & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulachrum componere in Iano, propter solū palatum, [c] cuius similitudinem Ianus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mūdus foras, sicut per omnes facies Ianus. Deinde si Ianus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, [d] falsum est simulachrum Iani: quia Ianus & si quadrifrons legitur, nunquam tamē quadriianus inuenitur. Aut si propterea verum est, quia etiam nomine orientis & occidentis totus solet mundus intelligi, nunquid cùm duas partes alias nominamus septentrionis & austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianum, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino vnde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem: sicut de bifronte, quod dicerent saltem in ore hominis inuenerunt, [e] nisi Neptunus fortè subueniat & porrigat piscem, qui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces pateret. Et tamen hanc vanitatem per tot ianuas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem: Ego sum ianua.

L. VIVES.

a SEd Iani bifrontis.] *Alij hunc regem bifrontem fuisse referunt, quòd fuerit prudentissimus, videritque procul ventura,*

& respexerit præterita, sicut de cordato Homerus inquit: ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Plutarchus in Problematis duas causas affert, alterã, quòd Ianus fuerit Perrhæbus Græcus, sic esse literis mandatum: qui postea quàm in Italiam venisset, linguã simul cum moribus mutarit. Altera causa est: quòd Italos populos Ianus & agros colere docuerit, & rempublicam administrare: Alij, vt Ouidius, quod hîc Augustinus attingit, quòd Ianus sit mundus gemina facie, hac ortũ spectante, illa occasum. Sunt qui Ianum solem velint, cuius est quotidie ortus & occasus. Nigidius est autor, colique à Græcis Ἀπόλλωνα θυραῖον & ἀγυιᾶ, quasi Ianitorẽ & viis præfectum. Tãetsi non crediderim eadẽ forma cultũ, qua Ianũ apud Romanos. Nã Ouidius inquit:

Quem tamen esse deum dicam te Iane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.

Pingebatur & quadriformis. C. Bassus de dijs apud Macrobiũ: Ianus bifrons pingitur, quasi inferûm & superûm ianitor. Idem quadriformis, quasi vniuersa climata maiestate sua complexus. Hic Ianus est is quem geminum in sacrificijs vocabant: nam simplex duplici tantùm est fronte, & Ianus geminus, cuius porta claudebatur pace, bello patebat.

b Palatum Græci οὐρανόν. } *Vt Arist. in lib. De partibus animaliũ. Plinium existimant hunc imitatum etiam cæli vocabulo vsum eodem significatu libro vndecimo. nam de cerebro loquens: Hoc, inquit, est viscerum excelsissimum proximumque cælo capitis.*

c Cuius similitudinẽ. } *Alibi, cuius similitudine Ianus nomẽ habet.*

d Falsum est simulachrum Iani. } *In alijs sic: falsum est simulachrũ Iani bifrontis, vt reliqua supposititia sint: vsque. Aut si propterea, quod non videtur admodum absurdum ex ijs quæ adduntur.*

e Nisi Neptunus. } *Quandoquidem id in hominibus non est inuenire.*

De Iouis potestate, atque eiusdem cum Iano comparatione. CAP. IX.

IOuem autem, [a] qui etiam Iupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo Hoc quàm magnum sit, nobilissimus [b] Vergilij versus ille testatur:

Fœlix qui potuit rerum cognoscere causas.

Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimúsque respondeat. Quoniam penes Ianum, inquit, sunt

ſunt prima, penes Iouem ſumma. Meritò ergo rex omnium Iupiter habetur: Prima enim vincuntur à ſummis: quia licèt prima præcedant tempore, ſumma ſuperant dignitate. Sed rectè hoc diceretur, ſi factorum prima diſcernerentur & ſumma. Sicut enim initium facti eſt proficiſci, ſummum peruenire: initium facti inceptio diſcendi, ſummum perceptio doctrinæ: ac ſic in omnibus prima ſunt initia, ſummáque ſunt fines. Sed iam hoc negotium inter Ianum Terminúmque diſcuſſum eſt. Cauſæ autem quæ dantur Ioui efficientia ſunt, non effecta: neque vllo modo fieri poteſt, vt vel tempore præueniantur à factis vitiíſvè factorum. Semper enim prior eſt res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter ſi ad Ianum pertinent initia factorum, non ideo priora ſunt efficientibus cauſis, quas Ioui tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur vt fiat, quod non faciens cauſa præceſſerit. Hunc ſanè deum penes quem ſunt omnes cauſæ factarum omnium naturarum, naturaliúmq; rerum, ſi Iouem populi appellant, & tantis contumeliis, támque ſceleſtis criminationibus colunt, tetriore ſacrilegio ſeſe obſtringunt, quàm ſi prorſus nullum putarent Deum. Vnde ſatius eſſet eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitioſis honoribus, ſuppoſito vano figmento, quod potius blaſphemarent, Sicut Saturno dicitur ſuppoſitus lapis, quem pro filio deuoraret: quàm iſtum deum dicere, & tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot ſtupra diffluentem, & naturarum omniū naturaliúmque rerum cauſas ſummas habentem, & ſuas cauſas bonas non habentem. Deinde quæro quem iam locum inter deos huic tribuat Ioui, ſi Ianus eſt mundus? Deos enim veros animam mundi ac partes eius iſte definiuit, ac per hoc quicquid hoc non eſt, non eſt vtique ſecundùm iſtos verus Deus. Num igitur ita dicturi ſunt, Iouem animam mundi, vt Ianus ſit corpus eius, id eſt, iſte viſibilis mundus? Hoc ſi dicunt, non erit quemadmodum Ianum deum dicant, quoniam mundi corpus non eſt Deus, vel ſecundùm ipſos, ſed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertiſſimè dicit, Deum ſe arbitrari eſſe animam mundi, & hunc ipſum mundum eſſe Deum: ſed ſicut hominem ſapientem, cùm ſit ex animo & corpore, tantùm ex animo dici ſapientem: ita mundum Deum dici ab animo, cùm ſit ex animo & corpore. Solum itaq; mundi corpus non eſt Deus, ſed aut ſola anima eius, aut ſimul cor-

pus & animus: ita tamen, vt non sit à corpore, sed ab animo deus. Si ergo Ianus est mundus, & deus est Ianus, nunquid Iouem vt deus esse possit aliquam partem Iani, esse dicturi sunt. Magis enim Ioui vniuersum solent tribuere. vnde est illud: Iouis omnia plena. Ergo & Iouem, vt deus sit, & maximè vt rex deorum non alium possunt existimare, quàm mundum: vt in diis cæteris secundùm istos suis partibus regnet. In hanc sententiam etiam quosdam versus [c] Valerij Sorani exponit idem Varro, in eo libro, quem seorsum ab istis de cultu deorum scripsit, qui versus hi sunt.

[d] *Iuppiter omnipotens regum rex ipse, deúsque*
Progenitor, genitrixque deûm, deus vnus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita vt eum [e] marem existimarent, qui semen emitteret, fœminam quæ acciperet: Iouémque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere. qua causa, inquit, scripsit Soranus: Iupiter progenitor genitrixque: nec minus cum causa vnum & eundem omnia esse. [f] Mundus enim vnus, & in eo vno omnia sunt.

L. VIVES.

a QVi etiam Iupiter dicitur.} *Nam duos rectos habet, Iupiter, & Iouis, & ex vtroque obliquos Iouis & Iupitris: quanquam vsus alterius rectum, alterius obliquos reiecit, sicut in Græco* Ζεὺς *&* Δὶς.

b Vergilij versus ille.} *Secundo Georgicorum, vbi eos fœlicissimos putat, qui rerum causas inquirunt. & consequuntur, ex sententia Peripateticorum & Academicorum, quam Arist. lib. x Ethicorum, & Cicero quinto De finibus fusè persequitur.*

c Valerij Sorani} *Huius Valerij Sorani meminerunt Cicero primo De oratore. Plin. lib. 3. Solinus in Polyhistore, Plutarch. in Problem, Macrobius lib. 1. Saturnalium & Seruius 1. Greg. Fuit Latinus homo doctissimus togatorum, vt Crassus dicit in primo De oratore Cic. Tributum hoc est Varroni, sed ante Varronem Sorano: sicut Poëta nomen Ennio ante Vergilium. Functus est Romæ honoribus, præcipuè tribunatu plebis: & quod nomen illud arcanum vrbis Romæ, quod euulgari est nefas, ausus esset enunciare, pœnas luit. Plinius, Solinus, Macrobius, Plutarchus in Problematis. tametsi Plutarchus in Pompeio Q. Valerium philosophum, quod multi non dubitant de Sorano dici, à Pompeio narrat occidi iussum: sed autorē dicit huiusce rei Oppiū esse, cui cauendum, ne crudelè assentiamur de Pompeio narranti, nempe*

homini

homini Cæsaris amico. Sunt qui putent hunc subita morte corruisse: alij suffixum esse cruci, vt Seruius.

d Iupiter omnipotés.} *In antiquis codicibus versus prior sic legitur.*

Iupiter omnipotens regum, rerúmque, deúmque.

e Marem, &c. fœminam.} *Ex Orpheo in Hymnis, ex quo sunt ipsi versus:*

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

f Mundus enim vnus } *Ex sententia optimi cuiusque philosophi contra Anaximandrum, & Anaximenem, & Aristarchum, & Xenophanem, & Diogenem, & Leucippum, & Democritum, & Epicurum, qui plures construebant.*

An Iani & Iouis recta discretio sit. CAP. X.

CVm ergo & Ianus mundus sit & Iupiter mundus sit, vnúsque sit mundus, quare duo dij sunt Ianus & Iupiter? Quare seorsum habent templa, seorsum aras, diuersa sacra, dissimilia simulachra? Si propterea, quia alia vis est primordiorũ, alia causarum, ex illa Iani, ex ista Iouis nomẽ accepit: nunquid si vnus homo in diuersis rebus duas habeat potestates, aut duas artes, quia singularum diuersa vis est, ideo duo iudices, aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & vnus deus cùm ipse habeat potestatem primordiorum, ipse causarum, num propter hoc duos deos esse necesse est putari, qui primordia causæque res duæ sunt? Quòd si hoc iustum putant, etiam ipsum Iouem tot deos esse dicant, quot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diuersæ sunt, ex quibus pauca commemoro.

De cognominibus Iouis, quæ non ad multos deos, sed ad vnum eundémque referuntur. CAP. XI.

[a] DIxerunt eum victorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, [b] centupedam, supinalem, tigillum, [c] almum, ruminum, & alia [d] quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt vni Deo propter causas potestatésq; diuersas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coëgerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd haberet impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatẽ, quòd [e] tanquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd ruma, id est, mamma aleret anima-

lia. In his vt aduertimus, quædam magna sunt, quædam exigua, & tamen vnus [f] vtraque facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerum, atq; primordia, propter quas res vnum mundum, duos deos esse voluerunt, Iouem atq; Ianum, quem continere dicunt mundum, & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longè inter se vi & dignitate diuersa, duo dij esse compulsi sunt, sed vnus Iupiter, propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mammam præbere sugentibus magis Iunonem potuit dicere quàm Iouem: præsertim cùm esset diua Rumina, quæ in hoc opus adiutorium illi famulatúmque præberet. Cogito enim posse responderi, & ipsam Iunonem nihil aliud esse quàm Iouem, secundùm illos Valerij Sorani versus, vbi dictum est.

Iupiter omnipotens regum rerúmque deûmque
Progenitor genitrixque deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentius fortasse quærentibus, ipse inueniatur esse etiam illa diua Rumina? [g] Si enim maiestate deorum rectè videbatur indignum, vt in vna spica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quanto est indignius vnam rem infimam, id est, vt mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari, quorum sit vnus Iupiter rex ipse cunctorum: & hoc agat non saltem cum coniuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina, ipse Ruminus: Ruminus fortasse pro sugentibus maribus: Rumina pro fœminis? [h] Dicerem quippe noluisse illos Ioui fœmininum nomen imponere, nisi & in illis versibus progenitor genitríxque diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quòd etiam pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios inuenimus, vt in quarto libro iam commemorauimus. Sed cùm & mares & fœminæ habeant pecuniam: cur non & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi viderint.

L. VIVES.

a Dixerunt eum victorem.} *Iouis plurima fuerunt, apud Græcos & Latinos cognomina, quorum pleraque ex Græcis persequitur instituto suo Orpheus in Hymnis, & sparsim Homerus in vtroque poëmate & Hymnis: velut quòd sit φίλιος, id est, amicitiæ præses, & ξένιος, hospitalis, & ἑταιρεῖος socius, & ὅρκιος iurisiurandi præses*

& alia

& alia quæ ad naturam eius potius pertinent, quàm ad vsum hominum. Præter hæc erat & Iupiter Anxurus Terracinæ, quasi ἄνευ ξυροῦ, sine nouacula imberbis, vnde & Anxur olim dictæ Terracinæ, Seruius. Erat & Apomyas in Olympia, quem sacrauit Hercules, quasi muscarũ abactorem, cùm illis inter sacrificandum infestaretur: & Athenis Iupiter φράτριος, quasi tribulis, cuius festum secundo die τῶν ἀπατουρίων. hoc est, deceptorum, isque dies ab effluxu cruoris hostiarum ἀνάῤῥυσις dicebatur, & in Caria λαβρανδεὺς, quasi securarius, in cuius dextra non fulmen, sed securis erat, quam Lydi λάβρυν dicunt, apud Plutarchum in Prob. Erat etiam in Græcia ἐλευθέριος, quasi liberator, quòd ab armis Persarum liberasset: in Asia minore Milesius, in Chaonia, Dodonæus: Ammonius in Africa: Athenis μειλίχιος, cui nullum sacrificabatur animal, sed frugibus placabatur & pomis, Thucydides. Erat & ἀφέσιος, quasi dimittens, & κόκκυξ Argis, hoc est, cuculus, & φύξιος à Phryxo sacratus, quasi fugæ comes, vbi & vellus aureum, apud Apollonium: & Aratrius apud Phœnices, Cœli filius Saturni frater, cui fuit Dagoni nomen, aratri inuentor vnde cognominatus Iupiter Aratrius: & πανελλήνιος toti Græciæ communis. In Sicilia ἀγοραῖος, forensis, quòd foro præesset, eique statua eo loco erigebatur: Herodotus. Erat Romæ præter ea nomina quæ commemorat Augustinus, Iupiter Feretrius, de ferendis spoliis opimis, sacratus à Romulo: Capitolinus, à loco: Elicius, quem sacrauit Numa in Auentino ab eliciendo è mentibus diuinis, quomodo procuranda essent fulmina & prodigia: Pistor, à panibus, quos de Capitolio iactarunt obsessi Roma capta, cuius festum sexto Idus Iunij: Viminius, in colle Viminali: Prædator: prædæ adiutor, cui & aliquid debebatur de præda, Seruius: Vltor, quem sacrauit Agrippa: Tonans, quem Augustus post bellum Cantabricum: Custos, à Domitiano in Capitolio: Latialis, à Tarquinio Superbo in monte Albano: Inuictus, cuius festum Idibus Iunij: Inuentor, cuius ara prope portam Trigeminam, sacratus ab Hercule inuentis bobus, cui iuuencus immolabatur: Adultus, cui sacrificabatur in nuptijs. Liuius, Dionysius, Plutarchus, Suetonius, Lactantius, qui libro primo scribit Iouem de nominibus hospitum suorum esse plerunque cognominatum, velut Athabyrium, Lapriandum à quibus in bello est adiutus, tum Laprium, & Molionem, & Casium. Theseus Hecalesium Iouem, & eius sacra instituit in Attica terra de nomine Hecales vetulæ hospitæ suæ. Aristoteles in libello De mundo, cuius iam aliàs mentionem fecimus, cùm Deus sit vnus, multinomius est ab affectionibus omnibus, nempe Iupiter & ἀστεροπητὴς, id est, fulgurator, & βροντᾶος, tonans, & αἴθριος, serenator, & αἰθέριος, cælestis, &

κεραύνιος fulminator, & ὑέτιος pluuius, & ἐπικάρπιος frugifer, & πολιεὺς vrbicus, & γενέθλιος natalitius, & ἕρκιος vallaris, & ὁμόγνιος cognatus, & πατρῷος patrius: ipse est etiam fata & omnia, quæ de fato & parcis dicuntur, nempe ἀνάγκη, καὶ μοῖρα, καὶ νέμεσις, καὶ ἀδράστεια. Sic ille.

b Centumpedam. } *Ab stabilitate sic est dictus, vt idem Augustinus explicat: nam firmius res consistit, quo pluribus innititur pedibus, & velut fulcris. Est & vermis centipeda.*

c Alinum. } *Alij codices alumnum, sed Almum melius vt arbitror. nam alma & almus ab alendo dicuntur: vnde Venus alma, & Ceres, & terra alma. Alumnus verò non facilè est is qui alit, quod quidam putant.*

d Quæ per se prosequi longum est. } *Antiqui codices habent: Quæ persequi longum est. Commentatores verbi significationem parum intelligentes, per se prosequi deprauarunt, rati persequi solùm dici de insectatione inimica.*

e Tanquam tigillus mundum contineret. } *Tignus, vnde tigillus trabs, cui tectum innititur. Arist. περὶ τοῦ κόσμου, vmbilicis quibus fornix continetur & sistitur, Deum esse in mundo similem ait, qui si absit vel momentum, corruat protinus naturæ ædificium necesse est, vt ablato vmbilico fornicis structura tota dissoluta concideret. Non est ab hoc proposito dissonum, quod Orpheus in Hymnis de Ioue inquit:*

Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος. *Et pòst:*
Ζεὺς πόντου ῥίζα.

f Vtraque facere. } *Et magna & parua.*

g Si enim maiestate deorum, } *Lib. 4. Derisa est opinio eorum, qui alium Deum cura geniculi, alium folliculi tribuebant.*

h Dicere quippe voluisse. } *In antiquis melius: Dicerem quippe noluisse.*

Quòd Iuppiter etiam pecunia nuncupetur.

CAP. XII.

QVàm verò eleganter rationem huius nominis reddiderunt, & pecunia, inquiunt, vocatur. quòd eius sint omnia. O magnam rationem diuini nominis, imò verò ille cuius sunt omnia, vilissimè & contumeliosissimè pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terra continentur, quid est pecunia in omnibus omnino rebus. [a] quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc auaritia Ioui nomen imposuit, vt quisquis amat pecuniam, nó quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare videatur.

deatur. Longè autem aliud esset si diuitiæ vocaretur. aliud nãque sunt diuitiæ, aliud pecunia. [b]Nam dicimus diuites sapiẽtes, iustos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parua. Magis enim sunt virtutibus diuites: per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus satis est quod adest: pauperes verò auaros dicimus semper inhiantes, & egentes. Quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacunque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verùm rectè dicimus diuitem, non tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicuntur itaque & diuites pecuniosi, sed interius egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes, sed interius diuites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, vbi rex deorum eius rei nomen accepit, [c] quam nemo sapiens concupiuit? Quantò enim facilius si aliquid hac doctrina, quod ad vitam pertineret æternam, salubriter disceretur, Deus mundi rector non ab eis pecunia, sed [d] sapientia vocaretur, cuius amor purgat à sordibus auaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

L. VIVES.

a QVæ ab hominibus nomine pecuniæ. } *Omnia quæ poßidentur, nomine pecuniæ sunt comprehensa: vnde peculium dicitur à pecude deducta appellatione, vt aiunt Columella, Festus, & Seruius, quòd hæ veterum essent vnicæ diuitiæ sicut adhuc sunt multarum gentium. Erant enim ferè pastores, à quibus manasse vocabulum hoc etiam Varro confirmat. lib. De Lat. lin. 4. postea ad opes vrbanas se extendit.*

b Nam dicimus diuites. } *Paradoxum Stoicum, ὅτι οἱ σοφοὶ μόνοι πλούσιοι. Quod Cicero ita esse multis magnísque rationibus suadet. Id in magnis ingenijs philosophorum est disputatum, qui sæpißimè contra pecuniam perorarunt.*

c Quam nemo sapiens concupiuit. } *Salust. in Cat. Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta corpus animúmque virilem effœminat, semper infinita, insatiabilis est, neque copia, neque inopia minuitur.*

d Sapientia vocaretur. } *Vt nos vocamus.*

Quòd dum exponitur quid Saturnus, quídve sit Genius vterque vnus Iupiter esse doceatur. CAP. XIII.

SEd quid de hoc Ioue plura, ad quem fortasse cæteri referendi sunt, vt inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic ipse sit omnes: siue quando

partes eius, vel potestates existimantur: siue cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffusam ex partibus molis huius, in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ quasi plurium deorum nomina accepit? Quid est enim Saturnus? Vnus, inquit, de precibus deus, penes quem sationum omnium dominatus est. Nónne expositio versuum illorum Valerij Sorani sic se habet: Iouem esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere? Ipse est igitur penes quem sationum omnium dominatus est. [a] Quid est Genius? Deus est, inquit, qui præpositus est, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum cui dictum est:

Iupiter omnipotens progenitor genitríxque?

Et cùm alio loco [b] genium dicit esse vniuscuiusq; animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum: talẽ autem mundi animum Deum esse, ad hoc idem vtiq; reuocat, vt tanquã vniuersalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Iouem. [c] nam si omnis genius Deus, & omnis viri animus genius, sequitur vt sit omnis viri animus deus: quòd si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit, restat vt eum singulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Iouem.

L. VIVES.

a QVid est Genius.} *Festus Pompeius: Geniũ appellabant deũ, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius: Genius, inquit, est deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignũtur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Quæsitum apud eruditos, quis deus esset Genius, inuentúmque non simpliciter id dici. Nam Genius naturæ est deus parens illius, & Genij sunt cælorum multi, quorum meminit Capella in Nuptijs: & Martis Genius Melicerta, vt ait Parthenius: & corporalium rerum Genij sunt elementa quatuor, ignis, aër, aqua & terra. Quæ Græci cùm στοιχεῖα vocent, γενέθλιους quoque θεοὺς dicunt. cui non absimile est quod Macrobius adducit de penatibus naturæ, quòd sint medius aër Iupiter, & infimus Iuno, & supremus æther Minerua, quîs tribus sub vno tecto Tarquinius Priscus templum vouit. Duodecim cæli signa cum sole & luna sunt qui Genios aiant, & hi quidem Genij vniuersaliores. Nam suus est cuique loco Genius, quem faciunt ei præsidere. Quin & vnicuique hominum suus sic dictus, vt Censorinus inquit, siue quòd in eius tutela, vt quisque natus est, viuit: siue quòd vt generemur, curet: siue*

quòd

quòd vnà gignatur nobiscum: siue etiam, quòd nos genitos suscipiat, ac tueatur. Eundem esse Genium & Larem multi prodiderunt veterum, in quis & C. Flaccus in libro quem ad Cæsarem De indigitamentis reliquit. Porrò Lares, quemadmodum est apud Ouidium, gemini fuerunt filij Mercurij & Laræ, siue Larundæ nymphæ. Ideo veterum plerique, inter quos Euclides, geminos singulis hominum addunt Lares alterum bonum, alterum malum: qualis ille fuit, quem Plutarchus, Florus, & Appianus scribunt oblatum M. Bruto media nocte ad tenuem lucernam de bello cogitanti.

b Genium dicit esse vniuscuiusque animum rationalem. } *De hoc copiosius proximo libro.*

c Nam si omnis Genius deus. } *Conclusio primæ formæ primi ordinis syllogismorum, vulgò barbara dicunt.*

De Mercurij, & Martis officiis. CAP. XIIII.

MErcurium verò & Martem, quomodo referrent ad aliquas partes mundi, & opera Dei quæ sunt in elementis, non inuenerunt, & ideo eos saltem operibus hominum præposuerunt, sermocinandi & belligerandi ministros. [a] Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundũ eius arbitrium Iupiter loquitur, aut loquendi ab illo accipit facultatem, quod vtique absurdum est. Si autem illi humani, tantùm sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mamma, non solùm pueros, sed etiam pecora, vnde Ruminus cognominatus est, Iouem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ad per hoc idem ipse est Iouis atque Mercurius. [b] Quòd si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut illa quæ de eo interpretantur ostendunt. [c] Nam ideo Mercurius, quasi medius currens dicitur appellatus, quòd sermo currat inter homines medius, [d] ideo ἑρμῆς Græcè, quòd sermo vel interpretatio, quę vtique ad sermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur: [e] ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes & ementes sermo fit medius: [f] ideo alas ei in capite & pedibus ponunt, volentes significare volucrem ferri per aëra sermonem: [g] ideo nũcium dictum, quoniam per sermonẽ omnia cogitata enunciantur. Si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus deus non est: sed cùm sibi deos faciunt eos, qui dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidentur ab eis qui non dij, sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod ele-

mentum vel partem mundi inuenire potuerunt, vbi ageret opera qualiacunque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile nõ est. Si ergo pacem perpetuã Fœlicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermo Mercurius, vtinam quàm manifestum est, quòd non sit Deus: tam non sit & bellum, quòd vel falsò vocetur Deus.

L. VIVES.

a QVorum Mercurius si sermonis.} *Mercurios quinque fuisse narrat apud Ciceronem Cotta: primum, cælo patre & Die matre natum: secundum, Valentis & Pheronidis filium, eum qui sub terris habetur, idem Trophonius est. Tertium, Ioue tertio natum & Maia. Quartum, Nilo patrem, quem Aegyptij nefas habebant nominare. Quintum, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eámque causam Aegypto præfuisse, atque Aegyptijs leges & literas tradidisse: hunc Aegyptij Theut appellant. Hæc Cicero. Eius Theut meminit in Phædro Plat. & Eusebius libro 1. Præparationis Euangelicæ, qui eum ab Aegyptijs tradit vocari Thoyth, ab Alexandrinis Thot, Græcos ἑρμῆν dicere, qui & literas primus docuit, & de theologia altius arcanisque scripserit. Diodorus etiam lib. 1. redegisse hunc Mercurium narrat voces in ordinem, ac plerisque rebus indidisse nomina, sacráque permulta & ceremonias tradidisse. De vocibus confirmat Horatius ex Alcæo poëta, quibus de causis Aegyptij inuentorem & Deum sermonis illum putauerunt, interpretem quoque & nuntium dixere hominum ac deorum. Cùm quòd sacra velut à dijs ad homines pertulerit, tum vel maximè quod sermo ab hominibus ad homines & ad deos transcurrat, sine quo nullum constat commercium. Vnde illa apud Aristidem Rhetorem fabella, nullum commercium, concordiam in genere humano nullam fuisse, prius quàm sermonem Mercurius in eo sparsisset. & inuentio literarum paratissima fuit commento occasio, quòd procul disitos literis alloqueremur, vnde inuentor earum Mercurius vltrò citróque commeare existimatus est, & mandata diligentissimè exequi.*

b Quòd si sermo ipse dicitur.} *Porphyrius in Physiologia: Orationis interpretandi vim Mercurium dixerunt. qui tensius rectiúsque fingitur propter orationis vigorem: cæterùm, quòd oratio composita est, aliam solarem volunt, quæ sit Mercurius, aliam lunarem, quæ Hecatæ: aliam vniuersalem, quæ Hermopis. Festus Pomp. vnam ex causis cur Mercurius sit Cyllenius nuncupatus esse dicit, quòd sermo sine manibus omnia conficiat, quibus partibus corporis egeni κυλλοὶ vocantur,*

tamet-

tametsi hoc nomen ad omnes mutilatos patet: alij de loco Cylleninm nuncupant.

c Nam ideo Merc. quasi med. currens.} *At Festus ait, à mercibus esse dictum. Ego enim nomen à mercor deriuatum puto, vnde sunt mercatus & mercatura, & merx, quis omnibus præest Mercurius.*

d Ideo ἑρμῆς Græcè.} ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν, *id est interpretari. Hoc idem est esse nuncium deorum, non quòd dicta interpretetur, sed quòd diligentissimè, & optima fide peragat, quæ sunt mandata, quod est munus sermonis, perferre ab animis ad animos sensa quæ aliter patefieri & edoceri nequeũt: cúmq; animi prodijs putarẽtur, ideo interpredιuũm, & nuncius est appellatus. Plato in Cratyllo:* ὁ τὸ εἴρειν ἐμήσατο δικαίως ἂν καλοῖτο ὑπὸ ὑμῶν εἰρέμης. νῦν δὲ ἡμεῖς, ὡς οἰόμεθα, καλλωπίζοντες τὸ ὄνομα ἑρμῆν καλοῦμεν. καὶ ἥ γε ἶρις ἀπὸ τοῦ εἴρειν ἔοικε κεκλημένη ὅτι ἄγγελός ἐστιν. *Qui irin, inquit, hoc est, loqui cõmentus est meritò vocetur à vobis iremes. Nũc verò nos elegantius rati nomẽ proferre, Hermam vocamus. Ipsa etiã Iris à dicendo videtur nominata, quoniã nuncia quoq; est. Porrò omnis qui alicui negotio conficiendo se interponit, dicitur enterpres, conciliator quoq; & medius, sicut Seruius inquit 4. Aeneid. vt apud Ciceronem, qui interpretes corrumpendi iudicij esse solent. Et Verg. ipse verbis Didonis Iunonem alloquentis, quæ conciliatrix fuerat Didonis & Aeneæ.*

Túque harum interpres curarum, & conscia Iuno.

e Ideo & mercibus præesse.} *Sine sermone perit commercium mortalium. Diodorus perhibet existimatum à quibusdam Mercurium mensuram, pondus, & mercaturæ quæstum inuenisse. Extat & apud Græcos prouerbium* κοινὸς ἑρμῆς.

f Ideo alas.} *Mercurius alatus fingitur, non modò in pedibus, quæ vocant talaria, & apud Homerum* πέδιλα, *sed etiam in temporibus: vtrinque enim ei prominent pinnulæ pares, vt Apuleius describit in Apologia. Fingitur enim deus ille petasatus, hoc est galero tectus, extantibus supra galerum pinnis, quod in Amphy. significauit Plautus verbis ipsius Mercurij: Ego has habeo vsq; in petaso pinnulas. Hanc annotationem acceptã refero Beroaldo in Comment. Augusti Suetonij.*

h Ideo nuncium.} *Hoc idem, vt dixi, interpres ex Diodoro Siculo lib. 6. & sic exponit Acron. lib. 1. Carm. Horatij.*

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncupauerunt. CAP. XV.

NIsi [a] fortè istæ stellæ sunt hi dij, quas eorum appellauere nominibus. Nam stellam quandam vocant Mercurium, quandam itidem Martem: sed ibi est

& illa: quam vocant Iouem, & tamen eis mundus est Iouis. Ibi quam vocant Saturnum, & tamen ei præter eam dant non paruam substantiam, omnium videlicet seminum. Ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus: [b] & tamen eandem Venerem esse etiam Lunam volunt, quanuis de illo fulgentissimo sydere apud eos [c] tanquam de malo aureo Iuno Venúsque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Iunonis: sed vt solet Venus Iunonem vincit. Nam multò plures eam stellam Veneri tribuunt: ita vt vix eorũ quisquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat, cùm regem omnium Iouẽ dicant, cùm stella eius à stella Veneris tanta vincatur claritate? Tantò enim esse debuit cæteris illa fulgentior, quantò est ipse potentior. Respõdent ideo sic videri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est, atq; à terris longè remotior. Si ergo superiorem locum maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Ioue superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Iouem facit, non potuit vsque ad sydera peruenire: [d] & quod non valuit Saturnus in regno suo neque in Capitolio, saltem est permissus obtinere in cælo? Quare autem Ianus non accepit aliquam stellam, si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt, [e] & Iouis mundus est, & habet tamen? An iste causam suam composuit vt potuit, & pro vna stella quam non habet inter sydera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercuriũ & Martem partes mundi putant, vt eos deos habere possint, quia vtique sermo, & bellum non sunt partes mundi sed actus hominum, cur arieti & tauro & cancro & scorpioni, cæterísque huiusmodi quæ cælestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus constant, [f] superiúsque ista in summo cælo perhibent collocata [g] vbi constantior motus inerrabilem meatum syderibus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt: nec deos, non dico inter hoc selectos, sed nec inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

L. VIVES.

a NIsi fortè illæ stellæ.} *Plato in Cratylo inquit, veteres Græcos non alios pro dijs habuisse coluißéque, quàm quos etiam tũ barbarorum complures, cælum, solem, lunam & sydera, quos naturales vocant deos, vt Sanchoniato Berytius scribit, qui autor est, priscos mortales præcipuè Phœnices, & Aegyptios bene meritis de se hominibus, quique aliquid in communẽ vitæ contulissent vsum, eos honores habuisse,*

buisse, vt templa illis statuæque erigerentur, nominibus naturaliũ deorum impositis. Hunc enim cælum illum solem, alium Iouem, aliũ Saturnũ nuncuparunt: hæc ille. Et haud dubiè vel quòd essent astrologiæ periti dij ipsi, ea nomina syderum sibi indebant, quarũ virtutibus se crederent valere: vel posteri sydera nominibus eorum vocauerunt, qui eas artes attulerunt ad vitam, quarum effectricia existimarẽt ea esse sydera. Nam Mercurius stella homines, vt putant reddit facundos, ingenio versutili, accommodátq; naturæ illius planetæ cui sese addit: quã causam video placuisse Seruio, cur Mercurius deorum nuntius appellatus sit: nam bonus benignúsque est cũ Ioue & Sole, atrox & maleficus cũ Saturno & Marte. Mars quoque violentus est in cælo, & cruentus, bella motúsque terris immittit. idcirco Martem irascentiæ vim Porphyrius interpretatur, quæ quoniã ignea est, atq; cruenta, bellis est præfecta. Hinc oritur theologia Stoicorum, referentium deorum rationes naturásque ad corpora mundi. vnde nascitur tanta rerum omniũ obscuritas, vt veritas altiss. tenebris obruta perspici nulla arte queat: sicut ait tum ex eodem Sanchoniathone Eusebius lib. Præp. Euang. 1. tum etiã ex suis ipsius argumentis ac rationibus, vti & Aug. hoc libro disputat.

b Et tamen eandem Venerem esse etiam Lunam.} *Macrob. li. Saturn. 1. & adducit Philochorum in Athide, Venerem esse Lunam, eique sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quòd eadem & mas existimaretur, & fæmina. Apuleius lib. 11. Transfor. ad Lunam. Sed tu cælestis Venus, quæ primis rerum exordiis sexuum diuersitatem generato amore sociasti, & æterna sobole humano genere propagato, nunc circunfluo Paphi sacrario coleris.*

c Tanquam de malo aureo Iuno Venúsq;} *Fabula de aurei mali contentione inter tres deas, Iunonem, Venerẽ, & Mineruam notior est, quàm vt sit opus hîc eam explicare. Porrò de Lucifero sic Pl. lib. 2. Infra solem ambit ingens sydus appellatũ Veneris, alterno meatu vagũ, ipsisq; cognominibus æmulũ solis & lunæ, præueniẽs quippe & ante matutinũ exoriẽs Luciferi nomẽ accipit, vt sol alter, diémq; maturans: cõtrà ab occasu refulgẽs nuncupatur Vesper, vt prorogãs lucẽ, vicémq; lunæ reddẽs. Quã naturã eius Pythagoras Samius primũ deprehendit Olymp. circiter 42. qui fuit vrbis Romæ annus 142. largiore magnitudini extra cũcta alia sydera est, claritatis quidẽ tãta, vt vnius huius stellæ radiis vmbræ reddãtur. Itaq; & in magno nominũ ambitu est. Alij enim Iunonis, alij Isidis, alij Martis deûm appellauere. Hæc ibi.*

Lucifer.

d Et quòd non valuit Sat.} *Nam è Creta pulsus à filio Ioue, & è Capitolio, quæ prius erat Saturnia, postea collis ille sacer fuit Ioui Capitolino.*

e Et Iouis mundus est.} *Veterem rectũ Iouis vsurpat, sic in sexto De repub. Cicero. Prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis.*

f Superiúsque ista.} *In octauo cælo est signifer duodecim signis cõstãs, animalium nominibus insignitus, dictus idcirco ζῳδιακὸς, quorum signorum vnumquodque multis stellis est illustre.*

g Vbi constantior motus.} *Quia vigintiquatuor horis circũ terram voluitur, eundẽ cursum perpetuò seruans, vnde fiunt nox & dies, ipsáque signa eodem semper sunt ordine, eisdem sita locis, cùm planetæ modò sint inter se aduersi, modò auersi, iam alius præcurrat aliũ, alius sequatur: quæ varietas motuum causam Græcis præbuit vocãdi stellas illas planetas, quasi erratiles, cùm nullus eorum erret, sed simul omnes collati errare videantur difformitate motuũ quæ in octaui cæli stellis non est, nempe sitis omnibus eodem cælo, quod ideo ἀπλανὴς dicitur.*

De Apolline & Diana cæterísque selectis diis quos partes mundi esse voluerunt.

CAP. XVI.

a Apollinem quanuis b diuinatorem c & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt: Dianámque germanam eius similiter lunam d & viarum præsidem. e Vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat, f & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sydera de cœlo radios terras vsque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam fœmininis: vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id est, ad Iouem, qui propterea dictus est progenitor genitríxque, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidem etiam matrem magnam eandem Cererem volunt, quam nihil àliud dicunt esse quàm terram, eámque perhibẽt & Iunonem. Et ideo ei secundas causas tribuunt rerum, cùm tamen Ioui sit dictum progenitor genitríxque deûm: quia secũdum eos totus mundus ipse est Iouis. Mineruam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec inuenerunt vel stellam vbi eam ponerent, eandem vel summum æthera, g vel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putauerunt, quòd ipsa sit terra, h quanuis ignem mundi leniorem, qui pertinet ad vsus hominum facilem, non violentiorem,

tiorem, qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt, in quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius: in vniuersum, sicut Iouem: partes eius, vt genium, vt matrem magnam, vt solem, & lunam, vel potius Apolline & Dianam: & aliquando vnum deum res plures: aliquando vnã rem deos plures faciunt. Nam vnus deus res plures sunt; sicut ipse Iupiter: & mundus enim totus Iupiter, & solum i cælũ Iupiter, & sola stella Iupiter habetur & dicitur. Itémq; Iuno secundarũ causarũ domina, & Iuno aër, & Iuno terra, [k] etsi Venerẽ vinceret Iuno stella. Similiter Minerua summus æther, & Minerua eadem luna, quam esse in ętheris infimo limite existimant. Vnam verò rem deos plures faciunt. Et Ianus est mundus, & Iupiter. Sic & Iuno est terra, & mater magna, & Ceres.

L. VIVES.

a Apollinem.} *Apollines Cicero 3. De nat. deorũ quatuor ponit: Dianas tres. Tertium Apollinem, & secundam Dianam filios dicit fuisse Iouis Saturnij & Latonæ.*

b Diuinatorem.} *Hoc vulgatissimũ est tot autoribus, tũ Græcis, tũ Latinis, ea de re scribentibus. Plato in Cratylo, Thessalos ait nõ Ἀπόλλωνα dixisse, sed ἅπλουν propter diuinationem, in quo est, τὸ ἀληθὲς τε καὶ ἁπλοῦν. ταὐτὸν γάρ ἐστι: id est propter verum & simplicitatem, quæ idem sunt. Nicander in Ætolicis scribit Apollinem diuinam peritiam edoctum à Glauco, qui postea factus deus marinus, & Melicerta nominatus est.*

c Et medicum.} *Macr. 1. Saturn. virgines Vestales sic indigetãt, Apollo medice, Apollo Pæan. Eundẽ esse Æsculapiũ probat, hoc est, vim salubrẽ de substantia solis animis & corporibus animantiũ subuenientem. Hæc & alia de Apolline plurima ibi.*

d Et viis præsidere.} *Festus lib. 9. Iuuenalia fingebantur Dianæ simulachra, quia ea ætas fortis est, ad tolerandã viã. Diana enim viarũ putatur dea: præsidet enim saltibus & mõtibus, viásq; illustrat, per quas frequens ingreditur, feras persequens, vt mox dicã.*

e Vnde & virginem volunt.} *Sic vulgò. & narrant ædem Dianæ fuisse Romæ, in quã viros ingredi nefas, quòd quidã ibi cũm mulieri, quæ deã salutatũ venisset, vim attulisset, à canib⁹ sit cõtinuò discerptus. Plato Dianã ἄρτεμιν vocatam docet, διὰ τὸ ἀρτεμὲς, καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν: id est, propter integritatẽ & modestiam, quam optione virginitatis habet: aut ὡς τὸν ἄροτον μισησάσης τὸν ἀνδρὸς ἐν γυναικὶ, quòd viri & fœminæ coitum oderit.*

tametsi fabulantur concubuisse cum Endymione, quod & de Pane Mercurij filio narrant, qui Lunæ concubitus meruit precio pecoris albi. Verg. 3. Georg.

Munere sic niueo lanæ, si credere dignum est.
Pan deus Archadiæ, captam te Luna fefellit.
In nemora alta vocans, nec tu aspernata vocantem es.

f Et ideo ambos sagittas habere.} *Arcum tenet in manu Apollo, & sagittas, quibus draconẽ Python confecit: inde apud Homerum frequenter ἀπόλλων ἑκηβόλος, id est, procul iaculans dicitur: etiam ἑκατηβόλος, q. supernè iaculãs, & ἀεὶ βάλλων: tum Diana virginitate perpetua animo destinata, syluas & montes pererrat venans, eo cultu, quo Venus Æneæ conspecta est apud Verg. cothurnata, & pharetrata præcincta, & in cursum expedita. has sagittas nihil aliud, quàm eorum radios putandum esse omnes docent, quibus sunt illa sydera armata: sicut de Sole Lactantius inquit:*

Armatus radijs elementa liquentia lustrans.

g Vel etiam Lunam esse dixerunt.} *Porphyrius in Naturalibus deorum interpretamentis, quod in sole, inquit, est Apollo, id in Luna est Minerua, per quam prudentia significatur.*

h Quamuis ignem mundi leuiorem.} *Nempe ad focos, & vsus hominum: tum etiam ad generationem pertinentem, vt dixi alibi: quanquam in his, vt rebus commentitijs: mira est sententiarũ varietas. Phurnutus enim ait, Vulcanum esse ignem hunc crassiorem, quo passim vtimur. Ille enim subtilior Iupiter est: & idem Prudentius. Ipse ignis nostrũ qui seruit ad vsum, Vulcanus perhibetur, & in virtute superna fingitur, ac delubra deus & nomine acore assimulatus habet: nec non regnare caminis fertur, & Æolia summus faber esse, vel Ætna.*

i Solum cælum Iupiter.} *Vnde illud Ennij: Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.*

k Et si Venerem vinceret.} *In contentione de nomine luciferi stella.*

Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronunciauerit ambiguas. CAP. XVII.

ET sicut hæc, quæ exempli gratia cõmemoraui, ita cætera non explicant, sed potius implicant: sicut impetus errabundę opinionis impulerit, ita huc atq; illuc, hinc atq; illinc, insiliunt & resiliunt: vt ipse Varro de omnibus dubitare, quàm aliquid affirmare maluerit: nam & triũ extremorum, primum cùm de diis certis absoluisset librum, in altero

a de

[a] de diis incertis dicere ingressus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones posuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit iudicari oportere, & posse, cùm audierit, faciet ipse. Ego citius perduci possem, vt in primo libro quę dixi, in dubitationē reuocē, quàm in hoc quæ perscribam, omnia ad aliquam dirigam summam. Ita non solùm illum de diis incertis, sed etiā illum de certis fecit incertum. In tertio porrò isto de diis selectis, posteaquam prę locutus est, quod ex naturali theologia præloquendum putauit, ingressurus huius ciuilis theologiæ vanitates & insanias mendaces, vbi eum non solū non ducebat rerū veritas, sed etiā maiorū premebat autoritas. De diis, inquit, pop. Rom. publicis, quibus ędes dedicauerunt, eósque pluribus signis ornatos, notauerunt, in hoc libro scribā, sed vt [b] Xenophanes Colophonius scribit, quid putem, non quid contendam ponam. Hominis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerū igitur non cōprehensarum, nec firmissimè creditarū, sed opinatarū, & dubitatarum, sermonem trepidus pollicetur, dicturus ea, quæ ab hominibus instituta sunt. Neq; enim sicut sciebat esse mundum, esse cælū, & terram, cęlū syderibus fulgidū, terrā seminibus fertilem: atq; huiusmodi cætera, sicut hanc totā molem atq; naturam vi quadam inuisibili ac præpotenti regi, atq. administrari certa animi stabilitate credebat: ita poterat affirmare de Iano, quòd mundus ipse esset: aut de Saturno inuenire quomodo & Iouis pater esset, & Ioui regnanti subditus factus esset, & cætera talia.

L. VIVES.

a De diis incertis.] *Dixi alio loco de diis incertis, quorum incerta erat diuinitas: dicā pauca de diis ignotis, ne quis eosdē esse putet ignotos deos, & incertos. Erāt in agro Attico multa diis ignotis sacra ara, vt Lucas attingit in Actis Apostol. ca. 17. & apud Pausaniam in Attica* θεῶν ἀγνώστων βωμοὶ: *qua ara inuento Epimenidis Cretēsis sunt erecta: nā cùm regio pestilentia laboraret, consultaq; Pythia respondisset, expiari oportere vrbē & agros, nec cui deo sacrum fieri oporteret dixisset, Epimenides, qui tū Athenis erat, iussit dimitti hostias per agros, sequiq; eas sacrificos, & in quo loco quaq; constitisset, ibi mactari eam, immolariq; deo ignoto propitio. Itaq; ex eo tēpore etiā ad ætatem Laertij Diogenis, frequenter visebantur per pagos Attica terræ sacra ara sine nomine. Hac libenter enarraui, propter locum sacrarum literarum.*

b Xenophanes Colophonius.] *Orthomenis filius, vt ait Apol-*

lodorus ex Colophone Ionia ciuitate, vbi & natus est Mimernus poëta elegorum scriptor. Sotion scribit putasse omnia esse incomprehensibilia, quod Laërtius improbat. Euseb. Sotionem secutus, sensus omnes falsos esse, scribit Xenophanem sensisse, rationémque simul cum sensibus infirmasse: scripsit de dijs contra Homerum atque Hesiodum. Fuit & alter Xenophanes: sed Lesbius & poëta.

Quæ credibilior causa sit, quà error paganitatis inoleuerit.

CAP. XVIII.

DE quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibētur homines fuisse, & [a] vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eorũ ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta: atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum auidas irrependo, longè latéque vulgarunt, ornantibus ea mendaciis poëtarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Facilius enim fieri potuit vt iuuenis impius vel ab impio patre interfici metuens, & auidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iste interpretatur: ideo Saturnum patrem à Ioue filio superatum, quòd ante est causa, quæ pertinet ad Iouem, quàm semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, nunquam Saturnus prior fuisset, nec pater Iouis esset. Semper enim semen causa præcedit, nec vnquam generatur ex semine. Sed cùm conantur vanissimas fabulas siue hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantas patiuntur angustias, vt eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

L. VIVES.

a ET vnicuique eorum ab iis actibus.} *In antiquis libris sic scribitur: Et vnicuique eorum ab ijs, qui eos adulando deos esse voluerunt, ex eius ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes, & cætera.*

De interpretationibus, quibus colendi Saturni causam ratiocinantur. CAP. XIX.

SAturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo essent solitum deuorare, quòd eò semina vnde nascerentur redirent: & quòd illi pro Ioue gleba obiecta est deuoranda: significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fruges, antequàm vtilitas arandi esset inuenta. Satur-

Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina. Ipsa enim quodammodo deuorat quæ genuerit, cùm ex ea nata semina, in eam rursus recipienda redierint. Et quod pro Ioue accepisse dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum semen gleba coopertum est? Nunquid ideo non est, vt cætera, deuoratum, quod gleba coopertũ est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstulerit: sicut Saturno perhibẽt oblata gleba ablatum Iouem, ac non potius gleba semen operiendo fecerit illud diligentius deuorari? Deinde isto modo semen est Iupiter, non seminis causa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inueniunt quid sapienter dicãt? Falcem habet, inquit, propter agriculturam.[a] Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibeantur, sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his viuebant seminibus quæ terra sponte gignebat.[b] An falcem sceptro perdito accepit, vt qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde [c] ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam maiores, [d] sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius aduertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, viuam, incorpoream, incommutabilémque naturam: à quo vita in æternum beata poscenda est, sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atque mortalibus.[e] Quod Cælum, inquit, patrẽ Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum semen esse diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Iouis est filius. Cælum enim esse Iouem immutabiliter, & diligenter affirmant. Ita ista quæ à veritate non veniunt, plerunque, & nullo impellente, seipsa subuertunt.[f] Κρόνον appellatum dicit, quod Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse fœcundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret. Quid ad hæc dij alij requirũtur, maximè Liber & Libera, quę est Ceres? De qui-

bus rursus quod ad semen attinet, tanta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

L. VIVES.

a Certè illo regnante, nondum erat agricultura } *Quis inuenerit artem colendi agri, non conuenit. Alij Cereri hoc tribuunt, vt vulgaris opinio: alij Triptolemo, seu certè hoc eum primum fecisse, vt Iustinus, & Ouidius: Alij Dionysio, vt Tibullus: quam Osirim nominant, vt Diodorus. Atque hæc omnia post Saturnum. Ideo Vergilius inquit:*

Ante Iouem nulli subigebant arua coloni.

Sunt qui Saturnum ipsum agriculturam docuisse Ianũ, & Italos putent: sed postquã fugit è Creta adactus necessitate aliquid excogitãdi. Ita semper posterior erit inuentio agriculturæ Saturni regno. Poetæ in ætate aurea, quæ sub Saturno fuit, nullam ponunt culturam agri: sed vt inquit Verg.

Ipsa tellus
Omnia liberius nullo poscente ferebat. *Et Ouid.*
Fruges tellus inarata ferebat.

Quæ sunt de Hesiodo sumpta: καρπὸν δ᾽ ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.

b An falcem sceptro perdito. } *Silius Italicus lib 14 falcem Saturni Zancli ciuitate Siciliæ repertam esse dicit: ideo sic eam vrbẽ appellatã. nam* ζάγκλη *Sicula lingua, est falx, sicut Thucydides testatur.*

c Ideo dicit à quibusdam pueros. } *Orosius lib. 4. cap. 6. & Tregus, Lactantius lib. 1. Poscennius Festus in libris Historiarum, per satyram refert, Carthaginenses Saturno humanam hostiam solitos immolare. hoc Herculi à Pœnis sacrificium fieri scribit Plinius libr. 36. sed alij Saturno referunt: vt Plato in Minoe, & Dionysius Halicarnasseus. Itidem Theodoritus Cyrenensis in Sacrificiis, & Eusebius, & Tertullianus, qui addit principatu Tyberij prohibitos illos id facere, crucifixis etiã sacerdotibus: nihilominus tamẽ perseuerasse in eo sacrificio, etiam sua ætate: sed occultè. Causam huius immanitatis sunt qui referant ad odium Iunonis. Sed Eusebius in Euang. præpar. ex Sanchoniathone theologiam Phœnicum recensens scribit: Saturnum regionis Palæstinæ regem, cùm hominẽ exuit, astrum illud, quod de eius nomine vocatur, induisse: paulò pòst Anobreth nympham, quæ vnicum habebat ex Saturno filium, ac idcirco Leud appellatum, nam id est illi genti vnicus filius coactam eum immolare quod periculoso bello patria premeretur, esséque moris peruetusti, filium principi charissimum, per eiusmodi discrimina dæmoni vlciscenti sacrificare, ad eius*

iram

iram placandam. Carthaginenses autem, cùm à Phœnicibus sint oriundi, hominem mactabant Saturno, cuius aliquando filius sic immolatus esset: vel ipsi hoc statuentes in Africa, vel institutum iam ex vetere patria secum transferentes in nouam. Quemadmodũ verò sacrificarẽtur hi pueri Saturno, Diodorus tradit in libro Bibliotheces 20. Erat, inquit, apud eos ahenea statua Saturni, magnitudine enormi, cuius manus in terram dependebant sic contortæ & inuolutæ, vt qui pueri admouebantur, in foueam inciderent, ignis plenam. Sic ille. Quo tempore hæc ædebamus, insula est à nostris nautis inuenta, quam de principis nomine Carolinam vocarunt. In ea frequentes visuntur statuæ deorũ, quos gẽtes illæ colũt aheneæ, intrinsecus cauæ, manibus iunctis, passísque, in quibus infantes & pueros, quos diis illis immolant, statuunt, ibíq; vruntur crudeliter igne in cauo simulachri accenso, & ære calorem immodicum concipiente.

d Sicut à Gallis.} *Plinius li. xxx. & Solinus & Mela, & Cæsar, & Lucanus, & Lactantius non Saturno, sed Eso & Theutanti immolare eos humanam victimam scribunt: Tertullianus Mercurio: sed hic est, Theutantes. Plinius iussos eos refert à Tyberio tam immani superstitione abstinere. Suetonius hoc tribuit Claudio, cœptúmque interdici tali genere sacrificij ab Augusto, sed ciuibus tantum. S. C. factum est anno V. C. 657. P. Licinio Crasso, Gn. Cornelio Lentulo Coss ne in toto imperio Romano hostia humana immolaretur. quod genus sacrificij, toto pene orbe Hadriani principatu cessauit: tametsi Latialis Iupiter etiã Tertulliani, sed & Eusebij, & Lactãtij tempore sanguine humano coleretur. Tum & ante Herculem homo Saturno immolabatur in Latio, quod sacrum Faunus instituit auo suo Saturno, ex oraculo, cuius erat versus, sicut ex Varrone Lactantius & Macrobius tradũt:* καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα, *hoc est, Diti ferte caput, patri quoq; lumina ferte. Erat autem pater Plutonis Saturnus, apud Lactantium legitur,* καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ. φῶς *verò ambiguum est:* φῶς *lux est,* φὼς *est vir, vt apud Homerum:*

> αὐτίκα δὲ μνηστῆρας ἐπῴχετο ἰσόθεος φώς. *& sæpe alibi.*

Plutarchus in libello cui titulus λάθε βιώσας, *rationem reddit, cur* φῶς *sit & lux & vir. Verùm Hercules cùm in Italiam venisset, videretq; ex Græcis, qui ea in loca demigrarant passim ad immolandum ab indigenis Aboriginibus corripi, rogassétque tã immanis ritus causam, prolatum esse oraculi carmen, quod ipse interpretatus est, docuítq; non viros Saturno, sed lumina debere esse sacra: ita institutum est, vt deinceps singulis annis Idibus Maij ex ponte Miluio per sacerdotes & virgines Vestales humana simulachra. xxx. è scirpeis virgultis cõstru-*

cta in Tyberim deiicerentur, qui Argæi dicerentur in memoriā vel iusti moris. nam veteres illi Latini Græcos omnes Argiuos nuncupabant: luce verò Saturnus placaretur: autores Græci, Dionysius, & Plutarchus. Latini, Varro, Festus, Gellius, Macrobius, Propertius, Lactantius, Ouidius. Tametsi hic aliter narrat fabulam 5. Fast. Manethus historicus refert solitos Aegyptios in Solis ciuitate tres homines Iunoni mactare: Amasim verò regem pro hominibus cereos sacrandos instituisse.

e Quod Cælum, inquit, patrem.} *Eusebius De theologia Phœnicum loquens, sic ait: Post triginta duos annos regni Cæli Saturnus eius filius insidiis prope fontes ac fluuios locatis, patrem captū execuit: vnde sacer sanguis in fontes ac fluuios stillauit: qui locus etiā his tēporibus visitur. Cælum Diodorus lib. 4. scribit peritissimum fuisse cursuum astrorum temporúmque, & annum digessisse, vnde illi Cælo nomen, rudésque homines artes docuisse, & humanitatem, regnasse circa Septentrionem & Occidentem in Africa, genuisséque ex variis vxoribus liberos quinque & quadraginta.*

f Κρόνον appellatū dicit.} *Quasi χρόνον, id est, tempus. Aliam Cæli, & Saturni, & Iouis interpretationem adducit Balbus. Stoicus apud Cicer. 2. De nat deorum. Saturnus verò non Chronos est, sed Cronos, hoc est κρόνος, tempus est χρόνος. Romani veritatis patrem Saturnum existimabant, vt scribit Plutarchus, quòd tempus omnia reuelet.*

De sacris Cereris Eleusinæ. CAP. XX.

a IN Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusina. quæ apud Atheniēses nobilissima fuerūt. De quibus nihil iste interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & ad Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fœcunditatem seminum. Quæ cùm defuisset quodam tempore, eadémq; sterilitate terra mœreret, exortam esse opinionē, quòd filiā Cereris, id est, ipsam fœcūditatē, quæ à proserpēdo Proserpina dicta esset. Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fœcūditas rediit, Proserpina reddita, exortā esse lætitiā, & ex hoc ei solennia instituta. Dicit deinde multa in mysteriis eius tradi, quæ nisi ad frugū inuentionē nō pertineant.

L. VIVES.

a IN Cereris autem sacris.} *De Cereris sacris non fuerit vel iniucundum, vel inutile, si paulò plura dixero, quàm soleant vulgò, qui de ea re tractant, Ceres ex Ioue Proserpinam genuit, quàm Pluto*

rapuit

rapuit è Sicilia matrémq; eā quærens magnā orbis partē peragrauit, cúmq; in Eleusin vnum ex xij. oppidis Atticæ terræ venisset, hospitio à Celeo, qui tū ibi erat princeps, est excepta, aluitq; dea Triptolemū recēs ex Hyona Celeo natū, seu vt Straboni placet, Ictin⁹. Quisquis ille fuerit tā Cereris amans, sacra instituit magnis ceremonijs peragenda, quæ dicta sunt Eleusina, & dea Eleusina Ceres, ac Proserpina. Sunt qui ex Ægypto per Erichtheū adducta putēt. Nō fit mihi admodū absimile veri. Nā illinc maxima pars vanitatis in reliquū se orbē sparsit. Ad ista sacra non patebat aditus nisi initiatis, præcóq; abesse profanos iubebat: atque hinc sumpsisse Verg. versiculū illū, Procul ô procul este profani autor est Seruius. & Alcibiadi tantū negotiū facessitū, quòd profanus interfuisse sacris Cereris diceretur. Primus qui hæc sacra euulgauit, fuit Numeni⁹ philolophus, quē ferūt paulò pòst vidisse per quietē deas Eleusinas habitu meretricio, quæ se adyto pudicitia sua per illū extractas quærerētur, vulgóq; prostitutas, quod profectò indiciū est meretricia illis cōtineri. Nā si honesta & sancta, nunquā eas puduisset euulgari. Obliquè hæc perstringit Socrates, vt alia permulta apud Platonē, cùm iubet turpia fœdáq; à dijs cōmissa sacris secretissimis occultari, & qui minatur se Isidis, quæ eadē est Ceres, sacra recondita aditurū. Quo dicto cogit Isidē ipsam, quæ is iubeat facere, satis declarat nefaria illa esse & pudenda. Gregorius Nazianzenus in Epiphanijs, οὐδὲ κόρη τις ἡμῖν ἁρπάζεται, καὶ Δημήτηρ πλανᾶται, καὶ κελεοὺς τινας ἐπεισάγει, καὶ τριπτολέμους, καὶ δράκοντας, καὶ τὰ μὲν ποιεῖ τὰ δὲ πάσχει. αἰσχύνομαι γὰρ ἡμέρᾳ δοῦναι τὴν νυκτὸς τελετὴν, καὶ ποιεῖν τὴν ἀσχημοσύνην μυστήριον. οἶδεν Ἐλευσὶν ταῦτα, καὶ οἱ τῶν σιωπωμένων, καὶ σιωπῆς ὄντων ἀξίων ἐπόπται, hoc est: Neq; nobis virgo aliqua rapitur, nec Ceres errat, nec Celeos adducit, & Triptolemos, & Dracones, partímq. agit, & partim patitur: nā pudet me diē afferre sacrificijs nocturnis, & ex mysterio turpitudinē efficere. Scit Eleusis hæc, & spectatores rerū, quæ tacentur, & certè silentio digna sunt. Et Theocritus ἐν ἀμαρυλλίδι. ζαλῶ δὲ φίλα γυναι Ἰασίωνα, ὃς τόσσον ἐκύρησεν ὅσσ' οὐ πευσεῖσθε βέβαλοι: Beatū arbitrātur Iasiona, qui tātū assecutus sit quantū prophani non facilè crediderint: in quo occultè perstringit concubitū Cereris & Iasionis. Quid illis sacris cōtineretur sic Eusebius docet ex Clemēte: Quidā, inquit aiūt, Melāpodē Amythaonis filiū ab Ægypto in Græciā luctū Cereris solenniter celebratū reportasse. Ceres peperit, educatur puella, Perephattē nonnulli appellāt, cui Iupiter, qui genuit, draco factus cōiūgitur: inde in Sauatiorū mysterijs draco in spiram inuolutus in sacrificijs ad

Triptolemus.

factorum memoriã, imò verò in testimoniũ tantæ turpitudinis, vt ego dixerim, adhibetur. Peperit & Perephatte tauriformẽ filiũ, vnde poeta quidã taurũ laudant Draconis patrẽ, & Draconem rursus tauri patrẽ, & in montẽ arcana hæc facta ducentes pastoralem stimulũ celebrabant. pastoralẽ, vt puto stimulum, ferulam, quod genus ligni bacchantes ferunt. Nequeo latius huius Perephattæ sacra enarrare, quasillũ, rapinã, Idoneræ terræ hiatũ, sues Eubolei, quas eodẽ hiatu simul & duas deas absorptas aiunt fuisse: vnde & Megareũ in Thesmophorijs suis immittũt, quæ sacra varijs modis mulieres quoniã hæc fabula variè narratur, per ciuitates Græcæ celebrãt, Thesmophoria, Scirophoria, Inephabiliphoria vocantes, & multis modis Perephattæ rapinã cõplorantes. Tantũ Clemens, interprete Georgio Trapezuntio: nã codicẽ Græcum non habebã. Ferebantur & cistæ opertæ à sacerdotibus puellis, altera florũ, quæ ver significatur: altera spicarum, quæ æstas. Virgines istas vocabant κανηφόρους, id est canistriferas: quarũ Cicero meminit in Verrem de signis: tametsi Porphyrio super illo versu Horatij: Velut qui Iunonis sacra ferret, Canephoros Iunonis dicit esse Athenis. Orgia quoq; hæc sacra nominabantur, sicut idem Clemens ait, ab ira quàm aduersus Iouem concepit Ceres. Catullus:

Canephori
Orgia.

Pars obscura cauis celebrabant Orgia cistis:
Orgia, quæ frustrà cupiunt audire prophani.

Strabo li. 10. & Ser. 4. Æneid. omnia ferè sacra Orgia esse à Græcis dicta perhibent. Imagines in illis sacris deorũ hæ fuerũt Creatoris, quã gestabat antistes hierophantes: Solis, quã facifer: Lunæ, quã minister ad arã: Mercurij, quã præco sacrorũ: & quemadmodum in sacris Dionysij circũferebatur Priapus, ita in istis natura muliebris, vt Theodoritus testatur: qui etiã affirmat Iouẽ cũ Cerere matre, & cum Proserpina filia cõcubuisse. Et hæc erant sacra, ad quæ non patebat aditus, præterquã initiatis, & in quæ nemini licebat penetrare, qui sibi sceleris perpetrati cõscius esset, id præcone cõclamante. Quibus nec ausus est interesse Nero, quòd impius esset, & initiari voluit Antoninus princeps, vt probaret se innocẽtẽ. Tãetsi nescio, an magnis sacris ille sit initiatus: nã lex erat apud Athenienses vetus, ne hospes vllus ad ea sacra admitteretur: vt cõmentator Aristophanis meminit. Cũq; Hercules vellet illis initiari, & lege vetaretur, quòd tamẽ erat & amicus, & Iouis filius, parua sacra Eleusina sunt instituta, quib. hospites reciperẽtur: magnáq; Cereris fuerũt, parua verò Proserpinæ, quæ ille ὥσπερ προκάθαρσιν καὶ προάγνευσιν ait esse τῶν μεγάλων, id est, purgationẽ & velut sanctificationem

ficatione admagna. Et tunicã quidẽ quã initiationis die induerãt nouã, & per quã mundã, nunquã exuebant, quoad tandẽ lacera gestari amplius nequiret. Sunt qui existiment ad fascias filiorum infantiũ seruari cõsueuisse. Et hæc quidẽ in Græcia. Romæ verò solebat magnũ Cereris anniuersariũ quotannis celebrari, quod à lugentibus fieri nefas erat, vt scribit Liu. & nuptiæ Cererũ siue Orci, quib. vinũ inferri piaculũ, sed thus, & tedas, de quibus Plaut. loquitur in Aulularia: Cereri nuptias facturi estis, quia nihil timeti allatum video. Macrob de vtroque sacro in Sat. & Serui. I. Georg. illo loco:

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.

Celebrabantur quoq; ludi in honorem Cereris, quæ Cerealia sunt dicta: de quibus extat caput in Miscell. Politiani hominis excultißimi. Et ne quis authoritate viri fallatur, dicam quid de ea re sentiã. Primũ nõ sunt ijdẽ Circẽses illi veteres, iã inde à Romulo instituti, & hi Cereales multo recẽtiores: nã illi Neptuno equestri fuerãt semper sacri: deinde Cereales ludos lõgè ante Mẽmiũ factos fuisse testis est Liuius, nempe xvi. anno secundi belli Punici ex S.C. à dictatore Gn. Seruilio Gemino, & magistro equitũ, Ælio Peto. Nec Tacitus & Ouidius aliud indicãt, quã in Circo celebrari solitos ludos Cereris: & Cereales ædiles rei frumẽtariæ curãdæ creati erant, nõ ludorũ ergo, tãetsi ludos facerẽt Cereri. Tũ & illud in capite miror putasse Politianũ C. Memmiũ, quẽ Cæsar fecißet ædilẽ, esse cui Lucretius dicasset opus suũ: vel etiã si diis placet filiũ. cùm obierit Lucretius Pompeio & Crasso secundùm cõsulib^9, opúsq; constet scriptum C. Memmio propè adolescente adhuc. Profectò verum est illud erratum vnum parentẽ esse multorum. Quæ nolim quisquã putet esse à me dicta, vt aliquid detrahã memoriæ clarißimi viri: neq; enim minoris est habendus Politianus, quòd aliquot locis sit falsus, nẽpe homo & ipse. Itaque dixi, nõ sugillãdi gratia, sed vt prosim. sunt dicta. Quòd si quis existimarit me carpendi studio esse ductũ, quod nõ est ita, is quoq; velim, vt ne ignoret, nõ esse piaculũ, nõ modò Politianum, sed ne quenquã ex sacratißimis vetustate reprehendere: verũ de Cerealibus satis supérque.

Cerealia

Cereales

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur.

CAP. XXI.

IAm [a] verò Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc nõ solùm liquoribus fructuũ, quorũ quodammodo primatum vinum tenet: verũ etiam seminibus animaliũ præfecerunt, ad quantã turpitudinẽ peruenerint, pi-

get quidem dicere, propter ſermonis longitudinem: ſed propter ſuperbam iſtorum hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa ſunt, cogor: in Italiæ compitis quædam dicit ſacra Liberi celebrata, cum tanta licentita turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur: non ſaltem aliquantum verecundiore ſecreto, ſed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrum per Liberi dies feſtos cum honore magno [b] ploſtellis impoſitum, prius per rura in compitis, & vſque in vrbem poſtea vectabatur. [c] In oppido autẽ Lauinio vnus Libero totus menſis tribuebatur, cuius diebus omnes verbis flagitioſiſſimis vtebantur, donec illud membrum per forum tranſuectũ eſſet, atque in loco ſuo quieſceret. Cui membro inhoneſto matrẽfamiliâs honeſtiſſimam, palàm coronam neceſſe erat imponere. Sed videlicet Liber deus placandus fuerat pro euentibus ſeminum: ſic ab agris faſcinatio repellenda, vt matrona hoc facere cogeretur in publico, quod nec meretrix ſi matronæ ſpectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus ſolus creditus eſt non ſufficere poſſe ſeminibus, vt occaſiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab vno vero Deo meritò immunditiæ deſtituta, ac per multos falſos auiditate maioris immunditiæ proſtituta, iſta ſacrilegia ſacra nominaret, ſeſéque ſpurcorum dæmonum turbis conuiolandam polluendámque præberet.

L. VIVES.

Bacchi ſacra.

a IAm verò Liberi ſacra. *A Thebanis tertio quoq; anno ſacra Baccho celebrabantur in Cytherone mõte nocturna, quæ de tẽpore Nyctilena ſunt nominata, vt inquit Seru⁹, & ab annis Triecterica ceu triẽnalia: In eis erãt phalli, ſicut Herodotus, & Plutarchus libello De cupiditate opũ perhibent, hoc eſt, mentulæ prægrandes.*

Phallus

Ægyptij ſtatuas puſillas cõfingebãt immani virilis mẽbri mole: aliæ multæ gẽtes ſolã mẽtulã ducebãt circũ agros ad fertilitatẽ frugũ. Theodoritus li. 3. refert phallogogia dictas ferias, quib. phalli circunferebãtur. Porrò Priapũ Bacchi ſacriũ addi multa ſunt in cauſa. Primũ quòd Priapus comes fuit expeditionũ Bacchi: deinde quòd ſine beneficio Bacchi frigeat, ideo fili⁹ putatur Liberi & Veneris. Iã & Bacchus ſeminibus præeſſe creditur, quorũ membrũ inſtrumẽtũq. inter omnia primũ eſt Priap⁹, & hac de cauſa hortis præficiebatur, eiúſq; ſacra per pagos villáſq; à ruſticis magna lætitia riſúq; celebrata ſunt. Poſtremò Diodor⁹ Oſiridẽ, quẽ eundem

Bacchum

Bacchum fuiße ferunt, discerptum à Typhone fratre narrat, datúmq; vnicuique eorum, qui cum Typhone coniurarant, partem aliquã, quo & fideliores inter se forent, & Osiridis mors melius celaretur: virile membrum, cùm nemo vellet recipere, in Nilum est abiectũ. Postea Isis mariti necem vlta, membra omnia ex coniuratis recuperauit, ac vbi deesse mentulam intellexit, imaginem eius sacrauit, & ad suã consolationem maiore habuit honore, quàm reliquas partes, ceremoniásque & sacra illi instituit, phallúmq; dixit, cui primũ initiabantur futuri sacerdotes. Gregorius Nazianzenus phallos & ityphallos ponit dicens; ὧδε φαλλοί τινες καὶ ἰθύφαλλοι αἰσχροὶ καὶ τοῖς σχήμασι καὶ τοῖς πράγμασι. *Sed inter phallum & ityphallum discrimen nullum esse arbitror aliud quàm quod ityphallus à rectitudine & arrectione videtur dictus, ex Græca voce.*

Ithyphallus.

b Plostellis. *A plostris plostella diminutiuè Horatius lib. 2. Sermonũ: Plostello adiungere mures. Valerius Probus plaustra dicit ab imperitis dici, plostra esse dicendũ. tametsi vsus plaustra obtinuit. Suetonius narrat admonitum Vespasianum à Floro vt diceret plaustra, nõ plostra, imperatorémq; postridie Flaurum illum salutaße, non Florum.*

Plostella.

c In oppido autem Lauinio. } *Quod est in Latio, quod Æneas conditum à se nomine vxoris appellauit. Huius colonia fuit Alba longa. Dixi de hoc alibi.*

Lauinium.

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

CAP. XXII.

IAm vtique habebat Salaciam Neptunus vxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerunt, vt quid illi adiuncta est & Venilia, nisi vt sine vlla causa necessariorum sacrorum sola libidine animæ prostitutæ multiplicaretur inuitatio dæmoniorum? Sed, proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehẽsione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, vnda est quæ ad litus venit: Salacia quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duę, cùm sit vna vnda, quę venit & redit? [a] Nẽpe ipsa est exæstuans in multa numina libido vesana. Quanuis enim aqua non geminetur quæ it & redit, huius tamen occasione vanitatis, duobus dæmoniis inuitatis, amplius anima commaculatur, [b] quæ it & non redit. Quæso te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum vos didicisse iactatis, interpretamini hoc: nolo dicere secundum illam æternam incommutabilémque naturam, quæ solus est deus, sed saltem secundum animam mũdi & partes eius, quos

deos veros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis fecisse Neptunum, vtcunque tolerabilioris est erroris. Itáne vnda ad litus veniens, & in salum rediens, duæ sunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis vestrum ita desipiat, vt hoc sapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, nisi quia prouisum est à sapientibus maioribus vestris: non vt dij plures vos regerẽt, sed vt ea, quæ istis vanitatibus & falsitatibus gaudent, plura vos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem, inferiorem maris partem, qua viro erat subdita perdidit? Namque illam modo cùm refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

L. VIVES.

a Nempe ipsa est exæstuans.} *Allusit ad æstum marinum.*
b Quæ it & non redit.} *De his hoc dicitur, quæ sempiternis addictæ suppliciis non redeunt, vel ad vitam, vel ad spem vllam. Allusit ad verba Iob. 10. Antequam vadam & non reuertar ad terrã tenebrosam & opertam mortis caligine, terram miseriæ & tenebrarum. Quod de terra inferni dici constat, & ex verbis, & ex ipsis interpretib.*

De Terra, quam Varro deam esse cõfirmat, eo quòd ille animus mũdi, quem opinatur deum etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eique vim diuinam impertiatur.

CAP. XXIII.

Nempe vna est terra, quam quidem plenam videmus animalibus suis: veruntamen ipsam magnum corpus in elementis, mundíque infimam partem, cur eam volunt deam? An quia fœcunda est? Cur ergo non magis homines dij sunt, qui eam fœcundiorem faciunt, excolendo: sed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam illam facit: quasi non euidentior sit in hominibus anima, quæ vtrum sit, nulla sit quæstio, & tamen homines dij non habẽtur. Et quod est grauiter dolendum, his qui dij non sunt, & quibus ipsi meliores sunt colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certè idem Varro in eodem libro de diis selectis, [a] tres esse affirmat animæ gradus in omni vniuersáque natura. Vnum, qui omnes partes corporis quæ viuunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanere

dicit

dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mundo arbores sine sensu aluntur & crescunt, & modo quodam suo viuunt. Secundũ gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligẽtia præminet: hoc præter hominẽ[b] omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo videntur esse similes, hãc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem genium* vocari. Sic ergo & in anima mundi tres gradus instituens, vnam partem eius lapides esse dicit ac ligna: & hanc terram quam videmus, quò nõ permanat sensus. Aliam verò quàm sensum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare atque Oceanum, deũ esse Neptunum. Redeat ergo ab hac quam theologiã naturalem putat, quò velut requiescendi causa, ab his ambagibus atque anfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad ciuilem, hic eum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico si terra & lapides nostris sunt ossibus & vnguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere sicut sensu carent. Aut si idcirco habere dicũtur, ossa, & vngues nostri intelligentiam, quia in homine sunt, qui habet intelligentiam, tam stultus est qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa, & vngues homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt, nunc autem istum adhuc politicum, id est, ciuilem, volo. Fieri enim potest vt licèt in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululũ voluisse videatur, adhuc tamen hunc librum versans, & se in illo versari cogitans: eum etiam inde respexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, siue aliæ ciuitates, Tellurem, atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico pars animi mundani, quæ per terram permeat, sicut vna est terra: cur etiam non vnam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quod si ita fecit, vbi erit Orcus frater Iouis atq; Neptuni, quem Ditem patrem vocant? Vbi eius coniunx Proserpina, quæ secundum aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fœcunditas, sed pars inferior perhibetur? Quod si dicunt animi mundani partem cùm permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum: cum verò

Al. vocari.

Esse autem in mundo lapides ac terrã, quã videmus, quò nõ permanat sensus, vt ossa, vngues dei. Solem verò, lunam, stellas, quæ sẽtimus, quibúsque ipse sentit, sensus esse eius. Aetherã porrò animam eius cuius vim, quæ peruenit in astra ipsam quoque facere deos, & per eam quod in terram, &c.

inferiorem Proserpinam deam, Tellus illa quid erit? Ita enim totum, quod ipsa erat, in duas istas partes deósque diuisum est: vt ipsa tertia quæ sit, aut vbi sit, inueniri non possit: nisi quis dicat simul illos deos Orcum atque Proserpinam, vnam deam esse Tellurem: & non esse iam tres, sed aut vnam, duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris suis, simulachris suis, sacerdotibus suis: & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam cõstuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partẽ terræ permeet pars mũdani animi, vt deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed vna eadem terra habet geminam vim, & masculinam quod semina producat, & fœmininam quod recipiat, atque enutriat: vnde à vi fœminea dictam esse Tellurem, à vi masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, vt ipse indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem diuinam, Telluri, Tellumoni, [c] Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone iam dictum ex. Altori quare? Quòd ex terra, inquit aluntur omnia, quæ nata sunt. Rusori quare? Quòd rursus, inquit, cuncta eodem reuoluuntur.

L. VIVES.

a Tres esse affirmat animæ gradus. } *Pythagoras & Plato tres animæ species esse dicunt: vegetalem, sensibilem, & rationis participem. In homine ipso animam duas habere partes aiunt: alteram rationis expertem, alteram participem: & illam duplicẽ esse, Iræ & Cupidinis: quas omnes locis faciunt distinctas: vt Plato ipse quarto De republica disputat. Aristoteles tribus illis primus animæ formis: quartam addit ad motum spectantem, quã dicit progreßibilẽ. Sed in anima rationali partes illas solis putat esse distinctas ministeriis, nõ re ipsa aut loco: idcirco potestates nominat, quæ vt idem in Libris moralibus inquit, ad opera referuntur. Alexãder Aphrodisiensis quo pacto potentiæ sint in anima, docet: sed hæc tractare forsan est huic loco alienum. Illud constet modò, vnam esse animam, quæ officiis illis fungitur augendi capillos atque ossa, afficiendi sensu neruos, ratione cor ac cerebrum instruendi.*

b Omnes carere mortales. } *Hic locus variè in variis codicib. habetur. Alibi enim hoc totum non scribitur. In qua quoniam homines nõ videntur esse similes: & in eo quod sequitur, pro genio in aliis ingeniũ habetur. Tum illa sic ergo. In aliis ita leguntur, vt verba sint multùm diuersa, sed quoniam sensus est idem, nihil necesse erit annotare.*

c Altori

c Altori. } *Dis pater & Proserpina in antiquis sacris multinomines erant: ille Dis pater dictus, & Tellumo, & Altor, & Rusor, & Cocytus. Proserpina vero Libera, & Orca, & Tellus nutrix. Sic est in pontificum libris. Romulus quoque Altellus est dictus ab alendo, quòd ipse suos vicinis omnibus inuisos admirabili aleret arte. Mercurius Trimegistus in Asclepio, terra verò & mari dominatur Iupiter Plutonius: & hic nutritor est animantium mortalium & frugiferarum.*

De Telluris cognominibus, eorúmque significationibus quæ etiam si erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones.

CAP. XXIIII.

Debuit ergo vna terra propter istā quadrigeminā vim, quatuor habere cognomina, nō quatuor facere deos: sicut tot cognominibus vnus Iupiter, & tot cognominibus vna Iuno: in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad vnum deum, vel ad vnam deam pertinens: non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profectò sicut aliquando etiam ipsas vilissimas fœminas earū, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitétq; turbarum: sic animā vilem factā, & immundis spiritibus prostitutam, deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimū libuit, sic aliquando & libuit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus vnam deam vult esse Tellurem. [a] Eandē, inquit, dicunt Matrem magnā, quòd tympanum habeat significari esse orbem terræ; quòd turres in capite, oppida: quòd sedes fingantur circa eā, cùm omnia moueantur, ipsam nō moueri. Quòd Gallos huic deæ vt seruirent fecerunt, significat eos qui semine indigeant, terrā sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eū iactant: præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agāt. Cymbalorum sonitus, ferramentorū iactandorū ac manuū, & eius rei crepitus in colendo agro quid fit, significat [b] quòd ferramenta illa erant: ideo ex ære, quòd eā antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentū. Leonem, inquit, adiungunt solutū ac mansuetū, vt ostendat esse nullū genus terræ tā remotum ac vehementer ferum, quod nō subigi colique conueniat. Deinde adiungit, & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus quod nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem,

quòd opera fiat melior: matrem, quòd plurima pariat: magnam, quòd cibū pariat: Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges: Vestam, quòd vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurdè ad hanc reuocant. Si ergo vna dea est, quæ quidem consulta veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Vnius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem post hanc sententiā trepidare compellit. Adiungit enim & dicit: Cùm quibus opinio maiorum de his deabus, quòd plures eas putârunt esse non pugnat. Quomodo nō pugnat, cùm valde aliud sit vnam deā nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri, vt eadem res & vna sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo, vt in vno homine esse res plures, nunquid ideo & homines plures? Sic in vna dea esse res plures, numquid ideo & deas plures? Verùm sicut volunt, diuidant, conflent, multiplicent, replicent, implicent. Hæc sunt Telluris, & Matris magnæ præclara mysteria, vnde omnia referuntur ad mortalia semina, & exercendam agriculturam. Itáne ad hæc relata, & hunc finem habētia tympanum, turres, Galli iactatio insana membrorū, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam. Itáne propterea Galli abscissi huic Magnæ deæ seruiūt, vt significent qui semine indigeant: terram sequi oportere: quasi non eos ipsa potius seruitus semine faciat indigere? Vtrum enim sequendo hanc deam, cùm indigeant semen acquirant: an potius sequendo hanc deam, cùm habeant semen amittant? hoc interpretari est, an detestari? Nec attenditur quātum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, vt semina consequerentur per illam: non etiam sibi sæuiendo, vt semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fœcunda fieret manibus alienis, vt non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Iam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectaute multitudine: vbi rubens & sudans, si est vlla frons in hominibus, astabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, [c] super Priapi scapum noua nupta sedere iubebatur: longè contemptibiliora atque [d] leuiora sunt ista præ turpitudine crudelissima, vel crudelitate turpissima. Ibi dæmoniacis artibus sic vterque sexus

illudi-

illuditur, vt neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur nouæ nuptæ verecundia, vt nõ solùm fœcunditas, sed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, vt nec conuertatur in fœminam, nec vir relinquatur.

L. VIVES.

a EAndem, inquit, dicunt matrem.} *Ouid. 4. Fast. aliã affert sacrorum Magnæ matris rationẽ. nam tympana & cymbala pulsari ait ad imitationẽ Corybantum, qui sonitu scutorũ & galearum seruarunt Iouem, ideo pro clypeis pulsari tympana ex mẽbranis, pro galeis cymbala ex ære: Turritam gestat ipsa dea coronam, quod ipsa prima turres in vrbibus erexit. Gallos ei placere propter Atym: leonibus vectari: quòd ipsa iras illorum mollierit.*

b Quòd ferramenta illa.} *A ibi hoc deest, & sequens legitur, ideo ære quod, &c.*

c Super Priapi scapum.} *Metaphora est vsus, nam scapus est caulis siue stipes herbæ apud Varronem & Plinium. Significat virile membrum, quod est in modum stipitis erectum. Sunt & scapi in ædificijs apud Vitruuium.*

d Confusibiliora.} *In veteribus, leuiora legitur, & sensui congruentius:*

e Vt non solùm fœcunditas.} *Priapus adhibebatur, vt viro adiutor esset in adimenda vxoris virginitate, & fœmina in fœcunditate prolis.*

Quam interpretationem de abscissione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit. CAP. XXV.

ET Atys ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est, in cuius dilectionis memoriam [a] Gallus abscinditur. Sed docti Græci atque sapientes, nequaquam rationem tã sanctam atq; præclaram tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quæ cæteris temporibus est pulchrior, [b] Porphyrius philosophus nobilis Atym flores significare perhibuit; & ideo abscissum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo [c] ipsum hominem, vel quasi hominem Atym, sed virilia eius flori comparauerunt. Ipsa quippe illo viuente deciderunt: imò verò non deciderunt, neq; decerpta, sed planè discerpta sunt. Nec illo flore amisso, quisquam postea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quicquid remansit abscisso, quid eo significari dicitur? Quò refertur? Quæ interpretatio inde

profertur? An hæc frustrà moliendo nihilque inueniendo persuadent illud potius esse credendum quod de homine castrato fama iactauit, literisque mandatum est? Meritò huic aduersatus est Varro noster, neque hoc dicere voluit: non enim hominem doctissimum latuit.

L. VIVES.

a Gallus abscinditur.} *Sacerdos Gallus. Diximus alibi de his omnibus. Festus tamē inquit Gallos ideirco etiā se excidere, quod violarint parentis nomen, ne & ipsi possint vnquam parentes fieri. Apud Bardesanem Syrum legitur in Osroëne iussisse Abgarum regem abscindi manus eorum omnium qui se excidissent: ita sibi ritum illum cessasse. Macrobius eadē interpretatur in Magna matre, & Atyde, quam Venere & Adonide, quæ in Iside & Osiride: fœminas esse terram, viros solem.*

b Porphyrius philosophus.} *De Porphyrio alibi. Hæc ipse dicit in libro De ratione naturali deorum: Atys, inquit, & Adonis ad fruges fructúsq; spectant: sed per Atym maximè flores significantur, qui prius decidunt, quàm ad fructum perueniant: ideirco excissum eum fabulantur: quoniam flores defluxi fructus non tulere.*

c Ipsum hominem, vel quasi hominem.} *Alludit ad Platonis ænigma, quinto de rep. Homo non homo, videns non videns, percussit non percussit, lapide non lapide, auem non auem, super arbore non arbore: id est, eunuchus luscus percussit pumice vespertilionem super sambuco.*

De turpitudine sacrorum matris magnæ.

CAP. XXVI.

ITémque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierúmque verecundiam consecratis, qui vsq; in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo per plateas vicósque Carthaginis,[a] etiam à populis vnde turpiter viuerent, exigebant: nihil Varro dicere voluit,[b] nec vspiam me legisse commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios non numinis magnitudo, sed criminis.[c] Huic monstro, nec iam monstrositas comparatur. Ille in simulachris habebat solam deformitatem, ista in sacris deformem crudelitatem. Ille membra in lapidibus addita, hæc in nominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipsius vitia, & tanta stupra non vincunt. Ille inter fœmineas

mineas corruptelas [d] vno Ganymede cælum infamauit, ista tot [e] mollibus professis & publicis & inquinauit terram, & cælo fecit iniuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis siue conferre, siue præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potius occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Deuorauit ille filios suos, vt poetæ ferūt: & physici ex hoc interpretantur quod volunt: vt autem historia prodit, necauit. Sed quod ei Pœni suos filios sacrificauerunt, nō recepere Romani. At verò ista magna deorum mater etiā Romanis templis castratos intulit, atque istam sæuitiam morémque seruauit: credita vires adiuuare Romanorum, exsecando virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurij furta, Veneris lasciuia, stupra, & turpitudines cæterorum, quæ proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur, & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ matri tātummodo competebat, præsertim quòd illa dicūtur à poetis esse conficta: quasi poetæ id etiam finxerint, quòd ea sint diis grata & accepta? Vt ergo canerentur vel scriberētur, audacia fuit, vel petulātia poetarum. Vt verò diuinis rebus & honoribus eisdem imperātibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deorum, imò verò confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verùm illud quod de abscissorum consecratione mater deorum coli meruit, non poetæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. His ne diis selectis quisquam consecrandus est, vt post mortem viuat beatè, quibus consecratus ante mortē honestè non potuit viuere, tam fœdis superstitionibus subditus, & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum: videat ne potius ad immundum. [f] Quid autem non potest referri ad mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confisus, non tanquam deum suum adoret mundum, sed tāquam opus Dei propter Deū laudet mundum, & mundanis sordibus expiatus, mūdus perueniat ad Deum, qui condidit mundum. Istos verò selectos deos videmus quidem clarius innotuisse quàm cæteros: non tamen vt eorū illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: vnde magis eos homines fuisse credibile est: sicut non solùm poeticæ literæ, verumetiam historicæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait

g Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.

Et quæ ad hanc rem pertinentia ſubſequũtur, [h] totam de hoc Euhemerus pandit hiſtoriam quam Ennius in Latinum vertit eloquium. Vnde quia plurima poſuerunt, qui cõtra huiuſmodi errores ante nos vel Græco ſermone, vel Latino ſcripſerunt, non in eo placuit mihi immorari.

L. VIVES.

a ETiam à populis vnde turpiter viuerent. } *Gallis matris deûm licebat ſtipem à populo poſcere lege à Metello lata. Cauſam Ouid. ſcribit his verbis:*

Dic, inquam, parua cur ſtipe quærat opes?
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos ſtipis inde manet.

Cicero in ſeueriſsimis illis ſuis & ſanctiſſ. vt illis temporibus, legibus, ſic iubet, Præter Ideæ matris famulos, eóſq; iuſtis diebus, ne quis ſtipẽ cogito. Rationẽ addens inquit: Stipẽ ſuſtulimus, niſi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. Quid ſi nunc viderent Auguſtinus & Cicero ditiſsima & ampliſsima ſodalitia ab iis poſcere ſtipem, quibus deceret potius ſua impartiri, quibus redundant & affluunt? Cùm interea qui dedit arrodat ſiccum & cibarium panẽ, oleribus menſam inſtruẽs, & fictilibus vaſis aqua duntaxat plenis, liberis circunſeptus, pro quibus noctes & dies ſollicitus operi intentus agit: qui accepit opulens mendicus candido & ſiligineo pane perdicibus capiſque, generoſo vino ac leni ſe obruat.

b Nec vſpiam me legiſſe. } *Interpretationem eorum.*

c Nec monſtroſitas cõparatur. } *De Priapo videtur intelligendũ.*

d Vno Gan. } *Ganymedes Trois Phrygij regis filius, adoleſcens fuit ſpecioſiſsima forma, quem Tantalus venantem maxima celeritate rapuit, & in Cretam perlatũ Ioui dono dedit: hũc Iupiter habuit in delitiis concubinum. Fabulantur poetæ Iouem in aquilam verſum eũ rapuiſſe, præfeciſſéq; poculis loco Hebes, & Vulcani Iunonis liberorum: vertiſſéque in ſignum cæleſte, quem nunc Aquarium dicimus.*

e Mollibus profeſsis. } *Id eſt, qui mollitiem profitebantur, & flagitia obſcœniſsima.*

f Cui enim hic mundus. } *Mirum quàm aliter alibi ſcribatur ſic. Quid autem non poteſt referri ad mundum quod eſſe demonſtratur in mundo?*

g Primus ab æthereo. } *Verg. 8. Aen. verbis Euandri ad Aeneam.*

h Totam

h Totam de hoc Homerus pandit historiam.} *Euhemerus habent veteres libri, & certum est sic esse legendum. nam hic, vt dixi, scripsit sacram historiam.*

De physiologorum figmentis, qui nec veram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera diuinitas. CAP. XXVII.

IPsas physiologias cū considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conātur vertere in res diuinas: nihil video nisi ad tēporalia terrenáque opera, naturámque corpoream: vel etiā si inuisibilem, tamen mutabilem potuisse reuocari, quod nullo modo est verus deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annunciari atque prædicari: tamen aliquo modo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec iuberi. At nunc cum pro Deo vero, quo solo anima se inhabitante sit fœlix, nefas sit colere aut corpus aut animam: quāto magis nefarium est ista sic colere, vt nec salutem, nec decus humanū corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem si tēplo, si sacerdote, si sacrificio, quod Deo vero debetur, colatur aliquod elementū mūdi, vel creatus aliquis spiritus, etiam si non immundus & malus, non ideo est malū, quia illa mala sunt quibus colitur, sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus seruitiúsque debetur. Si autem stoliditate vel mōstrositate simulachrorū, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorū, mercede stuprorū, sectione mēbrorū, abscisione genitaliū, consecratione molliū, festis improborū obscœnorúmque ludorū, vnū verum Deum, id est, omnis animæ corporísq; creatorem colere se quisque contendat: non ideo peccat, quia non est colendus quem colit, sed quia colēdum, non vt colēdus est colit. Qui verò & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis & non Deum verū, id est animæ corporísq; factorem, sed creaturam quamuis non vitiosam colit, siue illa sit anima siue corpus, siue anima simul & corpus, bis peccat in Deū, quod & pro ipso colit, quod nō est ipse: & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, [a] nec non ipse. Sed hi quónam modo, id est quàm turpiter nefariéque coluerint, in promptu est. Quid autē, vel quos coluerint esset obscurum, nisi eorū testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigētibus reddita. Vnde remotis cōstat ambagibus, nefarios dæmones atque immūdissimos spiritus, ab omni ciuili

theologia in visendis stolidis imaginibus,& per eas possidendis etiam stultis cordibus inuitatos.

L. VIVES.

a Nec ipse colendus est,nec non ipse. } *Nulla res eo genere cultus est colenda,neque Deus, neque aliud quicquam, quod non sit Deus:nam cultus ille ex se est nefarius & impius.*

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

CAP. XXVIII.

Quid igitur valet quod vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & terram redigere ac referre conatur,& non potest? Fluunt de manibus,resiliunt,labuntur,& decidunt. Dicturus enim de fœminis,hoc est,de deabus:quoniam, inquit, vt in primo libro dixi de locis,duo sunt principia deorum animaduersa de cælo & terra,à quo dij partim dicuntur cælestes partim terrestres, vt in superioribus initium fecimus à cælo cùm diximus de Iano: quem alij cælum, alij dixerunt esse mundũ: sic de fœminis initium scribendi fecimus à Tellure.Sentio quantam molestiam tale ac tãtum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione verisimili, cælum esse quòd faciat,terram quæ patiatur:&ideo illi masculinam vim tribuit,huic fœmininam: & non attendit eum potius esse qui hæc facit, qui vtrunque fecit. [a] Hinc etiã Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eáque se quæ nec suis nota sunt scribendo expositurũ, eísque missurũ quasi religiosissimè pollicetur. Dicit enim se ibi multis indiciis collegisse in simulachris,aliud significare cælũ, aliud terram,aliud exempla rerum,[b] quas Plato appellat ideas: cælum Iouem,terram Iunonem,ideas Mineruam vult intelligi.Cælum à quo fiat aliquid,terrã de qua fiat:exemplum, secũdum quod fiat.Qua in re omitto dicere,quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, vt secundum eas non cælũ aliquid fecerit,sed etiã cælum factũ sit. Hoc dico istum in libro selectorum deorum rationem illam trium deorũ,quibus quasi cũcta cõplexus est perdidisse.Cęlo enim tribuit masculos deos,fœminas terræ.Inter quas posuit Mineruam, quam supra ipsum cælũ antè posuerat.Deinde masculus deus Neptunus in mari est,quod ad terrã potius quàm ad cælũ pertinent.Dis pater postremò,[c] qui Gręcè πλούτων dicitur,etiã ipse masculus frater amborũ terrenus deus esse perhibetur, superiorem terrã tenens,

nens, in inferiore habens Proserpinam coniugem. Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibent, qui rursus deas in terram, deos ad cælum referre conantur? Quid solidum, quid cõstans, quid sobrium, quid definitum habet hæc disputatio? Illa autẽ est tellus initium dearũ, mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seséque secantium atque iactantium insana perstrepit turpido. Quid est ergo quod dicitur, caput deorum Ianus caput dearum Tellus:[d] nec ibi facit vnum caput error, nec hic sanum furor? Cur hæc frustrà referre nituntur ad mundum,[e] quasi possit pro vero Deo mundus, vel opus pro factore coli? Et tamen eos, nec hoc posse veritas aperta conuincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

L. VIVES.

a Hinc etiam Samothracum nobilia.} *Dixi alibi de his dijs. Varro li. 4. De ling. Lat. magnos deos, qui & Samothraces sunt, cælum & terrã esse dicit Iouem & Iunonẽ. Additur Minerua, quibus tribus Capitoliũ est sacratũ, excellentissimum in vrbe templũ. Inter Græcos ipsos non satis constat, qui dicantur dij Samothraces. Adscribã quæ memini me super his apud interpretẽ Apollonij legisse:* Καβείρους τοὺς ἐν τῇ σαμοθρᾴκῃ καλοῦσι θεοὺς, ὧν καὶ μνασέας φησὶ τὰ ὀνόματα. Τέσσαρες εἰσὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος. ἀξίερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ δημήτηρ ἀξιόκερσα ἡ περσεφόνη. ἀξιόκερσος δὲ ὁ ᾅδης. ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος κάσμιλος ὁ ἑρμῆς ἐστὶν, ὡς ἱστορεῖ διονυσόδωρος. Ἀθηνίων δέ φησι ὅτι διὸς καὶ ἠλέκτρας ἐγένοντο Ἰασίων καὶ δάρδανος. Κάβειροι δὲ δοκοῦσι προσαγορευθῆναι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ φρυγίαν ὀρῶν, ὅτι ἐντεῦθεν μετηνέχθησαν· οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς καβείρους φασὶ, πρότερον πρεσβύτερον μὲν δία, νεώτερον δὲ διόνυσον. *Hoc est, Caberos vocant deos Samothrâces, quorum etiã nomina Mnaseas prodidit: quatuor sunt, Axierus, Axiocersa, Axiocersus, Axierus est Ceres ipsa, Axiocersa Proserpina, Axiocersus Dis pater: quartus his additus est administer Mercurius, vt Dionysodorus narrat. Athenion verò inquit hos esse Ioue & Electra genitos, Iasiona & Dardanum: videntur Caberi nominati à Caberis Phrygiæ montibus, quòd illinc sunt translati. Nec desunt qui duos tantùm esse dicant, priorem seniorem Iouem, alterum Iuniorem Dionysium. Porrò Iasionem Ceteris filium fuisse dicit, Caberum nominatum Dardani fratrem. Alij Iasiona & amasse & concubuisse cum Cerere narrant, idcirco fulmine interemptum. De Caberis si quis desiderat plura cognoscere, habet apud Strab. lib. 10.*

Dij Samothraces.

b Quas Plato appellat Ideas.} *Ideæ Platonicæ ab spectando sunt dictæ: quoniam qui aliquid est acturus, ideã inspicit, ad quã suã actionẽ aptet. Et pictori qui de exemplari aliquid pingit, hoc exemplar est idea. Idcirco sic finitur exemplar rei agendæ. Sunt omniũ rerum apud deum ideæ: quas spectãs ille fabricator mundi singula in lucem mundúmq; adidit. Itaq; Platoni tria sunt vniuersorũ principia: mens, quæ opus conficit Deus ipse: materia, ex qua fabricatur: & exemplar, quod cum aliquid agit, spectat. Cùm opus hoc naturæ Deus aditurus esset, exemplar ei adfuit, quod sequeretur, vt in Timæo scribit. Non ergo solùm singula rerum species, sed cælum, elementa ipsúmq; vniuersum, quod τὸ πᾶν dicũt, principiũ sui habuit ideam. Apuleius in dogmatis Platonis: Ideas verò, id est formas omnium simplices & æternas esse nec corporales tamen. Esse autẽ ex his quæ Deus sumpserit exempla rerũ, quæ sunt eruntve: nec posse amplius quàm singularũ specierum singulas imagines in exemplaribus inueniri, gignentiũq; omniũ ad instar ceræ formas & significationes ex illa exẽplorũ figuratione signari. Vbi verò hæ sint ideæ, altior quæstio, & varijs sententijs à Platonicis tractata alibi de ea disseremus.*

c Qui Græcè πλούτων.} *A diuitijs sic nominatus, qui apud illos est πλοῦτος: ideo Latini Ditem vocarunt, & diuites dites. Ex abditis enim terræ velut ex eius regno metalla & gemmæ opes hominum eruuntur: idcirco is Deus subterranea Hispaniæ incolere veteribus dictus est, vt Strabo refert: quòd ibi esset magna metallorum omnis generis copia. tum etiam è terra emergunt fruges, & pascua pecorum, vnde pecunia & peculium, vt dixi.*

d Nec ibi facit vnum caput error.} *Quia Ianus biceps, & sacerdotes magnæ matris insani.*

e Quasi pos} *Alibi sic: quod etsi possint, mundũ nemo pius colit.*

Quòd omnia quæ physiologi, ad mundũ patrésque eius retulerunt, ad vnum verum Deum referre debuerunt. CAP. XXIX.

Nanque omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia vel vt physicis rationibus referũtur ad mundũ, quàm sine vllo scrupulo sacrilegæ opinionis Deo potius vero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis cõditori tribuãtur, aduertamus hoc modo: Nos Deũ colimus, nõ cælũ & terrã, a quibus duabus partibus mundus hic cõstat: nec animã vel animas per viuentia quæcunq; diffusas, sed Deũ qui fecit cælũ & terrã, & omnia quæ in eis sunt. Qui fecit omnẽ animã, siue quocunq; modo viuentem, & sensus & rationis

exper-

expertem: siue etiam sentientem, siue etiam intelligentem. [b] Et vt iam incipiam illa vnius & veri Dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honestè conantur sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsósque fecerunt. Illum Deũ colimus qui naturis à se creatis & subsistendi, & mouendi initia finésq; constituit, qui rerum causas habet, nouit atque disponit: qui vim seminum cõdidit, qui rationalem animã, quod dicitur animus, quibus voluit viuentibus indidit: qui sermonis facultatẽ vsúmq; donauit: qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit: & per quos placet futura prædicit: & per quos placet malas valetudines pellit: qui bellorũ quoq; ipsorũ, cùm sic emendandũ & castigandũ est genus humanũ, exordiis, progressibus, finibúsq; moderatur. Qui huius mundi ignem vehementissimũ & violentissimũ pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit: qui vniuersarum aquarum creator, & gubernator est: qui solem fecit corporalium clarissimum luminũ, eiq; vim congruã & motum dedit. [c] Qui ipsis etiam inferis dominationem suam, potestatémq; nõ subtrahit: qui semina & alimenta mortalium, siue arida siue liquida naturis cõpetentibus attributa substituit. Qui terram fundauit atque fœcundat: qui fructus eius animalibus, hominibúsque largitur: qui causas non solùm principales, sed etiam subsequentes nouit, atque ordinat: qui lunæ statuit motum suum: qui vias cælestes atque terrestres locorum mutationibus præbet. Qui humanis ingeniis, quæ creauit, etiam scientias artium variarum, ad adiuuandam vitã naturámque concessit. Qui coniunctionem maris & fœminæ ad adiutorium propagandæ prolis instituit: qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certè quæ diis selectis, nescio per quas physicas interpretationes, vir acutissimus atque doctissimus Varro, siue quæ aliunde accepit, siue quæ ipse coniecit, distribuere laborauit.

L. VIVES.

a QVibus duabus partibus.} *Sicut in exordio Geneseos: In principio creauit Deus cælum & terram, quibus duobus mundus hic continetur, vt per cælum cælestia, per terram mortalia omnia intelligantur.*

b Et vt iam incipiam.} *Epilogo colligit vires deorum omnium, de quibus egit.*

c Qui ipsis etiam inferis.} *Iob 40. & 41. capit. de potentia dæmoniorum à Deo ipsis permissa.*

Qua pietate discernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot sunt opera vnius autoris.

CAP. XXX.

HÆc autem facit, atque agit vnus verus Deus. Sed sicut idem Deus vbiq; totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsente potentia,[a] non absente natura. Sic itaque administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat. Quamuis enim nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt vlla, quod ipse. Agit autem multa etiam per angelos, sed nonnisi ex seipso beatificat angelos, Ita quamuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat: non tamen ex angelis homines, sed ex seipso, sicut angelos beatificat. Ab hoc vno & vero Deo vitam speramus æternam.

L. VIVES.

a NOn absente natura.} *In antiquis est: Non indigente natura, qualis est cæterorum deorum, qui adiutoribus indigent.*

Quibus propriè beneficiis Dei excepta generali largitate, sectatores veritatis vtantur.

CAP. XXXI.

HAbemus enim ab illo præter huiuscemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis, malísq; largitur, magnum, & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quanquàm enim, quod sumus, quod viuimus, quod cælum terrámque conspicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquàm valeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutósque peccatis, & à contemplatione suæ lucis auersos, ac tenebrarum, id est iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit. Misitque nobis verbum suum, qui est eius vnicus filius, quo pro nobis in assumpta carne nato, atque passo,[a] quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, eiúsque spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem, & contemplationis eius ineffabilem

lem dulcedinem veniremus. Quę corda, quæ linguę ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

L. VIVES.

a QVanti Deus hominem penderet.} *Paulus ad Romanos 8. Qui proprio filio nō pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illū.*

Quòd sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, sempérque sit diuersis significationibus prædicatum.

CAP. XXXII.

HOc mysteriū vitæ æternæ iam inde ab exordio generis humani per quædam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit per angelos prædicatum est. Deinde populus Hebræus in vnā quandam rempublicam, quæ hoc sacramentum ageret, congregatus est,[a] vbi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex aduentu Christi,[b] vsq; nunc & deinceps agitur, prænunciaretur esse venturum. Sparsa etiam pòst eadem gente per gentes [c] propter testimonium scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solùm prophetiæ, quæ in verbis sunt: nec tantum præcepta vitæ, quæ mores pietatémque conformant, atque illis literis continentur, verumetiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, siue templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quicquid aliud ad eam seruitutem pertinet, quæ Deo debetur, & Græcè propriè latria dicitur, ea significata & prænunciata sunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

L. VIVES.

a VBi per quosdam scientes, per quosdam nescientes.} *Prophetæ nec omnes sua vaticinia intelligebant: nec qui intelligebant, omnia intellegebāt. Non enim ex se loquebātur, sed ex superiore Dei afflatu, cuius consilia non omnia erant eis manifesta. vtebatúrque Deus illis non velut consultis futurorum, sed instrumētis, quibus homines alloqueretur. Et si negandum non est summam visionum, hoc est, id quod prophetiæ omnes referebātur, esse illis à Deo patefactum puta de Messia venturo. Gentiles quoque nō omnia quæ Sibyllæ & reliqui diuino furore cōcitati prædicebant, existimabant ab eis intelligi: sine ratione enim & mēte ea fundebant, nec sui erant compotes: quippe qui exuti actione propria animæ, pro animæ Deum haberēt. Idcirco Iam-*

blichus sacerdotes, Sibyllas & prophetas ait, quo prudentiores sunt, magísque & sobrij, & sui compotes, eo minus obscuriúsque vaticinari. Tunc demum apertissimè & optimè prædicere futura, cùm toti à Deo corripiuntur Hæc & alia ipse in mysteriis.

b Vsque nunc & deinceps agitur. } *Nondū enim finis est prophetiarum: & quanquam summa earum absoluebatur in Christo, nihilominus tamen ex eo quædam nascuntur, ad quæ prophetarum oracula quædam peculiaria spectant, quale est illud nō apud vnum prophetam de reliquiis Israel, quæ omnes in fine seculi seruabuntur.*

c Propter testimonium scripturarum. } *Vt scripturas suas per orbem totum cunctásque gentes spargerent, quibus tam apertè quæ in Christo secuta sunt, erunt prædicta, vt nemo eas legat qui si Christi acta totámque vitam cognoscat, dubitare non possit, quin ille ipse sit, de quo illa præcinuntur.*

Quod per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

CAP. XXXIII.

PEr hanc verò religionē vnam & veram, potuit aperiri deos gentium esse immundissimos dæmones, sub defunctarum occasionibus animarum, vel creaturarum specie mundanarum deos se putari cupiētes, & quasi diuinis honorib. eisdémq; scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atq; ad verum Deum conuersionem humanis animis inuidentes. Ex quorum immanissimo & impiissimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exurgēdum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi superbia ceciderunt. Hinc sunt non solùm illi, de quibus multa iam diximus: & alij atque alij similes cæterarum gentium atque terrarum, sed etiam hi, de quibus nunc agimus tanquam in senatu deorum selecti: sed planè selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum sacra Varro, dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quærēs, honestare res turpes, quomodo his quadret, & consonet, non potest inuenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorum causæ quas putat, vel potius vult putari. Nam si non solùm ipsæ, verumetiam quælibet aliæ huius generis essent, quanuis nihil ad Deum verum vitámque æternam, quæ in religione quærenda est, pertinerēt: tamē qualicunq; de rerū reddita ratione, aliquantulū mitigarent offensionē, quam non intellecta in sacris aliqua velut turpitudo aut absurditas fecerat:

sicut

ſicut in quibuſdam theatrorum fabulis vel delubrorum myſterijs facere idem Varro conatus eſt. Vbi non theatra delubrorum ſimilitudine abſoluit, ſed theatrorum potius ſimilitudine delubra damnauit: tamen vtcunque conatus eſt, vt ſenſum horribilibus rebus offenſum, velut naturalium cauſarum ratione reddita, deliniret.

De libris Numæ Pompilij, quos ſenatus ne ſacrorum cauſæ, quales in eis habebantur innoteſcerent, iuſsit incendi.

CAP. XXXIIII.

SEd contrà inuenimus, ſicut ipſe vir doctiſſimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas ſacrorum cauſas, nullo modo potuiſſe tolerari: nec dignas habitas quæ non ſolùm lectæ innoteſcerēt religioſis, ſed ſaltem ſcriptæ reconderentur in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me ſuo loco dicturum eſſe promiſeram.[a] Nam ſicut apud eundem Varronem legitur in libro De cultu deorum: Terentius quidam, cùm haberet ad Ianiculum fundū, & bubulcus eius iuxta ſepulchrū Numæ Pompilij traijciens aratrū, eruiſſet ex terra libros eius, vbi ſacrorū inſtitutorum ſcriptæ erant cauſæ,[b] in vrbem pertulit ad prætorem. At ille cùm inſpexiſſet principia, rem tantā detulit ad ſenatū. Vbi cùm primores quaſdā cauſas legiſſent, cur quidque in ſacris fuerit inſtitutū, Numæ mortuo, ſenatus aſſenſus eſt, eóſque libros tanquā[c] religioſi patres conſcripti, prætor vt combureret, cenſuerūt. Credat quiſque quod putat, imò verò dicat quod dicendū ſuggeſſerit veſana contentio, quilibet tantæ impietatis defenſor egregius. Me admonere ſufficiat, ſacrorū cauſas à rege Pōpilio Romanorū ſacrorum inſtitutore cōſcriptas, nec populo, nec ſenatui, nec ſaltem ipſis ſacerdotibus innoteſcere debuiſſe, ipſúmque Numā Pompiliū curioſitate illicita, ad ea dæmonum perueniſſe ſecreta, quæ ipſe quidem ſcriberet: vt haberet vnde legendo commoneretur. Sed ea tamen cū rex eſſet, qui minimè quenquā metueret, nec docere aliquem, nec delendo, nec quoquo modo conſumendo perdere auderet: ita quod ſcire neminem voluit, ne homines nefaria doceret: violare autem timuit ne dæmones iratos haberet: obruit, vbi tutum putauit,[d] ſepulchro ſuo propinquare aratrum poſſe nō credēs. Senatus autē cùm religiones formidaret dānare maiorū, & ideo Numæ aſſentire cogeretur, illos tamen libros tā pernicioſos eſſe iudicauit: vt nec obrui ruſſus

iuberet, ne humana curiositas multò vehementius rem iam proditã quæreret, sed flammis aboleri nefanda monimẽta, vt quia iã necesse existimabãt sacra illa facere, tolerabilius erraretur, causis eorũ ignoratis quàm cognitis ciuitas turbaretur.

L. VIVES.

a NAm sicut apud eundem Varronem.} *Historia est apud Liuium, & Valerium, & Plinium, & Lactantium. Liuius & hunc, vt assolet, secutus Valerius. L. Pætilium dicunt inuenisse libros, Plin. Cassi Heminæ autoritate Gn Terentium, & vnam arcam, non duas. Liuius consules eo anno scribit C. Bebium Pamphilum, & M. Æmilium Lepidum. Hemina pro hoc P. Cornelium Cethegum habet, & hos anno post Numæ regnum 535. De libris opiniones multorum scire qui cupit, Plinium adeat lib. 13. cap. 13.*

b In vrbem pertulit ad prætorem.} *Q. Pætilium conuenit sic vocatum, sed alij petijsse prætorem legendos aiunt, alij scribã suapte sponte tulisse. Historia est libr. 40. Liuij, & apud Plinium & Valerium lib. 1. Satis est locos indicasse. In vrbem pertulisse ait, tametsi Numa sepulchrum in vrbe erat, nempe regione 14. in Ianiculo: sed quod ea Transtyberina erat, qui ad forum & curiam veniebant in vrbem, rure videbantur venire.*

c Tanquam religiosi patres.} *Quasi metu aliquo tangerentur religionis, ne illa euulgarentur, quæ ibi erant scripta. Quod periculũ esset religionibus ab illis si notiora fierent. Alibi legitur, libros religiosos. q. religionem incutientes animis: id est, scrupulos in religione, quod vulgò dicimus perturbari conscientias. Hoc est enim Latinè religionem inijcere: nisi quis malit legere erreligiosos.*

d Sepulchro suo.} *Sepulchrorum vetustissima fuit religio, ne quis violaret, deijceret, frangeret, quæ lex non modò in xij. fuit, & in Solonianis sed etiam in antiquissimis Numæ, ac Latinorũ Græcorúmque: per quæ non tam ad ius ciuile profanum, quàm ad sacra, religionésq; pertinere videbatur, quòd sepulchra velut templa quædam esse deorũ manium existimarentur. Idéoque inscribebatur in eis D. M. S. id est, diis manibus sacrum, & quæ illis celebrarentur sacra Necya sunt dicta Cicero 2. De legibus.*

De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam dæmonum imaginibus, ludificabatur. CAP. XXXV.

NAm & ipse Numa, ad quẽ nullus Dei propheta, nullus sanctus angelus mittebatur, [a] hydromantiam facere compulsus est: vt in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid

quid in sacris constituere atque obseruare deberet. Quod genus diuinationis idem Varro à Persis dicit allatum, quo & ipsum Numam, [b] & postea Pythagoram philosophum vsum fuisse commemorat: vbi adhibito sanguine etiam inferos perhibet sciscitari: & νεκρομαντείαν Græcè dicit vocari, quæ siue hydromantia, siue necromantia dicatur, idipsum est, vbi videntur mortui diuinare. Quibus hæc artibus fiant, ipsi viderint. Nolo enim dicere has artes etiã ante nostri saluatoris aduentũ in ipsis ciuitatibus gentiũ legibus solere prohiberi, & pœna seuerissima vindicari. Nolo inquam hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius, quorum sacrorum facta prodidit, causas obruit: ita timuit, & ipse quod didicit, quarum causarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas causas velut physicas interpretatur: quales, si libri illi habuissent, non vtique arsissent: aut & istos [c] Varronis ad Cæsarem pontificem scriptos, atque æditos, patres conscripti similiter incendissent? Quod ergo aquam egesserit, id est, exportauerit Numa Pompilius, vnde hydromantiam faceret, ideo [d] nympham Ægeriam coniugem dicitur habuisse, quemadmodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solent res gestæ aspersione mendaciorum in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Rom. & sacra didicit, quę in libris suis pontifices haberent: & eorum causas, quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secum quodammodo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ, sepeliendáque curauit. Aut ergo dæmonum illic tam sordidæ & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, vt ex his tota illa theologia ciuilis etiã apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipsis sacris erubescenda susceperant, aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tam prolixa temporis vetustate fere omnes populi gentium deos immortales esse crediderant, cùm & talibus sacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui se colendos pro ipsis mortuis, quos deos putari fecerant, quibusdam fallacium miraculorum attestationibus supponebant. Sed occulta Dei veri prouidentia factum est, vt & Pompilio amico suo illis conciliati artibus, quibus hydromãtia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur: & tamen vt moriturus incenderet ea potius quàm obrueret, admonere

non permitterentur: qui ne innotescerent, nec aratro quo sunt eruta obsistere potuerunt, nec stylo Varronis, quo ea quę de hac re gesta sunt, in nostram memoriam peruenerunt. Non enim possunt quod non sinuntur efficere. Sinuntur autem alto Dei summi iustóque iudicio pro meritis eorum, quos ab eis vel affligi tantum, vel etiam subiici, ac decipi iustum est. Quàm verò perniciosæ vel à cultu veræ diuinitatis alienæ illæ literæ iudicatæ sint, hinc intelligi potest, quòd eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultauit, [e] quàm timere quod timuit, qui hoc timere non potuit. Qui ergo nec fœlicē in futuro vitam, nec modo habere vult piam, talibus sacris mortem quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur noxiam: pertimescat, sed veram religionē, qua produntur & vincuntur, agnoscat.

L. VIVES.

Diuinationum genera.

a Hydromantiam facere.} *Ὑδρομαντία ad verbum est aqua diuinatio. Multis enim modis fiebat olim diuinatio. Nam vel ex terra petebatur, & erat geomantia: vel ex igne, & pyromantia, quæ eadem igni spicina: cuius autor, vt inquit Plinius, Amphiaraus. Vel ex fumo, quæ capnomantia: vel ex auibus, quæ augutia: vel ex extis, quæ aruspicina, in qua multum Ethrusci valuerunt, & Ianus apud Heleos Apollinis filius: & post eum Thrasybulus, qui canem inspiciebant sectum iecur ostendentem. Vel ex cribro, quæ conscinomantia: vel ex securibus, quæ axinomantia: ex herbis, botanomantia sagarū ars: vel ex mortuis, quæ necromantia seu necyomantia: vel ex astris, quæ astronomia, in qua qui peritissimi dicuntur Chaldæi, etiam si in Chaldea non sint nati. Ex sortibus, cleronomantia: ex manuum lineamentis, chiromantia: ex facie ipsa & filo totius corporis, physiognomia: vel ex piscibus, quæ ichthyomantia, quæ obiecta est Apuleio: vel ex palpitatione oculorum, quæ saliatio, & palmicū augutiū. Tum somniorum coniectura, & omnia quæ latißimè patebāt, ad visa, & audita, in quis erant fulgura, & fulgetra, monstra, voces sternutamenta. Iā dæmonum euocandorū mille artes, quas satius est ne nominari quidem. Hydromantiā ad vltimum reseruaui, quoniam agimus de ipsa, ea nō fit simpliciter. nā & in ampulla vitrea imposita aqua, quæ à puero inspicitur, quam gastromantiam dicunt, à tumore & ventricositate ampullæ. Tum & in peluim aqua infusa, quæ lecanomantia. Huius peritißimos tradit Strabo esse in Asia illa, & plurimos*

plurimos. Michaël Psellus de dæmonibus idem affirmat, ac quomodo fiat, docet: dæmonibus in fundo repentibus, sonitúmq; leuem exilémq; emittentibus, ac obscurũ, ne plenè possit percipi, nec mendacia deprehendi, sed quicquid eueniat, hoc putentur dixisse. Inspectabant & in fontibus plerique, indeq; imaginibus oblatis videre sibi futura videbantur. Sic Pausanias apud Æginenses Achaiæ scribit, templum esse Cereris, ac fontem proximum, in quem ægri post peracta sacra despectantes morbi valetudinísq; exitũ vident. Iamblichus Colophoni subterraneũ fuisse locũ narrat, in quo fons erat, de quo sacerdos statis noctibus sacris operatus gustabat, reddebatúrq; inuisibilis, & cõsulentibus responsa dabat. Idem scribit in Branchide fatidicam mulierem solitam in axe sedere, aut manu virgulã tenere ab aliquo deorum datã, aut pedum lumbúmve in aquam tingere, vel ex aqua haustulum sorbere, hísque modis diuino afflatu impleri. Apuleius in Apologia de magia, Varronem scribit narrare, Trallibus de euentu Mithridatici belli magica percontatione consulentibus, puerum in aqua simulachrum Mercurij contemplantem, quæ futura erant clx. versibus cecinisse. Sed credo quatenus pueri meminit, de gastromantia intelligi. Hoc vltimo diuinandi genere fonte inspecto vsus est Numa. Plut. in Cæsare mulieres fuisse tradit in Germania, quæ ex fluminum cursu verticibus, & strepitu futura coniicerent.

b Et postea Pythagoram. } *Optimè obseruata ratione temporũ. Nam multis annis obijt Numa ante Pythagoram natum. Contra quosdam, qui Pythagoram ab illo auditum ferunt: quos secutus est Ouidius. Sed poëtæ hoc dicere non erat tam turpe, quàm historico.*

c Varronis ad Cæsarem pontificem. } *C. Cæsar dictator pont. maximus fuit, ad quem Varro De antiquitatibus scripsit.*

d Nympham Ægeriam. } *Hanc sunt qui putent ex Musis vnam fuisse, vnde lucus ille in quo erat æ.a, Camœnarum dicebatur. Alij nympham fontium fuisse, versámq; à Diana in fontẽ post Numæ mortem, Ouidius 15. Metamorph. ab egerendo esse dictam illud quoq; est argumento, quòd ei prægnantes sacrificabant, quòd facilè conceptum aluum egerere existimaretur, vt scribit Festus.*

e Quàm timere quod tim. } *Timere quod extimuit Numa, qui ausus non est ea volumina comburere, ne dæmonum iram in se concitaret*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER OCTAVVS.

De quæstione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

CAP. I.

NVnc intentiore nobis opus est animo multo, quã erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus: non enim fabulosa est, vel ciuilis, hoc est, vel theatrica, vel vrbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat eorum desideria criminosiora: ac per hoc malignorum potius dæmonum, quàm deorum, sed cum philosophis est habẽda collatio:[a] quorum ipsum nomen si Latinè interpretemur, amorem sapientiæ profitetur.[b] Porrò si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas veritásq; monstrauit, verus philosophus est amator Dei.[c] Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, non est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur:[d] neque enim continuò veræ sapientiæ sunt amatores, quicunq; appellantur philosophi, profectò ex omnibus quorum sententias ex literis nosse potuimus, eligendi sunt, cum quibus non indignè quęstio ista tractetur. Neq; enim hoc opere omnes õmnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantũ quæ ad theologiam pertinent,[e] quo verbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationem siue sermo-

sermonem: nec eas omnium, sed eorũ tãtùm, qui cùm & esse diuinitatem & humana curare consentiant, nõ tamẽ sufficere vnius incommutabilis Dei cultũ ad vitam adipiscendam etiã post mortem beatã, sed ab illo sanè multos vno conditos atq; institutos, ob eam causam colẽdos putant. Hi etiam iam Varronis opinionem veritatis propinquitate transcendunt. Siquidẽ ille totam theologiam naturalem vsque ad mundũ istum vel eius animam extendere potuit, isti verò suprà omnẽ animæ naturã confitentur Deum, qui non solùm mundum istum visibilem, qui sæpe cæli & terræ nomine nuncupatur: sed omnem etiã omnino animam fecerit. Et qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana est, participatione sui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos à Platone doctore vocabulo deriuato, nullus qui hæc vel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres sequentes libros.

Tribus in sequentibus libris disputatur cum viris acutissimis summáque præditis eloquentia, qui ex Platonis schola cæteris bonis artibus instructi religione sola caruerunt, quorum sententias ac in primis sectæ principis Platonis fusius forsan explicuimus, quã instituti nostri ratio videbatur postulare: verùm hoc consilio, quoniam à nostris hominibus qui in philosophorum scholis theologorúmque versantur prorsus sunt ignoratæ, cùm sint tamen cognosci dignissimæ, tum propter subtilitatem rerum magno ingenio curáq; excusarum, tum vel maximè quòd vicinæ sunt nostræ pietati. Et vt sciretur quale philosophorum genus Augustinus potissimum elegerit, cũ quo de negotio religionis disputaret, ostenderétque bene dicta eorum cum nostris congruere, maledicta verò à nobis corrigi & emendari. Hæc me paulò longius, quàm oportebat euexerunt, & profectò in dulcedine rerum, de quibus commentabar, difficile fuit propositã seruare breuitatem, aliàs hoc tẽporis iacturæ lectori resarciemus: & si spero ipsum nihil sensurum se legendis istis tam eruditis sanctísque fecisse iacturæ, nisi fortè aut indoctior sit quàm vt intelligat, aut doctior quàm vt egeat, aut negligentior quàm vt curet, aut morosior quàm vt perferat, quibus hominum generibus hæc nõ elaborantur. Neque verò ita vel obliti sumus breuitatis, vel eam contempsimus, vt quantum potuimus, sit à nobis de vnaquaque re dissertum: multa sunt prætermissa, plerunq; Platonis contenti dictis, Platonicorum afferre sententias supersedimus, ne tanta prolixitas vel patientibus stomachis fastidium pareret. Sunt tamen aliqua à nobis in-

terdum repetita, tum ut melius quid sentiret Augustinus, declararetur: tum ut admoneretur lector, ne dicta exciderent, cuius causa fuit Augustinus ipse, qui quo manifestius aduersarios confutaret, eadem dogmata, placitáque illorum subinde retractauit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN OCTAVVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

Q Vorum ipsum nomẽ, si Latinè interpretemur. } *φιλία σοφίας, amor sapientiæ, & φίλος σοφίας. amicus sapientiæ: cuius contrarium est ἀφιλοσοφία, quasi sapientiam quis & rationes auersatur, ut Speusippus ait.*

b Porrò si sapientia Deus est. } *Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebr. 1. Dei filium sapientiam patris nominant, per quam fecit mundum uniuersum.*

c Sed quia res ipsa. } *Lactantius lib. 3. de hoc multis rationibus contra philosophos agit. versus est Pacuuij: non minus lepidus, quàm grauis:*

Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sententia.

Sed de hoc argumento à varijs sunt multa conscripta.

d Neque enim continuè. } *Legendum continuò. quæ est casualis coniunctio, sicut protinus, & statim cum negatione.*

e Quo verbo Græco. } *θεῦ λόγος, de Deo sermo, seu dissertio, siue ratio. Hæc enim omnia est λόγος.*

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico, & Ionico, eorúmque autoribus. CAP. II.

DE hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, breuiter attingam, prius illos commemorans, qui eum in eodẽ genere literarum tempore præcesserunt. Quantum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, [a] duo philosophorum genera traduntur: vnum Italicum, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est: [c] alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nuncupa-

nuncupatur. Italicum genus autorem habuit[d] Pythagoram Samium,[e] à quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cùm antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbātur, iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse respōdit, id est, studiosum, vel amatorem sapientiæ, quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit[f] Thales Milesius,[g] vnus illorū septem, qui appellati sunt sapientes. [h] Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis, ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus,[i] suásque disputationes literis mādans, eminuit, maximéque admirabilis extitit, quod[k] astrologiæ numeris comprehensis, defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. [l]Aquam tamē putauit rerum esse principium: & hinc omnia elementa mundi, ipsúmque mundum, & quæ in eo gignūtur, existere.[m] Nihil autem huic operi, quod mundo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit[n] Anaximander, eius auditor: mutauítque de rerum natura opinionem. Non enim ex vna re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis, quasque res nasci putauit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita: & innumerabiles mūdos gignere, & quęcunque in eis oriuntur, eósque mūdos, modò dissolui, modò iterum gigni, existimauit: quanta quisque ętate sua manere potuerit: [o] nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerū operibus tribuens. [p] Iste Anaximenem discipulum, & successorem reliquit: qui omnes rerum causas[q] infinito aëri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit.[r] Anaxagoras verò eius auditor, harum rerum omnium, quas videmus effectorem diuinum animum sensit: & dixit, ex infinita materia,[s] quæ constaret dissimilibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoque Anaximenis alter auditor, [u] aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit[x] auditor eius Archelaus: [y] etiam ipse de particulis inter se dissimilibus, quibus singula quæque fierent: ita omnia constare putauit, vt inesse etiam mentem diceret, [z] quæ cor-

pora dissimilia, id est, illas particulas coniungendo & dissipando ageret omnia.[a] Socrates huius discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

L. VIVES.

a DVo philosophorum genera traduntur.} *Sic olim prima philosophantium in Græcia hæreses sunt separatæ, vt de terris principum nomẽ acciperent: alteri ab ea regione in qua philosophatus est magister Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia, in qua est Miletos, quæ etiam vrbs Ionia est dicta, vt tradit Mela, quòd præcipua esset in ea regione. Sic Plato, sic Aristoteles etiam his vetustiores distinxerunt.*

Magna Græcia

b Ex ea parte Italiæ.} *A Locris, inquit Plinius, incipit Italiæ frons, quam magnam Græciam dicunt, in tres sinus diuisa, quæ Græciam spectat ad mare superum: in quam regionem frequẽtes traiecere Græci. Miror esse qui putent totam Italiam magnam Græciam olim nominatam, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. sic scribentis: Quid ipsi de ea iudicauère Græci, genus in gloriam suam effusissimum, quotam partem ex ea appellando Græciam magnam? Quibus verbis apertè ostendit, non magnam Italiæ portionem vocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis finibus, quos dixi, sunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Teurij. Patet inter promontoria Salem & Lacinium, vt scribit Mela, Tarentinus vocatur. Hîc docuisse Pythagoras fertur.*

Ionia

c Alterum Ionicum.} *Ionia est regio in minore Asia inter Lycaones Lydósque & mare nostrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à Meridie, illis à Septentrione. In ea est Miletos vrbs, sicut Mela narrat, Ioniæ totius belli pacisq; artibus princeps, patria Thaletis astrologi, & Timothei musici, & Anaximandri physici, aliorúmque ciuium inclytis ingeniis merito inclyta. Thales Anaximandrum ciuem suum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Milesium. Ab hac edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaum, Socratémque Athenienses instituit: à Socrate philosophia ferè tota Athenis.*

Pythagoras

d Pythagoram Samium.} *Aristoxenus Tyrrhenum prodidit, quæ est vna ex illis insulis quas Athenienses expulsis Tyrrhenis occuparunt. Cùm ex Ægypto rediisset, quo profectus est Amaside rege, offensus tyrannide Polycratis Samij in Italiam transmisit.*

e A quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum.} *Cicero 5. Tusc. quæst. ex Heraclide Pontico Platonis auditore narrat,*

Pytha-

Pythagorā à Leonte Phliasiorū tyranno rogatū, quid artis profiteretur: cúmq; superiores qui eidē studio essent dediti sapientes se cognominassent, ipsum se philosophū, id est, sapiētiæ studiosū modestiore nomine appellasse. Hinc sophi nomē tāquā superbū nimis & inuidiosū relictū, cæterósq; philosophos esse nuncupatos. Neq; enim sapiens est mortalium quisquam, soli Deo id nominis congruit.

f Thales Milesius. } *Hic fuit primus qui in Græcia de rebus naturalibus cœpit philosophari. natus Olympiade xxxv. anno primo, vt Apollodorus numerat apud Laërtium.*

g Vnus illorum septem. } *Cùm à piscatoribus Milesiis iuuenes quidā iactum essent mercati, hiq; mensam aureā traxissent, cōtendentibus vtrisq; de mensa ac sibi vendicantibus, Apollo consultus iussit sapienti dari. Data est ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ioniæ sapiens existimabatur. Hic eam misit alij ex illis septem, qui alij remisit, quoad ventum est ad Solonem, qui mensam iussit Apollini, nempe verè sapienti dari. Atq; hi septem magna fama fuerunt ad posteros sapientiæ nomine, septémque Græciæ sapientes celebrantur.*

Thales Milesius.

h Sed illi sex vitę genere distinguebantur. } *Chilo Lacedæmonius, Pithac⁹ Mitilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindi⁹ Periāder Corinthius, & Solon Atheniensis, de quibus li. 18. fusè differā.*

i Suásque disputationes literis mandans } *Nauticā astrologiam opus esse illius ferunt, alij ad Phœcum Samium referunt. Lobon verò Argiuus ad ducentos versus ipsum de astrologia scripsisse est autor.*

k Astrologiæ numeris comprehensis. } *Eudemus in historia astrologica solis defectus conuersionésque prædixisse illum tradit. Plin. lib. 2. de obseruatione cælesti loquens: Apud Græcos, inquit, inuestigauit primus omnium Thales Milesius. Olympiadis xlviij. anno iiij. prædicto solis defectu, qui sub Halyatte rege factus est, Vrbis conditæ anno clxx. Idem Eusebius, & Cic. lib. 1. De diuinat. vbi non sub Halyatte legitur, sed sub Astiage. Sed ambo eodem fuere tempore, & gesserunt bellum inter se.*

l Aquam tamen putauit. } *Secutus Homeri opinionem, qui Oceanum omnium patrem vocat. Plut. in Placitis, & alij complures coniecturam Thaletis adducunt, quod semen animantium omnium humidum sit, nec alimentum sine humido constet: quin & astra ipsa putant Oceani humoribus vegetari & ali.*

m Nihil autem huic operi. } *Tametsi Valerius apud Ciceronem Thaletē refert omnia putasse ex aqua fieri, mētémq; quæ cūcta sit ex humore fabricata, deū esse: & Laërtius illū ait, plena omnia*

putasse dæmonibus: rogatúmq; lateret ne deos homo malè faciens, ne cogitans quidem respondisse. Hæc tamen scientiam Dei arguunt, non administrationem rerum.

Anaximander.

n Anaximander.} *Et hic Milesius sed alius ab illo Anaximãdro ciue suo, qui historias scripsit. Hic elementũ infinitũ posuit pro rerum principio, sed non definiens, cuius esset natura, an aërea, an aquea, an ignea: partes verò illius infinitis mutari subinde, ipsum verò totum immutabile esse, Arist. Plut. Laërt. Eusebius.*

o Nec ipse aliquid diuinæ menti.} *In hoc reprehẽditur à Plutarcho, quòd cùm materiã substituat, efficientẽ causam tollat. Infinitas enim illa materia est, quæ ex se gignere nihil valet sine efficiẽte aliquo. Sic tamẽ 1. De nat. deorũ: Anaximandri, inquit, opinio est, natiuos esse deos lõgis interuallis Orientes, Occidentésq;, eósq; innumerabiles esse mundos: ita eundẽ esse qui faceret, & ex quo faceret, & quæ fieret cõtrarietates quæ in ipso sunt, hoc est per calidũ & frigidũ sempiternũ, vt inquit in Præpar. Euang. Euseb. quod & Aristoteles subindicat 1. lib. De physica auscultatione.*

Anaximenes.

p Iste Anaximenem.} *Eurystrati filium itidem Milesium, qui natus Olymp. lxiij. mortuus est eo anno, quo Crœsi opes sunt euersæ: vt Apollodorus computat.*

q Infinito aëri.} *Genere, inquit Euseb. infinito, qualitatibus finito: cuius condensatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aëra deum statuit, eúmque gigni, esse immensum, & infinitum & semper in motu. Sydera autem, solémque, & lunam de terra natam esse opinatur.*

Anaxagoras.

r Anaxagoras.} *Clazomenis genitus, quæ sunt etiã in Ionia. Obijt lxxviij. Olymp. lxij ætatis anno: opus suũ sic tradunt Plutarch⁹, & Laërtius Diogenes incœpisse: Vna res erat vniuersa: deinde accessit mẽs, eaq; disiunxit atq; cõposuit: materiã enim finxit, in qua infinita inessent, tũ earundẽ rerũ, tum diuersarum particulæ commista, quæ separantur mente diuina fiuntq; res singulæ, velut caro, si plures sunt carnis particulæ: os, si ossis, neruus, si nerui, pluresq; cuiusquam alterius rei: nõquin insint in osse, & carnis, & nerui, & ignis, & chartæ, & ligni particulæ: qui enim fieri posset, vt ex pane fieret vel os, vel sanguis, vel semina, & minutulæ ossis, sanguinisve portiunculæ in pane inessent, propter exiguitatem tamen sui, nobis imperceptæ. Arist. Plut. Laërtius.*

s Quæ constaret dissimilibus inter se.} *In veteribus libris, similibus inter se legitur, vtrunq; rectè. nam vt Arist. inquit, Anaxagoras infinitas partes in vnoquoque ponebat corpore, & similia, &*

contra-

contraria, & similiũ partiũ, quæ vocabat ὁμοιομερῆ, id est, cognatas: & ὁμοιομερεῖς: quod verbum similaritates vertit Gaza. Sunt enim ex corporibus alia similiũ partium, quæ inter se, nõ nomine, sed numero distãt, velut aqua, ignis, caro, os, medulla, sanguis. Vnaquæque enim pars istorũ, quamodo materiã in se & formã capiat, cognominis est toti: & ipsa inter se partes aquæ sunt aqua: & sanguinis gutta, sanguis. Sunt alia corpora, quæ partes diuersarũ rationũ & nominũ capiunt: vt homo, equus, stirps & omnia quæ viuunt: in quibus alia sunt ossa, alia medulla, alia sanguis, alia radix, alia caulis, tũ & in artificialibus, vt in statua, & mensa, & scamno, & libro: neq; enim vnaquæuis charta est liber: nec quælibet mensæ pars est mensa. Hæ partes ἑτερογενεῖς, id est, variorũ generũ, seu, vt vertit Rodolphus Agricola, multigena nominantur. Anaxagoras illorum corporum similarium in vnoquoque infinitas particulas esse aiebat: alias dissimiles, & diuersas, vt ligni, sanguinis, aëris, terræ, ossis alias inter se similes, vt infinitas ignis, quæ sunt inter se cognata: & infinitas aquæ, &c. nã etsi segregatione generẽtur corpora, partes tamen diuersæ non ita possunt à se mutuo separari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: vt sit vnde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, stirpésq;, & inter se commutari, aliaq; in aliarũ locum & vicem succedere: corporũ verò dissimilarium partium non ponebat infinitam multitudinem in vnaquaque re: neque enim infinitas domos aut innumeros homines in ligno vel igne esse existimabat.

t Diogenes quoque Anaximenis } *Diogenes multi fuerunt: Sinopæus, qui Cynicus est dictus: & Sicyonius historicus, & Stoicus, qui legatus fuit Romã cum Carneade & Critolao, Seleuciana natus, sed Babylonius dictus, & Tarsensis. Diogenes qui de quæstionibus poeticis scripsit: & is ipse Diogenes Laertius, ex quo hæc desumimus, & qui ætate hos omnes antecessit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic Aug. cõmentator noster optimus plastes, ex duobus Diogenibus, Apolloniata, & Cynico formula nominis eadem comprehensis vnum effinxit, non minore arte quàm qui ex ipso eodem Thoma Valois, & Thoma Aquinate vnum confecit Thomam in commentarijs ad Boëtium.*

Diogenes

u Aërem quidem dixit. } *Cic. 1. De nat. deorũ: Quid aer? quo Diogenes Apolloniata vtitur deo: mundos & hic asseruit innumeros in spatio infinito, ubiq; creatum mundum, vbi sese densior aer in globi formam compresserit, ac constipaverit.*

x Auditor eius Archelaus. } *Hic, vt alij putant, Milesius: vt alij, Athenien. primus ex Ionia naturalem philosophiam Athenas in-*

Archelaus

uexit: idcirco & Physicus est cognominatus: tum etiam quòd moralem discipulus eius Socrates induxit.

y Etiam ipse de particulis. } *Plutarchus aerem immensum ait eum pro principio posuisse, & quæ circa eum essent rarum ac densum, hanc aquam, illum ignem esse.*

z Quæ cor.d. } *In Veteribus libris est, non dissimilia, sed æterna.*

Socrates a Socrates huius discipulus. } *Hic est Socrates ille de quo nihil satis posset pro dignitate dici, quem fuisse gentiliũ omnium sapiẽtissimũ constat, proximéq; ad Christianã sapientiã ex illis omnib⁹ accessisse. Natus est Athenis Sophronisco marmorario patre, & Phænareta obstetrice matre: Vir temperans, castus, iustus, modestus, iniuriarum patiens: neque opum, neque voluptatis, ac ne gloriæ quidem appetens: nihil enim eum scripsisse certum est. Hic primus, cùm cæteri nihil se nescire profiterentur, nihil se scire professus est.*

De Socratica disciplina. CAP. III.

SOcrates [a] ergo primus vniuersam philosophiam ad corrigendos, componendósque mores flexisse memoratur: cùm antè illũ omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur posse liquidum colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, [b] tædio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit: quod esset beatæ vitæ necessarium: propter quam vnam omniũ philosophorũ inuigilasse ac laborasse videtur industria. An verò, sicut de illo quidam beneuolentius suspicantur, [c] nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari: quandoquidem ab eis caussas rerum videbat inquiri, quas primas atq; summas, non nisi in vnius veri ac summi Dei voluntate esse credebat. [d] Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi: & ideò purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, vt deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret: naturámque incorporei & incommutabilis luminis, [e] vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. [f] Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua vel dissimulata scientia, lepôre mirabili disserendi & acutissima vrbanitate agitasse, atque versasse. [g] Vnde & concitatis inimicitiis

ciuis [h] calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est.[i] Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnauerat Athenien. ciuitas, publicè luxit, in duos accusatores eius vsque adeò populi indignatione conuersa, vt vnus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter euaderet. Tam præclara igitur vitę mortisq; fama Socrates [k] reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores,[l] quorum certatim studiũ fuit in quęstionum moralium disceptatione versari, vbi agitur de summo bono, sine quo fieri homo beatus non potest. [m] Quod in Socratis disputationibus dum omnia mouet, asserit, destruit, quoniam non euidenter apparuit, quod cuique placuit, inde sumpserunt, & vbi cuique visum est, constituerunt finem boni. [n] Finis autem boni appellatur quò quisque cùm peruenerit beatus est. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt (quod vix credibile est vnius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem,[o] sicut Aristippus: quidam virtutem,[p] sicut Antisthenes. [q] Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati sunt: quos commemorare longum est.

L. VIVES.

a SOcrates ergo pri.} *Cic. 1. Acad. quæst. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerãt auocauisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse, vt de virtutibus & vitiis, omninóque de bonis rebus & malis quæreretur: cælestia autem vel procul esse à naturæ cognitione censeret, vel si maximè cognita essent, nihil tamen ad bene viuendum conferre.* Socrates

b Tædio rerũ obscu & in. ad. aliquid ap.} *Melius legitur in antiquis lib. apertum. Xenoph. in Comment. 1. Rerum Socraticarũ, Socratem scribit mirari solitum non deprehẽdisse istos, qui res naturales noctes & dies inquirunt, & tractant, nihil posse in eis inueniri certi atque perspecti: quam sententiam fusè multis exemplis prosequitur.*

c Nolebat immund. ter.} *Lact. lib. 3. Non inficior Socratem fuisse paulò cordatiorem, quàm cæteros, qui naturam rerũ putauerũt ingenio posse comprehendi, in quo illos non tantùm excordes fuisse arbitror, sed etiam impios, quòd in secreta illius cælestis prouidẽtiæ curiosos oculos voluerunt immittere & pòst: Nimirũ multò sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleste templum prophanari impiis disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrarit.*

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER OCTAVVS.

De quæstione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

CAP. I.

NVnc intentiore nobis opus est animo multo, quã erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus: non enim fabulosa est, vel ciuilis, hoc est, vel theatrica, vel vrbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat eorum desideria criminosiora: ac per hoc malignorum potius dæmonum, quàm deorum, sed cum philosophis est habẽda collatio:[a] quorum ipsum nomen si Latinè interpretemur, amorem sapientiæ profitetur.[b] Porrò si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas veritásq; monstrauit, verus philosophus est amator Dei.[c] Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, non est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur:[d] neque enim continuò veræ sapientiæ sunt amatores, quicunq; appellantur philosophi, profectò ex omnibus quorum sententias ex literis nosse potuimus, eligendi sunt, cum quibus non indignè quęstio ista tractetur. Neq; enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantũ quæ ad theologiam pertinent,[e] quo verbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationem siue sermo-

sermonem: nec eas omnium sed eorũ tãtùm, qui cùm & esse diuinitatem & humana curare consentiant, nõ tamẽ sufficere vnius incommutabilis Dei cultũ ad vitam adipiscendam etiã post mortem beatã, sed ab illo sanè multos vno conditos atq; institutos, ob eam causam colẽdos putant. Hi etiam iam Varronis opinionem veritatis propinquitate transcendunt. Siquidẽ ille totam theologiam naturalem vsque ad mundũ istum vel eius animam extendere potuit, isti verò suprà omnẽ animæ naturã confitentur Deum, qui non solùm mundum istum visibilem, qui sæpe cæli & terræ nomine nuncupatur: sed omnem etiã omnino animam fecerit. Et qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana est, participatione sui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos à Platone doctore vocabulo deriuato, nullus qui hæc vel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres sequentes libros.

Tribus in sequentibus libris disputatur cum viris acutißimis summáque praeditis eloquentia, qui ex Platonis schola cæteris bonis artibus instructi religione sola caruerunt, quorum sententias ac in primis sectæ principis Platonis fusius forsan explicuimus, quã instituti nostri ratio videbatur postulare: verùm hoc consilio, quoniam à nostris hominibus qui in philosophorum scholis theologorúmque versantur prorsus sunt ignoratæ, cùm sint tamen cognosci dignißimæ, tum propter subtilitatem rerum magno ingenio curáq; excusarum, tum vel maximè quòd vicinæ sunt nostræ pietati. Et vt sciretur quale philosophorum genus Augustinus potißimum elegerit, cũ quo de negotio religionis disputaret, ostenderétque bene dicta eorum cum nostris congruere, maledicta verò à nobis corrigi & emendari. Hæc me paulò longius, quàm oportebat euexerunt, & profectò in dulcedine rerum, de quibus commentabar, difficile fuit propositã seruare breuitatem, aliàs hoc tẽporis iacturæ lectori resarciemus: & si spero ipsum nihil sensurum se legendis istis tam eruditis sanctísque fecisse iacturæ, nisi fortè aut indoctior sit quàm vt intelligat, aut doctior quàm vt egeat, aut negligentior quàm vt curet, aut morosior quàm vt perferat, quibus hominum generibus hæc nõ elaborantur. Neque verò ita vel obliti sumus breuitatis, vel eam contempsimus, vt quantum potuimus, sit à nobis de vnaquaque re dissertum: multa sunt prætermissa, plerunq; Platonis contenti dictis, Platonicorum afferre sententias supersedimus, ne tanta prolixitas vel patientibus stomachis fastidium pareret. Sunt tamen aliqua à nobis in-

terdum repetita, tum vt melius quid sentiret Augustinus, declararetur: tum vt admoneretur lector, ne dicta exciderent, cuius causa fuit Augustinus ipse, qui quo manifestius aduersarios confutaret, eadem dogmata, placitáque illorum subinde retractauit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN OCTAVVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a QVorum ipsum nomē, si Latinè interpretemur. } *φιλία σοφίας, amor sapientiæ, & φίλος σοφίας, amicus sapientiæ: cuius contrarium est ἀφιλοσοφία, quasi sapientiam quis & rationes auersatur, vt Speusippus ait.*

b Porrò si sapientia Deus est. } *Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebr. 1. Dei filium sapientiam patris nominant, per quam fecit mundum vniuersum.*

c Sed quia res ipsa. } *Lactantius lib. 3. de hoc multis rationibus contra philosophos agit. versus est Pacuuij: non minus lepidus, quàm grauis:*

Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sententia.

Sed de hoc argumento à varijs sunt multa conscripta.

d Neque enim continuè. } *Legendum continuò. quæ est casualis coniunctio, sicut protinus, & statim cum negatione.*

e Quo verbo Græco. } *θεῦ λόγος, de Deo sermo, seu dissertio, siue ratio. Hæc enim omnia est λόγος.*

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico, & Ionico, eorúmque autoribus. CAP. II.

DE hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, breuiter attingam, prius illos commemorans, qui eum in eodē genere literarum tempore præcesserunt. Quantum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, [a] duo philosophorum genera traduntur: vnum Italicum, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est: [c] alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nuncupa-

nuncupatur. Italicum genus autorem habuit[d] Pythagoram Samium,[e] à quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cùm antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbãtur, iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse respõdit, id est, studiosum, vel amatorem sapientiæ, quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit[f] Thales Milesius,[g] vnus illorũ septem, qui appellati sunt sapientes. [h] Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis, ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus,[i] suásque disputationes literis mãdans, eminuit, maximéque admirabilis extitit, quod [k] astrologiæ numeris comprehensis, defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. [l]Aquam tamẽ putauit rerum esse principium: & hinc omnia elementa mundi, ipsúmque mundum, & quæ in eo gignũtur, existere. [m]Nihil autem huic operi, quod mundo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit [n] Anaximander, eius auditor: mutauítque de rerum natura opinionem. Non enim ex vna re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis, quasque res nasci putauit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita: & innumerabiles mũdos gignere, & quęcunque in eis oriuntur, eósque mũdos, modò dissolui, modò iterum gigni, existimauit: quanta quisque ętate sua manere potuerit: [o] nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerũ operibus tribuens. [p] Iste Anaximenem discipulum, & successorem reliquit: qui omnes rerum causas[q] infinito aëri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. [r] Anaxagoras verò eius auditor, harum rerum omnium, quas videmus effectorem diuinum animum sensit: & dixit, ex infinita materia,[s] quæ constaret dissimilibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoque Anaximenis alter auditor, [u]aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit [x] auditor eius Archelaus: [y] etiam ipse de particulis inter se dissimilibus, quibus singula quæque fierent: ita omnia constare putauit, vt inesse etiam mentem diceret, [z] quæ cor-

pora dissimilia, id est, illas particulas coniungendo & dissipando ageret omnia.[a] Socrates huius discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

L. VIVES.

a DVo philosophorum genera traduntur. } *Sic olim prima philosophantium in Græcia hæreses sunt separatæ, vt de terris principum nomē acciperent: alteri ab ea regione in qua philosophatus est magister Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia, in qua est Miletos, quæ etiam vrbs Ionia est dicta, vt tradit Mela, quòd præcipua esset in ea regione. Sic Plato, sic Aristoteles etiam his vetustiores distinxerunt.*

Magna Græcia

b Ex ea parte Italiæ. } *A locris, inquit Plinius, incipit Italiæ frons, quam magnam Græciam dicunt, in tres sinus diuisa, quæ Græciam spectat ad mare superum: in quam regionem frequētes traiecere Græci. Miror esse qui putent totam Italiam magnam Græciam olim nominatam, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. sic scribentis: Quid ipsi de ea iudicauère Græci, genus in gloriam suam effusissimum, quotam partem ex ea appellando Græciam magnam? Quibus verbis apertè ostendit, non magnam Italiæ portionem vocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis finibus, quos dixi, sunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Teurij. Patet inter promontoria Salem & Lacinium, vt scribit Mela, Tarentinus vocatur. Hîc docuisse Pythagoras fertur.*

Ionia

c Alterum Ionicum. } *Ionia est regio in minore Asia inter Lycaones Lydósque & mare nostrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à Meridie, illis à Septentrione. In ea est Miletos vrbs, sicut Mela narrat, Ioniæ totius belli pacisq; artibus princeps, patria Thaletis astrologi, & Timothei musici, & Anaximandri physici, aliorúmque ciuium inclytis ingeniis merito inclyta. Thales Anaximandrum ciuem suum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Milesium. Ab hac edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaum, Socratémque Athenienses instituit: à Socrate philosophia ferè tota Athenis.*

Pythagoras

d Pythagoram Samium. } *Aristoxenus Tyrrhenum prodidit, quæ est vna ex illis insulis quas Athenienses expulsis Tyrrhenis occuparunt. Cùm ex Ægypto rediisset, quo profectus est Amaside rege, offensus tyrannide Polycratis Samij in Italiam transmisit.*

e A quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. } *Cicero 5. Tusc. quæst. ex Heraclide Pontico Platonis auditore narrat,*

Pytha-

Pythagorā à Leonte Phliasiorū tyranno rogatū, quid artis profiteretur: cúmq; superiores qui eidē studio essent dediti sapientes se cognominassent, ipsum se philosophū, id est, sapiētia studiosū modestiore nomine appellasse. Hinc sophi nomē tanquā superbū nimis & inuidiosū relictū, caterósq; philosophos esse nuncupatos. Neq; enim sapiens est mortalium quisquam, soli Deo id nominis congruit.

f Thales Milesius. } *Hic fuit primus qui in Gracia de rebus naturalibus cœpit philosophari. natus Olympiade xxxv. anno primo, vt Apollodorus numerat apud Laërtium.*

g Vnus illorum septem. } *Cùm à piscatoribus Milesiis iuuenes quidā iactum essent mercati, hiq; mensam aureā traxissent, cōtendentibus vtrisq; de mensa ac sibi vendicantibus, Apollo consultus iussit sapienti dari. Data est ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ionia sapiens existimabatur. Hic eam misit alij ex illis septem, qui alij remisit, quoad ventum est ad Solonem, qui mensam iussit Apollini, nempe verè sapienti dari. Atq; hi septem magna fama fuerunt ad posteros sapientia nomine, septémque Gracia sapientes celebrantur.*

Thales Milesius.

h Sed illi sex vitę genere distinguebantur. } *Chilo Lacedamonius, Pithac⁹ Mitilenaus, Bias Prienaus, Cleobulus Lindi⁹ Periāder Corinthius, & Solon Athemensis, de quibus li. 18. fusè disserā.*

i Suásque disputationes literis mandans } *Nauticā astrologiam opus esse illius ferunt, alij ad Phœcum Samium referunt. Lobon verò Argiuus ad ducentos versus ipsum de astrologia scripsisse est autor.*

k Astrologiæ numeris comprehensis. } *Eudemus in historia astrologica solis defectus conuersionésque pradixisse illum tradit. Plin. lib. 2. de obseruatione calesti loquens: Apud Gracos, inquit, inuestigauit primus omnium Thales Milesius. Olympiadis xlviij. anno iiij. pradicto solis defectu, qui sub Halyatte rege factus est, Vrbis condita anno clxx. Idem Eusebius, & Cic. lib. 1. De diuinat. vbi non sub Halyatte legitur, sed sub Astiage. Sed ambo eodem fuere tempore, & gesserunt bellum inter se.*

l Aquam tamen putauit. } *Secutus Homeri opinionem, qui Oceanum omnium patrem vocat. Plut. in Placitis, & alij complures coniecturam Thaletis adducunt, quod semen animantium omnium humidum sit, nec alimentum sine humido constet: quin & astra ipsa putant Oceani humoribus vegetari & ali.*

m Nihil autem huic operi. } *Tametsi Valerius apud Ciceronem Thaletē refert omnia putasse ex aqua fieri, mētémq; qua cūcta sit ex humore fabricata, deū esse: & Laërtius illū ait, plena omnia*

putasse dæmonibus: rogatúmq; lateret ne deos homo male faciens, ne cogitans quidem respondisse. Hæc tamen scientiam Dei arguunt, non administrationem rerum.

Anaximander.

n Anaximander.} *Et hic Milesius sed alius ab illo Anaximādro ciue suo, qui historias scripsit. Hic elementū infinitū posuit pro rerum principio, sed non definiens, cuius esset natura, an aërea, an aquea, an ignea: partes verò illius infinitis mutari subinde, ipsum verò totum immutabile esse, Arist. Plut. Laert. Eusebius.*

o Nec ipse aliquid diuinæ menti.} *In hoc reprehēditur à Plutarcho, quòd cùm materiā substituat, efficientē causam tollat. Infinitas enim illa materia est, quæ ex se gignere nihil valet sine efficiēte aliquo. Sic tamē 1. De nat. deorū: Anaximandri, inquit, opinio est, natiuos esse deos lōgis interuallis Orientes, Occidentésq;, eósq; innumerabiles esse mundos: ita eundē esse qui faceret, & ex quo faceret, & quæ fieret cōtrarietates quæ in ipso sunt, hoc est per calidū & frigidū sempiternū, vt inquit in Præpar. Euang. Euseb. quod & Aristoteles subindicat 1. lib. De physica auscultatione.*

Anaximenes.

p Iste Anaximenem.} *Eurystrati filium itidem Milesium, qui natus Olymp. lxiij. mortuus est eo anno, quo Crœsi opes sunt euersæ: vt Apollodorus computat.*

q Infinito aëri.} *Genere, inquit Euseb. infinito, qualitatibus finito: cuius condensatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aëra deum statuit, eúmque gigni, esse immensum, & infinitum & semper in motu. Sydera autem, solémque, & lunam de terra natam esse opinatur.*

Anaxagoras.

r Anaxagoras.} *Clazomenis genitus, quæ sunt etiā in Ionia. Obijt lxxviij. Olymp. lxij ætatis anno: opus suū sic tradunt Plutarch9, & Laërtius Diogenes incœpisse: Vna res erat vniuersa: deinde accessit mēs, eáq; disiunxit atq; cōposuit: materiā enim finxit, in qua infinita inessent, tū earundē rerū, tum diuersarum particulæ commista, quæ separantur mente diuina fiúntq; res singulæ, velut caro, si plures sunt carnis particulæ: os, si ossis, neruus si nerui, plurésq; cuiusquam alterius rei: nōquin insint in osse, & carnis, & nerui, & ignis, & charta, & ligni particulæ: quî enim fieri posset, vt ex pane fieret vel os, vel sanguis, vel semina, & minutulæ ossis, sanguinisve portiunculæ in pane inessent, propter exiguitatem tamen sui, nobis imperceptæ. Arist. Plut. Laertius.*

s Quæ constaret dissimilibus inter se.} *In veteribus libris, similibus inter se legitur, vtrunq; rectè. nam vt Arist. inquit, Anaxagoras infinitas partes in vnoquoque ponebat corpore, & similia, &*

contra-

contraria, & similiũ partiũ, quæ vocabat ὁμοιομερεῖς, id est, cognatas: & ὁμοιομερεῖς: quod verbum similaritates vertit Gaza. Sunt enim ex corporibus alia similiũ partium, quæ inter se, nõ nomine, sed numero distãt, velut aqua, ignis, caro, os, medulla, sanguis. Vnaquæque enim pars istorũ, quamodo materiã in se & formã capiat, cognominis est toti: & ipsæ inter se partes aquæ sunt aqua: & sanguinis gutta, sanguis. Sunt alia corpora, quæ partes diuersarũ rationũ & nominũ capiunt: vt homo, equus, stirps & omnia quæ viuunt: in quibus alia sunt ossa, alia medulla, alia sanguis, alia radix, alia caulis, tũ & in artificialibus, vt in statua, & mensa, & scamno, & libro: neq; enim vnaquæuis charta est liber: nec qualibet mensæ pars est mensa. Hæ partes ἑτερογενεῖς, id est, variorũ generũ, seu, vt vertit Rodolphus Agricola, multigenæ nominantur. Anaxagoras illorum corporum similarium in vnoquoque infinitas particulas esse aiebat: alias dissimiles, & diuersas, vt ligni, sanguinis, aëris, terræ, ossis alias inter se similes, vt infinitas ignis, quæ sunt inter se cognatæ: & infinitas aquæ, &c. nã etsi segregatione generẽtur corpora, partes tamen diuersæ non ita possunt à se mutuo separari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: vt sit vnde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, stirpésq; & inter se commutari, aliaq; in aliarũ locum & vicem succedere: corporũ verò dissimilarium partium non ponebat infinitam multitudinem in vnaquaque re: neque enim infinitas domos aut innumeros homines in ligno vel igne esse existimabat.

t Diogenes quoque Anaximenis } *Diogenes multi fuerunt: Sinopæus, qui Cynicus est dictus: & Sicyonius historicus, & Stoicus, qui legatus fuit Romã cum Carneade & Critolao, Seleucia nat°, sed Babylonius dictus, & Tarsensis. Diogenes qui de quæstionibus poeticis scripsit: & is ipse Diogenes Laertius, ex quo hæc desumimus, & qui ætate hos omnes antecessit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic Aug. cõmentator noster optimus plastes, ex duobus Diogenibus, Apolloniata, & Cynico formula nominis eadem comprehensis vnum effinxit, non minore arte quàm qui ex ipso eodem Thoma Valois, & Thoma Aquinate vnum confecit Thomam in commentarijs ad Boëtium.*

Diogenes

u Aërem quidem dixit.} *Cic. 1. De nat. deorũ: Quid aër? quo Diogenes Apolloniata vtitur deo: mundos & hic asseruit innumeros in spatio infinito, ibiq; creatum mundum, vbi sese densior aer in globi formam compresserit, ac constiparit.*

x Auditor eius Archelaus.} *Hic, vt alij putant, Milesius: vt alij, Athenien. primus ex Ionia naturalem philosophiam Athenas in-*

Archelaus

uexit: idcirco & Physicus est cognominatus: tum etiam quòd moralem discipulus eius Socrates induxit.

y Etiam ipse de particulis. } *Plutarchus aerem immensum ait eum pro principio posuisse, & quæ circa eum essent ratum ac densum, hanc aquam, illum ignem esse.*

z Quæ cor. d. } *In veteribus libris est, non dissimilia, sed æterna.*

Socrates

a Socrates huius discipulus. } *Hic est Socrates ille de quo nihil satis posset pro dignitate dici, quem fuisse gentiliũ omnium sapiẽtissimũ constat, proximéq; ad Christianã sapientiã ex illis omnib⁹ accessisse. Natus est Athenis Sophronisco marmorario patre, & Phænareta obstetrice matre: vir temperans, castus, iustus, modestus, iniuriarum patiens: neque opum, neque voluptatis, ac ne gloriæ quidem appetens: nihil enim eum scripsisse certum est. Hic primus, cùm cæteri nihil se nescire profiterentur, nihil se scire professus est.*

De Socratica disciplina. CAP. III.

Socrates [a] ergo primus vniuersam philosophiam ad corrigendos, componendósque mores flexisse memoratur: cùm antè illũ omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur posse liquidum colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, [b] tædio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit: quod esset beatæ vitæ necessarium: propter quam vnam omniũ philosophorũ inuigilasse ac laborasse videtur industria. An verò, sicut de illo quidam beneuolentius suspicantur, [c] nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari: quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atq; summas, non nisi in vnius veri ac summi Dei voluntate esse credebat. [d] Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi: & ideò purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, vt deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret: naturámque incorporei & incommutabilis luminis, [e] vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. [f] Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua vel dissimulata scientia, lepôre mirabili disserendi & acutissima vrbanitate agitasse, atque versasse. [g] Vnde & concitatis inimicitiis

ciciis [h] calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est.[i] Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnauerat Athenien. ciuitas, publicè luxit, in duos accusatores eius vsque adeò populi indignatione conuersa, vt vnus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter euaderet. Tam præclara igitur vitę mortisq; fama Socrates [k] reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores,[l] quorum certatim studiū fuit in quęstionum moralium disceptatione versari, vbi agitur de summo bono, sine quo fieri homo beatus non potest. [m] Quod in Socratis disputationibus dum omnia mouet, asserit, destruit, quoniam non euidenter apparuit, quod cuique placuit, inde sumpserunt, & vbi cuique visum est, constituerunt finem boni.[n] Finis autem boni appellatur quò quisque cùm peruenerit beatus est. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt (quod vix credibile est vnius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem,[o] sicut Aristippus: quidam virtutem,[p] sicut Antisthenes. [q] Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati sunt: quos commemorare longum est.

L. VIVES.

a Socrates ergo pri.} *Cic. 1. Acad. quæst. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerāt auocauisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse, vt de virtutibus & vitiis, omninóque de bonis rebus & malis quæreretur: cælestia autem vel procul esse à naturæ cognitione censeret, vel si maximè cognita essent, nihil tamen ad bene viuendum conferre.* Socrates

b Tædio rerū obscu. & in. ad. aliquid ap.} *Melius legitur in antiquis lib. apertum. Xenoph. in Comment. 1. Rerum Socraticarū, Socratem scribit mirari solitum non deprehēdisse istos, qui res naturales noctes & dies inquirunt, & tractant, nihil posse in eis inueniri certi atque perspecti: quam sententiam fusè multis exemplis prosequitur.*

c Nolebat immund. ter.} *Lact. lib. 3. Non inficior Socratem fuisse paulò cordatiorem, quàm cæteros, qui naturam rerū putauerūt ingenio posse comprehendi, in quo illos non tantùm excordes fuisse arbitror, sed etiam impios, quòd in secreta illius cælestis prouidētiæ curiosos oculos voluerunt immittere & post: Nimirū multò sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleste templum prophanari impiis disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrarit.*

d Vnde non eas putabat nisi mundum.} *Socrates de hoc copiosè disputat moriturus apud Plat. in Phædone, vbi ostendit philosophari neminem rectè posse, nisi se quàm maximè fieri possit à consortio corporis, id est, ab omnibus affectibus seiungat: quod tum optimè fiet, cùm animus liber erit, corporísq; carcere solutus: & in hac vita vt quisq; se maximè perturbationibus exoluit, ita liberrimè verißiméq; id quod est verúmque ipsum, hoc est, Deum & diuina cõtemplatur: idcirco philosophia definitur mortis meditatio, id est corporis animæq; separatio, & ceu diuortium quoddam, vt animus purus sit, corporis fæce non contaminatus: nam purißimum illud diuinum verũ ab impuro animo contingi nefas: ideo amicis deorũ plura esse cognita existimabat, quàm impuris hominibus, & qui Deũ nõ sequũtur. In Cratylo solos bonos viros sapientes esse dicit: & in Epimenide peritiam rerum cælestiũ doctũ aliquẽ, nisi opem Deus tulerit, negat. Apul. ex Plat. & alia initia rerũ inueniri forsitan posse, aut quæ Deo nota sint, vel ei qui sit diu amicus.*

e Vbi causæ om. fa. na.} *Hæc sunt ex doctrina Plat. & August. nõ quid ipse, sed quid Socrat. sentiat refert. Istud adieci, quoniã Philalethes noster sententiam putat esse Aug. cui statim veritatẽ suam addit cum realitatibus & formalitatibus, quales nunquam ne per somnium quidem August. cogitauit. Plato enim in 6. De rep. deum ait lumẽ esse mentis, nõ secus quã sit sol hic, quẽ videmus, lumẽ oculorũ corporis, & vt beneficio huius habemus, quod cernimus: ita beneficio Dei, quod intelligimus, luménq; illud sacrũ & diuinũ reb⁹ ipsis veritatẽ: nobis verò vim eius percipiendæ tenẽdæq; largiri, ac esse vt ex Plat. inquit Greg. Naz. solem hunc mundi visibilis lumen, Deum verò mundi inuisibilis.*

f Constat eũ tamẽ.} *Eius sermones retulerunt in Dialog. Socratici Plat. Xenoph. Æschin. Xenocrat. & alij, quib. ipse mira dexteritate inscitiam eorũ, qui nihil ignorare sibi ac multitudini persuaserãt, detegit: velut Protagoræ, Gorgiæ, Eutydemi, Dionysodori, & aliorum.*

g Vnde & concitatis inimicitiis.} *Plat. in Apol. ex disp. Socrat. natas esse illi inimicitias narrat. idem Laert. tres Socratem accusarunt, Anytus, Melitus, & Lycon orator, qui fuit actor, cùm Anytus opificũ turbam tueretur, & reliquorum vrbanorum, quos sæpe Socr. derisisset. Melit. verò poetarum, quos Socr. dãnasset, & expellẽdos è ciuitate cẽseret: de his reb. Plato, & Xenoph. in Socr. Apologiis. Sed explicatius rem omnem persecutus est Laer. in Socrat. damnatus est 281. sentẽtiis.*

h Calumniosa crim.} *Non me, inquit Socrates, vel accusatores periment, vel crimina, sed inuidia sola, qua vna præclari viri quàm plurimi interierunt & interibunt.*

i Sed cum postea.} *Tanta cepit Athenienses omnes ob damnatum*

Socr.

Socr. pœnitentia, vt paulò pòst gymnasia omnia clauderent, faciésq; instituti esset in ciuitate: Melitum morte mulctarint, Anytum exilio, Socrati statua ahenea erecta sit, Lysippi opus.

k Reliquit plurimos.} *Omnes ferè philosophantium sectæ in Socratem initium suæ disciplinæ referebant. Platonici, Academici, Cyrenaici, Cynici, Peripatetici, Megarenses, Stoici.*

l Quorum cer. stu. fuit.} *Hac vna quæst. de summo bono summóque malo distinguebantur sectæ.*

m Quod in Soc. disp.} *Ita enim disputabat ille, vt magis eliceret refutarétque sentẽtiam eius, qui cum disputabat, quàm suam ipse proderet aut affirmaret. Neque enim putabat esse eius, qui nihil se scire diceret, aliquid asserere, vt ipse dicit in Theæteto Plat.*

n Finis aũt boni.} *Is est, in quẽ vt Cic. 1. De fin. inquit, omnia bene viuendi, rectéque faciendi consilia sunt referẽda, & in 3. Cùm enim hoc sit extremũ, sentis enim credo me iã diu, quod Græcus τέλος dicat, id dicere tum extremum, tum vltimum, tum summum, licebit etiã finẽ pro extremo, aut vltimo dicere, hic propter seipsum quæritur, & alia omnia propter hunc. Sicut Plato, Arist. & reliqui philosophi dixerunt.*

o Sicut Aristippus.} *Hic Cyrenus natus est, primúsque ex Socraticis mercedẽ docuit, vt etiam doceri voluit. Tametsi pretium Socr. nunquam accepit, dicẽs prohiberi se à dæmone, tum etiam inferiori Dionys. Syracusano assentari & perferre ab eo contumelias sustinuit quæstus gratia. Corporis voluptatem summum bonum posuit. Diogenes Laert. ab hoc philosopho Cyrenaici sunt constituti. Obiter dictũ Hier. annotabo, qui in comment. in Ecclesiasten, cùm de voluptate loquitur: Et hæc inquit, aliquis loquatur Epicur. & Aristippus, & Cynici, & cæteri pecudes philosophorum, legẽdum & Cyrenaici. Quid enim voluptati cum institutis Cynicorum?*

p Sicut Antisthenes.} *Hic est author Cynicæ secta, id est, caninæ. Diogenem Sinopensem Cynicum docuit, virtutem voluit summum esse bonum.*

q Sicque alij atque alij.} *Cicero opiniones multorum recenset De finibus bonorum in 2. lib. eius argumenti. Illinc petat, qui desiderat, & nos obiter attigimus in præfatione legum Cic.*

De præcipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit. CAP. IIII.

SEd inter discipulos Socratis non quidem immerito excellentissima gloria claruit, qui omnino cæteros obscuraret, Plato. a Qui cùm esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus: & ingenio mirabili, lõge suos cõ-

discipulos anteiret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, [b] ac Socraticam disciplinam, quam longè latéque potuit peregrinatus est, quaquauersum eum alicuius nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. [c] Itaque & in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur, atque docebātur, & inde [d] in eas Italiæ partes veniens, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, quicquid Italicæ philosophiæ tunc florebat: auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillimè cōprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus sermonibus suis faciens, [e] etiā illa, quæ vel ab aliis didicerat, vel ipse quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepóre & moralibus disputationibus temperauit. [f] Itaque cùm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, vnde vna pars eius actiua, altera cōtemplatiua dici potest. Quarū actiua ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplatiua autem ad conspiciēdas naturæ causas, & syncerissimam veritatem. [g] Socrates in actiua excelluisse memoratur: Pythagoras verò magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtrunque iungendo philosophiam perfecisse laudatur, quàm in tres partes distribuit. Vnam moralem, quæ maximè in actione versatur. Alteram naturalem, quæ contemplationi deputata. Tertiam rationalem, [i] qua verum discerminatur à falso. [k] Quæ licet vtrique, id est, actioni & contemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Ideo hæc tripertitio non est contraria illi distinctioni, quia intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, vbi finem omnium actionum, vbi causam omnium naturarum, vbi lumen omnium rationum esse cognouerit vel crediderit, disserendo explicare & lōgum esse arbitror, & temerè esse affirmandum non arbitror. [l] Cùm enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ seruare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est vt etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententię non facilè perspici possint. Et his tamen quæ apud eum legūtur, [m] siue quæ dixit, siue quę ab aliis dicta esse narrauit, atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari,

rati, & huic operi inseri oportet à nobis: vel vbi suffragatur religioni veræ, quàm fides nostra suscipit, ac defendit, vel vbi ei videtur esse contrarius: quantum ad istã de vno Deo & pluribus pertinet, quæstionem, quem propter vitã, quæ post mortem futura est veraciter beatã, colendum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim qui Platonem cæteris philosophis gentium longè latéq; prælatum acutius atque veracius intellexisse, atq; secuti esse fama celebriore laudantur: aliquid tale de Deo sentiunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo viuendi. Quorum trium, vnum ad naturalẽ, alterum ad rationalẽ, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. [n] Si enim homo ita creatus est, vt per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cuncta præcellit, id est, vnum verũ optimũ Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit: [o] ipse quæratur, vbi nobis omnia sũt secura: ipse cernatur, vbi nobis certa sũt omnia: ipse diligatur, vbi nobis recta sunt omnia.

L. VIVES.

a QVi cùm esset Atheniensis.} *Platonis parẽtes fuere Arist. & Peristione. paternũ genus in Codrum referebatur, qui vltimus regnũ Athenis tenuit: maternũ in Solonẽ, vnũ ex septem sapientibus, inclytum legibus Athenien. latis, vtraq; gens proautorẽ sua nobilitatis Neptunũ nominat. Natus est Plato Athenis Olympiade lxxxviij. Huius viri vitã, actúsq; praclaros multi literis mandarũt, multi illũ supra humanũ omne fastigiũ de moribus & sapientia collocant, sed reuera tantũ abest, vt amore longius iusto euectos credã, vt nisi scirẽ addictißimos illi esse, qui hoc faciunt, subinuidisse laudib[9] illius suspicarer. Fallitur mea sententia, quisquis Platonem non aliquantò plus quàm hominẽ, aut certè non ex optima illa & rarißima hominum nota fuisse putat.*

b Ac Socraticam disciplinam.} *Alibi, à Socratica disciplina. q. post perceptam à Socrate disciplinam Athenis.*

c Itaque & in Ægypto.} *Laertius postquàm ex Italia rediit, ad Ægyptum eum profectum scribit cum Euripide.*

d In eas Italiæ p. v.} *In magnam Graciam, vbi Pythagoras philosophatus, multos disciplinæ sua admiratores, ac sectatores reliquerat. Ex eis Plato Tarenti audiuit Archytã seniorẽ, & Euritũ, Locris Timæũ, Crotoni Philolaũ. Cicero in Catone, Platonẽ scribit Tarentum venisse L. Æmilio. Ap. Claudio Coss. tametsi Liuius eo tempore, id est, ante Caudinã subiugationem annis 4. & 20. non*

Ponit Appium cum Æmilio consulem, sed L. Furium Camillum. Profectus est etiam Plato Megaram ad Euclidem mathematicũ, & Cyrenas ad Theodorum itidem mathematicum, profecturus à Persarum magos, nisi bella obstitissent.

e Etiam illa quæ vel.} *Plato quæcunq; scripserat, Socratis dicebat esse, vt in Epistolis ait ad Dionysium, & non solùm moralia, quibus Socrates plurimum valebat, sed naturalia quædam in Dialogis ei attribuit.*

f Itaque cum.} *Plato & Aristot. disciplinas quasdã ponunt, quas neque actiuas dicant, nec cõtemplatiuas, sed effectrices, velut architecturam, & totam artem fabrilem. Itaq; alias artes ad speculationem pertinere aiunt, vt theologiam: alias ad agendum, in quibus post actum, opus nullum restat, vt rhetoricen, & musicen: alias ad fabrefaciendum, vnde sunt tã multa opera vita vtilia, ædes, naues, vrbes, mensa, vestes. Sed hæc diuisio artium nõ spectat ad studium sapientiæ, de quo hic loquimur.*

g Socrates in actiua.} *Actiuam dicit quæ ad virtutẽ, mores vitamque agendam spectat, in qua totus fuit Socrates, cùm alioqui multũ in ea cõtemplaretur. Adimantus enim sic Socrati loquitur in 7. lib. De rep. Platonis: Omnẽ vitã nulla in re alia, quàm speculatione cõsumpsisti. Idem Socrates quantum inquirendis perspiciendisq; rebus ad vitã pertinẽtibus posuerit opera, declarat apud Platonẽ in Apologia: sed eæ res ad agendum dirigebantur: quas verò Pythagoras scrutabatur, cùm aperta erant, & ad cognitionem peruenerant sui vlterius non progrediebantur.*

h Quam in t.p.d.} *Euseb. li. Præp. Euang. hanc Platonis philosophiæ perfectionem ab Hebræis deriuatã esse dicit, affértq. sententiam Attici philosophi, qua diuisio illa declaratur, apertiꝰ, docétq. Platonem coniunxisse partes omnes philosophiæ in vnum velut corpus, dispersas prius ceu membra Penthei: nam Thales & eius discipuli physicæ totos se tradiderant: sex alij sapientes, Ethicæ: Zeno & omnes Eleatici, dialecticæ. Plato hæc omnia coagmentauit, & ostendit hominibus, non laceram philosophiam, sed integram atque absolutam: cui suffragatur Arist. ipse lib. Philos. Laertius in Plat. Philosophiæ ratio olim circa vnam tantùm physicæ speciem versabatur: accessit Socrates, & addidit ethicen tertiam Plato philosophiæ dialecticen adiecit, & consummato philosophiæ operi extremam manum imposuit. Apuleius in Dogmate Platonis, de ipso loquens. Quapropter inuenta Parmenidis, ac Zenonis studiosius executus, ita omnibus quæ admirationi sunt singula, suos libros expleuit*

plenuit

pleuit, vt primus tripartitam philosophiam copularet, sibíq. inuicē necessarias partes neq. pugnare inter se tantummodo, sed etiam mutuis adiuuari auxilijs ostenderit. Hæc ille. Ex Dialogis Platonis. alij ad rationē disserendi pertinent, vt Gorgias, & Eutydemus: alij ad mores priuatos, vt Memnon, Eutyphro, Philebus, Crito: alij ad mores publicos, vt leges, & respublica, alij ad res naturæ, vt Timæus: alij ad τὰ μετὰ τὰ φυσικά, vt Parmenides, & Sophista, tamen etsi cum ratione dialectica sunt hi dialogi coniuncti.

i Quæ verum determinat à falso.} *Antiqui codices. Quæ verum disterminat à falso, hoc est, separat, vt Lucanus: Qui Gallica certus Limes ab Ausonijs disterminat arua colonis. Et Mela: Europā ab Asia stadijs v. disterminat Thracius, vt dictum est, Bosphorus.*

k Quæ licet vtrique, id est, actioni, & contemplationi.} *Magnis & odiosis contentionib. nostri philosophi quærunt, sit ne dialectica scientia practica an speculatiua: quæ disputatio inutilis mea sententia, quales sunt penè omnes quæ hac tempestate in philosophia docentur, discuntúrq;, distinet studia iuuenū, conflictis miris somniis de speculatione & praxi. Tandē sententia litis vulgo nunc pro praxi datur, quòd dialectica doceat argumentari: quasi verò nō magis in inspectione naturæ argumentemur, quàm in actione vitæ. Sed isti nec quid sit inspicere res naturæ sciūt, nec quid agere vitā, aut quo modo sit agenda: Nō quòd putē eā in sola speculatione sitam esse, sed optimè hic Aug. definisse vtriq; philosophiæ esse illam necessariam, magis tamen ad inuestigandū quid vbiq; verum, quid falsum, quid probabile, quid secus sit, accommodari.*

l Cùm enim magistri sui Soc.} *Ipse Plato, vt dixi, libros ferè suos Socratis esse fatebatur, & in omnib⁹ dialogis eius quæ Socrati dantur, ea sunt ex sentētia Plat. credēda, sed ex verbis quoq; Timæi, & hospitis Athenicēsis, & Eleatis Plato sententiam suā profert.*

m Siue quæ ab alijs.} *Alibi, ab illo, scilicet Socrate: ea enim sentit Plato, quæ Socrates, quanquā & quæ alij nōnulli, vt modò dixi.*

n Si enim homo ita cr. e. v. per id q. in eo. pr.} *Quid opus est tā multis clamoribus disputare, sitne hoc intellectus, an voluntas, cùm satis, vt alios præteream, ab Arist. in li. Moral. dictū sit, mentē esse in homine omniū optimū, & præstantissimū. In ea est, & quem vocāt intellectū, & voluntas, & memoria: verū illa quia sic dicuntur, vt nec vnquā fuerint, nec intelligantur, admirationi sunt. Hæc quia intelliguntur, & propemodum prehenduntur manibus sordent.*

o Ipse quæratur.} *Subinde alludit ad illā tricipitē philosophiæ distributionē: & in veterib. li. sic legitur: ipse quæratur, vbi nobis certa*

ta sunt omnia: ipse cernatur, vbi nobis vera sunt omnia, &c.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sunt dogmata. CAP. V.

SI ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione fit beatus, quid opus est excutere cæteros, quorum nulli nobis, quàm isti propius accesserunt? Cedat eis igitur non solùm theologia illa fabulosa, deorum criminibus oblectans animos impiorum, nec solum etiam illa ciuilis, vbi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tanquam suos diuinos honores habere voluerunt: vbi ad spectandos suorum criminum ludos,[a] cultores suos tanquam suæ vanitatis administratores habuerunt: vbi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Vbi si qua velut honesta geruntur in templis, coniuncta sibi theatrorum obscœnitate turpantur, & quæcunque turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerúmque mortalium semina & actus interpretatus est, quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur, & ideo veritas conantem non sequitur. Et si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturæ ordine constituta sunt, pro Deo suo colenda non essent: nec sibi præferre debuit, tanquam deos eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus, & ea quæ Numa Pompilius reuera ad sacra eiusmodi pertinentia secum sepeliendo curauit abscondi, & aratro eruta senatus iussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, vt aliquid de Numa mitius suspicemur, [b] quæ Alexander Macedo scribit ad matrem sibi à magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta. Vbi non Picus, & Faunus, & Æneas, & Romulus, vel etiam Hercules & Æsculapius, & Liber Semele natus & Tindaridæ fratres. & si quos alios ex mortalibus pro diis habent. [c] sed ipsi etiam maiorum gentium dij, quos Cic. in Tusc. tacitis nominibus videtur attingere: Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alij plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes siue elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi reuelata mysteria petens admonet Alexandrum, vt cum

vt cum ea matri conscripta insinuauerit, flammis iubeat concremari. Non solùm ergo ista quæ duæ theologiæ continent, fabulosa scilicet & ciuilis, Platonicis philosophis cedant, qui verum Deum, & rerum autorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt. Sed alij quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus viris, vt Thales in humore, Anaximenes in aëre, [d] Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec diuidi nec sentiri queunt, & quicunque alij quorum enumerationi immorari non est necesse: siue simplicia, siue coniuncta corpora: siue vita carentia: siue viuentia, sed tamen corpora, causam principiúmque rerum esse dixerunt.[e] Nam quidam eorum à rebus non viuis res viuas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei. [f] Quidam verò à viuente quædam viuentia, quædam non viuentia, sed tamen à corpore corporea. [g] Nam Stoici ignem: id est, corpus vnum ex his quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, & viuentem, & sapientem, & ipsius mundi fabricatorem atque omnium quæ sunt in eo, eúmque omnino ignem Deum esse putauerũt. Hi & cæteri similes eorum, id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt.[h] In se quippe habebant, quod non videbant, & apud se imaginabãtur, quod foris viderant, etiam quando nõ videbant, sed tantũmodo cogitabãt. Hoc autem in conspectu talis cogitationis iam non est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem vnde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis: & vnde videtur, atque vtrum pulchra an deformis sit iudicatur: profectò est melius quàm ipsa quæ iudicatur. Hæc mens hominis & ipsa rationalis animæ natura est, quæ vtique corpus nõ est, si iam illa corporis similitudo cùm in animo cogitantis aspicitur atque iudicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo, nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis: quibus quatuor corporibus quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus esse cõpactum. Porrò si noster animus corpus non est: quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti vt dictũ est, Platonicis,[i] cedat & illi quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, veruntamen eiusdẽ naturæ cuius ille est, animos nostros esse putauerunt. Ita non eos mouit tanta mutabilitas a-

nimæ, quã Dei naturæ tribuere nefas est. [k]Sed dicũt: corpore mutatur animæ natura: nam per seipsam incommutabilis est. Poterant isti dicere, corpore aliquo vulneratur caro, nã per seipsam inuulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest, ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile rectè dici non potest.

L. VIVES.

a CVltores suos tanquam suæ. } *Alibi sic legitur, Cultores suos tanquam ad suum cultum studiis im. excitatos.*

b Quæ Alexander Macedo scribit ad matrem. } *Cyprianus de idolorum vanitate, vbi dicit deos omnes gentium homines fuisse: Hoc, inquit, ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suã scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod maiorum regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit.*

Maiorum gentiũ dij.

c Sed ipsi etiam maiores gẽtium dij, quos Cicero in Tuscul. tacitis nom. } *Legendum maiorum gentium dij. Tarquinius Priscus quintus Rom. rex. veteri senatui centũ senatores adiecit, vt in eo ordine maiores vires obtineret. Hi sunt minorum gẽtium patres dicti, priores illi, maiorum: ita μεταφορικῶς Cicero præcipuos illos & vetustate confirmatos deos maiorum gentiũ vocat. Hoc dicto primo Tusc. quæst. Si verò scrutari vetera, & ex iis, ea quæ scriptores Græciæ prodiderũt eruere coner, illi ipsi maiorũ gentium dij qui habẽtur, hinc à nobis profecti in cælum reperiantur. Hæc Cicero docens animos hominũ esse immortales, eósque esse, quos pro diis colamus, cùm corpore soluti in cælũ euolarunt. Tales esse Romulum, Herculem, Liberum Semele natum, Tindaridas, hoc est, Castorem & Pollucem, matrem Matutam, ac totum propè cælum, hominibus esse completum. In Leg. idem Cicero deos maiorum gentium vocat eos, qui cælestes semper sunt habiti. Adscriptitios dicit: quos in cælum merita vocarunt.*

d Stoici in igne. } *Cic. in lib. De nat. deorum: Stoici, inquit, omnem vim dicunt esse ignem. Heraclitum, vt verisimile est secuti & Zeno princeps illorum naturam, quam eandem deum putauit sic finit: ignem artificiosum ad gignendum progredientem via.*

e Nam quidam eorum à rebus non viuis. } *Epicurei ex atomis temerè volitantibus, & fortuitu coeuntibus homines & reliqua conflari animantia dicebant.*

f Quidam verò à viuente, quædam viuentia. } *Sic est legendum ex Scriptura antiquorum codicum. Quidam verò à viuente quidem, & viuentia & non viuentia, sed tamen à corpore corpora.*

g Nam

g Nam Stoici ignem.} *De hoc plurima Cic.2. De nat.deor.*

h In se quippe habebant.} *Animum suum incorporalem imaginari non poterant, sed tantùm corporalia nec ea quæuis, sed quæ aliquando sub sensus nostros venerunt. Decantatum illud in scholis etiã pueris: Nihil esse in mente, quod prius non fuerit in sensu: hoc est, mẽtem nostram nihil cogitare posse, quod circum vestitum non sit aliqua ex his rebus, quas aliquando sensu percepit: ita res ex se incorporeas corporaliter cognoscimus, & res corporales quas nunquam vidimus, cum animo & cogitatione intuemur, ea forma faciéque inspicimus qua erant aliæ res, quas vidimus. vt si quis cùm Romam nunquã viderit, de ea cogitet, muros, templa, ædificia illi affinget, quæ vel Parisiis, vel Louanij, vel Valentiæ inspexit. Docet dehinc Augustinus cogitationes hominũ esse incorporeas, sensúsq; internos animi à quibus cogitationes fiunt, & cogitationibus & corporibus vniuersis antestare: cuius animi mentísque cùm sit parens ipse Deus, colligitur non corpus esse Deum, sed rem aliquam & cunctis corporibus, & animis quoq; præstantiorem.*

i Cedant & illi quos puduit dicere Deũ corpus esse.} *Ci.1. De nat.deor. Nam Pythagoras, qui censuit Deum esse animum per naturam rerum intentum & commeantem, ex quo nostri animi caperẽtur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari Deum, & cùm miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partẽ esse miseram, quod fieri non potest. Plato verò animos nostros de substantia astrorum decisos putat, & eòdem redituros, si puri ex hac vita discesserint, vnumquenque ad astrum, è quo est desumptus: cúmque sydera ex elementis quatuor sint coagmẽtata, & animas ipsas eiusdem esse constitutionis ac naturæ, tametsi longè diuersæ rationis, quàm sit ista corporum ex elementis compositio.*

k Sed dicunt corpore.} *Verg.4. Georg. & 6. Aeneid. opinionem Pythagoricam adducit, ex deo, id est, anima mundi canens:*

Quénque sibi tenues nascentem arcessere vitas,

Et ad eam post mortem redire. Sed quoniam dubitari posset, qui fit, vt cùm omnes animæ de eodem principio sint deriuatæ, non omnes eodem intelligant modo, & sapiant, & ratione vtantur: idcirco à corporibus hæc manare discrimina ostendit, non ab animis ipsis. sic enim inquit;

Principio cælum & terras, campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,

Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus:
Igneus est ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreníque hebetant artus, moribundáque membra.
Hinc metuunt, cupiúntque dolent, gaudéntque, nec auras
Respiciunt: clausæ tenebris & carcere cæco.

Quæ omnia declarat fusè Seruius grammaticus Porphyrius 4. De sacrificiis compati animam cum corpore ex Pythagorica disciplina concedit: & è corpore bene aut secus affecto aliquid in animum redundare, permutari tamen ex hoc animæ naturam negat.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur. CAP. VI.

VIderunt ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, [a] nullum corpus esse Deum, & ideo cuncta corpora transcenderunt, quærentes Deum, [b] Viderunt quicquid mutabile est, non esse summum Deum: & ideo omnem animam mutabiléſque spiritus transcenderunt, quærẽtes summum Deum. [c] Deinde viderunt omnem speciem in re quacunque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquo modo & qualiscunque natura est, non esse posse nisi ab illo, qui verè est, quia & incommutabiliter est. Ac per hoc siue vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatúmque motũ, & elementa disposita à cælo vsque ad terram, & quæcunque corpora in eis sunt, siue omnem vitam, vel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus: vel quæ & hæc habet, & sentit, qualis est in pecoribus, vel quæ & hæc habet, & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantũm cõtinet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est [d] Quia nõ aliud illi est esse, aliud viuere, quasi possit esse non viuens: nec aliud illi est viuere: aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens: nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere, & non beatus esse: sed quod est illi viuere, intelligere, beatũ esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatẽ & simplicitatem intellexerunt eum, & omnia ista fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerunt enim quicquid est, vel corpus esse vel vitam, [e] melúsque aliquid vitam esse, quàm corpus, speciémque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilẽ speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia

ſibilia dicimus,quæ viſu tactúque corporis ſentiri queunt: intelligibilia quæ conſpectu mentis intelligi poſſunt. Nulla eſt enim pulchritudo corporalis,ſiue in ſtatu corporis,ſicut eſt figura,ſiue in motu,ſicut eſt cantilena,de qua non animus iudicet quod profectò nō poſſet niſi melior in illo eſſet hæc ſpecies,ſine tumore molis,ſine ſtrepitu vocis,ſine ſpatio vel loci vel tēporis. Sed ibi quoq; niſi immutabilis eſſet, nō alius alio melius de ſpecie ſenſibili iudicaret: melius ingenioſior quàm tardior,melius peritior quàm imperitior,melius exercitatior quàm minùs exercitatus,& idem ipſe vnus cū proficit melius vtique poſtea quàm prius.Quod autē recipit maius & minus ſine dubitatione mutabile eſt. Vnde ingenioſi & docti & in his exercitati homines facilè collegerunt,non in eis rebus primā ſpeciē,vbi mutabilitas eſſe cōuincitur. Cùm igitur in eorū cōſpectu & corpus & animus magis minúſque ſpecioſa eſſent,& ſi omni ſpecie carere poſſent,omnino nulla eſſent, viderunt eſſe aliquid vbi prima eſſet incommutabilis ſpecies, & ideo nec comparabilis:atq; ibi eſſe rerum principiū rectiſſimè crediderunt,quod factum nō eſſet,& ex quo facta cuncta eſſent. Ita quod notum eſt Dei,ipſe manifeſtauit eis, cùm ab eis inuiſibilia eius, per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpecta ſunt: ſempiterna quoque virtus eius & diuinitas,à quo etiā viſibilia & temporalia cuncta creata ſunt.Hæc de illa parte,quā phyſicam, id eſt,naturalem nuncupant,dicta ſint.

L. VIVES.

a NVllum corpus eſſe Deum. } *Hoc Alcinous in doctrina Platonis ſic arguit: Si corpus Deus eſſet, ex materia & forma cōponeretur.nā omne corpus ex his duobus conſtatū eſt: ita ſimile ideis fit,quarū particeps eſt latenti quadā ratione & modo. Abſurdū verò eſt ex materia & ſpecie componi, quandoquidē neq; ſimplex tunc eſſet,neq; principium,idcirco omni corpore vacat. Accedit huc,quòd ſi corpus eſt,ex materia conſtet neceſſe eſt: quid ergo? ignis erit Deus? an aër? terra, an potius aqua? quodcunque horum ſit,principium certè non erit: quin potius minus ac poſterius quiddam materia ipſa,ex qua conſtabit: nefanda hæc ſunt,Deum ergo incorporeum eſſe dicendū eſt. Profectò ſi eſt corpus genitus erit & corruptioni obnoxius ac morti. Sed hæc omnia quàm longiſſimè à Deo abſunt.*Hæc *Alcinous.*

Deus non eſt corpus.

b Viderunt quicquid mutabile. *Platoni in Timæo Deus dicitur,* ἓν ὂν καὶ ταὐτό, καὶ ὡσαύτως ἔχον, *id eſt, vnum idem, & ſemper ſui*

simile, vt vertit Cicero. Alcinous ex intelligibilibus substantijs vnā, Deus vt sit necesse esse ait. Ex istis mentē esse ea, quæ mens nō est, potiorem: at ex his mentem, quæ est in perpetuo actu præstare illi, quæ in potentia: talem igitur necesse est Deum esse.

c Viderunt omnem speciem. } *Speciem hic vocat Latino more formam, Græcè εἶδος: sic Cicero, & alij.*

d Quia non aliud illi est esse. } *Alcinous idē Deus ipse supremus, æternus, ineffabilis, seipso perfectus, nullius rei indigus, semperq; & vndiq; absolutè perfectus diuinitas, essentia ratio veritas, harmonia, bonū existit. Neq; verò hæc ita dinumero, vt inter se ipsa disiungā, imò vt vnū potius cuncta considero. Hæc ibi. Tametsi post paulum indicibilem Deum esse ait, & qui sola capi mente queat. Neq; enim genere tenetur, nec specie, nec differentia, nec inhæret ei quippiam: malum nefas est dicere, atqui ne bonum quidem, quandoquidem bonus esset participatione bonitatis, nec in eum cadit differentia, nec inhærens vllum. Similem opinionem secutus Dionysius theologus, negat in Deo sapientiam, vitam, & intellectum esse: Sunt enim hæc nomina priuatarum & particularium perfectionum, cuius modi in Deo nullam est reperire: Videntur hæc esse ex sententia Platonis, qui in Phædone pulchrum omne participatione pulchri tale esse docet: verùm ibi excipit pulchrum ipsum, per quod Deum & ideam pulchritudinis haud dubiè significat, vbi pulchritudinis omnis est fons.*

e Meliúsque aliquid vitam esse. } *Animā appellat vitam sicut Aristoteles ἐντελέχειαν, quasi perfectionem, aut ἐνδελέχειαν, id est, perennem quendam actum. Nam vtrunque dici posse video. Plato autem animas cùm dicit, solas videtur rationales velle intelligi.*

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

CAP. VII.

QVod [a] autem attinet ad doctrinā, vbi altera pars versatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur, absit vt his comparandi videantur, qui posuerunt iudicium veritatis in sensibus corporis, eorúmque infidis & fallacibus regulis omnia quæ dicuntur metienda esse censuerunt, [b] vt Epicurei, & quicunque alij tales, vt etiam ipsi Stoici. [c] Qui cùm vehementer amauerint solertiam disputandi, quam dialecticam nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt. Hinc asseuerantes animum concipere notiones, [d] quas appellant ἐννοίας, earū rerū scilicet, quas definiendo explicant, hinc

hinc propagari atque connecti totam discendi docendíque rationem.[e] Vbi ego multum mirari soleo,[f] cùm pulchros dicāt, nō esse, nisi sapientes, quibus sensibus corporis istā pulchritudinem viderint, qualibus oculis cárnis formam sapientiæ decúsque conspexerint.[g] Hi verò quos meritò cæteris anteponimus, discreuerunt ea quæ mente conspiciuntur ab iis, quæ sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes, quod possunt, nec eis dantes vltra quàm possunt. [h] Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundem ipsum Deum à quo facta sunt omnia.

L. VIVES.

a QVod autem attinet ad doctrinam. } *Plato orationem in quinque partes distribuit: in ciuilem, quo vtuntur in cōcionibus ij qui in repub. versantur: oratoriam, in quo sunt demonstratiua ratio, & iudialis, continétq; laudem, vituperiū, accusationē, & defensionem. Tertia species dicitur sermo, quo priuati confabulantur. Quarta est artificū, cùm de suis rebus illi disserunt. Quinta est dialectica, in qua sunt altercationes & dialogismi reliqui, qui ex interrogatione & respōsione cōstant. Sunt qui hoc genus orationis ad Platonem inuentorē referant, vt Fauorinus: alij, vt Aristoteles, ad Alexamenū Teium. Nō desunt qui ad Zenonē Eleatē. Platonē certè excoluisse & ornasse dialogos cōstat, refecisséq; omni genere lepōrū, argutiarum, & eruditionis, in quibus & si formula dialectica artis nō traduntur, sunt tamen omnia præcepta illius artis reipsa expressa, & quomodo vtendum sit eis ostensum. Demonstrat enim in Timæo cauillandi specimina, in Eutydemo sunt tradita, vnde Aristoteles non pauca in suos Elenchos transtulit. Inductio verò Socratica omniū est potentissima, à quo videtur manasse: nullus enim vsus est vnquàm ea dexterius. Vnde illam Quintil. oratori suo vti petat præcipit.*

b Vt Epicurei. } *Epicurus solē non maiorē quàm videatur dixit, & si vnus sensus semel fallat, ei non amplius assentiendum. Cic. & Plut. lib. 4. Placitorum. Stoici sensus quidem veros, visorū autem quædam vera, quædam vana. Epicurus omnem sensum omne visum verum, opinionum autem partim veras, partim falsas, & de Zenone Cic. in Acad. quæst. inquit: Sed ad hæc quæ visa sunt, & quæ sic accepta sensibus assensionem adiungit animorum, quā esse vult in nobis positam, & voluntariam. Visis non omnibus adiungebat fidem, sed ijs solùm, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum quæ viderentur.*

c Qui cùm vehementer amauerunt solertiam disputandi. } *De Stoicis loquitur: nam Epicurei totã dialecticã tanquam inutilem & vanam repudiauerunt. Stoici se in dialectica acerrimè exercuere. De qua multa sunt à Zenone, Cleanthe, & Chrysippo principibus disciplinæ conscripta: cæterùm non in omni dialectica, sed ea quæ est de iudicio: inuentionem enim magna ex parte reliquerunt, vt Cicero in Topicis inquit.*

d Concipere notiones quas appellant ἐννοίας. } *Hæ sunt: primæ rerum intelligentiæ, quas etiam καταλήψεις nominant, id est cõprehensiones. Hæ namq; primæ donantur homini à natura, vnde rerũ multarum magnarúmq; oritur cognitio, & peritia, & has notiones fieri ex visis, quæ comprehensa & comprobata essent, tenerentúrq; tanquam manu, vnde non scientia modo manaret, sed inscitia quoq; & media inter amba, opinio. Inchoatas intelligentias idem dicit Cicero, & προλήψεις ait primùm ab Epicuro vocatas, ceu quis dicat anteceptam animo rei quandam informationẽ, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri nec disputari possit. Sed eo vocabulo video & Stoicos vsos, quod Cicero vertit anticipationem, quã Chrysippus, vt Laërtius refert, definiuit naturalem intelligentiam earum rerum, quæ vniuersaliter sunt.*

e Vbi ego multum mirari soleo. } *Arguit Augustinus eos, qui ista pepererunt, plus assensos sensibus mentis quam corporis.*

f Cùm pulchros dicant. } *Vnum ex paradoxis Stoicis.*

g Hi verò quos meritò cæteris antep. } *Cic. 1. Acad. Platonem ita res naturæ tractasse scribit, vt sensib⁹ adimeret iudiciũ veritatis, soli mẽti tribueret, idoneãq; faceret cui crederetur, quia sola cerneret id quod semper esset simplex, & vnius modi, & tale quale esset.*

h Lumen autem mentium esse dixerunt. *Solem hunc visibilẽ esse visus lumen ad videndũ, principem verò mundi lumen animorũ mentiúmq; ad intelligendum, sciendum, sapiendum, iudicandum: idcirco luminis vniuersi pater est: nam & illius interioris intelligibilis, & huius exterioris visibilis, sicut antea ex Platone ostendi. Idem Alcinous in doctrina Platonis docet.*

Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum. CAP. VIII.

Reliqua est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικήν, vbi quæritur de summo bono: quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, sed propter seipsum appetentes, ídque adipiscentes, nihil quo beati simus vlterius requiramus. Ideo quippe & finis est

nis est dictus, quia propter hunc cætera volumus: ipsum autẽ non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonum, [a] alij à corpore, [b] alij ab animo, [c] alij ab vtroque in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem constare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duûm, aut ab vtroque bene sibi posse esse credebant: finali quodam bono quo beati essent quò cuncta quę agebant referrent, atque id cùm forent adepti quò referendum esset vltra non quærerent. [d] Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorum, quod appellatur extrinsecus: sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid huiusmodi, non sic addiderunt vt finale esset, id est, propter seipsum appetẽdum, sed propter aliud bonum, quo esset hoc genus bonum bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel à corpore, vel ab vtroque expetiuerunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putauerunt. Sed qui id appetiuerunt à corpore, à parte hominis deteriore: qui verò ab animo, à parte meliore: qui autem ab vtroque, à toto homine. Siue ergo à parte qualibet, siue à toto homine, non nisi ab homine. Nec istæ differentiæ, quoniam tres sunt: ideo tres, sed multas dissẽsiones philosophorum sectásque fecerunt: quia & de bono corporis & de bono animi, & de bono vtriusq; diuersi diuersa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, vel fruentem animo, sed fruentem Deo. Non sicut corpore, vel seipso animus, aut sicut amico amicus, [e] sed sicut luce oculus. Si aliquid ab his ad illas similitudines afferendum est, quod vel quale sit, si Deus ipse adiuuerit, alio loco quantum per nos fieri poterit, apparebit.

L. VIVES.

a Alij à corpore.} *Vt Epicurus, & Aristippus, & nationes philosophorum, quæ ab his manarunt.*

b Alij ab animo.} *Vt Stoici.*

c Alij ab vtroque.} *Vt Calipho, Polemon, & Diodorus.*

d Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus.} *Sæpenumero locutus est August. de tricipiti bonorum genere, animi, corporis, & externorum: quam diuisionem Aristoteles in libris Moralibus posuit, & Peripatetici multum habent in ore. Sumpta est ex Platone plerisque in locis, vt proximo libro explicabo.*

e Sed sicut luce ocu.} *Plato in lib. De repub. & Leg. & Phædone, cognitionem veritatis summum hominibus bonum esse affirmatque*

cùm perfectè contingere in hac vita nequeat, fit vt difficilè putet viuentium aliquem verè posse beatum dici, magnam tamen esse spem. vt eam cognitionem assequamur vita functi: liberi iam corporis vinculis & impedimento ad res mente cõprehendendas maximo. Cùm ergo vita decesserimus, si modò purgati exeamus, tũc verũ ipsum, & id quod ὄντως, id est verè est, Deũ videlicet intuentes, fruemur re nobis tantopere cõcupita, hoc est, veritate & scientia rerum omniũ. Itaq; sicut oculis virtus munúsq; nullum sit, si lux absit ipséq; in tenebris agens sempiterno mœrore malóq; affectus desideat: sin verò accedat rebus sol ipse, fungatur vi & vita sua, magnóq; cum gaudio spectet, & agat: Sic intellectus noster corpore solutus, si desit ei lux veritatis Dei, torpeat mœreátque necesse est: si adsit, lætetur, & fruatur ea luce, in qua insunt viuæ expressæq; rerũ omniũ species: quo fit vt nec in voluptate tantũ sic mẽti nostræ gaudij ac fœlicitatis, nec cùm nobis ipsi placemus, ac veluti nobis ipsi fruimur, quantum in contẽplatione illius verè existentis & summi boni, perfectáq;, vt inquit Plato, puræ sapientiæ diuini luminis assecutione. Ideo cùm absolutè beata est anima, non primum vt pulchro & charo fruitur Deo, in quo est voluptas, qui actus est volũtatis, sed vt vero, qui est intellectus. Tametsi mox pulchritudo consequitur, & statim voluptas, vt in Philebo distinguit, nec seiuncta hæc possunt esse. Nemo enim Deum nouit, quin admiretur, & cognita pulchritudine, bonóque amet magna cum oblectatione. Hæc ex placitis Platonis, qui rerũ inspectioni semper primas attribuit partes, illúdq; facturas dicit beatorũ animas, cùm è corporibus euolauerint. Hæc est beatitudo, quam ijs qui sanctè vixerint promisit. ad hãc vocat, ad hanc cohortatur, & excitat. In quam sententiam Academici & Peripatetici pedibus & verbis iuerunt. vt Arist. x. Ethic. & Cic. v. de finibus docent.

De ea philosophia, quæ ad veritatem fidei Christianæ propius accessit. CAP. IX.

NVnc [a] satis sit cõmemorare Platonem determinasse finem boni esse secundum virtutem viuere, & ei soli euenire posse, qui notitiam Dei habeat, & imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Ideóque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deũ: cuius natura sit incorporalis. Vnde vtiq; colligitur tunc fore beatum studiosum sapiẽtiæ, id enim est philosophus, cùm Deo frui cœperit. Quãuis enim non continuò beatus sit, qui eo fruitur, quòd amat: multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cùm fruuntur: nemo tamẽ beatus est qui eo quod amat non fruitur. [b] Nam & ipsi qui res non amandas amant,

non

non se beatos esse amãdo putant, sed fruendo. Quisquis ergo fruitur eo quod amat, verúmque & summũ bonũ amat, quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, vnde vult esse philosophum amatorẽ Dei, vt quoniam philosophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo sit beatus, qui Deum amauerit. Quicunq; igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt, quod & rerum creatarũ sit effector, & lumen cognoscendarum, & bonum agendarum: quòd ab illo nobis sit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & fœlicitas vitæ: siue Platonici accõmodatius nuncupẽtur, siue quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant:[c] siue tantummodo Ionici generis, qui in eis præcipui fuerunt, ista senserint: sicut idem Plato, & qui eum benè intellexerunt: siue etiam Italici, propter Pythagoram, & Pythagoreos, & si qui fortè alij eiusdem sententiæ in id idẽ fuerunt: siue aliarum quoque gentiũ, qui sapientes vel philosophi habiti sunt, [d] Atlantici, Lybici, [e] Ægyptij, [f] Indi, [g] Persæ, [h] Chaldæi, [i] Scythæ, [k] Galli, [l] Hispani, aliíque reperiuntur, qui hoc viderint, ac docuerint, eos omnes cæteris anteponimus, eósque nobis propinquiores fatemur. Quamuis enim homo Christianus literis tantùm ecclesiasticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret, nec vtrum duo genera philosophorum extiterint in Græca lingua Ionicorum, & Italicorum sciat, non tamen ita surdus est in rebus humanis, vt nesciat philosophos, vel studium sapientiæ, vel ipsam sapientiam profiteri. Cauet eos tamen, [m] qui secũdum elementa huius mundi philosophantur, non secundum Deum, à quo ipse factus est mũdus. Admonetur enim præcepto apostolico, fideliterq; audit quod dictum est: Cauete ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem seductionem, secundũ elementa mundi. Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam:[n] Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. [o] Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, [p] sempiterna quoque virtus eius & diuinitas. Et vbi Atheniensibus loquens, cùm rem magnam de Deo dixisset, & quæ à paucis posset intelligi, [q] quod in illo viuimus, mouemur & sumus, adiecit & ait: sicut & vestri quidam dixerunt: Nouit sanè etiam ipsos in quibus errant cauere. Vbi enim dictum est, quòd per ea quæ facta sunt,

Deus illis manifestauit, intellectu conspicienda inuisibilia sua, ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum rectè coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, diuinos honores, illi vni tantùm debitos detulerunt. Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se sapientes esse, stulti facti sunt, & immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium. [r] Vbi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de sapientiæ nomine gloriati sunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt, de vno Deo huius vniuersitatis autore, qui non solùm super omnia corpora est incorporeus, verumetiam super omnes animas incorruptibilis, principium nostrum, lumen nostrum, bonum nostrum: in hoc eos cæteris anteponimus.

L. VIVES.

Platonis sententia de summo bono.

a NVnc satis sit commemorare Platonem determinasse.} *Homo venerabili & sancta doctrina Plato, cùm in aliis penè rebus cæteros omnes philosophos vicit, tum verò in definiendo summo hominis bono seipsum quoque superauit. Diuidit in primo De legibus bona in humana & diuina. Illa expertia dicit virtutis esse, hæc virtute commista & temperata. In Gorgia sententia Socratis est, in doctrina & virtute sitam esse beatam vitam, pronunciátque bonos beatos, improbos miseros. Idem in Menexeno, idem sexcentis locis, cum illud tam perpetuum constánsque sit apud Platonem solum honestũ pulchrúmque bonum esse. Cætera quæ appellantur bona, virtute si careant, ingẽtem esse possessori perniciem. Sed hęc Platoni cõmunia cum quibusdã, & hactenus æquari dissimilibus videri posset. efferat se ipse altius, & relinquat humi cæteras sapientũ scholas. Philebus est, de summo bono dialogus, vel vt alij scribunt περὶ τῆς ἡδονῆς, hoc est, de voluptate. In eo sex statuuntur bonorum velut ordines gradúsque. In secundo sunt, σύμμετρον, καὶ καλὸν, καὶ τὸ τέλειον, καὶ ἱκανὸν, καὶ πάνθ' ὁπόσα τῆς γενεᾶς ταύτης αὖ ἐστιν, id est, commensuratam, & pulchrum, & perfectũ, & sufficiens, & quæcunque sunt eiusdẽ velut stirpis. In tertio ordine, νοῦν καὶ φρόνησιν τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις, id est, si mentem posueris & sapientiam, non procul à veritate aberrabis. In quarto, ἃ τῆς ψυχῆς ἔθεμεν αὐτῆς, ἐπιστήμας τε, καὶ τέχνας, καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας. Quæ animæ sunt ipsius ponimus, scientias, artes, &*

rectas

rectas opiniones. Porrò in primo ordine locat μέτρον καὶ μέτριον, καὶ καίριον, id est, mensurã, & moderatũ, & opportunũ. quæ omnia Deũ esse putandum cõmensurationẽ vniuersorũ, cuius causa esse omnia, atq; eũ esse bonorũ omnium causam, & autorẽ, ad Dionysium scribit & in Epinomide, & li. 2. De rep. lib. verò 6. summum bonũ & boni ideam vocat. Propterea in philosophia Platonis Apuleius Deum beatum & beatificũ nominat. Et Speusippus in definitionibus Platonis Deum ait ζῶον ἀθάνατον, αὐταρκὲς πρὸς εὐδαιμονίαν, οὐσίαν ἀΐδιον, τῆς τἀγαθοῦ φύσεως αἴτιον. Viuens immortale, ad beatitudinẽ sufficiẽs, essentiã sempiternã, naturæ ipsius boni causã huius boni cõtemplatione Plato beatũ fieri hominẽ ait. In Cõuiuio enim Diotima sapientissima fœmina iubet Socratẽ totã animi intentionẽ ad orationẽ suã cõuertere. Cúmq; circa pulchrũ versari amorẽ docuisset, extrema oratione altiorẽ sermonẽ ingressa, pulchrũ quoddã statuit, quod sẽper est, nec mutatione afficitur, vel decremẽtis minuitur, vel accessionibus fit maius, nec aliqua ex parte pulchrũ est, cùm aliunde secus hab. at: aut alternãte vicissitudine pulchritudinẽ alias amittit, alias admittit, nec respectu aliquo pulchrum, cùm alia ratione turpe sit, cuius pulchritudo nec locis mouetur, nec ingenijs variè iudicantiũ, nec vt pars pulchrũ est, nec vt id quod alteri adhæret. Sed ipsum per semet eiusdẽ formæ semper ens, vnde manat cæterarũ rerũ, quæ pulchra nominantur pulchritudo, ea lege, ne vel ortũ aliarũ rerũ, vel casu accrescat illi aliquid, vel decedat, neu affectũ aliquẽ recipiat, & mutationem. Hoc igitur sanctũ, pulchrũ, & venerabile, cùm quis per cæterorũ pulchrorũ amorẽ sublatus spectare cœperit, parũ abest, quo minus fastigium cõsecutus sit. Sic ad amatoria rectà tenditur, hoc est, illuc verè duci: cùm quis ab istis pulchris ceu per gradus ad pulchrũ illud ascendit, ab vno pulchro corpore in duo trãsiliens. Hinc in cætera pulchritudine prædita: ã ad pulchra omnia studia, quib. pulchris succedere disciplinas oportet, ex quarũ numero vna illa sit princeps vnicè cõplectenda, quæ solius est pulchri illius, vt eius contemplationẽ doceamur, hoc viuendũ modo est homini pulchro. Hoc si videris, sordebunt tibi aurũ, vestes, & formosa hominum corpora. Age verò quãta fœlicitatis, putas esse plenũ, dari alicui vt pulchrũ ipsum cernat syncerũ, & purũ putum, non corpore humano contectũ & cõmistum, nõ colore nec mortalibus eiusmodi nugis, sed diuinũ ipsum, sui semper simile ac cõforme? Quæso te, an nõ admirãdã esse vitã eiusce hominis cẽses, qui illud spectet, qui, quod optat, intueatur, & cũ eo habitet? O solida & germana compotẽ virtutũ,

hàncq; ob causã præpotēti Deo amicũ, & si quis est alius immortalē? Hæc sunt Diuina sapiētissima ad Socratē verba, quib. Socrates se fidē habere ꝓfitetur, & laborare, vt hominũ generi persuasũ sit, nõ esse humana natura quicquã ad possessionē pulchri huius amore cõducibilius, ac ne quis satis sibi putaret esse, si verbis philosopharetur, aut si cõtemplaretur impura mēte. Quanquã hoc nõ facile est factu, ac nescio etiã an possibile apud Platonē sed tamē imitatorē Dei beatũ esse oportere volumine De legibus quarto docet, quo loco cũ de amicis deq; inuisis Deo disputat, sapientē virum dies ac noctes cogitare illud debere cēset, quēadmodũ Deũ sequatur, illũq; sibi potius quã mortaliũ quēuis mensurã rerũ & canonē præstituat, præstétq; se quàm maximè poterit illius similē. Neq; enim aliter amicus vnquã erit Dei. Porrò quid sit esse Dei similē, in Theæteto expressius, prudentē, iustũ, ac sanctũ esse dicit. In Epistola verò ad Hermiã & socios si quis verè philosophetur, eũ affirmat cogniturũ & Deũ, & eius patrē, quãtũ à fœlicibus hominibus id fieri potest. Et in Epinomide περὶ τοῦ θεοῦ λόγου loquēs: Hunc, inquit, in primis vnusquisq; fœlix admiratur, hinc amore incenditur, vt intelligat, quãtũ facultas sinit ingenij humani persuasus hoc modo se optimã & fœlicissimã vitã acturũ, defunctũ verò vita in ea venturum loca quæ virtuti parata sũt. Hæc Plato qui maximã illam & cõsũmatã beatitudinē post vitã statuit. In eodē nanq; opere ait, fieri non posse vt homines in hac vita, præter admodum paucos, beati efficiãtur: spem verò esse bonã, vt post vitã cõsequatur quis ea omnia quorum gratia vitã optimè atq; honestissimè, quantũ præstari ab eo poterat, & traduxit, & deposuit. Et in fine voluminis: Nefas, inquit, est deos negligere aperta iã & patefacta illorũ omniũ ratione. Hæc verò qui vniuersa receperit, eũ assero verè sapientissimũ, quē equidem & ioco & serio affirmo, cũ decesserit de hac vita, non vulgari & cõmuni conditione, quemadmodum cùm viueret, sed singulari quadã futurũ, beatissimum & sapientissimũ simul, & fortunatissimũ redditum: & si quis siue in insula, siue in cõtinente quapiã fortunatus sic vixerit, eũ quoq; aio participē eiusmodi sempiternæ fœlicitatis fore, tũ etiã seu quis hæc quæ diximus exercuerit in vita publica, seu in vita priuata, eadémq; similiter in deos egerit. Cæterũ quod initio dicebamus idē nobis nunc rursũ occurrit, dictũ sine vlla dubitatione verissimũ, paucissimos ad perfectã illã beatitudinē in vita pertingere, quòd à nobis nõ temere assertum est. Hæc in Epinomide. In extremo verò de rep. Ecce itaq; tibi præmia & mercedes, quæ viro iusto præter ea bona, quæ iustitia secũ affert, à dijs & homini-

hominibus tribuuntur, præclara sanè & stabilia. Atqui ea omnia nihil neque numero sunt, neque magnitudine censenda, si cũ ijs cõferantur, quæ mortuũ manent. In Phædone verò: Quocirca, inquit Socrates, interea dũ in vita sumus, ita nos ipsi parare debem⁹, vt quàm minimũ fieri poterit, cũ corpore sit nobis cõmercij: ita fiet vt quadamtenus ad scientiã accedamus, cauebimúsque ab eius cõtagio, quousque nos Deus soluat, vt puri & à corporis vitiis liberati cũ similibus, ut par est, versemur: cognoscamúsque per nos ipsos ea quæ integra & syncera sunt, quod est verũ ipsũ: quasi ad hunc se modũ habet, magna spes est proficiscentẽ quò nunc ego, si alibi vsquã, & ibi futurũ cõpotẽrei, quã vt consequeremur, tot perpeßi sumus in vita labores. Et pòst: Si verè philosophus est, illa apud Deũ opinio valere multũ debet, vt nõ alibi purã sapientiã consequi se speret, quàm post vitã. Hæc nobis pauca de multis sunt collecta ad sententiã Platonis ostendẽdã, in quis plura ad verbũ cõuerti, alia seruata sẽtẽtia posui, q̃ cũ sint ex eodẽ ipso Platone decerpta, ociosũ & superuacaneũ foret ex Platonicis adferre testimonia.

b Nam & ipsi qui res non amandas.} *Laurentium Vallam miror in Dialectica negare esse aliud amorem, quàm delectationẽ, cùm res ipsa in vita communi contrariũ apertè testatur: nam àbsente amico, amor nobiscũ remanet, delectatio cum illo abit. Sed nõ est hoc vnicum in illo opere absurdum. Porrò frui est oblectationem ex re aliqua percipere: seu, vt Augustinus libro lxxx. Quæstionũ scribit, fruimur illa re de qua capimus voluptatem. De fructu & vsu dicemus libro vndecimo.*

c Siue tantummodo Ionici.} *Tãetsi Plato multa à Pythagoreis accepit, tamen ex philosophis Ionicis fuit. Propterea quod Socratem magis quàm Architam vel Timæum secutus est.*

d Atlantici.} *Hi loca incolunt in Africa ad Oceanum sita, quorũ antiquißimus rex fuit Atlas Saturni frater, Cœli filius, qui cùm ipse cõsultißimus esset astrorũ, & filium Hesperum insigni humanitate & prudentia virũ eam artẽ edocuit, & plerosque ex generis. Nam septem filiarum fuit pater, quæ diis heroibusque nupserunt, filiósque pepererunt, & virtute & gloria non inferiores parentibus. Docuit quoque nonnullos ex populo, à quibus ea scientia in interiorẽ Lybiam manauit, ibique philosophatus est Hercules.*

e Ægyptij.} *Horum philosophia est peruetus. sed à Chaldæis magna ex parte tradita, in primísque ab Abrahã, quanuis ipsi, vt Diodorus scribit: ad Isim, Osirimque, Vulcanum, Mercurium, & Herculem referant: Vtcunque sit, constat Ægyptios multa diuinitus de*

Ægyptij

philosophia praecepisse, multa quoque portentosè ac mendaciter.

Brachmani — f Indi.} *Hi habuerunt suos philosophos, quos Brachmanas appellabāt: de quorū vita & institutis Philostratus in Vita Apollonij permulta, & Strabo, & qui res gestas Alexandri Macedonis memoria prodiderunt.*

Persae — g Persæ.} *Apud hos fuerunt magi à Zoroastre instituti.*

Chaldaei — h Chaldæi.} *Peritissimi astrorum diuinationisque, etiam sacris operabantur, de quibus Diodorus lib. 3.*

Scythae — i Scythæ.} *Hi quoq; philosophati sunt olim, & de generis antiquitate cum Ægyptijs certarunt: genus hominum fortè, simplex, iustum, vitiorum & malitiæ ignarum, natum ingenio naturali, quod Græci magnificis illustribúsque disciplinis nequiuerunt. De his Iustinus lib. 2.*

Druydae — k Galli.} *Fuerunt & apud Gallos Druydæ sacerdotes, vt tradit Cæsar. li. 6. Com. Gal. belli tum etiam poëtæ, philosophi & theologi: quos Saronidas dicebant, sicut Diodorus lib 6. docet. Habuerunt & diuinaculos, ad quos populus de suis negotijs referebat: nec vllum sacrificium fiebat sine philosopho, hoc est, conscio diuinæ naturæ: quorum consilijs omnia domi forísque administrabantur. Philosophi erant Druydæ, qui vt Strabo li. 4. narrat, præter causarum naturalium scientiam, philosophiam quoque moralē exercebant.*

Hispani — l Hispani.} *In ea terra antequam auri argentiq; venæ reperirētur, & bella sunt perpauca gesta, & multi philosophati, & populi sanctissimis morib⁹ vixêre securi quietiq;. Singuli populi à magistratu annuo regebantur viris præstātissimis eruditione & probitate: æquo & bono trāsigebātur res, nō legū numero: & si scripta aliquot dicūtur, præcipuè apud Turdetanos magna vetustate tēporis: lites cōtrouersiæq; inter ciues propè nulla. Et omnes si qua erat: de æmulatione virtutis, de natura deorū, de ratione naturæ, de morib. probis, eruditi homines statis diebus publicè differebant, vt fœminæ quoq; interessent. Arserūt verò quidā mōtes metallis grauidi, & auro argentóq; eliquatis cœperūt homines nouā atq; inusitatam admirari materiā. Hinc Phœnicibus, qui quæstus gratia totū orbem nauigijs peragrabāt, ostensis opibus cū exigui pretij rebus permutabant. Phœnices quæstu facili magnóq; domi ostenso, & ex ea regione, & ex reliqua Asia Græciaq; ingentē vim hominum ad cupiditatem promptā diuitiarum exciuerunt: ita modo numerosis classibus, modo singulis, binis, ternisve onerariis nauibus Hispaniā subinde repetebant. Plures vel soli vel cæli bonitate capti, alij metalla patriæ penatibúsq; præferētes in Hispania remāsere, q ad se*

cogna-

cognatos affinésque alios alijs illectamentis pertraxerunt. Tũ frequentes ex tota Asia viciniśque insulis in Hispaniam coloniæ missæ. Hi rudes malitiæ ac vitiorum populos Asiana Græcáque docuêre scelera. Hinc subitò exorta Hispanis suorum metallorum admiratio, & custodia hinc lites, hinc rapinæ, cædes primũ priuatæ, & latrociniũ paucorum, demum apertum publicúmque gentium inter sese concurrentiũ, quod vocant bellum ducibus alienigenis, & in primis Phœnicibus, tantorum non modò in præsens, sed in posterũ quoque malorum autoribus & magistris: tum occursum prauis moribus, tum desitum æquo ac bono fini, & leges ferri cœptæ, conuersisque animis ad metallorum curã & negociationem variis gẽtibus bellisque in Hispaniã ingruẽtibus, omissum est studium philosophiæ, artésque illæ, vt coli desitæ, ita & ferè extinctæ sunt, nam literis continebantur perpaucis: auditione magna ex parte tradebantur, percipiebantúrque, quarũ reliquiæ pace à Romanis parta, per aliqua meliora ingenia renouatæ, aduẽtu Gotthorum, deinde Agarenorum ad vulgus perierunt. Restat adhuc tenuis quædam priscorum temporum notitia Græcis literis ac Latinis consignata, vnde spero me aliquando origines gentis meæ illustraturum.

m Qui secundum elementa, &c.} *Id est, qui aliud nihil sapiunt, quàm elemẽta mundi: qui ex ipsis, & ab ipsis omnia gigni, interimiq; agi & gubernari arbitrantur, nihil aut perparum Deo relinquentes, cuius arbitrij iurísque sunt omnia.*

n Quia quod notum est Dei, &c.} διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. *Cognobile Dei manifestum est illis. q. quod de Deo cognosci potest ab homine.*

o Inuisibilia enim eius.} *Græcè sic,* τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις. *Est* διάτης κτίσις *est creatio ipsa & res creata. Laurentius putat intelligendum inuisibilia Dei cognosci de factura. q. de forma, & facie vniuersi, quale illud est in Psalmo: Cæli enarrant gloriam Dei & opera manuum eius annunciat firmamentum: & Aristotelem multósque alios philosophos Deum & esse & prospicere mundo legimus reprehẽdisse ex cæli pulchritudine & constantia motus, vicibúsque temporum ac rerum, totáque ratione vitæ nostræ, & ipsius vniuersi, quæ omnia fieri nõ posse videbãt, nisi ab aliquo principe sapientissimo, & optimo, qui huic vniuersitati præsideret. Augustinus hic* κτίσεως *vertit constitutionis, vt sit intelligi ab hominibus illa recõdita ex operibus Dei, quæ cernimus, idq; iam inde, ex quo mundus est conditus, vt sciamus, non istud vsu venire de cognoscendo Deo per opera, ex quo Christus homines docuit, aut ex quo lex est Moysi data, sed ex quo mundus est*

à Deo genitus. Atque hic sensus videtur mihi cum Pauli dictis magis congruere, qui contra philosophos hoc loco disputat, quos significat quocunq; tempore, quacunque regione mundi vixerint, potuisse deprehēdere Deum esse rectorem vniuersorum & parētem: ita id quod sequitur per ea quæ facta sunt sic coniungitur, inuisibilia Dei conspiciuntur, intellecta per ea quæ facta sunt.

p Sempiterna quoque virtus eius & diuinitas. } *Non modò abstrusiora illa de sapientia & probitate, sed hæc quæ magis elucēt diuinitas & potentia: nisi si quis malit auferre quoque, quemadmodum fit Græcè, vt sit sensus: Hæc esse quæ conspiciuntur diuinitas & potētia: nam irrepsisse in Latinam interpretationem quoque in causa fuit particula illa τι quæ solet coniunctionem significare.*

q Quod in illo viuimus, mouemur, & sumus. } *Veteres enim & animam mundi per vniuersum fusam dixere ζῆνα, & aerem ipsum: idcirco vtrumcunque sit, in eo nos & esse & moueri & viuere. Aratus quoque & vias, & fora, & portus, omnia denique Iouis esse plena dixit, quod interpres ad illam aëris facultatem refert.*

r Vbi & Roma. } *Romani & Græci hominum simulachra pro diis colebant, Aegyptij bestias.*

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

CAP. X.

NEc si literas eorum Christianus ignorās, verbis quæ non didicit in disputatione, nō vtitur, vt vel naturalem Latinè, vel physicam Græcè appellet eam partem, in qua de inquisitione naturæ tractatur, & rationalem siue logicam in qua quæritur, quonam modo veritas percipi possit? & moralem vel ethicam, in qua de moribus agitur bonorúmq; finibus appetendis, malorúmq; vitandis, ideo nescit ab vno vero Deo atque optimo, & naturā nobis esse, qua facti ad eius imaginem sumus: & doctrinam, qua eum nósq; nouerimus: & gratiā, qua illi cohærendo beati sumus. Hæc itaque causa est cur istos cæteris præferamus, quia cùm alij philosophi ingenia sua studiáque contriuerint in requirendis rerum causis, & quinam esset modus discendi atque viuendi: isti Deo cognito repererunt, vbi esset causa cōstitutę vniuersitatis, & lux percipiēdæ veritatis, & fons bibēdæ fœlicitatis. Siue ergo isti Platonici, siue quicunq; alij quarumlibet gentiū philosophi de Deo ista sentiūt, nobiscū sentiunt.[a] Sed ideo cū Platonicis magis placuit hanc causam agere, quia eorum sunt literæ notiores. Nam & Græci, quorū lingua in gentibus præeminet,

eminet, eas magna prædicatione celebrarunt: & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, ipsas libentius didicerunt, atque in nostrum eloquium transferendo nobiliores clarioréſque fecerunt.

L. VIVES.

a SEd ideo cum Platonicis. } *A temporibus Platonis & Aristotelis vſque ad Alexãdrum Aphrodiſeum, qui vixit Seuero & eius filio principibus. Ariſtoteles nominabatur magis, quã vel legebatur à doctis, vel intelligebatur. Primus ille aggreſſus eũ enarrare, & adiuuit ſtudia multorum, & ad alia in eo philoſopho quærenda excitauit, manſit tamen crebrior in manibus hominum & notior Plato vſque ad ſcholas in Gallia & Italia publicè conſtitutas, id eſt, quandiu Græca & Latina lingua viguerunt, poſtea verò quàm theatricæ cæperunt eſſe diſciplinæ, omniſq; earum fructus exiſtimatus eſt poſſe diſputando fucum facere, & os obturare, & puluerem ob oculos iacere, idq; imperitiſſima peritia, & nominibus ad libitum confictis, accõmodatiores ad rem viſi ſunt libri logici Ariſtotelis & phyſici, relictis permultis eius præclaris operibus: Platone verò, & quod ab eis non intelligeretur, quanuis multo minus Ariſtoteles, & quod artificium non videretur docere, ne nominato quidem, non quòd minorem aut ineruditiorem putent Platone Ariſtotelem, ſed quòd ferendum non eſt Platonem ſanctiſſimum philoſophum præteriri, & Ariſtotelẽ ita legi, vt meliore reiecta parte quæ retinetur, id cogatur loqui, quod ipſi iubent: ſtultitias meras, quales non dico Ariſtoteles, ſed nec quiſquam illius temporis per furorem cogitarit.*

Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquauit. CAP. XI.

MIrantur autem quidam nobis in Chriſti gratia ſociati, cùm audiunt, vel legunt Platonẽ de Deo iſta ſenſiſſe, quæ multum cõgruere veritati noſtræ religionis agnoſcunt. Vnde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Ægyptum, [a] Hieremiam audiſſe prophetam, vel ſcripturas propheticas in eadem peregrinatione legiſſe: [b] quorũ quidem opinionem in quibuſdam libris meis poſui. Sed diligenter ſupputata temporum ratio, quæ chronica hiſtoria cõtinetur, Platonem indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centum fermè annos poſtea natum fuiſſe. Qui cùm octoginta & vnũ vixiſſet, ab anno mortis eius vſque ad tempus quo Ptolemæus rex Ægypti ſcripturas propheticas gentis Hebræorum de Iudęa popoſcit, & per ſeptuaginta viros

Hebræos, qui etiam Græcam linguam nouerant interpretandas habendásque curauit, anni fermè reperiũtur LX. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato, nec Hieremiam videre potuit tãto ante defunctũ, nec easdem scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam translatæ, qua ille pollebat:[c] nisi fortè quia fuit acerrimi studij, sicut Ægyptias, ita & istas per interpretem didicit, nõ vt scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingẽti beneficio, qui regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibetur, sed vt colloquendo quid cõtinerent, quantũ capere potuisset, addisceret. Hoc vt existimetur, illa suadere videtur indicia, quòd liber Geneseos sic incipit. In principio fecit Deus cælũ & terram. Terra autem erat inuisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum, & Spiritus Dei ferebatur super aquas.[d] In Timæo autem Plato, quem librũ de mundi constitutione conscripsit, Deum dicit in illo opere[e] terram primo ignémque iunxisse.[f] Manifestum est autem quod igni tribuit cæli locum. Habet ergo hæc sentẽtia quandam illius similitudinem, qua dictum est: In principio fecit Deus cælum & terrã.[g] Deinde illa duo media, quibus interpositis sibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem, vnde putatur sic intellexisse, quod scriptum est, Spiritus Dei ferebatur super aquas. Parũ quippe attendens quo more soleat illa scriptura appellare spiritum Dei,[h] quoniam & aër spiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri potest. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei esse philosophum, nihil sic in illis sacris literis flagrat: & maximè illud, quod & me plurimum adducit, vt penè assentiar Platonem illorum librorum expertem non fuisse, quòd cùm ad sanctum Moysen ita verba Dei per angelum perferantur, vt quærenti quod sit nomen eius, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum respondeatur:[i] Ego sum qui sum: & dices filiis Israel. Qui est, misit me ad vos: tanquam in eius cõparatione, qui verè est, quia incõmutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt non sint. Vehemẽter hoc Plato tenuit, & diligentissimè commendauit. Et nescio vtrum hoc vspiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, nisi vbi dictum est: Ego sum qui sum, & dices eis, Qui est, misit me ad vos. Sed vndecunque ille ista didicerit, siue præcedentiũ eum veterum libris, siue potius quomodo dicit Apostolus, quia quod

quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt, intellecta cōspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: nunc nō immerito me Platonicos philosophos elegisse cū quibus agā, quòd in ista quæstione, quam modò suscepimus, agitur de naturali theologia, vtrum propter fœlicitatē, quæ post mortē futura est, vni Deo, an pluribus sacra facere oporteat. Nam vtrum vnus Deus, an plures, propter huius vitæ fini bona colēdi, satis vt existimo exposui.

L. VIVES.

a Hieremiam audisse } *Hic cum tribu Iuda & Beniamin in Ægyptum abijt, obijtq; in Tanis Ægypti obrutus lapidibus: vbi ab indigenis colitur, ob vim præsentaneā contra serpentū ictus.*

b Quorum quidem opin. in quibus libris meis p. } *Lib. 2. De doct. Christiana Euseb. initium vaticinij Hieremiæ refert in primū annū xxxvi. Olympiadis, ortū verò Platonis in quartū lxxxviij. Olympiadis. De septuaginta duobus interpretibus alio loco.*

c Nisi fortè quia fuit accerrimi studij. } *Iustinus Martyr in Paraclesi ad gentes, & Euseb. in Præp. Euang. & Theocrit⁹ de Græcorum affectionibus, Platonē ex Hebræorū libris multa in suos trāstulisse scribunt. Hinc Numenius philosophus dicebat, τί ἐστι πλάτων ἢ μωσῆς ἀττικίζων, quid est Plato, nisi Moyses Atticisās? Et Aristobulus Iudæus ad Philometora li. 1. sicut Euseb. citat: Legē, inquit: nostrā in multis Plato sequutus est: apertè nanq; in multis diligenter examinasse singula videtur. Mosaica enim volumina ante Alexandrum, & ante Persarum imperium traducta fuerant: vnde plurima, sicut & Pythagoras philosophus ille accepit.*

d In Timæo autem Plato. } *Hunc librum sic appellauit, quòd inducitur Timæus Locrus, disputans de mundo, quem Plato in Italia audierat, quique Dorica lingua de mundo scripsit, ex quo lib. multa sunt à Platone mutuata.*

e Terram primo ignémque iunxisse } *Hæc sunt Platonis verba, interprete Cicerone, corporeum & aspectabilem, itémq; tractabilem esse, necessarium est: nihil porrò igni vacuum videri potest, nec verò tangi, quod careat solido. Solidum autem nihil, quod terra sit expers: quamobrem mundum efficere moliens Deus, terram primam ignémque iungebat. Eadem est ipsius Timæi Locri sententia in opere suo, De mundo & anima.*

f Manifestum autem quòd igni tribuit cæli locum. } *Plato cælum igneū esse putat, stellas verò ex quatuor elementis cōflatas,*

quod solidiores videantur. Neque verò cælum eiusdem, cuius hic noster est ignis naturæ credit esse: neque enim simplicem ponit ignem, sed varij generis naturæque.

g Deinde illa duo media.} *Ad cohærendũ, aqua & ignis necesse habebant vinculum. Porrò solida vno vinculo, parum aptè coniungi cohærereq; possunt: duobus ergo indigebant, quæ ex se, & ijs quæ coniungunt, quàm cõmodissimè fieri posset, vnum quid redderẽt. Tales sunt aër & aqua inter ignem & terrã. Quæ enim ratione, proportioneq. se habet aqua ad terram, eadem aër ad ignem, eadẽ aqua & aër inter se: quæ vincula ita copulant extrema elementa, vt: sensim vel ascendentibus, vel descendentibus, prope imperceptibilibus naturæ variationibus, vnum putetur esse corpus, quod vel durescit in terram, vel rarescit in ignem.*

h Quoniam aër spiritus dicitur.} *Sed non Dei. De hoc alibi.*

i Ego sum qui sum.} ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. *Participium est* ὤν, *quasi ego sum, ille qui est. Hoc enim verbum Græcum vno Latino verti non potest, vt inquit Seneca lib. Epistol. 8. sed dici potest ens, quod à sum protulit Cæsar, sicut à possum potens. Idem Seruius Flauius fecit, vt Quintilianus inquit. Significat verò Deus se esse illum, qui sit, quoniã cæteræ res verè & propriè non sunt: nã sicut Esaias dicit, ex nihilo sunt: & apud Iob non semel legitur, Deum solũ esse, reliqua enim omnia manent, vt inquit Seneca, non quia æterna sunt, sed quia defenduntur cura regentis, futura protinus nihil, si manum ille tolleret. Plato in Timæo, & Sophista, res corporales nunquam verè esse, res autẽ spiritales solas verè esse affirmat. In eodẽ Sophista & in Parmenide, Deũ vnũ & ens appellat, à quo sint reliqua vniuersa, nec inueniri naturæ illi inæstimabili nomen, quo appositè nominetur, nec definitione claudi, nec cogitatione teneri, nec notitia, nec verbis capi: ab hoc deos alios minores generatos esse, quos in Timæo fore immortales ait, non sua ipsorũ vi ac natura, sed voluntate parentis Dei, quem* τὸ ὂν *nominat plerunq;, id est, quod est, vt dixi sicut in Phædone de vero philosopho loquens,* ὀρέγεται τοῦ ὄντος, *id est, cupit id quod est: & post.* ἆρ᾽ οὖν οὕτως ἔχει, ὦ Σιμμία, εἴπερ τις ἄλλος ὀρεγόμενος τοῦ ὄντος, *Nónne ita est, ô Simmia, si quisquã alius, & ipse, ipsius quod est, cõpos? & Timæo,* τὸ ὂν μὲν ἀεί, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *id est, semper ens ingenitũ. Platonicorũ omnium cõcors est sententia. Titulum Platonici Parmenidis de ente & vno rerum omniũ principio, & Sophistæ* περὶ τοῦ ὄντος, *de Deo intelligi, qui vnus sit ens verè & vniuersorũ principium. Et quoniã* ὢν *participium est, præsens tẽpus significat, vt videatur Deus nec futurũ habere, nec præteritum*

teritum, sed semper esse. Plato in Timaeo sic inquit: ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τό τ' ἦν, καὶ τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότος εἴδη φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν, ἔστι τε, καὶ ἔσται. τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. τὸ δὲ ἦν, τό τ' ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι. κινήσεις γὰρ ἐστόν. τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον ἀκινήτως. οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίγνεσθαι ποτὲ, οὔτε γενέσθαι νῦν, οὐδ' εἰσαῦθις ἔσεσθαι τὸ παράπαντε, οὐδὲν ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν, ἀλλὰ χρόνου ταῦτα, αἰῶνά τε μιμουμένου, καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου γέγονεν εἴδη. *Porrò, inquit, hæc omnia tēporis sunt partes, & fuit, & erit: quæ sunt tēporis facti à nobis falsis sempiternæ attribuuntur essentiæ, quod nō decet. Ita enim solemus de illa loqui, erit, fuit, est: atqui solummodo est, ei cōgruit: fuisse verò, aut fore conuenit dicere, quæ in tempore genita, cū tempore procedūt. Motus si quidē hæc duo sunt: quod autē idem tota est æternitate, nullo mouetur motu, nec decet seniorem vnquā fieri, aut iuniorem, nec fuisse hactenus, nec fore deinceps, nec incurrit in id quicquā, quæ res corporales, & quas sensibus vsurpamus, patiuntur, sed ista sunt temporis æmuli æternitatis, & ad numerūse cōuoluentis species. hæc Plato quæ Gregorius theologus transtulit in suā orationē De natali Christi, & fusius persecutus ést in illo loco,* Θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται. μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν, καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ ὢν ἀεὶ, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ Μωϋσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. *Deus, inquit, fuit semper, & est, & erit seu potius est semper. nā fuit, & erit, partes sunt nostri tēporis, & fluxa naturæ. Ille verò ens semper, & sic se ipse nominat, Moysi interroganti. Hinc ascendit altius, & ingenti facundia, paribúsq; sententiis, de duratione, déq; æternitate principis rerū philosophatur. Sed succumbit ingeniosissimus alioqui vir oneri, & magnitudine vincitur, & tā immodico splendori cōniuet. Refert Plutarchus fuisse posti Apollinis Delphici asscriptum à sapientissimis viris ex vna parte* γνῶθι σεαυτόν, *ex altera parte* εἶ. *q. iuberet, Deus, & ita salutantes resalutare, nosce teipse, nos illum sic aggrederemur, es, quod soli Deo aptissime congruit. nam hominibus non conuenit, est enim natura nostra instabilis & fluxa, Dei verò fixa & æterna. Itaq. semper ei liceret dicere tanquam essentiæ immutabili, quæ futuri tēporis transactiq. mutationes non sentiat, tu es. Quid quod illud es referendū nō videtur ad tempus aliquod, sed ad immobilē æternitatē, in quo sensu Plato in Parmenide, nec præsens quidem tempus dici posse de Deo vult, quoniā sit tempus, nec ens illum esse, sed supra omnia potius entia inexplicabile quiddā,*

quod scire quid non sit facile est: quid autem sit, impossibile. Nō desunt, qui Parmenidem ipsum in suis poëmatis quibus philosophiā complexus est, de Deo sensisse putent, cùm omnia esse vnum diceret, de quorum numero est Simplicius. Neq; enim verisimile est Parmenidem hominem acutum & sapientem, diuisionem & multitudinem in rebus non deprehendisse, quam disertis verbis in suis carminibus posuit. nam vbi de ente illo vnico satis multa cecinisset, Hactenus, inquit, de veris illis & supremis, nunc de mortalibus confusis, & in quibus multum est falsi erroris q; admistum. Aristotelem cupiditate reprehendendi euectum mala fide, vt in alijs multis fecit, sententiā eius in physicis auditionibus retulisse. Quod Themistius etiam attingit his verbis dicam vt est apud interpretē Hermolaum Barbarum: Non enim putasse Parmenidem vnum illud ens, quod inuexisset, accidens esse, aut ex eorum numero, quæ ea re sunt, quod alijs hærent, sed de eo ente locutum fuisse, quod esset propriè, & maximè, & verè ens. Hoc enim apud nos significat verè & maximè ens, quod apud Platonem dicitur ens, vt ita loquar, ipsissimum. Quid quod Aristoteles ipse quodam loco cùm de naturalibus dissereret rebus, venisséq; ad Parmenidis opinionem; sed Parmenides, inquit, aliò videtur spectasse de vno ente rerum omnium principio: dixi quid Platonici aliquot sentirent. Porrò sententiam illam, quæ plerunq; est apud Platonem, & Platonicos, quæ sensibus vsurpamus, non esse, sola intelligibilia esse: Alcimus in libris quos ad Amyntham scripsit, & eam ipsam & de ideis opinionem ex Epicarmi libris Platonem mutuatum esse docet, allatis etiam verbis ipsis Epicarmi, qui Cous fuit philosophus ex Pythagorica gente, quem olim velut solem inter sydera, & mare inter amnes, ita excellere inter homines eruditione fama tenuit, scripsitq; de natura rerum. Certè ipse Plato in Sophista antiquiorem fuisse illam sententiam iudicat, quæ sola intelligibilia essentia vera existimantur, & ortas inde maximas contentiones, cum ijs, qui sola esse in mundo corpora putabant. De ideis quoq; Timæus Locrus in libro De mundo scripsit. Sed hæc omnia Plato cum ingenio excultiore, & disertiore facundia, tum verò altiore & diuiniore adiutus doctrina augustiora omnia & explicatiora tradidit. Quanquam mysteria hæc Pythagoram ipsum in Ægypto ex sacris voluminibus edoctum esse haud ambigam: & in eum magis congrueret congressus cum Hieremia quàm in Platonem.

Quod etiam Platonici, licèt de vno vero Deo bene senserint, multis tamen dijs sacra facienda censuerunt.

CAP.

CAP. XII.

IDeo quippe hos potissimum elegi, quoniam de vno Deo, qui fecit cælum & terram, quanto melius senserunt, tāto cæteris gloriosiores illustrioresq; habentur. In tātum aliis prælati iudicio posterorum,[a] vt cùm Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenij,[b] & eloquio Platoni quidē impar, sed multos facile superans, cùm sectam Peripateticam condidisset, quod deambulās disputare consueuerat, plurimósq; discipulos præclara fama excellens,[c] viuo adhuc præceptore[d] in suam hæresim congregasset, post mortem verò Platonis[e] Speusippus sororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius discipulus, in scholam eius,[f] quæ Academia vocabatur, eidē successissent,[g] atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academici appellarentur, recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerunt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci,[h] Plotinus,[i] Iamblichus,[k] Porphyrius, in vtraque autē lingua, id est & Græca & Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & cæteri eiusmodi,[l] & ipse Plato diis plurimis esse sacra facienda putauerunt.

L. VIVES.

a VT cùm Aristoteles Platonis discipulus.} *Hic Stagyræ natus est ex Nicomacho & Phastide, quorū vterq; est in stemmate Aesculapium habebat. Eius natalis in annum primū xcix. Olympiad. refertur. ad Platonē accessit annos natus xv. mānsitq; in eius schola xx. annos. Hoc est vsque ad Platonis mortem. Hinc enim ipse discipulos cæpit instituere, in Lycio deambulans, idcirco, qui eam audiuerūt Peripatetici à περιπατεῖν nominati. magnus & admirabilis vir, quiq; ingenio diligentiáq; vinceret plurimos, nemini esset secundus: variarum rerum cognitione Platone magistro superior, artificio verò omnes, qui ex omni memoria humanas tractauerunt artes, longo interuallo post se reliquit. Non sunt præclaræ dotes malignè vel obseruādæ vel interpretandæ. Fuisse auidiorem gloriæ, auidiorem carpendi alios, adde etiam non omnino pecuniæ contemptorem, fatendum est. at dexteritatem in tradendis artibus nondum est aliquis ab æuo condito consecutus. Vtinā in refutandis alienis opinionibus induxisset in animum paulò candidius agere.*

Aristoteles

b Et eloquio Platoni quidem impar.} *Odiosum est de Platonis,*

& Aristotelis comparatione differere, quoniam studiis variorum res in magnam inuidiam adducta. Haud dubiè fuit præstantissimus vterque eorum, & dignus quem tota posteritas admiretur. Græci Platonem θεῖον, id est diuinum, Aristotelem δαιμόνιον nominant. Eloquentia Plato fuit tanta, vt vulgatum fuerit apud veteres illud, Iouem Græcè loqui si vellet, non aliter locuturum, quàm Platonem. Ab Aristotele scientia artis rhetoricæ propemodum dixerim Platonem vinci: tametsi vsu atque exercitatione Aristoteles sic haud dubiè inferior: amauit enim semper Aristoteles breuitatem rerum ac sententiarum, ne si extenderet singula fuséq; persequeretur, & copiosè, res in infinitum traherentur, & artis præcepta teneri difficile possent. Itaque illud in primis laborauit, ne sibi dictum vllum, ac ne verbum quidem esset superuacaneum, quod dum consectatur, assequutus est, vt nullus verbis figurísque Græci sermonis aptius, magísque propriè sit vsus.

c Viuo adhuc præceptore. } *Sic Laertius, qui Platonis dictum affert: Aristoteles in nos recalcitrauit, inquit Plato, vt in matrem pulli. Sunt tamen qui negent ipsum, viuo Platone, scholam instituisse.*

Hæresis

d In suam hæresim. } *Hæresis Græca vox, Latinè sectam sonat: ambiguum nomen, odiosum est vsu nostro factum, quoniam ijs accommodatur, qui non vnam ecclesiam catholicam sequuntur, sed sua iudicia, suásque priuatas sectas.*

Speusippus

e Speusippus sororis eius filius. } *Filius fuit Eurymedontis, scholæ Platonicæ successit, quam octo annos tenuit, mercede docuit, quod ei Dionysius exprobrauit: & Macedoniam vsque cucurrit, vt in Cassandri nuptiis, spe mercedis epithalamium recitaret, quod confecerat versibus, quemadmodũ Philostratus in Apollonio inquit, ineptis, & frigidis. Huic adhuc viuẽti, sed solutis morbo membris, successit rogatu eius*

Xenocrates.

Xenocrates Chalcedonius, charissimus Platoni magistro discipulus, cui & fuit comes in Siciliam transmittenti, hebeti ingenio, sed seuero, sanctísque moribus. Plato hunc calcaribus, Aristotelem condiscipulum fræno dicebat indigere, eum Plato sic dilexit, vt iurantibus illum de ipso maledixisse, non crediderit, fieri non posse reputans, quin redamaretur ab eo, quem ipse tantum amaret. Hunc iudices pro testimonio iurare non sunt passi, rati nefas esse tam probo viro fidem non habere, etiam iniurato.

Academia

f Quæ Academia vocabatur. } *Academia villa erat prope Athenas, loco nemoroso & sub palustri, ac ideo insalubri, possessa olim ab Academo heroe, vt ait Laertius. nam Eupolis comicus Deum vocat: sed Plutar. in Theseo: quis hic fuerit Academus narrat. Vir, qui Tydaridis indicauit Helenam à Theseo raptam, Aphidnis occultari: quocirca*

hones

honos illi, & vino à Castore & Polluce habitus est, & mortuo à posteris Lacedæmoniis, nam quoties populabūdi in Atticum agrū sunt ingressi, semper ab Academia abstinuerunt. Verùm Dicæarchus memoriæ prodidit ab Ecedemo, qui sub eisdem militauit Tyndaridis, Ecedemiam prius dictā deinde Academiā. Hoc etiam Laertius attingit. Apuleius in Platonis vita, patrimonium qui in hortulo, qui Academiæ iunctus fuit, & in duob. ministris, & in patera, qua diis supplicabat, reliquit auri tantū, quantū puer nobilitatis insigne in auricula gestauit. Laertius Platonē scribit in Academia sepultum esse, honorificè, regēq; Ponti Mithridatem, cùm in eius potestate essent Athenæ, Musis in Academia Platonis imaginē dicasse, Silanionis opus. Porrò Athenis (nam hoc prætereundum non est) gymnasia fuere hæc ferè: Academia, Lyceum, Prytaneum, Canopum, Stoa, Tempe, Cynosarges.

Gymnasiá Athenis.

g Atq; ob hoc & ipsi, & eorū successores.} *Hæc est vetus Academia, quæ per Polemonē Xenocratis discipulum perducta est ad Archesilam, qui rationem disputādi ad Socratis modum moréмq; reducere tentauit, nihil vt affirmaret ipse, vel se scire diceret, quæ verò ab aliis dicerentur, eas confutaret: quæ dicta est noua Academia: quā Cicero persona Varronis veterē sibi videri ait: hinc qui lucē rebus tribuerent, certáq; afferrent ac tenerent dogmata: quæ ex Platonis sentētia putarent esse, ij Platonici, non Academici nuncupati sunt, credo quòd Academicum nomen nimis in schola Archesilæ hæserat.*

Plotinus.

h Plotinus.} *Hunc Suidas Lycopolitanum fuisse perhibet, quæ est in Ægypto ciuitas: quinquaginta quatuor libros scripsit, obscuros sanè, ne degeneraret à more sectæ, vixit temporib. Galieni principis, & vsq; ad Probum peruenit: de cuius fato multa mentitur Iulius Firmicus. Plotini vitam iusto volumine scripsit Porphyrius eius discipulus.*

Iāblichus.

i Iamblichus.} *Chalcidiensis Porphyrij auditor, non tam Platonicus fuit, quàm Pythagoricus, vt Hieronymus est autor: tametsi quantū ad res diuinas attinet, Platonici omnes Pythagorissant. Moribus atque ingenio magistro fuit melior.*

Porphyrius.

k Porphyrius.} *Hic prius vocatus est Malcus, sed à purpuræ vsu nomen Porphyrij accepit. Tyri natus est, haud obscuro loco: vir nec corpore satis sanus, nec mente, iudicij inconstantis, & odio vsque in rabiem aspero crudelique Plotini discipulum ipse se profitetur. Suidas, Amelij quoque dicit, cuius hæc sunt verba:* πορφύριος κυρίως ἐκαλεῖτο βασιλεύς. τύριος φιλόσοφος μαθητὴς ἀμελίου, τοῦ πλωτίνου μαθητοῦ, διδάσκαλος δὲ ἰαμβλίχου, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐρηλιανοῦ καὶ παρατείνας ἕως διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως. *Porphyrius, inquit, proprio nomine Basileus vocabatur. Tyrius philosophus, discipulus Amelij edocti à*

Plotino, præceptor verò Iamblichi: vixit temporibus Aureliani, & peruenit vsque ad tempora Diocletiani regis. Cur verò rex appellaretur, declarat idẽ Porphyrius in vita Plotini magistri. Amelius, inquit, librum hunc dicauit mihi, méq; in ipsa inscriptione basilea, id est, regẽ, nominauit: id enim mihi nomen erat & patria quidem lingua nominabar Malcus, quo nomine vocabatur & pater. Malcus autẽ in Græcam translatus linguam, rex appellatur. Hæc ille de se.

l Et ipse Plato diis plurimis.} *In Timæo deos numerat Saturnũ, Opem, Iunonem, reliquósque inter se fratres, agnatósque: in libris De repub. & de legibus, diis dæmonibúsque & heroibus sacra & ceremonias fieri iubet: in octauo verò De legibus & duodecimo illos nominat, quibus ciuitatis status & fælicitas votis comprecationibúsque commendanda est.*

De sententia Platonis, qua definiuit deos non esse, nisi bonos amicósque virtutum. CAP. XIII.

QVanquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magnísque dissentiant, in hoc tamen quod modo posui: quia neque parua res est, & inde nunc quæstio est, primum ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, vtrum bonis, an malis, an & bonis & malis. [a] Sed de hoc habemus sententiam Platonis dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnino vllum deorum malum. Consequens est igitur, vt bonis hæc exhibenda intelligantur. Tunc enim diis exhibentur, quoniam nec dij erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, nam de diis quid aliud decet credere? [b] illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli putant, deos malos sacris placandos esse, ne lædant: bonos autem vt adiuuent, inuocandos. Mali enim nulli sunt dij, bonis porrò debitus, vt dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eósque diuinis rebus adiungi, & suis honoribus flagitant exhiberi, quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos? Quid enim de ludis scenicis Plato senserit notum est, cùm poetas ipsos quòd tam indigna deorum maiestate atque bonitate carmina composuerant, censet ciuitate pellendos? Qui sunt igitur isti dij, qui de scenicis ludis cum ipso Platone cõtendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari, isti eisdem criminibus suos honores celebrari iubent. Denique isti cùm eosdẽ ludos instaurari præciperent, poscẽtes turpia, maligna gesserunt, Tito Latino auferentes filium,

&

& immittẽtes morbum, quòd eorũ abnuisset imperiũ, eúmq; morbum retrahentes, cùm iussa complesset. Iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententiæ robur constantissimè retinens, omnes poëtarũ sacrilegas nugas, quibus illi per immunditiæ societatem oblectãtur, à populo bene instituto remouere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod iam in secundo libro commemoraui, inter semideos Labeo ponit.[c] Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque huiusmodi supplicationibus placari existimat, bona verò ludis, & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus? Quid est ergo quòd semideus Plato non semideis sed diis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia iudicat turpia tam constanter, audet auferre? qui sanè dij refellunt sententiam Labeonis, nam se in Latino non lasciuos tantum, atque ludibundos, sed etiam sæuos terribilésque monstrarunt. Exponant ergo ista nobis Platonici, qui omnes deos secundum autoris sui sententiam bonos & honestos, & virtutibus sapientium esse socios arbitrantur, aliterque de vllo deorum sentiri nefas habent. Exponimus inquiunt. Attentè igitur audiamus.

L. VIVES.

a Sed de hoc habemus sententiam Platonis. } *In decimo De leg. deos bonos esse ait, & refertos omni virtute, prouidẽtissimósq; atque optimos: tametsi principem illum naturæ, quẽ verè esse dicit, verè quoque ac propriè bonum censet, reliquos inde velut ex fonte bonitatẽ haurire, quam habent. In Conuiuio verò Socrates eo probat argumẽto amorem deum non esse, quòd omnes dij boni beatique sint, amor verò non sit eiusmodi. Porphyrius quoque libro De sacrificiis tertio, Deum ait nullius esse rei indigum, nocere nulli. Idẽ Stoici sentiebant, ex quorum dogmatis Cicero secundo De officiis inquit, deos nocere non putãt. Sed nos sententiam tantum Platonis tractamus, de qua loquitur Augustinus. nam si ad alia egredimur, quis erit modus aut finis?*

b Illa profectò vacuatur opinio. } *Apuleius in Deo Socratis, ex dæmonibus alios diurnis sacrificiis gaudere scribit, alios nocturnis: esse qui lætioribus, esse qui tristioribus hostiis, ritibus, & ceremoniis. Porphyrio in Carmen seculare Horatij vulgarem fuisse opinionem significat, alios deos placandos ne lædant, alios vt prosint. Plutarchus scribit magnos & malos dæmonas olim sacrificiis à regibus & principibus honestatos, ad eorum iram auertendam, quæ maxima damna afferebant. Porphyrius philosophus in secundo libro De abstinentia*

animatorum, ciuitatibus interdũ esse opus subindicat malis dæmonibus sacra facere, ne frugibus, ne diuitiis, ne vrbi ipsi noceant. nam rata est, inquit, apud omnes fides, eos læsuros genus humanũ, si irascãtur, propterea quòd negligantur, neq; cultum legitimũ nanciscantur, nec id solum docet ex vulgari esse opinione, sed theologorum quoque, qui malis dæmonibus mactari permittunt victimam, gustari ex ea vetant.

c Qui habeo numina mala.} *Porphyrius eodem, quod modo citabam opere, diis superis nullum animal sacrificari fas putat, sed terræ fructus tantùm, & flores, & mel, vsque ad farinam, sic veteres illi, sic primi consueuerunt sacrificatores: sic agendum esse docet Theophrastus: sic Pythagoras, qui nunquam hostiam immolare sustinuit. dæmonibus verò cædibus litatur, & sanguine In opere verò De philosophia responsorum, ex oraculis Apollinis, docet, quò inferiores sunt dij, eò tristioribus & atrioribus gaudere hostiis, ita vt diis terrestribus, & infernis furuæ quadrupedes mactentur, & terrestribus super aras, infernis autem in foueis.*

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aëreis, & in hominibus terrenis

CAP. XIIII.

OMnium, inquiunt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita diuisio est: in deos, homines, dæmones. Dij excelsissimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum sedes in cælo est, hominum in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diuersa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dij sunt hominibus dæmonibúsque potiores: homines verò infrà deos & dæmones constituti sunt, vt elementorum ordine, sic differentia meritorum. [b] Dæmones igitur medij, quemadmodum diis quibus inferius habitant postponendi, ita hominibus superius, quibus præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus passiones, Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus, & poetarum figmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dij longè absunt, & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem poetica detestando, & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, priuasse ludorum sceni-

corum

eorum voluptate, sed dæmones. Hæc si ita sunt, quæ licèt apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola vnum scripsit librum, cuius titulum esse voluit, De Deo Socratis: vbi differit & exponit, ex quo genere numinum [c] numen sibi Socrates habebat adiunctum, & amicitia quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, vt desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, prosperè non fuerat euenturum. Dicit enim apertissimè, & copiosissimè asserit, nō illum Deum fuisse, sed dæmonem, diligenti disputatione pertractans istam Platonis, de deorum sublimitate, & hominum humilitate, & dæmonū medietate sentētiam. Hæc ergo si ita sunt, quonam modo ausus est Plato, etiam si non diis, quos ab omni humana contagione semouit, certè ipsis dæmonibus poetas vrbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanū, quamuis adhuc in his moribundis membris positū, pro splēdore honestatis, impura iussa dæmonum contēnere, eorúmque immundiciam detestari? Nam si Plato hæc honestissimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpissimè poposcerunt, atque iusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates: aut contraria inter se sentit Plato, [d] modo dæmones honorando, modo eorum delicias à ciuitate bene morata remouendo: aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua vsqueadeò & ipse Apuleius non erubuit, [e] vt de Deo Socratis prænotaret librum, quem secundum suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioséque discernit, non appellare de Deo, sed de dæmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dæmonū nomen exhorrent, [f] vt quisquis ante disputationem Apuleij, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri De dæmone Socratis legeret, [g] nequaquam illum hominem sanū fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius, quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, non solùm nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur, eos etiam scenicam turpitudinem in rebus diuinis ha-

bere voluisse,& cùm deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quicquid in eorum sacris obscœna solennitate seu turpi crudelitate, vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus conuenire.

L. VIVES.

a OMnium, inquiunt, animalium. } *Plato in 4. De leg. & Epinon. tres ordines deorum ponit: deos, dæmones, & heroas: sed hi postremi ad homines videntur pertinere, ex quibus fiunt. Plutarchus in opere, quod oracula defecerunt, laudat eos impensè, qui genus dæmonũ inter deos & homines constituerunt: siue Orpheus is fuit, siue Phryx aliquis, siue Ægyptius: vt ab vtrorumque ceremoniis cõijci potest. Modum enim excogitarunt, quo humanũ genus diuino coniungatur: Ex Græcis, inquit, Homerus promiscuè nomina hæc vsurpat: nã eosdem modò deos appellat, modò dæmonas. Hesiodus primus omnium quatuor rationalis naturæ ordines distinctos posuit, primos deos, hinc dæmones, tum heroas, infimos homines, è quibus dæmones & heroes fiant, si benè vixerint.*

b Dæmones igitur medij } *In Conuiuio Platonis meminit Socrates disputationis cuiusdã cum Diotima habitæ, vbi dæmonis naturam ait mediam inter homines deósque.*

c Numen sibi Socrates habebat. } *Socrates dæmonem dicitur habuisse, à quo prohiberetur facere, quæ prosperè successura non erant, incitaretur verò nunquam.*

d Modò dæmones honorando. } *Nam dæmones adorandos præcepit in Epinomide.*

e Vt de Deo Socratis } *Quotquot antea illà de re disputarant, dæmonem potius, quàm deum Socratis dixerunt, vt ipse apud Platonẽ sexcentis locis Socrates, & Xenophon, & Cicero, & Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin, aliíque innumeri, tum Platonici, tum aliarum quoque nationum philosophi: quocirca superuacaneum fuerit multis de eo disserere.*

f Vt quisquis ante disputationem. } *Quisquis titulum antequam librum, ne quis putet ad superiora tempora referri.*

g Nequaquàm illum hominem sanum. } *Nam dæmoniaci etiam à gentilibus iam tum mente capti & furentes vocabantur.*

Quòd neque propter aerea corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.

CAP. XV.

QVamobrem absit vt ista considerans animus veraciter religiosus, & vero Deo subditus ideo arbitretur dæmones

dæmones seipso esse meliores,[a] quòd habeāt corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuum, & motu facillimo atq; celerrimo, & valentia virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis, & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum valendo leonibus & elephantis? Quis diu viuendo serpentibus, [b] qui etiam deposita tunica senectutem deponere, atque in iuuentam redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus, ita etiam dæmonibus bene atque honestè viuēdo meliores esse debemus. Ob hoc enim & prouidentia diuina eis, quibus nòn cōstat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, vt illud quo eis præminemus, etiam isto modo nobis commendaretur multò maiore cura excolendum esse, quàm corpus: ipsámque excellentiam corporalem, quā dæmones habere nossemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contēnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum. [c] Iam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita permoueri, vt hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponemus. [d] At enim volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendū alimentis corpus habent, terram repetunt vel ad requiem, vel ad pastum, quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Nunquid ergo placet eis, vt volatilia nobis, dæmones autem volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est quod de habitatione superioris elementi dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, vt aereæ volucres, terrestribus nobis non solùm nō præferantur, verumetiam subiiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem: ita fieri potuit, vt dæmones, quanuis magis aerei sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint quia est aer, quàm terra superior: sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorum hominum nequaquam illorum desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor, proportione contexit, atque ordinat: ita duobus extremis igni mobilissimo, & terræ im-

mobili media duo aërem & aquam interserens, vt quanto aer est aquis, & aere ignis, tanto & aquę superiores sint terris satis non admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum cæteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus, cùm ipsas aquas terris præponat Plato: vt intelligamus, non eundem ordinem tenendum, cùm agitur de meritis animalium: qui videtur ordo esse in gradibus corporum; sed fieri posse, vt inferius corpus anima melior inhabitet, deteriórque superius.

L. VIVES.

a QVod habeant corpora meliora.} *Dæmonũ corpora Apuleius media dicit inter terrenam, & æthercam naturam, multóq; minus cõcreta, quàm nubes, & longè subtiliora ex purißimo aeris liquido & sereno elemento coalita, nihil terrenæ soliditatis habentia, idcirco nec oculis humanis conspicua, nisi illa diuinitus sui speciem offerant.*

b Qui etiam deposita tunica.} *Serpens exuere senectutem incipit ab oculis sic vt ignari rei, cæcari puteñt, tum nudatur caput; atq; vna ferè nocte & die tota illa tunica ponitur. vide Aristot. lib. 8. De generatione animalium.*

c Iam verò de loci altitudine.} *Apuleius in Apodixi, de Socratis Deo sic colligit, in aere dæmones agere: nam cùm elementum nullum sit in mundo, quod natura vacuũ animãtibus crearit, in terra sunt homines, ac quadrupedes: in mari pisces: in igne viuũt quædã animalia, vt Aristoteles docet, necesse est in aere aliquod animalium esse genus, quale id sit nisi dæmonicum, nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem diis locum sortiti sunt, & superiorem nobis: quòd illis minores sunt, nobis verò maiores meliorésque.*

d At enim volatilia cum volando.} *Hæc est Apuleij responsio: cuius ad hunc modum sunt verba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant, falsum sentire meritißimò dixeris: quippe quæ aues, nulla earũ vltra Olympi verticem sublimatur: qui cùm excelsißimus omniũ perhibeatur, tamen altitudinem perpendiculo si metiare, vt geometræ autumant, stadia altitudo fastigij non æquiparat, cùm sit aeris augmentum immensum vsq; ad extima lunæ, cælique, porrò ætheris sursum versus exordiũ est. Quid igitur tanta vis aeris, quæ ab humilibus lunæ anfractibus vsque ad summum Olympi verticem interiacet? vacabitne animalibus suis? atque erit ista naturæ pars mortua, ac debilis? Imò enim si sedulò aduertas, ipsæ aues per terrestre animal nõ aerium rectè perhibeantur:*

beantur: semper enim illis victus omnis in terra, ibidē pabulum, ibidē cubile, tantúmque aera proximū etrauolando transuerberant. Cæterùm cum illis fessa sunt remigia pennarum, terra ceu portus est. Hæc ex lib. Apuleij parum castigato, sed nihilominus ratio Augustini procedet de loco. Nam etsi aues inferiores sunt dæmonibus, certè superiores sunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunque morantur: sed hîc non disputo cum aduersariis.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

CAP. XVI.

DE moribus ergo dæmonum, cùm idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eisdem quibus homines animi perturbationib. agitari, irritari iniuriis, obsequiis donísque placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorum ritibus oblectari, & in eis, si quid neglectum fuerit, commoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breuiter autem eos definiens ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mēte rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horum verò quinque, tria priora illis esse nobiscum communia, quartū proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent: duo etiam cum diis habere. [a]Animalia quippe esse dicit, & deos, qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus homines posuit cum cæteris, quæ in terra viuunt, & sentiunt: in aquatilibus pisces, & alia natatilia: in aeriis dæmones: in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animalia, non solùm eis cum hominibus, verumetiam cum diis pecoribúsque cōmune est quod mente rationalia, cū diis & hominibus: quod tempore æterna, cum diis solis: quod animo passiua, cū hominibus solis: quod corpore aerea, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, nō est magnum: quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia, non est supra nos, quia sumus & nos. Quod tempore æterna, quid boni est si non beata? [b] Melior enim tēporalis fœlicitas, quàm misera æternitas. Quod animo passiua, quomodo supra nos est? quando & nos hoc sumus, nec ita esset nisi miseri essemus. Quod corpore aerea, quanti æstimādum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscunque natura? Et ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, ne-

quaquā debetur ei rei, quæ inferior est animo. Porrò si inter illa quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, fœlicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum, magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tanquam Deum colere deberemus, sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nunc honore diuino aerea digna sunt animalia: ad hoc rationalia, vt misera esse possint: ad hoc passiua, vt misera sint: ad hoc æterna, vt miseriam suam finire non possint. Quapropter vt omittam cætera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passiones: si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra: quæro cur animi dæmonum passionum turbellis, & tempestatibus agitentur? [c] Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: vnde illa voluit vocare animo passiua: [d] quia verbum de verbo pathos, passio diceretur, [e] motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, [f] non est perturbatio, quia non est cōtra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem, vt sint istæ perturbationes, [g] facit hoc stultitia, [h] vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dij non perturbantur, [i] quòd animalia sunt beata, non misera: & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse nec misera: restat vt dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

L. VIVES.

a Animalia quippe esse dicit & deos. } *Idem Plato in Timæo, qui deos visibiles animalia esse vult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonum ponit, sine corpore, vt Somnum & Amorem*

b Melior est enim temporalis fœlicitas. } *Chironem Saturni filium scribant repudiasse immortalitatem, & Vlyssem maluisse in patria inter*

tria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas esse immortalẽ Plato in libris De legibus, satius esse sentit quàm minimum tempus viuere, quàm totam immortalitatẽ maxima bonorum externorum & corporis vbertate atq; affluentia, sine iustitia tamen & cæteris virtutibus. nescio quid philosophi nugantur, melius est esse quàm non esse: de quo alibi.

c Perturbatio enim est quæ Græcè πάθος. } *Cicero in Tuscul. quæst. perturbationes πάθη vertit. Quintilianus in 6. affectus, ídque rectè & propriè verti dicit. Apud Plinium solum ex veteribus legitur passiones, dubitatúrque num satis castigatè lib. 20. illitum quoque passionibus ventri earum prodest.*

d Quia verbum de verbo. } *Vt à πάσχω πάθος, sic à patior passio.*

e Motus animi contra rat. } *Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auersa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

f Non est perturbatio. } *Ex eodem Cicerone in Tusc. quæst. Sed corporum affectiones sine culpa accidere possunt, animorum non itẽ, quorũ omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eueniunt, itaque in hominibus solùm existunt. Nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt.*

g Facit hoc stultitia. } *Opinionibus enim falsis vanísq; premimur, & nos ipsi facimus nobis affectus potius quàm ex rebus accipimus. Et, vti Seneca inquit, plura sunt quæ nos terrent, quàm quæ premũt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominũ iudiciis opinionibúsq; oriri putant. nam opinio magni futuri boni est libido, magni futuri mali est metus, magni præsẽtis mali dolor, magni præsẽtis boni lætitia: quę omnia quoniam stultitiis nostrarũ cogitationum metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, támque immoderatis rapimur.*

h Vel miseria. } *Hoc est in homine miserrimum, quod etiam sapientissimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat.*

i Quòd animalia sint non beata, sed misera. } *Miseros esse dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non esse autem beatos bonósque, apertè profitetur in Conuiuio Platonis.*

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari. CAP. XVII.

QVa igitur insipientia, vel potius amẽtia per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cum per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis sumus similes liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste Apuleius,

quamuis eis plurimum parcat, & diuinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur cõfiteri vt ira instigentur, nobis vera religio præcipit, ne ira instigemur, [a] sed ei potius resistamus. [b] Cum dæmones donis inuitentur, nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faueamus. Cum dæmones honoribus mulceantur, nobis vera religio præcipit, [c] vt talibus nullo modo moueamur. Cùm dæmones quorundam hominum osores, quorundam amatores sint, non prudenti tranquillóque iudicio, sed vt ipse animo appellat passiuo, nobis vera religio præcipit, [d] vt inimicos nostros etiam diligamus. Postremò omnem motum cordis & salum mentis [e], omnésque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstuare atq; fluctuare asserit, nos vera religio deponere iubet. Quæ igitur causa est, nisi stultitia errórque miserabilis, vt ei te facias venerando humilem, cui te cupias esse viuendo dissimilem: & religione colas, quem imitari nolis, cùm religionis summa sit imitari quem colis?

L. VIVES.

a Sed ei potius resistamus.} *Christus in Euangelio Matthei iubet nullo prorsus modo irasci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam si mortuos excitaret, negabat Deo gratum fore.*

b Cùm dæmones donis inuitentur.} *Non solùm vltro sibi dari dona gaudent sed etiam petunt. Sunt enim petacissimi. Quoties ferè oraculum Delphis Apollo reddebat, admonebat consulentes, vt sui meminissent, donúmque ad se adferrent aliquod, vbi fortunatiores essent facti. tametsi non tam astutus dæmon aurum vel argentum captabat, quo non eget, quàm mentes eorum qui dabant.*

c Vt talibus nullo modo moueamur.} *Christus suis præcepit, ne magistri vocari velint, neu primos accubitus affectent, neu salutari in plateis. Denique vt princeps ad famulantis se humilitatem deiiciat. Honores enim cum gentilitate ortos esse, ibi sepeliri debere: in Ecclesia viuere nefas est: nec magnanimitas est magnos petere honores, sed contemnere.*

d Vt inimicos nostros.} *Diligite, inquit Christus, etiam inimicos vestros, & orate pro iis, qui vobis sunt infesti. Matth. 5. Nec satis est inimicos non odisse, diligere præcipimur, & factu impossibile non est, quod ipse Christus primum, deinde Stephanus fecerunt, vt Hieronymus inquit.*

e Omnésque turbellas & tempestates animi.} *Alibi, omnésq; turbidas tempestates animi.*

Qualis

Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

CAP. XVIII.

FRustrà igitur eis Apuleius & quicunque ita sentiunt, hunc detulit honorem: sic eos in aere medios inter æthereum cælum terrámque constituens, vt quoniã nullus Deus miscetur homini, [a] quod Platonem dixisse perhibent, illi ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putauerunt, qui ista crediderunt, misceri homines diis, & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones, & diis & hominibus: hinc petita[b] qui allegent, inde concessa qui apportent: vt videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid à diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis, non est quod iste poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, vt non solùm diligat turpia, verumetiam diuinitati existimet grata.

L. VIVES.

a QVod Platonem dixisse perhibent. } *Platonis hæc est in Conuiuio sententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorem esse medium quiddam diceret inter mortale & immortale: Socratésque quid hoc esset, rogaret: illa,* δαίμων μέγας, ὦ σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. *Dæmon magnus, ô Socrates etenim dæmonium omne inter deos & mortales situm est. Socrates nondum id intelligens quærit, quænam sit eius vis & natura. Tum Diotima respondit, interpretari vel vectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidẽ preces & sacrificia, à diis verò præcepta & mercedem pro sacrificiis. In medio igitur siti dæmones. eum locum explent, vt aptum secum sit vniuersum ipsum atque coniunctum, hac commeant vaticinia, & omnis sacerdotum ars, quæ ad sacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationem & magiam spectat. His addit quod Aug. citat:* θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ

οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσά ἐστιν ἡ ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγορόσι, καὶ καθεύδουσι. *Deus, inquit, homini non miscetur, sed per dæmones omne est commercium, omnis collocutio deis cum hominibus, & vigilantibus, & dormientibus.*

q Qui assignent.] *In antiquis est, quæ allegent, quasi qui velut legatione ferant. Idcirco Apuleius administros eos & saluti gerulos vocat quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones ministrant, alterũ ad nos, quibus salutem à diis gerunt. Angeli etiam nominantur à Capella, quasi nuncij, quòd superis nostra nuncient acta: & præstites, quòd gerundis rebus præsint.*

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

CAP. XIX.

Porrò aduersus magicas artes, de quibus quosdam nimis infœlices, & nimis impios etiam gloriari libet [a] in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem testem citabo. Cur enim tam grauiter ista plectuntur seueritate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, secundum quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est? Ait Poeta clarissimus:

[b] *Testor chara deos, & te germana tuúmque*
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

[c] *Atque satas aliò vidi traducere messes.*

Eo quòd hac pestifera sceleratáq; doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse cõscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutũ? [d] Postremò ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas vtique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarum potestatum operibus congruas: non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sententiam suam persuaderet iudicibus, vel si illi secundum iniquas leges saperent, eúmque talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum diuį-

diuinis operibus prædicandis, humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cùm eis pro crimine obiiceretur Christiana religio, qui nouerant se fieri saluos & gloriosissimos in æternum, non eam negando temporales pœnas euadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo prædicando, & pro hac omnia fideliter fortitérque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubescere compulerunt, mutaríque fecerunt. Huius autem philosophi Platonici [e] copiosissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, séque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum, quos viderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferendis ad deos nóstris precibus: quorum debemus opera deuitare, si ad Deum verum preces nostras volumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit: itáne tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones vt possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: vt & ipsi postea accipiant indulgentiam? Hoc nemo vnquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam veniæ peruenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

L. VIVES.

a IN nomine dæmonum.} *Alibi gloriari libet, nónne ipsam publicam lucem, & fortasse legem.*

b Testor chara deos.} *Verba sunt Didonis post Aeneæ fugam. dicitque hæc ex institutis Romanis, qui cùm multa susceperint sacra, vt inquit Seruius, magicam semper damnarunt.*

c Atque satas aliò.} *In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro 28. quinetiam & legum ipsarum in duodecim tabulis verba sunt: Qui fruges excantasset. Et alibi: Qui malum carmē incantasset. Idem autor est in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neronis Cæsaris*

procuratoris, vniuerſum oliuetum viam publicam eſſe tranſgreſſum: atque ipſa prædia ex loco in cōtrarias ſedes profecta, Et idem ipſe Apuleius in Apologia: Magia iſta, quantum ego audio, res eſt legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

d Poſtremò ipſe Apuleius.} *Romanis legibus multi ſunt de magia poſtulati, velut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæſarem, & Apuleius apud Claudium Maximū Africæ præfectū nō Chriſtianū.*

e Copioſiſsima & diſertiſsima.} *Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam ſermonis laſciuiam, & antiquaria, & audacter innouata verba: accommodauitq; ſe forenſi dicendi generi: ſed ita tamen, vt neſcio quo pacto Apuleium internoſcas temporaria perſona contectum.*

f At omnia miracula magorum.} *Vnde-nam, inquit Euſebius, homines ſcire potuiſſēt, quibus dæmones cogūtur, niſi ab ipſis dæmonibus? Quod Porphyrius fatetur in oraculis, afferens Hecates reſponſa, quibus ipſa docet homines, qua ratione aduocari & teneri poſſit.*

An credendum ſit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus miſceantur.

CAP. XX.

AT enim vrgens cauſa & arctiſsima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, vt ab hominibus afferant deſiderata, & ad eos referāt impetrata. Quænam tandem cauſa eſt iſta, & quanta neceſsitas? quia nullus, inquiunt, Deus miſcetur homini?[a] Præclara igitur ſanctitas Dei, qui non miſcetur homini pœnitenti, ſupplicanti, & miſcetur dæmoni arroganti? Non miſcetur homini confugienti ad diuinitatem, & miſcetur dæmoni fingēti diuinitatē. Non miſcetur homini petenti indulgentiam, & miſcetur dæmoni ſuadenti nequitiam. Non miſcetur homini per philoſophicos libros poetas de bene inſtituta ciuitate pellenti, & miſcetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per ſcenicos ludos poetarum ludibria requirenti. Non miſcetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miſcetur dæmoni ſe falſis deorum criminibus oblectanti. Non miſcetur homini magorum ſcelera iuſtis legibus punienti, & miſcetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miſcetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miſcetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VIVES.

a Præclara igitur sanctitas.] *In exemplari Brugensi sic legitur: Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini pænitēti, & miscetur dæmoni decipienti, Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, &c.*

An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint. CAP. XXI.

Sed nimirum tantæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerent vtique lateret, nisi dæmones aërei nunciarent: quoniam æther longè à terra est, altéq; suspensus: aër verò ætheri terræque contiguus. O mirabilem sapientiam. Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt. nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni: & propter elementorum distantiam humana nescire, vt credantur dæmones necessarij & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & vbi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana diuinitas. Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dij videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nunciis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus per corpus suum ætherei dij sentiunt, & inde colligunt, quid etiam dæmones nuncient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum diuinitas à dæmonibus falli non potest, ab eadem diuinitate quod agimus non potest ignorari. Vellem autem mihi isti dicerent, vtrum diis dæmones nunciarint de criminibus deorum poëtica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celauerint, an vtrunque occultauerint, deósque esse maluerint totius rei huius ignaros. An vtrunque indicauerint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniuriosam libidinem suam. An sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poëtarū falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, pro-

mobili media duo aërem & aquam interſerens, vt quanto aer eſt aquis, & aere ignis, tanto & aquę ſuperiores ſint terris ſatis non admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æſtimare. Et ipſe quippe Apuleius cum cæteris terreſtre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus, cùm ipſas aquas terris præponat Plato: vt intelligamus, non eundem ordinem tenendum, cùm agitur de meritis animalium: qui videtur ordo eſſe in gradibus corporum: ſed fieri poſſe, vt inferius corpus anima melior inhabitet, deteriórque ſuperius.

L. VIVES.

a QVod habeant corpora meliora.} *Dæmonũ corpora Apuleius media dicit inter terrenam, & æthcream naturam, multóq; minus cõcreta, quàm nubes, & longè ſubtiliora ex puriſſimo aeris liquido & ſereno elemento coalita, nihil terrenæ ſoliditatis habentia, idcirco nec oculis humanis conſpicua, niſi illa diuinitus ſui ſpeciem offerant.*

b Qui etiam depoſita tunica.} *Serpens exuere ſenectutem incipit ab oculis ſic vt ignari rei, cæcari putent, tum nudatur caput; atq; vna ferè nocte & die tota illa tunica ponitur. vide Ariſtot. lib. 8. De generatione animalium.*

c Iam verò de loci altitudine.} *Apuleius in Apodixi, de Socratis Deo ſic colligit, in aere dæmones agere: nam cùm elementum nullum ſit in mundo, quod natura vacuũ animãtibus crearit, in terra ſunt homines, ac quadrupedes: in mari piſces: in igne viuũt quedã animalia, vt Ariſtoteles docet, neceſſe eſt in aere aliquod animalium eſſe genus, quale id ſit niſi dæmonicum, nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem diis locum ſortiti ſunt, & ſuperiorem nobis: quòd illis minores ſunt, nobis verò maiores melioréſque.*

d At enim volatilia cum volando.} *Hæc eſt Apuleij reſponſio: cuius ad hunc modum ſunt verba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant, falſum ſentire meritiſſimò dixeris: quippe quæ aues, nulla earũ vltra Olympi verticem ſublimatur: qui cùm excelſiſſimus omniũ perhibeatur, tamen altitudinem perpendiculo ſi metiare, vt geometræ autumant, ſtadia altitudo faſtigij non æquiparat, cùm ſit aeris augmentum immenſum vſq; ad extima lunæ, cælique, porrò ætheris ſurſum verſus exordiũ eſt. Quid igitur tanta vis aeris, quæ ab humilibus lunæ anfractibus vſque ad ſummum Olympi verticem interiacet? vacabũnt animalibus ſuis? atque erit iſta naturæ pars mortua, ac debilis? Imò enim ſi ſedulò aduertas, ipſæ aues per terreſtre animal nõ aerium rectè perhibeantur:*

beantur: semper enim illis victus omnis in terra, ibidē pabulum, ibidē cubile, tantúmque aera proximū terrævolando transuerberant. Cæterùm cum illis fessa sunt rèmigia pennarum, terra ceu portus est. Hæc ex lib. Apuleij parum castigato, sed nihilominus ratio Augustini procedet de loco. Nam etsi aues inferiores sunt dæmonibus, certè superiores sunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunque morantur: sed hîc non disputo cum aduersariis.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

CAP. XVI.

De moribus ergo dæmonum, cùm idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eisdem quibus homines animi perturbationib. agitari, irritari iniuriis, obsequiis donísque placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorum ritibus oblectari, & in eis, si quid neglectum fuerit, commoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breuiter autem eos definiens ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mēte rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horum verò quinque, tria priora illis esse nobiscum communia, quartū proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent: duo etiam cum diis habere. [a]Animalia quippe esse dicit, & deos, qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus homines posuit cum cæteris, quæ in terra viuunt, & sentiunt: in aquatilibus pisces, & alia natatilia: in aeriis dæmones: in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animalia, non solùm eis cum hominibus, verumetiam cum diis pecoribúsque cōmune est quod mente rationalia, cū diis & hominibus: quod tempore æterna, cum diis solis: quod animo passiua, cū hominibus solis: quod corpore aerea, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, nō est magnum: quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia, non est supra nos, quia sumus & nos. Quod tempore æterna, quid boni est si non beata? [b] Melior enim tēporalis fœlicitas, quàm misera æternitas. Quod animo passiua, quomodo supra nos est? quando & nos hoc sumus, nec ita esset nisi miseri essemus. Quod corpore aerea, quanti æstimādum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscunque natura? Et ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, ne-

quaquã debetur ei rei, quæ inferior est animo. Porrò si inter illa quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, fœlicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque commũnia, profectò aliquid diceret exoptandum, magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tanquam Deum colere deberemus, sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nunc honore diuino aerea digna sunt animalia: ad hoc rationalia, vt misera esse possint: ad hoc passiua, vt misera sint: ad hoc æterna, vt miseriam suam finire non possint. Quapropter vt omittam cætera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passiones: si omnia quatuor elemẽta suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra: quæro cur animi dæmonum passionum turbellis, & tempestatibus agitentur? [c] Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: vnde illa voluit vocare animo passiua: [d] quia verbum de verbo pathos, passio diceretur, [e] motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, [f] non est perturbatio, quia non est cõtra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem, vt sint istæ perturbationes, [g] facit hoc stultitia, [h] vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dij non perturbantur, [i] quòd animalia sunt beata, non misera: & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse nec misera: restat vt dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

L. VIVES.

a Animalia quippe esse dicit & deos. } *Idem Plato in Timæo, qui deos visibiles animalia esse vult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonum ponit, sine corpore, vt Somnum & Amorem*

b Melior est enim temporalis fœlicitas. } *Chironem Saturni filium scribunt repudiasse immortalitatem, & Vlyssem maluisse in patria inter*

tria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas esse immortalē Plato in libris De legibus, satius esse sentit quàm minimum tempus viuere, quàm totam immortalitatē maxima bonorum externorum & corporis vbertate atq; affluentia, sine iustitia tamen & cæteris virtutibus. nescio quid philosophi nugantur, melius est esse quàm non esse: de quo alibi.

c Perturbatio enim est quæ Græcè πάθος. } *Cicero in Tuscul. quæst. perturbationes πάθη vertit. Quintilianus in 6. affectus, idque rectè & propriè verti dicit. Apud Plinium solum ex veteribus legitur passiones, dubitatúrque num satis castigatè lib. 20. illitum quoque passionibus ventri earum prodest.*

d Quia verbum de verbo. } *Vt à πάσχω πάθος, sic à patior passio.*

e Motus animi contra rat. } *Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auersa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

f Non est perturbatio. } *Ex eodem Cicerone in Tusc. quæst. Sed corporum affectiones sine culpa accidere possunt, animorum non itē, quorū omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eueniunt, itaque in hominibus solùm existunt. Nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt.*

g Facit hoc stultitia. } *Opinionibus enim falsis vanísq; premimur, & nos ipsi facimus nobis affectus potius quàm ex rebus accipimus. Et, vti Seneca inquit, plura sunt quæ nos terrent, quàm quæ premūt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominū iudiciis opinionibúsq; oriri putant. nam opinio magni futuri boni est libido, magni futuri mali est metus, magni præsentis mali dolor, magni præsētis boni lætitia: quę omnia quoniam stultitiis nostrarū cogitationum metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, támque immoderatis rapimur.*

h Vel miseria. } *Hoc est in homine miserrimum, quod etiam sapientissimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat.*

i Quòd animalia sint non beata, sed misera. } *Miseros esse dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non esse autem beatos bonósque, apertè profitetur in Conuiuio Platonis.*

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari. CAP. XVII.

QVa igitur insipientia, vel potius amētia per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cum per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis sumus similes liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste Apuleius,

quanuis eis plurimum parcat, & diuinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur cõfiteri vt ira instigentur, nobis vera religio præcipit, ne ira instigemur, [a] sed ei potius resistamus. [b] Cum dæmones donis inuitentur, nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faueamus. Cum dæmones honoribus mulceantur, nobis vera religio præcipit, [c] vt talibus nullo modo moueamur. Cùm dæmones quorundam hominum osores, quorundam amatores sint, non prudenti tranquillóque iudicio, sed vt ipse animo appellat passiuo, nobis vera religio præcipit, [d] vt inimicos nostros etiam diligamus. Postremò omnem motum cordis & salum mentis [e], omnésque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstuare atq; fluctuare asserit, nos vera religio deponere iubet. Quæ igitur causa est, nisi stultitia errórque miserabilis, vt ei te facias venerando humilem, cui te cupias esse viuendo dissimilem: & religione colas, quem imitari nolis, cùm religionis summa sit imitari quem colis?

L. VIVES.

a SEd ei potius resistamus.} *Christus in Euangelio Matthæi iubet nullo prorsus modo irasci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam si mortuos excitaret, negabat Deo gratum fore.*

b Cùm dæmones donis inuitentur.} *Non solùm vltro sibi dari dona gaudent, sed etiam petunt. Sunt enim petacissimi. Quoties ferè oraculum Delphis Apollo reddebat, admonebat consulentes, vt sui meminissent, donúmque ad se adferrent aliquod, vbi fortunatiores essent facti. tametsi non tam astutus dæmon aurum vel argentum captabat, quo non eget, quàm mentes eorum qui dabant.*

c Vt talibus nullo modo moueamur.} *Christus suis præcepit, ne magistri vocari velint, neu primos accubitus affectent, neu salutari in plateis. Denique vt princeps ad famulantis se humilitatem deiiciat. Honores enim cum gentilitate ortos esse, ibi sepeliri debere: in Ecclesia viuere nefas est: nec magnanimitas est magnos petere honores, sed contemnere.*

d Vt inimicos nostros.} *Diligite, inquit Christus, etiam inimicos vestros, & orate pro iis, qui vobis sunt infesti. Matth. 5. Nec satis est inimicos non odisse, diligere præcipimur, & factu impossibile non est, quod ipse Christus primum, deinde Stephanus fecerunt, vt Hieronymus inquit.*

e Omnésque turbellas & tempestates animi.} *Alibi, omnésq; turbidas tempestates animi.*

Qualis

Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

CAP. XVIII.

FRustrà igitur eis Apuleius & quicunque ita sentiunt, hunc detulit honorem: sic eos in aere medios inter æthereum cælum terrámque constituens, vt quoniã nullus Deus miscetur homini, [a] quod Platonem dixisse perhibent, illi ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putauerunt, qui ista crediderunt, misceri homines diis, & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones, & diis & hominibus: hinc petita [b] qui allegent, inde concessa qui apportent: vt videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid à diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis, non est quod iste poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, vt non solùm diligat turpia, verumetiam diuinitati existimet grata.

L. VIVES.

a QVod Platonem dixisse perhibent. } *Platonis hæc est in Conuiuio sententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorem esse medium quiddam diceret inter mortale & immortale: Socratésque quid hoc esset, rogaret: illa,* δαίμων μέγας, ὦ σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. *Dæmon magnus, ô Socrates etenim dæmonium omne inter deos & mortales situm est. Socrates nondum id intelligens quærit, quænam sit eius vis & natura. Tum Diotima respondit, interpretari vel vectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidẽ preces & sacrificia, à diis verò præcepta & mercedem pro sacrificiis. In medio igitur siti dæmones. eum locum explent, vt aptum secum sit vniuersum ipsum atque coniunctum, hac commeant vaticinia, & omnis sacerdotum ars, quæ ad sacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationem & magiam spectat. His addit quod Aug. citat:* θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ

ὁ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσα ἐστὶν ἡ ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγορόσι, καὶ καθεύδουσι. *Deus, inquit, homini non miscetur, sed per dæmones omne est commercium, omnis collocutio deis cum hominibus, & vigilantibus, & dormientibus.*

q Qui assignent. }*In antiquis est, quæ allegent, quasi qui velut legatione ferant. Idcirco Apuleius administros eos & saluti gerulos vocat quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones ministrant, alterũ ad nos, quibus salutem à diis gerunt. Angeli etiam nominantur à Capella, quasi nuncij, quòd superis nostra nuncient acta: & præstites, quòd gerundis rebus præsint.*

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

CAP. XIX.

PORrò aduersus magicas artes, de quibus quosdam nimis infœlices, & nimis impios etiam gloriari libet [a] in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem testem citabo. Cur enim tam grauiter ista plectuntur seueritate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, secundum quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est? Ait Poeta clarissimus:

[b] *Testor chara deos, & te germana tuúmque*
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

[c] *Atque satas aliò vidi traducere messes.*

Eo quòd hac pestifera sceleratáq; doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse cõscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutũ? [d] Postremò ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas vtique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarum potestatum operibus congruas: non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sentẽtiam suam persuaderet iudicibus, vel si illi secundum iniquas leges saperent, eúmque talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum

diui-

diuinis operibus prædicandis, humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cùm eis pro crimine obiiceretur Christiana religio, qui nouerant se fieri saluos & gloriosissimos in æternum, non eam negando temporales pœnas euadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo prædicando, & pro hac omnia fideliter fortitérque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubescere compulerunt, mutaríque fecerunt. Huius autem philosophi Platonici [e] copiosissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, séque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum, quos viderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus: quorum debemus opera deuitare, si ad Deum verum preces nostras volumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit: itáne tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones vt possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: vt & ipsi postea accipiant indulgentiam? Hoc nemo vnquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam veniæ peruenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

L. VIVES.

a IN nomine dæmonum.} *Alibi gloriari libet, nónne ipsam publicam lucem, & fortasse legem.*

b Testor chara deos.} *Verba sunt Didonis post Æneæ fugam. dicitque hæc ex institutis Romanis, qui cùm multa susceperint sacra, vt inquit Seruius, magicam semper damnarunt.*

c Atque satas aliò.} *In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro 28. quinetiam & legum ipsarum in duodecim tabulis verba sunt: Qui fruges excantasset. Et alibi: Qui malum carmē incantasset. Idem autor est in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neronis Cæsaris*

procuratoris, vniuersum oliuetum viam publicam esse transgressum: atque ipsa prædia ex loco in cõtrarias sedes profecta, Et idem ipse Apuleius in Apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

d Postremò ipse Apuleius. } *Romanis legibus multi sunt de magia postulati, velut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæsarem, & Apuleius apud Claudium Maximũ Africa præfectũ nõ Christianũ.*

e Copiosissima & disertissima. } *Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam sermonis lasciuiam, & antiquaria, & audacter innouata verba: accommodauitq; se forensi dicendi generi: sed ita tamen, vt nescio quo pacto Apuleium internoscas temporaria persona contectum.*

f At omnia miracula magorum. } *Vnde-nam, inquit Eusebius, homines scire potuissent, quibus dæmones cogũtur, nisi ab ipsis dæmonibus? Quod Porphyrius fatetur in oraculis, afferens Hecates responsa, quibus ipsa docet homines, qua ratione aduocari & teneri possit.*

An credendum sit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus misceantur.

CAP. XX.

AT enim vrgens causa & arctissima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, vt ab hominibus afferant desiderata, & ad eos referãt impetrata. Quænam tandem causa est ista, & quanta necessitas? quia nullus, inquiunt, Deus miscetur homini?[a] Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini pœnitenti, supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti? Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, & miscetur dæmoni fingẽti diuinitatẽ. Non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam. Non miscetur homini per philosophicos libros poetas de bene instituta ciuitate pellenti, & miscetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per scenicos ludos poetarum ludibria requirenti. Non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti. Non miscetur homini magorum scelera iustis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miscetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VIVES.

a PRæclara igitur sanctitas.] *In exemplari Brugensi sic legitur: Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti; & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini pœnitēti; & miscetur dæmoni decipienti, Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, &c.*

An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint. CAP. XXI.

SEd nimirum tantæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerent vtique lateret, nisi dæmones aërei nunciarent: quoniam æther longè à terra est, altéq; suspensus: aër verò ætheri terræque contiguus. O mirabilem sapientiam. Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni: & propter elementorum distantiam humana nescire, vt credantur dæmones necessarij, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & vbi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana diuinitas. Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dij videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis: Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus per corpus suum ætherei dij sentiunt, & inde colligunt, quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum diuinitas à dæmonibus falli non potest, ab eadem diuinitate quod agimus non potest ignorari. Vellem autem mihi isti dicerent, vtrum diis dæmones nunciarint de criminibus deorum poëtica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celauerint, an vtrunque occultauerint, deósque esse maluerint totius rei huius ignaros. An vtrunque indicauerint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniuriosam libidinem suam. An sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poëtarū falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, pro-

dere nō erubuerint vel timuerint. Horum quatuor quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, attēdant. Si enim primū elegerint, cōcessuri sunt nō licuisse diis bonis habitare cū bono Platone, quādo eorum iniurias prohibebat, & habitasse cūm dæmonibus malis quando eorū iniuriis exultabant, cùm dij boni hominem bonū longè à se positū non nisi per malos dæmones nossent, quos sibi vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & vtrunque occultatum à dæmonibus dixerint, vt dij omnino nescirent, & Platonis religiosissimam legem, & dæmonū sacrilegam delectationē quid in rebus humanis per internuncios dæmones dij nosse vtiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorum bonorū per religionem bonorum hominū contra libidinem malorū dæmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non solùm sententiā Platonis deorum iniurias prohibentē, sed etiam dæmonum nequitiam deorū iniuriis exultantem, per eosdem dæmones nuncios diis innotuisse responderint, hoc nunciare est, an insultare? Et dij vtrunq; sic audiunt, sic vtrūq; cognoscunt, vt non solùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes, à suo accessu non arceant, sed etiā per illos malos propinquos Platonis bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos [a] elementorum quasi catenata series colligauit, vt illis à quibus criminantur, cōiungi possint, huic à quo defenduntur, nō possint, vtrunque scientes, [b] sed aeris & terræ pondera transmutare non valentes. Iam quod reliquum est, si quartū elegerint, peius est cæteris. Quis enim ferat, si poetarū de diis immortalibus criminosa figmenta, & theatrorum indigna, ludibria, suámque in his omnibus ardentissimā cupiditatē, & suauissimā voluptatē diis dæmones nunciauerūt: & quòd Plato philosophica grauitate de optima reip. hæc omnia cēsuit remouēda, tacuerunt: vt iam dij boni per tales nuncios nosse cogātur mala pessimorum: nec aliena, sed eorūdem nūciorum: atque his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in iniuriam, ista in honorem ipsorum deorum.

L. VIVES.

a Elementorum quasi catenata series colligauit. } *Coniunguntur enim inter se elementa, velut annuli in catena: inferius enim superiori nectitur, & tā heret, vt partes quæ se contingunt,*

non diuersatum, sed eiusdē videantur esse natura: in quo elementa rationē caloris sequuntur, qua apta inter se sunt & complexa.
b Sed aëris & terræ.} *Vt nec nobis ascendere liceat saltem cogitatione ad illos, nec illis ad nos descendere, vt cognoscant, & per se bene faciant sine interpretibus.*

De abiiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

CAP. XXII.

Quia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam malè sentiatur: restat, vt nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur. Et quicunque alij philosophi sunt eiusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tanquam internuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias. Sed esse spiritus nocendi cupidissimos à iustitia penitus alienos, superbia tumidos, inuidentia liuidos, fallacia callidos, a qui in hoc quidem aëre habitant: quia de cæli superioris sublimitate deiecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt. Nec tamen quia supra terrā & aquas aëreus locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos nō terreno corpore, sed electo in auxiliū Deo vero, pia mente facillimè superant. Sed multis planè participatione veræ religionis indignis, tanquam captis subditisque dominantur: quorum maximè parti mirabilibus, & fallacibus signis, siue factorum, siue prædictorum deos se esse persuaserunt. Quibusdam verò vitia eorum attentius & diligētius intuentibus, non potuerunt persuadere quòd dij sint: atque ideo inter deos ac homines internuncios ac beneficiorum impetratores se esse finxerunt: tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarunt, qui illos deos esse nō credebant, quia malos videbant. Deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamē omnino indignos dicere honore diuino: maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inueterata superstitione per tot sacra & templa seruiri.

L. VIVES.

a QVi in hoc quidem aëre habitant.} *Veteres plerique in hoc aëre totam illam inferorum fabulam constituerunt, Proserpinam, & Summanum Ditē, & manes, & furias, vt Martianus Capella ostendit. Chalcidius ἀδὴν meritò hunc aërem vocatū esse ait, quasi ἀειδὴν hoc est, obscurum. Petrus quoq; & Iudas A-*

postoli in suis Epistolis tradunt dæmones in hac aëris caligine teneri, & torqueri, & si alij sunt in infimis terra. Empedocles apud Plutarchum: Æther, inquit, dæmones à se reijcit, terra expellit, mare nō fert: sic ab alio in aliud elementum iactati pœnas dant.

Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & vnde scire potuerit superstitiones Ægyptiacas auferendas.

CAP. XXIII.

NAm diuersa de illis [a] Hermes Ægyptius, quem Trimegistum vocant, sensit & scripsit. Apuleius quidem deos illos negat, sed cùm dicit ita inter homines deósque quadam medietate versari, vt hominibus apud ipsos deos necessarij videantur, cultum eorum à supernorum deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos dicit esse à summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, sicut à me positum est putat dici de simulachris: quia opera sunt manuum hominum. At ille visibilia & contrectabilia simulachra velut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus inuitatos, qui valeant aliquid, siue ad nocendū, siue ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores, & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quandam visibilibus rebus corporalis materię copulare, vt sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata & subdita simulachra: hoc esse dicit deos facere, eámque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Huius Ægyptij verba [b] sicut in nostram linguam interpretata sunt ponam. Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominum deorúmq. nobis indicitur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi, vímq; cognosce. Dominus, inquit, & pater, vel quod est summum, Deus, vt effector est deorum cælestium, ita homo fictor est deorum, qui in templis sunt humana proximitate cōtenti. Et paulò post: [c] Ita humanitas, inquit, semper memor naturæ & originis suæ, in illa diuinitatis imitatione perseuerat: vt sicuti pater ac dominus, vt sui similes essent, deos fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui vultus similitudine figuraret. Hic cùm Asclepius, ad quem maximè loquebatur, ei respondisset atque dixisset: Statuas, dicis, ô Trimegiste? Tum verò ille: Statuas, inquit, ô Asclepi, [d] vidésne quatenus tu ipse diffidas, statuas animatas sensu & spiritu plenas, tantáque facientes & talia: statuas futurorum præscias,

[e] ea

e ea quæ fortè: vates omnis ignoret in multis & variis rebus prædicentes, imbecillitates hominibus facientes, eásque curantes, tristitiam lætitiámque pro meritis? An ignoras, ô Asclepi, quòd Ægyptus imago sit cæli: aut, quod est verius, translatio aut descensio omnium quæ gubernantur atque exercentur in cælo: ac si dicendum est verius, terra nostra mundi totius est templum? Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem decet, istud vos ignorare fas non est. Futurum tempus est, cùm appareat Ægyptios incassùm pia mente diuinitati sedulam religionem seruasse, & omnis eorum sancta veneratio in irritum casura frustrabitur. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Christiana religio, quantò est veracior atque sanctior, tantò vehementius & liberius cuncta fallacia figmenta subuertit, vt gratia verissimi saluatoris liberet hominem ab his diis, quos fecit homo: & ei Deo subdat, à quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista prædicit, velut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Christianum nomen euidenter exprimit, sed tanquam ea tollerentur atque delerentur, quorum obseruatione cælestis similitudo custodiretur in Ægypto, ita hæc futura deplorans, luctuosa quodammodo prædicatione testatur. Erat enim de his, de quibus dicit Apostolus, quòd cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis: & cætera, quæ commemorare longum est. f Multa quippe talia dicit de vno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet. Et nescio, quomodo illa obscuratione cordis ad ista delabitur, vt diis, quos confitetur ab hominibus fieri, semper velit homines subdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. quasi quicquam sit infœlicius homine. cui sua figmenta dominantur: g cùm sit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipse sit homo, quàm vt per eius cultum dij esse possint, quos fecit homo. Citius enim fit, vt homo in honore positus, pecoribus non intelligens comparetur, quàm vt operi Dei ad eius imaginem facto, id est, ipsi homini opus hominis præferatur. Quapropter merito homo deficit ab illo, qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse, quod fecit. Hæc vana,

deceptoria, perniciosa, sacrilega, Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum sciebat, dolebat: sed tam impudenter dolebat, quàm impudenter sciebat. Non enim hoc ei reuelauerat spiritus sanctus, sicut prophetis sanctis, qui hęc prævidentes cum exultatione dicebant: Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dij. Et in alio loco: Erit in die illo, dicit dominus, Exterminabo nomina simulachrorum à terra, & nõ erit eorum memoria. Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem attinet, ita sanctus Esaias prophetat: Et mouebuntur manufacta Ægypti à facie Dei, & cor eorum vincietur in eis: & cætera huiusmodi. Ex quo genere & illi erant, [h] qui venturũ, quod sciebant venisse, gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna qui mox natum Iesum, qualis Elizabeth, quæ etiam conceptũ in spiritu agnouit: [i] qualis Petrus, reuelante patre dicens: Tu es Christus filius Dei viui. Huic autem Ægyptio illi spiritus indicauerant futura tempora perditionis suæ: qui etiam præsenti in carne trementes domino, dixerunt: Quid venisti ante tempus perdere nos? [k] Siue quia subitum illis fuit, quòd futurum quidem, sed tardius opinabantur: siue quòd perditionem suam hanc ipsam dicebant, qua fiebat, vt cogniti spernerentur. Et hoc erat ante tempus, id est, ante tempus iudicij, quo ęterna damnatione puniendi sunt cum omnibus etiam hominibus, qui eorum societate detinentur: [l] sicut religio loquitur, quæ nec fallit: nec fallitur, non sicuti iste qui omni vento doctrinæ hinc atque inde perflatus, & falsis vera permiscens, dolet quasi perituram religionem, quem postea confitetur errorem.

L. VIVES.

a HErmes Ægyptius. } *De hoc paulò post.*

b Sicut in nostram linguam interpretata. } *Hermæ aliquot circumferuntur libri, & Græci Latinitate donati. Quæ huc adfert Augustinus, sunt ex Asclepio Mercurij, quem Apuleius Latinis vertit.*

c Ita humanitas semper memor naturæ, } *In exẽplari Mercurij Latino sic legitur: Ita humanitas sẽper vicina naturæ & origini suæ*

d Vidésne. } *Sic etiam apud Mercurium: sed in libro Brugensi. Vides quatenus ipse non diffidas.*

e Ea quæ fortè vates omnis ignoret. } *Sic habetur apud Æsculapium: Easq; fortè vates omnes somnijs multisq; alijs rebus prædicẽtes, imbecillitatésq; hominib⁹ faciẽtes, easq; curãtes, tristitiãq;*

pro

pro meritis. Et sic scribebatur in exemplari Coloniensi, sed lætitiam est super scriptum.

f Multa quippe talia. } *Adducerem ex eis aliqua, si libri non essent vulgares: nunc cùm sint in manibus omnium, ociosum videatur citare huc illius dicta.*

g Cùm sit facilius. } *In antiquis libris ad hunc modum scribitur: Cùm sit facilius, vt tanquam deos colendo, quos fecit, nec ipse sit homo, quàm vt, &c.*

h Qui venturum quod sciebant venisse. } *Qui gaudebant Christum qui erat venturus, iam venisse. is enim erat patribus in lege ac Prophetis promissus. Sic Ioannes iussit rogari: Es tu ille, qui venturus est, an alium sumus adhuc expectaturi?*

i Quales Petrus reuelante patre. } *Hæc est præcipua professio, hic primus & firmissimus ecclesiæ nūquam ruituræ lapis, credere ac profiteri Iesum esse Christum filium Dei viui. Hoc non reuelauit philosophia humana, non astus, non sagacitas, & sapientia mundi, sed Deus vniuersorum parens, ijs tantùm quos charissimos habet.*

k Siue quia subitum. } *Declarat, cur dæmones ante tempus putent se à Christo perdi.*

l Sicut religio loquitur. } *Matthæi 25. In malos enim hæc pronunciatur sententia: Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & Angelis eius.*

Quomodo Hermes patenter parentū suorū sit confessus errorē, quem tamen doluerit destruendum. CAP. XXIIII.

POst multa enim ad hoc ipsum redit, vt iterum dicat de diis, quos homines fecerunt, ita loquens: Sed iam de talibus sint satis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationémque redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum est rationale. Minus enim miranda, & si miranda sunt quæ de homine dicta sunt. [a] omnium enim mirabilium vicit admirationem, quòd homo diuinam potuit inuenire naturam, eámque efficere. Quoniā ergo proaui nostri multum errabant [b] circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionémque diuinā, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Cui inuentæ adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientē, eámque miscentes: quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonū, vel angelorum eas indiderūt imaginibus sanctis diuinísque mysteriis, per quas idola & benefaciendi & malè, vires habere potuissent. Nescio vtrum sic cōfiterentur ipsi dæmo-

nes adiurati, quomodo iste cõfessus est. Quoniam, inquit, pro aui nostri multum errabant circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionémq; diuinam, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Nunquid nam saltem mediocriter eos dixit errasse, vt hanc artẽ inuenirent faciendi deos: aut cõtentus fuit dicere, errabãt, nisi adderet & diceret, multum errabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animaduertentium ad cultum religionémq; diuinam, inuenit artem qua efficeret deos. Et tamen quòd multus error & incredulitas, & à cultu ac religione diuina inuersio animi inuenit, vt homo arte faceret deos: hoc dolet vir sapiens tanquam religionem diuinam venturo certo tẽpore auferri. Vide si non & vi diuina maiorum suorum errorem præteritum prodere, & etiam vi diabolica pœnam dæmonũ futurã dolere compellitur. Si enim proaui eorum multum errando circa deorum rationẽ incredulitate & auersione animi à cultu ac religione diuina inuenerunt artem, qua deos efficerent: quid mirum si hæc ars detestãda, quicquid fecit auersa à religione diuina, auferetur à religione diuina, cùm veritas emendet errorem, fides redarguat incredulitatẽ, cõuersio corrigat auersionẽ? Si enim tacitis causis dixisset proauos suos inuenisse artem, qua deos facerẽt: nostrum fuit vtiq; si quid rectũ piúmque saperemus, attendere & videre nequaquam illos ad hanc artẽ peruenturos fuisse, qua homo deos facit, si à veritate non aberrarent. Si ea quæ Deo digna sunt, crederent: si animum aduerterẽt ad cultũ religionémque diuinã. Et tamen si causas artis huius nos diceremus multum errorem hominum, & incredulitatem, & animi errantis atq; infidelis à diuina religione auersionem, vtcunq; ferenda esset impudentia resistentiũ veritati. Cùm verò idem ipse qui potestatem huius artis super omnia cætera miratur in homine, qua illi deos facere concessum est: & dolet venturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus iubeantur auferri confitetur tamen atq; exprimit causas, quare ad ista peruentũ sit, dicens proauos suos multo errore & incredulitate, & animũ non aduertẽdo ad cultum religionémq; diuinam inuenisse hanc artem, qua facerent deos. Nos quid oportet dicere, vel potius quid agere, nisi quantas possumus gratias domino Deo nostro, qui hęc cõtrariis causis, quàm instituta sunt, abstulit? Nã quod instituit multitudo erroris, abstulit

ſtulit via veritatis: quod inſtituit incredulitas, abſtulit fides: quod inſtituit à cultu diuino religionis auerſio, abſtulit ad vnum verũ Deum ſanctúmque cõuerſio. Nec in ſola Ægypto, quam ſolam in iſto plangit dæmonum ſpiritus, ſed in omni terra qua cantatur Domino cãticum nouum: ſicut verè ſacræ & verè propheticæ literæ prænunciauerũt, vbi ſcriptum eſt: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra.[c] Titulus quippe Pſalmi huius eſt, quando domus ædificabatur poſt captiuitatẽ: ædificatur enim domus Domino ciuitas Dei, quæ eſt ſancta Eccleſia in omni terra: poſt eã captiuitatem, qua illos homines de quibus credentibus in Deum tanquam lapidibus viuis domus ædificatur captos dæmonia poſſidebant. Neq; enim quia homo deos faciebat, ideo nõ ab eis poſſidebatur ipſe qui fecerat, quando in eorum ſocietatẽ colendo traducebatur. Societatem dico, non idolorum ſtolidorum, ſed verſutorũ dæmoniorum. Nam quid ſunt idola, niſi quòd eadem ſcriptura dicit: Oculos habent, & non vident: & quicquid tale de materiis licet affabrè effigiatis, tamen vita ſenſúque carentibus, dicendũ fuit? Sed immundi ſpiritus eiſdem ſimulachris arte illa nefaria colligati cultorum ſuorum animas in ſuam ſocietatem redigendo, miſerabiliter captiuauerant. Vnde dicit Apoſtolus: Scimus, quia nihil eſt idolũ: ſed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo vos ſocios fieri dæmoniorũ. Poſt hanc ergo captiuitatem, quã homines à malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terra: vnde titulũ ille Pſalmus accepit, vbi dicitur: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, & benedicite nomini eius, [d]bene nũciate[e] diem ex die ſalutare eius. Annunciate in gẽtibus gloriam eius, in omnib. populis mirabilia eius. Quoniam magnus Dominus & laudabilis nimis, terribilis eſt ſuper omnes deos. Quoniam omnes dij gentiũ dæmonia, dominus autem cælos fecit. Qui ergo doluit venturum fuiſſe tempus, quo auferretur cultus idolorum: & in eos qui colerent, dominatio dæmoniorum, malo ſpiritu inſtigatus ſemper volebat iſtam captiuitatẽ manere, qua trãſacta Pſalmus canit, ædificari domum in omni terra. Prænũciabat illa Hermes dolendo: prænunciabat hęc Propheta gaudẽdo. Et quia Spiritus victor eſt, qui hæc per ſanctos Prophetas canebat: etiã Hermes ipſe ea quæ nolebat, & dolebat auferri: non à prudentibus, & fideli-

bus,& religiosis,sed ab errantibus & incredulis,& à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta,miris modis coactus est confiteri. Qui quamuis eos appellet deos, tamen cùm dicit à talibus hominibus factos,quales esse vtique nō debemus, velit,nolit,ostendit colendos non esse ab eis, qui tales non sunt, quales fuerūt,à quibus facti sunt:hoc est,à prudentibus,fidelibus,religiosisque:simul etiam demonstrans,ipsos homines, qui eos fecerūt,sibimet importasse,vt eos haberent deos,qui dij non erant. Verum est quippè illud propheticum : Si faciet homo deos,& ecce ipsi non sunt dij. Deos ergo tales,talium deos arte factos à talibus,cùm appellasset Hermes,id est,idolis dæmones, [f] per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos: cùm appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit , quod Platonicus Apuleius , vnde satis iam diximus : & quàm sit inconueniens absurdúmque monstrauimus,vt ipsi essēt interpretes & intercessores inter deos, quos fecit Deus,& homines,quos idem ipse fecit Deus : hinc afferentes vota,inde munera referentes. Nimis enim stultum est credere deos,quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines , quos idem ipse fecit Deus.Dæmon quippe simulachro arte impia colligatus ab homine, factus est Deus : sed tali homini,non omnī homini. Qualis est ergo iste Deus,quem non faceret homo nisi errans & incredulus,& auersus à vero Deo ? Porrò si dæmones qui coluntur in templis,per artem,nescio quam,imaginibus inditi, hoc est, visibilibus simulachris, ab eis hominibus,qui hac arte fecerunt deos,cùm aberrarent, auersíque essent à cultu & religione diuina , non sunt internuncij , nec interpretes inter homines & deos, & propter suos pessimos ac turpissimos mores , ipsi etiam homines quamuis errantes, & increduli , & auersi à cultu ac religione diuina , tamen eis sine dubio meliores sunt,qui deos ipsi arte fecerunt,restat, vt quando possunt,tanquā dæmones possint: vel quasi beneficia præstando magis nocentes,quia magis decipiētes,vel apertè malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum , nisi quando & quantùm permittuntur alta & secreta Dei prouidentia : non autem tanquam medij inter homines & deos, per amicitiam deorum multū apud homines valent. His enim dij boni,quos sanctos angelos nos vocamus , rationaléſq; creaturas sanctæ cælestis habitationis,siue sedes,siue dominationes , siue principatus,

cipatus, siue potestates amici esse omnino non possunt, à quibus tam longè absunt animi affectione, quàm longè absunt à virtutibus vitia,[h] & à bonitate malicia.

L. VIVES.

a Omnium enim mirabilium. } *Ipse Mercurius identidem magnum miraculum hominem vocat, animal venerandum & adorandum.*

b Circa rationem deorum increduli. } *In Mercurio habetur: cōtra rationem deorum, & alibi contra rationem.*

c Titulus quippe Psalmi huius est } *Graecè sic est:* αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαβίδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδομεῖτο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. *Hebraicè nullum praefert titulum translatio Hieronymi, & Graecè sic dicitur:* ἀνεπίγραφος παρ᾽ Ἑβραίοις.

d Bene nunciate. } *Vulgò habetur, annunciate. Graecè* εὐαγγελίσασθε. *Et pòst est* εὐαγγελίσατε, *quod ipse vertit annunciate.*

e Diem ex die. } *Graeca phrasi,* ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.

f Per artem, nescio quam cupiditatum suarum. } *Porphyrius in libro De philosophia oraculorū scribit deos hominibus indicare non modò faelicem consuetudinem, & familiaritatem suam, sed etiā quibus capiantur, gaudeántq; rebus quibus deuinciantur, quibus cogantur, quos dies vitare oporteat, quos seruari, figuras ipsas simulachrorum cuiusmodi esse deceat: vt ex oraculis Hecates ostendit, quae negat se posse contemnere signū aere, vel argento, vel auro factum. Et quo pacto sit aliter ex absynthio, & muris sanguine, & myrrha, & thure, & styrace conflandum docet.*

g Sed tali homine. } *Puta malo, & qualem Mercurius ipse describit.*

h Et à bonitate malitia. } *Malitiam pro omni vitio malóque posuit, vt Graeci* κακίαν. *quod verbum Cicero volumine tertio De finibus, vitium se malle interpretari dicit, quàm malitiam. Nam est haec certa vitij species contraria rectae & honestae simplicitati, astutia fraudúmque mater.*

De his quae sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia. CAP. XXV.

Nullo modo igitur quasi per daemonum medietatem ambiendum est ad beneuolentiam, seu beneficentiam deorum, vel potius bonorum angelorum, sed per bonae voluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis viuimus, & cum illis Deum quem colunt, colimus: & si eos carnalibus oculis videre non possumus, in quantum

autem dissimilitudine voluntatis, & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantum ab eis longè sumus vitæ merito, nō corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, sed si per immunditiam cordis terrena sapimus, non eis iungimur. Cùm verò sanamur, vt quales ipsi sunt, simus: fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt etiam ipsis fauentibus credimus.

Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta CAP. XXVI.

SAnè aduertendum est, quomodo ille Ægyptius cùm doleret tempus esse venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta. Ait inter cætera: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorū atq; templorum, sepulcrorum erit mortuorúmque plenissima. Quasi verò si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quàm in terra. Et vtique quantò plus volueretur temporis & dierum longitudo, tantò maior esset numerus sepulchrorum, propter maiorem numerū mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd memoriæ martyrum nostrorū templis eorum delubrísque succederent: vt videlicet qui hæc legunt animo à nobis auerso atque peruerso, putent à paganis deos cultos fuisse in templis, à nobis autē coli mortuos in sepulchris. Tanta enim homines impij cæcitate [a] in montes quodammodo offendunt, résque oculos suos ferientes nolunt videre, vt non attendant in omnibus literis paganorum, aut non inueniri, aut vix inueniri deos qui nō homines fuerint, [b] omnibus tamen honores studeant exhibere diuinos, quasi nihil vnquam humanitatis habuerint. Omitto quòd Varro dicit omnes ab his mortuos existimari manes deos, [c] & probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis, [d] vbi & ludos commemorat funebres, tanquàm hoc sit maximum diuinitatis indicium, quod non soleant ludi nisi numinibus celebrari. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro, vbi quasi futura prænunciando deplorans ait: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atq; templorū, sepulchrorum erit mortuorúmque plenissima: deos Ægypti homines mortuos esse testatur. Cùm enim dixisset proauos suos multum errantes circa deorum rationem incredulos, & non animaduertentes ad cultum religionémque diuinam, inuenisse

uenisse artem qua efficerent deos: cui inuentæ, inquit, adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientẽ, eámque miscentes, quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonum vel angelorũ, eas indiderunt imaginibus sanctis diuinísque mysteriis, per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuissent. Deinde sequitur tanquam hoc exemplis probaturus: & dicit:[e] Auus enim tuus, ô Asclepi, medicinæ primus inuentor, cui templum consecratum est [f] in monte Libyæ circa littus [g] Crocodilorum, in quo eius iacet mũdanus homo, id est, corpus: reliquus enim, vel potius totus; si est homo totus in sensu vitæ, melior remeauit in cęlũ, omnia et ã nũc hominibus adiumenta præstãs infirmis numine nunc suo, quæ antè solebat medicinæ arte prębere. Ecce dixit mortuũ coli pro Deo in eo loco vbi habebat sepulchrũ: falsus ac fallens, dicendo quòd remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præstans infirmis. Adiungens deinde aliud: [h] Hermes, inquit, cuius auitum mihi nomen est, nónne [i] in cognominis sui patria consistens, omnes mortales vndique venientes adiuuat atque conseruat? Hic enim Hermes maior, id est, Mercurius, quem dicit auum suum fuisse, in Hermopoli, hoc est, in sui nominis ciuitate perhibetur esse sepultus. Ecce duos deos dicit homines fuisse, Æsculapium & Mercurium. [k] Sed de Æsculapio & Græci & Latini hoc idem sentiunt. [l] Mercurium autem multi non putant fuisse mortalem: quem tamen iste auum suum fuisse testatur.[m] Etenim alius est ille, alius iste, quamuis eodem nomine nuncupentur. Non multum pugno, alius ille sit, alius iste: verùm iste sicut Æsculapius ex homine Deus, secundum testimonium tanti apud suos viri [n] huius Trismegisti nepotis sui. Adhuc addit, & dicit:[o] Isin verò vxorem Osiris, quàm multa bona præstare propitiã, quantis scimus obesse iratam. Deinde vt ostenderet ex hoc genere esse deos, quos illa arte homines faciunt: vnde dat intelligi dæmones se opinari ex hominum mortuorum animis extitisse, quos per artem quam inuenerunt homines multùm errantes, increduli & irreligiosi, ait inditos simulachris: quia hi qui tales deos faciebant: animas non vtiq; facere poterant. Cùm de his idem dixisset, quod commemoraui, quantis obesse scimus iratam: secutus adiunxit, Terrenis enim diis atque mundanis facile est irasci: [p] vtpote qui sunt ab hominibus ex vtraque natura facti atque compositi. Ex vtraque natura dicit,

ex anima & corpore: vt pro anima sit dæmon, pro corpore simulachrum. Vnde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc sancta animalia nuncupari, colique per singulas ciuitates eorum animas, qui eas consecrauere viuentes, ita vt eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nuncupentur. Vbi est illa velut querela luctuosa, quòd terra Ægypti sanctissimas sedes delubrorum atq; templorum, sepulchrorum futura esset mortuorúmque plenissima? Nempe spiritus fallax, cuius instinctu Hermes ista dicebat, per eum ipsum coactus est confiteri iam tunc illam terram sepulchrorum & mortuorum, quos pro diis colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui suas futuras pœnas apud sanctorum martyrum memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de possessis corporibus hominum eiiciuntur.

L. VIVES.

a IN montes quodammodo offendunt. } *In res magnas, & quas nemo non vitat, ipsi impingunt.*

b Omnibus t.h. } *In veteribus libris sic legitur: Aut vix inueniri deos, qui non homines fuerint, mortuisque diuini honores delati sunt. Omitto quod Varro dicit, omnes ab his mortuos existimari manes deos.*

c Et probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis. } *Cicero lib. De leg. 2. Nec verò tam Necia, quæ à nece appellata sunt, quæ resident mortui, quàm cæterorum cælestium quieti dies feriæ nominarentur, nisi maiores, eos qui ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent.*

Necia

d Vbi & ludos commemorat funeb. } *In his ludis exhibebantur fabulæ. Nam ex Terentianis Adelphi, Acta est ludis funebribus Æmilij Pauli Macedonici, duobus eius filiis P. Cornelio Scipione, & Q. Fabio Ædil. cur. gladiatores quoq; depugnabant, quem morem induxerunt M. & D. Iunij Bruti ludis funebribus patris primo anno belli Punici primi, App. Claud. Caudace, & M. Fuluio Coss. depugnarunt in Boario foro. Liuius lib. 11. & Valerius lib. 2. & Ausonius in Gryphis:*

Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine bellis
Iuniadæ patris inferias misere sepulchro.
Dabatur & epulum, & visceratio.

e Auus enim tuus, ô Asclepi. } *Asclepius Græcè est Æsculapius. Huius Æsculapij quem secum loquentem facit Mercurius auum,*

Augu-

Augustinus Aesculapium medicinæ repertorem putat. Quis hic Aesculapius ex tribus quos Cicero numerat, non conuenit. Nam vnus ex his sepultus esse dicitur Cynosuris Achaiæ fulmine ictus. Alter prope Lusium fluuium in Arcadia. Tertius fuit secundi Mercurij frater, qui filius fuit Valentis & Pheronidis. hunc etiam Æsculapium magno in honore habent Arcades. Aesculapium quoque Osiridem vocari solitū Tacitus scribit: nescio an de hoc intelligat. Verisimilius est de hoc Mercurium loqui, quàm de quouis alio.

f In monte Libyæ. } *Hic mons prælongus est, ab ima Ægypto supra Cynopolim se extendens. Non vnus putatur mons à Ptolemæo, qui λιβυκὰ ὄρη vocat.*

g Crocodilorum. } *Crocodilus ex genere serpentiū est, sed quadrupes ouiperus, crescit septemdecim cubitos & eo amplius. Mandibulam superiorem contra omnium animantium naturam mouet: homines & omnia terrestria vorat, viuitque interim in sicco, interim in aqua. De hoc Herodotus, Aristoteles, Plinius, & alij. Seneca crocodilum ait fugax esse animal audaci, audacissimum timido. Crocodili vrbs prope montem Lybicum erat sita in mediterraneis Ægypti, non longè à Ptolemaide in fine sexti paralleli climatis tertij. Crocodilum venerationi habitum ab Ægyptiis scribit Porphyrius, ideo quòd Soli esset sacer: sicut etiam aries, & Cantharus & Astur.*

Crocodilus

h Hermes, inquit, cuius auitum mihi est nomen } *Cicero Mercurios numerat quinque, quorum duo ab Aegyptiis colantur. priorem Nilo patre genitum, quem illi nefas habent nominare: alterū qui Argum interemit, Aegyptóque præfuit, quibus leges & literas dedit, illúmque vocat Theut. quo nomine primus anni mensis apud illos dicitur. Euseb. li. 1. Phœnices ait in theologia sua putasse Mercurium Trimegistum scribā fuisse Saturni Cœli filij, cuius opera vsus sit Saturnus in tuenda matre: cúmq; hi australes mundi partes peteret, vniuersum Ægyptum Mercurio reliquisse. Diodorus Mercurium scribit fuisse Isidi & Osiridi in consilio. Cúmque in expeditionem Osiris iret, Mercurium ceu consiliariū Isidis coniugis domi reliquisse, hominémq; fuisse insigni prudentia, multásque tradidisse mortalibus artes ac scientias. Hūc existimo fuisse auum huius Hermæ, qui scripsit. illúmque vocatum esse Theut, dæmonem, vt ait Plato in Phædro, qui artes mathematicas & literas, & aleam inuenit, detulítque ad Thamum Aegypti regem, qui rex postea dictus est Ammon.*

i In cognominis sui patria. } *Alibi, in sibi cognomine patria. In Mercurio verò Apuleij corruptissimè, sibi cognomen patrium. Hermopolis est magna in Ægypto vrbs, & nomus Hermopolitana, ab occa-*

Hermopolis.

su fluuij, inquit Ptolemæus, mediterranea. euntibus ad mare nostrum: superior est Crocodilopoli, in septimo parallelo climatis tertij.

k Sed de Æsculapio.} *Hunc enim inter semideos collocant, & eos qui meritis nacti sunt cælum, quales sunt Hercules, Bacchus, & Romulus. Theodoritus de martyribus scribit, Homeri tempore Aesculapium nondum pro deo esse habitum nam ille curatorem vulnerũ Martis non Æsculapium facit, sed Paonem. Et cùm de Machaone Æsculapio filio loquitur, virum eum vocat Æsculapij absoluti medici filium.*

l Mercurium autem multi.} *Nam hic ex diis est cælestibus perpetuis, vnúsque ex consentibus.*

m Etenim alius est ille.} *Mercurius ille celebris fuit Maiæ & Iouis Saturni filius, nepos Atlantis. Nam alij duo fuerunt Ægyptij, vt dixi, alij etiam duo, quorum prior Cælo & Die est genitus, is quem arrecta natura fingunt propter aspectum Proserpinæ: posterior Valentis & Pheronidis filius. quem Trophonij nomine colunt in antro Lebadienses.*

Trismegistus.

n Huius Trismegesti.} *Quasi ter maximi. Non fuit is qui scripsit Trimegistus: sed eius auus: vtrunque tamen nomen & Hermæ & Trimegisti nepos accepit. Fuit autem ille Theut & rex maximus, & sacerdos maximus, & sapiens maximus, vt quibusdam lego placuisse.*

o Isin verò vxorem.} *Alibi, Isin verò Osiris. apud Mercurium, Isin verò & Osirin quàm multa bona præstare propitia, tantum obesse scimus irata.*

p Vtpote qui sunt.} *Apud Mercurium sic: Vtpote qui sunt ab hominibus facti atque compositi, extráque naturam, sed ex vtraque natura legit Augustinus.*

q Colisque per singulas ciuitates eorum animas.} *Innumeras res Aegyptij pro diis colebant, velut allia & cæpas, per quæ iurabant Plinio: & animalia complura, de quorum nominibus vrbes aliquot nominarũt, vt à crocodilo Crocodilopolim, vt diximus, à lupo Lycopolim, à leone Leontopolim, à lato pisce Latopolim, vt quoniam bouem primus instituit coli Apis, idcirco & ipse bouis imagine colitur, Mercurius canis, Isis vaccæ. Diodorus scribit in galeis & insignibus principes viros alios aliorum animalium formis vti solitos, velut Anubim cane, & Macedonem lupo: vnde veneratio illis animalibus nata. hinc principes vita functos eorũdem animalium, quæ ipsis placuerant nominibus nũcupare, & imaginibus venerari instituerũt. Hoc est quod Mercurius dicit coli eorum animas, qui illa animalia viuentes consecrauerunt, augusta & plena venerationis illa effecerunt princi-*

pes,

pes, cum suis galeis, clypeis, insignibúsque addi voluerunt: vnde visum est rudi populo non paruam victoriæ partem, iis ipsis acceptam esse referendam, ita in deorum numerum sunt relata.

De modo honoris, quem Christiani martyribus impendunt.

CAP. XXVII.

NEc tamen nos eisdem martyribus tépla, sacerdotia, sacra, & sacrificia cóstituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sané memorias eorum tanquam sanctorum hominum Dei, qui vsque ad mortem suorum corporum pro veritate certarunt, vt innotesceret vera religio, falsis religionibus fictisque conuictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audiuit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus martyris ad Dei honorem cultúmque constructū, dicere in precibus: Offero tibi sacrificium Petre, vel Paule,[a] vel Cypriane, cùm apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos & homines & martyres fecit, & sanctis suis angelis cælesti honore sociauit: vt ea celebritate, & Deo vero de illorū victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem inuocato in auxilium ex eorū memoriæ renouatione adhortemur? Quæcūque igitur adhibentur religiosorum obsequia in martyrum locis, ornamenta sunt memoriarum, nón sacra vel sacrificia mortuorū tāquam deorum.[b] Quicunque etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est cósuetudo: tamen quicunque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferūt, vt vescantur: vel ex eis etiam indigétibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrū in nomine Domini martyrum.[c] Non autem ista esse sacrificia martyrū nouit, qui nouit vnum, quod Deo illic offertur sacrificiū Christianorum. Nos itaque martyres nostros nec diuinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos, nec sacrificia illis offerimus,[d] nec deorū probra in eorū sacra conuertimus. Nam de Iside vxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cùm sacrificaret,[e] inuenit hordei segetem, atq; inde spicas marito regi & eius consiliario Mercurio demonstrauit: vnde eandem & Cererem volunt, quæ & quanta mala non à poetis, sed à mysticis eorum literis me-

moriæ mãdata sint: sicut Leone sacerdote prodēte ad Olympiadem matrem scribit Alexander: legant qui volunt, vel possunt: & recolant qui legerunt: & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorũ factis tanquam diis sacra fuerint instituta. Absit vt eos, quanuis deos habeant, sanctis martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, vlla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia martyribus nostris: quia incongruum, indebitũ, illicitum est, atque vni Deo tantummodo debitum: vt nec criminib. suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, vbi vel flagitia isti celebrãt deorum suorum, si cùm homines essent talia commiserunt, vel conficta delectamenta dæmonum noxiorum, si homines non fuerunt. Ex isto genere dæmonum Socrates non haberet deum, si haberet deum: sed fortasse homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importauerunt talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter vitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudẽs ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, dæmones autem alios bonos, alios malos: & eos, per quos ad vitam in æternum beatam perueniamus, colendos esse censebunt, quos bonos opinantur. quod quale sit, iam in volumine sequenti videndum est.

L. VIVES.

Cyprianus

a VEl Cypriane. } *Hic fuit episcopus Carthaginẽsis, doctißimis plerisque iuxtà ac sanctißimis ingenij monumẽtis æditis clarus, insignis quoque martyrio sub Valeriano Cæsare, vt Pontius eius diaconus scribit.*

b Quicunque etiam epulas. } *Hic mos præcipuè valuit in Africa, sicut August. in 6. Confeßionum testatur, matrémque suam refert ad memorias sanctorum attulisse Mediolani pultes, & panem, & merum dedißéque ostiario. Sed hæc Ambrosius fieri vetuit, ne vlla occasio daretur ebriosis se ingurgitandi, & quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima.*

c Non autem ista esse sacrificia martyrum. } *Multi Christiani in re bona plerunque peccant, quòd diuos diuásque non aliter venerãtur, quàm Deum. Nec video in multis quod sit discrimen inter eorum opinionem de sanctis, & id quod gentiles putabant de suis diis. Impia est opinio Vigilantij, qui omni honore martyres priuabat, stulta Eunomij, qui ne cogeretur adorare mortuum, templa martyrum non ingre-*

ingredicbatur. Venerandi sunt martyres, non adorandi ut Deus: quemadmodum Hieronymus in Vigilantium disserit.

d Nec eorum probra. } *Atque mos nunc est, quo tempore sacrum celebratur Christi morte sua genus humanum liberantis, ludos nihil prope à scenicis illis veteribus differentes populo exhibere. etiā si aliud non dixero satis turpe existimabit quisquis audiet, ludos fieri in re maximè seria. ibi ridetur Iudas quàm potest ineptissima iactans, dum Christum prodit: ibi discipuli fugiunt militibus persequentibus, nec sine cachinnis & actorum & spectatorum: ibi Petrus auriculam rescindit Malcho, applaudente pullata turba, ceu ita vindicetur Christi captiuitas. Et post paulùm, qui tam strenuè modo dimicarat, rogationibus vnius ancillulæ territus abnegat magistrum, ridente multitudine ancillam interrogantem, & exsibilante Petrum negantem. Inter tot ludentes, inter tot cachinnos & ineptias solus Christus est serius, & seuerus, cúmque affectus conatur mœstos elicere, nescio quo pacto nō ibi tantùm, sed etiam ad sacra frigefacit, magno scelere atque impietate, non tā eorum qui vel spectant, vel agunt, quàm sacerdotum, qui eiusmodi fieri curant. Sed hisce de rebus loquemur forsan commodiore loco.*

e Inuenit hordei segetem. } *Diodorus lib. 1. triticum & hordeum ab Iside inuenta perhibet: ideo in quibusdam vrbibus inter alia quæ Isidis sacris inferunt, triticum & hordeum conspiciuntur. Osirim verò maritum earum frugum vtilitate animaduersa ostendisse mortalibus vsum: tum & ex hordeo potum fieri in his regionibus, quæ serendis vitibus apta non essent, ceruisiam, vt puto, qua populi Septentrionales vtuntur. Verùm antiquissimum fuisse ex hordeo cibum testatur Plin. lib. 18. ex Atheniensium ritu Menandro autore, antiquiorem tritíceo esse dubitandum non est. Nunquam enim homines hordeaceo pane vixissent, si nouissent triticum, quo reperto continuò hordeum damnatum est, & quadrupedum refectibus traditum, sicut Plinius inquit.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER NONVS.

Ad quem articulum disputatio præmissa præuenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.

CAP. I.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam verò de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudísque tribuerunt, vt nullum deorum malum credere auderent. [a] Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerunt, dæmones quoque appellauerunt nomine deorum: quanquam & deos, sed rarius nomine dæmonum: ita vt ipsum Iouem, quem volunt esse regem ac principem cæterorum, [b] ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt, & longè præstantiores eis hominibus, qui boni perhibentur, meritò mouentur dæmonum factis, quæ negare non possunt, eáque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones exhibere coguntur: vt quicquid eis merito displicet in operibus vel affectibus prauis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus id credant esse dæmonum non deorum. Sed quia eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tanquam nullus Deus homini misceatur, vt hinc perferant desiderata, inde referant impetrata: atq; hoc Platonici præcipui philosophorũ ac nobilissimi

bilissimi sentiunt, cum quibus velut cũ excellentioribus placuit istam examinare quęstionem, vtrum cultus plurimorum deorum prosit ad consequendam vitam beatã, quæ post mortem futura est, libro superiore quæsiuimus, quo pacto ipsi dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines auersantur & damnant: id est, sacrilegia, flagitiosa, facinorosa: non de quolibet homine, sed de ipsis diis figmenta poëtarũ, & magicarum artium sceleratam puniendámque violentiam, possint quasi propinquiores & amiciores diis bonis conciliare homines bonos: & hoc nulla ratione posse compertum est. Proinde hic liber, sicut in illius fine promisimus disputationẽ continere debebit de differentia, si quam volunt esse: non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt, nec de differentia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque seiungunt, istos inter deos & homines collocant, sed de differentia ipsorum dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN NONVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a SEd illi qui deos quosdam.} *Plato deos omnes in Conuiuio bonos esse dixit: dæmones verò etsi non bonos, neque malos tamen sed mediam quandam naturã, & neutram. Mercurius ἀγγέλους ἀγαθοὺς tum etiam πονηροὺς vocat, id est, bonos angelos & malos. Porphyrius in libris Sacrificiorum, dæmonum duo facit genera: bonos & beneficos, malos & maleficos, quod est ei cum Platonicis ferè commune.*

b Ab Homero fateantur.} *Plut. in libello, quod cessarũt oracula, ait Homerũ inter deos & dæmones nihil fecisse discriminis: eosdẽ dæmones modò, modò deos nominasse. Ita dæmonium nominat Iouem: quod verbũ, vt interpres quidã inquit, ex mediis est, modò ad laudem spectans, modò ad vituperiũ. In primo verò Iliad. Iouẽ ait μετὰ δαίμονας ἄλλους, per quod & ipsũ & alios omnes deos dæmones esse declarat, quo loco idem interpres ait: ὅτι δὲ δαίμονας καλεῖ τοὺς*

θεοὺς, ἤτοι δαίμονας. ἔμπειροι γὰρ, καὶ ἴδριες πάντων αὐτοί εἰσιν, ἢ ὅτι διαιτηταί εἰσι καὶ διοικηταὶ τῶν ἀνθρώπων. *Sic, inquit, dæmones voca: deos seu quod ignari sunt, & rerum experti omnium, quod sapientes seu quod arbitri sunt, & rectores hominum. Iulius Pollux.* θεοὶ, καὶ θεοὶ, καὶ δαίμονες. οὕτω γὰρ ὁ Ὅμηρος δοκεῖ δαίμονας καλεῖν τοὺς θεούς. καὶ Πλάτων δὲ τὸν τοῦ παντὸς κυβερνήτην μέγιστον δαίμονα ὠνόμασεν. ἐπειδὴ ἡ τῆς αὐτῆς χρείας τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον. *Deus, inquit, & dij, & dæmones. Sic enim Homero placuit, deos ipsos vocare dæmones. Et Plato quoque gubernatorem omnium maximum dæmonem nuncupauit. Quandoquidem idem est & numinis & dæmonij vsus. Maximi dæmonis meminit in lib. De republ. Plato. Sed considerandū de Deo parente rerum vniuersarum, an de principe dæmonum, qui velut distributi in præfecturas sunt, sentiat. Procli verba hæc sunt in libro De anima & dæmone. Vbique enim quod proxime præest in quodam dæmonis ordine ad inferius se habens appellare dæmonem cōsueuerunt, quo vsu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmones nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo disponunt, vbi ait: De alijs verò dæmonibus tractare, eorúmq; generationem in lucem adere, maius est quàm ferre humanū possit ingenium: comparatione vtiq; damō est eiusmodi, qui videlicet proximè vnicuiq; prouidet, etiam si Deus sit, ac etiam si Deo sit inferior. Hæc Proclus.*

An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima peruenire. CAP. II.

APud plerosq; enim vsitatum est dici, alios bonos, alios malos dæmones, quæ siue sit etiam Platonicorū philosophorum, siue quorumlibet sententia, nequaquā eius est negligenda discussio, ne quisquam velut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitretur, per quos tanquam medios diis, quos omnes bonos credit dum conciliari affectat & studet: vt quasi cum eis possit esse post mortem irretitus malignorum spirituum: deceptúsq; fallacia, longè aberret à vero Deo, cum quo solo, & in quo solo, & de quo solo anima humana, id est, rationalis & intellectualis beata est.

Quæ dæmonibus Apuleius ascribat, quibus cum rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

CAP. III.

QVæ igitur est differentia dæmonum bonorum & malorum: quandoquidem Platonicus Apuleius de his vniuersaliter disserens, & tam multa loquens de aëreis

reis

reis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus essent prædìti, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis causam, indicium verò miseriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales esse perhibuit, nō saltem imbutam munitámque virtute, passionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, sed ipsam quoque, sicut stultarum mentium mos est, procellosis quodammodo perturbationib. agitari. Verba nanque eius de hac re ita sunt: Ex hoc fermè dæmonum numero, inquit, Poetæ solent haudquaquam procul à veritate, osores & amatores quorūdam hominum deos fingere: hos prosperari & euehere, illos contra aduersari & affligere. Igitur & misereri, & indignari, & angi, & lætari, omnémque humani animi faciem pati: ac simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare, quæ omnes turbelæ tempestatésque procul à deorum cælestium tranquillitate exulant. Num est in his verbis vlla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, sed ipsas dæmonum mentes, quibus rationalia sunt animalia, velut procellosum salum dixit passionum tempestate turbari: vt ne hominibus quidem sapientibus cōparandi sunt, qui huiusmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non est immunis infirmitas: etiam cùm eas huius vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata resistunt: non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiæ & lege iustitiæ, sed stultis mortalibus, & iniustis, nō corporibus, sed moribus similes: vt non dicam deteriores, eo quòd vetustiores, & debita pœna insanabiles, ipsius quoque mentis, vt iste appellauit, salo fluctuāt: nec in veritate atque virtute, quâ turbulentis & prauis affectionibus repugnatur, ex vlla animi parte consistunt.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ sit Peripateticorum Stoicorúmque sententia CAP. IIII.

QVæ sunt sententiæ philosophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, nostri autem quidam, sicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam verò sicut iste de Græco expressius passiones vocāt. Has ergo perturbationes, siue affectiones, siue passiones quidam philosophi dicunt etiam in sapientem cadere, sed moderatas rationíque subiectas, vt eis leges quodammodo quibus ad necessarium redigantur modum domi-

natio mentis imponat. Hoc qui sentiunt, Platonici sunt siue Aristotelici, cũ Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectam Peripateticam condidit. Aliis autem, sicut Stoicis cadere vllas omnino huiuscemodi passiones in sapientem nõ placet. [a] Hos autem, id est, Stoicos, Cicero in libris De finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus aduersus Platonicos seu Peripateticos certare conuincit: quandoquidem [b] Stoici nolunt bona appellare, sed commoda corporis & externa: eo quòd nullum bonũ volunt esse hominis præter virtutem, tanquam artem bene viuendi, quæ non nisi in animo est. [c] Hæc autem isti simpliciter & ex communi consuetudine loquẽdi appellant bona: sed in comparatione virtutis, qua rectè viuitur, parua & exigua Ex quo fit, vt ab vtrisque quomodolibet vocentur, seu bona seu commoda, pari tamen æstimatione pensentur: nec in hac quæstione Stoici delectentur nisi nouitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, vbi quæritur, [d] vtrum accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis eos potius quàm de rebus facere controuersiam. Nã & ipsos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quãtum ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum sonum. Vt enim alia omittam, quibus id ostendam, ne longum faciam, aliquid vnum quod sit euidentissimum dicam. In libris quibus titulus est Noctium Atticarum, [e] scribit A. Gellius, vir elegantissimi eloquij, & [f] multæ ac facundæ scientiæ, se nauigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latius & vberius, quod ego breuiter attingam, narrat A. Gellius, cùm illud nauigium horribili cælo & mari periculosissimè iactaretur, vi timoris expalluit. Id animaduersum est ab eis qui aderant: quamuis in mortis vicinia curiosissimè attentis, vtrúmne philosophus animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox vt securitas præbuit colloquendi, vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos nauis portabat diues luxuriosus [g] Asiaticus philosophum compellat, illudẽs quòd extimuisset atque palluisset, cùm ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. [h] At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cùm in re simili eadem verba ab homine simili audisset: respondit illum pro anima nequissimi nebulonis merito nõ fuisse solicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisse. Hac illo diuite responsione depulso,

pulso, postea quæsiuit A.Gellius à philosopho nõ exagitandi animo, sed discendi, quænam illa ratio esset pauoris sui. Qui vt doceret hominem sciendi studio grauiter accensum, protulit statim de sarcinula sua [i] Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerẽt decretis Zenonis & Chrysippi, quos fuisse Stoicorum principes nouimus. In eo libro se legisse dicit A.Gellius, hoc Stoicis placuisse, [k] quòd animi visa, quas appellant phantasias: nec in potestate est vtrũ, & quãdo incidãt animo, cùm veniant ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiã sapientis animum moueant: ita vt paulisper vel pauescat metu, vel tristitia contrahatur, tanquã his passionibus præuenientibus mentis & rationis officium: [l] nec ideo tamen in mente fieri opinionẽ mali, nec approbari ista, eisq; cõsentiri. Hoc enim esse volunt in potestate, idq; interesse censent inter animũ sapientis & stulti: quòd stulti animus eisdem passionibus cedit, atque accommodat mentis assensum: sapientis autem quanuis eas necessitate patiatur, retinet tamẽ de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc vt potui, non quidem commodius A Gellio, sed certè breuius, &, vt puto, planius exposui: quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, eum ex decretis Stoicorum dixisse atq; sensisse. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut penè nihil distat inter Stoicorum aliorúmque philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum. Vtrique enim mentem rationémque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici: quia nequaquam eius sapientiã, qua vtique sapiens est, vllo errore obnubilant, aut labe subuertunt. [m] Accidunt autem animo sapientis, salua serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quanuis ea dicere nolint, bona vel mala. Nam profectò si nihil pẽderet eas res ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est vita ista salúsque corporis: non ita illud periculum perhorresceret, vt palloris etiam testimonio proderetur. Veruntamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, vitam illam salutémque corporis, quorum amissionem minabatur tempestatis immanitas, non esse bona quæ illos quibus inessent facerent bonos, sicut facit iustitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: ver-

borum certamini, nō rerum examini deputandum est. Quid enim interest, vtrum aptius bona vocentur, an commoda: dum tamen ne his priuetur, non minus Stoicus, quàm Peripateticus pauescat & palleat: ea non æqualiter appellando, sed æqualiter æstimando? Ambo sanè si bonorum istorum seu commodorum periculis ad flagitium vel facinus vrgeantur, vt aliter ea retinere non possint: malle se dicunt hæc amittere, quibus natura corporis salua & incolumis habetur, quàm illa committere, quibus iustitia violatur. Ita mens, vbi fixa est ista sententia, nullas perturbationes, etiam si accidant inferioribus animi partibus, in se contra rationem præualere permittit: quinimò ipsa dominatur, eisque non consentiendo, sed potius resistendo regnum virtutis exercet. Talem describit etiam Vergilius Æneam, vbi ait:

Mens immota manet, lachrymæ voluuntur inanes.

L. VIVES.

a HOc autem Cicero.} *Libro tertio De finibus inducitur à Cicerone M. Cato minor pro Stoicis, quam sectam ille tuebatur, de summo bono differens. Quarto libro idem ipse Cicero diluit argumenta omnia Stoicorum, ostenditque ipsos non rebus à Platonicis & Peripateticis differre, sed nouitate verborum: quorum artifex fuit princeps ipse disciplinæ Zenon.*

b Nolunt bona appellare, sed commoda. } *Cic. in Finibus æstimabilia nominauit, & primo Acad. sic ait: Zeno igitur omnia, quæ ad beatam vitam pertinerēt, in vna virtute ponebat: nec quicquam aliud numerabat in bonis, id quod appellabat honestum, quod esset simplex quoddam, & solum, & vnum bonum. Cætera autem, etsi nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ contraria, iis ipsis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda, & quadam æstimatione dignanda docebat: contráque contraria. Neutra autem in mediis relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino esse momenti: sed quæ essent sumenda, ex aliis alia pluris esse æstimāda, alia minoris: quæ pluris, ea præposita appellabat: Reiecta autē, quæ minoris. Hæc ibi. In tertio De finibus præposita dicit προηγμένα esse dicta, contraria verò ἀποπροηγμένα.*

Bonorum tria genera

c Hæc autem isti simpliciter. } *Plato quarto De legibus, tria genera bonorum ponit, quæ in animo, quæ corpore, & quæ extrinsecus. Sed hæc posteriora sine virtute, non modò nihil iuuare, sed esse quoque damnosa.*

damnosa, & pernicie plena, diciq; humana, cùm illa quæ animo hærent sint diuina, quibus solis diuinus fit homo ac beatus, nec illa corporis aut externa rectè ac propriè bona esse nominanda sed proportione quadã & similitudine, nec omnibus, sed solis iustis, quib° etiã quæ mala vulgus appellat, maiora & veriora sunt bona, quã bona illa in sceleratis hominibus, quæ in his aliud nõ sunt præter paratissima flagitiũ magnisq; malu instrumenta. Hæc & similia multis locis Plato, à quo præclara illa & admirabilia Stoicorũ dicta, quæ Græci παράδοξα vocãt, & diuina, vt sunt, existimãtur, propè omnia manarunt: vt quod solum honestum sit bonum: solus sapiẽs & diues & liber sit: bonos beatos, improbos miseros: fœliciorem qui accepit iniuriã, quàm qui facit: bona tamẽ vocauit ea, quæ fortunæ sunt, aut corporis, quòd illis, sicut Apuleius inquit in dogmate Platonis, ad vsum vitæ communis opus est: cura verò corporis ad viuendum necessaria, ita tamen vt hæc eadem fiant virtute meliora, eiúsq; suffragiis beatitudinis cõmodis copulentur. Quocirca hæc Platonis tum demum sunt bona, cùm in virtutis instrumenta & ministerium transeunt: quasi virtuti obstrepant, & eam turbent, perniecies meræ & pestes sunt. Hunc Aristoteles est secutus.

d Vtrum accidant sapienti pas.} *Cic. 4. Tusc. quæst. quot & qui sunt affectus, docet, quibus omnibus vacare prorsus sapientẽ suũ volũt Stoici. At Platonici, & qui in multis eidem sunt Peripatetici, natura illos esse inditos aiunt, nec euelli posse, sed moderari & regi.*

e Scribit A. Gellius.} *Vixit Gellius Adriano principe, sub quo libros Noctiũ Atticarũ scripsit. Vsus est Fauorino familiariter, & Tauro philosophis: Apollinare & Probo grãmaticis. Quis fuerit ingenio ac eruditione, habemus Augustini præiudiciũ, cui maxima, seu omnis potius grammaticorum manus suffragatur. Nescio an quia is ὁμότεχνος, ita vt integrũ iam nobis nõ sit de illo aliter pronunciare, tametsi mihi pace Augustini dixerim, longè aliter videatur. Sed de ea re commodius alibi. Quod hic Augustinus citat, scribitur Gellio primo capite libri vndevicesimi.*

f Multæ ac facundæ scientiæ.} *Alibi, multum fœcunda scientia.*

g Asiaticus.} *Hoc auget etiam nomen luxuriæ. nam ibi nata & alita videtur.*

h Et ille Aristippi.} *Hoc Aristippus dixit, cùm Corinthum nauigaret: Laërtius.*

i Stoici Epicteti.} *Hic natus est Hieropoli Phrygiæ, seruiuit Epaphrodito cubiculario Neronis, & ætate longa pertigit tempora Antoninorum, de hoc est illud distichum:* Epictetus

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρός,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις.

Seruus Epictetus fueram, qui & corpore mancus,
Paupertate Irus, dijs sed amicus eram.

Fuerat enim claudus. Eius etiam sunt illa duo verba ἀνέχου, καὶ ἀπέχου, contine & abstine autor Gell. variis locis. Huius scripta fuerunt pauca, quæ tamen Suidæ memoria iam non extabant. nam enchiridion ab Arriano conscriptum esse constat Epicteti discipulo, hic verò liber quem philosophus protulit, erat τῶν διαλέξεων, hoc est disputationum quintus.

Phantasia k Quod animi visa, q.a.p.} *φαντασία & φάντασμα à φαντάζω dicitur, quod est imaginor. Cicero, visum transfert, estque illud, quod animæ pars imaginatiua videre sibi videtur, generaturque ex impulsu extrinsecus oblato, quā assensio consequitur, vel assensio, in quibus est opinio. Affectus verò, quos damnare videbantur Stoici, sunt quos ipsi nobis inuehimus ex falsis nostris & deprauatis rerū iudiciis atque opinionibus. nam dolorē esse dicebant opinionē magni mali præsentis: lætitiam opinionem magni boni præsentis: libidinem opinionē magni boni futuri: metum, magni mali. Vnde est illud Senecæ Stoici, opinione nos sæpius quàm re laborare, esséque plura quæ nos terreant, quàm quæ premant. De quis puto me iam* Opinio *alibi dixisse. Porrò opinionem quæ sit imbecillus assensus, rebus nō sat expensis atque examinatis in sapientem non cadere.*

l Nec ideo tamen in mente fieri.} *In Enchiridio enim Epicteti Arrianus iubet sapientem virū simul ac primū phātasia tāgitur horribili, cōsiderare visū esse illud, nec ita rē se habere vt videtur.*

m Accidunt autem animo sapientis.} *Plato in Legibus, velut neruos esse dicit affectus in homine, & seu funiculos quosdam à natura insitos, à quibus trahamur, ac quemadmodum inter se contrarij sunt ipsi, sic & nos in varias diuersásque partes ab illis raptari: sed profectò qui illis dominam rationem præfecerit, & parêre coëgerit, sensurum exiguas esse eorum vires.*

Quòd passiones quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.

CAP. V.

NOn est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat scriptura diuina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subiicit regendam & iuuandam, mentique passiones ita moderandas, atque frænandas, vt in vsum iustitiæ

iustitiæ conuertantur. Denique in disciplina nostra, non tam quæritur, vtrum pius animus irascatur, sed quare irascatur: nec vtrum sit tristis, sed vnde sit tristis: nec vtrum timet, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, vt corrigatur: contristari pro afflicto, vt liberetur: timere periclitanti, ne pereat: nescio vtrum quisquam sana consideratione reprehendat. [a] Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare. Sed quantò honestius ille Stoicus misericordia perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragij. Longè melius & humanius, & piorum sensibus accommodatius. [b] Cicero in Cæsaris laude locutus est, vbi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio qua vtique si possimus, subuenire compellimur? Seruit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, vt iustitia conseruetur: siue cùm indigenti tribuitur, siue cùm ignoscitur pœnitenti. [c] Hanc Cicero locutor egregius non dubitauit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, vt docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui huius sectæ primas partes habuerunt, huiuscemodi passiones in animum sapientis admittunt, quem vitijs omnibus liberum esse volunt. Vnde fit consequens, vt hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, vt contra virtutem mentis, rationémque nihil possint, & vna sit, eadémq; sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum & ipsorum Stoicorum. [d] Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia iam diu torquet homines Græculos, contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri potest, vtrum ad vitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam in quibusque bonis officiis huiuscemodi perpeti affectus. Sancti verò angeli cùm & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subueniant, & periclitantibus eis quos diligunt sine timore opitulentur: tamen istarum nomina passionum consuetudine locutionis humanæ, etiam in eos vsurpantur, propter quandam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse Deus secundum scripturas irascitur, nec tamen vlla passione turbatur. Hoc enim verbum vindictæ vsurpauit effectus, non illius turbulentus affectus.

L. VIVES.

a Nam & misericordiam Stoicorum. } *Cicero pro Murena irridens paradoxa Stoicorum, supplices aliqui veniunt miseri & calamitosi. Sceleratus & nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris.*

b Cic. in Cæsaris laude. } *In oratione pro Q. Ligario: Nulla de virtutib⁹ tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior misericordia est.*

c Hanc Cicero locutor. } *Significat loquentiæ fuisse in Cicerone satis, vt Salustius de Catilena scribit, sapientia illius germana ac vera non multum, quæ solùm est ijs, qui vni Deo præpotenti & principi mundi seruiunt, eiúsque sapientiæ filio.*

d Sed, vt ait Tullius, verbi controuersia. } *In primo De oratore verba sunt Craßi afferétis, quid de oratoris nomine séserint Græci.*

Quibus pasſionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adiuuari. CAP. VI.

QVa interim de ſanctis angelis quæſtione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines conſtitutos, iſtis paſſionum æſtibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eíſque dominante, motus huiuſcemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius ſimili motu cordis & ſalo mentis per omnes cogitationum æſtus fluctuare. Ipſa igitur mens eorum, id eſt, pars animi ſuperior, qua rationales ſunt, & in qua virtus & ſapientia, ſi vlla eis eſſet, paſsionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandíſque dominaretur. Ipſa inquam mens eorum, ſicut iſte Platonicus confitetur, ſalo perturbationum fluctuat. Subiecta eſt ergo mens dæmonum paſsionibus libidinum, formidinum, irarum, atq; huiuſmodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera eſt, compóſq; ſapientiæ, quæ placeant diis, & ad horum morum ſimilitudinem hominibus cõſulant, cùm eorũ mens paſsionum vitiis ſubiugata & oppreſſa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendum & decipiendum, tantò acrius intendat, quantò eam magis poſsidet nocendi cupiditas?

Quòd Platonici figmentis poëtarum infamatos deos aſſerant de contrariorum ſtudiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum ſint. CAP. VII

QVòd ſi quiſquam dicit non ex omnium, ſed ex malorum dæmonum numero eſſe, quos poëtę quorundam hominũ oſores & amatores deos, non procul à veritate

veritate confingunt. Hos enim dixit Apuleius, salo mētis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quomodo istud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorundam, id est, malorum,[a] sed omnium dæmonum medietatem, propter aërea corpora inter deos & homines describebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quòd ex istorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt: & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicósq; distribuunt, ficti carminis, impunita licentia, cùm deos ab his dæmonum moribus & cælesti loco & beatitudinis opulentia remotos esse perhibeant. Hæc est ergo fictio poetarum, deos dicere, qui dij nō sunt, eósque sub deorū nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc esse fictionem: quoniam deorum appellati vocabulis, qui dij non sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt. [b]Denique hinc esse dicit Homericā illam Mineruā, quæ mediis cœtibus Graium cohibendo Achilli interuenit. Quod ergo Minerua illa fuerit, poeticum vult esse figmentum, [c] eo quòd Mineruam deā putat, cámq; inter deos, quos omnes bonos beatósque credit, in alta ætherea sede collocat, procul à conuersatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmō fuerit Græcis fauēs, Troianísque contrarius, sicut alius aduersus Græcos Troianorum opitulator,[d] quem Veneris, seu Martis nomine idē poeta cōmemorat, quos deos iste talia non agentes in cælestibus habitationibus ponit, & hi dæmones pro his quos amabant cōtra eos quos oderant inter se decertauerint: hoc non procul à veritate poetas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis, & salo mentis, per omnes cogitationū æstus fluctuare testatur, vt possent amores & odia non pro iustitia,[e] sed sicut populus similis eorum in venatoribus & aurigis, secundùm suarum studia partium, pro aliis, aduersus alios exercere. Id enim videtur philosophus curasse Platonicus: ne cùm hæc à poetis canerentur, non à dæmonibus mediis, sed ab ipsis diis, quorum nomina poetæ fingenda ponunt, fieri crederentur.

L. VIVES.

a Sed omnium dæmonum medietatem. } *Quòd medij sint inter deos & homines, non de medietate molis intelligendum, sed loci & natura.*

b Denique hinc esse dicit Homericam illam Mineruam.} *Apuleij sunt verba Homerus verò de Mineruа id canit α. Iliad. quæ Achillem cohibuit, ne impetũ in Agamemnonẽ faceret inter iurgia.*

c Eo quòd Mineruam.} *Nam vna est ex illis 12. dijs consentibus, quos disticho persequutus est Ennius: qui sunt ex dijs altissimis & optimis, quos natura visibus humanis denegauit.*

d Quem Veneris seu Martis nomine idem poëta.} *Plutarchus in libello, quòd cessarunt oracula: Existimãt omnia bella, omnes calamitates, quæ scribuntur de dijs, non deorum fuisse, sed magnorum quorundam dæmonum.*

e Sed sicut populus similis, &c.} *In circo quadrigæ agitabantur, & venationes exhibebãtur: indutiq; erãt quadrigarij panno aut albo, aut cæruleo, aut viridi, aut rufo. Hinc quatuor factiones aurigarũ: alij ex populo alijs fauebant, suo quisq; colori. Domitianus, vt Tranq. scribit, duas ludis circensibus addidit factiones, aurati panni, & purpurei. Numerantur & colores inter istos factionum circensium, prasinus qui est viridis, & Venetus, qui est cæruleus: quorum meminit Martialis. Illos veteres colores quatuor anni temporibus dicatos fuisse, sunt qui interpretentur. Cæruleum hybernis aquilonibus. Venetum virẽti veri Candidum autumni pruinis. Rufum æstiuis ignibus. Plin. li Epistolarum 8. de factionibus istis loquẽs: Quo magis miror, tot millia virorum tam pueriliter identidẽ cupere currentes equos insidentes curribus homines videre. Si tamen aut velocitate equorum, aut hominũ arte traherentur, esset ratio nonnulla: nunc fauent panno, pannum amãt: & si in ipso cursu, medióq; certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, studiũ, fauórq; transibit, & repente agitatores illos, illos equos, illos quos procul noscitant, quorum clamitant nomina relinquent. Tãta gratia, tanta autoritas, in vna vilissima tunica. Mitto apud vulgus, quod vilius tunica, sed apud quosdam graues homines. Hæc Plinius.*

Colores Circenses.

De diis cælestibus, & dæmonibus aëreis, hominibúsque terrenis Apuleij Platonici definitio.

CAP. VIII.

Quid illa ipsa definitio dæmonum? Parúmne intuenda est, vbi certè omnes determinando cõplexus est? Quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. In quibus quinq; commemoratis, nihil dixit omnino, quod dæmones cum bonis saltem hominibus id videretur habere cõmune, quod nõ esset in malis. Nã ipsos homines

mine a cùm aliquantò latiùs describēdo complecteretur, suo loco de illis dicens, tanquam de infimis atque terrenis, cùm prius dixisset de cælestibus diis: vt commendatis duabus partibus, ex summo & infimo ad vltimum tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit, [a] ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, peruicaci audacia, pertinaci spe, crasso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamen vniuerso genere perpetui, vicissim sufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tarda sapientia, cita morte, querula vita, terras incolunt. Cùm hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiam illud tacuit, quod nouerat esse paucorum, vbi ait, [b] tarda sapiētia? Quòd si prætermisisset, nullo modo rectè genus humanum descriptionis huius tam intenta diligentia terminasset. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipsam beatitudinem, quò volunt homines per sapientiā peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipsorū descriptione poneret, vnde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcunq; sapientiā putarentur habere communem. Nūc verò nullum bonum eorum commemorauit, quo boni discernerentur à malis: quamuis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercit: non tam ne ipsos, quàm ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet. Significauit tamen prudentibus, quid de illis sentire deberēt, quandoquidem deos, quos omnes bonos beatósq; credi voluit, ab eorum passionibus, atque, vt ait ipse, turbelis omnino separauit, sola illos corporum æternitate coniungens: animo autem non diis, sed hominibus similes dæmones apertissimè inculcans: & hoc non sapientiæ bono, cuius & homines possunt esse participes, sed perturbatione passionum, quæ stultis malísque dominatur: à sapiētibus verò & bonis ita regitur, [c] vt malint eam non habere, quàm vincere. Nam si non corporum, sed animorū æternitatē cū diis habere dæmones vellet intelligi, nō vtiq; homines ab huius rei cósortio separaret: quia & hominib[9] æternos esse animos, procul dubiò sicut Platonicus sentit. Ideò cùm hoc genus animantium describeret, immortalibus animis, moribundis membris dixit esse homines.

L. VIVES.

a RAtione plaudentes.} *In aliis gaudētes, in aliis cluentes, quòd à cluo videtur esse, quod est pugno, magis quàm à clueo, quod est sum, vel nomino.*

b Tarda sapientia.} *Sententia est Platonis, beatos esse illos, quibus vel in senectute veras contigit habere opiniones.*

c Vt malint eam.} *Si fieri posset, carere vellet vir sapiens omni animi perturbatione: sed quandoquidem fieri illud nequit, proximum est anniti, vt eam superet, habeátque velut in sua potestate.*

An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini prouideri.

CAP. IX.

AC per hoc si propterea communem cum diis æternitatem non habēt homines, quia corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales: quales igitur mediatores sunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animāte melius, id est animum: hoc autem habent cum diis melius, quod est in animante deterius, id est corpus? Cùm enim animans, id est animal ex anima constet & corpore,[a] quorum duorū anima est vtiq; corpore melior: & si vitiosa & infirma, melior certè corpore etiam sanissimo atque firmissimo: quoniam eius natura excellētior, nec labe vitiorum postponitur corpori, sicut aurum etiam sordidum argento seu plumbo licet purissimo carius æstimatur. Isti mediatores deorum & hominum, per quos interpositos diuinis humana iunguntur, cum diis habent corpus æternum, vitiosum autem cum hominibus animum, quasi religio qua volunt diis homines per dæmones iungi in corpore sit, non in animo constituta. Quęnam tandem istos mediatores falsos atque fallaces quasi capite deorsum nequitia vel pœna suspendit, vt inferiorem animalis partem, id est, corpus cum superioribus: superiorem verò, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cælestibus in parte seruiente coniuncti, cum hominibus autē terrestribus in parte domināte sint miseri? Corpus quippe seruum est, sicut etiam Salustius ait, animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Adiunxit autem ille, alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus sicut beluis mortale corpus est. Isti

autem

autem quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi prouiderunt, possunt quidem dicere de animo & corpore alterũ nobis cum diis, alterum cum hominibus commune est: sed sicut dixi tanquã in peruersum ligati atq; suspensi, seruum corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miseris habentes, parte inferiore exaltati, superiore deiecti. Vnde etiam si quisquam propter hoc eos putauerit æternitatem habere cum diis: quia nulla morte sicut animalium terrestrium animi eorum soluuntur à corpore: nec sic existimãdum est eorum corpus tanquam honoratorum æternum vehiculum, sed [b] æternum vinculum damnandorum.

L. VIVES.

a Quorum duorum anima est vtique corpore melior.} *Inhærentia nanque essentiales rerum perfectiones non mutãt: & miror Parisiis olim scholæ, tã Peripateticæ visum esse inter animas discrimen aliquod ponere perfectionis illius, quæ ab specie rei proficiscitur.*

b Æternum vinculum damnandorum.} *Alibi damnatorum, melius. Iam inde à casu cœlesti sunt damnati.*

Quòd secundum Plotini sententiam minus miseri sunt homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.

CAP. X.

Plotinus certè nostræ memoriæ vicinus temporibus, Platonem cæteris excellentius intellexisse laudatur. Is, cùm de humanis animis ageret, [b] Pater, inquit, misericors, mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipsum quòd mortales sunt homines corpore, ad misericordiam Dei patris pertinere arbitratus est, ne semper huius vitæ miseria teneantur. Hac misericordia indigna iudicata est iniquitas dæmonum, quæ in animi passiui miseria non mortale sicut homines, sed æternum corpus accepit. Essent quippe fœliciores hominibus, si mortale cum eis haberẽt corpus, & cum diis beatum animum. Essent autem pares hominibus, si cum animo misero saltem mortale cum eis habere meruissent & corpus: si tamẽ acquirerent aliquid pietatis, vt ab ærũnis, vel in morte requiescerent. Nunc verò non solùm fœliciores hominibus non sunt animo misero, sed etiam miseriores sunt perpetuo corporis vinculo. Nõ enim aliqua pietatis & sapientiæ disciplina proficientes, intelligi volunt ex dæmonibus fieri deos, [a] cùm apertissimè dixerit dæmones æternos,

L. VIVES.

a Plotinus certè nostræ memoriæ. } *Paulò minus annis ducentis à Probo ad Honorium principem. In Plotino Augustinus lib.3. Acad. videri Platonem reuixisse scribit. Ita fuit ille os Platonis in philosophia purgatissimum & lucidissimum, dimotis nubibus erroris Macrobius quoque principem philosophia facit Plotinum cum Platone. Scribit vitam eius discipulus Porphyrius, qua est operibus Plotini præposita.*

Plotinus

b Pater, inquit, misericors mortalia illis vincula. } *Plato quoque in Timæo hominum animos, mortalibus esse à diis minoribus vinculis illigatos scribit. Plotinus tamen misericordiā ait in hoc fuisse patris, ne tam diu mala corporis perpetrētur. Verba eius, si quis forte requirit, hæc sunt, ex primo libro De dubiis animæ. Iupiter verò pater laborantes animas miseratus, earum vincula, quibus laborant, solubilia fabricauit: atq; ita intermissiones laborum certis temporum interuallis instituit, in quibus liberè viuerēt à corporibus, vt ipsæ quoq; ibi forent, vbi est mundi anima semper, circa hæc sollicita nunquam. Sic ille.*

c Cùm apertissimè dixerit. } *Ad Apuleium refertur, qui id quod sequitur, scripsit.*

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones esse post corpora.

CAP. XI.

DIcit [a] quidem & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri [b] Lares, si meriti boni sunt: [c] Lemures, seu Laruas, si mali. [d] Manes autem deos dici cùm incertum est, bonorum eos, seu malorum esse meritorū. In qua opinione, quantam voraginem aperiant sectādis perditis moribus, quis non videat, si vel paululum attendat? Quādoquidē quamlibet nequam fuerint homines, vel Laruas se fieri dum opinātur, vel dum Manes deos, tanto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: vt etiam quibusdam sacrificiis tanquam diuinis honoribus post mortem se inuitari opinentur, vt noceant. Laruas quippe dixit esse noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni sint animi, hoc est, boni dæmones: animos quoque hominum dæmones esse confirmans.

L. VIVES.

a DIcit quidem & animas. } *Quoniam sæpe de Geniis & Laribus facta est mentio, feret æquus lector, si locum hunc paulò fusius*

fusius explicuero. Apuleij verba hæc ferè sunt: Nam quodã significatu, & animus humanus etiã nunc in corpore situs δαίμων nuncupatur.

Dii'ne hunc ardorem mentibus addunt
Euriale? an sua cuique Deus fit dira cupido?

Igitur & bona cupido animi deus bonus est. Vnde nonnulli arbitrantur, vt iam prius dictum est, εὐδαίμονας dici beatos, quorum dæmon bonus est, id est, animus virtute perfectus: quẽ nostra lingua, vt ego interpretor, haud sciam, an bono, certè meo quidem periculo, poteris Genium vocare, quoniã is deus, qui est animus sui cuiusque, quanquã sit immortalis, tamen quodãmodo cum homine gignitur, vt eæ preces quibus Genium precamur ad coniunctionem nostram. Nec desunt, qui videantur mihi obtestari corpus atque animum duobus nominibus comprehendentes, quorum cõmunio & copulatio sumus, & secundo signata species dæmonum sit animus humanus exutus & liber stipendiis vitæ, corpore suo obiuratis. Hunc vetere Latina lingua reperio Lemurẽ dictatum. Ex hisce ergo Lemuribus qui posteriorum suorum curã sortitur, pacato & quieto numine domũ possidet. Lar dicitur familiaris. Qui verò propter aduersa vitæ merita, nullis bonis sedibus in terra vagatione punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, hunc plerique Laruam perhibent. Cùm verò incertum est, quæ cuique eorum sortitio euenerit, vtrum Lar sit, an Larua, nomine Manium deum nuncupant, & honoris gratia, dei vocabulum additũ est. Quippe cùm eos deos appellent, qui ex eorum numero iustè ac prudẽter vitæ curriculo gubernato, pro nomine postea ab hominibus præditi, fanis & ceremoniis vulgò admittuntur, vt in Bœotia Amphiaraus, in Africa, Mopsus, in Ægypto Osiris: alius alibi gentium, Aesculapius vbique. Verùm hæc omnis distributio eorum dæmonum fuit, qui quondam in corporis fuêre numero. Hactenus Apuleij verba ex codice corruptissimo, etsi excuso in officina primi nominis. Optimam verò animi nostri partem dæmona Plato in Timæo nominat, & in Cratylo. Eius verba sunt hæc: Nostri quosnam Hesiodus demones esse dicat, nempe genus illud aureum hominum: ait enim de illis:

Genius

Lemur

Larua

Mens an dæmon.
Ast genus hoc, postquam fatalis condidit hora,
Dæmones, hi puri terrestres tunc vocitantur:
Custodes hominum fœlices, qui mala pellunt.

Ac puto aureum illud vocari genus, non quòd auro constaret, sed quòd bonum esset ac pulchrum & coniectura ducor, nos ferream gentem ab illo dici. Verùm si quis ex iis, qui nunc sunt, bonus sit, eum quoque inter aureos illos Hesiod. numerarit. Porrò quid aliud boni sunt,

quàm prudentes? Ob hoc igitur, vt ego quidem sentio, dæmonas vocauit, quòd prudentes extiterint, & rerum gnari: nomen quoque ipsum in vetere nostra lingua ostendit. Bene igitur & ab ipso illo, & à cæteris plerisque poetis est dictum, quicunque aiunt: Bonum cùm migrat è vita esse sorte quadam & dignitate præstanti, fierique dæmonẽ ex sapientiæ nuncupatione. Ad hunc ergo modum assero equidem sapientem, quisquis bonus fuerit, & viuentem, & vita functum dæmoniũ esse, rectéq; dæmonem vocari, cui assensus Hermogenes ire se in eius sententiam fatetur. Hæc apud Platonem. Ex quo non dubium quin Origenes errorẽ suum traxerit, cùm animas humanas in dæmones mutari & hos vicissim in illas, in libro περὶ ἀρχῶν scribit. Porphyrius quoque dæmonem vnicuique proprium esse quandam animi partem, nempe mentem: Illúmque esse fœlicem & εὐδαίμονα, qui sapientem sortitus est mentẽ, infœlicem qui contrà, animas quoque vitiis infectas in malorũ dæmonum naturã transire, reddíque illorũ similes mendaciis, & imposturis. Proclus tamẽ hæc omnia explicat triplicem dæmonis rationem ponẽs. Sic enim scribit: Iam verò & hoc manifestum est, vbi Plato in Timæo dæmonem ait animalis in nobis rationem constitutam esse. Veruntamen hoc vsque ad comparationem quandam nobis esse admittendum. Alius enim est ipsa essentia dæmon. Alius comparatione dæmon. Alius habitu vel habitudine dæmon. Vbique enim quod proximè præest in quodam dæmonis ordine ad inferius sese habens appellare dæmonem consueuerunt. Quo vsu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmonas nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo disponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem ædere maius est, quàm ferre humanum possit ingenium. Comparatione vtique dæmon est eiusmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiam si Deus sit, ac etiam si Deo sit inferior. Habitudine verò quadam dæmon dicitur animus, qui similitudine quapiam ad genus dæmonũ mirabiliores, quàm secundum hominem actiones edit, totámque vitam suam suspendit ex dæmone. Hac arbitror ratione Socratem in Republica dæmonas animos appellasse, qui vitam bene transegerint, & in meliorem translati sunt sortem, locáque angustiora iam colant. Ipse denique secundùm essentiam dæmon, neque propter habitudinem ad sequentia, neque ob aliquam ad aliud similitudinem appellatus est dæmon, sed hanc per seipsum proprietatem est sortitus. Atq; in existentia quadam, viribúsque propriis, modisque differentibus actionum est distinctus. Omnino verò anima quidem rationalis in Timæo dæmon animalis est appellata. Hæc sunt illius verba. Sed ei parũ

placet

placere animam nostram simpliciter dæmonem nominari, quod antea etiam disertis verbis reiecit: nam dæmon simpliciter cum dicitur, media quædam est natura inter homines & deos, nec comparatione dici vult dæmonem aliud, quàm animam nostram: non id quod præcipuè in ea operatur, velut rationem in sanis, affectum in perturbatis, in quo ab Apuleij sententia dissentit. Nam quod Vergilius inquit, vel ambiguum dictũ videri potest, & vt philosophi loquuntur, ex problemate: aut simile est illius Platonici: Bono viro Deus est lex, malo verò libido: Seruiúsque ad hunc modum Vergilij versum explicat. Apud Plotinum philosophum & alios quæritur, Vtrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates & consilia moueatur, an impulsu alicuius numinis: & primò dixerunt, mentes humanas moueri sua sponte. Deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos genio & numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur. Praua verò nostra mente nos cupere, & desiderare. Nec enim potest fieri, vt praua numinũ voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Vnde nunc hic ortus est sensus. hæc Seruius. Sed haud dubiè affectus etiã quibus rapimur, dæmones à Platonicis multis nominantur. At in istis de diis déque dæmonibus sententiis mirũ, quàm inter se discrepent homines eiusdem hæresis. Alia sentit Apuleius quàm Plato, alia Plotinus quã Apuleius, diuersa ab iis Porphyrius, nec cum Iamblicho, aut quoquam alio in omnibus conuenit Proclo, nimirum dæmonibus ipsis pro natura sua varia illis & fallacia dictantibus.

b Lares si meriti boni sunt. } Lares eosdem esse quos genios Apuleius idem sentit, quod facit ex multorum veterum authoritate sicut Censorinus docet in libro De die natali. Cicero in Timæo Platonis dæmones Lares vertit si modo, inquit, hoc rectè conuersum videri potest. Hos Genios & Lares Capella etiam præstites vocat & angelos. Manes enim sunt qui vnicuique præsunt, sicut Seruius exponit sexto Æneid. illo loco: Quisque suos patimur manes. Volunt vnicuique Genium appositum dæmonem bonum & malum, hoc est rationem, quæ ad meliora semper hortatur: & libidinem, quæ ad peiora. Hic est Larua & Genius malus. Ille bonus Genius, & Lar. Si Larua traxerit ad se totum hominem, is ab ea post vitam damnatur, & sua stultitia dat pœnas: sin Lari fuerit audiens dicto, purgatus purúsque in beatorum loca sedésque remigrabit, ductus ab eo, quem in vita secutus est Lare. Eadẽ prope est sententia Platonis in vltimo De rep. cùm animas ad iudicium ferri dicit.

Lares

c Lemures seu Laruas si mali. } Animæ mortuorũ si domi sunt trãquillæ & quietæ Lares sunt familiares: sin omnia cõmiscẽt terroribus,

Lemures

& turbis, Laruae siue Lemures: Vnde Laruati à Laruis territi, aut possessi. Martianus Capella libro secundo Nuptiarum sic inquit: Denique haec omnis aeris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit, qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. hic Luna quae huic aeri propior est, Proserpina memoratur: verùm illi manes cum corporibus illo tempore tribuuntur, quo fit prima conceptio, & post vitã eisdem corporibus delectantur, atq; cum iis manentes appellantur Lemures, qui si vitae prioris adiuti fuerint honestate, in Lares domorum, vrbiúmque vertuntur: si autem deprauantur ex corpore, Laruae perhibentur, ac Maniae. Manes igitur hic tam boni, quàm truces sunt constituti, quos ἀγαθοὺς & κακοὺς δαίμονας memorat Graia discretio. In his etiam locis sunt manes, eorúmque praestites, Mana atq; Matuna, dij etiam quos Aquilos dicunt. Item: Fura, Furináque, & mater Mania, & aliae triptes diuorum degunt: tantum Martianus. Porphyrio lib. Epist. Horat. 2. Illic nocturnos lemures, vmbras, inquit, vagantes hominum ante diem mortis, & ideo metuendos: & putãt Lemures esse dictos, quasi Remures, à Remo. cuius occisi vmbras frater cùm placare vellet, Lemuria instituit, id est, parentalia, quae mense Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium. Ob quam rem, Maio mense religio est nubere. Haec Porphyrio, quae sumpta sunt ex Ouid. 5. Fast.

Manes

d Manes autem deos.} *Quasi bonos esse dictos ostendit Festus. Mana enim bona dixerũt: vnde mater & Matuta, & poma matura: colebantúrq; propter metum mortis, & Manes sacrificantibus nominabãtur, quasi boni, quemadmodum contrà, immanes valde non boni sunt.*

De ternis contrariis, quibus secundùm Platonicos dæmonum hominúmque natura distinguitur. CAP. XII.

SEd nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo passiua, corpore aërea, tempore æterna. Nempe cùm prius deos in sublimi cælo homines autem in terra infima disiunctos locis, & naturæ dignitate secerneret, ita conclusit. Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominibus plurimũ differentes: loci sublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione: nullo inter se propinquo communicatu, cùm & habitacula summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat: & viuacitas illic æterna & indefecta sit, hic [a] caduca, & succisiua: & ingenia illa ad beatitudinẽ sublimata, hæc ad miserias infimata: hic cælestia, ibi terrena video cõmemorata cõtraria de duabus naturæ partib. vltimis,

timis, id eſt, ſummis atq; infimis. Nā tria quę propoſuit de diis laudabilia, eadem reperiuit, aliis quidem verbis, vt eis alia tria aduerſa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc ſunt: loci ſublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita reperiuit, vt eis contraria humanæ conditionis opponeret: cum & habitacula, inquit, ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigij diſpeſcat: quia dixerat loci ſublimitatem. Et viuacitas illic, inquit, æterna, & indefecta ſit, hic caduca & ſucceſſiua, quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata, nullo inter ſe propinquo, inquit, communicatu, quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo poſita ſunt deorum, id eſt, locus ſublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id eſt, locus infimus, mortalitas, miſeria. Inter hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios poſuit, de loco nulla eſt controuerſia. Inter ſublime quippe & infimum, medius locus aptiſſimè habetur & dicitur. Cætera bina reſtant, quibus cura attentior adhibenda eſt, quemadmodum vel aliena eſſe à dæmonibus oſtēdantur, vel ſic eis diſtribuantur, vt medietas videtur expoſcere, ſed ab eis aliena eſſe nō poſſunt.[b] Non enim ſicut dicimus locum medium nec eſſe ſummum, nec infimum, ita dæmones cùm ſint animalia rationalia, nec beatos eſſe nec miſeros, ſicuti ſunt arbuſta vel pecora, quæ ſenſus vel rationis expertia rectè poſſumus dicere. Quorum autem ratio mētibus ineſt, aut miſeros eſſe, aut beatos eſſe neceſſe eſt. Item non poſſumus rectè dicere, nec mortales eſſe dæmones nec æternos. Omnia nanque viuentia aut in æternum viuūt, aut finiūt morte, quod viuūt. Iam verò iſte tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur reſtat, niſi vt hi medij de duobus ſummis vnum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam ſi vtraque de imis habebunt, aut vtraque de ſummis, medij non erunt, ſed in alterutram partem vel reſiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, ſicut demonſtratum eſt, carere vtriſque non poſſunt, acceptis ex vtraque parte ſingulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non poſſunt æternitatem, quæ ibi non eſt, vnum hoc de ſummis habent: & ideo non eſt alterum ad complendam medietatem ſuam, quod de infimis habeant, niſi miſeriam.

L. VIVES.

a CAduca & succisiua.} *Sic legitur in libris Apuleij excusis, nõ malè. Nam à succidendo dicitur, quod additur, & velut amputatur. Sunt exemplaria Augustini in quibus scribitur succidua ab eadem origine, atque etiam significantius, & magis propriè.*

b Non enim sicut dicimus.} *Ex oppositis sunt quæ nullum mediũ receptant in vniuersum, vt cõtradicentia, currere vel non currere: alia receptant, vt album & nigrum: sunt enim intermedij colores. sunt quæ certis rebus assignatis non admittant, vt viuens & mortuũ in animalibus: itidem cæcum & videns statu à natura temporibus: par & impar in numeris, vt Aristoteles docet in Categoriis.*

Quomodo dæmones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter vtranque partem sine vtriusque communione sint medij. CAP. XIII.

ESt itaque secundum Platonicos sublimium deorum, vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum verò infirmorũ, vel miseria mortalis, vel mortalitas misera, dæmonum autem mediorum vel misera æternitas, vel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum posuit, nos eos medios, sicut promittebat, ostendit: quoniam tria dixit eos habere nobiscũ, quòd genere animalia, quod mente rationalia, quòd animo passiua sunt: cum diis autem vnum, quòd tempore æterna, & vnum proprium quòd corpore aerea. Quomodo ergo medij, quando vnum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medij possunt ita inueniri, vt vnum habeant proprium, quod est corpus aëreum, sicut & illi de summis atque infimis singula propria dij corpus æthereum hominésque terrenum: duo verò communia sint omnibus, quòd genere sunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, quòd sunt animo passiua, & tempore æterna. Quorum habent vnum cum infimis, cum summis alterum, vt proportionali ratione librata medietas, neque sustollatur in summa, neque in infima deprimatur. Ipsa est autẽ illa dæmonũ misera æternitas, vel æterna miseria. Qui enim ait animo passiua, etiam misera dixisset, nisi pro eorum cultoribus erubuisset. [a]Porrò quia prouidentia summi Dei: sicut

etiam

etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, nunquam esset istorum æterna miseria, nisi esset magna malitia. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones, quos inter homines & deos isti in medio locauerunt. Quis ergo est locus bonorum dæmonum, si supra homines infra deos istis præbeant adiutorium, illis ministerium? Si enim boni æterníque sunt, profectò & beati sunt. Æterna autem beatitudo medios eos esse non sinit, quia multum diis cõparat, multúmque ab hominibus separat. Vnde frustrà isti conabũtur ostendere, quomodo dæmones boni, si & immortales sunt, & beati, rectè medij constituantur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miseros. Cùm enim vtrumque habeant cum diis, & beatitudinem scilicet, & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus, diísque coniuncti, quàm inter vtrosque medij constituti? Tunc enim medij essent, si haberent & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis vtrorumq; communia, sicut homo medium quiddam est inter pecora & angelos: vt quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo esset inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem verò cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales, miseróśque mortales, hoc inuenire debemus, quod aut mortale sit beatum, aut immortale sit miserum.

L. VIVES.

a Porrò quia prouidentia.} *Plato plurimis locis mundum à parente illo rerum omnium factum esse & administrari affirmat. Hic verò iniustissimus esset, si innocentem æterno mœrore sineret affici: nam ad tempus affligi bonum hominem etiam ex benignitate est, vt sit cur copiosius donetur, & beatior tanto fiat, quanto plura est perpessus aduersa, propter sempiternam beatitudinem.*

An homines cùm sint mortales, possint vera beatitudine esse fœlices.

CAP. XIIII.

Vtrum & beatus, & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. [a] Quidam enim conditionem suam humilius inspexerunt, negauerúntque hominem capacem esse beatitudinis posse, quandiu morta-

liter viuit. Quidam verò extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapientię compotes, beatos esse posse mortales. Quod si ita est, cur non ipsi potius medij constituuntur inter mortales miseros, & immortales beatos: beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profectò enim si beati sunt, inuident nemini.[b] Nam quid miserius inuidentia? Et ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinem consulant: vt etiam immortales valeant esse post mortem, & angelis immortalibus beatisque coniungi.

L. VIVES.

a Quidam enim conditionem suam humilius.} *Solon Atheniensis negat ante mortem beatum fieri quenquam posse. Plato paucos excipit: sed Solon, quòd nesciretur quale hominem maneret fatum. nam quis Priamum fœlicem vocasset ante bellum perpessurum tot mœstißima illo decennio? aut quis Crœsum inter illas immanes opes, quem Cyrus erat rogo viuentem admoturus? Plato verò quod difficile est homini diuina illa in vita consequi, quorum cognitione beati simus.*

b Nam quid miserius inuidentia?} *Illud solum est in inuidentia bonum, quod maximum est inuidis malum, sicut Graeco dicto fertur.*

De Mediatore Dei & hominum homine Christo Iesu.

CAP. XV.

SI autem, quod multo credibilius & probabilius disputatur, omnes homines quandiu mortales sunt, etiam miseri sint necesse est, quęrendus est medius, qui non solùm homo, verumetiam Deus sit: vt homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatẽ huius medij beata mortalitas interueniendo perducat: quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata verbi diuinitate, sed carnis infirmitate suscepta: non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitauit à mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis eius: vt nec ipsi propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinem permanentem: vt per id quod transit, cõgrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur angeli inter miseros mortales, & beatos immortales medij esse non possunt:

quia

quia ipsi quoq;,& beati,& immortales sunt. Possunt autẽ medij esse angeli mali, quia immortales sunt cũ illis, miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit,& beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos,& miseros noxios, ne per immortalitatis iactantiam seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Homo itaque mortalis & miser longè seiunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est, quod possit offendere in Christi mortalitate, iam non est. Ibi ergo cauenda est miseria sempiterna: hic mors timenda non est, quæ esse nõ potuit sempiterna: & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interposuit medius immortalis & miser, vt ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam in hoc persistit quod impedit, id est, in ipsa miseria. Ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, vt mortalitate transacta,& ex mortuis faceret immortales, quod in resurgendo monstrauit, & ex miseris beatos, vnde nunquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus qui separat amicos, alius bonus qui reconciliat inimicos.[b] Et ideo multi sunt medij separatores, quia multitudo quæ beata est, vnius Dei participatione fit beata. [c] Cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum, quàm interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodammodo, ne possit ad illud vnum beatificum bonũ perueniri, ad quod vt perduceremur, non multis, sed vno mediatore opus erat, & hoc eo ipso cuius participatione simus beati, hoc est, verbo Dei, non facto, sed per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia verbum maximè quippe immortale, & maximè beatum verbum longè est à mortalibus miseriis, sed mediator per quod homo, eo ipso ostendens vtique ad illud non solùm beatum, verumetiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perueentionis gradus esse moliendos, quia beatus & beatificus Deus, factus particeps humanitatis nostræ compendium

præbuit participandæ diuinitatis suæ. Neq; enim nos à mortalitate & miseria liberans ad angelos immortales beatósque ita perducit, vt eorum participatione etiam nos immortales & beati simus, sed ad illam trinitatem, cuius & angeli participatione beati sunt.[d] Ideo quando in forma serui, vt mediator esset, infra angelos esse voluit, in forma Dei super angelos mansit. Idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita.

L. VIVES.

a Etiam miseri sint. } *Homerus homines ferè vocat δειλοὺς καὶ ἀθλίους, hoc est miseros, vt & Latini poetæ fecerunt.*

b Et ideo multi sunt medij sep. } *Virtus vnica est, & simplex, ideo nec multæ sunt ad eam semitæ. Vitiū varium, multiforme, infinitis ad eum itatur viis, vt Aristot. inquit in libris Moralibus. Itaque dæmones multi per se variis rationibus à Deo abducunt, angeli boni vnica via, & per vnicum Dei filium ad Deum reducunt.*

c Cuius participationis priuatione. } *Vt priuatio lucis tenebræ, sic priuatio beatitudinis miseria, etsi non contrà recurritur.*

d Ideo quando in forma. } *Paulus ad Philip 2. de Christo loquēs: Qui cùm in forma, inquit, Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiēs. Hæc sunt Pauli verba, quibus significat Christum alioqui patri simillimum, induto corpore nostræ mortalitatis, nunquam apud eos, qui solum hominem intuebantur, professum Deo se parem esse, cùm tamen hoc ipsi licuisset, salua patri maiestate: verùm abiecit se dominus cunctorum in speciem serui, & excelsissimus æquari se nobis passus est, vt similitudine naturæ nos omnes ad se attractos cognoscentes iam quis esset, quid posset, sublimes secum efferret ad patrē: ita humanitas ad se inuitat, ne diuinitas deterreat, & hæc inuitatos ad se rapit, beatósq; facit: quocirca nec vocare atq; allicere nos potuisset, nisi nostri similis homo, nec beare, nisi fons beatitatis omnis Deus. Ad Christi ergo deitatem, quæ vita est, & beatitudo ipsa, vnica est, per quam tendamus via, humanitas eius.*

An rationabiliter Platonici definierint deos cælestes declinātes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur. CAP. XVI.

Non enim verum est, quod idem Platonicus ait, dixisse Platonem, nullus Deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimē, quòd nulla attrectatione hominum cōtaminantur. Ergo dæmones

mones contaminari fatetur, & ideo eos à quibus cõtaminantur mundare non possunt, omnésque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum,& homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari miscerique hominibus,nec tamen contaminari dæmones possunt, diis profectò meliores sunt,quia illi si miscerentur,cõtaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, vt eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. [a] Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus,sic à Platone prædicari asseuerat,quòd ipse sit solus qui nõ possit penuria sermonis humani quauis oratione vel modice comprehendi, vix autem sapiẽtibus viris,cùm se vigore animi quantum licuit à corpore remouerunt, [b] intellectum huius Dei id quoque interdum velut in altissimis tenebris [c] rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicant. Si ergo supra omnia verè summus Deus intelligibili & ineffabili quadam præsentia, etsi interdum, etsi tanquam rapidissimo coruscamine lumen candidũ intermicans, [d] adest tamen sapientium mentibus, cùm se quantum licuit à corpore remouerunt,nec ab eis cõtaminari potest: quid est quod isti dij propterea constituuntur longè in sublimi loco,ne contrectatione contaminentur humana? Quasi verò aliud corpora illa æthera quàm videre sufficiat,quorũ luce terra, quantũ sufficit,illustratur.Porrò si non cõtaminãtur sydera, cùm videntur: quos deos omnes visibiles dicit,nec dæmones hominum cõtaminantur aspectu,quãuis de proximo videãtur. An fortè vocibus humanis cõtaminarẽtur, qui acie non contaminãtur oculorũ:& ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominũ nuntiẽtur,à quib' longè absunt,vt incõtaminatissimi perseuerent. Quid iam de cæteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo cõtaminari vel dij possent si adessent: vel cùm adsunt dæmones,possunt viuorũ corporũ vaporibus humanorũ, si tantis sacrificiorũ cadauerinis non contaminantur nidoribus.In gustandi autem sensu nulla necessitate reficiẽdæ mortalitatis vrgẽtur,vt fame adacti, cibos ab hominibus quærãt. Tactus verò in potestate est. [e] Nam licèt ab eo potissimũ sensu contrectatio ista dicta videatur, hactenus tamen si vellent miscerẽtur hominibus,vt viderent, & viderentur,audirent,& audirẽtur.Tangendi autẽ quæ necessitas? Nam neq; homines id cõcupiscere auderẽt,cùm deorũ vel dæmonũ bonorũ cõ-

spectu vel colloquio frueretur. Et si in tantum curiositas progrederetur, vt vellet: quónam pacto quispiam posset inuitum tangere Deum, vel dæmonem, qui nisi captũ non potest passerem? Videndo igitur visibúsque se præbendo & loquẽdo & audiendo, dij corporaliter misceri hominibus possent. Hoc autem modo dæmones si miscentur, vt dixi, & non contaminantur, dij autem contaminarentur si miscerentur, incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dæmones, quid cõferunt hominibus ad vitam post mortem beatã, quos contaminati mundare non possunt, vt eos mundos diis contaminatis possint adiungere, inter quos & illos medij constituti sunt? Aut si hoc eis beneficij non conferunt, quid prodest hominibus dæmonũ amica meditatio? An vt post mortẽ nõ ad deos homines per dæmones transeant, sed simul viuant vtriq; cõtaminati, ac per hoc neutri beati? Nisi fortè quis dicat more spongiarum vel huiuscemodi rerum mundare dæmones amicos suos, vt tãto ipsi sordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quòd si ita est, contaminatioribus dij miscẽtur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationémque vitarunt. An fortè dij possunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo nõ possunt, & homines? Quis talia sentiat, nisi quem fallacissimi dæmones deceperunt? Quid, quòd si videri & videre cõtaminat? Videntur ab hominibus dij, quos visibiles dicit, [f] clarissima mundi lumina, & cætera sydera, tutioréque sunt dæmones ab ista hominum contaminatione, qui non possunt videri nisi velint? Aut si nõ videri, sed videre contaminat, negent ab istis clarissimis luminibus, quos deos opinãtur videri homines, cùm radios suos terras vsq; pertendant. Qui tamen eorum radij per quæq; diffusi immunda inde non contaminantur, & dij contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiam si esset necessarius in subueniendo contactus. Nam radiis solis & lunæ terra contingitur, nec istã contaminat lucem. Miror autem plurimum tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, incorporalibus & intelligibilibus postponenda iudicauerunt, cùm agitur de beata vita, corporaliũ cõtrectationũ facere mentionẽ. [g] Vbi est illud Plotini, vbi ait: Fugiendum est igitur ad clarissimã patriam, & ibi pater, & ibi omnia? [h] Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem

milem Deo fieri? Si ergo Deo quantò similior, tantò fit quisque propinquior, nulla est ab illo tanta longinquitas, quàm eius dissimilitudo. Incorporali verò illi æterno, & incommutabili, tantò est anima hominis dissimilior, quantò rerum temporalium, mutabiliúmque cupidior.

L. VIVES.

a DEum quidem summum. } *Hæc in deo Socratis. Simile in dogmatis Platonis, de Deo ex Platone loquens, quem quidem cælestem pronunciant, indictum, innominabilem, vt ait ipse οὐράνιον, ἀμύθητον, καὶ ἄρρητον. Cuius naturam inuenire difficile est, si inuēta sit, in multos eam enunciare non posse. Platonis hæc verba sunt, θεὸν μὲν εὑρεῖν οὐ ῥᾴδιον, γνῶναι δὲ ἀδύνατον, id est, Deum quidem inuenisse haud facile est, intellexisse autē impossibile. Sic Apuleius, Plato verò in Timæo, inquit, τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα, τοῦ δὲ τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. Autorem, inquit, & parentem huius vniuersitatis inuenire operosum est, & inuentum fieri non potest, vt in vulgus commodis verbis efferas. In Parmenide verò de vno illo disputans ait, nullum ei nomen esse inditum non definiri, non scientia capi, non in sensus incurrere, nullam de eo haberi opinionem: quocirca neque nominari, neque dici, neque cogitatione comprehendi, neque cognosci, nec ab vllo ente sentiri.*

b Intellectum huius Dei. } *Sunt vestigia in rebus humanis nonnulla, ex quibus cognosci potest opifex ille vniuersitatis, tametsi procul, velut lumine quodam inter densissimas tenebras intermicante: & non à quibuslibet, sed iis duntaxat, qui acutissima ingenij præditi acie, totam eius vim in eam, quam intensissimè conuerterint.*

c Rapidissimo coruscamine. } *Vulgo legitur rapacissimo, significat existentem subitò lucem illam diuinam celerrimè se subducere, & relinquere humanis mentibus, quæ eam spectarunt, ceu speciem quādam leuem, & non altè impressam, sed quæ satis indicet maximum quiddam illud fuisse, ac admirandum.*

d Adest tamen sapientium mentibus. } *Ait non ita præterire notitiam illam diuinitatis, quin subsistat in mente sapientis, quoties ac quandiu eam sapiens purè ac sanctè quærit.*

e Nam licet ab eo potissimùm sensu. } *Contrectatio à tractando ducitur, quod fit tangendo.*

f Clarissima mundi lumina. } *Apuleius in deo Socratis. Nam perinde vt maiestas postulabat, diis immortalibus cælum dicauit, quos quidem deos cælites partim visu vsurpamus, vt,*

- Vos ô clarissima mundi

Lumina, labentem cælo, quæ ducitis annum.
Versus sunt Verg. lib 1. Georg. de Sole & Luna.

g Vbi est illud Plotini. } *In codice Colonien. legitur, Vbi est illud Platonis, vbi ait, fugiendum est igitur ad clarissimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia.*

h Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? similē Deo fieri. } *Sententia est hæc Platonica, quam in superiore libro posuimus. Patriā nostram cælum appellat, quòd inde exulamus: clarissimā, quòd illic pura omnia, illustrata: certa: hic turbulēta, tenebris obruta, incerta: ibi pater huius vniuersitatis, & circa omnium regem omnia, vt ad Dionysium Plato scribit. Quomodo illuc confugietur, cùm tātum absit, nec vlla sit eò nostris corporibus via? respōdit vnicam esse apertam & expeditissimam viam sequi Deum, & eius fieri, quantum humana vis valeat, similem. Hæc vna res, nos illuc sustollit.*

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis est dæmon, sed tali, qualis est vnus Christus.

CAP. XVII.

Hoc vt sanetur, quoniā immortali puritati, quæ in summo est, ea, quæ in imo sunt mortalia & immunda conuenire non possunt: opus est quidem mediatore, non tamen tali, qui corpus quidē habeat immortale propinquū summis, animū autem morbidum similē infimis: quo morbo nobis inuideat potius ne sanemur, quàm adiuuet, vt sanemur: sed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritus iustitia, per quam non locorū distantia, sed similitudinis excellentia māsit in summis, mundandis liberandísque nobis verè diuinum præbeat adiutorium. Qui profectò incommutabilis Deus, absit vt contaminationem timeret [a] ex homine, quo indutus est, aut ex hominibus, inter quos in homine conuersatus est. Nō enim parua sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstrauit, nec in carne posse cōtaminari veram diuinitatem: nec ideò putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habent carnem. Hic est, sicut eū prædicat sancta scriptura, mediator Dei & hominum homo Christus IESVS, de cuius diuinitate, qua patri est semper æqualis, & humanitate, qua nobis factus est similis, non hic locus est vt competenter pro nostra facultate dicamus.

L. VI.

L. VIVES.

a EX homine quo indutus est.} *Sic semper Augustin⁹ & Hieronymus, & cæteri Latini scriptores nostræ religionis. Græci* ἄνθρωπον *in Christo dicunt, id est, hominem: nec ferè norunt aliud loquendi genus, cum de assumpto à filio Dei homine loquuntur. Recentiores Theologi, vt ipsi soli de cælo cecidisse videantur, scrutata tota Christi & diuinitate & humanitate, inuenerunt nõ hominẽ assumpsisse, sed humanitatẽ, & hoc dicunt esse aduersum hæreticos tutissimũ, ceu parum tuti futuri essemus Augustini & Hieronymi dictis muniti. At illi, inquiunt, humanitatẽ sensere, cũ hominẽ dixerunt. Loquantur ergo isti vt illi, & sic sentiant. Sed isti linguarũ peritiores, & totius rationis loquendi rudẽ illã vetustatẽ & insciã Latini Græciq; sermonis emendant, & expoliunt. Verùm omniũ falsissimũ est, quod cũ nefas putent à veteribus nostræ pietatis scriptoribus dissentire, ipsi cùm dissentiunt, acuti sibi videntur: alios si à se discedant, antiquis accedentes, hæreticos cõtinuò clament. Nã si quis in scholas frequentibus Theologiæ candidatus, & præcipuè qui religiosiores videri & dici affectant, idq; iã prope obtinuerunt: si quis ergo apud istos aiat Christum assumpsisse hominem, pro hæretico maximis conuitijs exceptus è concessu eijceretur. At, inquiunt, homo nomen est suppositi, humanitas nomẽ est naturæ: quis hæreticus non se irridere nos putet, si hisce vtatur: quis non irrideri, si vtamur?*

Quòd fallacia dæmonũ, dum sua intercessione viã spondet ad Deũ, hoc conatur, vt homines à via veritatis auertat. CAP. XVIII.

FAlsi autem illi fallacésque mediatores dæmones, qui cùm per spiritus immunditiã miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorũ interualla, & per aëreorũ corporum leuitatem, à prouectu animorum nos auocare atq; auertere moliuntur: & nõ viã præbent ad Deum, sed ne via teneatur impediunt: quandoquidem & in ipsa via corporali, quæ falsissima est, & plenissima erroris, qua non iter agit iustitia, quoniã non per corporalẽ altitudinẽ, sed per spiritalẽ, hoc est incorporalem similitudinem ad Deũ debemus ascendere, in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorũ gradus ordinant, inter æthereos deos, & terrenos homines aëreis dæmonibus mediis cõstitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, vt propter hoc interuallum locorũ contrectatione non contaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quàm ho-

mines mundari à dæmonibus credunt,& deos ipsos contaminari potuisse,nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infœlix est,vt ista via mundari se existimet,vbi homines contaminantes,dæmones contaminati,dij contaminabiles prædicantur,& non potius eligat viam, vbi contaminantes magis dæmones euitentur,& ab incommutabili Deo ad ineundam societatem incontaminatorum angelorum,homines à contaminatione mundentur?

Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicuius boni.

CAP XIX.

SEd ne de verbis etiam nos certare videamur, quoniã nonnulli istorum,vt ita dixerim,dæmonicolarum , in quibus & Labeo est,[a] eosdem perhibent ab aliis angelos dici quos ipsi dæmones nuncupant : iam mihi de bonis angelis aliquid video disserendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dæmones vocare,quàm angelos malunt. [b] Nos autem sicut scriptura loquitur,secundum quam Christiani sumus,angelos quidem partim bonos,partim malos, nunquam verò bonos dæmones legimus. Sed vbicunque illarum literarum hoc nomen positum reperitur,siue dæmones,siue dæmonia dicantur,non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi vsquequaq; secuti sunt,[c] vt eorum etiam,qui Pagani appellantur,& deos multos ac dæmones colendos esse contendunt,nullus ferè sit tam literatus & doctus, qui audeat in laude vel seruo suo dicere, dæmonem habes:sed quilibet hoc dicere voluerit non se aliter accipi,quàm maledicere voluisse non dubitare non possit. Quæ igitur nos causa compellit, vt post offensionem aurium tam multarum,vt iam penè sint omnium , quæ hoc verbum non nisi in malam partem audire consueuerunt , quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorum nomine adhibito,eandem offensionem , quæ nomine dæmonum fieri poterat,euitare.

L. VIVES.

Angelus

a EOsdem perhibent ab aliis angelos dici.} Ἄγγελος *enim nuncius est. Hinc in fabulis Græcis legere frequenter est, ἀγγέλου πρόσωπον, vt apud Eurip. ἰφιγένεια, ita cùm sint dæmones nũcij atque interpretes deorũ & hominũ, angeli nominantur, sicut ab eodẽ munere Mercurius angelus. Sic Trimegistus vocat, & Martianus*

nus Capella de dæmonibus loquens, & cùm cogitationum arcana superæ nunciat potestati, angelus poterit nominari.

b Nos autem sicut scriptura loquitur.} *In Euangeliis de angelis bonis crebra mentio, & Christus angelos diaboli nuncupat.*

c Vt eorum etiam qui Pagani.} *Dixi antea, post Christum natū nomen dæmonis fuisse suspectum, & odiosum tanquam rei malefica atque improbæ, non vulgo magis quàm philosophis.*

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit.

CAP. XX.

QVanquam etiam ipsa origo huius nominis, si diuinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. ᵃ δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominari. Apostolus autem Spiritu sancto locutus ait: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Quod rectè aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse: cùm charitas inest: sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimæ quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine charitate: & ideo tam inflati, id est, tam superbi sunt, vt honores diuinos & religionis seruitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi sategerint exhiberi, & quantū possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porrò dæmonum, qua pro meritis possidebant genus humanū, Dei humilitas, quæ in forma serui apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum nesciunt, immunditia elationis inflatæ, dæmonibus similes superbia non scientia.

L. VIVES.

a DÆmones enim dicuntur.} *δαίμω Græcis olim fuit ἐπίσταμαι καὶ γινώσκω, scio & noui inde δαίμων, quasi δαήμων, vt inquit autor magni etymologici. πάντα ἐπιστάμενος καὶ γινώσκων. omnia sciens & noscens, ab eadē mente Plato in Cratylo δαίμονας dictos quasi δαήμονας tradit, à prudentia & peritia rerum quem & alij secuti sunt, velut Capella, qui ait, hos omnes Græci δαίμονας dicunt ἀπὸ τοῦ δαήμονας εἶναι. & Lactantius lib. 2. Dæmones, inquit, grammatici aiunt dictos, quasi δαήμονας, id est, peritos, ac rerum scios, quibus Chalcidius in Timæum Platonis suffragatur.*

Dæmon

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.

CAP. XXI.

IPsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt, vt eidem Domino infirmitate carnis induto, dixerint: Quid nobis & tibi IESV Nazarene? Venisti ante tempus

perdere nos? Clarum est in his verbis quod in eis & tanta sciẽtia erat, & charitas non erat. Pœnam quippe suam formidabant ab illo, non in illo iustitiam diligebant. Tantùm verò eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed sic innotuit, non sicut angelis sanctis, qui eius secundum id quod Dei verbum est participata æternitate perfruuntur, sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorũ tyrannica quodammodo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum, & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus non per id quod est vita æterna, & lumen incommutabile, quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur: sed per quędam tẽporalia suæ virtutis effecta, & occultissimæ signa præsentiæ,[a] quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum, potius quàm infirmitati hominum possent esse cõspicua. Denique quando ea paululum supprimenda iudicauit, & aliquanto altius latuit, dubitauit de illo dæmonũ princeps, eúmque [b] tentauit an Christus esset, explorans quantum se tentari ipse permisit,[c] vt hominem quem gerebat ad nostræ imitationis temperaret exemplum.[d] Post illam verò tentationem, cùm angeli sicut scriptum est, ministrarent ei: boni vtiq; & sancti ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magísque innotescebat dæmonibus, quantus esset, vt ei iubenti,[e] quanuis in illo contemptibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

L. VIVES.

a QVæ angelicis sensibus.} *Miracula enim Christi admirabiliora erant angelis & dæmonibus quàm hominibus, propterea quòd illi causas multarum rerum cùm nossent, videbant omnem naturæ vim superare: homines verò etsi magna atq; admiranda esse non dubitabant, tamen non deerant qui calumniarentur per Beelzebub principem dæmoniorum dæmonia eijci, non tam illud credentes ipsi, quàm conantes vt imperita turba crederet. Quin & alij posterioribus temporibus magnum fuisse impiè mentiti sunt, contra quos in libro De sapientia Christiana Deo adiuuante fusè disputabo.*

b Eúmq; tentaui an Christus esset, explorans.} *Dæmon cũ homines tentat, hoc laborat tantũ, vt peccent: cùm verò Christũ tentabat, non admodum erat de illius peccato solicitus. Sanctiorẽ enim illum sciebat, quàm qui facilè induci posset vt malè faceret, cognoscere*

scere tantùm auebat, an lateret Deus sub humana forma.

c Vt hominem quem gerebat.} *Ne ipse veteri hominum conditioni videretur exemptus, quòd solus abiret intentatus: neu post illum alij, qui eum venerarentur, indignè ferrent tentari se, qui scirent inuidentissimum illum & confidentissimum humani hostem generis, ne à Christo quidem temperasse.*

d Post illam verò tentationem.} *Ex hoc quoque ad exemplum spectat posteritatis. nã vt nullus sine tentatione præteribit, ita qui superior fuerit in ea pugna, solatio ministerióque fruetur angelorum, sicut Hieronymus testatur.*

e Quanuis in illo contẽptibilis.} *Inops, nudus, humili loco natus, sine ostẽtatione humanæ sapientiæ, simili coherte hominum comitatus.*

Quid intersit inter scientiam sanctorum angelorum, & scientiam dæmonum. CAP. XXII.

HIs igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliúmque rerum scientia, qua inflantur dæmones, vilis est: non quòd earum ignari sint, sed quòd illis dei, qua sanctificantur, charitas chara est, præ cuius non tantùm incorporali, verumetiam incommutabili & [a] ineffabili pulchritudine, cuius sancto amore inardescunt, omnia quæ infra sunt, [b] & quod illud est, non sunt: séque ipsos inter illas cõtemnunt, vt ex toto, quod boni sunt, eo bono, ex quo boni sunt, perfruantur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia ista nouerunt, quia eorum principales causas in verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus, quibus causis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. [c] Dæmones autem non æternas temporum causas & quodammodo cardinales in Dei sapientia contemplantur, sed quorundam signorum nobis occultorum, maiore experiẽtia multo plura quàm homines futura prospiciunt, dispositiones quoque suas aliquando prænunciant. Denique sæpe isti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim tẽporabilibus temporalia, & mutabilibus mutabilia coniectare, eísque temporalem & mutabilem modum suæ voluntatis & facultatis inserere, quod dæmonib. certa ratione permissum est. Aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in eius sapientia viuunt, mutationes temporum præuidere, Deíque voluntatem, [d] quæ tam certissima, quàm potentissima est diuini spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis angelis recta discretione donatum est,

Itaque non solùm æterni, verumetiam beati sunt. Bonum autẽ quo beati sunt, Deus illis est, à quo creati sunt. Illius quippe [e] indeclinabiliter participatione, & contemplatione perfruuntur.

L. VIVES.

Amor circa pulchra

a INeffabili pulchritudine cuius sancto amore. } *Amor enim semper est erga pulchra, Socrates apud Platonẽ in Phadro inquit, faciem honestatis & sapientiæ si oculis corporis cerneretur, mirabiles amores excitaturam sui. Quid si Deus ille maximus videretur, qui quàm sit pulcher, vt est in libro Sapientiæ, vel ex hoc licet coniectari, quòd pulcherrima nobis videntur quæ ille condidit. In Conuiuio Platonis Diotima diuinam pulchritudinem vnam esse dicit, quæ à beato debeat homine amari, sicut superiore nobis libro explicatum est.*

b Et quod illud est } *Cùm omnia quæcunque Deus non sunt, præ Deo putent vilia, & contemnenda, seipsos quoque inter cætera, quæ Deus non sunt, habent despicatui. quæ cogitatio ita cõiungit illos Deo, vt affixi beatitudini ipsius, sine vlla cæterarum rerum cura sempiternum sint beatißimi.*

c Dæmones autem non æternas temporum causas. } *Non enim cardinẽ ipsum, in quo sitæ sunt causæ omnes, & in quo voluuntur, intuentur: nec fontẽ norunt, vnde manant, sed quod maiore ingenio, & acutiore quàm nos præditi, tam etiã rerum vsu propter immortalitatem maximo, facilius & præsentia intelligunt, & futura cõiecturis assequuntur, quàm nos. quo fit, vt cùm res omnes nõ ex principiis suis, sed alienis cõiecturis collectæ fallere poßint, dæmones plerunq; ab eis fallantur, & mendacia dicant, etiam cùm se verißima dicere arbitrantur, iactant tamen se nihil ignorare. Nec solùm mentiri dæmonas impuros, sed deos quosque suos Porphyrius credit.*

d Quæ tam certißima quàm potentissima. } *Certitudo voluntatis Dei est, quod quæcunque velit, potest. nam si aliquid esset, quod efficere nequiret, incerta ibi eßet, cùm illud in eius manu non foret sitũ. nunc verò cùm omnia præstare poßit, quæ vult, nihil ea fieri certius potest, hoc est, nihil certius euenturum est, quàm quæ ipsa vult, quippe quæ nihil non efficiet, quod volet, quocirca qui voluntatem Dei spectant, certißimam originem è qua vniuersa proficiscuntur spectant. Idq; quoniam aliud non sit in mundo, quàm quod ea vult, rectè est igitur ab Augustino dictum tam esse voluntatem Dei certißimam, quàm potentißimam, vt potentia, certitudinis voluntatis causa esse videatur. Qui ergo voluntatem illam intuentur angeli, & fœlices animi*

animi, tantum sciunt, quantum proportione beatitudinis videre permittuntur. Neque enim omnes eadem rerum cognitione donãtur, inter quos beatitudinis quoque sunt gradus, idcirco discretionem illius esse ait.

e Indeclinabiliter participatione. } *Semper conuersi & intenti in Deum agunt, ne vel minima auersione miseri fiant, nec tamen non declinãt, quòd aliquid metuant, sed quòd beatitudo illa totos ad se tractos rerum omnium aliarum cogitationem & desiderium ademit, duntaxat cùm illis sit fons ipse omnium, quæ excogitari possunt bona.*

Nomen deorum falso ascribi diis gentium, quod tamen & angelis sanctis, & hominibus iustis ex diuinarum scripturarum autoritate commune est.

CAP. XXIII.

HOs si Platonici malunt deos, quàm dæmones dicere, eísque annumerare, quos à summo Deo conditos deos scribit eorum author & magister Plato, dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum cõtrouersia laborandum est. Si ergo eos sic immortales asserunt, vt tamen à summo Deo factos, etsi non per seipsos, sed ei à quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt: hoc dicunt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum esse sententiam, siue omnium, siue meliorum, in eorum literis inueniri potest. Nam & de ipso nomine, quo huiusmodi immortalem beatámque creaturam deos appellant: [b] ideo inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia & in nostris sacris literis legitur: Deus deorum dominus locutus est. Et alibi: Cõfitemini Deo deorum. Et alibi: Rex magnus super omnes deos. Illud autem vbi scriptum est: Terribilis est super omnes deos: cur dictum sit deinceps ostenditur. Sequitur enim: Quoniàm omnes dij gentium dæmonia: dominus autem cælos fecit. Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est, quos gentes pro diis habent, quæ sunt dæmonia, ideo terribilis, sub quo terrore domino dicebãt. Venisti ante tempus perdere nos? Illud verò vbi dicitur, Deus deorum, non potest intelligi Deus dæmoniorum: & rex magnus super omnes deos, absit vt dicatur rex magnus super omnia dæmonia. Sed homines quoque in populo Dei, eadem scriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi, dij estis; & filij excelsi omnes. Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus est Deus deorum: & super hos deos rex magnus, qui dictus

est rex magnus super omnes deos. Veruntamen cùm à nobis quæritur, si homines dicti sunt dij, quod in populo Dei sunt, quem per angelos vel per homines alloquitur Deus: quanto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines peruenire. Quid respondebimus, nisi non frustrà in scripturis sanctis expressius homines nuncupatos deos, quàm illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum excellentiam aliquẽ eorum nobis constituere Deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facilè est euitare. Et euidentius dici debuerũt homines dij in populo Dei, vt certi ac fidẽtes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus est Deus deorum, quia etsi appellentur dij immortales illi ac beati, qui in cælis sunt, non tamen dicti sunt dij deorum, id est, dij hominum in populo Dei constitutorum quibus est dictum: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Hinc est quod ait Apostolus: Et si sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, sicuti sunt dij multi, & domini multi, nobis tamen vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Non multum ergo de nomine discepãdum est, cùm res ipsa ita clareat, vt à scrupulo dubitationis aliena sit. Illud verò quod nos ex eorum immortalium beatorum numero missos angelos esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annunciarent, illis non placet, quia hoc ministerium nõ per illos, quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantùm non etiam beatos audent dicere, aut certè ita immortales ac beatos, vt tamẽ dæmones bonos nõ deos sublimiter collocatos, & ab humana contrectatione semotos. Quanuis nominis controuersia videatur, tamen ita detestabile est nomen dæmonum, vt hoc modis omnibus à sanctis angelis nos remouere debeamus. Nunc ergo ita liber iste claudatur, vt sciamus immortales ac beatos, quomodolibet vocẽtur, qui tamẽ facti ac creati sunt, medios non esse ad immortalitatem beatitudinémque perducendis mortalibus miseris, à quibus vtraque differentia separantur. Qui autem medij sunt communem habendo immortalitatem cum superioribus, miseriam cum inferioribus; quoniam merito malitiæ sunt miseri, beatitudinem quam non habent inuidere nobis

possint

possint potius quàm præbere. Vnde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tanquam adiutores colere debeamus, quos potius deceptores euitare debemus. Quos autem bonos & ideo non solùm immortales, verumetiam beatos deorum nomine sacris & sacrificiis propter vitam beatam post mortem adipiscendam colendos putant, qualescunque illi sint, & quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per tale religionis obsequium nisi vnum Deum coli, à quo creati, & cuius participatione beati sunt, adiuuante ipso in sequenti libro diligentius disseremus.

L. VIVES.

a EIsque annumerare, quos à summo Deo conditos.} *Plato in Timæo Deum illum summum, & rerum omnium parentem creasse ait reliquos omnes deos.*

b Ideo inter nos & illos penè nulla dissensio.} *Cyprianus inquit deos participatione plures esse neminem negare, & Bœtius omnem beatum ait Deum esse, sed natura vnicum esse Deum, participatione nihil prohibere plures esse. Ac profectò data est nobis per Christum facultas vt filij Dei simus.*

c A quibus vtraque.} *Alibi à quibus vtraque differentia miseria & mortalitate separantur. Qui autem medij sunt communem habent.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei,

LIBER DECIMVS.

Veram beatitudinem siue angelis, siue hominibus, per vnum Deum tribui etiam Platonicos definisse: sed vtrum hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, vni tantùm Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse quærendum.

CAP. I.

Omnium certa sententia est, qui ratione quoquo modo vti possunt, beatos esse omnes homines velle. Qui autem sint, vel vnde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæq; controuersiæ concitatæ sunt: in quibus philosophi sua studia & otia contriuerunt, quas in medium adducere, atq; discutere, & longũ est, & non necessarium. Si enim recolit, qui hæc legit, quid in libro egerimus octauo in eligendis philosophis, cũ quibus hæc de beata vita, quæ post mortem futura est, quæstio tractaretur: vtrum ad eam vni Deo vero, qui etiam est deorum effector, an plurimis diis religione sacrísque seruiendo peruenire possimus: non etiam hîc eadẽ repeti expectet, præsertim cùm possit relegendo, si fortè oblitus est, adminiculari memoriã. Elegimus enim Platonicos omnium philosophorum meritò nobilissimos: propterea, quia sicut sapere potuerunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualẽ hominis animã: nisi participato lumine illius Dei, à quo & ipsa & mundus factus est, beatam esse non posse. Ita illud quod omnes homines appetunt, id est vitam beatã, quenquã isti assecuturũ negant, qui non

non illi vni optimo, qui est incõmutabilis Deus, puritate casti amoris adhæserit. Sed quia ipsi quoq; siue cedentes vanitati errorique populorum, siue vt ait Apostolus, Euanescentes in cogitationibus suis multos deos colendos ita putauerunt, vel putari voluerunt, vt etiam quidã eorum dæmonibus diuinos honores sacrorum & sacrificiorum deferendos esse censerent: quibus iam non parua ex parte respondimus. Nunc videndum ac differendum est, quantũ Deus donat immortales: ac beati in cælestibus sedibus,[a] dominationibus, principatibus, potestatibus constituti, quos isti deos, & ex quibus quosdam vel bonos dæmones, vel nobiscum angelos nominant, quomodo credendi sint velle à nobis religionem pietatémque seruari: hoc est, vt apertius dicam, vtrum etiam sibi, ad tantũ Deo suo, qui etiã noster est, placeat eis vt sacra faciamus: & sacrificemus: vel aliqua nostra seu nosipsos religionis ritibus consecremus? Hic est enim diuinitati, vel si expressius dicendũ est, deitati debitus cultus, propter quem vno verbo significandum: quoniam satis idoneum nõ occurrit Latinum, Græco vbi necesse est insinuo quid velim dicere. [b] Latriam quippe nostri vbicunq; sanctarũ scripturarũ positũ est, interpretati sunt seruitutẽ. Sed ea seruitus, quæ debetur hominibus, secundũ quam præcipit Apostolus, seruos dominis suis subditos esse debere: alio nomine Græcè nuncupari solet. Latria verò secundum cõsuetudinem qua locuti sunt, qui nobis diuina eloquia cõdiderunt, aut semper aut tam frequenter, vt penè semper ea dicitur seruitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. [c] Dicimur enim etiam colere homines, [d] quos honorifica vel recordatione vel præsentia frequentamus. Nec solùm ea, quibus nos religiosa humilitate subiicimus,[e] sed quædam etiã quæ subiecta sunt nobis coli perhibentur. Nam ex hoc verbo agricolæ & coloni & incolæ vocantur. Et ipsos deos non ob aliud appellant cælicolas, nisi quòd cælum colant: non vtique venerando, sed inhabitando tanquam cæli quosdam colonos: [f] non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitali solo propter agriculturam sub dominio possessorum, sed, sicut ait quidam Latini eloquij magnus autor,

Vrbs antiqua fuit, & Tyrij tenuere coloni.

Ab incolendo enim colonos vocauit, non ab agricultura. Hinc & ciuitates à maioribus ciuitatibus velut populorum exami-

nibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi niſi Deo, propria quadam notione verbi huius veriſſimum eſt. Sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè vno verbo ſignificari cultus Deo debitus nõ poteſt. Nam & ipſa religio quanuis diſtinctius non quemlibet, ſed Dei cultum ſignificare videatur: vnde iſto nomine interpretati ſunt noſtri eam [h] quæ Græcè θρησκεία dicitur: [i] tamen quia Latina loquendi conſuetudine, non ſolùm imperitorum, verumetiam doctiſſimorum & cognationibus humanis atque affinitatibus, & quibuſque neceſſitudinibus dicitur exhibenda religio: non eo vocabulo vitatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæſtio: vt fidenter dicere valeamus, religionem non eſſe niſi Dei cultum: quoniam videtur hoc verbum à ſignificanda obſeruantia propinquitatis humanæ inſolenter auferri. Pietas quoq; propriè Dei cultus intelligi ſolet, quam Græci εὐσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur. [k] More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror eueniſſe, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eáque ſibi [l] vel pro ſacrificiis, [m] vel præ ſacrificiis placere teſtatur. Ex qua loquẽdi conſuetudine factum eſt, vt & Deus ipſe dicatur prius [n] quẽ ſanè Græci nullo ſuo ſermonis vſu εὐσεβεῖν vocant: quanuis εὐσέβειαν pro miſericordia illorum etiam vulgus vſurpet. Vnde in quibuſdam ſcripturarum locis, vt diſtinctio certior appareret, non εὐσέβειαν, quod ex bono cultu, ſed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compoſitum reſonat, dicere maluerunt. Vtrumlibet autem horum, nos vno verbo enunciare non poſſumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nuncupatur, & Latinè interpretatur ſeruitus: ſed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autem religio dicitur: ſed ea quæ nobis eſt erga Deum, vel quam illi θεοσέβειαν, nos verò non vno verbo exprimere, ſed Dei cultum poſſumus appellare: hanc ei tantùm Deo deberi dicimus, qui verus eſt Deus, facítque ſuos cultores deos. Quicunque igitur ſunt in cæleſtibus habitationibus immortales & beati, ſi nos non amant, nec beatos eſſe nos volunt, colendi vtique non ſunt. Si autem amant, & beatos volunt, & profectò inde volunt, vnde & ipſi ſunt: an aliunde ipſi beati, aliunde nos?

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a DOminationibus, prin. } *Iamblichus in mysteriis, ex superis alios angelos, alios archangelos, alios dæmones, alios heroes, alios potestates, alios principatus nominat, eósq; dicit varius formis rationibúsque apparere, quos omnes reliqui Platonici & deos & dæmones nuncuparunt.*

b Latriam q. n. } λατρεύω *est* δουλεύω, *quasi seruio: sed posteà factum est ut esset* σέβομαι *teste Suida. Augustinus seruitutem hominibus debitam non latriam appellari vult, sed alio nomine, puta* δουλείαν. *Nam ad Ephesios 6. quem locum citat, sic est Græcè:* οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. *Hinc est illa distinctio facta de adoratione latria, dulia, & hyperdulia, Valla docet* λατρείαν *&* δουλείαν *idem esse, & vtrunque significare seruitutem. quod ex Suida ostendi, qui & ait:* λατρεία, δουλεία ἐστὶ ἐπὶ μισθῷ. *Seruitutem esse mercenariam. Nam apud Xenophontem in 3. Cyripædiæ loquitur maritus:* ἐγὼ μὲν ὦ Κῦρε κἂν τῆς ψυχῆς πριαίμην, ὥστε μήποτε λατρεῦσαι ταύτην. *Hoc est: Ego verò Cyre vel anima redemerim, ne vnquam hæc seruiret.* Τὴν *vxor,* ἑαυτοῦ ψυχῆς ἂν πρίαιτο, ὥστε μὴ δουλεύειν, *sua ipsius anima emerit, ne seruiat. Quin & in sacris literis* λατρεύειν *de seruitute dicitur, vt in Leu. Omne opus seruile non facietis,* λάτρευτον *Et iterum: De semine tuo non dabis seruire principi.* λατρεύειν. *Et in Iob, mendica* λάτρις. *dicitur. Sed admonendi sunt Latini, duliam & latriam penultimam habere longam, ne breuem faciant.*

c Dicimur enim etiam c. h. } *Sic & adorare etiam in sacris libris.*

d Quos honorificatione. } *Legendum, honorifica, vel recordatione, vel præsentia.*

e Sed quædam etiam } *Non mirum: nam colere est tractare & exercere. Sic colimus omnia, quibus studemus, vt literas, arma, ludos, terram, & similia, & habitare.*

f Non sicut appellantur coloni. *Qui alienũ agrum colunt conducititium, sunt coloni. Quemadmodũ in vrbe inquilini, qui in ædibus cõductis habitant: & coloni agricolæ, qui agrum colunt etiam suum, & qui aliò mittuntur inhabitatum. Vnde sunt coloniæ, quas tam multas*

Romani misêre, vt de aliis taceam Græcis Asianísque. Illa verò quæ mittunt metropoles vocantur suarum coloniarum.

g Tyrij tenuere coloni. } *Nam à Tyriis Carthago condita est, qui eò venerunt tanquam coloni cum Didone Elissa fugiente fratrem post Sichæi mariti cædem. Huius historiæ plena sunt omnia.*

h Quæ Græcè θρησκεία. } *Suidas:* θρησκεία λατρεία· θρησκεύει θεοσεβεῖ. ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς λέγεται γάρ, ὡς ὀρφεὺς θρᾷξ πρῶτος ἐπιτεχνολόγησε τὰ ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾶν θεὸν θρησκεύειν ἐκάλεσεν, ὡς θρᾳκὸν ὄντα τῆς εὑρήσεως, ἢ ἀπὸ τοῦ θεοῦ θρησκεύειν, ὅ ἐστιν ὁρᾶν. *hoc est. Threscia latria idē cultus: & Thrisceni venerantur Deum. seruit diis. Narrāt enim Orphea Thracem primum arte mysteria Græcorum tradidisse, & cultum deorum Thresciam nominasse, quòd Thracium esset id inuentum, aut à threscendo deum, quod est videre.*

i Tamen quia Latina loquēdi cōsuetud. } *Nā religio & pietas pro eodē capiuntur: at pietas patriæ, parētib. sanguineq; iūctis debetur.*

k More autem vulgi hoc nomen etiam. } *Pios enim indoctum vulgus misericordes vocat, & pietatem misericordiam. Sic Hispani & Galli, qui Latinè loquuntur minus eruditè.*

l Vel pro sacrificiis. } *Alibi hoc deest.*

m Vel præ sacrificiis. } *Vnde est illud, Misericordiam volo, & non sacrificium.*

n Quem sanè Græci nullo suo sermonis vsu εὐσεβεῖν vocant. } *Nullo vsu eruditorum.*

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit. CAP. II.

SEd non est nobis vllus cum his excellentioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderūt enim, suísque literis multis modis copiosissimè mandauerunt, hinc illos, vnde & nos fieri beatos, obiecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis: & aliud est, quàm illi, à quo illustrantur vt clareant, atque eius participatione perfecti beatíque subsistunt.[a] Sæpe multúmque Plotinus asserit sensum Platonis explanans: ne illam quidem, quam credūt esse vniuersitatis animam, aliunde beatam esse quàm nostram: ídque esse lumen quod ipsa non est, sed à quo creata est: & quo intelligibiliter illuminante, intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incorporea de his cælestibus conspicuis amplísque corporibus,[b] tāquam ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis obiectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animā rationalē, siue potius intelle-

tellectualis dicēda sit, ex quo genere etiam immortaliũ beatorúmq; animas esse intelligit, quas in cælestibus sedibus habitare non dubitat, nõ habere supra se naturã, nisi Dei, qui fabricatus est mundũ, à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quàm vnde præbetur & nobis, consonans Euangelio, vbi legitur: [c] Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, [d] vt omnes crederent per eum. [e] Non erat ille lumen, sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, [f] quod illuminat omnem hominẽ [g] venientem in hunc mundum. In qua differentia satis ostenditur animam rationalem, vel intellectualem, qualis erat in Ioanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Ioannes fatetur, vbi ei perhibens testimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus.

L. VIVES.

a SÆpè mulúmque Plotinus } *Nam ex contemplatione patris illius optimi & pulcherrimi omnis beatitudo manat, vt ipse in opere De contemplatione docet: & alio in loco animas nostras laboribus corporis persunctas, fruituras ea beatitudine dicit, quam sine interpellationibus sempiternam possidet anima mundi.*

b Tanquam ille sit sol. } *Princeps mundi, vnde beatitas manat, & ipsa anima mundi sit luna.*

c Fuit homo missus. } *Ne, quia angelus dicitur nuncius, qui mittitur: & Ioannes cùm sit missus, angelus etiã nominatur, putaret aliquis ex cælestibus illum spiritibus vnum esse, præfatus est Euãgelista hominem esse, nec à se vel à quoquam alio potuisse ad rem tantam nunciandam mitti, quàm à Deo.*

d Vt omnes crederent per eum. } *Non in eum, inquit Beda: nam execrandus homo, qui in homine confidit: sed per Ioannis testimonium crederent luci. Tametsi ambiguum potest esse apud Græcos an sit, omnes credant per Ioannem, an per lucem: nam est δι' αὐτοῦ quod genere distingui non potest.*

e Non erat ille lumen. } *Græcè οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. In articulo τὸ latere mysterium putat Theophylactus. Sancti enim lumina sunt, etiam teste Domino: Vos estis lux mundi. Et Ioannes lucerna dicitur: sed non sunt τὸ φῶς, id est, ipsum lumen: nam lumina sunt de lumine ipso deriuata. Hinc est id, quod sequitur: Erat lux vera. Quæris Augustinus, cur additum sit vera. Quoniam, inquit, illuminatus*

dicitur lux: sed vera lux illa est, quæ illuminat. Seu vt articulus τὸ lumen significet, de quo est modò locutus, quasi non erat Ioannes illud de quo dicebam, lumen.

f Quod illuminat omnem hominem.} *Non quia nullus est hominũ, qui non illuminetur, sed quia nisi ab illo nullus illuminatur: vel, vt Chrysostomus dicit: illustrat vnunquenq; hominem: quantum ad ipsum pertinet. Si verò aliqui mētis oculis clausis luminis huius radios non admiserunt, non à lucis natura tenebræ generatæ sunt, sed à nequitia illorum, qui vltrò se tanto bono fraudant, alioqui in vsum vniuersorum per orbem sparso.*

g In hunc mundum.} *Græcè est,* Εἰς τὸν κόσμον, *In mundum. Origenes ἀλληγορικῶς enarrat, eos illuminari à Christo, qui in mundum virtutum veniunt, non vitiorum.*

De vero Dei cultu à quo Platonici quamuis creatorem vniuersitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos, siue bonos, siue malos, honore diuino. CAP. III.

QVæ cùm ita sint, si Platonici, vel quicunque alij ita senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent: nec euanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim autores fierent, partim resistere non auderent: profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, vt immortales ac beati esse possimus, vnum Deum deorum colendum, qui & noster est, & illorum.

Quòd vni vero Deo sacrificium debeatur.

CAP. IIII.

HVic nos seruitutem, quæ latria Græcè dicitur, siue in quibusque sacramētis, siue in nobisipsis debemus. Huius enim templum simul omnes, & singuli tépla sumus,[a] quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus, quàm in singulis maior, quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur, [b] Cùm ad illum sursum est, eius est altare cor nostrum: [b b] eius vnigenito eum sacerdote placamur: ei cruentas victimas cædimus, quando vsque ad sanguinem pro eius veritate certamus: ei suauissimum adolemus incensum, cùm in eius conspectu pio sanctóque amore flagramus: [c] ei dona eius in nobis, nósque ipsos vouemus, & reddimus: ei beneficiorum eius solennitatibus festis & diebus statutis dicamus, sacramúsque memoriã, ne volumine temporũ ingrata subrepat obliuio, ei sacrifi-

crificamus hostiam humilitatis & laudis in ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc videndum sicut videri poterit, eique cohærendum ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & eius nomine consecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligentes, vel potius religentes, amiseramus enim negligentes: [d] hunc ergo religentes, vnde & religio dicta perhibetur, ad eũ dilectione tendimus, vt perueniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrum de cuius fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere, cuius vnius anima intellectualis incorporeo si dici potest, amplexu, [e] veris impletur fœcũdatúrq; virtutibus. Hoc enim bonum diligere, in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonũ debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota lex pendet & prophetæ: [f] Diliges [g] Dominum [h] Deum [i] tuum [k] in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua: [l] & diliges proximum tuum tanquam teipsum. Vt enim homo sese diligere nosset, cõstitutus est ei finis, quò referret omnia quæ ageret, vt beatus esset. Nõ enim qui se diligit, aliud esse vult quàm beatus. Hic autem finis est, adhærere Deo. Iam igitur scienti diligere seipsum, cũ mandatur de proximo diligendo, sicut seipsum: [m] quid aliud mandatur, nisi vt ei quantum potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantùm Deo debita seruitus. Quæcunque igitur immortalis potestas quantalibet virtute prædita, si nos diligit sicut seipsam, ei vult esse subditos, vt beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum misera est, quia Deo priuatur: si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo. Illi enim potius diuinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis viribus fauet, qua scriptum est: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Nam, vt alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus, sacrificium certe nullus hominum est, qui audeat dicere deberi, nisi Deo soli. Multa deniq; de cultu diuino vsurpata sunt, quæ honoribus deferuntur humanis: siue humilitate nimia, siue adulatione pestifera: ita tamen, vt quibus ea deferuntur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi: si autẽ eis multum additur, [n] & adorandi. Quis verò sacrificandum censuit: nisi ei, quem Deũ aut

sciuit, aut putauit, aut finxit? Quàm porrò antiquus sit in sacrificando Dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicāt, quorū maioris De⁹ reprobauit sacrificiū, minoris aspexit.

L. VIVES.

a QVia & omnium concordiam.} *Quae est ecclesia.*

b Cùm ad illum sursum.} *Hoc est quod in missa submur facere, cū ad participationē sacrorū qui intersunt, praparātur. Admonemur, cura omni & cogitatione inferiorū rerum abiecta, nos totos ad cogitationē, ad amorē Dei cōuertere, illicq; vti simus toti ceu alis quibusdā mentis elati. Ita enim purgatur animus, qui se sordibus istis extricat, praparatq; semetipsū dignū Deo templū.*

bb Eius vnigenito eum sacerdote placa.} *Locus non caret mēdo, nescio an sic legendum: Eius vnigenito sacerdote eum placamus: vt sit placamus patrem sacerdote filio sacrificium offerente: an sic, eius vnigenito cum sacerdote placemus: vt sit, nos cum sacerdote agente sacra placemus eius vnigenito.*

c Ei dona eius in nobis} *Si quid damus Deo, non nostrū, sed suū illi reddimus. Nec gratius quicquā possumus Deo facere, quàm bona nostra in fontē illum vnde manarunt, referre. Hoc Psalmista significat, dicens: Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomē Domini inuocabo. Vnica est hic relatio gratiae si gratiam habeas.*

d Hunc ergo religētes, vnde & religio.} *Cic. 2. de nat. deo. religionē à relegendo dictā esse putat, quod sit ceu cognitio Dei, quod cū illo Mercurij dicto cōsentit: θεοσέβεια, γνῶσις θεοῦ. Religio notitia est Dei. Lact. li. 4. à religando religionē mauult esse nominatā: quasi Deo obstricti & religati sint religiosi pietatis vinculo. Aug. à religēdo. Credo quod allusione nominis ad manū ex occasione capta.*

e Veris impletur fœcundatúrque.} *Plato in Conuiuio, hominem beatum pulchritudinis diuina inspectione ait, non simulachra, sed veras & expressas virtutes pariturum, aliturúmque.*

f Diliges.} *Matt. 22. O quàm paucis indiget humana vita legibus? quàm nihil opus est vero Christiano, imò verò homini: sed verus homo nō est, nisi Christū agnoscat & colat. Quàm igitur nihil op⁹ est digestis, aut codicibus, nihil glossis consilijs, cautelis? vt paucis verbis magnus ille magister quemadmodū vnicuiq; viuendū sit, docet? Ama quàm potes maximè, qui supra te est, & nō aliter qui prope te quā te. quod si feceris, tu solus leges omnes, iuráq; scies, & seruabis, quae alij magnis sudoribus vix discunt, multis incitamentis & terroribus vix seruāt. eris maior philosophus Pythagora &*

Platone

Platone cum suis omnibus peregrinationibus & numeris: maior Aristotele cum suis disputationibus librisque conscriptis. Diliges, inquit, Quid potest esse dulcius dilectione? Non metuere, non fugere, non horrere; raciperis.

g Dominum.} *Vt scias illum esse reuerendum, nam* Dominus *est.*

h Deum.} *Quia vnus est.*

i Tuum.} *Et si multorum est, tamen vniuscuiusque fit per cultum proprius, nec desinit tamen communis esse.*

k In toto corde tuo.} *Aug. lib. de Doct. Christ. Deum ex toto corde diligere praeciperis: vt omnes cogitationes tuas: ex tota anima tua, vt omnem vitā tuam: ex tota mente tua, vt omnem intellectum tuum in illū conferas, à quo habes ea quae confers. Nullā igitur vitae nostrae partem reliquit, quae vacare debeat, & quasi locū dare, vt alia re velit frui. Origenes sic explicat, Ex toto corde, secundum totam recordationem, & operationem, & cogitationem. Ex tota anima, vt parati sint eam ponere pro pietate Dei. In tota mente, nihil aliud quàm quae Dei sunt proferentes.*

l Et proximum tuū.} *Aug. primo de doct. Christ. vnunquemq; hominē proximū esse alteri dicit. Et Christus simile pronuntiat hoc mandatū esse superiori. nā, vt Chrysostomus inquit, imago Dei est homo: quo fit, vt qui hominem diligit, Deum videatur diligere. Hoc praeceptum tā est naturae aptum & cōgruens, vt Gentiles philosophi sint ei suffragati. Nam vnunquenque hominem cuiuis alteri à natura conciliatum esse dicunt, ita omnes inter se sunt naturâ amici. Porrò inter leges amicitiae illam ponūt de primis, vt amicus amicum non secus diligat quàm se, nam & alterum se esse putat.*

m Quid aliud mandatur.} *Cùm nihil sit quod magis optet homo, quàm beatitudinem si tantum diligit fratrem, quantum se, eam nihilominus & illi debet optare, curaréque, vt quò ipse contendit ire, eò & ille intendat.*

n Et adorandi.} *Nam homines etiam in sacris literis adorantur genere quodam reuerentiae & cultus.*

De sacrificiis quae Deus non requirit, sed ad significationem eorum obseruari voluit quae requirit. CAP. V.

QVis autem ita desipiat, vt existimet aliquibus vsibus Dei esse necessaria, quae in sacrificiis offerūtur? Quod cùm multis locis diuina scriptura testetur, ne longū faciamus, breue illud de Psalmo cōmemorare sufficerit. Dixi Domino, Deus meus es tu: [a] quoniam bonorum meorum non eges. Nō solùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili

atque terrena,sed ne ipsa quidē iustitia hominis Deum egere credendū est,totúmq; quod rectè colitur Deus homini prodesse,nō Deo. Neq; enim fonti se quisquā dixerit profuisse si biberit,aut luci si viderit. Nec quod ab antiquis patribus talia sacrificia facta sunt in victimis pecorū, quæ nūc Dei populus [b] legitimè nō facit,aliud intelligendū est,nisi rebus illis eas res fuisse significatas,quæ agūtur in nobis,ad hoc vt inhæreamus Deo,& ad eundē finē proximo cōsulamus. Sacrificiū ergo visibile inuisibilis sacrificij sacramētū,id est,sacrū signū est. Vnde ille pœnitens apud prophetā,vel ipse propheta quærens Deū peccatis suis habere propitiū: Si voluisses,inquit,sacrificiū,dedissem,vtiq; holocaustis non delectaberis. Sacrificiū Deo,spiritus cōtribulatus,cor cōtritū & humiliatū [c] Deus nō spernet. Intueamur quēadmodū vbi Deū dixit nolle sacrificiū,ibi Deū ostendit velle sacrificiū. Nō vult ergo sacrificiū trucidati pecoris,sed vult sacrificiū cōtriti cordis. Illo igitur quod eum nolle dixit,hoc significatur,quod eum velle subiecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit,quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratia voluptatis. Nā si ea sacrificia quæ vult, quorū hoc vnum est,cor contritū & humiliatum dolore pœnitendi,nollet eis sacrificiis significari,quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est,nō vtiq; de his offerendis in lege veteri præcepisset: & ideo mutanda erant opportuno certóq; iā tempore,ne ipsi Deo desiderabilia,vel certè in nobis acceptabilia, ac non potius quæ his significata sunt,crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: Si esuriero,inquit,nō dicā tibi: meus est enim orbis terræ,& plenitudo eius. Numquid mãducabo carnes taurorū,aut sanguinē hircorū potabo? Tanquā diceret, Vtique si mihi necessaria essent,non à te peterem,quæ habeo in potestate. Deinde subiungens,quid illa significent: immola,inquit, Deo sacrificiū laudis,& redde altissimo vota tua. Et inuoca me in die tribulationis,& eximā te,[d] & glorificabis me.[e] Item apud alium prophetam: In quo,inquit,apprehendā dominum, assumā Deum meū excelsum? Si apprehendā illū in holocaustis in vitulis anniculis? Si acceptauerit dominus in milibus arietū,aut in denis milibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea pro impietate mea,fructū ventris mei pro peccato animę meæ? Si annūciatū est tibi homo bonū,aut quid dominus exquirat à te,nisi facere iudiciū,& diligere misericordiā, & paratū esse ire cum domino Deo tuo? Et in huius prophetæ verbis

verbis vtrunque distinctum est, satísque declaratū illa sacrificia non requirere Deum: quibus significantur hęc sacrificia quæ requirit Deus: [f] in epistola quæ inscribitur ad Hebræos: Benefacere, inquit, & communicatores esse nolite obliuisci. [g] talibus enim sacrificiis placatur Deus. Ac per hoc vbi scriptū est: Misericordiā magis volo quàm sacrificiū: nihil aliud quā sacrificio sacrificiū prælatū oportet intelligi. quoniam illud quod ab hominib. appellatur sacrificiū, signū est veri sacrificij. Porrò autē misericordia verū sacrificiū est: vnde dictum est, quod paulò antè cómemoraui: Talib. enim sacrificiis placatur Deus. Quæcūq; igitur in ministerio tabernaculi siue tēpli multis modis de sacrificiis legūtur diuinitus esse præcepta, ad dilectionē Dei & proximi significandā referūtur. In his enim duobus præceptis, vt scriptū est, [h] tota lex pēdet & prophetæ.

L. VIVES.

a QVoniam bonorum meorum nó eges.} *Ille verè est dominus alterius, qui bonis eius non eget, cùm hic egeat illius.*

b Legitimè nō facit.} *Melius in aliis libris habetur, legit, nō facit.*

c Deus non spernet.} *Iuxta Lxx. ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.*

d Et magnificabis me.} *In antiquis exemplaribus: Et glorificabis me, Vulgò. Et honorificabis me. Sed magis ad rationem verbi August. Nam Græcè καὶ δοξάσεις με. & sic in Hebraica veritate Hieronymus interpretatur tametsi inter hæc nihil intersit.*

e Item apud alium prophetam.} *Michea 6. ex interpretatione Lxx. In Hebraico habetur, vt Hieronymus vertit: Et solicitum ambulare cum Deo tuo. Theodotio significantius expreßit: καὶ ἀσφαλίζου τοῦ πορεύεσθαι μετὰ τοῦ θεοῦ, id est, Caue diligēter, vt ambules cum Deo tuo, ita vt secta videatur, & æmulatio Dei.*

f In epistola quæ inscribitur.} *Significat incertum esse autorem.*

g Talibus enim sacrificiis placatur Deus.} *In antiquis, Placetur Deo, vtrunque melius, quàm quo modo vulgo habemus, Promeretur Deus. Græcè est, τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός, quod etiam posset verti, propitiatur Deus, vel, litatur Deo.*

h Tota lex pendet.} *Ad hunc finem omnia referuntur. Hic est scopus, in quem dicta omnia coniiciuntur.*

De vero perfectóque sacrificio. CAP. VI.

PRoinde verum sacrificium est omne opus, quod agitur, vt sancta societate inhæreamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati esse possimus. Vnde & ipsa misericordia, qua homini subuenitur,

si propter Deum non fit,non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res diuina est: ita vt hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellauerint. Vnde ipse homo Dei nomini consecratus,& Deo deuotus, inquantum mundo moritur, vt Deo viuat, sacrificium est. Nam & hoc ad misericordiam pertinet, quam quisque in seipsum facit. Propterea scriptū est: Miserere animæ tuæ placens Deo. Corpus etiam nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei,vt exhibeatis corpora vestra hostiā viuam,sanctam, Deo placentem,rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore tanquam famulo, vel tanquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur,sacrificium est:quanto magis anima ipsa cùm se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat,eíque tanquam incommutabili formæ subdita,reformetur: hinc ei placens,quod ex eius pulchritudine acceperit,fit sacrificium. Quod idē Apostolus consequenter adiungēs:Et nolite,inquit,conformari huic seculo: sed reformamini in nouitate mentis vestræ,ad probādum quæ sit voluntas Dei,quod bonum,& beneplacitum,& perfectū. Cùm igitur vera sacrificia opera sint misericordiæ,siue in nosipsos, siue in proximos:quæ referuntur ad Deum: opera verò misericordiæ nō ob aliud fiant,nisi vt à miseria liberemur, ac per hoc vt beati simus:quod non fit,nisi à bono illo, de quo dictū est,Mihi autem [a] adhærere Deo bonum est,profectò efficitur, vt tota ipsa redempta ciuitas, hoc est congregatio societásq; sanctorum, vniuersale sacrificium offeratur Deo per [b] sacerdotem magnum,qui etiā seipsum obtulit in passione pro nobis,vt tanti capitis corpus essemus [c] secundùm formam serui. Hanc enim obtulit,in hac oblatus est,quia secundū hanc mediator est: in hac sacerdos,in hac sacrificiū est. Cùm itaq; nos hortatus esset Apostolus, vt exhibeamus corpora nostra hostiam viuam,sanctam,Deo placentē, rationabile obsequium nostrum,& non conformemur huic seculo, sed reformemur in nouitate mentis nostræ: [d] ad probandum quæ sit voluntas Dei,quod bonum & beneplacitum,& perfectū, quod totum sacrifi-

sacrificium nosipsi sumus. Dico enim, inquit, per gratiam Dei quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis non plus [e] sapere, quàm oportet sapere, sed sapere, [f] ad temperantiam: sicut vnicuique Deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem mēbra non eosdem actus habent: ita multi vnum corpus sumus in Christo: singuli autem, alter alterius membra, habentes dona diuersa secundum gratiam quæ data est nobis. Hoc est sacrificium Christianorum, multi vnū corpus sumus in Christo: quod etiam sacramento altaris fidelibus noto frequentet Ecclesia, vbi ei demonstratur, quod in ea oblatione quam offert, ipsa offeratur.

L. VIVES.

a Adhærere Deo bonum est. } *Summum bonum, & absolutū.*
b Per sacerdotem magnum. } *Christum, non ex ordine Aaron, sed Melchisedech, qui semel tantùm ingressus in sancta, pacem Dei vnica hostia corpore suo immolato inuenit.*
c Secundum formam serui. } *Humanitas Christi huius ecclesiæ caput est. Diuinitas verò anima & vita.*
d Ad probandum quæ sit voluntas Dei. } *Sic etiam hunc locum legit epistola octogesimasexta: quod Erasmus in Annotationibus miratur: nam Græcè est, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον, hoc est, sicut vulgò habemus, bona, & beneplacens, & perfecta, vt de voluntate intelligatur, τὸ θέλημα. Sed Augustinus vel ad sacrificium refert, vel certè simpliciter: vt intelligatis, quæ sit voluntas Dei, quid etiam bonum ipsum, & beneplacens, & perfectum, cum quo Ambrosius consentit.*
e Sapere. } *Cogitare, sentire, de se, aliisque, & fratribus, & rebus.*
f Ad temperantiam. } *εἰς τὸ σωφρονεῖν. in quo est mediocritas quædam totius vitæ, sicut etiam in temperātia, quemadmodum Cicero docet primo Offic. ex Platone, libro Tuscul. quæstionū tertio, temperatū à Græcis σώφρονα vocari scribit. & quam illi σωφροσύνην, tum temperantiam se dicit vertere, tum moderationem, nonnunquam etiam modestiam. Et ambigit, an ea virtus frugalitas dici possit.*

Quòd sanctorum angelorum ea sit in nos dilectio, vt nos non suos, sed vnius veri Dei velint esse cultores.

CAP. VII.

Merito illi in cælestibus sedibus constituti, immortales & beati, qui creatoris sui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius veritate certi, cuius munere sancti sunt: quoniam nos mortales & miseros, vt

immortales beatíque simus, misericorditer diligunt, nolunt nos sibi sacrificare, sed ei, cuius & ipsi nobiscum sacrificium se esse nouerunt. Cum ipsis enim sumus vna ciuitas Dei, cui dicitur in Psalmo: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna ciuitate vbi Dei voluntas intelligibilis atque incōmutabilis lex est,[a] de illa super nos quodammodo cura geritur. Nāque ibi cura de nobis ad nos administrata per angelos sancta illa scriptura descendit, vbi legitur: Sacrificans diis eradicabitur, nisi domino soli. Huic scripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta sunt attestata miracula, vt satis appareat, cui nos sacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt esse quod sibi.

L. VIVES.

a DE illa super nos quodammodo.} *Alibi sic est: De illa superna quodammodo curia. Gerit nanque ibi curas de nobis ad nos ministrata per angelos.*

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.

CAP. VIII.

NAm nimis vetera si commemorem, longius quàm sat est, reuoluere videbor: quæ miracula facta sint attestantia promissis Dei. quibus ante annorum milia prædixit Abrahæ, quod in semine eius omnes gentes benedictionem fuerāt habituræ. Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperisse coniugem sterilem, eo tempore senectutis, quo nec parere, nec esse fœcunda iam posset:[a] atque in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam, inter diuisas victimas cucurrisse: eidémque Abrahæ prædictum ab angelis cæleste incendium Sodomorum, quos angelos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos de prole ventura, Dei promissa tenuerat, ipsóque imminente iam incendio, miram de Sodomis per eosdem angelos liberationem Loth filij fratris eius: cuius vxor in via retro respiciens, atque in salem repente conuersa, magno admonuit sacramento, neminem in via liberationis suæ præterita desiderare debere. Illa verò quæ & quanta sunt, quæ iam per Moysen populo Dei de iugo seruitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, vbi magi Pharaonis, hoc est, regis Ægypti,

qui

qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, vt mirabilius vincerentur. Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tantò potentius, quantò iustius in nomine Domini, qui fecit cælũ & terram, seruientibus angelis, eos facilè superauit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt, quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Móxque pœnituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diuiso mari per siccum trãseuntibus, vnda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus duceretur stupenda diuinitate crebruerunt: aquas quæ bibi non poterant, misso in eas sicut Deus præceperat ligno, amaritudine caruisse, sitientésque satiasse: manna esurientibus venisse de cælo: & cùm esset colligentibus constituta mensura, quicquid amplius quisque collegerat, exortis vermibus putruisse: ante diem verò sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum, desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla efficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis extinctum. Obuios hostes transitúmque prohibentes atque præliãtes, orãte Moyse, manibúsque eius in figuram crucis extensis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo Dei, ac sese ab ordinata diuinitus societate diuidentes, ad exemplum visibile inuisibilis pœnæ viuos terra dehiscente submersos: virga percussam petram tantæ multitudini abundantia fluenta fudisse: serpentum morsus mortiferos immissos, ad pœnam iustissimam peccatorum, in ligno exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, vt & populo subueniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sanè serpentem propter facti memoriam reseruatum, cùm posteà populus errans tanquam idolum colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate Deo seruiens, cùm magna pietatis laude contriuit.

L. VIVES.

a Atque in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam.} *Augustinus hunc locum retractat libro Retract. secundo. Sic enim ait, de his loquens libris, in quorũ decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter diuisas victimas incurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est: Hæc ille. Idcirco enim miraculum non fuit, quod ipsi Abrahæ miranda res non erat, quippe non noua, vt quam sciebat futuram.*

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quasi improbando versatur. CAP. IX.

HÆc & alia multa huiuscemodi, quę omnia cõmemorare nimis longum est, fiebant ad cõmendandum vnius Dei veri cultum: & multorum, falsorúmq; prohibendum. Fiebant autẽ simplici fide atq; fiducia pietatis, nõ incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte cõpositis, quam vel magiam, vel detestabiliore nomine [a] goëtiam, vel honorabiliore [b] theurgiam vocant: qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, [c] quos & maleficos vulgus appellat: hos enim ad goëtiam pertinere dicunt: alios autem laudabiles videri volunt, quibus Theurgiã deputant, cùm sint vtriq; ritibus fallacibus dæmonũ obstricti sub nominibus angelorũ. Nam & Porphyrius quandam quasi purgationẽ animæ per theurgiã, [d] cunctanter tamen & pudibunda quodammodo disputatione promittit: reuersionẽ verò ad Deum hanc artem præstare cuiquam negat, vt videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis, & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artẽ tanquã fallacem, & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam, cauendã monet: nunc autem velut eius laudatoribus cedens, vtilẽ dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali: qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum: [e] sed spiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdã consecrationes theurgicas, [f] quas teletas vocant, idoneã fieri, atq; aptam susceptioni spirituum, & angelorum, ad videndos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur, intellectuali animæ, nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea,

quæ

quæ vera ſunt. Ex quo intelligi poteſt, qualium deorum, vel qualem viſionem fieri dicat theurgicis conſecrationibus, in qua non ea videntur, quæ vera ſunt. Denique animam rationalem, ſiue, quod magis amat dicere, intellectualem, in ſuperna dicit poſſe euadere: etiamſi quod eius ſpiritale eſt nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porrò autem à theurgo ſpiritalem purgari hactenus, vt non ex hoc ad immortalitatem æternitatémq; perueniat. Quanquam itaque diſcernat à dæmonibus angelos, aërea eſſe loca dæmonum, [g] æetherea vel empyrea diſſerens angelorum, & admoneat vtendum alicuius dæmonis amicitia, quo ſubuectante, vel paululum poſſit eleuari à terra quiſque poſt mortem: aliam verò viam eſſe perhibeat ad angelorum ſuperna conſortia: cauendam tamen dæmonum ſocietatem, expreſſa quodammodo confeſſione teſtatur: vbi dicit animam poſt mortem luendo pœnas, cultũ dæmonũ à quibus circunueniebatur horreſcere. Ipſámq; theurgiam, quam velut conciliatricem angelorum deorúmque cõmendat, apud tales agere poteſtates non potuit: quæ vel ipſæ inuideant purgationi animæ, vel artibus ſeruiant inuidorum, querelam de hac re Chaldæi neſcio cuius expromens: Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine, fruſtratos ſibi eſſe ſucceſſus, cùm vir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas ſacris precibus potentias alligaſſet, ne poſtulata concederent. Ergo & ligauit ille, inquit, & iſte non ſoluit. Quo indicio dixit apparere theurgiam eſſe tam boni conficiendi, quàm mali, & apud deos, & apud homines diſciplinam: pati etiam deos & ad illas perturbationes paſsionéſque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius attribuit. Deos tamen ab eis æthereæ ſedis altitudine ſeparans, & Platonis aſſerens in illa diſcretione ſententiam.

L. VIVES.

a GOëtiam } *Eſt incantatio, & veneficij ſpecies. Suidas.* Γοητεία, μαγεία, φαρμακεία διαφέρουσι, ἅπερ εὗρον Μῆδοι καὶ Πέρσαι. μαγεία μὲν οὖν ἐστιν ἐπίκλησις δαιμόνων ἀγαθοποιῶν δῆθεν πρὸς ἀγαθοῦ τινος σύστασιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως θεσπίσματα. γοητεία δὲ ἐπὶ τῷ ἀνάγειν νεκρὸν δι' ἐπικλήσεως, ὅθεν εἴρηται ἀπὸ τῶν γόων καὶ τῶν θρήνων τῶν περὶ τοὺς τάφους γινομένων. φαρμακεία δὲ ὅταν διά τινος σκευασίας θανατηφόρου πρὸς φίλτρον δοθῇ τινὶ διὰ στόματος. μαγεία δὲ καὶ ἀστρολογία ἀπὸ Μαγουσαίων ἤρξατο. οἱ γὰρ λοιποὶ Πέρσαι μάγοι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὀνομάζονται,

Goëtia.

καὶ μαγγανεῖαι ἐν αὐτοῖ. *Goëtia, Magia, Pharmacia differũt, quæ sunt Persarum inuenta. Magia quidem est inuocatio dæmonum, scilicet beneficorũ ad aliquid cõficiẽdũ bonũ, cuiusmodi erãt Apollonij Tyanei prædictiones. Goëtia verò fit per coactionẽ mortuorũ etiã inuocatione: hinc enim dicta est à planctu qui fit circa sepulchrũ. Pharmacia verò fit, cùm aliquid alicui porrigitur sumendũ ore, quod mortẽ sit allaturũ certis incantamentis præparatum. Magia & astrologia à Magusis originem duxerunt, Persæ verò Magi ab indigenis quibusdam nominantur, ijdem & Magusij.*

Theurgia b Theurgiam. } *Hæc est operatio diuina, quæ erat superiorum deorum, in qua cùm erratur, vt inquit Iamblichus, nõ tunc bona numina quæ optantur, occurrunt, sed deteriora, & planè mala prætextu bonorum. Idcirco oportet cum primis in ea, ne à ritu vetere sacerdotum latum vnguem discedatur.*

c Quos & mal. } *Pleriq; veterũ existimarũt incãtationes naturaliter nõ obesse, sed vnũquenq; cogitatione & imaginatione sua se metipsũ incãtare. Plato li. 11. De leg. corporib. lædi corpora, hoc ex natura ipsa esse dicit: sed veneficiis quibusdã magicis, & incãtamẽtis, vinculis quoq;, vt vocãt, & his qui nocere tentãt persuasum est, id se posse, & alijs lædi se quoq; posse goëtia. Naturà verò quemadmodũ ista se habeãt, nõ facilè est cognoscere, nec persuadere vulgo, etiã si quinnorit animis hominũ opinione illa imbutis inesse vim imaginibus occultã. Quocirca hanc legẽ fert:* Ὃς ἂν φαρμακεύσῃ τινὰ ἐπὶ βλάβῃ, μὴ θανασίμῳ, μήτε αὐτὸν μήτε ἀνθρώπων τῶν ἐκείνου, βοσκημάτων δὲ ἢ σμηνῶν, εἴτε ἄλλῃ βλάβῃ εἴτε οὖν θανασίμῳ, ἐὰν μὲν ἰατρὸς ὢν τυγχάνῃ καὶ ὄφλῃ δίκην φαρμάκων, θανάτῳ ζημιούσθω. ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὅ, τι χρὴ παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι, τιμάτω περὶ αὐτοῦ τὸ δικαστήριον. ἐὰν δὲ καταδέσεσιν, ἢ ἐπαγωγαῖς, ἤ τισιν ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν, ὧν τινων οὖν δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι, ἐὰν μὲν μάντις ὢν, ἢ τερατοσκόπος, τεθνάτω. ἐὰν δὲ ἄνευ μαντικῆς ὤν τις φαρμακείας ὄφλῃ, ταυτὸν καὶ τούτῳ γιγνέσθω. περὶ γὰρ αὖ καὶ τούτου τιμάτω τὸ δικαστήριον ὅ, τι ἂν αὐτοῖς δεῖν αὐτὸν πάσχειν, ἢ ἀποτίνειν, *hoc est. Quisquis aliquem veneno læserit, si non lætaliter, neque eum ipsum, nec quenquam de eius familia, sed vel pecus, vel alvearia, seu neci dederit, seu aliter affecerit quàm morte: si medicus sit, & veneficij fuerit cõuictus, extremo supplicio pœnã luito: sin inscius sit, iudices quid ipsum aut pati ergo aut soluere par sit, æstimanto. Si quis verò vinculis, aut illectamentis, vel incantationib⁹, aut eiusmodi quibuscũq; veneficijs nocenti similis, iudicatus fuerit: si vates sit, aut prodigiorũ cõsultus, morte plectitor: sin earũ artiũ expers, veneficiũ fecisse pnũciatũ sit, & de hoc quoq; cõsiliũ iudicũ, qua pœna vel mulcta afficiẽdus sit, cẽseto. Porph. li. De*

anim. abstin. 2. sic inquit: Per cōtrarios verò dæmones vniuersum efficitur veneficiū. Hos nāq;, maximè horúmq; ducē, honorare solēt, qui mala veneficiis inferunt. Hi sanè dæmones omniformibus figuris, imaginibúsq; abundant, prodigiorúmq; machina strenuè fallunt. Horum opera infœlices φίλτρα amatoriáq; maleficia machinantur. Omnis enim intemperantia, spésq; diuitiarum atq; gloriæ per hos inualescit, præcipuè verò deceptio. Mendacium enim proprium est eiusmodi dæmonum.

d Cunctanter tamen.} *Nam vidit non deesse his sacris suas fallacias dæmonum, qui se nobis ostentant, venditántq;, fraudántq; votis, qui ritè sunt eis operati. Sed Iamblichus, homo initiatus, & vt ipse putat religiosior, non oportere artem totam damnari, inquit, tot seculis vsu & magno labore comprobatam, quod interdum imponat vtentibus. Quocirca sacerdotes distinguere spiritus decere regulis ordinis, & meminisse iactantiam in bonis spiritibus nullam esse.*

e Sed spiritali.} *In qua sunt imagines ab externis sensibus ad interiores profectæ, in quibus est primus sensus communis, deinde phantasia, tum æstimatio, & memoria, quæ nobis cum brutis cōmunia sunt: receptacula prima eorū, quæ per ianuas sensuum sunt admissa, quibus accedit mens, & exactum illud rationis iudicium, quæ scrutatur, perpendítque singula: vbi sunt duo intellectus, recipiens, qui dicitur possibilis, & agens, voluntas deinceps sequitur.*

f Quas teletas voc.} *Dixi alibi teletas esse perfecta sacrificia, & τέλεια, quibus nihil deest.*

g Æthèrea vel emp.} *Plato in Epinomide, vt à principe gentis illius philosophorū exordiar, primū genus diuorū facit illud inuisibile: secūdū, quod cælo toto sparsū est, oculísq; vsurpatur. Tertiū est dæmonū, neq; est simplex. nā alios dæmonas æthereos, qui sūt ex puriore quadā substantia ponit. Alios aereos ex crassiore, nec illos nec hos esse in totū aspectabiles. Esse quoq; aqueos, quos semideos vocari placet: hi aliàs cernūtur, aliàs aciē nostri obtutus fraudāt: nā & cū spectātur, exiliter cogniti admirationē pectoribus intuentiū incutiūt. Psellus ex Marco homine in dæmonū cultu peritissimo scribit, sex esse dæmonū genera. Primū lingua barbara nominari batleliureon, idest, igneū: quod circa sublimiorē aerē peruagari dicit. Omne nāq; dæmoniū ex lunarib⁹ regionib. velut ex tēplo prophanū aliquid exterminari. Secūdū verò genus, quod in aere propinquo nobis oberrat, quod & à multis propriè aereū nominatur. Tertiū terrenū, quod plurimū circa terrā versatur, terrenísq; aduersatur multis rationibus atq; machinis. Quartū aquatile & marinū, quod humoribus se immergit, ac libēter circa lacus & fluuios habitat, multósq; perdit aquis, & in mari fluctus excitat, ac tēpestates nauigiáq; viris*

onusta funditus submergit, multósq; vndis obruit. Quintũ subterraneũ, quod habitat sub terra, inuadítq; qui puteos effodiũt, & metalla efficit, hiatus terræ & fundamẽta cõcutit, flãmiuomos ventos suscitat. Sextũ & vltimũ est lucifugũ, imperscrutabile, ac penitus tenebrosũ, passionibúsq; frigidis violẽter res perdẽs. Esse verò dicebat hæc omnia dæmonũ genera sic affecta, vt & deos oderint, & hominib. aduersentur, sed aliud alio peius. Hæc Psellus, qui quemadmodum dæmones hominum generi & imponant, & noceant, pluribus explicat. Nobis destinatã egredi breuitatẽ non est animus. Porphyr. in li. Respons. ex Apollinis oraculis, alios deos cælestes ponit, alios æthereos, quosdã aëreos, nõnullos aqueos. terrestres quoq; & infernos: docétq; quib. quisq; sit hostiis placãdus, Terrestres furuis quadrupedib. super aras: inferni furuis quoq;, sed in cauernis terræ: marini, volatilibus furuis in mare proiectis: aërei, volatilibus iidẽ, sed cæsis & candidis. Cælestes & ætherei, cãdidis victimis, quæ non sunt absumendæ, & alia insana eodem spectantia. Neq; hæc sunt recentiorũ, sed iam inde ab Orpheo quoq; & etiã Mercurio deriuata. Iamblichus enim scribit Mercurium de empyreis diis libros centũ reliquisse, de æthereis totidem, de cælestibus verò mille. Proclus dæmones diuidit in quinq; nõ diuersas species, sed velut præfecturas: nã ex muneribus, quæ gerunt distinguit: & de his quidem rebus satis, vt puto. Aug. itaque ex Porphyrio diuos empyreos, igneos vocat, quos nec ipse Porph. nec Plato à cælestibus videtur separare, qui igneæ sunt naturæ.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit. CAP. X.

ECce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, nescio per quam theurgicam disciplinam etiã ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit. Quoniam sacris precibus adiuuari, terreríque potuerunt, ne præstarent animæ purgationem: & ita terreri ab eo qui imperabat malum, vt ab illo qui poscebat bonum, per eandem artem theurgiam solui illo timore non possent; & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallaciũ dæmonum esse cõmenta, nisi eorũ miserrimus seruus, & à gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi vtique valeret beneficus purgator animæ, quàm maleuolus impeditor. Aut si diis iustis, homo pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non vtique ab inuido territi, nec, sicut ipse dicit, per metum valentioris numinis impediti, sed iudicio libero id negare debuerunt. Mirum est autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theu-

theurgicis sacris animam purgare cupiebat, non inuenit aliquem superiorem Deum, qui vel plus terreret, atque ad benefaciendum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compesceret, vt liberè benefacerét: sic tamé theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peste purgaret. Quid enim causæ est, cur Deus potentior adhiberi possit à quo terreantur, nec possit à quo purgētur? An inuenitur Deus, qui exaudiat inuidum, & timorem diis incutiat, ne benefaciant: nec inuenitur Deus qui exaudiat beneuolũ, & timorẽ diis auferat, vt benefaciant: O theurgia præclara, ó animæ prædicanda purgatio, vbi plus imperat immũda inuidẽtia: quàm impetrat pura beneficentia: imò verò malignorũ spirituũ cauenda & detestanda fallacia, & salutaris audiẽda doctrina. Quod enim, qui has sordidas purgationes sacrilegiis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulchras, sicut iste commemorat, vel angelorum imagines, vel deorũ, tanquam purgato spiritu vidẽt: si tamen vel tale aliquid vident, illud est quod Apostolus dicit:[a] Quoniam satanas transfigurat se velut angelum lucis. Eius enim sunt illa phantasmata, qui miseras animas multorum, falsorúmque deorũ fallacibus sacris cupiens irretire, & à vero Dei cultu, quo solo mundantur & sanantur, auertere: [b] sicut de Proteo dictum est, Formas se vertit in omnes, hostiliter insequens, fallaciter subueniens, vtrobique nocens.

L. VIVES.

a QVoniam satanas.} *Hoc idem nec Porphyrius, nec Iamblichus potuerunt dissimulare. Porphyrius in 2. lib. De sacrificiis: Mendacium enim proprium est eiusmodi dæmonũ: dij enim videri volunt, ac potestas ipsa eis præsidens Deus maximus vult haberi. Et antè: Assumunt, inquit, sibi aliorum deorum facies. Et Iamblichus: Mali enim spiritus in similitudinem bonorum se sæpe transformant, iactabundique veniunt, & supra quàm sunt, sibi arrogant.*

b Sicut de Proteo dictum est.} *Quarto Georg. Verg. Proteum Hesiodus filium facit Oceani & Thetidis, maximum vatem: & sicut de illo Verg. inquit,*

Nouit omnia quæ sunt,
Quæ fuerant, quæ mox ventura trahantur.

Ab Homero coactus fingitur, vt ventura Agamemnoni caneret, sicut à Verg. Aristeo. Valerius Probus Aegyptium fuisse scribit, & propter crudelitatem Busirim dictum, etsi Vergilius Palleninm facit, quæ

est vrbs in Macedonia. Seruius hîc natum esse, cæterũ in insula Carpatho regnasse putat ex Verg. sententia Herodotus in Euterpe Mẽphitẽ scribit, quo rege Alexander & Helena Ægyptum venerunt, cósq; ille quòd adulteri essent, suprà tres dies in regno suo esse vetuit. Diodorus lib. 2. quem Græci Protea, Aegyptios Catea dixisse tradit, regnasséq; in Aegypto tempore belli Troiani, peritum syderum, & multarũ artium. Fingitur solitus mutare se in omnes animantium, stirpiúmq; formas, quòd eorũ naturas facilè tum astrorũ scientia, tũ etiã vsu & cõsuetudine sacerdotum didicerit. His etiam accedit, quòd cùm Aegypti reges in capite pro insignibus priorem vel leonis, vel tauri, vel draconis partem gestarent, interdum arborem, aut ignem, locũ dedit Græcis hominibus commento. Suspicor illum hæc subinde insignia mutasse.

De epistola Porphyrij ad Anebuntem Aegyptium, in qua petit de diuersitate dæmonum se doceri.

CAP. XI.

MElius sapuit iste Porphyrius, [a] cùm ad Anebuntem scripsit Ægyptium, vbi cunsulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas, & euertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob impudentiam trahere [b] humidũ vaporem, & ideo nõ in æthere, sed in aere esse sub luna atq; in ipso lunæ globo. Verũtamen nõ audet omnes fallacias, & malitias, & ineptias, quibus meritò mouetur omnibus dæmonibus dare. Quosdam namque benignos dæmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quòd non solùm dij alliciantur victimis, sed etiam compellantur, atque cogantur facere quod homines volũt, & si corpore & incorporalitate dij à dæmonibus distinguũtur, quomodo deos esse existimãdum sit solem & lunã, & visibilia cætera in cælo, quæ corpora esse nõ dubitat. Et si dij sunt, quomodo alij benefici, alij malefici esse dicantur, & quomodo incorporalibus cùm sint corporei coniungantur. Quærit etiam veluti dubitans, vtrum in diuinantibus, & quædam mira facientibus animæ sint potẽtiores: an aliqui spiritus extrinsecus veniant, per quos hæc valeãt. Et potius venire extrinsecus cõiicit, [c] eo quòd lapidibus, & herbis adhibitis, & alligẽt quosdam, & aperiant clausa hostia, vel aliquid eiusmodi mirabiliter operẽtur. [d] Vnde dicit alios opinari esse quoddã genus, cui exaudire sit proprium, natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones, & animas defunctorũ, & hoc esse quod efficiat hæc omnia, quæ

videntur

videntur bona esse vel praua: cæterũ circa ea quæ bona sunt nihil opitulari, imò verò ista nec nosse, sed & malè conciliare & insimulare atque impedire nonnunquam virtutis sedulos sectatores, & plenũ esse temeritatis, & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cætera quæ de hoc genere fallaciũ malignorúmq; spirituum, qui extrinsecus in animam veniũt, humanósq; sensus sopitos vigilantésve deludũt, non tanquam sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur, aut dubitat, vt hæc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tãto philosopho cũctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidenter arguere, quam quælibet anicula Christiana nec nosse cũctatur, & liberrimè detestatur. Nisi fortè iste, & ipsum ad quem scribit Anebuntem, tanquam taliũ sacrorum præclarissimum antistitem, & alios taliũ operum tãquam diuinorũ, & ad deos colendos pertinentiũ[e] admiratores verecundatur offendere. Sequitur tamẽ & ea velut inquirẽdo cõmemorat, quæ sobriè cõsiderata tribui nõ possunt, nisi malignis & fallacibus potestatibus.[f] Querit enim cur tanquã melioribus inuocatis, quasi peioribus imperetur, vt iniusta hominis præcepta exequantur: cùm attractatũ re venerea nõ exaudiãt imprecãtem, cùm tamen ipsi ad incestos quosquẽ concubitus quoslibet ducere non morentur: cur ab animantibus suos antistites oportere abstinere denuncient, ne vaporibus profectò corporeis polluantur: ipsi verò & aliis vaporibus illiciãtur, & nidoribus hostiarum: cúmque à cadaueris contactu [g]prohibeatur inspector, plerunque illa cadaueribus celebrentur: quid sit, quod non dæmoni vel alicui animæ defuncti,[h] sed ipsi soli & lunæ aut cuicunque cælestium, homo cuilibet vitio obnoxius intẽdit minas, eósq; territat falso, vt eis extorqueat veritatem. Nam & cælũ se collidere cõminatur, & cætera similia homini impossibilia, vt illi dij tanquam insipientissimi pueri, falsis & ridiculis cõminationibus territi, quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quendam talium sacrorum, vel potius sacrilegiorũ peritum, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus,[i] vel de Iside, vel de Osiride marito eius, maximam vim habere cogendi deos, vt faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit ea se prodere vel euertere comminatur: vbi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere iussa neglexerint. Hæc atque huiusmodi vana & insana diis hominẽ minari, nec quibusli-

bet, sed ipsis cælestib. & syderea luce fulgētibus, nec sine effectu, sed violēta potestate cogentē, atque his terroribus ad facienda quæ voluerit perducentē, merito Porphyrius admiratur: imò verò sub specie admirantis, & causas rerū talium requirētis, dat intelligi, illos hæc agere spiritus, quorum genus superius sub aliorū opinatione descripsit, non vt ipse posuit natura sed vitio fallaces, qui simulant deos & animas defunctorū, dæmones autē nō, vt ait ipse, se simulāt, sed planè sunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animātibus & sonis certis quibusdam, ac vocibus, ac figurationibus, atq; figmentis, quibusdam etiam obseruatis in cæli cōuersione motibus syderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas variis effectibus exequendis, totum hoc ad eosdem ipsos dæmones pertinet ludificatores animarū sibimet subditarum, & voluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo reuera dubitans & inquirens ista Porphyrius, ea tamē commemorat, quibus conuincantur & redarguantur: nec ad eas potestates, quæ nobis ad beatam vitam capessendam fauent, sed ad deceptores dæmones pertinere monstrentur. aut vt meliora de philosopho suspicemur: eo modo voluit hominē Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantē, non superba quasi authoritate doctoris offendere, nec apertè aduersantis altercatione turbare, sed quasi quærentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda cōuertere, & quàm sint contēnenda vel etiā deuitanda monstrare. Denique propè ad epistolæ finē petit se ab eo doceri, quæ sit ad beatitudinē via ex Ægyptia sapientia. Cæterū illos quibus cōuersatio cum diis ad hoc esset, vt ob inueniendum fugitiuum, vel prædium comparandum, vel propter nuptias, vel mercaturam, vel quid huiusmodi, mentem diuinam inquietarent, frustrà, eos videri dici coluisse sapientiam. Illa etiam ipsa numina cum quibus conuersarētur, & si de cæteris rebus vera prædicerēt, tamen quoniam de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent, nec deos illos esse, nec benignos dæmones, sed aut illum, qui dicitur fallax, aut humanū omne commentū. Verùm quia talia & tanta geruntur his artibus, vt vniuersum modū humanæ facultatis excedāt, quid restat, nisi vt ea quæ mirificè tanquā diuinitus prædici vel fieri videntur, nec tamen ad vnius Dei cultū referuntur, cui simpliciter inhærere fatentibus quoque Platonicis, &

per

per multa testantibus solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quæ vera pietate cauenda sunt, prudenter intelligantur.

L. VIVES.

a CVm ad Anebuntem, } *Aliter, ad Anebonem.*

b Humidum vaporem. } *Delectari quoque dicit libamine nidoréq; carniū, quibus spiritale corpus solet pinguescere. viuit nāque vaporibus & fumigationibus, variéq; admodū, vt par est, per varia nidoréq; sanguinis & carniū vires assumit. Iamblichus verior dæmonū cultor, cùm hæc omnia videret ad declarandā dæmonū naturā tendere, omnia negauit. Nā Porphyrius apertè erat testatus, hos qui victimis cæsis delectantur, malos esse dæmones, & mēdaces: quocirca & in libris Responsorū illos omnes diuos, tum cælestes, tum æthereos, aereos, marinos, terrestres, inferos, quibus sacra fieri Apollo ex animātibus iusserat, bonos esse deos negat, sed nefarios dæmones, qui sanguine & cadaueribus teneantur. Ita vt manifestò appareat, iactari eum inter veritatem & receptam consensu hæresis opinationē, vt nec bonos affirmare possit, nec malos omnes audeat, veritus condiscipulos, & autoritatem disciplinæ, ipsúmque nigrum Plutonem.*

c Eo quod lapidibus & herbis. } *Miratur Porphyrius deos vsque adeò inseruire hominibus, vt vates etiam per farinam vaticinentur. Cui admirationi, quæstioníque respondet, vt cæteris facit Iamblichus magnificorum verborum contextu: quæ facilè est vnicuique colligere, sed quid dicat intelligere, vel qua ratione dicat, probabiliter suadere, nō facilè, nec ipsi quidem Iamblicho, nec omnibus Aegyptiis impostoribus. Excessu, inquit, potestatis, & bonitatis, & causa continente in se omnia, misera potestas deorum, si farina ducitur: inepta bonitas, si aliam rationem benignitatis non inuenit: abiecta & obnoxia natura, si ita rerum causis comparatum est, vt farinam nequeat contemnere: quod si possunt, cur non malunt bonam mentem, quàm bonam farinam? aut cur non potius indicant se farina non moueri, & ea posita non venire, remota venire?*

d Vnde dicit alios opinari. } *Ipse idem Porphyrius lib. 2. De abstinen. animalium, à prauis dæmonibus nō modò vulgus esse deceptū scribit, sed philosophos quoque eruditos & disertos, qui eloquentia sua multos alios in similem errorem pertraxerunt. Violenti enim sunt dæmones, & fallaces, simulatores, dissimulatorésque, cultúmque deorum ad seipsos transferre student. Nam nullum est malorum genus, quo non delectentur: & deorum induti personam in errorem ac stultitiam impulisse nos gaudent. Tales sunt & animæ mortuorum,*

quæ vitiis oppletæ, è corpore migrarunt. Afflictantur enim adhuc iræ & concupiſcentiæ perturbationibus, & in naturam conuerſæ dæmonum ſimiles illorum redduntur, noxiæ & turbulentę. In varias quoq; ſeſe vertunt formas, ac modo conſpicuas ſe oculis præbent, modo recondunt. Ita eludunt aciem, tum intuentium, tum etiã cogitantium. Vtrique dæmones plebem ducunt cupidine opum, potentię, voluptatum, & inanis gloriæ. Hinc ſeditiones naſcuntur, hinc rixæ, hinc bella. Et quod omnium ſceleſtiſſimum eſt, hiſce rebus optimos quoſque deos oblectari perſuadere vulgò cõnituntur. Quibus aſſenſa poeſis dulcedine ſermonũ multos mortales cepit. Hæc & alia ibidem complura, non quærẽs iam, & ſubdubitans, vt in Epiſtola ad ſacerdotem, ſed tanquam in opere doctrinæ ſuæ, quid ſentiat, aperiens.

e Admiratores verecundatur offendere.} *Philoſophos in opinionibus de nat. deorum falſos eſſe ait, alios aliorum gratia, nonnullos multitudinis opinione ductos.*

f Quærit enim cur tanquã.} *Atqui de his locuturus diſertis verbis præfatur deos vocari, malos autem eſſe dæmonas. Sic enim orditur:* περὶ τῶν θεῶν μὲν καλουμένων, πονηρῶν δὲ ὄντων δαιμόνων.

g Prohibeatur inſpector.} Ἐπόπτης. *Vocabulum eſt ad initiatos rebus ſacris pertinens.*

h Sed ipſi ſoli & lunæ.} *Sic illa maga Theſſalis apud Lucanum in 6. iactat ſe poſſe quoſcunque velit in actus inuitos præbere deos.*

i Vel de Iſide vel de Oſiride.} *Et hi ſol & luna ſunt. Sacra illa recondita & arcana venerãda cùm ſint turpiſſima flagitiorum ac ſcelerum plena, aut timent dæmones euulgari, qualia ſunt Cereris: nã Iſis eſt Ceres: aut certè ficto timore bellè animis hominũ imponunt, & miſerandi erroris fructum capiunt. Atque hæc de Iſide & Oſiride ad inferna quoque ſacra ſpectant. Nam Porphyrius ipſe in libro Reſponſorum maximum dæmonem Serapim nominari dicit, qui eſt Oſiris apud Aegyptios, & apud Græcos Pluto, cuius ſymbolum eſſe dicit tricipitẽ canem, hoc eſt malum dæmonem, qui inuenitur tribus elementis, aere, aqua, & terra. Eius Iſis eſt Proſerpina, & Hecate: vnde manifeſtum eſt de arcanis Erebi hæc intelligi, quæ magnam vim in magicis & excantationibus habent. Has minas & lunæ, & diis inferis, & ſacris deæ Eleuſinæ intentas Lucanus attingit libro ſexto verbis Erichthûs:*

Miratur Erichthò
Has fatis licuiſſe moras, iratáque morti
Verberat immotum viuo ſerpente cadauer.
Perque cauas terræ, quas egit carmine rimas,
Manibus illatrat, regníque ſilentia rumpit:

Tiſiphone,

Tisiphone, vocisque meæ secura Megæra,
Non agitis sæuis Erebi per inane flagellis
Infœlicem animam? iam vos ego nomine vero
Eliciam, Stygiásque canes in luce superna
Destituam, per busta sequar: per funera custos
Expellam tumulis, abigam vos omnibus vrnis.
Téque deis, ad quos alio procedere vultu
Ficta soles Hecate, pallenti tabida forma
Ostendam, faciémque Erebi mutare vetabo,
Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant Ennææ dapes, quo fœdere mœstum
Regem noctis ames, quæ te contagia passam
Noluerit reuocare Ceres: tibi pessimè mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cauernis,
Et subito feriere die.

Porphyrius idem in Responsis Hecaten inducit coactam respondentem mago:

Τινὸς δὲ χατίζων
Θειοδάμας ἐκάλεσ με θεὰν ἐπέδησας ἀνάγκαις.

Dic tibi quid nobis opus est, cur vincla necessi
Theodame iecisti.

Et Apollo in eandem sententiam vinctum se necessitate confitetur, & dicturum inuitum.

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί με ἐπέδησας ἀνάγκη.

Et pòst paulùm solui clamat:

Λύσατε λοιπὸν ἄνακτα.

Iamblichus in Mysteriis scribit narrare Porphyrium sacerdotes cõsueuisse violẽtis quibusdã minis aduersum superos vti: veluti nisi vos ita feceritis, vel contrà, si feceritis aliquid, cælos confringã, vel occulta Isidis patefaciam, vel arcanum in abysso reconditum diuulgabo: aut sistã barim, id est, nauem quandam apud Aegyptios sacram, aut membra Osiris Typhoni dispergam: Ipse verò Iamblichus negat in deos cælestes eiusmodi minas dirigi, sed esse in mũdo genus quoddã potestatũ valde diuisum, & indiscretũ, & inconsideratum, quod accipit quidẽ ab alio rationẽ siue sermonem exauditque, sed propria intelligentia nequaquã neque verum à falso, neq; possibile discernit ab impossibili. Hoc itaq; genus minitationibus lacessitũ protinus irritatur, & efficit quod iubetur. Forsitan hoc istud est, quod per imprudentiam Porphyrius aliquid velle ait. Iamblichus persequitur, quid illæ minæ sibi velint: ex eo petat, qui desiderat.

k Quibusdam etiam obseruatis in cęli conuersione. } *Nam ipse Porphyrius etiam ex Cheremone res astronomiæ incomprehẽsibiles esse dicit humanis mentibus. Traduntur ergo à malis dæmonibus, vt reliqua omnia vaticinia sicut Porphyrius inquit, in quo aduersus est ei Iamblichus, vt in hac ferè tota de ratione dæmonum disputatione. Conatur enim pro Anebone Porphyrio respondere homo prodigiosæ superstitionis & disciplinæ.*

De miraculis, quæ per sanctorum angelorum ministerium Deus verus operatur. CAP. XII.

PОrrò autem quæcunq; miracula, siue per angelos, siue quocunque modo ita diuinitus fiunt, vt Dei vnius, in quo solo beata vita est, cultũ religionémq; commendent, ea verè ab eis, vel per eos, qui nos secũdùm veritatem pietatémque diligunt, fieri ipso Deo in illis operãte credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui Deum inuisibilem visibilia miracula operari negant, cùm ipse etiam secundùm ipsos fecerit mundum, quem certè visibilem negare non possunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profectò minus est, quàm totus hic mundus id est, cælum, & terra, & omnia quæ in eis sunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autẽ ipse qui fecit, ita modus, quo fecit occultus est, & incomprehensibilis homini. Quanuis itaq; miracula visibilium naturarum videndi assiduitate viluerint, tamen cùm ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimísque maiora sunt. Nam & omni miraculo, quod fit per hominem, [a] maius miraculum est homo. Quapropter Deus qui fecit visibilia cælũ & terrã, nõ dedignatur facere visibilia miracula in cælo, vel in terra, quibus ad se inuisibilem colẽdum excitet animam adhuc visibilibus deditam: vbi verò & quando faciat, incommutabile consilium penes ipsum est, [b] in cuius dispositione iam tẽpora facta sunt, quęcunq; futura sunt. Nam temporalia mouens, temporaliter non mouetur: nec aliter nouit faciẽda, quàm facta: nec aliter inuocantes exaudit, quã inuocaturos videt. Nam & cùm exaudiunt angeli eius, ipse in eis exaudit, tanquam in vero, non manufacto templo suo, sicut in omnibus sanctis eius, quæ temporaliter fiunt iussa, æterna eius lege conspecta.

L. VIVES.

a MAius miraculũ est homo. } *Apud Mercurium verbum est frequenter repetitum, Magnum miraculum hominem esse.*

b In cuius dispositione. } *De scientia Dei, inquit Paulus, omnia esse*

esse oculis eius aperta, & nuda. Tempora enim omnia sunt præsentia Deo, nihil venturum, nihil transactum. De rebus ergo vniuersis ita statuit, ac de præsentibus, sic agit, sic cognoscit: neque ille vt nos ab hesterno die trãsit in hodiernum, ab isto in crastinum veniet. Non recipit has angustias vel illa potẽtia, vel illa essentia. Præsens illi est tota sua æternitas, quanto magis hæc nostra perexigua tempora: & tamen qui mentes creauit nostras, tempus etiam condidit nostris captibus aptum, & qui quemadmodum nos videmus videt, non tamen sicut nos videt, aut nouit. Præstabit in hac tanta materia philosophari non deficiente argumento, an cum Paulo in admirationem exclamare: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!

De inuisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstitit, non secundum quod est, sed secundum quod poterant ferre cernentes.

CAP. XIII.

NEc mouere debet, quòd cùm sit inuisibilis,[a] sæpe visibiliter patribus apparuisse memoratur. Sicut enim sonus, quo auditur sententia in silentio, intelligentiæ constituta, non est hoc quod ipsa, ita & species, qua visus est Deus in natura inuisibili constitutus, non erat quod ipse. Veruntamen ipse in eadem specie corporali videbatur, sicut illa sententia in ipso sono vocis auditur, nec illi ignorabant inuisibilem Deum in specie corporali [b] nequaquam se posse videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyse, & ei tamen dicebat: [c] Si inueni gratiam ante te, ostende mihi [d] temetipsum scienter vt videam te. Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis angelorum terribiliter dari, non vni homini paucísve sapientibus, sed vniuersæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, vbi lex per vnum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda, quæ fiebant. Non enim populus Israel sic Moysi credidit, quemadmodum suo Lycurgo Lacedæmonij, quòd à Ioue seu Apolline leges quas condidit accepisset. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli vnus iubebatur Deus, in cõspectu ipsius populi, quantum sufficere diuina prouidentia iudicabat, mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat, ad eandem legem dandam creatori seruire creaturam.

L. VIVES.

a SÆpe visibiliter patribus.} *Ioannes in Euangelio Deum à nemine vnquam visum scribit. Idem Apostolus Paulus confirmat. sed Iacob se vidisse dominum facie ad faciem asseuerat: & de*

Deus an visus à patribus.

Mose scriptum est. Exodi 33. quod loquebatur cum domino facie ad faciem, sicut amicus cum amico suo solet loqui: quod & multa alia sacrorum librorum loca videntur testari. Verùm naturã Dei esse homini viuenti inuisibilem ita constat, vt fuerint plerique, qui ne angelos quidem & archangelos, eam cernere existimârint, & prodiderint, vt docent Chrysostomus, & Gregorius. Viderunt igitur sancti patres angelos tãta maiestate formæ, vt facilè diuinam esse intuentibus persuaderetur: nam angelos patribus locutos, & per illos datam esse legem, Paulus est autor ad Hebræos. Si enim sermo qui per angelos dictus est, factus est firmus, &c. Et Actuum septimo, ait Stephanus, Iudæos legem accepisse per dispositionem angelorum. Et species illa Dei nõ erat, qui speciem nullã habet, quod Chrysostomus intelligi vult, cùm dominus Iudæis negat eos vel speciem Dei vidisse, vel audiuisse vocem, qui speciem se putabant vidisse Dei, vt Exo. 19. scribitur: sed visibilis illa erat, & sub sensus cadebat species iussu Dei ab angelo confecta, tam superans solitas à nobis spectari, vt diuina crederetur, & erat ad diuinitatem cernendam gradus.

b Nequaquam se. } *Alibi, in specie corporali quod ipse non erat se videre.*

c Si inueni gratiam ante te. } *Greg lib. 7. Moraliũ in Iob: Sed patẽter, inquit, datur intelligi, quòd quãdiu hîc mortaliter viuitur, videri per quasdam imagines potest Deus, sed per ipsam naturæ suæ speciẽ non potest: vt anima gratia spiritus afflata per figuras quasdam Deũ videat, sed ad ipsã vim eius essentiæ non pertingat. Hinc est enim quod Iacob, qui Deum se vidisse testatur, non nisi angelum vidit. Hinc est quod Moses, qui cum Deo facie ad faciem loquitur, dicit: Ostende mihi temetipsum manifestè, vt videam te. Ex qua eius petitione colligitur, quod eum sitiebat per incircumscripta naturæ suæ claritatẽ cernere, quem iam cœperat per quasdam imagines videre. tantum ille. Angelus verò domini legatus verbis eius à quo mittebatur, Moysi talia multum oranti respondet: Non poteris videre faciem meam: non videbit me homo, & viuet. Ac paulùm pòst: Videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. Itaque vestigia à Deo relicta in creaturis licet videre, & ex eis inuisibilia Dei cognoscere: vt ille sit eo amicior Deo, cui maiora & præstantiora intueri detur. Facies autem ipsa domini amplior, & celsior est, quàm vel in angustias nostras possit intrare, vel in tantam humilitatem se demittere. Multo est alind de colloquio Dei: nec puto esse impium, aut absurdum existimare & olim cum patribus, & post Christum natum cum multis sanctorum locutum esse Deum ipsum dominũ & autorem cæli ac terræ: nihil enim*

in hoc

in hoc affirmatur incongruum immẽsa maiestati, & est congruũ infinita bonitati. Facies verò ita potuit videri, vt Augustinus exponit.

d Temetipsum scienter.} *Ex Lxx. γνωστῶς ἴδε σοι.*

e Suo Lycurgo Lacedæmonij } *Lycurgus Eunomi Spartiatarum regis & Dionassæ filius, Polybitæ, seu vt est apud Plutarchum, Polydectæ regis frater fuit, quo mortuo regnauit, quoad compertum est fratris coniugem vterum ferre. Tunc enim regno cessit infanti nondum nato, si mas foret, quo in lucem edito prodicum eius, hoc est, tutorem egit. Legésque Lacedæmoniis tulit, sanè quàm seueras & duras: eámque ob causam Delphicum Apollinem autorem earum finxit. De Ioue sunt etiam qui putent: propterea quòd Lycurgus suspiciones omnes & iurgia deuitans è patria discessisset in Cretam, vbi aliquandiu egit vitam consuluisséq; putatur de legibus Iouem, in ea natum insula, vbi & interiisse Lycurgum scribit Iustinus, tametsi nec de origine, nec de peregrinatione, nec de ratione legum ferendarum, nec de morte satis inter rerum scriptores conueniat, vt Plutarchus inquit. De tempore quoque ambigitur, & fueritne vnicus Lycurgus. Timæus enim duos ponit, & quidem apud Lacedæmonios: nam de Thrace constat ac vtriusque res gestas in alterum congeri, antiquiorémque vel vixisse cũ Homero, vel non longè fuisse post eius tempora. De legibus atque institutis Lycurgi nihil dicam, quoniam & hoc loco videtur alienum, & apud Xenophontem & Plutarchum sunt quàm plurima, qui libri sunt ferè in manibus.*

De vno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quę vniuersa in ipsius prouidentię potestate consistunt. CAP. XIIII.

SIcut autem vnius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio, per quosdam articulos temporum tanquam ætatum profecit accessibus, vt à temporalibus ad æterna capienda, & à visibilibus ad inuisibilia surgeretur, ita sanè vt etiã illo tẽpore quo visibilia promittebantur diuinitus præmia, vnus tantum colẽdus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitæ trãsitoriæ beneficiis, cuiquã nisi vero animæ creatori ac domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus, vel angeli, vel homines possunt, in vnius esse omnipotentis potestate, quisquis diffitetur, insanit.[a] De prouidentia certè Plotinus Platonicus disputat, eámq; à summo Deo, cuius est intelligibilis atque ineffabilis pulchritudo,[b] vsque ad hæc terrena & ima pertingere[c] flosculorum atq; foliorum

pulchritudine comprobat, quæ omnia quasi abiecta & velocissimè pereuntia decentissimos formarum suarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formentur, vbi forma intelligibilis, & incômutabilis simul habens omnia perseuerat. Hoc dominus Iesus ibi ostendit, vbi ait: Considerate lilia agri, quomodo crescunt, non laborant, neque nent. Dico autem,[d] quia nec Salomon in omni gloria sua sic amictus est, sicut vnum ex his. Quòd si fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, sic Deus vestit, quantò magis vos modicæ fidei? Optimè igitur anima humana adhuc terrenis desideriis infima, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic transitoriæ necessaria, & præ illius vitæ sempiternis beneficiis contemnenda, nō tamen nisi ab vno Deo expectare consueuit, vt ab illius cultu etiam in istorum desiderio non recedat, ad quem contemptu eorum, & ab eis auersione perueniat.

L. VIVES.

a DE prouidentia certè Plotinus. } *Libri sunt De prouidentia Plotini quatuor, in quis ostendit maxima & minima à Deo principe natura administrari, tam etiam ab illo mundo intelligibili, qui est apud Deum: hunc sensibilem esse procreatum, sed ab origine sua degenerantem magis, quò inferius descendit, esséque ab vno generatum non verè vnum, à simplici multiplicem, & dispersum.*

b Vsque ad hæc terrena. } *Nam non defuerunt, qui è cælis non descendere Dei prouidentiam existimarent, quam opinionem video à quibusdam Aristoteli attribui: de qua re quid sentiam aliàs aperiam. Alij si quid in terris curant dij, non nisi maxima putent. Quemadmodum maximi reges non ad quæuis se demittunt. Vnde sunt illi versus apud Lucanum Cæsaris ad milites tumultuantes:*

Nunquam se cura deorum
Sic premit, vt vestra vita vestræque saluti
Fata vacent, procerum motus hæc cuncta sequuntur.
Humanum paucis viuit genus.

c Flosculorum atque foliorum. *Quorum vnumquodque tanta est forma, tam decenter aptum & coagmentatum, ita erumpit, ita adolescit, ita viuit, vt ab alio artifice fieri non posse, quā à diuino res ipsa clamet, Proclus. Primū per omnia desuper prouidentiam ad vltimum vsque procedere, ac ne minimū quidem sui expers alicubi prætermittere. Sed cùm habeamus sententiam principis disciplinæ Platonis, indigere non videmur sectatorū dictis. Is ergo in Epinomide illud tenendum*

dum esse ante alia dicit, prouidentiam diuinam, & maxima quæq; & minima curare, qua de re ipse disputauerat in lib. De legibus 10. copiosius. Eius disputationis summa hæc est, Cùm dij sint, nō conuenit eos esse ociosos, curant ergo res humanas: cúmque omniscij sint, etiam minima vident, & norunt: procul autem ab eis abest, & desidia, & inertia, & ignauia, nec imbecilliores sunt in paruis, nec putāt indignum sua maiestate illa curare: nam ea ceu gradus sunt ad maxima. Curant igitur vniuersa, & parua, & magna.

d Quia nec Salomon.] *Hieronymus hoc loco: Reuera, inquit, quod sericum, quæ regum purpura, quæ pictura textricum, potest floribus cōparari? quid ita candet, vt lilium? Viola verò purpuram nullo superari murice oculorum magis, quàm sermonis iudicium est. Sic Hieronymus. Et profectò imitatrix naturæ ars nunquam illius perfectionem cōsequitur, tametsi æstimationibus nostris pretium vincat, quia aliquo vsque æmulando progressa multum putatur effecisse.*

De ministerio sanctorum angelorum, quo prouidentiæ Dei seruiunt. CAP. XV.

SIc itaque diuinæ prouidentiæ placuit ordinare temporū cursum, vt quemadmodum dixi, & in Actibus Apostolorum legitur,[a] lex in edictis angelorum daretur de vnius veri Dei cultu: in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis inuisibilis permanet: sed certis indiciis per subiectam creatori creaturam, visibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporum morulas, humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in sua natura, non corporaliter, sed spiritaliter: non sensibiliter, sed intelligibiliter: non temporaliter, sed, vt ita dicam, æternaliter: nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum syncerius audiunt, non corporis aure, sed mentis ministri eius, & nuncij, qui eius veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati: & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & vsque in ista visibilia atq; sensibilia perducendum incunctanter atque difficulter efficiunt, Hæc autem lex cum distributione temporum data est, quæ prius haberent, vt dictum est, promissa terrena, quibus certè significarentur æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Vnius tamen Dei cultus apertissima illic & vocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non vnius de turba, sed eius, qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem spiritum, qui nō est, quod

ipsa. Ille enim fecit, hæc facta sunt, atque vt sint & bene se habeant, eius indigent, à quo facta sunt.

L. VIVES.

a LEx in edictis angelorum.} *Vulgò legimus: In dispositionem: ministri enim fuerunt sancti angeli illorum mirabilium. De hoc alibi.*

An de promerenda beata vita, his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore diuino, an verò illis qui non sibi, sed vni Deo sancta præcipiunt religione seruiri. CAP. XVI.

QVibus igitur angelis de beata & sempiterna vita credendum esse censemus? Vtrum eis, qui se religionis ritibus coli volunt, sibi sacra & sacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultum vni Deo creatori omnium deberi dicunt, eique reddendum vera pietate præcipiunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa nanque visio Dei, tantæ pulchritudinis visio est, & tanto amore dignissima, [a] vt sine hac, quibuslibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infœlicissimum dicere. Cùm ergo ad hunc vnum quidam angeli quidam verò ad seipsos latria colendos signis mirabilibus excitent: & hoc ita, vt illi istos coli prohibeant: isti autem illum prohibere non audeant, quibus potius sit credendum, respondeant Platonici, respondeant quicunq; philosophi, respondeant theurgi, vel potius [b] periurgi. Hoc enim sunt illæ omnes artes vocabulo dignæ. Postremò respondeant homines, si vllus naturæ suæ sensus, quoquo rationales creati sunt, ex aliqua parte viuit in eis. Respondeant, inquam, eísne sacrificãdum sit diis, vel angelis, qui sibi sacrificari iubent, an illi vni, cui iubent hi, qui & sibi & istis prohibent. Si nec isti nec illi vlla miracula facerent, sed tantum præciperent: alij quidem vt sibi sacrificaretur, alij verò id vetarent, sed vni tantum iuberent Deo, satis deberet pietas ipsa discernere quid horum de fastu superbiæ, quid de vera religione descenderet. Plus etiam dicam, si tantum hi mirabilibus factis humanas animas permouerent, qui sacrificia sibi expetunt: illi autem, qui hoc prohibent, & vni tantũ Deo sacrificari iubent, nequaquam ista visibilia miracula facere dignarentur, profectò non sensu corporis, sed ratione mentis preponenda eorum esset autoritas. Cùm verò Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis suæ, vt per istos immortales

tales nuncios, non sui fastum, sed maiestatem illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionem facilius persuaderent, eò quòd sensibus eorum quædam stupéda monstrarent: quem tandem ita desipere libeat, vt nō vera eligat, quæ sectetur, vbi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ cōmendat historia, non ea dico quæ interuallis temporū occultis ipsius causis mundi, veruntamen sub diuina prouidentia constitutis & ordinatis monstruosa contingunt: quales sunt inusitati partus animalium, & cælo terráq; rerum insolita facies: siue tantum terrens, siue etiam nocens [c] quæ procurari, atque mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur. Sed ea dico, quæ vi ac potestate eorum fieri satis euidenter apparet, vt est [d] quod effigies deorū penatum, quos de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco in locum migrasse referuntur: [e] quòd cotem Tarquinius nouacula secuit: [f] quod Epidaurius serpens Æsculapio nauiganti Romam [g] comes adhæsit: [h] quòd nauim qua simulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boúmq; conatibus immobilem redditam, vna muliercula zona alligatam, ad suæ pudicitiæ testimonium mouit & traxit: [i] quòd virgo Vestalis, de cuius corruptione quæstio vertebatur, [k] aqua impleto cribro de Tyberi neq; perfluente, abstulit controuersiā. Hæc ergo atque alia huiuscemodi nequaquam illis quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quantò minus ea, quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerūt, legibus iudicata sunt prohibenda atque plectēda magica scilicet vel theurgica? [l] quorum pleraque specietenus mortaliū sensus imaginaria ludificatione decipiunt, [m] quale est lunam deponere, [n] Donec suppositas, vt ait Lucanus, propior despumet in herbas. Quædam verò etsi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostēdit excellere. Illis enim multi tanto minus sacrificiis colendi sunt, quanto magis hæc expetūt: his verò vnus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & scripturarum suarum testificatione, & eorūdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si qui ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt qui non sibi, sed Deo creatori omnium cui seruiunt. Hinc enim ostendunt

quàm syncero amore nos diligunt, quando per sacrificiũ non sibi, sed eis nos subdere volunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli, qui non vni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt, etiam sic eis præponendi sunt illi, qui vnius Dei deorum angeli sunt: cui sacrificari sic iubent, vt alicui alteri vetent, cùm eorum nullus huic vetet, cui vni isti sacrificari iubent. Porrò si quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni nec bonorum deorũ angeli sunt, sed dæmones mali, qui non vnum solùm, ac summum Deum, sed seipsos sacrificiis coli volunt, quod maius quàm vnius Dei contra eos eligendum est præsidium, cui seruiunt angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent vt sacrificio seruiamus, cuius nosipsi sacrificium esse debemus?

L. VIVES.

a VT sine hac quibuslibet aliis bonis. } *Hoc non vno loco affirmat Plato sine virtute, & illius quod verè est cognitione reliqua esse abiectissima, & miseriam meram.*

b Periurgi. } *A perurgendo, an perurgi à perurendo.*

c Quæ procurati. *Sacrificio, inquit Valerius, solenni ritu ostentorum ac fulgurum, denunciationes procurantur. Hanc artem Ethrusci multum exercuerunt, & Romanis Numa rex tradidit. De procuratione fulgurum & ostentorum crebra mentio apud scriptores Latinos, vt apud Ciceronem, Senecam, Liuium, & alios. Estq; procurare, sacrum facere ei Deo cui oportet in tali re fieri, vt omen secundet.*

d Quod effigies deorum penatium. } *Valerius li. primo. Penates deos Aeneam Troia aduectos Lauinij collocasse, inde ab Ascanio filio eius Albam, quam ipse condiderat, translatos pristinum sacrarium repetisse. Et quia id humana manu facta existimari poterat, relatos Albam voluntatem suam altero transitu significasse.*

e Quod cotem Tarquinius. *Cùm Centuriarum equitum numerum vellet rex Tarquinius Priscus ampliare, Actius Nauius augur, negauit id fieri debere, nisi consultis auibus. Rex vt artem eluderet, diuina, inquit, ex arte, an fieri possit quod cogito: cùm ille ex arte respondisset posse, Seca, inquit, nouacula cotem, qua acuitur. Ille, præsente & inspectante populo, regéq;, hoc fecit. Ita deinceps magno in honore fuit Actius quandiu vixit, & statua ei eodem loco quo id cõtigerat, in comitio scilicet posita, & cos ibi, nouaculáq; locata, monumẽtũ rei. Liuius libro primo, & Cicero primo De diuin. sed cotem à Na-*

nio

uio discissam scribunt, non à rege Tarquinio.

f Quod Epidaurius serpens. } *Hic est Aesculapius, de quo diximus alibi, qui specie serpentis Romā est à templo suo quod erat quinq; millibus ab Epidauro passibus, trallatus. Dæmonarches, inquit Lactātius, in figura sua sine dissimulatione perductus est. nam diuinæ literæ, serpentem esse dæmonem perhibent, & Pherecides Syrus serpētinis illos pedibus esse, scribit.*

g Comes adhæsit. } *Imò ipse draco erat Aesculapius, nisi putent Aesculapio inuisibili comitē eius draconem conspici. Nam & Aesculapius cum baculo serpente inuoluto pingebatur, & in cælo Ophiuchus creditur, id est anguitenens, & statutum vt medici anguibus vterentur. Sic scribit Hyginus in historia cælesti. Plinius anguem putat dicatum Aesculapio, quòd in eo insint multa remedia: Macrobius, quia acutè cernit. Vnde est illud apud Horatium.*

Cur in amicorum vitium tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius?

h Quod nauim qua simulachrum. } *Cùm nauis, qua mater Deū ex Pessinunte Phrygiæ Romam aduehebatur, hæsisset in Tyberi, nec vi virûm boúmq; moueri posset, Q. Claudia Vestalis, quæ aduerso pudicitiæ rumore laborabat, quòd cultus esset studiosior, distincta zona & naui alligata, precata deam, vt si castam se nosset, volens sequeretur, nauem duxit: cui postea statua est erecta ante ædē magnæ matris, quæ in sua basi semper stetit, cùm bis fanum illud conflagrarit. Liu. 2. de bello Punico, Ouidius in Fastis, & Valerius Maximus.*

i Quòd virgo Vestalis. } *Hæc erat Tucia, vt Valerius scribit li. 8.*

k Aqua impleto cribro. } *Alibi, aqua impletum cribrum neque perfluente.*

l Quorū pleraq; specietenus. } *Multa sibi homines cogitatione fingunt, quæ sibi visi sunt videre, cū nihil viderint idq; phantasmate aliquo oblato tam fit facilè, vt nihil crebrius contingat. Vnde maxima pars eorum, quæ de spectris & visione dæmonum narrantur, est orta: tū etiam dæmones oculis nostris illudunt. Nec mirū est hæc fieri posse dæmonibus, & falli ab eis obtutus nostri aciē, cùm à circulatoribus nobis sic imponatur, ostendatúrq;, quæ nisi à tali hominum genere agerētur, pro miraculis qui caperent, nō deessent: etiā sic facta admirationi sunt, & vix acumen ingenij rationem illorum consequitur. Súntq; qui credunt sine dæmoniaca vi non perfici, artis tamen sunt exercitatissimæ, quæ celeri motu atq; agitatione defixum in res obtutum præstigiis frustratur. Ita qui edit panem, spuere cernitur farinā siccam: qui bibit vinum, per frontem id, aut etiam per iugulum remittit. Magno spectato-*

rum metu ac horrore gladij vorantur, & ingens vis euomitur acuum, zonularum, numorum. Transeo quæ ex magia naturali fiunt, subito apparere cõuiuas omnes truncos, aut asininis capitibus, extẽdi per triclinium vitem. Quorum rationem plurimi norunt: nam libri his de rebus sunt conscripti, & factu facilia sunt: quanto magis dæmones, qui nobis & agilitate præstant, & peritia rerum naturæ? Gentilibus suorũ deorum quæ narrabantur miracula fuisse suspecta, & imaginatione quorundam commenta, vulgatáque satis Valerius indicat lib. 1. Nec me præterit, inquit, de motu & voce deorum immortalium, humanis oculis auribúsque percepto, quàm ancipiti opinionũ æstimatione versetur: sed quia non noua dicuntur sed tradita reperiuntur, fidem autores vendicent, nec nostrum sit inclytis literarum monumentis cõsecrata, perinde ac vana, refugisse. Hæc Valerius. Liuius quoque non vno loco, versis in religionem periculosis temporibus animis, multa visa creditáque prodigia, quæ non erant.

m Quale est lunam deponere. } *Lucanus libro sexto, de magorum vi loquens:*

Illis & sidera primùm
Præcipiti deducta polo, Phœbéque serena,
Non aliter diris verborum obsessa venenis
Palluit, & nigris, terrenísque ignibus arsit,
Quàm si fraterna prohiberet imagine tellus,
Insereretque suas flammis cælestibus vmbras.
Et patitur tantos cantu depressa labores,
Donec suppositas propior despumet in herbas.

Maga apud Vergilium profitetur se posse vertere sidera retro, quarto Aeneidos: & illa Apuleiana potens erat deos infirmare, & sidera extinguere. Ouidius de Medea:

Illa reluctantem cursu deducere lunam
Nititur, & tenebras addere solis equis.

Hoc enim erat persuasum illis magicis incantamentis detrahi cælo lunam sicut ait Verg. in Pharmaceutria:

Carmina vel cælo possunt deducere lunam.

Idcirco nutrix illa apud Senecam in Hippolyto, cùm lunam veneratur, ad hunc loquitur modum:

Sic te lucidi vultus ferant,
Et nube rupta cornibus puris eas.
Sic te gerentem fræna nocturni ætheris
Detrahere nunquam Thessali cantus queant.

Adiuuari putabant lunam sic laborantem sonitibus permagnis, ne

voces

voces incantantium eò poßint peruenire, vt ab ea exaudirentur: idcirco pelues, & tympana, & cymbala pulsabantur. Hoc enim prodesse plurimum existimabant. Propert.

Cantus, & è curru lunam deducere tentant:
Et facerent, si non æra repulsa sonent.

Iuuenalis de fœmina loquacißima Satyra sexta:

Vna laboranti poterit succurrere lunæ.

Fiebat enim idē cum luna deficeret, amoto sole interiectu terræ: nam rationem ignorabant. Plin. lib. 2. de his qui causas defectuum solis lunæque prodiderunt loquens: Viri, inquit ingentes, supráque mortaliū naturam tantorum numinum lege deprehensa, & misera hominū mente absoluta in defectibus stellarum scelera aut mortem aliquam siderū pauētes: quo in metu fuisse Stesichori & Pindari vatum sublimia ora palàm est, deliquio solis & in luna veneficia arguēte mortalitate, & ob id crepitu dissono auxiliante. Nec mirū est creditum olim rudi hominum generi lunam cælo auferri, cùm nostra memoria sit populus, qui lunā ab asino epotam crediderit, cùm is asinus de fluuio biberet, qui lunæ speciem, vt fit, reddebat, illáque obtectu nubis subito se condidisset, asinúsq; in carcerem coniectus, & post legitimam quæstionem sectus est, vt lunam mundo redderet.

n Donec suppositas. } *Hæc spuma Cerberi existimabatur, qui est Hecates seu Proserpinæ, id est lunæ, canis qua magæ in veneficiis suis vtebantur.*

De arca testamenti miraculísque signorum, quæ ad commendandam legis ac promissionis autoritatem diuinitus facta sunt.

CAP. XVII.

PRoinde lex Dei, quæ in edictis data est angelorū, in qua vnus Deus deorum religione sacrorū iussus est coli, alij verò quilibet prohibiti, in arca erat posita, quæ arca testimonij nūcupata est. Quo nomine satis significatur, non Deum qui per illa omnia colebatur, circuncludi solere, vel contineri loco, cum responsa eius, & quædam humanis sensibus darentur signa ex illius arcæ loco: sed voluntatis eius hinc testimonia perhiberi, quod etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in arca vt dixi posita: quam tēpore peregrinationis in eremo cū tabernaculo, quod similiter appellatum est tabernaculum testimonij, cum debita sacerdotes veneratione portabant. Signúmque erat, quod per diem nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat. Quæ nubes cùm moueretur, castra mouebātur, & vbi staret castra

ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter voces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cũ terram promissionis intrantibus eadem arca transiret Iordané, fluuius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi, & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde ciuitatis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadẽ arca circumacta, muri repentè ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hoc etiam cùm iam in terra promissionis essent, & eadem arca propter eorũ peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei sui, quẽ præ cæteris colebãt, honorificè collocauerunt, abeuntésq; clauserunt, apertóq; postero die, simulachrum cui supplicabãt, inuenerũt collapsum, deformitérque confractũ. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiúsque puniti, arcam diuini testimonij populo vnde ceperant reddiderũt. Ipsa autẽ redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro, eíque iuuencas à quibus vitulos sugentes abstraxerant, subiunxerunt, & eas quò vellent ire siuerunt, etiam hinc vim diuinam explorare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec reuocatę mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Hæc atque huiuscemodi Deo parua sunt, sed magna terrendis salubriter erudiendísque mortalibus. Si enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectius cæteris sapuisse laudantur, sicut paulò antè cõmemoraui, quòd diuinã prouidentiã hæc quoque rerũ infima atque terrena administrare docuerint numerosarum testimonio pulchritudinum, quæ nõ solùm in corporibus animalium, verumetiam in herbis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc attestantur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, vbi ea religio commendatur, quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernísque sacrificari vetat, vni Deo tantum iubens, qui solus diligens & dilectus, beatos facit, eorúmque sacrificiorum præsciens tempora imperata, eáque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur. non vt ipse his honoribus sublimetur, sed vt nos ad eum colendum, eíque cohærendum igne amoris eius accensi, quod nobis, non illi, bonum est excitemur.

Contra

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

CAP. XVIII.

AN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino vllis literis esse credēdum, potest etiam dicere, nec deos vllos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dij se ostentare mirabiles potius quàm vtiles ostendere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hunc iam decimū librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel vllam esse vim diuinam negant, vel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse & iam mundi huius visibilis, & mutabilis, inuisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his, quæ condidit, sed de seipso verissimum largitorem. Eius enim propheta veracissimus ait: Mihi autem adhærere Deo bonum est. De fine nanque boni inter philosophos quæritur, [a] ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitiis abundare bonum est, aut insigniri purpura & sceptro, vel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, mihi voluptas corporis bonum est: aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, Deo adhærere bonum est. Hoc eum docuerat, cui vni tantummodo sacrificandum sancti quoque angeli [b] legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Vnde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeúmque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, qualescunque deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, vel ciuilium rerum historiæ, vel libris magicis, siue quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui vni soli sacrificandum præcipiunt?

L. VIVES.

a AD quod adipiscendum omnia officia referenda sunt.} *Officiorum Cicero, Stoicos secutus, duo facit genera: alterum absolutum, quod pertinet ad virtutes illas absolutas. id est ad sapientiam & proinde ad finem bonorum, idq; Graeci κατόρθωμα vocāt. Latini rectum, aut rectè factum, omnes numeros virtutis continens. Alterum officij genus positum est in praeceptis vitae cōmunis, cuius probabilis ratio reddi potest, cur sic factum sit potius, quàm aliter. Mediā & commune hoc nominant, quod in vtranque partem, & sapientiae, & stultitiae natura sua verti potest ab vtente: qualia sunt quae in rep. & vita priuata circa opes, honores, gloriam, & similia facimus.*

b Legalium sacrificiorum.} *In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum, alibi angeli eius miraculorum.*

Quae ratio sit visibilis sacrificij quod vni vero & inuisibili Deo offerri docet vera religio. CAP. XIX.

QVi autem putant haec visibilia sacrificia diis aliis cōgruere, illi verò tāquam inuisibili inuisibilia, & maiori maiora, melioríque meliora, qualia sunt purae mentis & bonae voluntatis officia, profectò nesciunt haec ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificium nosipsi esse debemus. Tunc nobis fauent, ^a nobisque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adiuuant angeli, quique virtutésque superiores, & ipsa bonitate, ac pietate potentiores. Si autem illis haec exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, vt eorum praesentia sentiatur, apertissimè vetant. ^b Sunt de his exempla in literis sanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorū sunt admonitione prohibiti, iussíque sunt haec ei deferre, cui vni fas esse nouerunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei. ^c Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dij, eisque Lycaonij immolare victimas voluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eis, in quem crederent, annunciauerunt Deū. Sed nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia

vero

vero Deo deberi sciunt. Non enim reuera, vt ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadauerinis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent vndique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterãt exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subiectóq; dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illũ.

L. VIVES.

a NObísque congaudent.} *Gaudere angelos Dei, cùm homines sanctè viuunt, etiam Christus testatur in Euangelio Luc.* 15.

b Sunt de his exempla in literis sanctis.} *Ioãnes angelum ad se missum voluit adorare, & inhibitus est ab eo iubente Deum potius adorari, cuius ipse esset seruus conseruus Ioannis. Apocalypsis* 19.

c Nam Paulus & Barnabas.} *Hi cùm in Lycaonia quæ est Asiæ regio, legem domini populo docerent, claudo virtute Dei erecto, pro diis sunt habiti. Barnabas pro Ioue, Paulus qui concionabatur pro Mercurio, qui sermoni præesse creditus est. Ita immolare eis parabant tãquam diis: quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, veriti ne in se transferretur, quod vnius est Dei. Actuum* 14.

De summo veróque sacrificio, quod ipse Dei & hominum mediator effectus est. CAP. XX.

VNde verus ille mediator, inquantum formam serui accipiens mediator effectus est Dei, & hominũ homo Christus Iesus, cùm in forma Dei sacrificium cum patre sumat, cum quo & vnus Deus est, tamen in forma serui sacrificium maluit esse, quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerẽs, ipse & oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit ecclesiæ sacrificium: [a] cùm ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Huius veri sacrificij multiplicia variáque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cùm ob hoc vnum per multa figuraretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, [b] vt sine fastidio multum commendaretur. Huic summo veróque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

L. VIVES.

a CVm ipsius corporis ipse sit caput.} *In lib. Coloniensi & Brugensi sic legitur: Quæ cum ipsius capitis corpus sit, seipsam*

per ipsum dicit offerre, tametsi non displicet, quod vulgò legitur.

b Vt sine fastidio.] *Varietas enim adimit fastidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui si idem bis eodem repetant modo, fastidio sunt, vt crambe repetita, si centies, sed variè, gratiam non amittunt. De quo præcepta sunt in rhetoricis. Ac simile est, quod de conuiuio sibi exhibito suillis carnibus variè conditis narrat Q. Flaminius apud Liuium: itaque diuersa erant quæ rem eandem in lege vetere significarent, vt sine fastidio & intelligentes magis meliùsque venturæ salutis admonerentur, & rudes inter tot signa vnum saltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aereos spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

Moderatis autem præfinitísque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, vt hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus Dei ciuitatem tyrannicè exerceant, sibíque sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à nolentibus expetant verumetiam ab inuitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam vtilis inuenitur Ecclesiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tãto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduersus impietatem potestatum, etiam vsq; ad sanguiné certant. Hos multò elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] nescio quis filius eius secundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti mysticũ significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroes nuncuparẽtur, si, vt dixi, vsus ecclesiastici sermonis admitteret: nõ quòd eis esset cum dæmonibus in aere societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aereas vincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonem, quę non vsquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petentibus viris fortibus inuida. Sed rursus ei succumbit infœliciter, cedítque Vergilius, vt cùm apud eum illa dicat,

Vincor ab Aenea,

ipsum

ipsum Æneam admoneat Helenus, quasi consilio religioso, & dicat:

Iunoni cane vota libens,[d] dominámque potentem
[e] Supplicibus supera donis.

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nõ venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malísque nolentibus bona prodesse non possunt: nocere autem mala possunt, non sibi valẽtibus resistere bonis. Non est ista veræ veracitérque sanctæ religionis via: non sic Iunoné, hoc est, aereas potestates, piorum virtutibus inuidentes nostri martyres vincunt. Non omnino, si dici vsitatè posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus diuinis Heram superant.[f] Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, vt parcerent.

L. VIVES.

Heroes & semidei.

[a] HEroas vocaremus.} *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους vocat, eósque heroes esse nõ dubitant: nam semideos illos nominant, generatósque altero parẽte Deo, altero mortali, vt ait idem Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapius, Romulus: quo fit, vt cùm parente altero sint Deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferuntur, alij Philolai Pythagorici esse tradũt: illa igitur carmina enarrãs ex Platonis, vt ait, sententia, genere dæmonum & angelos & heroes cõprehendit: vt quantum ad cælestes spectat, dicantur angeli: quantũ ad terrestres, heroes: quantum ad medios dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. Et profectò ita sunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terrestres vocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartum genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit, homines autem tam hos quàm illos, & semideos nominat, dicens:*

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

Heroes

Diuinum genus heroum, cognomine dicti. Semidei.
Vt appareat eosdem esse de quibus Plato loquitur. Hi enim sunt veteres illi venerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica naue cum Iasone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Hesiodus ipse bellaces fuisse dicit: idcirco iracundi & violenti sunt crediti, sicut. Menander inquit, quod si quis transiret templum horum alicui sacrum, quod ἡρῷον dicebant, silentio, ac veneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderetur heros, tumultúmque aliquem moueret. Erant enim heroa per Græciam frequentia, id est, eximia virtute viris ædes erectæ. Cuiusmodi permultarum Pausanias meminit, vt Vlyssi, & Tantalo, & Acrisio. Latini quoque, vt Plin. lib. xix. de heroo Sestico. Nomen herois Plato in Cratylo ab ἔρωτος deductum existimat, id est, ab amore: quod ex amore immortalis Dei aduersus mortalem fœminam, aut immortalis fœminæ aduersus mortalem virum genitus videatur. Aut ab εἴρειν quod est dicere, quòd oratores diserti fuerunt, rexerintq; populos. Hierocles ab amore quidem, cæterùm non quòd amore sic geniti, sed quòd amore pleni sint, & electi amatores Dei, nósque ad similem amatorem erigunt. Nam præfecti sunt hominibus, vt Iamblichus ait itidem Pythagoricus, eorúmq; munus est viuificare, ratiocinari, custodire animas, & eas è corporibus soluere. Sed has esse vires animi nostri, ideo illum esse suum vnicuique dæmonem ostendimus. Alij ab ἔρας, quæ est terra, heroas dictos existimant, quasi terrestres dæmones. Sic enim animas optimorum virorum corporibus functas nominauit Hesiodus. Et Pythagoras, cùm iubet τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, Terrenos venerare dæmonas. Interpres Homeri ab ἔρα mauult nominari, ἡ δὲ γῆ κατὰ διάλεκτον, ἐπειδὴ ἐκ τῆς γῆς ἐπλάσθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Est, inquit, Era terra secundùm quandam linguam. Porrò è terra humanum genus est fictum. Capella lib. Nuptiarum 2. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet, locum esse ait deorum manium, & regnum Ditis. Sed superiorem partẽ esse heroum, inferiorem manium: heroésque qui ἡμίθεοι dicuntur, animas gerere, & sacras mentes, indutos humana forma, magnisq; mundi commodis procreari, vt Herculem Dionysium, Triptolemum. Hinc ab ἥρα: id est, Iunone possunt videri nominati, quòd eius regnum est aer, quò animas fœliciũ ire Pythagoricos credere Hierocles testatur, illis versiculis Pythagoræ siue Philolai:

Heroum

Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός. *hoc est:*
Corpore depositô liberam si scandis in æthram,
Tunc Deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm

Verùm à Platone marini diui nominantur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hósque verè dixisset aëreos, par esse existimauit, eorum naturam rei crassiori, quàm sit aer attribuere, commodiorem aqua nullam inuenit. Est quoque hera regina, & regnorum dea dominámque sæpe Latini interpretantur, vt Vergil. in 3. ita heroes, si ab hera sint nuncupati, quasi principales & regij possunt intelligi.

b Nescio quis filius eius. } *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legisse, nec satis tamen apud quē memini. Fortunæ plerunque hæc sunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus. } *Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potentem. } *Vertit id quod modo dicebā de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charōte apud Verg. li 6. domina nūcupatur, Iuno est inferna Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius. nā & ipse Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proserpinæ turba illa vmbrarum silentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proserpinæ:*

> *Nostra parens Iuno, túque ô germane tonantis*
> *Et gener vnanimis consortia ducite somni,*
> *Mutuáque alternis innectite colla lacertis.*

Et apud Lucianum Protesilaus Diti ὦ ἡμέτερε Ζεῦ, ô noster Iupiter

e Supplicibus supra do. } *Ostendit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quàm resistendo posse superari.*

f Cōmodius quippe Scipio. } *Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomen reportauit fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato, Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouinciis, quoniam Sergius qui Fidenates vicit, dictus est Fidenas.*

Scipio Africanus

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream potestatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando: omnes tentationes aduersitatésque eius vincunt orando non ipsam, sed suum Deum aduersus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit egítque sine peccato:

vt in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per mediatorem Dei & hominum, hominem Christũ Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separãtur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ per nostram potẽtiam: quia & ipsa quantulacunque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionem [b] sub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare.

a EXorcizando eiiciunt. } Ἐξορκίζω, *adiuro. Sic Augustinus* ἐξορκισμὸν, *adiurationem vertit: & exorcistam adiuratorem, qui immundum spiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm sacræ aquæ admoueatur: vt ipse docet in Symbolo. Et est inter initiationes tertia, quæ dicitur exorcistarum. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus. } *Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitiisque, ne quis se efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex Deo, cuius venia peccatum exuimus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationẽ animę esse profitẽtur.

CAP. XXIII.

DIcit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: vt hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgãt, si lunæ solisque nõ purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne fortè cùm dictum esset non purgare teletas solis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederẽtur. Quę autem dicat esse principia tanquã Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentẽ.

de spi-

de spiritu autem sancto, aut nihil, aut nõ apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] sicut Plotinus vbi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, nõ vtique diceret horum medium, id est, patris & filij medium. Postponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, nõ postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, siue vt voluit: quod nos spiritum sanctum, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed vtriusque spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarũ aurium pertimescunt. Nobis autẽ [d] ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quæ his significantur, impiã gignat opinionẽ. Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: sicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ est dicere: quãuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de spiritu sancto, etiam singulũ quẽque Deum esse fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem esse patrẽ, qui est & filius: & eundem esse spiritũ sanctũ, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij spiritum sanctum, nec patrem esse, nec filium. Verùm itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quanuis pluraliter apud eos sint dicta principia.

L. VIVES.

Trinitatẽ an norint philosophi.

[a] Dicit enim Deum patrem.} *Torquent se anxiè permulti disputatione illa, nouerint ne philosophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus est mysterium regni apertum, illuxit nisi radius quidam perexiguus illius immensæ lucis. Philosophi verò prisci si quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obscurum id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexisse existimare par sit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuisse ad vnitatem Dei, & cuncti potentiam nocendam peruenisse: si quid de trinitate sunt locuti in testimonium ventura pietatis dixisse ad sectatores suos magistrorum sententia premendos. Aristoteles scribit primo lib. De cælo & mundo. Pythagoricos in tribus posuisse perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorũ sacris hunc numerum solitum vsurpari. Vnde putantur esse illa verba magæ apud Theocritum,* εἰς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ. *Sed Verg. expreßius:*

Terna tibi hæc primum triplici diuerſa colore.
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps diſciplinæ ſuæ Zeno λόγον dicit fatum, & neceſſitatem, & Deum, & animũ Iouis. Sed Plato apertius videtur locutus. Nam in ſexto De republ. Socrates cùm ſatis ſibi de ipſius boni natura videretur diſputaſſe, putarétque maiorem eſſe rem, quàm vt poſſet dicēdo explicare: inquit: Ἀλλὰ ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ' ἐστὶ τἀγαθὸν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ὑμῖν φίλον, εἰ δὲ μὴ, ἐᾶν. Verùm quid ipſum bonũ ſit, beati viri, in aliud tēpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi conſequi poſſimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud eſt quid ſit boni ipſius filius, ſimillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle ſe declarat: nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni diſputaturum ſe præfatur, & poſt paucas interrogationes ait, bonum eſſe ſolem quendam, filium eius eſſe velut vim videndi, quàm à ſole habemus, & in epiſtola ad Hermiam: Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. Iurantes, inquit, ſtudio Muſis apto & ſorore ſtudij eruditione, per Deum ducem omnium quæ ſunt, quæq; futura ſunt. Itidē per ducis & cauſæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide λόγου τῶν πάντων θειοτάτου meminit, id eſt, ſermonis omnium diuiniſſimi, à quo dicit mundum eſſe conſtitutum. De quo ſunt ea quæ ſequuntur. Hunc ſermonem vir ſapiens cùm eſt admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus eſt beatus, & viuens, & poſt vitam. Nam illud ὃν non ad mundum referunt multi, ſed ad λόγον. Et ſic nos vertimus lib 8. De beatitudine ſecundum Platonem diſſerentes. Plato igitur patrem apertis poſuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit poſſe enunciari. Et ſi in ordine gradibúſque diuinitatis mundi animam, quæ eſt tertia & poſtrema, à principio & filio principij mente profectam exiſtimat. Animam verò mundi ſi quis impenſius Platoni faueret, poſſet facilè defendere illum eſſe ſpiritum, qui ferebatur ſuper aquas: quem videntur illi facere fuſum per molem vniuerſitatis omnibus vitam eſſentiámque impartientem. Et hæc ſunt in diuinitate terna, de quis ad Dionyſium αἰνιγματικῶς, vt præfatur, ſcribit. Circa omnium regem cuncta

ſunt,

sunt, & illius causa sunt omnia: eaque causa est bonorum omnium, secunda verò circa secunda, tertia circa tertia. Præterea quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. Non possum tamen responsum Sarapidis præterire, qui consulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse:

Πρῶτα θεός, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δὲ τρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus est, tum sermo & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium. } *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substãtias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atque optimum, deinde creatorẽ, tertiam animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorẽ Plato & Porphyrius πάτριον νοῦν vocant: quod quanuis in tenebris videntur tamen poetæ attigisse cùm Mineruam suam διὸς νοῦν faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus } *Hic scripsit librum De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternũ illud atque perfectum, quod secundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdũ Plato fecit, sed ab eo manasse verbum: à quibus vniuersa sunt cõdita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia: Οὕτω δὴ ἐκ τε νοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ λόγου ἀνέστη τόδε τὸ πᾶν, καὶ διέστη. Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est. } *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani. *Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

Sed subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas liberè redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christũ esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, ve-

rus benignúsq; mediator: in ea se ostendẽs mortalitate mortalibus, qua maligni fallacésq; mediatores nõ habendo se superbius extulerunt, miserísque hominibus adiutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaque verúsque mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam, vel naturam, quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortẽ, quanuis esset pœna peccati, quã tamẽ pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccando esse vitandã, sed potius si facultas datur, pro iustitia perferenda. Ideo enim soluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus est, & non pro suo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit esse principium, nã agnosceret purgatoriũ. Neq; enim caro principium est, aut anima humana, sed verbũ per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per seipsam mundat, sed per verbum à quo suscepta est, cùm verbũ caro factum est, & habitauit in nobis. Nam de carne sua manducãda mysticè loquens, cùm hi qui nõ intellexerunt offensi recederent, dicẽtes: Durus est hic sermo, quis eum potest audire? Respondit manẽtibus cæteris Spiritus est qui viuificat, caro nõ prodest quicquam. Principium ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis esset, [a] respondit se esse principium. Quòd vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere possẽmus, nisi ab eo mundaremur atq; sanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, sed iusti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed iusta, nõ peccatrix erat. Hæc est meditatio, qua manus lapsis iacentibúsque porrecta est: hoc est semen dispositum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

[a] Respondit se esse principiũ.} *Græcè est, τὴν ἀρχήν. Augustinus principium vult esse filium, sed non aliud principium quàm patrem, vt nec alium Deum: idq; putat significari per τὴν ἀρχήν. De qua re Laurentius & Erasmus ex ratione vocis disputant, non posse τὴν ἀρχὴν esse nomen, sed aduerbiũ: vt sit primũ, vel principio. Et profectò, vt quod ipse sentio, paucis dicam: tametsi obscura est hæc loquẽdi formula, ac nescio an ex hebraismo petita, vt alia in nouo instrumẽto complura,*

complura, tamen non videtur Christus significare se principiũ esse. Sed cùm rogatus quis esset, nulla se nominis ratione posset ad captum duntaxat illorum explicare, considerandum uniuscuiusque animo reliquit; qualem existimaret esse, non quẽ videret: sed cuius verba audiret: qualem illum, qui corpore, quem cerneret, cõtectus talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens qui loquebatur, à quo magna illa proficiscebantur, & admirabilia. Itaque ait: Principio ego sum ille, qui mortali corpore velut instrumento vtens loquor vobis: non iam per angelũ iubens, sed per meipsum Itaque hæc responsio nõ est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Ego sum ens. nisi quòd illa erat maiestatis Dei. & essentiæ eius simplicis: hæc recentior Dei, qui humanam sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.

CAP. XXV.

HVius sacramẽti fide etiam iusti antiqui mundari piè viuendo potuerũt: non solùm antequam lex populo Hebræo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt, sed ipsius quoque legis temporibus, quanuis in figuris rerum spiritalium habere viderentur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos sicut, & per angelos eadem promissio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque sententiam de boni humani fine paulò antè commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum est. [a]In quo planè Psalmo duorum testamentorum, quæ dicuntur vetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenásque promissiones, cùm eas impiis abundare conspiceret, dicit [b]pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodũ gressus suos, tanquam frustrà Deo ipse seruisset, cum ea fœlicitate, quam de illo expectabat, cõtemptores eius florere perspiceret, séque in rei huius inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehẽdere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui fœlices videbantur errare. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerunt, sicut dicit, fuisse deiectos & defecisse, ac perisse propter iniquitates suas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tanquam somnium euigilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

per ipsum dicit offerre, tametsi non displicet, quod vulgò legitur.
b Vt sine fastidio. } *Varietas enim adimit fastidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui si idem bis eodem repetant modo, fastidio sunt, vt crambe repetita, si centies, sed variè, gratiam non amittunt. De quo praecepta sunt in rhetoricis. Ac simile est, quod de conuiuio sibi exhibito suillis carnibus variè conditis narrat Q. Flaminius apud Liuium: itaque diuersa erant quae rem eandem in lege vetere significarent, vt sine fastidio & intelligentes magis meliúsque venturae salutis admonerentur, & rudes inter tot signa vnum saltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aereos spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

MOderatis autem præfinitísque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, vt hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus Dei ciuitatem tyrannicè exerceant, sibíque sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à nolentibus expetant verumetiam ab inuitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam vtilis inuenitur Ecclesiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tãto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduersus impietatem potestatum, etiam vsq; ad sanguiné certant. Hos multò elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] nescio quis filius eius secundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti mysticũ significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroes nuncuparẽtur, si, vt dixi, vsus ecclesiastici sermonis admitteret: nõ quòd eis esset cum dæmonibus in aere societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aereas vincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonem, quę non vsquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petentibus viris fortibus inuida. Sed rursus ei succumbit infœliciter, ceditque Vergilius, vt cùm apud eum illa dicat,
Vincor ab Aenea,

ipsum

ipsum Æneam admoneat Helenus, quasi consilio religioso, & dicat:

Iunoni cane vota libens,[d] dominámque potentem
[e] Supplicibus supera donis.

Ex qua opinione Porphyrius, quanuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nō venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malísque nolentibus bona prodesse non possunt: nocere autem mala possunt, non sibi valētibus resistere bonis. Non est ista veræ veracitérque sanctæ religionis via: non sic Iunonē, hoc est, aereas potestates, piorum virtutibus inuidentes nostri martyres vincunt. Non omnino, si dici vsitatè posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus diuinis Heram superant.[f] Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, vt parcerent.

L. VIVES.

Heroes & semidei.

[r] HEroas vocaremus.} *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους vocat, eósque heroes esse nō dubitant: nam semideos illos nominant, generatósque altero parēte Deo, altero mortali, vt ait idem Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapius, Romulus: quo fit, vt cùm parente altero sint Deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferuntur, alij Philolai Pythagorici esse tradūt: illa igitur carmina enarrās ex Platonis, vt ait, sententia, genere dæmonum & angelos & heroes cōprehendit: vt quantum ad cælestes spectat, dicantur angeli: quantū ad terrestres, heroes: quantum ad medios dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. Et profectò ita sunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terrestres vocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartum genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit, homines autem tam hos quàm illos, & semideos nominat, dicens:*

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

Heroes

Diuinum genus heroum, cognomine dicti. Semidei.

Vt appareat eosdem esse de quibus Plato loquitur. Hi enim sunt veteres illi venerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica naue cum Iasone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Hesiodus ipse bellaces fuisse dicit: idcirco iracundi & violenti sunt crediti, sicut. Menander inquit, quod si quis transiret templum horum alicui sacrum, quod ἡρῷον dicebant, silentio, ac veneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderetur heros, tumultumque aliquem moueret. Erant enim heroa per Græciam frequentia, id est, eximia virtute viris ædes erectæ. Cuiusmodi permultarum Pausanias meminit, vt Vlyßi, & Tantalo, & Acrisio. Latini quoque, vt Plin lib. xix. de heroo Sestico. Nomen herois Plato in Cratylo ab ἔρωτος deductum existimat, id est, ab amore: quod ex amore immortalis Dei aduersus mortalem fœminam, aut immortalis fœminæ aduersus mortalem virum genitus videatur. Aut ab εἴρειν quod est dicere, quod oratores diserti fuerunt, reuerintq; populos. Hierocles ab amore quidem, cæterùm non quòd amore sic geniti, sed quòd amore pleni sint, & electi amatores Dei, nósque ad similem amatorem erigunt. Nam præfecti sunt hominibus, vt Iamblichus ait itidem Pythagoricus, eorúmq; munus est viuificare, ratiocinari, custodire animas, & eas è corporibus soluere. Sed has esse vires animi nostri, ideo illum esse suum vnicuique dæmonem ostendimus. Alij ab ἔρας, quæ est terra, heroas dictos existimant, quasi terrestres dæmones. Sic enim animas optimorum virorum corporibus functas nominauit Hesiodus Et Pythagoras, cùm iubet τοὺς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, Terrenos venerare dæmonas. Interpres Homeri ab ἔρα maluit nominari, ἡ ἔρα γῆ κατὰ διάλεκτον, ἐκ δὲ τῆς γῆς ἐπλάσθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Est, inquit, Era terra secundùm quandam linguam. Porrò è terra humanum genus est fictum. Capella lib. Nuptiarum 2. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet, locum esse ait deorum manium, & regnum Ditis. Sed superiorem partē esse heroum, inferiorem manium: heroésque qui ἡμίθεοι dicuntur, animas gerere, & sacras mentes, indutos humana forma, magnisq; mundi commodis procreari, vt Herculem Dionysium, Triptolemum. Hinc ab ἥρα: id est, Iunone possunt videri nominati, quòd eius regnum est aer, quò animas fœliciū ire Pythagoricos credere Hierocles testatur, illis versiculis Pythagoræ siue Philolai:

Heroum

Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός. hoc est:
Corpore deposito liberam si scandis in æthram,
Tunc Deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm

Verùm à Platone marini dîui nominantur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hósq; verè dixisset aëreos, par esse existimauit, eorum naturam rei crassiori, quàm sit aer attribuere, commodiorem aqua nullam inuenit. Est quoque ἥρα regina, & regnorum dea dominámque sæpe Latini interpretantur vt Vergil. in 3. ita heroes, si ab hera sint nuncupati, quasi principales & regij possunt intelligi.

b Nescio quis filius eius.} *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legisse, nec satis tamen apud quē memini. Fortunæ plerunque hæc sunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus.} *Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potentem.} *Vertit id quod modo dicebā de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charōte apud Verg. li 6. domina nūcupatur, Iuno est inferna Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius, nā & ipse Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proserpinæ turba illa vmbrarum silentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proserpinæ:*

Nostra parens Iuno, túque ô germane tonantis
Et gener vnanimis consortia ducite somni,
Mutuáque alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianum Protesilaus Diti ὦ ἡμέτερε Ζεῦ, ô noster Iupiter

e Supplicibus supra do.} *Ostendit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quàm resistendo posse superari.*

f Cōmodius quippe Scipio.} *Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomen reportauit fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato, Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouinciis, quoniam Sergius qui Fidenates vicit, dictus est Fidenas.* Scipio Africanus

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream potestatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando: omnes tentationes aduersitatésque eius vincunt orando non ipsam, sed suum Deum aduersus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit egítque sine peccato:

vt in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per mediatorem Dei & hominum, hominem Christũ Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separãtur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ per nostram potẽtiam: quia & ipsa quantulacunque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionem [b] sub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare.

a Exorcizando eiiciunt. } Ἐξορκίζω, *adiuro. Sic Augustinus* ἐξορκισμὸν, *adiurationem vertit: & exorcistam adiuratorem, qui immundum spiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm sacræ aquæ admoueatur: vt ipse docet in Symbolo. Et est inter initiationes tertia, quæ dicitur exorcistarum. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus. } *Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitiisque, ne quis se efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex Deo, cuius venia peccatum exuimus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationẽ animę esse profitẽtur.

CAP. XXIII.

Dicit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: vt hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgãt, si lunæ solisque nõ purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne fortè cùm dictum esset non purgare teletas solis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederetur. Quę autem dicat esse principia tanquã Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentẽ.

de spi-

de spiritu autem sancto, aut nihil, aut nó apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] sicut Plotinus vbi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, nó vtique diceret horum medium, id est, patris & filij medium. Postponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, nó postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, siue vt voluit: quod nos spiritum sanctum, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed vtriusque spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarũ aurium pertimescunt. Nobis autẽ [d] ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quæ his significantur, impiã gignat opinionẽ. Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: sicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ est dicere: quãuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de spiritu sancto, etiam singulũ quẽque Deum esse fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem esse patrẽ, qui est & filius: & eundem esse spiritũ sanctũ, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij spiritum sanctum, nec patrem esse, nec filium. Verùm itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quanuis pluraliter apud eos sint dicta principia.

L. VIVES.

Trinitatẽ an norint philosophi.

a Dicit enim Deum patrem.} *Torquent se anxiè permulti disputatione illa, nouerint ne philosophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus est mysterium regni apertum, illuxit nisi radius quidam perexiguus illius immensæ lucis. Philosophi verò prisci si quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obscurum id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexisse existimare par sit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuisse ad vnitatem Dei, & cuncti potentiam nocendam peruenisse: si quid de trinitate sunt locuti in testimonium venturæ pietatis dixisse ad sectatores suos magistrorum senten tia premendos. Aristoteles scribit primo lib. De cælo & mundo. Pythagoricos in tribus posuisse perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorũ sacris hunc numerum solitum vsurpari. Vnde putantur esse illa verba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ. Sed Verg. expreßius:*

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore.
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps disciplinæ suæ Zeno λόγον dicit fatum, & necessitatem, & Deum, & animũ Iouis. Sed Plato apertius videtur locutus. Nam in sexto De republ. Socrates cùm satis sibi de ipsius boni natura videretur disputasse, putarétque maiorem esse rem, quàm ut posset dicẽdo explicare: inquit: Ἀλλ᾽ ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ᾽ ἐστὶ τἀγαθὸν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ὑμῖν φίλον, εἰ δὲ μὴ, ἐᾶν. Verùm quid ipsum bonũ sit, beati viri, in aliud tẽpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi consequi possimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud est quid sit boni ipsius filius, simillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle se declarat. nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni disputaturum se præfatur, & post paucas interrogationes ait, bonum esse solem quendam, filium eius esse velut vim videndi, quàm à sole habemus, & in epistola ad Hermiam: Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. Iurantes, inquit, studio Musis apto & sorore studij eruditione, per Deum ducem omnium quæ sunt, quæq; futura sunt. Itidẽ per ducis & causæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide λόγου τοῦ πάντων θειοτάτου meminit, id est, sermonis omnium diuinissimi, à quo dicit mundum esse constitutum. De quo sunt ea quæ sequuntur. Hunc sermonem vir sapiens cùm est admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus est beatus, & viuens, & post vitam. Nam illud ὃν non ad mundum referunt multi, sed ad λόγον. Et sic nos vertimus lib 8. De beatitudine secundum Platonem disserentes. Plato igitur patrem apertis posuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit posse enunciari. Et si in ordine gradibúsque diuinitatis mundi animam, quæ est tertia & postrema, à principio & filio principij mente profectam existimat. Animam verò mundi si quis impensius Platoni faueret, posset facilè defendere illum esse spiritum, qui ferebatur super aquas: quem videntur illi facere fusum per molem vniuersitatis omnibus vitam essentiámque impartientem. Et hæc sunt in diuinitate terna, de quîs ad Dionysium αἰνιγματικῶς, vt præfatur, scribit. Circa omnium regem cuncta

sunt,

sunt, & illius causa sunt omnia: eáque causa est bonorum omnium, secunda verò circa secunda, tertia circa tertia. Præter: à quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. Non possum tamen responsum Sarapidis præterire, qui consulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse:

Πρῶτα θεός, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δὴ τρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.
Principio Deus est, tum sermo & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium } *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substātias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atq; optimum, deinde creatorē, tertiam animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorē Plato & Porphyrius* πατρικὸν νοῦν *vocant: quod quamuis in tenebris videntur tamen poetæ attigisse cùm Mineruam suam* θεὸν νοῦν *faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus } *Hic scripsit librum De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternū illud atq; perfectum, quod secundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdū Plato fecit, sed ab eo manasse verbum: à quibus vniuersa sunt cōdita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ λόγου ἀεὶ ἔστη τόδε τὸ πᾶν, καὶ διέστη. *Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est. } *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani. *Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

Sed subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christū esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, ve-

ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter voces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cũ terram promissionis intrantibus eadem arca transiret Iordané, fluuius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi, & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde ciuitatis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadé arca circumacta, muri repentè ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hoc etiam cùm iam in terra promissionis essent, & eadem arca propter eorũ peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei sui, qué præ cæteris colebãt, honorificè collocauerunt, abeuntésq; clauserunt, apertóq; postero die, simulachrum cui supplicabãt, inuenerũt collapsum, deformitérque confractũ. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiúsque puniti, arcam diuini testimonij populo vnde ceperant reddiderũt. Ipsa auté redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro, eíque iuuencas à quibus vitulos sugentes abstraxerant, subiunxerunt, & eas quò vellent ire siuerunt, etiam hinc vim diuinam explorare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec reuocatę mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Hæc atque huiuscemodi Deo parua sunt, sed magna terrendis salubriter erudiendísque mortalibus. Si enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectius cæteris sapuisse laudantur, sicut paulò antè cõmemoraui, quòd diuinã prouidentiã hæc quoque rerũ infima atque terrena administrare docuerint numerosarum testimonio pulchritudinum, quæ nõ solùm in corporibus animalium, verumetiam in herbis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc attestantur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, vbi ea religio commendatur, quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernísque sacrificari vetat, vni Deo tantum iubens, qui solus diligens & dilectus, beatos facit, eorúmque sacrificiorum præfiniens tempora imperata, eáque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur: non vt ipse his honoribus sublimetur, sed vt nos ad eum colendum, eíque cohærendum igne amoris eius accensi, quod nobis, non illi, bonum est excitemur.

Contra

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

CAP. XVIII.

AN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino vllis literis esse credẽdum, potest etiam dicere, nec deos vllos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dij se ostentare mirabiles potius quàm vtiles ostendere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hunc iam decimũ librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel vllam esse vim diuinam negant, vel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse & iam mundi huius visibilis, & mutabilis, inuisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his, quæ condidit, sed de seipso verissimum largitorem. Eius enim propheta veracissimus ait: Mihi autem adhærere Deo bonum est. De fine nanque boni inter philosophos quæritur, [a] ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitiis abundare bonum est, aut insigniri purpura & sceptro, vel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, mihi voluptas corporis bonum est: aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, Deo adhærere bonum est. Hoc eum docuerat, cui vni tantummodo sacrificandum sancti quoque angeli [b] legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Vnde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeúmque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, qualescunque deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, vel ciuilium rerum historiæ, vel libris magicis, siue quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui vni soli sacrificandum præcipiunt.

L. VIVES.

a AD quod adipiscendum omnia officia referenda sunt.} *Officiorum Cicero, Stoicos secutus, duo facit genera: alterum absolutum, quod pertinet ad virtutes illas absolutas. id est ad sapientiam & proinde ad finem bonorum, idq; Græci* κατόρθωμα *vocat. Latini rectum, aut rectè factum, omnes numeros virtutis continens. Alterum officij genus positum est in præceptis vitæ cõmunis, cuius probabilis ratio reddi potest, cur sic factum sit potius, quàm aliter. Mediũ & commune hoc nominant, quod in vtranque partem, & sapientiæ, & stultitiæ natura sua verti potest ab vtente: qualia sunt quæ in rep. & vita priuata circa opes, honores, gloriam, & similia facimus.*

b Legalium sacrificiorum.} *In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum, alibi angeli eius miraculorum.*

Quæ ratio sit visibilis sacrificij quod vni vero & inuisibili Deo offerri docet vera religio. CAP. XIX.

QVi autem putant hæc visibilia sacrificia diis aliis cõgruere, illi verò tãquam inuisibili inuisibilia, & maiori maiora, melioríque meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ voluntatis officia, profectò nesciunt hæc ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificium nosipsi esse debemus. Tunc nobis fauent, [a] nobisque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adiuuant angeli, quique virtutésque superiores, & ipsa bonitate, ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, vt eorum præsentia sentiatur, apertissimè vetant. [b] Sunt de his exempla in literis sanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorũ sunt admonitione prohibiti, iussique sunt hæc ei deferre, cui vni fas esse nouerunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei. [c] Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dij, eisque Lycaonij immolare victimas voluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eis, in quem crederent, annunciauerunt Deũ. Sed nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia

vero

vero Deo deberi sciunt. Non enim reuera, vt ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadauerinis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent vndique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterãt exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subiectóq; dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illũ.

L. VIVES.

a NObísque congaudent.} *Gaudere angelos Dei, cùm homines sanctè viuunt, etiam Christus testatur in Euangelio Luc. 15.*

b Sunt de his exempla in literis sanctis.} *Ioãnes angelum ad se missum voluit adorare, & inhibitus est ab eo iubente Deum potius adorari, cuius ipse esset seruus conseruus Ioannis. Apocalypsis 19.*

c Nam Paulus & Barnabas.} *Hi cùm in Lycaonia quæ est Asiæ regio, legem domini populo docerent, claudo virtute Dei erecto, pro diis sunt habiti. Barnabas pro Ioue, Paulus qui concionabatur pro Mercurio, qui sermoni præesse creditus est. Ita immolare eis parabant tanquam diis: quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, veriti ne in se transferretur, quod vnius est Dei. Actuum 14.*

De summo veróque sacrificio, quod ipse Dei & hominum mediator effectus est. CAP. XX.

VNde verus ille mediator, inquantum formam serui accipiens mediator effectus est Dei, & hominũ homo Christus Iesus, cùm in forma Dei sacrificium cum patre sumat, cum quo & vnus Deus est, tamen in forma serui sacrificium maluit esse, quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerẽs, ipse & oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit ecclesiæ sacrificium: [a] cùm ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Huius veri sacrificij multiplicia variáque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cùm ob hoc vnum per multa figuraretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, [b] vt sine fastidio multum commendaretur. Huic summo veróque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

L. VIVES.

a CVm ipsius corporis ipse sit caput.} *In lib. Coloniensi & Brugensi sic legitur: Quæ cum ipsius capitis corpus sit, seipsam*

per ipsum dicit offerre, tametsi non displicet, quod vulgò legitur.
b Vt sine fastidio. } *Varietas enim adimit fastidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui si idem bis eodem repetant modo, fastidio sunt, vt crambe repetita, si centies, sed variè, gratiam non amittunt. De quo præcepta sunt in rhetoricis. Ac simile est, quod de conuiuio sibi exhibito suillis carnibus variè conditis narrat Q. Flaminius apud Liuium: itaque diuersa erant quæ rem eandem in lege vetere significarent, vt sine fastidio & intelligentes magis meliùsque venturæ salutis admonerentur, & rudes inter tot signa vnum saltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aereos spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

Moderatis autem præfinitisque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, vt hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus Dei ciuitatem tyrannicè exerceant, sibique sacrificia non solùm ab offerentibus sumant, & à nolentibus expetant verumetiam ab inuitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam vtilis inuenitur Ecclesiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tāto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduersus impietatem potestatum, etiam vsq; ad sanguiné certant. Hos multò elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] nescio quis filius eius secundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti mysticū significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroes nuncuparētur, si, vt dixi, vsus ecclesiastici sermonis admitteret: nō quòd eis esset cum dæmonibus in aere societas, sed quòd eosdem dæmones, id est, aereas vincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonem, quę non vsquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petentibus viris fortibus inuida. Sed rursus ei succumbit infœliciter, ceditque Vergilius, vt cùm apud eum illa dicat,

Vincor ab Aenea,

ipsum

ipsum Æneam admoneat Helenus, quasi consilio religioso, & dicat:

Iunoni cane vota libens,[d] *dominámque potentem*
[e] *Supplicibus supera donis.*

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nō venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malísque nolentibus bona prodesse non possunt: nocere autem mala possunt, non sibi valētibus resistere bonis. Non est ista veræ veracitérque sanctæ religionis via: non sic Iunonē, hoc est, aereas potestates, piorum virtutibus inuidentes nostri martyres vincunt. Non omnino, si dici vsitatè posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus diuinis Heram superant.[f] Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, vt parcerent.

L. VIVES.

Heroes & semidei.

a HEroas vocaremus.} *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους vocat, eósque heroes esse nō dubitant: nam semideos illos nominant, generatósque altero parēte Deo, altero mortali, vt ait idem Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapius, Romulus: quo fit, vt cùm parente altero sint Deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferuntur, alij Philolai Pythagorici esse tradūt: illa igitur carmina enarrās ex Platonis, vt ait, sententia, genere dæmonum & angelos & heroes cōprehendit: vt quantum ad cælestes spectat, dicantur angeli: quantū ad terrestres, heroes: quantum ad medios dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. Et profectò ita sunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terrestres vocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartum genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit, homines autem tam hos quàm illos, & semideos nominat, dicens:*

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

Verùm à Platone marini diui nominantur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hósque verè dixisset aëreos, par esse existimauit, eorum naturam rei crassiori, quàm sit aer attribuere, commodiorem aqua nullam inueni. Est quoque ἥρα regina, & regnorum dea dominámque sæpe Latini interpretantur vt Vergil. in 3. ita heroes, si ab hera sint nuncupati, quasi principales & regij possunt intelligi.

b Nescio quis filius eius. } *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legisse, nec satis tamen apud quē memini. Fortunæ plerunque hæc sunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus. } *Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potentem. } *Vertit id quod modo dicebā de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charōte apud Verg. li 6. domina nūcupatur, Iuno est inferna Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius. nā & ipse Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proserpinæ turba illa vmbrarum silentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proserpinæ:*

Nostra parens Iuno, túque ô germane tonantis
Et gener vnanimis consortia ducite somni,
Mutuáque alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianum Protesilaus Diti ὦ ἡμέτερε Ζεῦ, ô noster Iupiter

e Supplicibus supra do. } *Ostendit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quàm resistendo posse superari.*

f Cōmodius quippe Scipio. } *Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomen reportauit fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato, Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouinciis, quoniam Sergius qui Fidenates vicit, dictus est Fidenas.* Scipio Africanus

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream potestatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando: omnes tentationes aduersitatésque eius vincunt orando non ipsam, sed suum Deum aduersus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit egitque sine peccato:

vt in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per mediatorem Dei & hominum, hominem Christũ Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separãtur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ per nostram potẽtiam: quia & ipsa quantulacunque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, nisi vsque ad eius depositionem [b] sub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare.

a EXorcizando eiiciunt. } Ἐξορκίζω, *adiuro. Sic Augustinus* ἐξορκισμὸν, *adiurationem vertit: & exorcistam adiuratorem, qui immundum spiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm sacræ aquæ admoueatur: vt ipse docet in Symbolo. Et est inter initiationes tertia, quæ dicitur exorcistarum. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus. } *Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitiisque, ne quis se efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex Deo, cuius venia peccatum exuimus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationẽ animæ esse profitẽtur.

CAP. XXIII.

DIcit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: vt hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgãt, si lunæ solisque nõ purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne fortè cùm dictum esset non purgare teletas solis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederẽtur. Quæ autem dicat esse principia tanquã Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentẽ. de spi-

de spiritu autem sancto, aut nihil, aut nõ apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] sicut Plotinus vbi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, nõ vtique diceret horum medium, id est, patris & filij medium. Postponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, nõ postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, siue vt voluit: quod nos spiritum sanctum, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed vtriusque spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarũ aurium pertimescunt. Nobis autẽ [d] ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quæ his significantur, impiã gignat opinionẽ. Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: sicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ est dicere: quãuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de spiritu sancto, etiam singulũ quẽque Deum esse fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem esse patrẽ, qui est & filius: & eundem esse spiritũ sanctũ, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij spiritum sanctum, nec patrem esse, nec filium. Verùm itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quanuis pluraliter apud eos sint dicta principia.

L. VIVES.

a DIcit enim Deum patrem.} *Torquent se anxiè permulti disputatione illa, nouerint ne philosophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus est mysterium regni apertum, illuxit nisi radius quidam perexiguus illius immensæ lucis. Philosophi verò prisci si quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obscurum id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexisse existimare par sit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuisse ad vnitatem Dei, & cuncti potentiam nocendam peruenisse: si quid de trinitate sunt locuti in testimonium venturæ pietatis dixisse ad sectatores suos magistrorum sententia premendos. Aristoteles scribit primo lib. De cælo & mundo. Pythagoricos in tribus posuisse perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorũ sacris hunc numerum solitum vsurpari. Vnde putantur esse illa verba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ. Sed Verg. expreßius:*

Trinitatẽ an norint philosophi.

Terna tibi hæc primum triplici diuerſa colore.
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps diſciplinæ ſuæ Zeno λόγον dicit fatum, & neceſſitatem, & Deum, & animũ Iouis. Sed Plato apertius videtur locutus. Nam in ſexto De republ. Socrates cùm ſatis ſibi de ipſius boni natura videretur diſputaſſe, putarétque maiorem eſſe rem, quàm ut poſſet dicẽdo explicare, inquit: Ἀλλὰ ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ' ἐστι τἀγαθὸν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλεῖον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ὑμῖν φίλον, εἰ δὲ μὴ, ἐᾶν. *Verum quid ipſum bonũ ſit, beati viri, in aliud tẽpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi conſequi poſſimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud eſt quid ſit boni ipſius filius, ſimillimus illius. Si modo id quoque nobis libet, nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle ſe declarari, nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni diſputaturum ſe præfatur, & poſt paucas interrogationes ait, bonum eſſe ſolem quendam, filium eius eſſe velut vim videndi, quàm à ſole habemus, & in epiſtola ad Hermiam:* Ἐπομνυῶντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνυῶντας. *Iurantes, inquit, ſtudio Muſis apto & ſorore ſtudij eruditione, per Deum ducem omnium quæ ſunt, quæq; futura ſunt. Itidẽ per ducis & cauſæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide* λόγον τὸν πάντων θειότατον *meminit, id eſt, ſermonis omnium diuiniſſimi, à quo dicit mundum eſſe conſtitutum. De quo ſunt ea quæ ſequuntur. Hunc ſermonem vir ſapiens cùm eſt admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus eſt beatus, & viuens, & poſt vitam. Nam illud* ὂν *non ad mundum referunt multi, ſed ad* λόγον. *Et ſic nos vertimus lib. 8. De beatitudine ſecundum Platonem differentes. Plato igitur patrem apertis poſuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit poſſe enunciari. Et ſi in ordine gradibúſque diuinitatis mundi animam, quæ eſt tertia & poſtrema, à principio & filio principij mente profectam exiſtimat. Animam verò mundi ſi quis impenſius Platoni faueret, poſſet facilè defendere illum eſſe ſpiritum, qui ferebatur ſuper aquas: quem videntur illi facere fuſum per molem vniuerſitatis omnibus vitam eſſentiámque impartientem. Et hæc ſunt in diuinitate terna, de quis ad Dionyſium* αἰνιγματικῶς, *vt præfatur, ſcribit. Circa omnium regem cuncta*

ſunt,

sunt, & illius causa sunt omnia: eáque causa est bonorum omnium, secunda verò circa secunda, tertia circa tertia. Præter: à quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. N*on possum tamen responsum Sarapidis præterire, qui consulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse:*

Πρῶτα θεός, μετέπειτα λόγος, κ. πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δ' ἢ τρία, πάντα κ) εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus est, tum sermo & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium } *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substãtias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atq; optimum, deinde creatorẽ, tertiam animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorẽ Plato & Porphyrius πατέρα νοῦν vocant: quod quanuis in tenebris videntur tamen poetæ attigisse cum Mineruam suam Διὸς νοῦν faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus } *Hic scripsit librum De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternũ illud atq; perfectum, quod secundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdũ Plato fecit, sed ab eo manasse verbum: à quibus vniuersa sunt cõdita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τε νῦ, κ) ἀπ' αὐτῦ λόγου ἀπ' ἑν τόδε τὸ πᾶν, κ) διεςη. *Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est. } *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani. *Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

SEd subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christũ esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, ve-

rus benignúsq; mediator: in ea se ostendēs mortalitate mortalibus, qua maligni fallacésq; mediatores nō habendo se superbius extulerunt, miserísque hominibus adiutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaque verúsque mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam, vel naturam, quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortē, quanuis esset pœna peccati, quā tamē pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccando esse vitandā, sed potius si facultas datur, pro iustitia perferenda. Ideo enim soluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus est, & non pro suo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit esse principium, nā agnosceret purgatoriū. Neq; enim caro principium est, aut anima humana, sed verbū per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per seipsam mundat, sed per verbum à quo suscepta est, cùm verbū caro factum est, & habitauit in nobis. Nam de carne sua manducāda mysticè loquens, cùm hi qui nō intellexerunt offensi recederent, dicētes: Durus est hic sermo, quis eum potest audire? Respondit manētibus cæteris Spiritus est qui viuificat, caro nō prodest quicquam. Principium ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis esset, [a] respondit se esse principium. Quòd vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere possèmus, nisi ab eo mundaremur atq; sanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, sed iusti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed iusta, nō peccatrix erat. Hæc est meditatio, qua manus lapsis iacentibúsque porrecta est: hoc est semen dispositum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

[a] Respondit se esse principiū.} *Græcè est, τὴν ἀρχὴν. Augustinus principium vult esse filium, sed non aliud principium quàm patrem, vt nec alium Deum: idq; putat significari per τὴν ἀρχὴν. De qua re Laurentius & Erasmus ex ratione vocis disputant, non posse τὴν ἀρχὴν esse nomen, sed aduerbiū: vt sit primū, vel principio. Et profectò, vt quod ipse sentio, paucis dicam: tametsi obscura est hæc loquēdi formula, ac nescio an ex hebraismo petita, vt alia in nouo instrumēto complura,*

complura, tamen non videtur Christus significare se principiū esse. Sed cùm rogatus quis esset, nulla se nominis rati. ne posset ad captum dūtaxat illorum explicare, considerandum uniuscuiusque animo reliquit, qualem existimaret esse, non quē videret: sed cuius verba audiret: qualem illum, qui corpore, quem cerneret, cōtectus talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens qui loquebatur, à quo magna illa proficiscebantur, & admirabilia. Itaque ait: Principio ego sum ille, qui mortali corpore velut instrumento vtens loquor vobis: non iam per angelū iubens, sed per meipsum. Itaque hæc responsio nō est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὤν. Ego sum ens. nisi quòd illa erat maiestatis Dei, & essentiæ eius simplicis: hæc recentior Dei, qui humanam sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.

CAP. XXV.

HVius sacramēti fide etiam iusti antiqui mundari piè viuendo potuerūt: non solùm antequam lex populo Hebræo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt, sed ipsius quoque legis temporibus, quamuis in figuris rerum spiritalium habere viderentur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos sicut, & per angelos eadem promissio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque sententiam de boni humani fine paulò antè commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum est. [a]In quo planè Psalmo duorum testamentorum, quæ dicuntur vetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenásque promissiones, cùm eas impiis abundare conspiceret, dicit [b]pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodū gressus suos, tanquam frustrà Deo ipse seruisset, cum ea fœlicitate, quam de illo expectabat, cōtemptores eius florere perspiceret, séque in rei huius inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehēdere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui fœlices videbantur errare. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerunt, sicut dicit, fuisse deiectos & defecisse, ac periisse propter iniquitates suas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tanquam somnium euigilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

rena,magni ſibi videbantur:Domine,inquit,in ciuitate tua imaginem illorũ ad nihilum rediges.Quid huic tamen vtile fuerit,etiã ipſa terrena nõ niſi ab vno vero Deo quærere,in cuius poteſtate ſunt omnia,ſatis oſtẽdit, vbi ait: Velut pecus factus ſum apud te,& ego ſemper tecum. Velut pecus dixi,vtiq; nõ intelligens.Ea quippe à te deſiderare debui, quæ mihi cũ impiis non poſſunt eſſe cõmunia:quibus eos cùm abundare cernerem,putaui me incaſſum tibi ſeruiſſe,quãdo & illi hæc haberẽt,qui tibi ſeruire noluiſſent. Tamen ego ſemper tecũ, qui etiã in taliũ rerũ deſiderio deos alios nõ quæſiui. Ac per hoc ſequitur: Tenuiſti manũ dexteræ meæ,& in volũtate tua deduxiſti me,& cum gloria aſſumpſiſti me:tãquam ad ſiniſtram cũcta illa pertineãt,quæ abundare apud impios cùm vidiſſet, penè collapſus eſt. Quid enim mihi eſt,inquit,in cælo,& à te quid volui ſuper terram?Reprehẽdit ſeipſum, iuſtéq; ſibi diſplicuit:quia cùm tam magnũ bonum haberet in cælo , quod pòſt intellexit,rem trãſitoriam,fragilem, & quodãmodo luteam fœlicitatem à ſuo Deo quæſiuit in terra. [d] Defecit , inquit,cor meũ,& caro mea Deus cordis mei:defectu vtiq; bono ab inferioribus ad ſuperna. Vnde in alio Pſalmo dicitur: Deſiderat & deficit anima mea in atria Domini.Item in alio: Defecit in ſalutare tuũ anima mea.Tamen cùm de vtroq; dixiſſet,id eſt,de corde &carne deficiẽte,nõ ſubiecit:Deus cordis mei & carnis meæ , ſed Deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur.Vnde dicit Dominus:Mundate quæ intus ſunt, &quæ foris ſunt munda erunt.Partem deinde ſuã dicit ipſum Deũ non aliquid ab eo,ſed ipſum.Deus,inquit, cordis mei.& pars meaDeus in ſecula.Quod inter multa quę ab hominibus eliguntur ipſe illi placuerit eligendus.[e]Quia ecce,inquit , qui ſe lõgè faciunt à te,peribũt:[f]perdidiſti omnem qui fornicatur abs te:hoc eſt,qui multorũ deorũ vult eſſe proſtibulum.Vnde ſequitur illud,propter quod & cætera de eodem Pſalmo dicenda viſa ſunt.Mihi autem adhærere Deo bonũ eſt : nõ longe ire,non per plurima fornicari.Adhærere autem Deo tunc perfectũ erit,cùm totum quod liberandũ eſt, fuerit liberatũ. Nunc verò fit illud, quod ſequitur:Ponere in Deo ſpẽ meam. Spes enim quæ videtur,non eſt ſpes. Quod enim videt quis, quid ſperat?ait Apoſtolus. Si autem quod non videmus ſperamus,per patientiam expectamus. In hac autem ſpe nunc conſtituti agamus quod ſequitur: & ſimus nos quoque pro

modulo

modulo nostro angeli Dei, id est nuncij eius, annunciantes eius volũtatẽ: & gloriã gratiámq. laudantes. Vnde cùm dixisset: Ponere in Deo spẽ meam: addidit, vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. Hæc est gloriosissima ciuitas Dei, hęc vnum Deum nouit & colit: hanc angeli sancti annũciauerunt, qui nos ad eius societatẽ inuitauerunt, ciuésq. suos in illa esse voluerunt: quibus non placet, vt eos colamus tanquam nostros electos deos, sed cum eis & illorum & nostrum Deum: nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificiũ Deo simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc deposita maligna obstinatione cõsiderat, omnes immortales beati, qui nobis non inuidẽt: neque enim si inuiderent, essent beati, sed potius nos diligunt, vt & nos cũ ipsis beati simus: plus nobis fauent, plus adiuuãt, quando vnum Deum cum illis colimus, patrem & filium & spiritum sanctum, quam si eos ipsos per sacrificia coleremus.

L. VIVES.

a IN quo planè Psalmo.} *Hic est Psalmus lxxij. sublimis diuini & solutione veteris philosophorũ quæsiti, cur præsidẽte vniuersitate mundi Deo sapientissimo & optimo, malis bona, & cõtra bonis mala contingunt? Vnde est illud dilẽma Epicureorũ: si Deus est, vnde mala? Si nõ est, vnde bona? Aug. aliquot eius versus enarrat: nos seruata instituta breuitate nõnulla interdũ adiiciem⁹*

b Pedes suos penè fuisse commotos.} *Vel concussos indignitate rei & commotione animi, vel ad transeundum in alteram viam, cùm suspicaretur parum se hac profecisse.*

c Tunc eos intellexit.} *Omnia in futurum seruantur operta, inquit Sapiens. Tunc bonis proderit bene vixisse, malis oberit vixisse malè: tunc bonis eueniet bona, malis mala liquebit. nam ea demum vera sunt, & bona & mala.*

d Defecit, inquit, cor meum.} *Hoc est optimi & sanctissimi viri, vt deficientibus in eo corpore, viribus, robore, cõsilio, supersit tamẽ semper religio, & sit pars eius Deus in æternum: abeuntibúsque cæteris rebus solus Deus in eo remaneat. Hoc quantum nobis videtur Augustinus loquitur de defectu animæ, & velut examinatione, quæ ex desiderio rerum cælestium nascitur. Languet enim animus amans, & subinde linquitur virtute sua: cùm de re quam amat, impensè cogitat: aliter quoq; sic, vt vires & consilium circa res seculi destituant bonum virum, hæreat tamen semper illius menti Deus, & spretis contemptisq; omnibus tum corporis dotibus, tum fortuitis, vnica hæreditas, & sola illius opes sint Deus.*

qq 2

e Quia ecce, inquit, qui se longè faciunt.} *Bonum est ergo harere illi, à quo si quis abscesserit, perijt.*

f Perdidisti omnem qui fornicatur abs te. } *Debet esse anima nostra Vni Deo dicata, & illius sponsa: quòd si adulteretur, Vt se ad curas cupiditatésq; rerum mundi abuilet, Deo neglecto, tanquā impudica mulier à Viro reijcitur, & repudiatur. hic est interitus animæ, cùm à Vita sua discedit.*

De inconstantia Porphyrij inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis. CAP. XXVI.

NEscio quomodo, quantum mihi videtur, pro amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista vtcunque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes, hominibus theurgicis diuina pronuncient: alios autem qui in terris ea quæ patris sunt, & altitudinem eius profunditatémque declarent. Nũ igitur hos angelos, quorum ministerium est declarare voluntatem patris, credendum est velle nos subdi, ni si ei, cuius nobis annunciant voluntatem? Vnde optimè admonet etiam ipse Platonicus imitandos eos potius, quàm inuocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos vni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi vni vero Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt: proculdubio neque per vllam significantem figuram, neque per ipsam rem, quæ sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborum atq; miserorum, à quibus longè diuersa est pietas subditorũ Deo, nec aliunde quàm illi adhęrendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum, etiam nobis syncera benignitate oportet vt faueant: neque sibi arrogent, quo eis subiiciamur, sed eum annuncient, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ò philosophe aduersus potestates, & veris virtutibus, & veri Dei muneribus inuides habere liberam vocem? [a] Iam dixisti angelos, qui patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis esse diuersos, qui ad theurgicos homines, nescio qua deducti arte descendunt. Quid adhuc eos honoras, vt dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronunciant, qui non voluntatem patris nunciant? [b] Nempe illi sunt, quos sacris precibus inuidus alligauit, ne præstarent animæ purgationem: nec à bono, vt dicis, purgare cupiente ab illis vinculis solui, & suæ potestati

ftati reddi potuerũt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia: vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti. Audes istam inuidiam non potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris ancillam potius inuidorum, isto aëre transcenso lauare in cælum, & inter deos vestros etiam sydereos collocare, vel ipsa quoque sydera his opprobriis infamare.

L. VIVES.

a IAm dixisti angelos.} *In antiquis codicibus sic habetur: Iam distinxisti angelos qui patris annunciant voluntatem, ab his angelis qui ad theurgicos: & idem vtrobique significatur.*

b Nempe illi sunt, quos sacris precibus.} *Nam antea dictum est impediri bonum dæmonem à malo: nec venturum hunc, nisi prius ille propitiatus discedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.*

De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij transcendit errorem.

CAP. XXVII.

QVanto humanius & tolerabilius consectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna, & infra ordinatos agitari morbis passionum mentísque turbelis, honorans quidem eos, sed volens noléńsque confessus est: deos tamen cæli superiores ad æthera spatia pertinentes: siue visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem, ac lunam, & cætera ibidem lumina: siue inuisibiles, quos putabat ab omni labe istarum perturbationum alienos, quanta potuit disputatione discreuit. Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris tuis, vt in æthereas vel empyreas mundi sublimitates, & firmamenta cælestia extolleres vitia humana, vt possent dij vestri theurgis pronunciare diuina: quibus diuinis te tamen per intellectualẽ vitam facis altiorem, vt tibi videlicet tanquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur, sed aliis eas tamen importas: vt hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, istas seducis, quæ tibi tanquam superiorum capaci esse inutilia confiteris, vt videlicet quicunque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis, atque paucorum est, te authore theurgicos homines, à quibus non quidem in anima in-

tellectuali, verùm saltem in anima spiritali purgentur, inquirant. Et quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter maior est multitudo, plures ad secretos & illicitos magistros tuos quàm ad scholas Platonicas venire coguntur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos æthereos se esse fingentes, quorum prædicator & angelus factus es, promiserunt: quod in anima spiritali theurgica arte purgati, ad patrem quidem nō redeunt, sed super aëreas plagas inter deos æthereos habitabunt. Non audit ista hominum multitudo, propter quos à dæmonum dominatu liberandos Christus aduenit. In illo enim habent misericordissimam purgationem, & mentis, & spiritus, & corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille suscepit, vt totum, quo constat homo, à peccatorum peste sanaret. Quem tu quoque vtinam cognouisses, eíque te potius, quàm vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis, & infirma est, vel perniciosissimæ curiositati sanandum tutius commisisses. Non enim te decepisset, [a] quem vestra, vt tu ipse scribis, oracula sanctum immortalémque confessa sunt. De quo etiam poëta nobilissimus, poëticè quidem, quia in alterius adumbrata persona: veraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit:

[b] *Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,*
Irrita perpetua soluent formidine terras.

Ea quippe dixit, quæ etiam multum proficientium in virtute iustitię possunt propter huius vitæ infirmitatem, & si non scelera, scelerum tamen manere vestigia, quæ non nisi ab illo saluatore sanantur, de quo iste versus expressus est. [c] Nam hoc vtique non à seipso dixisse Vergilius in Eclogæ ipsius quarto fermè versu indicat, vbi ait:

Vltima Cumæi venit iam carminis ætas.

Vnde hoc à Cumæa Sibylla dictū esse incunctanter apparet. Theurgi verò illi, vel potius dæmones, deorum species figurásque fingentes, inquinant potius, quàm purgant humanum spiritum falsitate phantasmatum, & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgent hominis spiritum, qui immundum habent proprium? Alioquin nullo modo carminibus inuidi hominis ligarentur: ipsúmque inane beneficium quod præstaturi videbantur, aut metu premerent, aut simili inuidentia denegarent. Sufficit, quòd purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc est mentem nostram,

nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritalem, id est, nostræ animæ partē, mente inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris, immortalem tamen, æternámq; non posse hac arte fieri confiteris. Christus autē vitam promittit æternam: vnde ad eum mundus, vobis quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibúsque cōcurrit. [d] Quid prodest quòd negare non potuisti errare homines theurgica disciplina, & quamplurimos fallere per cæcam, insipientémque sententiam, atque esse certissimum errorem, agēdo & supplicando ad principes, angelósque decurrere? Et rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista dicendo, mittis homines ad theurgos, vt per eos animæ spiritales purgentur illorum, qui non secundum intellectualem animum viuunt.

L. VIVES.

a QVem vestra, vt tu ipse scribis, oracula. } *De hoc lib. xx.*

b Te duce, si qua manent. } *De Asinio Pollione consule ad bella ciuilia refert Seruius, vt futurus sit illo consule finis eorū, soluātúrque terræ perpetua eorum formidine. sed diuturna fuerunt post eum qui fuit consul cum Gn. Domitio Aenobar. iiij. anno triumuiratus.*

c Nam hoc vtique. } *Tota illa Ecloga sumpta est de carminibus Sibyllinis, quæ cùm essent de Christo dicta, tempúsque esset ænigmatis quibusdam subsignificatum, eáque intelligeret Vergil. & videret aduentare, de aliquo ex principibus Rom. existimabat esse dicta, & huius Pollionis filio Salonino attribuit.*

d Quid enim prodest. } *Alibi sic: quod quia negare non potuisti errare homines etiam, sed sic melius. Quod quia negare non potuisti, in tantum à teipso dissentis vt primum doceas.*

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quæ est Christus, agnoscere.

CAP. XXVIII.

MIttis ergo homines in errorem certissimum. [a] Neque hoc tantum malum te pudet, cùm virtutis & sapientiæ te profitearis amatorem. Quam si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognouisses: [b] nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustrà discendis elaborasti: [c] posse continentiæ virtute purgari. Aliquando etiam dicis quòd teletæ non

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore.
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps disciplinæ suæ Zeno λόγον dicit fatum, & necessitatem, & Deum, & animũ Iouis. Sed Plato apertius videtur locutus. Nam in sexto De republ. Socrates cùm satis sibi de ipsius boni natura videretur disputasse, putarétque maiorem esse rem, quàm ut posset dicẽda explicare, inquit: Ἀλλ' ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ' ἐστὶ τἀγαθὸν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ὑμῖν φίλον, εἰ δὲ μή, ἐᾶν. Verùm quid ipsum bonũ sit, beati viri, in aliud tẽpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi consequi possimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud est quid sit boni ipsius filius, simillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle se declarat, nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni disputaturum se præfatur, & post paucas interrogationes ait, bonum esse solem quendam, filium eius esse velut vim videndi, quàm à sole habemus, & in epistola ad Hermiam: Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. Iurantes, inquit, studio Musis apto & sorore studij eruditione, per Deum ducem omnium quæ sunt, quæq; futura sunt. Itidẽ per ducis & causæ omnium patrem dominum. Et in Epinomide λόγου τοῦ πάντων θειοτάτου meminit, id est, sermonis omnium diuinissimi, à quo dicit mundum esse constitutum. De quo sunt ea quæ sequuntur. Hunc sermonem vir sapiens cùm est admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus est beatus, & viuens, & post vitam. Nam illud ὃν non ad mundum referunt multi, sed ad λόγον. Et sic nos vertimus lib 8. De beatitudine secundum Platonem differentes. Plato igitur patrem apertis posuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit posse enunciari. Et si in ordine gradibúsque diuinitatis mundi animam, quæ est tertia & postrema, à principio & filio principij mente profectam existimat. Animam verò mundi si quis impensius Platoni faueret, posset facilè defendere illum esse spiritum, qui ferebatur super aquas: quem videntur illi facere fusum per molem vniuersitatis omnibus vitam essentiámque impartientem. Et hæc sunt in diuinitate terna, de quis ad Dionysium αἰνιγματωδῶς, vt præfatur, scribit. Circa omnium regem cuncta

sunt,

sunt, & illius causa sunt omnia: eáque causa est bonorum omnium, secunda verò circa secunda, tertia circa tertia. Præterea quæ sunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota est cum Platonicis. Non possum tamen responsum Sarapidis præterire, qui consulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse:

Πρῶτα θεός, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δὲ τὰ τρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus est, tum sermo & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium. } *Porphyrius sententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres substātias in essentia diuinitatis statuit, Deum omnium maximum atq; optimum, deinde creatorē, tertiam animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorē Plato & Porphyrius πατρικὸν νοῦν vocant: quod quanuis in tenebris videntur tamen poetæ attigisse cùm Mineruam suam διὸς νοῦν faciunt, sine matre, de illius vertice ac capite productam sapientiam ipsam.*

c Sicut Plotinus } *Hic scripsit librum De tribus personis siue substantiis, in quo primum statuit æternū illud atq; perfectum, quod secundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdū Plato fecit, sed ab eo manasse verbum: à quibus vniuersa sunt cōdita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ λόγου ἀπέστη τόδε τὸ πᾶν, καὶ διέστη. *Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc vniuersum & digestum est.*

d Ad certam regulam loqui fas est. } *Quasi ex religione, ex pietate est certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani. *Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego vnum sumus.*

De vno veróque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

SEd subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Iesum Christū esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, ve-

rus benignúsq; mediator: in ea se ostendés mortalitate mortalibus, qua maligni fallacésq; mediatores nó habendo se superbius extulerunt, miserísque hominibus adiutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaque verúsque mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam, vel naturam, quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam morté, quanuis esset pœna peccati, quã tamé pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccando esse vitandã, sed potius si facultas datur, pro iustitia perferenda. Ideo enim soluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus est, & non pro suo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit esse principium, nã agnosceret purgatoriũ. Neq; enim caro principium est, aut anima humana, sed verbũ per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per seipsam mundat, sed per verbum à quo suscepta est, cùm verbũ caro factum est, & habitauit in nobis. Nam de carne sua manducãda mysticè loquens, cùm hi qui nó intellexerunt offensi recederent, dicétes: Durus est hic sermo, quis eum potest audire? Respondit manétibus cæteris Spiritus est qui viuificat, caro nó prodest quicquam. Principium ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis esset, *respondit se esse principium. Quòd vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atq; sanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, sed iusti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed iusta, nó peccatrix erat. Hæc est meditatio, qua manus lapsis iacentibúsque porrecta est: hoc est semen dispositum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

*Respondit se esse principiũ.} *Græcè est, τὴν ἀρχὴν. Augustinus principium vult esse filium, sed non aliud principium quàm patrem, vt nec alium Deum: idq; putat significari per τὴν ἀρχὴν. De qua re Laurentius & Erasmus ex ratione vocis disputant, non posse τὴν ἀρχὴν esse nomen, sed aduerbiũ: vt sit primũ, vel principio. Et profectò, vt quod ipse sentio, paucis dicam: tametsi obscura est hæc loquẽdi formula, ac nescio an ex hebraismo petita, vt alia in nouo instrumẽto complura,*

complura, tamen non videtur Christus significare se principiũ esse. Sed cùm rogatus quis esset, nulla se nominis rati.ne posset ad captum dūtaxat illorum explicare, considerandum vniuscuiusque animo reliquit; qualem existimaret esse; non quẽ videret: sed cuius verba audiret: qualem illum, qui corpore, quem cerneret, cõtectus talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens qui loquebatur, à quo magna illa proficiscebantur, & admirabilia. Itaque ait: Principio ego sum ille, qui mortali corpore velut instrumento vtens loquor vobis: non iam per angelũ iubens, sed per meipsum Itaque hæc responsio nõ est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὢν. Ego sum ens. nisi quòd illa erat maiestatis Dei, & essentiæ eius simplicis: hæc recentior Dei, qui humanam sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.

CAP. XXV.

HVius sacramẽti fide etiam iusti antiqui mundari piè viuendo potuerũt: non solùm antequam lex populo Hebræo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt, sed ipsius quoque legis temporibus, quanuis in figuris rerum spiritalium habere viderentur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos sicut, & per angelos eadem promissio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque sententiam de boni humani fine paulò antè commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum est. [a]In quo planè Psalmo duorum testamentorum, quæ dicuntur vetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenásque promissiones, cùm eas impiis abundare conspiceret, dicit [b]pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodũ gressus suos, tanquam frustrà Deo ipse seruisset, cum ea fœlicitate, quam de illo expectabat, cõtemptores eius florere perspiceret, séque in rei huius inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehẽdere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui fœlices videbantur errare. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerunt, sicut dicit, fuisse deiectos & defecisse, ac perisse propter iniquitates suas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tanquam somnium euigilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

rena,magni ſibi videbantur:Domine,inquit,in ciuitate tua imaginem illorũ ad nihilum rediges.Quid huic tamen vtile fuerit,etiã ipſa terrena nõ niſi ab vno vero Deo quærere,in cuius poteſtate ſunt omnia,ſatis oſtẽdit, vbi ait: Velut pecus factus ſum apud te,& ego ſemper tecum. Velut pecus dixi,vtiq; nõ intelligens.Eà quippe à te deſiderare debui, quæ mihi cũ impiis non poſſunt eſſe cõmunia:quibus eos cùm abundare cernerem,putaui me incaſſum tibi ſeruiſſe,quãdo & illi hæc haberẽt,qui tibi ſeruire noluiſſent. Tamen ego ſemper tecũ, qui etiã in taliũ rerũ deſiderio deos alios nõ quæſiui. Ac per hoc ſequitur: Tenuiſti manũ dexteræ meæ,& in volũtate tua deduxiſti me,& cum gloria aſſumpſiſti me:tãquam ad ſiniſtram cũcta illa pertineãt,quæ abundare apud impios cùm vidiſſet, penè collapſus eſt. Quid enim mihi eſt,inquit,in cælo,& à te quid volui ſuper terram?Reprehẽdit ſeipſum, iuſtéq; ſibi diſplicuit:quia cùm tam magnũ bonum haberet in cælo , quod pòſt intellexit,rem trãſitoriam,fragilem, & quodãmodo luteam fœlicitatem à ſuo Deo quæſiuit in terra. [d] Defecit , inquit,cor meũ,& caro mea Deus cordis mei:defectu vtiq; bono ab inferioribus ad ſuperna. Vnde in alio Pſalmo dicitur: Deſiderat & deficit anima mea in atria Domini.Item in alio: Defecit in ſalutare tuũ anima mea.Tamen cùm de vtroq; dixiſſet,id eſt,de corde &carne deficiẽte,nõ ſubiecit:Deus cordis mei & carnis meæ , ſed Deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur.Vnde dicit Dominus:Mundate quæ intus ſunt, &quæ foris ſunt munda erunt.Partem deinde ſuã dicit ipſum Deũ non aliquid ab eo,ſed ipſum.Deus,inquit, cordis mei.& pars meaDeus in ſecula.Quod inter multa quę ab hominibus eliguntur ipſe illi placuerit eligendus.[e]Quia ecce,inquit , qui ſe lõgè faciunt à te,peribũt:[f]perdidiſti omnem: qui fornicatur abs te:hoc eſt,qui multorũ deorũ vult eſſe proſtibulum.Vnde ſequitur illud,propter quod & cætera de eodem Pſalmo dicenda viſa ſunt.Mihi autem adhærere Deo bonũ eſt : nõ longe ire,non per plurima fornicari.Adhærere autem Deo tunc perfectũ erit,cùm totum quod liberandũ eſt, fuerit liberatũ. Nunc verò fit illud, quod ſequitur:Ponere in Deo ſpẽ meam. Spes enim quæ videtur,non eſt ſpes. Quod enim videt quis, quid ſperat? ait Apoſtolus. Si autem quod non videmus ſperamus,per patientiam expectamus. In hac autem ſpe nunc conſtituti agamus quod ſequitur: & ſimus nos quoque pro

modulo

modulo nostro angeli Dei, id est nuncij eius, annunciantes eius volūtatē: & gloriā gratiámq. laudantes. Vnde cùm dixisset: Ponere in Deo spē meam: addidit, vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. Hæc est gloriosissima ciuitas Dei, hęc vnum Deum nouit & colit: hanc angeli sancti annũciauerunt, qui nos ad eius societatē inuitauerunt, ciuésq. suos in illa esse voluerunt: quibus non placet, vt eos colamus tanquam nostros electos deos, sed cum eis & illorum & nostrum Deum: nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificiũ Deo simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc deposita maligna obstinatione cōsiderat, omnes immortales beati, qui nobis non inuidēt: neque enim si inuiderent, essent beati, sed potius nos diligunt, vt & nos cũ ipsis beati simus: plus nobis faueat, plus adiuuāt, quando vnum Deum cum illis colimus, patrem & filium & spiritum sanctum, quam si eos ipsos per sacrificia coleremus.

L. VIVES.

a IN quo planè Psalmo.} *Hic est Psalmus lxxij. sublimis diuini, & solutione veteris philosophorũ quæsiti, cur præsidēte vniuersitate mundi Deo sapientissimo & optimo, malis bona, & cōtra bonis mala contingunt? Vnde est illud dilēma Epicureorũ: si Deus est, vnde mala? Si nō est, vnde bona? Aug. aliquot eius versus enarrat: nos seruata instituta breuitate nōnulla interdũ adiiciem⁹*

b Pedes suos penè fuisse commotos.} *Vel concussos indignitate rei & commotione animi, vel ad transeundum in alteram viam, cùm suspicaretur parum se hac profecisse.*

c Tunc eos intellexit.} *Omnia in futurum seruantur operta, inquit Sapiens. Tunc bonis proderit bene vixisse, malis oberit vixisse malè: tunc bonis euenire bona, malis mala liquebit. nam ea demum vera sunt, & bona & mala.*

d Defecit, inquit, cor meum.} *Hoc est optimi & sanctissimi viri, vt deficientibus in eo corpore, viribus, robore, cōsilio, supersit tamē semper religio, & sit pars eius Deus in æternum: abeuntibúsque cæteris rebus solus Deus in eo remaneat. Hoc quantum nobis videtur Augustinus loquitur de defectu animæ, & velut examinatione, quæ ex desiderio rerum cælestium nascitur. Languet enim animus amans, & subinde linquitur virtute sua: cùm de re quam amat, impensè cogitat: aliter quoq; sic, vt vires & consilium circa res seculi destituant bonum virum, hæreat tamen semper illius menti Deus, & spretis contemptis q; omnibus tum corporis dotibus, tum fortuitis, vnica hæreditas, & sola illius opes sint Deus.*

e Quia ecce, inquit, qui se longè faciunt.} *Bonum est ergo hærere illi, à quo si quis abscesserit, perijt.*

f Perdidisti omnem qui fornicatur abs te.} *Debet esse anima nostra vni Deo dicata, & illius sponsa: quòd si adulteretur, vt se ad curas cupiditatésq; rerum mundi abuilet, Deo neglecto, tanquā impudica mulier à viro reijcitur, & repudiatur. hic est interitus animæ, cùm à vita sua discedit.*

De inconstantia Porphyrij inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis. CAP. XXVI.

NEscio quomodo, quantum mihi videtur, pro amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista vtcunque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes, hominibus theurgicis diuina pronuncient: alios autem qui in terris ea quæ patris sunt, & altitudinem eius profunditatémque declarent. Nū igitur hos angelos, quorum ministerium est declarare voluntatem patris, credendum est velle nos subdi, nisi ei, cuius nobis annunciant voluntatem? Vnde optimè admonet etiam ipse Platonicus imitandos eos potius, quàm inuocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos vni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi vni vero Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt: proculdubio neque per vllam significantem figuram, neque per ipsam rem, quæ sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborum atq; miserorum, à quibus longè diuersa est pietas subditorū Deo, nec aliunde quàm illi adhærendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum, etiam nobis syncera benignitate oportet vt faueant: neque sibi arrogent, quo eis subiiciamur, sed eum annuncient, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ô philosophe aduersus potestates, & veris virtutibus, & veri Dei muneribus inuides habere liberam vocem? [a] Iam dixisti angelos, qui patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis esse diuersos, qui ad theurgicos homines, nescio qua deducti arte descendunt. Quid adhuc eos honoras, vt dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronunciant, qui non voluntatem patris nunciant? [b] Nempe illi sunt, quos sacris precibus inuidus alligauit, ne præstarent animæ purgationem: nec à bono, vt dicis, purgare cupiente ab illis vinculis solui, & suæ potestati

stati reddi potuerũt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia: vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti. Audes istam inuidiam non potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris ancillam potius inuidorum, isto aëre transcenso lauare in cælum, & inter deos vestros etiam sydereos collocare, vel ipsa quoque sydera his opprobriis infamare.

L. VIVES.

a Iam dixisti angelos.} *In antiquis codicibus sic habetur: Iam distinxisti angelos qui patris annunciant voluntatem, ab his angelis qui ad theurgicos: & idem vtrobique significatur.*

b Nempe illi sunt, quos sacris precibus.} *Nam antea dictum est impediri bonum dæmonem à malo: nec venturum hunc, nisi prius ille propitiatus discedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.*

De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij transcendit errorem.

CAP. XXVII.

QVanto humanius & tolerabilius consectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna, & infra ordinatos agitari morbis passionum mentísque turbelis, honorans quidem eos, sed volens noléńsque confessus est: deos tamen cæli superiores ad ætherea spatia pertinentes: siue visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem, ac lunam, & cætera ibidem lumina: siue inuisibiles, quos putabat ab omni labe istarum perturbationum alienos, quanta potuit disputatione discreuit. Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris tuis, vt in æthereas vel empyreas mundi sublimitates, & firmamenta cælestia extolleres vitia humana, vt possent dij vestri theurgis pronunciare diuina: quibus diuinis te tamen per intellectualẽ vitam facis altiorem, vt tibi videlicet tanquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur, sed aliis eas tamen importas: vt hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, istas seducis, quæ tibi tanquam superiorum capaci esse inutilia confiteris, vt videlicet quicunque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis, atque paucorum est, te authore theurgicos homines, à quibus non quidem in anima in-

nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritalem, id est, nostræ animæ partẽ, mente inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris, immortalem tamen, æternámq; non posse hac arte fieri confiteris. Christus autẽ vitam promittit æternam: vnde ad eum mundus, vobis quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibúsque cõcurrit. [d] Quid prodest quòd negare non potuisti errare homines theurgica disciplina, & quamplurimos fallere per cæcam, insipientémque sententiam, atque esse certissimum errorem, agẽdo & supplicando ad principes, angelósque decurrere? Et rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista dicendo, mittis homines ad theurgos, vt per eos animæ spiritales purgentur illorum, qui non secundum intellectualem animum viuunt.

L. VIVES.

a QVem vestra, vt tu ipse scribis, oracula.} *De hoc lib. xx.*

b Te duce, si qua manent.} *De Asinio Pollione consule ad bella ciuilia refert Seruius, vt futurus sit illo consule finis eorũ, soluatúrque terræ perpetua eorum formidine. sed diuturna fuerunt post eum qui fuit consul cum Gn Domitio Aenobar. iiij. anno triumuiratus.*

c Nam hoc vtique.} *Tota illa Ecloga sumpta est de carminibus Sibyllinis, quæ cùm essent de Christo dicta, tempúsque esset ænigmatis quibusdam subsignificatum, eáque intelligeret Vergil. & videret aduentare, de aliquo ex principibus Rom. existimabat esse dicta, & huius Pollionis filio Salonino attribuit.*

d Quid enim prodest.} *Alibi sic: quod quia negare non potuisti errare homines etiam, sed sic melius. Quod quia negare non potuisti, in tantum à teipso dissentis vt primum doceas.*

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quæ est Christus, agnoscere.

CAP. XXVIII.

MIttis ergo homines in errorem certissimum. [a] Neque hoc tantum malum te pudet, cùm virtutis & sapientiæ te profitearis amatorem. Quam si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognouisses: [b] nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustrà discendis elaborasti: [c] posse continentiæ virtute purgari. Aliquando etiam dicis quòd teletæ non

post mortem eleuant animam vt iam: nec eidem ipsi, quam spiritalem vocas, aliquid post huius vitæ finem prodesse videantur: [d] & tamen versas hæc multis modis, & repetis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi vt talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, vel ad eas facias ipse curiosos. Sed benè est, quòd metuendam dicis hanc artem [e] vel legum periculis, [f] vel ipsius actionis. Atque vtinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde ne illic absorbeantur abscedant, aut eò penitus non accedãt. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mentem siue intellectum, qui paternæ est volũtatis cõscius. Hunc autem Christum esse non credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelsam videlicet sapientiam, spretis atque abiectis infimis, idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerũt: Perdam sapiẽtiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo. Non enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donauit, sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Vnde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: Vbi sapiens? vbi scriba? [g] vbi conquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deũ, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi signa petunt, & Græci sapiẽtiam quærunt. Nos autem prædicamus, inquit, Christum crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam. [h] Ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: [i] quoniam quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Hoc quasi stultum & infirmum tanquàm sua virtute sapientes fortésque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbè iactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potius veram miseriam confitentes.

L. VIVES.

a Neque hoc tantum malum te pudet. } *Vetus loquendi mos, sed quem etiam recentiores vsurparunt.*

b Nec ab eius saluberrima humilitate. } *Fuit enim prius imbutus*

tus pietate nostra, à qua postea desciuit, magnáque rabie in eam inuectus est.

c Posse continentiæ virtute purgari.} *In libris de abstinentia animalium scribit, continentia & frugalitate vitæ mentem humanã efferri, ac Deo coniungi. Sed hæc elegantius Plato & doctius in Charmide: quo loco docet, curationem animæ temperãtia fieri, eámq; vnicam esse animi affectus medelam, nec aliis incantationibus sordes animi elui.*

d Et tamen versas hæc multis modis & repe.} *Ea est Porphyrij* ταυτολογία *plenissima fastidij & nauseæ, quam licet vel ex quinque eius vocibus intelligere quæ sunt in omnium manibus.*

e Vel legum periculis.} *Nam & Plato de ea cauit. Et leges ciuiles pœnas illi constituerunt.*

f Vel ipsius actiones.} *Nam periculosa res est, nisi ritè exerceatur. Irritantur enim dæmones, & magna inferunt mala imperitè excantãti: quod multis horrẽdis exemplis ostenderunt, quippe amant perfectam impietatem, à qua difficilis sit ad pietatem recursus, ideo terroribus ad eam homines impellunt.*

g Vbi conquisitor huius seculi.} *De philosophis intellige, qui maximo studio res naturæ conquisierunt, Græcè est,* συζητητὴς, *quod etiã disputatorem sonat, vt ad molestas illas & immodicas philosophorum disputationes referatur.*

h Ipsis verò vocatis.} *Vocatis ad pietatẽ, & destinatis ciuib. regni.*

i Quoniam quod stultum est Dei.} *Vulgatius crucem appellat insipientem, vtpote quæ insipiens sit, visa, hæc tamen est hominibus sapientior. Siquidẽ philosophos constat frigidis & inutiibus rebus vacasse, crucem verò mundo peperisse salutem. Et quod Dei est, eo videtur infirmius: quia ex impotentia quadam visus sit cruci affixus, sed id lõgè est hominibus fortius. Nec ob id solùm, quia quo magis annitẽtibus multi huius nomen extinguere, eo plurimum pollet & floret, sed quia per hunc, qui visus infirmior, fortis dæmõ ille victus est & coercitus.*

De incarnatione domini nostri Iesu Christi, quam confiteri, Platonicorum erubescit impietas, CAP. XXIX.

PRædicas patrem & eius filium, quem vocas paternum intellectum, seu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere Spiritum sanctum, & more vestro appellas tres deos. Vbi, etsi verbis indisciplinatis vtimini, videtis tamen qualitercunque, & quasi per quædam tenuis imaginationis vmbracula, quo nitendum sit: sed in-

carnationem incommutabilis filij Dei, qua saluamur, vt ad illa quæ credimus, vel ex quantulacũque parte intelligimus, peruenire possimus, non vultis agnoscere. Itaque videtis vtcunque, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam in qua manendum est; sed viam qua eundum est, non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quandoquidem ad Deum per virtutem intelligentiæ peruenire, paucis dicis esse concessum. Non enim dicis, paucis placuit, vel pauci voluerunt, sed cùm dicis esse concessum, proculdubio Dei gratiam, non hominis sufficientiam confiteris. Vteris etiam hoc verbo apertius, [a] vbi Platonis sententiam sequens, nec ipse dubitas, in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ peruenire, secundum intellectum tamen viuentibus omne quod deest, prouidentia Dei, & gratia post hanc vitam posse compleri. O si cognouisses Dei gratiam per Iesum Christum dominũ nostrum, ipsámque eius incarnationem, qua hominis animam corpúsque suscepit, summum esse exemplum gratiæ videre potuisses. Sed quid faciam? Scio me frustrà loqui mortuo: sed quantum ad te attinet. Quantum autem ad eos qui te magnipendunt, & te vel qualicunque amore sapientiæ, vel curiositate artium, quas non debuisti discere, diligunt: quos potius in tua compellatione alloquor, fortasse non frustrà. Gratia Dei non potuit gratius commendari, quàm vt ipse vnicus Dei filius in se incommutabiliter manens, indueretur hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longè erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus: iustus ab impiis, beatus à miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, vt beati immortalésque esse cupiamus, manens beatus suscipiénsque mortalem, vt nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus. Sed huic veritati, vt possetis acquiescere, humilitate opus erat, quæ ceruici vestræ difficillimè persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, præsertim vobis qui talia sapitis, quibus ad hoc credẽdum vosipsos admonere debebatis? quid inquam vobis incredibile dicitur, cùm Deus dicitur assumpsisse humanam animam, & corpus? Vos certè tantùm tribuitis animæ intellectuali, quę anima vtique humana est, vt eam consubstantialem paternæ illi menti, quem Dei filium confitemini, fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua vna intelle-

ctualis

ctualis anima modo quodam ineffabili & singulari, pro multorum salute suscepta est? Corpus verò animæ cohærere, vt homo totus & plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi vsitatissimum esset, hoc profectò esset incredibilius. Facilius quippe in fidem recipiendum est: etsi humanum diuino, etsi mutabile incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut vt verbis vtar quæ in vsu habetis, incorporeum incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An fortè vos offendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neq; hoc debet offendere, imò potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An verò, quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, iam incorruptibile atq; immortale in superna subuexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos De regressu animę scripsit, tam crebrò præcipere, omne corpus esse fugiendum, vt anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potius ista sentiens corrigendus fuit, præsertim cùm de anima mundi huius visibilis, & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. [b] Platone quippe autore, animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec vnquam soluetur à corpore: nec vnquam carebit beatitudine, si vt anima beata sit, corpus est omne fugiendum? Solem quoque istum & cætera sidera, non solum in libris vestris corpora esse fatemini, quod vobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: verumetiam altiore, vt putatis peritia, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est quòd cùm vobis fides Christiana suadetur, tūc obliuiscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid causæ est cur propter opiniones vestras, quas vosipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosius inter Christianarum scripturarum doctissimos disputari, futura tamen sempiterna minimè dubitamus: [c] & talia futura, quale resurrectionis suæ Christus demonstrauit exemplo. Sed qualiacunque sint, cùm incorruptibilia prorsus & immortalia nihilóque animæ contemplationem qua in Deū figitur, impedientia prædicentur: vsque etiam dicatis esse in

cælestibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid est quòd vt beati simus omne corpus fugiendum esse opinamini, vt fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini, nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An fortè corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superborum est. Pudet videlicet doctos homines [d] ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo spiritu docuit sapere ac dicere: in principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum, hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, [e] & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso, vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non cõprehenderunt. [f] Quod initium sancti Euangelij, cui nomen est secundum Ioannem, quidã Platonicus, [g] sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire aureis literis conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister: quia verbũ caro factum est: & habitauit in nobis: vt parum sit miseris quod ægrotant, nisi se in ipsa ægritudine etiam extollant, & de medicina qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciunt vt erigantur, sed vt cadendo, grauius affligantur.

L. VIVES.

VBi Platonis sententiam. } *In Phædone & Epinomide, quam nos libro 8. exposuimus.*

b Platone quippe autore. } *In Timæo mundum animantem, sidera quoque animantia esse & beata scribit.*

c Et talia futura, quale sua resurrectione Christus. } *Nullis morbis, nullis vitijs, nulli morti obnoxiũ, agile particeps beatitudinis animæ. Sic Apostolus ad Philippenses 3. Seruatorẽ expectamus dominum nostrũ Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, vt configuretur corpori claritatis suæ.*

d Ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi. } *Quæ est ista tam insolens iactatio sapientiæ? seu verò erubuerit Plato magistrum habere Socratem, qui nihil se scire profitebatur, & non per totã vitam gloriatus sit discipulum se fuisse marmorarij, totámq; suam illam tam latè patentem sapientiam præceptoris esse: & nã ipse Socrates apud Platonem & Xenophontem principes scholæ illius multa referat in Aspasiam, & Diotimam magistras.*

e Et sine ipso factum est nihil. } *Græci sic distinguunt: Et sine ipso*

ipso factum est nihil, quod factum est. quasi redit in nihilum, nisi conseruetur cura regentis. Quod etiã philosophi senserunt, & sic distinctũ legi in exemplari Colonien. de qua re nihil nũc pronũcio.

f Quod initium sancti Euangelij } *Aug. lib. Confes. 8. ait, se in libris Platonicorum legisse, etsi non eisdem verbis sententiam Euangelij diui Ioannis: In principio erat verbum. Amelius autem Platonicus sic inquit: Atq; hoc erat illud verbum, per quod ea quæ facta sunt, fiebant. Cùm tamen semper essent, quemadmodum & Heraclitus voluit, & per Iouem barbarus ille censit in ordine dignitatéq; principij constitutum apud Deum esse, & Deum esse, & per ipsum omnia facta esse: & in ipso quod factum est, viuum & vitam & ens fuisse. Barbarum verò Ioannem dicit. Porrò nos ex Platone docuimus, verbo Dei omnia esse facta: & ex Plotino filium Dei esse creatorem. Numenius quoq; non vult Deum primũ creatorem esse, sed secundum.*

g Sicut à sancto sene Simpliciano. } *Simplicianus Mediolanẽsis episcopus, amicus fuit Augustini, multaq; inter eos missitata sunt literarũ, isque presbyter adhuc nondum episcopus hortatus est Augustinum, vt ingenium exerceret, & expositionibus sacrarum literarum operam daret. Gennadius in Catalogo illustrium virorum.*

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & dissentiendo correxerit.

CAP. XXX.

SI post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parua emendauit? [a] Nam Platonem animas hominum post mortem reuolui vsque ad corpora bestiarum scripsisse certissimum est. [b] Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Platonis discipulo Porphyrio tamen iure displicuit. In hominum sanè non sua quæ dimiserant, sed in alia noua corpora redire humanas animas arbitratus est. Puduit scilicet, illud credere, ne mater fortasse filium in mulam reuoluta vectaret: & non puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellam filio forsitan nuberet. Quanto creditur honestius, quod sancti & veraces angeli docuerunt: quod prophetæ Dei spiritu acti locuti sunt: quod ipse, quem venturum saluatorem præmissi nuncij prædixerunt: quod missi Apostoli, qui orbem terrarum Euangelio repleuerunt. Quanto, inquam, honestius creditur, reuerti semel animas ad corpora propria quàm reuerti toties ad diuersa. Veruntamen, vt dixi, ex magna parte, in

hac opinione correctus est Porphyrius: vt saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse sentiret: beluinos autem carceres euertere, minimè dubitaret. Dicit etiã Deum, ad hoc animam mundo dedisse, vt materiæ corporalis cognoscens mala ad patrem recurreret: nec aliquando iam talium polluta contagione teneretur. Vbi etsi aliquid inconuenienter sapit, magis enim data est corpori, vt bona faceret: non enim mala disceret si non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parua emendauit, quod mũdatam ab omnibus malis animam, & cum patre constitutam, nunquam iam mala mundi huius passuram esse confessus est. Qua sententia profectò abstulit, quod esse Platonicum maximè perhibetur, vt mortuos ex viuis, ita viuos ex mortuis semper fieri: falsumque esse ostendit, quod [c] Platonicè videtur dixisse Vergilius: in campos Elysios purgatas animas missas. Quo nomine tanquam per fabulam videntur significari gaudia beatorum, ad fluuium Letheum euocari, hoc est, ad obliuionem præteritorum:

Scilicet immemores supera vt conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.

Meritò displicuit hoc Porphyrio: quoniam reuera credere stultum est, ex illa vita, quæ beatissima esse non poterit, nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad ista remeare, tanquam hoc agat summa purgatio, vt inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, vt omnium obliuiscantur malorum: malorũ autem obliuio facit corporum desiderium, vbi rursus implicentur malis: profectò erit infœlicitatis causa, summa fœlicitas & stultitiæ causa, perfectio sapientiæ: & immuditiæ causa, summa munditia. Nec veritate ibi beata erit anima quandiucunque erit, vbi oportet fallatur, vt beata sit. Non enim beata erit, nisi secura. Vt autem secura sit, falso putabit, semper se beatum fore: quoniam aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi causa falsitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatámque animam, ob hoc reuerti dixit ad patrem, ne aliquando iam malorum polluta contagione teneatur.

L. VIVES.

Transanimatio. [a] NAm Platonem animas hominum post mortem. } *Plato Pythagoræ opinionem secutus, animas post mortem in corpora*

pora redire existimauit, sic in Timæo, sic in extremo De Republ. sic in Phædro scribit. In hoc enim libro quem postremum nominaui, legẽ Adrastiæ illius necessariæ refert, qua iubetur, vt quæcunque anima Deũ secuta, aliquid veri inspexerit, ea sine vlla pœna, ad circum alterũ peruadat. Quòd si & in illo idem fecerit, vacet quoq; pœna, semper beata si semper sic faciat: quòd si verũ nõ fuerit consecuta, & casu pressa pœnas obtinuerit, in corpus abeat. His gradibus, vt quæ plurima viderit, philosophum induat: hinc proxima legitimum regem, aut imperatorẽ, ac strenuum virum: ex tertio ordine fiant magistratus in republ. & patres familiâs: ex quarto aliptæ, & medici: ex quinto vates & mistæ: de sexto poëtæ: de septimo opifices, & agricolæ: ex octauo sophistæ, & auarij: ex nono tyranni. Sic proficiscuntur animæ in vitã: quã qui rectẽ transegerit, is ad meliorem conditionem remigrabit: qui iniquè, ad peiorem. In eum enim locum, vnde quæq; anima discesserat annis x. milibus non redit. nam alas confractas ante id tẽpus non recuperat, præter illius animã, qui simpliciter & sine dolo philosophatus est, nã huic si ter ad eũ vixerit modum, ter milleni sufficiunt anni. Ex aliis animabus, vbi de eis pronunciatum est, hæ quidem sub terrã ad supplicia cõiiciuntur, illæ in cælum sublatæ vitã agunt beatam, pro ratione eius quam in terris egerũt. Post mille autẽ annos, vtræq; ad secundã redeũt vitam, optione vnicuiq; proposita, vt quod velit, eligat. Itaq; aliæ quæ prius fuerant hominum, in bestias discedunt: aliæ quæ prius bestiarũ, in homines si modò hominum quoque aliquando fuerant. nã quæ veritatem nunquam est intuita, in humanam formam non transibit. Hæc est sententia Platonis in Phædro. In vltimo verò de rep. de huiusmodi vitæ optionibus loquẽs ait, electionẽ magna ex parte iuxta vitæ prioris mores fieri. Sic Orphei animam cygni corpus elegisse, nec voluisse in fœminam transire odio illius sexus: Animam Thameris philomelæ, cygni quoque animam in hominem demigrasse: Aiacis animam leonem optasse, Agamemnonis aquilam, Thersitis simiam.

b Hanc sententiam Plato doctor. } *Alibi legitur, Plotinus doctor. Ipse Porphyrius scribit se decimo Galieni imperatoris anno Romam è Græcia venisse, cùm Plotinus ageret ferè quinquagesimum nonum annum, audisseque illum quinque annos. Plotinus verò Platonis opinionem de reditu animarum in quæuis corpora secutus est. itaque sic videtur legendum, Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Plotinus, discipulo tamen Porphyrio etiam.*

c Quod Platonicè videtur dixisse Vergilius. } *Plato libro De rep. x. animas dicit ad Letheum campũ proficisci stirpibus omnino vacuum, & ex Amelita fluuio potas bibere: quæ largius hauriunt, obli-*

nisci penitus omnium. Hoc facto dormire omnes, & media nocte tonitru ingenti excitari, venireque ad vitam. Amelita autem est ceu rerũ omnium obliuio, quasi nullius rei cura & cogitatio. Apud Verg. autẽ sic loquitur Anchises de animabus corporibus defunctis:

Has omnes, vbi mille rotam voluêre per annos
Letheum ad fluuium, Deus euocat, agmine magno:
Scilicet immemores, &c.

Obliuiscuntur itaque præteritorum, & qualis futura sit sequens vita non recogitant: nec tamen voluntate huc inducuntur, sed necessitate.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam asserunt Deo esse coæternam.

CAP. XXXI.

FAlso igitur à quibusdã Platonicis est creditus, [a] quasi necessarius orbis ille ab eisdem abeundi, & ad eadem reuertendi. Quod etiam si verũ esset, quid hoc scire prodesset, nisi fortè inde se nobis auderẽt præferre Platonici, quia id nos in hac vita iam nesciremus, quod ipsi in alia meliore vita purgatissimi & sapientissimi fuerant nascituri, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere, Porphyrij profectò est præferenda sententia, his qui animarum circulos alternante semper beatitudine & miseria suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in melius à Platone dissentit: ecce vidit his, quod ille non vidit, nec post talem, ac tantum magistrum refugit correctionem, sed homini præposuit veritatẽ. Cur ergo non potius diuinitati credimus de his rebus quas humano ingenio peruestigare non possumus, quæ animam quoque ipsam non Deo coæternam, sed creatam dicit esse, quæ non erat? Vt enim hoc Platonici nollent credere, hanc vtique causam idoneam sibi videbantur afferre, quia nisi quod semper antea fuisset, sempiternum deinceps esse non posset. Quanquam & de mundo, & de his quos in mundo deos à Deo facto scribit Plato, apertissimè dicat eos esse cœpisse, & habere initiũ, finem tamen non habituros, sed per conditoris potentissimam voluntatem in æternum permansuros esse perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, inuenerunt, non esse hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium. [c] Sicut enim, inquiunt, si pes ex æternitate semper fuisset in puluere, semper ei subesset vestigium: quod tamen vestigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterũ altero prius esset, quamuis

uis alterum ab altero factum esset. Sic, inquiunt, & mundus atque in illo dij creati,& semper fuerũt, semper existente qui fecit,& tamen facti sunt. Nunquid ergo si anima semper fuit, etiam miseria eius semper fuisse dicenda est? Porrò si aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, esse cœpit, ex tempore cur non fieri potuit, vt ipsa esset ex tempore, quæ antea non fuisset? Deinde beatitudo quoq; eius post experimentũ malorum firmior,& sine fine mansura, sicut iste confitetur, proculdubiò cœpit ex tempore,& tamen semper erit, cùm anteà non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initium non habet temporis. Inuenta est enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas, eísq; beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui sibi honorem non expetunt, quem Deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt: nec iubent, vt sacrificium faciamus, nisi ei tantummodo, cuius & nos cũ illis, vt sæpe dixi, & sępe dicendũ est, sacrificium esse debemus, per eum sacerdotem offerẽdi, qui in homine quem suscepit, secundũ quem & sacerdos esse voluit, etiam vsq; ad mortẽ sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

L. VIVES.

a QVasi necessarius orbis ille. } *Plato volui à Parcis omnia scribit, & vitas nostras, & tempus quo anima corpore vacat, ita cùm conuersio vitæ perfecta est, sequi mortẽ, cùm purgationis animæ redire eam animam ad nouũ corpus, vitæ incertũ esse nobis, animæ corpore liberæ mille esse annos. Hunc orbem necessarium putabãt illi, ne cùm certus esset animarum numerus, à Deo cùm mundum hunc architectaretur, creatus, deessent, qui terram incolerent homines, mundo æterno, & hominibus morti subdũtis. Hunc orbem, hanc vertiginem expreßius Vergilius rotam nominauit, quæ vbi in se conuoluta, circulum suum confecit, vitam reddit, quàm ademerat: vt illa altera vitæ finem facit, quam attulerat, vtraque cum eodem vnde discesserat, redit. Hæc à morte in mortem, illa contrà, à vita in vitam: sed hæc per mortem, illa per vitam.*

b Verùm id quomodo intelligant. } *Mundum à Deo creatum esse, id existimasse Platonem constat. Cæterùm in controuersia est, an in tempore aliquo incœperit esse aliquot annos ab hinc, an nullum habeat in tempore principatum. Nam Plutarchus, Atticus, Seuerus, crediderunt Platoni, mundum aliquando esse cœpisse, nunquam ta-*

men interiturum. Crantori verò, Plotino, Porphyrio, Iamblicho, Proculo, Macrobio, Platonicu visum est: mundum Platonicum æternum fuisse, & fore. Istis Censorinus adstipulatur, qui tam de mundo sententiam Pythagoræ, & Pythagoricorum esse tradit: quos Plato in ratione naturæ præ cæteris secutus est. Eiusdē rei autores sunt Cicero: Iustinus martyr, & Bœotius. Apuleius in Deo Socratis sic inquit: Quos deos Plato existimat veros incorporales, animales, neque vllo fine, neque exordio, sed prorsus retro æuiternos. In dogmate tamen Platonis, Platonem indicat, de origine mundi non satis sibi constitisse. Ait enim, & hunc quidem mundum, nunc sine initio esse dicit, aliàs originem habere, natúmque esse.

c Sicut enim inquiunt. } *Nostri cùm de effectu causa coæuo loquuntur, de sole, & eius splendore exemplum afferunt.*

De vniuersali via animæ liberandæ, quam Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reserauit, CAP. XXXII.

HÆc est religio, quæ vniuersalem continet viam animæ liberandæ, quoniam nulla nisi in hac liberari potest. Hæc est enim quodammodo [a] regalis via, quę vna ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo iuxta finem de regressu animæ libro: nondum receptam vnam quandam sectam, quæ vniuersalem viam animæ contineat liberandæ: vel à philosophia verissima aliqua, [b] vel ab Indorum moribus, ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondúmque in suam notitiam eandem viam historiali cognitione perlatam, proculdubio confitetur esse aliquam, sed nondū in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quicquid de anima liberanda studiosissimè didicerat, sibíque vel potius aliis nosse, ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimā autoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à philosophia verissima, aliquam nondum in suam notitiam peruenisse, sectam, quæ vniuersalem contineat viam animæ liberandæ, satis, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam in qua ipse philosophatus est, non esse verissimā, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo iam potest esse verissima, qua nō continetur hæc via? Nam quæ alia via est vniuersalis animæ liberandæ, nisi qua vniuersę animę liberātur, ac per hoc sine illa nulla ani-

la anima liberatur? Cum autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldæorũ, vel alia qualibet via: manifestissima voce testatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quæ à Chaldæis didicerat, hanc vniuersalem viã animæ liberandæ cõtineri, & vtiq; se à Chaldæis oracula diuina sumpsisse, quorum assiduam commemorationẽ facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animæ liberandę vniuersalem nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnæ velut in diuinis rebus habebantur: quia plus apud eos curiositas valuit, quorúmque angelorũ cognoscendorum & colendorũ, nondú[m]que in suam notitiam historiali cognitione perlatã? Quænam ista est vniuersalis via, nisi quæ non suæ cuiq; genti propria,[c] sed vniuersis gentibus quæ communis esset, diuinitus impertita est? Quam certè iste homo non mediocri ingenio prædirus, esse non dubitat. Prouidentiam quippe diuinã sine ista vniuersali via liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neq; enim ait non esse, sed hoc tantùm bonú, tantúmq; adiutorium nondũ receptũ, nondũ in suam notitiã esse perlatum. Nec mirũ, [d] Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis quando ista liberandæ animæ vniuersalis via, quæ non est alia, quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum dęmonúmq; cultoribus regibúsque terrenis, propter asserendũ & consecrandũ martyrũ numerum,[e] hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur omnia corporalia mala pro fide pietatis & cõmendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius & per huiusmodi persecutiones citò istam viam periturã, & propterea non esse ipsam liberandæ animæ vniuersalem putabat, nõ intelligens hoc, quod eum mouebat, & quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationẽ robustioremq; commendationẽ potius pertinere. Hæc est igitur animæ liberandæ vniuersalis via, id est, vniuersis gentibus diuina miseratione concessa, cuius profectò notitia ad quoscunq; iam venit, & ad quoscunq; ventura est: nec debuit, nec debebit ei dici [f] quare modò, & quare serò, quoniam mittentis consilium nõ est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste cùm dixit nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Nec enim propterea verum non esse iudicauit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel

in notitiam nondum peruenerat. Hæc est, inquam, liberandorum credentium vniuersalis via, de qua fidelis Abraham diuinum accepit oraculum: in semine tuo benedicentur omnes gentes. Qui fuit quidem gente Chaldæus, sed vt talia promissa perciperet, quòd ex illo propagaretur semen dispositum per angelos in manu mediatoris, in quo esset ista liberandæ animæ vniuersalis via, hoc est omnibus gentibus data, iussus est discedere de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui. Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, vnum verum Deum sequendo coluit, cui hoc etiam promittenti fideliter credidit. Hæc est vniuersalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: Deus misereatur nostri, & benedicat nobis: illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri. Vt cognoscamus in terra viam tuam: in omnibus gentibus salutare tuum. Vnde tanto pòst ex Abrahæ semine carne suscepta, de seipso ait ipse saluator: Ego sum via, & veritas & vita. Hæc est vniuersalis via, de qua tantò antè prophetatum est: Erit in nouissimis diebus manifestus[g] mons domus Domini paratus in cacumine montium, & extolletur super colles, & venient ad eum vniuersæ gentes, & ingredientur nationes multæ, & dicent: Venite ascendamus in montẽ Domini, & in domum Dei Iacob, & annunciabit nobis viã suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Via ergo ista non est vnius gẽtis, sed vniuersarum gentium Et lex verbúmque Domini non in Sion & Hierusalem remansit, sed inde processit, vt se per vniuersa diffunderet. Vnde ipse mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait: Oportebat impleri quæ scripta sunt in lege & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum vt intelligerent scripturas, & dixit eis: Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. Hæc est igitur vniuersalis animæ liberandæ via, quam sancti angeli sanctiq; prophetæ prius in paucis hominibus, vbi potuerunt Dei gratiam reperientibus & maximè in Hebræa gente,[h] cuius erat ipsa quodammodo sacrata respublica, in prophetationem & prænunciationem ciuitatis Dei ex omnibus gentibus congregandæ, & tabernaculo, & tẽplo, & sacerdotio, & sacrificiis significauerunt, & eloquiis quibusdam manifestis plerisque mysti-

mysticis prædixerunt. Præsens autem in carne ipse mediator & beati eius Apostoli, iam testamenti noui gratiam reuelantes apertius indicarunt, quæ aliquantò occultius superioribus sunt significata temporibus, pro ætatum generis humani distributione, sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum diuinorum, quorum superius pauca iam posui contestantibus signis. Non enim tantummodo apperuerunt visiones angelicæ, & cælestiũ ministrorũ sola verba sonuerunt, verumetiã hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus, spiritus immundi de hominum corporibus, ac sensibus pulsi sunt: vitia corporis, lãguoresq; sanati: fera animalia terrarum, & aquarũ, volatilia cæli, ligna, elementa, sidera, [i] diuina iussa fecerunt inferna cesserunt, mortui reuixerunt: exceptis ipsius saluatoris propriis singularibusq; miraculis, maximè natiuitatis & resurrectionis: in quorum vno [k] maternæ virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt demonstrauit exemplũ. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat partibus, præparat. Vt enim nõ alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualẽ Porphyrius, alia ei, quàm vocat spiritalem, alia quæ ipsi corpori, propterea totum suscepit veracissimus potentissimusq; mundator atque saluator. Præter hãc viam, quæ [l] partim cùm hęc futura prænuntiantur, [m] partim cùm facta nunciãtur, nunquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur. Quod autem Porphyrius vniuersalem viã animæ liberandæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam quid hac historia, vel illustrius inueniri potest, quæ vniuersum orbem tãto apice authoritatis obtinuit: vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, vt futura etiam prædicantur, quorũ multa videmus impleta: ex quibus ea quæ restant sine dubio speremus implenda. Non enim potest Porphyrius, vel quicunque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum, & ad istam vitam mortalem pertinentium, diuinationem, prædictionémque contemnere: quod meritò in aliis vaticinationibus, & quorumlibet modorum vel artium diuinationibus faciunt. Negant enim vel magnorum fuisse hominũ, vel magni esse pendenda. Et rectè. Nam, vel inferiorum fiunt præsensione causarum sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus signis plurima [n] venturæ va-

letudini præuidentur, vel immundi dæmones sua disposita facta prænunciant, ° & in quorumuis mentibus atque cupiditatibus iniquorum cōgrua factis dicta, vel dictis facta, compensant: vt sibi ius quodammodo vendicent in materia infirma fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista vniuersali animarum liberandarum via gradientes, tanquam magna prophetare curarunt: quamuis & ista eos non fugerint, & ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari: nec ad experimentum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna, atq; diuina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nunciabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta sunt, atque in eius nomine impleta, pœnitentia hominum, & ad Deum conuersio voluntatum, remissio peccatorum, gratiæ iustitiæ, fides piorum, & per vniuersum orbem in veram diuinitatem multitudo credentium, culturæ simulachrorum, dæmonúmque subuersio, & à tentationibus excitatio, proficientium purgatio, & liberatio ab omni malo, iudicij dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnúmque æternæ gloriosissimæ ciuitatis Dei conspectu eius immortaliter perfruentis: in huius vitæ scripturis, prædicta, atque promissa sunt: quorum tam multa impleta conspicimus, vt recta pietate futura esse cætera confidamus. Huius vitæ rectitudinem vsque ad Deum videndum, eíque in æternum cohærendum, in sanctuario scripturarum esse locatam, prædicatur atque asseritur veritate, quicunque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt. Quapropter in decem libris istis, & si minus quàm nonnullorum de nobis expectabat intentio, tamen quorundam studio quantum verus Deus & dominus adiuuare dignatus est, satisfecimus, refutando contradictiones impiorum, qui conditori sanctæ ciuitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores aduersus eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ huius deos colendos putant: quinque autem posteriores aduersus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, seruandum existimant. Deinceps itaque, vt in primo libro polliciti sumus, de duarum ciuitatum, quas in hoc seculo perplexas diximus, inuicémque permistas, exortu & procursu & debitis finibus,

quod

quod discendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam.

L. VIVES.

a Regalis via.} *Lata, publica: quæ regia, & consularis, & prætoria, militaris dicitur legibus sacra.*

b Vel ab Indorum moribus ac disciplina.} *Gymnosophistarum & Brachmanarum, qui multa admirabiliter & egisse, & docuisse memorantur.*

c Sed vniuersis gentibus.} *Hæc est pietas nostra, quæ ideo catholica nominatur, quòd non certo alicui populo tradita est, vt Iudaica, sed toti generi humano, nec vllum excludit, omnibus per hanc saluis esse licet, & sine hac nulli: nec religiones in hac sunt suæ cuique gēti, sicut apud Gentiles. Alij enim dij & alio modo apud Romanos colebātur, quàm Græcos: alij apud hos, quàm apud Gallos, Hispanos: Scythas, Indos, Persas. Omnes gentes, quæ Christum professæ sunt, eundem colunt Deum, & eodem sacrificij genere.*

d Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis.} *Vixit enim Diocletiano principe, qui Christianos iniquissimo insectatus est odio.*

e Hoc est testium veritatis.} *Μάρτυρ enim est testis.*

f Quare modò & quare serò.} *Q. cur nunc mittitur, cur non ante?*

g Mons domus domini.} *Alibi non adscribitur, domus, lxx. sic τὸ ὄρος κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, mons domini. & domus Dei.*

h Cuius erat ipsa quodammodo.} *Hoc enim erat initium & velut propago & seminarium ecclesiæ Dei.*

i Diuina iussa fecerunt, mortui reuixerunt.} *Alibi sic, diui. iusse. inferna cesserunt, mortui reuixerunt.*

k Maternæ virginitatis tantummodo sacramentum.} *Hoc est, sacramentum nihil pollui, nihil frangi, aut corrumpi, quod ille instaurator omnium attigerit.*

l Partim cùm hæc futura prænunciantur.} *In lege Mosaica per Prophetas.*

m Partim cùm facta nunciantur.} *In nostra per Apostolos, & reliquos sacros concionatores.*

n Vēturæ valetudini.} *Alibi euenturæ: melius euētura valetudini.*

o Et in quorumuis mētibus.} *Alibi, quorum ius & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad congruentia facta ducendis quodammodo sibi vendicant. Possunt enim ad morbum vel ad sanitatem corpora humana naturæ viribus afficere, quas habent, quàm nos longè notiores.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei.

LIBER VNDECIMVS.

De ea parte operis, qua duarum ciuitatum, id est cælestis, ac terrenæ initia & fines incipiunt demonstrari.

CAP. I.

CIVITATEM Dei dicimus, cuius ea scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed planè summæ dispositione prouidentiæ super omnes omnium gentium literas, omnia sibi genera ingeniorum humanorum diuina excellens autoritate subiecit. Ibi quippe scriptum est: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei. Et in alio Psalmo legimus: Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius, dilatans exultationes vniuersæ terræ. Et paulò pòst in eodem Psalmo: Sicuti audiuimus, ita & vidimus in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei nostri. Deus fundauit eam in æternum. Item in alio: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei, sanctificauit tabernaculum suum altissimus, Deus in medio eius non commouebitur. His atque huiusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quandam ciuitatem Dei, cuius ciues esse concupiscimus, illo amore, quem nobis illius conditor inspirauit. Huic conditori sanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis deos suos præferunt, ignorantes eum esse Deum deorũ, non deorum falsorum, hoc est, impiorum, & superborum,

qui

qui eius incommutabili, omnibúsque communi luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam potestatem redacti, suas quodammodo priuatas potentias consectantur, honorésque diuinos à deceptis subditis quærunt, sed deorum piorum, atque sanctorum, qui potius seipsos vni subdere, quàm multos sibi, potiúsq; Deum colere, quàm pro Deo coli delectantur. Sed huius sanctæ ciuitatis inimicis, decem superioribus libris quantum potuimus domino & rege nostro adiuuante respondimus. Nunc verò quid à me expectetur agnoscens, meíque non immemor debiti, de duarum ciuitatum, terrenæ scilicet & cælestis, quas in hoc interim seculo perplexas quodammodo diximus inuicémque permixtas, exortu & excursu & debitis finibus quantum valuero disputare, eius ipsius domini, & regis nostri vbique opitulatione fretus aggrediar: primúmque dicam quemadmodum exordia duarum istarum ciuitatum in angelorum diuersitate præcesserint.

De cognoscendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominum peruenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum, hominem Iesum Christum. CAP. II.

Magnum est & admodum rarum, vniuersam creaturam corpoream & incorpoream consideratam compertámque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substãtiam peruenire, & illic dicere ex ipso, quod cunctã naturam quæ non est, quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine, non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, vt inter sonantem & audientem aerea spatia verberentur, neque per eiusmodi spiritalem quæ corporum similitudinibus figuratur, sicut in somnis, vel quo alio tali modo. Nam & sic velut corporeis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur, & velut interposito corporalium locorum interuallo. Multum enim similia sunt talia visa corporalibus. Sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris, quibus homo constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Cùm enim homo rectissimè intelligatur, vel si hoc non potest: saltem credatur factus ad imaginem Dei: profectò ea sui parte est propinquior superiori Deo: qua superat inferiores partes suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. [a]Sed quia ipsa mens,

cui ratio & intelligẽtia naturaliter inest, vitiis quibusdã tenebrosis & veterib. inualida est, nõ solùm ad inhærendũ fruẽdo, [b]verumetiam ad perfruendũ merendo incõmutabile lumen, donec de die in diem renouata atq; sanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atq; purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatẽ, ipsa veritas Deus Dei filius homine assumpto, nõ tamen Deo cõsumpto, eandẽ constituit atq; fundauit fidem, [c]vt ad Deum iter esset homini per hominem Deũ. Hic est enim mediator Dei & hominũ homo Christus Iesus. [d]Christus per id quod est mediator, est homo, & via perueniendi ad Deũ. Per hoc enim mediator, per quod & homo, per hoc & via. Quia si inter eum qui tendit, & illud quò tendit, via media est, spes est perueniendi. Si autem desit, aut ignoretur quà eundũ sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autẽ aduersus omnes errores via munitissima, vt idem ipse sit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN VNDECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a SEd quia ipsa mens.} *Mentem hominis præstantissimam & purissimam in animo partẽ vocamus, qua intelligimus, qua etiam arguimus, colligimus, ratiocinamur, ita vt per eam tum simplices solæq; res accipiãtur, tum conferantur, ac velut cõparentur, vnde artes omnes disciplinæ, ac totus vitæ vsus constat, inuentáque sunt, quæcunque in vita sunt admirabilia.*

b Verumetiam ad perfruendum merendo} *Alibi, ad perferendum incommutabile lumen.*

c Vt ad Deum.} *Alibi, vt ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum, hoc est figuratius & elegantius.*

d Christus per id quod est media. est hom. & via peruen. ad Deum.} *Totum hoc est additiuum.*

De autoritate canonicæ scripturæ, diuino spiritu conditæ. CAP. III.

HIc prius per Prophetas, deinde per seipsum, postea per Apostolos quantum satis esse iudicauit locutus, etiam scripturam condidit, quæ canonica nomina-

tur eminentissimæ authoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ipsa sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt à sensibus nostris,[a] siue interioribus, siue etiam exterioribus: vnde & præsentia nuncupantur,[b] quod ita ea dicimus esse præsentibus, sicut præ oculis quæ præsto sunt oculis: profectò ea quæ remota sunt à sensibus nostris, quoniã nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eísque credimus, à quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de cæteris quæ ad suum quenque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, quia & ipse rectissimè dicitur sensus, vnde & sententia vocabulum accepit,[c] hoc est, de inuisibilibus, quæ à nostro sensu exteriore remota sunt, iis nos oportet credere,[d] qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt,[e] vel manentia contuentur.

L. VIVES.

a Siue interioribus, siue etiam exterioribus. } *Quicquid in homine aut in animali alio est, quo aliquid percipitur sentiturq́ue, est sensus. Hinc sensus illi exteriores quinq. & interiores mens animúsque, vnde est sensus doloris sensus rei visæ vel auditæ, de exterioribus, tum lætitiæ, laudis, gloriæ, virtutis, vitij, spei, metus: sensus de interioribus, ecquid de hoc vino sentis? quid de cantu, quid de ornatu, splendoréq. vultus? adde etiã quid de prudẽtia, & iudicio illius, quid de philosophia, quid de theologia, quid de republica administratione? Quæ paulò pluribus dixi verbis, quoniam Philosophi nostrates mentẽ dici sensum non patiuntur, cùm Augustinus disertè sensum esse dicat, tametsi quid philosophi nostri temporis cum notitia sermonis, hoc est, vt ipsi interpretantur, cum Grammatica?* Sensus.

b Quod ita ea dicimus esse præsentibus. } *Potius legendum est, præsensibus.*

c Hoc est de inuisibilibus. } *Videre ad omnes sensus pertinet, vt apud Græcos ἰδεῖν, vt, Vidisti quàm incondita est hæc oratio, quàm insuáve hoc vinum. Sic inuisibile hic Augustinus pro eo quod sub nullum exteriorem cadit sensum posuit.* Videre.

d Qui hæc in illo incorporeo lumine disposita. } *Sancti viri præceptore vsi Deo ipso.*

e Vel manentia. } *Angeli Dei.*

De conditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec noua Dei ordinata consilio, quasi posteà voluerit quod anteà noluerit.

CAP. IIII

Visibilium omnium maximus est mundus, inuisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundũ esse cõspicimus, Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus quàm ipsi Deo. Vbi eũ audiuimus? Nusquam interim nos melius quàm in scripturis sanctis, vbi dixit propheta eius: In principio fecit Deus cælum & terram. Nunquid nam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non. Sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, eísque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque angeli sancti Dei, qui semper vident faciem patris, voluntatémque eius, quibus oportet annunciant. Ex his vnus erat iste propheta, qui dixit & scripsit: In principio fecit Deus cælum & terram. Qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu Dei quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit. [a] Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ anteà non fecisset? [b] Qui hoc dicunt, si mundum fuisse æternum sine vllo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis auersi sunt à veritate, & lethali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, [c] mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate, & visibilium omniũm pulcherrima specie quodammodo tacitus, & factum se esse, & non nisi à Deo ineffabiliter atque inuisibiliter magno, & ineffabiliter atque inuisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, vt modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, vnde sibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne subitò illi venisse credatur in mentem, quod nunquam ante venisset facere mũdum, & accidisse illi voluntatem nouam, cùm in illo sit omnino mutabilis. Sed non video quomodo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, [d] maximéque in anima, quam si Deo coæternam esse contenderint, vnde illi acciderit noua miseria, quæ nunquam anteà per æternum, nullo modo poterunt

runt explicare. • Si enim alternasse semper eius miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper alternaturam, vnde illa eos sequetur absurditas, vt etiã cùm beata dicitur, in hoc vtiq; non sit beata, si futurã suam miseriam & turpitudinem præuidet. Si autem non præuidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione fit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidẽ per secula retro infinita cũ beatitudine alternasse animæ miseriam putant: sed nunc iam de cætero cùm fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilominus conuincuntur nunquam eam fuisse verè beatam, sed deinceps incipere esse noua quadam nec fallaci beatitudine, ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; præclarum, quod nunquam retro per æternitatem accidisset. Cuius nouitatis causam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt etiam beatitudinis eius authorem, quod nefandæ impietatis est. Si autem dicent ipsum nouo consilio excogitasse, vt de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum, ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate monstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nulle vlterius tempore perituram, ᶠ tanquam verum habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, nunquam miseram posteà futuram, non vtique dubitabunt hoc fieri, manente incommutabilitate consilij Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatémque mutasse.

L. VIVES.

a SEd quid placuit Deo.} *Quæstio Epicuri, quam Cicero Velleq̃ verbis primo De natura deorum tractat.*

b Qui hoc dicunt si mundum fuisse æternum.} *Dubitatio hac est multorum disputationibus scriptísque exagitata, variásque in partes magnũ ingeniorũ viribus conuersa atq; iactata, quibusdã mundum neq; genitũ vnquã. neq. interiturum affirmantibus, vt Peripateticis, quib. Latinis multi suffragãtur, vt Piso & Manilius. Cato senior opinionẽ Ægyptiã esse hãc dicit, alijs genitũ quidẽ affirmãtib. sed negãtib. interiturũ vnquã: cuius sentẽtia sunt qui volũt Platonẽ fuisse, vt superiore libr. dixi. Sunt quib. nunquã inceperit mundus, desinet tamẽ aliquando. Sunt qui genitũ à Deo corruptibilémq. asserant, sed nunquã tamen interiturũ. Nã diuina*

natura vi continetur atq; seruatur. Ex horum numero sunt Pythagorici. Alij & initium accepisse, & finē habiturum autumant, vt Epicurei, Anaxagoras, Empedocles, & Stoici, de quis omnibus Plutarchus in Placitis naturalibus. Galenus in Historia philosophi, modò eius sit is liber, Censorinus in Natali die, Macrobius, ac reliq; alij. Alexander Aphrodisieus Aristoteli accedit, quòd eius sententia minus disputantium ictibus sit exposita. Galenus ex sensuū testimonio de tota lite pronunciari debere asseuerat, qui cùm eūdem & eodē modo procedere semper mundū cernāt, ingenitū, & æternum fateri par est. Nam vt Manlius inquit, Non aliū videre patres, aliúmve nepotes Aspicient. Et inter eos qui æternum faciunt mundum, alij à Deo genitū volunt, alij nullā eius causam ponunt, sed ipsum potius sui & cæterorum causam esse, quod Aristoteli placuit libro primo De cælo & mundo.

c Mundus ipse ordinatissima.} *Casu aut fortuito credibile non est factā esse rem maximi ordinis, & rationis, nec aliū quàm summum potuisse summi operis aut alium, quàm pulchrū pulcherrimi parentem esse. Omnes philosophorum scholæ quæ diuinius aliquid sapuerunt, nihil esse quod tam arguat & factū esse à Deo mundum. & eius cura administrari, consensu vnico affirmant, quàm aspectum ipsum mundi totius considerationémq; decoris eius atq; ordinis. Plato, Stoici, Cicero, Plutarchus, & Aristotelis hac de re argumentum refertur à Cicerone 2. De natura deorum.*

d Maximéq; in anima.} *Plato animas hominum æternas esse voluit detrusas in corpus humanum, hoc est, in carcerem, propter scelera ab ipsis commissa.*

e Si enim alternasse.} *Neque enim aliter dici potest, quàm quod fuerint æternum, aut beatæ, aut miseræ, vel certè alternis beatæ miseræq;. quod ita si fiat, ex varietate quadā & alteratione naturæ animæ proficisci necesse est. Quæ enim posset ista esse in tot animarum millibus infinita æternitate tam constans facinorum admissionis, expiationisque vicissitudo, vnde modò beatæ essent, modò miseræ.*

f Tanquam verum habere initium.} *In aliis exemplaribus legitur. Tanquam numerum habere initium. Numerus enim ab vnitate incipit, nec est vbi sistat: nam quantocunque addito numero, maior adhuc adijci potest, nec finis erit, etiam vbi iam finis non poterit inueniri, quod infinitum dicitur.*

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

CAP.

CAP. V.

Deinde videndum est, istis qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & nō antea factus sit, quemadmodum quæri potest, cur hic potius vbi est, & non alibi? Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant: in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter ergo cogitent extra mundum infinita spatia locorum: in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nónne consequens erit, vt innumerabiles mundos [a] cum Epicuro somniare cogatur: ea tantum differētia, quòd eos ille [b] fortuitis motibus atomorum gigni asserit, & resolui, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorum extra mundum circunquaque patētium vacare noluerint, nec eosdem mūdos, quod etiam de isto sentiunt, vlla causa posse dissolui? [c] Cū his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum, quæ non sunt, quod ipse creatorem nobiscū sentiunt. Alios autē nimis indignū est ad istam disputationem religionis admittere, [d] maximè quod apud eos, qui multis diis sacrorum obsequiū deferendū putāt. Isti Philosophi cæteros nobilitate atq; authoritate vicerūt, nō ob aliud, nisi quia longo quidē interuallo, veruntamen reliquis propinquiores sunt veritati. An fortè substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed de ea sicut de Deo sentire dignum est fatentur, incorporea præsentia vbique totam à tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & vno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco in quo mundus est occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cùm igitur vnum mundum ingenti quidem mole corporeo, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante Deo factum esse dicant, quod respondent de infinitis extra mundum locis: cur in eis ab opere Deus cesset, hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessauerit. Et sicut non est consequens, vt fortuitu potius, quàm ratione diuina Deus non alio, sed isto in quo est loco mundum constituerit, cùm pariter infinitis vbique patētibus nullo excellentiore merito posset hic elegi, quamuis eandem diuinam

rationem, qua id factum est, nulla posit humana comprehẽdere mens: ita non est consequens, vt Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præterissent, nec fuisset aliqua differentia vnde tempus tempori eligendò præponeretur. Quòd si dicunt, inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum, respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

L. VIVES.

a Cum Epicuro. } *Hic non multos modò mundos, sed infinitos quoque esse voluit, vt alibi ostendi. Metrodorus sic absurdum esse ait, si vnicus in infinito mũdus sit genitus, ac si vnica in latifundio spica nasceretur. Hunc errorem & Aristoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, vnicúmque cum Platone cæterísq; sapientibus posuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc est, vniuersum.*

b Fortuitis motibus atomorum. } *De principiis rerum naturæ magna & permolesta est inter Philosophos disceptatio. Democritus corpuscula dixit esse per inane infinitũ temerè volitantia, quibus inesset forma & magnitudo, essentq; insecabilia, ideo ἄτομοι dicta. Epicurus hunc secutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta variis formis prædita, variis magnitudinibus tum etiam põderibus multum diuersis, iactatione fortuita per vacuum immensum agitata, nõ simplici casu inter se commista & coagmentata, infinitos subinde mundos progignere, infinitos interimere arbitratus est: sine certa causa, sine cõsilio vllo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cælum loquimur, non sic locus est intelligẽdus, vt hic noster, qui corpore definitur, & terminatur: sed quemadmodum durationem quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multæ & creari, & viuere potuerunt: ita extra mundum hunc etsi nihil est, mens tamẽ spatium quoddam intelligit, in quo à Deo non modo multi, sed infiniti quoque mundi locari possunt.*

c Cum his enim agimus. } *Cum Platonicis.*

d Maximè quòd apud eos. } *Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud veteres etiam vulgo. Cicero verbis Catonis & Lælij.*

Crea-

Creationis mundi & temporum vnum esse principium, nec aliud alio præueniri. CAP. VI.

SI enim rectè discernũtur æternitas & tempus, [a] quod tempus sine aliqua mobili mobilitate non est, [b] in æternitate autem nulla mutatio est, quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit in breuioribus vel productioribus morarum interuallis tẽpus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, nõ video: nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram, vt nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubiò non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante, id quod futurũ est. Nullum autem ante mũdum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus mane & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimóque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cuiusmodi sunt, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quantò magis dicere.

L. VIVES.

a QVod tempus sine aliqua mobili. } *Aristoteles mensuram motus dixit esse tempus: ita vt sine motu tempus non percipi vllum existimet. Sunt ex philosophis, qui motum ipsum tempus esse definiant, sicut Stoici.*

b In æternitate autẽ nulla mutatio est. } *Sic Augustinus multis locis, sic Boëtius, sic Gregorius Nazianzenus, sic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc sumpserunt, afferam Platonis verba ex Timæo: Vbi verò mobile viuénsq; æternum hoc deorum simulachrũ*

rationem, qua id factum est, nulla posit humana comprehédere mens: ita non est consequens, vt Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præterissent, nec fuisset aliqua differentia vnde tempus tempori eligendò præponeretur. Quòd si dicunt, inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum, respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

L. VIVES.

a CVm Epicuro. } *Hic non multos modò mundos, sed infinitos quoque esse voluit, vt alibi ostendi. Metrodorus sic absurdum esse ait, si vnicus in infinito mũdus sit genitus, ac si vnica in latifundio spica nasceretur. Hunc errorem & Aristoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, vnicúmque cum Platone cæterisq; sapientibus posuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc est, vniuersum.*

b Fortuitis motibus atomorum. } *De principiis rerum naturæ magna & permolesta est inter Philosophos disceptatio. Democritus corpuscula dixit esse per inane infinitũ temerè volitantia, quibus inesset forma & magnitudo, essentq; insecabilia, ideo ἀτόμους dicta. Epicurus hunc secutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta variis formis prædita, variis magnitudinibus tum etiam põderibus multum diuersis, iactatione fortuita per vacuum immensum agitata, nõ simplici casu inter se commista & coagmentata, infinitos subinde mundos progignere, infinitos interimere arbitratus est: sine certa causa, sine cõsilio vllo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cælum loquimur, non sic locus est intelligẽdus, vt hic noster, qui corpore definitur, & terminatur: sed quemadmodum durationem quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multa & creari, & viuere potuerunt: ita extra mundum hunc etsi nihil est, mens tamẽ spatium quoddam intelligit, in quo à Deo non modo multi, sed infiniti quoque mundi locari possunt.*

c Cum his enim agimus. } *Cum Platonicis.*

d Maximè quod apud eos. } *Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud veteres etiam vulgo. Cicero verbis Catonis & Lælij.*

Crea-

Creationis mundi & temporum vnum esse principium, nec aliud alio præueniri. CAP. VI.

SI enim rectè discernũtur æternitas & tempus, [a]quod tempus sine aliqua mobili mobilitate non est, [b]in æternitate autem nulla mutatio est, quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit in breuioribus vel productioribus morarum interuallis tẽpus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, nõ video: nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram, vt nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubiò non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante, id quod futurũ est. Nullum autem ante mũdum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus mane & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimóque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cuiusmodi sunt, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quantò magis dicere.

L. VIVES.

a QVod tempus sine aliqua mobili. } *Aristoteles mensuram motus dixit esse tempus: ita vt sine motu tempus non percipi vllum existimet. Sunt ex philosophis, qui motum ipsum tempus esse definiant, sicut Stoici.*

b In æternitate autẽ nulla mutatio est. } *Sic Augustinus multis locis, sic Bœtius, sic Gregorius Nazianzenus, sic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc sumpserunt, afferam Platonis verba ex Timæo: Vbi verò mobile viuénsq; æternum hoc deorum simulachrũ*

is parens qui fabricatus est, cõsiderauit, lætitia perfusus similius adhuc exemplari facere constituit. Ita quemadmodũ hoc animal est sempiternum, sic & mundũ ille quantum eius natura capere ac sustinere posset, sempiternũ est aggressus efficere: at illius natura æterna est, idcirco facto id operi congruere non poterat. Imaginem verò cõmentus est mobilem æternitatis, & simul cæli structuram adornans, in vno eodémque manẽtis æui progredientem suis numeris imaginem gignit, sed æternã. Hanc nominauit tempus, partésq; huius dies, noctes, menses & annos, cùm antè cælum nullæ fuissent, vnà cũ cælo prodire iubet. Sic Plato: nisi quis eam sententiam mauult Apuleij verbis audire. Is enim sic inquit in dogmate Platonis: Tempus verò æui esse imaginem, siquidem tempus mouetur, & perennitas fixa & immota est natura, & ire in eam tempus, & in eius magnitudinem finiri ac dissolui posse, si quando hoc decreuit fabricator mundi eius.

De qualitate primorum dierum quia antequam sol fieret, vesperam & mane traduntur habuisse.

CAP. VII.

Videmus [a] quippe istos dies notos non habere vesperam, nisi de solis occasu: nec mane, nisi de solis exortu. Illorum autem priores tres dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam & tenebras Deus separasse narratur, & eãdem lucem vocasse diem tenebras autem noctem. Sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualémq; vesperam & mane fecerit, remotum est à sensibus nostris: nec ita vt est, intelligi à nobis potest, quod tamen sine vlla hæsitatione credendum est.[b] Aut enim aliqua lux corporea est, siue in superioribus mundi partibus longè à conspectibus nostris, siue vnde sol postmodum accẽsus est.[c] Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas, in sanctis angelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: Quæ sursũ est Hierusalem, mater nostra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarum.[d] Fit tamen & vespera diei huius & mane aliquatenus,[e] quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ creatoris quodammodo vesperascit. Itémque lucescit, & mane fit, cùm & ipsa refertur ad laudem dilectionémque creatoris. Nec in noctem vergitur, vbi non creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique scriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabu-

lum

lum noctis. Non enim ait alicubi, facta est nox, sed facta est vespera, & factũ est mane dies vnus. Ita dies secundus, & cæteri. Cognitio quippe creaturæ in seipsa decoloratior est, vt ita dicam, quàm cùm in Dei sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quàm nox dici potest, quæ tamen, vt dixi, cùm ad laudandum & amandum refertur creatorem, recurrit in mane. Et hoc cùm fit in cognitionem suiipsius, dies vnus est. Cùm in cognitionẽ firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, fit dies secundus. Cùm in cognitionem terræ ac maris omniúmque gignentium quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius. Cùm in cognitionem luminarium maioris & minoris omniúmque syderum, dies quartus. Cùm in cognitionem omnium ex aquis animalium natatilium atque volatilium, dies quintus. Cùm in cognitionem omnium animalium terrenorum, atque ipsius hominis, dies sextus.

L. VIVES.

a Videmus quippe istos dies notos non habere vesperum.} *In Coloniensi libro legitur: Noctu non habere vesperam.*

b Aut enim aliqua lux corporea.} *Super hac quæstione disputantur à recentioribus theologis complura, libro Sententiarũ secunda distinctione decimaquarta. Et hic non significat Augustinus lucem esse corpus: sed ait, vel creatum à Deo corpus aliquod illustre, qualis est sol, vel lucem aliquam sine corpore fuisse, qua extensa diem faceret, contracta noctem, vt Basilius ait, viáque solis progrederetur, & cùm accederet matutinum esset tempus, decedẽs vesperum relinqueret, vt imaginatur Hugo sancti Victoris, libro de sacramentis primo.*

c Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas.} *Sic primo super Genesin ad literam idem Augustinus.*

d Fit tamen & vespera.} *Alibi sic: si tamẽ & vesper diei huius & mane aliquatenus congruenter intelligere valeamus, quoniã, &c.*

e Quoniam scientia creaturæ.} *De his ipse libro quarto de Genesi ad literam, quo loco mane appellat, cùm angeli ex creatarum rerum in eis ipsis cognitarũ aspectu, vbi tenebræ sunt & nox altissima, ad charitatem Dei se sustollunt: quòd si Deũ diligentes & spectantes omnia in ipso noscant, quæ est certior rerũ omniũ scientia, quàm si ipsa penitus perspicerentur, tunc dies est. Vergit autẽ in serum, cùm à Deo se conuertit angelus ad res creatas, intuetúrque illas non in Deo, sed in ipsis: nec tamen hic vesper in noctem abit,*

quoniam nunquam angeli artifici suo præponunt opus ac potius habent, quæ esset obscurissima nox. Tantum ex Augustino, qui primus scientias matutinas & vespertinas induxit.

Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requieuit in septimo. CAP. VIII.

CVm verò in die septimo requieuit Deus ab omnibus operibus suis, & sanctificauit eum, nequaquam est accipiendum pueriliter, tanquam Deus laborauerit operando, qui dixit, & facta sunt [a] verbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum qui requiescunt in Deo, sicut lætitia domus lætitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos faciat. Quantò magis si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, vt non solùm eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur, sicut theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudant, in his boues mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientē id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Conuenientissimè itaque cùm Deum requieuisse prophetica narrat authoritas, significatur requies eorum, qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos vtique conscripta est, promittente prophetia, quod etiā ipsi post bona opera, quæ in eis, & per eos operatur Deus, si ad illum prius in ista vita per fidem quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum est, vnde suo loco diligentius arbitror disserendum.

L. VIVES.

[a] VErbo intelligibili & sempiterno.} *Vocem illam voluntatis momentum dicit esse Basilius, quo melius nos intelligamus.*

De angelorum conditione, quid secundùm diuina testimonia sentiendum sit.

CAP. IX.

NVnc quoniam de sanctæ ciuitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos angelos attinet dicendum putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars est, & eò beatior, [a] quòd nunquam peregrinata, quæ hinc diuina

uina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente explicare conabor. Vbi de mundi constitutione sacræ literæ loquuntur, non euidenter dicitur vtrum vel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi non sunt, vel cæli nomine, vbi dictum est: In principio fecit Deus cælum & terram, vel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo, quod scriptum est requieuisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cùm liber ipse ita sit exorsus: in principio fecit Deus cælum & terram, vt ante cælum & terram nihil aliud fecisse videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut scriptura consequenter eloquitur, inuisibilis & incomposita, nondúmque luce facta, vtique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quandam terræ & aquæ indistinctam confusionem: vbi enim lux non est, tenebræ sint necesse est: deinde cùm omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur, quomodo angeli prætermitterentur, tanquam non essent in operibus Dei, à quibus die septimo requieuit? Opus autem Dei esse angelos: hîc quidem etsi non prætermissum, non tamẽ euidenter expressum est: sed alibi hoc sancta scriptura clarissima voce testatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cùm prædictum esset: Benedicite omnia opera Domini Dominum: in executione eorundem operum, etiam angeli nominati sunt, Et in Psalmo canitur, Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt. Etiam hîc apertissimè à Deo factos esse angelos diuinitus dictum est, cùm eis inter cætera cælestia commemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porrò audebit opinari, post omnia ista, quæ sex diebus enumerata sunt angelos factos? Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa scriptura paris authoritatis, vbi Deus dicit: [b] Quando facta sunt sydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta sunt sydera. Facta sunt autem quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit,

In prompto est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis vtique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam secundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælúmque appellatum est: in quo firmamento facta sunt sydera quarto die. [c] Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa, quæ diei nomẽ accepit, cuius vnitas vt commendatur, non est dictum dies primus, sed dies vnus. Nec alius est dies secundus, aut tertius, aut cæteri, sed idem ipse vnus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senarium vel septenarium cognitionem: senariam scilicet operum quæ fecit Deus, & septenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus: fiat lux, & facta est lux, si rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti sunt participes lucis æternæ, quæ est ipsa incommutabilis sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus vnigenitum Dei filium, vt ea luce illuminati, qua creati fierent lux, & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est verbum Dei, per quod & ipsi: & omnia facta sunt. Lumẽ quippe verum quod illuminat omnem hominem in hunc mundum venientem, hoc illuminat & omnem angelum mundum, vt sit lux non in seipso, sed in Deo, à quo si auertitur angelus fit immundus, sicut sunt omnes, qui vocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in seipsis tenebræ, priuati participatione lucis æternę. Mali enim nulla natura est, sed amissio boni, mali nomen accepit.

L. VIVES.

a QVod nunquam peregrinata.} *Semper enim in patria fuit, Angeli enim semper vident faciem patris, qui in cælis est.*

b Quando facta sunt sydera.} *Iob.38* ὅτε ἐγεννήθησαν ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου.

c Nimirũ ergo si ad istorum.} *Theologi Græci res spiritales præcessisse corporeas volunt, eísq; veluti ministris vsum esse mũdi genitorem in reliquis procreandis: quã opinionẽ Plato in opificio mundi secutus est. Diuus Hieronymus, Gregoriũ magistrũ, suósq; secutus Græcos, spiritalia corporalib. priora fuisse cẽsuit. Basilius verò & Dionysius Græci, & Latini prope omnes, Ambrosius, Beda, Cassiodorus, & hic Augustinus, cũcta simul à Deo progenita esse perhibent*

bent, quod cum illo congruere videtur Ecclesiastici decimooctauo: Qui viuit in æternum, creauit omnia simul.

De simplici & incommutabili trinitate, patris, & filij, & spiritus sancti, vnius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

CAP. X.

Est itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est: & hoc est quód illud de quo genitum est, quę duo patrem & filium dicimus, & vtrunque hoc cum spiritu suo vnus est Deus: qui spiritus patris & filij, Spiritus sanctus propria quadam notione huius nominis in sacris literis nuncupatur. [a] Alius est autem quàm pater & filius, quia nec pater est, nec filius: sed alius dixi, non aliud: quia & hoc pariter simplex paritérq; bonum est incómutabile & coæternum. Et hæc trinitas vnus est Deus: nec ideo non simplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia pater in ea solus, aut solus filius, aut solus Spiritus sanctus. Non enim sola est ista nominis trinitas sine subsistentia personarum, [b] sicut Sabelliani hæretici putauerunt. [c] Pater qui genuit, simplex est, & filius qui genitus est, pariter simplex est: & hoc est illud de quo genitus est. Sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est: excepto quod relatiuè quæque persona ad alteram dicitur. Nam vtique pater habet filium, nec tamen ipse est filius: & filius habet patrem, nec tamen ipse est pater. In quo ergo ad seipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet. sicut ad seipsum dicitur viuens, habendo vtique vitam, & eadẽ vita ipse est. Propter hoc itaque natura dicitur simplex, cui nõ sit aliquid habere, quod vel possit amittere: vel aliud sit habens, aliud quod habet, sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aër lucem siue feruorem, aut anima sapientiam: nihil enim horum est id, quod habet. Nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aer lux siue feruor, neque anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, & in alios habitus, vel qualitates verti atque mutari, vt & vas euacuetur humore, quo plenum est, & corpus decoloretur, & aer tenebrescat siue frigescat, & anima desipiat. [d] Sed si sit corpus incorruptibile, quale

sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantia corporali, nō hoc est, quod ipsa incorruptio. Nā illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi maior, alibi minor. Neque enim vlla pars est incorruptior, quàm altera. Corpus verò ipsum maius est in toto, quàm in parte: & cùm alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior, quàm ea quæ minor. [e] Aliud est itaque corpus, quod non vbique sui totum est: alia incorruptio, quæ vbique eius tota est: quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam cæteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neque enim, verbi gratia, quia digitus minor est quàm tota manus, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quamuis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit, aliud tamen est substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas eius, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic hoc non est, quod habet anima quoque ipsa, etiam si semper sit sapiēs, sicut erit cùm à præsenti miseria liberabitur in æternum: quia licèt tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen incommutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non est quod ipsa. Neque enim si aer infusa luce vnquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, [f] quasi aer sit anima: quod putauerunt quidam, [g] qui non potuerunt incorporeā cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quandam similitudiné, vt non inconuenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aeris corpus luce corporea, & sicut aer tenebrescit ista luce desertus. Nā nihil sunt aliud [h] quę dicuntur locorū quorumcunque corporalium tenebræ, quàm aër carens luce, ita tenebrescere animā sapientiæ luce priuatam. Secundùm hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter veréque diuina sunt, quod [i] non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, vel diuina, vel sapientia, vel beata sunt. Cæterùm dictus est in scripturis sanctis, spiritus sapientiæ multiplex, eo quòd multa in se habeat: sed quæ habet, hæc & est & ea omnia vnus est. Neq; enim multæ, sed vna sapientia est, in qua sunt immensi quidem atque infiniti [k] thesauri rerum intelligibilium: in quibus

sunt

sunt omnes inuisibiles atque incõmutabiles rationes rerum etiam visibilium & mutabilium, quæ per istã factæ sunt: quoniam Deus non aliquid nesciens facit, [l] quod nec de quolibet homine artifice rectè dici potest. Porrò si sciẽs fecit omnia, ea vtique fecit quę nouerat. Ex quo occurrit animo quiddã mirum, sed tamen verum, quod iste mundus nobis notus esse nõ posset, nisi esset: [m] Deo autem nisi notus esset, esse non posset.

L. VIVES.

Verba religiosè seruanda

a Alius est autem quàm pater & filius. } *Haud equidem verba permultum ad rationis pietatem facere crediderim. sed illud tamen seruandũ est in primis, ne à receptis vsu autorum, cõsensũque ecclesiæ, illius præsertim veteris, formulis recedatur. Nã cùm diuinæ res supra humanum omnem sint captum sitæ, ne verbis quidem propriis possunt à nobis enũciari. Sunt enim verba omnia & ab hominib⁹, & ad humana explicanda inuenta, quominus confingere sibi quenque, aut noua inducere, aut abusu trita atque approbata repudiare ascitis aliis decet. Nam cùm propria nulla possint ingenij humani vi excogitari, illa erunt maximè ad rem eloquendam accommodata, quæ ab illis tradita fuerint, quorum scriptis magna pars pietatis nostræ constat: quæ dixi propter impiam quorundam argutulorum temeritatem, qui contemptis spretisque veterum loquendi formulis, ostentandi sui causa periculoso exemplo, noui verborum magistri videri affectant, quũ sint cùm rerum aliarum omnium, tum verò verborum sermonisq; vniuersi imperitissimi: & volunt licere sibi arbitratu suo atque adeò libidine, veterum scriptorum de religione loquendi leges, ceu mollem quampiam & ductilem ceram, modò in arctum, modò in extensum fusúmq; difformare.*

b Sicut Sabelliani. } *Dixi de hæresi istorum, qui personas in trinitate nullas ponebant.*

c Pater qui genuit, simpl. est, & filius qui genitus est, pari. simp. est: & hoc est illud de quo genitus est. } *Hoc totum in codice Brugen. deest.*

d Sed & si sit corpus. } *Non modò quod seiungi ab alio probat non illud esse, à quo separatur, sed quod affixum illi est hærénsque perpetuo.*

e Aliud est itaq; corpus. } *Fusa est corporis ratio per partes omnes: nec ipsa constat, nisi partes tum adsint, tum coniunctæ coagmentatæq; sint. Nec manus suum corpus est, vel ei magnitudine par: at incorruptio, quæ est in manu, non pars est incorruptionis corporis: neq; enim sparsa hæc est ita per corpus, vt modo corporis liceat eam metiri:*

sed sic insectili consideratione attributa, vt cùm in toto sit corpore tota, in quauis etiam corporis parte nõ pars aliqua esse intelligatur, sed ipsa quoque tota, quæ natura est rerum spiritalium: velut animæ, angeli, Dei, qui non sic locum tenent, vt aliquid prius, aliud posterius, dextrum hoc, illud sinistrum sit: aut inferius quicquam, cuius superius sit è regione situm: sed in singulis quamlibet minutis locis tenuibúsque particulis sint toti: nec tamen loco ipsi toti desint, qua dictione an intellectu faciliora sint, dubites.

f Quasi aer sit anima. } *Hoc dixit Anaximenes Milesius, & eiusdem philosophiæ Diogenes Apolloniates. Anaxagoras ceu aerem quendam esse vult animam Heraclitus à respiratione animam viuentium progigni censebat. Vnde dicta sit ψυχὴ, vt inquit Plato in Cratylo, ἀπὸ τοῦ ψύχειν, quod est refrigero. Veteres aerem illum, qui est in anhelitu, videntur animam putasse: vnde est apud Poetã, fœtere vxoris animam, quin & aerem omnem animam dixerunt. Verg. Semina terrarum animæq; marisque fuissent.*

g Qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. } *Cicero primo Tusc. quæst. Animos enim per seipsos viuentes non poterant mente complecti, formam aliquam figurámque quærebant.*

h Quæ dicuntur, &c. tenebræ. } *Sic ab Aristotele tenebræ finiuntur secundo libro de Anima, absentia lucis ex diaphano corpore, quod est luminis capax, & per quod cernimus.*

i Non aliud est in eis qualitas, aliud substantia. } *Qualitates vocat, quas Græci ποιότητας. Tametsi hæ pro corporibus accipi à Cicerone videntur in Academicis. Hic videtur Augustinus qualitates dicere, quicquid substantiæ adhæret: quod philosophi recentiores accidens nominant, & qualitatis generale nomen, cùm Quintilianus aliiq; permulti ostendunt. tum quale ipsum declarat, quod ad omne accidẽtis genus accommodatur.*

k Thesauri. } *Reconditiora, aut ipsæ opes reconditæ.*

l Quod nec de quolibet. } *Quamlibet inscio & abiecto, hoc enim est quodlibet, vt alibi dixi.*

m Deo autem nisi notus esset. } *Cura Dei stat mundus, alioqui statim ruiturus. Atqui quod neutiquam Deus nosset, curare non posset, neque enim artifex opus vel facit vel sustinet, quod ignorat.*

An eius beatitudinis, quam sancti angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in veritate non steterunt, participes fuisse credendum sit. CAP. XI.

QVæ cùm ita sint, nullo quidem modo secundùm aliquod temporis spatium prius erant illi spiritus tenebræ,

hebræ, quos angelos dicimus. [a] Sed simul vt facti sunt, lux facti sunt, non tamen ita tantùm creati, vt quoquo modo essent, & quoquo modo viuerent, sed etiam illuminati vt sapienter beatéque viuerent. Ab hac illuminatione auersi quidam angeli, non solùm non obtinuerunt excellentiam sapientis beatæque vitæ, quæ proculdubio non nisi æterna æternitatísq; suæ est certa atq; secura; [b] sed & rationalem vitã licèt insipientem sic habent, vt eam non possint amittere, nec si velint. Quatenus autem antequam peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In eius tamẽ participatione æquales fuisse istos illis, qui propterea verè plenéq; beati sunt: quoniam nequaquam de suæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi sumus: quandoquidem si æquales in ea fuissent, etiã m isti in eius æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi? Neque enim sicut vita quandiucunque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidem vita tantummodo viuendo, æterna verò finem non habendo nominata est. Quapropter quanuis non quicquid æternum continuò beatum sit, dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus: tamen si verè perfectéque beata vita non nisi æterna est, non erat talis istorum vita beata, quia quandoque desitura, & propterea non æterna, siue id scirent, siue nescientes aliud putarent: quia scientes timor, nescientes error beatos esse vtique non sinebat. Si autem hoc ita nesciebant, vt falsis incertísve non fiderent, sed vtrum sempiternum, an quandoque finem habiturum esset bonum suum, in neutram partem firma assensione ferrentur, ipsa de tanta fœlicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quàm in sanctis angelis esse credimus, non habebat. [c] Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quasdam significationis angustias, vt solum Deũ dicamus beatum: qui tamen ita verè beatus est, vt maior beatitudo esse non possit. In cuius comparationem quòd angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in angelis potest, quid aut quantum est?

L. VIVES.

a SEd simul vt facti.} *Hic statim ne muta videantur scholæ instantibus & tricis horrentes adsunt, magnísq; clamoribus velut æs suũ efflagitãt responderi sibi, potuerintne angeli bene de Deo mereri in primo illo momento, quo sunt ab opifice rerũ omniũ progeniti: an potuerũt, vt ipsi dicũt, demereri. Nã nisi impropriè dica*

tur, non cõstabit Theologica proprietas, quòd instans fuerit creationis, quòd in quo mãserũt, quòd in quo ceciderũt alij, alij steterũt. Et hîc multa ceu in cõsilio fuerint naturæ principi, cũ mundũ hũc cõderet, magno supercilio definiũt, tanto, tã asseuerã ter, ut iures illos seriò dicere, & aliquid omnino dicere, nec nugas esse meras. Vix humana ipsa plenè ut i cognosceremus ingratis mortalib⁹ permisit Deus. Nescim⁹ quid illud erat, quod habebat ante principẽ noxã homo ille hominũ parẽs: nescimus quãdo peccarit, ubi, qua ratione totã illã humanæ gentis tragœdiã inuexerit: initiũ, & seminariũ malorũ omniũ celatũ est: quia scire non meremur: & iã isti quasi humanis omnibus exploratis, negotijs sese angelorũ ardeliones immiscẽt: non quibuslibet, nec quæ uulgari sapientiæ magister iussit, sed quæ uerisimile est, ne angelos quidem ipsos nosse. Nã origines rerũ, & quid in illis sit factũ, autor nouit, non id quod gignitur. Accedit his, quòd cùm de instãtib⁹ magna sit inter homũculos cõtrouersia, utraq; factione rẽ totã pertumultuosè ad se suósq; uindicante: isti per hoc tãquã rẽ apertã iã & certã de incertissimis & altissima caligine mersis inquirũt. Quantũ ergo & ex ipsius sapientiæ schola licet colligere, & ex discipulis eius sanctis illis autoribus, qui nõ cõtentiosa disputatione ex pertinacia humanisq; affectib⁹ de sacrosanctis definiẽre reb⁹, sed modestè ac uerecundè: quæ uel in libro uitæ legerũt, uel à patrib. per man⁹ tradita acceperũt, reliquêre: uel ipsi certè eodem spiritu aliqua sunt libris ausi mandare, quo innocẽter ac piè uiuebãt. Hoc enim modo tractari mysteria illa diuina debẽt, adorata potius silẽter, quã raptata & discerpta clamorib⁹ ad rauim cõtẽtiosis: nec existimare nihil referre, siue de humana philosophia sit sermo, siue de rebus nõ ad disquisitionẽ mortaliũ à Deo sobriè reuelatis, sed ad admirationẽ uenerationẽque. Ex his igitur sic opinor, angeli omnes, & hi qui perpetuò sũt boni beatiq;, & hi qui perpetuò mali & miseri simul sunt à Deo generati, atq; illustrati luce quadã, qua facilè tum seipsi possent cognoscere, tũ res alias: ipsum uerũ Deum, quantũ res creata per Deũ liceret, gradatim tamẽ. Nõ enim omnes paribus sunt ingenij potẽtiaq; uiribus præditi. Tũ illis proposita est optio, utrũ mallent iussis parere architecti omniũ & parentis, nec latũ unguẽ ab illis discedere, an potius facere ipsos sibi uiã, qua insisterent. Momenta temporũ qualia sint apud angelos, humana mẽs capere nequit, multo minus qualia apud Deũ: qualia tamen cunq; sint, quod modestè piéq; semper dictum uelim, prius seipsos suúmq; inspexere patrẽ, prius suo ingenio arbitratuiq; relicti sunt, & uelut emãcipati, quã à par-

Angelorũ conditio

à partibus Dei vel defecerint, vel steterint. Fieri quid potuerit, in neutram partē habeo quod credam, istud certè factum ita credo. Simul & illud credo, vbi excellentissimā sua natura partē omnes cognouerunt, quantáq; sibi ad inæstimabilē beatitudinē aperta esset ianua, spe ac fiducia tantæ beatitudinis præcipiētes iā tū gaudia lætos fuisse: & quamuis tenuiter, prægustasse tamē venturā fælicitatē, & quadā tenus beatos fuisse. Cæterùm, vt euētus docuit, scelestos nefarióśq; ductos falso gaudio: bonos autē piósq; vero. Immodicè enim ac insolenter suā tulere sortē: & quasi parū fuisset in partē possessionis admitti, ex æquo diuidi totam voluerunt. Quod fuit insipientiæ caput, neq; se, neq; patrē Deum bene agnoscere, ac inter sese comparare. Orbati ergo sapientia, vana spe aliquandiu sunt acti, & stulta lætitia fatui insaniq; perfusi, quòd de regnō cum Deo cōtenderēt: quoad nulla iam amplius in eis melioris mētis spe residua de patria sua ingratissimi atque impientissimi deturbati sunt: quæ omnia non asseueranter velim à me putari dicta, transituro facilè in sententiam verisimilius dicentis.

b Sed & rationalem vitam licèt insipientem. } *Habent quidē dæmones acuta ingenia & vafra, sapientes tamen non sunt. Nā neq; seipsos, nec parentem suum vt oportebat norunt, & mens eorum inuidia & superbia occæcata præceps in mille scelera insipiētissimè fertur. Denique si sapientes essent, essent & boni. Nec vllus est malus, in quo ignorantia non dominetur: sicut Plato, & eum secutus Aristoteles, docent.*

c Neque enim beatæ vitæ vocabulum. } *Beatitudinem definiere veteres statum perfectum, & numeris omnibus bonorum absolutum, qui in solum videtur Deum cadere, cuius participatione & angeli beati sunt, & homines sancti.*

De comparatione beatitudinis iustorum, necdum tenentium promissionis diuinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.

CAP. XII.

Nec a ipsos tantùm, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat beatos fuisse ante peccatū: quamuis de sua beatitudine quàm diuturna, vel vtrum æterna esset incertos? Esset autem æterna nisi peccassent, cùm hodie non imprudenter beatos vocemus, b quos videmus iustè ac piè cum spe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere c sine crimine vastante cōscientiam, facilè impetrantes peccatis huius infirmitatis diui-

nam miſericordiam. Qui licèt de ſuæ perſeuerantiæ præmio certi ſint, de ipſa tamen perſeuerãtia ſua reperiuntur incerti. Quis enim hominum ſe in actione profectúque iuſtitiæ perſeueraturum vſque in finem ſciat, niſi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iuſto latentíque iudicio non omnes inſtruit, ſed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationẽ præſentis boni, beatior erat primus homo in paradiſo, quàm quilibet iuſtus in hac infirmitate mortali: quantũ autem ad ſpem futuri boni, beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, ſed certa veritate manifeſtũ eſt, ſine fine ſe habiturũ omni moleſtia carentẽ ſocietatẽ angelorum in participatione ſummi Dei, quàm erat ille homo ſui caſus incertus in magna illa fœlicitate paradiſi.

L. VIVES.

a NEc ipſos enim huic tãtæ beatitudini.} *In alio exemplari legitur: Nec ipſos tãtùm beatos, quod attinet ad rationalẽ vel intellectualẽ creaturã, nuncupandos putamus, melius ſic, aliter null⁹ cõſtare poteſt ſenſus, ſignificat, Auguſtin⁹ angelos omnes, etiam cùm nondũ de ruina vel confirmatione ſui certi eſſent, quodammodo fuiſſe beatos, vel eo ſolo quòd tam præſtantes eſſent ſublimíque natura conditi quemadmodum & Adam ipſe tot muneribus animi corporiſque ante crimen à Deo cumulatus.*

b Quos videmus iuſtè ac piè.} *Chriſtus huiuſmodi homines beatos appellat, Matth. 8.*

c Sine crimine vaſtante.} *Nulla eſt hîc maior beatitudo, quàm mens ſibi conſcia recti. Et vt Horatius inquit:*

Nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa.

Vt contrà, nulla eſt maior trux, quàm conſcientia ſcelerum. Has Cicero contra Piſonem, & pro Roſcio furias dicit à poëtis nominatas eſſe.

An ita vnius fœlicitatis omnes angeli ſint creati, vt neque lapſuros ſe poſſent noſſe, qui lapſi ſunt: & poſt ruinam labentium perſeuerantię ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt. CAP. XIII.

QVocirca cuiuis iam non difficulter occurrit vtroq; coniuncto effici beatitudinem, quam recto propoſito intellectualis natura deſiderat: hoc eſt, vt bono incommutabili, quod Deus eſt, ſine vlla moleſtia perfruatur, & in eo ſe in æternum eſſe manſurum, nec vlla dubitatione cunctetur, nec vllo errore fallatur. Hanc habere angelos lucis, pia fide credimus: hanc nec antequam cade-

caderent habuisse angelos peccatores, qui sua prauitate illa luce priuati sunt consequenti ratione colligimus: habuisse tamen aliquam etsi non præsciam beatitudinem,[a] si vitam egerunt ante peccatum, profectò credendi sunt. Aut si durum videtur, quando facti sunt angeli: alios credere ita factos, vt non acciperent præscientiam vel perseuerantiæ vel casus sui: alios autem ita factos, vt veritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossent: sed æqualis fœlicitatis omnes ab initio creati sunt: & ita fuerũt, donec isti qui nũc mali sunt ab illo bonitatis lumine sua voluntate cecidissent: proculdubio multò est durius nunc putare angelos sanctos æternæ suæ beatitudinis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat nullum nouum diabolum ex bonis angelis vlterius futurum: sicut nec istum in societatem bonorum angelorum vlterius rediturum? Veritas quippe in Euangelio sanctis fidelibus promittit, quòd erunt æquales angelis Dei: quibus etiã promittitur, quòd ibunt in vitã æternã. Porrò autem si nos certi sumus, nunquã nos ex illa immortali fœlicitate casuros: illi verò certi non sunt, iam potiores nõ æquales eis erimus: sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiã ipsi certi sunt suæ fœlicitatis æternæ. Cuius illi alij, quia certi non fuerunt: non enim erat eorum æterna fœlicitas, cuius certi essent, quæ finem fuerat habitura: restat vt aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suę sempiternæ fœlicitatis accesserit. Nisi fortè quis dicat id quod Dominus ait de diabolo in Euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit: sic esse capiendum, vt nõ solùm homicida fuerit ab initio, id est, in initio humani generis: ex quo vtiq; homo factus est, quẽ decipiendo posset occidere: verumetiã ab initio suæ conditionis in veritate non steterit: & ideo nunquã beatus cũ sanctis angelis fuerit, suo recusans esse subditus creatori,[b] & sua per superbiam velut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax: quia nec vnquam potestatem omnipotentis euadit. Et qui per piam subiectionem noluit tenere quod verè est, affectat per superbiæ elationem simulare quod non est: vt sic intelligatur etiam quod beatus Ioannes Apostolus ait: Ab initio diabolus peccat, hoc est, ex quo creatus est iustitiam recusauit, quam nisi pia Deóque subdita

voluntas habere non posit. Huic sententiæ quisquis acquiescit,[c] non cum illis hæreticis sapit, id est Manichæis: & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quòd suam quandam propriam tanquam ex aduerso quodam principio diabolus habeat naturam mali, qui tanta vanitate desipiunt, vt cùm verba ista Euangelica in autoritate nobiscum habeant: non attendant nõ dixisse Dominum, à veritate alienus fuit, sed, in veritate non stetit: vbi à veritate lapsum intelligi voluit, in qua vtique si stetisset, eius particeps factus, beatus cum sanctis angelis permaneret.

L. VIVES.

a SI vitam egerunt ante peccatum. } *Tam exiguum illud temporis fuit, quod prius quàm à Deo deficerent, interfluxit, vt nihil esse videatur.*

b Et superbia sua. } *In aliis codicibus, Et sua per superbiam velut priuata potestate elatus ac per hoc falsus & fallax.*

c Non cum illis hæreticis sapit, id est Manichæis } *Cùm audirent dæmonem ab initio peccasse, existimarunt malum esse dæmonẽ à Deo progenitum, idcirco natura potius esse malum, quàm voluntate: nam id in vnoquoque naturale est, non voluntarium, quod in eo creauit rerum conditor, cùm id in mundum proferret.*

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit: quia veritas non est in eo.

CAP. XIIII.

SVbiecit autem iudicium, quasi quæsissemus, vnde ostendatur, quòd in veritate nõ steterit, atq; ait. Quia non est veritas in eo. Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione autem dictum est minus vsitata. Sic enim videtur sonare: In veritate non stetit, quia non est veritas in eo: tanquam ea sit causa, vt in veritate nõ steterit, quòd in eo veritas non sit: cùm potius ea sit causa, vt in eo veritas non sit, quòd in veritate non stetit. Sed ista locutio est & in Psalmo, vbi ait: Ego clamaui, quoniam exaudisti me Deus: cùm dicẽdum fuisse videatur, Exaudisti me Deus, quoniam clamaui. Sed cùm dixisset, Ego clamaui: tanquam ab eo quæreretur, vnde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum, tanquam diceret: Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Quid

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat. CAP. XV.

ILlud etiam quod ait de diabolo Ioannes: [a] Ab initio diabolus peccat: [b] non intelligunt si naturale est, nullo modo esse peccatum. Sed quid respondetur propheticis testimoniis, siue quod Esaias ait sub figurata persona principis Babyloniæ, diabolum notans: Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur. Siue quod Ezechiel. In delitiis paradisi Dei fuisti omni lapide precioso ornatus? Vbi intelligitur fuisse aliquando sine peccato. Nam expressius ei paulò pòst dicitur: Ambulasti in diebus tuis sine vitio. Quæ si aliter conuenientius intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum est, In veritate non stetit, sic accipiamus, quòd in veritate fuerit, sed non permãserit. Et illud, quòd ab initio diabolus peccat, nõ ab initio ex quo creatus est, peccare putandus est, sed ab initio peccati, quod ab ipsius superbia cœperit esse peccatum. Nec illud quod scriptum est in libro Iob, cùm de diabolo sermo esset: [c] Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab angelis suis. Cui cõsonare videtur etiam Psalmus, vbi legitur: Draco hic quẽ finxisti ad illudendum ei: sic intelligendum est, vt existimemus talem ab initio creatum, cui ab angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initium ergo eius figmentum est Domini. Non enim est vlla natura etiam in extremis infimísque bestiolis, quam non ille constituit: à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: sine quibus nihil rerum inueniri vel cogitari potest: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera, quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

L. VIVES.

a AB initio diabolus.} *Non sunt ad anxias illas morularum inquisitiones sacra hæc Euangelij reuocandæ verba, seu trahendæ potius. Vnum aut alterum momẽtum non impedit, quo minus ab initio aliquem aliquid fecisse pronunciemus, vt si quis dicat ab initio mundi fuit fratrum inuidia, pauxillum temporis impedimento non est, quo minus effatum hoc sit verum.*

b Qui inde volunt asserere peccati naturam.} *Tales sunt Manichæi. D. Thomas, & qui cum eo negant in momento, quo angelus conditus est, potuisse peccare, hac ratione vtuntur, quòd id crimen non tam operi imputandum esset, quàm autori, qui tale opus produxit.*

Quod sentire videtur Origenes super Ezechielem, dicẽs: Serpens hostis contrarius veritati non à principio, nec statim supra pectus & ventrẽ suum ambulauit. Sicut Adam & Eua non statim peccauerũt, ita & serpens aliquando nõ fuit serpens, cùm in paradiso delitiarum moraretur. Deus enim malitiam non fecit: nec Augustinus aliud sentit, qui docet, non simul ac primùm creati fuerunt peccasse.

c Hoc est initium figmenti Domini. } *Iob quadragesimo vulgò habemus: Ipse est principium viarum Domini. Nec legimus, quòd fecit ad illudendum angelis suis: sed hæc ex interpretatione Lxx.*

De gradibus & differentiis creaturarum quod aliter pendet vtilitatis vsus, aliter ordo rationis.

CAP. XVI.

IN his enim quæ quoquo modo sunt, & nõ sunt quod Deus est, à quo facta sunt, præponuntur viuentia nõ viuẽtibus: sicut ea quæ habent vim gignendi vel etiã appetẽdi his, quæ isto motu carẽt. Et in his quæ viuũt, præponũtur sentientia nõ sentientibus: sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponuntur intelligentia non intelligẽtibus, sicut homines pecoribus. Et in his quę intelligunt, præponuntur immortalia mortalibus: sicut angeli hominibus, sed ista præponuntur naturæ ordine. Est autem alius atque alius pro suo cuiusque vsu æstimationis modus: quo fit, vt quædam sensu carentia, quibusdam sentientibus præponamus, intantum, vt si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre vellemus: siue quem in ea locum habeant ignorantes, siue etiam si sciamus, nostris ea commodis postponentes. Quis enim non domi suæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm in ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certè natura, tantæ est dignitatis, plerunq; carius comparetur equus, quàm seruus, gemma quàm famula? Ita in tali libertate iudicãdi plurimum distat ratio considerãtis à necessitate indigentis, seu voluptate cupientis, cùm ista quid per seipsum in rerum gradibus pendat, necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet: & ista quid verum luci mentis appareat, voluptas verò quid iucundum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris, vt cum ordine naturæ angeli hominibus tamen lege iustitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium

Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non conditor causa est, sed voluntas.

CAP. XVII.

PRopter naturam igitur, non propter malitiam diaboli, dictum rectè intelligimus. Hoc est initium figmenti domini: quia sine dubio vbi esse vitium malitiæ, natura nō vitiata præcessit. [a] Vitiū autem contra naturam est, vt non possit nisi nocere naturæ. [b] Non itaque esset vitium, recedere à Deo, nisi naturæ, cuius id vitium est, potius competeret esse cum Deo. [c] Quapropter, etiam voluntas mala grāde testimonium est naturæ bonæ. Sed Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum iustissimus ordinator, vt cùm malè illæ vtuntur naturis bonis, ipse bene vtatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit, vt diabolus institutione illius bonus, voluntate sua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab angelis eius, id est, vt prosint tentationes eius sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis eius non erat vtique ignarus, & præuidebat quę bona de malo eius esset ipse facturus: propterea Psalmus ait, Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei: vt in eo ipso, quod eum finxit, licèt per suam bonitatem bonum, iam per suam præscientiam præparasse intelligatur, quomodo illo vteretur & malo.

L. VIVES.

a VItium autem contra naturam.} *Virtutem Socrates & Stoici ex natura dicebant esse, vitium verò contra naturā. Nūquā enim peccaremus, si naturā sequeremur ducē illā puram rectámque, nec prauis opinionibus corruptam, & detortam.*

b Non itaque esset vitium.} *Nam si vtilius id esset natura eius, qui vitiū committit, non vitium esset, nec error, sed potius sapienter electum & rectè executum.*

c Quapropter etiam voluntas mala.} *Ex voluntate mala vitia proficiscuntur: quæ quoniam naturæ obsunt, ijs natura contrà nititur, qua fit, vt voluntatē iuuet malè facere, naturā lædat, voluntas sua spōte sit mala natura, ad malū inuita trahatur, & reluctans, quasi suo relinqueretur arbitratui, optima quæq; semper sequeretur: nā his demum delectatur, & ea ingrederetur via, quæ ad autorem suum tenderet, & aliquando perueniret.*

De pulchritudine vniuersitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.

CAP. XVIII.

NEque enim Deus vllum, non dico angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum vsibus commodaret, atque ita ordinem seculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdam quasi antithetis honestaret. [a] Antitheta enim quæ appellantur in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè appellantur opposita: vel quod expressius dicitur, contra posita. Non est apud nos huius vocabuli cosuetudo, cùm tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus vtatur, imò linguæ omnium gentium. [b] His antithetis etiam Paulus Apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suauiter explicat, vbi dicit: Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt seductores & veraces: vt qui ignoramur & cognoscimur, quasi morientes & ecce viuimus: vt coërciti, & non mortificati: vt tristes semper autem gaudentes: sicut egeni multos autem ditantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonibus pulchritudinem reddunt: ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia, contrariorum oppositione seculi pulchritudo componitur. Apertissimè hoc positum est in libro Ecclesiastico, hoc modo: Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum contra vnum.

L. VIVES.

a ANtitheta enim quæ appellantur.} *Hæc ad verbum contra posita dicuntur, quæ & in verbis sunt, & in sententia: vt docet autor Rhetoricorum ad Herennium li. 4. eámq; figurã contentionem nominat. Sed præstabit Quintiliani verba ex lib. 9. adscribere: Contrapositum autem, vel vt quidam vocant, contentio, ἀντίθετον dicitur, non vno fit modo. nam & fit, si singula singulis opponuntur, vt in eo quod modò dixi: Vicit pudorem libido, timorem audacia: & bina binis, non nostri ingenij, vestri auxilij est: & sententia sententijs, dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Hæc ibi, & alia eadem de re. quare nescio cur Augustinus dicat non esse apud nos huius vocabuli consuetudinem.*

b His

b His antithetis etiam Paulus. } *Augustinus aliquid ex arte rhetorica esse in Paulo ait. Tolerabile est, quia Augustinus dicit. Si quis nostrûm diceret, non flagitium tantùm, sed hæresim clamarent, tam sunt illis hæreses ad manum. nihil citius iaculantur, neque facilius, nempe illarum referti.*

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras. CAP. XIX.

Qvanuis itaque diuini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit vtilis, quòd plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eũ sic, alius sic intelligit: ita tamen vt quod in obscuro loco intelligitur, vel attestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minimè dubiis asseratur: siue cùm multa tractantur, ad id quoque perueniatur, quod sensit ille qui scripsit: siue id lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis, alia quædam vera dicantur, non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia. Si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelligantur, & inter sanctos angelos & immundos fuisse discretum, vbi dictum est: Et diuisit Deus inter lucem & tenebras: & vocauit Deus lucem diem, & tenebras vocauit noctem. Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiã prius quàm caderent præscire casuros, & lumine priuatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hanc lucẽ & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli, vt diuiderent, imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, vt luceãt super terram, & diuidant inter diem & noctem. Et paulò post: Et fecit, inquit, Deus duo luminaria magna: [a] luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit illa Deus in firmamento cæli, [b] lucere super terram, & præesse diei & nocti, & diuidere inter lucem & tenebras. Inter illam verò lucem, quæ sancta societas angelorum est, illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum auersorum & luce iustitiæ teterrimas mẽtes, ipse diuidere potuit: cui etiam futurum non naturæ, sed voluntatis malum occultum, aut incertum esse non potuit.

L. VIVES.

a Lvminare maius in principia diei. } *Lxx. sic verterunt:* καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. τὸν φωστῆρα τὸν

μεγάλον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Et fecit Deus duo illa luminaria magna. Luminare magnum in principatum diei. nam ἀρχὴν & principium vertimus, & principatum: & principium pro initio, & interim vertunt pro principatu, vt in Psalmo centesimonono: Tecum principium in die virtutis tuæ. μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. quasi, tuus erit principatus in die fortitudinis tuæ.

b Lucere super terram.} *Græcè est infinitiuus Græcus: ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. sed per subiunctiuum venit ad Latinos, vt luceant. Ea est enim natura τοῦ ὡς. Latinorum quidam infinito sunt vsi absq; vt, quemadmodum Verg. Pestis acerba boum pecorique aspergere virus.*

De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum, dictum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est. CAP. XX.

DEnique, nec illud prætereundum est silentio, quòd vbi dixit Deus. Fiat lux, & facta est lux:[a] continuò subiunctum est: Et vidit Deus lucem, quia bona est: non postea quàm separauit inter lucem, & tenebras, & vocauit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce, etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nã vbi tenebrę inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli diuidunt, non ante, sed post infertur: Et vidit Deus, quia bonum est: & posuit, inquit, illa in firmamento cæli lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus, quia bonũ est. Vtrunque placuit, quia vtrunque sine peccato est. Vbi autem dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: statim sequitur, Et vidit Deus lucem, quia bona est. Et postmodum infertur: Et separauit Deus inter lucem & tenebras: vocauítq; Deus lucem diem, & tenebras noctem, non hoc loco additum est. Et vidit Deus quia bonum est: ne vtrunque appellaretur bonum cùm esset horum alterum malum, vitio proprio, nõ natura. Et ideo sola ibi lux placuit conditori: tenebræ autem angelicæ, & si fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

L. VIVES.

a COntinuò subiunctũ est.} *Cùm de luce illa spiritali, hoc est angelis scriptura loqueretur, antequã pars lucis, hoc est, pars angelorũ in tenebras abiret, lucẽ approbauit Deus, angelos scilicet omnes, quos ipse bonos crearat, ac lucẽ. Cũ verò de luce nostra corporib. subsistente iiij. die loqueretur, & lucẽ probari à Deo feci*

&

& tenebras. quippe cùm tenebra, quas Deus tales fecit, non malè sint, vt sunt dæmones postquam in tenebras sunt versi, ideo illas tenebras primi diei non comprobauit, vt tenebras quarti.

De æterna & incommutabili scientia Dei, ac voluntate, qua semper illi vniuersa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta. CAP. XXI.

QVid est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, Vidit Deus, quia bonũ est: nisi operis approbatio secundùm artem facti, quæ sapientia Dei est? Deus autem vsque adeò non cùm factum est, tunc dicit bonum, vt nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt, quia bonum est, quod nisi vidisset, antequam fieret, non vtique fieret: docet bonum esse, non discit. [a] Et Plato quidem plus ausus est dicere: elatum esse, scilicet, Deum gaudio, mundi vniuersitate perfecta. Vbi & ipse non vsqueadeò desipiebat, vt putaret Deum sui operis nouitate factum beatiorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse iam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd vllo modo Dei sciẽtia varietur, vt aliud in eo fiant, quæ nõdum sunt, aliud quæ iam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille, vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est aspicit, vel quod præteritum est respicit: sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum consuetudine longè latéque diuerso. Ille quippe, non ex hoc in illud, cogitatione mutata, sed omnino incõmutabiliter videt: ita, vt illa quidẽ quæ tẽporaliter fiunt, & futura nondũ sint, & præsentia iã sint, & præterita iã non sint: ipse verò hęc omnia stabili, ac sempiterna præsentia cõprehẽdat: nec aliter oculis, aliter mente: non enim ex animo constat & corpore. Nec aliter nunc, & aliter antea, & aliter postea: quoniã non sicut nostra, ita & eius quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet, & præteriti, vel futuri varietate mutatur: [b] apud quem nõ est immutatio, nec momenti obumbratio. Neq; enim eius intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse, quod fecit, vbi bonũ esse vidit, vt faceret. Nec quia factum vidit, scientiam duplicauit.

vel ex aliqua parte auxit, tanquã minoris sciẽtię fuerit priusquam faceret, quod videret, qui iã perfectè non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset, quis fecerit lucem, sufficeret dicere: Fecit Deus lucem. Si autem nõ solùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit, satis esset ita enunciari. Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux: vt non tantùm Deum, sed etiam per verbum lucem fecisse nossemus. Quia verò tria quædam maximè scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit. Deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucẽ, quia bona est. Si ergo quærimus, quis fecerit, Deus est. Si per quid fecerit dixit fiat, & facta est. Si quare fecerit, quia bona est. Nec autor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei verbo, nec causa melior, quàm vt bonum crearetur à bono Deo. [c] Hanc etiam Plato causam condendi mundi iustissimam dicit, vt à bono Deo bona opera fierent: siue ista legerit, siue ab his qui legerant fortè cognouerit, siue acerrimo ingenio inuisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspexerit, siue ab his qui ista conspexerant, & ipse didicerit.

L. VIVES.

a ET Plato quidem ausus est dicere.} *Platonis in Timæo hæc sunt verba:* Ὡς δὲ κινηθὲν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνενόησε τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατὴρ, ἠγάσθη τε, καὶ εὐφρανθείς. *Cùm verò mobile viuénsque æternorum deorum simulachrum animaduertit, is pater qui fecerat approbauit, & lætatus est.*

b Apud quem.} *Iacobi* 1. παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα: *hoc est, Nihil ei conuersione aliqua absconditur, & tenebris operitur atque ignoratione* παραλλαγὴν *Hieron. contra Iouinianum differentiam vertit:* τροπὴν *verò momentũ August. transfert quod haud scio ad tempus referat, an ad rei exiguitatem. Nec enim vllo vel minimo tempore transit ad vmbram ex splendore Deus, nec eius luci aliqua admiscetur vmbella. Est etiam momentũ, conuersio, mutatio, à mouendo: vnde & inclinatio vt in stateris. Intelligi quoque potest, non esse obscurationem quampiam vicissitudinis & conuersionis à contrario in contrarium, qualis est in nobis.*

c Hanc enim Plato causam.} *Plato in Timæo, Cicerone interprete: Quæramus igitur causam, quæ eũ impulerit, qui hæc machinatus sit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret: probitate videlicet*

delicet præstabat. probus autem inuidet nemini. Itaque omnia sibi similia generauit, hæc nimirum gignendi mundi causa iustißima.

De his, quibus in vniuersitate rerum à bono creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam. CAP. XXII.

HAnc tamen causam, id est, ad bona creanda bonitatẽ Dei. Hanc inquam causam tam iustam atque idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata, omnes controuersias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis huius fragilémque mortalitatem, iam de iusto supplicio venientem, dum ei non conueniunt plurima, offendunt: sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid huiusmodi. Nec attendunt, quàm vel in suis locis naturísque vigeant, pulchróque ordine disponantur: quantúmq; vniuersitati rerum pro suis portionibus decoris tanquam in communem rempubl. conferant, vel nobisipsis si eis congruenter atque scienter vtamur, commoditatis attribuant: ita vt venena ipsa quæ per inconuenientiam perniciosa sunt, conuenienter adhibita in salubria medicamenta vertãtur: quámque à contrario etiam hæc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux immoderato & importuno vsu noxia sentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidentia, non res insipienter vituperare, sed vtilitatem rerum diligenter inquirere, & vbi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultã, sicut erant quædam quæ vix potuimus inuenire: quia & ipsa vtilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio, [a] cùm omnino natura nulla sit malum, noménque hoc non sit nisi priuationis boni: sed à terrenis vsq; ad cælestia, & à visibilibus vsque ad inuisibilia sunt aliis bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia vt essent omnia. Deus autẽ ita est artifex magnus in magnis,[b] vt minor non sit in paruis: quæ parua non sua granditate, nam penè nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt, sicut in specie visibilis hominis, si vnũ radatur superciliũ, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulchritudini: quoniam non malè constat, sed parilitate ac dimensione membrorum.[c] Nec sanè multum mirandum est, quòd hi qui nonnullam malam putant esse naturam suo quodam cõtrario exortam, propagatámque principio: nolũt accipere istam causam creationis rerum, vt bonus

Deus conderet bona credentes eum potius ad hæc mundana molimina rebellantis aduersum se mali extrema necessitate perductũ, suámq; naturam bonam malo coercendo superandóque miscuisse, quam turpissimè pollutam & crudelissimè captiuatã, & oppressam labore magno vix mundet, ac liberet: non totam tamen, sed quod eius non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen, ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi nõ desiperent, vel potius insanirent, si Dei naturam, sicuti est incõmutabilem, atque omnino incorruptibilẽ crederent, cui nocere nulla res possit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit: atque ita incommutabilis veritatis luce priuari, non Dei partem, nec eius naturæ quæ Dei est, sed ab illo conditam longè imparem conditori, Christiana sanitate sentirent.

L. VIVES.

a CVm omnino natura nulla sit malum. } *Sæpe hoc, Augustinus repetit, nullam esse naturam malam, omnia esse bona. In quo & consentiunt cum eo scriptores nostræ religionis omnes, & ipse Platoni, Aristotels, Ciceroni, multisque aliis philosophis suffragatur. Plato in Timæo, cùm omnia sint ab optimo Deo facta, nefas existimari putat aliquid malum esse. Probus enim inuidet nemini, idcirco omnia sui similia generauit. Et in 2. De repub. Deum bonum esse ait, nullius mali, nullius noxia rei causam, sed tantum rerum bonarum: idcirco Hesiodum, & Homerum vituperat, qui Iouem fecerint malorum causam. Cúmq; vniuersitatis parentem & causam Deum esse fateatur, fit, vt nihil in ea malum esse putet. Ego, vt paucis quid sentio aperiam, bonum esse dico, vt Aristoteles in Rhetoricis, quod vel propter seipsum, vel in vsum alterius volumus, malum quod vel propter ipsum, vel propter aliud fugimus, & aduersamur. Itaq; in mundo iudiciis humanis alia bona sunt, vt quæ nobis prosunt: alia mala, quæ obsunt, neutra, quæ nec prosunt, nec obsunt: & inter homines alia aliis mala, aliis bona sunt: & eidem homini variis temporibus locis, rationibus, idem & bonum est, & malum, & neutrum. Hæc omnia ex opinionibus nostris, & imbecillitate iudiciorum, cúmque ad nostra cõmoda cuncta referimus, fiunt. Est autem mens, ac iudicium vnum diuinũ illud, quod sic res vniuersas statuit, vt omnes sibi in administratione mundi sint vsui. Ille ergo omniscius, qui falli non potest, omnia videt esse bona, quod suis locis, opportunitatibúsque sint vtilia. Idq; sapiens significat, inquiens, omnia esse à Deo, suo quodque tempore bona creata. Hæc est causa, cur omnia sacrarit, cur crescere augerique iusserit. Nã si aliquid*

esse:

esset parum sibi per occasionem vtile, id ne punctum quidem temporis duraret, sed nec esset progenitum.

b Vt minor non sit in paruis. } *Arist. ait, nõ minus esse naturam in minutissimis animalculis, velut formicis, culicib⁹, apib⁹, araneolis: quã in maximis equis, bob⁹, cetis, elephãtis admirabilẽ. Est & caput apud Pli. li. 11. De subtilitate naturæ in exiguis bestiolis.*

c Nec sanè multum mirandum. } *Hunc Manichæorum errorem Augustinus explicat in hæresibus, ad Quod vult deum, & contra Faustum Manichæum, & de Genesi aduersus Manichæos.*

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

CAP. XXIII.

SEd multò est mirandum amplius, quòd etiam quidã qui vnum nobiscum credunt, omnium rerũ esse principium, nullámque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse: noluerunt tamen istã causam fabricandi mundi, tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, vt Deus bonus conderet bona, & essent post Deum, quæ non essent, quod est Deus: bona tamen quæ non faceret, nisi bonus Deus. [a] Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas à Deo: peccasse à conditore recedendo, & diuersis progressibus pro diuersitate peccatorum, à cælis vsq; ad terras, diuersa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eámque causam mundi fuisse faciendi, non vt conderentur bona, sed vt mala cohiberẽtur. Hinc Origenes iure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principiis, hoc sensit, hoc scripsit. Vbi plus quàm dici potest, miror hominem in ecclesiasticis literis tam doctum & exercitatum, nõ attendisse, primùm quàm hoc esset contrariũ scripturæ huius tantæ autoritatis intentioni: quæ per omnia opera Dei subiungens. Et vidit Deus, quia bonum est: cõpletísque omnibus, inferens: Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde: nullam aliam causam faciendi mundi intelligi voluit, nisi vt bona fierent à bono Deo. Vbi si nemo peccasset, tantummodo [b] naturis bonis esset mundus ornatus, & plenus. Et quia peccatũ est, nõ ideo cuncta sunt impleta peccatis, cùm bonorum longè maior numerus in cælestibus suę naturę ordinem seruet. Nec mala voluntas, quia naturæ ordinem seruare noluit, ideo iusti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posito, ita vniuersitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum pec-

catoribus pulchra est, quamuis per seipsos consideratos sua deformitas turpet. Deinde videre debuit Origenes, & quicunque ita sapiunt, si hæc opinio vera esset, mundum ideo factũ vt animæ pro meritis peccatorum suorum tanquam ergastula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent, superiora & leuiora quæ minus, inferiora verò & grauiora quæ amplius peccauerunt: dæmones, quibus deterius nihil est, terrena corpora quibus inferius & grauius nihil est, potius quàm homines etiam malos habere debuisse. Nũc verò vt intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum esse pensanda, aëreum possidet pessimus dæmon: homo autem & nunc licèt malus, longè minoris mitiorísque malitiæ, & certè ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem stultius dici potest quàm istum solem, vt in vno mundo vnus esset, nõ decori pulchritudinis, vel etiam saluti rerum corporalium cõsuluisse artificem Deũ, sed hoc potius euenisse quia vna anima sic peccauerat, vt tali corpore mereretur includi? Ac per hoc si contigisset, vt non vna sed duæ, imò non duæ sed decem, vel centum, similiter æqualitérque peccassent, centum soles haberet hic mundus. Quod vt non fieret, non opificis prouisione mirabili ad rerum corporalium salutem decorémque consultum est, sed contigit potius tanta vnius animæ progressione peccantis, vt sola corpus tale mereretur. Non planè animarũ, de quibus nesciunt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multum longè à veritate & merito est coërcenda progressio. Hæc ergo tria, quæ superius commendaui, cùm in vnaquaque creatura requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, vt respondeatur Deus, per verbum, quia bonus est, vtrum altitudine mystica nobis ipsa Trinitas intimetur, hoc est, Pater & Filius & Spiritus sanctus, an aliquid occurrat, quod hoc loco scripturarum id accipiendum esse prohibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia vno volumine vt explicemus vrgendum est.

L. VIVES.

a Sed animas dicunt non quidem partes Dei.} *Origenes Adamantius in 1. lib. Principiorum, quem περὶ ἀρχῶν inscripsit, incorporalia primum à Deo facta esse putat, quæ significantur per ea nomina, quæ postea corporeis sunt rebus attributa, cœlum videlicet, & terram: inter eas substantias spiritales mentes quoq; nostras esse creatas, quæ de statu & dignitate sua declinantes, vtar enim*

enim Rufini interpretatione, effecta vel nũcupata sunt animæ, quarũ nomẽ ψυχὴ Græcè sonat à frigescendo de statu diuiniore & meliore: dictum & translatum inde quòd ex calore illo naturali & diuino refrixisse mens videatur, & ideo in hoc quoq; nunc & statu & vocabulo sita est, quæ si reparata fuerit & correcta, redit in hoc vt sit mens. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac deuolutio videtur mihi non æqualis omnium sentiendus, sed vel plus vel minus in animam verti, & aliquas quidem mentes seruare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas verò aut nihil, aut exiguum aliquid. Hæ animæ propter nimios defectus mentis crassioribus & solidioribus indiguere corporibus propter quas etiam mundus iste visibilis constitutus est, tantus vt omnes facilè caperet, quas in eo exerceri statutum erat. Cúmq; non omnes æquè à bono recessissent, semina quædam & causas varietatis & diuersitatis ille omniũ conditor cepit, vt pro diuersitate peccatorum varium ac diuersum mundum efficeret. Hæc sententia Origenis, quam eandem Hieronymus ad Auitum ponit.

b Naturis bonis.} *Nulli malo, nulli incommodo nobis futuris Deo gratis.*

c Aëreum possidet pessimus dæmon.} *De hoc loquar pòst.*

De Trinitate diuina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.

CAP. XXIIII.

Credimus [a] & tenemus, & fideliter prædicamus, [b] quòd pater genuerit verbum, hoc est, sapientiam, per quam facta sunt omnia, vnigenitum filium, vnus vnum, æternus coæternum, summè bonus æqualiter bonum, & quòd Spiritus sanctus simul & patris & filij sit spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus. Atque hoc totum & trinitas sit propter proprietatem personarum, & vnus Deus propter inseparabilem diuinitatem, sicut vnus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen vt etiam cùm de singulis quæritur, vnusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur: cùm verò de omnibus simul, non tres dij vel tres omnipotentes, sed vnus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis vnitas, quæ sic se voluit prædicari. Vtrum autem boni patris, & boni filij, Spiritus sanctus, quia communis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum, [c] non audeo temerariam præcipitare sententiam. Veruntamen amborum eum dicere sanctitatem, facilius ausus

fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsum quoque substantiam, & tertiam in trinitate personã. Ad hoc enim me probabilius ducit, quòd cùm sit & pater spiritus, & filius spiritus, & pater sanctus, & filius sanctus, propriè tamen ipse vocatur Spiritus sanctus tanquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborum. Sed si nihil aliud est bonitas diuina quàm sanctitas, profectò & illa diligentia rationis est, non præsumptionis audacia, vt in operibus Dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur intentio, eadem nobis insinuata intelligatur trinitas, vnamquanque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur verbi, qui dixit vt fiat. Quod autem illo dicente factum est, procul dubio per verbum factum est. In eo verò quod dicitur, vidit Deus quia bonum est: satis significatur Deum nulla necessitate, nulla sua cuiusquam vtilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, [d] id est, quia bonum est. Quod ideo posteaquam factum est dicitur, vt res quæ facta est congruere bonitati, propter quam facta est, indicetur. Quæ bonitas si spiritus sanctus rectè intelligitur, vniuersa nobis trinitas in suis operib⁹ intimatur. Inde est ciuitatis sanctæ, quæ in sanctis angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quæratur vnde sit, Deus eam condidit. Si vnde sit sapiens, à Deo illuminatur. Si vnde sit fœlix, à Deo quo fruitur, subsistens modificatur, cõtemplans illustratur, inhærens iucundatur, est, videt, amat, in æternitate Dei viget in veritate Dei lucet, in bonitate Dei gaudet.

L. VIVES.

a Credimus, & tenemus, & fideliter prædicamus.} *Credamus ergo & taceamus, teneamus, non inquiramus, fideliter prædicemus, non contentiosè disputemus.*

b Quod pater genuerit.} *Quid hîc ego aliud possum facere, quã adorare: quid dicere conuenientius, quàm per silentium admirabundè dictum illud Pauli recolere: O altitudo diuitiarum, sapientia & scientia Dei!*

c Non audeo temerariam præcipitare sententiam.} *Neque nos audebimus, & si bona theologorum manus patris bonitatem esse contendat, & filium patris sapientiam. Sed quis ausit de tam arcanis rebus intrepidus aliquid pronunciare?*

d Id est, quia æqualiter. } *Alibi, quia bonum est. Quod ideo, &c.*

De tripertita totius philosophiæ disciplina.

CAP. XXV.

QVantum intelligi datur hinc philosophi sapientiæ disciplinam tripertitam esse voluerūt, imò verò tripertitam esse animaduertere potuerunt. Neque enim ipsi instituerunt, vt ita esset, sed ita esse potius inuenerunt, cuius vna pars appellaretur Physica, altera Logica, tertia Ethica. Quarum nomina Latina iam multorum literis frequentata sunt, vt naturalis, rationalis, moralísque vocarentur, quas etiam in octauo libro breuiter perstrinximus. Non quòd sit consequens, vt isti in his tribus aliquid secundum Deum de Trinitate cogitauerint. Quanuis Plato primus istam distributionem reperisse, & commentasse dicatur, cui neque naturarum omnium autor, nisi Deus visus est, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo benè beatéque viuatur inspirator. Sed certè cùm de natura rerum, & de ratione indagandæ veritatis, & de fine boni ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diuersi diuersa sentiant, in his tamen tribus magnis & generalibus quæstionibus, omnis eorum versatur intentio. Ita vt cùm in vnaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ causam, scientiæ formam, vitæ summam nemo cunctetur. Tria etiam quæ sunt in vnoquoque homine artifice spectātur, vt aliquid efficiat, natura, doctrina vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, [a] vsusfructu diiudicandus est. [b] Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, vsus verò vtentis sit: atque hoc interesse videatur, quòd ea re frui dicimur, quæ nos non ad aliud referenda per seipsam delectat: vti verò ea re, quam propter aliud quærimus. vnde temporalibus magis vtendum est, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non sicut peruersi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Veruntamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus vtimur, & vsibus fruimur. Nam & fructus iam propriè dicuntur agrorum, quibus vtique omnes temporaliter,

vtimur. Hoc itaque more vsum dixerim in his tribus, quæ in homine spectanda cōmonui, quæ sunt natura, doctrina, vsus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, vt dixi, à philosophis inuenta est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter vsum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profectò & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrina, id est, aliunde discendo percipere curaremus, & noster amor à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beatè viuendum sufficeret, nec bono alio, quo frueretur vllo, indigeret. Nunc verò quia natura nostra, vt esset, Deum habet autorem, proculdubiò vt vera sapiamus ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiam vt beati simus, suauitatis intimæ largitorem.

L. VIVES.

a Vsus fructu diiudicandus est.} *Abusus videtur vsus, vocabulo. nam cùm dicitur tribus rebus constare artificium, natura, doctrina, vsu, vsus consuetudo est: detorsit ergo ad rem suam, vt sit sensus, pretium & æstimationem assuefactionis in quaque arte ex fructu atque vtilitate illius attendi ac considerari.*

b Nec ignoro, &c.} *Quoniam frui dicimur re, qua propter ipsam delectamur, vti quam in aliud referimus: idcirco August. Deo solo nos debere frui dicit, rebus aliis vti. De hac re multa August. idem in libro de Doctr. Christ. & 80. quæst. & de tri. vbi frui sempiternæ fœlicitati attribui vult, vti verò rebus huius vitæ. Ex August. Petrus Lombar. in Centonibus theologicis vol. primo sat multa, & quæstionarij ad satietatem, propemodum ad fastidium dixeram.*

De imagine summæ trinitatis, quæ secundùm quendam modum in natura est, nec dum beatificati hominis.

CAP. XXVI.

Et nos quidem in nobis tametsi non æqualem, imò valde longéq; distantem, neq; coæternã, & quo breuius totum dicatur, non eiusdem substantiæ cuius est Deus, tamẽ qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propius imaginẽ Dei, hoc est, summæ illius trinitatis agnoscimus, adhuc reformatione perficiendã, vt sit etiã similitudine proxima. Nã & sumus, & nos esse nouimus, & nostrũ esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas verisimilis turbat. Nõ enim ea sicut illa, quæ foris sunt, vllo sensu corporis tãgimus, velut colores videndo, sonos audiendo, odores olfaciẽdo, sapores gustãdo, dura & mollia contrectãdo senti-

sentimus, [a] quorum sensibilium etiam imagines eis simillimas, nec iam corporeas cogitatione versamus, memoria tenemus, & per ipsas in istorum desideria concitamur, [b] sed sine vlla phantasiarum, vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, ídque nosse & amare certissimũ est. Nulla in his veris [c] Academicorum argumenta formido, dicẽtium: Quid si falleris? [d] Si enim fallor, sum. Nam qui non est, vtique nec falli põt, ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum, qui fallor, quomodo esse me fallor, quãdo certum est me esse si fallor? Quia igitur essem qui fallerer, etiam si fallar proculdubio in eo quod me noui esse, non fallor. Consequens est autem, vt etiam in eo quod me noui nosse, non fallar. Sicut enim noui me esse, ita noui etiam hoc ipsum nosse me. Eáque duo cùm amo, eundem quoque amorem quiddam tertium nec imparis æstimationis eis, quas noui rebus adiungo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quæ amo non fallar, quanquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto rectè reprehenderer, & rectè prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cùm verò illa vera atque certa sint, quis dubitet quin eorum quæ amantur, & ipse amor verus & certus est? Tam porrò nemo est qui esse se nolit, quàm nemo est, qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

L. VIVES.

a QVorum sensibilium etiam imagines.} *Nã cuiusmodi vel album sit vel dulce, cogitatione comprehendimus etiam clausis oculis, & nihil gustantes. vnde & de illis multa per quietem occurrunt visa, & cùm procul dulcia omnia candidáque absint, de illis iudicamus. Sed hæc sunt in iis partibus animæ quos nostri sensus exteriores vocant, vt quem sensum communem dicunt, & quam imaginatiuã, tum etiam æstimatiuam, & memoriam, quæ omnes nobis sunt cum beluis cõmunes, & in quibus multa temerè obuersantur, quibus si assentiamur, nos fallunt. Magistris enim sensibus non aliter omnia cognoscunt: qui cũ imbecilli sint & hebetes, facilè eis imponitur, hi discipulos suos partes illas quas modò percensui falsa, quæ pro veris acceperunt docẽt. At in mente ratio est vnius hominis propria, quæ omnia expendit, & quãtum cauere potest præstat, ne adhibita in cõsilium fucata, simulata, falsa pro veris germanis expressis sinat obrepere, sed admoneat nos omnium, & quale quidque sit scrutetur, atque iudicet.*

b Sine vlla phantasiarum.} *Dixi alibi quid sit phantasia.*

c Academicorum arg. } *Hi fidem sensuum eleuabant, seu potius tollebant, nihilque sciri arbitrabantur. quòd si te diceres scire hũc lapidem moueri, quòd id videas, vel tangas, scrupũ inijciebant, quid si falleris? an non vnquam visus tibi es aliquid videri moueri, quod staret, vt cum vehiculo aut naui veherere, & tactui assensus putasti aliquid concitari, quod quiesceret? vt ergo alias es falsus, ita & nũc falli potes. Cohibe assensum, nam nihil est minus hominis sapientis, quàm assentiri, vbi certum aliquid & perfectè exploratum non habes.*

d Si enim fallor sum. } *Idcirco certissimum esse hoc pronunciatum philosophi nostri aiunt in Posteriora Aristotelica, & euidens euidentia, sicuti vocant, summa.*

De essentia & scientia, & vtriusque amore.

CAP. XXVII.

a ITa verò vi quadam naturali ipsum esse iucundum est, vt non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire. Et cùm se miseros esse sentiant, non seipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solùm à sapientibus [b] quoniam stulti, verumetiam ab his qui se beatos putant miseri iudicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, quia nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi, quòd si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exultarent lætitia, & sic semper eligerent esse quàm omnino non esse. Huius rei testis est notissimus sensus eorum. Vnde enim mori metuunt & malunt in illa ærumna viuere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura non esse? Atq; ideo cùm se nouerint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiã desiderant, vt aliquanto productius in eadem miseria viuant, tardiúsque moriantur. Proculdubio ergo indicant immortalitatẽ, saltem talẽ quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperẽt. Quid animalia etiam irrationalia quibus datum nõ est ista cogitare, ab immensis draconibus vsq; ad exiguos vermiculos? Nõne se esse velle, atq; ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt moribus indicant? Quid arbusta omnésque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione perniciẽ, nónne vt in auras [c] tutum culminis germẽ emittãt, † aliud terræ radices affigũt, quò alimentum trahant, atque ita suũ quodammodo esse conseruẽt?

† *Alias altius*

Ipsa

Ipsa postremò corpora, quibus non solùm sensus, sed nec vlla saltem seminalis est vita: ita tamen vel exiliunt in superna, vel in ima descendunt, vel librantur in mediis, vt essentiam suam vbi secundũ naturã possunt esse, custodiant. Iã verò nosse quãtum ametur, quámq; falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest,[d] quòd lamentari quisq. sana mente mauult, quàm lætari in amentia. Quæ vis magna atq; mirabilis mortalibus præter homines animantibus nulla est, licèt eorũ quibusdã ad istã lucẽ contuendã, multò quàm nobis sit acrior sensus oculorũ: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens nostra quodãmodo irradiatur, vt de his omnib. rectè iudicare possimus.[e] Nam inquantũ eam capimus, intantum id possumus. Veruntamen inest sensibus irrationaliũ animantiũ, etsi scientia nullo modo, at certè quædam scietiæ similitudo: cætera autẽ rerũ corporalium nõ quia sentiunt, sed quia sentiuntur sensibilia nuncupata sunt. Quorũ in arbustis hoc simile est sensibus, quòd aluntur & gignuntur. Veruntamen & hæc & omnia corporalia latentes in natura causas habent, sed formas suas varias quibus mundi huius visibilis structura formosa est, sentiẽdas sensibus præbent, vt pro eo quod nosse nõ possunt: quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, vt de his non sensu corporis iudicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto longè præstantiorem, quo iusta & iniusta sentimus,[f] iusta per intelligibilem speciem, iniusta per eius priuationem, ad huius sensus officium, non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non spiramen narium, non gustus faucium, non vllus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse, & hoc nosse certus sum, & hoc amo, atque amare me similiter certus sum.

L. VIVES.

a ITa verò vi quadam.} *Disputatio ex Academicis & Stoicis desumpta, quam Cicero in primo Off. & iij. De fin. Stoicè, & v. De fin. Academicè persequitur.*

b Quoniam stulti.} *Hæc est summa miseria, vt summum bonum sapere, vt Stoici dicebant.*

c Tutum culminis.} *Alibi totum cacuminis germen emittatur altius terra.*

d Quod lamentari quisq; sana mente.} *Sic Antisthenes Cynicæ sectæ autor mærere se malle dicebat, quàm voluptate affici. Propterea quòd hoc turpe existimabat, & quòd mentẽ de statu dimo-*

ueret suo. Alcibiadi Socrates apud Platonē manifestò declarat possessionum omnium rerum sine prudentia non modò nihil prodesse, sed esse quoque noxiam.

e Nam inquantum eam capimus.} *Non ergo vel studijs vel acumine naturæ contingit nobis cognitio maximarum rerum, & iudiciū illud acre, atq; exactū. sed illustratione Dei: quā cū boni viri maiorē habeāt, quā mali, profectò eos sapientiores quoq; esse necesse est, quantumuis mali literati sint, & ad popularem sententiam acuti. Hoc est, quod sapiens dicit: In malam animam non intraturam sapientiam. Hoc quod Socrates semper affirmauit, Solos bonos viros esse sapientes.*

f Iusta per intelligibilem speciem.} *Per formā quandā & imaginem in mente mea, ex iustitia ipsa impressā. quod vidi, æquitatem, & congruentiā rerū, qualis debet esse in virtute illa, quæ si absit, quocunq; modo id fiat iniustitiā intelligo, quoniā temperatū illud magna pulchritudine concinnū abesse video: nec tam expulsatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cōuitiis, aut raptatione vitæ; alia simili & iniuria in iustitiā intelligo, quæ certè priuationes nō sunt, sed iustè etiā fieri possūt, vt si magistratus iubeat, vel bona mēte, fiāt, quā quod cerno decentiā illā concinnitatē abesse virtutis pulcherrima. Porrò species hic aliud esse existimare, quàm formas, facies, imagines, simulachra rerum in anima, quas notitias vocant, videtur mihi hominum vel ingenio defectorum, vel scientia. & quoniam ex rebus, quæ sunt admiratione sibi parare nequeant, res quæ nusquā sunt, quærere, vt earū nouitate audientes in se conuertant: quod fit passim in scholis hac tempestate.*

An etiam ipsum amorē, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus.

CAP. XXVIII.

SEd de duobus illis, essentia scilicet & notitia quantū amentur in nobis, & quemadmodum etiā in cæteris rebus quæ infrà sunt, eorum reperiatur etsi differens quædam tamē similitudo, quantū suscepti huius operis ratio visa est postulare, satis diximus. De amore autem quo amantur, vtrū & ipse amor ametur, nō dictū est. Amatur autem. Et hinc probamus, quòd in omnibus quæ rectius amantur, ipse magis ametur. Neque enim vir bonus meritò dicitur qui scit quod bonū est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobisipsis non & ipsum amorē nos amare sentim⁹, quo amamus, quicquid boni amamus?[a] Est enim & amor, quo amatur, quod amandū nō est, & i-

& istum amorem odit in se, qui illũ diligit, quo id amatur, quod amandum est. Possunt enim ambo esse in vno homine, & hoc bonum est homini, vt illo proficiente quo bene viuimus, iste deficiat quo malè viuimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonum commutetur omne quod viuimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitã, & quod secundum sensum eius est amaremus, idque esset sufficiens bonum nostrum, & secundũ hoc [b] cùm esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Itẽ si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus, verũtamen id quasi appetere videremur, quo feraçius essemus vberiúsque fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid eiusmodi, sine vllo quidem sensu atq; vita, non tamen nobis deesset quasi quidam [c] nostrorũ locorũ atq; ordinis appetitus. Nam velut amores corporum [d] momẽta sunt põderum, siue deorsum grauitate, siue sursum leuitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur quocunq; fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri creatoris imaginem creati, cuius est vera æternitas, ęterna veritas, æterna & vera charitas, estq; ipse æterna & vera & chara trinitas, neq; confusa, neque separata, in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam nec ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem vel appeterent, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summè est, qui summè sapiens est, qui summè bonus est: tanquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currentes, [e] quasi quædam eius alibi magis, alibi minus impressa vestigia colligamus: in nobis autem ipsis eius imaginem contuentes, [f] tanquam minor ille Euangelicus filius, ad nosmetipsos reuersi surgamus, & ad illũ redeamus, à quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum nõ habebit mortem, ibi nosse nostrum non habebit errorem, ibi amore nostrum non habebit offensionẽ. Nunc autem ista tria nostra quanuis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus, sed nosipsi præsentia sentiamus, atq; interiore veracissimo cernamus aspectu, tamen quandiu futura, vel vtrum nunquam defutura: & quò si bene, quò autem si malè agantur peruentura sint, quoniam per nosipsos nosse non possumus, alios hinc testes vel quærimus, vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentius differendi locus. In hoc autem libro De ciuitate Dei, quæ non peregrinatur in huius vitæ mortalitate, sed immortalis sem-

per in cælis est, id est, de angelis sanctis Deo cohærētibus; qui nec fuerunt vnquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus diuisisse iam diximus, illo adiuuante quod cœpimus, vt possumus explicemus.

L. VIVES.

a Est enim & amor quo amatur.} *Est in nobis ex sarcina & fece corporis voluntas quadam, quā ratio non tū ducit, vt illā meliorē, quā trahit & raptat: hac bona semper auersatur, mala expetit, vt delitias corporis, & voluptates, quas duas Paulus vocat legē carnis, & legē mētis, interim carnē & spiritū: illā fœdā, terrā, brutalē boni homines oderūt, & cùm expellere nequeāt, coërcent quantū possunt: atq; illi superiori sancto, toriq; dicto audientem esse, licèt reluctantem & reclamantem, cogunt: nam ex ea oritur amor, quo amamus quod minimè oportet.*

b Cùm esset nobis bene.} *Aut esset in hac vita, aut nobis, hoc est corpori.*

c Nostrorum locorum atque ord.} *Imitatio Terentiana in Eunucho, mei loci atq; ordinis, per ordinē intellige res eiusdem generis & natura, quarum conuersationem omnia expetunt, ita vt cùm vis fit subueniant, si non impediantur.*

d Momenta sunt pon.} *Dicebā paulò antè de momentis librarū, qua vocantur ῥοπαί, quibus in alterutram partē propendit libra.*

e Quasi quædam eius alibi magis.} *Mens & ratio in nobis præstat, vt imago sit potius in nobis Dei, quàm vestigium. Homini enim recto cælum intueri est datū, & Deum nosse, catera in terram abiecta iacent. Quocirca percurrens diuinus spiritus cuncta, qua creauit, in nobis erectis sublimioribúsq; imaginem sui reliquit: in cateris rebus quas velut pedibus contigit, nempe prostratas, vestigia tantùm impreßit: sit hoc velut figura quadam dictum.*

f Tanquam minor ille Euangelicus filius.} *Nota est historia ex Euangelio Luca 15.*

De sanctorum angelorum scientia, qua trinitatem in ipsa eius deitate nouerunt, qua operum causas prius in operantis arte quàm in ipsis operibus artificis intuentur.

CAP. XXIX.

Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia Deū discunt, sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, verbum eius vnigenitum. Et ipsum verbum & patrem & eorum spiritum sanctum, eámque esse inseparabilem trinitatem, singulásque in ea personas esse sub-

ſtantiam:& tamen omnes non tres deos eſſe,ſed vnum Deum ita nouerunt,[a] vt eis magis iſta ſint nota, quàm noſipſi nobis cogniti ſumus. [b] Ipſam quoq; creaturam melius ibi, hoc eſt, in ſapientia Dei tanquam in arte qua facta eſt, quàm in ea ipſa ſciũt,ac per hoc & ſeipſos ibi melius,quàm in ſeipſis. Veruntamen & in ſeipſis ſciunt. Facti ſunt enim, & aliud ſunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in ſeipſis autem tanquam in veſpertina,ſicut ſuprà iam diximus. Multum autem differt, vtrum in ea ratione cognoſcatur aliquid ſecundùm quam factum eſt,an in ſeipſo.[c]Sicut aliter ſcitur rectitudo linearum ſeu veritas figurarum cùm intellecta conſpicitur, aliter[d]cùm in puluere ſcribitur. Et aliter iuſtitia deſcribitur in veritate incommutabili, aliter in anima iuſti. Sic deinde cætera, ſicut firmamentum inter aquas ſuperiores & inferiores,quod cælum vocatum eſt:ſicut deorſum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum inſtitutio atque lignorum, ſicut ſolis & lunæ ſtellarúmque conditio: ſicut ex aquis animalium, volucrum ſcilicet atque piſcium beluarúmque natantium: ſicut quorumcunque in terra gradientium atque repentium, & ipſius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret.Omnia hæc aliter in verbo Dei cognoſcuntur ab angelis, vbi habent cauſas rationéſque ſuas, id eſt, ſecundùm quas facta ſunt incommutabiliter permanentes, aliter in ſeipſis, illic clariore,hîc obſcuriore cognitione, velut artis atque operũ:quæ tamen opera cùm ad ipſius creatoris laudem venerationémque referuntur, tanquam manè luceſcit in mentibus contemplantium.

L. VIVES.

a VT eis magis iſta ſint.} *Et ſunt illi acutioribus, quàm nos ingeniis: & lux, qua ad cognoſcendam ſacroſanctam trinitatem illuminantur,maior multò eſt quàm qua nos,vt nos norimus.*

b Ipſam quoque creaturam melius ibi.} *Nempe effectum in cauſa expreſſum,melius,quàm in ſeipſo.*

c Sicut aliter ſcitur rectitudo.} *Certius meliúſque ſcitur tota ratio linearum, ſuperficierúmque ex dogmatis mathematicis, quàm ex pictura, quæ nunquam tam exacta eſt, vt ante oculos rem ipſam, vt ſe habet, exponat: meliúſque intelligitur rectam eſſe lineam, quæ à nota in notam eſt breuiſſima,vt inquit Euclides. Aut lineas omnes à centro ad circũ eſſe pares. Et præceptis geometriæ,quàm ex deſcriptione non modò pulueris, ſed ne Parrhaſij quidem aut Apellis. Nulla*

enim perfectè recta linea pingi potest, nullus circulus exactè rotundus, qui nihil habeat recti.

d Cùm in puluere scribitur.} *Olim mathematici figuras in puluere radio deliniabant, vt facilè quæ vellent, describere, & delere possent. Sic Archimedes, cùm Syracusæ caperentur, in puluere descriptas considerabat formas. Apud Liuium in secundo bello Punico. Et Cicero puluerem illum eruditum vocat secundo De natura deorum. Et Persius Sat. 1.*

-Et secto in puluere metas.

De senarij numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur. CAP. XXX.

a HÆc autem propter senarij numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: nó quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora: sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. [b] Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia: quæ sunt vnum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, [c] quæ quotæ sint, dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius est, ideo dici potest, quota eius sit: vnum autem potest, nam nona eius est: & tria potest, nam tertia eius est. Coniunctæ verò istæ duæ partes eius, nona scilicet atque tertia, id est, vnum & tria, longè sunt à tota summa eius. quod est nouem. Itémque in denario quaternarius est aliqua pars eius: sed quota sit, dici nó potest. vnum autem potest, nam decima pars eius est. habet & quintam, quæ sunt duo: habet & dimidiam, quæ sunt quinque. Sed hæ tres partes eius decima & quinta & dimidia, id est, vnum, & duo, & quinque simul ductæ non complent decem, sunt enim octo. Duodenarij verò partes numeri in summam ductæ, transeunt eum: habet enim duodecimam, quod est vnum: habet sextam, quæ sunt duo: habet & quartam, quæ sunt tria: habet tertiã, quæ sunt quatuor: habet & dimidiã, quæ sunt sex: vnum autem, & duo, & tria, & quatuor, & sex: nó duodecim, sed amplius, id est, sedecim fiũt. Hoc breuiter commemorandum putaui ad commendãdam senarij numeri

meri perfectionem: qui primus, vt dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua. Vnde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum scripturarum locis, quàm magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustrà in laudibus Dei dictum est: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

L. VIVES.

a HÆc autem propter senarij numeri perfectionẽ. } *Omnia numeris constare existimauit Pythagoras Samius, quem Plato secutus est. Numerorúmque mysteria tam mysteriosè tradiderunt, vt etiã initiatos ipsos videãtur voluisse celare, nedũ profanũ vulgus. Scriptores nostræ pietatis, Græci, Latiniq; sacramenta in numeris esse permulta existimarũt. Hieronymus inter omnes plurimũ tribuit religioni numerorum, qui etiam nonnullos progenitores esse in stemmate Christi ab Euangelista prætermissos ait, vt ad numerum omnia congruerent.*

b Numerus quippe senarius p.c.s.p. } *Hæc est perfectio numeri, vt suis omnibus partibus compleatur. Quales arithmetici paucissimos inuenerunt, talis est senarius intra x. & xxviij, intra centũ. Hic enim constat xiiij. & vij. & iiij. & ij. & vnitate. Hieronym. in Ezechielem senarium numerum sacramentum creaturarum continere scribit.*

c Quæ quotæ s.d.p. } *Medietas, an quarta, an tertia, an quinta, sexta, septima, &c. Quatuor enim ex nouem, neque medietas est, neq; tertia, neq; quarta, & sic vsq; ad nonam, quò vlterius nonarius numerus nõ progreditur. Minima enim pars, quæ quota sit, dici potest, est de nomine ipsius numeri dicta, vt duodecima in xij. vicesima in xx. & ea semper est vnitas. Hoc genus partis, aliquotam nostri vocant. Euclides lib. 7 sic distinguit, vt partem aliquotam partem tantùm nominet, non aliquotam verò partes. Duæ enim eius definitiones hæ sunt, tertia, & quarta. Pars est numerus numeri minor maioris, quãdo dimetitur maiorem. Partes autẽ quãdo nõ metitur. Sic sunt vsi veteres his nominibus.*

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

CAP. XXXI.

IN septimo autem die, [a] id est eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua primum sanctificatio sonat. Ita Deus noluit istum diem in vllis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vesperam. Neque enim vlla creatura est, vt etiam ipsa aliter in Dei verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarij porrò

numeri perfectione dici quidẽ plura possunt, sed & liber iste iam prolixus est, & vereor ne occasione comperta scientiolã nostram leuiter magis quàm vtiliter iactare velle videamur. Habẽda est itaq; ratio moderationis atq; grauitatis, ne fortè cùm de numero multum loquimur,[b] mensurã & pondus negligere iudicemur.[c] Hoc itaque satis sit admonere,[d] quòd totus impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius cõstat.[e] Ideo pro vniuerso sæpe ponitur, sicuti est: Septies cadet iustus, & resurget: id est, quotiescunq; ceciderit, nõ peribit. Quod nõ de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et septies in die laudabo te: quod alibi alio modo dictũ est, Semper laus eius in ore meo. Et multa huiusmodi in diuinis autoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, vt dixi, pro cuiusq; rei vniuersitate poni solet. Propter hoc [f] eodẽ sæpe numero significatur spiritus sanctus, de quo dominus ait: Docebit vos omnẽ veritatẽ. Ibi requies Dei, qua requiescitur in Deo. In tota quippe, id est, in plena perfectione requies, in parte autẽ labor. Ideo laboramus, quandiu ex parte scimus: sed cũ peruenerit quod perfectũ est, quod ex parte est euacuabitur. Hinc est quod etiã scripturas istas cum labore rimamur. Sãcti verò angeli, ad quorũ societatẽ & cõgregationẽ in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habẽt permanẽdi æternitatem, ita cognoscendi facilitatem, & requiescẽdi fœlicitatẽ. Sine difficultate quippe nos adiuuant, quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

L. VIVES.

a ID est, eodem die septies repetito. } *Significat omnia simul fuisse creata.*

b Mensuram & pondus negligere iud. } *Lusit in eo quod prius dictum est, Deum omnia fecisse numero, pondere, & mensura: quòd si nimis multa dicat de numero, neglexisse videbitur & pondus ac mensuram suam, & pondus ac mensuram de quîs sapiens loquitur.*

c Hoc itaq; satis sit adm. } *Numerum septenarium magnæ religionis mysteriique fuisse ostendunt Iudæi, qui propter diem sabbati multum eum venerabantur: vt Hiero. scribit in Esaiam. Et gentiles, cuius potentiam A. Gell. lib. 3. & æmulus eius Macrobius lib. 1. in Somnium Scipionis persecuti sunt, quantum in cælo, quãtum in mari, quantũ in hominibus valeat. Pythagorici hunc numerum, vt Chalcidius inquit, laudabãt tanquã optimum & naturalissimũ, & sufficientissimũ: & in*

Christia-

Christiana religione magna sunt mysteria septenario numero conclusa.

d Quod totus impar primus nu. } *Par numerus, inquit Euclides, est qui bifariam diuiditur, impar qui bifariã non diuiditur. Ternarius nõ modò nõ bifariã, sed nec in vllos potest numeros diuidi. Vnitas enim numerus nõ est Quaternarius in geminos distinguitur, qui etiã per vnitates sectionẽ recipiunt: & primus quaternarius duas medietates nactus est, vt ait Macrobius, qui eadem ratione septenarium commendat, quia Aug. ex duabus partibus.*

e Ideo pro vniuerso sæpe ponitur. } *Idem in Epist. ad Galat.*

f Eodem septenario numero significatur spiritus sanctus. } *Idem dicit in sermone De verbis Domini in monte. Hoc ex donis ostenditur, quorum Esaias meminit quarto capite.*

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse quàm mundi. CAP. XXXII.

NE quis autem contendat, & dicat non sanctos angelos esse significatos, in eo quod scriptũ est: Fiat lux, & facta est lux, sed quamlibet [a] lucem tunc primum factã esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: angelos autem prius esse factos, non tantùm ante firmamentũ, quod inter aquas & aquas factum, appellatũ est cælum, sed ante illud quod dictum est, In principio fecit Deus cælum & terrã: atq; illud quod dictum est in principio, non ita dictũ tanquã primum hoc factũ sit, cùm antè fecerit angelos, sed quia omnia in sapientia fecit, quod est verbum eius, [b] & ipsum scriptura principium nominauit, sicut ipse in Euangelio Iudæis quærentibus quis esset, respondit se esse principium: nõ econtrariò referam contentionẽ, maximè quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in summo exordio sancti libri Gen. trinitas cõmendatur. Cùm enim ita dicitur: In principio fecit Deus cælũ & terrã: vt pater fecisse intelligatur in filio, sicut attestatur Psalmus, vbi legitur: Quàm magnificata sunt opera tua, domine, omnia in sapientia fecisti: conuenientissimè paulò pòst cõmemoratur etiam Spiritus sanctus. Cùm enim dictũ esset, qualẽ terrã Deum primitus fecerit, vel quam molem materiámve futuræ cõstructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupauerit subiciendo & addendo: Terra autẽ erat inuisibilis & incõposita, & tenebræ super abyssum: mox vt trinitatis commemoratio compleretur, [c] & spirit⁹, inquit, Dei ferebatur super aquas. Proinde vt volet vnusquisq; accipiat, quod ita profundum est, vt ad exercita-

tionē legentiū à fidei regula nō aberrantes plures poſſit generare ſententias: dum tamen angelos ſanctos in ſublimibus cæli ſedibus nō quidē Deo coæternos, ſed tamē de ſua ſempiterna & vera fœlicitate ſecuros & certos eſſe, nemo ambigat. Ad quorū ſocietatē pertinere paruulos ſuos dominus docens, non ſolùm illud ait: Erunt æquales angelis Dei: verùm ipſi quoque angeli qua contemplatione fruantur oſtendit, vbi ait: Videte, ne cōtemnatis vnū ex puſillis iſtis. Dico enim vobis, quia angeli eorū in cælis ſemper vident faciē patris mei, qui in cælis eſt.

L. VIVES.

a LVcem, &c. corpoream.} *Quæ corpori adhæreat.*

b Et ipſum ſcriptura principium nominauit.} *Non reprobo ſententiā theologorū dicentium Chriſtum eſſe principium. Nā is eſt per quē facta ſunt ſecula, & caput omniū, quæ pater progenuit. Sed id ex reſponſione Chriſti ad Iudæos, parum mihi videtur aptè colligi. Satius eſt dicere, ſic eſt, quia verū eſt, quàm quia Ioānes ſcripſit, cùm hoc nō ſenſerit. Nā hæc genera argumētorū expoſita ſunt doctis hæreticis ad ſubſannationē, quibus anſam, vel calumniandi noſtri vel deridendi nō præberi oportet. Quid verò de loco illo: In principio creauit Deus cælum & terrā, Hieronymus ſentiat, homo circumſpecta & liberà pietate, adſcribam. Pleriq; exiſtimant, ſicut in altercatione quoq; Iaſonis, & Papiſci ſcriptū eſt, & Tertul. in lib. cōtra Praxeā diſputat, necnon Hilarius in expoſitione cuiuſdā Pſalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit Deus cælum & terrā, quod falſum eſſe ipſius rei veritas comprobat. Nā & lxx. interpretes, & Symmachus & Theodotion in principio tranſtulerunt, & in Hebræo ſcriptum eſt Breſith, quod Aquila interpretatur, in capitulo Et non babem, quod interpretatur in filio. Magis itaq; ſecundum ſenſum, quàm ſecundum verbi tranſlationem de Chriſto accipi poteſt, qui tam in ipſa fronte Geneſeos, quæ caput librorum omnium eſt, quàm etiam in principio Ioannis Euangeliſtæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde & in Pſalterio de ſeipſo ait: In capite libri ſcriptum eſt de me: id eſt, in principio Geneſeos. & in Euangelio: Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil. Sed & hoc ſciendum, quòd apud Hebræos liber hic Breſith vocatur, hanc habentes conſuetudinem, vt voluminibus ex principijs eorum, nomina imponantur. Tantum Hieronymus, ad verbum tranſcriptum.*

c Et ſpiritus, inquit, Dei ferebatur ſuper aquas.} *Huic loco multum congruent Hieronymi verba, pro eo quod in noſtris, inquit, codicibus*

dicibus scriptum est, ferebatur, in Hebraeo habetur merahefet, quod nos appellare possumus incubabat, siue confouebat, in similitudinē volucris oua calore animantis. Ex quo intelligitur non de spiritu mundi dici, vt nonnulli arbitrantur, sed de spiritu sancto, qui & ipse viuificator omnium à principio dicitur. Si autem viuificator, consequenter: & conditor: quòd si conditor, & Deus: Emitte enim, ait, spiritum tuum, & creabuntur.

De duabus angelorum societatibus, diuersis, atque disparibus, quae non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatae. CAP. XXXIII.

Peccasse autem quosdam angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, vsq; ad futurā in die iudicij vltimā damnationem, Apostolus Petrus apertissimè ostendit, dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit,[a] sed carceribus caliginis inferni detrudens tradiderit in iudicio puniendos reseruari. Inter hos ergo & illos, Deum, vel praescientia, vel opere diuisisse quis dubitet, illósque lucem meritò appellari, quis contradicat? Quādoquidem nos adhuc in fide viuentes, & eorum aequalitatem adhuc sperantes, vtique nondum tenentes, iam lux dicti ab Apostolo sumus? Fuistis enim, inquit, aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino. Istos verò desertores, tenebras apertissimè nuncupari, profectò aduertunt, qui peiores esse eos hominibus infidelibus siue intelligunt, siue credunt. Quapropter etsi alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, vbi legimus: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux, & aliae tenebrae significatae sunt in eo quod scriptum est: Diuisit Deus inter lucem & tenebras: nos tamen has duas angelicas societates, vnam fruentem Deo,[b] alteram tumentem typho: vnam cui dicitur: Adorate eum omnes angelici eius: aliā cuius princeps dicit: Haec omnia tibi dabo, si prostratus adoraueris me: vnam Dei sancto amore flagrantē, alterā propriae celsitudinis immundo amore fumantē: & quoniam, sicut scriptum est, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam: Illam in caelis caelorum habitantē, istam inde deiectam in hoc infimo aëreo caelo tumultuantē. Illam luminosa pietate tranquillā: istam tenebrosis cupiditatibus turbulentam. Illam Dei nutu clementer subuenientem,[c] iustè vlciscentem: istam suo fastu subdendi & nocēdi libidine exaestuantem. Illam, vt quantū vult consulat, Dei bonitatis ministrā:[d] istam, ne quantū vult, noceat Dei pote-

state frænatã. Illam huic illudentem, vt nolens prosit persecutionibus suis, hanc illi inuidentem cum peregrinos colligit suos, Nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atq; contrarias: vnam & natura bonam, & voluntate rectam: aliam verò natura bonã, sed voluntate peruersam, aliis manifestioribus diuinarũ scripturarũ testimoniis declaratas, quod in hoc libro, cui nomen est Genesis, lucis tenebrarúmq; vocabulis significatas existimauimus, etiam si aliud sensit hoc loco fortè qui scripsit, non est inutiliter obscuritas huius pertractata sententiæ, quia etsi voluntatem autoris libri huius indagare nequiuimus, à regula tamen fidei quæ per alias eiusdem autoritatis sacras literas satis fidelibus nota est, nõ aberrauimus. etsi enim corporalia hîc cõmemorata sunt opera Dei, habent proculdubio nonnullam similitudinem spiritalium, secundũ quam dicit Apostolus: Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarum. Si autem hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorem disputationis finem nostra peruenit intentio, vt homo Dei tam eximiæ diuinæq; sapientiæ, imò per eum spiritus Dei in cõmemorandis operibus Dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos prætermisisse credatur, siue in principio, quia primo fecit: siue quod conuenientius intelligitur in principio, quia in verbo vnigenito fecit, scriptum sit, In principio fecit Deus cælum & terram: quibus nominibus vniuersalis est significata creatura, vel spiritalis & corporalis, quod est credibilius vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata sunt cõtinentur, vt primitus eam totam proponeret, ac deinde partes eius secundùm mysticum dierum numerum exequeretur.

L. VIVES.

a SEd carceribus caliginis inferni.} *Grecè sic est in Epistola Petri 2.* εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους. *Si enim Deus angelis qui peccarunt, culpã nõ remisit, sed vinculis caliginis in tartaros coërcitos dedit in iudiciũ asseruatos: vel, vt alij legunt, asseruandos,* τηρουμένους. *Simile est quod Iudas ait in Epistola sua: Angelos verò qui no seruauerunt primigeniam suam naturam sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Augustinus hîc carceres pro claustris posuit, quibus exire prohibentur, quales erant illi in circo, quibus equi antequàm currerent, coërcebantur.*

b Alter

b Alteram tumentem typho.} *τῦφος superbia est. & Typhonem pro dæmone ignito vsurpant Græci à τυφόομαι superbio, & τύφομαι comburo, fumo: qualem fuisse Typhonem illum Osiridis fratrem scribit Plutarchus, dæmonem, qui actus inuidentia terras ac maria turbarit, grauésque luerit pœnas, maluit Græco verbo Augustinus vti quàm Latino superbiæ & arrogantiæ & iactantiæ, sed generalius est Græcũ illud, & multum habet virium. erat etiam vocabulum illius seculi, quo vtitur Philippus presbyter in Commentarijs lib. Iob.*

c Iustè vlcisc.} *Per angelos enim bonos velut ministros exequitur Deus iustas vindictas, cui in Psalmo 103. dicitur: Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

d Istam ne quantum vult, noceat.} *Non est potestas quæ comparetur diabolicæ super terram, testatur Iob. quòd si quantum oderunt, quantumq; possunt nocere, sinerentur, incenderent vrbes, vastarent agros, flumina & maria in regiones immitterent, venena cibis poculisq; diffunderent, homines & bestias torquerent, ac interimerent, & tametsi homini cognitu difficile est, quãta possint natura sua dæmones liberi ac soluti, quantum non possint: magnas tamen inferre humano generi clades posse irreparabilia nostris viribus damna certum est. De potentia angelorum disputat August. lib. 3. De trin.*

De eo quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos, & quod quidam aquas existimant non creatas.

CAP. XXXIIII.

QVanquàm [a] nonnulli putauerint aquarũ nomine [b] significatos quodammodo populos angelorũ, & hoc esse quod dictum est: Fiat firmamẽtum inter aquam & aquã, vt supra firmamentum angeli intelligantur, infrà verò vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorũ multitudo, vel omnium hominũ gentes. Quòd si ita est, non illic apparet vbi facti sunt angeli, sed vbi discreti. [c] Quanuis & aquas, quod peruersissimè atque impiæ vanitatis est, negent quidam factas à Deo, quoniam nusquam scriptum est, dixit Deus fiant aquæ. Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere, nusquam enim legitur: Dixit Deus, fiat terra. Sed, inquiunt, scriptum est: In principio fecit Deus cælũ & terram. Illic ergo & aqua intelligenda est, vno enim nomine vtrunque cõprehẽsum est. Nã ipsius est mare, sicut in Psalmo legitur: Et ipse fecit illud, & aridã, id est, terrã manus eius finxerũt. Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cælos sunt angelos

intelligi volunt,[d] ponderibus elementorũ mouentur, & ideo non putant aquarum fluidam grauémq; naturam in superioribus mũdi locis potuisse cõstitui, qui secundùm rationes suas si ipsi hominem facere possent, non ei pituitam, quòd Græcè φλέγμα dicitur[e] & tanquàm in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. [f] Ibi enim sedes est phlegmatis, secundùm Dei opus vtiq; aptissimè: secundũ istorum autẽ coniecturam tam absurdè, vt si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset, quòd Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc grauẽ in superiore omnibus cæteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elemẽtorum nequaquã crederent. Et si autoritati eiusdem scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed, quoniam si diligenter singula scrutemur, atq; tractemus, quæ in illo diuino lib. De constitutione mũdi scripta sunt, & multa dicenda, & à proposito instituti operis longè digrediendum esset: Iámque de duabus istis diuersis inter se atq; contrariis societatibus angelorum, in quibus sunt quędam exordia duarum etiam in rebus humanis ciuitatum, de quibus deinceps dicere instituti, quantum satis esse visum est, disputauimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.

L. VIVES.

a QVanquam nonnulli putauerint aquarum nomine. } *Hoc putauit Origenes Epiphanius ad Io. Hierosolymitanum episcopum, dicente Origene, de aquis, quæ super firmamentum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis: & rursum aquas quæ super terram sunt, hoc est sub firmamento, esse virtutes contrarias, id est dæmones.*

b Significatos quodammodo populos angelorum. } *Iuxta illud Apoc. Populi sicut aquæ multæ. Et de his aquis existimabant illud esse dictum: Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. nam hoc ad creaturas rationales pertinet.*

c Quanuis & aquas q. per. a. im. v. e. negent quidam factas à Deo. } *Inter hæreses numerat August. & hanc dicentium, aquas esse Deo coæternas, sed autores non nominat. Credo ex illo chao Hesiodico, & ex Homeri de aquis omnium rerum parentibus natam.*

d Ponderibus elementorum mouentur. } *Omnia hæc video in controuersiam trahi, sint ne aquæ super cælos, sint ne elementares, sint eadem, qua inter nos ratione. De primo minus dubitatur. Nã & si per firmamentum aërem posse intelligi credant nonnulli, ita vt cũ dicitur:*

separauit

ſeparauit aquas, quæ ſunt ſub firmamẽto, ab iis quæ ſuper firmamentũ ſunt: ſeparatum putent, à nubibus mare. Sanctorum tamen hominũ opinio obtinuit, conformior dictis ſacrarũ literarum, ſuper firmamẽtum, in quo ſunt ſydera, aquas eſſe ſublatas. Equidem coniectura in re tãta ducor, craßiorẽ nebulam inter cælum & terrã circunfuſam fuiſſe, aeri commiſtam, atq; complexã, quæ obſcurius redderet medium iſtud ſpatium inter ſuperos & nos, partémque eius quandam denſatam ad id marinæ molis, quod nunc cernimus, ſeiunctam ab ea parte terræ, quam terreſtribus animantibus parens vniuerſitatis relinquebat, cæteram partem ſublatam, incognita nobis mente ad extima mundi. Hinc factum, vt cùm ſuperius elementum vndique inferiùs ambiat, & complectatur, cælum ignem, ignis aerem, hic aquam, hæc non totam capiat terram, & obruat, quoniam non tota eſt in ſublunari mundo aqua, vt totus aer, totus ignis Iã cuius ſint naturæ, Origenes, vt ab antiquißimis incipiam, reſolutas cenſet in tenuißimas auras, quod D. Thomæ parũ probatur: nam corpora tam tenuia, nec ignis ſphæram, nec cæleſtem potuiſſent penetrare. Nimis eſt Ariſtotelicus, & rei omnem naturæ vim captúmque excedentes cogit naturalibus parẽre legibus. Ceu verò opus id fuerit huius naturæ certis limitibus arctæ & conſtitutæ, & non potius illius omnipotentiæ Dei, nullis terminis, finibúſq; cõcluſæ: ceu verò quamlibet denſæ ſua vi & natura, ignem euaſiſſent, cælos perrupiſſẽt. Aliis elementum eſſe ſupra cælos, abſurdum videtur, ideò cryſtallinũ cælum ponunt, quod ſit aquarum, ſed diuerſæ quàm elemẽtum naturæ, alterius ingenij, & ſi nonnulla ſimilitudine teneantur, perſpicuæ ſunt aquæ iſtæ noſtræ, & illæ cæleſtes: frigidæ vtræque: at graues hæ, nõ illæ. Baſilius feruorem cæli frigiditate harum aquarũ temperari putat. Ex noſtris qui deditiores ſunt noſcendis aſtris. Saturni ſydus frigeſieri arbitrãtur aquis ſuperioribus ridiculum, tanquã non magis aſtra omnia quæ ſunt in octaua ſphæra frigeſierẽt, & gelidioris eſſent, quã Saturnus naturæ. Beda in lib. De nat. rer. Aquas ſuper firmamentum poſitas cælis quidẽ ſpiritalibus humiliores, ſed tamen omni creatura corporali ſuperiores quidã ad minitationẽ diluuij ſeruatas: alij verò rectius ad ignem ſyderum temperandum ſuppenſas affirmant, ſic ille. Sed nec eſt admodum firma coniectura hæc Verùm ſententia Auguſt. ſuper Gen. pro clauſula addatur, quomodo & quales ibi aquæ ſint, incertum, eſſe tamen non dubitamus: quia maior eſt huius ſcripturæ autoritas, quàm omnis ingenij humani capacitas.

e Et tanquam in elementis cor.} *Altera quæſtio, nõ minus priore ambigua, & variè tractata, quemadmodum corpora noſtra elemẽtis conſtentur, & cõponantur Nam alij tenuißimas vniuſcuiuſq; elemẽ-*

ti particulas, & velut ramenta compingunt, dum corpus constituunt. Quam opinionẽ secuti sunt veteres, Anaxagoras, Democritus, Empedocles, Plato, Cicero: & ex recentioribus Peripatetici cõplures, Arabibus, Auerroi, & Auicenna assensi: alij non venire particulas cẽsent in corpus, sed naturas tantùm, quod nũc vulgò schola cum principibus suis Ioanne Scoto, & Gulielmo Occamo sentit. Nam Aristotelis opinio incerta, vt ferè est, quanuis esse in mistu elemẽta dicat, & ex iis, qui crebros illos velut cuneolos infarciunt, sunt qui confundi omnia, & vnum ex illis corpus consurgere dicant, solis residuis inhærentibus alij manere substantias vniuscuiusq; volunt: vtcunq; sit, in corpore humano vires elemẽtorum sentimus, calorẽ sicco mistum in flaua bili, quod est ex igne: humido in sanguine, quod est ex aere: frigus humido adiunctũ, aqueæ vis in pituita: sicco terrenæ in atra bili, & partes ipsæ in corpore ossium, & neruorum soliditas terrea est: cerebrum & medulla aqueæ: sanguis aereus: tenuissimi spiritus, præcipuè illi circa cor, ignei: tametsi hæc quoque licet ex vno aliquo plus quàm ex aliis, ex omnibus tamen elementis aliquid habent.

f Ibi enim sedes est phlegmatis.} *Atque hinc omnis per reliquum corpus defluit pituita, qua vexamur, artificiosè vt reliqua, situm est ibi cerebrum, quo calor semper aspirat. Nam si in imis esset locatum partibus, quò non peruadit tantus calor, torperet breui atque concresceret: nunc verò agitatur semper vi temporis, vegetatúrque & sic viuit.*

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei.

LIBER DVODECIMVS.

De vna bonorúm malorúmque angelorum natura.

CAP. I.

ANtequam de institutione hominis dicã, vbi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliúmque genus attinet, apparebit exortus: sicut superiore libro apparuisse in angelis iã videtur, prius mihi quædam de ipsis angelis video esse dicenda: quibus demonstretur quantum à nobis potest, quàm non inconueniens neque incongrua dicatur esse hominibus angelísque societas: vt non quatuor, duæ scilicet angelorum, totidémque hominum, sed duæ potius ciuitates, hoc est, societates, meritò esse dicantur, vna in bonis, altera in malis, non solùm angelis, verumetiam hominibus constitutæ. Angelorum bonorum & malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiísque diuersis, cùm Deus omnium substantiarum bonus autor & conditor vtrosque creauerit: sed voluntatibus & cupiditatibus extitisse, dubitare fas non est: dum alij constantes in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in eius æternitate, veritate, charitate persistunt. Alij sua potestate potius delectati, velut bonum suum sibiipsi essent, à superiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis fastum, pro excelsissima æternitate vanitatis astum, pro

certiſſima veritate ſtudia partium, pro indiuidua charitate ſuperbi, fallaces, inuidi effecti ſunt. Beatitudinis igitur illorum cauſa eſt, adhærere Deo. Quocirca iſtorum miſeriæ cauſa ex contrario eſt intelligenda, quod eſt non adhærere Deo. Quamobrem ſi cùm quæritur, quare illi beati ſint, rectè reſpondetur, quia adhærent Deo. Et cùm quæritur, cur iſti ſint miſeri: rectè reſpondetur, quia non adhærent Deo. Non eſt creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata ſit, niſi Deus. Itaque quamuis non omnis beata poſsit eſſe creatura, neque enim hoc munus adipiſcuntur, aut capiunt feræ, ligna, ſaxa, & ſi quid huiuſmodi eſt: ea tamen quæ poteſt, non ex ſeipſa poteſt, quia ex nihilo creata eſt, ſed ex illo, à quo creata eſt. Hoc enim adepto beata eſt, quo amiſſo miſera eſt. Ille verò qui non alio, ſed ſeipſo bono beatus eſt, ideò miſer non poteſt eſſe, quia non ſe poteſt amittere. Dicimus itaque immutabile bonum non eſſe, niſi vnum verum Deum beatum: ea verò quæ fecit bona quidem eſſe quòd ab illo: verumtamen mutabilia, quòd non de illo, ſed de nihilo facta, ſunt. Quanquam ergo ſumma non ſint, quibus eſt Deus maius bonum: magna ſunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere poſſunt, vt beata ſint, immutabili bono: quod vſq; adeò bonum eſt eorum, vt ſine vllo miſera eſſe neceſſe ſit. Nec ideò cætera in hac creaturæ vniuerſitate meliora ſunt: quia miſera eſſe non poſſunt: neque enim cætera membra corporis noſtri, ideò dicendum eſt oculis eſſe meliora, quia cæca eſſe non poſſunt. Sicut autem melior eſt natura ſentiens, & cùm dolet, quàm lapis, qui dolere nullo modo poteſt: ita rationalis natura præſtantior eſt etiam miſera, quàm illa quæ rationis ſenſus eſt expers: & ideò in eam non cadit miſeria. Quod cùm ita ſit, huic naturæ quæ in tanta excellentia creata eſt, vt licèt ipſa ſit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id eſt ſummo Deo, beatitudinem conſequatur: nec expleat indigentiam ſuam, niſi vtique beata ſit: eique explendæ non ſufficiat, niſi Deus: profectò non illi adhærere vitium eſt: Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam eſt. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt iſta, ſed vitio, quo tamen vitio etiam valde magna multúmque laudabilis oſtenditur ipſa natura. Cuius enim rectè vituperatur vitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta vitij vituperatio eſt, quòd illo dehoneſtatur na-

tura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur quod ad naturam oculorum pertinet visus: & cùm vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus. Ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quod non adhæret Deo: hinc apertissimè declaratur, eius naturę vt Deo adhæreat, conuenire. Quàm porrò magna sit laus adhærere Deo, vt ei viuat, inde sapiat, illo gaudeat, tantóque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè posit aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo nõ adhærent Deo: quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum creasse naturam, cui noxium sit, non esse cum Deo.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est, & semper est, hoc totum videtur diuersum esse quod non est. CAP. II.

HÆc dicta sint, ne quisquam [a] cùm de angelis apostatis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, [b] nec eorum naturæ autorem Deum. Cuius erroris impietate, tanto quisque carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, quod per angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israel, [c] Ego sum qui sum. Cùm enim Deus summa essentia sit, hoc est, summè sit, & ideo immutabilis sit, rebus quas ex nihilo creauit, esse dedit, sed non summè esse sicut ipse est, [d] & aliis dedit esse amplius, aliis minus, atque ita naturas essentiarum gradibus ordinauit. Sicut enim ab eo quod est sapere vocatur sapientia, sic ab eo quod est esse vocatur essentia: [e] nouo quidem nomine, quo vsi veteres non sunt Latini sermonis autores, sed iam nostris temporibus vsitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. hoc enim verbum è verbo expressum est, vt diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcunque sunt, contraria natura non est, nisi quæ non est. [f] Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & autori omnium qualiumcunque essentiarum essentia nulla contraria est.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DVODECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei. D. Aurelij Augustini Commentaria.

a Cum de angelis apostatis. } ἀποστάτης, *defector, ab ἀφίστημι. Daemones tales sunt, qui à Deo defecerunt. Theodoritus de diis & angelis, Satan Hebraicè, ἀποστάτην Graecè dici tradit. Hieronymus aduersarium siue transgressorem vertit.*

b Nec eorum naturae. } *Nec existimet quis eorum naturae non esse autorem Deum.*

c Ego sum qui sum. } *De hoc lib.* 8.

d Et aliis dedit esse amplius aliis minus. } *Sic veteres, Arist. lib. De mundo, dicam verbis Apuleij. Denique propiores quosque de potestate eius amplius trahere corpora caelestia. illa quanto finitima sunt ei, tanto amplius de Deo capere, multòque minus quae ab illis sunt secunda. Et ad haec vsque terrena pro interuallorum modo indulgentiam Dei ad nos vsque beneficiáque peruenire. Sed cùm credamus Deum per omnia permeare, & ad nos & vltra potestatem sui numinis tendere, quantum abest, vel imminet, tantùm existimandum est eum amplius minúsve rebus vtilitatis dare, quibus verbis ostendit philosophus, quid intelligatur, cùm dicimus, variè rebus gradatímq; communicatam essentiam Dei. Nam in libris Categoriarum docet, in essentiis non esse magis aut minus. Nec minus dicitur esse lapis, quàm angelus. Itaque hoc ad praestantiam essentiae munerâq; illi addita referendum est, secundùm quae aliud alio magis esse videatur, aut minus.*

e Nouo quidem nomine. } *Non ita nouo, quin ante Quintilianũ Flauius Sergius dixerit: sed receptum non est vsque ad posteros, cùm Latinis literis plura sunt de philosophia scribi coepta.*

f Ei quippe quod non est esse. } *Substãtia, inquit Aristoteles, nihil est contrarium: sed contraria putat, quae sub eodem genere maximè distant, velut album, & nigrum sub colore: nam priuantia, vel contradicentia inter contraria non numerat, vt liquet ex diuisione oppositorum in quatuor formas.*

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem: quae cùm ipsis nocet, bonae vtique naturae nocet: quia vitium, si non nocet, non est.

CAP.

CAP. III.

Dicuntur autem in scripturis inimici Dei, qui non natura, sed vitiis aduersantur eius imperio nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis: Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui eius appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. neque hoc ob aliud nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium: quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summè bonum? Vitium ergo cõtrarium est Deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonum est, & natura quam vitiat: vnde & huic bono vtique contrarium est: sed Deo tantummodo tanquam bono malum, naturæ verò quam vitiat, non tantum malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibúsque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulchritudinem, salutem, virtutem, & quicquid boni naturæ per vitium detrahi siue minui consueuit? Quòd si omnino desit, nihil boni adimẽdo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere non potest. vnde colligitur quanuis non possit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi vbi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse, nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis vitio vitiatæ sunt, inquantum vitiatæ sunt, malæ sunt: inquantum autem naturæ sunt, bonę sunt. Et cùm in pœnis est natura vitiosa, excepto eo quòd natura est, etiam hoc ibi bonum est, quòd impunita non est. Hoc enim est iustum, & omne iustum proculdubio bonum. [a] Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium consuetudine nimióve progressu roboratum, [b] velut naturaliter inoleuit, à voluntate sumpsit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur iustum ab iniusto.

L. VIVES.

a Non enim quisquam de vitiis naturalibus. } *Vitium est in vniuersum omnis aberratio à rectitudine. Vnde sunt vitia naturæ, cùm ab illa recta sui generis speciei; ratione, & natura aliquid diuersum nascentes traximus, vt plura, vel pauciora habere mẽbra quàm est opus. Tarditatem linguæ, cæcitatem, surditatem, aliquid absonũ, & à perfectis discrepans: quod non modò in hominibus cõtingit, sed in cæteris quoque animãtibus, stirpibus, lapidibus, & quicquid in mundum natura producit. Est vitium morum, est vitium artis, cùm ab artis præceptis regulisque deflectimus.*

b Velut naturaliter inoleuit. } *Adoleuit & confirmatum est: vnde iam propemodum in naturam versum violentam possidet in homine tyrannidem, ac cogere quadamtenus videtur. Vnde multi non posse se illi obniti queruntur, ceu excusationẽ vitio prætendentes, cùm tamen & arbitrio sumptum & situm ibi sit: & poni possit, si annitaris. Et quanquam non adeò facilè, vt cùm admittebas, ita eijcias pelli tamen impossibile non est, ac nisi pellas quoniã potes, culpa non vacabis.*

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in suo genere atque ordine ab vniuersitatis decore non discrepat.

CAP. IIII.

Cæterùm vitia pecorum & arborum, aliarúmque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel sensu, vel vita omnino carentium quibus eorum dissolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculum est, cùm istæ creaturæ eum modum nutu creatoris acceperint, vt [a] cedendo, ac succedendo peragant infimam pulchritudinem temporum in genere suo istius mundi partibus congruentem. Neque enim cælestibus fuerant terrena coæquanda: aut ideo vniuersitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cùm ergo in his locis vbi talia esse competebat, aliis alia deficientibus oriuntur, & succumbunt minora maioribus: [b] atque in qualitates superantium superata vertuntur, rerum est transeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat: quoniam parti eius pro conditione nostræ immortalitatis intexti, vniuersum cui particulæ quæ nos offendunt, satis aptè decentérque conueniunt, sentire non possumus. Vnde nobis in quibus eam contemplari minus idonei sumus, rectissimè credenda præcipitur prouidentia conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehẽdere vanitate humanæ temeritatis audea-

deamus. Quanquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria neque pœnalia: naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cuius non sit autor & cōditor Deus, si prudenter attendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsæ naturæ plerunq; displicent, cùm eis fiunt noxiæ: non eas considerantibus, sed vtilitatem suam: [c] sicut illa animalia, quorum abundantia Ægyptiorum superbia vapulauit. Sed isto modo possunt ipsi & solem vituperare: [d] quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per seipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis æterni sine vlla dubitatione laudabilis, quanuis damnatis impiis futura, pœnalis. Quid enim est igne flammante, vigente, atque lucente pulchrius? Quid calefaciente, curante, coquente vtilius? quanuis eo nihil sit vrente molestius? Idem igitur ipse [e] pœnaliter appositus perniciosus est, qui conuenienter adhibitus cōmodissimus inuenitur. [f] Nam eius in vniuerso mundo cōmoda verbis explicare quis sufficit? [g] Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex sui natura, sed ex suo commodo, vel incōmodo. Videre enim volunt: ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipsam lucem, quæ certè & illis placet: oculis infirmis per inconuenientiam nocere: & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla animalia per conuenientiam salubriter viuere.

L. VIVES.

a CEdendo.} *Alia aliis, vt hæ habeant, illæ succedant.*

b Atque in qualitates superātium.} *Tangit perpetuas elementorum, & eorum quæ ex his fiunt pugnas: vbi in eodem genere, & sunt quæ ad cōtraria transeant ipsa victa, & quæ ad sedem cōtrariis trahant vincentia. Aliquid semper aqua demit aeri, hic vicissim aquæ, & aer igni, & hic aeri sed aliis atque aliis locis.*

c Sicut illa animalia.} *Ranæ & cyniphes.*

d Quoniam quidam peccantes, vel debita nō reddentes poni à iudicibus iubētur ad solem.} *Genus hoc est pœnæ, quod ad infamiam spectat potius, quàm ad cruciatum supplicij, etsi nec deest suus cruciatus. Eo afficiuntur in Hispania lenæ numellis affixæ, & peruncta melle, quò musca, & apes, & vespæ aduolant.*

e Pœnaliter appositus perniciosus est.} *In vetustis libris legi-*

tur: Alter appositus.

f Nam eius in vniuerso mundo commoda.} *Vnde prouerbium de re, quæ in vsus venit frequentissimos, non aqua & igne pluribus locis vtimur: quod Cicero ad amicitiam accōmodat in Lælio. Vnde est etiam interdicere aqua & igne, duabus rebus in primis necessariis vitæ, quasi ex consortio generis humani eijcere. Vitruuius li. 2. ex accessu ad ignem cæpisse homines inter se colloqui, & communicare scribit, natáque esse commercia, conuictus, & ciuitates. Lactantius diuinum animal probat esse hominem, quòd solus inter omnia animalia igne vtatur.*

g Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant.} *Edocti videlicet à Satyro illo, quem Plutarchus scribit tantopere delectatum recens à Prometheo inuento igne, vt complexus sit, & osculatus: cúmq; combureretur, abiecisse illum protinus & fugisse. Simile quiddam Mela tradit de gentibus in ima Africa ora ad Oceanum, quibus ignem Eudoxus inuexit.*

h Nonnulla animalia per conuenientiam salubriter viuere.} *Aristoteles lib. De historia animalium 5. scribit in Cypro insula in ærariis fornacibus, vbi calcites lapis ingestus cōpluribus diebus crematur, bestiolas nasci pennatas, magnis muscis paulò grandiores, quæ in igne victitant. Salamandram ferunt in igne viuere, & non modò non absumi ab eo, sed ignem potius ab illa extingui contactum.*

Quòd in omni naturæ modo ac specie laudabilis sit creator.

CAP. V.

NAturę igitur omnes quoniam sunt, & ideo habēt modum suum, speciem suam,[a] & quādam secum pacem suam, profectò bonæ sunt. Et cùm ibi sunt, vbi esse per naturæ ordinem debent. quantum acceperunt, suum esse custodiunt. Et quæ semper esse non acceperunt, pro vsu motúque rerum quibus creatoris legi subduntur, in melius deteriúsve mutātur, in eū diuina prouidentia tendētes exitum, quem ratio gubernandæ vniuersitatis includit: ita vt nec tāta corruptio: quanta vsque ad interitum naturas mutabiles mortalésque perducit: sic faciat non esse quod erat, vt non inde fiat consequenter, quod esse debebat. Quæ cùm ita sint, Deus qui summè est, atque ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ non summè est: quia neque illi æqualis esse deberet, quæ de nihilo facta esset, neque vllo modo esse posset, si ab illo facta non esset: nec vllorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium naturarum consideratione laudandus est.

L. VI-

L. VIVES.

a ET quandam secum pacem suam.} *Vt secum vnaquaeq; & inter se omnes non dissideant, & pugnent, interitúmque sibi afferant: ideo veteres multi amore constare mundum dixerunt.*

Quae causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quae causa sit miseriae angelorum malorum. CAP. VI.

PRoinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea verissima reperitur, quòd ei adhęrēt, qui summè est. Cùm verò causa miseriae malorum angelorũ quaeritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui summè est auersi, ad seipsos conuersi sunt, qui non summè sunt: & hoc vitium a quid aliud quàm superbia nuncupatur? Initiũ quippe omnis peccati superbia. Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis essent, si ei qui summè est, adhaererent: se illi praeferendo, id quod minus est, praetulerunt. Hic primus defectus, & prima inopia, primúmque vitium eius naturae, quae ita creata est, vt nec summè esset: & tamen ad beatitudinẽ habendam eo qui summè est, frui posset: à quo auersa nõ quidem nulla, sed tamen minus esset, atque ob hoc misera fieret. Huius porrò malae voluntatis causa efficiẽs si quaeratur, nihil inuenitur. Quid est enim quod facit voluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens est operis mali: malae autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam volũtatem. Si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat vt dicat, quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest aut dici. Si autem res ista quae putatur facere voluntatem malam, ipsa quoque habet voluntatem malam: etiam eam, quae fecerit res, consequenter interrogo: atque vt sit aliquis inquirendi modus, causam primae volũtatis malae inquiro. Non est enim prima voluntas mala, quam nulla fecit voluntas etiam mala: sed illa prima est, quam nulla fecit. nam si praecessit à qua fieret, illa prior est, quae alteram fecit. Si respõdeatur, quòd eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit, quaero vtrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua vitiabat eam & corrumpebat, erátque illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura voluntas mala

esse non poterat, sed in bona mutabili tamen, cui vitium hoc posse nocere. Si enim non nocuit, non vtique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo vel minuendo vtique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala in re, in qua bonum naturale præcesserat, quòd mala voluntas nocēdo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit quæro? Restat, vt dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc vtrum superior sit, requiro: an inferior, an æqualis? Sed si superior, vtique melior: quomodo ergo nullius ac non potius bonæ voluntatis? Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest. Duo quippe quādiu sunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur vt inferior res cui nulla voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccauit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcunque est inferior vsque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est: proculdubio bona est, habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo inquam bonum est causa mali? Cùm enim se voluntas relicto superiore ad inferiora conuertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se cōuertit, sed quia peruersa est ipsa conuersio. Idcirco non res inferior voluntatem malā fecit, sed rem inferiorem prauè atq; inordinatè ipsa quæ facta est appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore, videant vnius corporis pulchritudinem, qua visa vnus eorum ad illicitè perfruendum moueatur, alter in voluntate pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causæ, vt in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala, quæ illam res fecit, in quo facta est? Neque enim pulchritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quandoquidem amborum nō dispariliter occurrit aspectibus. An caro intuentis in causa est? Cur non & illius? An verò animus? Cur nō vtriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est alterum eorum occulta maligni spiritus suggestione tētatum, quasi non eidem suggestioni & qualicunque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam malè suadēti adhibuit volūtatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam vt hoc quoq; impedimentum ab ista quæstione tollatur, si eadem tentatio-

ne

ne ambo tententur, & vnus ei cedat, atque consentiat: alter idem qui fuerat, perseueret: quid aliud apparet, nisi vnum voluisse, alterum noluisse à castitate deficere? Vnde nisi propria voluntate, vbi eadem fuerat in vtroque corporis & animæ affectio, amborum oculis pariter visa est eadem pulchritudo: ambobus pariter institit occulta tentatio? Propriam igitur in vno eorum voluntatem malam, quæ res fecerit scire volentibus, si bene intueãtur, nihil occurrit. Si enim dixerimus, quod ipse eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona: cuius autor Deus, qui est incõmutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atque suadenti: cui non consensit alius, ad illicitè vtendũ pulchro corpore, quod videndum ambobus pariter affuit, cùm ante illam visionem ac tẽtationem similes ambo animo & corpore fuerint: ipsum sibi fecisse voluntatem malam, qui vtique bonus ante voluntatem malam fuerit: quærat cur eam fecerit, vtrum quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inueniet volũtatem malam non ex eo esse incipere, quia natura est, sed ex eo quòd de nihilo natura facta est. Nam si natura causa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse causam mali: siquidem à natura bona fit voluntas mala? Quod vnde fieri potest, vt natura bona, quamuis mutabilis, antequam habeat voluntatem malam faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam?

L. VIVES.

a QVid aliud quàm superbia. } *Scoto non placet peccatum angelorum fuisse superbiam: credo ob id solum, quòd D. Thomæ placuerat, sequenti veterum scriptorum sententiam.*

b Et qui magis essent. } *Præstantiores & perfectiores essent.*

Causam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.

CAP. VII.

NEmo ergo quærat efficientem causam malæ voluntatis. Non enim est efficiens, sed deficiens: quia nec illa effectio est, sed defectio, deficere nanque ab eo quod summè est, ad id quod minus est, hoc est, incipere habere voluntatem malam. Causas porrò defectionum istarum cùm efficientes non sint, vt dixi, sed deficientes velle inuenire, tale est, ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium, quod tamen vtrunque nobis notum est,[a] neque illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures, non sanè in specie,

ſed in ſpeciei priuatione. Nemo ergo ex me ſcire quærat, quod me neſcire ſcio, niſi fortè vt neſcire diſcat, quòd ſcire non poſſe ſciendum eſt. Ea quippe quæ non in ſpecie, ſed in eius priuatione ſciuntur, ſi dici aut intelligi poteſt, quodãmodo neſciendo ſciuntur, vt ſciendo neſciantur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per ſpecies corporales, nuſquam tenebras videt, niſi vbi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium ſenſum, ſed ad ſolas aures pertinet ſentire ſilentium, quod tamen nullo modo niſi non audiendo ſentitur. Sic ſpecies intelligibiles mens quidem noſtra intelligendo conſpicit, ſed vbi deficiunt, neſciendo cõdiſcit. Delicta enim quis intelligit? Hoc ſcio, naturam Dei nunquam, nuſquam, nulla ex parte poſſe deficere, & ea poſſe deficere, quæ ex nihilo facta ſunt. Quæ tamẽ quãto magis ſunt, & bona faciunt, tunc enim aliquid faciunt, cùm cauſas habent efficientes: inquantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt niſi vana cauſas habent deficientes.

L. VIVES.

a NEque illud niſi per oculos. } *Contrariorum idem eſt ſenſus & eadem diſciplina, vt eſt in philoſophorum ſchola: neq; aliter priuans cognoſcitur, quàm ſemota ponentis cognitione.*

De amore peruerſo, quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum commutabile deficit. CAP. VIII.

ITémque ſcio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri: quod ſi nollet, nõ fieret: & ideo non neceſſarios, ſed voluntarios defectus iuſta pœna conſequitur.[a] Deficitur enim non ad mala, ſed malè: id eſt, non ad malas naturas, ſed ideo malè, quia cõtra ordinem naturarum ab eo quod ſummè eſt ad id quod minus eſt. Neque enim auri vitium eſt auaritia, ſed hominis peruersè amantis aurum, iuſtitia derelicta, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria eſt vitium pulchrorum ſuauiúmq; corporum, ſed animæ peruersè amantis corporeas voluptates: neglecta temperantia, qua rebus ſpiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter ſuauioribus coaptamur. Nec iactantia vitium eſt laudis humanæ, ſed animæ peruersè amantis laudari ab hominibus, ſpreto teſtimonio conſcientiæ. Nec ſuperbia vitium eſt dantis poteſtatem, vel ipſius etiam poteſtatis, ſed animæ peruersè amantis poteſtatem ſuam, potentioris iuſtitia contempta. Ac per hoc qui peruersè amat cuiuſlibet naturæ bonum,

etiam si adipiscatur, ipse sit in bono malus, & miser meliore priuatus.

L. VIVES.

a DEficitur enim nō ad mala, sed malè. } *Hoc est quod Plato dicebat, in actionibus non esse vitium, sed in earum ratione ac qualitate.*

An sancti angeli quem habent creatorem, naturæ eundem habeant bonæ voluntatis autorem per spiritum sanctum in eis charitate diffusa. CAP. IX.

CVm ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, [a] vel, si dici potest, essentialis nulla sit causa: ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque deprauatur naturæ bonum: nec talem voluntatem facit nisi defectio, qua deseritur Deus: cuius defectionis etiam causa vtique deficit, si dixerimus nullam esse efficientē causam etiam voluntatis bonæ, cauendum est ne voluntas bona bonorum angelorum non facta, sed Deo coæterna esse credatur. Cùm enim ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porrò quia facta est, vtrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quòd ab illo facta sit, à quo & ipsi. [b] simúlque vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserunt. Eóque sunt isti ab illorum societate discreti, quòd hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate: hoc ipso quòd à bono defecerunt, à quo non defecissent, si vtique voluissent. Si autem boni angeli fuerunt prius sine bona voluntate, eámque in seipsis Deo non operante fecerunt: ergo meliores à seipsis, quàm ab illo facti sunt? Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant, certè nondum tales, nondum tam boni, quàm esse cū voluntate bona cœperunt. At si non potuerunt seipsos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quicquam facit: profectò & bonam voluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris, habere non possent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, vt non ad seipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summè est, conuerterentur, eíque adhærentes magis essent, eiúsque participatione sapienter, beatéque viuerent: quid aliud ostenditur, nisi vo-

luntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram: nisi ille, qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat,[c] ex seipso facere implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, vtrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt? Si nulla, vtique nec fecerunt. Si aliqua, vtrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille, qui eos cũ bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhærent, creauit, simul in eis & condens naturam, & largiens gratiam? Vnde sine bona voluntate, hoc est, Dei amore, nunquam sanctos angelos fuisse credendum est. Isti autem qui cùm boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cùm à bono sponte defecit, vt mali causa non sit bonum, sed defectus à bono: [d] aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perstiterunt: aut si vtrique boni æqualiter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, vnde se nũquam casuros certissimi fierent, peruenerunt: sicut iam etiam in libro, quem sequitur iste, tractauimus. Confitendum igitur cum debita laude creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verumetiã de sanctis angelis posse dici, quòd charitas Dei diffusa sit in eis per spiritum sanctum, qui datus est eis: nec tantum hominum, sed primitus, præcipuéque angelorum bonum esse, quod scriptum est: Mihi autem adhærere Deo bonum est. Hoc bonum, quibus commune est, habent & cum illo cui adhærent, & inter se societatem sanctam, & sunt vna ciuitas Dei, eadémque viuum sacrificium eius, viuúmque templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis, qui morte obierunt, [e] secretis animarum receptaculis, sedibúsque requiescit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictum est, iam video esse dicendum. Ex vno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum sumpsit exordium, secundum sanctæ scripturæ fidem, quæ mirabilem autoritatem non immeritò habet in orbe terrarum: atque in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras

inte:

inter cætera quæ dixit, vera diuinitate prædixit.

L. VIVES.

a VEl si dici potest essentialis. } *Quasi ens & essentiam habens.*

b Simúlque vt facti sunt, ei à quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhæserũt. } *Apertè fatetur angelos omnes creatos esse in gratia gratum faciente. quod idem ait lib. De correptione & grat. Antequam caderent, inquit, gratiam habuerunt. Consentit & Hieronymus super Osee, qui dæmonas scribit in magna pinguedine spiritus sancti creatos esse. Aliter sentire idem Augustinus videtur de Genesi ad literam, cùm angelicam naturã primo informem creatam dicit. Secuit se familia theologorum in duas, ceu factiones, & alij assensi Petro Lombardo dist. 5. libri secundi, & Alexandro Halen. & Bonauenturæ, in gratia creatos angelos negant. D. Thomas contrarias partes ducit. Ego nec inter tantos, nec de tanta re quid pronunciem, habeo. Augustinus certè pluribus in locis, verbísque disertioribus, in gratia conditos videtur affirmare, cui dictum illud Ezechielis creditur suffragari: Plenus sapientia ad dæmonem loquitur, & perfectus decore in delicijs paradisi Dei fuisti.*

c Ex seipso faceret implendo meliorem. } *Ostendit copiosius illis refusam gratiam, cùm se Deos parituros professi sunt, quod nõ video dubitari. Et fuit tanta illa gratia, vt firmos, certósq; de tanta fælicitate redderet.*

d Aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam. } *Si data est gratia angelis omnibus, respectus esset personarum, alijs maiorem, alijs duntaxat ex eodem ordine minorem dare. Gradatim ergo distinctéque data est gratia, non per singulos angelorum, sed per ordines. Vt cùm ex eodem ordine alij præcipites abierint, steterint alij, nihilominus tamen parem acceperint vtrique gratiam.*

e Secretis animarum receptaculis. } *Non dubitat de earum gloria etiam ante iudicium, sed de loco gloriæ. nam vbique possunt beatæ esse, cùm vbique sit Deus, cuius fruitione fiunt beatæ.*

De falsitate eius historiæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adscribat. CAP. X.

OMittamus igitur coniecturas hominum nescientium quid loquantur de natura vel institutione generis humani. Alij nanque sicut de ipso mundo crediderunt, semper fuisse homines opinãtur. Vnde & Apuleius, cùm hoc animantium genus describeret: [a] Sigillatim, inquit, mortales, cunctim tamen vniuerso genere perpetui. [b] Et cùm illis

dictum fuerit, si semper humanũ genus fuit: quónam modo verum eorum loquatur historia, narrãs qui fuerint, quarúmque rerum inuentores, qui primi liberalium disciplinarum aliarúmque artium institutores, vel à quibus primum illa vel illa regio pársque terrarum illa atque illa insula incoli cœperit. Respondent diluuiis & conflagrationibus per certa interualla temporum, non quidem omnia, sed plurima terrarum ita vastari, vt redigãtur homines ad exignam paucitatem: ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparetur: ac sic identidem reparari & institui, quasi prima cùm restituantur potius quæ fuerant illis nimiis vastationibus interrupta & extincta, cæterùm hominem nisi ex homine existere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt. Fallunt etiam eos quædam mendacissimæ literæ, quas perhibẽt in historia temporum multa annorum milia continere. Cùm ex literis sacris ab institutione hominis [c] nondum completa annorum sex milia computemus. Vnde ne multa disputem, quemadmodum illarum literarum, in quibus longè plura annorum milia referuntur, vanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiatur autoritas, [d] illa epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit, narrationem cuiusdam Ægyptij sacerdotis insinuans, quam protulit ex literis quæ sacræ apud illos haberentur: continet etiam regna, quæ Græca quoque nouit historia. [e] In quibus regnum Assyriorum in eadem epistola Alexandri quinque milia excedit annorum. In Græca verò historia, mille fermè & trecẽtos habet ab ipsius Beli principatu: quem regem & ille Ægyptius in eiusdem regni ponit exordio. Persarũ autem & Macedonum imperium, vsque ad ipsum Alexandrum cui loquebatur, plus quàm octo milium annorum ille constituit, cùm apud Græcos Macedonum vsque ad mortem Alexandri quadringenti octoginta quinque reperiãtur anni: Persarum verò donec ipsius Alexandri victoria finiretur, ducenti & triginta tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægyptiis sunt minores: nec eis etiam si ter tantùm computarentur, æquarentur. [f] Perhibentur enim Ægyptij quondam tam breues annos habuisse, vt quaternis mensibus finirentur. Vnde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos cõplectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, vt dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordia historia.

ria. Et ideò Græcæ potius fides habenda est: quia veritatem non excedit annorum, qui literis nostris, quæ vere sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri, quæ maximè innotuit, multum abhorret in spatiis temporum à probabili fide rerum: quanto minus credendum est illis literis, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre voluerunt cõtra authoritatem notissimorum diuinorúmque librorum, quę totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit: quæ vera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænuntiauit, cùm tanta veritate implentur, ostendit.

L. VIVES.

a Sigillatim, inquit, mortales, cuncti tamẽ vniuerso genere. } *Legendum, cunctim. Et sic apud eum libello De Socratis Deo: aduerbium est à cunctis, sicut à singulis sigillatim: multitudinem totam simul capit: Vt in 2. Florid. Non singulatim, ac discretim, sed cunctim & concertatim.*

b Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit. } *Argumentũ hoc multis verbis persequitur Macrobius in Somnium Scipionis: quod eo modo quo Augustin. recenset, depellere se putat: atq; huic responsioni originem dedisse videtur Plato, qui in Timæi initio collocutionẽ Solonis & Ægyptij sacerdotis referre faciẽs Critiã, ait, ea quæ multis annis antè fuerũt, ignorari ab hominib⁹, quòd in nouas regiones transeãt, prioribus qui illas incolebãt, incendiis, aut illuuionib⁹ partim pulsis, partim absumptis: quas humani generis pernicies, certis euenire temporibus necesse est. Quàm respõsionẽ confutare non est difficile. Nam cùm vniuersalis terrarum, vel conflagratio, vel aquarũ demersio contingere non queat, vt Aristoteles in libris Meteororum docet, profectò reliquiæ nominis vetustissimorum hominum vnius gentis saltem apud aliam seruata essent incolumes, atque in hunc modum ad nos perducta, quod Aristoteles, vt est in præcipiendo vafer, semper sui memor, sibiq; cõstans, libro Primæ philosophiæ duodecimo, reliquias antiquissimæ illius philosophiæ manere adhuc dicit. Cur igitur nulla est memoria rerum, tribus ante memoriam tuam annorum millibus?*

c Nondum completa annorum sex milia. } *Eusebius, quem in digestione temporum Augustinus sequitur, à condito mundo, ad Romam à Gotthis captã, quinquies mille sexcentos vndecim annos computat, idque ex supputatione Septuaginta interpretum. Nã*

ex Hebræa Beda vsque ad principatum Honorij & Theodosij iunioris, quo tempore vrbem ceperunt Gothi, quater mille trecentos septuaginta septem annos ponit. De hac annorum discrepantia loquar in sequentibus libris.

d Illa epistola Alexandri Magni.} *Libro octauo meminimus.*

e In quibus regnum Assyriorum.} *De his regnis lib. 18. commodius, in numerandis tamen annis mira apud veteres libertas, & liberalitas. Pli. li. 11. ex Eudoxo, Zoroastrē tradit sex milib⁹ annorū ante Platonis mortē fuisse: cui Aristoteles est assensus, Hermippus quinq; milibus annorum ante bellum Troianū tradit Zoroastrem fuisse. Chaldæos scribit Cicero 1. De diuin. cccclxx. M. ann. vt ipsi dicunt, monumentis comprehensa continere. Idem ferè Diodorus lib. 3. refert, Chaldæos, ex quo astra obseruant, vsque ad Alexandrum quadraginta tria annorū millia chronicis numerare.*

f Perhibentur enim Ægyptij quondam.} *Et hi nō pauca de annis suis mentiti. Plato ex narratione Ægyptij sacerdotis res gestas Saïs Ægyptijs octo milia annorū literis esse mādatas inquit: Atticas verò Athenas mille annis ante Ægyptias illas Saïas esse cōditas. Diogenes Laertius Nili Ægyptij filiū Vulcanū fuisse scribit, ab eo ad Alexandrū Macedonē intercessisse annorū quadraginta octo milia octingētos sexagintatres. Quo toto tēpore solis defectus cōtigerunt trecenti & septuagintatres: Lunæ verò octingenti triginta duo. Mela modestius est mentitus. Sic enim ait de Ægyptijs: Ipsi vetustissimi, vt prædicāt, hominū, trecentos triginta reges ante Amasim, & supra tredecim miliū annorū ætates, certis annalibus referunt. Sed hoc quod sequitur deerat mendacio: mādatumq; literis seruāt, dū Ægyptij sunt, quater cursus suos vertisse sydera, ac solem bis iā occidisse, vnde nunc oritur. Diodorus quoq; lib. 1. inter Osirim & Isim Alexandrūq; Macedonem, qui ibi Alexandriam condidit, ab alijs annorū decē milia, ab alijs tria & viginti milia numerari scribit, nōnullósq; fabulari deos primùm & heroas, in Ægypto paulò minus decē & octo milia regnasse annos, deorūque postremū Orū Isidis regno potitū: homines verò paulò minus annorū quindena milia, vsq; ad centesimā Octuagesimā Olympiadē, quo tēpore in Ægypto regnauit primus Ptolemæus. Sed vanitas & iactantia Ægypti fuit incredibilis. Cúmq; student se primos mortaliū omniū videri, annos innumeros comminiscuntur. Quæ causa fuit multis, in originibus mundi, & falli, & fallere scriptis suis alios. Nā Cicero innumerabilia secula tribuit Ægypto, secutus Platonē. Eādē famā secutus est Aristoteles septimo De repub.*

g Per-

g Perhibētur enim Ægyptij quondā.} *Plinius lib. septimo annum menstruū Ægyptiis fuisse ait, sic scribens: Annum alij vnum æstate determinabát, & alterum hyeme: alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, quorum anni trimestres fuêre: quidā lunæ senio, vt Ægyptij. Itaq. apud eos aliqui & singula milia annorū vixisse produntur. Hæc ille Censorinus in die natali, in Ægypto quidē, antiquissimum, inquit, ferunt annum bimestrē fuisse. Post deinde à Pisone rege quadrimestrē factū, nouissimò ad tredecim menses & dies quinq. produxisse. Diodorus narrat, cùm traditū à veteribus esset, regnasse priscos illos reges, deósq. mille & ducētis annis singulos, fidémq summa nō admitteret, pro certo habitū esse à plerisq. cursus lunares solaribus nondū plenè inuentis, annos confecisse. Ita mirabiles non erunt veteres fabulæ, alios quatuor anni temporibus, quatuor annos definisse, sicut à nonnullis est Græcis factitatum. Idem author, Caldæos annos menstruos olim fuisse perhibet. Sed vt ego coniecturam quoque meam de tāto annorum apud gentes illas numero non celem, existimo homines motibus cælorum, syderúmque deditissimos vniuscuiusque erronis astri conuersionem pro anno computasse, ita, vt in triginta annis solaribus sit vnus Saturni, quinque Iouis, sex Martis, plures triginta Mercurij & Veneris, Lunares ferè quadringenti. Ita sunt plus minus quingentis.*

De his, qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem vnum certa conclusione seculorum semper nasci & resolui, opinantur.

CAP. XI.

ALij verò qui mundum istum non existimant sempiternum:[a] siue non eum solum, sed innumerabiles opinantur:[b] siue solum quidem esse, sed certis seculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, necesse est fateantur hominum genus prius siue hominibus gignentibus extitisse. [c] Neque enim vt alluuionibus incendiisque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere: & ideo paucos homines ex quibus repararetur multitudo pristina, semper remanere contendunt: ita & hi possunt putare, quod aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mūdo, sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium sicut aliorum animalium.

L. VIVES.

a Siue non eum solum.} *Dixit hoc esse opinionis Democriti & Epicuri.*

b Siue solum quidem.} *Vt Heraclitus, Hippasus, & Stoici, qui conflagratione periturum arbitrabantur mundum: qui cùm deflagrarit, denuo condetur.*

c Neque enim vt alluuionibus.} *Plato & Aristoteles negant vniuersale, siue incendiũ, siue diluuiũ cõtingere vnquã posse. Stoici verò euenturũ putabãt, sicut inquit Cicero, vt ad extremũ omnis mundus ignesceret, cũ humore cõsumpto neq; terra ali posset, neq. remearet aer: cuius ortus, aqua omni exhausta esse nõ posset. Itaq; Plato & Arist. aliquos sẽper homines in perpetuitatẽ mundi relinquebant ad semẽ: alij cuncta absumebant, vt noua procrearentur.*

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur. CAP. XII.

QVod autem respondimus, cùm de mundi origine quæstiô verteretur, eis qui volunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse: sicut etiã Platô apertissime confitetur: quamuis à nonnullis contra quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis cõditione responderim, propter eos qui similiter mouentur: cur homo per innumerabilia, atque infinita retro tempora creatus non sit, támque sero sit conditus, vt minus quàm sex milia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris literis inuenitur? Si enim breuitas eos offendit temporis, quod tam paucis eis vidẽtur anni ex quo institutus homo in nostris authoritatibus legitur: a considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, & omnia seculorum spatia definita, si æternitati interminæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque vel sex, verumetiam sexaginta milia, vel sexcenta, aut sexagesies aut sexcenties milies dicerentur annorum, aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc summa, vbi iam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit: similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsùs æterna, sine initio tanta est, vt si ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numerositas temporum, quæ tamen fine conclusa certis spatiis terminetur: nec saltem tanta videri debeat, quanta si humoris breuissimam guttam vniuerso mari etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus:

mus: quoniam istorum duorum vnum quidem perexiguum est, alterum incomparabiliter magnum,[b] sed vtrũq; finitum. Illud verò temporis spatium quod ab initio aliquo progreditur, & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacunque tendatur cõparatum illi quod initium non habet, nescio vtrum pro minimo an potius pro nullo deputãdum est. Huic enim si à fine vel breuissima sigillatim momenta detrahãtur, decrescente numero, licet tam ingenti, vt vocabulum non inueniat retrorsum redeundo: tanquam si hominis dies ab illo, in quo nunc viuit, vsque ad illum, in quo natus est detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio: non dico sigillatim minuta momenta vel horarum: aut dierum, aut mensium, aut annorũ etiam quantitates: sed tam magna spatia, quanta illa summa cõprehendit annorum, quæ iam dici à quibuslibet computatoribus non potest: quæ tamen momẽtorum minutatim detractione consumitur: & detrahantur hæc tanta spatia, non semel atque iterum sæpiúsq;, sed semper, quid fit, quid agitur, quãdo nunquam ad initium, quod omnino nullum est, peruenitur? Quapropter quod nos modò quærimus post quinque milia, & quod amplius excurrit annorum, possent & posteri etiam post annorũ sexcenties milies eadem curiositate requirere, si in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo, & occumbendo, & imperita perseueraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos, ipsis recentibus hominis creati temporibus, istam mouere quæstionem. Ipse denique primus homo, vel postridie, vel eodem die postea quàm factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quandocunque antea factus esset, non vires tunc alias, & alias nunc, vel etiam postea ista de initio rerum temporalium controuersia reperiret.

L. VIVES.

a CONsiderent nihil esse diuturnum. } *Dictum Ciceronis in Catone Maiore. Quando enim extremum aduenit, inquit, tum illud quod præterijt, effluxit.*

b Sed vtrunque finitum. } *Ideo inter ea est aliqua proportio, cùm inter finitum & infinitum nulla sit.*

De reuolutione seculorum, quibus certo fine conclusis vniuersa semper in eundem ordinem eandémque speciem reditura, quidam philosophi crediderunt.

CAP. XIII.

Hanc autem se philosophi mundi huius nō aliter putauerūt posse vel debere dissoluere, nisi vt [a] circumitus temporum inducerent, quibus eadem semper fuisse renouata, atque repetita in rerum natura: atque ita deinceps fore sine cessatione assseuerarent [b] vt lumina venientium, prætereuntiúmque seculorum: siue in mundo permanente isti circumitus fierent: siue certis interuallis oriens & occidens mundus eadem semper quasi noua, ea quæ transacta & quæ ventura sunt exhiberet. A quo ludibrio prorsus immortalem animam, etiam cùm sapientiam perceperit liberare non possunt, euntem sine cessatione ad falsam beatitudinem, & ad veram miseriam sine cessatione redeuntē. Quomodo enim vera beatitudo est, de cuius nunquam æternitate confiditur, dum anima venturam miseriam, aut imperitissimè in veritate nescit, aut infælicissimè in beatitudine pertimescit? At si ad miserias nunquam vlterius reditura ex his ad beatitudinem pergit: fit ergo aliquid noui in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur nō & homo factus in mundo? Vt illi, nescio qui, falsi circumitus à falsis sapientibus fallacibúsque comperti, in doctrina sana tramite recti itineris euitentur. [c] Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Ecclesiastes: Quid est, quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est, quod factum est? Ipsum quod fiet, [d] & non est omne recens sub sole, nec quisquam loquitur, & dicit: ecce hoc nouum est, iam fuit in seculis quæ fuerunt ante nos. Propter hos circumitus in eadem redeuntes, & in eadem cuncta reuocantes, dictum intelligi volunt, quod ille, aut de his rebus dixit, de quibus superius loquebatur: hoc est, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus: de solis anfractibus de torrentium lapsibus: aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, sunt & nobiscum, & erunt post nos: ita quoque animantia, vel arbusta. Monstra quoque ipsa, quæ inusitata nascuntur, quamuis inter se diuersa sint, & quædam eorum semel facta narrentur, tamen secundum id quod generaliter miracula & monstra sunt, & vtique fuerunt, & erunt: nec recens & nouum est, vt mōstrum sub sole nascatur. Quamuis hæc verba quidam sic intellexerint, tanquam in prædestinatione Dei iam facta fuisse omnia, sapiens

ſapiens ille voluiſſet intelligi,& ideo nihil recens eſſe ſub ſole. Abſit autem à recta fide, vt his Salomonis verbis illos circumitus ſignificatos eſſe credamus, quibus illi putant, ſic eadem temporum, temporaliúmque rerum volumina repeti: vt, verbi gratia, ſicut in iſto ſeculo Plato philoſophus in vrbe Athenienſi, in ea ſchola quo Academia dicta eſt, diſcipulos docuit, ita per innumerabilia retro ſecula, multum prolixis quidem interuallis, ſed tamen certis, & idem Plato, & eadem ciuitas, eadémque ſchola, iidémque diſcipuli repetiti, & per innumerabilia deinde ſecula repetendi ſint. Abſit, inquam, vt nos iſta credamus. Semel enim Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris: reſurgens autem à mortuis iam non moritur, & mors ei vltra non dominabitur, & nos poſt reſurrectionem ſemper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod ſacer admonet Pſalmus: Tu domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternũ. Satis autem iſtis exiſtimo conuenire quod ſequitur: In circumitu impij ambulant, non quia per circulos quos opinantur eorũ vita eſt recurſura, ſed quia modo talis eſt erroris eorum via, id eſt, falſa doctrina.

L. VIVES.

a Circumitus temporum inducerent.} *Platonici hæc, qui redeuntibus eiſdem cauſis, eoſdem quoſque redituros effectus arbitrantur: cõfectiſque curſibus omnibus ſiderum cælorúmque, cùm ad idem ex quo diſceſſerant punctum ſint reuerſi, annus ille vertens expletus erit, rurſúſque eadem producentur.*

b Volumina venientium.} *Apertiſsimè volumina dixit, ceu inuoluerent modo ſeſe, modo euoluerent ſecula.*

c Nam quidam.} *Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν, vtar interpretatione Hieronymi, quem in citandis opinionibus ex eiſdem libris περὶ ἀρχῶν ſequar potius, in epiſtola ad Auitum, quàm Ruffinum interpretem, nec ſine magna cauſa, Nobis autem, inquit, placet & ante hunc aliũ fuiſſe mundum, & poſt iſtum alium futurum. Vis diſcere quòd poſt corruptionem huius mundi alius ſit futurus? Audi Eſaiam loquentem Erit cælum nouum, & terra noua. quæ ego facio permanere in cõſpectu meo. Vis noſſe quòd ante fabricam huius mundi, alij mundi in præterito fuerint? auſculta Eccleſiaſten: Quid eſt, quod non fuit? ipſum quod erit: & quid eſt, quod factum eſt? ipſum quod futurum eſt, & non eſt omne nouum ſub ſole, quod loquatur & dicat, ecce hoc nouũ eſt. Iam enim fuit in ſeculis priſtinis, quæ fuerunt ante nos. Hæc ille. Dubitabat tamen an iſti mundi futuri ſint inter ſe omnia ſimiles,*

an aliqua erit inter eos differentia.

d Et non est omne recens sub sole. } *Hieronymus super eo loco: Et non est omne recens sub sole. Est ne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est? iam fuit in seculis, quæ fuerunt ante nos. Aptius hoc Symmachus transtulit, putásne quis possit dicere, vide hoc nouum est? at iã factum est in seculo, quod fuit ante nos, qui rem ad præscientiã Dei refert, vt omnia iam antea fuerint in mẽte & notitia rectoris mundi, tametsi paulò antea, vt hic Augustinus, de generalitate rerum censet intelligi, & tangit hanc quoque Hieronymi expositionem.*

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec nouo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

CAP. XIIII.

QVid autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inueniunt, quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur: quandoquidem altitudinem Dei penetrare non possunt, quia cum ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempore, & hominem quem nunquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo & repentino, sed immutabili æternóque consilio. Quis hanc valeat altitudinem inuestigabilẽ inuestigare, & inscrutabilem perscrutari, secũdum quam Deus hominem temporalem, antè, quam nemo vnquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex vno multiplicauit? Quandoquidem Psalmus ipse cùm præmisisset, atq; dixisset: Tu Domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum: ac deinde repercussisset eos, in quorũ stulta impiáque doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ seruatur æternitas, continuò subiiciens: In circumitu, inquit impij ambulant. Tanquam ei diceretur: Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Nunquid nam existimandum est subito Deo placuisse hominem facere, quem nunquam antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? Et ne nos hæc audientes aliqua fortè turbaret ambiguitas, continuo respondit ad ipsum Deum loquens: Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur, & disputent secundum altitudinem tuam quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominum. Valde quippe

altum

altum est & semper Deum fuisse,& hominem, quem nunquã antè fecerat, ex aliquo tempore primum facere voluisse, nec consilium voluntatémque mutasse.

L. VIVES.

a Altitudinem inuestigabilem inuestigare.} *Inuestigabilem pro contrario posuit, hoc est, minimè inuestigabilem, id est, non vestigabilem dixit. Sicut indolere & inuocare, vtrunque est sine dolere, & non dolere, vocare & non vocare.*

An vt Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque nunquam defuisse, cui dominaretur, & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.

CAP. XV.

Ego quidem sicut dominum Deum, a aliquando dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem nunquam antea fuisse, & ex quodam tempore primũ hominem creatum esse dubitare nõ debeo. Sed cùm cogito, cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & meipsum intueor, & scriptum esse recolo: Quis hominum potest scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertę adinuentiones nostrę. Corruptibile enim corpus aggrauat animã, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitanté. Ex his igitur, quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito: ideo vtique multa, quia vnum quod ex illis vel præter illa, quod fortè nõ cogito, verũ est inuenire nõ possum. Si dixero, semper fuisse creaturã cuius dominus esset, qui dominus semper est, nec dominus vnquam non fuit, sed nunc illam, nunc aliã per alia atque alia temporum spatia, ne aliquam creatori coæternã esse dicamus, quod fides, ratióq; sana condemnat: cauendũ est, ne sit absurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporũ semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem: immortalem verò nõ esse cœpisse, nisi cùm ad nostrum seculum ventum est, quando & angeli creati sunt, si eos rectè lux illa primũ facta significat, aut illud potius cælũ, de quo dictum est: In principio fecit Deus cælum & terram: cùm tamen non fuerint, antequam fierent: ne immortales si semper fuisse dicantur, Deo coæterni esse credantur. Si autẽ dixero, non in tẽpore creatos esse angelos, sed ante omnia tẽ-

pora & ipsos fuisse, quorum Deus dominus esset, qui nunquã, nisi dominus fuit: quæritur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt: vtrum semper potuerint esse, qui facti sunt? His respondendum fortè videatur, quomodo non semper, cùm illud quod est omni tempore non inconuenienter semper esse dicatur. Vsque adeò autem isti omni tempore fuerunt, vt etiã ante omnia tempora facti sint, si tamẽ à cælo cœpta sunt tempora, & illi iam erant ante cælum. At si tempus, non à cælo, verùm ante cælum fuit, nõ quidẽ in horis, & diebus, & mensibus, & annis: nam istæ dimensiones temporalium spatiorum quæ vsitatè ac propriè dicuntur tempora, manifestũ est quòd à motu syderũ cœperint: vnde & Deus cùm hæc institueret, dixit: Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos: sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud anterius præterierit, aliud posterius successerit, eo quòd simul esse non possunt. Si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus iam fuit, atque angeli, ex quo facti sunt temporaliter mouebantur, etiam sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit? Sed si hoc respondero, dicetur mihi: Quomodo ergo non sunt coæterni creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur? An dicendum est, & semper illos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt: aut cum quibus facta sunt tempora, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negamus, quanuis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus. Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: erat tempus, quando non erat Roma: erat tempus, quando non erat Hierusalem: erat tempus, quando nõ erat Abraham: erat tempus, quando non erat homo: & si quid huiusmodi. Postremò si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus, possumus dicere: erat tempus, quando non erat mundus. At verò erat tempus, quando nullum erat tempus: tam inconuenienter dicimus, ac si quisquã dicat: erat homo quando nullus erat homo: aut, erat iste mundus, quando non erat iste mundus. [b] Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo: hoc est, erat alius homo quando non

non erat iste homo. Sic ergo erat aliud tēpus quādo non erat hoc tempus, rectè possumus dicere. At verò erat tempus quādo nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, vt si semper fuerunt angeli, ideo nō sint creati, vt propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt: & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Vbi enim nulla creatura est [c] cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse nō possunt. Ac per hoc etsi semper fuerunt, creati sunt nec si semper fuerunt, ideo creatori coæterni sunt. [d] Ille enim semper fuit æternitate immutabili, isti autem facti sunt. Sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt. Tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum transeunt, & ideo creatori, in cuius motu dicendum non est vel fuisse quod iam non sit, vel futurum esse, quod nondum sit, coæterni esse non possunt, Quapropter si Deus semper dominus fuit, [e] semper habuit creaturam suo dominatui seruientem, veruntamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam, nec ei coæternam. Erat quippe ante illam, quāuis nullo tempore sine illa, non eam spatio transcurrente, sed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis, qui requirunt quomodo creator semper fuit dominus, si creatura seruiens non semper fuit, aut quomodo creatura creata est, & non potius creatori coæterna est si semper fuit, vereor ne facilius iudicer affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa verò quæ vel sapientioribus in hac vita scire permisit, vel omnino perfectis in alia vita scienda seruauit, vltra vires meas esse profiteor. Sed ideo putaui sine affirmatione tractanda, vt qui hæc legunt, videant à quibus quæstionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur, potiúsque intelligant, quàm sit Apostolo obtemperandum præcipienti salubriter, vbi ait: Dico autem per gratiam quæ data

est mihi omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperãtiam, sicut vnicuiq; Deus partitus est [f] mensuram fidei. [g] Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet vt crescendo plus capiat: si autem vires suæ capacitatis excedat, deficiet antequam crescat.

L. VIVES.

a ALiquando dominum non fuisse dicere non audeo.} *Nam seruos non habuit, quorum relatione dominus dicitur. Est enim ex numero eorum, quæ sunt πρός τι, vt Aristot. inquit, nam filij & spiritus sancti dominum vocare non conuenit.*

b Si enim de alio atque alio intelligatur. } *Si Augustinus legisset parua Logicalia, nõ id diceret. certa enim sunt suppositiones & distributiones, quas illi doctissimi magistri in ea lingua finxerũt, cuius erãt ignarissimi. Satis ostẽdit hic Aug. sermonẽ ad captũ esse populi attẽperãdũ. quid ni? cùm dominus sit populus sermonis.*

c Cuius mutabilius motibus. } *Quod aliquid præterijt, aliud sequetur vel in actionibus, vel in essentia.*

d Ille enim semper fuit æter. } *Eius duratio, in qua sẽper propriè esse dicitur. sed nos abutẽtes nominibus, & fuisse & fore dicimus: æternitas illa est, q̃ vt infinita capi à finitis nostris cogitationib. nequit*

e Semper habuit creaturã. } *Cauillatur hic Augustinus, mea sẽtentia. nã cùm semper sic explicetur omni tẽpore, ipse omni tẽpore fuisse creaturã ait quia cũ tempore & illa sit facta. Porrò quæstio est, an etiã ante conditum mundũ fuerit dominus. At paulò post quantò verius theologatur, cũ mauult verecundè dicere, quã imprudenter de tantis rebus affirmare, quæ nec capit, & dubitat: satiúsq; censet esse de illis loqui, quæ nos scire rerum parens voluit. Atq; vtinã quæ nos ille docuit boni cõsuleremus, ac eis cõtenti nõ curaremus scrutari maiestatẽ, ne opprimeremur à gloria: ea recoleremus subinde in eis noscendis nos exerceremus, adorantes quæ accepimus, non ingerentes nos arcanis temerè ac odiosè.*

f Mensura fidei. } *Alibi mensuram fidei: & sic vulgò legimus ad Rom. 12: Græcè est ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως: vt Deus distribuit mensuram fidei, sed accusatiui Græci sæpe pro nostris ablatiuis seu potius pro septimo casu ponuntur: vt fortasse Pau. velit intelligi distributionem illam sapientiæ vniuscuiusque factam à Deo ex fidei cuiusque mensura.*

g Si enim pro viribus. } *Similitudo apud Quintil. aptissima li. 1. Instit. quæ aptari huic quoq; rei potest. Vascula, inquit, oris angusti superfusam humoris copiã respuunt, sensim autẽ influentibus, vel etiam instillantibus complentur.* Quo-

Quomodo intelligendum sit, promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna. CAP. XVI.

QVAE secula præterierint antequam genus institueretur humanum, me fateor ignorare, non tamen dubito nihil omnino creaturæ creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura: sed quod magis est mirãdum præterita. Sic enim ait: In spem vitæ æternæ, quam promisit non mendax Deus[a] ante tempora æterna: manifestauit auté temporibus suis verbum suum. Ecce dicit retrò quòd fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerunt Deo coæterna. Siquidem ille ante tẽpora æterna non solùm erat, verumetiam promisit vitam æternam, quam manifestauit tẽporibus suis, id est, congruis, quid aliud quàm verbum suum? Hoc est enim vita æterna. Quomodo autem promisit, cùm hominibus vtique promiserit, qui nondum erant ante tempora æterna: nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso eius verbo eidem coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

L. VIVES.

a ANte tempora æterna.} *Primo cap. Epist. ad Titum, quẽ locum sic Hieronymus enarrat: Sed nec hoc silentio prætereundũ puto, quomodo non mendax Deus ante æterna secula spoponderit vitã. Ex quo, iuxta historiam Geneseos, factus est mundus, & per vices noctium ac dierum, mẽsium pariter & annorũ, tempora cõstituta sunt. In hoc curriculo & rota, mundi tẽpora labuntur, & veniunt, & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum non putant esse tempus præsens: sed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit: aut si nondum factũ est, expectamus. Antè hæc igitur mundi tempora, æternitatem quãdã seculorum fuisse credẽdum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit pater: &, vt ita dicam, vnum tẽpus Dei est omnis æternitas: imò innumerabilia tempora sunt, cùm infinitus sit ipse, qui ante tẽpora omne tẽpus excedit. Sex milia necdũ nostri orbis implentur anni, quãtas prius æternitates? quanta tempora, quantas seculorũ origines fuisse arbitrandum est? in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræq; virtutes seruierint Deo, & absque temporum vicibus, atque mensuris, Deo iubente, subsititerint. Ante hæc itaque omnia tempora quæ nec sermo eloqui, nec mens cõprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promisit Deus pater sapientiæ suæ verbum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui credituri erant mundo esse venturam:*

Ita Hieron. Huius sententiæ partem contra se adducens Petrus Lombardus li. 2. sic repellit, vt dicat, Hieronymum id scripsisse, nō quod sic sentiat, sed aliorum opinionem recēsentem. Idem in multis quoq; Augustini dictis respōdet: quod facilè dictu est, quoties aliquid ex magnis autoribus contra nostra placita affertur. Augustinus cōtra Priscillianistas hunc locum citās dicit tempora æterna illa vocari, ante quæ nullum fuerit tempus, quasi à constitutione mundi. Vulgò legimus, ante tempora secularia. Græcè est πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, ante tempora æterna, tametsi αἰὼν interim æuū, sæpe æternitas, & aliàs seculū, vertatur.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate repetita per eosdem, semper volunt seculorum redire circumitus.

CAP. XVII.

ILlud quoque non dubito, antequam primus homo creatus esset, nunquam quenquam hominem fuisse: nec eundē ipsum, nescio quib. circumitibus, nescio quoties reuolutum: nec alium aliquem natura similem. Neq; ab hac fide me philosophorum argumēta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, [a] quod dicunt nulla infinita vlla scientia posse comprehendi. Ac per hoc Deus, inquiunt, rerum, quas fecit, omnium finitarum omnes finitas apud se rationes habet, bonitas autem eius nunquā vacua fuisse credēda est, ne sit temporalis eius operatio, cuius retro fuerit æterna cessatio, quasi pœnituerit eū prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initium. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem semper repeti, eadémque semper repetenda transcurrere: vel manente mundo mutabiliter, qui licet nunquā nō fuerit, & sine initio temporis tamen factus est: vel eius quoq; ortu & occasu, semper illis circumitibus repetito, sempérq; repetendo, ne videlicet, si aliquādo primùm Dei opera cœpta dicantur, priorem suam sine initio vacationem tanquā inertē, ac desidiosam, & ideo sibi displicentē dānasse quodammodo, atq; ob hoc mutasse credatur. Si autē semper quidem tēporalia, sed alia atq; alia perhibetur operatus: ac si aliquando etiam ad hominē faciendum, quem nunquā antea fecerat, peruenisse, nō scientia, qua putant nō posse quæcunq; infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut veniebat in mentem, fortui-

fortuita quadam inconstantia videatur fecisse, quæ fecit. Porrò si illi circumitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque reuolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignauum otium præsertim tam longè sine initio diuturnitatis Deo tribuitur, nec improuida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diuersitate variata vlla eius scientia vel præscientia cõprehendi. Has argumentationes quibus impij nostram simplicem pietatẽ, vt cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur auertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit quod in adiutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio cõfingit, ratio manifesta cõfringit. Hinc enim maximè isti errant, vt in circumitu falso ambulare, quàm vero & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana mutabili angustiáq; metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: [b]Cõparantes enim semetipsos sibimetipsis, semetipsos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciendum venit in mentem, nouo consilio faciunt, mutabiles quippe mentes gerunt, profectò non Deum, quem cogitare nõ possunt, sed semetipsos pro illo cogitãtes, nõ illum, sed seipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere aliter Deum affici, cùm vacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid quod non antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne, quod aliquid patitur. Non itaq; in eius vacatione cogitetur ignauia, desidia, inertia, sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Nouit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus nouum, non nouum, sed sempiternum adhibere consilium, nec pœnitendo, quia prius cessauerat, cœpit facere, quod non fecerat. Sed & si prius cessauit, & posterius operatus est, quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi, hoc proculdubiò quòd dicitur prius & posterius, in rebus prius non existentibus, & posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera subsequens mutauit aut abstulit voluntatem, sed vna eadémque sempiterna & immutabili voluntate res, quas condidit, & vt prius non essent, egit, quandiu non fuerunt

& vt posterius essent, quando esse cœperunt: hinc eis qui talia videre possunt mirabiliter fortassis ostendens, quàm non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit. cùm sine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permansit.

L. VIVES.

a QVod dicunt nulla.} *Aristoteles libro primæ philosophiæ secundo, negat mente ac cogitatione capi infinitũ posse: & primo Posteriorum resolutiuorum cùm dixisset, tum demum nos exactè scire, cùm ad vltimum rei peruenimus singularia accedere ad infinitatẽ, vniuersalia ad simplicitatẽ docet. inde ait quatenus sint aliqua infinita sciri non posse, sed quæ sunt finita posse. Plato quoque cùm in diuidendo ad singularia deuentum esset, progredi vetabat vlterius, quòd hæc forent infinita, & teneri animo ac scientia nequirent.*

b Comparantes enim.} *Secundæ ad Corinthios. In hunc sensum hic locus plerunque Augustino citatur, vt Erasmus annotauit.*

Contra eos qui dicunt ea quæ infinita sunt nec Dei posse scientia comprehendi. CAP. XVIII.

ILLVD autem aliud quod dicunt, nec Dei scientia quæ infinita sunt posse comprehendi, restat eis vt dicere audeant, atque huic se voragini profundę impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus nouerit. Eos quippe infinitos esse certissimum est, quoniã in quocunque numero finem faciendum putaueris, idem ipse non dico vno addito augeri, sed quàmlibet sit magnus, & quàmlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solùm duplicari, verumetiam multiplicari potest. Ita verò suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ª vt nullus eorum par esse cuiquam alteri possit. Ergo & dispares inter se, atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. ᵇ Ita nec numeros propter infinitatem nescit omnipotens Deus, & vsque ad quandam summam numerorum scientia Dei peruenit, cæteros ignorat? Quis hoc etiam vel dementissimus dixerit? Nec audebunt isti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei scientiam non pertinere: apud quos Plato Deum magna autoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. De quo dicit Propheta: Qui profert numero seculum. Et saluator in Euangelio; Capilli, inquit, vestri

stri omnes numerati sunt. Absit itaq;, vt dubitemus, quòd ei notus non sit omnis numerus, cuius intelligentiæ, sicut in Psalmo canitur, non est numerus. Infinitus itaq; numeri, quamuis infinitorũ numerorum nullus sit numerus: non est tamen incomprehensibilis ei, cuius intelligentiæ nõ est numerus. Quapropter, si quicquid scientia comprehenditur, scientis comprehensione finitur: profectò & omnis infinitas quodã ineffabili modo Deo finita est, quia scientiæ ipsius incõprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiæ Dei, qua comprehenditur, esse non potest infinita, qui tandẽ nos sumus homunculi, qui eius scientiæ limitem figere præsumamus: dicentes, quòd nisi eisdem circumitibus temporũ, eadem tẽporalia repetantur, non potest Deus cuncta quæ fecit vel præscire vt faciat, vel scire cùm fecerit: cuius sapientia simpliciter multiplex, & vniformiter multiformis, tã incomprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit. vt quæcunque noua & dissimilia consequantur præcedentibus, si semper facere vellet, inordinata & improuisa habere non posset: nec ea præuideret ex proximo tempore, sed æterna præscientia contineret.

L. VIVES.

a VT nullus eorum.} *Nã duo homines, & duo equi: etsi diuersi, idẽ tamẽ numerus dicuntur. Nec illud quæro, differátne numerus ab ÿs rebus, quas numeramus, an idẽ sit cum illis quod in scholis magnis vtrinq; animis, & clamorib⁹ depugnatur.*
b Ita nec.} *Legendum sic: Itáne numeros propter infinitatem nescit omnipotens Deus, & vsque ad quandam, &c.*

De seculis seculorum. CAP. XIX

QVod vtrum ita faciat, & continuata sibi connexione copulentur, a quæ appellantur secula seculorũ alia tamẽ atq; alia, ordinata dissimilitudine procurrentia, eis duntaxat qui ex miseria liberantur, in sua beata immortalitate sine fine manentibus: an ita dicantur secula seculorũ, vt intelligantur secula in sapiẽtia Dei inconcussa stabilitate manentia, istorũ quæ tum tempore transeunt tanquã efficientia seculorũ, definire non audeo. Fortassis enim possit dici seculũ, quæ sunt secula: vt nihil aliud perhibeatur seculũ seculi, quàm secula seculorũ: sicut nihil aliud dicitur, cælũ cæli, quàm cæli cælorũ. Nam cælum Deus vocauit firmamentum super quod sunt aquæ: & tamen in Psalmo: Et aquę, inquit, quæ super cæ-

los sunt, laudent nomē Domini. Quid ergo istorū duûm sit, an præter hæc duo aliquid aliud de seculis seculorū possit intelligi, profundissima quæstio est. Neq; hoc quod nunc agimus impedit, si indiscussa interim differatur: siue aliquid in ea definire valeamus, siue nos faciat cautiores diligentior ipsa tractatio, ne in tanta obscuritate rerū affirmare aliquid temerè audeamus. Nunc enim contra opinionē disputamus, qua illi circumitus asseruntur, quibus semper eadē per interualla temporū necesse esse repeti existimantur. Quælibet autem illarū sententiarum de seculis seculorum vera sit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniā siue secula seculorum sint, non eadem repetita, sed alterum ex altero cōnexione ordinatissima procurrentia, liberatorum beatitudine sine vllo recursu miseriarum certissima permanente: siue secula seculorum æterna sint temporalium, tanquam dominantia subditorum circumitus illi eadem reuoluentes locum non habent,[b] quos maximè refellit æterna vita sanctorum.

L. VIVES.

a QVæ appellantur secula seculorum.} *Sæpe in sacris literis hæc duo nomina leguntur coniuncta secula seculorū. Quid ea significent Hieronymus in Epistolā ad Galatas sic definit: Quærendū, inquit, quoq; quid sit inter seculū, & seculū seculi. siue secula seculorū. Et vbi pro breui temporis spatio, vbi pro æternitate ponatur: quia in Hebræo seculū, id est* עולם *vbi* ו *literam præpositā habuerit: æternitatem significat: vbi verò sine* ו *scribitur, annum quinquagesimū, quem illi Iobileū vocant. Ob hanc causam & ille Hebræus, qui propter vxorē & liberos amans dominū suū aure pertunsa seruitio subiugatur, seruire iubetur in seculū, hoc est, vsq; ad annū quinquagesimū & Moabitæ & Amonitæ nō ingrediuntur ecclesiā Domini, vsq; ad quintā & decimā generationē & vsq; in seculū: quia omnis dura conditio Iobilei soluebatur aduentu. Quidā dicunt eundē esse sensum in seculis seculorū, quem in sanctis sanctorum, in cælis cælorum, in operibus operū, in canticis canticorū: & quam habent differentiā cæli ad eos quorū cæli sunt. & sancta quæ sanctorū cōparatione sunt sanctiora, & opera quæ operū prælatione meliora sunt, & cantica quæ inter cantica vniuersa præcellunt, eandē habere & seculū, quæ seculorū collatione sunt secula. Præsens itaq; seculum ita edisserunt, vt dicant ex eo tempore illud esse numerandū, ex quo cælū & terra sunt condita, & currere vsq; ad consummationē mundi, quo Christus iudicaturus est*

est omnia. Reuocant quoque ultra, & in priora promouent gradū de præteritis & futuris seculis disputantes, bona an mala fuerint seu futura sint, & in tam profundas incidunt quæstiones, ut libros quoq; & infinita volumina super hac dissertione condiderint. Hæc ille.

b Quos maximè refellit æterna vita sanctorum. } *Qui ad miseriam non relabuntur: neq; beatitudo esset, si certum non haberēt se sibi semper futuros, nec æterna vita si morte finiretur.*

De impietate eorum qui asserunt animas summæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras. CAP. XX.

QVorum [a] enim aures piorum ferant, post emensam tot tantísque calamitatibus vitam, si tamen vita ista dicenda est, [b] quę potius mors est, [c] ita grauis vt mors quæ ab hac liberat mortis huius amore timeatur, post tā magna mala, támq; multa & horrenda, tandē aliquando per veram religionem atq. sapientiā expiata atque finita ira peruenire ad conspectum Dui, atq. ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationem incommutabilis immortalitatis eius, cuius adipiscendæ amore flagramus, vt eam quandoq; necesse sit deseri & eos qui deserunt ab illa æternitate, veritate, fœlicitate deiectos, tartareæ mortalitati, turpi stultitiæ, miseriis execrabilibus implicari: vbi Deus amittatur, vbi odio veritas habeatur, vbi per immundas nequitias beatitudo quæratur: & hoc itidē atq. itidem sine vllo fine priorū & posteriorū certis interuallis & dimēsionib. seculorū factū & futurum: & hoc propterea, vt possint Deo circumitibus definitis, euntibus semper atq. redeūtibus per nostras falsas beatitudines & veras miserias alternatim quidē, sed reuolutione incessabili sempiternis nota esse opera sua, quoniā neque à faciendo quiescere: neq; sciendo possit ea quæ infinita sunt indagare. Quis hęc audiat? Quis credat? Quis ferat? Quę si vera essent nō solū tacerērur prudētius, verūetiā (vt quomodo valeo dicā quod volo) doctius nescirentur. [d] Nam si hæc illic in memoria non habebimus, & ideò beati erimus, [e] cur hic per eorū scientiā grauatur amplius nostra miseria? Si autē ibi ea necessariò scituri sumus, hic saltem nesciamus, vt hic fœlicior sit expectatio, quàm illic adeptio summi boni, quando hic æterna vita cōsequenda expectatur, ibi autē beata, sed

nó æterna, quandoq; amittenda cognoscitur. Si autem dicunt neminem posse ad illam beatitudinē peruenire, nisi hos circumitus, vbi beatitudo & miseria vicissim alternant, in huius vitæ eruditione cognouerit, quomodo ergo fatentur, quantò plus quisq; amauerit Deum, tantò eum facilius ad beatitudinem peruenturū, qui ea docent quibus amor ipse torpescat? Nam quis non remissius & tepidius amet eum, quē se cogitat necessario deserturū, & cōtra eius veritatē sapientiámq. sensurū, & hoc cùm ad eius plenā pro sua capacitate notitiā, beatitudinis perfectione peruenerit, [f] quando nec hominē amicum possit quisque amare fideliter, cui se futurum nouerit inimicum? Sed absit vt vera sint, quæ nobis minantur verā miseriam nunquam finiendam, sed interpositionibus falsæ beatitudinis sæpe ac sine fine rumpendā. Quid enim illa beatitudine falsius atq. fallacius, vbi nos futuros miseros, aut in tanta veritatis luce nesciamus, aut in summa fœlicitatis arce timeamus. Si enim futuram ibi calamitatem ignoraturi sumus, peritior est hîc nostra miseria, vbi futuram beatitudinem nouimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, [g] beatius tempora trāsigit anima misera, quibus transactis ad beatitudinem subleuetur, quam beata quibus trāsactis in miseriā reuoluatur.[h] Atq; ita spes nostræ infœlicitatis est fœlix, & fœlicitatis infœlix. Vnde fit, vt quia hîc mala præsentia patimur, ibi metuimus imminentia, verius semper miseri, quàm beati aliquando esse possimus. Sed quoniam hæc falsa sunt clamante pietate, cōuincente veritate. Illa enim nobis veraciter promittitur vera fœlicitas, cuius erit semper retinēda, & nulla infœlicitate rumpenda certa securitas, viā rectā sequentes, quæ nobis est Christus, eo duce ac saluatore à vano & inepto impiorū circūitu iter fidei mētémq. auertamus. Si enim de istis circūitibus, & sine cessatione alternantibus itionibus & reditionibus animarū. Porphyrius Platonicus suorū opinionē sequi noluit, siue ipsius rei vanitate permotus, siue iam tempora Christiana reueritus. Et quod in lib. x. commemoraui, dicere maluit, animā propter cognoscenda mala traditā mūdo, vt ab eis liberata atq., purgata, cū ad patrem redierit, nihil vlterius tale patiatur, quāto magis nos istam inimicā Christianæ fidei falsitatē detestari ac deuitare debemus? His aūt circumitibus, euacuatis atq. frustratis, nulla necessitas nos cōpellet, ideo putare non habere initiū temporis, ex quo esse cœperit genus humanum

manũ, quia nescio per quos circũitus nihil sit in rebus noui, quod non & antea certis interuallis temporũ fuerit, & postea sit futurum. Si enim liberatur anima nõ reditura ad miserias, sicut nunquam antea liberata est, fit in illa aliquid quod antea nunquam factũ est, & hoc quidem valde magnum, id est, quæ nunquam desinat æterna fœlicitas. Si autẽ in natura immortali sit tãta nouitas futura, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non posse contenditur? Si dicunt nõ fieri in anima beatitudinis nouitatem, quoniam ad eã reuertitur in qua semper fuit, ipsa certè liberatio noua fit, cùm de miseria liberatur, in qua nunquam fuit, & ipsa miseriæ nouitas in ea facta est, quæ nunquam fuit. Hęc autẽ nouitas si nõ in rerum, quæ diuina prouidẽtia gubernantur, ordine venit, sed casu potius euenit, vbi sunt illi determinati dimensiq; circumitus, in quibus nulla noua fiunt, sed repetũtur eadẽ quæ fuerũt? Si autẽ & hæc nouitas ab ordinatione diuinæ prouidentiæ non excluditur, [i] siue data sit anima, siue lapsa sit, possunt fieri noua, quæ neq; antea facta sint, nec tamen à rerũ ordine aliena sint. Et si potuit anima facere per imprudentiã sibi nouã miseriã, quæ non esset improuisa diuinæ prouidẽtiæ, vt hãc quoq; in rerũ ordinẽ includeret, & ab hac eam non improuidè liberaret, qua tãdem temeritate humanæ vanitatis audemus negare diuinitatem facere posse res non sibi sed mũdo nouas, quas neq; antea fecerit, nec vnquã habuerit improuisas? Si autem dicũt liberatas quidẽ animas ad miseriã non reuersuras, sed cùm hoc fit in rebus nihil noui fieri, quoniam semper aliæ atque aliæ liberatæ sunt, & liberãtur, & liberabuntur. Hoc certè concedũt, si ita est nouas animas fieri, quibus sit & noua miseria, & noua liberatio. Nam si antiquas eas dicunt esse, & retrorsum sempiternas, ex quibus quotidie noui fiunt homines, de quorũ corporibus si sapiẽter vixerint, ita liberentur, vt nunquã ad miserias reuoluantur, consequenter dicturi sunt infinitas. Quantuslibet nanq; finitus numerus fuisset animarum, infinitis retro seculis sufficere non valeret, vt ex illo semper fierent homines, quorum essent animæ ab ista semper mortalitate liberandæ, nũquam ad eam deinceps rediturae. Nec vllo modo explicabunt [k] quomodo in rebus quas Deo notas esse, eo quòd sint infinitæ, non volunt, infinitus sit numerus animarum. Quapropter quoniã circũitus illi iã explosi sunt, quibus ad easdẽ miserias necessario putabatur

anima reditura, quid restat conuenientius pietati, quàm credere nō esse impossibile Deo, & ea quæ nunquā fecerit, noua facere, & ineffabili præscientia voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem vtrum animarum liberatarum, nec vlterius ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerū infinitate cohibenda, tam subtiliter disputant: nos verò ratiocinationem nostram ex vtroq; latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est, vt negetur creari potuisse, quod nunquam antea creatum esset? Si liberatarum animarum numerus, qui nunquam antea fuit, non solùm factus est semel, sed nunquam fieri desinet? Si autem oportet vt certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam nunquam redeant, neque iste numerus vlterius augeatur, etiam ipse sine dubio quicunq; erit, antè vtique nunquam fuit. Qui profectò crescere, & ad suæ quātitatis terminum peruenire, sine aliquo non posset initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo vt esset, creatus est homo ante quem nullus fuit.

L. VIVES.

a QVorū autem aures piorum ferant post. } *Nō parua est inter Plotonicos dissensio, an anima ita aliquando ad suū astrū, vnde sumpta est redeat, vt ibi æternum sit beata, an infinitis reuolutionibus, & ad corpus descendat, & è corpore alio migret. Plato enim in Phædro & Rep. sempiternam fælicitatem animis tribuit. Idcirco Porphyrius & Iamblichus expurgatum omnino animum nolunt corpori reddi. Plotinus & Proclus quamlibet defecatum & purum finita periodo huc reducunt: cúmque Plato sempiternum nominat, intelligunt non æternitatem temporum, sed magni anni spatium.*

b Quæ potius mors est. } *Cicero in sexto De repub. ex sententia Platonis vitam nostram potius mortem esse appellandam dicit, in qua iugi malorum fonte circumsepti singulis propè momentis necamur.*

c Ita grauis vt mors, quæ ab hac liberat. } *Inter omnia mala, quæ vita hæc corporalis secum adfert, illud est de primis, quòd absumpto ferè rationis omnis & consilij vigore sui dulcedinē charitatémque immodicā ingerit affectibus. Cōtrarij verò horrorem ac odium, cùm è diuerso si mente & iudicio valeremus, neque hæc duo obruta essent corporis mole, liberari à morte hac, quam nos vitam vocamus, deberemus velle, & cum illo apud Apostolum ingemiscere: Me miserum, quis me liberabit de corpore mortis huius?*

d Nam si hæc illic in memoria non habet. } *Bibemus enim de fluuio*

fluuio Lethæo, vt dicunt.

e Cur hic per eorum scientiã. } *Timor enim malorum permagna est miseria, satiúsque est multò mori securum, quàm viuere metuentem.*

f Quando nec hominem amicum possit quisquam amare fideliter. } *Cicero in Lælio: Negabat Scipio vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset ita amare oportere, vt aliquando esset osurus: nec verò se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui habitus esset sapiens, & vnus ex septem, sed impuri potius cuiusquã & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiã reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse? Quare hoc quidem præceptum cuiuscunque est, ad tollendam amicitiã valet: illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne eum amare inciperemus, quem aliquando odisse possemus.*

g Beatius tempora transigit. } *Quanto melior est fœlicitas post miseriam, quàm miseria post fœlicitatẽ. Sensus enim miseriæ, quàm fœlicitas manet, spe fit minor, vt magna pars fœlicitatis adimitur miseria secuturæ metu. Puerulo mihi Blancha mater matronarũ omnium, nisi me pietas fallit, pudicißima narrare solebat, Sirenes per tempestatem cantare suauiter consueße, contrà lamentari sereno cælo, quieto mari: quòd nunc immutationem in peius metuerent, tunc verò tranquillitatem sperarent.*

h Spes nostræ fœlicitatis est fœlix. } *Non spes de infœlicitate, sed quæ est in infœlicitate præsenti de fœlicitate ventura.*

i Siue elata sit ani. } *Legendum, Siue data sit anima, siue lapsa sit, & sic est in veteribus libris. Attingit duas opiniones Platonicorum, quorum aliȷ̃ animas corporibus à Deo datas volunt, & missas, aliȷ̃ suapte culpa, & inde pondere per culpam contracto delapsas esse de cælis in corpora, ad luendas pœnas.*

k Quomodo in rebus. } *In aliis libris aliis verbis, sed idem valente sententia: quomodo in rebus, quas vt Deo notæ esse poßint, finitas volunt, infinitus sit numerus animarum.*

De conditione vnius primi hominis atque in eo generis humani.

CAP. XXI.

HAc igitur quæstione difficillima, propter æternitatẽ Dei noua creantis sine nouitate aliqua voluntatis, quantum potuimus explicata, non est arduũ videre multò fuisse melius quod factũ est, vt ex vno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si

id inchoasset à pluribus. Nã cùm animantes alias solitarias, & quodammodo soliuagas, id est, quæ solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilæ, milui, leones, lupi, & quæcunque alia ita sunt: alias verò congreges instituerit, quę congregatæ atq; in gregibus malint viuere, vt sunt colũbi, sturni, cerui,[a] damulæ, & cætera huiusmodi: vtrunque tamen genus non ex singulis propagauit, sed plura simul iussit existere. Hominem verò, cuius naturam quodammodo mediam inter angelos bestiásque condebat, vt si creatori suo tanquam vero domino subditus præceptum eius pia obedientia custodiret, in cõsortium trãsiret angelicũ sine morte media, beatam immortalitatem sine vllo termino cõsecuturus: si autem dominũ Deum suum libera voluntate superbè atque inobedienter vsus offenderet, morti addictus bestialiter viueret, libidinis seruus, æternóq; post mortem supplicio destinatus, vnum ac singulum creauit, non vtique solum sine humana societate deserendum, sed vt eo modo vehementius ei commendaretur ipsius societatis vnitas vinculúmque concordiæ, si non tantum inter se naturæ similitudine, verumetiam cognationis affectu homines necterentur, quando nec ipsam quidem fœminam copulandam viro sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, vt omne ex homine vno diffunderetur genus humanum.

L. VIVES.

a Damulæ. } *Sic diminutiuè dixit, quia meticulosum est animal, quum nec ferum sit, nec mansuetum.*

Quòd præscierit Deus hominem quem primum cõdidit, peccaturum: simúlque præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus.

CAP. XXII.

NEc ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti iam obnoxiũ morituros propagaturum, eóque progressuros peccandi immanitate mortales,[a] vt tutius atque capacius inter se rationalis voluntatis expertes bestiæ sui generis viuerẽt, quarum ex aquis & terris plurimũ pullulauit exordium: quàm homines, quorum genus ex vno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim vnquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella inter se gesserũt. Sed præuidebat etiam Deus gratia sua populum piorum in adoptionem vocãdum, remissísque pec-

catis

catis iustificatum spiritu sancto sanctis angelis in æterna pace sociandum, nouissima inimica morte destructa cui populo esset huius rei consideratio profutura, quòd ex vno homine Deus ad cõmendandum hominibus quàm ei grata sit etiam in pluribus vnitas, genus instituisset humanum.

L. VIVES.

a VV tutius atq; capacius.} *Alibi pacatius. Hoc facilius bestias eiusdẽ generis capiat aliquis locus sine dissidio & pugna, quàm homines. Lupus enim est homini homo, sicut Græco prouerbio dicunt. Plin lib. 7. Deniq; catera animantia in suo genere probè degunt. Congregari videmus, & stare cõtra dissimilia. Leonũ feritas inter se non dimicat, serpentum morsus non petit serpentes, ne maris quidem beluæ ac pisces nisi in diuersa genera sæuiũt. At herclè homini plurima ex homine sunt mala. Est Dicaarchi liber, inquit Cicero, de interitu hominum, Peripatetici magni & copiosi, qui collectis exteris causis eluuionis, pestilentia, vastitatis, belluarũ etiã repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominũ genera esse consumpta. Deinde cõparat quanto plures deleti sunt homines hominũ impetu, id est, bellis, seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Hoc bellum inter homines volebat auferre Christus, & ardorem alium serere nõ discordia sed concordia & mutuæ charitatis. Hoc prædicandum, hoc consulendum esset, homines Christo initiatos pugnare inter se non debere, sed amare inuicem, ferre inuicem, nec irritandi & accendendi sunt humani animi satis ex se procliues in cædes & facinora.*

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

CAP. XXIII.

FEcit [a] ergo Deus hominem ad imaginẽ & similitudinẽ suam. Talem quippe illi animã creauit, qua per rationem atq. intelligentiã omnibus esset præstantior animalibus terrestribus, & natatilib⁹, & volatilibus, quæ mẽtem huiusmodi nõ haberent. Et cùm virũ terreno formasset ex puluere, eiq. animã qualem dixi, [b] siue quam iã fecerat sufflando indidisset: siue potius sufflando fecisset, eúmq; flatum quem sufflando fecit: nã quid est aliud sufflare, quàm flatũ facere, animã hominis esse voluisset, [c] etiã coniugem illi in adiutoriũ generandi ex eius latere osse detracto fecit, vt Deus. Neq; enim hæc carnali cõsuetudine cogitanda sunt, vt videre solemus opifices ex materia quacunq; terrena corporalib. mẽbris, quod artis industria potuerunt fabricãtes: manus Dei potentia Dei est, qui etiã visibilia inuisibiliter operatur. Sed hæc

fabulosa potius quã vera esse arbitrãtur, qui virtutẽ ac sapientiã Dei, quę nouit & potest etiã sine seminibus ipsa certè facere semina, ex his vsitatis & quotidianis metiuntur operibus: ea verò quæ primitus instituta sunt, quoniã nõ nouerunt, infideliter cogitãt: quasi nõ hæc ipsa quæ nouerunt de humanis cõceptibus atq; partubus, si etiã inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quãuis & ea ipsa pleriq; magis naturæ corporalibus causis, quàm operibus diuinæ mentis assignent.

L. VIVES.

a Fecit ergo Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam. } *Imaginẽ Christi putat Origenes esse hominẽ: ideo dictum est ad imaginẽ Dei: nã imago Dei filius est. Alij per similitudinẽ spiritum sanctum putant intelligi: sed profectò ad imaginẽ & similitudinẽ nihil aliud sunt, quàm vt sit homo imago & similitudo Dei. Vir, inquit Paul. ad Cor. imago est Dei: idq; ad naturã potest referri: similitudo verò, ad ea, quib. est dotata natura: immortalitatẽ, virtutes sapiẽtiã, quibus homo similis est Dei.*

b Siue quam iam fecerat. } *Dubium est, feceritne antea, & indiderit postea, an crearit cum corpore: nam August. in Genesi ad literam lib. 7. progenitam hominis animam cum cæteris spiritalibus rebus ait, deinde corpori infusam. Atq; hoc esse, quod scribitur insufflauit in faciem eius spiraculum vitæ. Quod alij ad diuersum trahunt sensum, nempe tum ibi esse factam, vt hic quoq; August. docet.*

c Etiam coniugem illi in auditorium. } *De creatione fœminæ cur post virum, cur de costa dormientis, quomodo de costa, disputat Magister lib. 2 dist. 18.*

An vllius vel minimæ creaturæ possunt dici angeli creatores.

CAP. XXIIII.

Sed [a] cum his nullum nobis est in his libris negotium, qui diuinam mentem facere vel curare ista non credunt. [b] Illi autem qui Platoni suo credunt, nõ ab illo summo Deo qui fabricatus est mundũ, sed ab aliis minoribus quos quidẽ ipse creauerit, permissu siue iussu eius animantia facta esse cũcta mortalia, in quibus homo præcipuum diisque ipsis cognatũ teneret locum, si superstitione careant, qua quærunt, vnde iustè videantur sacra & sacrificia facere, quasi conditoribus suis, facilè carebunt etiã huius opinationis errore. Neque enim fas est vllius naturæ quamlibet minimæ mortalisq;, creatorem nisi Deũ credere, ac dicere, etiam antequam

possit

possit intelligi. Angeli autem quos illi deos libentius appellāt, c etiamsi adhibēt vel iussi vel permissi operationem suā rebus quæ gignuntur in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

L. VIVES.

a Sed cum his nullū nobis est.} *Vt cū Epicureis, qui omnia fortuito & temerario fieri casu putant, aut qui naturā solā sine Deo præficiunt huic inferiori mūdo & sublunari, quā opinionē Arist. fuisse multi prodiderunt, vel qui res corporales à dæmonibus factas esse putant, ut quidam hæretici.*

b Illi autem qui Platoni suo credunt.} *Plato in Timæo inducit Deū maximū minorum decr.um patrem ijs ut animalia minora facerent, nā & ipsi quoq; sunt animalia, præcipientē: ita ipsos accepisse ex astris immortale principium, mortalis animantis videlicet animā, imitatos genitorē & effectorem sui, particulas & terra & aqua & aëris à mundo quas rursum redderent, mutuatos, eas inter se copulasse. Haud ijsdem vinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ cerni nō possent propter tenuitatē hærentibus crebris quasi cuneolis intectis, inde vnū corpus effecisse. Menander quidā Simonis Magi discipulus mundum ab angelis factum asseuerabat: Saturninus verò ab angelis semptem præter conscientiam patris.*

c Etiamsi adhibent vel iussi vel permissi.} *Præfecti sunt angeli ipsi Dei & administri, sicut inquit Paul. Itaq; iussu illius multas res in hoc mūdo gerunt: nā, vt Aug. inquit, vnaquaq; res huius mundi visibilis habet angelicā potestatē sibi præpositā, & Gregori⁹, in hoc mundo visibili nihil nisi per creaturā visibilē disponi potest. Excipiā miracula, si quis pergat contentiosè molestus esse. Verùm Plato ut in Genesi mundi Genesim Mosis est secutus, sic hunc locū de animaliū creatione ex loco sactarū literarū traxit. nā cùm legisset dixisse architectū illum nouæ molitionis Deū, faciamus hominē ad imaginē & ad similitudinem nostram: ad angelos putauit eum loqui, quibus administris creatū censuit hominē. at indignū videbatur ministerio angelorū vsum illum in nobilissimo animante gignendo, & alios per se velut suis manibus fabricatū: ideo de reliquis etiā idē quod de hominibus censuit. Cuius verba si quis ut citaui expēdat. vsus enim sum Ciceronis interpretatione, inueniet nec animā conditā nisi à Deo, nēpe ex astris desumptā. Quod & Cicero ex Platonicis cōfirmat in 1. De leg. inquiens animum ingeneratū esse à Deo, nec corpus quod ex elementis captū, quæ Deus fecit, minoresq; deos aliud nihil egisse, quā subser-*

uire creatori in copulandis coagmentandisq; iã creatis in formam & rationem animalis. Seneca paulò apertius Platonis sententiã posuit. Hic cùm prima fundamenta molis pulcherrima iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius nouit natura, nec melius, vt omnia sub ducibus suis irent, statuit. & quamuis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit.

Omnium naturam & omnium speciem vniuersæ creaturæ non nisi opere Dei formari. CAP. XXV.

CVm enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicunque materię corporali, sicut operantur homines figuli & fabri, atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium: alia verò quæ intrinsecus efficientes causas habent de secreto & occulto naturæ viuentis atque intelligentis arbitrio, quæ non solùm naturales corporum species, verumetiam ipsas animantium animas dum non sint, facit, supradicta illa species artificibus quibusque tribuatur. Hæc autem altera non nisi vni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine vllo mũdo, & sine vllis angelis fecit. [a] Ab illa enim vi diuina, quæ omniũ rerum diuisiua, & vt ita dicam effectiua est, quæ fieri nescit, sed facere: à qua accepit speciẽ cùm mundus fieret & rotunditas cæli, & rotunditas solis, eadem vi diuina & effectiua quæ fieri nescit sed facere, accepit speciem rotunditas oculi, & rotunditas pomi, & cæteræ figuræ naturales, quas videmus in rebus quibusque nascentibus, non extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris potentia, qui dixit: Cælũ & terram ego impleo: & cuius sapientia est quæ attingit à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Proinde facti primitus angeli cuiusmodi ministeriũ præbuerint creatori cætera faciẽti, nescio, nec tribuere illis audeo quod fortè non possunt, nec debeo derogare, quod possunt. Creationẽ tamen conditionémq; omnium naturarum, qua fit, vt omnino naturæ sint, eis quoque fauentibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere, quod sunt, cum gratiarũ actione nouerunt. Non solùm igitur agricolas, non dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus: Neque qui plantat est aliquid, neq. qui rigat, sed qui incrementum dat Deus: sed ne ipsam quidem terram, quanuis mater omnium fœcunda videatur, quę germinibus erumpentia permouet, & fixa radicibus continet, cùm itidẽ legamus: Deus illi dat corpus, quomodo voluerit,

luerit, & vnicuique seminũ proprium corpus. Ita nec fœminam sui puerperij creatricem appellare debemus, sed potius illum qui cuidam suo famulo dixit. Prius quàm te formarem in vtero, noui te. Et quãuis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fœtum, [b] sicut de virgis variatis fecit Iacob, vt pecora colore varia gignerentur: naturam tamen illam, quæ gignitur, tam ipsa nõ fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales vel seminales causæ gignendis rebus adhibeantur, siue operationibus angelorum aut hominum, aut quorumcunque animalium, [c] siue marium fœminarúmque mistionibus: [d] quælibet etiam desideria motúsve animæ matris valeant aliquid lineamẽtorum aut colorũ aspergere, teneris mollibúsque conceptibus, ipsas omnino naturas, quę sic vel sic in suo genere efficiantur, non facit nisi summus Deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incontaminabili præsentia facit esse quicquid aliquo modo est, in quantuncunque est: [e] quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset, prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecus, corporalibus opifices rebus imponunt, vrbem Romam, & [f] vrbem Alexandriam nõ fabros & architectos, sed reges quorum voluntate, consilio, & imperio fabricatæ sunt illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potius non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum: qui neque ex ea materia facit aliquid, quam ipse non fecerit, nec operarios habet, nisi quos ipse creauerit: & si potentiam suam, [g] vt ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat: ita non erunt, sicut antequam fierent, non fuerunt. Sed antè dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est temporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

L. VIVES.

a AB illa enim vi.} *Alibi, Qua enim vi diuina, & vt ita dicam, effectiua, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem etiam: nam illa, quæ omnium rerum diuisiua, suppositititum videri posit.*

b Sicut de virgis variatis fecit Iacob.} *Plinius lib. 8. scribit in arietibus spectari ora maximè: quia cuius coloris sub lingua habuere venas, eius & lanitiũ est in fœtu, variúmq; si plures fuere. & mutatio aquarũ potúsq; variat. Possunt igitur arte lanitia, qualia velimus in pecore effici: quod Iacob non ignarus est expertus. Nam cùm versicolor*

pecus elegisset, coitúsque tempore cādidas viridésque virgas illis in flumine quo potabantur, obiecit, vt cùm eo visu concipientes similium colorum ęderent fętus: quod ita secutum est. Gen. 30.

c Siue marium fœminarúmque mistionibus.} *Plinius idem lib. 7. similitudinum quidem in mente reputatio est: in qua credā & multa fortuita pollere, visus, auditus, memoriáque. Haustę imagines sub ipso conceptu, cogitatio etiā vtriuslibet animo subito trāsuolās effingere similitudinē aut miscere existimatur. Ideóq; plures in homine quā in cęteris animātib. differētię: quoniā velocitas cogitationū, animiq; celeritas, & ingenij varietas multiformes notas imprimit. Cùm cęteris animātibus immobiles sint animi, & similes omnibus singulísq; in suo cuiusq; genere. Hęc ille. Pleni sunt philosophorū libri visa per conceptū magnā in partu vim habere. Vnde coniugibus pręcipitur, vt elegātes habeāt circa lectū genialem imagines. Vrbs est in Brabātia Buscūducis, in qua vt in aliis eiusdē terrę stato anni die, quo ferūt maximū vrbis templū dedicatum, publicè supplicatur, ludiq; varijs diuis exhibētur. Sunt qui tunc personas diuorum induant: sunt qui dęmonū. Ex his vnū cùm visa puella exarsisset, domū saltādo se recepisse, & correpta vt erat personatus vxorē suam in lectū coniecit, se ex ea dęmoniū velle gignere dicens, concubuit, concepit mulier: & infans quem peperit simul primùm ęditus est, saltari cœpit forma quali dęmones pingūtur. Hęc Margarita Augusta, Maximiliani filia, huius Caroli amita narrauit Ioanni Lamuzę, homini prudentia incredibili, qui tum erat hic legatus à Ferdinando rege: nunc est huius Cęsaris prefectus in Aragonia, vir qui non modò pręfecti nomen & personam, sed regis quoque posset sustinere.*

Ioannes Lamuza.

d Quælibet etiam desideria.} *Mulieres pragnantes multarum rerum desideriis tenentur: sæpe carbones appetunt & cineres. Vidi, quę morsum ceruicis iuuenis cuiusdam, & correpta magnis doloribus abortū fecisset, ni momordisset exanimato penè iuuene, tam auidè infixis dentibus. De his tam absurdis appetentiis ciborum medici quidem plurima, sed & apud Philosophos nonnulla: velut Arist. in lib. de animalibus; idque fieri dicunt ex humore in stomacho vitioso: qui si viris quoque contingat, non dissimilia expetent.*

e Quia nisi faciente illo, vt tale vel tale esset.} *In antiquis libris sic legitur, Quia nisi faciente illo, non tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset.*

Alexandria.

f Vrbem Alexandriam.} *Alexandrię multę sunt: & in Aria, & ad Sogdianos, & in Troade, & in Cilicia, & in India, & in Aegypto, omnes à Macedone Alexandro nominatę. Hic de Alexandria*

dria Ægyptia loquitur, quæ est omnium celeberrima ad littus nostri maris, iuxta Canopicū Nili ostium sita, in Africā vergēs.
g Vt ita dicam fabricatoriam.} *Quæ ad iungendas materias, ad secandam addēdúmq; aliquid pertinet, quæ ex rebus ab ipso creatis fiunt. Neq; hæc sunt creationis opera, quæ & ab angelis & hominibus cæterísq; tum animatis fiunt, tū etiā anima expertib.*

De Platonicorum opinione, qua putauerunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores. CAP. XXVI.

ITa sanè Plato minores & à summo Deo factos deos effectores esse voluit animalium cæterorum, vt immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi verò mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Vnde quoniā Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simúlque cum suo Platone aliísque Platonicis sentit eos, qui immoderatè ac inhonestè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia. Plato quidem etiam bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum: sequitur eos vt dicāt deos istos quos à nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud, quàm fabros compedum carcerúmve nostrorum: nec institutores, sed inclusores alligatoréśque nostros ergastulis ærumnosis, & grauissimis vinculis. Aut ergo desināt Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari: aut eos nobis deos colendos non prædicēt, quorum in nobis operationem, vt quantum possumus, fugiamus, & euadamus, hortantur: cùm tamen sit vtrumq; falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad istam vitam pœnalem denuò reuoluuntur, & omnium viuentium siue in cælo, siue in terra, nullus est conditor nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si vlla causa est viuendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia:[a] quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atq; optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales cōditi sumus, diuinum munus est: quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad diuina beneficia remeare?[b] Et si Deus, quod assiduè Plato cōmemorat, sicut vniuersi mundi, ita cunctorum animaliū species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An ali-

quorum eſſe artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet? Meritò igitur vera eſt religio, quæ mundi vniuerſi eum animalium quoque vniuerſorum, hoc eſt, & animarum & corporum conditorem agnoſcit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginem homo propter eam cauſam quam dixi, & ſi qua fortè alia maior latet, factus eſt vnus, ſed nō relictus eſt ſolus. Nihil enim eſt quàm hoc genus tam diſcordioſum vitio, tam ſociale natura. Neque commodius contra vitium diſcordiæ vel cauendum, cùm nondum exiſteret, vel ſanandum cùm extitiſſet, natura loqueretur humana quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit vnum, de quo multitudo propagaretur: vt hac admonitione etiam in multis cōcors vnitas ſeruaretur. Quod verò fœmina illi ex eius latere facta eſt, etiam hinc ſatis ſignificatum eſt, quàm chara mariti & vxoris debeat eſſe coniunctio. Hæc opera Dei propterea ſunt vtique inuſitata, quia prima. Qui autem iſta non credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neq; enim & ipſa ſi vſitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem ſub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quanuis eius cauſa lateat, fruſtrà gignitur? Ait quidam Pſalmus ſacer: Venite & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram. Cur ergo ex latere viri fœmina facta ſit, & hoc primum quodammodo prodigium quid præfigurauerit, alio loco quantum me Deus adiuuerit, dicam.

L. VIVES.

a QVomodo dicit idem Plato.} *Verba Platonis hæc ſunt, ſi quis fortè requirat:* Νῦν οὖν ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενοι μάθετε: θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία γεννητά. τούτων οὖν μὴ γενομένων, οὐρανὸς ἀτελὴς ἔσται. τὰ γὰρ ἅπαντα ἐν αὐτῷ γένη ζώων οὐχ ἕξει. δεῖ δέ, εἰ μέλλει τέλεος ἱκανῶς εἶναι. *Loquitur maximus Deus minoribus diis: Quid ſentiam igitur, cognoſcite: tria nobis genera reliqua ſunt, eáque mortalia, quibus prætermiſſis cœli abſolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animalium complexus non tenebit: teneat autem oportet, ſi quantum ſat eſt perfectus eſt futurus.*

b Et ſi Deus, quod aſſiduè Plato commemorat} *In eodem Timæo ait, penes Deum eſſe æternarum & mortalium omnium rerum exemplaria, quæ inſpexit artifex mundi, æterna, cùm res nunquam interituras: temporalia, cùm res ſine caſuras eſſet aditurus:*

diturus: Non disputo, sitne Deus ipse sua idea, an aliquid sint aliud ha, quàm Deus, quòd inter Platonicos non satis constat.

c Quàm chara mariti & vxoris *Quoniam fœmina non de aliena parte sumpta est, sed de ipso viro ceu filia, vt vir in vxorem affectu sit paterno. Hac in illum filia pietate, & de latere sumpta ceu socia: non de capite vt domina, nec de pedibus vt ancilla.*

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit Deus, quæ pars honeranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

CAP. XXVII.

NVnc quoniam liber iste claudēdus est, in hoc primo homine, qui primitus factus est: nondum quidem secundùm euidentiam, iam tamē secundùm Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tanquam ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in supplicio, alij bonis in præmio sociandi: quanuis occulto Dei iudicio, sed tamen iusto. Cùm enim scriptum sit: Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas: nec iniusta eius gratia, nec crudelis potest esse iustitia.

FINIS.

IN DIVI AVRELII AVGVSTINI PRIMOS DVODECIM LIBROS

de ciuitate Dei, tam eorum, quæ in Augustino, quàm Lodouici Viuis Commentariis tractantur, Index.

aalii

Bello-

Clua-

Dæmo-

vxor

lactur-

faunus

Ge-

Hyems

Lu-

nihil

mun-

per

studium

de re

San-

expu-

Vitu-

FINIS.